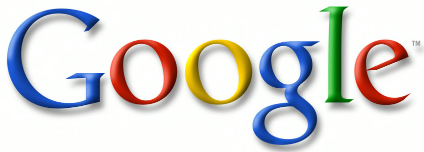
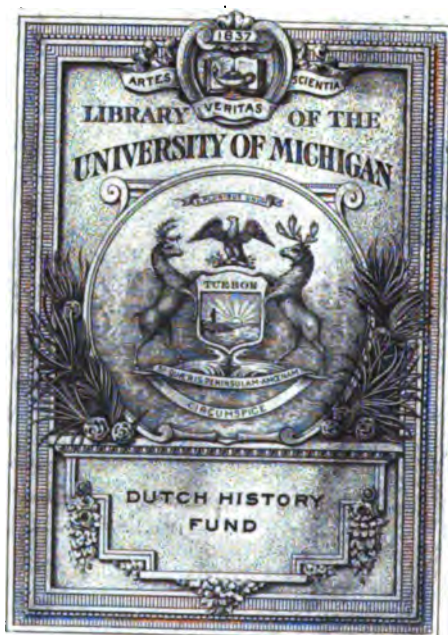

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

MENGELWERK,

VOOR

1854.

VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,
OF
TIJDSCHRIFT
VAN
Kunsten en Wetenschappen,
WAARIN DE
BOEKEN EN SCHRIFTEN,
DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS
MENGELWERK,
TOT FRAAIJE LETTEREN, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN BETREKKELIJK.

TWEEDE STUK.

VOOR

1854.

MENGELWERK.

TE AMSTERDAM, BIJ
P. ELLERMAN.
1854.

INHOUD

VAN HET

MENGELWERK.

Bladz.

INHOUD.

INHOUD.

INHOUD.

INHOUD.

I N H O U D.

MENGELWERK.

WAT HEEFT MEN VROEGER IN DE HERVORMDE KERK GEDACHT OVER HET AL OF NIET NOODZAKELIJKE EN OVER HET MEER OF MIN VERBINDENDE DER FORMULIEREN VAN EENIGHEID?

DOOR

G. VROLYK, Predikant te *Schoondijke*. (*)

Met een vertoog aan te vangen over het gewigt van het vraagstuk der Formulieren van eenigheid, zou overtollig zijn, daar dit vraagstuk, in onze dagen met vernieuwde kracht levendig geworden, zoo vele hoofden en pennen in beweging gebragt heeft, terwijl eene aan allen of zelfs maar aan de meesten voldoende beslissing nog gewacht wordt. Dat het onderwerp zijne groote bezwaren heeft, is ten volle gebleken uit de verschillende redenen, die van de eene en van de andere zijde worden aangevoerd, en een onderzoek naar hetgeen men vroeger over deze zaak gedacht heeft, kan daarom niet verwerpelijk geacht worden, zoowel omdat het ons zal doen zien, dat de zwarigheden, waarop men thans stuit, niet van zoo jonge dagteekening zijn, als om, indien wij voor als nog tot geen vast resultaat komen kunnen, ten minste onze denkbeelden over dit onderwerp te verhelderen. — Men verwachte hier echter geen historisch onderzoek, dat eenigzins op volledigheid aanspraak maken kan; want ons oogmerk is alleen: een overzigt te geven van den gang, dien de denkbeelden over deze zaak genomen hebben, en ons vooral te bepalen tot die tijdperken in de geschiedenis der Hervormde Kerk waarin de begrippen over het gezag der Formulieren wijzi-

(*) Wij hebben dit kalm, bescheiden en onpartijdig historisch overzigt, hetwelk in een klein bestek zoo véél wetenswaardigs bevat, over een onderwerp dat nog niet tot liquiditeit is gebragt, met groote belangstelling ontvangen, en meenen dat zulk een veelomvattend en bezadigd woord verdient gehoord te worden, en niet anders dan goed en nuttig kan zijn in deze dagen. Uit dien hoofde bieden wij dat belangrijke overzigt over een zoo gewigtig en drok besproken onderwerp onzen lezeren aan; maar verzoeken hen tevens dááruit niet te willen afleiden, dat wij het wenschelijk zouden achten — na hetgeen er in de laatste jaren reeds over geschreven is — in dit Tijdschrift van de eene of van de andere zijde over dat onderwerp méér dan dit te zien in het midden brengen. DE RED.

ging en verandering hebben ondergaan. Volgens den loop, dien de zaak genomen heeft, zullen wij dan achtervolgens stilstaan: bij den oorsprong der Formulieren, en het verbindend gezag, dat men er aanvankelijk aan toegekend heeft; bij de bevestiging van dat gezag door de Synode van *Dordrecht* en gedurende een tijdvak van ongeveer 150 jaren streng vastgehouden; bij de ruimere begrippen, die in het laatste vierde gedeelte der vorige eeuw ingang verkregen, tot dat de bestaande banden na de omwenteling van 1795 losgeraakten, om door het Formulier van 1816 slechts schijnbaar hersteld te worden; en eindelijk bij de reactie, die zich in onze dagen, inzonderheid na het jaar 1830, geopenbaard heeft in de pogingen, die beproefd zijn, doch tot heden zonder gevolg, om de losgeraakte banden weder toe te halen — over welke laatste tijden een kort woord voldoende zijn zal.

Wij kunnen, wat den oorsprong der Formulieren betreft, opklimmen tot weinige jaren na het ontstaan der Hervorming. Verviel daarmede het gezag dat de Christenheid zoo lang gekluisterd had; in de plaats van den Paus en zijne kardinalen stelden de Hervormers het gezag der H. Schrift als het eenig geldende in zaken des geloofs. Ook bleven zij hun leven lang aan hun' stelregel getrouw, zoodat een LUTHER verklaarde, liever al zijne schriften te willen verbranden, dan een hunner tot een' nieuwen geloofsregel te laten dienen. Nogtans duurde het niet vele jaren of de Formulieren ontstonden, waartoe onderscheidene oorzaken zamenwerkten. Eerbied voor de nagedachtenis der Hervormers mogen wij als eene daarvan beschouwen. Ligt het in de natuur van den mensch, zich gehecht te toonen aan degenen, aan wie hij veel verschuldigd is, dan kan het ons niet bevreemden, dat de namen van hen, aan welke men bevrijding van het juk van gewetensdwang en het openen der zuivere bronnen van waarheid en godzaligheid te danken had, in erkentelijk aandenken gehouden werden; hetgeen zoo ligt vervoeren kon tot een' overdreven eerbied voor leeringen, die zij bij monde of geschrifte gepredikt hadden. Hierbij kwam eene andere, niet minder sterk werkende oorzaak, die zich reeds bij het leven der Hervormers openbaarde, te weten: de noodzakelijkheid, om zich

tegenover hunne wederpartij, welke hen van de ongerijmdste en hatelijkste gevoelens beschuldigde, over hunne geloofsmeeningen te verklaren; gelijk hieraan de *Augsburgsche* Geloofsbelijdenis en die van GUIDO DE BRES haren oorsprong verschuldigd zijn. Naauw was hiermede eene derde oorzaak verbonden, namelijk: het verschil van meening, dat onder de Hervormers en hunne navolgers gevonden werd, benevens de grove afdwalingen, die soms in den boezem der Protestantsche Kerken gekoesterd werden. Aan het eerste had de *Heidelbergsche* Katechismus zijnen oorsprong te danken. Want om de stukken, die in verschil waren, duidelijker ontvouwd te zien, en een' vasteren grondslag van onderwijs te leggen, droeg de Keurvorst van den *Paltz* het opstellen van een nieuw onderwijsboek aan URSINUS op, hetwelk, door DATHENUS in het *Nederduitsch* overgebragt, ook in de Hervormde Gemeenten van dit land ingevoerd werd. En wie, die op de dwalingen der Wederdoopers, der David-Joristen en andere geestdrijvers, en op de van de meest aangenomen gevoelens der Protestanten ver afwijkende meeningen der Socinianen let, kan zich verwonderen, dat zij die van zulke meeningen eenen afkeer hadden, zich verkleefd toonden aan eene gemeenschappelijk ingevoerde geloofsbelijdenis. Ook tegenover *Rome* en zijnen talrijken aanhang vond men het vasthouden aan eene geloofsbelijdenis noodig. Liet deze Kerk geen middel van list of geweld onbeproefd ter herwinning van den verloren grond, het beste middel om haar met goed gevolg te wederstaan, oordeelde men gevonden te hebben in zich naauw aaneen te sluiten door het invoeren van Formulieren van eenigheid.

Het is waar, zoo week men van het grondbeginsel der Hervorming af, en kon het gevaar niet ontgaan van aan schriften, door menschen opgesteld, een gezag toe te kennen, dat alleen aan Gods Woord toekomt. Maar men vergete niet, welk groot voordeel die inconsequente handeling aan de Protestantsche Kerk heeft aangebragt. Velen waren tot haar overgegaan, wel uit overtuiging van de dwalingen en misbruiken der *Roomsche* Kerk, maar zonder daarom rijp te zijn voor de vrijheid die in CHRISTUS is. Wij weten hoe moeijelijk het zelfs in onze dagen den minkundigen valt, in de zaak van de godsdienst uit eigen oogen te zien; maar hoeveel bezwaarlijker moest dit wezen in een' tijd, toen uit den donkeren nacht,

die de Gemeente des Heeren bedekt had, het schemerlicht pas was aangebroken! Hoe velen werden er toen gevonden, die naauwelijks wisten waaraan zich te houden, maar die zich gereedelijk vlijden onder de uitspraken van geloofsbelijdenissen, door wijze en godvruchtige mannen, in welke zij vertrouwen stelden, vervaardigd. Waren deze er niet geweest, zij zouden waarschijnlijk voor de Hervorming zijn verloren gegaan, door zich aan een leven zonder tucht of regel over te geven, of tot de verlatene Kerk van *Rome* terug te keeren. En wat zou er dan van de Protestantsche Kerk geworden zijn, bijaldien dat aantal, hetwelk behoefte had aan eene bepaalde belijdenis en vaste leerregelen, zich van haar gescheiden had? Zou zij zich hebben kunnen vestigen? Zou zij, bij de geweldige aanvallen, die zij te verduren had, staande zijn gebleven? Dat dit geene hersenschimmige vrees is, werd door het in die dagen met de gemeente van HUIBERT DUIFHUIS te *Utrecht* gebeurde in helder licht gesteld. Deze, die van geene formulieren weten wilde, genoot bij zijn leven groote achting en had sterken toeloop. Na zijnen dood zetten drie van de zeven Predikanten der stad zijn werk voort, doch na verloop van weinige jaren werd zijne gemeente in de Hervormde opgelost (*). Hetzelfde lot was aan de talrijke *Poolsche* gemeenten beschoren, die zonder punten van vereeniging leefden, en aan de Sociniaansche gemeenten in dat land, die, denzelfden regel volgende, mede zijn te gronde gegaan (†). Geen' gelukkiger uitslag had in het begin dezer eeuw het genootschap *Christo Sacrum*, te *Delft* opgerigt (§). En zou de onderneming der Katholijke-Duitsche Hervormden van onze dagen geene betere uitkomst gehad hebben, indien zij niet bovenal eene ontkennende rigting gevolgd waren? Het was dan ook geenszins uit een' geest van overheersching, of om de menschen aan nieuwe banden te leggen, gelijk men hun soms nagegeven heeft, maar tot bevordering van de eenparigheid der leer, van de eensgezindheid der leden, en van de vastheid der ge-

(*) HOOFT, *Ned. Hist.*, D. II, bl. 146.

(†) TER HAAR, *De Gesch. der Kerkhervorming, in Tafereelen*, D. II, bl. 278.

(§) Verg. het geschrift door de leden uitgegeven, getiteld: het Genootschap *Christo Sacrum* binnen *Delft*. Te *Leiden*, bij J. VAN THOIR. 1801.

meente, dat de opzieners der Hervormde Kerk de invoering en het gebruik van Geloofsbelijdenis en Katechismus bevorderden. Reeds ten tijde van de zwaarste verdrukking, onder ALVA, was men hierop bedacht. In de Synode onder het kruis, te *Emden* in 1571 gehouden, stelde men in het 2e art.: »om de eendragtigheid in de leer tusschen de *Nederlandsche* Kerken te bewijzen, heeft het den broederen goedgedacht, de Belijdenis des Geloofs der *Nederl.* Kerken te onderschrijven", en in het 5e art.: »de broederen hebben geacht, dat men in de gemeenten der *Nederduitsche* sprake den *Heidelbergschen* Katechismus behoort te gebruiken", doch met het bijvoegsel, dat: »zoo er eenige Kerken mogten zijn, welke eenen anderen Katechismus, het Woord Gods gelijkvormig zijnde, gebruikten, die niet gedwongen zouden worden te veranderen." In dit laatste kwam reeds verandering in de Synode ten jare 1574 te *Dordrecht* gehouden, waar besloten werd, dat men in alle Herv. Kerken eenerlei Katechismus hebben zou, art. 2; en de onderteekening der Belijdenis ook tot anderen dan Predikanten, namelijk, tot schoolmeesters, art. 22, en tot ouderlingen en diakenen uitstrekte, art. 32, hetwelk in die van 1578, in dezelfde stad vergaderd, ook den Professoren in de Theologie werd opgelegd, art. 50; terwijl in de Synode te *Middelburg* in 1581 de wensch geuit werd, dat die onderschrijving ook door de andere Professoren mogt gedaan worden, art. 37. Verder ging men in de Synode te *'s Gravenhage*, op last van den Graaf *van Leicester* in 1586 belegd; want niet alleen eischte men, art. 47, »van de Dienaren des Woords en de Professoren in de Theologie (hetwelk — is het hier weder — ook den anderen Professoren wel betaamt) de onderteekening van de Belijdenis des Geloofs der *Nederl.* Kerken", maar liet er op volgen: »de Dienaars, die zulks zullen weigeren, zullen met der daad in hunne dienst door den Kerkeraad of de Klasse geschorst worden, en wanneer zij het hardnekkig blijven weigeren, zullen zij van hunne dienst geheel worden afgezet". Uit welk laatste men veilig besluiten mag, dat niet allen zich even gereedelijk aan de Synodale bepalingen in dezen onderwierpen. 't Geen ook wel niet anders kon. Was het te verwonderen, dat, bij het vrije onderzoek der H. Schrift, als een gezegend gevolg der Hervorming, niet allen zich met de onderscheidene stellingen, in Katechismus en Belijdenis vervat, vereenigen

konden. De geschiedenis heeft dan ook de namen der mannen bewaard, die een ander begrip van sommige waarheden koesterden en van de aangenomen leer der Hervormde Kerk afwijkende gevoelens aankleefden. Zoodanig was een PETRUS BLOCCIUS, die verklaarde: »de Christenen hebben eene eeuwige Confessie en zijn met CHRISTUS en Zijne leer tevreden" (*); een COORNHERT, die, zoo door onderscheidene schriften als bij openbare disputatiën, zich als een' tegenstander van de Hervormde leer kennen deed (†). Ook onder de Predikanten van die Kerk legden sommigen een' wederstrevenden geest aan den dag. CASPARUS COOLHAAS te *Leiden*, CORNELIS WIGGERTS te *Hoorn*, en HERMANNUS HERBERTS te *Gouda*, zich grootelijks bezwaard vindende in het aannemen der Belijdenis en het onderschrijven en prediken van den *Heidelbergschen* Katechismus, konden de censuur der Kerk niet ontgaan; ofschoon de Magistraat der steden, waar zij het predik-ambt bedienden, hun lang de hand boven het hoofd hield. COOLHAAS, na lange en vergeefsche vermaningen (ik gebruik hier de woorden van een' strengen Contra-remonstrant) obstinaat, ja wrevelmoediger bevonden zijnde, is van het predik-ambt afgezet. WIGGERTS werd om zijne gevoelens door de Synode van *Noord-Holland* in zijne dienst geschorst, maar zich aan de uitspraak der Synode niet storende en in het prediken voortgaande, zoo namen de Kerkelijken de Staten van *Holland* in den arm, die, om zeker te gaan, aan de Theologische Professoren van *Leiden* met twee anderen opdroegen, den beklaagde te ondervragen en naar zijne gevoelens onderzoek te doen; waarvan de uitslag was eene schriftelijke verklaring van »bevonden te hebben, dat de gevoelens van WIGGERTS in onderscheidene punten, namelijk: van het beeld Gods, van Gods vóórwetenschap, van de erfzonde, van de wederoprigting des menschen, van de verkiezing, van de roeping, van den vrijen wil, van de goede werken, en van de volharding, afwijken van den eenparigen regel des geloofs, welke in Gods Heilig Woord vervat is, en van de Belijdenis des Geloofs en den Katechismus veel verschillen". Op grond van deze verklaring werd de

(*) *Archief* van KIST en ROIJAARDS, D. XIII, bl. 98.

(†) Over COORNHERT kan men vergelijken: BILDERDIJK, *Gesch. des Vad.*, D. VII, bl. 22, 23, 61, 62.

beklaagde van zijne dienst binnen *Hoorn* ontslagen, doch hem voor alsnog door de. Staten een behoorlijk onderhoud toegelegd, in de hoop, dat hij zich middelerwijl met de Kerk mogt verzoenen. Zachter lot was aan HERBERTS beschoren, die alleen geschorst, en naderhand tot het predik-ambt weder toegelaten werd. »Evenwel" (gelijk zich dezelfde Contra-remonstrantsche Schrijver uitdrukt) »is de oude zuurdeesem telkenreize weder opgebroken, en men heeft in onderscheidene *Hollandsche* Synoden veel moeite met hem gehad, zoolang als hij leefde" (*). HERBERTS stond toch niet meer alleen. Terwijl zijne zaak nog behandeld werd, was ARMINIUS opgestaan, wiens gevoelens bij vele leerlingen der Hoogeschool sterken bijval vonden, en door deze, zoodra zij het predik-ambt bekleedden, in de Gemeenten verbreid werden. Zoo werd de tegenstand tegen de Formulieren, van weinigen uitgegaan, door velen voortgezet en weldra de gansche *Nederlandsche* Kerk in den twist betrokken. Zochten de aanhangers van GOMARUS de bestaande banden vast te leggen, en door te dringen, dat alle Predikanten, hoofd voor hoofd, onderschrijven en met hunne handteekening voor goed en Schriftmatig erkennen zouden de leer, in de *Nederlandsche* Geloofsbelijdenis en den *Heidelbergschen* Katechismus vervat, zij, die in het gevoelen van ARMINIUS waren, hebben zulks niet alleen geweigerd, maar ook de herziening der beide Formulieren gevorderd. Zij beriepen zich daartoe op het besluit der Staten, die deze revisie bij het houden eener Synode bepaald, ja, ook op dat der *Zuid-Hollandsche* Synode, die hetzelfde verlangd hadden; en deden de vraag: of het dan zulk eene groote zonde ware, dat eene Kerk hare belijdenis, door menschen gesteld, resumeert, om te zien of alles wèl sta en of er niets te verbeteren zij, bijzonder eene Confessie of een Katechismus; over sommige van wier punten, als ook over het gezag, dat ze behoorden te hebben, in de Kerk zoo veel geschils sinds vele jaren, ja, genoegzaam van den aanvang der Reformatie, gevallen was? Men kan, zeggen zij, niet doen blijken, dat ze in den aanvang der Reformatie (†) ooit, zoo het behoort, zijn overwogen; immers hebben de

(*) BAUDARTIUS, *Kerk. en wereldl. Gesch.*, B. I, bl. 1, 2.

(†) Het spreekt van zelf, dat hier gezien wordt op de Reformatie in ons land.

Remonstranten groote reden om daaraan te twijfelen. Is het sedert geschied, dat zij, die het beweren, dan verklaren, wanneer, hoe, en waar. Wilde men evenwel voor alsnog niet tot de herziening overgaan, dan verlangden zij, dat men in het afnemen van examens der aankomende Dienaars en elders niet zoo hard stond op sommige punten, waarin zij zwarigheid vonden, en dat het hun mogt vrijstaan ter behoorlijke tijd en plaats hunne bedenkingen op die schriften, indien zij er hadden, in te brengen, om naar Gods Woord onderzocht, en wanneer iets bevonden werd daarmede niet overeen te komen, verbeterd te worden; zonder dat degenen, die zoodanige bedenkingen hadden en voorstelden, al werden ze ook bevonden ongegrond te wezen, deswege eenige censuur mogten onderworpen zijn, zelfs al hadden zij die schriften te voren onderteekend; welke onderteekening toch niet mogt verstaan worden dan als onder zoodanige voorwaarde geschied.

Tot staving van hun gevoelen beroepen zich de Remonstranten zoo op het 7e art. van de Geloofsbelijdenis als op de woorden van URSINUS, den opsteller van den Katechismus, dus luidende: »Zoo zijn dan zulke schriften te houden niet voor schriften, die geloof verdienen uit zich-zelve, gelijk de Heilige Schrift, noch voor schriften, die een algemeene en onbewegelijke regel des geloofs en der waarheid zijn, gelijk de Geloofsbelijdenissen (Symbolen) der Algemeene Kerk, maar zij zijn alleen een regel (*norma*), uit welke men verstaan kan, wat met het gevoelen der Kerk, die zoodanige Confessie heeft uitgegeven, overeenkomt. Maar zij zijn geen regel, naar welke men behoort te oordeelen of te verklaren, wat men gelooven en toestaan, verwerpen en veroordeelen moet, wat waarheid of leugen, regtzinnig of onregtzinnig is; dewijl het toch niet altijd waarachtig is, hetgeen met de belijdenis eener Kerk overeen-, noch altijd valsch, wat daarmede juist niet overeenkomt. Zoo mag men dan niet alleen niet begeeren, dat alle Kerken het Formulier van eene particuliere Kerk zouden onderschrijven, maar daar is zelfs niet ééne Kerk, ja niet één bijzonder persoon, die aan zulke Formulieren verbonden of gehouden is er bij te blijven, anders dan onder deze conditie: voor zoo ver zij met de H. Schrift en de Algemeene Geloofsbelijdenissen overeenstemmen. Daarom zijn die Formulieren onderworpen aan het oordeel en onderzoek niet alleen van andere Kerken, maar ook

van die Kerken, welke de Formulieren hebben uitgegeven, mitsgaders van hen, welke in die Kerken leven en leeren, om, indien er eenige fout in ontdekt mogt worden, daarvan kennis te nemen en die te onderzoeken, en wat bevonden werd verbetering te behoeven, met gemeene toestemming en met hetzelfde gezag waarmede het gesteld is, te verbeteren of te verklaren."

Tot hetzelfde einde brengen de Remonstranten nog deze woorden van URSINUS bij: »Zoo moet men zich dan in het aannemen en verwerpen van zulke kerkelijke schriften wachten voor al te groote vrijheid; opdat, wanneer het een' iegelijk geoorloofd zoude zijn naar zijn welgevallen te veranderen 't geen met gemeene toestemming, ja ook met de zijne aangenomen is, niet volgen scheuringen en ontelbare ergernissen in de Kerken, zoo dat, nevens het inbrengen van nieuwe manieren van spreken, nieuwe leeringen inkruipen. Men moet zich ook wederom aan de andere zijde wachten van al te groote slavernij; opdat eene Kerk of eenige Kerken niet aan alle andere een Formulier van eendragt naar haar goeddunken voorschrijven, en allen, die dat niet zouden willen toestaan, verdoemen; opdat ook niet veroordeeld en uitgesloten worden allen, welke iets gewijzigd verlangen zouden in het Formulier van de Confessie van andere Kerken, of ook van hunne eigene Kerk, behalve dat zij niets voortbrengen 't geen tegen de H. Schrift of de Algemeene Geloofsbelijdenissen strijdt. Het is ook onbillijk, dat men niet zoude hooren wie begeeren gehoord te worden; opdat, na verhoor van zaken, zij, die de zwarigheid hebben geopperd, te regt gebragt worden, zoo ver zij doolen, of 't geen zij wél vermaand en in de Confessie aangewezen hebben, dat aanmerking verdient, met gemeene toestemming verbeterd worde."

Hiertegen lieten zich de volgelingen van GOMARUS dus hooren: »Wij bekennen wel, dat de Belijdenis en Katechismus, als schriften die door menschen in onzen tijd gemaakt zijn, met Gods Heilig Woord in gezag, waardigheid en onveranderlijkheid niet mogen vergeleken worden; gelijk onze Belijdenis ook duidelijk medebrengt, art. 7. Hierom wordt ons ten onregte nagegeven, dat wij deze schriften even waardig achten als Gods geschreven Woord en wederom zoeken in te voeren Pauselijken grond, waarop menschelijke bepalingen of schriften als

buiten dwaling en in genoegzaam gelijken rang met Gods Woord gesteld worden, daar wij zulks onlijdelijk achten; met vollen monde belijdende, dat niemand aan die schriften zoo naauw gebonden is als aan den ontwijfelbaren regel des Goddelijken Woords. Evenwel, dewijl Gods Heilig Woord door allerlei secten wordt misbruikt tot een' dekmantel harer dwalingen, en diensvolgens verschillend verstaan, zoo is het hoog noodig, om te beter eenigheid en vrede in Gods Kerk te houden over den regten zin en verstand van Gods Woord, dat er eenige gemeene Formulieren van eenigheid in de leer zijn, waaraan alle kerkedienaars bij onderteekening zijn verbonden, gelijk zulks ten allen tijde in de Christelijke Kerk in gebruik is geweest. Hoe zorgelijk het is, zulke Belijdenissen der Kerken en Formulieren van eenigheid in de leer ligtelijk in twijfel te trekken en daarover op nieuw te disputeren, heeft ons de ervaring van andere landen meer dan genoeg, tot schade der Kerken en verdrukking der waarheid, geleerd."

Verder merken zij op, dat, indien er in de Confessie of den Katechismus iets was, dat tegen Gods Woord strijdt of daarmede niet genoeg overeenkomt, zij gaarne toestaan, dat Gods Woord de eenige regelmaat is, waaraan alle leeringen moeten beproefd worden; maar die strijdigheid zoude vooraf moeten worden aangewezen, eer men tot eene herziening besluiten of den Predikanten de vrijheid laten kon, om zich van de verbindtenis, waarmede zij zich vrijwillig aan de Formulieren verbonden hadden, ontslagen te rekenen; waaruit slechts verwarring en oneenigheid rijzen kon. De Belijdenis en Katechismus waren ook niet onbedachtelijk, of omdat men, zoo als eenigen voorgaven, te nalatig was geweest een' anderen te maken, maar met rijpen en wèlbedachten rade aangenomen, waartoe zij zich beroepen op het besluit van eene vroegere Synode en op hetgeen door den Keurvorst van den *Paltz* gedaan was. Had iemand daartegen eenige bedenking, hij mogt ze veilig inbrengen ter plaatse waar zulks behoorde; mits dat hij zich aan het gemeene oordeel der Gereformeerde Kerken onderwierp. Handelde men anders, zoodat men zich eigenwillig van de onderteekening ontslagen rekende, groot verschil en onrust en met der tijd schadelijke verandering in de leer zou er uit geboren worden. Wat men heden den eenen veroorloofde, zou men morgen den anderen moeten toestaan, en zoo zou er geen

einde komen aan het maken van nieuwe Belijdenissen of het brengen van veranderingen daarin.

Zij zoeken ook de door de Remonstranten aangevoerde redenen van URSINUS te wederleggen; wel met hem erkennende, dat de Formulieren geen gezag hebben met dat der H. Schrift te vergelijken, maar daarbij vooral drukkende op de mede door de Remonstranten van denzelfden Schrijver ingebragte vermaningen, om zich in het ontvangen en verwerpen van zulke kerkelijke schriften te wachten voor al te groote vrijheid; opdat niet, wanneer 't een' iegelijk geoorloofd zij naar zijn' lust te bestrijden 't geen met gemeene, ja, met zijne eigene bewilliging aangenomen is, scheuringen en ontallijke ergernissen volgen, en opdat niet bij de invoering van nieuwe Formulieren telkens nieuwe gevoelens en leeringen inkruipen. Nog beroepen zij zich op deze woorden van denzelfden Schrijver: »Zoo in de gemeene Belijdenissen iets bevonden worde verbetering te vereischen, dat het met gemeene toestemming verbeterd worde", en zijne daarop gegronde waarschuwing: »zoo zondigen dan de Leeraars met ligtvaardige stoutheid als zij verbreiden, gelijk de Regeerders met slapheid zondigen als zij laten verbreiden onder de Gemeente, eenige gevoelens strijdende tegen de aangenomen leer, vóór en aleer zij door bijzondere aanmerkingen hunner medebroeders onderzocht zijn, opdat, zoo daar niets, dat verbetering behoeft, ontdekt wordt, het met bewilliging van allen behouden en geleerd worde." Ten slotte geven de Contra-remonstranten, op der anderen verlangen om in hunne gevoelens geduld te worden, ten antwoord: dat zulk een dulden van verschillende en met elkander strijdende leeringen in dezelfde Gemeente, waar de eene Predikant zou wederspreken wat de andere verkondigde, met rust en vrede onbestaanbaar was en tot oneenigheid en scheuring leiden zou; waarom zij ook in het examineren der aankomenden geene oogluiking of slapheid toelaten of zich, wat de hoofdpunten in verschil zijnde betrof, met geene algemeene en twijfelachtige bekentenis vergenoegen konden. (*)

Bij zulke uiteenloopende en tegen elkander overstaande begrippen, was er wel aan geene verzoening te denken. Het vuur van den twist, aangestookt door andere bijkomende, als die

---

(*) TRIGLAND, BAUDARTIUS, BRANDT.

omtrent het gezag der Overheid in kerkelijke zaken, vlamde al hooger op, totdat de Synode van *Dordrecht* (1618), door politiek gezag bijeengeroepen, het zocht te blusschen door der Remonstranten stellingen te veroordeelen en hunne Predikanten uit de Kerk te weren. In die vergadering werd ook een Formulier van onderteekening vervaardigd, volgens 't welk al de Predikanten, tot betuiging van hunne eenstemmigheid met de regtzinnige leer, nevens de Belijdenis en den Katechismus de Leerregels (*canons*) der Synode moesten onderschrijven. Insgelijks moesten zij beloven: in het toekomende niet te zullen leeren of schrijven wat regtstreeks of zijdelings daarmede strijdig was; de dwalingen, die er tegenover staan, te verwerpen en te wederleggen, en hun best te doen om te beletten dat ze in de Kerk worden ingebragt. Verder, indien het mogt gebeuren, dat zij naderhand eenig bedenken of gevoelen tegen de voornoemde Formulieren verkregen, dat zij het openlijk noch heimelijk zouden voorstellen, drijven, prediken of schrijven, maar dat zij het te voren den Kerkeraad, de Klassis of Synode zouden openbaren, bereid zijnde zich aan derzelver oordeel altijd gewillig te onderwerpen; onder bedreiging, dat zij, daartegen handelende, met der daad in hunne dienst zouden geschorst zijn. En indien te eeniger tijd de Kerkeraad (*sic*), Klassis of Synode zoude mogen goedvinden, om gewigtige oorzaken, tot behoud van de eenigheid en zuiverheid in de leer, van hen te eischen hun nader gevoelen en verklaring van eenig artikel der genoemde Confessie, Katechismus en Synodale bepalingen, zoo beloofden zij ook mits dezen, dat zij daartoe ten allen tijde zouden bereid en willig wezen op straffe als boven, behoudens het regt van appèl in geval van bezwaar; gedurende welken tijd van appèl zij zich naar de uitspraak en ordre der Provinciale Synode zouden gedragen." Zij, die deze onderteekening weigerden, werden ten getale van 200 afgezet, 't welk ook het lot van onderscheidene Hoogleeraren was.

Doch ofschoon de Remonstranten de onderteekening weigerden, zoo kan men niet zeggen, dat zij aan Formulieren in het algemeen vijandig waren. Het tegendeel bleek uit hunne ten jare 1621 uitgegeven Geloofsbelijdenis, met eene voorrede van den vermaarden EPISCOPIUS voorzien, waarin hij zich over de zaak in geschil dus uitlaat: »Daar waren er, die meenden, dat men zich van alle Belijdenissen en Verklaringen

behoorde te onthouden als gevaarlijk en schadelijk. Anderen, die zoo ver niet gingen, maar wilden, dat ze wierden opgegesteld met de eigene woorden der H. Schrift. Wederom anderen, die de Belijdenissen niet ganschelijk misprezen, al zijn ze juist niet met dezelfde woorden der Schrift opgesteld, maar ze zoo algemeen en kort wilden hebben, dat er niets in gevonden worde, dan hetgeen men tot zaligheid volstrekt noodig te weten en te gelooven heeft. Integendeel werden er ook gevonden, die vorderden, dat zelfs de geringste geschillen daarin behandeld wierden, en zulks zóó noodig oordeelden, dat zonder dit geene Christelijke Kerk bestaan, immers welvaren kon.

»Ieder van deze gevoelens is op redenen gegrond. Zij, die meenen, dat men zich ten eenenmale van alle Belijdenissen behoort te onthouden, bouwen op deze drie redenen: 1. dat men anders de majesteit, waardigheid en het gezag der Schrift grootelijks te kort doet; 2. dat men daarmede de vrijheid der Kerken, der Consciëntiën en der Profetiën (*) groote schade en nadeel toebrengt; 3. dat men daardoor eene wijde deur opent voor partijschappen en scheuringen in de Kerk. Maar deze redenen, ingebragt tegen de Belijdenissen, waren veeleer tegen het misbruik dan tegen de Belijdenissen zelve gekant. Die zijn niet anders dan verklaringen van de Christelijke leer, waarvan wij belijdenis doen, en waartoe men komen moet, vooral als men bemerkt, dat die leer niet wèl verstaan of zelfs gelasterd wordt. De H. Schrift, voornamelijk dat gedeelte, hetwelk het N. Testament genoemd wordt, is klaar genoeg voor allen, die het lezen met een opregt oogmerk om het te verstaan en er hun voordeel mede te doen; maar niets belet

(*) Het werk der Profetie, dat men grondde op hetgeen PAULUS, 1 *Cor.* XIII en XIV, van het Profeteren schrijft, was in de eerste tijden der *Nederl.* Hervormde Kerk in gebruik, en bestond in het uitleggen van eenige plaats of van een geheel boek der H. Schrift, ook in het opgeven van vragen en het maken van zwarigheden over den inhoud der leerredenen van de Dienaren des Woords, ten aanhoore der Gemeente; waarop dezen verpligt waren te antwoorden, totdat de Gemeente voldaan was. Zulke Profeten waren niet alleen uit de Predikanten maar ook uit de zoogenoemde Doctoren, uit Diakenen en Ouderlingen, insgelijks uit bekwame Gemeente-leden daartoe behoorlijk voorbereid. Zie 'S GRAVEZANDE, 200-*jarige gedachtenis der Synode van Wezel in* 1568, bl. 139, 140.

dat men dezelfde zaak met andere woorden zoude kunnen zeggen, die meer overeenkomen met de eeuw, waarin wij leven. Anders zou het niet meer geoorloofd zijn de Schrift te verklaren, waartoe men noodwendig andere woorden moet gebruiken. De Belijdenissen zijn zelfs noodzakelijk, wanneer men overtuigd is dat er valsche leeringen zijn ingeslopen, die men zich verpligt rekent te verwerpen, ten einde de waarheid openbaar, en die in dwaling steken zoo mogelijk daaruit verlost worden. De noodzakelijkheid om zich te verklaren wordt nog grooter, wanneer men ziet, dat men beschuldigd wordt van valsche gevoelens, waarvan men ver af is. — Voor het overige moet men zorg dragen, alle misbruiken voor te komen, die met zulke Formulieren kunnen begaan worden, 't welk niet ondoenlijk is. Hiertoe moet men vooreerst zorgvuldig toezien, dat men ze geen onwedersprekelijk gezag toeëigent om de gewetens daaraan te onderwerpen als aan regelen des geloofs, 't zij men ze den naam van eerste of van tweede regelen des geloofs geve; alsof de H. Schrift moest verklaard worden door de Belijdenissen en niet de Belijdenissen door de H. Schrift. Men moet ze alleen aanmerken als verklaringen van het gevoelen dergenen die ze gemaakt hebben, en niet als onherroepelijke besluiten van hetgeen waar of onwaar is, van hetgeen men al of niet te gelooven heeft, en van de wijze, waarop men zich moet uitdrukken. Diensvolgens zal niemand er zijne toevlugt toe nemen, om met zekerheid te weten, wat hem te gelooven zij; maar men zal zich in zijne twijfelingen tot de Schrift alleen wenden, die men door zich-zelve zal zoeken te verstaan. Niemand zal er zich aan verbinden, dan in zoo verre hij in zijn geweten overtuigd is, dat ze met de H. Schrift overeenkomen. Niemand, eindelijk, zal in de geschillen, die er ontstaan kunnen, zich op die schriften beroepen, maar alleen op de H. Schrift als den eenigen regel van des Christens geloof. Men zal ze altijd mogen onderzoeken en zelfs zonder zwarigheid tegenspreken; mits dat men de regelen waarneme, die de zedigheid, voorzigtigheid en Christelijke liefde voorschrijven. Ten tweede moet men de Belijdenissen niet aanmerken als banden, waaraan de menschen zóó gebonden worden, dat zij genoodzaakt zouden zijn zich van hare uitdrukkingen, orde en leerwijze te bedienen. Ten derde moet men zorg dragen, dat de Belijdenissen niet

gehouden worden voor zamenstelsels (*systema's*) van 't geen tot zaligheid noodig is; zoodat men, in het minst daarvan afwijkende, gevaar zou loopen die te verliezen." Als men deze voorzorgen droeg, meenden de Remonstranten, dat de Belijdenissen geen kwaad, maar goed doen zouden.

Intusschen, wat ook de Remonstranten gevoelden, in de Gereformeerde Kerk werd het Formulier-gezag ten top gevoerd. Wie gematigder dachten, en op verzachting van sommige harde stellingen der *Dordsche* Synode aandrongen tot heeling der scheuring, een HORNHOVIUS en HANECOP, werkten niets uit, dan dat zij zich groote onaangenaamheden berokkenden. Doch, welke maatregelen te *Dordrecht* ook genomen waren ter bewaring van de eenigheid der leer, het bleek, dat hierdoor op den duur de deur niet gesloten was voor verschil van gevoelens. Bij het opkomen der Cartesiaansche wijsbegeerte en de ontstane Voetiaansche en Coccejaansche verschillen, daverden de predikstoelen en zweetten de drukpersen op nieuw van wederzijdsche beschuldigingen. Gelukkig bleef het, hoe hevig de twisten ook waren, bij spreken en schrijven; de eene en de andere partij hield zich aan, en beriep zich op de Formulieren. Wie zich daartegen aankantten, door het voorstaan van begrippen welke met de Kerkleer in strijd waren, een BEKKER door zijne *Betooverde Wereld*, een VLAK, wiens *Eeuwig Evangelie* omtrent de leer der regtvaardigmaking een vrijer gevoelen voorstond, konden evenmin de strengheid der kerkelijke discipline ontgaan als VERSCHOOR, VAN HATTEM en BUITENDIJK, die de leer van CHRISTUS' voldoening en van de toerekening zijner verdiensten tot uitersten dreven, welke voor de beoefening der godzaligheid allernadeeligst waren te achten.

Zoo was het gedurende het grootste gedeelte der achttiende eeuw: de geest van gehechtheid aan Formulier-gezag en verzet tegen allen die van de aangenomen leer afweken, bleef steeds levendig, gelijk een ROËLL, LEENHOF en VAN OS daarvan de smartelijke ondervinding hadden. Zelfs werd nog in het jaar 1772 de Hoogleeraar in het Natuurregt te *Groningen*, VAN DER MARCK, van zijnen post ontzet, »omdat hij zich omtrent het oorspronkelijk en algemeen bederf van den gevallen mensch, zijne aangeborene blindheid in geestelijke en goddelijke zaken, en zijn doodelijk onvermogen, om door eigene natuurkrachten zijn waarachtig en eeuwig heil te bevorderen; omtrent de weder-

geboorte, en de volstrekte noodzakelijkheid der krachtig werkende, verlichtende en vernieuwende genade van den Heiligen Geest, en omtrent de bijzondere genade en toepassing van de verdiensten des Middelaars en den aard der verzoening zelve, op eene wijze zou uitgelaten hebben, die onbestaanbaar was met en regtstreeks aanloopende tegen de leer der Hervormde Kerk van *Nederland*." (*)

Doch in en sedert dien tijd begonnen de gevoelens omtrent de waarde en het gezag der Formulieren bij velen te veranderen. Daartoe werkten onderscheidene oorzaken mede. De *Belizarius* van MARMONTEL en andere schriften, die de verdraagzaamheid in het godsdienstige aanprezen, hadden bij niet weinigen ingang gevonden. De grondiger beoefening der uitlegkunde, op voorgang van den grooten ERNESTI; het onderzoek naar den oorsprong en de vorming der leerstellingen, door SEMLER, de werken van MICHAËLIS en anderen, deden de oogen open gaan voor verschillende leemten in de aangenomen stelsels: waaruit noodwendig eene betere leerwijze en eene mindere verkleefdheid aan de Formulieren voortkwamen. Tijdschriften, als de *Algemeene Bibliotheek;* werken als van HAMELSVELD, BOSCH, WOLF en DEKEN verspreidden meer Evangelische denkbeelden. Hier kwam bij, dat, terwijl de Predikanten eertijds vrij algemeen het Huis van ORANJE aankleefden, nu een aanzienlijk deel aan de Patriotsche partij toeviel. Maar bij dezen kon het dan niet achterblijven, dat zij, bij het ophemelen der tegenstanders van ORANJE, een' OLDENBARNEVELD en DE GROOT, gelijk toen aan de orde van den dag was, ook gunstiger over de Remonstranten en hunne veroordeelde gevoelens begonnen te denken. Wel bleef het verbindend gezag der Formulieren bij de opzieners der Kerk over het algemeen onaangeroerd; doch des te sterker verhieven zich van elders stemmen, die de Formulieren òf geheel verwierpen òf zeer laag stelden; waaruit een nieuwe strijd ontstond tusschen dezen en hen die ze wilden behouden. Riepen de toleranten uit éénen mond: »weg met zulke menschelijke opstellen! weg met de Formulieren!

(*) *Verv. op* WAGENAAR op dat jaar. De Hoogleeraar ontkende de waarheid van het hem te laste gelegde, en vorderde nader onderzoek en bewijs; doch daar men hem geen gehoor gaf en herroeping eischte, volgde, bij weigering van zijn' kant, de afzetting.

dat pauselijk dwangjuk! enkel willekeurige kluisters, waaraan men onze vrijheid en onze dierbare rede boeit!" — de voorstanders der Formulieren beriepen zich op de noodzakelijkheid voor de Kerk om eene regelmaat des geloofs te bezitten; gelijk de burgerstaat, ja ieder genootschap, zullen zij bestaan, wetten en bepalingen behoeven. Meenden de anderen, dat de Bijbel de beste geloofsregel is, hierop werd aangemerkt: dat wanneer ieder dien op zijne wijze verstaat en uitlegt, zulks tot tegenspraak en twist leiden moet, die noodwendig groote ontstichting en verwarring zouden verwekken. Verweten hun de tegenstanders, dat men de Formulieren blindelings aannemen en teekenen moest, de anderen gaven ten antwoord: dat niemand daartoe gedwongen werd; maar alleen om, wanneer het hem bij onderzoek gebleken was, dat hun inhoud met de leer der H. Schrift overeenkwam, zich tot het leeren en voorstaan van hetgeen zij behelzen, te verbinden; aan welke verbindtenis hij echter niet langer gehouden is, zoo het hem daarna blijken mogt, dat zij met de leer der H. Schrift niet overeenkomen, daar het altijd vrij staat uit het Kerkgenootschap tot een ander over te gaan. (*)

Intusschen was de Formulierband, bij het groote verschil van gevoelens, verbroken. Zij, die bij de omwentelingen van 1787 en 1795 de dienst moesten verlaten, hadden dit niet aan hunne godsdienstige, maar aan hunne politieke meeningen te wijten. Bij de scheiding van Kerk en Staat, na de komst der *Franschen*, en de elkander afwisselende Besturen, was er, in den ongunstigen toestand der Hervormde Gemeenten, aan geene kerkelijke procedures te denken. Het geschil tusschen HERINGA van den eenen, en BENNET en ROIJAARDS van den anderen kant bleef zonder gevolg, en noch REGENBOGEN noch BOSVELD, welke aanmerkingen ook op hunne van de vroeger heerschende veel verschillende meeningen vielen, leden schade. Hoe de voorstanders der Kerkleer zich de handen gebonden zagen, heeft een hunner, die onlangs overleden is, in deze woorden vermeld: »Ik was toen" — schrijft hij — »lid der *Dordsche* of zoogenoemde *Zuid-Hollandsche* Klassis, en in de vergadering mede tegenwoordig, en kan het mij nog zeer goed voorstellen, hoe de Eerw. BOSVELD, nadat zijn ambtgenoot in

(*) VAN LIS, *De eer en het gezag der Formulieren verdedigd.* 1785.

zijne tegenwoordigheid de bezwaren had opgegeven, alle verdere onderhandelingen afbrak, door zijn werk terug te nemen en te verklaren, het zonder approbatie te zullen uitgeven; waartegen in die verwarde dagen niet veel te doen was." (*)

Bij de nieuwe organisatie van 1816 achtte men het onnoodig de banden naauw toe te halen, en vergenoegde zich met den geëxamineerde de verklaring en belofte, met zijne onderteekening bekrachtigd, af te vorderen: »dat hij de leer, welke overeenkomstig Gods Heilig Woord in de aangenomen Formulieren van eenigheid der *Ned.* Herv. Kerk vervat is, ter goeder trouw aanneemt en hartelijk gelooft", — ofschoon het onder hen, die deze verklaring hielpen vaststellen, aan geene bepaalde voorstaanders der Kerkleer ontbrak, doch die, hetzij ze door den heerschenden tijdgeest mede aangestoken waren, of geene kans sagen om zich met goed gevolg te verzetten, het hierbij lieten, zonder protest in te dienen. Tot welke verschillen de regte zin dezer verklaring in lateren tijd aanleiding gegeven heeft, hoe van onderscheidene kanten op eene engere verbindtenis is aangedrongen; maar ook hoe daarentegen een veel grooter aantal bij de door de verklaring verkregene vrijheid hebben willen gehandhaafd blijven; hoe de Synode op verschillende tijden, vooral in het jaar 1841, bij een gemotiveerd stuk, uit de pen van DERMOUT gevloeid, alle bemoeijingen om er verandering in te verkrijgen, afgewezen heeft: dit alles ligt nog levendig in het geheugen.

Uit het bijgebragte omtrent den oorsprong, het toenemend en verbindend gezag der Formulieren, en over 't geen in latere dagen is voorgevallen, en uit hetgeen door de voorstanders en tegenstanders der Formulieren aangevoerd is, zal ons gebleken zijn dat de zaak met geene magtspreuken is af te doen. Zal men in het geheel geen' regel van geloof en bepaalde leeringen hebben? Zal ieder Predikant verkondigen en onderwijzen, wat hem bij onderzoek der Schriften voorkomt waarheid te zijn, zonder te vragen of zulks al dan niet met de nog in gebruik zijnde Formulierschriften overeenkomt?

(*) LE ROY, *Een woord ter behartiging bij de tegenwoordige twisten en verdeeldheden in de Herv. Kerk van Nederland.* 1832.

Is het gros der Gemeenten verlicht en geoefend genoeg om zich aan zulk eene vrijheid van prediken en onderwijs niet te stooten? Zullen niet vele minkundigen, wanneer zij den eenen Leeraar hooren wederspreken wat de ander beweert, in onzekerheid en twijfel vervallen? Zal daaruit geene groote onrust en verdeeldheid ontstaan, die den weg tot nieuwe scheuring banen zal? Zal men zich bij gescheiden en verdeelde zinnen met goed gevolg tegen de voortdringende magt van *Rome* kunnen verzetten? — Deze zijn, dunkt mij, de vragen, welke van den eenen kant een ernstig nadenken vorderen en alle voorbarige stappen afraden.

Maar van den anderen kant: zal men de bestaande Formulieren behouden, en de Predikanten daaraan verbinden, ook wanneer zij, gelijk met niet weinigen van hen en niet minder uit de Gemeente-leden het geval is, zich met veel, dat er in voorkomt, niet meer vereenigen kunnen? Zal men dan eene andere Geloofsbelijdenis en Katechismus gaan opstellen? Aan wie zal dat werk opgedragen worden? Zegt men: aan de Synode als de hoogste Kerkvergadering — maar is ook deze niet uit mannen van onderscheiden denkwijze zamengesteld? Zal de een zulks aan den ander rustig overlaten en zich tot eene Belijdenis verbinden, die met zijne overtuiging strijdt? Of zal men geven en nemen en de in verschil zijnde hoofdpunten voorbijgaan? Maar hoe kan zulk eene kleurlooze Belijdenis aan een van allen genoegen geven? Zal de invoering in de Gemeenten geen schipbreuk lijden? Doch, gesteld dat zulks gelukte, hoe ver zal de verbindtenis zich uitstrekken: tot de zaken, maar niet tot de woorden; tot het wezen, maar niet tot den vorm? Wie zal dit bepalen? Wie zal hier de juiste grenzen trekken? Aan wie zal in geval van aanklagt over afwijking de beoordeeling staan? Is er van Kerkelijke Besturen, die toch ook uit menschen van verschillende zienswijze bestaan, genoeg onpartijdigheid te wachten? Zal niet de een als goed en regtzinnig beschouwen, hetgeen de ander verwerpt? — Deze vragen verdienen niet minder onze overweging. (*)

(*) Het is opmerkelijk, dat ook de Afgescheidenen onderling omtrent het gezag der Formulieren niet overeenkomen, en in hunne pogingen tot herstel van de Kerke-orde van *Dordrecht*, na herhaalde proefnemingen, niet hebben

Laat ons intusschen de hoop niet opgeven, dat volgende tijden het ontbrekende van onze dagen zullen aanvullen, en dat door eenen gelukkigen voortgang in de uitlegkunde menig verschil omtrent de opvatting van Bijbelsche uitspraken zal wegvallen, en allen vroeg of laat tot de eenigheid des geloofs komen zullen!

---

kunnen slagen; ja, dat zelfs door een hunner Hoofden, in de bekende *Amsterdamsche* Vergadering van den 18[den] Augustus 1848, met ronde woorden verklaard is: dat het onmogelijk was te bepalen, wat eigenlijk Hervormde Kerkleer zij.

DE BOEDEL EENS PLANTERS.

Naar *EMILE SOUVESTRE.* (*)

I.

— Gij moet niet verder medegaan. Uw lijdende vader zou ook te lang op u wachten — zeide hij, en bleef staan aan den ingang van het bosch, waar de weg naar *Montgomery* doorhenen loopt.

— Och, dat ik u verlaten moet! — zuchtte het meisje.

— Ween niet, mijne goede, lieve JENNY! Uwe tranen zou-

(*) Aan Mrs. H. BEECHER STOWE wordt te regt de roem toegekend, dat zij het medelijden met den slaaf en den wensch voor zijne bevrijding, geheel *Europa* door, in hooge mate bij velen heeft opgewekt; maar niet onverdeeld behoort haar de eer, naar het voortbrengen van die weldadige uitwerking gedongen te hebben. Hare begaafde pen is niet de eerste geweest, die, bestuurd door afschuw en mededoogen, de gruwelijke gevolgen geschetst heeft van de barbaarsche wetten op de slavernij in de Zuidelijke der *Vereenigde Staten van Noord-Amerika.* Voor het eerst lazen wij onlangs dit verhaal van EMILE SOUVESTRE, hetwelk reeds in of omstreeks 1843 te *Parijs* moet zijn verschenen, en ons — diep getroffen als wij er door waren — de vraag op de lippen bragt: of de beroemde Schrijfster niet misschien aan den indruk van dit verhaal, en van andere zulke treffende schetsen, de opwekking te danken heeft tot hare uitvoeriger en grondiger behandeling van dezelfde stof. Hoe dit zij, wij konden den lust niet onderdrukken van SOUVESTRES verhaal eene vertaling of althans eene *eigene* vertaling te leveren. Moge zij medewerken, om den indruk van *de Negerhut* hier te Lande levendig te houden en te versterken! DE RED.

den mij álle kracht van ziel doen verliezen. — Indien gij eens wist hoe zwaar mij het scheiden valt! Indien gij wist hoe lang ik geaarzeld heb nadat Mijnheer JACKSON mij die betrekking te *Boston* heeft aangeboden! Maar ik heb gehoor moeten geven aan de rede. De zaken uws vaders staan slechter, dan hij-zelf weet of denkt; zijne ziekte neemt dag aan dag toe; gij kunt hem elk oogenblik verliezen, en dan zonder eenige middelen nablijven, JENNY! Door de betrekking te *Boston* aan te nemen, is onze toekomst verzekerd; ik zal er althans eene woning hebben, om u in te ontvangen, en over eene maand of wat misschien, zullen wij reeds met elkander vereenigd zijn. Vindt gij dat geene vertroostende, aangename gedachte?

— o, Mijn JONES! — antwoordde de jeugdige *Amerikaansche*, en verborg haar gelaat aan de borst van haren verloofde, die haar aan zijn hart knelde, en, terwijl hij een kus van de innigste liefde op haar voorhoofd drukte, stamelend zeide:

— Vaarwel, mijne dierbare bruid! mijne vrouw! vaarwel!...

Nog eenmaal drukte hij haar aan zijn hart, nog eenmaal raakten zijne lippen de hare; toen wond hij zich met inspanning uit hare armen los en snelde den weg op naar *Montgomery*.

JENNY bleef nog lang op dezelfde plaats staan; eerst hem volgende met de oogen zoo ver zij kon, en toen luisterend of zij niet uit de verte zijne stem nog zou hooren. Eindelijk zeker dat de scheiding voltooid was, deed zij zich-zelve geweld aan, verliet de haar onvergetelijke plek, en keerde — hoofd en hart vol gedachten en aandoeningen — langzaam naar de vaderlijke woning terug.

Zij was er niet ver meer van daan, toen ze den Heer JACKSON haar te gemoet zag komen. Eerst zag zij rond naar een uitweg om te ontwijken; maar dat niet kunnende ging zij moedig voort.

De Heer JACKSON — eigenaar van eene naburige plantaadje, om hare tallooze katoenboomen de *Witte Kroon* genoemd — was een man van omstreeks veertig jaren, hoog van gestalte en stout van voorkomen. Hij was in *Ierland* geboren, doch had zijn vaderland moeten verlaten om eenige daden van geweld, waarover verschillend gesproken werd. Hij had behoord tot de eersten, die zich in dit gedeelte van *Alabama* hadden neder-

gezet, en er lang een zwervend en avontuurlijk leven geleid, met alleen zijn eigen wil tot leiddraad, en zonder eenig ander regt te erkennen dan dat van den sterkste. Zoo had hij zijne jeugd gesleten in gevaarvolle ondernemingen, omringd door wilde volkstammen, als de *Criks* en de *Choctaws*, waarvan hij nu eens de vriend dan eens de vijand was geweest. Men kende een aantal gevallen, waarin zijn moed, maar ook de woedende drift zijner hartstogten was gebleken. Zijn avontuurlijk leven was vol zonderlinge bedrijven, ongehoorde gevechten en bloedige wraakoefeningen geweest. Tweemalen had hij geliefde vrouwen van *Choctawsche* hoofden geschaakt, en was er mede in de bosschen gevlugt: de gevaren, die hem daarbij bedreigd hadden, waren ontzettend; doch JACKSON ontzag niets, als zijne hartstogten waren opgewekt. Aan elke der menschelijke maatschappijen, in welke hij eenen tijd lang leefde, had hij datgene ontleend, wat hem tot voldoening zijner begeerten het best te stade kwam. Aan zijne opvoeding had hij verschillende kundigheden te danken en dat hem noch studie, noch goede toon ontbrak; zijn spreken was zuiver en dikwijls bevallig, en zijne manieren kondigden een' man van de wereld aan; maar dat uiterlijk verborg den onbedwingbaren wil, en de sluwheid, en de zwijgende volharding, die hem van nature eigen waren, of die hij had overgenomen van de wilde volkstammen, waarmede hij zoo lang had verkeerd.

Sedert JACKSON een der rijkste planters van *Alabama* en tot het beschaafder leven teruggekeerd was, had hij zich meer ingetogen gedragen; maar het was toch ligt te ontwaren, dat hij in den grond des harten nog altijd dezelfde was. Hij behoorde nog immer tot die overheerschende, vreeselijke karakters, die zich toeëigenen wat hun bevalt, en al wat zwakker is dan zij aan zich onderwerpen: hartstogtelijke, verharde gemoederen, die naar vulkanen gelijken, wier lava in steen verandert zoodra zij ophoudt te gloeijen.

Door zijne rijkdommen had JACKSON een onbepaald krediet in *Alabama* verworven. Men roemde zijne kennis en zweeg over zijne ondeugden; want de een vreesde hem en de ander had hem noodig. — Zijne honderden *Negers* behandelde hij zoo wreed, dat de verschrikkelijkste bedreiging tegen eenen slaaf deze was: hem aan JACKSON te zullen verkoopen. In-

tusschen was die wreedheid een der oorzaken van zijne fortuin, en menig kolonist benijdde hem zijne ongevoeligheid. — Waar men den *Neger* niet voor een mensch houdt maar voor een werktuig, wordt hij voor de bekwaamste gehouden en het hoogst geacht, die van dat werktuig het meeste voordeel weet te trekken.

Ofschoon Miss MACKENSIE — zoo heette JENNY — den Heer JACKSON niet door en door kende, had zij toch een instinktmatigen afkeer van hem; zij gevoelde in zijn bijzijn eene soort van siddering, als die, welke de duif ondervindt wanneer een roofvogel nabij is. De bezoeken des planters van de *Witte Kroon* bij haren vader hadden haar steeds, maar vooral toen mishaagd, toen zij veelvuldig en langdurig werden. Hem nu te ontmoeten moest haar dus wel onaangenaam en hinderlijk zijn.

Intusschen was hij haar genaderd, en na de gebruikelijke pligtplegingen bleef hij haar vergezellen.

— Ik zie — zeide JACKSON, nadat beiden eene poos hadden gezwegen — ik zie duidelijk aan de oogen van Miss JENNY, dat zij van JONES COKERIL afscheid heeft genomen.

Het schuwe meisje bloosde.

— Verontrust u maar niet over hem — ging de planter voort — ik heb hem naar een handelshuis gezonden, waar ál de bedienden, die er ooit gewerkt hebben, fortuin hebben gemaakt.

— De Heer COKERIL zal het aan u verpligt zijn, als hij vooruitkomt — stamelde JENNY — ik dank er u voor.

— Bedank mij vooral omdat hij weg is.

— Hoe zoo?

— Ik hoop, dat de verwijdering van JONES aan Miss MACKENSIE veroorloven zal eens na te denken, en dan van haar huwelijk zal doen afzien.

— En waarom dat?

— Omdat Miss MACKENSIE te schoon is, en veel te goede opvoeding heeft genoten, om niet iets méér te wenschen dan het karige deel, dat een arme drommel haar kan aanbieden.

— Maar gij zegt immers, dat de Heer COKERIL fortuin zal maken?

— Ja, zonder twijfel; maar niet in de eerste dertig jaren. Ieder maakt zijne fortuin in de *Vereenigde Staten*, op voorwaarde dat hij geduld hebbe tot een leeftijd, waarin het geld

hem tot niets meer dient: men leeft er in ellende, met het uitzigt van te zullen sterven als millionnair. Voor het overige heeft Miss JENNY te veel verstand om zich-zelve te veroordeelen tot ontbering, zorg en arbeid, wanneer zij, van heden af, al het genot en de genoegens der weelde kan smaken.

— Ik begeer die niet.

— Gij zult toch verlangen gelukkig te zijn, en ge weet niet wat men te lijden heeft eer men een onafhankelijk bestaan bereikt. Gij hebt gezien wat zorgen en moeite het onzen emigranten gekost heeft, om een gedeelte van het bosch om te hakken en aldus een stuk gronds ter bewoning en bebouwing te verkrijgen? Welnu, in de beschaafde wereld is de taak nog erger; want daar heeft men met menschen in plaats van met boomen te doen, en de bijl die er werken moet is: de wil; een slecht instrument, dat elk oogenblik bot wordt, of waaraan men zich telkens wondt. Geloof mij, Miss! de wilden hebben gelijk, als zij zeggen: dat het opgeschoten koren altijd het goede koren is, en dat de gemaakte nesten de beste zijn.

— Ik hoop toch een weinigje meer moed te hebben, en geloof, dat er ook wel eenig genoegen in ligt om zelf zijne toekomst voor te bereiden.

— En dus wilt gij u blootstellen aan al de grillen der fortuin, en den Heer COKERIL naar *Boston* volgen?

— Ja.

— Gij weet niet, Miss MACKENSIE! wat ge in de Noordelijke Staten te wachten hebt. Wat de *Negers* hier zijn, zoudt gij dáár wezen: want bij onze broeders, de afschaffers, is meester wie rijk, en slaaf wie arm is, en de vrouw des armen is er de slavin van den slaaf. Dáár is geene fortuin door de handen van anderen te krijgen; ieder moet het er maken met zijne eigene handen. Goud te winnen is daar niet. Wie er goud wil hebben, moet het, in harden arbeid, zelf uitzweeten.

JACKSON nam eene der blanke handen van JENNY in de zijne en vervolgde op half spottenden toon:

— Die teêre vingeren, tot nu toe slechts gewoon om welriekende geuren over uwe fraaije lokken uit te storten, zoudt gij die willen openrijten aan pakgaren, of van koû doen bersten onder het wegen van ijzer? Lieve Miss! gij zijt aan het gemakkelijke leven der gegoede vrouwen in *Alabama* gewoon,

verwijs u-zelve niet tot den gemeenen handenarbeid, dien men hier overlaat voor de slaven.

JENNY beefde. Opgevoed onder den invloed der vooroordeelen van het Zuiden, waar voor de vrouw elke arbeid als een ongeluk en bijna als eene schande wordt beschouwd, voelde zij zich een oogenblik geschokt, door het tafereel dat de planter haar schetste; doch die pijnlijke indruk was maar kort van duur, en zij antwoordde:

— Ik zal mij schikken, Mijnheer! naar de gewoonten van het land, waar ik woon.

De planter verkleurde en zijne blikken schoten vuur uit; maar hij bedwong zich en zeide met gemaakte vriendelijkheid:

— Wees voorzigtig, Miss MACKENSIE! Wees voorzigtig en denk goed na, eer gij handelt; want het geldt hier niet u-zelve alleen, maar ook uwen vader.

JENNY zag hem met verbazing aan.

— Uw vader — ging hij voort — heeft gedaan gelijk al de kolonisten: toen hij zich, tien jaren geleden, hier kwam vestigen, heeft hij 't geld geleend, dat hij noodig had om zijne plantaadje aan te leggen.

— Ik weet het; mijn vader is u nog geld schuldig.

— Alles is hem tot dusverre tegengeloopen, en, bedrieg ik mij niet, dan is de onmogelijkheid om aan zijne verbindtenissen te voldoen, voor een goed gedeelte de oorzaak der ziekte, die hem naar het graf sleept.

— o, Ik weet dat; ik weet dat! maar, o mijn God! wat kan ik daar aan doen?

— Van COKERIL afzien, en uwen vader een zoon schenken, rijk genoeg om hem te redden.

— Dat laatste nooit! — riep JENNY uit, terwijl zij zich met afschuw van den planter afwendde.

— Gij hebt gelijk — sprak deze met verbeten woede — Miss MACKENSIE heeft alle regt om de voldoening aan haren smaak te verkiezen boven het leven van haren vader.

— o, Mijnheer!

— Maar er is ook voor het oogenblik nog geen haast bij: eerst over veertien dagen vervalt de schuldbekentenis door uwen vader geteekend, en ik zal dan de eer hebben mij weder bij u aan huis te vervoegen.

Hij groette het ontroerde meisje koel, en verliet haar.

Toen zij alleen was, dacht JENNY met schrik over het gehoorde na. Zij kon aan de bedoelingen des planters niet meer twijfelen, en nogtans had zij moeite om er aan te gelooven; de betrekkingen van den Heer JACKSON schenen inderdaad die verbazing te wettigen.

Toen hij, vijftien jaren geleden, eigenaar was geworden van den grond zijner plantaadje, had hij eene schoone kleurlinge in zijn huis genomen. Ongevoelig had die vrouw de regten eener echtgenoot verkregen. Zij had hem twee zoons geschonken, die hij met zorg had doen opvoeden, en geheel *Alabama*, waar men aan die soort van huwelijken met de linkerhand gewoon was, noemde haar Mevrouw JACKSON. De gewoonte had die verbindtenis zoodanig gewettigd, dat Miss MACKENSIE, hoewel zij de waarheid kende, den planter van de *Witte Kroon* altijd beschouwd had als een gehuwd man. Men begrijpt nu ligt, hoe diens voorslagen haar moesten verbazen. Al had hare innige gehechtheid aan JONES niet elke andere verbindtenis ondragelijk voor haar gemaakt, dan zou toch het denkbeeld om aldus eene andere vrouw te verjagen en de plaats dier vrouw in te nemen, haar met afkeer en verontwaardiging hebben vervuld.

Maar de gedachte aan de vreeselijke hartstogten van JACKSON deed evenwel haar sidderen: zij begreep nu, dat hij eene betrekking te *Boston* aan haren verloofde had bezorgd, alleen om hem te verwijderen. Een oogenblik kwam het denkbeeld in haar op, om aan JONES te schrijven; doch wanneer zou hij den brief ontvangen? En welke hulp ook kon hij verleenen in den strijd van belangen, die nu ophanden was? Aan den anderen kant was haar vader niet in staat om zulk een strijd te voeren: behalve dat zijne ziekte hem elke inspanning onmogelijk maakte, had hij in zaken nooit veel bekwaamheid getoond. Een faillissement, het gevolg van zijne geringe ondervinding, had hem gedwongen de Noordelijke Staten te verlaten; maar door dat ongeluk was hij noch bekwamer, noch voorzigtiger geworden. Aan den Heer JACKSON was hij het grootste gedeelte van het geld schuldig, dat gedurende tien jaren was verbruikt om zijne plantaadje op te rigten en gaande te houden; en tegenover de onmogelijkheid om zijne verbindtenissen na te komen, had hij, gelijk zwakke zielen gewoon zijn te doen, de oogen gesloten. JENNY dacht dus aan haren

oom WILLIAMS, als den eenigen man, die in staat zou zijn om de zaken haars vaders te schikken. De Heer WILLIAMS, die in *New-Hampshire* gevestigd was, had reeds lang beloofd zijnen broeder in *Alabama* eens te komen bezoeken, en zij schreef nu aan hem, om hem te onderrigten van den wanhopigen toestand waarin zij verkeerden, en hem te smeeken om zijne komst niet langer uit te stellen.

Intusschen ging de Heer MACKENSIE meer en meer achteruit; hij nam zigtbaar af en geene geneesmiddelen waren in staat om het verval zijner krachten te keeren. Zijne kwaal was eene van die, voor welke de geneeskunde geen naam heeft: het leven scheen bij hem te verdwijnen, gelijk het water eener bron die door eenig onderaardsch vuur verdroogt. Ziek was hij eigenlijk niet, maar hij had behoefte om te sterven. Evenwel bleef hij nog op de been en ging hij het werk na; maar met elken dag werd de kring waarin hij zich bewegen kon kleiner, en verminderde hij als 't ware zijne taak, opdat ze als van zelve geheel te niet zou zijn gegaan wanneer zijn einde dáár was. Dat einde had inderdaad meer van langzaam voorbereid rusten, dan van sterven.

Als de ongelukkige zijne bevelen gegeven of eenige zaken geregeld had, zette hij zich, doorgaans tegen den avond, vermoeid en bleek, op het grasperk voor zijne woning, onder de schaduw der kamperfoelie neder. Wanneer hij dan zijne blikken liet weiden over die boomen, die hij geplant had maar niet volwassen zou zien, en over de aangevangen bouwingen, die hij niet zou voltooijen, en dan zag op het bevallige meisje, dat hij zonder bescherming en steun zou achterlaten in den chaos van onafgedane plannen en bedrogen verwachtingen, dan voelde hij hoe eene siddering door al zijne leden voer, maar rigtte zich nog eens op met een krachtigen wil om zijne zwakte af te schudden en te leven... doch die oogenblikken van kortstondige geestkracht werden steeds door nog grootere afmatting gevolgd, en de Heer MACKENSIE moest ze dus, als vergeefsche worstelingen tegen zijn lot, vermijden. Buitendien aan zulk een ongevoelig wegsterven is eene kwijning eigen, die niet zonder aangenaamheid is, en JENNY's vader gaf zich meestal aan dat onbepaalde genot over. Gelijk een reiziger staan blijft op den top van den laatsten berg,

boog hij zich als over het leven heen, om er de laatste geluiden van op te vangen en de laatste geuren er van in te ademen, zonder te denken aan den komenden nacht. Gelukkige onbedachtzaamheid der stervenden, die hen onverklaarbare genietingen doet vinden te midden van hunne ontbinding, en het laatste oogenblik, waarin het gevoel ophoudt en alles verdwijnt, beschouwen doet als het ondergaan der zonne van het leven.

Miss JENNY verzuimde niets om die kalme gemoedstemming te doen voortduren; zij had de zorgen haars vaders geraden en spande zich in, om zijne gedachte er van af te leiden. Als de Heer MACKENSIE zich verontrustte over de aanplantingen, die hij niet kon bezoeken; en beefde voor den ophanden zijnden oogst, die zijn ondergang voltooijen of nog vertragen zou — geleidde JENNY hem langs de laurierboomen, aan wier voet de roode leliën bloeiden; of zij deed hem luisteren naar het gezang der vogelen in de boschjes van wilde camélia's; of zij wees hem op de *Alabama*, die langs de galerijen van het huis stroomde, of naar de ondoordringbare wouden aan den horizon. Dan, te midden van zoo veel schoons, vergat de zieke zijne zorgen; en terwijl hij de met geuren bezwangerde lucht inademde, en luisterde naar het gekweel der vogelen, en zijne blikken liet weiden over den stroom en de bosschen en bergen, maakte zijn gevoel hem rijk, en stelde de weelde van de Natuur hem gerust; want hoe kon hij zich arm denken, door zoo vele schatten omgeven!

JENNY echter deelde niet in de gerustheid en kalmte, die zij haren vader wist te verschaffen. Sedert haar onderhoud met den planter van de *Witte Kroon*, was hare bekommering dagelijks grooter geworden; zij had naauwkeurig uitgerekend hoeveel tijd er verloopen moest, eer zij antwoord kon ontvangen van haren oom WILLIAMS; maar, gelijk het meer gaat wanneer men gedreven wordt door ongeduld of verlangen, op onvoorziene beletselen of trage besluiten had zij niet gerekend. Eene ongeduldige verwachting en de bedaarde logica zijn het maar zelden eens. Miss MACKENSIE verwonderde zich weldra dat het antwoord uitbleef, en zij begon zich, niet zonder reden, allerlei schrikbeelden te vormen.

II.

Op zekeren avond wilde de Heer MACKENSIE, ofschoon nog minder wèl dan gewoonlijk, met zijne dochter de katoenboomen bezoeken; maar welhaast kon hij niet verder, en zette zich neder in een priëel. Daar scheen het windje, dat tusschen de bladen van den wijngaard speelde, hem goed te doen; want het hoofd zonk hem op de borst, zijne oogen vielen digt, en hij sluimerde in.

JENNY stond bij hem, met ingehouden adem en zonder zich te bewegen; maar toen de geregelde ademhaling van den kranke haar bewees dat hij sliep, wierp zij een blik op de vermagerde gedaante haars vaders, en tranen in hare oogen voelende opkomen, verwijderde zij zich met gebogen hoofd, en zette eenige schreden verder, onder een eikenboom zich peinzend neder.

Toen zij daar eene poos gezeten had, hoorde zij haren naam noemen. Verrast sprong zij op: de Heer JACKSON stond voor haar.

— Ik geloof, dat Miss MACKENSIE mij niet verwachtte — sprak de planter met een gemaakten glimlach — en toch heb ik haar, veertien dagen geleden, mijn bezoek reeds aangekondigd.

— Het is waar — antwoordde JENNY, nog niet bekomen van haren schrik.

— Mag ik vragen, of Miss JENNY heeft gelieven na te denken over ons laatste onderhoud?

— Dat heb ik, Mijnheer!

— En mag ik mij vleijen, zoo gelukkig te zijn geweest, dat mijne redenen ingang bij haar hebben gevonden?

— Ik heb van alles, wat gij mij gezegd hebt, slechts ééne zaak goed begrepen, namelijk: dat mijn vader verbindtenissen heeft op zich genomen, die hij niet volbrengen kan.

— Ik vraag duizendmaal verschooning; maar ik meen u ook een middel te hebben aangewezen, om uwen vader uit zijne verlegenheid te redden.

— Ik rekende op mijn oom WILLIAMS — zeide zij, de toespeling van den Heer JACKSON ontwijkende — en ik hoopte, dat hij-zelf zou gekomen zijn, om de zaken te regelen.

— Zoo — hernam de planter met verbeten ongeduld —

hebt gij aan uwen oom geschreven? — Dan blijkt het dat Miss MACKENSIE geene hulp wil zoeken bij hare vrienden.

— Ik heb geene andere vrienden dan mijne bloedverwanten.

— En Mijnheer COKERIL dan?

— Gij hebt gelijk — antwoordde JENNY, stoutmoedig de oogen opslaande — als JONES hier was, zou ik gerust zijn.

De planter glimlachte met minachting.

— Ik wist nog niet — sprak hij — dat Mijnheer JONES zulk een magtig beschermer is; en vooral niet, dat hij over tienduizend dollars kan beschikken.

— Tienduizend dollars!

— Ja; dat is het bedrag der schuld, waarvan de Heer MACKENSIE mij morgen den eersten termijn moet afdoen.

— Maar mijn vader bezit zoo véél niet!...

— Dat weet ik.

— Dan zult gij hem uitstel verleenen, niet waar, Mijnheer?... Gij zult den oogsttijd afwachten?

— Ik heb het regt, de plantaadje oogenblikkelijk te doen verkoopen.

— Maar gij zult toch van dat regt geen gebruik maken? — vroeg JENNY verplet.

— Uw besluit zal het mijne bepalen.

JENNY sloeg de oogen neder, en eene huivering voer ijskoud door al hare leden.

— Ik heb mij te duidelijk verklaard — vervolgde de planter — om niet te worden verstaan. Ik bemin u, Miss MACKENSIE! Schenk mij uwe hand, en de eer en de rust van uwen vader zijn gered. Gij weet, ik ben rijk; mijne geheele fortuin zal u toebehooren: geld, rijtuigen, slaven, alles zal het uwe zijn; elk uwer wenschen zal vervuld, al uwe bevelen zullen nagekomen worden. Wij zullen in *Alabama* blijven, of ons naar elders begeven, zoo als gij dat verkiest; uw wil zal eene wet zijn voor mij en voor allen. Sla mijn aanzoek niet af, Miss! want ik begeer mijn geluk alleen door het uwe....

Dit zeggende, poogde JACKSON JENNY's hand te grijpen; maar zij week haastig terug.

— Het is onmogelijk, Mijnheer! volstrekt onmogelijk! Ik ben verloofd aan JONES; ik kan hém alleen toebehooren!

— Wees voorzigtig, Miss! JONES kan uwen vader uit zijn gevaarlijken toestand niet redden.

— o, Mijn God! Geld! Geld! — kreet JENNY in wanhoop.

— Gij begint dus de waarde van het geld te beseffen?...

— o, Mijnheer! — hernam zij, hare handen vouwende — toon u edelmoedig! Herinner u, dat gij sedert tien jaren de vriend mijns vaders zijt!

— Sedert twintig jaren, Miss! zijt gij zijne dochter, en gij weigert hem te redden. Waarom zou een vreemde zich meer opofferingen getroosten dan een eigen kind?...

— Spaar mij, Mijnheer! Spaar mij!

— Neen, Miss MACKENSIE! neen! uw smeeken is vruchteloos. Ik behoor niet tot dezulken die zoo spoedig hunne wenschen opgeven en hun geluk niet weten te verdedigen: de ondervinding heeft mij sedert lang van de edelmoedigheid genezen. Ik verspil mijne krachten niet in nuttelooze opofferingen, maar gebruik die om te verkrijgen wat ik bemin! Ik zal niets ontzien om u te bezitten; al moest ik zelfs het bed van uwen vader verkoopen.

— o, Dat zult gij niet doen!

— Het hangt van u af, Miss!

— Neen, bij God! neen! zoo wreed kan een mensch niet zijn! Gij zijt rijk; wat schade kan het u zijn een weinig te wachten? Helaas, gij zult het niet lang behoeven te doen! Ontzie de laatste dagen eens stervenden! o, Beloof mij, dat gij het doen zult, Mijnheer JACKSON! beloof het mij!...

JENNY, die in den angst haren afkeer en schrik vergeten had, was den planter genaderd, had zijne handen in de hare gevat, en, bijna geknield, drukte zij op die handen hare lippen. Toen hief JACKSON, als in eene vlaag van waanzin, het meisje in zijne armen op, en sloot haar zoo vast aan zich dat zijne lippen hare lokken konden beroeren, en riep uit:

— Ja, ik beloof het u! Maar zeg dan ook, JENNY! dat gij de mijne zult worden! o, Gij weet niet hoe ik u bemin! Maanden lang volg ik uwe schreden! U te zien alleen doet mij leven! Hoe dikwerf, als ge door de rijstvelden gingt, heb ik het denkbeeld moeten onderdrukken, om u naar de wildernis te ontvoeren!... Maar neen, geen geweld tegen u! Ik wil, dat gij mij bemint; hoort gij dat, JENNY! ik wil het!

JENNY wilde zich uit de omarmingen van JACKSON loswringen; maar zijne ijzeren armen hielden haar aan zijne borst geprangd.

— o, Weiger niet de mijne te worden! — hernam hij — Gij vreest, misschien, op de *Witte Kroon* eene medeminnares te vinden?... Stel u gerust! Sinds ik u bemin, kan ik die vrouw niet verdragen! Ik zal haar, indien gij 't wilt, aan u overleveren! Als gij 't begeert, zal zij u dienen op hare knieën; als haar bijzijn u hindert, jaag ik haar weg: haar en hare kinderen! Zij zijn slaven, en als gij 't wilt verkoop ik hen aan den eersten slavenhandelaar den besten!

— Uwe zoons verkoopen! — riep JENNY uit, terwijl zij zich met afgrijzen losrukte.

— U alleen bemin ik; niemand anders dan u!

— Ik hoor u niet langer aan!

— Gij zult naar mij hooren, JENNY!

— Terug! ik heb een afschuw van u!

De planter verbleekte.

— Een afschuw?! — riep hij woedend uit. — Is dat alles, wat mijne liefde u heeft kunnen inboezemen: gij hebt een afschuw van mij? — Welnu, het zij zoo; ik wil dan dien afschuw verdienen! — Miss MACKENSIE! zeg aan uwen vader, dat hij opsta; want het bed, waarop hij ligt, is het mijne. Alles hier behoort mij; tot de lucht toe, die gij inademt! Gij zijt niets meer dan bedelaars, en ge leeft, reeds tien jaren, van mijne aalmoezen! — Maar men veracht mij niet ongestraft!... Gij hebt een afschuw van mij?... welnu, Miss! neem afscheid van al wat u omringt; want morgen zullen de dienaren der wet u van hier verjagen; morgen zult gij geen dollar meer hebben om eene doodkist voor uwen vader te koopen!

Zoo sprekende greep JACKSON, in woede, een der armen van JENNY, en schudde dien ruw, zoodat zij op het punt was haar bewustzijn te verliezen.

— Ellendige! — klonk het naast hen.

De planter en JENNY zagen om, en de Heer MACKENSIE stond voor het priëel, nog met wingerd-ranken in de hand, die hij, in zijne poging om op te staan, had afgebroken. Hij kwam op JACKSON af; maar zijne ademhaling was moeijelijk, en zijne lippen trilden; JENNY vloog op hem toe en wierp zich aan zijne borst.

— Gij dacht enkel te spreken tot een kind, dat ligt bang is te maken — sprak MACKENSIE — maar ik was hier en heb alles gehoord!

— Welnu — hernam JACKSON — als gij alles gehoord hebt, wat is dan uw besluit?

— Mijn besluit? — antwoordde MACKENSIE, terwijl de inspanning hem bijkans deed stikken — mijn besluit is in het gasthuis te *Montgomery* te gaan sterven, liever dan mijne dochter te geven aan een *Iersch* bandiet!

— o, Ik begrijp u!... Gij hebt maatregelen genomen om nogmaals bankroet te gaan!

Bij die herinnering van zijn vroeger ongeluk, kwam MACKENSIE met opgeheven hand op den planter af, maar JACKSON deed een stap terug en haalde de pistool voor den dag, die hij, naar de gewoonte der kolonisten, bij zich droeg, en hield ze den kranke voor.... doch hij had niet noodig zich aldus te verdedigen; want de overspanning had de laatste krachten van den grijsaard uitgeput: hij breidde de armen uit, wankelde, en zeeg ter aarde neder.

— o, Mijn vader! mijn vader! — kreet JENNY, naast hem geknield.

Haar vader opende nog eenmaal de brekende oogen, stak haar zijne hand toe, wilde zich opheffen, wilde spreken.... maar zijn hoofd zonk neêr en hij sloot de oogen voor immer.

De smart van JENNY was grenzeloos; ofschoon zij den noodlottigen slag reeds lang had kunnen voorzien, had zij naauwelijks kracht om dien te verduren. Men kan het verlies eens beminden vaders vooruitzien; men kan gelooven er gelaten onder te zullen zijn; maar als hij valt, dan blijkt de ijdelheid van die berekeningen. — Ook, zoo lang het leven nog duurt, begrijpt men niet, wat eigenlijk de dood is. Den dood leert men eerst kennen door het gemis.

Miss MACKENSIE ondervond dat ook. Zoo lang zij het overschot van haren vader nog zien kon, was hare droefheid nog eenigermate begrensd, en had zij nog eene soort van vertroosting in een onwillekeurigen twijfel. Maar toen de lijkkist weggedragen en het huis geheel eenzaam was, toen hield alle twijfel op; toen verscheurde de zekerheid hare ziel; toen gevoelde zij welk eene leegte in haar leven was gekomen; toen verstond zij wat het zegt eene weeze te zijn. — En de kracht die deze gedachte soms in haar opwekte, werd door tweevoudigen schrik vernietigd. De bedreigingen van JACKSON, een oogenblik vergeten, kwamen haar ontzettend weder voor

den geest, en tegenover dien man alleen staande, zonder bloedverwanten, zonder vrienden, zonder eenigen beschermer of raadsman, verloor zij alle hoop en moed, en begreep dat zij, zonder de hulpe van God, onvermijdelijk was verloren.

Het zien van haren oom, die aankwam op den avond van den dag der begrafenis, gaf haar eenige afleiding. WILLIAM MACKENSIE was een ware afstammeling van PENN: ernstig met mannen, zacht met vrouwen en kinderen, en altijd, in lief en leed, aan de voorschriften van het Evangelie getrouw. Hoewel geen hartstogt ooit zijne oogen schitteren, of zijne stem trillen deed, spraken teederheid en liefde uit zijne blikken, en kon de toon zijner stem doen denken aan den Heiland der wereld, de bergrede uitsprekende tot de menigte die Hij ter zaligheid riep. WILLIAM omhelsde JENNY, en deed haar, alsof ze zijn kind ware, zitten op zijne knieën en liet haar weenen aan zijne gevoelige borst; maar toen zij lang geweend had hief hij met vaderlijke bezorgdheid haar op.

— Wees nu bedaard, mijn kind! — zeide hij — God keurt onze tranen niet af; maar Hij verwacht ook dat wij het kruis, door Zijne wijsheid opgelegd, dragen zullen als dezulken die weten dat zij hope hebben. Gij moet u niet te zeer bedroeven omdat Hij uwen vader, mijnen broeder, tot zich nam; ook niet omdat gij weeze zijt geworden; want van nu af zijt ge *mijne* dochter en zal ik uw vader zijn; en ik zal u liefhebben, met de liefde die men heeft voor zijn eenigste of laatste kind.

Intusschen bragt de dood van den Heer MACKENSIE zijne schuldëischers spoedig in beweging. Welhaast kwamen zij, van *Montgomery* en elders, met hunne aanspraken op. Ook de Heer JACKSON verscheen met de bewijzen zijner vorderingen. Daar de zaken van den ontslapene moeijelijk waren te ontwarren, werden zijn broeder WILLIAM en de Heer JACKSON, als voornaamste schuldëischer, met het opmaken van eene naauwkeurige boedelbeschrijving belast. Zij verdeelden het werk onderling: JACKSON belastte zich met het nazien en ordenen van de boeken en papieren, en WILLIAM met het opmaken van een staat van de vaste goederen en derzelver gemiddelde opbrengsten.

Miss MACKENSIE was er verre af te vermoeden, dat die boedelbeschrijving haar in het verderf zou storten.

III.

Oom WILLIAM en JACKSON hadden eenige weken werks, om den staat des boedels tot klaarheid te brengen. Gedurende al dien tijd kwam JENNY niet uit hare kamer, om elke ontmoeting met den planter te vermijden. Die afzondering had intusschen medegewerkt om hare droefheid te stillen. De afleiding door anderen verkregen kan een oogenblik verstrooijen; maar zoo ras zij ophoudt, keert de smart met dubbele hevigheid terug. In de eenzaamheid daarentegen, staat die smart als ware 't vóór ons; wij zien haar dan onafgebroken, en door en door, en gewennen er ons aan. Welhaast is zij ons dan als eigen geworden, en zoo vinden wij het duurzaamst troost door ons niet voor haar te verbergen, maar ons met haar te vereenigen. JENNY vond ook eenige vreugd in de gedachte dat zij de plaats verlaten zou, die zoo vol was van droevige herinneringen en van oorzaken tot vrees.

Eindelijk was de boedelbeschrijving gereed, en allen die regten op de nalatenschap hadden, kwamen bijeen, om van de verslagen van WILLIAM en JACKSON kennis te nemen.

Eene vergadering van schuldëischers in de woning van hunnen schuldenaar levert een zonderling schouwspel op; daar vertoonen zich de inhaligheid en de eigenbaat in al hare naaktheid. Men moet zien hoe zij elkander met achterdochtige ontevredenheid opnemen; men moet hooren hoe zij elkander listige vragen doen en de grofste onwaarheden op de mouw zoeken te spelden. Hunne blikken gaan overal rond; al wat tilbaar is wordt verzet of op de hand gewogen, en alles wat er is wordt in stilte geschat; ieder betast het marmer der schoorsteenen en de zijde der gordijnen, en zoekt op de piano naar den naam des makers; elk kiest begeerig het stuk uit, dat hij gaarne zou medenemen.

De schuldëischers van den Heer MACKENSIE hadden hun onderzoek in alle bijzonderheden reeds volbragt, toen JACKSON en WILLIAM zich bij hen voegden. Den laatsten kon men het aanzien dat hij treurig was; maar de oogen des eersten schitterden van woeste vreugde. Zij namen plaats en WILLIAM las den staat voor, dien hij had opgemaakt.

De plantaadje met hare gebouwen en slaven, en de aanhoorige gronden waren, naar den maatstaf der gemiddelde op-

brengsten met naauwgezetheid geschat, en alles te zamen vertoonde eene koopwaarde van twintig duizend dollars.

— Niet meer? — riepen een aantal stemmen.

— Heb geduld! — riepen anderen — de Heer JACKSON heeft misschien papieren van waarde gevonden!

— Geen enkel, Heeren!

Nu ging er een algemeen gemor op, waarbij de overledene niet werd gespaard.

— Ik heb het van dien gewetenlooze wel voorzien — sprak een dikke kolonist, rijk geworden door den slavenhandel.

— Hij heeft tegen TRELITT gestemd! — voegde een ondernemer van verkiezingen er bij.

— Het was een mensch zonder godsdienst, die op Zondag muzijk maakte! — sprak een verontwaardigde Methodist.

En de kreten van afkeuring werden hoe langer zoo heviger.

— Wij krijgen dus maar vijftig procent! — riep er een.

— Gij krijgt allen honderd procent, Heeren! — sprak nu JACKSON. — De staat door den Heer WILLIAM MACKENSIE opgemaakt, bevat niet ál de eigendommen zijns broeders; hij heeft de voornaamste vergeten.

— Welke dan?

— Zijne dochter!

Men zag elkander verstomd en met verbazing aan.

— Ik begrijp u niet. — sprak WILLIAM.

— Ik zal mij doen begrijpen, Mijnheer! — Deze stukken, die ik onder de papieren van den overledene heb gevonden, bewijzen dat de vrouw, die hij, nu twintig jaren geleden, in *Louisiana* huwde, slavin was; en, daar volgens onze wetten de kinderen den stand van hunne moeder volgen, is Miss JENNY slavin en behoort zij als zoodanige tot den boedel.

— Maar dat is niet mogelijk! — riep WILLIAM uit. — Die papieren, waar zijn ze?

— Hier, Mijnheer!

De papieren werden voorgelezen, en uit den inhoud bleek, dat de Heer MACKENSIE stappen had gedaan om de moeder van JENNY vrij te doen verklaren, maar dat zij waren afgebroken, eerst door het faillissement, dat hem *Louisiana* had doen verlaten, en daarna door het overlijden der vrouw. De bewijzen waren te duidelijk, om den minsten twijfel over te laten.

WILLIAM zat, toen de lezing geëindigd was, eene poos als versteend.

— Is Mijnheer nu overtuigd? — vroeg JACKSON.

De grijsaard zweeg.

— De Heer MACKENSIE begrijpt dus, hoop ik, dat zijne nicht een voorwerp van waarde is, dat op den inventaris gebragt moet worden.

— Ik kan — sprak WILLIAM — niets inbrengen tegen uwe afschuwelijke wet; want zij is nu eenmaal de wet!... maar ik verzoek alleen, de dochter mijns broeders te mogen inkoopen. Ik ben niet rijk en heb zes kinderen: maar, bij gemis van andere nalatenschap, zijn zij ten minste zeker van het bezit hunner vrijheid. Ik zal voor Miss JENNY den prijs betalen die voor den sterksten slaaf uit *Alabama* kan gevraagd worden, en gij zult dien prijs niet te laag vinden voor een zwak kind, dat tot geen arbeid in staat is.

— Maar Miss JENNY is mooi! — zeide er een — en voor zulke meisjes is altijd wel eene bestemming te vinden.

— Zwijg! dat God u niet straffe! — riep WILLIAM met afgrijzen uit.

— Och, Heerschap! — sprak de dikke kolonist lagchend — men kan wel zien dat gij nooit in 't artikel gedaan hebt! Maar het is, buitendien, de gewoonte niet om te verkoopen of te koopen zonder de koopwaar te hebben gezien. Waar is de jonge jufvrouw? Dat men haar naar geweten waardeere!

— Hij heeft gelijk! — riepen verschillende stemmen — wij moeten haar zien! laat ze hier komen!

Oom WILLIAM maakte vruchteloos tegenwerpingen; men luisterde niet naar hem. Eindelijk inziende dat niets hem zoude baten, en beducht dat een ander de ongelukkige JENNY zou gaan halen, stond hij-zelf op en ging tot haar.

Zij was bezig hare bloemen te begieten, en een lach van weemoedig genoegen overtoog haar gelaat, toen zij haren oom zag binnentreden. Maar zijne buitengewone bleekheid kon haar niet ontgaan.

— Wat is er? — vroeg zij ontrust.

WILLIAM had noch tijd, noch tegenwoordigheid van geest genoeg om de verschrikkelijke tijding, die hij kwam brengen, voor haar te verzachten. Hij zeide haar dus de waarheid

zonder omwegen. Miss MACKENSIE stond als door den bliksem getroffen.

— Maar gij behoeft het ergste niet te vreezen! — sprak de grijsaard — hoe veel het mij moge kosten, ik zal u redden.

Doch JENNY geloofde het niet. Met dat snelle en juiste begrip, dat soms in het gevaar als ingegeven wordt, doorzag zij terstond dat alle hoop verloren was, en dat zij nu zich in de magt bevond van den man, wiens aanzoek zij zoo beleedigend voor hem had afgeslagen. Die overtuiging, welke haar anders had kunnen vernietigen, hief haar nu op. Zoo lang men nog tegen het ongeluk kan strijden, put men zich uit in kwellingen; maar als het onoverkomelijk en onherstelbaar is, schikt men er zich in. Dan komen er in de ziel plotselinge besluiten op, die de wanhoop terugdringen. Vreeselijke smarten doen tot vreeselijke geneesmiddelen overgaan; en de volkomen overgeving van zich-zelven treedt dan in de plaats der vertroosting. Het was dus met die soort van kalmte waarmede somtijds een ter dood veroordeelde het schavot bestijgt, dat JENNY tot haren oom zeide: »bereid te zijn, om hem te volgen." — Zonder te vorschen naar de oorzaak dier moedige gelatenheid, verheugde de Heer MACKENSIE er zich over, en spoorde zijne nicht aan om daarin te volharden.

Inmiddels stonden de schuldëischers met ongeduld te wachten; zij vonden dat de oom veel te lang wegbleef, en sommigen begonnen reeds aan zijne terugkomst te twijfelen.

— Als hij zijne nicht maar niet uit de voeten maakt! — zeiden de gierigsten.

— Neen, daar komt zij!

WILLIAM verscheen inderdaad, met Miss MACKENSIE aan de hand. Het ongelukkige meisje was zoo bleek, maar ook zoo fier; geheel haar voorkomen teekende eene zoo diepe smart, maar ook zoo veel beslotenheid, dat eenigen der schuldëischers met eerbied voor haar op zijde gingen.

Waardig, maar niet zonder bitterheid sprak nu WILLIAM:

— Daar de redelijke schepselen van God hier zaken zijn, die men koopt en verkoopt, moet gij, Heeren! nu maar zeggen hoe veel ik voor mijne nicht betalen moet.

— 't Is eerste kwaliteit! — mompelde de oude slavenhandelaar.

— Doe dan een bod, Mijnheer!

De schuldëischers ondersteunden dat verzoek, en de gewezen slavenkoopman naderde JENNY, nam haar aandachtig op, mat en woog haar met zijne blikken van het hoofd tot de voeten, en zeide toen:

— Zij is wel twee duizend dollars waard.

— Welnu, ik zal u dan drie duizend dollars geven. — sprak WILLIAMS.

De schuldëischers begonnen zich reeds onderling te beraden, toen JACKSON, die alles tot nog toe zwijgend had aangezien, vooruittrad en op koelen toon zeide:

— Ik geef zes duizend dollars.

Op het hooren van die stem sidderde JENNY; maar zij toonde zich niet verwonderd: zij had dat verwacht.

— Zeven duizend dollars! — hernam WILLIAM.

— Acht duizend!

— Negen duizend!

— Tien duizend!

De Heer MACKENSIE hield verschrikt op. Hij bedacht dat de som van tien duizend dollars meer dan de helft uitmaakte van hetgeen hij zijnen kinderen kon nalaten. JENNY zag die weifeling, en zijne hand grijpende, stamelde zij:

— Het is genoeg, dierbare oom! laat mij aan mijn lot over!

— Mijnheer! — sprak WILLIAM tot JACKSON — ik weet dat gij over meer geld kunt beschikken dan ik; maar ik bid u, heb deernis met mijne armoede! Het is hier geen wedstrijd dien ik met u aanga, het is een pligt dien ik vervul; ontneem mij dat kind niet: zij is de dochter van mijn eenigen broeder! Ik heb beloofd voor 't vervolg haar vader te zijn. In den naam van God bid ik u, ontneem mij haar niet!

De grijsaard had met eene bevende stem en met tranen in de oogen gesproken. Nu nam hij JENNY weder bij de hand, en zich tot de schuldëischers wendende, vervolgde hij:

— Ik zal elf duizend dollars geven.

— En ik vijftien duizend! — riep JACKSON.

— Geef mij op, lieve oom! Geef mij op! — kreet JENNY.

Maar WILLIAM was verbleekt van toorn en smart.

— Er komen — sprak hij — aan de nalatenschap mijns broeders twintig duizend dollars te kort; welnu! ik neem aan, die binnen een jaar te voldoen.

— En ik betaal die terstond! — riep JACKSON, terwijl hij twintig duizend dollars aan banknoten op de tafel wierp.

Op dat gezigt sloegen al de schuldëischers uit éénen mond den koop toe.

— De zaak is geklonken — sprak de oude slavenhandelaar — de banknoten zijn ons, en het meisje is voor u.

De Heer MACKENSIE zeeg op een stoel neder en bedekte zijn gelaat.

— Het moeśt zoo wezen, lieve oom! — sprak JENNY in kalme wanhoop. — Gij waart niet rijk genoeg om mij te redden!... Bedroef u niet, want ik ben gelaten in mijn lot, en herdenk nu, wat gij-zelf mij gezegd hebt:

»God keurt onze tranen niet af, maar Hij verwacht ook dat wij het kruis, door Zijne wijsheid opgelegd, dragen zullen als dezulken die weten dat zij hope hebben."

Dus sprekende zonk zij voor den grijsaard op de knieën, en zijne handen in de hare klemmende, vervolgde zij met eene stem, sidderend van de inspanning waarmede zij hare tranen weêrhield:

— Voldoe slechts, ik smeek het u, aan mijne laatste bede. JONES bevindt zich te *Boston* en is vol hoop.... In dit oogenblik denkt hij misschien aan het uur, waarin wij voor altijd vereenigd zouden worden! Ik vrees voor zijne smart, als hij mijn lot zal vernemen! — o, Dat die tijding hem niet door een vreemde worde overgebragt! Beloof mij, lieve oom! dat gij-zelf hem alles zult zeggen; dat gij hem voor wanhoop behoeden, en hem troosten zult!

— Ik beloof het u, mijn kind! ik beloof het u plegtig.

Toen nam JENNY een gouden ring van haren vinger:

— Geef hem dien verlovingsring terug; maar druk hem wèl op het hart, dat ik in leven en sterven de zijne zal blijven.

Beiden zaten nu eenige oogenblikken snikkende hart aan hart. Eindelijk scheen JENNY in eene bijkans bovenmenschelijke poging zich te dwingen, om hare aandoening te overmeesteren: zij kruiste de armen op hare borst, alsof zij er de wanhoop in wilde verstikken; en stond op en wierp eenen blik rondom zich. De schuldëischers regelden hunne zaken in een naburig vertrek, en zij was dus met haren oom alleen. Nu ging zij die zaal nog eens rond, waarin alles haar eigen was,

en kuste de bloemen, die zij had aangekweekt; het rieten mandje, dat haar borduurwerk bevatte; de *volière*, waarvoor zij gewoon was zorg te dragen, en strekte de armen uit alsof zij dat alles aan haar hart wilde drukken.

— Vaarwel — sprak zij — vaarwel, al wat ik heb lief gehad!

Toen naderde zij een vrouwenportret, dat aan den wand hing.

· o, Moeder! — riep zij uit — hoe dank ik God, dat Hij u 't eerst heeft weggenomen; zoo zijt ge verschoond gebleven van uwe dochter te zien verkoopen, en thans, thans zijt ge vrij voor eeuwig!

Daarop naderde zij het venster, en wierp een blik op het landschap, op den hemel, op de *Alabama*, die onder het balkon stroomde, en bedekte het gelaat met de gevouwen handen.

Nogmaals heerschte er eene stilte in de zaal, die door niets dan het geluid der snikken van den grijsaard werd afgebroken. Maar eensklaps ging de deur open en JACKSON verscheen.

— Ik kom vernemen — zeide hij langzaam — of Miss JENNY reeds afscheid heeft genomen van haren oom?

— Is die koop dan onherroepelijk gesloten? — vroeg WILLIAM.

— Zie hier de acte, Mijnheer! door al de schuldëischers geteekend.

De grijsaard zag het papier werktuigelijk in, en zat als vernietigd.

— En — vroeg JENNY met bedriegelijke kalmte — is met den prijs dien ik heb opgebragt nu al het verschuldigde voldaan? Is de eer mijns vaders er geheel door gered?

— De Heer MACKENSIE zal op het oogenblik eene algemeene kwitantie voor zijn broeder erlangen. Miss JENNY behoeft nu alleen haren nieuwen meester nog maar te volgen.

— Vaarwel dan, oom! — riep JENNY uit. — Vaarwel, JONES! Vaarwel, moeder!...

En snel, met uitgebreide armen naar het venster getreden, sprong zij, eer JACKSON 't verhinderen kon, in den stroom, en verdween in de golven.

MOSAÏK.

JOAN BASILOWITZ, Grootvorst van *Moscovië*, deed een *Italiaansch* gezant, die zich in zijne tegenwoordigheid durfde dekken, den hoed op 't hoofd vastspijkeren. JERONIMUS ROZE echter, afgezant van Koningin ELISABETH van *Engeland*, volgde koelbloedig den *Italiaan* in stoutheid na. De Grootvorst vroeg hem onverwijld: of hij niet wist wat een ander daarvoor was wedervaren? — »Ik weet dat" — sprak de gezant — »maar ik weet ook dat mijne Koningin hare eer zou weten te handhaven, indien men haren afgezant durfde krenken." — Dat stoute antwoord verraste en verrukte den wreedaard: hij keerde zich om naar zijne hovelingen, en zeide: »Wie uwer zou aldus durven handelen, om de eer van zijnen gebieder te handhaven!"

Er is geen leger ter wereld, bij hetwelk de soldaat aan eene zoo stipte gehoorzaamheid gewoon is, als bij het *Russische*. De *Russische* soldaat voert elk bevel uit, zonder zich eenig beraad of oordeel te veroorloven. Vraagt men hem: waarom hij dit of dat doet, dan is het vaste antwoord van den krijgsman: het is bevolen. Er worden allerlei anekdoten verhaald, welke doen zien hoe die stipte en onoordeelkundige gehoorzaamheid menigmaal den geest met de letter van het bevel verwart. Het paradeplein te *St. Petersburg* moest vóór het houden eener groote wapenschouwing met water besproeid worden, om het hinderlijke stuiven te beletten. Er viel een plasregen; maar de tot dat werk gekommandeerde soldaten gingen evenwel met begieten voort, want: — het was hun bevolen. Vreemdelingen lagchen over zulk eene domme gehoorzaamheid. Maar als men hoort dat een *Russisch* soldaat bij eene overstrooming zijnen post niet verliet, maar voor zijn schilderhuis verdronk, dan begrijpt men welk eene kracht die gehoorzaamheid aan het *Russische* leger geeft. Toen vóór eenige jaren het Winterpaleis te *St. Petersburg* eene prooi der vlammen werd, drong een priester door de brandende gedeelten van het paleis tot in de kapel door, om de *monstrans* te redden. Het gelukt hem en hij keert terug. Daar ziet hij te midden van den rook eenen soldaat op zijnen post staan.

»Volg mij haastig" — roept hij hem toe — »of gij zijt verloren!" — »Neen" — antwoordt de soldaat — »ik sta op post; maar geef mij uwen zegen." Hij bleef onverzettelijk; de priester gaf hem den zegen, en redde zich met moeite. Van den soldaat heeft men niets verder vernomen.

In het Gouvernement *Moskau* bezat een jong mensch een landgoed. Een nabuur wist dat hij in zaken niet bedreven was, en wilde daar partij van trekken, om een verzonnen regt van eigendom op een tot dat goed behoorend bosch te doen gelden. De jongeling ging bij zijnen oom, die president van de regtbank was, voor welke de zaak behandeld moest worden, gaf hem alle inlichtingen, en vroeg hem, wat hij moest doen: schikken of procederen. De president raadde hem een proces aan, met verzekering dat hij 't onfeilbaar moest winnen, daar zijne partij niet het minste regt had. De jongeling volgde den raad. Eenige maanden later verloor hij zijn proces, en vernam dat zijn oom zich voor 10,000 roebels had laten omkoopen. Terstond nam hij postpaarden en snelde naar zijnen oom. Deze hoorde de verwijtingen, waarmede hij overladen werd, met kalmte aan, en zeide, toen de neef hem eindelijk aan het woord liet komen: »Gij hebt gehoord dat gij uw proces verloren hebt, en dat ik mij door uwe tegenpartij met 10,000 roebels heb laten omkoopen; dat is alles waar; doch de zaak is deze: — de man wilde volstrekt het proces winnen; ik wist van zeer nabij dat hij niet meer dan 10,000 roebels bijeen kon brengen, maar die ook wilde opofferen om zijn doel te bereiken. Als ik 't proces nu ten uwen voordeele had uitgewezen, gelijk naar regt had behoord, dan was hij met het geld naar *Petersburg* gegaan, en zou in appèl gezegevierd hebben. Neem gij nu het geld, appelleer gij aan den Senaat, besteed uwe 10,000 roebels dáár, dan triumfeert gij, en de bedrieger is bedrogen.

In de XVe eeuw was de regtsbedeeling te *Rome* allerellendigst. Een herbergier, onder anderen, die zijne twee dochters en zijn knecht vermoord had, kocht zich, voor ettelijke honderd dukaten, vrij van den strop tot welken hij verwezen was. Toen een der aanklagers, verontwaardigd, aan den Voorzitter van 't Heilige Hof vroeg: waarom het vonnis niet

uitgevoerd, maar alles voor goud geschikt werd — parodiëerde deze gemoedelijke regter de H. Schrift, en antwoordde hem: »God wil den dood des zondaars niet; maar dat hij *betale* en leve."

In den beruchten St. Bartholomeüs-nacht bevond zich de Protestantsche Officier RESNIER toevallig te *Parijs*. De Roomsche Officier VESINS was zijn gezworen vijand. Hunne oneenigheid, reeds vóór jaren ontstaan, was door gestaâge nieuwe twisten grooter en grooter geworden.

Zoo ras de moord begon gordde VESINS de wapens aan, steeg te paard, verzamelde eenige vrienden, rende met hen naar de woning van RESNIER, en drong er binnen met fonkelende blikken en het zwaard ontbloot. RESNIER, die met gelatenheid den dood verbeidde, dacht er niet eens aan zich te verdedigen; maar bood met fierheid zijne borst aan het staal zijns vijands. Hoe groot echter was zijne verbazing toen VESINS hem moed insprak, hem hielp wapenen, en te paard stijgen, en niet alleen buiten de muren der stad, maar zelfs naar *Quercy* geleidde, waar de gade en kinderen des geredden zich bevonden. RESNIER en zijn gezin hadden geene woorden voor hunne dankbaarheid; in tranen boden zij den menschlievenden VESINS het edelste en kostbaarste aan dat zij bezaten; maar hij wees elken dank van de hand; en achtte zich genoeg beloond door 't gelukken zijner poging om een man en vader, hoewel zijn vijand, aan den moord te onttrekken.

De Graaf ST. GENEST was een der braafste en beminlijkste menschen. Tot zijn ongeluk had hij, gedurende zijne *émigratie*, in *Duitschland* het schaakspel geleerd, en er eene aanmerkelijke hoogte in bereikt. Het ging hem daarbij als den meesten schakers: hij werd een hartstogtelijk speler, en eene verloren partij kon hem dagen lang in een onaangenaam humeur brengen. Na de herstelling der BOURBONS te *Parijs* teruggekomen, leefde hij zeer huiselijk, en speelde elken avond eene partij schaak met zijne dochter. Allengs begonnen zijne geestvermogens af te nemen, en werd zijne leerlinge hem zoo zeer de meester, dat zij dikwijls hem opzettelijk moest laten winnen, om hem verdrietelijke dagen te sparen. Des Graven kleindochter, een vlug en geestig kind van omstreeks acht jaren, zat steeds bij het spel. Op zekeren avond, dat de dochter zich door eene hoogst belangrijke partij liet vervoeren, en haren vader minder ontzag, riep het kleine meisje eensklaps: »Grootvader! gij zijt mat!" — Verschrikt zag de oude man scherper toe, liet zijne armen magteloos zinken, zeide: »Ja; 't is waar; ik ben mat!" en bleef in dezelfde houding zitten. Het kind, dat zich te bed zou begeven, riep: »Grootvader! een kusje!" maar het antwoord bleef uit: de hartstogtelijke speler had den adem uitgeblazen.

MENGELWERK.

EEN UITSTAPJE NAAR ZURICH.

DOOR

J. A. KRAMER,

PREDIKANT TE 'S GRAVENHAGE.

(*Uit zijne brieven aan een' vriend.*)

Wij begonnen dit ons reisje eigenlijk eerst te *Frankfort aan den Main*. Den *Beneden-* en *Midden-Rijn* kenden wij genoegzaam, en gelijk dien hadden wij ook den *Taunus* met zijne rijke bronnen meermalen bezocht. En toch, toen wij den rijkgezegenden stroom, met zijne lagchende oevers, met zijne rijke bergen en vriendelijke dalen, weêr begroetteden, even als vóór een, twee en meer jaren, toen verhief zich het hart weêr vol gevoel tot God. Ja, de *Midden-Rijn* is schoon en blijft schoon, en vooral hij die niets stouters en trotschers gezien heeft, blijft hem bewonderen. Het *Zevengebergte* met *Nonnenwerth* en *Rolandseck*, en *Remagen*, *Bacherach*, de *Lurley*, *Lorch*, zijn punten die men altijd voor oogen zou willen hebben. Het *Ahr-Moesel-Lahn-* en *Nahethal*, wat herinneren zij den vorigen bezoeker in het voorbijvaren niet al schoons en schilderachtigs! Het *Bingerloch*, en dan die heerlijke *Rijngau* met hare vurige en kostbare wijnen, wie blijft er koud bij? Zelfs de meest prozaïsche wijnkooper en *commis voyageur* komt hier in een meer dan goeden luim. Ons riep zij het schoone lied van den goeden geestigen CLAUDIUS voor den geest:

„*Am Rhein, am Rhein, da wachsen unsre Reben!*
„*Gesegnet sei der Rhein!*
„*Da wachsen sie am Ufer hin und geben*
„*Uns diesen Labewein.*"

Zou het waar zijn, 't geen men vertelt, dat nog nooit een droppel Rijnwijn zijne lippen had bevochtigd, toen hij dit lied, zoo meesterlijk door TOLLENS vertaald, heeft gemaakt?

Hoe weinig uitzigt er ook besta, dat gij het volgende jaar reeds mijne beschrijving tot gids zult kunnen nemen, moet ik u toch zeggen, dat zoo lang onze spoorweg nog niet met die van *Oberhausen* verbonden is, men wèl doet van *Arnhem* tot *Dusseldorp* te varen, en daar ten zeven ure op den spoorweg de reis naar *Keulen* voort te zetten. Zoo deden wij, en, na eene goede nachtrust te hebben genoten in het *Hof van Holland*, vertrokken wij den volgenden morgen naar *Castel* tegenover *Maintz;* vanwaar de *Taunus*-spoorweg-maatschappij ons in weinig meer dan een uur over *Hochheim* en *Höchst* naar *Frankfort a/M.* bragt. — *Zum weissen Schwanen* stapten wij daar af, en vonden 't er goed. Vroeg waren wij weder bij de hand en ontbeten zoo spoedig mogelijk, om geen tijd te verliezen. Een Heer en eene Dame, die hetzelfde deden, bleken ons al spoedig landslieden. De Heer N., koopman uit *R.*, had met zijne gade *Zwitserland* bezocht en keerde over *Cassel* naar het vaderland terug. Hun 't doel onzer reis gemeld hebbende, ontvingen wij menigen goeden raad van hen, dien wij ter harte genomen en opgevolgd hebben. Na elkander eene goede reis te hebben gewenscht, stapten wij in het rijtuig van onzen *Gastwirth*, om een tweetal onzer, die voor het eerst te *Frankfort* waren, deze belangrijke stad eenigzins te doen kennen.

Frankfort heeft tegenwoordig ruim 70,000 inwoners, waaronder 6000 Roomsch-Katholieken, 2000 Hervormden en 6000 Joden zijn. De overigen zijn van de Evangelisch-Luthersche belijdenis. Het is eene der schoonste steden van geheel *Duitschland;* vooral zijn de nieuwste gedeelten ongemeen fraai. Door de *Zeil*, eene breede straat, die met kostbare winkels prijkt, reden wij naar den *Römer*. 't Is het Raadhuis der stad, en bevat de zaal waarin de Bondsvergadering gehouden wordt, en die waarin de beeldtenissen der *Duitsche* Keizers, van CONRAD I tot FRANS II, ten voeten uit geschilderd, zich bevinden. De beeldtenissen van KAREL *den Groote* en de Karolingische Vorsten, bevinden zich aan het opper-einde der zaal, benevens dat van den Aarts-Hertog JOHAN, die als Rijksbestuurder in de vrijheidstragoedie door den Rijksdag werd verkozen. Zonderling dat FRANS II juist de laatste nis met zijne beeldtenis vult. Met hem toch hield het *Duitsche* Keizerrijk, in den aanvang dezer ceuw, op te bestaan. De zaal waarin

de Bondsvergadering wordt gehouden, zagen wij deze reize niet. In die waarin de beeldtenissen der Keizers zich bevinden werd na hunne krooning het feestmaal aangerigt, terwijl buiten brood en wijn aan de schamele gemeente werd uitgereikt. De wijn sprong dan uit eene fontein, die voor het gebouw op het plein nog wordt aangewezen. — Vóór eenige jaren zijn de beelden nieuw geschilderd: dat van ADOLF *van Nassau* op kosten van den Hertog *van Nassau;* dat van HENDRIK VII *van Luxemburg* voor rekening van onzen Koning WILLEM I. — Onder elken Keizer staat zijne zinspreuk, behalve onder ADOLF, GUNTHER, KAREL IV, WENZEL, en KAREL VII. Over 't algemeen zijn die spreuken karakteristiek. — Ik zou ze u allen kunnen mededeelen, maar eenigen mogen volstaan. CONRAD I: *Fortuna cum blanditur fallit:* Als 't geluk vleit, bedriegt het. — KAREL V: *Plus ultra:* Nog verder. — MAXIMILIAAN II: *Deus providebit:* God zal 't voorzien. — RUDOLF I: *Melius bene imperare quam imperium ampliare:* 't Is beter goed te regeren dan het Rijk te vergrooten. — FREDERIK *van Oostenrijk: Beata morte nihil beatius:* Er is niets gelukkiger dan een gelukkige dood.

De nieuwe Beurs en de Pauluskerk zagen wij in het voorbijrijden. Zoo ook het huis waarin ROTHSCHILD woont, en dat waarin zijn vader geboren werd. Beide staan in de *Judengasse*, en het laatste in eene straat zoo naauw en morsig, dat onze reukzenuwen er op het alleronaangenaamst werden aangedaan, en wij onzen koetsier ernstig vermaanden om ons zoo spoedig mogelijk er uit te voeren. Ook wees men ons een huis aan, nu door een Apotheker bewoond, welks gevel de blijvende indrukken draagt van de kanonkogels, tot demping van een der laatste oproeren (18 Sept. 1849) gebezigd. Aan den *Main* ademden wij eene regt frissche morgenlucht in, en na de Mainbrug, de Bibliotheek, het Gasthuis, en andere merkwaardige gebouwen in oogenschouw genomen te hebben, begaven wij ons naar *Bethmanns-Garten*, om nog eens DANNECKERS *Ariadne* te bewonderen, en de verzameling van gipsen, afgietsels van beroemde antieken te doorwandelen. — Ook nu boeide ons de schoone, uit het schoonste Carrarische marmer gebeitelde maagd. De panther, ik kan het niet helpen, bevalt mij niet. Mij schijnt hij eene misgeboorte, iets tusschen de leeuwin en panther in. Los en bevallig echter is de houding

der jeugdige schoone, door het monster gedragen. Toen ik er vóór stond schoot mij de averegtsche voorstelling der *Ariadne* voor den geest, die een onzer bekende letterkundigen in het fraaije prentwerk: „*De Boven-Rijn in afbeeldingen en tafereelen geschetst*", er van geeft, en waaruit elk die zich aan reisbeschrijvingen waagt, leeren kan zijner verbeelding zoo maar niet den vrijen teugel te vieren. Ziet hier wat op bladz. 9 de Schrijver zijne lezers in goeden ernst wijs maakt. „Eene zaal is uitsluitend bestemd voor de tentoonstelling van het beeld van *Ariadne;* een meesterstuk van DANNEKER. *Men ziet de verlaten Prinses tegen de rots liggen op welke* THESEUS *haar achterliet.*

In haar gebroken oog, in 't nat bekreten wezen
Staat al haar boezemwee, al haar berouw te lezen."

Zonderling moet de indruk zijn op hen die, na deze voorstelling gelezen te hebben, voor 't eerst aanschouwen wat DANNECKER's hand gewrocht heeft.

Van *Bethmanns-Garten* reden wij naar den *Friedhof*, of, zoo als *wij* zouden zeggen, naar het kerkhof; de schoonste verzamelplaats van stof tot stof wedergekeerd, die ik ooit aanschouwde. Zij is, met hare inrigting voor schijndooden, te bekend, om er mij lang bij op te houden, of den indruk te schetsen, dien de grafteekenen en opschriften op ons maakten, of eene beschrijving te geven van de schoonsten dier opschriften; wat moeijelijk zijn zou, daar ik niet zou weten met welke te beginnen of met welke te eindigen. Dat der gesneuvelden bij het oproer, waarin AUERSWALD en LYCHNOWSKI zoo wreedaardig vermoord werden, vervulde ons hart met diepen weemoed. Te vergeefs poogden wij ons toegang te verschaffen tot de Kapel der Hertogelijke *Hessisch-Darmstadtsche* familie. Van den *Friedhof* reden wij door de nieuwere gedeelten der stad, waar paleizen naast paleizen den rijkdom hunner bewoners te kennen geven, naar het zoo heerlijk gelegen *Mainlust*, waar wij in de lommer zijner rijkbeschaduwde lanen aangename oogenblikken sleten, en van daar naar ons logement terug. Ten een ure vertrokken wij met den spoortrein naar *Baden*. *Darmstadt*, *Heidelberg*, *Carlsruhe* en *Rastadt* lieten wij deels regts, deels links van ons liggen. Een enkelen blik mogten wij er uit de verte op vestigen; van nabij lieten tijd

noch plan voor deze reize 't ons toe. *Rastadt*, een tijd lang door de Vrijscharen in 1848 bezet, vertoonde ons zijne geduchte vestingwerken; waaraan nog altijd met ijver gearbeid wordt, om het tot eene der geduchtste sterkten van *Duitschland* te maken. Eindelijk kwamen wij te *Oos*, van waar wij met een bijzonderen trein naar *Baden-Baden* stoomden, en na 10 minuten reden wij deze aloude residentie, wereldberoemd om hare drok bezochte wateren, met een van blijdschap verhelderd gelaat binnen. Op de reis hadden wij alreeds gehoord dat alles in *Baden* bezet en er dus weinig kans was om een goed logement te krijgen. Om die reden verlieten wij ijlings den wagen, om eene vigilante in beslag te nemen, terwijl een onzer aan 't kantoor bleef om de koffers te ontvangen. In weinige oogenblikken stonden wij nu aan het *Zähringer-Hof*, waar wij onzen intrek dachten te nemen, en ondervonden nu dat onze spoed niet ijdel geweest was. In 't logement-zelf was geene plaats meer, maar drie zeer goede kamers in eene woning er naast namen ons spoedig op. Vigilante op vigilante volgden ons, maar wie zich bij 't *Zähringer-Hof* aanmeldden deden het te vergeefs. Nadat wij ons verfrischt en een weinig uitgeblazen hadden, gingen wij op weg om de stad te bezien. Het was een schoone Augustusavond. Onze koers werd gezet naar het *Conversations-Haus*. Duizenden wandelaars krioelden, onder het spelen van zeer goede muziek, al pratende door elkander, terwijl anderen onder een kop koffij of een glas wijn vóór de restauratie het gewoel der menigte schertsend en lagchend aanzagen. Met een zonderling gevoel baanden wij ons een weg door die vertegenwoordigers van de meeste *Europesche* Natiën, — men zou kunnen zeggen van alle Natiën der wereld; indien dat niet een weinig al te Oostersch gesproken ware. Wat dreef die menigte herwaarts? Ja, die vraag — kon ze beantwoord worden in al haren omvang — ik geloof dat er voor het antwoord geen papier genoeg op de wereld zou te vinden zijn. IJdelheid was wel eene der hoofdbeweegredenen, die er velen deed komen. Welke toiletten! Om te watertanden, inderdaad, voor menige jonge deerne, die van opschik haar werk maakt. Wij watertandden niet, maar een glimlach kwam ons wel eens op het gelaat, als wij eene welligt vroegere schoonheid opgeschikt en behangen zagen met al de kunstmiddelen die haar

ter dienste stonden, om nog te schijnen wat ze eertijds was. Een ijdel werk, helaas! De kunst kon hier onmogelijk herstellen wat de tijd heeft uitgewischt. — *Petitmaîtres* en *lions* ontbraken er mede niet. Van elken leeftijd kon men er de bespottelijkste exemplaren vinden, met allerlei zotte kapsels, knevels en baarden, en gewapend met één- of tweeglazige lorgnetten, en alleen of *en compagnie*, naar de bloeijende of verwelkende schoonen glurende, voor haar buigende, of ze aansprekende op eene wijze die getuigenis gaf van de hoogste ingenomenheid met zich-zelven.

Groote verwachtingen hadden wij van de *Buden* of uitstallingen te *Baden-Baden*, maar groot was onze teleurstelling. Zij zijn niet te vergelijken met die van *Wiesbaden* en *Ems* — althans niet naar het uiterlijke. Niet te duur kochten wij ons eenige voorwerpen aan, en traden toen het *Conversations-Haus* binnen, alwaar in de grootste zaal de *roulette*, en in eene kleinere *trente-et-un* werd gespeeld. Aan de *roulette* wisselde een speler eene banknoot van *f* 1000 in 100 gouden Willems, en zag die heel bedaard den weg naar den Bankier gaan en dat wel in 5 minuten tijds. In ons oog was dit een weinigje al te duur pleizier hebben. Doch zóó sterk en blind is die hartstogt voor het spel, dat de man zeker den volgenden dag weêr dezelfde dwaasheid beging. Maar als hij nu gewonnen had! Ja, zoo redeneerde hij zeker; doch de kans om te winnen is voor den speler bitter klein; of het blinde geluk moet hem bijzonder meêloopen. Wat men van het »Banken doen springen" moge verhalen, dit is zeker, dat duizenden geld verliezen, terwijl maar één enkele veel wint, en dat hoe dikwerf ook eene bank moge gesprongen zijn, de *Baden-Badensche* Bankier millionair is en blijft. Bij het kaartspel ging het ook vrij sterk toe. Eene zeer jonge en schoone dame, op 't prachtigst gekleed, zat daar met twee anderen aan de tafel, en viel bijzonder in het oog. Het was als of zij eene dienares der zwarte VENUS ware die veroveringen in den tempel van PLUTUS kwam zoeken. Wij zagen haar met deernis aan, hoewel haar uitwendig voorkomen, hare betooverende lachjes, en de warme lonkjes, die zij een persoon van een dubbelzinnig uiterlijk onder de aanschouwers steelsgewijze toewierp, haar een benijdenswaardig voorkomen gaven. — Wij haastten ons de drukkende warmte der speelzalen te ontvlugten, om de zoele avondlucht met volle

teugen in te ademen. Een mijner vrienden had mij gezegd dat de *Baden-Badensche* lucht eene fluweelen lucht is, en, inderdaad, een beter epitheton kan ik er niet aan geven.

Wij wandélden terug langs de *Trinkhalle*, en na ons in 't *Zähringer-Hof* verkwikt en gelaafd te hebben, begaven wij ons ter rüste, om den volgenden morgen bij tijds gereed te kunnen zijn tot een togtje in het *Murgthal*. Ten zeven ure zaten wij dan ook weder tusschen de wielen. Onze togt — voorbij het klooster *Lichtenthal* — ging eerst naar *Eberstein*, een oud, maar deftig slot, liggende op den top van een berg die, den *Murg* op en neder, een heerlijk schouwspel voor het oog oplevert. Honderden voeten beneden ons zagen wij op den *Murg*, die een sterk verval van water heeft en bij voortduring watervallen vormt, houtvlotten afdrijven; 't geen ons voor hunne bestuurders een niet weinig gevaarlijk werk toescheen. De vlotten bestonden gewoonlijk uit drie à vier boomen in 't lange en in 't breede. De eerste vier boomen en de middenste vier en laatsten waren in dier voege aan elkander verbonden, dat zij van de watervallen nederdalende eene bogt konden maken. Terwijl het eerste viertal naar beneden ging stond de schipper of bestuurder, om te kunnen afwenden, met een langen stok gewapend, op de tweede afdeeling stammen; maar zoodra de eersten de diepte bereikt hadden sprong hij daarop over, met eene vaardigheid die bijkans ons belust deed worden zulk een watertogtje eens mede te maken. — *Eberstein*-zelf is wel waard bezocht te worden, ook om de verzameling van wapenen, die men er in de Ridderzaal vindt; maar vooral omdat het zoo goed onderhouden en tot dusverre gelukkig aan de woedende aanvallen van den tijd ontkomen is. — Na ons bij den portier of opzigter met brood, ham en wijn verkwikt te hebben, daalden wij den berg af, om den *Murg* eens van naderbij te bezien. Reeds uit den tuin van het slot hadden wij op eene kapel in de diepte onzen blik geslagen, die wij nu voorbij reden, en welke nog nieuw, ofschoon in een Gothischen stijl gebouwd was. Een weinig verder reden wij den *Murg* te *Gernsbach* over; een tamelijk groot en zoo 't schijnt welvarend dorp, dat eene menigte houtzaagmolens bezit, die door het altijd sterk vlietende water der rivier bewogen worden. In 1848 had hier eene hevige ontmoeting

plaats tusschen de Vrijscharen en de geregelde troepen, die noodlottige gevolgen had voor de beide partijen. — Meer en meer begon het dal zich te verbreeden en in eene vlakte uit te breiden, tot dat wij eindelijk de *Favorite* bereikten, die grens aan ons uitstapje stelde. In een schoon park gelegen, doet dit Paleis of Slot, in 1725 door de Markgravin SYBILLA AUGUSTA gesticht, zich aangenaam voor. Wij doorliepen de kamers en zalen, in 1848 en 1849 door den Prins van *Pruissen* bewoond, die er zijn hoofdkwartier had gevestigd; zonder dat wij zeer bevredigd werden in onze verwachting. Inzonderheid viel ons de zoogenaamde Porseleinen kamer tegen, die haren naam scheen te dragen omdat zij van *Hollandsche* tigchels was opgetrokken, zoo als wij die nog in onze oude keukens blaauw beschilderd ontmoeten. Éène kamer trok bijzonder onze aandacht. Zij was geheel mosaïk ingelegd, en vloer, wanden en meubelen bevatteden veel schoons. In deze kamer bevonden zich mede portretten van de Markgravin, die de liefhebberij heeft gehad zich 70 à 80 malen te laten uitschilderen, in allerlei soort van costumes. — Maar wat ons inzonderheid aantrok, was eene verzameling op ivoor geteekende portretten, in miniatuur, van de beroemdste mannen van alle beschaafde *Europesche* Natiën. Zij waren geplaatst ruitsgewijze, en vulden twee tamelijk groote vakken aan twee der wanden. Met genoegen herkenden wij, ofschoon de namen der meesten uitgewischt waren door de hand des tijds, onze HUGO DE GROOT, VONDEL, BOERHAVE en anderen. Na ons rijtuig bij den houtvester weêr opgezocht te hebben, vervolgden wij onzen togt over *Kuppenheim*, terwijl wij in de verte *Rastadt* zagen liggen, en het slagveld waarop zoo velen in den jongsten burgerkrijg het leven hadden verloren. — Ten vier ure kwamen wij in 't *Zähringer-Hof* terug, en na onzen eetlust voldaan te hebben aan de op ons wachtende *table d'hôte* (daar wij die van één ure verzuimd hadden), reden wij naar het *Oude Slot*. — Met onuitsprekelijk genot stegen wij door den boschweg omhoog. De vriendelijke, onbewolkte avondzon wierp hare gouden stralen op de ontzaggelijke dennen, die met hunne toppen den hemel schenen te schragen. Na ongeveer een uur klimmens bereikten wij de ruïne; eene der schoonsten, die *Duitschland* op zijne bergen

draagt: wild bewassen en de rijkste en schoonste uitzigten aanbiedende, zoo in de enge dalkloven als op de uitgestrekte vlakten van het *Rijndal*. Wanneer het gebouwd is, kan niet met zekerheid gezegd worden, maar waarschijnlijk is het uit de tiende of elfde eeuw. Het was de zetel der Markgraven van *Baden* gedurende drie eeuwen, en werd eerst in 1689 door de *Franschen* verwoest. De aanzienlijke bouwvallen toonen den geduchten omvang van dit slot nog aan. Bij den ingang vindt men ter linkerhand in de voormalige St. Ulrichskapel eene zeer goede restauratie. De koffij, die wij er gebruikten, was zoo heerlijk, dat wij uit éénen mond getuigden die nimmer smakelijker gedronken te hebben. Hadden wij 't geweten dat men daar ook in de gelegenheid was een middagmaal te houden, wij hadden onzen tijd daaraan niet besteed in het logement; want hier hadden wij 't kunnen doen in de schaduw van linden en oude eiken, en in het genot eener zuivere met liefelijke geuren bezwangerde lucht. De vallende avond dreef ons huiswaarts. Dankbaar voor hetgeen wij dien dag hadden gezien en bewonderd, sliepen wij spoedig in, en de volgende morgen zag ons ontwaken met het voornemen een uitstapje te doen naar de ruïne van het Klooster *Allerheiligen*.

»Als ge te *Baden-Baden* zijt, vergeet dan vooral *Allerheiligen* niet", had mij de vriend gezegd, aan wien wij onze reisroute hadden te danken. En ik zeg het hem dankbaar na, en roep het allen toe die ooit te *Baden-Baden* komen. Ik doe het dáárom vooral, dewijl ik zoo velen ontmoet heb die het niet bezocht hadden, omdat het hun onbekend was, en zij er in *Baden-Baden* niet over hadden hooren spreken. — Gewoonlijk maakt men den togt aldus. Met den eersten morgentrein, die ten acht ure van *Baden* vertrekt, reist men naar *Achern*, waar men bij den Postmeester in den *Adler* geschikte wagens vindt, en rijdt daarmede over *Ober-Achern*, *Cappel*, en *Ottenhöfen*. Wij maakten den zoogenaamden grooten toer; eerst op *Renchen*, en zoo door het *Renchen-* en het *Lierbacherthal*, naar den voet der watervallen, die *Allerheiligen* tot eene bedevaartplaats maken van elk die in de werken des grooten Scheppers voedsel voor zijnen geest zoekt. Hoe zal ik echter den indruk beschrijven, dien de reis door de laatstgenoemde dalen op ons maakte! Van oogenblik tot oogenblik verandering van tooneel,

De snelstroomende rivier de *Renchen*, die duizend kleine watervallen vormt, bleef immer aan onze zijde, tot dat de *Lierbach* of *Grundenbach* bij eene bogt in den weg haar afwisselde, en voortaan ons met haar geruisch het oor streelde. Steiler en steiler werd de weg, die zich aan de regterzijde der beek om de bergen slingerde, zoodat wij van eene huiveringwekkende hoogte in het diepe dal nederblikten. Maar prachtig bleef de afwisseling van uitzigt die wij hadden. Eindelijk kwamen wij over *Oberkirch* en *Oppenau* ten vier ure in den namiddag aan den voet der watervallen, en verlieten het rijtuig, om nu weder van onze beenen gebruik te maken. De wagen ging naar het klooster, om ons te wachten. Een arme boerenknaap, met een grooten flaphoed op en armoedig in de plunje, maar van een allerliefst en vriendelijk voorkomen, bood zich aan als wegwijzer, en ofschoon de weg zich-zelven wijst, wilden wij hem gaarne iets laten verdienen. Wij genoten dien dag zoo veel, zouden wij ook hem niet eenig genot gunnen, dien armen jongen! Wat zag hij met verbazing het muntstuk aan dat wij hem bij het afscheid gaven! Verscheidene malen zag hij heengaande naar ons om, en knikte ons een vriendelijk vaarwel toe, en opende dan weêr zijne hand om het ontvangen geld nog eens aan te zien. Wat kan men toch véél doen met weinig! En hoe veel genot geeft dat! Laat ik echter den weg niet om den gids vergeten! Langs de beek kwamen wij bij den eersten waterval, die uit eenige kleinere, onmiddellijk op elkander volgende bestond. Daarop aan den tweeden, derden en vierden; terwijl het voetpad onmiddellijk er naast opwaarts stijgt. Bij den laatsten klimt men de rots op langs trappen, vroeger langs ladders; hetwelk zeker voor velen schier ondoenlijk geweest moet zijn. De vijfde maakt eigenlijk met den vierden één geheel uit, maar door eene kromming in de bedding vertoont hij zich in tweeën aan het oog. Bij de zesden of den middelsten heeft men het schoonste gezigt van de geheele partij. Deze is een der grootsten en welligt van veertig of meer voet. Met den zevenden en achtsten ziet men hem te gelijk. En wat ge dan ziet — ja, ga heen en aanschouw het; want woorden of teekenpen kunnen het niet wedergeven! Oorverdoovend is het gedonder des waters, dat blank als sneeuw naar beneden stort. Onze gids, die ons eerst ter verfrissching een braambeziënstruik, rijk met vruchten

voorzien, en later blaauwbessen had aangeboden, kwam nu met een grooten 6 à 7 voet langen dennen paal aanslepen, en wierp dien van het bruggetje, dat tusschen den zevenden en achtsten val ligt, in den stroom. Met eene vreeselijke snelheid vloog hij voort en kwam, aan splinters geslagen op de rotsen, aan den voet van den zesden neder. Het uitzigt dat wij over genoemd bruggetje van boven naar beneden over zeven en zes hadden, hield ons een geruimen tijd in verrukking. Hoe gaarne hadden wij er een geheelen dag willen slijten! De tijd echter verbood ons nu er meer dan een enkel uur door te brengen, en wij begonnen weêr onze klimpartij, langs nommer 9, 10, 11, 12 — ja, waar zou ik met tellen eindigen? — tot dat wij de kloosterruïne aan het einde van het dal zagen liggen. Naar men ons zeide was de hoogte dien wij bestegen langs de vallen ongeveer 600 voet, ofschoon BÄDEKER het op 400 stelt. Ruim 250 trappen hadden wij op onzen weg op de steilste punten beklommen. En toch waren we niet vermoeid, toen wij de oude kloostermuren binnentraden, en de vriendelijke waard ons noodigde iets tot verversching te gebruiken. Een drietal van ons gezelschap wandelde nog naar het witte kruis, dat we hoog boven ons op eene rotspunt bij het beklimmen der vallen hadden gezien. Men vond echter niet dat de moeite beloond werd. Niet veel tijd hebbende, besloten wij een eenvoudig landelijk maal, bestaande uit forellen en pannekoek te houden, die beide zeer goed waren. Na een uur rustens kwam het rijtuig voor, en spoedden wij ons naar *Achern* terug, langs een weg die schoon is maar tamelijk steil een uur lang naar beneden gaat, tot dat men de vlakte bereikt. Na twee uren rijdens waren wij in den *Adler*. Ten tien ure vertrokken wij met den laatsten trein naar *Baden-Baden*, en ten half twaalf waren wij op onze kamers. — Later vernamen wij, dat zoo men den grooten toer over *Renchen* wil doen, men van *Baden* tot *Renchen* kan sporen, omdat in de laatstgemelde stad even goed rijtuig te bekomen is als te *Achern*. En het klooster-zelf? — vraagt ge misschien — vertelt ge daar niets van? Een weinig zij voldoende. In 1190 werd met den bouw begonnen. In 1802 werd het geseculariseerd, en op den 6den Junij 1803 trof de bliksem het zoodanig, dat ook de schoone Gothische kerk, wier bouwvallen men nog bewondert, en die bij vroegere branden steeds ge-

spaard was gebleven, eene prooi der vlammen werd. Wil men nu weten wat ik, ten tweedemaal naar *Allerheiligen* gaande, doen zou, vooral bij het plan om verder te reizen: dan zou ik, na *Baden* geheel bezigtigd te hebben, des avonds of 's morgens naar *Renchen* vertrekken met den laatsten of eersten trein, om een geheelen dag aan *Allerheiligen* te wijden. Men zou dan tevens den tijd hebben om de *Mummelsee* te bezoeken, die in de nabijheid van *Allerheiligen* ligt. Hoog boven, digt onder den top van den 4000 voet hoogen, duisteren en eenzamen *Hornisgrinde*, breidt zich deze ronde, zwarte, diepe, ongeveer 200 schreden in doorsnede, watervlakte uit, rondom beschaduwd door ontzaggelijke dennenwouden.

Den volgenden dag wilden wij zoo wat half en half rustdag houden. 't Was Zondag. Te laat werden wij gewaar het juiste uur waarop de Protestantsche Godsdienstoefening in het *Duitsch* aanving. Wij begaven ons, uit den tuin van ons logement opklimmende, naar het ruime slot, waar juist de Hertogelijke familie gelogeerd was. Een tijd lang moesten wij in eene der zalen van het paleis wachten, tot de beurt aan ons kwam om onder begeleiding van een bediende te zien wat men verkoos ons te laten bezigtigen. Het waren drie allerprachtigste zalen, waarin de portretten der oude Markgraven van *Baden* zich bevonden; zoo van den Katholijken als later die van den *Baden-Durlachschen* Protestantschen stam. Rijk verguld en smaakvol gemeubeleerd waren deze vorstelijke vertrekken, waarin we gaarne wat langer zouden vertoefd hebben, zoo niet de verveling en haast van onzen gids ons genoodzaakt hadden ons verblijf zoo kort mogelijk te maken. Van daar begaven we ons naar de onderaardsche gewelven, die ten deele vroeger gediend hadden als *Romeinsche* baden, en gevangenissen van het Veemgerigt. In een der eersten kregen wij elk een blaker met eene kaars, om de laatsten, tot welke geen straal van het daglicht kan doordringen, te kunnen bezigtigen. Nog werden ons ijzeren krammen in de muren gewezen, welke tot het folteren der ongelukkigen, die hier den dood verbeidden, hadden gediend. Eene nis wees men ons aan als de plaats waar eene ijzeren zoogenaamde jufvrouw had gestaan, die de veroordeelden moesten kussen. Vlak daarvóór wás een houten vloer, die een afgrond bedekte, waarin de kussers na de omhelzing nederstortten, en door ijzeren

messen geheel vernield werden. Van het oude slot liep naar deze onderaardsche kerkers een onderaardsche gang, waar langs de regters zich herwaarts begaven. In hoe verre dit alles waarheid zij, laat ik voor anderen gaarne te beslissen over. Of het Veemgerigt hier zijne regtsoefeningen hield, wordt in twijfel getrokken. Uit het slot komende, vertoefden wij eene poos in den slottuin met zijne oude en hooge linden, om van daar het uitzigt op de stad te genieten, dat inderdaad schoon en éénig mag heeten. Vervolgens daalden wij weder naar beneden, langs een anderen weg, dan dien wij gekomen waren, en bezigtigden een paar Katholieke kerken, die ons evenwel niets bijzonders aanboden. In het voorbijgaan bezochten wij de verzameling van *Romeinsche* oudheden, die *Baden* heeft geleverd en waaronder verscheidene voorwerpen de aandacht van oudheidkundigen zekerlijk overwaardig zijn. De warmte dreef mij naar huis, terwijl mijne reisgenooten hunne ontdekkingsreize vervolgden. Later verhaalden zij mij een gedeelte der *Engelsche* Godsdienstoefening te hebben bijgewoond. Bij de vermeerdering der Protestanten te *Baden-Baden* zal er eerlang een kerkgebouw voor de laatsten uitsluitend worden ingerigt, hetgeen inderdaad voor de vreemdelingen de vervulling eener groote behoefte zal zijn. Na den maaltijd maakten wij met den wagen een uitstapje naar het zoogenaamde *Jagthuis*. Eerst klommen wij, terwijl het vocht der wolken, waardoor wij reden, ons aangezigt met eene zachte tinteling streelde, tot eene aanmerkelijke hoogte, van waar wij een uitgebreid gezigt over het *Rijndal* hadden. 't Scheen echter nu eene woestenij, waarin geen dorp of stad te vinden was. Wij zagen rondom slechts eene enkele kerk en toren door de nevelen heen; dat was de Munster van *Straatsburg*: het eenigste menschenwerk dat we nog zien konden. Welk een contrast leverde het op met de werken des Scheppers, die ons omgaven! Langzamerhand, naar mate wij daalden, kwamen steden, dorpen, vlakten, bosschen en velden weder te voorschijn: aan het *Jagthuis*, dat nog op eene tamelijke hoogte ligt, boden ons die een gezigt aan, waarvan de indruk onuitwischbaar blijft. Na er ons eenigen tijd in verlustigd te hebben, stapten wij weder in onzen wagen, en reden, langs een anderen weg, door een woud, waar de Vrijscharen in den laatsten vrijheidskrijg almede slaags waren

geweest, naar *Baden-Baden* terug. En nu nog even naar het *Conversations-Haus!* Er was Concert. Nimmer hadden wij zóó iets aanschouwd. Zes in elkander loopende zalen waren als gepropt vol met dames en heeren. Wij hoorden uitmuntend fraaije muzijk. Een obligaat voor een vreemdsoortigen hoorn, die bijzonder moeijelijk te bespelen was, werd meesterlijk uitgevoerd. Wij doorliepen de eene zaal na de andere, wierpen nog even een blik op de menigte bij de speeltafels, en gingen toen naar buiten, om in een boek- en prentwinkel naar geschikte *Souvenirs* van *Baden-Baden* om te zien. In de restauratie bij het *Conversations-Haus* gebruikten wij ons *soupé*. Daar is alles naar *Franschen* stijl en trant ingerigt. De zaal is prachtig, de bediening goed, het eten smakelijk, de prijs niet overmatig. Weltevreden gingen wij daarna huiswaarts.

Des maandagmorgens ten 8¼ ure riepen wij het schoone *Baden-Baden* ons vaarwel toe en stoomden langs *Buhl*, *Achern*, *Renchen* en *Appenweier* naar *Kehl*, waar wij aan het *Station* geschikte rijtuigen vonden om ons naar *Straatsburg* te brengen. Ten einde onaangenaamheden of oponthoud met de *Fransche* Commiesen te voorkomen, lieten wij onze hand-reistasschen, mantels en jassen in de naastbijgelegene restauratie, en begaven ons terstond op weg om den wereldberoemden *Straatsburger* Dom in originali te zien en te bewonderen. Onze andere bagaadje hadden wij van *Baden-Baden* geadresseerd aan het hôtel SCHRIEDER *te Heidelberg*, om ze daar later weêr aan te treffen; niet meer onderkleederen met ons voerende, dan wij voor dien tijd meenden noodig te hebben. Hoe minder ballast toch op reis, des te beter! Wij hadden den raad ontvangen *zóó* te doen en bevonden er ons wèl bij. Spoedig waren wij aan de *Rijnbrug*, en trokken die over. Maar hoe veel minder indruk maakt die »Grootvorst van *Europa's* stroomen" hier, dan te *Maintz*, *Emmerik* en andere punten lager! Op het midden der brug stonden een *Fransche* en een *Duitsche* schildwacht, met elkander vreedzaam pratende, de grenzen te bewaken. Aan het Douanen-kantoor moesten wij afklimmen en werd de wagen gevisiteerd. Terstond konden wij onze plaatsen hernemen en langs een lommerrijken weg, nevens welken wij, in 't voorbijgaan, een monument van den Generaal DESAIX zagen prijken, kwamen wij alras voor de poorten

van *Straatsburg* aan, dat zich als eene geduchte vesting voordoet. Zoo als ge weet, is *Straatsburg* den trouwloozen, verraderlijken LODEWIJK XIV bij den vrede van *Rijswijk* toegewezen, en sedert met den geheelen *Elzas* in het bezit van *Frankrijk* gebleven. Het deed mijn hart echter goed, dat, niettegenstaande eene overheersching van 170 jaren, de *Duitsche* taal nog altijd de taal des gemeenen levens, vooral der burgerklasse is. Vroeger was *Straatsburg* geheel Protestantsch; doch thans bestaat de bevolking uit 32,000 Lutherschen, 32,000 Roomschen en 8000 Joden. De stad is nog altijd eene stad van belang en de derde groote wapenplaats van het *Fransche* Rijk. Door de vijfhoekige citadel, die VAUBAN (1682—1684) bij hare vestingwerken voegde, is zij tevens eene der sterkste vestingen van *Europa*. Wij reden terstond door eene ruime straat naar den Munster. Een hoek omslaande zagen wij het kolossaal gevaarte vóór ons. Vier-honderd-negentig voet is de volbouwde toren hoog; twee-honderd-acht-en-twintig de onvolbouwde. Jammer dat deze niet ook voltooid is; welk een schoon geheel zou het dan vormen en hoe veel sterker zou de indruk zijn! Vóór het ruime hoofdportaal stapten wij af. Welk een arbeid is alleen daaraan besteed, en hoe kunstvol is er alles! Verbazing en verwondering deden 't ons zwijgend aanstaren, tot dat een gids, die zich spoedig aanmeldde, ons de bijzonderheden deed opmerken. ERWIN VON STEINBACH! welk een geest heeft uwe teekenpen bestuurd, toen gij dat grootsche werk ontwierpt, en hoe was het mogelijk dat u de moed niet ontzonk, toen volgens uw gemaakt plan het werk werd begonnen, dat gij toch niet zoudt kunnen voleindigen! — Wat ERWIN onvoltooid liet, zette zijn zoon JOHAN voort, en zijne dochter SABINA versierde het hoofdportaal met de heerlijkste beelden. In de eerste *Fransche* Revolutie werden honderden beelden nedergesleurd en vernietigd; doch later zijn zij, althans ten deele, weder vernieuwd. Vier ruiterstandbeelden versieren mede het geheel, namelijk: die van CLOVIS, DAGOBERT, RUDOLF VAN HABSBURG, en sedert 1823, LODEWIJK XIV, monsterachtiger gedachtenis, die, zoo ik meen, de plaats van KAREL *den Groote* heeft ingenomen. — De beschrijving van 't geheel in al de bijzonderheden zou een zwaar boekdeel kunnen vullen, en zelfs dáárin zou niet alles naauwkeurig zijn, vermits de beteekenis van vele personen en voor-

stellingen niet meer is aan te wijzen. Eer wij de kerk binnentraden, bragt de gids ons naar de voormalige woning van den onsterfelijken ERWIN, het *Frauenhaus*, waar wij vele bouwkundige oudheden bezigtigden, en inzonderheid een wenteltrap bewonderden, den grooten bouwmeester waardig. Ook waren daar de overblijfselen van het oorspronkelijke uurwerk in den Dom, dat wereldberoemd is, en waarover ik straks zal spreken. — Ten ruim elf ure des morgens traden wij den verheven tempel binnen door de zuidelijke deur, in wier nabijheid het uurwerk is geplaatst. Hoe indrukwekkend was hetgeen onze oogen nu aanschouwden! De gids echter stoorde onze gewaarwordingen, en wees op het uurwerk, dat juist het kwartier zoude aangeven. De geschiedenis van dit kunstwerk is deze. Het eerste astronomische en met automatische figuren daargestelde uurwerk werd in 1352 aan den tegenovergestelden wand van het tegenwoordige opgerigt. Het tweede, welks kast nog de tegenwoordige is, werd reeds in 1547 begonnen, naar een plan dat twee werktuigkundigen, MICHIEL HERR en NICOLAUS BRUCKNER, gemeenschappelijk met den wiskundigen Professor der Akademie, CHRISTIAAN HERLIN, ontworpen hadden; maar de dood der twee eerstgenoemden, en de veranderingen door de Hervorming aan den Dom te weeg gebragt, deden het werk staken. In 1570 werd het weder opgevat, en de uitvoering nu aan den Hoogleeraar CONRAD DAZYPODIUS uit *Straatsburg* opgedragen. Deze raadpleegde met verschillende Geleerden, onder anderen met ERASMUS OSWALD SCHRECKENFUCHS, Leeraar der Mathesis en der *Hebreeuwsche* taal te *Freiburg*, over den vorm en den omvang van het op te rigten werk. Het werktuigkundig gedeelte werd nu toevertrouwd aan twee kunstenaars uit *Schaffhausen*, den gebroeders ISAAK en JORIS HABRECHT. Hunnen landsman, TOBIAS STIMMER, werd het schilderwerk aan de kast opgedragen. Daar DAZYPODIUS zich aan de tijdroovende, moeijelijke leiding van den arbeid moest onttrekken, werd DAVID WOLCKENSTEIN uit *Breslau* er verder mede belast, en in 1574 was het gereed. Eerst 215 jaren later, in 1789, bleef het stilstaan. Daar het aan de eischen der toenmalige wetenschap volkomen voldeed, was het langen tijd een voorwerp van algemeene bewondering. Voor het tegenwoordige standpunt der astronomische kennis was het evenwel onvoldoende en ongeschikt. Toen nu, in 1838, den

voortreffelijken *Straatsburger* kunstenaar SCHWILGUE opgedragen werd het uurwerk weder te herstellen, deed hij het oude werk uitnemen, en plaatste hij 't, op nieuw in elkander gezet, tot een blijvend aandenken in het *Frauenhaus* — de voormalige woning van ERWIN. In stede van het oude kwam er nu een geheel nieuw werk, dat zijn maker insgelijks tot een duurzaam gedenkteeken zal strekken. In 1842 werd het ingewijd. Ik zal beproeven er eene beschrijving van te geven, die evenwel niet anders dan gebrekkig kan zijn. Aan den oostelijken wand van den zuidelijken kruis-arm verheffen zich drie op één vierkant voetstuk rustende afdeelingen van het werk. De regter is in den vorm van een toren, op welks toppunt een groote haan staat. De linker is een wenteltrap, waar langs men tot boven in de middelste afdeeling kan klimmen. De laatstgenoemde is de hoofd-afdeeling en trekt het eerst en meest de aandacht. Beneden aan het voetstuk, dat met een hek omgeven is, staat de Hemelglobe, die de dagelijksche bewegingen volgt en voor de geographische breedte van *Straatsburg* ingerigt is. Zij bevat 5000 sterren. Achter deze is de Eeuwigdurende Kalender of Almanak in een beweegbaren kring; daarnevens zijn standbeelden van APOLLO en DIANA, en op den achtergrond de allegorische voorstellingen der vier wereldmonarchen. In de middelste ruimte is de zoogenaamde *schijnbare tijd* aangewezen. Op de linkerzijde des geheels is de Kerkelijke Feestwijzer; op de regterzijde zijn de zons- en maand-eveningen aangebragt. Onder den Kalender verschijnen achtereenvolgend de beeldtenissen der mythologische godheden naar welke de *Romeinen* de dagen der week noemden. Wij zagen dus op Maandag DIANA. Aan de beide kanten zijn schilderijen van STIMMER, die *de Schepping*, *de Zonden*, *de Wedergeboorte*, *de Overwinning van* CHRISTUS, *de Opstanding* en *het laatste Gerigt* voorstellen, met toepasselijke Bijbelplaatsen er nevens. Daarboven verheft zich de zoogenaamde Leeuwengalerij, als kroonlijst des voetstuks van het geheele werk, in welks midden zich eene kleine cijferplaat bevindt, die den middelbaren tijd aangeeft, en aan elken kant een genius heeft, waarvan die ter linkerzijde de kwartieren slaat, terwijl die aan de regterzijde aan het einde van elk uur eenen zandlooper omkeert. Boven deze plaat is in de middenkast, zoo zal ik de hoofd-afdeeling maar noemen, een planetarium, op

't welk zich de zeven zigtbare planeten volgens haren stand om de zon bewegen. Daarboven worden de verschillende schijngestalten der maan aangewezen. — In eene boven deze zich bevindende ruimte staat de dood, met eene klok in de hand. Bij het eerste kwartier nadert een kind, houdt stand bij den koning der verschrikking, slaat één slag op de klok, en verwijdert zich voorwaarts; bij het tweede kwartier komt een jongeling en slaat er twee; bij het derde een man, die drie slagen, en bij het volle uur een grijsaard, die vier slagen doet. Daarop slaat de dood het volle uur zelf. — Boven deze beweegbare figuren staat in de hoogste afdeeling, midden in, de Zaligmaker der wereld. Des middags ten twaalf ure en des avonds ten zes ure, naderen de Apostelen, één voor één, den Heer, wenden zich, voor Hem staande, tot Hem, met eene buiging, terwijl de Heiland de handen opheft en hen zegent; waarna zij zich statig, van de linker- naar de regterzijde gaande, verwijderen. Bij den vierden, achtsten en twaalfden Apostel kraait de haan, die op den top des torens van de regter-afdeeling staat. Eerst begint hij te klapwieken tot driemaal, werpt dan zijn kop in den nek, opent den bek en doet het kukeleku op eene begoochelende wijze door de ruime kerkgewelven klinken. — Wij waren er juist op het middaguur, en bewonderden, met eenige honderden nieuwsgierigen, die zich er dagelijks op dat uur verzamelen, het vernuft en de bekwaamheid der vervaardigers. — In den koepel, die het middenstuk dekt, vertoonen zich de Profeet JESAJA en de vier Evangelisten; hooger vier Seraphijnen, en geheel bovenop de Meester der Vrijmetselaren, de bouwheer van den Dom, met het wapen van het *Frauenhaus*. Op de linker-afdeeling ziet men de Muze URANIA, daaronder het symbolum der vier Monarchen, en onderaan het beeld van den sterrekundige COPERNICUS, benevens de drie schikgodinnen, aan de zijde van het torentje; allen door STIMMER geschilderd. Ziedaar u het kunststuk zoo duidelijk beschreven als ik vermogt. Van den grond tot aan den top is de steenen kast ongeveer 60 voet hoog, zoo ik meen, en omstreeks 16 à 20 voet breed.

Het kerkgebouw op zich-zelf maakt een verbazenden indruk. Drie-honderd-vijf-en-vijftig voet lang, honderd-twee-en-dertig voet breed en honderd voet hoog, was 't het grootste, maar 't was tevens ook het schoonste gebouw, dat wij

ooit hadden betreden. Het statig halfdonker, dat binnen zijne wanden heerschte, bragt ons in eene ernstige stemming. Die hoogte, die breedte, die diepte, zij verheffen de ziel onwillekeurig tot Hem, die boven alle hoogte, breedte en diepte Zijn Troon heeft gesticht. Bijna een uur wandelden wij binnen deze muren rond, en altijd trok weder iets nieuws, iets schoons onze aandacht. Inzonderheid deden dat de preêkstoel en het orgel. Het laatste, onlangs met eene nieuwe kast in Gothischen stijl versierd, is van het jaar 1714. Reeds in 1260 had de kerk een orgel, door een Dominikaner Monnik gebouwd; een later orgel, van het jaar 1327, werd gemaakt door CLAUS KARL, een timmerman. Het tegenwoordige, van ANDREAS LEBBERMANN, hangt in het middenschip tegen den noordelijken kant, tusschen twee pilaren. De kansel is ongemeen fraai. Hij werd naar het plan van den bouwmeester JOHANNES STAMMERER vervaardigd in 1486, ten behoeve van den beroemden GEILER VON KAISERSBERG, die dertig jaren lang de *Straatsburger* Christenheid door zijne krachtige welsprekendheid wist te boeijen. — De onderkerk beneden het koor, waarin jaarlijks eene dienst wordt verrigt, is merkwaardig; maar wij vertoefden er niet lang, om de kilheid en dompige lucht die er in heerschten. Het koor is benevens deze het oudste gedeelte der kerk, en vertoont de geheele ontwikkeling der Gothische bouworde in hare verschillende tijdperken.

„Nu naar de Thomaskerk!" riepen wij onzen koetsier toe bij het verlaten van den Dom. In het voorbijrijden zagen wij op de paradeplaats het standbeeld van den Generaal KLEBER, een geboren *Straatsburger*, die, den 14den Junij 1800, te *Kaïro* in *Egypte* werd vermoord. — Ook, op de *Guttenbergs-plaats*, vroeger de groenmarkt, dat van den vermeenden uitvinder der Boekdrukkunst. — De Thomaskerk is eene der oudsten van *Straatsburg*. Zij is in 1031 in den rondbogen stijl gebouwd, en vervolgens, in de tweede helft der 13de en in den loop der 14de eeuw, in den spitsbogenstijl verder opgetrokken. Deze kerk behoort den Protestanten. In het koor, op de plaats waar vroeger het Hoog-altaar stond, verheft zich de graftombe van den Maarschalk MAURITS *van Saksen*, zoon van den *Poolschen* Koning AUGUST I, Keurvorst van *Saksen*, en de om hare schoonheid beroemde Gravin AURORA *van Königsmark*. LODEWIJK XV deed het oprigten. In het bovenaangehaalde

werk: *de Rijn* enz. vindt men eene juiste afbeelding van dit kunststuk, door TOMBLESON. Regtstandig treedt de gelauwerde Maarschalk, met den staf in de hand, van een paar trappen af, naar eene door den dood geopend wordende doodkist, terwijl eene wanhopende vrouw met de regterhand den Maarschalk, met de linker den dood tracht te weêrhouden. Deze vrouw verbeeldt het bedroefde *Frankrijk*. Ter andere zijde, aan het voeteneinde der doodkist, staat HERCULES, op zijne knods leunende, te treuren. Op den tweeden grond, achter HERCULES, zijn de wapendieren der door den Maarschalk bestreden Mogendheden: de *Oostenrijksche* Adelaar, de *Hollandsche* Leeuw, en de *Engelsche* Luipaard, op gebroken veldteekenen. Achter het beeld van *Frankrijk* (of de wanhopende vrouw) staat een genius met gebluschte fakkel, vóór de zegevierende vanen van *Frankrijk*. Het geheel maakte een treffenden indruk op ons, en strekt den vervaardiger, PIGAL, niet minder dan den Maarschalk, tot een blijvend eereteeken. Buitendien bevat deze kerk ook nog de grafteekenen en busten van SCHÖPFLIN (ob. 1771), KOCH (ob. 1813, door OHMACHT), OBERLIN (ob. 1806), SCHWEIGHÄUSER (ob. 1830), EMMERICH (ob. 1840), HERRENSCHNIEDER (ob. 1843). In eene zijkapel ziet men er twee mummiën, in kisten met glazen deksels, zijnde van een Graaf NASSAU SAARBRÜCKEN en zijn veertienjarig dochtertje, welligt uit de 15de of 16de eeuw. De kleederen van de laatste waren nog ongeschonden, maar die van den Graaf had men moeten hernieuwen.

Bij 't bezigtigen van deze kerk lieten wij 't te *Straatsburg* rusten. Het voornaamste hadden wij er gezien, en onze reis had geen wetenschappelijk doel. Spoedig waren wij te *Kehl* en aan het *station* terug, waar wij, aan een eenvoudig middagmaal, ons sterkten voor onzen togt naar *Freiburg*, werwaarts wij ons met den *Schnelltrein* wilden begeven. — Spoedig waren wij weder te *Appenweier*, en op den *Badenschen* trein gezeten. Zal ik al de steedjes, dorpjes en vlekjes opnoemen, die we nu voorbijvlogen? — De aanblik van eene enkele maakte ons weemoedig. 't Was die van *Ettenheim*, een half uur van den spoorweg, bij den ingang van het *Munsterdal* gelegen. Daar woonde, in 1804, de Hertog *van Enghien*, zoo hij meende rustig op *Badensch* gebied. NAPOLEON deed hem verraderlijk overvallen, en reeds zes dagen daarna was hij

even wederregtelijk te *Vincennes* doodgeschoten. — Aan *Zähringen*, het oude stamslot van de Groothertogelijke familie, boven op een hoogen berg, alleen nog vertegenwoordigd door den bouwval van een zijner torens, werd een belangstellende blik gewijd, terwijl ons de schoone landstreek bestendig in verrukking bragt. Onze wagen was de achterste van den trein en ingerigt op de wijze van onze omnibussen. De achterste deur was opengezet, en nu konden wij niet alleen zien wat bezijden, maar ook wat achter ons was. En dat alles zagen wij bij het heerlijkste zomerweder. Inzonderheid trof ons het landschap toen wij ons bevonden tusschen den *Keizerstoel*, eene bergketen, die zich drie uur ver langs den *Rijn* en het *Schwartzwald* uitstrekt. — Eindelijk bereikten wij *Freiburg*, en het *Zähringer-Hof* nam ons gastvrij (in logementhouders-stijl) binnen zijne wanden op. Juist zes uren nadat wij den *Straatsburger* Dom met verbazing hadden beschouwd, stonden wij voor dien van *Freiburg*. — En, vraagt gij nu: »welke van beiden spant de kroon?" — De *Straatsburger* Kolossus doet het, wat de grootte en hoogte betreft, maar de *Freiburger* wint het, dunkt mij, in volkomenheid. Statig rijst de toren des laatsten in het midden vóór het gebouw omhoog, en vormt een bekoorlijk geheel met de kerk. Inzonderheid valt dit in het oog aan de noordwestzijde, in den hoek van het plein, waar men het geheel met een enkelen blik kan overzien. Zij is, onder alle de groote Gothische kerken van *Duitschland*, de eenige geheel voltooide. Men begon den bouw in 1152; het schip, de westzijde en den toren in 1236, het koor in 1530. De hoogte des torens bedraagt drie-honderd-vijf-en-tachtig voet; hij is dus honderd-en-vijf voet lager dan die van *Straatsburg*. Hij rust op een vierhoekigen grondslag en stijgt dan in een slanken achthoekigen bouwtrant omhoog, met eene opengewerkte spits. Onder den toren is de hoofd-ingang der kerk door een met beeldwerk rijk versierd portaal. Wij traden binnen, en vonden allen dat zij zich nog schooner voordoet dan de *Straatsburger*, die wel hooger, maar niet zoo lang is. — Inzonderheid trokken onze aandacht de rijk en fraai beschilderde glasramen; het steenen beeld van BERTHOLD V, den laatsten Hertog van *Zähringen* (ob. 1228), en andere voorstellingen in de zuidelijke en noordelijke kruisarmen. — Het zuidelijke portaal valt van buiten in het oog door eene smake-

looze bijvoeging van de 14de eeuw, en wordt daardoor niet weinig ontsierd. — De kerk was ledig; behalven ons was er maar één mensch; wij vonden dien biddende. Tegenover dat zuidelijk portaal staat het oude koophuis, dat in de 16de eeuw is gebouwd en aan den voorgevel prijkt met kleine standbeelden van MAXIMILIAAN I, FILIP I van *Spanje*, KAREL V, en FERDINAND I.

In de *Keizerstraat* zijn twee schoone bronnen: de eene oud en in Gothischen stijl; de tweede daargesteld in 1807, ter eere van den Groothertog KAREL FREDERIK. De *Martinuspoort*, aan het zuidelijke einde der straat, met het beeld van den heiligen MARTIN in fresco, heeft een opschrift ter herinnering van de dapperheid der *Freiburger* burgers tegen de *Franschen* op den 7den Julij 1796.

Wij begaven ons, na in de stad rondgewandeld en wat ons verder merkwaardig voorkwam bezigtigd te hebben, naar den *Schlozberg*, onder 't geleide van een Commissionair, JEAN genaamd, wiens tong onophoudelijk in beweging was, nu in 't *Duitsch*, dan in 't *Fransch*. Hij was een goed zestiger, die veel gezien en ondervonden had. Wij hadden regt schik in zijne vertellingen, die alle blijken gaven van welbekendheid met de steden en plaatsen waar hij geweest was, maar inzonderheid met *Freiburg* en deszelfs omstreken. Het gezigt van den *Schlozberg* vergeet ik niet ligt. Het is een der schoonsten die wij genoten hebben. Beneden ons de stad met hare kerken en torens, en onder dezen de trotsche, statige Dom. Links eene bekoorlijke vallei, die wij den volgenden morgen door zouden rijden; in de verte de *Kaiserstuhl*, dat zonderlinge natuurverschijnsel, met zijne steden en dorpen, in den gloed der ondergaande zon, een weergaloos geheel vormende! — Het gezigt was, in één woord, verrukkelijk. JEAN zag dat dagelijks, en toch scheen hij er niet ongevoelig voor geworden. Zijn pligt echter als Cicerone vergat hij niet; zelfs niet bij het bier en brood, dat intusschen was aangebragt, meer ten zijnen dan ten onzen behoeve. »Die kerk daar" — zeide hij, met zijne regterhand regtsaf wijzende — »is de Protestantsche kerk. Zij is in rondbogenstijl opgetrokken en heeft inwendig niets bijzonders. Zij was eens de kerk van de oude Abdij *Thennenbach*, die vóór eenige jaren, om ze voor geheel verval te behoeden, afgebroken, en drie uren ver per as hier

heengevoerd en geheel weder met dezelfde materialen opgebouwd is." — Wij bedankten JEAN voor zijne mededeeling, klommen den berg weder af, wandelden nog eenige straten door, namen den Dom nog eens van de oost-, west-, en noordelijke zijde op, kochten eenige *Souvenirs de Fribourg*, begaven ons vervolgens naar ons logement, en vlijden ons spoedig ter rust; want den volgenden morgen ten zes ure zou ons rijtuig vóór zijn, om ons tot *Schaffhausen* langs den weg door het *Höllenthal* te brengen. — *Freiburg* heeft 15000 inwoners, waaronder 2000 Protestanten, en is de oude hoofdstad van het meer dan vijfhonderd jaren lang (tot 1805) *Oostenrijksche* district *Brungau*. Thans behoort het tot *Baden*, en heeft eene Roomsche Universiteit, zoo als *Heidelberg* eene Protestantsche.

Des morgens ten zes ure alzoo zetteden wij ons in een gemakkelijken wagen, dien wij evenwel niet zonder moeite waren magtig geworden. Om dezen tijd van het jaar doet menigeen nog den togt door het *Höllenthal*, en zoo komt men dan wel eens wagens te kort om de reizigers te vervoeren. Nu is er wel eene diligence, die in elf uren de reis aflegt, maar een gezelschap van 3, 4 à 5 personen doet beter een rijtuig te nemen, 't zij bij een gewonen koetsier, 't zij bij den postmeester. Vier-en-dertig gulden werd ons gevraagd voor de 18 uren afstands, maar dan kregen wij driemaal voorspan, en twee geheel versche paarden te *Stühlingen*, om bij tijds te *Schaffhausen* te zijn. Wij hadden ons daarover niet te beklagen, daar het, zoo als 't scheen, *prix fixe* was. Met het heerlijkste weder verlieten wij *Freiburg* en reden het schoone *Kirchzarther-thal* in, dat, door de *Dreisam* doorstroomd, links en regts het oog boeit door de afwisseling van tooneelen. — Hoe vroeg het ook ware, wij behoefden ons tegen een kouden morgenwind niet te wapenen. Ook hier was het, even als te *Baden*, eene fluweelen lucht, die wij inademden, en die ons streelde. — Bij het dorp *Burg* begint de weg te stijgen en krijgt het dal den naam van *Himmelreich*; een naam, dien wij gaarne aan het geheel reeds doorgereden dal zouden willen toekennen. Hij wordt aan deze streek echter gegeven in tegenstelling van het *Höllenthal*, dat men welras door den zoogenaamden *Höllenpass* bereikt. Aan den ingang van dien pas, op de hoogte, is de ruïne van de burg *Falkenstein*, die ons aan BÜRGER's *Pfarrerstochter von*

Taubenheim, aan BILDERDIJK'S vertaling van, en SPANDAW'S vervolg op die romance deed denken. De eigenlijke *Höllenpass* is slechts 15 minuten gaans lang. Lang genoeg echter om die hem doorgaat, met bewondering, ja, met schrik en vreeze te vervullen. Hemelhooge donkere rotsenmassa's dreigen den reiziger te verpletteren, indien hij 't waagt den weg die vóór hem ligt te betreden. Vreeselijk is die aanblik! Het naauwste gedeelte is de *Hirsch-sprong* genaamd, omdat, zoo als de *Sage* verhaalt, een hert van de eene rotspunt naar de tegenoverliggende gesprongen zou zijn. Wat daarvan zij doet niets ter zake, maar men zou 't niet gezegd hebben als er op den eersten aanblik geene waarschijnlijkheid voor bestond. De koetsier reed stapvoets, om ons tijd en gelegenheid te geven alles naauwkeurig op te nemen. Regts en links, vóór en achter, naar boven en onder, wendden wij onze blikken, en aanschouwden de werken van Gods Almagt met verbazing. De geheele breedte van het dal wordt door den weg en de bedding eener beek ingenomen, en bedraagt dus slechts weinig tientallen voeten. Bijna loodregt stijgen de rotsen aan weêrszijden omhoog, en dit veroorzaakt eene duisterheid, die den indruk nog vermeerdert; ofschoon zij niet zoo zwaar is als die van den nacht, zoo als zeker reiziger de vrijheid neemt te zeggen. De koude deed zich hier onaangenaam gevoelen, zoodat wij allen naar mantels, jassen en doeken grepen, om er ons tegen te dekken. Ik zocht mijn thermometer en hij toonde mij 56° FAHRENHEIT. Het speet mij, dat ik er niet in 't *Kirchzarther-thal* op gezien had, omdat ik nu niet naauwkeurig het verschil kon opgeven. Daarop begon het te regenen. Dat hadden wij bij zulk een heerlijken morgen niet verwacht. Maar onze koetsier troostte ons met de woorden: »als het nergens regent, regent het nog in 't *Höllenthal*." — Intusschen zagen wij steeds belangstellend rond, en merkten spoedig het eerste huis in *Zwitserschen* bouwtrant op. Een troep voetreizigers, aan den weg gelegerd, en die veel van *Zigeuners* hadden, kostten ons hier eenige kreutzers. Eindelijk kwamen wij, aan 't einde van het dal, aan eene herberg, de *Höllensteig* geheeten. Daar moesten wij voorspan krijgen, om ons tegen de hoogte op te slepen. Met nieuwsgierige blikken zagen wij er naar een vrachtwagen, die bespannen werd met zestien krachtige paarden. Toen hij in beweging gekomen

was, gingen wij binnen, en vonden in eene ons aangewezen kamer, tot ons groot genoegen, eene warme porseleinen kagchel, en ook warme melk, die ons verkwikte. Na een half uur rust liet zich de stem van onzen koetsier hooren, en begonnen wij de steilte te beklimmen, terwijl hij ons met den ledigen wagen met vier paarden bespannen volgde. Spoedig haalden wij den vroeger vertrokken vrachtwagen weder in, en liepen hem voorbij. Zes of acht mannen waren bezig met ellenlange zweepen de paarden aan te moedigen, en wat mij vroeger was verhaald, en toen bijna ongeloofelijk was voorgekomen, zag ik letterlijk bewaarheid: als zij drie stappen voorwaarts deden moesten ze rusten, en dan ging de wagen weder een anderhalven stap terug. En toch was de weg zoo steil niet meer als vroeger. Hij is in de laatste twee jaren veel verbeterd, en men was nog altijd bezig de steilste punten weg te nemen, of liever, men was bezig een geheel nieuwen weg te maken met grootere bogten en wendingen. Toen wij, op de hoogte gekomen, een blik terugwierpen, zagen wij in eene huiveringwekkende diepte, waaruit de met wouden bekleede bergtoppen, onder anderen van den *Feldberg*, omhoog stegen. Wolkenmassa's drongen tegen hen aan, en losten zich op in regenbuijen, die ons uit de verte bedreigden, maar die wij nog gelukkig ontkwamen.

Eer ik afscheid van den *Höllensteig* en het *Höllenthal* neem, moet ik de bijzonderheid niet verzwijgen, dat de weg door het laatste is aangelegd door de *Oostenrijksche* Regering, voor en ten behoeve van de ongelukkige MARIE ANTOINETTE, toen zij als bruid van LODEWIJK XVI zich naar *Frankrijk* zoude begeven. De beklagenswaardige Vorstin heeft dien ook het eerst bereden.

In ruim drie kwartier dachten wij boven te zijn; doch na een kwartier gereden te hebben, klommen wij op nieuw. Bij den eersten opgang waren we tot 2038 voet, bij den tweeden tot 2796 voet gestegen. Nu klommen of daalden we bij afwisseling, tot dat we aan de *Titisee* kwamen, een meer, dat zich op 2398 voet boven de oppervlakte der zee bevindt, en veel overeenkomst heeft met de *Laachersee* aan den *Rijn*, tusschen *Andernach* en *Brohl*, in 't gebergte. Het is een verraderlijk water. Wie 't waagt er in te baden, heeft het lot te vreezen, dat vóór twee jaren twee *Bonner* studenten

trof, die, onbekend met het gevaar, hunnen trek naar een verkoelend bad met het leven bekochten. Naauwelijks hadden zij zich in het water begeven of de grond zonk onder hen weg, en zij verdwenen voor immer; zoo luidde althans het verhaal dat ons gedaan werd. — Een nieuw voorspan moest ons tot 3202 voet brengen. Wij wandelden weêr naast het rijtuig en genoten, zijwaarts en rugwaarts blikkende, treffende uitzigten over de *Titisee* of de vallei door welke de *Wutach* stroomt, die uit de *Titisee* ontspringt. Over *Saig*, een dorp, kwamen wij tegen den middag te *Lenzkirch*, dat 2527 voet boven de oppervlakte der zee ligt, en waar vele *Schwartzwalder* klokjes van allerlei soort gemaakt worden. In het logement de *Adelaar* of *Post*, waar wij afstegen, hingen er te koop van verschillende grootte; de prijzen echter waren hooger dan waarvoor men ze in *Holland* kan krijgen. Na een goed middagmaal gingen wij naar buiten om het stadje of dorp, wat het wezen mogt, zoo veel wij konden te leeren kennen. Maar vlak tegenover het logement stond een huis met het opschrift: *Strohoeden-Fabriek.* Welke dame zou zoo iets voorbij kunnen gaan? Wij werden echter teleurgesteld, want wij vonden wel een magazijn, maar geene fabriek van strohoeden, en juist het vervaardigen der zoogenaamde *Italiaansche* stroo-voorwerpen hoopten wij er te zien. Wij kochten een paar kleinigheden, en toen we terugkwamen stond het rijtuig ons reeds te wachten. Een afwisselend schoone weg voerde ons door *Holzschlag* en *Gundeldwangen* naar *Bonndorf*, waar de paarden moesten uitblazen. Een half uur achter *Bonndorf*, op de hoogte, opent zich, bij helder weder, een heerlijk uitzigt op de gansche *Alpen*-rij, van *Säntis Glärnisch* en *Todi* af tot aan den zwarten *Wetterhorn*, de *Jungfrau* en *Blumlis-alp*. Wij troffen het nu echter niet met het weder. Wel zagen wij de trotsche gevaarten nevelachtig zich verheffen; maar wisten niet, zoo min als vroeger reeds bij *Saig*, of wij ze inderdaad vóór ons hadden, dan of onze verbeelding ons parten speelde. Later begrepen we dat wij ze in waarheid hadden gezien.

Achter *Wellendingen* in eene lagere streek ziende, die zich links van den weg op drie- à vier-honderd passen bevond, werden wij verrukt door een regenboog beneden ons. Zoo naderden wij tot het slot *Hohentupfen*, en reden door de poort

en over het plein heen, waar onze koetsier de beide achterwielen vastmaakte, en wij eene vervaarlijke steilte moesten afdalen, om *Stühlingen* te bereiken, dat in de diepte, eenige honderden voeten lager, zich aan ons vertoonde — schier lijnregt beneden ons. Op mijn gemak was ik niet gedurende die nederdaling, en hoe goed vaderlandschgezind ik ook ben, voor geen goud ter wereld maakte ik dien togt naar onderen met een *Hollandsch* gespan en wagen. Wij waren dan ook niet weinig in onzen schik toen wij in behouden haven waren. Spoedig was de wagen van nieuwe paarden voorzien, en reden wij door het schoone dal over de brug van de *Wutach*, die hier de grensscheiding tusschen *Baden* en *Zwitserland* maakt, het laatste binnen. — De weg slingert zich verder tusschen de ooft- en wijnrijke afhellingen van het bovenste en onderste *Randengebergte*, en schonk ons menig aangenaam gezigtspunt. Onze versche paarden deden goed hun best, om ons nog vóór het vallen van den avond te *Schaffhausen*, of liever tegenover den *Rijnval* aan het Hôtel-WEBER te brengen. Eene kromming in den weg deed ons voor een oogenblik den *Rijn* en den waterval zien. Wij hoorden het gedonder des laatsten, en ons verlangen om hem te zien klom tot ongeduld, toen wij vóór het hôtel stil hielden, en op onze vraag: of wij geborgen konden worden, een toestemmend antwoord kregen. »Moeten wij naar boven?" — »Neen" — was het antwoord — »hier beneden", en de *Kellner* opende ons een drietal kamers gelijkvloers, waarvan twee het uitzigt op den wereldberoemden val hadden. Opgetogen stonden wij daar en konden ons niet verzadigen aan 't geen wij aanschouwden. — Wij hadden den *Rijn* sedert *Straatsburg* niet wedergezien, en hadden wij ons daar niet reeds voorgesteld, dat hij te *Schaffhausen* nog smaller zou wezen dan hij daar is, in vergelijking van zijne breedte te *Maintz*, *Coblentz*, *Keulen* en *Emmerik*, wij zouden ons dan teleurgesteld hebben gevonden. Nu echter viel hij ons, wat de breedte betreft, mede, ofschoon die nog veel verliest door de hoogte waarop men zich in het Hôtel-WEBER bevindt. Wat we echter zoo uit de hoogte en in de verte zagen en hoorden, verlangden we van nabij gade te slaan. Door den tuin van WEBER ging het berg-af, en begaven wij ons naar het koffijhuis, dat beneden aan den oever tegenover den val zich bevindt. De hoogte van den val is,

zegt men, 75 à 80 voet. Om mij, ware 't mogelijk, te verzekeren dat hij zoo hoog is, stond ik op zeker punt bij het afdalen stil en trok met het oog eene lijn tot de bovenste bedding; vergeleken met de hoogte waar ik stond, kon ik mij nu zeer goed overtuigen, dat men den val niet te hoog maakte in de berekening. — De avond overviel ons spoedig, en vol bewondering, geroerd en getroffen, keerden wij terug, honderd malen den blik op het kokende schuim vestigende, dat met een *»ongehoord gedonder zich in den afgrond stort.*" Ons voornemen was, den volgenden morgen naar het kasteel *Laufen* te gaan en alles nog beter en naauwkeuriger op te nemen. Vermoeid gingen wij ter ruste, maar zouden we slapen? Wie zou dit kunnen bij zulk een geweld? — Ik vlijde mij neder, doch hoorde niet alleen den val, maar ik zag hem ook in mijne verbeelding. Hoorde ik hem echter wel inderdaad? was ik waarlijk te *Schaffhausen?* was het niet een droom? — zoo dacht ik; doch eer ik aan slapen dacht, had MORFEUS mij in zijne zachte armen opgenomen, en tot bijna ten vier ure in den morgen hield hij mij met de aangenaamste droomen bezig. Toen ik ontwaakte was het nog duister. Dat had ik den vorigen avond gewenscht. Mijn horologie, dat het uur aanwees, waarschuwde mij niet weêr in te sluimeren. Stil sloop ik van mijn leger, om mijnen rusteloozen nieuwen buurman den *Rijnval* een morgengroet te brengen. Langzamerhand begon het licht te worden. Ik kleedde mij geheel, en toen de zon hare eerste stralen op het schoone landschap wierp, stond ik buiten in de vrije lucht. Helder en onbewolkt was het geheele uitspansel. In de verste verte, aan mijne regterhand en regts vóór mij, schenen echter sneeuwwitte wolken den horizon te beperken. Zouden dat de toppen der *Alpen* zijn? Er was niemand om mij deze vraag te beantwoorden. Ik trad weder in huis, en toen onze vriendelijke gastheer mij in den gang met een »goeden morgen! zijt gij al op?" had begroet, was mijne eerste vraag: »zijn dat de sneeuwtoppen, die men daar buiten aan de regterhand ziet?" — Met een uitroep van verrassing: »hebt gij iets gezien!" snelde hij met mij naar buiten, en zijn: »ja waarachtig, dát is het *Berner Oberland;* dáár is de *Schreckhorn*, de *Finsternhorn*, de *Jungfrau;* dáár is het *Haslithal* en de *Grindel;* dáár het *Uri-* en *Unterwalder gebergte;* dáár het *Reussthal;* dáár de *Glärnisch*, de

Säntis enz. enz." overtuigde mij, dat het waar was 't geen hij mij zeide: dat niet elke morgen hier zoo veel schoons te aanschouwen gaf. Spoedig wekte ik mijne reisgenooten om het met mij te smaken, en ik behoefde hen niet ten tweedemale te wekken, toen ik hun de reden mijner rustverstoring had medegedeeld. Op den balkon der eerste verdieping verlustigden wij ons nog een tijd lang in den aanblik der sneeuwwitte toppen, tot de morgennevelen, die uit de dalen opstegen, ze aan ons oog onttrokken, en onze aandacht bepaalden tot hetgeen ons van meer nabij omgaf. En hoe zou ik nu in staat zijn wat ik zag te beschrijven? — Stel 't u voor! — Een rijk heuvelachtig landschap ligt vóór u, begrensd door eene eenigzins hoogere streek. Tusschen deze en het dorp *Neuhausen*, dat gij aan de linkerhand ziet, komt de *Rijn* met een bogt te voorschijn, regt op u af. Vóór dat hij aan den eigenlijken val komt, bruist hij tegen en over rotsen, die hem in zijne vaart trachten te stuiten, tot dat hij, in een anderen bogt, dien hij maakt, met het geweld des donders zich nederstort door vijf verschillende wegen. Loodregt is de val niet, maar meer hellende. Drie verschillende rotsgroepen, waarvan die naar het kasteel gespleten schijnt, begroeid met boomen en struiken, betwisten hem nog altijd, doch te vergeefs, den doortogt. In de lagere bedding vormt hij, op eenige honderden schreden afstands, weder een bogt, tusschen hooge oevers, en onttrekt zich aan uwen blik. — De dampen, die uit hem opstijgen, doen u echter nog zijn loop raden, in gedeelten van het landschap, 't welk hij doorkronkelt. — Wie zou zich hier niet den aanhef van den tweeden Zang van HELMERS' *Holl. Natie* herinneren moeten? 't Is niet overdreven wat hij zegt van den *Rijn* in deze regels:

En stort bij Lauffen zich, met ongehoord gedonder,
In d' afgrond; schuimt, en bruist, en woelt, en wringt van onder
De klippen zich hervoort; getergd door wederstand,
Verbreekt, verbrijzelt hij de rotsen aan zijn kant.
Een hel van water stort hij neêr met schriklijk klateren.

Na spoedig ontbeten te hebben daalden wij weder af, en kwamen aan het koffijhuis, waar wij in een bootje stapten, dat ons naar het kasteel zou brengen. Schoon tamelijk ver van den val verwijderd, voelden wij toch zijne werking in de

dansende beweging van het ranke vaartuig dat ons droeg. Spoedig waren wij aan de overzijde, en na een duchtigen klim traden wij het kasteel binnen. Eerst zagen wij nu uit de hoogte, toen eenigzins lager uit een koepel, en eindelijk van de gaanderij, die beneden aan den val is gemaakt, het natuurtooneel in al zijne bijzonderheden. Treffend was het uitzigt op al deze punten. Uit den koepel zagen wij, even als boven, in een gedeelte van den val, het smaragdgroene, heldere water over eene gladde tafelrots stroomen, om terstond in sneeuw- en wolwit schuim zich naar beneden te storten. Op de gaanderij beneden konden wij, al schreeuwende, elkander niet dan ten halve verstaan, en ofschoon door regenmantels gedekt, kwamen wij met natte hoofden en voeten van daar terug. — »Jammer" — zeide onze gids — »dat de lucht zoo bewolkt is, want nu kunnen de Heeren den regenboog niet zien!" — Daar brak de zon juist door de wolken, en een paar minuten gunde zij ons ook dát schouwspel, hetwelk wij voor het eerst, en welligt tevens voor 't laatst van ons leven, met verrukking gadesloegen. Hoogst gelukkig keerden wij terug naar den anderen kant, en wandelden naar den hoogeren oever, om het daar te zien bij eene fabriek, welks werktuigen door een gedeelte van den val in beweging worden gebragt, en konden ook hier ons niet verzadigen in de aanschouwing. — Eindelijk was de tijd daar voor ons vertrek bepaald. Wij keerden naar WEBER terug, en na nog even *Schaffhausen* bezocht te hebben, waar wij ook brieven voor ons vonden, reden wij den weg naar *Zurich* op. — Van *Schaffhausen*-zelve hebben we dus niet veel gezien. Het is de hoofdstad van het Kanton, en heeft 7700 meest Hervormde inwoners. Zoo als ge weet, is het de geboorteplaats van den kernachtigen, onzen HOOFT zoo gelijkenden Geschiedschrijver JOHANN VON MULLER, voor wien er in 1851 een gedenkteeken is opgerigt.

Van *Zwitsersch* kwamen wij spoedig weder op *Badensch* gebied. Na de dorpen *Jestetten* en *Lotstetten* doorgereden te hebben, reden wij de grenzen van het Kanton *Zurich* binnen. De weg is afwisselend, maar biedt weinig schilderachtigs aan, tot dat men, na *Rafz* doorgereden te zijn, *Eglisau* nadert. Verrassend was de blik daarop. TOMBLESON geeft er eene getrouwe afbeelding van in zijn »*Boven-Rijn*". Al dalende

van de hoogte naderden wij het spoedig, zoo als het daar ligt in het met wijnstokken en vruchtboomen bedekte *Rijndal*. Eene overdekte brug voerde ons van den eenen naar den anderen oever over den donkergroenen *Rijn*, die hier niet breeder schijnt dan bij *Schaffhausen*, en boven de brug nog een aanmerkelijk verval van water scheen te hebben. — Het aanzigt des geheels wischte den indruk uit van een schrik, dien wij tusschen *Rafz* en *Eglisau* hadden gehad. Onder het stijgen zag onze koetsier een mantel uitgespreid op den weg liggen, die van eene ons even te voren gepasseerde diligence afgewaaid was, maar had geene gedachte dat zijne paarden er voor zouden schrikken. Doch reeds op eenige schreden afstands begonnen zij te steigeren en achteruit te gaan, en wel *zóó*, dat hij ze niet meer in zijne magt had. Gelukkig bleven wij, ofschoon hevig schrikkende, bedaard, en hadden het geluk, dat onze wagen tegen een der hooge kanten van den weg stuitte. Eenige schreden verder, en wij hadden het gevaar van in de diepte te storten niet kunnen ontkomen. — Spoedig werd de mantel weggenomen, en vertrouwden wij ons weder met gerustheid aan Hem, die ons zoo zigtbaar beschermd had. 't Was het eerste en tevens laatste ongeluk, dat ons op de geheele reis heeft bedreigd. Achter *Eglisau* stegen wij weder, en spoedig was het uit ons oog verdwenen. Met genoegen beschouwden wij telkens het schoone landschap, dat zich afwisselend vóór ons en rondom ons uitstrekte. Stoute, trotsche tooneelen deden zich echter niet op. Te *Bulach*, het *Kampen* van het Kanton *Zurich*, hielden wij het middagmaal, zoo ik meen in *de Kroon*. Van de hoogten van *Bulach* ziet men de sneeuwtoppen der *Alpen* vóór zich, en op den middengrond den *Rigi*. Meer en meer ontwikkelde zich de *Alpen*-rij, nu grooter en stouter dan te *Schaffhausen*. Eindelijk wees de koetsier ons den *Uetliberg*, die tegenover *Zurich* ligt, en dien wij voornemens waren nog denzelfden avond te bezoeken, om van daar de zon te zien ondergaan. Wij zagen hem allengskens naderen, tot dat wij eindelijk bij eene opening in den weg een tafereel aanschouwden, dat ons geheel verrukte. Dáár lag *Zurich* in de verte beneden ons, met haar schoon meer. Onbeschrijfelijk was die aanblik, bij eene naar 't Westen dalende zon. Wij hadden onzen koetsier een goed extra drinkgeld beloofd, als hij zorgde dat we bij tijds te

Zurich kwamen, en ten vijf ure stonden wij dan ook voor het Hôtel-BAUR aan het meer, na ons in het hôtel van denzelfden naam in de stad verzekerd te hebben, dat er nog kamers open waren. Bij het uitstijgen gaven wij terstond last aan den *Oberkellner* om te zorgen, dat wij oogenblikkelijk een rijtuig bekwamen, om ons naar den *Uetliberg* te brengen, en nog waren wij maar half gereed met eenige verfrissching te nemen, toen het ons reeds wachtte. Een ruime en gemakkelijke wagen bragt ons aan den voet van den berg, bij een herbergje, waar wij ezels gereed vonden om ons naar boven te dragen. Moeijelijk en steil is de weg; hier en daar zelfs voor zenuwachtige gestellen wel wat schril; maar hij bood ons ook meer dan eens een heerlijken blik op *Zurich* en het meer aan. Eindelijk kwamen wij, na een uur geklommen te hebben, op den top, of liever op het *plateau*, waar een goed logement staat. Op eene vooruitstekende punt van den berg was een verrekijker geplaatst, waarmede men *Zurich* en omstreken, benevens het meer, van nabij kon beschouwen. Dat was liefelijk en schoon, maar de blik achterwaarts was stout en verheven. De zon ging onbewolkt en onbeneveld onder. Dat troffen wij, want het was in eenige weken niet gebeurd. Het *Jura-gebergte*, het *Berner-Oberland*, met zijne reuzengevaarten in sneeuw gehuld, de *Appenzeller bergen*, zelfs toppen der *Vogesen*, en van 't *Schwartzwald* den *Feldberg* kan het oog daar bereiken. — Vóór ons steeg de *Pilatus*, met zijne pruik op, statig omhoog, en voorspelde ons goed weder; terwijl de *Rigi* en verderop de *Säntis* zich linksaf vertoonden. 't Waren oogenblikken van genot, van verrukking, van aanbidding. Het: »Heer! hoe zijn Uwe werken groot en veel!" vloeide ons uit het hart over de lippen. Hoe nietig en klein wordt hier de mensch en vooral menschenwerk. Hoe jammer, bij dat groote, dat het vele 't schier ondoenlijk maakt álles te omvatten en te behouden, om 't later met de pen te kunnen wedergeven. Maar jammer ook, dat de tijd ons niet lang den aanblik van dat schoone en grootsche bleef vergunnen. De vallende avond dreef ons terug. Ik besloot te voet af te klimmen. Dat ging tamelijk wèl, zoo lang de weg nog aan de westzijde liep; maar toen deze zich naar het Oosten keerde, waar het reeds donker was, liep ik dikwerf gevaar te struikelen en te vallen, door de ongelijke steenen van het pad, en de glibberigheid

door den laatst gevallen regen veroorzaakt. Bij eene opening in den weg, die meestal door een bosch liep, vertoonde zich *Zurich*, met het meer en de rondom het laatste liggende dorpen en lusthuizen, in meer dan halfdonker, maar flonkerend van ontelbare lichten. Het was een tooneel uit de »*Duizend en één nacht*", dat daar in de diepte vóór ons lag. Een betooverd, neen, een betooverend dal! Vermoeid kwam ik beneden aan het huis, waar de ezels inrukten en ons rijtuig wachtte. Spoedig waren wij weder te *Zurich*, en na een kort *soupé* gingen wij ter ruste.

Met het aanbreken van den dag stond ik weêr vóór het logement, in den tuin, en liet mijn oog over het schoone meer weiden, aan welks achtergrond de *Säntis* en *Rigi* zich in den gloed der morgenzon vertoonden met eene menigte andere bergreuzen. De *Rigi*, ja, dáárheen waren oog en hart gerigt. Hij was ons zoo nabij. Slechts anderhalven dag en wij konden hem bestijgen. Ons besluit werd echter niet veranderd. Wij bleven bij ons plan om nog dien dag naar *Constantz* te vertrekken. Drie dagen zou ons het bezoek van den *Rigi* gekost hebben, en dat was te veel. Vóór dat wij echter *Zurich* verlaten, moet ik er u toch iets van vertellen. Reeds den vorigen dag zouden wij aan den grooten ZWINGLI moeten gedacht hebben, toen wij op een wegwijzer den naam van *Kappel* lazen, zoo wij namelijk aan die herinnering behoefte hadden gehad. Wat ons meest had bewogen naar *Zurich* te trekken, was juist hij. Dáár toch had hij geleefd, geleerd, en gewerkt, aan wien wij, naast LUTHER, de Hervorming der Kerke hebben te danken. En toen wij er waren, moesten wij ook zien wat er nog hem herinnert. Eerst begaven wij ons naar het Tuighuis, waar, op de wapenkamer, een der schoonsten en rijksten in *Europa*, de helm, het zwaard en de strijdaxt van den held bewaard worden, wiens post en pligt hem riepen om mede in den strijd te trekken. 't Is het eenige wat op het slagveld van hem teruggevonden werd, na de nederlaag, die de *Zurichers* door een overmagtigen vijand leden. Op de Stads-Bibliotheek zagen wij het originele portret van ZWINGLI en zijne dochter, benevens den Bijbel, waarin hij de geboorte- en doopdagen zijner kinderen had aangeteekend. Maar hoe

weinig waarde hebben al die stoffelijke overblijfselen tegenover 't geen de *Zurichers* aan geestelijke voorregten door hem bezitten. Vrij mogten de eersten verloren zijn gegaan, want nòg leeft ULRICH's geest in hen. Nòg genieten zij Evangelisch licht en vrijheid, en stellen zij daarop prijs. Nòg bloeijen Kunsten en Wetenschappen in hun midden, naast Nijverheid en Fabriekwezen, en maken *Zurich* tot de geleerdste en tevens tot de schoonste, bloeijendste en meest welvarende stad van geheel *Zwitserland*. De stad-zelve, het *Turicum* der oude *Romeinen*, heeft 17,000, meest Hervormde inwoners, en ligt aan het noordelijke einde van het meer, aan de beide oevers der uit hetzelve snel en donkerblaauw stroomende rivier *Limmat*, die de stad in twee deelen, de *groote* en *kleine* verdeelt. De eerste ligt regts, de andere links. Aan de westzijde vloeit de *Sihl*, die zich beneden *Zurich* in de *Limmat* stort, om het ruime, schoone, met grasrijke weiden bedekte *Limmat-dal* te besproeijen. Nog een woordje van een ander over de ligging van *Zurich*. Hij noemt ze onvergelijkelijk. »De vrolijke stad aan het donkerblaauwe, kristalheldere meer, welks vriendelijke, zacht opstijgende oevers, zoo ver het oog reikt, met prachtige lusthuizen, met vruchtboomen en wijngaarden bezaaid zijn; op den achtergrond de met sneeuw bedekte *Alpen*, de lange sneeuwrug van den *Säntis*, de zwarte *Glärnisch*, de *Klariden*, *Scheerhorn*, *Mythen*, *Windgalle*, *Britsenstock*, *Rossberg* en anderen; regts de *Albis*, wiens voet de golven des meers bevochtigen; deze verrukkelijke ligging maakt het verblijf in *Zurich* zoo aantrekkelijk." — Nog even moet ik met u naar de Bibliotheek terug. Wij zagen er, onder anderen, nog een handschrift van de ongelukkige JOHANNA GREY, van den Hervormer THOMAS CRANMER, van LAVATER, van FREDERIK *den Groote*. Onder de busten trokken DANNECKER's *Lavater*, IMHOF's *Pestalozzi*, en een ander van I. J. HESS, door een onzer SURINGAR's ten geschenke gegeven, onze aandacht. Alle drie zijn in marmer gebeiteld. Het Relief-Panorama van MULLER, een gedeelte van *Zwitserland* voorstellende, moet met de grootste zorg en naauwkeurigheid bewerkt zijn, en gaf ons een juist denkbeeld van de *Zwitsersche* Natuur. Wij zagen er den oorsprong des *Rijns* op aangeduid in de *Voor-*, *Midden-*, en *Achter-Rijn*, en volgden zijnen loop tot in het *Con-*

stantzer meer. Ook de *Rhone-gletscher*, *Interlaaken*, waar onze geliefde Koningin zich toen juist bevond, en andere belangrijke punten.

Wat hebben wij toch véél vooruit boven onze Vaderen! Niet alleen dat we spoediger kunnen reizen en gemakkelijker tevens, maar ook vooral omdat we onze gedachten zoo spoedig kunnen overbrengen. Eene kleine verandering onzer reis-route maakte het noodig, dat wij er onze familie kennis van gaven. Ten half negen verzonden wij een telegraphisch berigt uit *Zurich* naar *Amsterdam*, en tien minuten over negen wist men daar, dat wij dien avond te *Constantz* zouden zijn! — En nu terug naar het logement. Veel zou ik nog kunnen verhalen van 't geen we niet zagen, en ook veel van 't geen we wèl zagen; maar niet alles is te beschrijven en niet alles ook is voor mededeeling geschikt.

Ten 9½ ure stapten wij in een goed, ja, uitmuntend rijtuig, en zoo reden we weêr *Zurich* uit. In het voorbijrijden bewonderden wij de gebouwen van het Kanton-hospitaal, het Weeshuis, het Blinden- en Doofstommen-Instituut, de Kantonschool, waarop de jongelingen voor de Akademie worden opgeleid: allen gebouwen, die aan hunne bestemming schenen te beantwoorden. — Met een onuitsprekelijk genot zagen wij bij het opwaarts stijgen nog eens op *Zurich*, het meer en het *Limmat-dal* neder, en op de trotsche bergen, die den gezigtseinder beperken. De *Uetliberg*, een *voorberg* van den *Albis*, verhief zich statig op den voorgrond, aan de overzijde van het dal, in den gloed der morgenzon, en bragt ons nog eens voor den geest wat we van zijne 1523 voet boven het meer, en 2792 boven den zeespiegel verheven kruin hadden aanschouwd. Gedurende onzen geheelen togt, die over *Dietlikon* en *Winterthur* ging, genoten wij het uitzigt op den *Dödi*, op *Glärnisch* en *Murtschenstock*. Te *Winterthur* gebruikten wij in den *Wildenman* ons middagmaal, dat echt *Zwitsersch* was, maar zoo smakelijk, dat we op onze geheele reis nergens zoo voldaan de tafel verlieten als daar. — Het is eene der welvarendste, rijkste steden van *Zwitserland* en telt 5341 inwoners. Bezienswaardig is het ruime Schoolgebouw, dat we voorbijreden, en ook de Stads-Bibliotheek, benevens de talrijke *Romeinsche* oudheden, die bij *Ober-Winterthur*, het *Vitorodurum* der Ouden, ge-

vonden zijn. Het ligt aan de *Eulach.* — Verder voerde ons de weg over *Frauenfeld*, de hoofdstad van het Kanton *Thurgau*, die 2500 inwoners heeft, waaronder 500 Roomsch-Katholieken, en gelegen is aan de *Murg*, die de werktuigen van katoenfabrieken in beweging brengt. Wij vertoefden er, om de paarden te laten drinken, eenige oogenblikken aan een klein herbergje, en stapten het even binnen, om het huis en de bewoners op te nemen. Opmerkelijk was de zindelijkheid die er heerschte, en hoogst vriendelijk ontving ons de hupsche gastvrouw. In eene *Hollandsche* jagtweide kon het niet reiner en knapper uitzien dan het hier was. Welk een verschil met de *Duitsche* herbergen op kleine plaatsen! Maar ook welk een verschil van karakter! Onze *Zwitsersche* waardin was eene tamelijk rijzige vrouw, met een open, vriendelijk gelaat, en eene vrijmoedigheid en fermiteit, die men aan den *Rijn* te vergeefs zou zoeken. In het algemeen hebben de vrouwen een gunstig voorkomen, en men kan 't haar aanzien, dat ze moeders zijn van vrije burgers. Nadat zij ons met een glas goed bier had verkwikt, en een paar *Zündhölzli* had aangereikt, om de sigaren aan te steken, stapten wij weder in het rijtuig, en hadden *Frauenfeld* alras achter ons. Over eene overdekte brug passeerden wij de *Thur*, een middelmatig riviertje, eer we *Pfijn* bereikten, dat op de grenzen van het oude *Rhetië* ligt, en de oude, door de *Alemannen* verstoorde *Romeinsche* grensvesting *ad fines* is, waarvan het nog heden zijn naam draagt. De plaatsjes die daarop volgden, zijn: *Mühlheim*, en verderop *Wäldi.* Gedurende de geheele reis van dien dag hadden wij onophoudelijk het oog gevestigd op de sneeuwtoppen der *Alpen*, die echter midden op den dag minder scherp, meer nevelachtig te voorschijn traden. Tegen 4 à 5 ure werd het wat helderder, en wij kregen hoop, dat we bij het vallen van den avond hen in meer glans en luister zien zouden, van den toren, op een uur afstands van *Constantz*, die ons was aangewezen als een der schoonste punten om de geheele *Alpenrij* te kunnen overzien. Wij stegen vóór het dorp uit en wandelden er heen. De toren staat omstreeks tien minuten van den weg. Spoedig was hij beklommen, en hadden wij een uitgestrekt gezigt op de eeuwige *Alpen*, begrensd door den *Higan* noordwestelijk, de *Vorarlbergsche* gebergten ten oosten,

de *Appenzeller* sneeuwbergen, *Säntis*, *Glärnisch*, *Dödi* ten zuiden, en den *Finsterahorn*, *Wetterhorn*, den *Monnik*, *Eiger* en *Jungfrau* in 't zuidwesten. Tot ons leedwezen was het echter weêr meer nevelachtig geworden. Van deze hoogte zagen wij tevens voor het eerst het *Constantzer Meer* benevens *Constantz* zelf, dat aan onze voeten scheen te liggen. Welk een verschil echter tusschen hetgeen wij den vorigen middag bij ons naderen van *Zurich* zagen en hier! Men had ons op het *Constantzer Meer* belust gemaakt; maar hoe viel het ons tegen bij dezen eersten blik! Het benedengedeelte, waar de *Rijn* uitvloeit, zag er doodsch en treurig uit — eenzaam en verlaten lag het daar — met een lagen moerassigen oever aan de overzijde. Het bovenste gedeelte vertoonde eene onafzienbare watermassa, maar ook daar scheen eene doodsche stilte te heerschen. Teleurgesteld, in dit opzigt althans, verlieten wij de plek, keerden terug op onzen weg, vonden onzen koetsier in het dorp, en nu ging het naar beneden op *Constantz* aan, eerst door een schoon woud, later door eene zeer aangename streek. Daar ik aan den koetsier gevraagd had, of wij de poort zouden binnenkomen, waaruit HUSS ten brandstapel was geleid, en mij dit bevestigend was beantwoord, wees hij ons in de verte de plek, waar de geloofsheld de martelaarskroon zal hebben verworven. Door niets bijzonders is ze te herkennen. Was het aan ons of aan de herinnering van HUSS, of aan de stad-zelve te wijten, dat de laatste ons zoo somber en droevig toescheen buiten en binnen hare muren? Ik weet het niet — maar hier te wonen, dunkt me, zou mij niet mogelijk zijn. Vroeger had *Constantz* of *Costnitz* 40,000 inwoners, thans slechts 5300. Het is of de Conciliestad, sinds den gruwel aan HUSS en VAN PRAAG gepleegd, onder een vloek ligt.

Wij landden in den *Adler* aan, waar wij het tamelijk slecht en duur hadden, ofschoon wij over het laatste eenigermate getroost werden door eenige reisgenooten, die in den *Snoek* waren geweest. Dat zijn de twee beste logementen! Welk een verschil echter met WEBER en BAUR!

Wij wierpen nog even in de avondschemering een blik op het watervlak, dat langzamerhand meer en meer beschenen werd door de opkomende maan; den indruk van het *Zuricher Meer* voelden wij evenwel niet.

Den volgenden morgen begaven wij ons bij tijds naar de Concilie-Zaal, om deze en de daar voorhanden zijnde voorwerpen die HUSS herinneren, te bezigtigen. De eerste is het bovenste gedeelte van het in 1388 gebouwde koophuis, en werd gedurende de Kerkvergadering van 1414—1418 als het Kardinaals-Conclave gebruikt. Zij heeft nog geheel en al het oude voorkomen, met deze uitzondering, dat een gedeelte is afgeschoten, waar de gedachtenissen aan HUSS, en andere oudheden ten toon gesteld zijn. Voor één franc entrée-geld traden wij binnen. Op eene kleine verhevenheid in het midden der zaal, tegen den muur, staan drie beelden. Dat ter regterzijde beteekent JOHANNES HUSS, dat ter linker HIERONYMUS VAN PRAAG, het middelste den Dominikaner Monnik, die hen in den schoot der Moederkerk moest terugbrengen. Daarbij stonden de zetels van Keizer SIGISMUND en van Paus MARTINUS V. — In een hoek der zaal werd ons de gevangenis van HUSS geweest, zoo als ze uit het Dominikaner klooster, thans eene fabriek, is uitgebroken en hier neêrgezet. Het is eene ruimte van ongeveer 8 voet lang, 6 voet hoog en 3 à 4 voet breed. Een houten beeldje, daarboven geplaatst, moet beduiden, hoe HUSS in dien kerker met handen en voeten in den stok zat. De bekende brief van HUSS aan zijne vrienden was er in druk te bekomen. De andere voorwerpen die er vertoond werden, hadden weinig aantrekkelijks. Men wees ons op sommige portretten, als: die van LUTHER en zijne vrouw; maar de echtheid van het een zoowel als van het andere is zeer twijfelachtig. Van de Concilie-Zaal begaven wij ons voorbij het Dominikaner-klooster, waarvan ik zoo even sprak, naar de Domkerk. In 1048 werd zij gesticht, maar later veel veranderd. Wij traden haar binnen onder de morgendienst. Dit belette onzen Cicerone evenwel niet ons het een en ander merkwaardigs aan te wijzen, onder anderen den steen, waarop JOHANNES HUSS den 6[den] Julij 1415 stond, voor de Kerkvergadering, die hem ten zelfden dage, in den ouderdom van 42 jaren, tot den brandstapel veroordeelde. De steen heeft den vorm van een langwerpig vierkant, en eene lengte, zoo ik mij niet bedrieg, van 5 tegen 7 voet. — De Kerk zelve is een schoon gebouw; het gewelf er van rust op 16 zuilen. Door naauwe sombere straten, opgevuld met landvolk, daar 't juist marktdag was,

begaven we ons naar het logement, en terstond daarop naar de stoomboot, die reeds in de haven op ons wachtte en ten 10 ure des morgens vertrok. Spoedig begonnen de raderen te werken, en terwijl de eene boot, die met ons de haven verliet, naar *Schaffhausen* ging, stevende de onze naar *Friederichshafen*. *Constantz* behoort tot *Baden* sedert 1805.

Thans bevonden wij dan op de *Bodensee*, het meer van *Constantz*, waarnaar wij vroeger met zoo veel verlangen hadden uitgezien, en dat den avond te voren zulk een ongunstigen indruk op ons had gemaakt. Een heerlijk schoone morgen stemde ons tot blijmoedig genot. Wij zagen terug, vóór en rondom ons, en moesten bekennen: de *Bodensee* is schoon. Dorpen, vlekken, steden, en eene menigte van landhuizen bedekken hare oevers. De blik op *Constantz*, aan den voet der hoogte waarvan wij den vorigen avond nederdaalden, was in het licht der morgenzon treffend. Boven hetzelve verhief zich de toren, op den hoogsten top der bergen die het omkransten, waarvan wij den vorigen avond hadden nedergezien. Vóóruit zagen wij eene onafzienbare watervlakte.

De *Bodensee* is 12 uren lang; hare grootste breedte is 4 uren, en zij heeft alzoo eene tamelijk uitgestrekte oppervlakte. De spiegel ligt 1255 voet boven de zee, en 486 voet boven den *Rijn*-spiegel te *Bazel*. Gemiddeld is hare diepte 1025 voet. Er heerscht ebbe noch vloed. Het water is heldergroen, zoodat het schijnt, wanneer men van de boot terugblikt, als of men door eene met gras bedekte vlakte stevent. Op de boot was het tamelijk wèl; doch over te groote zindelijkheid hadden we in geen opzigt te klagen. Ons reisgezelschap bestond uit allerlei slag van menschen, en was nog al talrijk. Eenigen peuzelden bij een glas bier een gerookt vischje, dat we hoorden een *Bodensee*-haring te zijn, die alleen bij *Constantz* gevangen wordt. Wij namen er een proefje van, en bevonden, dat het wel wat overeenkomt met onze gerookte bokking. Voor drie kreutzer het stuk kon men uit eene geheele mand vol uitzoeken. In de nabijheid van *Friederichshafen* werd ik tot mijne verbazing door een der reizigers in tamelijk goed *Hollandsch* aangesproken. Het was een Heer uit het *Bentheimsche*. Wij kwamen over het doel van onze reis te spreken, en ik deelde hem ons plan mede om te *Frie-*

derichshafen uit te stappen, en van daar terstond naar *Stuttgart* te vertrekken. »Dat moet ge niet doen" — was zijn antwoord — »gij moet heden den togt langs de *Bodensee* maken." Dat was ons vroeger ook geraden, maar te *Constantz* had men gezegd dat dit niet kon. Wij spraken er nu met den Kapitein over, en deze gaf ons de verzekering, dat wij nog denzelfden avond, met eene andere boot, die van *Lindau* voer, te *Friederichshafen* terug konden zijn. Terstond besloten wij te blijven, en naauwelijks was ons besluit genomen, of wij verlieten de haven en wendden den steven naar *Rorschach*, dwars over het meer. Ten elf ure vertrokken wij en ten half een ure waren wij weder op *Zwitserschen* bodem. Meenende dat men weêr terstond zou vertrekken, verlieten wij het vaartuig niet, en vermaakten ons met aan de duizenden visschen, die rondom de boot zwommen, iets toe te werpen en ze in het heldere water te zien dartelen. Ik zou hier eene visschen-maatschappelijke opmerking kunnen maken, maar ik laat het na, om u niet te ergeren; gij zoudt er misschien eene menschen-maatschappelijke toepassing in zoeken. Daarenboven is de opmerking zoo oud als de weg naar *Rome*.

Te *Rorschach* deed men een tamelijken voorraad beukenhout op, waarmede de stoomketel gestookt werd; brokken van drie voet lengte en een voet in omtrek. Dertig er van zag ik te gelijk in den vuurkolk werpen. — Het plaatsje zelf is een dorp met 1700 inwoners, en de voornaamste korenmarkt van *Zwitserland*, door de nabijheid van *Friederichshafen*, van waar het graan uit het *Zwabische* wordt gezonden. Na een kort oponthoud zetteden wij onze reis voort naar *Lindau*, en passeerden op eenigen afstand den mond van den *Rijn*, waar hij in de *Bodensee* valt. Een geruimen tijd konden wij zijn geelachtig troebel water zien, eer de kleur er van geheel werd zaâmgesmolten met die van het meer. — Te *Lindau* verlieten ons eenige passagiers en kwamen er anderen bij, om de reis naar *Bregenz* voort te zetten, waar wij ten drie ure aankwamen. Vóór onze landing kwam de Kapitein ons waarschuwen om geene contrabande mede aan wal te nemen. Reistasschen en andere benoodigdheden werden achter slot geborgen, ten einde aan de *Oostenrijksche* Commiezen geene ergernis of aanstoot te geven. Naauwelijks was de boot in de haven of de gevreesde

mannen waren er op. Op hunne vraag: of wij met de boot terugvoeren? een bevestigend antwoord gegeven hebbende, kregen wij verlof aan land te gaan, zonder dat zelfs onze sigarenkokers, die trouwens maar sober voorzien waren, gevisiteerd werden. En zoo stapten wij dan *Bregenz* binnen, dat zich, omgeven door hooge bergen, in de verte reeds verrukkelijk schoon gelegen aan ons vertoonde. Achter hetzelve verheft zich een kleinere berg, waarop eene Kapel staat, aan den Heiligen GEBHARD gewijd. Van het meer af scheen zij zeer nabij. Daarheen leidde onze weg. Langzaam, meestal steil opgaande, vorderden wij, totdat we eindelijk, na een uur klimmens, ons doel hadden bereikt. Vermoeid kwamen we in de restauratie, die zich bij de Kapel bevindt, en smachteden van dorst. Wij vroegen om koffij, daar we even vóór onze aankomst te *Bregenz* onzen maaltijd hadden gehouden. Zonderling zagen wij op toen ze ons gebragt werd. Eene kleine kan koffij en eene groote met melk, en daarbij bierglazen met lepeltjes, in plaats van kopjes. Dat was *Tyroolsch* gebruik. De drank was bij uitnemendheid slecht, maar te heerlijker was het frissche water, waartoe wij onze toevlugt namen. Na in de kamer eenigermate van onze vermoeijenis bekomen te zijn, begaven wij ons naar den balkon. Van meer dan 1000 voet hoogte zagen wij over het geheele meer, aan welks uitersten hoek wij ons nu bevonden. Onze oogen konden zich niet verzadigen. De een merkte dit op, de ander zag wederom iets anders, in de verte of in de nabijheid; maar wat we zagen, 't hield ons opgetogen. Die schoone oevers met steden en dorpen; *Bregenz* aan onzen voet; *Lindau* op zijne eilanden vooruitstekende in de watervlakte, en dan — ik durf ze haast niet meer noemen! — die ontzaggelijke *Alpen* met hunne besneeuwde kruinen! Met weêrzin verlieten wij na een uur van genot deze gezegende plek, en daalden af met even veel moeite als wij straks hadden geklommen.

('*t Vervolg hierna.*)

HET GEBED.

NAAR

LAMARTINE. (*)

De koningin des dags omvloeid met gouden stralen,
Zien we, aan de westerkim, van haar triomfkar dalen.
De schitterende wolk, die haar bedekt voor 't oog,
Vertoont haar glansrijk spoor aan 's hemels gloënden boog,
Nog met een dunnend waas van purper als omvangen.
Gelijk een gouden lamp aan 't luchtgewelf gehangen,
Vertoont de maan zich reeds aan d' oostelijken trans,
En werpt op bosch en beemd haar halfgestorven glans.
De sluijer van den nacht begint het dal te omgeven.
't Is 't treffend uur, waarin, door dankbaarheid gedreven,
Natuur, terwijl de dag in schemering vervliet,
Zich tot den Schepper, Hem die dag en nacht gebiedt,
In onnavolgbre taal eerbiedig schijnt te wenden,
En aller schepslen lof ten Hemel op te zenden.

Wat heerlijk schouwspel! — Zie 't onmeetlijk offer dáár:
't Heelal is 't heiligdom; de wereld is 't altaar;
De heemlen zijn het dak; het tintlend stargeflonker,
Dat halfomsluijerd vuur, bleek sieraad van het donker,
Gezaaid met orde langs de welving van 't azuur,
Is 't heilig fakkellicht diens tempels der Natuur;
De omzoomde wolkjes, die, gekleurd door de avondstralen,
Als op een ademtogt in 't wijde luchtruim dwalen,
En haast, van vlok tot vlok versmeltend, met hun glans
Verdwijnen voor het oog aan d'onafzienbren trans,
Zijn wierookwalmen, staâg oprijzend van beneden
Ten troon des Gods, die door Natuur wordt aangebeden.

(*) In het oorspronkelijke bevindt zich de Dichter op een Oostersch terrein, in eene woestijn of wildernis.

Om bij de navolging het plaatselijke van óns land in het vers te brengen, is de Dichter verondersteld gezeten te zijn op een eenzamen heuvel in een bosch of woud, van waar hij op eenen schoonen zomeravond de zon ziet ondergaan, terwijl de volle maan aan den oostelijken hemel rijst.

De Vert.

Maar in dien tempel klinkt geen stem; geen lofgeschal
Rijst uit zijn bogen op naar de Oorzaak van 't heelal.
't Zwijgt alles. Slechts mijn hart, van eerbied opgetogen,
Aanbidt, en is Natuur ten denk- en spraakvermogen;
Langs de avondstralen, op de vleuglen van den wind,
Naakt, als een geur, zijn beê den Schepper, dien 't bemint,
't Geeft dankbaar aan 't heelal zijn stem, en taal, en leven,
En ziel, om de Oppermagt in zangen eer te geven.
En Hij — de Almagtige op wiens gunst mijn hart vertrouwt! —
Terwijl 'k Zijn Heilgen Naam verhef in 't eenzaam woud,
Hij neemt, bij 't lofgeschal van alle wereldronden,
Die, door Zijn zorg bewaakt, Zijn liefde en magt verkonden,
Ook 't needrig loflied van den zwakken aardworm aan,
Die zich verlustigt in Zijn grootheid gâ te slaan.

Lof U, Begin en Bron van alles en U-zelvèn,
Die met één enklen blik de onmeetbre luchtgewelven
Met werelden doorzaait, en alles leven doet;
Bezieler van 't heelal, die 't al verzorgt en hoedt,
God, Almagt, Vader, Heer! — wat naam U zij gegeven! —
Door al wat mij omringt word ik tot U gedreven.
Ja, zonder dat Uw Woord Uw aanzijn ons bewijst,
Bewijst U 't gansch heelal, dat U als Schepper prijst!
Het aardrijk doet Uw magt en Vadergoedheid blijken;
In 't talloos zonnenheir zien we Uwen luister prijken;
Gij toont U-zelven in die schepping; al Uw werk —
Gewrocht eens enklen woords van almagt — draagt Uw merk!
Hoe meer ik mij verdiep in Uw verborgenheden,
Hoe meer ik U ontdek, en me uitstort in gebeden:
Gij kaatst U-zelven weêr, gelijk van 's hemels boog
De zon zich in den vloed weêrspiegelt voor mijn oog!

Maar mijn geloof aan U, Algoedheid! had geen waarde,
Als zich met dat geloof geen dank, geen liefde paarde.
Ja, 'k min U; mijne ziel is als een liefdegloed,
Die, door het godlijk vuur van 's hemels haard gevoed,
Van dáár is afgedaald, en eenzaam moet verteren,
Maar van verlangen blaakt om derwaarts weêr te keeren.
Ik min en adem, denk en voel in U alleen.
Wat sluijer U bedekk', mijn oog dringt door hem heen.
De schoonheid der Natuur trekt mij tot U naar boven;
Elk schepsel geeft mij stof om dankende U te loven.
Om U nabij te zijn ben 'k in dit woud gevlugt.
Ontplooit de dageraad zijn wieken in de lucht,

En hult zich de oostertrans in purpren morgenstralen,
Terwijl op blad en kruid gedauwde paarlen pralen:
't Is alles mij bewijs van Uw goedgunstigheid,
Die de aarde lokt en haar met liefde als overspreidt.
Wanneer de middagzon in 't toppunt is gekomen,
En warmte, leven, licht op mij doet nederstroomen:
'k Voel in dat koestrend vuur, door Uwe hand gewrocht,
Uw goddelijke kracht, Uw zachten ademtogt.
En als de stille nacht, zijn starrenheir geleidend',
En op de sluimrende aard' zijn donkren sluijer spreidend',
Mij vindt in 't hart des wouds en van zijn duisternis,
Bespieglend wie Gij zijt, en — wat de stervling is:
Slechts denkend stof, door U tot englenrang verheven,
Dan voel ik U nabij; en hoe door vrees gedreven,
Verlicht me een dageraad, die opgaat in 't gemoed,
En 'k hoor een stem, die mij versterkt en hopen doet!

Ja, Heer! ik hoop: — ik zal Uw heerlijkheid aanschouwen!
Uw Naam is liefde, Uw wil is zeegnen en behouên.
Gij zult mijn levenstijd niet hebben afgeteld
Bij dagen kort van duur, in onrust heengesneld.
Ik zie Uw magt alom: bewaren, scheppen, telen.
Vernietiging — zou ze U Alschepper kunnen streelen!? —
Neen, van Uw magt getuige, en van Uw trouw gewis,
Wacht ik der dagen dag, die onverganklijk is.
De dood bedreigt vergeefs mij met zijn aaklig duister,
'k Zie, achter 't schaduwdal, dien dag in vollen luister;
Het graf is de ingang, die tot voor Uw troon geleidt;
De dood, de laatste wolk, die aarde en hemel scheidt.
Verhaast, o Heer! mijn stond, zoo dikwerf afgebeden!
Doch moet ik, naar Uw raad, nog toeven hier beneden —
Uw wil geschiede: — Uw wil zoo liefdrijk als volmaakt!
Elk stofje in 't groot heelal wordt door Uw oog bewaakt.
Ook mij zal voor behoefte Uw vadertrouw behoeden! —
Maar geef, bij 't daaglijksch brood, dat hoop mijn ziel blijf voeden!
Bestraal mijn geest (door stof beneveld) van omhoog;
Doordring mij met een blik van Uw almagtig oog!
En laat, gelijk ik 't licht den dauw omhoog zie trekken,
Uw liefde ál wat ik denk naar U zich uit doen strekken!

A. v. W. & C. G. W.

MENGELWERK.

EEN UITSTAPJE NAAR ZURICH.

DOOR

J. A. KRAMER,

PREDIKANT TE 'S GRAVENHAGE.

(*Uit zijne brieven aan een vriend.*)

(*Vervolg en slot van bladz.* 85.)

Bij tijds waren wij weder aan boord, en ten zes ure stoomden wij naar *Lindau* terug. *Bregenz* zelf, dat 2200 inwoners telt, ziet er welvarend uit, en heeft een vriendelijk voorkomen aan de havenzijde. — Bij het afvaren hoorden wij nog altijd het geschut der *Oostenrijkers*, die in het gebergte bezig waren zich te oefenen in den wapenhandel. Op de boot bevonden zich onderscheidene nieuwe passagiers. Terwijl wij vorderden traden de *Tyroler Alpen*, daar de middagnevel geweken was, zoo duidelijk te voorschijn, dat de sneeuwvelden op hunne ruggen een helder wit deden glinsteren. Een inzonderheid trok onze aandacht. Ik vroeg een ouden Heer, die met vuur over die bergtoppen sprak, hoe die genoemd werd. »Dat is de *Caesa-planà*" — antwoordde hij — »tien duizend voet hoog. Ik heb hem beklommen, ofschoon het op één dag eene geduchte reis is, en men er niet kan overnachten dan in eene *Sennhutte*, dat juist niet pleizierig is. Het uitzigt echter, dat men van daar heeft, is boven alle beschrijving schoon, vooral naar hier." — »Die twee bergen dáár" — zeiden een paar anderen — »zagen ons eergisteren nog op hunnen rug; ook van daar is het tooneel, dat de *Bodensee* aanbiedt, verrukkelijk. — »Welk een heldere avond!" — hervatte de oude — »zoo hebben wij er in lang geen gehad, en

't geen wij hier zeldzaam zien, dat zult gij het genoegen hebben straks te genieten, namelijk: het Alpengloeijen; ten minsten als het zoo helder blijft." Wij werden hierin echter teleurgesteld, maar dat belette ons niet dubbel te genieten 't geen wij zagen. Tot negen ure moesten wij te *Lindau* blijven, om van daar met eene andere boot naar *Friederichshafen* te vertrekken. Voor een open venster van een logement aan de haven zetten wij ons neder, altijd den blik gewend op de gevaarten tegenover ons, die zich in een halven cirkel uitstrekten.

Van *Lindau*-zelve, eene *Beijersche* stad met 3000 inwoners, kan ik u weinig mededeelen, dan dat het op drie eilanden gelegen is. De straten die wij bezochten, waren niet geschikt om ons tot eene verdere wandeling aan te sporen, en dus gingen wij spoedig weder naar het logement terug, tot dat de stoomboot ons kon opnemen. De zon was reeds lang onder, en had aan de maan de zorg overgelaten om ons waterpad te verlichten. Onbewolkt stond zij daar aan den hemel te prijken, en tooide de Natuur met haren eigenaardigen glans. Wij hadden geen lust in de kajuit te gaan, ofschoon het boven vrij koel was. Daar liet de bengel zich hooren, ten teeken dat we afgevaren waren, en niet, zoo als bij ons, dat men afvaren *zal*. Verontrust zagen wij in eens rondom en over ons een vuurregen nederdalen, die uit den schoorsteen der boot voortkwam. Hij werd veroorzaakt door het stoken met hout. Als een reusachtige regtopstaande voetzoeker of fontein stond daar de schoorsteen en braakte duizenden, ja, millioenen vonken, die door de snelheid der boot de gedaante van lange vurige slangen verkregen. Een geruimen tijd vermaakten wij ons met dat voor ons onkostbare vuurwerk, totdat de koude ons naar beneden dreef, en wij welhaast *Friederichshafen* bereikten. Aan het Tolkantoor moesten onze passen worden geviseerd, en werden onze reistassen onderzocht; maar met zoo veel vriendelijkheid en bescheidenheid, dat wij ze niet genoeg kunnen roemen. Van daar spoedden wij ons naar de Post of het *Duitsche Hof*, waar wij uitmuntend werden geherbergd. Ofschoon wij ons betrekkelijk laat ter ruste begaven, waren wij weêr vroeg bij de hand, en bragten onzen morgen- en tevens onzen afscheidsgroet aan de *Alpen*, die weder in het licht der opgaande zon ons tegenblonken.

Ten half zeven ure zouden wij met den spoortrein naar *Stuttgart* vertrekken. Ver behoefden wij niet te wandelen, daar het logement onmiddellijk aan het station ligt. — *Friederichshafen* werd vroeger *Buchhorn* genaamd, en telt 1200 inwoners. Sinds de spoorweg bestaat is het in bedrijvigheid en welvaart zeer vooruitgegaan. Aan het meer ligt een groot schoon Koninklijk Slot, met twee torens, en omgeven met uitgestrekte tuinen. De Koningin van *Wurtemberg* was er juist gelogeerd. Vroeger was het een klooster. De ligging is overheerlijk.

Friederichshafen ligt 1402 voet boven de oppervlakte der zee. De spoorweg van daar op *Ulm* stijgt onophoudelijk tot *Schussenried*, dat 1938 voet boven de zee ligt, en dus is men in ruim anderhalf uur 536 voet geklommen. Dan daalt hij weder tot *Ulm* op 1663 voet. Van *Ulm* stijgt hij weder tot *Amstetten* tot 2022 voet, en daalt dan tot in *Stuttgart* tot 860. Al de plaatsen te noemen, die wij tot *Stuttgart* doorkwamen, zou wel doenlijk, maar weinig aangenaam zijn. Ik zal mij dus tot enkelen bepalen. *Ravensburg* valt het eerst in het oog. In de nabijheid der stad heeft men van den *Veitsberg* een uitgestrekt vergezigt over de *Bodensee*, de *Zwitsersche* en *Vorarlberger Alpen*. Het heeft 5000 inwoners, verscheidene kerken, twee opgeheven kloosters uit de 14de eeuw, zijde- en andere fabrieken. Dan volgt *Ulm*, waar we ten tien ure aankwamen. Het ligt aan den *Donau*, die hier de grens tusschen *Wurtemberg* en *Beijeren* vormt, en bevaarbaar wordt door de *Blau* en de *Iller*, die hare wateren met hem vereenigen. Eene nieuwe steenen brug leidt over den *Donau* naar het *Beijersche Nieuw-Ulm*. *Ulm* heeft 25000 inwoners, en vertoont nog in zijn voorkomen wat het eens in de Middeneeuwen geweest is. Als Rijks-stad was het door zijn handel zóó magtig en rijk geworden, dat een spreekwoord het volgende zegt:

Venediger Macht, Augsburger Pracht,
Nurenburger Witz, Strassburger Geschütz,
Ulmer Geld, regiert die Welt.

En inderdaad moet die rijkdom groot zijn geweest toen de *Ulmers*, is het niet van grootspraak vrij te pleiten, durfden beweren, dat zij eene Domkerk zouden bouwen, waarin men die van *Straatsburg* zou kunnen bergen. In 1377 begonnen

zij daarmede, en in het begin der 16de eeuw was het gebouw voltooid. Het is 486 voet lang, 205 breed, in het middenschip 141 hoog, en dus verre weg grooter dan de *Straatsburger* Dom. De toren was berekend op 475 voet, één voet hooger dan de *Keulsche* moet worden, maar is slechts tot 234 voet opgetrokken. Het deed ons leed, dat wij ons vroeger plan om te *Ulm* een of twee treinen over te blijven niet konden volgen, en met weerzin stapten wij den wagen weder in. Van de vestingwerken zagen we wel niet veel, maar 't geen wij er van zagen gaf ons een grootsch denkbeeld van het geheel. Als ge ooit een reisje als 't onze doet, volg dan mijn raad en laat *Ulm* niet liggen zonder het te bezoeken. Het zal u, ik ben er zeker van, den tijd en de moeite best beloonen. — Tusschen *Ulm* en *Geislingen* gaat de weg over de *Rauhe* of *Zwabische Alp*, eene bergstreek, die zich aan het *Schwartzwald* aansluit, en in eene zuid- en noord-oostelijke rigting, ter lengte van 22 mijlen en ter middelbare breedte van 5 mijlen, het koningrijk doorsnijdt. Twee locomotieven moesten ons op het hoogste punt brengen. Diep nevens ons lag een bekoorlijk dal; maar hoe schoon en afwisselend de Natuur ook was — wij waren blijde toen wij het gevaarlijkste punt voorbij waren. De baan heeft hier eene glooijing van 1:45. Wij kwamen behouden te *Geislingen* aan; een stadje met 2300 inwoners, die er zich voornamelijk op toeleggen om allerlei snuisterijen van beenderen en hout te maken. In menigte bevonden zij zich aan het stations-gebouw, om hunne koopwaren aan te bieden. Wijd en zijd worden die verzonden, en ook bij ons te Lande zijn zij in de galanterie-winkels te verkrijgen. De omstreken van *Geislingen* zijn zeer schilderachtig en de schoonsten van den geheelen weg. Regts heeft men het *Elbach*-dal, links het dal van den *Fils*. In de nabijheid is de scheiding tusschen den *Donau* en den *Neckar*, *Noordzee* en *Zwarte Zee*. Toen wij bij *Ulm* den *Donau* zagen, maakte het een zonderlingen indruk op mij. Gisteren zagen wij den *Rijn*, vloeijende naar óns land, zich in de *Bodensee* storten; heden den *Donau*, gerigt naar de zee die *Europa* van *Azië* scheidt. Welk een afstand doorloopen beide, en hoe vele verschillende volken en landen brengen zij hunnen groet en hunnen zegen! — *Eislingen*, vroeger, even als *Ravensburg* en *Ulm*, eene Rijksstad, heeft 7800 inwoners. De Lieve-Vrouwe-kerk is van

1440, in Gothischen stijl gebouwd en met geschilderde glazen voorzien. Haar toren heeft eene hoogte van 175 voet.

Tusschen twee en half drie ure kwamen wij te *Stuttgart* aan, en namen onzen intrek in het Hôtel *de Kroonprins*, tegenover het stations-gebouw, waar wij het tamelijk wèl hadden. Hoogst welkom was ons na den langen rid het middagmaal. Veel vermoeid waren we echter niet. Zeer gemakkelijk zijn de wagens op de *Duitsche* banen in het algemeen, en in 't bijzonder op de *Wurtembergsche* baan. Vooreerst zijn ze grooter dan de onze, en hebben die van de tweede klasse verschillende afdeelingen, in één van welke gerookt mag worden. Ten anderen had de wagen, waarin wij gezeten waren, in de lengte eenen gang, en aan de beide zijden zeer gemakkelijke zitplaatsen: voor elk raam eene bank met twee plaatsen. Deze banken hadden leuningen, die men naar welgevallen voor- of achterwaarts kon brengen. Had men zijn voorman lang genoeg van voren of van achteren gezien, dan stond men maar even op, verzette de leuning, en reed achter- of vooruit zoo als men verkoos. Inderdaad eene inrigting, die als zoo vele andere op de spoorwegen bij ons wel navolging verdient. Hoe vele reizigers toch, die niet tegen het achteruitrijden kunnen, zijn anders verpligt het tegen wil en dank te doen, en ondervinden daarvan onaangename gevolgen, van welke hunne mede-reizigers niet zelden hun deel krijgen. Er is nog iets. Algemeen maakt de gegoede klasse van reizigers gebruik van de tweede plaats, die niet minder dan bij ons de eerste is. »De eerste rang" — zeggen de *Duitschers* — »is voor Vorsten en Narren." Eens speelden wij de rol der laatsten. Het was op den *Badenschen* weg. Vorstelijk inderdaad was de plaats, en wij lieten haar verder gedurende de geheele reis dan ook aan Vorsten over, en — aan anderen die voor Vorsten wilden doorgaan, en dus voor Narren speelden.

Stuttgart maakte een alleraangenaamsten indruk op ons. Hoofdstad van het *Hohenstaufen*-land, is het gelegen in het schoonste, volkrijkste en meest bebouwde gedeelte van *Zuid-Duitschland*, te midden van een aardsch paradijs. Welligt is er geene landstreek zoo mild als deze door de Voorzienigheid begunstigd. Bloeijende steden en dorpen, rijke akkers, ooftrijke tuinen, vette weiden, heuvels met wijngaarden bedekt, vormen er alom, in de schoonste afwisseling en overeenstem-

ming, een verrukkelijk geheel. Reeds de beroemde ULRICH VON HUTTEN gaf de volgende getuigenis van de omstreken van *Stuttgart*. »Niet ligt zal *Duitschland* een schooner oord aanwijzen dan dit, zoo aanlokkelijk door zijn gezond klimaat, zijne vruchtbare dreven, bergen, weiden, dalen, stroomen, bronnen en wouden. Vruchten vindt men hier als nergens anders; wijn zoo als men dien van dit land kan verwachten; *Stuttgart*-zelve noemen de *Schwaben* om zijne schoone ligging: het *aardsche Paradijs*." — Beklimt men eene der hoogten in de nabijheid der stad, dan weidt het oog over het bekoorlijk dal, rondom door groenende wijnbergen ingesloten. Op verderen afstand ziet men de hoogten der *Zwabische Alp*, en in het midden, omgeven met voortreffelijke weiden en bloeijende tuinen, *Cannstat*, om 't welk zich de spiegelheldere, zuivere en vischrijke *Neckar* heenslingert als een zilveren band.

Stuttgart ligt aan den *Nesenbach*, ¾ uur van den *Neckar*. De vreemdelingen en militairen medegerekend, heeft het 47000 inwoners, waaronder 3000 Roomsch-Katholieken. Wat het is, werd het in de laatst verloopen jaren. Behalven de *Stiftskerk* en het *Oude Slot*, zijn schier alle gebouwen van eenige beteekenis in den loop dezer eeuw, de meesten onder de regering van den tegenwoordigen Koning ontstaan.

Eene der schoonste straten, breed en aan de beide zijden met fraaije gebouwen en winkels bezet, is de Koningstraat. Zij doorloopt de stad van het Zuiden naar het Noorden. Eene tweede straat, de Neckarstraat, loopt evenwijdig met de eerstgenoemde, en wordt óók allengs met prachtige gebouwen gevuld. In den omtrek dier beide straten vindt men het meest bezienswaardige der stad bijeen. Het oude *Stuttgart*, de *Zwabische* landstad met enge straten, ligt rondom de markt ineengedrongen.

Nadat wij van den langen spoorwegrid eenigermate waren uitgerust, en aan een welbereiden disch ons versterkt hadden, begaven wij ons terstond naar het nabijgelegen Koninklijk paleis, ten einde het uit- en inwendig te bezigtigen. Prachtig vertoont het zich van het ruime plein, welks eene zijde 't geheel beslaat. Het is 't grootste en schoonste gebouw in zijne soort dat wij ooit aanschouwden. In 1745 werd zijn bouw aangevangen en in 1806 was het eerst voltooid. Het bestaat uit een hoofdgebouw en twee vleugels. Omstreeks vijftig, meer dan levensgroote, kunstig bewerkte steenen beelden van ver-

schillende beteekenis versieren de bovenste gedeelten der gevels. Het geheel is van hardsteen opgetrokken, en heeft, met de achtergebouwen, die nog meer gronds beslaan dan het hoofdgebouw, een omvang die verbaast. Wij besteedden ruim een uur aan het doorwandelen van eenige der. Koninklijke zalen, en bewonderden een aantal gewrochten van beroemde meesters in schilder- en beeldhouwkunst. Van de laatsten trokken voornamelijk eenige werken van THORWALDSEN, CANOVA, DANNECKER en VON HOFER onze aandacht. Het geheel was allervorstelijkst gemeubeld. In de middelste zaal, boven welke op het dak eene Koninklijke kroon prijkt, de marmerzaal genaamd, omdat zij geheel van marmer is gebouwd, bevinden zich eenige zeer fraaije ouderwetsche zilveren lichtkroonen (de grootste weegt, zoo ik mij wèl herinner, meer dan 200 pond), die te zamen op 80,000 gulden geschat worden. In die zaal werd de echt voltrokken van óns geëerbiedigd Koninklijk Echtpaar, en in de zoogenaamde witte zaal werd het banket gehouden.

Op het ruime plein vóór het Paleis, dat tevens de Paradeplaats is, staat de *Jubelzuil:* eene zuil van 50 voet hoog, op een kunstig bewerkt voetstuk, »*den trouwsten vriend zijns volks*, WILHELM *den Veelbeminde*", tot een aandenken opgerigt bij zijne vijf-en-twintigjarige regering op den 30sten October 1841. Schuins tegenover het Koninklijk Paleis, bezijden de Koningstraat, is dat van den Kroonprins. Het doet zich eenvoudig, maar net en bevallig voor. Wij wandelden 't voorbij, en bezagen en bezochten ook nog in de gemelde straat eenige winkels. Vermoeid keerden we daarop naar het logement terug, en namen daar een droschke, om op ons gemak *Stuttgart* verder te leeren kennen. Zoo zagen wij een goed gedeelte der oude en nieuwe stad, en bewonderden onder de gebouwen vooral de Infanterie-kazerne, een ruim en groot gebouw, vijf verdiepingen hoog, met twee zijvleugels. In veertien jaren, van 1828 tot 1842, werd het opgetrokken. Het *Oude Slot*, niet verre van het Paleis of *Nieuwe Slot* gelegen, zagen we niet van binnen. Het is een niet regelmatige vierhoek met ronde torens, werd van 1553 tot 1570 gebouwd, en heeft uitwendig geene aanspraak op bouwkunstige schoonheid, maar moet inwendig de bezigtiging dubbel waardig zijn.

Op de Schillers-plaats bewonderden wij het 14 voet hooge standbeeld des onsterfelijken Dichters. Het is door THORWALDSEN

gemaakt, en door STIGLMAIJER gegoten. Geheel *Duitschland* droeg tot de oprigting bij.

Stuttgart bezit ook vele inrigtingen voor wetenschap en kunst. Aan het einde der Neckarstraat bevindt zich het Museum van Beeldende Kunsten. Daar vindt men afgietsels van de beeldwerken van THORWALDSEN, door hem-zelven ten geschenke gegeven en in geen Museum van *Duitschland* te vinden dan hier en te *Kiel*. Van DANNECKER vindt men er de beroemde buste van SCHILLER; van CANOVA de *Gratiën;* van SCHWANTHALER de *Nymph*. Wijders zijn er 350 schilderijen, waarvan echter slechts weinigen groote kunstwaarde bezitten. — De 250 schilderijen van het voormalige kabinet BARBINI, meest groote stukken en van de *Venetiaansche* school, heeft de Koning in 1852 aan het Museum ten geschenke gegeven. Zij hangen in den benedensten vleugel in eene groote zaal en vijf kamers. In hetzelfde gebouw hebben ook de tentoonstellingen plaats der werken van levende meesters.

De Bibliotheek, in dezelfde straat, die dagelijks van 10 tot 12 ure geopend is, heeft bij de 300,000 banden, met 2290 incunabelen, en 8544 Bijbels in meer dan 60 talen. — Met de Bibliotheek is het Munt- en Medaille-Kabinet verbonden. Het bezit 18,500 munten van verschillende soort en tijd. Ook is hier de Verzameling van Zeldzaamheden en Oudheden, in 't bijzonder van *Romeinsche* afkomst, die in het *Wurtembergsche* zijn gevonden. Het Naturaliën-Kabinet is mede in die straat, en bevindt zich in 16 zalen van het gebouw voor de Archieven, alwaar het dagelijks op bepaalde uren van den vóór- en namiddag kan bezigtigd worden. Het bevat, onder anderen, eene zeer rijke verzameling van zilver-ertsen, *Wurtembergsche* bergsoorten en petrefacten; de 13 bij *Cannstat* gevonden mammoutstanden; zoölogische voorwerpen, meest uit *Zuid-* en *Noord-Afrika;* geraamten, en misgeboorten.

Den volgenden morgen namen wij wat langer rust, waartoe de vermoeidheid ons noodzaakte. Tegen elf ure begaven wij ons met rijtuig naar *Cannstat*, ¼ uur van *Stuttgart* gelegen. Den vorigen dag waren wij er reeds met den spoortrein voorbijgereden: 't was het laatste station op den weg. Ik zweeg er toen van omdat ik er nu toch melding van moest maken. Door het Koninklijke Park, „*die Anlagen*" genaamd, begaven wij ons derwaarts. Gaf de Natuur ons hier weder veel schoons

te zien, de Kunst heeft ook het hare gedaan om 't tot een der schoonste lusthoven te maken. Bij het Paleis of *Nieuwe Slot* staan een APOLLO en DIANA uit helderwit marmer gebeiteld, naar de bekende antieken. Zestien honderd schreden verder staat de Roof van HYLAS door HERCULES, eene groep vol kracht en leven, en nog twee honderd schreden verder staan twee Paardentemmers; dit alles is het werk van VON HOFER, een *Stuttgarter* weesjongen, zoo als men ons verhaalde, die door den Koning in de gelegenheid is gesteld zijn talent te ontwikkelen, en nog altijd te *Rome*, althans in *Italië* zich ophoudt. Grootsch en stout zijn de laatsten, die tegenover elkander wederzijds van den weg staan. Men weet niet wat men het meest moet bewonderen: de losheid en bevalligheid der steigerende paarden, of de kracht en gespierdheid hunner moedige bedwingers. Op den weg van en naar *Cannstat* zagen wij verschillende lusthuizen der Koninklijke familie. Hier den *Rosenstein*, een landhuis des Konings, op den top eens heuvels gebouwd, die vroeger de *Kahlenstein* heette. Men geniet van dit punt een voortreffelijk gezigt op het *Cannstatter-* en *Eslinger*-dal, op *Berg* en zijne omstreken, en bij helder weder op een gedeelte van de *Zwabische Alp*. Onder dit slot loopt de tunnel van *Cannstat*, voor wiens ingang eene brug ligt over den *Neckar* en den rijweg, dien wij bereden. Aan den voet des heuvels heeft de Koning een lustslot doen bouwen, in Moorschen stijl, met baden. Het draagt den naam van *Wilhelma*. Zijne vergulde daken en koepels zagen wij tusschen het geboomte door; maar toegang tot hetzelve is moeijelijk te verkrijgen. Vroeger stond op deze plaats een paleis van de overleden Koningin KATHARINA. Ginds kwam op eene andere hoogte de *Villa* van den Kroonprins te voorschijn, en liet een uitzigt vermoeden niet minder schoon dan dat van den *Rosenstein*. Nog verder vertoont zich de *Rothenberg*, op welken Koning WILHELM zijner gemalinne KATHARINA, gestorven in 1809, eene laatste rustplaats gesticht heeft, met eene kapel, die uit al de Vorstelijke Sloten gezien kan worden. Zij staat op dezelfde plaats waar vroeger de burg *Wirtemberg* stond, het Stamslot der *Wurtembergsche* Vorsten. Uit- en inwendig moet deze kapel bezienswaardig zijn. Door den verren afstand echter viel ons het eerste zelfs niet in het oog toen wij haar den vorigen dag zagen, in het voorbijgaan met den spoortrein.

Twee *Grieksche* Priesters wonen in de nabijheid en verrigten er dagelijks de dienst.

Men meent dat *Cannstat*, hetwelk ontwijfelbaar eene der oudste steden van *Duitschland* is, en waar vroeger de *Romeinen* eene volkplanting hadden, zijn naam ontleent van de vereeniging der afgebroken woorden: C. ANT. STAT., d. i.: CAJI ANTONII STATIVA, vertaald: de vaste legerplaats van CAJUS ANTONIUS. In hoe verre die naams-afleiding gegrond is, kan ik niet beslissen. Het ligt aan de beide oevers van den *Neckar*. Toen wij de steenen Neckarbrug (onder den tegenwoordigen Koning gebouwd) over reden, hoorden wij muziek die uit de hoogte kwam, en zagen op den omgang des torens vier muziekanten met blaas-instrumenten. Op onze vraag: wat dat beteekende? antwoordde de koetsier: dat men daar elken Zondag, na de voormiddag-Godsdienst-oefening, muziek maakte, tot vervrolijking van de inwoners en de badgasten. *Cannstat*, namelijk, is eene wel niet wereldberoemde, maar toch in de laatste jaren, vooral door *Zwitsers* veel bezochte badplaats. Door de stad rijdende kwamen wij aan de *Kursaal*, die groot en ruim, maar niet naar evenredigheid hoog van verdieping is. Verscheidene bronnen worden in en bij de stad gevonden. Het water uit de mineraal-bron bij de *Kursaal* wordt gezegd zeer heilzaam te werken in verschillende oog-kwalen; ook in borst-, blaas- en nierziekten. Maar zoo rijk als de stad is aan mineraalbronnen, zoo arm was zij voorheen aan gewoon drinkwater. In de laatste tijden heeft men door middel van Artesische putten in dit gebrek voorzien. *Cannstat* telt ruim 5200 Evangelisch-Luthersche en 50 à 60 Roomsche ingezetenen. De hoofdstraten zijn: de Markt-, de Wilhelms-, de Bron- en de Badstraat. In den *Neckar* is gelegenheid om rivierbaden te nemen.

Wat het van vele andere badplaatsen gunstig onderscheidt is het gemis van eene speelbank. Koning WILHELM denkt te edel om op zulk eene wijze zich te verrijken met het geld van vreemdelingen of onderzaten. Er is ook gelegenheid genoeg voor de badgasten, om zich op andere den mensch meer waardige wijze te vermaken.

Langs een anderen weg keerden wij door het Park naar *Stuttgart* terug. Wij reden nu tusschen het Koninklijk Paleis en de achtergebouwen door en konden alzoo over de uitge-

strektheid van het geheel oordeelen. Het Plein langs rijdende werden wij verrast door de uitmuntende muziek van het Garnizoen. Na in 't logement het middagmaal te hebben gebruikt gingen wij naar de Stifftskerk, om er de namiddag-Godsdienstoefening bij te wonen. Zij heeft twee onvolbouwde torens, en is het oudste gebouw der stad. In den lateren Gothischen stijl werd zij in 1486 aangevangen, en volbouwd in 1495. In 1811 werd zij hersteld. Wij werden gesticht én door de rede des Predikers én door het gezang der Gemeente. Inzonderheid trof het laatste ons, zoo als meermalen elders. Van waar toch dat hemelsbreed verschil tusschen het *Duitsche* en het *Hollandsche* Kerkgezang? Zeker daarvandaan, dat hier alle de wijzen zijn gezet op halve noten, die niet zelden tot heele en soms tot anderhalve worden uitgerekt; ook dat het orgelspel over het algemeen in *Duitschland* beter is dan hier te Lande, en eindelijk, dat er hier zeldzaam door den organist en door de Gemeente op den aard van het gezang wordt gelet. — Het is zeer te wenschen, dat de in onderscheidene steden en dorpen opgerigte zangscholen doel mogen treffen, en algemeen mogen worden, ook tot verbetering alom van ons Kerkgezang; en dat de onlangs bij de Muziekschool te *'s Gravenhage* gevoegde Orgelschool, onder de leiding van den nog jeugdigen, maar talentvollen NICOLAI, bekwame organisten moge vormen, waaraan op vele plaatsen groote behoefte is.

Wij kwamen in de kerk, die tot onze verwondering reeds vol was onder het gezang. Vóór het koor stond eene groote vierkante, gedekte tafel, waarop een zilveren kruisbeeld. Bij den aanhef van het derde vers kwam de Predikant uit de Sacristy en begaf zich naar den kansel. Bij zijne komst rees de geheele Gemeente op, en zong staande het vers. Daar dit vers een gebed aan JEZUS behelsde, meenden wij het staan dááraan te moeten toeschrijven; doch wij vernamen dat de Gemeente altijd oprijst als de Leeraar in de kerk komt, en zij dan blijft staan tot de zang uit is. Na het gezang werd door den Predikant een formuliergebed uitgesproken, en toen dit geëindigd was, wendde hij zich plegtig ter zijde, en onder de woorden: *»laat ons bidden!"* vouwde hij andermaal de handen en knielde. Nu bad ook de Gemeente, gelijk hij in stilte. Na een paar minuten rees hij weder op, en ook de Gemeente eindigde. Dit stille gebed maakte méér indruk op ons dan het

koude formulierbidden. Ik vroeg later: of de Gemeente bij die gelegenheid een bepaald gebed deed? maar kreeg tot antwoord: dat ieder voor zich bidt wat zijn hart hem ingeeft. Daarna werd de tekst gelezen en volgde de preek. Binnen het uur was de Godsdienst-oefening afgeloopen. Na de dankzegging geeft de Leeraar den zegen, en verwijdert zich, terwijl de Gemeente den slotzang zingt. Onder het uitspreken van den zegen wordt in den toren eene klok geluid, om dat aan de te huis zijnden te verkondigen. Buiten de kerk, bij de deuren, stonden vierkante glazen bussen op driehoekige bankjes, om de aalmoezen der kerkgangers te ontvangen. Onder de Godsdienst collecteert men niet, dan in de Koninklijke kapel, en dáár, zoo als hier te Lande, met zakjes. In de voormiddag-Godsdienst worden plegtige gebeden opgezonden voor algemeene en bijzondere belangen. Het gebed voor den Koning en de Koninklijke familie begint met de woorden: »Heer! wij bidden U voor Uwen knecht, ónzen Koning".

Ik smaakte ook nog een ander geestelijk genot in *Stuttgart*. Eene familie die gedurende eenige jaren in *den Haag* tot mijne Gemeente behoorde, was, sedert eenige maanden, naar *Stuttgart* teruggekeerd. Bij het afscheid had ik beloofd: zoo ik ooit te *Stuttgart* kwam, haar te zullen bezoeken. Ik vond haar spoedig, en nooit vergeet ik de hartelijke blijdschap waarmede ik ontvangen werd, zoo door de ouders als door de kinderen, die allen even zoo min als ik-zelf hadden kunnen vermoeden dat ik mijne belofte zoo ras zou vervullen.

Uit de kerk, wilden wij een uitstapje buiten de stad maken, doch waarheen? De keuze is moeijelijk, wijl ze zoo ruim is. Eindelijk besloten wij naar de watervallen te rijden. Sinds twee jaren eerst zijn deze aan de stedelingen bekend geworden. De boeren uit den omtrek hadden ze reeds eeuwen gekend, doch er nooit van gesproken. Toevallig dwaalt een *Stuttgarter* burger in het gebergte, en deze ontdekt nu, in een woest oord, wat er tot dusverre aan het schoon der omstreken van *Stuttgart* ontbroken had. Hij deelde zijne ontdekking mede, en sedert behooren de watervallen tot de meest gezochte plekjes in de nabijheid der stad. Na omstreeks een uur gereden te hebben hield onze koetsier stil aan een voetpad, dat van den rijweg af bergopwaarts ging. Wij stegen uit, en de weg wees zich-zelf. Naast eene beek liep een goed gebaand pad, dat

echter, hier en daar, door het terrein-zelf, moeijelijk was te bewandelen. Eene regt woeste Natuur omringde ons. De bruisende, schuimende beek, met geweld een weg brekende over en door de rotsen, die zij met taai geduld sinds eeuwen voor hare kracht zoekt te doen wijken; het hoog en forsch geboomte, dat zich boven ons verhief en het geheel in een statig halfdonker hulde; die plegtige stilte, alleen afgebroken door het bruisen en ruischen en murmelen des waters, dat huppelend en springend, nu in grootere dan in kleinere vallen nederstort, álles stemde ons tot ernstig genot. En al mogten wij *Allerheiligen* hier niet terugvinden, waarmede 't een noch het ander te vergelijken was; áls wij dat vroeger niet hadden gezien, zouden wij opgetogen zijn geweest. Doch ook nu waren wij zeer voldaan over ons togtjen, en met gerustheid zeg ik: zoo gij ooit te *Stuttgart* komt, vergeet dan de watervallen niet!

Den volgenden morgen ten zes ure zaten wij op den spoortrein naar *Heilbron*, om van daar, den *Neckar* af, naar *Heidelberg* te vertrekken. Waren we te *Stuttgart* gekomen na tusschen *Cannstat* en de residentie een 1270 voet langen tunnel, die midden onder den genoemden *Rosenstein* doorloopt, te hebben doorgereden, op den weg van de laatste naar *Heilbron* wachtte ons een van 2900 voet, die in twee minuten wordt doorloopen. — Na een paar minder aanzienlijke plaatsen komt men aan *Ludwigsburg*, de tweede Koninklijke residentie, met 6400 inwoners, en door Hertog EBERHARD LUDWIG in 1706 gesticht. In een schoon landschap liggende, doet het zich met zijn prachtig slot vriendelijk aan den reiziger voor, en noodigt hem uit, om, zoo hij het *Wurtembergsche* weêr bezoekt, eens een paar uren of een halven dag binnen zijne muren te vertoeven. Wij konden aan die uitnoodiging niet voldoen, en de trein voerde ons weêr verder. Kort daarop zagen wij *Asperg*, een plaatsje met 1700 inwoners, aan den voet van een vrijstaanden berg, die op zijne breede vlakte de als zoodanig weinig beteekenende vesting *Hohen-asperg* draagt. Zij dient heden ten dage als staatsgevangenis, en velen boeten er nog hunne vrijheidszucht van 1848 en 1849. In 1777 deed Hertog KAREL den Dichter CHR. SCHUBERT wegens een vinnig puntdicht daar opsluiten, en tien jaren lang naar de vrijheid smachten, die hij alleen op voorspraak van FREDERIK *den Groote* terugkreeg.

Bij *Bietigheim*, eene stad met 3000 inwoners, verscheidene lakenfabrieken en veel houthandel, bereikt de baan den *Enz*, over welken vloed een ontzaggelijk bouwwerk, *der Enz-Viaduct*, 1100 voet lang en van het station in de verte zigtbaar, op 21 bogen rustende, zich uitstrekt. Het dient om de *Wurtembergsche* spoorweg-linie met die van *Baden* te verbinden. In de nabijheid der laatste ligt het klooster *Maulbronn*, met eene fraaije kerk, thans eene voorbereidings-school voor Protestantsche Theologen; alsmede het stadje *Knittlingen*, volgens de overlevering de geboorteplaats van Doctor FAUST, benevens *Bretten*, waar de even beminnenswaardige als geleerde MELANTHON het levenslicht heeft aanschouwd.

Aan gene zijde van *Bietigheim* voert de spoorweg over den *Enz*, die bij *Besigheim*, eene stad met 2500 inwoners, schilderachtig schoon gelegen en waarschijnlijk van *Romeinsche* afkomst, zich in den *Neckar* werpt, die hier bevaarbaar wordt. Links af verheft zich de *Michaelsberg*, 1200 voet hoog, met eene overoude kapel, welligt in vroeger tijd een tempel aan LUNA gewijd. De weg loopt nu langs den *Neckar*, totdat hij achter *Kirchheim*, met een 2000 voet langen tunnel, een berg doorsnijdt.

Bij *Lauffen*, mede in een oog en hart boeijend en verkwikkend oord gelegen, bereikt hij den stroom weder en verlaat hem nu niet meer. Aan gene zijde van *Nordheim* ziet men links op eene hoogte de *Heuchelberger Warte*; regts, bij de nadering van *Heilbron*, den met wijngaarden beplanten *Wartberg*, 498 voet boven den *Neckar* gelegen, en een der schoonste punten nabij de stad. Het uitzigt van den ouden wachttoren moet dubbel de moeite van drie kwartier klimmens beloonen, en biedt een vergezigt aan stroomopwaarts tot *Asperg*, en nederwaarts tot aan de omstreken van *Heidelberg*. Ook kan men van daar het *Weinsbergerthal* en de bekende burg zien.

Van *Stuttgart* naar *Heilbron* hadden wij nog al aangename reisgenooten. Het schoone weder scheen op allen een aangenamen indruk te maken. Tegen mij over zat eene dame uit *Stuttgart*, die door haren echtgenoot te *Heilbron* werd opgewacht, om met hem een uitstapje naar *Heidelberg* te maken. Aan fijne beschaving, die men algemeen bij de *Duitsche* vrouwen uit den fatsoenlijken stand aantreft, paarde zij eene vriendelijke voorkomendheid, die mij zeer te stade kwam. Waar

iets bijzonder schoons te wachten of te zien was, bereidde zij er mij op voor, of wees het mij aan. Later leerden wij ook haren echtgenoot kennen. Beide waren niet geheel onbekend met ons land, en onze zeden en gewoonten, vermits haar vader eenige jaren in eene niet onaanzienlijke betrekking te *'s Gravenhage* had gewoond. De genoegens in hun gezelschap gesmaakt behooren mede tot onze aangenaamste herinneringen. — Aan mijne zijde, links, zaten op de aangrenzende bank een paar Heeren drok te redeneren en te lagchen, het laatste zóó hartelijk, dat wij onwillekeurig meêdeden, zonder dat wij wisten waarom. Eindelijk kwamen wij er achter. De een, tamelijk lang en mager, was een Homoeopaath; de ander, een echte *Duitsche Biedermann*, met een gezigt als de volle maan, doch wat rooder van kleur, was een ongeloovige en kon 't met den goeden Doctor maar niet één s worden. De Doctor beweerde stijf en sterk, dat zijne kunst *probaat* was voor alle mogelijke bekende en nog onbekende kwalen. Hij herinnerde ons in menig opzigt zijn Collega in BULWER's *Mijn Roman*. Met hooge ingenomenheid haalde hij zijne Apotheek voor den dag, en liet ons zien hoe hij op zijne wijze het Philosophische *omnia mea mecum porto* in praktijk bragt.

Intusschen scheen het goede weder dat wij hadden, meer op zijn humeur te werken dan zijne portefeuille met geneesmiddelen, allen besloten in fleschjes van 1½ duim lang en ½ duim in diameter, ten getale van een tachtig stuks, naar ik gis. Met zeker pathos toch zeide hij, toen het gesprek ten einde liep: »Ik ben dikwijls op den *Neckar* geweest, doch altijd met regen; maar deze morgen belooft mij, dat ik hem nu eens zal zien in al zijne pracht.” Wij verblijdden ons met hem in de hoop, dat zijne verwachting niet teleurgesteld mogte worden, en kwamen tegen 9 ure te *Heilbron* aan.

Heilbron was vroeger eene vrije Rijks-stad, en veel eigendommelijks herinnert dat nog heden. Nu is het de bedrijvigste *Wurtembergsche* handelstad aan den *Neckar*. Het telt 10,000 inwoners. Op het Raadhuis der stad, dat een zeer kunstig uurwerk bezit, berusten nog brieven van GÖTZ *von Berlichingen*, van FRANS *von Sickingen* en GEORG *von Frundsberg*, die LUTHER bij zijne intrede der zaal op den Rijksdag te *Worms* zulk een hartelijk woordje toesprak. Zij worden

er den bezoeker gaarne vertoond. In de Raadzaal deelde GÖTZ met zijne ijzeren hand zulke krachtige oorvegen uit: »dat ze hoofdpijn, kiespijn en alle andere pijnen der wereld in den grond genazen". In de stad is ook nog het huis te zien waar GÖTZ drie jaren achter de traliën heeft doorgebragt, en in het naburige *Jaxthausen*, »een dorp en slot dat sedert 500 jaren den Heeren *van Berlichingen* toebehoort", wordt op het slot nog 's mans ijzeren hand getoond.

In de verte zagen wij de Kilianskerk, die men in 1013 begon te bouwen, en wier 190 voet hooge toren in den zuiversten Gothischen stijl is opgetrokken. Hadden wij gelegenheid gehad hier een dag te vertoeven, wij zouden er een en ander gaarne hebben gezien, en hadden zeker ook niet nagelaten het op een uur afstands van *Heilbron* gelegen *Weinsberg* te bezoeken, dat ook uit BURGER's *Ballade*, door BILDERDIJK vertaald, bij name bekend is. Later wees men ons van de stoomboot in de verte de ruïne van den burg *Weibertreue*. »Kent ge die Ballade?" — vroeg mij een Heer in 't *Hoogduitsch*. — »Zeker!" — antwoordde ik — »een onzer voornaamste Dichters heeft haar zelfs in 't *Hollandsch* vertaald. Wilt ge eens hooren hoe dat luidt?" — »Als het u belieft" — was zijn antwoord, en ik begon, maar eindigde met een paar coupletten; want hij zag mij aan als of ik *Arabisch* sprak. Wonderlijk, dat zelfs beschaafde *Duitschers* zoo weinig óns verstaan, terwijl de *Hollanders* die geen *Duitsch* kennen, al behooren ze tot de mindere klassen, hen tamelijk wel begrijpen.

Niet ver van het station wachtte ons de stoomboot. De stroom van reizigers die den weg derwaarts nam, liet ons reeds vermoeden, dat, hoe groot de boot ook mogte zijn, er geene ruime plaats zou te vinden wezen. En wij bedrogen ons niet. Zij werd letterlijk vol, zoodat niet alle passagiers plaats op het dek konden krijgen, ofschoon de boot tamelijk lang was. — Aangenaam was dit niet, maar nog onaangenamer was de morsigheid, die er heerschte. Men komt werkelijk tot de overtuiging, dat zulk een schip, als het eens van stapel is geloopen, te vergeefs hoopt ook anders met het rivierwater kennis te zullen maken dan aan zijne kiel. Toen wij ons zoo wat opeen gepakt hadden, staken wij van wal, en voeren een tijd lang met den achtersteven vooruit, totdat we aan eene plaats kwamen waar de rivier zóó breed was, dat

het schip zich, hoewel te naauwernood, kon wenden. — Bij *Neckar-Sulm*, aan de regterzijde van den stroom, vloeit de *Sulm* in den *Neckar*. Aan de linkerhand ziet men *Unter-Eisesheim*, het laatste *Wurtembergsche* dorp aan deze zijde. Daarop volgt *Wimpfen-im-Thal* en *Wimpfen-am-Berg*. Hier beginnen de oevers, die bij *Heilbron* laag en vlak zijn, te rijzen. Prachtig deed dit *Hessische* stadje zich voor. Het uitzigt moet van de torens der bovenstad zeer uitgestrekt zijn. De merkwaardige aarden wal, dien de *Romeinen* tegen de *Duitschers* deden opwerpen, en waarvan men ook bij *Ems*, in het *Nassausche*, sporen ziet, strekt zich van *Wimpfen* tot aan den *Donau* uit, te weten: de zoogenaamde *Pfalgraben*. — *Heinsheim*, dat daarop volgt, is weder *Badensch*. — Het Slot *Guttenberg*, dat van 't jaar 1330 dagteekent, was in 1520 het toevlugtsoord van een vriend van LUTHER.

Gundelsheim, op den regteroever, met vervallen muren en wachttorens omringd, wordt gekroond door het slot *Horneck*, dat zich boven hetzelve verheft. In de 15de eeuw was het de zetel der Grootmeesters van de *Duitsche* Orde. — *Böttingen*, eene plaats van hoogen ouderdom, reeds in 774 bekend, is het laatste *Wurtembergsche* dorp aan den regteroever, zoo als straks *Unter-Eisesheim* aan den linker. Hierop volgt het slot *Hornberg*, dat weder GÖTZ *von Berlichingen* herinnert. 't Was zijn lievelingsverblijf. Hij beschreef hier zijn leven, en stierf er in 1562. Men vertoont er nog zijne krijgsrusting.

Tot dusverre hadden wij de bekoorlijke streek, waardoor wij gevoerd werden, met klimmende belangstelling gadegeslagen. — Stouter en trotscher stegen de bergen omhoog, en wij moesten het een onzer reisgenooten toegeven, die gezegd had bij *Heilbron*, dat de *Neckar* in sommige opzigten den *Midden-Rijn* overtreft, vooral door de hoogte der bergen. Hoe schooner de Natuur zich echter aan ons vertoonde, zoo veel te slechter werd het weder. De eene regenbui volgde op de andere. Daarbij begon het heviger en heviger te waaijen, totdat eindelijk regen en wind alles wat zich op het dek bevond noodzaakte plaats beneden te zoeken. Alles verdrong zich om den storm en stortregen te ontvlugten. Die beneden waren wenschten zich boven, om uit de stikkende benaauwdheid te zijn, en die boven waren wenschten zich beneden, om den storm, die hen over boord dreigde te werpen; maar er

was evenmin kans om naar boven als om naar beneden te komen; want portaal en trap waren versperd. Onze vriend de Homoeopaath, die altijd slecht weêr op den *Neckar* getroffen had, zag zijne hoop van des morgens alweder teleurgesteld. Lagchend vroeg hem de *Biedermann:* »of hij geen middel had in zijne *portative apotheek* om het weder van die vreeselijke koortsachtigheid te genezen?" — Intusschen bleef er veel schoons door ons onopgemerkt, en voeren wij menig oord voorbij, dat anders ons niet onbekend zou zijn gebleven. Daar wij ten deele in de kajuit, ten deele op den trap waren beland, spoedden wij ons, toen de regen eenigermate bedaarde, om weder op het dek te komen. — *Zwingenberg*, een dorp, onmiddellijk aan de rivier liggende, met zijne statige oude burg, lag daar regt schilderachtig. Van zijne acht torens heeft het slot er nog vijf, die wel onderhouden zijn. De hoogste berg van het *Odenwald* (1932 voet boven de zee) stijgt in de nabijheid omhoog. Een toren op zijne kruin biedt een uitgestrekt gezigt aan over een groot gedeelte van *Zwaben*. Gedurende den vrijheids-oorlog had hier, op den 20sten Junij 1849, de overtogt der Rijks-troepen van het zoogenaamde Neckar-Corps plaats. In belangrijkheid volgt, óók op den regter-oever gelegen, het stadje *Eberbach*, en daarna, op den linker, *Dilsberg*, een vlek met eene burg, vroeger eene vesting, in den 30jarigen oorlog te vergeefs door TILLY belegerd. In het begin dezer eeuw werd zij nog als Staatsgevangenis gebruikt, en wel voor de *Heidelberger* Muzenzonen. Zeer gestreng schenen zij er echter niet behandeld te worden. Men vertelt, namelijk, dat, toen op zekeren tijd zich vreemdelingen aanmeldden om de Staatsgevangenissen te zien, zij van den zoogenaamden opzigter tot antwoord ontvingen: dat dit onmogelijk was, dewijl de gevangenen een uitstapje in het *Odenwald* maakten en de sleutels medegenomen hadden. Vroeger was hier de zetel der Graven *von Elzensgau*. Er is eene put van 400 voet diepte, nagenoeg de hoogte van den berg waarop het ligt.

Aan den regter-oever vertoont zich nu de stad *Neckar-Steinach*, eens de zetel van den dapperen stam der STEINACHS. Vier burgen verkondigen nog heden de grootheid en magt dezer Ridders. Kort op elkander volgen de Voorburg of *Landschadenburg* (eene der liniën van deze Ridders droeg den naam: *Landschaden*, welligt om de veelvuldige oneenig-

heden waarin zij leefden) en de Middelburg, die groot en ruim is, en door den tegenwoordigen bezitter, den Vrijheer *von Dorth*, weder geheel in haren oorspronkelijken vorm opgebouwd. Hoogerop ligt de Achterburg met door klimop bedekte muren, en de op de rotsen als in de lucht zwevende *Schadeck* of het *zwaluwennest*, zoo als het met regt genoemd mag worden. Bij een bogt in den stroom treedt dadelijk het zoo even genoemde *Dilsburg* te voorschijn.

Op den linker-oever ziet men kort daarop *Neckargemünd*, een stadje met 2400 inwoners. 't Heeft eene scheepstimmerwerf, en wijn en boomvruchten worden er veel geteeld. Er is ook eene aanzienlijke steengroeve, en 't staat door eene gierpont met den anderen oever in betrekking.

Op den regter-oever is het laatste merkwaardige punt het Stift *Neuburg*, vroeger een nonnenklooster, tegenwoordig particulier eigendom. De benedenste gebouwen, tegenwoordig tot eene brouwerij ingerigt, heeten *der Haarlass*. Vóór het aannemen der sluijers werd den Novicen daar het haar afgesneden. En nu doet zich *Heidelberg* met zijne fraaije Neckarbrug en weergalooze burg-ruïnen aan uwe verbaasde blikken op. — Onvergelijkelijk, eenig in zijne soort ligt het daar, en noodigt u van de reis uit te rusten. Snel voerden ons stoom en stroom met staanden schoorsteen onder de Neckarbrug door tot bij de aanlegplaats. Een onzer wenkte in de verte reeds een huurkoetsier, daar wegens de menigte der reizigers ligt rijtuigen te kort konden komen, en de meeste passagiers verder per spoor wilden vertrekken. Wij deden dit op raad en voorbeeld van den Homoeopaath en den *Biedermann* en bevonden er ons wèl bij. Spoedig waren wij aan het Hôtel-SCHRIEDER en vonden er onze koffers, die wij uit *Baden-Baden* vooruitgezonden hadden. De tafel was reeds lang geëindigd, maar wij zagen ons spoedig van het noodige voorzien. De smakelijke spijzen, de nette zaal en de goede bediening deden ons de ellende vergeten die wij op de morsige boot hadden geleden, en de verdere onaangenaamheden welke de reis had opgeleverd. Vraagt gij mij nu: hoe ons de togt langs den *Neckar* bevallen heeft? dan antwoord ik: »zoo, zoo!" Hadden wij niet met het slechte weder te worstelen gehad, dan zouden wij zeker méér voldaan zijn geweest. Met genoegen echter herinner ik mij thans nog menig Natuurtooneel dat ons

boeide en trof, en waarop wij gaarne langer zouden gestaard hebben, als de snelheid der vaart ons dat niet had belet.

Te naauwernood hadden wij ons aan de aanlegplaats in het rijtuig gezet of de regen begon weder mildelijk neder te dalen. Gedurende onzen maaltijd nam dat zóó toe, dat men hem, zonder te overdrijven, een stortregen kon noemen. Ons voornemen was geweest het slot te bezoeken; maar de koetsier, die op een bepaald uur terugkwam, wanhoopte aan beter weder. Wij besloten dus, om den tijd niet in het logement te slijten, ons door *Heidelberg* te laten rijden, ten einde de stad, zoo veel 't onder zulke omstandigheden mogelijk was, te leeren kennen, en tevens in eenige winkels ons aan te schaffen wat we meenden noodig te hebben. Het weder werd echter zóó slecht, dat wij ons enkel tot het laatste moesten bepalen. Wij reden daarna terug naar SCHRIEDER, en toen het tegen het vallen van den avond eenigermate begon op te klaren, ging het jongere gedeelte van ons reispersoneel de stad nog eens binnen om haar een avondbezoek te brengen.

Den volgenden morgen verraste ons het schoonste weder bij ons ontwaken. Spoedig waren wij gereed, om den korten tijd dien wij nog over hadden te besteden tot het bezigtigen van stad en slot. De eerste strekt zich ter lengte van een half uur langs den *Neckar* uit, aan de linkerzijde van het dal. Eene steenen brug, gebouwd van 1786 tot 1788, en 702 voet lang en 30 voet breed, verbindt de beide oevers. Zij biedt een schoon gezigt aan op het slot en de stad, en is versierd met de standbeelden van haren stichter, den Keurvorst KAREL THEODOOR, en van MINERVA. De stad telt 15000 inwoners, waarvan $^1/_3$ Roomsch-Katholieken. Vijf eeuwen lang was zij de hoofdstad van de *Rhein-Pfaltz* en de zetel der Keurvorsten, tot dat KAREL PHILIP, in 1720, *Mannheim* tot residentie verhief. Ook *Heidelberg* trof het lot der *Pfaltz*, bij de verwoesting door LODEWIJK XIV, waarvan wij op onze reis zoo vele treurige sporen hebben gezien. Slechts enkele huizen bleven bij den brand van 1693 gespaard. De Hoogeschool, die omstreeks 800 studenten telt, de hoog- en wijdberoemde *Ruperto-Carolina*, de wieg der wetenschappelijke beschaving van *Zuid-Duitschland*, werd in 1386 gesticht. De lessen worden grootendeels gehouden in de Akademie-gebouwen aan de *Ludwigs-plaats*, die hoegenaamd niet op uitwendig schoon zich

kunnen beroemen. Zij bezit eene aanzienlijke Bibliotheek, uit 120,000 banden en 1800 handschriften bestaande. Meermalen heeft *Heidelberg* zijne Bibliotheek verloren. De beroemdste onder dezen was die, welke na de inneming en plundering der stad door TILLY, in 1622, door den Hertog MAXIMILIAAN als krijgsbuit beschouwd en aan Paus GREGORIUS XV geschonken werd. Door verschillende geleerden en Vorsten was zij met de kostbaarste werken sedert 1390 begiftigd, en vooral rijk in handschriften, wier aantal 1956 *Latijnsche*, 431 *Grieksche*, 289 *Hebreeuwsche*, 846 *Duitsche*, en alzoo in 't geheel 3522 bedroeg, zonder de *Fransche* mede te rekenen, wier getal niet bekend is. Onder het geleide van LEO ALLATIUS werd zij, in 1623, naar *Rome* gebragt, waar zij sedert, onder den naam van *Bibliotheca Palatina*, een gedeelte der Vaticaansche uitmaakte. In 1795 verloor zij 38 handschriften, welke de *Franschen*, die, bij den Vrede van *Tolentino*, van den Paus 500 naar welgevallen door hen te kiezen handschriften bedongen hadden, naar *Parijs* overbragten. Toen nu, in 1815, bij den *Parijzer* Vrede bepaald werd, dat de *Franschen* ál de door NAPOLEON geroofde schatten van Kunst en Wetenschap zouden teruggeven, stond de Paus niet slechts deze 38 handschriften aan de Universiteit van *Heidelberg* af, maar willigde zelfs, op aandrang van *Oostenrijk* en *Pruissen*, in, dat uit de te *Rome* zich bevindende *Bibl. Pal.* de gezamenlijke oud-*Duitsche* handschriften aan *Heidelberg* teruggegeven werden. In 1816 werden zij, ten getale van 847, benevens den beroemden *Codex Palatinus*, aan den naar *Rome* gezonden Hofraad WILKER ter beschikking gegeven, en naar hunne oude bewaarplaats overgebragt. Hoe groot deze aanwinst voor de *Duitsche* literatuur is, behoef ik niet aan te wijzen. Moge eenmaal aan *Heidelberg* geheel teruggegeven worden wat het zich op zulk eene schandelijke wijze heeft zien ontrooven!

Wij hadden het plan langs een omweg over de *Wolfsbron* en den *Molkenkur* het slot te bezoeken. Na de stad, die uit drie deelen bestaat, als: de eigenlijke Stad, de Voorstad en de Bergstad, doorgereden te zijn, kwamen wij aan den *Neckar*, en vervolgden onzen weg een tijd lang aan den voet van den *Koningstoel* (den berg, waaraan de stad en het slot liggen, tegenwoordig de *Keizerstoel* genaamd, sedert Keizer FRANS *van Oostenrijk* hem in 1815 beklom), tot dat wij allengskens be-

gonnen te stijgen. Aan de *Wolfsbron* stapten wij af, om het vijftal vijvers te bezigtigen, die Keurvorst FREDERIK II deed graven om er forellen aan te kweeken. Zij dienen nog daartoe. Wij zagen er van buitengewone grootte, en hoorden tot onze verbazing dat zij met *f* 8 het pond betaald werden. Men had er eens een van 13 pond afgeleverd tegen dien hoogen prijs voor een koninklijken disch. Zij worden met kleine vischjes gevoed, die uit het *Odenwald* worden aangebragt. — Op den weg van de *Wolfsbron* naar het slot heeft men een treffend gezigt op het laatste, de stad, den *Neckar* met zijne brug en de tegenoverliggende bergen, benevens de wijde vlakte in de verte, waarin de stroom zich verliest. 't Is zeker eene der schoonste punten die men in de omstreken vindt. — Den *Molkenkur* lieten wij liggen, ofschoon hij ons, uit de laagte gezien, een ruim en aanlokkend uitzigt beloofde. Wij vreesden, dat wij, hem bezoekende, te weinig tijds zouden kunnen besteden ter bezigtiging van het slot. Aan eenen uitgang van den slot-tuin stegen wij af, en begaven ons zoo naar de reusachtige ruïne. Met verbazing staarden wij den door buskruid gebarsten (in de lucht gesprongen kan men niet zeggen) toren aan, welks eene helft in de gracht overeind staat, een twintig of dertig voet lager dan toen zij vroeger met de andere helft vereenigd was. Grooter vernieling kon het buskruid niet bewerken. Zij staat daar zóó, dat het schijnt als of, indien menschelijke kracht haar weêr met het andere gedeelte vereenigen kon, zij volkomen daaraan zou passen. Deze toren heeft 80 voet diameter; de dikte der muren bedraagt 20 voet. Daarop traden wij de slotpoort binnen. Onderscheidene gezelschappen, meest vreemdelingen, zwierven reeds in de bouwvallen rond. Een tamelijk onvriendelijke Cicerone draafde ons vooruit, om ons het merkwaardige aan te wijzen, of, liever, om ons de gelegenheid te geven eigene opmerkingen te maken. En hoe zou ik u die kunnen mededeelen?! Maar gij verlangt iets naders te vernemen aangaande het slot-zelf, en ook dáárvan is de mededeeling niet gemakkelijk. Evenwel, ik wil haar beproeven, en begin van den grond af.

De grond is een vooruitstekend deel van den *Keizerstoel*, die de hoogte van 1893 voet heeft en zich 1200 voet boven het slot verheft. Hij draagt den naam van *Jettenhübel*, of *Jetta-heuvel*. Deze naam, zoo als de Sage verhaalt, is afkomstig

van zekere oude tooveres JETTA, die hier zetelde, en door hare profetiën van wijd en zijd de bijgeloovige menigte tot zich deed komen, om de raadselen der toekomst door hare uitspraken te hooren oplossen. Slechts zelden zigtbaar, liet zij uit het venster eener oude kapel, die zij bewoonde, hare stem hooren en voorspelde den reiziger, die haar kwam raadplegen, in duistere verzen zijn toekomstig lot. Eens, kort vóór haren dood, trad zij in het gloeijend licht der dalende zon te voorschijn en bezong de toekomst des heuvels dien zij bewoonde. Zij schilderde de paleizen, die op zijne glooijing zich verheffen, en de helden, die met hunne daden zijnen roem vereeuwigen zouden. Zij zong van het leven, dat dán van hem zou uitgaan; van de hooge wijsheid en wetenschap, die zich over het schoone dal aan zijne voeten zouden uitstorten. Daarop verwijderde zij zich, en vond bij de *Wolfsbron*, die er haren naam aan heeft te danken, den dood, door eene wolvin met hare welpen, die haar overvielen en verscheurden.

Ziedaar de Sage. Dė Geschiedenis echter zegt, dat hier in den omtrek, omstreeks het jaar 510, zekere ANTHYSUS, Hertog der *Franken*, heeft gewoond, die, ter liefde van zijne gemalin JUTHA, een slot op dezen heuvel en eene kerk te *Schlierbach*, het bovenste en oudste gedeelte der stad, vroeger een dorp, gebouwd heeft. Ter eere van die Gravin heeft men den heuvel *Jutha-* of *Jettaheuvel* genoemd. — In het benedenste gedeelte van het zoogenaamde *Nieuwe Hof* vindt men nog heden oud-*Romeinsch* muurwerk, dat hoogstwaarschijnlijk een overblijfsel daarvan is, of liever van een *Romeinsch* kasteel, waarop ANTHYSUS gebouwd heeft. — Op den zoogenaamden kleinen *Geissberg*, die lager ligt dan de hoogte waarop de uitgestrekte ruïnen zijn, stond vroeger ook een *Romeinsch* kasteel, dat door de *Alemannen* in het midden der derde eeuw is verwoest. Onder de heerschappij der *Franken*, echter, die, onder CHLODOWIG, hunnen eersten Christen Koning, in de jaren 499 en 500 de *Alemannen* overwonnen, verhief zich op de puinhoopen van die *Romeinsche* vesting een slot. Dit slot ontving den naam van *Heidelberg*, naar het gebergte op welks voorheuvel het lag, en daarnaar werd ook de plaats genoemd, die langzamerhand aan den voet des bergs en in het dal ontstond. — Het was eeuwen lang de verblijfplaats der Paltzgraven, tot dat, in het jaar 1294, RUDOLF I, de *Paltzer*, de

stamvader van alle latere Keurvorsten en Hertogen, Paltzgraven aan den *Rijn*, het *Nieuwe Slot* op den *Jetta-heuvel* deed bouwen, omdat het oude te bouwvallig werd; thans is er bijna niets meer van te vinden. Dit *Nieuwe Slot* is het nu, dat de schoonste en uitgestrektste bouwvallen heeft die in *Duitschland*, welligt in *Europa* gevonden worden. Het bestaat uit verscheidene van de 14_{de} tot de 16de eeuw, in verschillenden stijl opgetrokken paleizen, die door oorlog en onweder, voornamelijk echter door de barbaarsche Staatkunde van LODEWIJK XIV, in puinhoopen werden veranderd. De voornaamste gedeelten der ruïnen zijn de volgende. Het oudste, de RUPRECHTS-bouw, is van den Keurvorst RUPRECHT III, die, na de afzetting van WENZEL, tot Roomsch Koning werd gekozen. De Rijks-adelaar, die daar boven het *Paltzer* wapen staat, doelt op deze gebeurtenis. Keurvorst FREDERIK I, de FREDERIK *de Groote* van zijnen tijd en op wien ik later terugkom, vergrootte dit gedeelte. De FREDERIKS-bouw met de slot-kerk van de jaren 1583 tot 1610', is opmerkelijk wegens zijn rijken bouwstijl. Zijn zuidelijke gevel is met 16 standbeelden van Paltzgraven versierd. De OTTO-HEINRICHS-bouw van 1556, met de Ridderzaal, in *Italiaanschen* stijl, met rijke ornamenten; het beeldhouwwerk is zonder eenige kunstwaarde. Hierop volgt de *Engelsche*-bouw, in een eenvoudigen edelen stijl, van 1610 tot 1621 door FREDERIK V opgetrokken, toen hij de *Engelsche* Koningsdochter als gemalinne naar *Heidelberg* bragt. Wij *Nederlanders* kennen dien FREDERIK, Koning van *Boheme*, door zijn langdurig verblijf op onzen vaderlandschen grond, na het verlies van zijn rijk; en onze begaafde BOSBOOM-TOUSSAINT schetst hem in het *Huis Hondslersdijke* aan het Hof van onzen Stadhouder. Van eenige gedeelten verdienen genoemd en opgemerkt te worden: de achthoekige toren van 1550; de door de *Franschen* ondermijnde en door buskruid verminkte toren, waarvan ik hierboven reeds sprak; de Bibliotheek-toren; de dikke toren; de oude rotsbron, met de granietzuilen, die hoogstwaarschijnlijk uit het paleis van KAREL *den Groote* te *Ingelheim* afkomstig zijn. Zij kwamen ons voor gelijkvormig te zijn aan die welke wij vóór eenige jaren in den Dom van *Aken* hadden gezien. De 30jarige oorlog bragt vele verwoestingen aan; maar de wijze KAREL LODEWIJK (1650—1680) bouwde het slot weder op. Een schoone

trek van dezen Vorst heeft ons de Geschiedenis bewaard. Bij de vreeselijke verwoestingen die TURENNE in den *Paltz* aanrigtte (1673), schreef hij hem het volgende: »Het onheil, 't welk gij over mijn land brengt, kan onmogelijk op last des Aller-Christelijken Konings geschieden; ik moet het als een uitvloeisel van een persoonlijken wrok jegens mij beschouwen. 't Is echter onbillijk, dat mijne arme onderdanen moeten vergelden wat gij tegen mij hebt. Ik verzoek u dus tijd, plaats en wapenen te bepalen, om onze zaak af te doen." TURENNE antwoordde den ridderlijken Keurvorst niet, en zette zijn onedel werk voort.

In 1689 werden stad en slot door den Generaal DU CHAMLAY bij verdrag ingenomen; maar, in strijd met de gedane beloften, gebrandschat, geplunderd en de muren en torens vernield. Vreeselijk voltrok de Graaf DE MELAC het vonnis, dat LOUVOIS over beiden uitsprak. De pas voltooide KARELS-toren op het slot, de FREDERIKS-bouw, die van OTTO HENDRIK, de *Engelsche*, de eerwaardige RUPRECHTS-bouw werden ondermijnd, en hij deed zoo veel men kon in de lucht springen. Bij zijn aftogt woedde hij tegen grijsaards, mannen, vrouwen en kinderen zóó onmenschelijk, dat nog heden ten dage zijn naam met afgrijzen genoemd en aan honden gegeven wordt.

Met onvermoeiden ijver werden de verwoeste vestingwerken van slot en stad weder opgebouwd, zoodat zij binnen een jaar zich weder in een verdedigbaren staat bevonden.

In 1693 echter kwam een leger van 20,000 *Franschen* voor *Heidelberg*. De Keizerlijke Veldmaarschalk VON HEYDERSDORF gaf op eene verraderlijke wijze stad en slot over, en met vernieuwde woede begon de vijand beide zóó te verwoesten, dat schier niets meer overbleef dan het groote vat.

In 1716 herstelde KAREL PHILIP, zoo veel in zijn vermogen was, de paleizen van 't Keurvorstelijke slot. De gebouwen van FREDERIK IV, de schoone achthoekige klokketoren, OTTO HENDRIKS Koninklijk werk, de Bibliotheeks-toren van FREDERIK II, de oude bouw van LODEWIJK V, met de bronnen onder de granietzuilen, traden weder, ofschoon niet in hun ouden glans, te voorschijn. Slechts een korten tijd echter bleef hij 't bewonen. Een kerkelijke twist met de burgers van *Heidelberg* bewoog hem de ondankbare stad, in 1720, te verlaten en zijn Keurvorstelijken zetel naar *Mannheim* over te brengen. Hij

kwam nimmer naar *Heidelberg* terug, legde den grond tot de grootheid van *Mannheim*, en stierf in het 81ste jaar zijn levens, 1742. KAREL THEODOOR volgde hem op. Op een schoonen lentedag van 1764 bezocht hij eens het slot zijner voorvaderen. Getroffen door 't geen hij aanschouwde, besloot hij het weder te bewonen. Alles was daartoe reeds in gereedheid gebragt, toen op den morgen van den 24sten Junij 1764 de bliksem bij herhaling in het zoogenaamde *Nieuwe Hof* sloeg en een brand deed ontstaan, die er alles vernielde. Hierin meenden KAREL THEODOOR en zijne gemalin ELISABETH AUGUSTA een wenk van Hooger Hand te zien, en sedert dien tijd is 't woest en ledig gebleven. — Ziedaar in 't kort de geschiedenis der bouwvallen, die met eerbied en stille bewondering worden aangestaard door ieder, die ze bezoekt. — En het *Heidelberger* vat? Nu, ja, ik zal het niet vergeten: — 't is eene specialiteit, door geheel *Europa* bekend. Nadat we zaal uit en zaal in, trap op en neêr waren geleid, traden wij een overdekten gang, portaal of poort binnen, in welke de ingang naar de kapel is. De kapel heeft weinig aantrekkelijks, en toen we haar bezigtigd hadden, werd eene soort van kelder ontsloten, waarin wij een monsterachtig vat zagen liggen. Was het dat? Onze verbeelding zeide ons: neen! En zoo was het ook. De gaanderijen om er op te stijgen, ontbraken. Eerst verderop kwamen wij er bij, en, inderdaad, het vat is merkwaardig en regt kolossaal. In 1751 deed Keurvorst KAREL THEODOOR het bouwen. Twee-honderd-zes-en-dertig voeders wijn, d. z. 286,000 flesschen kan het bevatten. Langs een trap van, zoo ik mij niet bedrieg, 30 treden komt men op eene gaanderij, die rondom hetzelve loopt. Bovenop is een plat, waarop vroeger meermalen een bal is gegeven. Langs de andere zijde, na het rondgewandeld te hebben, daalt men met een wenteltrap weêr af. Beneden staat het beeld van een hofnar, die dagelijks 16 à 18 flesschen dronk. Waar het overeind staand *Heidelberger* vat mag zijn, dat zeker reiziger zegt gezien, en op welks bodem hij vertelt gestaan te hebben, is mij niet bekend; ook niet, dat het steenen beeld, zoo als hij zegt, den mond opent en een vossenstaart voor den dag brengt. — Het vat is liggende, zoo als wij zeiden, en de vossenstaart is boven het steenen beeld in een kastje, dat openvliegt en waaruit hij te voorschijn springt, als men aan een koord trekt.

Dit reusachtige vat echter is het eenige niet dat *Heidelberg* gekend heeft. Een eerste werd in 1591 op last van JOHAN KASIMIR gebouwd. Het kon 132 voeder, 3 aam en 3 vierdel bevatten. In den 30jarigen oorlog viel het ineen. KAREL LODEWIJK deed het in 1664 weêr opbouwen, en tot 204 voeder, 3 aam en 4 vierdels vergrooten. Het was rondom beschilderd en met verzen opgesierd. — Bij de verwoesting van het slot door de *Franschen* werd het, men weet niet door welk toeval, door de woedende vlammen gespaard. Veertig jaren bleef het echter ledig liggen, tot dat eindelijk KAREL PHILIP het in 1728 deed herstellen en met vele andere versieringen en nieuwe rijmen opschikken. Dit vat echter was niet van langen duur, en, zoo als ik straks reeds zeide, KAREL THEODOOR gaf daarop aan het tegenwoordige het aanzijn. Driemalen was het gevuld geweest, zeide onze gids, maar nu was het sedert jaren ledig, en ook niet meer te gebruiken.

Misschien wenscht gij wel, dat ik u meer uitvoerig de verschillende deelen van het slot doe kennen; maar ik zie er geen kans toe. Integendeel, ik vrees, dat, naar mate ik 't u duidelijker wilde maken, het een en ander u nóg onduidelijker zou worden. Ik laat het ook des te liever, omdat allen die zich aan de beschrijving hebben gewaagd, er, naar mijn gevoelen, schipbreuk op hebben geleden.

Op het ruime binnenplein staande, te midden van al die vervallen grootheid, ontwaakte de gedachte aan verschillende gebeurtenissen in mijnen geest. Wat is daar gejoeld en gejubeld! — wat is er gezucht en geweend! Hoe vele vorsten en helden hebben deze bouwvallen met hun bezoek vereerd, of er in gevangenschap gekwijnd, gelijk Paus JOHANNES XXIII, die later naar *Mannheim* werd gebragt! SIGISMUND bezocht met zijn zoon dit slot toen hij zich naar den Rijksdag te *Constantz* begaf, waarop JOHANNES HUSS zijne trouweloosheid ondervond, en de evengenoemde onwaardige Paus werd onttroond. Naar Keizer MAXIMILIAAN II werd de naam van de Ridderzaal in dien van Keizerzaal veranderd. Hij bezocht het verblijf der Keurvorsten in 1562, toen hij, als Roomsch Koning te *Frankfort* gekroond, met zijnen vader, Keizer FERDINAND, den Keurvorst een bezoek bragt, en later nog eens in 1570, toen hij als Keizer van den Rijksdag te *Spiers* terugkwam, en met de drie geestelijke Keurvorsten een tijd lang

op het slot vertoefde. Van hoe veel grootmoedigheid, ook van hoe veel laaghartigheid, en van hoe veel luister en pracht zijn deze verblijven in vroegeren tijd getuigen geweest! Enkele trekken heeft ons de Geschiedenis hiervan bewaard. Als gij er behagen in vindt, zal ik u een drietal gebeurtenissen mededeelen. De eerste is eene spookgeschiedenis, zoo als er in vroegere tijden door ongeloovigen méér zijn gespeeld, om door het bijgeloof hun doel te bereiken.

Keurvorst LODEWIJK IV, *de Zachtmoedige*, had zijn broeder, Paltzgraaf FREDERIK, tot medebestuurder zijns rijks gekozen. Deze werkzame en menschlievende Vorst werd evenzeer om zijne deugden door het volk bemind als door den adel gehaat. Onder dezen waren twee broeders, de Graven *von Lutzelstein*, inzonderheid op hem gebeten, zonder magt nogtans om hunne woede aan hem te koelen. Een openlijk verzet tegen hem was door hunne algeheele onderwerping gevolgd. Leden zijnde van het Veemgerigt, klaagden zij hem bij die vreeselijke regtbank aan als schuldig aan ketterij en omgang met booze geesten, en bewerkten zijne veroordeeling. Het was echter niet gemakkelijk hem in handen te krijgen: de bescherming van zijnen broeder en van getrouwe vrienden beveiligde hem tegen elken aanval. Maar de boosheid ontzag geene middelen. Twee vreemde ridders kwamen op het slot den Keurvorst hulde bewijzen, en werden eenige dagen feestelijk onthaald. Een der waakzame vrienden van FREDERIK ontdekte, dat door eene der hofdames, ELEONORA *von Lutzelstein*, de zuster der genoemde Graven, en een voormaligen biechtvader van den Keurvorst, die om zijne kuiperijen van het hof verwijderd en naar het klooster aan den voet van den slotberg verwezen was, geheime zamenkomsten met die vreemde ridders gehouden werden; en op zijnen raad bleven twee der vertrouwdste vrienden van den Paltzgraaf dag en nacht aan diens zijde. Op zekeren nacht werd de Keurvorst met schrik uit den slaap gewekt door eene verschijning van de Moedermaagd voor zijne sponde. Zij beschuldigde zijnen broeder van ketterij en omgang met den Satan, en beval hem dien over te geven ter straffe. De teederhartige LODEWIJK verdedigde zijnen broeder; maar de verschijning antwoordde: dat de Satan zich op dat oogenblik-zelf bij zijnen broeder bevond, en 't haar slechts één woord behoefde te kosten om, tot zijne overtuiging, den vorst der helle aan

hare voeten te doen verschijnen. Zij sprak dat woord, en Satan stortte uit eene der naast gelegen kamers kermend voor haar neder. Door angst en schrik vermeesterd, beloofde de Keurvorst nu zijnen broeder te zullen overleveren, en viel daarop in zwijm. Weder bekomende, ziet hij de twee ridders met opgeheven dolken vóór zich, die in den naam des Veemgerigts zijnen broeder opeischen, en hem dwingen met hen te gaan naar diens slaapvertrek. Daar was intusschen de Satan óók verschenen, doch tot zijn ongeluk; want de onverschrokken GEMMINGEN, die in de nabijheid waakte, had hem aangegrepen en neêrgesabeld. In de verwarring door het geval veroorzaakt, wisten de twee ridders buiten het slot te geraken, en zich door de vlugt te redden. Op dezelfde wijze verdween de Gravin ELEONORA. In het duivelmasker vond men het lijk van den verwijderden biechtvader, die voor Satan had gespeeld, en men behoefde niet te vragen wie heiligschennend de andere hoofdrol vervuld had. De schandelijke aanslag werd aldus verijdeld; maar aan de gevolgen van den doorgestanen schrik stierf de Keurvorst in het jaar 1449, te *Worms*, nog geene vijf-en-twintig jaren oud.

LODEWIJK liet een éénjarig zoontje na, met name PHILIP, en de edele Paltzgraaf was voogd. Door de omstandigheden gedwongen, nam hij den titel van Keurvorst aan, maar zwoer in geen huwelijk te zullen treden dat strekken kon ten nadeele van zijnen pupil. Met eene krachtige hand regeerde hij, onder den naam van FREDERIK I. Hoe gehaat zijne deugd en regtschapenheid hem onder de aanzienlijken maakten, het volk beminde hem vurig, en hij was zelfstandig genoeg om boven den haat der grooten, zelfs boven dien van den Keizer zich te verheffen. Met zoo veel geluk als moed bestreed hij de oproerigen onder de vasallen, bragt hen tot onderwerping en handhaafde de rust zijns lands door wijze wetten. Gaarne trok hij onderdrukte naburen ter hulpe, en keerde, ook uit de gestadige oorlogen hem door den Keizer en den Paus berokkend, steeds als overwinnaar terug.

Meestal in strijd gewikkeld, vormde hij, op het voorbeeld der Ouden, een staand leger (het eerste in *Duitschland*), en versterkte *Heidelberg* nog aanmerkelijk. Ook de burg op den *Jettaheuvel* bragt hij door nieuwe verdedigingswerken in een geduchten staat. Onder anderen werd toen de zoogenaamde gesprongen

toren gebouwd, waarvan ik hierboven gesproken heb. Naauwelijks had hij, in 1460, den slag bij *Pfeddersheim* tegen dertien zaamverbonden Vorsten gewonnen, of de dreigendste van alle oorlogen, die zijn geheelen ondergang ten oogmerk had, brak tegen hem los. De inbreuken van Paus PIUS II — vroeger de beroemde AENEAS SYLVIUS — op de *Duitsche* vrijheid, gaven er aanleiding toe. DIETHER VON ISENBURG, Aartsbisschop van *Maintz*, verzette zich met nadruk tegen die inbreuken, en de onbaatzuchtige FREDERIK kwam dien kerkprelaat, vroeger zijn vijand, te hulp, en schonk hem zijne vriendschap weder; maar de Paus wist de magtigste Vorsten van *Duitschland* in zijn belang te winnen. Onder de banieren der tegen FREDERIK oprukkende Vorsten, bij welke de Markgraaf KAREL *de Strijdbare*, van *Baden*, de Markgraaf ALBRECHT van *Brandenburg*, dien men de *Duitsche Achilles* noemt, Graaf ULRICH *de Veelgeliefde*, van *Wurtemberg*, en vele anderen vroeger door hem overwonnen vijanden, zich bevonden, vereenigde zich de kern der *Duitsche* volken. »Vloek, dood en verderf over de aanranders van het heilig gezag der Kerke!" klonk FREDERIK van alom te gemoet. Herhaalde malen werden de bliksems van het Vaticaan tegen hem uitgeslingerd. Maar te vergeefs. Hij trok de vijanden onverschrokken te gemoet; zijne snelle marschen verrasten hen; zijne overal behaalde voordeelen maakten hen, eer men 't verwachten kon, tot den vrede geneigd. FREDERIK echter wilde hunne magt nu voor altijd fnuiken. Hij onttrok zich persoonlijk aan de begonnen onderhandelingen, onder het voorgeven, dat hij naar *Beijeren* moest, om Hertog LODEWIJK *den Rijke* bij te staan, en lokte zóó zijne vijanden in den opengezetten val. Naauwelijks waanden dezen hem ver genoeg verwijderd, of zij besloten tot eenen inval in het Paltzgraafschap van den *Rijn*. Eene sterke leger-afdeeling bragt daar moord en verwoesting, en stroopte en plunderde tot onder de muren van *Heidelberg*. Meer en meer hoopten zich de legerscharen in het naauwere gedeelte des lands tusschen den *Rijn* en den *Neckar* opeen. De oogst werd er vertreden; molens en hofsteden werden er verbrand. De Keurvorst was intusschen heimelijk met zijn leger teruggekeerd, daalde, onder begunstiging van den nacht, uit het gebergte in de vlakte,

en wachtte daar, tusschen *Schwetzingen* en *Seckenheim*, door wonden bedekt, op het aanbreken van den dag. Begunstigd door de zorgeloosheid der vijanden, overviel hij hen en bragt hun, die door den *Rijn* en den *Neckar* waren ingesloten, eene volkomen nederlaag toe. De Keizerlijke Veldheeren: Markgraaf KAREL van *Baden* en Graaf ULRICH van *Wurtemberg*, benevens Bisschop GEORG van *Metz*, honderd-vier-en-twintig Graven en Heeren, twee-honderd-en-dertig ruiters, vier-honderd-en-twintig paarden, en eene groote menigte voetknechten vielen levend in de handen des overwinnaars. Zij werden in triomf naar *Heidelberg* gebragt, en de grootmoedige FREDERIK — van wien gezegd kan worden 't geen HELMERS van BEILING zingt:

In 't strijdperk velt zijn arm geheele benden neder;
Maar na den strijd is hij de vriend zijns vijands weder;
Hij vloekt een burgertwist die 't land ten puinhoop maakt,
's Volks deugden uitroeit en 't gevoel van 't hart verzaakt —

ontving daar de gevangene Vorsten en Edelen niet als vijanden, maar als oude vrienden. Een vorstelijk gastmaal wachtte hen in de Koningszaal op het Koninklijke paleis van RUPRECHT in het slot. Talrijke bedienden vlogen op hunne wenken, en keur van spijzen werden rondgediend, doch te vergeefs zagen zij om naar brood. Eindelijk vroegen zij er om, maar nu zeide de Keurvorst met nadruk: »dat krijgslieden die den oogst en de molens van den vreedzamen landman vernielen, geen brood waardig zijn", en voegde er bij: »hoe ze nu konden leeren, dat alle dolzinnig woeden den Edelman onwaardig is, en tot schande en schade gedijt van hen die er zich schuldig aan maken; want" — en zoo eindigde hij — »met de maat waarmede gij meet zal u weder gemeten worden." — Dit is de tweede van de drie gebeurtenissen die mij op het slotplein voor den geest kwamen.

FREDERIK werd door alle volken *de Zegerijke* genoemd, en regeerde als een vader zijns volks tot in 1476. Hij stierf 52 jaren oud, en liet het rijk bloeijend en welvarend zijnen neef, PHILIP *den Opregte*, na.

Het derde geval was het Tournooi, dat, in 1481, ter eere van den Paltzgraaf Keurvorst PHILIP in *Heidelberg* door de Rijnlandsche Vorsten werd gegeven. Uit alle oorden kwamen Ridders en Edelen bijeen. Vijf Vorsten, twintig Graven,

vier Vrijheeren, negen-en-zestig Ridders en drie-honderd-acht-en-vijftig Edelen werden er bij toegelaten. De gemalin van den Paltzgraaf Keurvorst, MARGARETHA, was er met honderd-en-veertien Vorstinnen, Gravinnen en Edele vrouwen bij tegenwoordig. Op een der dagen werd het geheele Tournooigezelschap op het Keurvorstelijk slot ontvangen. Daar spijsde men in RUPRECHTS Koninklijk paleis aan acht-en-zeventig tafels, door de voornaamste gasten bezet. Vijftig andere tafels werden bezet in de groote eet- en heerenzaal en in andere vertrekken. De Vorstelijke vrouwen zaten aan eene bijzondere tafel met de Keurvorstin, terwijl aan vijf-en-twintig andere tafels de Gravinnen en verdere Edele vrouwen waren gezeten. In eene derde zaal werden negentig vrouwelijke bedienden gespijsd. De pracht van dit feestmaal is eenigermate te berekenen naar 't geen in de zaal van den Keurvorst aanwezig was alleen aan drinkgereedschap. Daar werden op de schenktafel gevonden: twee-en-veertig stuks groote zilveren kannen, flesschen en koppen, en honderd schalen en bekers. Des namiddags werd weder een steekspel gehouden, waaraan de Keurvorst deel nam. Daarna begon de avondmaaltijd, terwijl het geheel met eene danspartij werd besloten. Gedurende dit tournooi heeft de Paltzgraaf Keurvorst acht-honderd-en-twintig, Paltzgraaf Hertog OTTO twee-honderd-en-vijftig, Hertog GEORG zeven-honderd-drie-en-twintig, Markgraaf ALBRECHT van *Baden* honderd, en Markgraaf FREDERIK van *Brandenburg* acht-honderd-en-zes personen en paarden van het noodige voorzien.

Alvorens het slot te verlaten, bezochten wij het in eenige der vertrekken geplaatste Museum van Oudheden: — eene verzameling van voorwerpen van Wetenschap en Kunst, van vroegere en latere tijden. Zij bevat schilderijen in olie- en waterverw; portretten, inzonderheid van de *Heidelberger* Hoogleeraren, waarvan menigeen, ook bij ons bekend, onze aandacht trok; handteekeningen, gravuren en houtsneden, munten en zegelringen, beeldhouwwerken en voorwerpen van bouwkunst; vaatwerk en ander huisraad, wapens, wapenrustingen enz., alles gerangschikt naar den tijd waaruit het afkomstig is. — Onder al deze merkwaardigheden trof ons inzonderheid één̂e: de trouwring van LUTHER. »Is hij echt?" — vroeg een onzer aan den opzigter. »Zeker!" — was zijn

antwoord — »hij is afkomstig uit de nalatenschap van Professor PAULUS, die hem lang in bezit heeft gehad." — »Hoe kan dat mogelijk zijn, daar ik vóór twee jaren hem in *Holland* gezien heb?" — »Ja, dat weet ik niet, maar déze is echt, en omtrent eene halve eeuw in het bezit van Dr. PAULUS geweest." — Bij nader onderzoek is mij gebleken, dat er twee trouwringen van LUTHER bestaan: één dien hij aan zijne zoo deugdzame, hartelijk door hem geliefde CATHARINA VON BORA had gegeven, en één dien hij-zelf heeft gedragen. In een werkje, getiteld: *Levensbeschrijving van* CATHARINA VAN BORA *enz. enz.*, *van* C. W. F. WALCH, *Doctor in de H. Godgeleerdheid te Göttingen*, uitgegeven om den laster der Roomschgezinden tegen deze edele vrouw te wederleggen, en *vertaald door* L. G. CORDES, *Leeraar der Luthersche Gemeente te Zwolle* (*Amsterdam*, 1777), vindt men de afbeeldingen van een der ringen zoo als hij zich geopend en zoo als hij zich gesloten voordoet, en daarbij het volgende gemeld: »Daar zijn twee Ringen die de eer hebben voor LUTHERS Trouwring gehouden te worden; de eene is te *Berlijn*, en de tweede te *Helmstad*. De *Berlijnsche* heeft boven een Robijn, die rondom met vertooningen uit de Lijdensgeschiedenis voorzien is, en inwendig staan de naamen van de twee verloofden. De *Helmstadsche* is van goud en bestaat eigenlijk uit twee ringen, die, gelijk de schakels van eene keten, samenhangen; maar door een Diamant en Robijn vereenigd zijn. Op de twee binnen-sijden, die in 't saamenvouwen op elkanderen liggen, staan de Latijnsche Letters: D. M. L. en K. V. B., en buiten de woorden: *Wat God te saamen voegt, dat zal de mensch niet scheiden.*" In eene noot voegt de Schrijver er bij: »dewijl de Ring, die te *Berlijn* berust, nergens afgebeeld word, deelen wij den Leezer mede den Ring, die te *Helmstad* vertoont word, zoo als die is overgenomen uit JONKERS Eerged., pag. 191, en aldaar in het breede beschreven." — Welke der beide ringen nu, de *Hollandsche* of de *Heidelbergsche*, die van LUTHER of die van zijne vrouw is, durf ik niet beslissen. Den eersten heb ik in 't geheel niet gezien, den laatsten niet naauwkeurig genoeg, omdat hij in eene glazen kast was gesloten en niet in de handen genomen mogt worden. Wat ik echter duidelijk op hem kon zien was een *crucifix* aan de eene zijde. De *Hollandsche* is vóór een paar jaren te *Parijs* gekocht uit de nalatenschap van den Maarschalk SOULT,

die hem uit *Duitschland* had medegenomen in de dagen der zegepralen van NAPOLEON. — Hoewel méér dan voldaan door hetgeen wij dien morgen hadden gezien, verlieten wij toch met weerzin de plek gronds, die ons zoo veel stof tot bewondering en bespiegeling had gegeven. Niet eenige uren, maar dagen lang moet men hier doorbrengen om alles naauwkeurig te kunnen gadeslaan. En wie kan bij het verlaten dier bouwvallen den wensch onderdrukken: mogten zij eenmaal weder in hunne ouden glans en luister worden hersteld! En nu, *Duitschlands* Alhambra! wees nog eens uit de verte van ons gegroet! Hoe ernstig en plegtig prediktet gij ons de nietigheid van alle aardsche magt, grootheid en luister! Hoe vriendelijk en roerend verkondigde de Natuur, die wij van uwe tinnen gadesloegen, de oneindige liefde en goedheid van Hem, Wiens magt, grootheid en luister onvergankelijk zijn. Eens zal geen stofje van u de plek meer aanwijzen waar gij stondt, maar de zilveren *Neckar* zal immervoort de gebergten en de vlakte door, waarop onze blik met verrukking heeft gestaard, met zijne wateren blijven doorstroomen.

Ten een ure vertrokken wij met den spoortrein naar *Mannheim;* in een uur bragt ons de trein, over *Friederichsfeld*, uit de vroegere *Paltzische* Hofstad in de latere. Gelijk de eerste de aandacht boeit door haar oud, eerwaardig voorkomen, zoo doet het de laatste door hare nieuwheid. De eene is eener grijze matrone, de andere eener schoone jonkvrouw gelijk. — Keurvorst FREDERIK IV heeft er den grond van gelegd. In 1606 bouwde hij op haren grond aan den mond van den *Neckar* eene burg. Met de eerste huizen die rondom haar gebouwd waren, werd zij in den dertigjarigen oorlog verwoest. Later naauwelijks weder opgebouwd, werd zij, in 1689, door de *Franschen* in puin en asch gelegd. Hare latere grootheid dankt *Mannheim* aan Keurvorst KAREL PHILIP, die den zetel des bewinds hier vestigde, en aan diens opvolger, KAREL THEODOOR, ofschoon deze hem later naar *Munchen* verplaatste. Door de belegering van 1795 leed zij veel. In 1799 werden de vestingwerken geslecht. *Mannheim* telt 25,000 inwoners, waaronder 12,000 Roomsch-Katholieken, en is de regelmatigste stad van geheel *Duitschland.* Zij is in groote vierkanten gebouwd. De straten hebben geene namen, maar worden naar de Quadraten (Quadraat A, B enz.) genoemd. De expeditie en

productenhandel (tabak, meekrap, spelt, vruchten) hebben deze stad tot de eerste handelstad van den *Boven-Rijn* gemaakt.

Daar wij denzelfden avond nog met de stoomboot naar *Maintz* wilden vertrekken, deden wij ons terstond van den spoorweg naar het bij den *Rijn* gelegen logement *het Europesche Hof* brengen, in de nabijheid der aanlegplaats van de boot. Daar bestelden wij onzen maaltijd, en reden terstond naar de stad terug, om hare breede straten, ruime pleinen en wat er meer uit het rijtuig op te merken was, te bezigtigen. Veel bijzonders biedt *Mannheim* den vreemdeling niet aan. — Het in 1720 tot 1729 gebouwde slot, dat gedeeltelijk in 1795 verwoest is, werd alleen uitwendig door ons bezien. Het vertoont zich inderdaad vorstelijk. Het front heeft de lengte van niet minder dan 1700 voet. De Groot-Hertogin STEPHANIE, aangenomen dochter van NAPOLEON, en weduwe van den Groot-Hertog KAREL van Baden, bewoont het. In 't algemeen is *Mannheim* het verblijf van den *Paltzischen* adel.

De Schouwburg wordt onder de besten van *Zuid-Duitschland* geteld. De eerste stukken van SCHILLER, *Die Räuber*, *Fiësco*, *Cabale und Liebe*, werden hier onder zijn toezigt en de medewerking van IFFLAND opgevoerd.

De Jezuïtenkerk, het Observatorium, het Tuighuis, het Koophuis, maar inzonderheid het aan den *Rijn* gelegen Entrepôtgebouw verdienen inderdaad opmerking. Over den *Neckar* ligt eene in 1845 gebouwde kettingbrug. Op den weg derwaarts zagen wij op de markt het Monument door de burgers van *Mannheim* ter eere van den Keurvorst KAREL THEODOOR opgerigt.

Vóór dat wij het een en ander bezigtigden smaakten wij een genot zoo als op eene reize in vreemde landen niet veel wordt genoten. Wij hadden het genoegen de familie eens hooggeachten vriends te bezoeken, ons in haren welstand te verheugen, en een hoogst aangenaam uur in haar midden door te brengen. Hij-zelf (dit hadden wij reeds den vorigen avond in *Heidelberg* uit een brief vernomen) was te *Maintz*, en dáár hoopten wij hem denzelfden avond nog te zullen ontmoeten.

Uit *Mannheim* kan men het geschiktst het beroemde *Schwetzinger* Lustslot en het Park bezoeken, die 186 morgen gronds beslaan, en in het midden der vorige eeuw door den Keurvorst KAREL THEODOOR in oud-*Franschen* smaak zijn aangelegd. Van

de *Heidelberger* slot-ruïnen had men het ons in de verte gewezen. Volgens de beschrijving van hen die 't zagen, moet het wel verdienen bezocht te worden, en niet geheel ongelijk zijn aan den slottuin te *Steinfurt*. — Op het kerkhof rust de bij ons ook zeer bekende HEBEL, de Zanger der *Alemannische Liederen*. Hij stierf in 1826. Hij was Consistoriaalraad en Professor te *Karlsruhe*, en sedert 1819 Protestantsche Praelaat, waardoor hij zitting had als Lid der Eerste Kamer van de *Badensche* Stenden. — Bij een uitstapje naar *Schwetzingen* kan men per spoortrein naar *Friederichsfeld* rijden, en van daar met een wagen naar het drie kwartier verder liggende Park. Ook kan men, van *Heidelberg* komende, te *Friederichsfeld* uitstappen, dán den togt naar *Schwetzingen* doen, dat in twee uren bezigtigd kan worden, en vervolgens met een der treinen naar *Mannheim* vertrekken.

Na ons middagmaal genomen te hebben stapten wij op de stoomboot die van *Straatsburg* kwam, riepen ons vaarwel aan den *Neckar* toe, dien we bijna van zijne bronnen af tot aan zijne uitwatering in den *Rijn* sedert eenige dagen hadden gezien, en dankten hem in stilte voor het genot aan zijne heerlijke, schoone en rijke oevers gesmaakt. Op de boot hadden wij een aangenaam gezelschap aan een Extra-Ordinarius Professor uit *Bonn*, dien ik te *Mannheim* aan het huis van mijn vriend had ontmoet. Hij had eenige studenten bij zich, met welke hij naar *Worms* ging, om daar te botaniseren. Spoedig kregen wij die stad in het oog. Ook wij hadden gemeend haar te bezoeken, dien nacht er te blijven, en den volgenden morgen, met de eerste boot die van *Mannheim* kwam, naar *Keulen* te stoomen; maar wij hadden te kiezen: òf deze merkwaardige stad te bezien, òf de vriendenhand te drukken, die te *Maintz* ons wachtte, en er bestond geene aarzeling meer. Den vorigen avond reeds hadden wij besloten dat offer aan de vriendschap te brengen. Het werd ook gewillig gebragt en viel dus niet zwaar. Toen wij echter bij *Worms* aanlegden en de Professor de boot verliet, speet het ons wel, dat wij den fraaijen Dom, die zich in de verte verhief, niet van naderbij mogten begroeten. *Worms* ligt thans een kwartier van den *Rijn*, die vroeger hare muren bespoelde. Welke historische herinneringen roept haar aanblik niet voor den geest! Het is eene der oudste en merkwaardigste steden van

Duitschland, vroeger de zetel van de *Bourgondische* Veroveraars der Rijnstreken, later van de *Frankische* Keizers: KAREL *de Groote* en diens opvolgers. Hier werd de groote strijd over de *investituur* der Bisschoppen, tusschen Keizer HENDRIK V en Paus CALIXTUS II, in 1122 door een Concordaat ten einde gebragt. Hier werd in 1495 door Keizer MAXIMILIAAN I het vuistregt afgeschaft. Hier trad LUTHER, in 1521, voor de eerste maal voor KAREL V en den Rijksdag, om de Goddelijke zaak te verdedigen die hij voorstond. Man des geloofs, des moeds, en der kracht, wie kan het beseffen wát er toen in uwe ziel omging! o, Waren allen die zich uwe volgelingen noemden, met dien echt Evangelischen geest bezield geweest, die in u leefde en werkte, welk eene andere gedaante zou de Christelijke Kerk vertoonen dan zij nu heeft! Geen dwingeland des gewetens zou meêr aan het hoofd van haar talrijkst gedeelte staan! Niet als een rijk van deze wereld zou het naar aardsche magt, luister en grootheid streven; maar als een Rijk Gods naar waarheid en deugd! Liefde en vrede zouden in hare gemeenschap de harten verbinden; op den akker des geestes zouden algemeen vruchten des geestes groeijen! Ware uw geest van geslachte tot geslachte blijven voortleven, wij zouden in onzen tijd geen koud formuliergeloof het meer ontwakend Evangelisch geloof in de door u hervormde Kerk zien bestrijden! Daar zouden geene CEPHAS'-, geene APOLLO's-, geene PAULUS'-Christenen, die in hunnen valschen ijver meer afbreken dan opbouwen, meer gevonden worden; maar echte navolgers van Hem, Dien gij in Zijne eer als Eenigen Zaligmaker en Verlosser wildet herstellen! — »Niet in woorden, maar in kracht bestaat het Koningrijk der Hemelen". Niet in een dood en koud geloof, in het voor waar houden van deze of gene stellingen, maar alleen in een levend en warm geloof, dat zich openbaart in werken der liefde. Gelijk de goede Herder leefde, waakte, werkte, zich opofferde voor zijne schapen, zoo moeten wij voor onze Broederen leven, waken, werken en ons kunnen opofferen. Dát beginsel, dat in onzen Heer leefde, leefde in u, en van daar het geloof, de moed, de kracht in u, waarvan vóór drie eeuwen die grijze Dom de getuige was. Geene angst, geene vrees, geene ontroering bevangt u op het gezigt der hoogste aardsche Magten, waarvoor gij verschijnt! Waarom niet? Omdat gij zelfs voor Hoogere Magt, voor de

Hoogste, met vrijmoedigheid durft verschijnen; omdat ge weet in Haar eene bondgenoot te hebben, die u niet zal verlaten! Zoo ooit, dan gevoelde ik bij den aanblik van *Worms*, op welk eene hoogte gij in het Godsrijk stondt, toen gij het onsterfelijke lied op reis derwaarts dichttet, dat ook *óns* nog met vertrouwen vervult, bij de donkere tint, die de toekomst voor ons heeft! Met u blijven wij roemen:

Een vaste burg is onze God!
Een toevlugt in d' ellenden;
Wij vreezen niet in 't hachlijkst lot:
God zal ons uitkomst zenden!
Hij is 't die ons behoedt,
Ofschoon de vijand woedt;
Dat vrij zijn magt, zijn list
De zege ons koen betwist:
God zal ons onheil wenden!

Met u zeggen wij:

Gods Woord blijft eeuwiglijk in kracht,
De grond waarop wij bouwen,
En, tot in 't laatste nageslacht,
De steun van ons vertrouwen.
Vrij neem' ons d' euvelmoed
Eer, leven, goed en bloed;
't Brengt nimmer hem gewin:
Wij streven 't Godsrijk in,
Om eens Gods heil t' aanschouwen.

Worms is echter het *Worms* niet meer zoo als LUTHER het zag, de vrije, fiere Rijks-stad van vroegere eeuwen. Gelijk *Heidelberg* met zijn slot, werd het door de *Fransche* moord- en plunderzucht verwoest. Laat ik u er echter wat meer van vertellen. Als stad wedijverde *Worms* in vroegeren tijd met *Straatsburg*, *Maintz* en *Keulen*. Bij het begin van den dertigjarigen oorlog telde het nog 40,000 inwoners, terwijl dat getal tegenwoordig tot 8000 (5000 Protestanten, 2500 Roomsch-Katholieken, en 900 Joden) is ingekrompen. De verwoesting der stad begon reeds in den gemelden oorlog. De *Zweedsche* Overste HAUBOLD deed, in 1632, alle voorsteden nederwerpen, om de stad-zelve zooveel beter te kunnen versterken. Allergruwelijkst woedden de *Franschen* binnen hare muren, in 1689, onder de bevelen van den ellendigen DE MELAC, dien we te *Hei-*

delberg reeds aantroffen, en van den jongen Hertog DE CREQUI. Men strooide bij de verovering der stad uit, dat op een bepaalden dag geheel *Worms* in brand gestoken zou worden; de Dom echter zou worden gespaard. Dit had ten gevolge, dat de verschrikte burgers alles wat waarde had met zich in den Dom zochten te verbergen, en zoo viel de buit gemakkelijker en zekerder in de handen van den roofzuchtigen vijand. Den 31sten Mei 1689, 's namiddags ten 4 ure, werd aan de met roof en plundering zich onledig houdende grenadiers door een kanonschot het teeken gegeven om de stad in brand te steken. Overal waren brandbare stoffen en pikkransen aangebragt, die, aangestoken, binnen weinige uren de stad in vlammen deden opgaan. Den volgenden morgen was er van *Worms* niets meer over dan een puinhoop. Alleen de Dom, de *Liebfrauenkirche* en de Synagoge boden aan de verwoesting tegenstand. De eerste draagt evenwel aan de oostelijke zijde nog de sporen der vlammen. Door deze geheele verwoesting heeft het oude *Worms*, dat uit de puinhoopen zich weder verhief, en in 1816 aan het Groot-Hertogdom *Hessen* kwam, het aanzien van eene nieuwerwetsche groote Landstad gekregen, die van hare vroegere grootheid den vreemdeling niets anders kan vertoonen dan de zoo evengenoemde gebouwen. Zij zijn echter waard, dat men hen, vooral het eerst- en laatstgenoemde, bezoeke. In 1016 is de Dom, in tegenwoordigheid van Keizer HENDRIK II, ingewijd; maar hij onderging op het einde der twaalfde eeuw eenige veranderingen. Het geheele gebouw behoort tot de schoonste gedenkteekenen van den aan de Rijnstreken bijzonder eigenen Byzantijnschen of Rondbogenstijl. Het heeft 470 voet lengte bij 110 voet breedte, en is inwendig zonder eenige praal of pracht. Uitwendig echter vertoont het zich, met zijne twee koren en vier torens, inderdaad grootsch en schoon. Aan de noordzijde van den Dom zijn nog eenige overblijfselen van het voormalig Bisschops-Hof, dat in 1689 te gronde gerigt, in 1727 herbouwd, maar in 1794 door de *Fransche* Republikeinen andermaal verwoest is. In dit Bisschops-Hof heeft LUTHER, die toen, gedurende zijn veertien-daags verblijf in *Worms*, in het Johanniter-Hof, naast het voormalig logement *de Zwaan*, woonde, voor Keizer KAREL V, de Keurvorsten en Rijks-Stenden de onvergetelijke woorden gesproken: »Hier sta ik, ik kan niet anders. God helpe mij! Amen!"

Ik sprak van de Synagoge. Zij is reeds in de elfde eeuw gebouwd. De Joodsche Gemeente te *Worms* is eene der oudsten in *Duitschland*. Men wil dat zij reeds ten tijde van de eerste tempelverwoesting, in het jaar 588 vóór CHRISTUS' geboorte, bestaan hebbe. Met grond meent men te kunnen beweren, dat althans vóór CHRISTUS' geboorte te *Worms* Joden hebben gewoond. Steeds is *Worms* voor hen het *Duitsche Jeruzalem* geweest. Volgens eene oude Sage zou de Gemeente te *Worms* den Koning der Joden te *Jeruzalem* afgeraden hebben den Heiland te kruisigen. Vermits men aan de waarheid van die overlevering in de middeleeuwen niet twijfelde, bekwamen zij dáárdoor vele vrijheden en regten. Op die Sage grondt zich ook het *Duitsche* spreekwoord: »*Wormser Juden, fromme Juden.*" Het is zeer waarschijnlijk, dat de legende van den Wandelenden Jood in *Worms* haren oorsprong heeft.

Toen wij zoo belangstellend naar de oude Rijks-stad staarden, viel mij, meer in de nabijheid van den *Rijn*, eene vervallen kerk in het oog, die geheel alleen en verlaten daar stond. Op mijne vraag: welke kerk dit was? werd mij geantwoord: »*die Liebfrauenkirche*". In haren omtrek wast de meer beroemde dan uitstekende wijn, dien men den naam van *Liebfrauenmilch* heeft gegeven. Vroeger lag zij binnen de muren der stad.

Terwijl wij met de boot weder voortspoedden zagen wij nog menigmaal naar den regter Rijn-oever, ons herinnerende hoe wij vóór eenige dagen de vruchtbare *Bergstrasse* aan den voet van het *Odenwald* en den *Melibocus*, in den spoorwagen, waren doorgegaan. Hoe hadden die hooge bergtoppen toen onze aandacht getrokken! En nu stonden ze daar, in vergelijking met de *Zwitsersche* Reuzen, als dwergen. Te *Gernsheim*, dat aan den regter-oever ligt, en waar wij een oogenblik aanlegden, om passagiers naar *Darmstadt* te lossen, konden wij haar vaarwel zeggen. Van de laatste stad tot het Stift *Neuburg*, een half uur van *Heidelberg*, strekt zij zich ter lengte van zes mijlen uit.

Oppenheim, eene zeer oude Rijks-stad, en, even als *Worms* en *Heidelberg*, in 1689 door de *Franschen* ten eenemale verwoest, vertoont ons nog eene der schoonste kerken uit de middeleeuwen. Zij werd gebouwd van 1262 tot 1317. Ook hier werd ons de krachtvolle LUTHER herinnerd. Hier, tot

bijna voor de poorten van *Worms* genaderd, baden hem nog eens zijne vrienden, zich aan het gevaar te onttrekken dat hij te gemoet ging. Te vergeefs echter; vol geloof en vertrouwen sprak hij de woorden: »Al waren er zoo veel duivels te *Worms* als er pannen op de daken zijn, zoo zal ik er toch heengaan en in geenen deele bezorgd zijn."

Aan de linkerzijde des *Rijns*, waaraan ook *Oppenheim* ligt, wees men ons eene rij van lage, maar schoon gelegen wijnbergen, op eenigen afstand van den stroom. Dat is de streek waarin *Nierstein*, *Nackenheim*, *Bodenheim* en *Laubenheim* liggen, die de naar hunne namen welbekende wijnsoorten opleveren.

Bij 't vallen van den avond kwamen wij te *Maintz* aan, waar wij onzen vriend aantroffen, met wien wij eenige uren toen, en den volgenden morgen zeer genoegelijk doorbragten. Nog iets van *Maintz* in oogenschouw te nemen, daartoe hadden wij thans den tijd noch den lust. Wat er merkwaardigs is, hadden wij bij vroegere gelegenheden reeds bezocht. Den Dom met zijne twee koren en vier of liever zes torens; en in deszelfs kruisgang het graf van den Minnezanger FRAUENLOB, die in 1318 stierf, en door de *Maintzer* vrouwen begraven werd; het Museum, waar een kunstig uurwerk is te vinden en nog het model eener brug, die NAPOLEON I van *Maintz* naar *Castel* meende te leggen, met een bedekten gang onder het midden der bevloering, waardoor, ongehinderd en ongezien door den vijand, de krijgsmagt van de eene naar de andere zijde kon trekken; den *Eichel* of *Drususstein* in de citadel enz. enz. Zoo als ge weet, was in vroeger tijd de Keurvorst Aartsbisschop van *Maintz* de Voorzitter in het Collegie der Keurvorsten, en had het regt den Keizer te kroonen. Sedert 1656 deelde hij dit laatste, bij afwisseling, met den Keurvorst Aartsbisschop van *Trier*. — Onder de 36,000 inwoners telt het tegenwoordig 6000 Protestanten en 2500 Joden. Als Bondsvesting is het eene plaats van het uiterst gewigt, en heeft een garnizoen *Oostenrijkers* van 8000 man. Het behoort tegenwoordig tot het Groot-Hertogdom *Hessen*.

Ten negen ure wachtte ons de boot. Onder eene regenbui begaven wij ons derwaarts, en, ofschoon wij duidelijk genoeg gezegd hadden op welke boot wij moesten zijn, kwamen wij toch op eene andere, die eerst ten tien ure van *Castel* zou vertrekken. Het was te laat om, toen wij de misleiding ont-

dekten, nog terug te keeren en ons op de andere, die wij in de verte zagen, te begeven. Wij oefenden geduld, en ten half tien ure staken wij over naar *Castel*, van waar wij terstond vertrokken, toen de spoortrein van *Frankfort* ons van de noodige passagiers had voorzien. De regen had intusschen plaats gemaakt voor een harden wind. Heviger en heviger begon hij te loeijen. Toen wij de *Rijngau* naderden verhieven zich de baren als of wij ons op de *Zuiderzee* bevonden. Om ons zoo veel mogelijk tegen den wind als tegen het overstuivende water te beveiligen, plaatsten wij ons achter de regter raderkast. Hadden wij op de hoogten van het *Schwartzwald* vroeger een regenboog beneden ons gezien, thans hadden wij bijna bestendig, zoo eene voorbijdrijvende wolk het niet belette, er een naast ons. In de stuifwolk des waters, door den slag der raderen veroorzaakt, werd hij door de tegenoverstaande zon gevormd. Hoe hard de storm ook mogt zijn, met snelheid en vastheid vervolgde de boot haren weg. — Dorpen en steden der heerlijke *Rijngau* vlogen wij voorbij. Dit belette ons echter niet met onverzadelijke blikken het tooneel gade te slaan dat zij aanbiedt. De hoogten van *Rauenthal*, van *Kiedrich*, de *Marcobron*, *Lange-Winkel*, *Geissenheim*, en dan die eenige *Johannesberg*, hoe vriendelijk lagen ze daar in den gloed der zonne, en herinnerden ons het genot dat wij vroeger bij het doorrijden dier heerlijke streek hadden gesmaakt. Zie daar achter *Rüdesheim* dien hoogen berg. Uit zijn paleis te *Ingelheim* merkte KAREL *de Groote*, dat in 't voorjaar de sneeuw op zijne toppen en wanden vroeger smolt dan elders. Dáár werd op 's Keizers bevel de eerste wijnrank geplant, en de Keizerlijke opmerking heeft van geslachte tot geslachte duizenden en tienduizenden arbeid en brood geschonken. — Hij deed wijnstokken uit *Bourgondië* en *Orleans* aanvoeren, en nog heden ten dage heeten de meeste daar groeijende druiven met eene groote bes en dikken huid de *Orleanners*. Vroeger echter, onder de *Merovingische* Vorsten, was de wijnbouw reeds in de *Rijngau* begonnen, zoodat 't geen van KAREL *den Groote* gezegd wordt, zich alleen tot den *Rüdesheimer berg* schijnt te moeten bepalen. — Spoedig waren wij nu te *Bingen*, dat na den brand, die het vóór weinige jaren voor een aanzienlijk gedeelte verwoestte, zich schooner vertoont. Hoe gaarne zouden wij nog eens een uitstapje van daar naar den *Niederwald*

hebben gemaakt, omdat eenige uitzigt over de *Rijngau* te genieten, wat de hoog gelegen *Rossel* en de koepel het oog aanbieden. — HATTO's toren voeren wij op zeer korten afstand voorbij. De boot nam niet het gewone vaarwater aan de regterzijde. Hoe veel minder gevaarlijk is het *Bingerloch* thans dan vroeger! Nog altijd tracht men de gevaarlijke rotsen weg te ruimen, die zoo vele menschenlevens hebben geëischt. — Men doet dit op meer andere punten waar het noodzakelijk is. De *Pruissische* Regering maakt zich in dit opzigt zeer verdienstelijk.

Daar wij geen last van regen hadden en de wind langzamerhand begon te bedaren, konden we meestal boven blijven. Met blijdschap zagen wij toch den *Middel-Rijn* weder. Zoo als ik vroeger zeide: hij is en blijft schoon voor hem die niets schooners en stouters gezien heeft; en ik durf er nu bijvoegen: hij is en blijft het in mijn oog ook dán nog, als men terugkomt van waar wij kwamen. Misschien ligt dit echter aan mij en sympathiseer ik niet met de meeste reizigers die van boven komen. Is dat zoo, welnu, *de gustibus non disputandum*.

Des avonds kwamen wij even tijdig te *Keulen* aan als de boot die 's morgens één uur vroeger van *Maintz* was vertrokken. In het *Hof van Holland* vonden wij weder goede kamers, met het uitzigt over den *Rijn*. Wij verlustigden ons daarin echter niet lang, omdat we nog eene avondwandeling naar den Dom en door de stad wilden maken.

Het vorige jaar had ik hem ook nog bezocht. Ver was men in dien tusschentijd met bouwen gevorderd. Welk een verschil uit- en inwendig met vóór 17 jaren, toen ik hem voor 't eerst aanschouwde! Toen geleek het schip met zijne halve en kwart opgetrokken kolommen, duister en somber zoo als het zich voordeed, eene ruïne. Nu is het schijnbaar geheel afgewerkt, en een gewelf bedekt het. Ik zeg schijnbaar, want hoe hoog u dat gewelf voorkomt, 't is nog maar ter halverwege opgetrokken. Als de muur die het middelste gedeelte van het koor van de kerk scheidt, eenmaal weggebroken zal zijn, en de kerk inwendig geheel voltooid, zal zij een verbazenden indruk maken op den bezoeker. En is zij uit- en inwendig wat zij wezen moet; staat ze eens daar met twee volbouwde torens, dán zal zij inderdaad een geheel vormen dat schaars zijne wedergade vindt. Met ijver werkt men voort, te meer omdat de ontzettende steigers, die aan alle weêr en wind zijn blootgesteld, slechts weinige jaren zonder geheele vernieuwing, 't geen ontzettende sommen vereischt, kunnen staan. De voorgevel van den noorder kruis-arm was bijna voltooid; die van den zuider was ver gevorderd. Nog eens betraden wij het koor en oogden de ranke en slanke pilaren na tot waar ze in de ruime gewelven als dunne twijgen van hooge en stoute boomen zich verloren. De kamer waar de *schat* verborgen is, zoo als men dien noemt, bezochten wij nogmaals, benevens het zoogenaamde graf der *drie Koningen*. Wij bewonderden de kunstwaarde dier schatten, maar betreurden het bijgeloof dat ze bijeenbragt en ze nog bewaart. Vóór 17 jaren zeide mij de gids, die ons naar den Dom vergezelde: »Dáár liggen twintig millioen gulden aan

waarde renteloos en zonder nut: hoe veel goeds kon daarmede niet tot stand worden gebragt, wanneer deze schat in handel of nijverheid overging!" — De man was Roomsch-Katholiek, maar gaf in dit gezegde een bewijs, dat de Roomsch-Katholieken, ook in den minderen stand, beginnen te denken.

Na eene aangename en langdurige wandeling, nu eens door naauwe straten en enge stegen, dan eens langs ruime markten en pleinen, keerden we naar ons logement terug, begaven ons nog eens naar de bovenste verdieping, waarop een tuin door twee vleugels van het gebouw ingesloten, en wierpen nog eens een laatsten blik op het *Zevengebergte*, den rijken stroom, en de schoone streek, die hij besproeit! En met welk gevoel? vraagt gij welligt. Deed het u geen leed, dat ge vier-en-twintig uren later u weêr in het lage, nevelachtige en vlakke *Nederland* zoudt bevinden? Neen! en nog eens: neen! Dankbaar voor 't geen mijn oog gezien, mijn hart gevoeld had, nog zag en gevoelde, dacht ik met genoegen er aan, dat wij huiswaarts keerden. Wat mijn vriend BENNINK JANSSONIUS in zijn: *Van huis* gevoelde, dáárin is 't geen ik vroeger en nu gevoelde geheel uitgedrukt.

„Was 'k op de kruin van 't gebergte gestegen,
Waar voor mijn blik zich de schoonste vallei
Lagchend ontrolde in het kleed van de Mei;
Zeg niet, wanneer hier mijn mond heeft gezwegen,
Dat ik verstomde bij 't zien van dien glans; —
'k Dacht aan de needrige vlakten mijn lands.

Wendde ik langs bloeijende streken mijn schreden,
Waar zich kasteel en paleis aan den zoom
Spiegelde in 't vocht van den kronklenden stroom;
Zeg niet, wanneer daar m' een zucht is ontgleden,
Dat ik benij die daar 't leven geniet; —
'k Dacht aan het uur toen 'k mijn dierbren verliet.

Zaagt gij een glimlach mijn lippen omzweven,
Toen 'k bij 't muziek van 't gevogelte in 't hout
Dwaalde onder 't lommer van 't statige woud,
En mij verpoosde in de liefiijkste dreven; —
Zeg niet: mij boeide dees schoonheid en pracht;
'k Dacht aan het welkom, dat ginds mij verwacht."

En aan dat laatste moesten wij wel denken. Wij zouden, vóór wij huiswaarts keerden, nog eenige dagen vertoeven bij geliefde vrienden en bloedverwanten te *Zutphen* en te *Amsterdam*. Dat hadden wij reeds vóór maanden beloofd, en dáárom hadden we onze reis zoo bekort.

Den volgenden avond ten 5 ure kwamen wij gelukkig te *Emmerik* aan; daar namen wij rijtuig, en ten negen ure reden wij de oude Graafschaps-stad binnen. Bij het welkom, dat ons dáár te gemoet klonk, zeg ik u bij dezen vaarwel, — en bij dit vaarwel voeg ik den wensch, dat gij spoedig tijd en gelegenheid moogt vinden om mijne beschrijving als een leiddraad te gebruiken, en zoo veel te genieten als wij genoten hebben!

MENGELWERK.

REDEVOERING, AAN DE UNIVERSITEIT VAN LUND, BIJ EENE FEESTVIERING TER GELEGENHEID VAN DE GEBOORTE VAN Z. K. H. DEN ERFPRINS *KAREL OSCAR WILLEM FREDERIK*, UITGESPROKEN DOOR

GUSTAAF LJUNGGREN, Docent. (*)

Zoo wel in het leven des volks als in dat van enkele personen wisselen herinnering en hoop elkander af, gelijk de nacht en de dag. Het is nu evenwel niet bij de wisseling, maar bij het in de wisseling bestaande, dat wij ons bepalen willen. Hier digt bij staat een oude getuige, die meer dan zeven eeuwen deelnemend luisterde naar alle soort van verdriet en blijdschap, hoop en vrees, waardoor de geest des volks in beweging gebragt werd; ook heden, even als vroeger, waren het zijne metalen tongen, die den bewoners der omstreken het feest van den dag verkondigden. Véél heeft die oude tempel beleefd, véél weet hij te verhalen, en wanneer gij eenmaal, als de maan haren tooverglans over de voorwerpen verspreidt, en eene trekking als van eene diepe ademhaling door de grootsche gestalten vaart en de stof bezielt, in de stilte van den nacht staat te luisteren, dan zult gij in het zacht gefluister de wonderbare Sagen van verloopen tijden vernemen. Maar hoe rijk aan afwisseling zij zijn, deze tafereelen, die zich voor uwen blik ontrollen, één trek vindt gij op die allen terug: *de liefde van een vrij volk tot*

(*) De Heer C. EYKMAN, Kostschoolhouder te *Nijkerk*, heeft deze Redevoering uit het *Zweedsch* vertaald, en zijne vertaling ons welwillend ter plaatsing aangeboden. Daar de jonggeboren *Zweedsche* Erfprins, wien de feestviering gegolden heeft, een kleinzoon is van Z. K. H. Prins FREDERIK der *Nederlanden*, gelooven wij met de opname van dit Stuk iets zeer aangenaams te doen voor alle onze lezers. Wij doen zulks met vriendelijke dankzegging aan den genegen Inzender. DE RED.

zijn land en zijne zeden. Wij hebben ons hier niet op een eenzijdig, gewestelijk standpunt geplaatst. *Schonen*, »het rijke goud- en zilverland", zoo als de Heilige BERNARD het noemde, is onafhankelijker geweest dan eenige andere provincie, juist omdat het lang een twist-appel tusschen de beide Noordsche rijken, lang de gemeene strijdplaats hunner legers geweest is. Eindelijk kwam het aan dát Land waaraan het van nature en door zijne Geschiedenis toebehoorde, en zonder vrees voor tegenspraak durven wij beweren, dat het op het tegenwoordige oogenblik beter *Zweedsch* is, dan het ooit te voren *Deensch* was. Ook zijne bevolking treedt dus op als aandeelhouder in de historische herinneringen van het *Zweedsche* volk, en laat zich dit regt in geenen deele betwisten. En is ook niet deze plaats, als het Nationaal heiligdom van *Schonen*, te gelijker tijd een eerezetel der *Zweedsche* beschaving? En drukt niet deze betrekking een dubbelen stempel op het feest, dat in deze dagen hier gevierd wordt?

Van overoude tijden af was vrijheid het dierbaarste kleinood van het *Zweedsche* volk; evenwel geene bandelooze, maar eene door zeden en wet beperkte vrijheid. Al heeft de willekeur somtijds deze banden verbroken en door haren wilden tuimelgeest gevaar over het Land gebragt, — de vaderlandsliefde kwam toch te regter tijd tusschen beiden en herstelde de oude orde en de oude vrijheid. Reeds van de *Zweden* der oudste tijden verhaalt ADAM VAN BREMEN, dat zij »Koningen hebben van oud ras, maar welker magt bij het volk berust. Te huis willen zij gaarne gelijk zijn, maar als zij ten strijde gaan gehoorzamen zij allen den Koning". — Gedurende de middel-geschiedenis van *Zweden*, »den tijd van eigen regtsoefening voor de grooten", toen de *Zweedsche* historie eene geschiedenis van den adel en der priesters scheen te zijn, en toen, wegens den strijd om het bestuur, niemand tijd had om te besturen, toen leefde evenwel in de schaduw de oude, vrije alodiaal-geest voort, trad met ENGELBRECHT, de STURE's en WASA van den achtergrond te voorschijn, maakte een einde aan de verwarring, en vestigde, door het verbond tusschen het volk en de Koninklijke magt, de nieuwe orde van zaken, die misschien niet zonder reden zelfs de oude zou kunnen genoemd worden; want dáárin bestond de oude orde, dat de Koning de man des volks was. Zoo was het met GUSTAAF

WASA, en hij was het in nog hoogeren graad dan eenig Koning vóór hem; want eerst door en in hem leerde het *Zweedsche* volk zich als één volk gevoelen. Hij brak den gewestelijken grensmuur af en bouwde er een rijksmuur van. Wij zouden GUSTAAF WASA den grondlegger van de Koninklijke magt in *Zweden* kunnen noemen; hij was het ten minste die haar volgens eigenlijk *Zweedsche* begrippen grondde en bevestigde met al het kennelijke van vaderlijke vertrouwelijkheid. Hij plaatste de Koninklijke magt juist in het middelpunt, niet op de uiterste grens van den Staat, waar zij in zoo veel andere Landen haren zetel bekomen had. De volksvrijheid bleef daarom ongekrenkt, zij verkreeg alleen in den Koning hare hoogste beteekenis; het volk gevoelde zich door hem niet verdrukt, maar verhoogd; de Koning was álles, en álles is de Koning.

Daarom is ook hier méér dan elders het denkbeeld heerschende geworden, dat de Koning des Lands aller Koning is, en nog op den huidigen dag is hij het op wien de in nood verkeerende zijne laatste hoop stelt: mislukt alles, dan »gaat hij naar den Koning". Wat GUSTAAFS vaderlandsliefde gegrondvest heeft, dat bevestigde zijne wijsheid. De grootste man van onze eeuw, naauwelijks erfelijk Keizer geworden en op de hoogte van zijn gezag staande, wenschte dat hij zijn eigen kleinzoon geweest ware. De waarheid van hetgeen dezen wensch deed uiten stond GUSTAAF duidelijk voor oogen; hij zag in, dat de erfelijkheid voor de Monarchie is wat de wortel is voor den boom, en hij stichtte de erf-opvolging. Hijzelf bezat geene andere wettigheid dan de kracht van zijn eigen persoon; de *Zweed* wil opzien tot dengene dien hij bemint, en GUSTAAFS uitstekende geest legde het zaad voor de alles opofferende gehechtheid, die het *Zweedsche* volk voor zijne Koningen heeft, waarvan zoo menig blad in onze Geschiedenis spreekt; een zaad, dat later onder zijne groote opvolgers tot rijpheid gebragt werd. Zijne beide oudste zonen trokken wissels op de grootheid van hunnen vader; de derde stond hem waardig ter zijde. En met hem begint die reeks van schitterende Koningsnamen, voor welke die van alle volken verbleeken moet. Zij waren opregte »Gezalfden des Heeren", inderdaad Vorsten »bij de gratie Gods"; de eersten van hun volk niet slechts in geboorte, maar ook in de gaven hunner

ziel. Het volk, dat hen beminde en bewonderde, zag in hen de bloem van al het schoonste en edelste, dat in hun eigen boezem leefde, en — om weder met eenige verandering de woorden der oude Geschiedschrijvers aan te halen — het was verheugd hun te gelijken, het ging ten strijde en gehoorzaamde aan hunne Koningen. — Daarna kwamen andere Vorsten, »die niet van JOZEF wisten"; zwakkere handen vatteden den schepter, en lieten vrije speelruimte aan de eerzucht van bijzondere personen; het Koninklijke gezag werd een naamstempel der zegevierende partij. Maar hoe diep aan den eenen kant de eerbied voor den Koning in den volksgeest was doorgedrongen, en welk gewigt men van den anderen kant van ouds aan het oordeel des volks hechtte, blijkt daaruit, dat de magtigen hunne vrees te kennen gaven, dat het volk zoude bemerken hoe het bedrogen werd, en te weten komen dat »de Koning slechts van de meerderheid in den Raad afhangt". — Met het jaar 1809 begint een nieuw tijdperk in onze Geschiedenis. »Het oudste begrip van het Koningschap" — zegt GEIJER — »werd weêr het nieuwe"; de Koninklijke magt, die zich onder GUSTAAF III en zijnen zoon van onmagt tot almagt verhief, zonk weder tot hare natuurlijke bedding terug; de invloed des volks, die slechts schijnbaar geweest was, werd nu meer wezenlijk; het veel vermogende van den persoon deed zich op nieuw gelden in KAREL JOHAN, en de nooit uitgebluschte liefde des volks tot zijne Koningen ontvlamde weder met kracht. Wat de vader begonnen had, werd door den zoon voortgezet. OSCAR heeft het Huis BERNADOTTE nog sterker aan de *Zweedsche* Natie verbonden. Met hem en zijne zonen is dit geslacht inheemsch geworden, en met iederen dag dringen de wortelen daarvan al dieper in de kloven der granietrots. In OSCAR hebben wij de overlevering van het vaderlijke Koningschap zien herboren worden; in elke zijner regeringsdaden schemert de edele belangstelling, de warme liefde tot het volk door; geene bijzondere kaste kan er zich op beroemen, dat ze zijn hart het naaste zou zijn: allen omvat hij met dezelfde liefde, voor allen is hij dezelfde »OSCAR *de Goede*". Weinige Monarchen kunnen zich met hem meten in het rusteloos bepeinzen van wat tot des volks welzijn strekken kan, en nog minder in de kennis der behoeften en middelen van den Staat. Die warme ijver voor al het vaderlandsche heeft

hij op zijne zonen doen overgaan, en wij zouden ondankbaar zijn, als wij dit onderpand eener gelukkige toekomst over het hoofd zagen.

De Heer heeft het geslacht van den heldenkoning gezegend; wij staan op den huidigen dag aan de wieg van zijnen achterkleinzoon. Twee Natiën vestigen blikken vol verwachting op deze wieg; daar rust het hoofd, dat eenmaal de dubbele kroon van *Scandinavië* zal dragen, en de handen, die zich daar boven de sprei uitstrekken, zullen eenmaal den schepter, door zoo vele waarachtig groote Vorsten met eere gevoerd, in eere overnemen. De armen der moeder vormen, wel is waar, de eenige wereld van den kleine; een nevelsluijer omhult al het overige: maar weldra trekken de dampen op, en voor de blikken van het verwonderde kind ontwikkelt zich het raadselachtige tafereel des levens; nog eenigen tijd — en de beelden treden uit de lijst te voorschijn, en plotselijk ziet zich het kind in het bonte gewemel der wereld verplaatst. Dat hij daar moge optreden en zich vertoonen met opgeheven hoofde, vasten blik, sterken arm en een warm hart, dit is de inhoud der gebeden, die nu van de wieg tot den Hemel worden opgezonden.

In vroegere tijden trokken de astrologen den horoskoop van het pasgeboren Koningskind; zij meenden in de hemelteekenen een spiegelbeeld te zien van hetgeen op de aarde zou plaats grijpen. In onzen tijd zien wij niet naar den hemel om de toekomst uit te vorschen; het is het letterschrift der aardezelve, dat wij trachten te lezen. Deze teekenen, vooral met betrekking tot den jonggeborene, te verklaren, daartoe bezitten wij geene genoegzame mate van zelfvertrouwen; maar op een en ander daarvan te wijzen, dat kunnen wij, en daarom willen wij eene wijle het oog vestigen op het ordeloos gewoel der wereld, en dus het schouwtooneel gadeslaan, waar de nieuwgeborene, naar menschelijke wijze van zien, schijnt bestemd te zijn om eene veelbeteekenende rol te spelen.

Daartoe moeten wij niet alleen letten op onzen eigen toestand, maar ook op dien van het buitenland. Er is gezegd geworden, dat »de Vorsten tegen het volk in opstand zijn gekomen", en daarmede heeft men het eigenaardige in de Staatsbetrekkingen van den tegenwoordigen tijd willen aanduiden. Streng genomen is dit gezegde zoo geheel valsch niet. De

Koninklijke magt heeft zonder twijfel krachtig medegewerkt tot de ontwikkeling van den *Europeschen* Maatschappelijken toestand. Het is deze magt, die de anarchie van het vuistregt geknot en de vaan der wet verheven heeft; zij is het, die het algemeene doel boven bijzondere belangen en afzonderlijk voordeel geplaatst heeft; zij heeft uit de ruwe massa's der Natiën het volk geschapen; de moderne Staat werd eerst met de Koninklijke magt eene waarheid. Maar nadat deze de *Filistijnen* ten onder gebragt had, vergat ze, even als SIMSON, hare pligten als regter, en legde zich ter ruste in den schoot der *Filistijnsche* vrouw. De Koning werd de Koning der pas gefnuikte hoogere standen, en niet de Koning des volks. De Staats-eenheid, het parool des Konings, werd eene uiterlijk zamenhangende, niet die inwendige eenheid, die voortkomt uit de opneming van ieder gescheiden deel tot een gelijk gewaardeerd zelfstandig geheel, dat in het algemeene geheel gehandhaafd wordt. Men vergat bij het opmaken der rekening wat vroeger *pro memoria* was geboekt geworden; de rekening was valsch en werd doorgehaald. De Koninklijke magt werd uit haren rustigen slaap gewekt toen de kroon van het hoofd van LODEWIJK XVI gerukt werd. Van dien tijd af dagteekent de scheuring tusschen Koning en volk; men begon over de volks-souvereiniteit te spreken als over iets anders dan de Koninklijke; het vertrouwen verdween, en aan beide zijden trok men het harnas aan. De continentaallanden van *Europa* vertoonen deze spanning tusschen regerenden en geregeerden, en wat haar bedenkelijk maakt, is, dat het niet een enkel Vorst is, die tegenover eene misnoegde partij in zijn Land staat, maar dat het de Vorsten in het algemeen zijn, die tegenover de misnoegden in alle Landen staan. Het is, zegt men, de oude welbekende strijd, welken het nieuwe, dat vooruit wil, tegen het bestaande voert; dit zij zoo, maar men moet dan toch bekennen, dat die eene dreigende, woeste gedaante heeft aangenomen.* De revolutie is permanent geworden, heeft haar eigen bestuur, hare eigene bank, hare eigene legers. Het is niet meer een vermoeden, het is eene erkende zaak, dat onder de oude *Europesche* Maatschappelijke inrigting een onderaardsch vuur brandt, om haar te vernietigen; men moge wanen, dat het voor goed is uitgedoofd, en dat de oppervlakte zich nog nooit zoo kalm vertoond

heeft, toch breekt het vuur uit dáár waar men het 't minst vermoedt, en toont zijne kracht, nu in de vlamme des oproers, dan weder in den bliksemenden dolk van den sluipmoordenaar. Geweldddadige tusschenkomst baat weinig; door eens dweepers hoofd af te slaan, slaat men de dweeperij-zelve het hoofd niet af. En vreedzame tusschenkomst, wat kan men daarvan hopen zoo lang de donkere nacht des wantrouwens op het uitspansel drukt!

De omwentelingszucht neemt dienovereenkomstig hare besluiten; zij vergenoegt zich niet met het bestaande in den Staat aan te vallen, zij rigt zich zelfs tegen de Kerk, de Maatschappij en het huisgezin. De Staatskerk moet weg; zelfs de ruwe zinnelijkheid begeert eene vrije Godsdienstoefening. De eigendom moet verdeeld worden; met gretige blikken en uitgestrekte hand staat daar de hongerige proletaar, en het ontbreekt niet aan dezulken die op de cijfertafel uitrekenen, dat hij het regt heeft om te nemen. Het huwelijk moet weg; »de vrije liefde" — zegt men — »kan er nog door". Wanneer men niet wil aannemen, dat eene algemeene waanzinnigheid zich van het grootste gedeelte des menschdoms heeft meester gemaakt, dan kan men niet loochenen, dat er iets waars moet gelegen zijn in de hoogdravende eischen; dat er in de bestaande vormen iets verouderds, iets ondoeltreffends moet gevonden worden, dat de vrije ontwikkeling des geestes verhindert. Maar het is gevaarlijk de zedelijke banden te verbreken: de Geschiedenis der wereld heeft dat meer dan ééns getoond. De magten des afgronds worden losgemaakt uit de betoovering, die haar gebonden houdt, stijgen naar de oppervlakte, en brengen de eene misgeboorte na de andere voort; het gift der ontbinding verspreidt zich en grijpt zelfs de edelste gemoederen aan; de oude steunsels wankelen en men kan hen niet meer vertrouwen, en ieder voor zich-zelf zoekt eene plank om zich te redden uit de algemeene schipbreuk. Behoeft men bij den aanblik hiervan verbaasd te staan over de grenzelooze wanhoop, die velen heeft aangegrepen; behoeft men verwonderd te zijn als men hoort zeggen: »*Europa* slaapt niet — het sterft"; dat menigeen in den *Europeschen* Maatschappelijken toestand een lijk meent te zien waarin slechts de wormen leven, en, huiverende voor de lijklucht, den moed vat om met het voorledene te breken, zijn vaderlijk erf te

verlaten, en zich haast om aan den anderen kant des oceaans eene hechtere woning op te slaan? Maar is er moed noodig om te vlugten, niet minder behoeft men dien om met open oogen te blijven staan; en hulde en eere zij hun, die niet schroomen den reuzen-arbeid der Wereldgeschiedenis op hunne schouderen te nemen; die met vertrouwen op eene besturende Voorzienigheid niet wanhopen aan de menschheid; die met een rein harte, met vrolijken moed en naar hunne beste overtuiging aan de oplossing van het ingewikkelde vraagstuk arbeiden, hetzij ze zich ter eene of ter andere zijde van den strijd bevinden.

Zoodanig is het tafereel dat wij aanschouwen, als wij den blik buiten onze grenzen werpen; gelukkig worden wij lichtender punten gewaar als wij ons eigen Land beschouwen. Het is bekend, dat geheel onze historische ontwikkeling wel niet gansch onafhankelijk van de algemeene *Europesche* is voortgegaan, maar zij heeft toch eene andere gedaante gehad dan deze. Al hebben wij invloed van buiten ondervonden, wij hebben dien toch op eene eigenaardige wijze bewerkt en herschapen tot hulpmiddelen, die het meest passend zijn om onzen voortgang in beschaving te bevorderen. Men denke aan de wijze op welke *Zweden* in het bezit der Hervorming geraakt is; men vergelijke de alleenheerschappij in *Zweden* en die in *Frankrijk*. Dat wij dus niet ongevoelig voor vreemden invloed geweest zijn, maar daarvan afgezonderd hebben wat onzer Natuur niet paste, en het overige uit vrijen wil tot eigen vleesch en bloed hebben vervormd, dit mag voor geen gering gedeelte toegeschreven worden aan de omstandigheid, dat *Zweden* nooit een veroverd Land geweest is. Terwijl de andere *Europesche* Landen óf in meerdere óf in mindere mate door andere zijn verdrukt geweest, of hunne oudere bevolking onderworpen of teruggedrongen hebben gezien, heeft *Zweden* slechts voor korte oogenblikken binnen zijne grenzen een vijand gezien, die weldra daaruit verdreven werd. — En zoo heeft de vorming van onze Nationaliteit ongehinderd en naar haren eigenen aard kunnen voortgaan; zoo vinden wij in onze gewesten altijd grooter volksvrijheid dan gelijktijdig in andere Landen. En zelfs ontdekken wij bij óns veel dat reeds van ouds bestaat, en hetwelk op andere plaatsen een punt van vurige wenschen uitmaakt. Men wil, dat de beweging des

tijds — om een voorbeeld te kiezen — het streven is van de opkomst van een vierden stand; bij ons is van ouds her, volgens staatkundig regt, die vierde stand erkend geworden, indien men, namelijk, het woord in eenigzins beperkteren zin wil opvatten dan het in latere tijden bekomen heeft. Nu en dan bewijzen vele van de gebreken in onzen Maatschappelijken toestand, dat de persoonlijke vrijheid, over welker beperking door de openbare Autoriteiten op vele plaatsen geklaagd wordt, bij ons altijd in eere gehouden is. Zoo hebben wij een ellendig policie-wezen, en het schijnt, dat wij nog veel tijd zullen noodig hebben vóór wij leeren zullen, dat de overtreding der wet een vergrijp aan allen is, dat door allen behoort gestraft te worden; dat de handhaving der orde niet aan den een of anderen, maar aan iederen medeburger toekomt. Maar juist de moeijelijkheid om bij ons een policiebestuur te vormen, bewijst hoe veel men waakt over de vrijheid der individuën, en met welk een wantrouwen men alles beschouwt dat den schijn heeft van daarop inbreuk te maken; al mogt dit zelfs in de gevolgen tot verzekering der vrijheid voeren. Met dit alles willen wij in geenen deele zeggen, dat *Zweden* zulk een boven mate gelukkig en volkomen Land zoude zijn, of dat de Ouden regt hadden, die »de eilanden der zaligen" hier plaatsten. Ook ónze Maatschappelijke toestand heeft zijne gebreken; ook bij óns worden verkeerdheden gevonden, die om verandering roepen; zóó verre zijn wij niet van den *Europeschen* maalstroom verwijderd, dat ook niet ónze wateren daardoor zouden bewogen worden.

Met de Staats-omwenteling van 1809 begon bij óns eene beweging, die nog aanhoudt, en deels de afschaffing van verouderde voorregten van zekere klassen op het oog heeft, deels, met verandering in bestaande vormen, aan de volksvrijheid grootere ruimte bereiden wil. In het Kerkelijk leven hebben zich bedenkelijke bewegingen vertoond. De oplossing van groote industriële vraagstukken is ons uiterst moeijelijk. Het onderwijs, het armwezen, het toenemende proletariaat, het regtswezen, de brandewijns-wet en andere meer, geven ons vragen aan de hand, die wèldoordachte antwoorden vorderen, en meer dan ééne dier vragen hebben denzelfden klank als HAMLET's: »zijn of niet zijn!" — Maar om reeds aangevoerde redenen hebben de vraagstukken van den dag bij ons

zulke verwrongen vormen niet aangenomen, niet die scherpe uitersten doen ontstaan, en zij schijnen daarom zonder groote zwarigheden, minder bloedig te kunnen worden opgelost. — Maar men lost die niet op door van buiten af nieuwe Maatschappelijke vormen voor te schrijven, hetzij ze op *Fransche* of *Engelsche* leest geschoeid zijn. Wil men ons een nieuw kleed geven, welnu, dan geve men ons een Nationaal; wij zijn te trotsch om in geleenden dosch te willen optreden, het moge dan de Keizersmantel of de Kossuthsrok, de allongeparuik of de roode muts zijn. Wil men een nieuw Maatschappelijk gebouw optrekken, dan moge men toezien, dat het op historischen grond ruste; als men ten minste den grond ook als iets noodigs voor een gebouw beschouwt. Zeker behoeft men niet onopgemerkt te laten wat bij anderen plaats heeft; maar men vergete ook niet, dat de na-apers in de soldij der magteloosheid staan. Zal een schouwspel goed uitgevoerd worden, dan moet ieder medespeler er op bedacht zijn om zijne rol zoo goed mogelijk te spelen; zoo ook het volk in het groote drama der menschheid. Met regt heeft daarom de grootste der tegenwoordige *Fransche* Geschiedschrijvers aangemerkt, dat *Frankrijk* niet hetzelfde voordeel van zijne revolutie in 1789 getrokken heeft als *Engeland* van de zijne; dewijl *Engeland* ter verdediging van eigen regt, maar *Frankrijk* voor het algemeen menschen-regt optrad. Het gaat, helaas! met velen onzer Staatsverbeteraars als met den man, die een geneeskundig werk met zulk eene levendige verbeelding las, dat hij aan iedere ziekte die in zijn boek beschreven stond, meende te lijden. Eveneens hebben velen dergenen, die het, zoogenaamd, wèl meenen met het Vaderland, zoo grondig de geschiedenis der ziekten waaraan andere Maatschappijen lijden, bestudeerd, dat zij om zich heen geene andere symptomen wanen te zien dan die waarvan zij gelezen hebben, en luide doen zij hunne weeklagten hooren over het lijden dat slechts in hunne verbeelding bestaat. Bij anderen schijnt zelfs eene soort van ijdelheid in het spel te komen; zij beschouwen het als onteerend voor het oude *Zweden*, dat het niet even goed, dat wil zeggen: even ellendig, als andere Landen zoude zijn. De ingebeelde zieke herstelde niet eerder dan toen hij het boek digtsloeg en in vreemde kwalen niet langer aanleiding vond tot het maken van toepassingen op zijn eigen ligchaam. En

dit is geheel niet onnatuurlijk; maar met al hunne belangstelling dragen de hierboven geschilderde personen toch meer bij tot de verwarring dan tot de verklaring van de vraagstukken van den dag. Intusschen moeten zij, omdat hun wil toch goed is, scherp onderscheiden worden van eene andere soort van de zich noemende Maatschappij-verbeteraars. Wij meenen die valsche profeten, die den naam der vrijheid op de tong dragen en de ergste verzakers der vrijheid zijn; vampyren, die zich voeden ten koste van den goeden naam en de eer der medeburgers; gewetenlooze bedriegers, die over nood en verdrukking schreeuwen, wantrouwen en haat prediken, de driften van den grooten hoop opwekken, om zelven in troebel water te kunnen visschen en daardoor aan eigene ellendige baatzucht te voldoen. Bijna zouden wij ons schamen hier van hen gewag te maken, als zij, helaas! geen invloed uitoefenden op eene ligtgeloovige en onkundige menigte, en geene geringe toover-schaduw wierpen op het tafereel dat wij hier voor oogen hebben. Het helpt niet, dat men met de zeis dit onkruid der Maatschappij afmaait: het moet met de wortelen uitgerukt worden.

In welke betrekking, kan nu gevraagd worden, staat de Vorst tot het vraagstuk van den tegenwoordigen tijd? Wáár is des stuurmans leidstar op de schuimende zee? Na hetgeen zoo straks is gezegd geworden, kunnen wij kort zijn. Nóg straalt de poolstar aan het uitspansel; nóg geldt het oude gezegde: een *Zweedsch* Koning moet *Zweedsch* zijn. En is hij dit, vat hij regt den grondtoon in het wezen der Natie, maakt hij »het geslacht van den ouden geest" tot het zijne, en handelt hij in overeenstemming daarmede, dán kunnen wij vol hoop de toekomst te gemoet gaan; want dán staat de Koning op Nationalen grond, en dáár staat hij zéker. De blik dien wij in de inleiding op onze Geschiedenis wierpen, toont ons, dat *Zweden* dán rijk aan eere was als Koning en volk één waren, en niets vreemds tusschen beide drong of de goede verstandhouding stoorde. Wij toonden aan, dat volksvrijheid en Koninklijke magt vereenigd, de twee magtige hefboomen waren, die ons Land opgeheven hielden, en dat de laatste, in hare zuiverste opvatting, niets anders was dan de hoogste uitdrukking van de eerste. De Koning, die ál

wat dit denkbeeld bevat, goed begrijpt, zal den regten weg niet missen. Doch wij moeten het bekennen, hoe eenvoudig het ook schijnen moge, niemand kan daarvoor instaan, en wel mogen zij die geroepen zijn om het lot des volks te leiden, met SALOMO's heerlijk gebed instemmen: »Geef Uwen dienaar een volgzaam hart, dat hij Uw volk moge rigten, en verstaan wat goed en wat kwaad is!" Wij kennen geen schooner gebed bij de wieg van een troonopvolger.

Jeugdige Vorst! wij hebben vlugtig het gewigt en de moeijelijkheden aangewezen van de roeping tot welker vervulling gij geboren zijt. Wij hebben niet reeds bij de wieg de rozen der vleijerij willen uitstrooijen. Ach! in onze dagen is de baan der Koningen niet altijd een met bloemen bestrooid pad; het noodlot bakent den weg af met eene ijzeren hand, niet met rozen-vingeren. Om de lippen, waarom nu een onschuldige glimlach zweeft, zal menigmaal de zwaarmoedigheid zetelen, en meer dan eenmaal zal het nu zoo heldere kinder-oog door treurigheid beneveld worden. Doch vertrouw op den Heer, en sluit u aan uw volk! Heb het lief, en uwe liefde zal niet onbeantwoord blijven. In den boezem des volks ligt een schat, veel kostbaarder dan al de goudschatten der nieuwe wereld; geen draak uit de Sage bewaakt dien: gij behoeft dien slechts te *willen* en hij is uw. Hij is door uwe vaderen verkregen, en het volk houdt dien voor u gereed; het hoopt hen in u te zien herleven: in u de heldenkracht van KAREL JOHAN op nieuw te zien geboren worden; de regtvaardigheid en goedheid van uwen grootvader, de grootschheid van geest en de vaderlandsliefde van uwen vader te zien schitteren. Blijf hunner en uwer waardig, en het zal u gelukken uw volk zijner en hunner vaderen waardig te maken. — En als gij dan eenmaal, na voleindigden togt, uw vermoeid hoofd ter ruste legt, zal hetzelfde volk, dat nu warme gebeden voor uw welzijn ten Hemel opzendt, knielend op uw graf den Hemel danken, die het gebed verhoorde, en U zond óns tot zegen. Dan zal weder het klokgelui uit het oude Huis Gods gehoord worden, klaagtoonen zullen daarvan uitgaan, en in de geschiedrollen zal geschreven worden wat reeds vroeger eenmaal daarin opgeteekend werd: »Geen oog was droog zoo lang het klokgelui den dood van den grooten KAREL verkondigde".

»Gij, Heer des hemels! wees met ons, zoo als gij vroeger met ons waart! — Verwek weêr op ons strand den geest van vroeger jaren, bij onzen Koning en diens Raad; en laat Uw geest steeds rusten op heel het Noordsche Land!"

ALVA IN BERGEN.

Bergen (in *Henegouwen*) was, na een beleg van bijna drie maanden, den 19^{den} September 1572, bij verdrag (*) aan ALVA overgegaan; »verdrag" — zegt WAGENAAR — »dat eerlijk werd nagekomen", en *Henegouwens* Geschiedschrijver, DELEWARDE, vermeldt ons zelfs, hoe ALVA »den verdachten burgers veroorloofde rustig in de stad te blijven, of haar vrij en vrank te verlaten. *Hij mishandelde de burgers niet*........ Wanneer wij onze voorvaders gelooven mogen, dan kwamen zij met den schrik vrij". Hoe weinig daarvan aan was, toonen echter de mededeelingen, vóór korten tijd door Prof. ALTMEYER, van *Brussel*, uit het Archief van *Bergen* (†) geput, en onder den titel: *Une succursale du tribunal de sang* uitgegeven. Hij vond daar, met name, een »Register der lijfstraffelijke vonnissen en veroordeelingen tegen de teregtgestelden en gebannenen wegens de overrompeling der stad *Bergen* (door LODEWIJK van *Nassau*) op den 24sten Mei 1572, en wegens zamenspanning met de vijanden", waaruit ten klaarste blijkt, hoe zwaar op *Bergen*, zoo goed als op *Zutphen*, *Naarden* of *Haarlem*, de wraakgierige hand van FILIPS' beul gedrukt heeft. Van den 27sten

(*) „Alle inboorlingen, die onder LODEWIJK van *Nassau* de wapens hebben gedragen, kunnen, zonder wapens, met hunne roerende have, even als de soldaten, de stad verlaten. Alle andere inwoners en het gemeene volk kunnen daar blijven, zonder dat men hunne personen bemoeijelijken of hun goed nemen zal, behalve Z. Majesteits ambtenaren, en allen, die in eenig opzigt van de inneming der stad (door LODEWIJK van *Nassau*) geweten, en daarbij geholpen of den vijand vrijwillig gediend hebben. Allen die de stad verlaten, kunnen voor 't oogenblik voor geene andere zaak worden teruggehouden, die zij sedert de overgave der stad gedaan hebben; en zullen deze vredesvoorwaarden in den ruimsten omvang gelden."

(†) Daarheen overgebragt uit het Hôtel *de Naast*, waar LODEWIJK van *Nassau*, tijdens zijne bezetting der stad, de Protestantsche Godsdienst liet houden, en dat in onze dagen is ingestort.

December 1572 tot den 27sten Augustus 1753 alleen geeft dat Register 72 veroordeelingen, waarvan 69 tot den dood door zwaard, vuur, of de koord: 29 der veroordeelden waren laken- of saai-werkers; de overige 40 waren: adelijken, goudsmeden of welgestelde handwerks- of ambachts-lieden. Hunne goederen werden verbeurd verklaard en verkocht, hunne weduwen en kinderen uit de *Nederlanden* gebannen. De ellendige NOIRCARMES (*), de verderver van *Valenciennes* (†), had de leden van den *Bergschen* »bloedraad" benoemd, nadat hij 90 personen op eens had doen gevangen zetten; als een roofvogel aasde hij op den buit, hem uit de verbeurd verklaarde goederen te wachten; bij het onderteekenen der vonnissen schreef hij tevens terstond de order uit, hem, vóór alle andere uitgave, eene belangrijke som daaruit te verstrekken. »Verhaast toch de handelingen tegen de oproermakers" — schreef hij den bloedraad — »gij kunt mij geen grooter genoegen doen; verzuimt niet, om, zoo dikwijls het u gepast voorkomt, de pijnbank aan te wenden bij hen van wie gij iets hoopt te halen." Ook de »bloed-regters" gaven hem daarin slechts weinig of niet toe; »men neme toch" — zoo schreven zij — »het aantal der teregtstellingen in aanmerking, die wij in de dienst Gods en des Konings voltrokken hebben, en bedenke het hatelijke van onze betrekking". NOIRCARMES antwoordde, dat hij aan hen denken zou. Tot een blijk der onvergefelijk harde wijs waarop zij bij hunne regtspraak te werk gingen, mogen de volgende proeven dienen. »PIERRE DELESTE, sayetfabrikant

(*) Over het ellendig eer- en baatzick karakter van den afvalligen NOIRCARMES vergelijke men de treffende opmerkingen van den Schrijver der *Cartons voor de Geschiedenis van den Nederl. Vrijheidsoorlog*, in den *Gids* voor 1846, bl. 438—440.

(†) „In *Valenciennes* gaf hij het eerste voorbeeld van hetgeen sedert zoo vlijtig door ALVA's bloedraad werd nagevolgd. Rijk zijn gold voor misdaad; want de goederen der veroordeelden kwamen ten voordeele van de overwinnaars, en voor zich en zijn getrouwen handlanger LARGILLAC, den bevelhebber van *Landrecies*, vorderde NOIRCARMES een deel van den buit. Wilde de Landvoogdes matiging; met woorden, met boden, met brieven dreef NOIRCARMES haar tot de uiterste maatregelen" enz. Zie den aangehaalden Schrijver, bladz. 439, en de daar aangevoerde staaltjes; het bestier van *Henegouwen* en het toezigt op den *Bergschen* bloedraad kon in geen betere handen zijn.

van beroep, hoofdman der *Bergsche* vrijwilligers, veroordeeld tot den dood, en wel door het zwaard, omdat hij van adel en geen der slechtsten is. Zaturdag, den 24sten Jan. 1573, werd het vonnis hem bekend gemaakt, en nadat hij gebiecht en de Mis gehoord had, aan hem voltrokken; de Gouverneur der stad, MAXIMILIAAN DE LONGUEVAL, Heer van *Vaulx* (door ALVA daar aan 't hoofd van 4 compagniën *Waalschen* gesteld) heeft, uit aanmerking van zijn schoon, zacht, en katholiek sterven in rouw en boete, vergund, dat zijn lijk door de *Franciscanen* begraven wierd. — BLAISE BLOUZET, zeepzieder, overtuigd de preken der scheurmakers te hebben bijgewoond; hoewel hij voorbrengt, slechts door armoede daartoe gebragt te zijn, om in de aalmoezen der ketters te kunnen deelen, tot den dood met de koord veroordeeld; daar het bewezen is, dat hij, bovendien, vrijdags, zonder gewetensbezwaar, vleeschsoep gegeten, en ook bij de plundering van *St Lacre* een gouden crucifix medegebragt heeft. — SIMON DRANONCEAU, sayetfabrikant, gehuwd en vader van twee kinderen, door het zwaard ter dood gebragt, omdat hij onder de bevelhebbers BASTIEN en AYELLES de wapens heeft gedragen, met verdachte lieden omgegaan, ongeoorloofde redenen gehouden, verdachte liederen gezongen, en den ambtenaren der belasting zijn achterdeel gewezen heeft. — PIERRE DEWARBOIX, vader van 4 of 5 kinderen, met het zwaard gedood, omdat hij de wapens gedragen heeft, en zich niet heeft willen laten doodslaan voor de dikzakken, die den tienden penning bewilligd hadden. — JOSSE BOUILLET, desgelijks vader van 4 of 5 kinderen, omdat hij in de compagnie van Capn. MICHEL gediend heeft, en om de vreemde en gevaarlijke taal, die hij bij den drank heeft uitgebragt".

Allen die, zich op het woord van den Heer DE MALAIN, een *Spaansch* hoofdman, verlatende, in spijt hunner vroegere handelingen, in de stad gebleven waren, ondergingen een dergelijk lot: onder hen zelfs een grijsaard van 62 jaren, omdat hij geduld had dat zijn zoon de wapens voerde. Wie aan de vestingwerken had gearbeid, van 't zelfde; wie niet biechten wilde, werd verbrand. Tien, veertien, negentien personen werden dikwijls op één dag gehangen, verbrand of onthoofd; galgen met half verteerde lijken bedekten 's heeren wegen. — Een en ander volsta tot een staaltje van de *Spaansche* woede bij de vermeestering van *Bergen*.

EENE DANSPARTIJ TE LA PAZ, DE HOOFDSTAD VAN BOLIVIA.

(*Uit het Reisverhaal van een Natuurkundige.* (*))

Het was 's avonds acht uur toen ik mijne woning verliet, om die op te zoeken waar ik ten dans genoodigd was. De straat was donker en verlaten. In een winkel, waar ik inliep om den weg te vragen, wees men mij eindelijk het huis waar ik zijn moest. De deur stond er open. Een klein *Indiaansch* meisje, dat ik beneden op de plaats vond, zeide mij de rigting die ik volgen moest, en zoo klom ik, in genoegzaam stikduister, naar de gaanderij op de eerste verdieping, aan welker einde ik een licht zag schemeren. Twee op een kier staande deuren, die ik vervolgens doorging, bragten mij eindelijk op een bewoond gedeelte: eene kleine kamer, waarin eenige gasten stonden, bezig met aan eene met kopjens en flesschen bezette tafel hunne sigaren te rooken. In een hoek der kamer zaten twee dames neêrgehurkt, die zich met het maken van ijs onledig hielden, terwijl eene oude *Negerin* wat verder op een grooten pot met punch, die te vuur stond, suikerde. Dat was de eerste *antichambre* der danszaal, en de beide dames waren de moeder en zuster der heldin van het feest, eene jonggetrouwde dochter des huizes. Nadat ik beide, even als den huisheer, die onder de rookers was, begroet had, werd ik in de tweede *antichambre* gebragt. Deze was alleen door de flaauwe stralen verlicht, die van de beide naastliggende vertrekken tot haar doordrongen; ik was daardoor eenige oogenblikken in 't onzekere, wie of wát er zich bevinden mogt. Eindelijk bemerkte ik dat er zich verscheiden dames in onthielden, tegen eene van welke ik in den donker was aangeloopen; zij droegen allen groote shawls, waarin zij haar hoofd gewikkeld hielden; zij hadden zich in twee halve kringen gesteld, om in 't midden ruimte te laten voor wie de kamer mogt willen doorgaan; sommige stonden, anderen zaten op stoelen of koffers, twee of drie zaten op een bed. Ik vernam dat het verwanten of bekenden der gasten waren, of wel hunne moeders, die, niet »gekleed genoeg" om zich op den voorgrond van 't feest te vertoonen, er althans een kijkje van wilden hebben.

(*) Dr. WEDDEL, Lid der Wetenschappelijke Commissie van *Zuid-Amerika.*

Met een paar schreden verder was ik in de balzaal; daar waren geene sigaren en geene shawls meer; alles schitterde er van zijde en kant, wit-leêren handschoenen en verniste laarzen: maar daarbij de diepste stilte. De dames waren aan de eene zijde der zaal gezeten; de heeren, op weinige uitzonderingen na, aan de andere. Beiden wachtten op de militaire muziek, die het orkest moest vormen, maar niet verscheen. Weldra vernamen wij, dat zij eerst ten half tien komen zou. De stilte bleef daardoor nog voortduren, en nam werkelijk geen einde vóór de muziek er was. Het zou mij echter onmogelijk zijn de werking te schilderen, door haar eindelijk opdagen te weeg gebragt. Op het eerste gerommel der trom scheen een elektrische stroom door alle zenuwen te gaan, en, als door een tooverslag, vertoonde er zich een lach des blijdsten levens op aller gelaat. Ten zelfden tijde werd ook de punch aangebragt. De jonge heeren maakten zich ieder van een of twee koppen meester, die zij vervolgens eene der dames aanboden. Daarop hief het orkest eene quadrille aan en het bal nam een aanvang. Op den eersten dans volgde er nu weldra een tweede en derde, en zoo vervolgens, even als de eerste ronddeeling van punch spoedig van meerderen gevolgd werd, en de opgewondenheid der dames nam toe naar de mate der hoeveelheid geestrijken drank die haar werd ingeschonken; zij was echter nog verre van reeds op hare grootste hoogte te zijn.

Er werd een oogenblik verpoosd, terwijl het ijs werd binnen gebragt, dat door iedereen zeer geroemd werd. Vervolgens werden er fleschen Champagne en Xères aangevoerd. Ieder heer maakte zich toen van zoo vele glazen meester als hij magtig kon worden, en de dames moesten daarop achtervolgens, zonder onderscheid of tusschenpoos, drinken met ieder die haar daartoe kwam uitnoodigen.

De hoofden raakten natuurlijk hoe langer zoo meer verhit: een nieuw tijdperk voor het bal was dáár. Men begon de volksdansen of *bailesitos*, die alleen door hunne weinige kalmte uitsteken. Daar wordt ook eene taal bij gevoerd die men zeker in minder opgewonden oogenblikken niet uiten zou. Het orkest speelde alle *bailesito*-wijzen meesterlijk. Het getiktak van den trommelslager, die beurtelings op het kalfsvel en dan op het hout sloeg, gaf haar eene eigen levendigheid, terwijl de liedjens, die een der muzikanten er bij zong, ofschoon niet van

den meest kieschen inhoud, echter niet minder piquant waren. Gewoonlijk zijn er slechts twee of vier dansers bij ieder *bailesito*; maar zij zijn toch niet de eenigen die er deel aan nemen. Er komt een oogenblik, waarin, op een door de muzikanten gegeven teeken, de gansche zaal naar de maat in de handen klapt, en met voetgetrappel, verheffing van stem, en levendig gebarenspel de *bailerinos* aanzet. Op dat oogenblik ziet men het best tot welk eene hoogte de opgewondenheid van 't gezelschap is gestegen. Verder meende ik dan ook dat zij niet zou kunnen gaan; maar ik bedroog mij.

In eene korte pauze beslisten de dames, die daartoe onder elkander beraadslaagd hadden, dat een zeker kolonel, die toch tamelijk vrolijk was, dit nog niet ware in genoegzame mate, en zij veroordeelden hem dus — ter dood. Zij omringden daarop haar slagtoffer en deden hem op eenen stoel, midden in de zaal, plaats nemen. Ten zelfden tijde hief het orkest een lijkmarsch aan; en nu was de ongelukkige kolonel gedwongen achtervolgens even zoo vele glazen Champagne of Xères te drinken als er dames tegenwoordig waren. Toen hij dit gedaan had hield de muziek op, en werd hij-zelf weder vrijgelaten.

Zoo mag het omstreeks twee ure in den morgen geworden zijn; vele dansers hadden zich reeds verwijderd, omdat zij door den wijn bevangen waren, en dus liever verkozen uit te rusten. De anderen zochten nieuwe kracht te putten uit het nuttigen van ham en koud gevogelte, van 't welk zij de fijnste stukken aan de dames aanboden. Meer dan ééne blanke hand reikte mij toen op de punt eener vork een stuk eendvogel of ham toe, dat, bij de koortsige gesteldheid waarin ik verkeerde, mij juist niet het meest gewenschte voedsel was. Hoe veel moeite ik echter deed om mijne mindere welgesteldheid te verhelen, men scheen te bemerken dat ik niet zoo opgeruimd was als 't behoorde, en zoo besloot men ook mij ter dood te brengen. Op een oogenblik dat ik daarop het minst verdacht was, maakten de dames zich van mij meester en plaatsten mij op den fatalen stoel; waarop het orkest zijn lijkmarsch weder aanhief. Ik kon niet anders dan mij aan mijn noodlot onderwerpen, en zwolg dus lijdzaam het vocht in, dat mij werd toegereikt. Mijne goedwilligheid was zoo groot, dat men mij, zoo 'k geloof, nog meer gaf dan eigenlijk noodig was.

Na de mijne volgden er nog meer teregtstellingen, en met elke klom de luidruchtigheid der vreugde altijd hooger; de heeren voerden haar eindelijk in top, door al de dames op eens ter dood te veroordeelen. Ik mag echter niet onopgemerkt laten, dat de straf niet ten uitvoer werd gelegd, dan na een krachtigen, eerlijken tegenstand van de zijde der veroordeelden. De dans begon vervolgens op nieuw, en het bal duurde tot vijf ure in den ochtend, toen de muziek aftrok en ik mede.

BLINDE WILLEM.

(*Naar het Hoogduitsch.*)

Ik had eenige weken te *Arlès* doorgebragt, en al de schoone gewrochten van den Romanischen bouwtrant, waaraan die stad en hare omstreken zoo rijk zijn, bezocht en bewonderd; het eenige dat mij nog te bezigtigen overbleef, was het onder KAREL *den Groote* gestichte Benediktijnen-klooster *St. Guilhem le Désert*, dat westelijk van *Arlès* aan den *Herault* ligt. Op een warmen Meidag in 1851 ondernam ik den togt derwaarts, en wandelde van de beroemde, nog uit den tijd der *Romeinen* afkomstige brug over den *Herault*, het rotsige dal in, waar een smal, door steile bergwanden begrensd pad langs den afgrond loopt, door welken de woeste rivier zich schuimend en bruisend eenen weg baant. Tot digt bij het dorp ziet men niets dan kale rotsen: eene barre woestijn, zonder eenig spoor van groeikracht. Dáár bevindt zich de zonderlingste brug die men zich verbeelden kan, en vreemd afsteekt bij de zoo kunstige *Romeinsche* brug aan den ingang van het dal: zij bestaat uit een kabeltouw, hetwelk, aan uitstekende rotsblokken vastgehecht, slap over den afgrond hangt, en waar langs men op een aan touwen bevestigd dwarshout gezeten, door middel van een katrol de overzijde bereikt. Toen ik bij deze hoogst eenvoudige brug aangekomen was, werd ik op een allerbekoorlijkst schouwspel vergast. Van de hoogte aan den overkant kwam een jong meisje vrolijk van het ééne rotsblok op het andere naar beneden huppelen; het witte kleed was ter zijde opgenomen en in den gordel gestoken; een zwart fluweel jakje hing luchtig over den éénen schouder, en een groote stroo-

hoed bedekte te naauwernood het rijke zwarte haar, dat in golvende lokken over hals en rug nederhing. In hare armen droeg zij eene kleine harp, die zij, om haar niet aan de rotsen te beschadigen, bij hare sprongen hoog boven het hoofd tilde, en ze tevens, om het evenwigt niet te verliezen, als balanceerstok nu regts dan links hield. Zoo bereikte zij gelukkig de kabelbrug. Zonder aarzelen plaatste zij zich op het dwarshout, nam de harp in den linker-arm, hield zich met de regterhand vast, stootte zich met de voeten van den kant af, en kwam zóó als op de vleugelen des winds naar de overzijde gevlogen, terwijl zij uit volle borst eene soort van *Tyroler Jodler* uitstiet, die ver in de bergen weêrkaatste.

— Bravo! mijn kind! goed gevlogen! — riep ik haar toe, toen zij vlak bij mij weder op den vasten bodem stond.

— *Ma foi!* — antwoordde zij — dat zijn wij hier te lande gewoon.

— Behoort gij in dit land te huis? — vervolgde ik, terwijl ik met haar verder naar het dorp wandelde. — Dat had ik niet gedacht; want uw instrument is hier vreemd, en dit is het eerste, dat ik in deze streken zie.

— Ge hebt gelijk — zeide zij — ik ben de eenige hier in den omtrek die harp speelt. En dat heeft eene goede reden. Ik heb het van iemand geleerd die ook niet hier uit het land is. Daarom doet het mij ook niemand na! — riep zij met zekere trotschheid, die haar niet kwaad stond. — Ge zijt waarschijnlijk een vreemdeling in het Zuiden? — vervolgde zij, en nam mij daarbij met hare groote zwarte oogen van het hoofd tot de voeten op.

— Ja, zeker! — antwoordde ik — ik kom uit een vreemd land, ver van hier, waar veel harp gespeeld wordt.

— Ei! — riep zij, en bleef staan, en keek mij nog eens aan. — Misschien... dat zou heerlijk wezen... misschien zijt gij een *Duitscher?*

— Nu, als gij dat zoo heerlijk vindt, dan kom ik uit *Duitschland.*

— o, Hoe gelukkig! — riep zij uit. — Kom, kom spoedig, wat ik u bidden mag! — voegde zij er bij, terwijl zij haastig voortstapte. Maar nu bleef zij weder staan, en vroeg: — Uit welk land van *Duitschland* komt gij eigenlijk? Ik weet dat er in *Duitschland* veel verschillende landen zijn.

— Het is verwonderlijk — zeide ik, en kon een glimlach niet verbergen — het is verwonderlijk, hoe goed gij met mijn vaderland bekend zijt! Ik kom uit het *Duitsche* land dat men *Bohemen* noemt.

De vreugde van het meisje kende geene palen meer; zij sprong in het rond, klapte in de handen, lachte luid, en het scheelde weinig of zij ware mij om den hals gevallen. Ik stond geheel verbaasd, en begreep volstrekt niet waarom het *Languedocsche* meisje over het gezigt van een *Bohemer* zoo verrukt was.

— Wat zal de oude man gelukkig zijn! — riep zij eindelijk; — zijne blinde oogen zullen weenen van vreugde! Die goede oude man! *Pécayre!* Hoe jammer, dat hij u niet kan zien!

Daar ik haar nog altijd verwonderd aanzag, voegde zij, als verklaring van hare uitroepingen, er bij: — Hij is immers uw landgenoot, mijn oude grootvader. Hij is óók uit *Bohemen!* Maar sedert veertig jaren is hij hier, en heeft in al dien tijd geen landgenoot gezien, en verlangt zoo vurig naar zijn vaderland terug! — Lieve, beste Heer! — smeekte zij, de kleine handen als biddend zamenvouwende — kom met mij mede, spreek met hem! dat zal den ouden man verblijden en gelukkig maken. Gij doet waarlijk een goed werk.

Terwijl zij zoo vóór mij stond, en een blos van vreugde hare wangen kleurde, en hare donkere oogen nog helderder stralen schoten, zag zij er allerbeminnelijkst uit. — Kindlief! — zeide ik — breng mij waarheen gij wilt; ook mij zal het groot genoegen geven eenen landgenoot te ontmoeten.

— Komaan dan, *bon Mossjou!* — riep zij vrolijk, en snelde mij ongeduldig eenige stappen vooruit.

Ik begreep nu hoe zij aan de in dit land uitgestorven kunst van harpspelen kwam, en hoe de harp, een onbekend instrument in het Zuiden van *Frankrijk*, in hare handen gekomen was. Ik verbeeldde mij dat haar grootvader waarschijnlijk een dier talrijke *Boheemsche* muzijkanten was, die door de geheele wereld rondzwerven, en dikwijls in den vreemde blijven hangen.

— Is uw grootvader een muzijkant? — vroeg ik.

— Of hij muzijkant is! Hij speelt alle mogelijke instrumenten! — riep het meisje.

Dat antwoord kwam mij wel voor niet vrij van overdrijving

te zijn, maar ik herinnerde mij toch het spreekwoord, hetwelk zegt: dat men een *Bohemer* nooit vragen moet of hij een instrument speelt, maar hoe vele hij er speelt.

— Zie — vervolgde zij — hij heeft mij harp leeren spelen, en tien uren in het rond is er geene bruiloft, waar men mij niet ontbiedt. TUNA en hare harp zijn overal welkome gasten, en dat heb ik aan den goeden ouden man te danken. Hij-zelf speelt niet veel meer; voor de harp en cither zijn zijne vingers te stijf en te zwak, en voor de clarinet en fluit is hij reeds te kortademig. Maar de kunst verstaat hij nog, en toen hij ze mij als klein kind leerde, was hij ook nog jonger. En liederen kent hij! o, Men zou een groot dik boek vol kunnen schrijven met zijne liederen. De woorden versta ik niet, maar de melodiën zing en speel ik, en zij bevallen hier aan de menschen buitengemeen goed, en ik verdien er veel geld en eer meê. Ik kom nu juist van eene bruiloft terug, waar ik gisteren den geheelen avond gespeeld heb, en waar de menschen bijna tot tranen geroerd waren. Ik heb aan grootvader beloofd, dat ik hem wat moois zou meêbrengen, en nu breng ik hem een landgenoot! o, Hij zal weenen van vreugde! Somtijds — voegde zij er langzaam en droevig bij — somtijds is hij ziek van het heimwee; dan lijdt hij véél, en — dan heb ook ik wel wat van hem te lijden, hoe goed hij anders is.

Zoo keuvelend ging zij al sneller en sneller vóór mij uit, zoodat wij spoedig het dorp bereikten. *St. Guilhem le Désert* of *du Désert* ligt aan den ingang van een naauw, door hemelhooge rotsen ingesloten dal. Het plaatsje-zelf is zeer vriendelijk en levert met zijne oude kerk, met het oude klooster en met de bouwvallen van het kasteel van Don JUAN, die boven op de hoogte liggen, een schilderachtig gezigt op, hetwelk ik echter niet lang genieten mogt, daar TUNA haastig vooruit bleef stappen, tot dat wij aan een huis kwamen, dat tusschen de kerk en de rotsen in den verborgensten hoek van *St. Guilhem* gelegen was, en vroeger tot het klooster scheen behoord te hebben. Zij stiet eene deur open, die ongesloten was, ofschoon zich niemand in huis bevond.

— Grootvader is niet te huis — zeide zij, zette hare harp in een hoek, nam mij mijn ransel af, legde dien op eene kast, en vloog toen weder naar de deur. — Wij zullen terstond weten wáár hij is — vervolgde zij, en liet uit volle borst

eenige in de verte weerklinkende toonen hooren, die weder veel overeenkomst hadden met een *Tyroler Jodler*. Naauwlijks was de weerklank verstomd of wij vernamen uit de hoogte den lang gerekten roependen toon eener fluit.

— Grootvader hoedt de schapen bij het kasteel van Don JUAN — zeide zij — kom spoedig!

Ik beken, dat ik bij de brandende middaghitte veel liever in de koele kamer zou zijn blijven rusten; maar zij scheen er zoo veel prijs op te stellen om mijne kennismaking met haren grootvader te bespoedigen, dat ik haar zonder tegenspraak volgde. Zij geleidde mij door een donker straatje, dat aan den éénen kant door huizen, aan den anderen door eene rotswand gevormd werd, en vervolgens berg-op, langs een smal en steil voetpad, waar niets ons tegen de bijna loodregt nedervallende zonnestralen beschutte.

— Hoe komt het, TUNA! — vroeg ik — dat uw grootvader de schapen weidt, terwijl hij, zoo ik wèl verstaan heb, blind is?

— Dat hindert hem niet — antwoordde TUNA onder het voortwandelen — de schapen kennen hem en zijne fluit. Daarmeê brengt hij ze waarheen hij wil, op de bergen en weder naar huis. Ook heeft hij een goeden hond, en weet in de bergen overal den weg en verdwaalt nooit. Des avonds bezorgt een ander de schapen voor hem, en zoo komt het, dat Mijnheer GRENIER, de eigenaar, hem den post van schaapherder heeft laten behouden.

Wij klommen verder. Na verloop van tien minuten bereikten wij de bouwvallen van het kasteel. — Waar zijt ge, grootvader? — riep TUNA.

— Hier, mijn kind! hier, mijne dochter! — antwoordde de stem van een grijsaard. TUNA gaf mij een wenk om zachtkens voort te gaan, en sloeg een hoek om, waar, in de schaduw van een half vervallen muur, een oude man zat, in de eenvoudige linnen kleederdragt der boeren uit deze streek. Het zwart fluweelen buis en den breedgeranden hoed had hij naast zich nedergelegd, en digte, maar sneeuwwitte lokken hingen hem over hals en schouders neder, en deden het gerimpelde en door de zon verbrande gelaat te beter uitkomen, waarop de uitdrukking van zachtmoedigheid en hartelijke goedheid te lezen was. Aan de oogen kon men naauwlijks zien dat zij blind waren; hun eenigzins doffe glans verhoogde de

zachte uitdrukking van het geheele gezigt, en alleen de bewegingen, en het onzekere uitsteken der armen deden de blindheid vermoeden en wekten het gevoel van medelijden op.

— Zijt ge daar, TUNA! zijt ge weêr te huis? — riep hij vol blijdschap, en sloot ze in zijne armen en streelde hare lokken. — Hoe is het u gegaan? Wat hebt ge voor hen gespeeld? Waarom zijt ge zoo lang uitgebleven?

— Ik heb het heel goed gehad, grootvader! — antwoordde TUNA. — Natuurlijk heb ik uwe liederen gespeeld, en die hebben zoo goed bevallen, dat de menschen mij van morgen niet wilden laten gaan, en ik nog méér voor hen moest spelen.

— Dat geloof ik gaarne, dat mijne liederen hun bevallen hebben — zeide de oude man met een vergenoegden glimlach. En eensklaps begon hij half binnen 's monds eenige regelen van een *Duitsch* volkslied te zingen, terwijl zijne hand voortdurend liefkozend over het haar zijner kleindochter streek.

TUNA wenkte mij en vroeg mij met de oogen: of ik dat lied kende? Ik knikte van ja, en zij glimlachte, terwijl zij mij door schouderophalen en door eene beweging met de hand te kennen gaf, dat zij er niets van verstond.

— Ziet ge, TUNA! — hernam de grijsaard, nadat hij geëindigd had, weder in de landtaal — ziet ge, met mijne liederen zult gij altijd bevallen. Het kan niet anders. De *Duitsche* liederen zijn de schoonste op de geheele wereld, en moeten ieder hart roeren. En als gij nu nog de woorden er bij kondt zingen, en als de menschen hier ze konden verstaan, dan was uwe fortuin gemaakt — op de handen zou men u dragen van dorp tot dorp! Hebt ge mijn lievelingslied wel voor hen gespeeld? ge weet wel...?

En hij nam de fluit op en blies eene eenvoudige, zacht roerende melodie.

— Wel zeker heb ik! — zeide TUNA, hem liefkozend — ge weet immers, dat ik altoos uw lijfstukje speel!

— Och, het helpt alles niets! — zeî de oude man eensklaps op ontevreden toon — hoe dikwijls heb ik hun die heerlijke liederen vóórgespeeld en vóórgezongen, en nu doet gij het — maar zij leeren het nooit! Altijd heb ik gehoopt, dat ik nog wel eens op het land door een jongen of meisje zulk een lied zou hooren zingen — maar zoo gelukkig ben ik nooit

geweest. Geloof mij, TUNA! daarvoor moet men *Duitsch* bloed in de aderen hebben, als ik en gij; anders leert men het niet.

TUNA zag mij weder met een vriendelijken lach aan, terwijl mijn blik met aandoening op den grijsaard rustte, die treurde omdat hij het *Duitsche* volkslied in *Languedoc* niet inheemsch kon doen worden.

— Maar er is nog iemand met u meêgekomen, TUNA! — vervolgde hij — ik heb u op weg hooren spreken, en nu hoor ik nog de ademhaling van iemand die bij ons staat. Zijt gij het, DENIS?

— Neen, grootvader! het is DENIS niet — antwoordde TUNA, nog eer ik het woord kon opvatten.

— Wie is het dan?

— Een vreemde Heer.

— Een vreemde Heer? — vroeg hij verwonderd, terwijl hij eene ligte buiging maakte naar den kant waar ik stond. — Waarmeê kunnen wij u dienen? — vroeg hij verder op beleefden toon.

— Ik heb dien Heer verzocht, met mij te gaan, omdat ik wist dat het u verheugen zou! — zeide TUNA.

— Zeker! — sprak de oude man, nogmaals voor mij buigend — maar....

— Mijnheer komt uit verre, verre landen — vervolgde TUNA.

— Uit verre landen? — vroeg de grijsaard, nog altijd niet regt wetende wat hij van dit bezoek moest denken.

— Hij komt uit *Duitschland* — zeide TUNA voorzigtig.

— Uit *Duitschland!* — herhaalde hij op den toon der blijdste verrassing.

— Mijnheer komt uit *Duitschland*... uit *Bohemen*... is uw landgenoot — vervolgde zij langzaam, terwijl zij voorzigtig de vreugde en de verwondering gadesloeg, die zich in de gelaatstrekken en in de geheele houding van den ouden man openbaarden.

Hij stond roerloos; alleen de armen bewoog hij en strekte ze werktuigelijk naar mij uit. Hij wilde spreken, maar kon geen woord uiten; hij wilde naar mij toetreden, maar kon geen voet bewegen. Eindelijk stiet hij eenige stamelende klanken uit. TUNA begon te schreijen, en ook ik was niet geheel zonder vrees, want de aandoening scheen voor de krachten des blinden te sterk te zijn. Om hem tot bedaren te brengen

nam ik eene zijner handen, die hij mij toestak, in mijne beide handen, en zeide: — Uwe kleindochter dacht dat het u aangenaam zou wezen, een landgenoot te ontmoeten.

— o Mijn God! — zuchtte hij uit het diepste der borst, drukte krampachtig mijne handen, en trad naar den steen terug, waarop hij eerst gezeten had. Krachteloos zeeg hij daarop neder. TUNA overlaadde hem met de teederste liefkozingen. Hij drukte haar hoofd aan zijne borst en begon luid te schreijen. TUNA weende met hem. De groote herdershond uit de *Pyreneën*, die met blijkbare onrust het geheele tooneel had aangezien, bromde en toonde mij de tanden. TUNA beval hem zich stil te houden, en aan de voeten van zijnen meester ging hij weêr liggen.

— Och, Mijnheer! — sprak deze, zich tot mij wendende, in de *Duitsche* taal — verschoon de zwakheid van een ouden man. Haast zijn het veertig jaren geleden, ja, veertig lange jaren, dat ik geen *Duitsch* woord gehoord heb. Als ik niet met mij-zelven gesproken, als ik mijne liederen niet gezongen had, dan zou ik waarschijnlijk reeds lang de taal mijner moeder vergeten zijn.

Na deze op treurigen toon gesproken woorden een weinig bedaarder geworden, gaf hij mij met de hand een teeken, dat ik naast hem zou gaan zitten, en spreidde zorgvuldig zijn fluweelen buis uit, om mij eene zachtere zitplaats te bereiden. Hij verzocht mij iets van zijn vaderland te vertellen, en ik verhaalde hem zoo veel mij maar mogelijk was; maar zeide hem niet dat ik-zelf het reeds sedert verscheiden jaren verlaten had, om mijne verhalen niets van de voor hem zoo weldadige belangrijkheid te doen verliezen. Dikwijls viel hij mij in de rede met uitroepingen, als: — o Dat weet ik: daar ben ik dikwijls geweest! — wie had dat vóór veertig jaren gedacht! — is het mogelijk? wat kunnen de dingen spoedig veranderen! — dat zal ik wel nooit weder zien! — Daarop vroeg hij naar mijnen naam en het doel mijner reis, en wilde dat TUNA hem den vreemdeling naauwkeurig zou beschrijven. TUNA deed het, terwijl zij mij schalkachtig aanzag, en teekende mij zoo naauwkeurig mogelijk van top tot teen af.

— Vergeef mij — zeî de oude man — vergeef mij mijne vrijpostigheid. Maar in den vreemde zijn landgenooten zoo goed als bloedverwanten. Ik heet WILLEM HILLE en ben ge-

boortig uit het *Petschauer*-dal, niet ver van *Carlsbad;* hier in het dorp noemt men mij niet anders dan *de blinde Willem.* Ik ben op eene gansch andere wijs hier gekomen dan gij.

— O — zeide ik — ik weet zeer goed hoe de *Boheemsche* muzijkanten de geheele wereld rondzwerven, en hoe velen er in vreemde landen blijven. Men vindt er overal: in *Zweden,* in *Amerika*, in *Spanje*...

— Neen — sprak de blinde — met mij was het een ander geval. In mijne jeugd, als jongen van veertien jaren, heb ik óók met kameraden de wereld rondgezworven en in vreemde landen met spelen den kost verdiend. Het langst ben ik in *Duitschland* geweest, en daar heb ik langzamerhand al die schoone liederen geleerd, die wij in het *Duitsche Bohemen* slechts zelden hooren. Later gingen wij ook naar *Denemarken*, *Zweden* en *Holland.* Ik was al goed in de twintig toen ik weder in mijn land kwam en van mijne spaarpenningen een huisje wilde bouwen. Maar toen barstte juist op nieuw de oorlog uit; men stak mij onder de soldaten, en omdat ik zoo vele instrumenten speelde werd ik tot mijne groote vreugde bij het muzijk-corps van een regement geplaatst. Wij trokken met de armee in *Frankrijk* binnen, en *Lyon* werd ons regement als garnizoens-plaats aangewezen. Juist in dien tijd begonnen te *Nismes* de onlusten tusschen Roomschen en Protestanten, en daar, na den val van Keizer NAPOLEON, de meeste soldaten gedeserteerd waren, riep de Hertog VAN ANGOULÊME de *Oostenrijkers* uit *Lyon* te hulp. Vier duizend man marcheerden daarheen; het grootste gedeelte bezette *Nismes* en verjoeg de rustverstoorders, die bij Roomschen en Protestanten evenzeer gehaat waren. Een paar honderd man en met dezen de regements-muzijk bleef te *Uzès*, waar het rustig was. Maar de roovers, die zich *Verdets* noemden, liepen nu het platteland af en tastten de plaatsen aan die maar zwak of geheel niet bezet waren. Zoo kwamen zij op zekeren dag ook te *Uzès.* Aan hun hoofd stond de beruchte booswicht GRAFFAN, die ook QUATRETAILLON of de vierdubbele beul heette. Zij plunderden, moordden, staken de huizen in brand: Roomsch of Protestant, dat was hun om het even. Maar in *Uzès* was een waardig man, PATHIEU genaamd, die de verschrikte inwoners trachtte te bemoedigen en te bewegen om de handen ineen te slaan; hij verzocht ook de *Oostenrijkers* zich met

hen te vereenigen en de roovers te verjagen. Dat deden de *Oostenrijkers*, en wij muzijkanten liepen mede. Met den wakkeren PATHIEU aan het hoofd, verdreven wij QUATRETAILLON spoedig uit de stad; maar nu verspreidden zijne benden zich in de omstreken; dit vernamen wij en snelden bij kleine afdeelingen naar buiten. Uit een eenzaam gelegen huis klonk ons rumoer en hulpgeschrei te gemoet, en aan de deur stond een meisje, dat geheel alléén den ingang aan vijf *Verdets* betwistte. Haar gezigt was doodsbleek; hare lokken hingen los neder; hare kleederen waren in wanorde. In de borst had zij reeds eene wond, waaruit het bloed stroomde — toch hield zij zich nog staande, met de ééne hand aan de deur, terwijl zij met de andere de aandringende roovers terug stiet.

— Zie, mijn waarde landgenoot! — dus brak de grijsaard hier zijn verhaal af — zie mijne TUNA eens aan; alle menschen zeggen dat zij het evenbeeld van dat heldhaftige meisje is. Dat meisje was hare grootmoeder en heette even als zij TUNA. Hoe gelukkig zou ik zijn als ik haar zien kon! — zeide hij op teederen toon, terwijl hij TUNA's hoofd in zijne beide handen nam en zich nederboog, als of hij inderdaad in het schoone gelaat van het jonge meisje konde zien.

De blinde vervolgde: — Juist op het oogenblik dat wij toesnelden, legde een der booswichten zijn geweer op het meisje aan; ik sloeg het hem uit de hand en velde hem met een sabelhouw neder. De anderen gingen op de vlugt zoodra zij ons zagen, en nu zeeg het meisje bewusteloos ter aarde. Ik droeg haar naar binnen, terwijl mijne kameraden de *Verdets* vervolgden. In de kamer vond ik eene aanzienlijke familie, bestaande uit eene dame en verscheiden kinderen: TUNA, het kindermeisje, had ze verdedigd. Aan hen gaf ik de gekwetste over en wilde mijne kameraden volgen — ik kon niet. Ik kon het meisje niet verlaten zoo lang de wond nog bloedde en zoo lang zij de oogen niet opende. Haar eerste blik dankte mij voor hare redding — en nu kon ik weder niet gaan. — Waartoe zou ik vele woorden verspillen, Mijnheer? Ik kwam dagelijks, en bragt geheele dagen bij de beminnelijke TUNA door. De wond was niet doodelijk, en TUNA genas spoedig onder de liefderijke verpleging van mij en de dankbare familie. Eensklaps verspreidde zich het gerucht, dat de *Oostenrijkers Uzès* zouden ontruimen, en uit alle dorpen, vlekken

en steden vlugtten de inwoners naar het gebergte der *Cevennes*, waar zij zich veiliger tegen de *Verdets* waanden. Ook TUNA trok met hare meesteres naar het gebergte. De dorpen waren niet groot genoeg om al de vlugtelingen te herbergen; dus woonden zij onder tenten op het veld, in de wijngaarden en op de bergvlakten, en plaatsten op verheven punten schildwachten, die de geheele omstreek in het oog moesten houden. Daar zij zeer talrijk, en de toegangen tot de valleijen gemakkelijk te verdedigen waren, zoo verschenen ook de *Verdets* niet, en de vlugtelingen leefden in vrede, Roomschen en Protestanten, onder elkander. De regements-muzijk had in dien tijd weinig te doen, en ik trok elken morgen in de vroegte, met of zonder verlof, eenige uren ver naar de vlugtelingen in het gebergte, en keerde eerst laat in den nacht terug. Om hun een vermaak te verschaffen, ook wel een weinig om aan TUNA een blijk van mijne kunst te geven, nam ik mijne fluit en clarinet mede, en de jonge lieden dansten naar mijne muzijk. Ik was een welkome gast, en gevoelde mij te huis bij de vervolgden en gelukkig bij TUNA. Weldra bleef ik dagen en nachten lang buiten, en het viel mij hoe langer hoe moeijelijker, van TUNA naar mijne standplaats terug te keeren. Onze chef nam het met de muzijkanten zoo naauw niet. Eens echter dat ik naar *Uzès* terugkwam, was de *Oostenrijksche* bezetting afgetrokken om zich te *Nismes* met het hoofd-corps te vereenigen. Van daar moesten zij te zamen over de *Rhône* weder naar *Lyon*, en eindelijk van *Lyon* naar *Oostenrijk* terugmarcheren. Ik kon niet volgen; ik wist immers niet of TUNA mij wilde vergezellen. Dat moest ik weten, en ging dus naar het gebergte terug; maar ik had geen moed om het haar te vragen, en zoo verliep dag op dag, tot dat ik eindelijk vernam dat het regement naar *Lyon* gemarcheerd was. Nu had ik moeten vertrekken; maar ik dacht dat ik nog wel vóór den aftogt der troepen met TUNA in *Lyon* zou kunnen zijn, en er met eene ligte straf zou afkomen, als ik vrijwillig terugkwam, en dat ik die straf met vreugde voor haar zou dragen. Als ik haar slechts aanzag, was ál mijne zorg vervlogen. Zoo verliep weder eenige tijd, en toen, bij het blusschen van eenen brand, dien de *Verdets* gesticht hadden, mijne uniform te loor ging en ik genoodzaakt was mij in de kleederdragt van het land te steken, kwam ik mij-zelven niet meer als een *Oosten-*

rijksch soldaat voor. Omstreeks dien tijd werd ik in de dagbladen door het Generaal-commando als deserteur gesignaleerd; dat viel mij zwaar op het hart. TUNA ried mij, dieper in het gebergte de wijk te nemen, naar het dorp waar hare ouders woonden, en beloofde dat zij mij spoedig zou volgen. Die belofte besliste mijn lot. Ik volgde haren raad; maar het viel mij toch zwaar een deserteur te zijn, hoewel ik nooit een eigenlijk soldaat geweest ben. Ik schikte mij er intusschen in, toen ik vernam dat de *Oostenrijkers* uit *Lyon* weg waren, en toen op zekeren dag TUNA bij hare ouders aankwam en daar zonder aarzelen op mijne vraag tegen mij zeide: — Gij hebt mijn leven gered, gij hebt uw vaderland voor mij opgeofferd; ja, ik bemin u en wil uwe vrouw zijn. — Ik kon mijn geluk niet regt beseffen; het was mij altijd als of die soldaten-eed mij vroeg of laat nog eens zou noodzaken TUNA vaarwel te zeggen; als of ik met ijzeren ketens aan *Oostenrijk* verbonden was. Van de nasporingen der *Fransche* overheid had ik wel niets te vreezen; want die liet zich aan een eenvoudigen muzijkant niet gelegen zijn, en leverde bovendien geenen deserteur over. Toch was ik niet gerust.

Blinde WILLEM zweeg. Hij scheen in de herinnering van oude tijden te verzinken, en mij en al wat hem omringde te vergeten. Van deze pauze wil ik gebruik maken om den lezer eene opheldering te geven. Het moet hem bevreemden, dat ik onhandig genoeg de kleindochter en de vrouw van den blinde met denzelfden naam noem, en zoo doende misschien onduidelijkheid en verwarring veroorzaak. Ik doe dat vooreerst omdat de genoemde personen inderdaad zoo heetten, en ten tweede om getrouw te blijven aan hetgeen in de landstreek waar ik den lezer binnenleide, gebruikelijk is. Het is, namelijk, in het zuidelijke *Frankrijk* bij de plattelandsbewoners, sedert onheugelijke tijden, de gewoonte, dat de naam der moeder altijd op de oudste dochter overerft. Van daar dat dezelfde vrouwelijke voornaam bijna in elk huis tweemaal, dikwijls zelfs driemaal voorkomt. Men onderscheidt de personen dan alleen door verschillende *deminutiven.* Heet de grootmoeder MARQUESUNA, dan noemt men hare dochter QUISUNA en hare kleindochter TUNA. Sterft de grootmoeder, dan neemt de dochter haren vollen naam aan, en de kleindochter rukt tot den eersten graad van verkleining op. Alleen wanneer de jongste uit

de reeks nog in de kinderjaren is, behoudt zij den laagsten verkleiningsgraad, dien men ook wel uit teederheid aan oudere personen geeft. Zoo had TUNA, gelijk wij weldra zullen vernemen, sinds lang het regt om den vollen welluidenden naam MARQUESUNA te dragen, maar haar grootvader noemde haar nog altijd bij den kindernaam.

Niet zoo lang als deze opheldering duurde het stilzwijgen van den grijsaard.

— Mijne vrouw — dus vervolgde hij — deed mij intusschen weldra mijnen eed en de *Oostenrijkers* vergeten. Uit de wijzen die ik neuriede of op mijne clarinet blies, raadde zij altoos wat zorgen mij kwelden, en zij wist steeds een middel om ze te verjagen. Mijne muzijk gaf mij een goed bestaan, want ik was de eenige muzijkant in het gebergte. QUISUNA schonk mij weldra een lief dochtertje. Vaderland en eed waren vergeten: ik was zoo gelukkig! Maar toen begon een rampspoed....

Hier brak de oude man zijn verhaal weder af, terwijl hij zich met de zonderlinge vraag tot mij wendde: — Hebt ge wel ooit clarinettisten met goede gezonde oogen gezien?

— Dat dunkt mij wel! — antwoordde ik met een glimlach.

— Ik ook! — zeide hij ernstig — ik heb er óók gezien, maar niet vele. Het is bijna het eenige instrument dat blinden leeren; en wie het leert, die wordt blind. Zoo is het mij óók gegaan. Naauwlijks twee jaren na onze bruiloft werden mijne oogen zwak en gedurig zwakker; geen Doctor en geene bril hielp mij. Toen gaf men mij den raad, eene bedevaart naar het graf van St. GUILHEM of WILLEM te doen. Ik ondernam de reis; mijne vrouw moest mij geleiden, hoewel zij haar kind op den arm droeg. De togt door het gebergte duurde langer dan eene week; de vermoeijenis en de hitte hadden de kwaal verergerd, en ik was stekeblind nog eer ik het graf van mijnen schutspatroon bereikt had. Blind kwam ik hier aan, en was nog in de kracht van mijn leven. Mijn droevig lot verwekte groot medelijden te *St. Guilhem le Désert;* het trof ook toevallig, dat de Heer GRENIER, de grootste landeigenaar uit het plaatsje, een bloedverwant was van de familie bij welke mijne vrouw gediend had; en tot erkentenis van de dienst, die zij bij de verdediging van het huis bewezen had, en van de wond aan de gevolgen waarvan zij van tijd tot tijd

nog sukkelde, gaf hij ons vrij wonen in het oude huis bij de kerk. Wat eene vrouw vermag heb ik toen ondervonden: mijne TUNA was het licht mijner oogen, mijn staf, mijne hand en mijn voet. Zij werkte bij den Heer GRENIER, en voorzag in ons aller onderhoud, daar ik uit hoofde van mijne blindheid niet meer kon rondtrekken om met muzijk maken nog wat te verdienen. Ik zal u niet lang verhalen van het ongeluk der blindheid, hoe het mij in den beginne geheel ter nederdrukte; en ook niet van het nog grootere ongeluk, dat mij slechts weinige jaren later trof. De aanhoudende arbeid en de gevolgen der wonde, die ernstiger was geweest dan wij in het eerst gedacht hadden, ondermijnden de krachten mijner vrouw, zonder dat ik blinde man het bespeurde, en eer ik op mijn ongeluk zelfs maar in gedachte voorbereid was, daalde TUNA in het graf. Mijne dochter trouwde reeds op haar zestiende jaar — men trouwt hier te lande vroeg — een braaf man, een wever uit *St. Guilhem;* de geboorte van dit kind, dat hier aan mijne voeten zit, kostte haar het leven. Zoo trof mij slag op slag. Het kind was nog geen zes jaren oud, toen de vader het mij overgaf om mij te leiden; hij-zelf ging naar *Aniane* om in de fabrijk te werken, waarvan de oprigting hem en de overige wevers hier ter plaatse broodeloos had doen worden. Ik had intusschen, terwijl ik in mijn ongelukkigen toestand dikwijls eenzaam tusschen de rotsen ronddoolde, in weerwil van mijne blindheid, al de paden op deze bergen leeren kennen, en de Heer GRENIER kon mij zijne schapen toevertrouwen, die ik zóó afrigtte, dat zij mijne fluit volgen. Des avonds onderwees ik mijne kleine TUNA in zang en harpspel, en heb haar tot de vreugde van den geheelen omtrek gemaakt. Zoo zijn veertig jaren voorbijgegaan onder lief en leed. Alles zou ik geduldig en onderworpen dragen, als ik maar éénen wensch, maar éénen, vervuld mogt zien.

— Welken wensch? — vroeg ik.

— Daarover spreken wij wel eens nader — zeide de oude man op eenen toon als of hij vreesde er van te beginnen — daarover spreken wij nader, en ik wil met u, als mijnen landgenoot, raadplegen. Gij neemt immers uwen intrek bij mij? Ik moet het geluk hebben van éénmaal eenen landsman onder mijn dak te herbergen. Van avond kunnen wij dan [illegible]s gemak praten. Zeker zijt ge niet om mijnentwille naar

St. Guilhem gekomen, maar om het klooster te zien. Daarom vraag ik verschooning dat ik u met mijne geschiedenis heb opgehouden; maar ik kon niet anders. Het is als of ik na lange jaren een ouden vriend wedergevonden en mijn hart voor hem uitgestort heb: *zóó* opgeruimd en luchtig gevoel ik mij. Nogmaals vraag ik u om verschooning.

Ik drukte hem de hand, beloofde dat ik tegen den avond bij hem zou komen en verwijderde mij zachtkens, om TUNA, die gedurende het verhaal, waarvan zij geen woord kon verstaan, met het lieve kopje op de knie van haren grootvader ingesluimerd was, niet wakker te maken.

De bouwvallen van het klooster met de oude en eerwaardige gangen en galerijen; de goed onderhouden kerk met de uit een later tijdvak afkomstige, maar niet minder schilderachtige nevengebouwen; het groote plein vóór de kerk met zijne boerenhuizen, die allen nog met sporen van de oude bouwkunst prijkten, — dat alles verschafte mij voor het overige gedeelte van den dag voldoende bezigheid en ruim genot. Te spoedig zelfs werd ik door de schemering en den vallenden avond in mijne kunstbeschouwingen gestoord; het was tijd om mijn nachtkwartier op te zoeken en ik begaf mij naar het huis van blinden WILLEM.

De ruime kamer werd door eene lamp van aardewerk verlicht, die in het midden aan de zoldering was opgehangen. Op de tafel stond echter nog eene tweede, even als de hangende van antieken vorm, op een hoog drievoetig onderstuk van dezelfde stof. Deze werd eerst bij mijne komst door TUNA aangestoken, en verspreidde hare stralen over den aangerigten maaltijd. De oude man, die in een hoek achter de tafel zat, stak mij de hand groetend toe, en verzocht mij zijn eenvoudig onthaal voor lief te nemen en te doen als of ik te huis ware. De maaltijd, uit de gewone spijzen van het landvolk in deze streken bestaande, was allezins geschikt om antiek-*Grieksche* herinneringen bij mij op te wekken. Daar stonden, naast het koude vleesch, edele — hoewel thans om het vroege suizoen slechts gedroogde — vruchten, olijven, en druivenmoes, gelijk dat waaraan de helden van HOMERUS zich vergastten, en vette schapen- en geitenkaas; alles op aarden, maar sierlijk gevormde schotels. Tusschen deze stonden twee aarden kannen, bijna in *Etrurischen* vorm, waarvan de eene

den zwaren, donker gekleurden landwijn, de andere ijskoud bronwater bevatte. Te midden van dat alles lag op de ongedekte tafel het heilige brood. Zoodra ik ging zitten plaatste zich TUNA, als eene slavin, naar de gewoonte des lands, die de vrouwen verbiedt met de mannen aan tafel te zitten, achter mijnen stoel om mij te bedienen en mij de schotels achtervolgens aan te bieden. In de hand hield zij een klein kruikje met olie, om die, wanneer ik eene olijf van den schotel op mijn bord nam, over de vrucht te gieten. Zij zette dit dán alleen neder, wanneer ik mijn glas geledigd had, en er een nieuw mengsel van wijn en water noodig was.

Eerst toen, tegen het einde van den maaltijd, een jongman de kamer binnentrad, werd hare aandacht een weinig afgetrokken. Zij knikte hem vriendelijk toe, en hij gaf haar den groet terug, maar ging, om haar niet te storen, zwijgend in een hoek zitten, en legde den breedgeranden boerenhoed vóór zich op de tafel. Hij droeg het donkerblaauwe wollen hemd der *Zuid-Fransche* landlieden, met de daarbij behoorende roode sjerp om de middel, en de algemeen gebruikelijke zwart fluweelen broek. Het zwarte, kort gesneden haar liet een bruin, hoog voorhoofd, gitzwarte oogen, over het algemeen een schoon en mannelijk bruin gelaat zien. De grijsaard herkende hem aan zijnen stap, en riep hem toe:

— Zijn de schapen goed bezorgd, DENIS?

— Ja, *Païré!* (vader en baas) — antwoordde de jongeling op eerbiedigen toon.

— Is de zieke ooi goed verzorgd?

— Ja, *Païré!*

— Waarom komt ge heden zoo laat? — vroeg de oude man verder.

— Ik wist niet dat TUNA reeds terug was — luidde het naïve antwoord van DENIS.

— Ik kon het u niet laten weten — zeide TUNA zich verontschuldigend; — eerst was ik met grootvader op den berg, en daarna moest ik het eten voor dezen Heer, onzen gast, bezorgen.

DENIS keek mij aan, en wierp toen een vragenden blik op TUNA.

— Een landgenoot van grootvader! — zeide zij.

Bij deze woorden betrok het gezigt van den jongeling. De komst van een landgenoot des ouden mans scheen hem niet te behagen.

Intusschen was de maaltijd afgeloopen. TUNA nam de tafel spoedig af, snelde toen naar DENIS en gaf hem de hand, terwijl de blinde WILLEM zich tot mij wendde, en, zoo het scheen, over allerlei nadacht, dat hij mij zeggen wilde. Het kwam mij voor, dat ik hem wat op den weg moest helpen, en ik begon dus: — Welnu, landsman! gij wildet mij iets meêdeelen: wat is het? Spreek zonder schroom; maar ik verzoek u het in 't *patois* te doen, want het hindert mij in 't bijzijn van deze twee jonge lieden eene taal te spreken die zij niet verstaan.

— Goed — antwoordde WILLEM in de landstaal — dat is mij wèl; want ik wensch dat TUNA mij verstaan en vernemen moge hoe zeer ieder onpartijdige haar gedrag jegens mij afkeurt.

Bij deze woorden stond TUNA eensklaps van hare plaats op, snelde naar de tafel, en ging tegenover mij zitten. DENIS volgde dit voorbeeld. — Ja — zeide TUNA met nadruk, terwijl een blos hare wangen kleurde — ja, dat wil ik vernemen! — Het was als of zij een onregt gevoelde, dat haar werd aangedaan, en als of zij zich tot eene dappere verdediging voorbereidde.

— TUNA — zeide ik — ziet er niet naar uit als of zij zich jegens haren ouden blinden grootvader slecht kon gedragen. Daarvoor heeft zij een veel te trouwhartig voorkomen.

DENIS zag mij met een dankbaren glimlach aan, terwijl hij de hand van TUNA in de zijne nam en ze hartelijk drukte. — Zeer zeker, Mijnheer! — zeide hij — gij hebt gelijk.

— Spreek gij niet mede, DENIS! — zeî de oude man op strengen toon — gij zijt partijdig in dezen twist tusschen mij en TUNA. — En zich tot mij wendende vervolgde hij: — Zie, Mijnheer! TUNA is een goed en braaf kind; ik bemin haar boven alles op de wereld. Zij heeft een hart zoo rein en zoo goed als het hart van hare moeder en grootmoeder. Zij is mijn álles: de troost mijns ouderdoms, en het oog mijner blindheid. Maar op één punt is zij hardvochtig en ongevoelig; op één punt betoont zij zulk een onverzettelijken wil, dat ik er aan moet wanhopen, mijn vurigsten wensch vervuld te zien.

— Luister goed naar hetgeen hij zeggen zal — zeide TUNA; — ik weet wel wat hij bedoelt.

— Spreek op, oude landsman! — riep ik half schertsend den blinde toe; terwijl ik aan mijn gezigt den voor een scheidsman betamenden ernstigen plooi gaf.

— Ik heb u — vervolgde de grijsaard — ik heb u van middag niet langer met mijne ongelukkige geschiedenis willen vervelen. Vergun mij thans u verder te verhalen hoe het na den dood van vrouw en dochter met mij gesteld was. Alleen op de wereld, alleen met dit kind, omringd door bergen, huizen, menschen, die ik niet kende, die ik nooit gezien had, begonnen mijne gedachten terug te zweven; terug naar de dagen mijner jeugd, terug naar de bergen waar ik geboren ben. Dagen lang, nachten lang — ach! voor mij zijn immers dag en nacht hetzelfde — dacht ik aan niets anders dan aan mijn vaderland. Hetgeen vroeger, zoo lang mijne vrouw leefde en ik nog zien kon, als uit mijn geheugen uitgewischt was, stond mij nu weder levendig voor den geest; ik herinnerde mij ieder huis, elken boom, elken struik, en het geheele dal zag ik altijd in het schoonste lentelicht, zoo als het was op den dag toen ik het voor de laatste maal verliet. Een toomeloos verlangen maakte zich van mij meester; ik kon niets anders denken, en wanneer ik eindelijk moê en afgemat insluimerde, dan zag ik alles nog veel schooner in mijne droomen. 't Is waar dat ik somtijds ook met het angstzweet op de kaken uit den slaap opvloog; want dikwijls namen mijne droomen een treurig einde, en werd ik als deserteur herkend: ik vlugtte, men vervolgde mij, men achterhaalde mij, men plaatste mij vóór het regement, en ik werd doodgeschoten.....

De oude man slaakte een diepen zucht, liet het hoofd zakken, en sprak de woorden van het *Duitsche* volkslied:

Ach, in Trauern muss ich schlafen gehn,
Ach, in Trauern muss ich früh aufstehn,
In Trauern muss ich leben meine Zeit,
Dieweil ich nicht kann haben was mein Herz erfreut.

Hij zweeg een oogenblik, en terwijl hij daar zoo sprakeloos treurig vóór mij zat, kwam mij onwillekeurig te binnen wat DANTE in zijne Verhandeling over de Welsprekendheid zegt: — »Met alle ongelukkigen heb ik medelijden, maar bovenal met

degenen, die, door ballingschap getroffen, hun vaderland slechts in hunne droomen zien".

Na eene lange pauze, gedurende welke ik ook op TUNA's gelaat de uitdrukking van innige meêwarigheid kon lezen, nam de blinde het woord weder op. — Vooral in de lente — zeide hij — werd ik droevig te moede; ik wilde weg, ik wilde naar mijn vaderland trekken, en gevoelde mij hier door mijne blindheid vastgeketend. Ik kreeg een afkeer van het land waaraan ik dus geboeid was. God moge het mij vergeven! Ik haatte de menschen, ik haatte het vee, ik haatte de vrucht des booms en des velds, den geur der bloemen, en het gezang der vogelen; ik haatte álles wat hier te huis behoorde, álles wat deze bodem voortbragt en voedde. Zelfs de vreemde taal wilde ik niet hooren, en als of ik door mijne blindheid nog niet genoeg van de menschen gescheiden ware, ontweek ik ze nog daarenboven om hunne vreemde spraak niet te hooren, en zong en zeide mij zelf in de eenzaamheid mijne *Duitsche* liederen voor. Eindelijk werd ik ziek. Ik had niemand buiten TUNA, die toen een meisje van elf jaren was. Aan haar alleen kon ik klagen wat de oorzaak mijner ziekte was. o, Zij was een goed kind! zij zat dagen lang aan mijn bed, en hoorde, vaak weenend, mijne klagten aan. Toen sprak zij eenmaal — het was als of een goede engel het haar had ingegeven! — toen sprak zij, en streelde mij daarbij met hare kleine handen de wangen: — Grootvader! wees toch gerust en klaag niet meer; zoodra ik groot ben breng ik u naar *Duitschland* terug. Ik zal voor de menschen op de harp spelen, en zingen, en zoo zullen wij het wel tot aan uw dorp brengen. — Zie, dát woord schonk mij de gezondheid terug. Sterk stond ik weder op mijne voeten; met blijde hoop in het hart leerde ik het kind ál wat ik van muzijk wist, en brak mijne lessen somtijds alleen af om met haar over onze reis te kouten. Zij leerde voorbeeldig snel, en elke vordering die zij maakte, bragt mij in gedachten een stap nader aan de vervulling van mijnen wensch. Met geduld wachtte ik den tijd af. Maar nu is hij gekomen; zij is sterk en volwassen; zij loopt met de harp in den arm uren ver en alleen in het gebergte rond; nu is de tijd gekomen....

Bij deze woorden rees de blinde overeind, schudde de grijze lokken uit het gezigt, strekte den arm uit, en riep met luide

toornige stem: — En zij breekt haar woord: — zij ziet dat ik verga van verlangen naar mijn vaderland — en zij wil mij niet daarhenen leiden!

TUNA was van den toorn die in de woorden en gebaren van den ouden man doorstraalde, veel minder onthutst dan ik; integendeel haalde zij vrijer adem toen de beschuldiging tegen haar uitgebragt was. Zij wendde zich tot mij en zeide op zachten toon, maar vast en met nadruk: — Even als grootvader *zijn* land lief heeft, zoo bemin ik het *mijne*. Ik ben geen *Duitsche*, zoo als hij mij altijd beduiden wil, maar een *Languedocsch* meisje. Niet waar, Mijnheer! alle *Duitsche* meisjes hebben blond haar en blaauwe oogen? zie, ik ben geheel zwart; mijn haar, mijne oogen zijn pikzwart. Ik kan mij niet voorstellen dat ik in een ander land zou kunnen leven. Toch zou ik doen wat grootvader wenscht — maar zeg zelf, of het mogelijk is met een ouden blinden man zulk eene lange reis te voet te doen! Om rijtuigen te betalen hebben wij geen geld. Moet ik niet vreezen, hem naar zijn graf te leiden, als ik met hem wegtrek, eerst door de heete dalen van het Zuiden, en dán door de sneeuwvlakten van het Noorden?

— Ziet gij — riep de blinde met bitterheid — ziet gij, zulk een denkbeeld heeft zij van ons land, even dwaas als alle menschen hier! Zoodra men aan de overzijde van hunne bergen komt, begint, zoo zij meenen! een woest, koud, met sneeuw en ijs bedekt land; eene soort van woestijn, door roofgedierte en wilde menschen bewoond! Dwaas kind! — riep hij TUNA toe — *hier* is het woest; *hier*, waar de zon elk grasscheutje verschroeit, en de bergen kaal zijn zonder aarde en gewas, en waar men nergens eene koele schaduwplek vindt voor den vermoeiden reiziger of herder; *hier* is het eene wildernis, want hier komen des winters de hongerige wolven azen, tot vóór het raadhuis in ieder dorp. En wat bijgeloof is nog hier; de menschen weten niets van vreemde landen, en kennen geene muzijk en lezen niet in de boeken! In *mijn* land, in *Duitschland* is het liefelijk als de schaduw, en frisch als de koele waterbron. De zon koestert er zacht, en verschroeit niet menschen en boomen; en als het sneeuwt zitten wij gezellig aan den warmen haard, en vertellen elkander van vreemde landen, en zingen te zamen liederen, of lezen in

een of ander boek van den ouden tijd en van de wonderen der wereld!

Uit zijne blinde oogen vloeiden twee groote tranen langs de gerimpelde wangen. Hij ging weder zitten en leunde met het hoofd in de beide handen voorover op de tafel. Wij allen zwegen. TUNA haalde de schouders op, en wees naar zijne grijze lokken, en zag mij aan als of zij zeggen wilde: — Is het mogelijk, met dezen ouden gebrekkigen man de verre vermoeijende reis te ondernemen? — DENIS zat met de armen over elkander, met het oog op TUNA gevestigd, en met zigtbaren angst afwachtende wat zij zou antwoorden. Eindelijk barstte zij uit in een vloed van tranen, en riep snikkend: — Ik kan niet! Ik kan niet!

— Ik weet het! — hernam de blinde — gij kunt niet! TUNA! TUNA! ál wat gij daar van de vermoeijenissen der reis en van woeste koude landen gezegd hebt, dat álles is niet opregt gemeend; het is verzonnen en een bloot voorwendsel; want gij hebt moeds genoeg, en zoudt wel wat durven wagen voor uwen ouden blinden grootvader. Maar deze knaap hier — riep de oude man, terwijl hij de hand naar DENIS uitstak — deze is de oorzaak, waarom gij uwe beloften verbreekt!

Ik zag TUNA aan; zij sloeg de oogen niet neder, en een onschuldig lachje speelde om haren mond, terwijl zij toeliet dat DENIS, bij de laatste woorden van den ouden man, den arm om hare middel sloeg en haar zacht aan zijne borst drukte.

Ik gevoelde dat het oogenblik gekomen was waarop ik uitspraak moest doen, en bevond mij in groote verlegenheid. Ik moest den ouden man zoo veel mogelijk sparen en kon toch aan TUNA geen ongelijk geven. Ik begreep dat ik als verstandig geneesheer den zieke eenigzins krachtig moest aantasten, om hem van zijn heimwee, ware het mogelijk, te genezen en voor de toekomst de rust van TUNA te verzekeren. Door den grijsaard uitgenoodigd om mijn gevoelen te zeggen, begon ik aldus:

— Mijn waarde landsman! ik zal u niet naar den mond praten, dat zeg ik u vooruit: ter liefde van u en van TUNA mag ik dat niet doen; ik verzoek u dus het mij niet euvel te duiden en er geene spijt van te hebben dat gij een landgenoot

vriendelijk onder uw dak ontvangen hebt. TUNA heeft gelijk, en zij handelt wijs als zij aan uwe wenschen en klagten niet toegeeft; zij doet dat voor uw welzijn. Onder hare hartelijke zorg en verpleging kunt gij in deze kamer nog vele goede dagen beleven, maar voor die moeijelijke verre reis zijt gij te oud. Gij zoudt ze niet ten halve volbrengen, en uw kind zou eenzaam en verlaten zijn in een vreemd land. Ge zijt een braaf en verstandig man! — Weet gij niet en hebt gij niet bedacht, wat het lot kan zijn van eene in den vreemde verlaten harpspeelster? Gij hebt uw vaderland lief: kunt gij haar dus wel verwijten, dat zij het hare lief heeft; zij, die aan uw voorbeeld ziet hoe zwaar het gemis van het vaderland valt? Uit liefde hebt gij het uwe laten varen — uit liefde wil zij, zoo gij zegt, in het hare blijven. Of hebt gij iets tegen DENIS?

— Neen — sprak de oude man treurig — als ik regtvaardig zijn zal, neen, ik heb niets tegen hem: hij is een brave knappe jongen.

— Welnu, dan zijt ge hardvochtig en zelfzuchtig als gij van TUNA vordert dat zij aan uw geluk, hetwelk gij misschien toch niet wedervindt, het geheele geluk van hare jeugd, van haar leven, opoffere. Wat u betreft, schik u in uw lot! Ik zou u vele, en daaronder jonge menschen kunnen noemen, die zich in deze dagen aan het denkbeeld hebben moeten gewennen, om hun vaderland eerst met grijze haren of nooit weder te zien! En dan zoudt gij ook zeker uw vaderland niet zoo schoon wedervinden als gij het u jaren lang in uwe droomen hebt afgemaald. Schier allen die gij hebt lief gehad, zijn dood; enkelen die mogelijk nog leven en aan welke gij in den vreemde denkt, hebben u vergeten; uwe blindheid zou u dubbel smartelijk vallen als gij de plaatsen niet zien kondt waar gij gelukkig geweest zijt. En zoo gij al uw dorp gelukkig bereiktet — de arme TUNA, die de taal van uw land niet verstaat, zou eenzaam en verlaten naast u gaan, en nog ongelukkiger zijn dan gij thans; en gij zoudt haar niet kunnen helpen, want gij zoudt ouder geworden zijn en onbekwaam om de terugreis te doen, waarnaar gij dan even vurig zoudt verlangen als nu naar de heenreis. Een gelukkiger lot is u beschoren. TUNA zal dezen braven jongen

trouwen, en gij zult nog achterkleinkinderen op uwen schoot wiegen en hun uwe *Duitsche* liederen voorzingen!

De blinde antwoordde niet. Met over elkander geslagen armen zat hij onbewegelijk, als of hij over het gehoorde nadacht. DENIS en TUNA drukten mij dankbaar de handen. Er heerschte eene algemeene stilte. Daar de oude man nog altoos zweeg en het reeds laat werd, stond DENIS zacht op en sloop de deur uit, na mij gegroet te hebben. TUNA volgde hem. Ik stak eene sigaar aan, en begon in de ruime kamer op en neder te wandelen. Eens bleef ik voor het geopende venster staan en zag daarbuiten het jonge paar hart aan hart. Die twee, dacht ik, mogen niet van elkander gescheiden worden; de blinde-zelf zou er misschien niet aan denken, als hij die uitdrukking van hartelijke liefde kon ontwaren, die op hun gelaat ligt wanneer zij elkander aanzien. Door de stilte van den nacht klonk het lied van een nachtegaal, die plotseling zijne stem verhief, en deed den ouden man uit zijne mijmering ontwaken. Hij stond op en ging, zonder een woord te spreken, naar de plaats, waar, achter een beschot, zijne legerstede stond. Dáár hoorde ik hem nog een tijd lang zuchten en, zoo het mij voorkwam, bidden. TUNA keerde eindelijk terug, wees mij het bed aan dat voor mij bestemd was, en gaf mij de hand om mij goeden nacht te wenschen.

— Hebt gij elkander braaf gekust? — fluisterde ik haar lagchend toe.

Maar zij antwoordde niet, en een hooge blos kleurde haar gelaat.

— Als gij nog een enkelen kus over hebt, dan vraag ik om dien enkelen.

Zij bood mij hare onschuldige lippen aan, en vloog toen, vlug als een eekhorentje, langs de ladder naar den zolder, waar zij sliep.

Den volgenden morgen verliet ik met het aanbreken van den dag, en terwijl TUNA en haar grootvader nog sliepen, het huis, om den togt door het gebergte te doen, waarvoor ik dien dag bestemd had. Toen ik tegen den avond terugkeerde, stond het rijtuig, dat ik besteld had om mij naar het naburige *Aniane* te brengen, reeds op het plein, en DENIS er bij, die mij had afgewacht. Hij trad mij te gemoet, dankte mij hartelijk voor de groote dienst, die ik gisteren aan TUNA en hem bewezen had, berigtte mij dat mijne woorden blijkbaar een diepen

indruk op den grijsaard hadden gemaakt, en verzocht mij, in geval het noodig mogt wezen, hem mijn gevoelen nogmaals met grootere klem te herhalen. Dat dit intusschen *niet* noodig was begreep ik zoodra ik de kamer binnentrad. De blinde en TUNA zaten vreedzaam bij elkander en schenen mij te wachten. Beiden deden mij vriendelijke verwijten over mijne lange afwezigheid en over mijn voornemen om nog dezen avond weder te vertrekken. De grootvader zeide: — Gij vreest misschien dat ik u nog weder met mijne klagten lastig zal vallen; dat heeft geen nood. Ik heb over hetgeen gij mij gisteren gezegd hebt den ganschen nacht en dezen geheelen dag nagedacht, en zal uwen raad volgen. Ik onderwerp mij aan mijn lot. Voor de weinige dagen die ik nog te leven heb, en die ik in het gelukkigste geval in mijn vaderland zou kunnen doorbrengen, moet mijne lieve TUNA niet het geluk van haar geheele leven verliezen. In haar geluk zal ik eene vergoeding trachten te vinden voor het onvervuld blijven van mijn lang gekoesterden wensch, en wil geduldig het oogenblik afwachten waarop het God zal behagen mij in het eeuwige vaderland te hereenigen met de vrienden mijner jeugd en met de geliefden, die mij zijn vooruitgegaan.

Terwijl hij zoo sprak, hield hij mijne hand voortdurend vast in de zijne gesloten. Zijn toon getuigde van eene deemoedige onderworpenheid, die mij méér aandeed dan gisteren zijne klagten. Na eene wijle vervolgde hij: — Door uw bezoek hebt gij een ouden blinden man eene groote weldaad bewezen, en ik dank u van ganscher harte daarvoor. Maar.... zoo zijn alle blinde menschen.... zij bedenken altijd wat nieuws om zich-zelven en anderen te kwellen. Een nieuwe wensch ligt mij zwaar op het hart; van u wilde ik gaarne vernemen hoe ik dien vervullen kan; en zoo gij kunt zult gij-zelf mij daarin behulpzaam wezen.

Hij zweeg weder, als of hij zich schaamde zijnen wensch te uiten. — Spreek vrij uit wat gij verlangt — zeide ik; — ik beloof u dat ik doen zal wat in mijn vermogen is.

— Mijn *pardon* zou ik gaarne hebben! — riep hij snel. — In kan raden dat gij glimlacht — vervolgde hij na eenige oogenblikken; — want mijn wensch moet u kinderachtig voorkomen. Zie, mijn beste Heer! ik weet zelf hoe kinderachtig ik ben; ik wilde immers vroeger zonder *pardon* naar mijn land

terugkeeren, want ik wist wel dat zij een ouden blinden man niet zullen doodschieten. Maar het komt mij voor als of ik door mijn *pardon* eerst regt met mijn vaderland verzoend zou zijn; als of er tusschen ons eene klove is zoo lang ik het niet heb verkregen. Ik zal niet lang meer leven, maar ik zal geruster mijn hoofd nederleggen als ik mijn *pardon* heb.

Terstond viel mij een middel in om den goeden man te helpen: ik zeide hem dat die zaak waarschijnlijk gemakkelijk in orde te brengen zou wezen, en dat hij ze gerust aan mij kon overlaten. Op nieuw vatte hij mijne hand, en dankte mij *zóó* hartelijk, als of ik hem het leven of iets nog dierbaarders gered had. Daarop namen wij afscheid, en ik beloofde, zoo mogelijk, nog eens te *St. Guilhem* te komen. Hij volgde mij tot aan de deur; TUNA en DENIS vergezelden mij tot buiten het dorp.

Te *Aniane* aangekomen schreef ik nog dien eigen avond aan eene vriendin te *Parijs*, van wie ik wist, dat zij met eenige ambtenaren van de *Oostenrijksche* Legatie zeer bevriend was. Ik verhaalde haar de geheele geschiedenis, en verzocht haar, ál haren onwederstaanbaren invloed aan te wenden om koude diplomatieke harten te verwarmen en den blinden WILLEM te helpen. Reeds na veertien dagen ontving ik een troostrijk antwoord, en een relaas van al de middelen, die mijne even verstandige als goedhartige vriendin te baat genomen had om ons doel te bereiken.

Maar, zoo als het in *Oostenrijk* met de meeste dingen gaat, de zaak werd op de lange baan geschoven. Ik had in het Zuiden van *Frankrijk* zoo veel te zien, en werd door mijne studiën zoo zeer afgetrokken, dat de geschiedenis van den blinden WILLEM langzamerhand bij mij in het vergeetboek begon te geraken. Daar ontving ik, vele maanden later, te *St. Hippolyte* in de *Cevennes*, onverwachts een brief van mijne vriendin. Zij had niet stil gezeten en zoo lang gewerkt tot dat het doel bereikt was. Het besluit uit *Weenen* was nog wel niet aangekomen, maar *'t was toch zeker* dat het weldra komen en dat de blinde WILLEM zijn *pardon* verkrijgen zou.

St. Hippolyte ligt slechts weinige uren van *St. Guilhem le Désert*. Ik maakte mij dus terstond na de ontvangst van dien brief gereed, om den ouden man de heugelijke tijding te gaan mededeelen. Een vlug paard bragt mij weldra langs bekende wegen in het stille dorp en vóór het huis van den blinde. Dáár vond ik het geheele gezin vereenigd, maar in eene groep die niets goeds voorspelde. De grijsaard lag te bed, en voor hetzelve zaten DENIS en TUNA zwijgend en bedrukt. Toen zij mij zagen traden zij mij vriendelijk, maar met zachte schreden te gemoet en gaven mij de hand. — Is hij ziek? — vroeg ik. Beiden knikten bevestigend, en bragten mij bij het bed, waarin de oude man, bleek en met moeite ademhalende, gelegen was.

— Grootvader! — zeide TUNA met verzachte stem — er is een vriend gekomen.

— Een vriend? — fluisterde de oude.

— Ja, een vriend en landgenoot! — vervolgde TUNA, terwijl ik zijne hand vatte.

Hij hield mij vast, en riep: — Ik heb u verwacht! Heb dank, dat gij mij niet vergeten hebt!

— Ik breng u ook eene tijding — zeide ik — die u verheugen zal.

— Brengt gij mijn *pardon?* — vroeg hij glimlagchend.

— Ja, ten minste de verzekering, dat het binnen weinige dagen aan zal komen.

— Ik dank u, mijn waarde landsman! maar als het niet spoedig hier is, dan komt het te laat. Ik dank u voor de moeite die gij u gegeven hebt; gij bereidt mij de laatste vreugde in dit leven, want ik gevoel dat mijn einde nadert. Sedert gij hier geweest zijt is het hard met mij achteruitgegaan. Zie, oude menschen hebben zoo hunne gedachten en denkbeelden, die hen lang staande houden, even als de balken een oud gebouw. Neemt men die balken weg, dan storten de wrakke muren in. Zulk een balk was het denkbeeld van den terugkeer naar mijn vaderland; toen dit verviel was het ook met mij gedaan. Ik gevoelde hoe alles in mij allengs inzakte en ten val neigde — maar het is goed zoo. Een oud huis, dat gestut moet worden, behoeft ook niet langer te blijven staan. Gij hebt er zeker toe bijgedragen dat ik de gedachte aan de t'huisreis heb laten varen; maar ik wil het u niet verwijten, want gij hadt gelijk.

Hij zweeg afgemat en begon te kugchen. TUNA wenkte mij dat hij niet langer spreken mogt. Ik trad eenige schreden terug; maar spoedig riep hij mij weder aan zijn bed.

— Dat gij gelijk hadt heb ik eerst in den laatsten tijd duidelijk ingezien — hervatte hij met zwakkere stem. — DENIS en TUNA hebben mij veel liefde bewezen — sedert vele weken verlaten zij mijn ziekbed niet. Hunne goede harten passen voor elkander, en zij zullen niet gescheiden worden. Zoodra de rouwtijd voorbij is zullen zij trouwen; dat hebben zij mij beloofd. En gij, mijn waarde landsman! zoo gij ooit naar *Bohemen* terugkeert, o, breng dan mijn hartegroet aan het land mijner geboorte, en komt gij misschien eens in mijn dorpje, vraag dan, of zich nog iemand mijner herinnert, en verhaal dien hoe gij mij gevonden hebt!

Dat waren de laatste woorden die ik uit den mond van den blinden WILLEM vernam; want des avonds, toen ik vertrekken moest, was hij zóó zwak, dat hij mij slechts de hand kon drukken, zonder er een zacht — vaarwel! — bij te voegen. TUNA zeide mij weenend dat ik hem niet zou wederzien. Zoo was het ook. Blinde WILLEM stierf twee dagen na mijn laatste bezoek.

MENGELWERK.

ANTIKRITIEK.

Een woord na het lezen der Recensie van het Werkje: D. LÉVI, *Aardrijkskunde in Reizen*, vertaald door I. J. J. SNELLEBRAND. (*Vaderl. Letteroefeningen*, voor Maart 1854, N°. III, bladz. 118.)

De ondergeteekende heeft met belangstelling het aangevoerde betreffende de *Aardrijkskunde in Reizen* gelezen; hij zou daarop het stilzwijgen bewaard hebben, vooral omdat hij meent dat eene ongeteekende Recensie niet zulk eene waarde heeft als er door sommigen aan gehecht wordt; maar hij zag dadelijk in, dat Rec. de strekking van het werkje niet heeft begrepen. De Vertaler heeft in LÉVI's werk eene *méthode* gevonden, die hij gaarne bij het onderwijs, in bijna ieder vak, zou wenschen te volgen; eene *méthode*, waarvan hij in *Frankrijk* en *België* zeer goede vruchten gezien heeft. Deze *méthode* komt hierop neder: LÉVI geeft eerst een zéér algemeen overzigt van de wetenschap, zoodat het minst geoefende verstand en geheugen die bevatten en bewaren kunnen; daarop laat hij een wat méér uitgebreiden *cursus* volgen, en gaat gedurig met het aanbrengen van nieuwe bijzonderheden voort, zóó dat zijn laatste *cursus* eene vrij wat omvattende zaak wordt, en elk onderwijzer tevreden mag zijn wanneer zijne leerlingen bij het verlaten der school er zóó veel van weten als die laatste *cursus* bevat. — Het verschil van deze met de in *Nederland* gevolgde *méthode* komt hierop neder: dat ónze leerboeken ieder gedeelte, alvorens tot een ander over te gaan, geheel behandelen, en dus als opklimmen van de deelen tot het geheel; terwijl, integendeel, de *méthode* van LÉVI begint met

eene algemeene schets, die al meer en meer wordt uitgewerkt, zoo dat zij na de bekendheid met het geheel de kennis der verschillende gedeelten doet volgen. Het is hier de plaats niet om dit verschil verder te ontwikkelen en de beide leerwijzen met elkander te vergelijken; de ondergeteekende geeft het verschil slechts aan, omdat het hem voorkomt, dat Rec., als hij die *méthode* van LÉVI begrepen had, 't geen hij over de strekking van het werkje gezegd heeft, wel achterwege zou hebben gelaten. — De ondergeteekende zal Rec. over eenige aangeduide misslagen volstrekt geen onaangenaam woord zeggen; hij dankt hem veeleer voor die aanmerkingen, en zal daarvan, alsmede van andere aanmerkingen, die hem van elders mogten gemaakt worden, in zoo verre hij ze gegrond acht, gebruik maken: hij houdt het er toch voor, dat geen werk volmaakt is of zijn kan, en vooral geen boek over de Aardrijkskunde, daar de Schrijvers meestal op het werk van anderen moeten afgaan. Wie zal het schoone werk van MAC CULLOCH veroordeelen, omdat het in de opgave van bijzonderheden betreffende *Nederland* eenige misstellingen bevat? — Wie zou het *Aardrijkskundig Woordenboek* van KRAMERS verguizen omdat hij er in leest: dat *Amsterdam* als eerste inrigting van liefdadigheid nog boogt op een Aalmoezeniers-weeshuis? — Wie acht WITKAMPS *Gids door Nederland* er minder om, wanneer hij de stad *Zutphen* niet juist zóó beschrijft als zij nóg is? — De ondergeteekende meent met eenige overtuiging zijne ambtgenooten in *Nederland* op de *Aardrijkskunde in Reizen* opmerkzaam te mogen maken; zij zullen er eene leerwijze in vinden geheel verschillende van die welke hier te Lande meestal gevolgd wordt, en wel waardig, dat men er de proeve van neme.

I. J. J. SNELLEBRAND.

DE ISRAËLITEN.

REDEVOERINGEN

VAN WIJLEN

Dr. *G. H. VAN SENDEN.*

IV.

HET RIJK JUDA.

Mijne Heeren!

Wanneer men behoorlijk onderzoek wil doen naar de krachten, die het bestaan, den bloei en de werking van eenen Staat waarborgen, dan dient men zich niet te bepalen bij de uitgestrektheid van den bodem die daaraan behoort, en bij den aard en de ligging van den Staat; dan dient men, daarenboven, niet alleen in aanmerking te nemen de talrijkheid van bevolking welke op dien bodem leeft; — neen, indien men daarbij niet vooral het oog heeft op den band die het Staatsligchaam vereenigt, en op den geest die dat ligchaam bezielt, zal men zich aan deerlijke misrekening blootstellen.

Ten bewijze kunnen de beide Rijken strekken, waarin zich dat, hetwelk SALOMO aan zijnen zoon REHABEAM naliet, splitste. Ontegenzeggelijk is 't: het afgescheurde *Israël* ging *Juda* in grondgebied van *Palestina* veel te boven, en, zoo lang het eerstgenoemde in zijn geheel bestond, besloeg het grooter oppervlakte dan waarover *Juda* in het land der Vaderen den schepter zwaaide. — Evenmin laat het zich ontkennen, dat de bevolking van *Israël* talrijker was en de meerderheid bleef behouden boven die welke in *Juda* woonde, niettegenstaande velen uit de Tien Stammen naar de Twee verhuisden. Maar dit stoffelijk overwigt werd opgewogen door het zedelijke, hetwelk in *Juda's* schaal was gelegen. — *Israël* had de Mozaïsche wet in haar geheel verworpen, en slechts een gedeelte van haar gehouden, zonder dat het aan dat Rijk gelukt was

13 *

de plaats van het verworpene behoorlijk aan te vullen. Daardoor waren de stralen van die zon, welke aan den hemel der oude Wetgeving blinkt, gebroken, en kon zij dus onmogelijk den bedoelden invloed uitoefenen; doch die wet was, in al hare voorschriften, wet in *Juda* gebleven. — De afgescheidenen hadden wel eenen Koning, maar geene vaste bepaling omtrent de erf-opvolging. Daarvandaan dat in *Israël* de kroon een speelbal werd van inwendige onlusten en oorlogen, die de krachten van het volk verslonden. In *Juda* echter was DAVID'S Huis als Koningshuis onschendbaar; eene Goddelijke verordening, die algemeen als zoodanig werd geëerbiedigd, bepaalde dat het geslacht van DAVID bestendig zou zijn. — *Israël*, zich afscheurende van het Regentenhuis, scheurde zich ook af van de hoofdstad, en te vergeefs beproefden het zijne Koningen om eene duurzame rustplaats te vinden voor hunnen schepter. Maar *Juda* had *Jeruzalem* behouden, en in *Jeruzalem* de sterkte op hooge rotsen, op welke DAVID zijne lauweren opééngestapeld, van welke SALOMO zijnen luister heinde en ver had doen stralen. En terwijl *Israël's* heiligdommen onder den schijn van oudheid hunnen verschen oorsprong zochten te verbergen, stond, blinkend boven de Apis-kapellen van *Dan* en *Beth-el*, de tempel, gebouwd naar het voorbeeld van den tabernakel; en, in de overblijfselen van de aanbidding der voorvaderen, de voorwerpen van regtmatige vereering van ABRAHAM'S nakroost ten toon spreidende, die zelfs de man uit *Israël* niet zonder diepen eerbied kon aanschouwen. — Zoo was er één band die *Juda* in het godsdienstige en burgerlijke verbond; zoo was er één geest die de getrouw geblevenen bezielde. Onder den invloed van beide sterkten zich die van *Juda* in zedelijke kracht, en deze werd niet weinig vermeerderd niet alleen door den geest van tegenwerking, welke zich eigenaardig in soortgelijke omstandigheden openbaart, maar ook door het karakter van hen voor welke *Juda* van nu aan tot vergaderplaats verstrekte. Immers, zij die *Israël's* kalveren ontweken, waren zulke die geestdriftig zich ingenomen gevoelden voor de dienst van JEHOVA zonder beelden; die daarvoor geboortegrond, stambezitting en vele andere voordeelen ten offer bragten; het waren vooral de nakomelingen uit AÄRON'S huis, uit LEVI'S geslacht, die, uit de Tien Stammen, naar JEHOVA'S tempel en MOZES' wet de wijk namen. In hen

ontving de Staat van *Juda* niet alleen goede burgers en warme vereerders der Godsdienst en zedelijkheid, maar ook juist die mannen welke een staatkundig tegenwigt boden tegen de Koninklijke magt, de Priesters en Levieten. Immers de Levieten, welke door het geheele land verspreid waren, trokken zich uit de Stammen der afgevallenen naar *Juda* terug; hunne regten, dáár miskend, vonden zij hier erkend, en onder den Hoogepriester bleven zij wachters voor de wet van MOZES, de dienst van JEHOVA, en de waardigheid van het heiligdom. Zoo verhinderden zij de ontaarding der wereldlijke magt in despotismus, vormden een vast ligchaam, hetwelk tegen de afgoderij, die het volk verwilderde en ontzenuwde, waakte, en onophoudelijk werkzaam was om de zedelijke en godsdienstige ontwikkeling van het volk te bevorderen. Aldus bleef de Godsregering in *Juda* staande, en dit gedeelte der nakomelingschap van ABRAHAM dienstbaar aan de verhevene bedoeling, die de Voorzienigheid zich met het kroost van dien Aartsvader, in het belang van de instandhouding en uitbreiding der ware Godsdienst op aarde, had voorgesteld.

REHABEAM had in het gebeurde met de Tien Stammen eene geduchte les ontvangen, en ingezien dat ook eene kroon door onverstand en despotismus kan verbeuzeld worden. De eene helft van zijn rijk verloren hebbende, zocht hij de andere met meer zorgvuldigheid te behouden. Hij leende het oor aan den Profeet SEMAJA en staakte de geduchte toerusting, welke ten doel had om door kracht van wapenen de afgewekenen terug te brengen. In plaats van tegen *Israël* te oorlogen, volgde hij den goeden raad om verscheidene steden te versterken, en nam den maatregel om het opperbevel over die vestingen en de omliggende landen aan zijne zonen op te dragen. Deze maatregel was zeer wijs. Immers aldus had hij de vaste plaatsen aan trouwe bevelhebbers, waarop hij kon rekenen, overgegeven; aldus ook zijne zonen van het hof, waar het ledig en weelderig zamenleven hen zeer ligt tot uitspattingen en broedertwisten zou verleid hebben, verwijderd, en hen in eenen waardigen en nuttigen werkkring geplaatst. — Het was niet alleen tegen de grenzen van *Israël* waar hij vestingen bouwde; ook tegen *Egypte* rigtte hij sterkten op. *Egypte* toch was niet meer de bondgenoot van REHABEAM, gelijk het dat van SALOMO geweest was. Integendeel, het heulde met JEROBEAM,

aan welken het eene wijkplaats had verleend, en was, na diens troonsbeklimming, ten naauwste met de afgevallenen verbonden. Waar de grenspalen staan van *Azië* en *Africa*, daar stonden ook toen die van *Juda* en *Egypte*. Daarenboven, de Farao, die in het noorden van het *Nijl*-land heerschte, SISAK of SESONCHIS, een der Sesostriden, was een krijgshaftig Vorst, en het stond dus zeer te vreezen, dat deze, door JEROBEAM aangestookt, het overblijfsel van het rijk van DAVID aanvallen zou en trachten te vermeesteren. Inderdaad brak, in het vijfde jaar der regering van REHABEAM, het gevreesde onweder los. SISAK toog over de land-engte van *Suez* met 12,000 wagenen en 60,000 ruiteren, en des volks dat met hem uit *Egypte* gekomen was, was geen getal, *Libyërs*, *Suchieten* en *Cuschieten*. De eene sterke stad voor, de andere na viel in de handen van den Farao, en weldra stond het zegevierend leger voor *Jeruzalem*. Het schijnt dat de stad bij verdrag het beleg heeft afgekocht, onder voorwaarde, dat de schatten van den tempel en van het paleis den *Egyptenaren* overgegeven en *Juda* aan *Egypte* schatpligtig worden zou. Intusschen moet het juk der *Egyptische* dienstbaarheid, zoo huiveringwekkend in de herinnering, spoedig zijn verbroken; althans van de zeventien jaren, gedurende welke hij regeerde, regeerde hij het laatste en grootste gedeelte tijds, naar het schijnt, als zelfstandig Vorst; ten minste het verhaal maakt er geen gewag van dat hij vervolgens afhankelijk van den magtigen nabuur gebleven is.

ABIA was de opvolger van REHABEAM, zijnen vader. Hij veroordeelde zijnen voorganger over diens handelwijs, ten gevolge waarvan deze een gedeelte des rijks had verloren, en beschouwde JEROBEAM als een rebél, die tegen het wettige Regeringshuis opgestaan en vervolgens vervalscher der ware Godsdienst geworden was. Te verwonderen is het dus geenszins, dat hij van het plan zwanger ging om *Israël* te heroveren. JEROBEAM echter kwam hem vóór; hij overschreed de grenzen van *Juda* met een leger dat de helft sterker was dan dat van ABIA. Dit had zich op den berg *Zemaraïm* gelegerd. Onder het geklank der tempelbazuinen, en in onbepaald vertrouwen op het regtvaardige der zaak en op JEHOVA's hulp, die het biddend inriep, viel het de groote meerderheid aan, welke zich reeds van de zegepraal verzekerd hield; te

meer daar een gedeelte er van, in eene hinderlaag liggende, het leger van *Juda* had omtrokken. Doch de overwinning was aan de zijde der *Judeërs;* eene geduchte slagting velde wat niet in overhaaste vlugt was ontkomen. En ofschoon de afgewekenen niet weder terug werden gebragt, verscheidene grensplaatsen van *Israël* vielen toch in *Juda's* hand. — Onder deze was *Beth-el* eene belangrijke verovering, want in deze plaats bemagtigde het eenen der zetels van *Israël's* kalverdienst. Kort na deze luisterrijke overwinning stierf, na eene driejarige regering, ABIA. Een zijner twee-en-twintig zonen, die ABIA, behalve zestien dochteren, naliet, met name ASA, was zijn opvolger. Toen hij den troon beklom, had *Juda* van *Israël* niet te vreezen, dat nog jaren lang aan de naweën van den veldslag bij *Zemaraïm* leed, terwijl de krijgshaftige geest, waarmede zijn vader het leger bezield had, de naburen met achting voor *Juda* vervulde. Zoo waren de eerste tien jaren van ASA's bestuur die van vrede, en ter eere van hem staat geboekt dat hij ze wijs gebruikte. Uit SALOMO's laatste regeringsjaren was er nog afgoderij bij velen overgebleven, die vooral bij MAÄCHA (eene dochter van ABISALOM), de vrouw van REHABEAM, bescherming had gevonden. Om harentwil vooral schijnt ABIA deze gruwelen gedoogd te hebben; doch terwijl deze de moeder ontzag, tastte ASA door; want hij deed niet alleen overal de altaren en bosschen aan de afgoden gewijd wegnemen, maar ook het afgodsbeeld van de grootmoeder verbranden. — De krijgszaken verwaarloosde hij niet; integendeel, hij zeide tot *Juda:* »laat ons versterkte steden bouwen, ze met muren en torens omringen, en van poorten en sluitboomen voorzien" (*). Zijn leger was talrijk, uitnemend geoefend en wèlgewapend. Door deze voorzorg kon hij den onverwachten aanval van ZERAH, den Koning der *Cuschieten* of *Ethiopiërs*, weêrstaan, die naar *Arabië* overstaken en, door horden van dat schiereiland versterkt zijnde, daar eensklaps ontelbaar in menigte uit de woestijn kwamen opdagen. — De *Judeërs*, van het gebed opgestaan, streden als leeuwen; de ongeregelde benden waren niet bestand tegen het wèlgeoefende leger, waaraan God de overwinning wilde verleenen; de roof dezer *Africanen* werd de buit van ASA's dapperen; de vijand

(*) II *Chron.* XIV: 7.

was niet alleen geslagen, hij was verdelgd, en *Jeruzalem* zag de overwinnaars in schoonen triomf terugkeeren. Vele naburige *Israëllers* togen van nu aan op naar *Jeruzalem's* heiligdom, en ASA's naam was een geëerbiedigde en gezegende. Het is te betreuren, dat deze door zijn volk te regt geëerde en beminde Vorst in de laatste jaren zijner een-en-veertig-jarige regering door eene verkeerde staatkunde zich liet verleiden. Immers, in plaats van, in vertrouwen op JEHOVA, die zijnen heerscharen altijd de overwinning had verleend, tegen BAËSA van *Israël* en BEN-HADAD van *Syrië* moedig de wapenen op te vatten, zocht hij zich, door beide deze Vorsten aangevallen zijnde, te redden door BEN-HADAD om te koopen, ten einde van den Koning van *Israël* af te vallen. Aldus gelukte het hem wel zich van BAËSA te ontdoen, en *Rama*, dat deze reeds veroverd en versterkt had, terug te krijgen, — maar het was ten koste van de nationale eer, die hij op het spel gezet had.

Met JOSAFAT, die, op vijf-en-dertig-jarigen ouderdom, zijnen vader ASA opvolgde, daagde eene heilzon voor *Juda*. Evenzeer als zijn vader met achting en liefde voor de burgerlijke en godsdienstige vaststellingen der Mozaïsche wet vervuld, werd zijn ijver bestuurd door wijs beleid. Immers, terwijl ASA het onkruid der afgoderij met het zwaard had afgemaaid, zocht JOSAFAT de wortelen er van uit te roeijen en het zaad te verstikken. Hij begreep te regt dat men het vooral aan de onkunde, die onder het volk heerschte, moest toeschrijven, dat de slechtere in plaats van de betere Godsdienst ingang vond en zich steeds weder verhief. Dáárom deed hij de Wet in eene groote menigte afschriften vermenigvuldigen, opdat zij aldus in veler handen mogt komen. Hij stelde wèl-onderwezene leeraars aan, die het volk moesten onderrigten in de Wet, en plaatste deze onder het toezigt van de Priesters en Levieten. Eene algemeene Godsdienstige volksverlichting achtte de wijze Vorst het beste middel te wezen om de groote dwaling der afgoderij te keer te gaan. — Voor de geregelde werking der burgerlijke wetgeving droeg hij niet minder zorg. Aan het hoofd van de regterlijke magt stelde hij een hoog geregtshof, van welke vergadering de Hoogepriester en de opperste Stamvorst in *Juda* voorzitters waren. — Regters, in al de vaste steden van het rijk verspreid, maakten de leden uit van dit Collegie. Dezen regters werd ten aller-

ernstigste op het hart gedrukt de waardigheid van hunne bediening, de heiligheid van hun ambt. De waarheid, de onpartijdigheid, en JEHOVA den Alwetende voor oogen, moesten zij het regt spreken, op geen persoon, geene geschenken, maar alleen op God en de Wet zien.

Indien JOSAFAT zich hiertoe had bepaald, dan zou de lof hem toekomen, dat hij, in zijne zucht voor het geluk van den Staat, die hem gegeven was te regeren, niet te ver was gegaan; — maar die ijvert voor het goede staat er zeer voor bloot, om daarbij de grenzen te overschrijden der bedachtzaamheid. — JOSAFAT is daarvan een voorbeeld. Zeer de scheuring van het voormalige roemvolle en magtige rijk van DAVID en SALOMO betreurende, zocht hij, door eene huwelijksverbindtenis van zijnen zoon JORAM met eene Koningsdochter van *Israël*, althans onderlinge oorlogen tusschen het broedervolk te verhoeden. Mogelijk gingen zijne ontwerpen verder; mogelijk wilde hij aldus eene toekomstige hereeniging van beide rijken voorbereiden. — Intusschen, zich met *Israël's* Vorsten verbindende, verbond hij zich met ACHAB en IZÉBEL, en maakte de schandelijke ATHALIA, de dochter, die den afgodischen en wreeden aard harer moeder IZÉBEL had, tot echtgenoot zijns zoons. Een roekeloos gewaagde stap voorzeker, die van den beginne aan geen heil bragt, en in de gevolgen het geheele bestaan van DAVID's Huis op het spel zette. — Immers, verbonden met ACHAB, was hij ongelukkig in den strijd tegen de *Syriërs*, terwijl eene andere onderneming in vereeniging met *Israël*, even ongelukkig uitviel. — Deze had ten doel: de scheepvaart en den zeehandel te herstellen. Eens, ten tijde van DAVID en SALOMO, die met de *Feniciërs* waren vereenigd, zeer bloeijend geweest zijnde, waren deze takken van bestaan aan het kwijnen geraakt en bijna geheel verdord. JOSAFAT, weder in het ongekreukt bezit van *Ezeon-Geber* aan de *Roode Zee* zijnde, kwam op het denkbeeld om daar *Tarsische* schepen te bouwen, om naar *Ofir* te gaan om goud. Toen AHASIA zeide: »laat mijne knechten met uwe knechten gaan op de schepen, weigerde JOSAFAT het niet" (*). Vreemd kan het in den eersten opslag schijnen, dat JOSAFAT dit voorstel van den *Israëlitischen* nabuur zoo gereedelijk aannam. Intusschen laat

(*) I *Kon.* XXII: 49; II *Chron.* XX: 36, 37.

zich dit wel verklaren, wanneer men in het oog houdt dat *Israël*, als aan *Fenicië* grenzende en zelf havens aan de *Middellandsche Zee* bezittende, bekwame zeelieden kon leveren, die de plaats, welke de *Tyriërs* vroeger op die schepen hadden bekleed, in staat waren te vervullen. Daarenboven was *Israël* toen door huwelijksbetrekking met *Fenicië* verbonden, en daardoor kon JOSAFAT zeelieden voor zijne schepen, en handel voor de waren die zij aanbragten, verkrijgen. Doch de onderneming, die tegen de Mozaïsche wet inliep, had geene gevolgen; de schepen verongelukten op de reede, waar zij, door eenen storm beloopen, werden verbrijzeld. — In het bezit echter van *Idumea* handhaafde hij zich, niettegenstaande de bewoners van dit land, met *Moabieten* en *Ammonieten* verbonden, hem aanvielen. De overwinning kroonde zijne wapenen. — Hij ontsliep met eere, na eene zegenrijke regering van vijf-en-twintig jaren.

Intusschen hingen er zware wolken over den troon en het rijk, welke hij aan zijnen zoon JORAM, die reeds eenige jaren zijn mede-regent was geweest, naliet. — ATHALIA, de rol die hare moeder aan het hof van *Israël* speelde, aan dat van *Juda* willende vertoonen, had den zoon van JOSAFAT geheel verdorven, en hem verleid tot de afgoderij der *Feniciërs*. Koningin wordende, kweekte zij door invloed en bescherming die onzedelijke godendienst aan; JORAM was een speelbal in hare handen, en kwam openlijk voor de beginsels van IZÉBEL's dochter uit. Alle banden van bloedsbetrekking en Godsdienst verscheurde hij. Hij vermoordde zijne zes broeders, ten einde zich in het bezit te stellen van de goederen, die de vaderlijke liefde van JOSAFAT voor het onderhoud van deze zijne kinderen had beschikt. — Te verwonderen was het dan ook geenszins, dat de *Idumeërs*, den verwarden en verzwakten staat van *Juda* ziende, eene poging deden om zich van de cijnsbaarheid te ontheffen; — dat *Filistijnen*, verbonden met *Arabieren* en *Abyssiniërs*, belust op de schatten der *Judeërs*, tegen hen optrokken; — dat JORAM ongelukkig was in den strijd tegen hen. Immers zij overvielen het Koninklijk leger, in 't welk de dwaze JORAM zijne vrouwen en kinderen medevoerde. Zijne zonen sneuvelden onder het vijandelijk zwaard, en JORAM-zelf ontkwam ter naauwernood met het jongste zijner zoontjes. — Ware ATHALIA maar mede geweest onder de

vermoorde vrouwen; doch deze geesel van *Juda* had zich niet aan het gevaar van JORAM's ijdele prachtvertooning blootgesteld!

AHAZIA, zoo heette de eenige erfgenaam van den troon, volgde, op twee-en-twintigjarigen leeftijd, JORAM op, toen deze, na eene smartelijke ziekte van twee jaren, op eene ellendige wijs zijn leven en achtjarige regering besloot. Doch niet hij, zijne moeder voerde in het geheim de teugels van het bewind, die zij weldra in het openbaar opnam, toen haar zoon, na slechts een jaar geregeerd te hebben, door het zwaard van JEHU werd gedood. — Immers AHAZIA liet slechts zeer jonge kinderen na, en zoo liet zij zich tot Regentes verklaren, om gedurende de minderjarigheid harer kleinzonen te regeren. Intusschen, pas op den troon gevestigd zijnde, nam zij eenen maatregel om zich van het altijddurend bezit der heerschappij te verzekeren. Moordenaars, door haar gezonden, drongen in het slaapvertrek der Koninklijke telgen; de grootmoeder, in welke deze onnoozelen vader en moeder zagen, deed hare kindskinderen dooden, en zoude den geheelen stam van DAVID vernietigd hebben, indien niet JOSEBA of JOSABATH (*), eene dochter van JORAM, door eene vreemde voedster, die moederlijke liefde voor haren zuigeling had, dezen aan het zwaard van het ontmenschte wijf had weten te onttrekken. — Op den van kinderbloed druipenden troon waren nu het geweld en de boosheid gezeteld. *Jeruzalem* moest eenen Baäls-tempel binnen hare muren zien, en de heilige stad werd vervuld van de gruwelen der afgoderij. — Intusschen, de list en boosheid mogen een tijd lang het zien gelukken, de waarheid en het regt hernemen de veerkracht en verbrijzelen in hare vijanden die van het heil des menschdoms. — JOAS, de geredde Koningstelg, was in handen van den Hoogepriester JOJADA en diens voortreffelijke echtgenoot, JOSEBA, gesteld, die in hem de eenige spruit van DAVID's stam, den wettigen eigenaar der kroon, de hoop des volks zorgvuldig bewaakten en kweekten. — Toen het zoontje zeven jaren oud was, deelde de pleegvader zijn geheim aan de Priesters en de hoofden der krijgsmagt mede, en deed hen inzien dat de mate van ATHALIA's gruwelen vol was, en dat men een einde moest maken

(*) II *Kon*. XI: 2; II *Chron*. XXII: 11.

aan de vrouwenregering, die in haren overmoed en hare tirannij langer Goddelijke noch menschelijke instellingen en regten ontzag. Hij vond algemeenen bijval, en verzekerde zich van de trouw der zijnen. In het geheim werden de aanzienlijkste familiën met het ontwerp bekend gemaakt, en uit alle steden Levieten, Stamvorsten en Afgevaardigden ontboden, om op eenen bepaalden dag in den tempel tegenwoordig te zijn. — De uitvoering getuigt evenzeer voor het beleid van JOJADA als het plan-zelf. ATHALIA werd eerst door de triomfgalmen, die bij de krooning van JOAS werden aangeheven, gewekt; naar den tempel snellende, zag zij dat het voor haar die waren der lang getergde wraak; zij werd uit JEHOVA's heiligdom gesleept, en haar bloed was het eenige hetwelk bij deze omwenteling vloeide (*). Alleen de Hoogepriester van BAÄL deelde in haar lot; zijn tempel werd vergruisd, en *Jeruzalem* was gereinigd van den gruwel der heidenen, en verlost was het land van het IZÉBEL's-gebroedsel, hetwelk dien gruwel gekweekt had.

In plaats van de heidensche Koningin nam nu de Hoogepriester van JEHOVA het bestuur des lands, gedurende de minderjarigheid van JOAS, op zich. Hij bleef in dat bestuur de uitnemende eigenschappen ten toon spreiden, die hij in het voorgevallene reeds had geopenbaard. Tempelgebouwen, Godsdienst en regt, zedelijkheid en deugd werden hersteld, en ook toen de kweekeling meerderjarig was geworden, bleef hij den vaderlijken raad volgen van den redder van zijn leven, die hem op den troon zijner vaderen gezet had. — Intusschen, JOAS, na drie-en-twintig jaren geregeerd te hebben, eindelijk zijnen eerwaardigen honderd-en-dertig-jarigen raadsman door den dood verliezende, volgde weldra de leiding van bedorvene Grooten. Hij vergat niet alleen de wijze lessen en het goede voorbeeld hem door JOJADA zoo vele jaren van kindsbeen af gegeven, maar hij gedacht ook niet aan de weldadigheid die deze aan hem gedaan had, daar hij diens zoon, den Profeet ZACHARIAS, die hem met de ongenade van JEHOVA had bedreigd, in den tempel deed dooden. Met de woorden: »JEHOVA ziet het, en zal het wreken!" zonk de martelaar neder. De dreigtaal des stervenden werd vervuld: JOAS, na eerst door de

(*) II *Kon.* XI: 4—16; II *Chron.* XXIII: 1—15.

Syriërs geslagen te zijn, bloedde onder de dolken, die hem, na veertig jaren geregeerd te hebben, op zijn bed doorboorden.

AMAZIA, die op vijf-en-twintig-jarigen leeftijd den troon zijner vaderen beklom, was in veel met zijnen vader overeenkomstig; het begin was goed, maar het einde slecht. — In de straf aan de moordenaren van zijnen vader toonde hij, door de kinderen der moordenaren te sparen, de matiging der Mozaïsche wet, en in zijnen veldtogt, die de terugbrenging van het onder JORAM's regering afgevallen *Idumea* bedoelde, was hij voorspoedig. Hij veroverde *Petra;* doch reeds daarbij openbaarde hij eene wreedheid van inborst, die wij in hem niet zouden verwacht hebben. Tien duizend gevangenen werden aan *Sela's* rotsen verpletterd. — Onder den buit waren ook de afgodsbeelden van *Edom;* doch deze deed hij niet verpletteren, maar hij stelde ze als zegepraal in *Jeruzalem* ten toon, waar zij ook hunne vereerders vonden, en onder die vereerders ook den Koning-zelven; hij die zich de *Edomieten* onderworpen had, onderwierp zich-zelven aan hunne Goden. Van dat oogenblik aan werd hij diep vernederd. De Koning van *Israël* versloeg zijn leger, veroverde zijne hoofdstad, en nam hem gevangen. Ontslagen zijnde bleef hij leenroerig aan *Israël*, en stierf vijftien jaren daarna te *Lachis*, na eene negen-en-twintig-jarige regering, waar het zwaard van zaamgezworenen den voor hen vlugtende bereikte.

Gelijk de vader van AMAZIA in den Profeet JOJADA, zoo vond de zoon van AMAZIA, UZZIA, eenen wijzen raadsman en trouwen vriend in zekeren Profeet ZACHARIAS. Het is niet zeker of hij aan dezen ook zijne opvoeding verpligt was; althans zeer jong zijnde verloor hij reeds zijnen vader, en werd in den ouderdom van zestien jaren Koning. UZZIA zorgde in de eerste plaats voor de veiligheid des lands. Hij deed de vestingwerken van *Jeruzalem* herstellen en de muren met torens versterken. Werktuigen om groote werpspiesen en steenen voort te slingeren, plaatste hij op die torens. Voor het leger deed hij niet minder dan voor den vestingbouw: wèl toegerust en goed geoefend stonden er 300,000 manschappen ten oorloge. Met deze magt wendde hij zich tegen het Zuiden, veroverde *Elath*, aan de *Roode Zee* gelegen, en versterkte zijne en zijns vaders overwinningen door vestingen. — Ook

tot de veehoederij strekte zich zijne bijzondere zorg uit. Immers, daar onder zijne regering ook de woestijnen of weilanden veilig waren, kwam hij hun te gemoet die zich haar wilden ten nutte maken. Hij deed daar wachttorens optrekken en bakken graven; de wijngaardenier en de akkerbouwer vonden aanmoediging; hij ging zelf voor: »hij had veel vee in het lage land en hij beminde den landbouw", zegt het verhaal (*). — Intusschen, zijn vaderlijke vriend ZACHARIAS stierf voor hem te vroeg. — Na diens dood werd hij opgeblazen, en wilde zich de regten des Priesters aanmatigen. — Eene plotseling hem overvallende melaatschheid deed hem uit het heiligdom vlugten en van den troon vervallen.

JOTHAM, zijn zoon, vattede, terwijl de vader in het huis der afzondering wegkwijnde, den schepter op. Na den dood zijns vaders UZZIA, die twee-en-vijftig jaren aan het hoofd van *Juda* gestaan had, werd JOTHAM op vijf-en-twintig-jarigen leeftijd tot Koning gezalfd. Hij hield den regentenstaf met waardigheid, en volgde zijnen vader in het goede voorbeeld hem gegeven. Het versterkte *Jeruzalem* versterkte hij nog meer, en tegen de *Ammonieten* streed hij met gewenscht gevolg. Nog slechts een-en-veertig jaren was hij oud toen de dood hem reeds wegrukte, om voor den nietswaardigen ACHAZ plaats te maken.

Met ACHAZ trokken van alle zijden de afgoden het land in: de *Egyptische* APIS, de *Fenicische* BAÄL, de *Ammonitische* MOLOCH, de *Syrische* Godenstoet. Niet alleen zijne betere kennis als *Israëliet;* niet alleen zijnen heiligen pligt als Koning naar MOZES' wet, — ook zijn natuurlijk gevoel als vader verloochende hij: want in het dal *Benhinnom* offerde hij zijne eigene kinderen aan den afzigtelijken vuurgod. De schatten van den tempel en van zijn paleis bragt hij aan TIGLATH-PILEZER, den Koning van *Assyrië*, waarvoor deze hem uit den hoogen nood redde, door zijne vijanden PEKAH van *Israël* en REZIN van *Damascus* te verslaan. — Hij stierf, na eene ellendige regering van zestien jaren, volgens de door hem steeds bespotte profetie van JESAJA, als vasal van *Assyrië*. Slechter Koning dan hij had nog niet over *Juda* geheerscht. Te regt werd zijn lijk de Koninklijke begraafplaats ontzegd. Zijne levens-

(*) II *Chron.* XXVI: 10.

geschiedenis geeft de Schrijver der *Chronieken* in deze woorden: »naar mate hij meer benaauwd werd, overtrad hij des te meer tegen JEHOVA. Zulk een Koning was ACHAZ" (*).

Indien nog een Koning als hij gevolgd ware, zoude *Juda* te gelijk met *Israël* zijn ondergegaan; want SALMANASSAR, die den laatsten doodelijken slag aan de Tien Stammen toebragt en hen in ballingschap wegvoerde, had ook *Juda's* einde besloten. Doch in *Juda* heerschte de zoon van ACHAZ, JEHIZKIA of HISKIA, die op vijf-en-twintig-jarigen ouderdom de kroon van *Juda* ontving en haar negen-en-twintig jaren behield; HISKIA, die het heiligdom, dat de dwaze vader sloot, weder had geopend en gewijd; HISKIA, die als een andere JOSAFAT hervormde, en gelijk deze ook *Israëls* afgescheurden tot de Mozaïsche wet zocht terug te brengen. — Moedig had deze het juk der *Assyrische* dienstbaarheid reeds afgeworpen en de benden der *Filistijnen* verslagen, en zoo zag *Jeruzalem Samaria* vallen, maar *Jeruzalem* bleef staande. — Intusschen, het was vooruit te zien, dat *Assyrië's* veroveraars, die het oog op *Egypte* hadden, *Juda* niet zouden sparen. Eerlang daagde SANHERIB op. HISKIA, eerst bevreesd, zond hem zijne schatten, doch toen de trouwelooze *Assyriër*, in weerwil van zijne belofte, een en andermaal het aantastte, redde eerst een inval van den *Ethiopischen* Koning THIRHAKA de stad, en vervolgens de pest, die *Ninivé's* honderd-duizenden verdelgde. De stad juichte in hare redding, en de Koning, die dood-ziek ter neêr lag in die oogenblikken des gevaars, in het geredde leven.

Gelijk HISKIA de waardige zoon was van eenen onwaardigen vader, zoo de twaalfjarige MANASSE de ontaarde telg van den uitnemenden HISKIA. Het scheen dat hij zijnen grootvader ACHAZ in zinneloosheid en wreedheid van afgoderij, in despotismus en tirannij nog wilde overtreffen. JEHOVA's heiligdom treurde in heiligschennige ontwijding; het dal *Hinnom* weergalmde weder van de smartkreten der onnoozele kinderen, die in de armen van het gloeijend metaalbeeld van den MOLOCH werden geworpen, en *Jeruzalem's* straten stroomden van menschenbloed. Toen stuitte de Voorzienigheid door de magt der vreemden den onzinnig voorthollende in zijne woede en razernij. EZAR HADDON, SANHERIB's zoon, die het oproerig

(*) II *Chron.* XXVIII: 22, 27.

Babel weder bedwongen had, trok op tegen MANASSE, waarschijnlijk omdat deze verbonden met *Egypte* had aangegaan. De lafhartige despoot nam de vlugt, en werd in een kreupelbosch door den vijand ontdekt. Geboeid naar *Babel* gevoerd, gaf de stille kerker hem tijd en gelegenheid tot nadenken, en verbeterd keerde hij als *Assyrische* vasal terug. — Na eene vijf-en-vijftig-jarige regering werd MANASSE opgevolgd door zijnen zoon AMON. Deze verdiende door eene slechte regering den dood, dien hij, na twee jaren Koning geweest te zijn, door zijne eigene hovelingen vond. — Die zijne moordenaren waren wilden in zijne plaats heerschen; doch terwijl *Juda's* Hoogepriester en Edelen de zaamgezworenen deden vallen, verhieven zij JOSIA, des Konings zoon, op den rijkszetel.

JOSIA was acht jaren oud toen hij Koning werd; aan de zwakke handen van een kind waren de teugels van het bewind niet toevertrouwd; doch aan het hoofd der Priesters stond een man als HILKIA; onder *Juda's* Stamvorsten waren wijzen en edelen, en JEREMIA leefde toen als Profeet. Natuurlijk, men begon met hervorming, en men rigtte haar in alle opzigten in naar het oorspronkelijke, toevallig wedergevonden handschrift van het Wetboek. Intusschen, met hoe veel zorgvuldigheid de uitwendige teekenen der afgoderij van allerlei soort ook werden opgezocht en vernietigd; — hoe gestreng JOSIA-zelf ook handelde tegen het offeren ter eere van JEHOVA op hoogten, een gebruik dat van de oudste tijden her onder het volk had blijven stand houden; — de zaden der afgoderij, de zinnelijke neiging, het diep ingeworteld zedenbederf kon hij uit het hart des volks niet uitrukken. — JEREMIA, die de zeden van zijnen tijd schetst, gelijk JESAJA die van zijne eeuw, hangt van den zedelijken toestand des volks eene zwarte schilderij op, en verkondigt met dreigende taal, dat het aldus niet gelukkig kon eindigen.

Inderdaad was het gevaar grooter en nader, dan velen toen wel dachten. Immers, omtrent dien hervormingstijd van JOSIA had er eene groote omwenteling in *Azië* plaats gehad. *Ninivé* was gevallen, het rijk van ASSUR vernietigd, en NABOPOLASSAR, de *Chaldeër*, deelde met CYAXARES, den *Meder*, het rijk. — *Egypte*, reeds door *Assyrische* Vorsten bedreigd, had thans alles van de *Babyloniërs* te vreezen; *Babylonië* van *Egypte*.

Maar in het midden tusschen beide landen was *Palestina* gelegen, welks noordelijk gedeelte reeds eene provincie van de *Aziatische* wereldmonarchie was geworden. Alleen het kleine *Juda* was nog zelfstandig; maar juist dit leverde, met zijne bergpassen en versterkte steden, eenen geduchten voormuur op, die zoo wel *Azië's* als *Africa's* benden zeer kon belemmeren. — Ongelukkig voor *Juda*, regeerde toen in *Egypte* de krijgshaftige en ondernemende Farao NECHO, en zou eerlang de niet min dappere, maar woeste NEBUCADNEZAR den schepter van *Babylonië* in handen krijgen. De eerste wil den *Babyloniër* niet afwachten, hij wil hem opzoeken. Ten einde eensdeels zich niet bloot te stellen aan den gevaarlijken togt over de landengte, anderdeels het gebied van *Juda* niet te betreden, wiens Koning een verbondene van *Babylon* was, gebruikt de Farao zijne vloot, en landt bij de monden van den *Kison*. JOSIA is dwaas genoeg om tegen deze geduchte magt op te trekken en haar den doortogt door de vlakte *Jizreël* te willen beletten. Bij *Megiddo* wordt zijn leger geslagen, en hij-zelf doodelijk gekwetst. *Israël* beweende in hem een uitnemend Vorst, wiens een-en-dertig-jarige regering *Juda* ten zegen was geweest, en JEREMIA, sprekende tot diens zoon, zegt: »uw vader heeft regt en geregtigheid gedaan — hij heeft de regtszaak der ellendigen en nooddruftigen gerigt" (*). Intusschen, terwijl NECHO naar den *Eufraat* snelt, verheft het volk den jongsten van JOSIA's zonen tot Koning, SALLUM of JOAHAZ geheeten, die zich in zijne korte regering van slechts drie maanden berucht heeft gemaakt door zijne woestheid, ongodsdienstigheid en zedeloosheid. Met deze keus was zijn broeder ELIAKIM of JOJAKIM niet tevreden; als oudere meende hij aanspraak te hebben op de regering. Hij deed zijne regten bij Farao NECHO gelden, die, eerlang teruggekeerd van den *Eufraat*, SALLUM van *Jeruzalem* bij zich te *Ribla* komen deed, hem met zich naar *Egypte* nam, en den vijf-en-twintig-jarigen JOJAKIM in diens plaats als zijn vasal tot Koning maakte. Zoo ontving *Juda* voor den slechten dien het zelf gekozen had, den slechteren die aan hetzelve was opgedrongen. »Weent niet" — roept JEREMIA — »over den gedooden (JOSIA), weent over hem die daar henen trekt (JOAHAZ), die nimmer weder-

(*) JER. XXII: 15, 16.

keeren en zijn vaderland aanschouwen zal" (*). Zware schattingen moesten er worden opgebragt, en de wijze waarop zij werden verzameld, was drukkend. — Intusschen komt het jaar 606, waarin Farao NECHO eenen tweeden veldtogt tegen *Babylonië* onderneemt, het vierde jaar der regering van JOJAKIM. Hij wordt geslagen in den beroemden volkenslag bij *Karchenus'* (door de *Grieken Circesion* genoemd), en aan dien slag hing *Juda's* lot. — NEBUCADNEZAR de overwinnaar, eerst door den dood van zijnen vader opgehouden, nadert in het volgende jaar; de schrik gaat hem vooruit; *Jeruzalem* onderwerpt zich; JOJAKIM wordt naar *Babel* gevoerd, en keert terug als vasal der *Babyloniërs*. — Intusschen, na drie jaren valt hij van *Babel* af; hij geloofde waarschijnlijk, dat NEBUCADNEZAR, te veel met andere veldtogten onledig, van welke hij zijns bedunkens niet zou wederkeeren, geene wraak kon nemen. — Doch de naburige volken vatteden de taak voor NEBUCADNEZAR op, zonder *Jeruzalem* te kunnen veroveren. — Inmiddels stierf JOJAKIM, na eene elf-jarige regering, en JOJACHIN of JEHOJACHIN werd, onder de voogdijschap zijner moeder NEHUSTA, zijn opvolger. NEBUCADNEZAR zelf kwam voor *Jeruzalem*, terwijl zijn volk haar belegerde. Nu dacht men niet langer aan tegenstand. JOJACHIN ging uit tot den Koning van *Babel*, hij en zijne moeder en zijne dienaren en zijne Vorsten en zijne hofbedienden; en de Koning van *Babel* nam hem mede. Nu ook voerde hij uit — heet het verder — »van daar al de schatten van het huis des Heeren en de schatten van het huis des Konings, en hij sneed al de gouden versiersels af, die SALOMO gemaakt had in het heiligdom des Heeren. En hij voerde geheel *Jeruzalem* gevankelijk weg, alle Vorsten en lieden van vermogen, alle werklieden in hout en ijzer, alle krijgslieden en die geoefend waren in den oorlog, ook voerde hij JOJACHIN gevankelijk naar *Babel*, en de moeder en de vrouwen en de hofbedienden des Konings (†)". — Met deze gebeurtenis begint eigenlijk de beroemde *Babylonische* ballingschap, die anderen stellen reeds eenen aanvang genomen te hebben met het vijfde jaar van JOJAKIM. — *Jeruzalem* stond nog, en het geheele land was nog

---

(*) JER. XXII: 10.

(†) II *Kon.* XXIV: 11—16.

niet ontvolkt. Aan het diep verzwakte overblijfsel gaf de *Babyloniër* eenen oom van JOJACHIN, MATHANJA geheeten, die den naam ZEDEKIA ontving, tot Onderkoning, die eenen eed van trouwe aan *Babel* zwoer. Intusschen, dien eed hield hij geenszins. De volken aan deze zijde van den *Eufraat: Edomieten*, *Moabieten*, *Ammonieten*, *Tyriërs* en *Sidoniërs*, hadden de dwaasheid zich met ZEDEKIA te vereenigen tegen de magt, voor welke zelfs *Egypte* had moeten bukken. Geene raadgevingen en waarschuwingen hielpen; ZEDEKIA viel van *Babel* af in het negende jaar zijner regering. De gekrenkte NEBUCADNEZAR verschijnt voor de hoofdstad; en niettegenstaande hij al zijne magt voor haar ontwikkelt, duurt het beleg anderhalf jaar. — Geen wonder, dat deze veste de geheele magt van den wereldveroveraar zoo lang kon weêrstaan. De Natuur toch had *Jeruzalem* tot een vast punt gemaakt, en eeuwen lang had de Kunst zich in de bevestiging uitgeput. Muren had zij hoog opgetrokken; vaste poorten, hooge torens in dit dekkend kleed geplaatst. Van die hoogten slingerden werktuigen pijlen en steenen op den in de laagte liggenden belegeraar. — Daarenboven, men kon *Jeruzalem* niet doen uitdorsten. De bergen binnen de stad doen water uitvloeijen, hetgeen zij die in de veste zijn zich te nutte maken, maar den belegeraar afsnijden kunnen. Zoo lijdt deze gebrek aan water, en gene heeft overvloed. — Maar het zwaard, dat ook *Jeruzalem* kan veroveren, is de *honger*, en dit begon de stad allengskens aan te tasten. — Een oogenblik scheen er uitzigt op ontzet, want uit *Egypte* daagde een leger op. Doch dit uitzigt verdween in rook; de belegering werd hervat, en de inmiddels verzamelde levensmiddelen naderden het einde. De belegeraar brak aan de muren, de belegerden stopten elke opening weder digt. Het was eene hevige worsteling. Eindelijk gelukte 't hem de benedenstad te bemagtigen, doch wie weet hoe lang nog de bovenstad tegen alle middelen van aanval uit dien tijd had kunnen verdedigd worden, indien de ten toppunt gestegen hongersnood niet tusschen beide ware gekomen. ZEDEKIA besloot tot de vlugt; hij ontkwam des nachts door de belegeraars henen; maar eer hij het gebergte aan de overzijde der *Jordaan* kon bereiken, werd hij in de vlakte van *Jericho* ingehaald. Het laatst dat hij op aarde zag, was, dat zijne zonen in zijne tegenwoordigheid gedood werden: toen

werden hem de oogen uitgestoken en hem boeijen aangedaan, om gekluisterd naar *Babel* weggevoerd te worden.

Uit enkele plaatsen bij JEREMIA mogen wij afleiden dat de hongersnood moeders had genoodzaakt hare eigene kinderen te eten; maar nog verschrikkelijker lot wachtte den overwonnenen. Profeten en Priesters verworgd in het heiligdom; op de straat de lijken van ouden en jongen door elkander; jonkvrouwen en jongelingen gevallen door het zwaard, zegt JEREMIA. — Onder dit belegeringsheer waren er uit de omliggende volken. Dezen koelden thans hunne wraak; vooral waren de *Edomieten* daarin verschrikkelijk. »Verwoest haar, verwoest haar, tot op den bodem toe!" was *Edom's* wrakekreet (*). En het geschiedde. Op den zevenden dag der vijfde maand kwam de overste der lijfwachten van NEBUCADNEZAR, en hij verbrandde het huis des Heeren, en het huis des Konings en al de huizen van *Jeruzalem;* ook al de huizen der grooten verbrandde hij met vuur; en de muur rondom *Jeruzalem* slechtte het gansche heer der *Chaldeën* (†). — Terwijl de rook opging en het stof van het puin, zong JEREMIA zijne roerende klaagliederen, en waarschijnlijk is er nooit treffender klaagzang op merkwaardiger volkengraf aangeheven geworden.

Slechts weinigen, bestemd om de vruchtbaarste streken van *Palestina* te bebouwen, liet NEBUCADNEZAR in het land. — Na nog eenige aanzienlijken ter dood gebragt te hebben, deed hij ál de anderen die handwerken en kunsten beoefenden, álles wat tot den middel- en hoogeren stand behoorde, wegvoeren. — Wij moeten niet denken dat deze naar dezelfde streken werden gebragt, waarhenen die van *Israël*, 150 en 130 jaren vroeger, vervoerd waren geworden. — Immers, die hen overwonnen deden hen wonen, zegt het verhaal, »in *Chala* en *Chabor*, aan de rivier *Gozan* en in de steden van *Medië*" (§). Deze laatste bepaling wijst ons den weg, wanneer wij naar die woonplaatsen zoeken. In *Medië*, waar de steden der ballingen lagen, lag ook *Chala*, eene oude stad aan den *Tigris;* dáár ook *Chabor*, een der *Medische* gebergten; dáár stroomt ook die rivier *Gozan*, welke thans nog den naam *Osan* of *Kisil-Osan* draagt. — Intusschen, daarhenen kon NEBUCAD-

---

(*) *Ps.* CXXXVII: 7.

(†) II *Kon.* XXV: 8—21.

(§) II *Kon.* XVII: 6.

NEZAR de weggevoerden uit *Juda* niet verplanten, ook wanneer hij het gewild had. Die streken toch behoorden hem thans niet; zij maakten een gedeelte uit van het toenmalige *Medische* rijk. — Integendeel pleit er alles voor, dat de weggevoerden naar het eigenlijk *Babylonië* zijn verplaatst. — Aan *Babel's* waterstroomen, dat zijn *Babel's* kanalen, in dat van vaarten doorsnedene land dáár zaten zij en weenden terwijl zij aan *Sion* dachten; dáár waar de wilg aan het water geplant weelderig tiert, hingen hunne cithers in de takken; onmogelijk was het hun te zingen en *Sion's* liederen aan te heffen (*). Niet omdat hun lot op zich-zelf zoo ongunstig was; veelal stelt men zich dit voor als slavernij, als gevangenschap zelfs. Slaven waren zij niet, in gevangenhuizen waren zij niet opgesloten; neen, als vrije menschen leefden zij in het *Babylonische* rijk; zij konden koophandel, landbouw, handwerken uitoefenen; zelfs werden eenige Joodsche jongelingen van aanzienlijken stand aan het hof des Konings geplaatst en met hooge eereposten bekleed; — maar terugkeeren mogten zij niet; verre, verre van den dierbaren geboortegrond moesten zij in het land der vreemden wonen, en vergeten konden diegenen onder hen, wier borst van vaderlandsliefde was vervuld, de ramp niet, aan hun volk en land overgekomen. — Hetgeen echter het lot van dezen niet weinig verligtte, was, dat hun vrijheid van Godsdienst was gelaten, zij hunne heilige boeken lezen, en JEHOVA, naar de overtuiging die in hen was, aanbidden mogten. De God hunner vaderen handhaafde hen bij deze godsdienstige vrijheid; en wonderdadig kwam Hij tusschen beide, wanneer de *Babylonische* despoten de Joden wilden noodzaken om den Landsgod BEL te eeren. — Levieten en Priesters niet alleen onderwezen en troostten het volk; ook Profeten stonden er op onder de ballingen, en herhaalden de beloften van hunne voorgangers op terugkeering naar het land der vaderen.

Intusschen zou deze terugkeering het gevolg zijn van eene groote Staatsomwenteling; de val van den troon van NABOPOLASSAR's Huis zou de leus der bevrijding van de arme ballingen zijn. — Wij weten, M. H.! hoe en door wien het rijk van *Babel* is gevallen; wij weten dat de jeugdige held, die door beleid en dapperheid de hoofdstad bemagtigde, CYRUS,

(*) *Ps.* CXXXVII.

eerst aan eenen broeder van zijne moeder, aan DARIUS den *Meder*, ook CYAXARES II genoemd, het bestuur over *Babel* opdroeg, en dat drie jaren daarna, toen deze gestorven was, CYRUS-zelf de regering ook over dit gedeelte van het groote *Perzische* rijk op zich nam. — Toen was het dat hij het merkwaardige besluit nam, hetwelk aan het slot van het Boek der *Chronieken* gevonden wordt, en hetwelk EZRA aan het hoofd van zijn historisch werk heeft geplaatst: »Zoo zegt KORES, de Koning van *Perzië:* al de Koningrijken der aarde heeft JEHOVA, de God des hemels, mij gegeven en heeft mij bevolen Hem een huis te bouwen te *Jeruzalem* in *Judea*. — Wie is onder ulieden van al zijn volk? Zijn God zij met hem, en hij trekke op naar *Jeruzalem* in *Judea*, en hij bouwe het huis van JEHOVA, den God van *Israël*. Hij is God, die te *Jeruzalem* woont. En al wie achterblijven zoude in eenige plaatse, daar hij als vreemdeling verkeert, dien zullen de lieden zijner plaats bevorderlijk zijn met zilver, met goud, en met have, en met beesten, nevens eene vrijwillige gave voor het Huis van God, die te *Jeruzalem* woont (*)." Het besluit is geheel in den geest van het ook van elders genoeg bekend karakter van CYRUS; — het toont ons den kweekeling der *Zend-avesta*, den dienaar van ORMUZD, die, zelf de beeldendienst en het veelgodendom verfoeijende, met hooge belangstelling was vervuld voor het volk, hetwelk daarin op eene merkwaardige wijs eenstemmig dacht; ja, wij ziên het, hij is geestdriftig ingenomen voor de bevordering van de zaak der ballingen, en terwijl hij hun het vaderland wedergeeft, geeft hij, ten aanhoore van al de afgodendienaars, eere aan hunne dienst en hunnen God.

Het is zeker opmerkelijk, dat slechts 42,360 Joden uit geheel *Babylonië* gingen; dat het geheel, met de dienstboden en die uit andere gewesten zich er bijvoegden, slechts 50,000 was. Intusschen moeten wij in het oog houden dat er zeventig jaren na de eerste wegvoering van JOJAKIM, zestig na die onder JOJACHIN, en negen-en-vijftig na de laatste toen *Jeruzalem* verwoest werd, waren verloopen. De meesten die in het Heilige Land geleefd hadden waren niet meer; hunne kinderen hechtten aan de graven der ouders die zij niet verlaten wilden; zij

(*) II *Chron*. XXXVI: 23; EZRA I: 2, 3.

hadden allengskens betrekkingen aangeknoopt met de *Babyloniërs* en bezittingen zich verworven. Zij waren tevreden met hun nieuwe vaderland, dat ook het land was hunner geboorte. Waarom zouden zij eenen verren en moeijelijken togt ondernemen om terug te keeren in een verwoest land, en zoo veel verlaten en opofferen? Die *zóó* dachten bleven in *Babel*. Doch de borst van anderen gloeide van vaderlandsliefde, van godsdienst-ijver; alles wilden zij zich getroosten wanneer zij die berglucht inademen, dien grond betreden, in dien grond eens de laatste ruste vinden mogten! Dáár lagen de voetstappen der Aartsvaders; — dáár rustte het gebeente van het voorgeslacht; — dáár lagen de muren van het roemrijke *Jeruzalem* in puin, de tempel in asch, wachtende op de zonen en dochteren die zich zouden ontfermen over de Heilige Stad. — Aan het hoofd van hen die dus dachten plaatste zich ZERUBBABEL, een afstammeling uit DAVID's Huis. CYRUS stelde hun de tempelvaten ter hand; de terugblijvenden gaven, ieder naar zijn vermogen, geschenken mede, en onder heilwenschen en zegenbeden vertrokken de geliefden. — Hun togt was voorspoedig; de moeijelijkheden en bezwaren der reis werden overwonnen door het vooruitzigt in de toekomst, en de geestdrift werd levendig gehouden door vrolijk lied en welluidend spel, — tot dat eindelijk uit de woestijnen *Hermon's* besneeuwde kruin, *Basan's* groenende heuveltop opdaagden, hun voet de grasrijke beemden van *Manasse's* erfdeel betrad, en de *Jordaan* daar stroomde, aan wier boorden zij nu stonden, gelijk duizend jaren te voren de voorvaders, die keerden uit het diensthuis van *Egypte*. — Maar, terwijl de *Jordaan* hare golven zoo als voorheen voortrolde, was het land grootendeels verwilderd en bezaaid met puinhoopen of armoedige woningen. Zoo gemakkelijk het viel *Jeruzalem* aan zijne overblijfselen te herkennen, zoo moeijelijk was 't het voorvaderlijk erfgoed weder te vinden en het gevonden hebbende te bebouwen. Doch ook de oprigting van het heiligdom was niet zonder bezwaar. Niet alleen was het een groot werk, maar ook hinderpalen werden de volkplanting daarbij in den weg gesteld. — Het waren de bewoners van dát gedeelte des lands hetwelk vroeger het rijk van *Israël* had uitgemaakt. Deels nakomelingen der Tien Stammen, deels aankomelingen uit de naburige volken zijnde, hadden zij den naam *Samaritanen* en eene gemengde Godsdienst

aangenomen, die in veel van die der teruggekeerden afweek. Daar zij intusschen met haar dáárin overeenkwam, dat zij de vijf Boeken van MOZES aannamen, verzochten zij het Heiligdom te *Jeruzalem*, tot gemeenschappelijke vereering, mede te mogen bouwen. Dit werd hun geweigerd. En van nu aan legden zij niet alleen den Joden allerlei moeijelijkheden in den weg, maar bleven hun ook bittere vijandschap toedragen, die van de andere zijde niet onvergolden bleef. — Gelukkig dat inmiddels de eerste togt door eenen tweeden achtervolgd werd, onder welken zich HAGGAÏ en ZACHARIA bevonden, die bij DARIUS HYSTASPES de vergunning ter voortzetting van den tempelbouw weder verwierf, welken de voorgangers van dezen, op de kabalen der *Samaritanen*, hadden ingetrokken. Eindelijk werd het gebouw voltooid en, onder betooning van groote vreugde, tot zijne verhevene bestemming geheiligd.

De stad echter bleef nog langen tijd onbemanteld; geen wal of muur beschermde het heiligdom en de bewoners op *Jeruzalem's* bergen. Toen kwam, vijf jaren daarna, EZRA; en met hem kwamen vele aanzienlijke Joodsche familiën uit *Babylon*. Hem volgde, eenige jaren daarna, NEHEMIA, de mondschenker van *Perzië's* ARTAXERXES LONGIMANUS; hij verscheen met uitgestrekte magt en middelen. Terwijl EZRA als godsdienstig hervormer was opgetreden, bouwde NEHEMIA de vestingwerken der hoofdstad. De ijver van genen was zoo groot als de volharding van dezen bewonderingwaardig. — Aan beide mannen mogt het gelukken te volbrengen wat liefde voor Vaderland en Godsdienst hun had ingegeven. Zij bekleeden met het volste regt eene achtbare plaats onder de edelen van hunne Natie.

Van NEHEMIA staat geboekt, dat hij op aanstelling van den Koning de betrekking van Landvoogd der Joden bekleedde. Wij moeten hieruit niet afleiden dat de Joden ten tijde der *Perzische* heerschappij door eenen afzonderlijken Landvoogd, die alleen aan den Koning rekenschap verschuldigd was, bestuurd werden. *Palestina* behoorde, integendeel, tot de Satrapie van *Syrië* of de landen ten westen van den *Eufraat*, en was daarvan een onderdeel. Onder dezen was een Stadhouder, en met dezen regeerden de Oudsten of Vorsten des lands. Allengskens echter ontving de Hoogepriester het meeste gezag; aan hem werden zeventig mannen toegevoegd, die het Sanhedrin of den Hoogen Joodschen Raad uitmaakten. — Het

Sanhedrin koos zelf zijne leden, en nam ze uit de uitnemendste leerlingen van de scholen, die sommige Sanhedristen hadden opgerigt. — Onder dit Collegie — meest uit de Stammen JUDA en BENJAMIN herkomstig — leefde het volk in geslachten of huizen. Voor de Wet waren allen gelijk, en die Wet was, in al hare uitgestrektheid, in werking. De Feesten werden te *Jeruzalem* gevierd, de offers gebragt, en Levieten waren er verspreid door het land. — Synagogen werden er, zoo niet reeds ten tijde van EZRA, toch zeker niet lang na hem, gesticht op alle plaatsen waar tien leden van het mannelijk geslacht zich bevonden. In haar kwam men zamen om de Heilige Schrift te lezen, en te bidden.

Doch terwijl de Joden hunnen tempel bouwden en alomme Synagogen stichtten, rees ook voor de *Samaritanen*, op den berg *Gerizim*, een heiligdom, in 't welk eene geregelde dienst werd waargenomen. Immers, ofschoon de *Samaritanen* wel middelen bezaten om eenen tempel te bouwen en, sedert hun geweigerd was aan den *Jeruzalemschen* deel te nemen, zeer naar zulk een gebouw reikhalsden, het kon hun niet baten, zoo lang zij geenen Priester hadden, die in het Heiligdom kon dienen. MANASSE, de zoon van den Hoogepriester te *Jeruzalem* JOJADA, bood zich daartoe aan. Van wege zijn huwelijk met de dochter van eenen aanzienlijken *Samaritaan*, die *Perzisch* Stedehouder over *Samaria* was, uit *Jeruzalem* gebannen, stelde men hem tot Hoogepriester in *Samaria* aan, en de *Perzische* Koning gaf zijne toestemming. — Nog eene opmerkelijke omstandigheid is uit die tijden bekend, die ook tot de familie JOJADA en het Hoogepriesterschap betrekking heeft. Er ontstond twist tusschen de beide andere zonen bij den dood des vaders over de opvolging. JONATHAN werd Hoogepriester in des vaders plaats, doch JESUA maakte hem de waardigheid strijdig, omdat de *Perzische* Satraap BAGOSES hem reeds met dien post had begiftigd. Van broedertwist kwam het tot broedermoord; en thans verscheen BAGOSES zelf in den tempel, om den van hem beschermde, die in den tempel gedood was geworden, te wreken. Hij deed het door eene schatting op elk offerdier te leggen, die, van wege de veelheid der offers, hoogst drukkend was.

Meer geschiedenis is uit dien tijd niet bekend, ofschoon er méér gebeurd is. In het algemeen mogen wij gelooven dat

de twee-honderd jaren welke de volkplanting onder *Perzische* regering leefde, voorspoedig zijn geweest. Onder een mild bestuur, bijzondere weldaden, en eene gunstige ligging, ontwikkelde zich de eerst teedere en kleine Staat weldra tot eene talrijke en niet ongegoede bevolking, en MOZES' Wet en instelling zegende hen, die haar thans stipter dan de voorvaders onderhielden. — De weldadigheid hun door de *Perzen* bewezen niet vergetende, bleven dan ook de Joden getrouw aan DARIUS, tot ALEXANDER, die reeds in twee veldslagen de *Perzen* overwonnen had, en op weg was om *Egypte* te veroveren, verscheen voor *Jeruzalem's* poorten. Hij kwam om zich te wreken op de Joden, die hem ondersteuning hadden geweigerd; — doch toen hij den Hoogepriester zag, die in zijn plegtig gewaad hem te gemoet trok aan het hoofd der Priesters, bragt de held van *Macedonië* hulde aan den God die in *Jeruzalem* aangebeden werd. Ongelukkiger was het lot der Joden na den dood van ALEXANDER; zij werden gesleept in den maalstroom der volken, en den bloedigen strijd om de heerschappij. Tusschen *Syrië* en *Egypte*, het rijk der *Seleuciden* en *Lagiden* gelegen, werd *Palestina* de prooi dan van dezen, dan van genen die overwon. — Bijna eene eeuw hadden zij rust onder de *Egyptische Ptolomeën;* doch in het jaar 218 vóór onze jaartelling veroverde ANTIOCHUS *de Groote* van *Syrië*, *Judea*, zonder zich in het bezit daarvan te kunnen handhaven. De Joden werden nu door PTOLOMEÜS PHILOPATOR van de *Egyptenaren* verdrukt, doch na diens dood verbonden zij zich met ANTIOCHUS, die hun land van de *Egyptenaars* verloste. — ANTIOCHUS echter gaf, eenige jaren later, *Judea* weder aan *Egypte*, als huwelijksgift van zijne dochter, die met PTOLOMEÜS V trouwde; maar even spoedig nam hij het terug. — Veel, zeer veel leden zij, die aldus de speelbal waren der magtigen, en aan welke nu eens deze, dan weder gene zijne wraak koelde, die niet deze onschuldige slagtoffers had moeten treffen. — Maar nog hooger zouden de rampen gaan. ANTIOCHUS EPIPHANES, die in 175 den *Syrischen* troon beklom, mengde zich in den broedertwist, die er tusschen ONIAS III en JASON rees, over het Hoogepriesterschap. De laatste verkreeg voor geld, en onder de belofte *Grieksche* zeden te *Jeruzalem* in te voeren, den post zijns broeders. Doch een derde broeder, MENELAÜS, méér geld biedende, verdrong den

tweede, welke den eerste verdrongen had. — Toen reeds openbaarde ANTIOCHUS zijnen wensch om de Joden van hunne godsdienst af te trekken en tot Heidenen te maken, maar weldra zoekt hij dit met geweld door te dringen. Hij plundert den tempel, eischt brandschatting op brandschatting, verbiedt de feesten, de besnijdenis en de viering van den Sabbat; ja, gelast heidensche zeden en godendienst. Op het brandoffer-altaar doet hij dieren door de Mozaïsche Wet onrein verklaard, offeren, en hoog op de daken des tempels het beeld van *Jupiter Olympius* plaatsen. — Helaas! de losheid in grondbeginselen en zeden van velen begunstigde de booze plannen van den razenden despoot; — maar er waren er ook nog, die liever den marteldood stierven, dan hunne grondbeginselen te verloochenen; en wrekend verhief zich eindelijk het heldengeslacht der Makkabeërs. MATTATHIAS, de vader, weigert niet alleen den *Syrischen* hoofdman te offeren, zijn dolk treft ook den afvalligen geloofsgenoot. Hij stelt zich aan het hoofd der ontevredenen; de gebergten van *Juda* ontvangen hen en strijden met hen. — Zij volgen het voorbeeld van DAVID en kloek gelijk zijn legertje is het hunne, dat *Syrië's* duizendtallen niet meer vreest. — JUDAS, de oudste der zonen, slaat het *Syrisch* Legerhoofd APOLLONIUS en draagt van nu aan diens zwaard; eene tweede overwinning, nog veel luisterrijker, volgt op de eerste. *Jeruzalem* wordt heroverd, de tempel gereinigd; aan *Judea* wordt vrije Godsdienst-oefening door den zoon van ANTIOCHUS toegekend. — Maar nog eens hervat de *Syriër* den strijd; JUDAS verbindt zich met de *Romeinen;* hij zegepraalt alomme, maar vindt eindelijk den heldendood. Zijn broeder JONATHAN is zijn opvolger, en *Judea* wordt een vrije en onafhankelijke Staat. Het verraad der *Syriërs* doodt JONATHAN, — doodt ook naderhand zijnen broeder; maar zijn zoon JOHANNES HYRCANUS volgt hem op en breidt de grenzen van *Judea* uit tot *Idumea.* Ongelukkig ontaardde van nu aan dit edele geslacht, en zetelden zich verraad en moord in de paleizen der Makkabeërs. De *Romeinen*, den twist stokende, dringen zich in de familie-aangelegenheden, en een *Idumeër* wordt eindelijk echtgenoot van eene der laatste spruiten van MATTATHIAS. Het is HERODES, dien de wereld den *Groote* noemt; en wiens regering *groot* is geworden doordien CHRISTUS onder haar is geboren.

Zoo sta ik aan het begin van den beteren tijd, in het laatst de schreden zeer verhaast hebbende. Maar nog kunnen wij het volk, uit wiens boezem het heil der wereld is voortgevloeid, niet geheel verlaten. — In hare Letterkunde (*) zal nog eens deze natie voor ons treden en onze oogen, méér nog dan door hare lotgevallen, boeijen, wanneer het leven en het lot des levens ons er voor sparen om deze bijeenkomsten voort te zetten. Ik heb gezegd.

(*) Het is een verlies voor de Letteren, dat de waardige man dit voornemen niet heeft kunnen volbrengen. De wijze waarop hij zulke onderwerpen wist te behandelen — kort, duidelijk, levendig en volledig — is niet algemeen. Wij verheugen ons dáárom te meer, in de gelegenheid te zijn gesteld om zijn viertal Verhandelingen over de geschiedenis van *Israël* en *Juda*, waarvan deze de laatste is, aan onze lezers aan te bieden. DE RED.

DE VERRADER.

DOOR

G. VROLYK,

PREDIKANT TE SCHOONDIJKE.

De dag van den 2den van Lentemaand des jaars 1580 was voor de burgers van *Groningen* een dag van onrust en angst. Stond de vijand voor de poorten? Woedde eene besmettelijke ziekte binnen de muren? — Een gevaar grooter en vreeselijker hing der stad boven het hoofd. Het verraad had zijne strikken gespannen en was op het punt die toe te halen. Verraad, hatelijk misdrijf boven elk ander! De wreedste dwingeland, kan hij grooter afschuw verwekken, dan de man, wiens lippen trouw en genegenheid huichelen, terwijl zijn binnenste ontwerpen tot uw verderf smeedt? — En hier was de verrader geen gewoon burger, geen ondergeschikt ambtenaar of krijgsman, maar de hoogste Gezagvoerder van het Gewest, die, geroepen om het te beschermen, zich gereed maakte om de hem toevertrouwde magt tot ondergang der ongelukkige bewoners aan te wenden.

GEORGE VAN LALAING, Graaf *van Rennenberg*, had zich, bij de

omkeering in de Zuidelijke Gewesten, ten gevolge van den opstand en de geweldenarijen der *Spaansche* soldaten, aan de zijde van hen geschaard, die met WILLEM *van Oranje* de handen ineen sloegen tot verdrijving der vreemde benden en tot herstelling van 's volks vertrapte regten; en hij had het vertrouwen van de voorstanders der vrijheid in die mate verworven, dat zelfs de Prins, bij de later zich openbarende blijken van RENNENBERGS ontrouw, tot op het laatste oogenblik in de gunstige gedachten van hem opgevat, volhardde. In geene betere handen dan de zijne kon, naar ORANJES oordeel, het Stadhouderschap van *Friesland* en *Groningen* gesteld worden. Op die Gewesten had het uitheemsche dwangjuk langer dan elders gedrukt. Door de nabuurschap van *Oost-Friesland*, waar LUTHERS leer reeds vroeg was aangenomen, had de Hervorming er spoedig ingang gevonden en diepe wortelen geschoten; en ten gevolge van het Verbond der Edelen, dat hier vele leden telde (*), was de vrije Evangelieprediking tot stand gekomen. Maar die heldere dagen werden door donkere vervangen. Bij het te niet gaan van het Verbond der Edelen, gelukte het den Hertog *van Aremberg* met de magt van krijgsvolk *Spanjes* heerschappij te herstellen. De inval van LODEWIJK *van Nassau* in *Groningerland* en de zegepraal bij *Heiligerlee* mogten een blijder dag beloven, zijne daarop gevolgde nederlaag deed den nacht wederkeeren. Terwijl *Holland* en *Zeeland* den kamp tegen *Spanjes* overmagt voortzetten, zagen zich *Friesland* en *Groningen* overgeleverd aan eenen man, wien geene bekwaamheid ontbrak, doch wiens verdiensten, in het herstel der dijken en de hulp bij gelegenheid van den Allerheiligen-vloed geboden, niet konden opwegen tegen het kwaad door hem gesticht in het gewelddadig onderdrukken van elke poging ter herwinning van de burgerlijke en godsdienstige onafhankelijkheid, overeenkomstig den last van zijnen wreeden meester. Zelfs na de Pacificatie van *Gent*, die de vreemde heerschappij voor altijd scheen te vernietigen, hoopte hij zich te handhaven. Reeds

(*) 108 *Friesche* Edelen traden toe, meer dan een vierde deel van al de Verbondenen uitmakende. MARCUS, *Sententien en indagingen van den Hertog van Alba*, bl. 75; 80 verv., EEKHOF, *Beknopte Gesch. van Friesland*, bl. 179.

was de zon der vrijheid over de meeste Gewesten des Lands opgegaan, toen deze Provinciën nog door ROBLES, Heer *van Billy*, in kluisters gehouden werden. Maar een opstand onder zijne soldaten rukte de magt uit zijne handen en bragt hemzelven in boeijen (*).

In dien toestand van verwarring en onzekerheid verscheen RENNENBERG als een reddende Engel. Zijne komst werd als het teeken aangezien der volkomene verlossing. *Frieslands* hoofdstad vertoonde zich, bij zijnen intogt op den 4[den] Maart 1577, in feestgewaad. Maagden, in den fraaisten dos, waren uitgegaan om hem welkom te heeten. De burgerwacht stond in het geweer om hem te ontvangen. Bij zijne verschijning werd de lucht met vreugdegejuich vervuld, en was de opgetogenheid niet minder dan bij zijne inhaling te *Groningen*, twee maanden vroeger. De vreugde werd verhoogd toen men zag dat hij ROBLES en andere onderdrukkers gevankelijk medevoerde (†). En RENNENBERG, men moet het tot zijne eer zeggen, beijverde zich om aan het in hem gestelde vertrouwen te beantwoorden. Het nederwerpen van de kasteelen die der dwingelandij ten steun geweest waren; het beteugelen en verdrijven van woelgeesten en kwalijkgezinden; de regeling van het inwendig bestuur; het beslechten van geschillen tusschen de Gewesten, en de gelijke bescherming aan de onderscheidene godsdienstige gezindheden verleend, waren zoo vele getuigen van zijne zucht voor het algemeene welzijn. Ook naar elders strekten zich zijne zorgen heen. Waren *Overijssel* en *Lingen*, waarover hem mede het Stadhouderschap was opgedragen, nog niet geheel van vijandelijke bezetting ontlast, de steden *Kampen* en *Deventer* werden door hem belegerd, en na de overgave bij het Bondgenootschap gevoegd.

Zoo schenen deze Noordelijke Gewesten een krachtig steunpunt te zullen leveren bij den vernieuwden strijd tegen PARMA, die door de magt der *Waalsche* Provinciën, aan *Spanje* weder toegevallen, was gesterkt, en RENNENBERGS naam onder de verdedigers van het Gemeenebest met eere te zullen prijken. Wat

---

(*) Hij vond met vele anderen een deerlijk einde bij de vernieling van *Parma's* brug over de *Schelde*, op den 5[den] van Grasmaand des jaars 1585.

(†) SCHOTANUS, *Geschiedenis van Friesland*, bl. 809.

was er na een paar jaren van die goede hoop geworden? Hij, die het vaderland tot groot nut had kunnen wezen, begon met deszelfs tegenstanders te heulen en trad weldra als vijand op.

Het schijnt, dat, reeds van zijne eerste aankomst af, sommigen een kwaad oog op hem hadden en vermoedens koesterden, die welligt toen geenen genoegzamen grond hadden, maar vervolgens al te zeer bewaarheid werden (*). De Unie van *Utrecht* zou, volgens ORANJES ontwerp, den band tusschen de trouw geblevene Gewesten, die door den afval der *Walen* was los geworden, naauwer toehalen. Maar niet overal werd zij eenparig aangenomen; bij sommigen om redenen, als streed de nieuwe vereeniging met de *Gentsche* Bevrediging, maar bij anderen uit heimelijke zucht naar *Spanje* en tijdelijke berekeningen. Aan het hoofd der laatsten stond RENNENBERG. Ongezind om haar aan te nemen, ondersteunde hij in het geheim de partij die haar tegen was, en onderteekende haar wel, toen de meerderheid zich voor haar verklaarde, eerst onder zekere bepalingen, later onvoorwaardelijk; doch met geen voornemen om zich aan de verbindtenis te houden. Vóór en na de onderteekening sprak hij er onder zijne vertrouwde vrienden kwalijk van, en het was aan zijne tegenwerking te wijten, dat noch de stad *Groningen* noch *Overijssel* vooreerst in de Vereeniging traden. Want sedert het begin van het jaar 1579 of reeds vroeger was RENNENBERG in heimelijke onderhandeling met den vijand geweest, en maakte door tusschenkomst van zijne zuster KORNELIA, die nevens haren man hem was komen bezoeken, zijnen zoen met den Koning. Toen zijne veranderde gezindheid zich begon te openbaren en zijne ontrouw blijkbaar werd, wisten de *Friezen*, door zich onverhoeds van drie sterke Sloten meester

---

(*) Een gelijktijdig Schrijver (FRESINGA in zijne „*Memorien van den gedenckwerdigen dingen*" door DUMBAR uitgegeven), spreekt er (bl. 181 en verv.) dus over: „die van *Friesland* hadden sich over lange wel laeten duncken uit velerlei waerteeckenen, dat hy verandering veur hadde; ende sommige hadden van d' begin sijner regering wel derren vorseggen, dat het in 't leste niet wel met hem einden en soude, omdat hy sich in dienste gehouden hadde Metre JAN, den Mispaep van BILLY ende COUTEREAU sijnen Secretaris, beide perfecte deugnieten; omdat hy sich oock liet regeren door LAURENS sijnen Hofmeester, VAN GRUYTERE, JACOP GRAMAY, UTERNE ende ander *Spaens gezint* gespuys, dat hy by hem hadde. Want sy seggen, dat men een heere altijdt behoirt te achten nae dat sijn dieners sijn."

te maken, den slag hun daaruit toegedacht, te breken. RENNENBERG, nu gewaarschuwd dat men hem wantrouwde en op zijne hoede was, ziet zich bij het vernemen van ORANJES komst in zijne nabijheid, die hem nog tot andere gedachten zocht te brengen, genoodzaakt zijn verraad te bespoedigen en volvoert zijnen aanslag op eene wijze, die hem niet minder dan het bedrijf zelf met schande bedekte.

Op den avond van den 2den Maart 1580 straalde het hof van den Stadhouder te *Groningen*, waar een talrijk gezelschap bijeen was, alom van lichtglans. Uitgezochte spijzen en dranken, dans en snarenspel schenen alle zorg te verbannen en lokten ieder tot vrolijkheid uit. Onder de gasten bevond zich de achtbare Burgervader JAKOB HILLEBRANDS, op wien de Onroomschen zich als hunnen voornaamsten steun verlieten. Niet zonder zorg was de brave man hier verschenen; de gastvrije ontvangst en de heerschende vrolijkheid konden hem de in omloop zijnde kwade tijdingen niet doen vergeten. Was die zorgelooze vreugde berekend om de stad in slaap te wiegen, welke misschien reeds morgen in droefheid en rouw stond gedompeld te worden! Bij deze gedachte, die HILLEBRANDS voor den geest zweeft, besluit hij eene poging te doen, om den Graaf, zoo hij slechte ontwerpen koesterde, nog tot inkeer te brengen en de veege stad te redden. De gelegenheid waarnemende, brengt hij de zwevende geruchten ter sprake, en wendt zich tot den gastheer met de betuiging: »van niet te hopen dat zijne Genade iets ergs voor hadde, en dat hij toch geen vijand mogt worden van hen die hem tot het Stadhouderschap verheven hadden." Deze woorden vinden geen toegang tot het hart van den verrader. In zijne aangenomene houding volhardende, zoekt hij de loopende tijdingen te wederleggen, verdedigt zijn gedrag en voornemens, — en vat eindelijk, als tot schreijens toe bewogen, des Burgemeesters hand onder den uitroep: »Vader! dien ik voor mijnen vader houde, zoudt gij zulke dingen van mij vermoeden? — Ontsla u van die gedachten!" Wat die tranen en woorden moesten beteekenen, zou haast blijken; want weinige uren later lag de man, wiens hand RENNENBERG onder zoo veel betoon van hartelijkheid gedrukt had, door zijne handlangers doorschoten, bebloed en levenloos op de straat. Zoodra toch het gezelschap gescheiden was, maakte RENNENBERG de noodige toebereidselen tot den beraamden overval. Eer nog

de nacht geweken is, hebben zijne aanhangers de markt en hare uitgangen bezet. RENNENBERG verschijnt te paard in vollen harnas met de sabel in de vuist, roepende: »Staat bij, vrome burgers! staat bij! Nu eerst ben ik 's Konings wettige Stadhouder, bereid om met u te leven en te sterven! Elk betrachte nu de zaak Zijner Majesteit en zijne eigene behoudenis!" — JAKOB HILLEBRANDS, in de hoop van meer ondersteuning te vinden, biedt met weinige getrouwen het hoofd, maar moet zijn ijver met den dood bekoopen. Zijn val doet den moed der zijnen zinken en ieder een goed heenkomen zoeken. RENNENBERGS handlangers verspreiden zich door de stad, vernielen deuren en vensters, en nemen den gewonden Burgemeester SCHAFFER, en de Raadslieden, met meer dan 200 burgers gevangen. Tot loon van zijnen afval bekwam de verrader, met de bevestiging in het Stadhouderschap, aanzienlijke geldsommen en een jaargeld van *f* 20,000.

Ook toefde hij niet om de magt van *Spanje*, en daarmede zijn eigen gezag, in deze oorden uit te breiden. Nog denzelfden dag gingen brieven aan de *Ommelanden* af, met uitnoodiging om zich bij hem te voegen, die echter zoo weinig werking deden, dat hij zich nog vóór het vallen van den avond binnen *Groningen* belegerd zag. Zoo ving dan een strijd aan, die nadat RENNENBERG reeds lang in het graf lag voortduurde; *Groningerland* en de aangrenzende Gewesten deerlijk teisterde, en waaraan niet vóór het jaar 1594 een einde kwam, toen Prins MAURITS, na de verlorene steden van *Gelderland* en *Overijssel* ingenomen te hebben, *Groningen* na een streng beleg vermeesterde en bij de Vereenigde Gewesten voegde; terwijl de naweeën van het door RENNENBERG gestichte kwaad zich nog vele jaren daarna lieten gevoelen. Aanvankelijk scheen het geluk het misdrijf te kroonen. De Hertog *van Parma*, overtuigd van de krachtige afwending, die het toevallen van *Groningen* hem tot de uitvoering van zijne ontwerpen verleende, zond eene aanzienlijke magt over den *Rijn* te hulp. Bij het vlek *Hardenberg* kwam het tot een strijd, waarin HOHENLO's braven, uitgeput van eenen togt over de dorre heide in vinnigen zonneschijn, die zelfs Edellieden van dorst deed bezwijken, voor SCHENKS troepen, die in de schaduw uitgerust en zich met spijs en drank gesterkt hadden, moesten onderdoen en hun behoud in de vlugt

zoeken (*). Deze nederlaag der onzen had groote gevolgen. *Koeverden* ging verloren, en het beleg van *Groningen* moest opgebroken worden, binnen welke stad de overwinnaars hunne zegepralende intrede deden. Al verder strekte zich de magt des vijands uit. Nog ééne ernstige poging, en *Spanjes* heerschappij ware op nieuw in de Noorder Gewesten gevestigd, toen de stem gehoord werd: »tot hiertoe en niet verder!"

Voor *Steenwijk* stiet de verrader het hoofd. Deze kleine, weinig versterkte, slechts met 600 man bezette stad, wier burgers, voor hunne bezittingen beducht, tot de overgave gezind waren, zou niet te min de eer genieten van den overwinnaar in zijnen loop te stuiten; want zij telde onder hare verdedigers een man die tegen een leger kon opwegen: het krijgshoofd KORNPUT, die, op den dag van *Groningens* afval de eerste van allen met zijne vendels voor de stad verschenen, de belegering had aangevangen, en de vlugtelingen uit de nederlaag te *Hardenberg* had zoeken te herzamelen. Maar *Steenwijk* zou thans het proefstuk van zijn beleid en moed aanschouwen. Deze stad, hoewel klein, lag op de grenzen van *Friesland* en *Overijssel* en mogt als de sleutel van de beide Gewesten aangemerkt worden. RENNENBERG liet dan ook geen middel van list of geweld onbeproefd, om haar magtig te worden. Door de gunstigste aanbiedingen werden de belegerden tot de overgave gelokt, en op hunne weigering de plaats met gloeijende kogels, eene toen nieuwe vinding, beschoten, die de vlam uit verscheiden huizen deden opgaan, welke, door eenen stijven wind voortgedreven, wel zeventig woningen verslond. Maar niets vermogt den heldhaftigen Bevelhebber te buigen. Door zijne gepaste zorg werd de brand gebluscht, en zulke orde gesteld, dat vernieuwde pogingen des vijands weinig schade veroorzaakten. Bij een aanval bleek de moed van eenen onzer soldaten, die, om den brand der hamije te blusschen, langs eene ladder van de veste gedaald, en de gracht overgezwommen met een lederen emmer tusschen de tanden, onder eene

(*) Onder de gevangenen bevond zich Jonker ANDRIES *van Tienen*, een jongeling van 19 jaren, die door zijne 10 schoone paarden en de fraaije montering zijner bedienden zeer de oogen tot zich trok. Op elf plaatsen gewond, lag hij wel twee uren lang onder de dooden, en bekwam zijne vrijheid niet dan tegen het betalen van groot losgeld.

hagelbui van musketkogels meermalen om water te scheppen af- en aanging, den vijand toeroepende: »dat hij AART *van Groningen* en eens brouwers zoon was."

Dienzelfden avond werd een vijandelijk soldaat, die onder het misbruiken van Gods Naam stond te schelden, door een kogel, op het geluid afgeschoten, in den gapenden mond getroffen, zoo als aan het lijk, in de stad gesleept, bleek.

Behalve met den vijand had KORNPUT met de wankelmoedigheid zijner medebevelhebbers en het morren der burgerij te worstelen. Sommigen der eersten hadden reeds in den aanvang van het beleg met de Wethouders gedreven, dat men bij de Staten om ontzet moest verzoeken; waartegen KORNPUT zich aankantte, zeggende: »dat zulks bij de Bondgenooten de achtbaarheid der krijgslieden zou doen verminderen, en dezen met de burgers twijfelmoedig maken." Toen men er echter mede voortging, volhardde hij bij zijne weigering, hun aantijgende: »Dat het niet alleen schande, maar aan den hals strafbaar was, zijne Meesters met onwaarheden te blinddoeken. Vestingen werden gebouwd, niet om ze op den eersten eisch of aanval te ruimen, maar om des vijands loop te stuiten, en tijd tot bijeenbrenging der krachten te winnen. IJdel berouw en ellende zouden hen bitter plagen, zoo de Staten, gedrongen door hun wangelaat en ongeduld, het ontzet verhaastten, zonder genoegzame magt, die niet op één sprong was bijeen te brengen." Op het aanzoek kwam troostelijk antwoord; doch daar men weder en weder om hulp vraagde, schreef KORNPUT: »Dat het er nog niet op aankwam. Er was nooddruft genoeg voor zes maanden. Men zoude het ontzet wis nemen, doch hoe eerder, hoe beter, meer om het ongeduld van burgers en soldaten dan anderzins." Zijne moedige houding maakte indruk op zijne medebevelhebbers, die zich allengs aan zijne zijde voegden, dat hem weldra goed te stade kwam. Want twee dagen nadat de stad door de gloeijende kogels voor een gedeelte in de asch gelegd was, rotte het volk te zamen, elkander tot de overgave opruijende. KORNPUT, door zijne spitsbroeders vergezeld, spoedde zich naar de markt, trad onder de opgewonden menigte en gelastte haar zich op staanden voet naar huis te begeven, waarop een gedeelte terstond doorging. Een vleeschhouwer, die bestond te vragen: »wat er eindelijk van worden zou, indien er niet meer te eten was?"

ontving van KORNPUT ten antwoord: » in lang nog dies geen nood, en zoo het er op aankomt, zullen wij u, booswicht, eerst opeten." (*) Intusschen, eene bezetting van 600 man, van voorraad schaars voorzien, die daarbij eene misnoegde burgerij had te beteugelen, zou eindelijk voor eene magt van 6000 man voetvolk en 1200 ruiters hebben moeten onderdoen. Maar de Staten lieten de wakkere verdedigers niet aan hun lot over. Onder den *Engelschman* NORRITS, die zich ook bij andere gelegenheden jegens ons land verdienstelijk maakte, naderde het ontzet. RENNENBERG, nu van twee zijden geprangd, en bedreigd door een opstand van zijn eigen volk, dat bij mangel van betaling aan het muiten dreigde te slaan, spande nog wel alle krachten in, om zich in zijne stelling te handhaven en zijn doel te bereiken; maar vruchteloos. Toen de stad tot tweemaal onder zijne oogen gespijzigd was, en de bezetting, met nieuwen moed bezield, dagelijks uitviel, terwijl de magt van buiten steeds nader kwam (†), begreep hij met zijn hoofd tegen een muur te loopen, en brak na vier maanden het beleg op. *Steenwijk* was verlost, een groot gevaar van de omliggende steden afgekeerd, en de moed en het beleid van KORNPUT met eene schoone uitkomst gekroond.

Nog eenmaal treffen wij den Graaf aan, doch niet onder het gejuich des volks, dat hem als zijnen redder begroette, niet aan het hoofd van een zegepralend leger. Sints den hoon vóór *Steenwijk* geleden was hij aan het kwijnen geraakt. Hij besefte dat het verraad aan hen die er voordeel van hebben, welkom, maar dat de verrader veracht is, en in dezelfde mate verliest waarin de hoop op door hem te verkrijgen voordeel minder wordt. En hij had op verre na niet kunnen aanbrengen waar hij bij zijne verbindtenis met PARMA hoop op gegeven had. In plaats van het gansche Noorder-Kwartier zich te zien toevallen, was hij door ORANJES ijverige zorg en door *Steenwijks* verdedigers in zijne zegevierende vaart gestuit, en verloor steeds meer grond. Zijne eigene partijgenooten begonnen hem met een wantrouwend oog aan te zien, sedert een brief van hem, in hunne handen gekomen, hen van zijne ware bedoelingen overtuigde (§); en bij de vrienden des Va-

(*) HOOFT, Boek XVII, bl. 711, 712, 714, 715.

(†) Een middel van gemeenschap met de naderende ontzetters had KORNPUT verzonnen, in twee-ponds looden kogels, die met eene opening aan elke zijde voorzien waren, in eene van welke een brief, in de andere een vuurwerk stak, dat ontstoken door zijne vlam of rook de vrienden opmerkzaam maakte. Ook eene soort van telegraaf wordt door sommigen aan zijne vinding toegeschreven. De vijand liet het insgelijks aan geene krijgslisten ontbreken. Bij het naderen van het ontzet, smeedde RENNENBERG den toeleg, om de blijde maar daarvan den belegerden tot verderf te doen uitloopen, waartoe hij zich van een dikken mist en het nabootsen van den *Hollandschen* en *Engelschen* trommelslag dacht te bedienen. Doch het schielijk optrekken van den mist ontdekte zijne hinderlagen, en deed de belegerden, tot het ontvangen hunner gewaande verlossers reeds uitgetrokken, in tijds den terugtred aannemen.

(§) In dezen brief geeft RENNENBERG zijn voornemen te kennen, om bij de eerste gunstige gelegenheid degenen die zich niet goedschiks aan zijn

derlands was zijn naam als die van een verrader en moordenaar gehaat. Kan het iemand verwonderen, dat de spijt aan zijn hart knaagde en zijne gezondheid begon te verminderen; dat hij, op het ziekbed ter nedergestort, over zijne trouwbreuk jammerde; haar die er hem toe verleid had, spreken noch zien wilde, en den wensch slaakte, *Groningen*, dat getuige van zijne euveldaad geweest was en waar hij nu met den nek werd aangezien, nimmer aanschouwd te hebben? Wie na een welbesteed leven, door hooger vertrouwen gesterkt, van hier mag gaan, — wie als WILLEM I in het oogenblik dat hij voor zijnen Regter staat te verschijnen, van de zuiverheid zijner bedoelingen getuigenis mag afleggen: zijn heengaan is in vrede, zijne nagedachtenis in zegening! De stervende RENNENBERG bezat dien vrede niet, kon dat vertrouwen niet voeden. Hij oogstte de wrange vruchten zijner daden in, en moest zich zelf aanklagen als de bewerker van zijn ongeluk, en van de zee van rampen uitgestort over een volk dat zich met vertrouwen aan hem had overgegeven.

Zulk een einde had RENNENBERG, wien het aan geene goede hoedanigheden ontbrak. »Hij was," volgens het getuigenis van den Geschiedschrijver HOOFT, »geweest een Heer eedelaardigh, milddaadigh, heusch en minlijk van zeeden; verfoeijer van wreetheit, geweldenaarij en dronkenschap; betrachter der krijgstucht en lief den landzaaten, zonder nochtans de gunst der soldaaten te verliezen, mits de zorghe die hij voor hunne betaaling droeg; hierbenevens versiert met meer dan gemeene geleertheit, welgeoefend in de *Grieksche*, *Latijnsche* en andere taalen, zeer zoet op de wiskonstige weetenschappen, inzonderheit de maatzang." Hij voegt er bij: »de gemelde deughden en fraayigheeden naa deughd zweemende, deeden hem beklaghen zelfs van zijn meeste vijanden, dien 't jammerde dat hij tot dien val geraakt was." (*) Wat had hem tot dien val gebragt? Den omgang met slechte lieden hebben wij als eene der oorzaken leeren kennen. Maar om in zulk een verkeer smaak te vinden en aan hunne redenen gehoor te leenen, moesten de zaden van het kwaad bij hem-zelven liggen. RENNENBERG voerde eene ruimere levenswijze dan zijne inkomsten toelieten, en werd door eer- en rangzucht gedreven, zoodat hij, niet vergenoegd met aan het hoofd van een vrij volk te staan, deszelfs Meester wilde zijn. Van hier dat de verleidelijke redenen van zijne zuster, om niet langer, tot smaad van zijne afkomst, onder een deel pelsers, wevers en schoenlappers te staan, maar zich aan 's Konings zijde te begeven, van wien hij eer, rijkdom en waardigheden mogt verwachten, en de hoop op een aanzienlijken echt, maar al te zeer ingang

---

geweld onderwierpen, te straffen, en hun, zonder eenige wreedheid, zelfs niet die van de *Spaansche* Inquisitie, te ontzien, voor altijd den nek te kneuzen, waartoe hij zich van het inbrengen van bezetting en het herbouwen van het ter nedergeworpen kasteel dacht te bedienen.

(*) *Nederl. Historiën*, B. XVII, bl. 773.

bij hem vonden, en, nevens de geldelijke aanbiedingen des vijands, hem bragten tot het verlaten van de partij die hij trouw gezworen had, en tot het plegen van het schandelijkst verraad, ten waarschuwenden voorbeelde voor allen, om zich niet door hunne driften te laten vervoeren, en zich te haasten hunne voeten van den verboden weg af te trekken.

TWEE KONINGEN.

(Naar 't *Fransch* van PAUL LE BRUN.)

Op een heerlijken zomermorgen, terwijl de dauw de lucht en de planten verfrischte, stapte een jongman met een open en vrolijk gelaat, naar *Rouen*. Hij droeg eene eenigzins grillige kleeding, en op zijn rug, kruislings vastgemaakt, eene guitarre, en een reiszak, die zijnen ganschen rijkdom bevatte. Zoo wandelde hij, een liedje neuriënde, gerust voort, toen eensklaps eenige boogschutters van achter eene dikke haag voor den dag sprongen, hem grepen, met geweld blinddoekten, eene prop in zijn mond staken, en zoo hem wegdroegen. Toen hij nedergezet en van doek en prop ontslagen was, bevond hij zich in eene rijk gemeubelde zaal van het kasteel der stad.

Terwijl de reiziger, dien men hier alleen liet, van den schrik bekwam, en bezig was zijne gehavende kleederen eenigzins in orde te brengen, traden twee mannen het vertrek binnen.

De oudste had in zijn gelaat te gelijk iets vriendelijks en iets dreigends; in zijne diepliggende oogen was iets vrolijks; maar hun opslag en zijne zware wenkbraauwen boezemden ontzag in. Misschien werd dit nog vermeerderd door de schaduw van zijn lagen hoed, die, grillig genoeg, versierd was met looden Heiligen-beeldjes.

De tweede was een forsch gebouwd man, middelmatig van lengte, en met een terugstuitend gelaat. Hij scheen een jaar of tien jonger dan de andere.

— Bij mijn Patroon! — riep de oudste lagchend uit — ons valkje knapt zijne veêren op, als of hij een voorgevoel had van de jagt waartoe wij hem bestemmen! Kom wat nader bij, mijn jongen!

Zoo sprekende zette hij zich in een armstoel; doch de tweede bleef achter hem staan.

De jongeling, op wien het gezigt van den spreker onwillekeurig indruk maakte, trad nader bij.

— Hoe is uw naam? — vroeg de oudste. — Hoe oud zijt gij? En wat is uw beroep? Spreek onbeschroomd: gij zijt hier bij vrienden.

— Ik heet AMAURY, ben vijf-en-twintig jaar en *Troubadour* — antwoordde de jongeling met fierheid.

— Uwe soldaten zijn goede speurhonden, en kennen het wild bij den reuk — sprak de oude tot zijnen makker, en vroeg daarop aan AMAURY:

— Zijt gij schrander?

Op die wonderlijke vraag vlamden de blikken des *troubadours*, maar hij bedwong zijne drift en wilde zich verwijderen; doch de oude greep hem bij den arm, hield hem terug en zei lagchende:

— Wordt ge boos, mannetje? dat is verkeerd; want ik heb niets dan goeds met u voor. Gij schijnt een knap gezel, een knaap zoo als ik er een zocht, en waart ge tot nu toe een nachtegaal, ik wil een schranderen vos van u maken, en benoem u tot *Prins*.

— Gij? mij tot Prins? — riep AMAURY uit, denkende dat hij met een krankzinnige te doen had — nu, dan zal ik de Prins der gekken zijn op het eerste 't beste ezelen-feest......

Maar AMAURY verstomde voor de waardigheid die de oude eensklaps aannam, zeggende:

— Scherts genoeg! Kniel terstond voor LODEWIJK XI, bij de gratie Gods Koning van *Frankrijk*.

AMAURY knielde werktuigelijk, en streek met de hand over voorhoofd en gelaat, als of hij twijfelde te waken of te droomen.

— Ik maak u tot oppermagtig Vorst, met het praedicaat van Hertog en wel HERTOG VAN CAUDEBEC — vervolgde LODEWIJK; maar toen zijne opgeruimdheid hernemende en den jongeling op den schouder kloppende, sprak hij: — Sta op! Ik zal dadelijk, met eigen hand, de pligten beschrijven, die ik aan uw nieuwen rang verbind, en gij moogt niet nalaten u naar die koninklijke bevelen te gedragen, hoort ge?

AMAURY rees op en ging, na eerbiedig voor den Koning gebogen te hebben, eenige schreden achterwaarts. LODEWIJK schreef, gaf hem na eenige minuten een perkement, waaraan het zegel van *Frankrijk* hing, voegde daar eene welgevulde beurs bij, en zeide toen, met een teeken dat hij kon heengaan, op dien korten en strengen toon welke geene tegenspraak toelaat:

— Volg mijne bevelen goed! Gij zijt nu Prins; maar zorg binnen drie maanden de gemaal te zijn der dochter van den Koning van *Yvetot*, of — ik doe u ophangen.

AMAURY verliet den Koning met een benaauwd hart. Hij verbeeldde zich reeds in beulshanden te zijn, en zag nog lang den triomferenden glimlach van den gezel des konings, in wien hij TRISTAN *den kluizenaar* vermoedde, dien bloeddorstigen gunsteling, altijd naijverig op des Konings weldaden aan anderen.

— Ophangen? — zeide hij langzaam en niet zonder te rillen; want dat laatste woord des welbekenden Konings ging hem als het luiden eener doodklok door merg en been. — Ophangen!.... maar, gekheid! — ging hij voort, het hoofd schuddende, als of hij die treurige denkbeelden wilde verjagen: — Ik ben vijf-en-twintig jaar, heb drie maanden tijd, ben Prins; ik zie er, zoo men zegt ten minste, goed uit.... welnu! ik zal *niet* worden opgehangen! Integendeel, ik zal de Prinses trouwen, ja, al ware zij zoo leelijk als de nacht. De galg is in ieder geval nog leelijker.

Terwijl AMAURY zich dus aan half treurige, half genoegelijke denkbeelden overgeeft, willen wij kortelijk vertellen waarom LODEWIJK XI de kleine comedie speelde, die wij zoo even verhaald hebben.

In 534 deed KLOTARIUS I eenen GAUTHIER, Heere van *Yvetot*, om 't leven brengen, omdat hij des Konings oudsten zoon, die tegen zijn vader was opgestaan, in zijnen gewapenden opstand ondersteunde. Paus JOHANNES III, vernomen hebbende dat de moord gepleegd was in de kerk te *Soissons*, alwaar GAUTHIER eene vrijplaats had gezocht, deed KLOTARIUS in den ban, en wilde, hoe dringend ook de Koning smeekte, die straf niet opheffen, dan ingeval hij de heerlijkheid *Yvetot* tot een onafhankelijk koningrijk verhief, er eenige groote voorregten aan toekende, en 't als zoodanig liet in het bezit der afstammelingen van den vermoorde.

Wie de magt en invloed door den Paus weleer bezeten en uitgeoefend, niet kent, zou zich kunnen verwonderen, dat dit koningrijk in miniatuur eeuwen lang is ontzien gebleven en bestaan heeft tot onder de regering van LODEWIJK XI, toen het eene vrijplaats werd voor de smokkelaars, die er hunne waren invoerden en van daar door geheel *Frankrijk* verspreidden; eenmaal binnen de grenzen, mogt geen ambtenaar de hand aan goederen slaan, wanneer zij gemerkt waren met den stempel van *Yvetot*. Men begrijpt gemakkelijk welke voordeelen die sluikhandel het *Yvetotsche* Koningje opbragt.

De *Fransche* fabrikanten leverden hevige klagten in, over de nadeelen, welke zij, in hunnen handel, er door leden, en de listige LODEWIJK XI dacht er dus ernstig aan om dit misbruik weg te ruimen; doch, daar hij boven alles den vrede met de Kerk wilde bewaren, besloot hij door eene kunstgreep te bewerken wat hij door geweld gemakkelijk, doch niet zonder gevaar tegenover *Rome* zou hebben kunnen doen. Hij ging er om naar *Rouen*, hoorde het bestuur en de kooplieden der stad, en overwoog de zaak rijpelijk. Weder met zijn vertrouweling TRISTAN alleen zijnde, riep hij eensklaps uit:

— Bij den Hemel! daar de Paus een onschendbaar rijk van dat stadje heeft gemaakt, wil ik, Koning van *Frankrijk*, een Prinsdom van *Caudebec* maken. De dorps-Koning zal een waardig mededinger hebben, en ik zal mij met hunne zaken niet bemoeijen. Alleen wil ik zorgen, dat ze aardig over hoop raken, en dan zullen wij zien of er geen voordeel te behalen is. Ik moet maar een welgemaakten, geestigen knaap hebben die in *Yvetot* geheel onbekend is. Zorg gij nu dat ik spoedig zulk eenen krijg.

Ten gevolge van dat koninklijk verlangen, overvielen de krijgslieden, door TRISTAN in hinderlaag geplaatst, den armen AMAURY en bragten hem bij LODEWIJK XI.

Er werd omtrent dien tijd in *Yvetot* een groot feest gevierd. RUPERT I gaf eene danspartij, bij gelegenheid dat zijne dochter, de aardige MARCELONNE, haren achttienden verjaardag beleefde. Het geheele rijkje was in rep en roer, vooral het jonge

volkje. Daar de Prinses, als eenig kind, dien dag, volgens de Rijkswet, uit de knapen des Lands een gemaal en erfgenaam tot den troon moest kiezen, waren alle jongelingen uit den omtrek toegestroomd, benijd door de vreemden, die van de mededinging waren uitgesloten; vermits de staatsregeling bepaalde: dat de Kroonprins, zoo mogelijk, binnen de landpalen van *Yvetot* moest geboren zijn. Had de regerende Koning geene spruiten, dan moest het volk zijnen opvolger bij keuze benoemen, en in dát geval zou de keus wel bepaald zijn op den behendigsten smokkelaar; vermits dat het best moest beantwoorden aan het algemeene belang.

Maar dit was nu het geval niet. RUPERT I had eene zeer bevallige dochter, en vermits de wet haar-zelve tot het schepter-voeren niet bevoegd verklaarde, en haar hart nog geheel vrij was, had hij bepaald dat hare hand en het erfregt des troons den prijs zouden uitmaken van eenen strijd op den nu aangebroken feestdag der achttienjarige schoone. Bij trompetgeschal was door geheel het Rijk afgekondigd: dat de jongelingen van *Yvetot* en den tot het Rijk behoorenden omtrek op dien dag op de markt der hoofdstad verwacht werden, om deel te nemen aan eenen strijd met den boog, na welken de overwinnaar plegtstatig als de verloofde der jonge Vorstin en vermoedelijke opvolger van den grooten RUPERT I zou worden uitgeroepen.

Terwijl elk zijne toebereidselen maakte tot het feest, dat zoo aanstonds beginnen zou, zaten de Koning en MARCELONNE in een priëel de aankondiging van het begin des tournoois af te wachten.

— Wel, dochtertje! — sprak de Vorst, met een goedigen glimlach — heden zal het lot u dan een echtgenoot geven; ik hoop dat het aan uwe keuze moge beantwoorden.

— Mijne keus — zeide MARCELONNE, het hoofdje schuddende — ik heb er nog geene gedaan!

Naauwelijks had zij dat gezegd, of daar klonken de toonen eener guitar en eene zachte, harmonieuse stem zong een verrukkelijk lied.

— Wat is dát! — riep RUPERT, rondziende — wat dunkt u daarvan, mijne dochter?

Maar MARCELONNE was weg. Ligt als eene hinde was zij naar de plek gesneld van waar de muzijk kwam, om hem te leeren kennen die haar zoo zoet had gestreeld. Spoedig kwam zij terug, een jongen *troubadour* bij de hand leidende.

Dat was, gelijk ieder ligt begrijpen kan, onze AMAURY, die getracht had zich aldus bij den Koning bekend te maken. Er waren sedert zijn onderhoud met LODEWIJK XI een paar weken verloopen vóór hij 't wagen durfde zijn geluk bij het misschien grillige meisje te beproeven: hij had bezit genomen van zijn Hertogdom *Caudebec*, en daar allerlei berigten ingewonnen, en nu bij zijn vertrek bevelen gelaten, die den goeden afloop van zijn ontwerp moesten verzekeren.

— Wie zijt gij, aardig zanger? — vroeg hem de vrolijke

Vorst van *Yvetot*, met een tevreden lachje. — Ik bemin de blijde kunst, en ben verheugd u te hooren.

— ROGER *de Zanger* — antwoordde AMAURY, zich eerbiedig buigende. — *Provence* zag mij geboren worden, en ik doorreis de wereld, om den roem der Ridders en de schoonheid hunner dames te huldigen. Uwe deugden, groote Koning! en de faam van de goddelijke aanvalligheden der Prinses hebben mij naar *Yvetot* getrokken.

Bij deze vleijerij trachtte RUPERT eene deftige houding aan te nemen, terwijl MARCELONNE diep voor zich nederzag, om het blosje dat hare wangen overtoog, te verbergen.

— Hebt ge waarlijk in de wereld van ons hooren spreken? — vroeg de goede RUPERT I.

— Overal — hernam de zwerver — uitgezonderd bij..... en hij hield op, als ware hem dit woord onbedacht ontsnapt.

— Uitgezonderd bij wien? — vroeg RUPERT. — Spreek vrij uit; vrees niets! Ik neem u in mijne Koninklijke bescherming!

— Uitgezonderd bij uwen mededinger den Hertog van *Caudebec* — antwoordde AMAURY, zich diep buigende, als verzocht hij verschooning wegens zijne stoutheid.

— Gij hebt dus den Hertog van *Caudebec* gezien! dien verfoeijelijken nabuur, mij door een nog afschuwelijker Koning gegeven! — riep de vader van MARCELONNE uit.

— Ik heb hem gezien — sprak AMAURY — en de Hemel behoede u, verheven Vorst! voor dat ongeluk; want die verschrikkelijke Hertog spreekt van niets minder dan om uw rijk te vuur en te zwaard te verwoesten, u te dooden, en de beminnenswaardige Prinses weg te voeren.

Op deze verpletterende mare zonk RUPERT I, wiens heerschende eigenschap juist niet de dapperheid was, bleek en bevende achterover op zijne zooden bank.

Tot zijn geluk naderde juist de jeugd, om hem in optogt naar de markt te geleiden; hare lustige liederen beurden hem weder op.

— Volg mij! — sprak hij tot AMAURY. — Ik zeg niet meer vrolijke zanger, want de tijding die gij brengt is droevig; maar het is goed, álles, zelfs het kwade te weten. Volg mij, en na de plegtigheid zult gij mij alles mededeelen wat u van de afschuwelijke ontwerpen mijns benijders bekend is.

AMAURY bood zijn eenen arm aan den Koning, en den anderen aan de Prinses, en zoo begon de optogt. Toen men op de bestemde plaats gekomen was, vingen de spelen aan. De goede Vorst scheen zijn angst en MARCELONNE hare beschroomdheid geheel te vergeten; want beide keuvelden en schertsten met den vreemdeling. — Doch, Hemel! wat geraas en gedruisch is daar in de verte, en komt nader en nader! De Koning ontroert en zendt boden uit op kondschap. Zouden 't vrienden of vijanden zijn? Maar de boden komen terug, en een panische schrik vaart door de reijen. Vrouwen en maagden vlieden; de schutters werpen hunne bogen neder en vliegen haar na. Er is maar één kreet die de lucht vervult.

Zij is deze: — Verraad! Wij zijn omsingeld! CAUDEBEC nadert om ons te verdelgen! Redt u! Helpt!

— Wat zal er van ons worden! — jammerde de Koning van *Yvetot*, terwijl zilte tranen langs zijne wangen vloeiden. — Die ondankbaren verlaten mij allen! Wie zal mij en mijne dochter beschermen!

— Ik — sprak de zanger — Ik! Verlaat u op mij; ik sta voor uwe veiligheid in; maar kom schielijk!

Koning RUPERT, al vast soldaten ziende naderen, liet zich met MARCELONNE door AMAURY naar eene plek geleiden waar reeds paarden gereed stonden. Zij bestegen die, en verwijderden zich in galop. Na eenigen tijd vroeg RUPERT den zanger: waarheen hij hem bragt?

— Wees gerust, o Koning! — antwoordde deze — ik breng u naar eene plaats waar men u met denzelfden eerbied als in uw eigen rijk zal bejegenen.

— Maar ik wil mijn rijk niet verlaten!

— Dat is toch noodig, als gij uw leven lief hebt — sprak AMAURY; en juist, als ware 't om zijnen woorden nadruk te geven, klonk een vervaarlijk getier uit de verte. Nu liet RUPERT zijn paard den vrijen loop.

Tegen den avond kwamen de vlugtelingen aan een fraai kasteel. Dáár hield AMAURY op, en verzocht zijne gasten binnen te treden. Men scheen er die te verwachten; want in eene der zalen vonden zij een keurig maal gereed, en de wanden versierd met bloemslingers en de dooreengevlochten naamletters van Koning RUPERT en MARCELONNE.

— Waar zijn wij? — vroeg RUPERT I na eenige oogenblikken.

— In het kasteel van den Hertog van *Caudebec*, wiens gevangenen gij zijt — antwoordde AMAURY, die prachtig gekleed te voorschijn trad — maar hoe hoog de losprijs zij, gij kunt hem gemakkelijk betalen: die prijs is de hand der bekoorlijke MARCELONNE, om welke hij, geknield, u smeekt.

— Ei! Ei! Gij hebt ons in een strik gelokt! — sprak de Koning op een toon die AMAURY niet gerust stelde. — Welnu, ik ben hier, gelijk mijn neef de Koning van *Frankrijk* te *Peronne*. Ik onderwerp mij aan de overmagt, maar mijne dochter zult gij niet hebben.

— Dat zullen we zien! — antwoordde AMAURY, opstaande, den Koning en der Prinses de hand biedende om hen naar de tafel te geleiden, waar zij allen opgeruimd plaats namen.

Intusschen, de gewenschte toestemming werd niet verleend. Dagen, weken, twee maanden zelfs gingen voorbij, zonder eenige verandering te bewerken. RUPERT bleef gevangen, at, dronk, lachte en sliep als of hij in zijn eigen paleis ware, en bleef doof voor de beden van AMAURY. Deze wendde zich dagelijks tot MARCELONNE, maar zij antwoordde steeds:

— Ik zal nooit huwen dan met mijns vaders bewilliging. Verkrijg die, en ik volg u naar het outer; zoo neen, zoek dan elders eene gade.

Die standvastige weigering begon den Hertogelijken zanger

pijnlijk te worden, want de noodlottige eindstond naderde. Hij dacht er aan zich zoek te maken door *Frankrijk* den rug toe te wenden; maar alvorens daartoe te besluiten deed hij den goeden RUPERT en der zachtmoedige MARCELONNE, voor welke hij inderdaad genegenheid had opgevat, eene opregte belijdenis van het geheele beloop der zaak, in de hope van hen te zullen verteederen.

RUPERT I hoorde hem glimlagchend aan; maar toen 't verhaal ten einde was herhaalde hij eenvoudig, wat hij reeds vijftigmaal had gezegd: — Gij zult mijne dochter niet hebben. — En MARCELONNE bleef onverbiddelijk even als hij.

AMAURY besloot derhalve tot de vlugt; maar, helaas! toen hij op eene morgenwandeling zich wat verder dan gewoonlijk van het kasteel wilde verwijderen, kwamen hem, niet toevallig, eenige lijfwachten van LODEWIJK XI tegen, die hem beleefd verzochten zijne gasten niet alleen te laten. Hij-zelf was dus ook een gevangene. De arme *troubadour* beschouwde zich als verloren, doch daar zijn hart rein was, wachtte hij zijn lot met gelatenheid af.

De vreeselijke dag brak aan, en zie — daar kwam de Koning van *Frankrijk* met een talrijk gevolg op het kasteel, en noodigde zijn *Yvetotschen* Broeder tot een gesprek. — Na hem een poosje met gefronste wenkbraauwen te hebben aangestaard, glimlachte Koning LODEWIJK, en sprak:

— Koning van *Yvetot!* mijn waarde neef! Gij zijt vrij, en kunt met uwe schoone dochter naar uwe Staten wederkeeren; maar vooraf wil ik u getuige doen zijn van de straf des bedriegers, die u, onder den volschoonen titel van Hertog van *Caudebec*, zoo deerlijk heeft misleid. Hij zal terstond aan een hoogen boom worden opgehangen; want ik wil u wreken, en de banden van goede vriendschap versterken, die er tusschen ons bestaan.

Op 't hooren dier woorden werd AMAURY zoo bleek als een lijk. Toen kreeg de goede RUPERT medelijden met hem, en de hand zijner dochter nemende legde hij die in de hand des zangers, zeggende:

— Aldus moet eene klucht niet eindigen. Ik weet het: AMAURY heeft slechts eene rol gespeeld; maar ik koester te veel vriendschap voor den maker van het stuk, om de handeling af te keuren.

Daarbij ontvouwde hij voor LODEWIJK de benoeming van AMAURY tot Hertog, met *Frankrijks* zegel bekrachtigd.

De huwelijks-vereeniging werd denzelfden dag voltrokken. AMAURY bleef Hertog van *Caudebec*, en RUPERT bleef Koning van *Yvetot;* maar tegen een ruim jaargeld liet hij den sluikhandel varen.

Niet alleen LODEWIJK XI, ook FRANS I en HENDRIK II bleven den Koninklijken titel aan RUPERTS afstammelingen schenken. Eerst op het einde der zestiende eeuw, toen het Vorstendom *Yvetot* in het bezit des Hertogs van *Belley* kwam, werd het Koningrijkje in een Souverein-Prinsdom veranderd. Door verloop van tijd echter verloor het kleine gebied geheel zijne onafhankelijkheid.

MENGELWERK.

HET GEVOELEN VAN BILDERDIJK

OVER

JAKOBA VAN BEIJEREN.

EENE PROEF VAN ZIJNE BEHANDELING DER GESCHIEDENIS.

DOOR

G. VROLYK,

PREDIKANT TE SCHOONDIJKE.

Een zonderling mengsel van naauwkeurigheid en achteloosheid, van geleerde navorsching en groote oppervlakkigheid levert ons BILDERDIJK in zijne *Geschiedenis des Vaderlands*. Wie ze met opmerkzaamheid leest, zal niet kunnen ontkennen dat zij veel wetenswaardigs bevat, en zijn onderzoek, al ware het alleen om zelf voor eenzijdige beschouwingen behoed te blijven, niet onbeloond zien. Uit hetgeen van de vroegste gesteltenis des Lands en zijne bewoners, van het Leenstelsel, de Grafelijke regering en het Stadhouderschap gezegd wordt, valt veel te leeren; en zelfs waar B. kennelijk mistast, vinden wij meermalen verrassende opmerkingen, die over gebeurtenissen en personen een nieuw licht verspreiden. — Desniettemin schatten wij zijn werk, over het geheel beschouwd, niet hoog, en houden het er voor: dat hij de vereischten die tot eene waardige behandeling der Geschiedenis gevorderd worden, in te geringe mate bezat. De hoofd-indruk dien zijn werk op den lezer maakt, is die van doorgaande tegenspraak van het vroeger en later aangenomene; zoodat hij prijst wat anderen afkeuren, en laakt wat zij loven. Vraagt men: op welke gronden dit geschiedt? — Het antwoord, dat wij nader hopen te geven, zal weinig bevredigend uitvallen. Wat echter het meest hindert, is: de verheffing van personen die aan het stelsel door hem

voorgestaan beantwoorden, met verzwijging of bemanteling van hunne gebreken; en de verlaging of verguizing van hen wier namen elders met achting worden uitgesproken, maar die het ongeluk hebben met des Schrijvers meeningen niet overeen te komen.

Nergens valt dit duidelijker in het oog dan in zijne voorstelling van de ongelukkige Gravin aan den hoofde dezes genoemd; welke voorstelling wij tot eene proeve van de waardij zijner beschouwingen, en van het vertrouwen dat men op zijne verzekeringen stellen mag, willen doen kennen.

JAKOBA *van Beijeren*, eenige dochter van Hertog WILLEM, met den Daufijn van *Frankrijk* gehuwd, na den dood van haren vader tot Gravin van *Henegouwen*, *Holland* en *Zeeland* uitgeroepen, zag zich, door het vroegtijdig afsterven van haren echtgenoot, van het uitzigt op den *Franschen* troon, en door eenen zamenloop van omstandigheden, waaronder vooral de list en het geweld van haren oom JAN *van Beijeren*, en van haren neef FILIPS *van Bourgondië*, van hare Graafschappen ontzet, en aan de genade van haren overwinnaar prijs gegeven, om door smart verteerd weg te kwijnen.

Deze ongelukkige vrouw, wier ongehoorde rampen haar bij tijdgenoot en nakomeling tot een voorwerp van deernis en beklag maken, wordt door B. aangeklaagd: als eene indringster in het Grafelijk bestuur, als wreedaardig, wellustig, en ondankbaar.

I. Omtrent het eerste beweert B.: dat niet JAKOBA, maar JAN *van Beijeren*, die door den invloed van zijnen broeder, JAKOBAAS vader, tot Bisschop van *Luik* verheven, ook met diens hulp zijne oproerige onderdanen tot onderwerping gebragt had, regtmatig Graaf was; dat de verbindtenis der Edelen en Steden van den 15den Augustus 1416, om na den dood van Hertog WILLEM zijne dochter voor Gravin te erkennen, en hun verzet tegen JAN *van Beijeren* en FILIPS *van Bourgondië*, ongeoorloofd en onwettig waren; dat JAN *van Beijeren* door de overeenkomst op den 13den Februarij 1419 gemaakt, in plaats van bevoordeeld, benadeeld is.

Doch hier ontstaat terstond de vraag: of dan alle die Edelen en Steden onbekend zijn geweest met het onderscheid

tusschen een Mannelijk en een Vrouwelijk Leen, en onwetend dat JAKOBA wel in *Henegouwen*, maar nimmer in *Holland* en *Zeeland* kon opvolgen? — En gesteld dat zij vroeger daarvan onbewust waren, of zich door den invloed van Hertog WILLEM hebben laten regeren: of zij dan zich niet gehaast zouden hebben van houding te veranderen, toen JAN *van Beijeren* met de Keizerlijke aanstelling verscheen? Dit gebeurde echter niet. Met uitzondering van eenige misnoegden, die zich over JAKOBAAS vader te beklagen hadden, bleef men der jonge Gravin en haren man, den Hertog van *Braband*, getrouw (*); en het was niet dan na langdurig bloedvergieten dat JAN *van Beijeren* zich van het gebied meester maakte, zonder evenwel als Graaf erkend te worden.

Zal men zeggen: JAN *van Beijeren* verscheen toch met eene wettige aanstelling van 's Keizers wege, die hem het verlij dezer landen, door gebrek aan mannelijk oir aan het Rijk vervallen, gegeven had (†); — hij was dus wettig Graaf, niet JAKOBA, daar het in de magt des Keizers niet was een Mannelijk Leen tot een Vrouwelijk te maken? — Wij merken daarop aan dat het aan gegronde bedenking onderhevig is: of de Keizer hierbij alleen de wettigheid geraadpleegd en uit het beginsel van pligt gehandeld hebbe. Immers hij beleende JAN *van Beijeren* niet enkel met *Holland* en *Zeeland*, maar ook met *Henegouwen*, dat als Vrouwelijk Leen JAKOBA zonder tegenspraak toekwam. Maar, indien hij, om aan de heerschzuchtige bedoelingen van haren oom te beantwoorden, hierin hare regten met voeten trad, waarom zullen

(*) WAGENAAR, *Vaderl. Historie*, D. III, bl. 426, 427. — (†) Omtrent RENESSES voorgeven: „dat het Graafschap na den dood van JAN I aan het Rijk vervallen was", merkt WAGENAAR (D. III, bl. 145) aan: „dat dit voorgeven grond zou gehad hebben, indien men het als een Kwaad-Leen, 't welk alleen op de mannelijke nakomelingen van den bezitter versterven kon, moest aanmerken. Doch wanneer men het hield voor een Goed-vrij-Rijks-Leen, 't welk op den naasten erfgenaam, 't zij man of vrouw, verstierf, gelijk het sedert doorgaans aangemerkt is, moest zijn voorgeven als ongegrond verworpen en JAN II voor wettige bezitter van 't Graafschap gehouden worden. Ondertusschen kon RENESSES stelling met eenigen schijn worden beweerd, alzoo men nog geen voorbeeld gehad had van 't versterven van 't Graaflijk bewind op iemand die uit den zijtak langs eene Vrouwe gesproten was."

wij gelooven dat hij door niets anders dan door gevoel van afkeer van het onregtmatige der verkiezing van JAKOBA als Gravin van *Holland* en *Zeeland*, is bewogen om deze Gewesten aan een ander op te dragen? Wie bedenkt hoe SIGISMUND zich bij andere gelegenheden, als bij het schenden van het vrijgeleide aan HUSS, betoond had, zal niet onzeker behoeven te zijn, of JAN *van Beijeren*, die na het nederleggen der Bisschoppelijke waardigheid 's Keizers volle nicht had getrouwd, door klinkender redenen dan die des regts zich heeft weten te verheffen.

Misschien zal men hiertegen inbrengen: dat in allen gevalle zijne aanstelling tot Graaf van *Holland* en *Zeeland*, hoe dan ook verkregen, volgens de wet was, en dat JAKOBA als vrouw in deze Gewesten nimmer kon opvolgen. Maar hoe veel hierop valt af te dingen zal B. zelf ons leeren. Hij onderrigt ons toch: »dat, volgens de huwelijksvoorwaarden tusschen JAKOBA en den tweeden zoon des Konings van *Frankrijk*, na den dood van WILLEM VI *Holland*, *Zeeland* en *Friesland*, zoo wel als *Henegouwen*, aan JAKOBA komen en door den Hertog van *Touraine* geregeerd zouden worden; ten welken einde de echtgenooten het Leen verzoeken en ontfangen zouden van dengene en op zulker wijze als door Hertog WILLEM en zijne voorvaders (d. i.: voorzaten, reeds vroeger in dien zin voorkomende); dat, bij het diep verval van de Keizerlijke macht en het strafloos verkrachten van de Rijksrechten door de Leden, bij het aanzien van Hertog WILLEM en zijne vermogende verbindtenissen, indien men den Keizer in tijds in den arm genomen had, en had kunnen voorzien, dat het geval, waarin het te pas kwam, zoo spoedig ontstaan zou, niets ligter ware geweest, dan de opvolging van allerlei nakomelingen te verkrijgen en het Leen ten eenenmale te doen veranderen." Hij voegt er bij: »dat de vereeniging van *Henegouwen* met *Holland* en *Zeeland* onder Keizer LODEWIJK ook een grond gaf, om dit eenigzins te kunnen vergen, en dat LODEWIJK *Holland* van alle afhankelijkheid aan het Rijk had ontslagen, alleen de hulde of manschap uitgenomen (*)."

Hetgeen B. ons hier aan de hand geeft tot betoog van JAKOBAAS regten wordt versterkt door zijne redeneringen over

(*) BILDERDIJK, *Gesch. des Vaderl.*, D. IV, bl. 48—51.

FILIPS *van Bourgondië's* aanspraken na den gedwongen afstand en den dood van JAKOBA: »FILIP was dan door JAKOBAAS afstand, zoo wij gezien hebben, Graaf van *Holland* enz. geworden, even als hij te voren den tijtel van *Oir* van *Holland* bij zijne Ruwaardij aangenomen had; en eenmaal, in 1433, gehuldigd, maakte JAKOBAAS dood geen verandering in zijn gebied. — Zoo was 't (inderdaad) *facto*. Maar *quo jure* (met welk recht) dit alles? — JAN *van Beieren* was aan JAKOBAAS vader in deze landen opgevolgd en dienvolgende beleend. Kon het verdrag van dezen met JAKOBA of haar man het Rijksleen op dezen doen overgaan? Geheel niet. En JAKOBAAS afstand wederom het doen overgaan op FILIP? En zoo die afstanden en verdragen al eens werken konden gedurende het leven van dengene, die den afstand deed, hoe kon het een verder uitwerksel hebben, dan zijn recht zich uitstrekte, en het Leen beletten van door zijn dood aan het Rijk terug te vallen? — Deze bedenkingen verdienen van het hoogste gewicht gerekend te worden. Inderdaad, kon JAKOBA aan haren vader WILLEM VI niet opvolgen, zij kon het ook niet aan haar oom JAN *van Beieren*, wien het Rijk als haars vaders opvolger erkend had. En FILIP kon het evenmin aan JAN *van Beieren* als aan JAN *van Brabant*, als wel *cognatus* maar niet *agnatus* zijnde.

»Deze geheele handel moest noodwendig den Keizer tegen zich hebben, als strijdig met de rechten des Rijks: en ware dit het geval niet, men mocht uit zijn stilzwijgen en niet tegenspreken een volkomen erkentenis afleiden, dat *Holland* en *Zeeland* nu een volkomen Vrouwenleen waren, waarin de *promiscua successio* gewettigd was." — Na opgemerkt te hebben: »dat er geen blijk is, dat de Keizer zich bij de overgifte van JAN *van Beieren* zien liet", spreekt B. »van het manifest van het jaar 1434, waarbij SIGISMUND zich over FILIP hevig beklaagt, wegens zijne aanmatiging over 's Rijks Leenen in de *Nederlanden* en hem den oorlog deswegens aanzegt"; met het antwoord van FILIPS: »dat hij aangeboden heeft de Leenen te verheffen, maar dat SIGISMUND 't geweigerd heeft; dat hem de Leenen ontwijfelbaar toekwamen niet slechts uit vaderlijke opvolging, maar ook van andere bloedverwanten, opvolgers van zijne voorouders"; omtrent welk laatste de verklaring

gegeven wordt (*): »deze (t. w. de *lineaire successie*) is eigenlijk geene *promiscua successio*, waardoor de dochter aan haar vader kan opvolgen en de neef aan zijn nicht uit hoofde van bloedverwantschap, maar eene *substitutie* van de verschillende takken, uit een familiehoofd gesproten, aan elkander. In voege, dat FILIP zich niet opvolger van JAKOBA of van JAN *van Beieren* rekent als neef van die; maar als afkomeling van ALBRECHT *van Beieren*, ALBRECHTS Leen reclameert, nu de tak van ALBRECHTS beide zoons, JAN en WILLEM uitgestorven is." Doch dit systema wordt door B. als valsch verworpen, omdat het, blijkens den door hem aangehaalden »*Cardinalis Ostiensis*", zoo vroeg in de Leenen niet aangenomen was. — Vooral is opmerkelijk wat hij tot verdediging van FILIPS' regt op de Leenen ten slotte zegt: »ondertusschen is 't zeker, dat de zucht en het uitdrukkelijk of stilzwijgend familieverdrag, onder Keizer LODEWIJK reeds aangegaan, om *Henegouwen* altijd bij *Holland* en *Zeeland* te houden, de *sustenu* om deze als een Vrouweleen te beschouwen, noodwendig moesten voortbrengen. De vereeniging van zoo veel meer steden en de verheffing van die vereenigde magt tot één Koningrijk door Keizer FREDERIK III toegestaan, liet niet anders toe. Want zonder dat ware 't een Koningrijk van ééne *generatie* geweest; en daar KAREL *de Stoute* geen zoon maar een dochter had, op wie dat Koningrijk zou versterven, is het klaar, dat dit de bedoeling was tusschen hem en den Keizer; en uit dit recht is dan ook MARIA haar vader in onze Graafschappen opgevolgd (†)." Wat dus door B. met alle magt aan JAKOBA geweigerd wordt, het regt om haren vader in de Graafschappen van *Holland* en *Zeeland* op te volgen, omdat deze geene Vrouwenleenen zouden zijn, dit vindt geene zwarigheid meer zoodra het anderen, die in zijne gunst staan, geldt. Behoeft men méér om zich te overtuigen van de bogten waarin hij zich wringen moet, om het onregt JAKOBA door JAN *van Beijeren* en FILIPS *van Bourgondië* aangedaan, goed te maken? (§)

(*) Bijvoegselen op het IVe Deel, bl. 852, 858. — (†) BILDERDIJK, D. IV, bl. 124—128. — (§) De Hoogl. LULOFS vraagt: „of het ook soms, bij het geschil of *Holland* geen Vrouwenleen ooit geweest is, en in de gegevene omstandigheden en bij het allengs vervallen van het Leenregt en de magt des Keizers, niet dwaas konde zijn, bloot *ex stricto veteri jure* te

Doch de zaak wordt ontwijfelbaar ten voordeele van JAKOBA beslist: omdat de vereeniging van *Holland* en *Zeeland* met *Henegouwen* als Vrouwenleenen, niet zoo als B. zich verbeeldt bij oogluiking, maar door een wettig besluit van het Rijk is geschied. Aan de voorwaarde door hem MARGARETHA gesteld, om de drie Graafschappen te kunnen aanvaarden (*), is voldaan. Keizer LODEWIJK heeft op een Rijksdag, te *Neurenberg* den 15den Januarij 1346 gehouden, *Holland* en *Zeeland* voor Vrouwenleenen verklaard; want: »hij verlijde daarmede zijne Gemalin, als zijnde zij de regte, naaste en oudste erfgename; en beval den Edelen, Steden en allen ingezetenen dezer Gewesten haar als zoodanig te erkennen en te gehoorzamen." Waarmede de zwarigheid door B. geopperd: »dat de Keizer *qua talis* geen *Regt-Leen* tot een *Vrouwen-Leen* konde maken, dewijl hij het regt van het Rijk niet kon veranderen, waartoe een Rijksdag noodig geweest was", van zelf vervalt (†). Wat zij toen regtens werden, waren zij reeds vroeger door gebruik en zelfs door Keizerlijke vergunning geweest. En het was op die gronden, dat de Edelen en Steden van *Noord-* en *Zuid-Holland* en *Zeeland* op de dagvaart van den 15den Augustus 1416 door Hertog WILLEM beschreven, volgens de geteekende en gezegelde brieven, die nog aanwezig zijn, »erkenden: dat die doorluchtige Vorstin, hunne genadige Vrouw, JAKOBA *van Beijeren*, eenige dochter en regte erfgenaam en Leenvolgster is van Hertog WILLEM, en beloofden *geseeckert* en *onbedwongen* onder plegtigen eede haar, indien

---

willen redeneren?" *Geschied. der Nederl.*, D. I, bl. 288. „Men kan toch vragen" — zegt hij — „waardoor dat oppergezag des Keizers en zijner voorgangers, de *Frankische* Monarchen, over deze Gewesten ontstaan is? Door het zwaard!. In een tijd van barbaarschheid en woestheid, toen vaak de heiligste regten der menschheid vertrapt werden! Dit zal het antwoord zijn. Zeker geen alles afdoende regtsgrond, om daarop de stelling te bouwen, dat in tijden van meer verlichting en beschaafdheid het gezag dier regenten juist altijd even *absoluut* moest blijven, en dat de burgerijen der steden of het zoogenaamde volk zich niet van het haar door de Voorzienigheid allengs geschonken vermogen en aanzien zouden hebben mogen bedienen, om zich met Vorsten en adel op een wat meer gelijken voet te stellen". bl. 161. — (*) BILDERDIJK, D. III, bl. 132. — (†) WAGENAAR, D. III, bl. 268; en J. P. AREND, *Algemeene Geschied. des Vaderl.*, D. II, St. II, bl. 160.

WILLEM, zonder wettigen zoon na te laten, mogt overlijden, als zijne erfdochter en leenvolgster te ontvangen, tot hunne regte geborene Landsvrouwe te huldigen, en haar nevens haren wettigen Voogd onderdanig te zijn, en met lijf en goed tegen al hare vijanden te beschermen (*)." Insgelijks verklaarden de *Hollanders* en *Zeeuwen* in 1418 aan JAN *van Beijeren*, op zijnen aandrang om hem als Landsheer te erkennen: »dat zij JAKOBA, hunne wettig geboren Landsvrouwe, dochter en regte oir van Hertog WILLEM, gehuldigd hadden als Gravin; dat zij als zoodanig door hem zelven was erkend geworden, en hij zijne Leenen van haar ontvangen had. Zij zouden haar derhalve niet begeven, en verzochten hem zijne aanspraken te laten varen." »Reeds driemaal" — voegden zij er bij — »zijn deze Landen op vrouwen overgegaan; en wij hebben daarenboven Keizerlijke brieven, dat deze Gewesten *onwersterfelijke Leenen* waren (†)." Dat JAN *van Beijeren* zelf de regten zijner nicht erkend had, blijkt uit de Stukken van dien tijd. Hij gaf zelfs zijne toestemming tot het huwelijksverdrag tusschen JAN *van Braband* en JAKOBA, en bekrachtigde het met zijn zegel (§). Zij werd dan ook bij hare komst in *Holland* en *Zeeland*, in alle de Steden, *Dordrecht* niet uitgezonderd (**), als Gravin gehuldigd. En het was niet het ontbreken van haar regt, maar de herlevende burgerlijke tweespalt, het misnoegen der EGMONDS en VAN ARKELS, en de onbekwaamheid van JAN *van Braband*, die aan JAN *van Beijeren* de gelegenheid verschaften om zich in het erfgoed zijner nicht in te dringen, het beleg van *Dordrecht* te doen opbreken, en na de verrassing van *Rotterdam* haar tot het nadeelig verdrag van *Woudrichem* te noodzaken. Doch ook bij dit verdrag werden de regten van JAKOBA op *Holland*, *Zeeland* en *Henegouwen* erkend; terwijl aan JAN *van Beijeren Dordrecht*, *Gorinchem*, *Leerdam*, *Rotterdam* met de omliggende dorpen bleven als Leen van JAN *van Braband* en JAKOBA, benevens een mede-regentschap gedurende vijf jaren over *Henegouwen*, *Holland*, *Zeeland* en *Friesland* (††). Ook na zijnen dood, hoewel

---

(*) WAGENAAR, D. III, bl. 409, 410; AREND, D. II, St. II, bl. 459. — (†) AREND, D. II, St. II, bl. 467. — (§) AREND, D. II, St. II, bl. 461, 462. — (**) BALEN, *Beschrijving van Dordrecht*, bl. 765. — (††) WAGENAAR, D. III, bl. 482 BILDERDIJK, D. IV, bl. 67, 68.

hij zich vervolgens van geheel *Holland* en *Zeeland* had meester gemaakt, verklaren de Algemeene Raad en Ridderschap van *Holland:* »dat JAN *van Beijeren* de Landen van *Holland* en *Zeeland* niet beheerd noch bezeten heeft als Heer des Lands, maar als Regent en Ruwaard bij bevel en wil van den Hertog van *Braband;* bij welken laatsten zij dan ook met de goede Steden van *Holland* besloten zijn te blijven (*).” Zelfs bij het verdrag van den 3den Julij 1428, toen JAKOBA en de Hoeksche partij geheel ten onder lagen, bleef zij den titel van Gravin behouden en werd FILIPS *van Bourgondië* alleen als Ruwaard erkend (†); en het was niet dan om haren VAN BORSELEN van den dood te redden, dat zij van hare regten afstand deed (§).

Uit alles, bovenal uit het bijgebragte Rijksbesluit van den 13den Januarij 1346, volgt: dat JAKOBA *van Beijeren* wettig Gravin was; maar het slagtoffer is geworden van de list en het geweld harer bloedverwanten, die zich van de binnenlandsche partijschappen en van de ongelukkige omstandigheden haars huwelijks bediend hebben, om haar van alle hare bezittingen te berooven.

II. Eene andere beschuldiging door B. tegen haar ingebragt, is: wreedheid in het ombrengen van gevangenen, de ter dood brenging van ALBRECHT BEILING, en het vermoorden van JAN *van Beijeren.* — Voor de hatelijke uitdrukkingen door B. tegen haar gebezigd, die wij liever voorbijgaan, hadden wij gaarne gezien dat hij den regel niet had vergeten, dien hij elders weet te pas te brengen, en waarmede hij zelfs de uitroeijing der *Stadingers* verdedigt (**): het in aanmerking nemen van de begrippen en gewoonten der tijden, ter beoordeeling van het minder of meer verschoonlijke der daden; en geene gematigder denkbeelden van latere dagen op de vroegere ruwe toe te passen. Wie zich daarenboven voorstelt hoe het in burgeroorlogen, vooral van een zoo langen duur als de Hoeksche en Kabbeljaauwsche twisten, toegaat, waarbij de veeten zich van geslacht tot geslacht voortplanten, hij zal de gruwzame wijze waarop zij gevoerd werden, wel niet goedkeuren of verschoonen, maar de ter dood brenging der gevan-

(*) BILDERDIJK, D. IV, bl. 97. — (†) BILDERDIJK, D. IV, bl. 107. — (§) BILDERDIJK, D. IV, bl. 117. — (**) BILDERDIJK, D. III, bl. 125.

genen te *Gorinchem* en in het laatste gevecht te *Alphen* bekomen, begrijpelijk vinden. De andere partij hield gelijken gang. Zoo werden van de in den zeeslag bij *Wieringen* gevangen genomen Hoekschen 84 te *Enkhuizen* onthoofd (*); en tot welke geweldige bloedstortingen de tot razernij gestegen tweespalt aanleiding gaf, zie men bij BILDERDIJK (†). Voeg hierbij de spijt, die JAKOBA moest gevoelen, van zich aldus van het bezit harer Landen verstoken te zien, door toedoen van hen die haar vroeger erkend en gehuldigd hadden, en de ingenomenheid die daaruit moest voortvloeijen, tegen lieden die zij als trouwloozen en oproerlingen mogt beschouwen; terwijl de aard van een burgerkrijg medebrengt, dat de Hoofden der partijen veel in hunne aanhangers moeten toelaten.

Denkelijk zal men dit laatste ook in het treurig geval van ALBRECHT BEILING niet uit het oog dienen te verliezen. Althans de Schrijfster van de JACQUELINE *de Bavière* doet ons opmerken: »dat de magt en invloed van JAKOBA, die zelve toen ter tijd niet in het Land, maar verre afwezig was, in de bijzonderheden, zelfs bij degenen die hare zaak voorstonden, vaak zeer gering was" (§). Volgens een ander evenwel zou BEILING op last, ten minste met voorkennis, van JAKOBA ter dood gebragt zijn (**). Doch de omstandigheden, die tot *zulk* eene straf, anders slechts aan vrouwen aangedaan, aanleiding gaven, liggen in het duister. Waarom werd niet VAN DEN KEULSTER de Opperbevelhebber, maar BEILING, en wel, naar het schijnt, hij alleen ter dood veroordeeld? Werd hij het slagtoffer van de wraak der Hoekschen, om bijzondere redenen op hem verbitterd? Was het ook die verbittering welke hen blind maakte voor de getrouwheid aan woord en pligt, door BEILING ten koste van zijn leven bewezen?

Ligter valt het JAKOBA vrij te pleiten van den blaam, door B. op haar geworpen, als schuldig aan den moord van JAN *van Beijeren*. Want, gelijk hij meer gewoon is, hij bouwt alleen op gissingen en vermoedens. Bij gelijktijdige Schrijvers vinden wij niet dat zij hiervan verdacht gehouden werd. De bedrijver werd gevat, en na beleden te hebben dat hij

(*) WAGENAAR, D. III, bl. 483. — (†) D. IV, bl. 149. — (§) TYDEMAN op BILDERDIJK, D. IV, bl. 347. — (**) ARENDT, D. II, St. II, bl. 496.

door een onbekende tot de misdaad was omgekocht, ter dood gebragt. Doch wie hem daartoe had aangezet bleef verborgen. Uit den zoen drie jaren later tusschen JAKOBA en FILIPS *van Bourgondië* getroffen, bleek dat de eigenlijke schuldigen nog niet ontdekt waren. Immers werden zij die schuldig mogten bevonden worden aan den dood van JAN *van Beijeren*, van allen zoen uitgesloten (*). Zegt men: dat JAKOBA door dien moord van een magtigen tegenstander werd ontslagen? — Maar dit geeft toch op zich-zelf nog geen regt om háár zulk een misdrijf ten laste te leggen. Buiten haar waren er genoeg die zich over JAN *van Beijeren* te beklagen hadden. En indien zij zich uit zijnen dood groot voordeel beloofd heeft, dan heeft de uitkomst haar geheel bedrogen, daar de plaats van den gestorvene door den Hertog van *Bourgondië* werd ingenomen.

Intusschen behoeven wij de wreedheden door de Hoeksche partij begaan, niet te verschoonen; maar om billijk te zijn, zal men de omstandigheden en begrippen des tijds dienen in acht te nemen, en niet aan de eene partij ten laste te leggen waar de schuld aan beide was. JAN *van Beijeren* en FILIPS *van Bourgondië*, die niet schroomden het Land aan de vreeselijkste beroeringen en verwoestingen bloot te stellen, om de regtmatige erfgename van hare bezittingen te berooven, verdienen geene voorspraak of verdediging. Hoe goedertieren de eerste was hadden zijne *Luiksche* onderdanen op eene gevoelige wijze ondervonden (†).

III. Maar bovenal is B. er op uit om JAKOBAAS zedelijk gedrag aan te randen. Volgens hem was haar gansche leven een leven van wulpschheid en onreinheid. Na den dood van den Daufijn, haren eersten man, kon zij naauwelijks den tijd afwachten tot het aangaan van een tweeden echt vereischt; leefde in *Braband* los en dartel; en werd door woeste drift tot GLOCESTER gedreven, met schaamtelooze verbreking van hare verbindtenis met JAN *van Braband*. Door hare veelvuldige verkwistingen en *frivoliteiten* dropen hare inkomsten door de vingers (§), en FRANK *van Borselen* werd de prooi van hare

(*) WAGENAAR, D. III, bl. 464 en 488. — (†) BILDERDIJK, D. IV, bl. 85; AREND, D. II, St. II, bl. 442. — (§) Een oorlog, met weinige Edelen en Steden die hare zijde hielden, drie jaren volgehouden tegen de

verleidelijke kunsten; om van de hatelijke uitdrukkingen en scheldwoorden die B. haar toewerpt, niet te spreken.

Bij zulke niet malsche aanklagten heeft men regt naar duchtige gronden en overtuigende bewijzen te vragen. En geeft B. die? In het geheel niet. Men dient dat alles op zijn woord te gelooven. Volgens den Hoogl. SIEGENBEEK bestaat er voor de beschuldiging van JAKOBA als wulpsch van aard »geen enkele historische grond (*)." En te vergeefs zal men ook bij B. naar eenig getuigenis van vroegere of latere dagen zoeken, waaruit men tot het haar ten laste gelegde zou mogen besluiten. Om met B. eene betuiging van genegenheid aan het hoofd van een brief voor een bewijs daarvan te willen doen doorgaan, moet men het er waarlijk wel op gezet hebben. Even goed zouden de latere *lieve*, *bijzondere* er voor dienen kunnen. Met zulke betuigingen was men in die dagen in het geheel niet karig; men treft ze zelfs aan waar men ze het minst verwachten zou. Zoo was JAKOBA verpligt bij den afstand van hare regering aan FILIPS te gewagen: »van der ganscher liefde en natuurlijker minnen, die zij dezen haren lieven Broeder, waarachtige erfgename ende naeste bloet toedroeg (†)." Dat de sterke uitdrukkingen van JAKOBAAS genegenheid voor haren laatsten gemaal niet ongewoon waren, blijkt uit andere Stukken van dien tijd (§). Hoe haar beschuldiger er op uit is om toch iets te vinden, leert ons de wijze waarop hij hare bijwoning van en deelneming aan het volksspel te *Goes* voorstelt. Volgens hem: »was het hare dartele en wufte aart, die haar dreef tot het zoeken van uitspanningen en vermaken onder burgers en boeren, in wier feesten zij deel nam en met welke zij zich gemeenzaam maakte." Hij laat er (denkelijk volgens bijzondere narigten) op volgen: »het gemeen lachte daarover; zij, die boven 't gemeen waren, haalden de schouders op en toonden medelijden; en wie van den adel haar nog aangehangen had, verwijderde zich van een vrouw, die nog hare waardigheid niet wist te bewaren, maar de spot van de Natie werd (**)." Eene geheele andere voor-

---

Bourgondische overmagt, die door de Kabbeljaauwschen ondersteund werd, zal hare berooidheid van geld voldoende verklaren. — (*) *De Eer van* JAKOBA *van Beijeren verdedigd*, bl. 153. — (†) *Bijvoegselen op* WAGENAAR, D. III, bl. 101, 102. — (§) *Bijvoegselen op* WAGENAAR, D. III, bl. 101, 102. — (**) BILDERDIJK, D. IV, bl. 114.

stelling van de zaak, t. w. als van eene onschuldige liefelijke uitspanning (wier bijwoning ook van Vorsten, die er meermalen leden van waren, niet versmaad werd) geeft ons de Schrijver die den tijd beleefde toen deze spelen nog in zwang waren; terwijl de behendigheid van JAKOBA in het treffen van den vogel en haar gedrag bij die gelegenheid haar de harten der volksmenigte deden winnen (*).

Maar JAKOBA heeft toch haren man verlaten, en bij zijn leven een ander getrouwd. Het is zoo. Doch geschiedde zulks zonder gewigtige redenen? Werd zij tot dien stap door wuftheid of wulpschheid gedreven? — Haar huwelijk met JAN *van Braband* was een huwelijk van berekening en staatkunde, tegen haren zin door haar aangegaan, en waartoe zij zich niet dan met moeite had laten overreden. En de wezenlijkheid was nog erger dan de vrees. Door zijne ontrouw gaf hij haar regtmatige reden van misnoegen; door zijne onbekwaamheid zag zij hare erfstaten in de handen van anderen vallen; het bestuur over zijne eigen Landen werd hem ontnomen en zijn broeder werd tot Regent aangesteld. Is het zoo te verwonderen, dat zij in dien toestand haar oog sloeg op een ander, van wien zij bescherming en handhaving harer regten verwachten mogt? Die hoop faalde, vooral door de tegenwerking van den Hertog *van Bourgondië*, die zich van deze gelegenheid bediende om haar verder ten val te brengen. Maar wie zal met B. het huwelijk der van alle zijden geprangde vrouw met GLOCESTER »een ongehoord gruwelstuk" (†) noemen? Hoe hare vijanden gewerkt hebben om het vroeger door den Paus MARTINUS V (niet de afgezette BENEDICTUS XIII, zoo als WAGENAAR en BILDERDIJK hebben) gegeven verlof tot hertrouwen, drie jaren later, herroepen te zien, leert ons de onder aangehaalde Schrijver (§). Als reden van FILIPS' verzet tegen de verbindtenis van JAKOBA met GLOCESTER geeft B. op: »dat hij zich in zijn geslacht onteerd en beleedigd zag door 't schandelijk en schaamteloos gedrag van zijne eerlooze bloedverwante (**)." FILIPS was wel de man die het regt had zich te ergeren en over JAKOBA het Censorschap aan te nemen! Getuigen zijne

(*) REIGERSBERGEN, *Chron. van Zeeland*, D. II, bl. 201, 202. — (†) BILDERDIJK, D. IV, bl. 85. — (§) AREND, D. II, St. II, bl. 492, 516. — (**) BILDERDIJK, D. IV, bl. 90.

»negentien" onechte kinderen (*), en het toelaten van de grootste zedeloosheid aan zijn hof (†); dat men op het: »al wat edel is en de ware verhevenheid van ziel", hem door B. toegekend, zal dienen af te schrijven (§).

Ook haar echt met FRANK *van Borselen* wordt ten sterkste afgekeurd. Want: »een zoo ongelijk huwelijk, als dat van eene Koninklijke weduwe met een bloot Edelman, was van de soort niet, om er de toestemming of goedkeuring van fiere *Bourgondische* loten, als haar Moeder en Oom op te vragen, of zelfs door eene natie, wier adel ARKELS en EGMONDS onder zich telde, erkend te worden (**)." Doch wie had de Koninklijke weduwe zoo diep vernederd, dat haar het uitzigt op eene echtverbindtenis naar hare geboorte en rang gesloten was? Wie anders dan dezelfde FILIPS, die volgens B. voor hare waardigheid zoo bezorgd was! Zou men niet gerust mogen aannemen dat de Hertog de tijding van haar gesloten huwelijk met heimelijke vreugde heeft vernomen, als hem eene geschikte gelegenheid verschaffende om JAKOBA van hetgeen haar nog overgeschoten was te ontzetten? En het huwelijk-zelf, was het, den vervallen staat van JAKOBA in aanmerking genomen, zoo ongelijk? FRANK *van Borselen* behoorde onder de aanzienlijkste Edelen des Lands, die onmiddellijk van den Keizer afhingen en naast den Graaf de eerste plaats innamen (††). Een zijner voorvaderen was de beroemde WOLFERT *van Borselen*, die met FLORIS V vermaagschapt (§§), Regent van het Land en Voogd van JAN I werd. FRANK had van zijnen vader FLORIS *van Borselen* uitgestrekte goederen geëerfd, bekleedde gelijk deze de hoogste waardigheden, zelfs het Stadhouderschap van *Holland*, *Zeeland* en *Friesland*, en onderscheidde zich niet alleen door zijne dapperheid (bij *Brouwershaven* op den 13[den] Januarij 1426), maar ook door zijn beminnelijk karakter en edelmoedige voorspraak van ongelukkige Hoekschen (***). Van zulk eene vereeniging mogt JAKOBA zich

(*) WAGENAAR, D. IV, bl. 95. Volgens JANSSENS, *Histoire des Pays-Bas*, Vol. I, p. 199, 200, zijn er die hem „dertig" toeschrijven. — (†) AREND, D. II, St. III, bl. 39. — (§) BILDERDIJK, D. IV, bl. 182. — (**) BILDERDIJK, D. IV, bl. 116. — (††) *Nalezingen op de Vaderl. Hist. van* WAGENAAR, bl. 204. — (§§) MELIS STOKE, D. II, B. IV, bl. 280. — (***) *Bijvoegselen op* WAGENAAR, D. III, bl. 95, 97, 98, en D. IV, bl. 3.

een geluk beloven, dat haar in hare vroegere huwelijken geweigerd was; zoo ver althans voor haar na het ondergaan van de wreedste rampen nog geluk op aarde te vinden was. Want slechts vier jaren duurde haar laatste echt, toen de dood haar in den ouderdom van 35 jaren ten grave sleepte.

Dat JAKOBA op het laatst van haar leven »aan den drank verviel", is weder iets, dat ons B. weet te zeggen (*). Zulk eene neiging, waarvan zij in haren tijd nooit werd beschuldigd, is kwalijk overeen te brengen met het genoegen dat zij bij voortduring in het vogelschieten en de jagt vond, en hare gedurige uitstappen naar de heerlijkheden haar en haren echtgenoot toebehoorende, wanneer een aanzienlijke stoet haar vergezelde. Dat zij hare droefheid heeft zoeken te verzetten door het vervaardigen van aarden kannetjes, is van latere dagteekening. Geen harer tijdgenooten zet zulks op hare rekening. Die kruikjes zijn, behalve op het huis te *Teilingen*, op vele andere riddersloten, waaronder er zijn op welke JAKOBA zeker nooit vertoefd heeft, gevonden. Men mag dus veronderstellen dat het tot de toenmalige weelde behoorde, bij feestmaaltijden die aarden drinkvaten, waaruit men den wijn dronk, doch die bij veelvuldig gebruik ligt duf werden, in de grachten, die toen ieder slot omringden, te werpen (†).

IV. Ware JAKOBA tot het kwaad waarvan B. haar beschuldigt, vervallen, wie zou zich, met het oog op hare bittere teleurstellingen, groote verliezen en langdurige rampen, daarover verwonderen? FILIPS *van Bourgondië* zou de grootste schuld van haar ongeluk gedragen hebben. B. denkt er echter anders over. FILIPS was volgens hem jegens haar de edelmoedigheid zelve. »De toegeeflijkste vader had zijne eenige dochter niet zachtmoediger kunnen handelen (§)." Maar zijne weldaden werden met ondank vergolden. — Ondankbaarheid is een groot kwaad. Wie van een ander merkelijke diensten ontvangen heeft, wie door hem geholpen en beschermd is, zonder zulks te erkennen, maakt zich zeer schuldig. En welken bijstand of bescherming had JAKOBA nu van haren neef genoten? Bij het verdrag van 1419 had hij hare tegenpartij grootelijks bevoordeeld, maar, blijkens het testament van JAN

(*) BILDERDIJK, D. IV, bl. 123. — (†) *Bijvoegselen op* WAGENAAR, D. III, bl. 108. — (§) BILDERDIJK, D. IV, bl. 121.

van Beijeren, in de verwachting van die voordeelen, ten koste van JAKOBA, voor zich te verkrijgen. Bij de geschillen tusschen haar en JAN *van Braband* verbond hij zich met den laatsten, om haar eerst *Henegouwen*, vervolgens *Holland* en *Zeeland* te ontrukken. Na het overgaan van *Bergen* hield hij haar te *Gent* in bewaring, en was voornemens om haar naar *Rijssel* in eene altijddurende gevangenis over te brengen (*). Heimelijk deed hij FRANK *van Borselen* opligten en wegvoeren, en dwong haar, onder bedreiging der doodstraf aan haren echtgenoot te voltrekken, tot afstand van den rang en de regten van Gravin. Geheel aan de willekeur van haren ergsten vijand overgeleverd, kon zij uit zijne hand het genadebrood eten, haar zoo karig toegedeeld, dat zij zich zelfs buiten staat bevond om hen die haar eenige geschenken van hare moeder bragten, te beloonen (†). Het is waar, toen FILIPS al zijne wenschen vervuld zag, beschonk hij haar met eenige goederen en inkomsten, onder voorwaarde, dat, indien zij kinderloos overleed, ze aan hem zouden wederkeeren; maar die zeker op verre na niet bedroegen 't geen hij haar ontnomen had. Hij toonde zich mild van hetgeen hem niet toekwam, gelijk een roover, die een deel van den behaalden buit aan den eigenaar teruggeeft. »In zijne geheele handelwijze" — zegt de Hoogleeraar SIEGENBEEK — »ontdekken wij bij deze gelegenheid den schranderen en listigen Staatsman, die, terwijl hij zijne heerschzuchtige oogmerken volkomen bereikt zag, zich tevens den lof van gematigdheid en zachtmoedigheid wist te verwerven (§)." Wil men een ander staal van FILIPS' heerschzucht, men zie de wijze waarop hij zijnen natuurlijken zoon DAVID op den Bisschoppelijken zetel van *Utrecht* bragt, met verdrijving van den met bijna eenparige stemmen verkozenen GIJSBRECHT *van Brederode* (**).

Met FILIPS *van Bourgondië* deelt in den lof van B. JAN *van Beijeren*, »die" — naar zijn zeggen — »door zijn verstand, rechtschapenheid en oplettendheid zich de grootste achting wist te verkrijgen; wiens regeering inderdaad gelukkig was, en alle

(*) ARENDT, D. II, St. II, bl. 505. — (†) WAGENAAR, D. III, bl. 510; ARENDT, D. II, St. II, bl. 520. — (§) *De Eer van* JAKOBA *van Beijeren verdedigd*, bl. 167. — BILDERDIJK, D. IV, bl. 166, enz.; ARENDT, D. II, St. III, bl. 85, enz.

denkbeeld, dat men zich vooraf van zijne bekwaamheid gevormd had, overtrof (*)." De bijnamen van »JAN *zonder Genade*" (†) en »*den Goddelooze* (§) bewijzen dat zijne tijdgenooten niet zoo met hem gediend waren. Een gelijktijdig Schrijver getuigt: »dat hij den Landen menig verdriet gedaan had (**)." De hulp hem door JAKOBA's vader verleend, vergold hij door met hare tegenpartijders zamen te spannen, zich ten haren koste te verheffen, en wat hij haar afgedwongen had aan FILIPS *van Bourgondië* na te laten. Van zijne trouwloosheid gaf hij de bewijzen in het aanranden van hare regten, die hij erkend en in schijn geëerbiedigd had; in het verbreken van het te *Woudrichem* bezworen verdrag, onmiddellijk nadat het gesloten was; in het geheel verzaken van de voorwaarden van die overeenkomst (††); in de geweldenarijen aan JAKOBA's aanhangers gepleegd (§§), waaruit een nieuwe krijg ontstond; en in zijnen aanslag om zich ook van *Braband* meester te maken (***).

Moeijelijk valt de beantwoording der vraag: wááraan wij BILDERDIJKS sterken afkeer van JAKOBA, die hem toch geen kwaad gedaan had, en wier rampspoeden in allen gevalle mededoogen verdienden, hebben toe te schrijven? — Aan die zucht tot tegenspraak, waardoor hij zich wijs maakte en anderen zocht op te dringen wat hij zelf niet geloofde? — Omdat zij van de Hoeksche partij was? — Maar ook haar vader WILLEM VI was een Hoekschgezinde, en wordt toch gunstig beoordeeld, en zelfs tegen WAGENAAR, wat het verlies van

---

(*) BILDERIJK, D. IV, bl. 70, 71, 87. — (†) AREND, D. II, St. II, bl. 442: een bijnaam, die het zeggen van B.: „dat de geweldige strengheid aan de *Luikenaars* uitgeoefend niet *zijn* werk, maar dat van WILLEM *van Holland* en JAN *van Bourgondië* was", wederlegt. BILD., D. IV, bl. 59, 60. — (§) *Bijvoegs. op* WAGENAAR, D. III, bl. 85. — (**) VELDENAAR, *Chron. van Holland*, bl. 123. — (††) WAGENAAR, D. III, bl. 437. — (§§) Men vergelijke de klagten van den Burggraaf en de Stad van *Leiden* en van den Heer van *Brederode* met hunne bondgenooten, „over het groote onregt en geweld hun aangedaan, en de kwellingen, beleedigingen en overlast, die zij moesten verduren", bij MEERMAN, *Verhaal van het Beleg en de Verovering van Leiden*, bl. 68—70, en Bijlage 20, bl. 273—285. — (***) BILDERDIJK, D. IV, bl. 75.

Friesland betreft, in bescherming genomen (*)! Of is het om zijnen haat tegen eene vrouwelijke regering? Dit zouden wij uit zijne woorden op bl. 61 en 96 vermoeden, vooral uit het op bl. 123 voorkomende: »dat de *Hollanders* altijd goed vrouws uit den aart, haar vroege dood beklaagden met het echt *Hollandsch:* zij was toch zoo heel kwaad niet." Maar op die eigenschap aan de *Hollanders* toegekend, hadden de Gravinnen ADA en MARGARETHA, en de Gemalinnen van FREDERIK HENDRIK en WILLEM V niet onbepaald te roemen. En B. zelf laat op zijnen afkeer van het vrouwelijk bestuur uitzonderingen toe in MACHTELD *van Lancaster* en de Gouvernante ANNA (†). Maar de eerste werd door de bij B. in gunst zijnde Kabbeljaauwschen gedragen, en de laatste had met de door hem zoo bitter gehate kooplieden van *Amsterdam* geschil.

Doch buiten twijfel hebben wij alle regt, om, gelijk wij reeds een en andermaal opmerkten, bewijzen te vragen voor zijne omtrent JAKOBA, inzonderheid wat haar zedelijk gedrag aangaat, van anderen geheel afwijkende uitspraken. Maar B. levert geene bewijzen. Hij heeft die ook niet aan te bieden, hoewel hij op een toon van zekerheid spreekt, als ware hij van hetgeen vier eeuwen geleden voorviel, oog- en oorgetuige geweest. Op dit gemis vestigt insgelijks een nog in leven zijnde Schrijver onze aandacht, wanneer hij op BILDERDIJKS schets van het ontstaan en den voortgang der liefde tusschen JAKOBA en FRANK *van Borselen* het: »*Si non é vero, é ben trovato*" toepast (§). En de Heer TYDEMAN bekent: »dat er van JAKOBA's eigenlijken aart en gemoed zoo weinig stelligs en zekers geboekt is, dat zij tot nog toe even geschikt blijft om een voorwerp van afkeer en verguizing, als van belangstelling en genegenheid te zijn." (**) Indien het evenwel vrijstaat, bij het stilzwijgen der Geschiedenis, ondeugden te verdichten, dan valt het ligt menigeen tot een deugniet te maken.

Maar B. heeft toch iets. Op de aanmerking hem gemaakt: waarom hij vrouw MARGAREET zoo zwart afschildert, daar slechts één Schrijver van den afkeer der landzaten van

---

(*) BILDERDIJK, D. IV, bl. 54, 55. — (†) BILDERDIJK, D. III, bl. 184, 185; D. XII, bl. 1—3, 14—17. — (§) AREND, D. II, St. II, bl. 520. — (**) *Naschrift op het IVe D. van* BILDERDIJK.

haar melding maakt, — geeft hij dit antwoord: »Ik bekommer mij weinig omtrent 't oordeel van Schrijvers omtrent personen. Oude familiën weten meer en beter, hoe de tijdgenooten dier personen daarover gevoelden. En op dat gevoelen komt het aan (*)." Wij weten nu het geheim van zoo veel vreemds dat in zijn werk voorkomt: oude familiën zijn nog in het bezit van overleveringen omtrent hetgeen vóór vier en vijf eeuwen hier te lande is voorgevallen, waardoor het toen gebeurde een geheel ander aanzien verkrijgt. B. zou echter zijnen lezers eene groote dienst bewezen hebben met op te geven: bij wie deze vroegere zoo belangrijke berigten, waaruit hij geput heeft, te vinden zijn; en of er mogelijkheid besta, dat ook anderen daarvan inzage bekomen, om zich van de waardij van zoo menig door hem geuit, tegen het gewone overstaand gevoelen te kunnen overtuigen. Zoo lang dit niet gebeurt, zal men zich, niet alle onderzoek der Geschiedenis willende staken, met het in het licht verschijnende dienen te vergenoegen.

Dat er moed toe behoort om op zijne wijze de Geschiedenis te behandelen, zal niemand ontkennen; en welk vertrouwen men op zijne redeneringen stellen kan, moge ons het omtrent JAKOBA geleverde leeren. Hoewel hij in den aanvang van zijn werk, met het oog op een gezegde van STRADA, zijne lezers zoekt te overtuigen, dat hij bovenal door zucht naar waarheid gedreven wordt (†), rijst er echter onder de lezing omtrent die verzekering gedurig twijfel op, en wordt men veeleer tot de gedachte geleid, dat niet zoo zeer het verlangen om te onderrigten, als wel om zijne bijzondere meeningen lucht te geven, zijne pen bestuurd heeft. Niettegenstaande zijne heftige uitvallen tegen WAGENAAR blijven wij dezen ver boven hem stellen. Welke aanmerkingen ook op diens Geschiedenis te maken zijn, welke leemten ook in zijn werk, nu 100 jaren geleden in het licht verschenen, door latere onderzoekingen ontdekt zijn: eene noeste vlijt, die een rijkdom van zaken levert; naauwkeurigheid; een welwikkend oordeel, dat het meer en min zekere, het waarschijnlijke en onwaarschijnlijke wèl onderscheidt; over het geheel onpartijdigheid, die ook andersgevoelenden het woord gunt, en het goede

(*) BILDERDIJK, D. III, bl. 156. — (†) BILDERDIJK, D. I, bl. 15.

in tegenstanders niet verzwijgt; eene waardige voordragt, en een kalme, bezadigde toon van spreken: deze vereischten van een goed Geschiedschrijver zijn, zoo bij iemand, in WAGENAAR te vinden. Zijne voortreffelijke *Voorrede* vóór het VIe Deel, waarin hij van de regte wijze om de Geschiedenis te behandelen, en van de beginselen die hij volgen wil, spreekt, verdient de aandacht van allen die tot eene ware kennis der Vaderlandsche Historie wenschen te geraken.

EENE SCHETS UIT ONZEN TIJD.

DOOR

GERARD.

Toen niet lang geleden een *Zweedsch* Staatsman de verklaring aflegde: »dat hij steeds zijne beste krachten zou veil hebben om zijn vaderland tegen de spoorwegen te beschermen", grepen alle dagbladen van Westelijk *Europa*, in hun negentiende-eeuws-gevoel geschokt, die zinsnede aan en kaatsten haar elkander toe, vol verontwaardiging over zulk een verregaand Conservatisme. De mannen *der* wetenschap gruwden over die Staathuishoudkundige ketterij, en wij, voor ons, dankten den Hemel, dat ook voor Staatslieden de Natuurwet geldt, die aan 's menschen krachten een einde maakt. Maar toch gevoelden wij eenige sympathie voor dien ouderwetschen *Skandinaaf*, omdat wij meenden dat hij welligt eene uitzondering vormde op zijne ambtgenooten: dat hij Dichter was, en de Natuur van zijn land te lief had, om door ijzeren wegen er alle poëzij aan te ontnemen.

Want waarlijk, stoom en poëzij zijn geslagen vijanden. De ruwe kracht met hare leus: »ontwikkeling! vooruitgang!" maakt ons land even vlak en *nuttig* als zij ons materiëel doet worden. Wij vragen van alles oorzaak en strekking, en al wat niet met die oorzaak overeenstemt en niet tot die strekking leidt, wordt ter zijde geworpen; zoo ook kent men bij de spoorwegen slechts twee punten: het punt van waar men uitgaat, en het punt waar men heen wil; en alles wat daártusschen ligt wordt ontsierd en vaneen gescheurd, ter wille

van de ijzeren rails. Zelfs dat oude heilige regt van eigendom heeft, trots zijne perkementen, voor het algemeene nut moeten bukken; de mensch heeft zijne oude moeder, de aarde die hij bewoont, er voor vervormd: bergen hebben opgehouden bergen te zijn; moerassen en stroomen zijn wegen geworden; ondoordringbare wouden hebben zich tot balken geleend voor het pad, dat dwars door hunne geheimste schuilhoeken sneed, en de locomotieven leggen haar *course aux clochers* af zonder zich aan het schilderachtige of dichterlijke of romantische te storen! Het reizen heeft zich opgelost in vertrekken en aankomen.

O, ik herinner mij nog — en velen zullen het zich met mij herinneren; want ik behoor, zoo niet door mijne spelling, toch door mijn leeftijd, tot het jonge *Holland* — ik herinner mij nog welk eene poëzij zich in mijne kinderjaren aan dat denkbeeld van reizen verbond. Nacht-diligences, volgens ISING noodwendig òf bestoven òf nat; overpakkingen en pleisterplaatsen; herbergen, gekookte ligchamen in plaats van gekookt eten, enz.; maar, méér nog dan dit alles, de vreemde streken en steden en gehuchten; de landschappen, schoon of niet schoon, maar in ieder geval nieuw; de Natuur kortom, die men gedwongen was te zien, terwijl men er thans doorhenen vliegt als de jager achter het wild.

Toen, toen kende men ten onzent nog geene spoorwegen, en in mijne jeugdige verbeelding was de diligence het snelste, onverbiddelijkste en eerbiedwaardigste voertuig dat men zich denken kon. Met hoe veel ontzag haalden équipages en koetsen er voor uit, als de conducteur de trompet stak, en hoe »voornaam" rolde zij het tolhek door, terwijl ieder ander aan de luimen van den gaarder was overgegeven, en bloot stond voor allerlei vergissingen met paarsche en blaauwe en witte papiertjes, die slechts ingevoerd schenen om te worden verloren, of althans voor het oogenblik zoek te zijn. Maar ook dáárin was iets dichterlijks; vooral wanneer men als knaap, half dommelend na een vermoeijenden rid, bij het portier mogt zitten en dat geheimzinnige briefje te bewaren kreeg, of het tolgeld mogt betalen.

Hoeveel geheimzinniger nog waren de reiskoetsen, zoo hoog beladen met koffers en valiezen; met het vierspan met de klinkende schellen en den postiljon in zijne bonte kleeding,

wiens zweepslagen de beste kermis-klappers overtroffen; en daarbinnen die *Duitsche* Graaf en Gravin, die zoo »voornaam" waren, dat zij niet eens door het portier keken. Dat was eerst eene stof voor de jongens-illusies!

En nu spreek ik nog slechts van de middelen van vervoer; maar de reizigers-zelven waren niet minder geschikt om ons denkbeeld van reizen eene mystieke tint te geven. Onze kinderen zullen het slechts bij overlevering weten dat er eens voetreizigers geweest zijn, en ook mij staat slechts flaauw de herinnering voor den geest aan die wezens met beslijkte laarzen, opgeslagen pantalon, een gewaad van boven tot onder met stof bedekt, een knuppel, een valies, en, ter voltooijing van het geheel, een gelaat waarop honger en dorst en vermoeijenis om strijd te lezen stonden.

Dat alles is verdwenen. Toen ik onlangs de plek bezocht waar ik in mijn jongens-tijd zoo vaak die beelden mijner herinnering, toen beelden der werkelijkheid, heb gadegeslagen, vond ik weinig of niets meer daarvan terug. Slechts de dijk met zijne palen, die zich op eenigen afstand verhief, strekte mij ten bewijs, dat het menschdom toch nog niet tot rust is gekomen, maar alleen op andere wijze zich verplaatst. Die plek was mijne lievelingsplek: of zij het was om de beukenboomen, wier vruchten wij in het najaar zamelden, of om de druk bezochte herberg, die er tegenover lag; of ik er kwam om de reizigers te zien, of dat ik de reizigers zag omdat ik er kwam, heb ik mij nooit zoo streng afgevraagd; maar dit weet ik zeker, dat mijne wandeling zich meestal daarheen uitstrekte. Later kwam er evenwel eene reden bij: ik knoopte er eene kennis aan, en zoo dikwijls ik mij in volgende jaren die plek herinnerde, dacht ik ook aan die kennismaking met HENDRIK *den looper*, met wiens lotgevallen ik den lezer thans wil bezig houden.

HENDRIK *de looper* was een stevige borst, die vroeger soldaat was geweest, en thans iederen morgen van het dorp *G.* naar de stad en elken avond van de stad naar het dorp *G.* wandelde, belast met brieven, pakjes en boodschappen van en aan de notabelen en verdere ingezetenen zijner gemeente. HENDRIK was hetgeen men gewoonlijk een reus noemt; maar mij scheen hij toch nooit zoo bijzonder groot toe. De oorzaak daarvan was misschien, dat ik hem altijd op den breeden rijweg tusschen de kolossale eiken zag, en omdat hij,

ondanks zijne groote stappen, toch volstrekt niet beantwoordde aan de vereischten van een reus, waarvan de *Geschiedenis van Klein Duimpje* mij een helder begrip had gegeven. Ik zag hem steeds lang te voren aan het eind der laan aankomen, en hij had heel wat tijd noodig eer hij de herberg had bereikt, waar ik hem opwachtte; veel meer althans dan de diligence, voor welke ik mij al op post stelde zoodra zij den hoek omsloeg. Hij zag er ook volstrekt niet uit om bang voor te zijn, als hij daar, met zijn rustigen, stevigen tred, zijn karretje voortduwde, en de blaauwe wolken van zijn stompje pijp uitblies. Wel schrikte ik in het begin een weinig, als hij mij met zijne zware stem »dag, kleine man!" toeriep; maar langzamerhand raakte ik met zijn orgaan en dien titel vertrouwd; en eindelijk werd het mijne gewoonte om, als HENDRIK voorbijkwam, met hem terug te keeren. Dan draafde ik half buiten adem naast hem voort, want langzamer te stappen kwam niet bij hem op, en ik beschouwde hem en zijne betrekking ook als veel te gewigtig, dat hij om iets ter wereld eene minuut langer onder weg zou blijven dan noodig was. Wij praatten dan tot dat wij de straat bereikt hadden waarin het huis mijner ouders lag, en meestal kwam ik t'huis geheel en al vervuld met hetgeen HENDRIK mij onderweg verteld had van allerlei zaken, die ik niet begreep, maar die mij juist dáárom de hoogste belangstelling inboezemden. Soms, als hij niet te veel goed te bezorgen had, zette hij mij op zijne kar, en al verstond ik dan zijne vertelsels niet half zoo goed, en al dreunde het ook nog zoo, gaarne getroostte ik mij die kleine nadeelen, om den anderen morgen op school te kunnen vertellen dat ik weêr met HENDRIK gereden had. Later heb ik gemerkt dat er méér van die genoegens bestaan, die prettiger zijn om te vertellen dan om te genieten.

Het spreekt van zelf dat een man als HENDRIK, die zulk eene volstrekte uitzondering vormde op al wat ik van de menschen kende, een diepen indruk op mij maken moest. Hij is mij dan ook altijd bijgebleven, en — dit hebben de herinneringen boven de werkelijkheid vóór — hij is voor mij gebleven wat hij als knaap voor mij was: de sterkste, de knapste en de beste man ter wereld. Misschien zou mijne meening wel door verloop van tijd eenigzins gewijzigd zijn; maar de omstandigheden maakten een einde aan onze kennis: ik werd te

oud om te spelen, dat is: ik bereikte den leeftijd, dat het spel eenige beteekenis voor mij kreeg en voor mijne krachten berekend werd; en mijne lievelingsplek zag ik slechts zelden — HENDRIK niet dan vlugtig, in het voorbijgaan, weder.

G. is een dorp zoo als er velen zijn. Voor de stedelingen eene plaats van rust, »waar men geene stedelijke regten betaalt"; voor de notabelen eene plaats »waar men niets heeft", en voor de bloedverwanten in de stad eene plaats van waar hun elke week een aantal commissiën worden opgedragen, waarvoor zij telkens een halven dag hunne meid moeten missen, en waar zij op gezette tijden een regenachtigen of snikheeten dag gaan doorbrengen.

Of de bewoners van *G.* bijzonder rijk aan stads bloedverwanten waren, of andere redenen er toe medewerkten, zeker was het dat de voetbode van daar naar de naburige stad zeer veel te doen en een winstgevend bestaan had. Die voetbode was HENDRIK *de looper*, zoo als men hem in navolging van al zijne voorgangers noemde, hoewel de Dominé, zoo dikwijls hij er kans toe zag, — en het is onbegrijpelijk hoe dikwijls sommige *vernuftige* menschen kans zien om dezelfde aardigheid te zeggen — de aardigheid opdischte, dat hij wel HENDRIK *de draver* mogt heeten. Dat was evenwel geene hatelijkheid, want de Predikant mogt HENDRIK gaarne lijden, die trouw en eerlijk en ijverig was en geene moeite ontzag om zijn dagelijksch brood te verdienen. Het ging hem dan ook als bode zeer goed, terwijl zijne vrouw bovendien een winkel hield van alle mogelijke *heterogene* bestanddeelen voor de kleine *consumtie* en, krachtens die zonderlinge wet der maatschappij, dat het geld gaat waar het geld is, had HENDRIK ook door dezen tak van bestaan een ruim inkomen. Het verwonderde den dorpelingen zelfs, dat hij zijne betrekking van bode niet liet varen; maar daar wilde HENDRIK nooit van weten: hij had zoo lang gemarcheerd, dat hij niet zoo op eens tot rust kon komen; en wat er nu overschoot, zou later wel van pas zijn.

Zoo stonden de zaken, toen de Burgemeester stierf en een jeugdiger opvolger zijne plaats innam. Men leefde toen nog niet in den tijd dat er liedertafels waren, of eerewachten werden zamengesteld om den nieuw benoemden Burgemeester

te verwelkomen. Alles ging zeer bedaard in zijn werk, zonder aanspraken of illuminaties, en men zou naauwelijks gemerkt hebben dat de oude Burgemeester de wereld verlaten had, indien niet zijn opvolger een man ware geweest die op de hoogte van zijn tijd stond. Hij had als student reeds eene groote voorliefde gekoesterd voor de Staathuishoudkundige wetenschap, en haakte naar het oogenblik waarop hij in de gelegenheid zou zijn om zijne begrippen in praktijk te brengen. Hij gloeide van ijver voor vrijheid en mededinging; bescherming en monopolie waren zijne doodvijanden; alle rampen der maatschappij waren aan de laatsten toe te schrijven; geluk en voorspoed waren slechts van de eersten te wachten. Met die gevoelens bezield aanvaardde hij zijne betrekking, van welker invloed hij zich wonderen voorspelde. Even als NAPOLEON de Wetgevende Vergadering toevoegde: »*votre Europe est vieillie; ma mission est de la rajeunir*", vatte ook de Heer VAN ELDEN als zijne roeping op: *G.* te »verjongen" door een bad in de *Lethe* der Staathuishoudkundige begrippen, waarin alle oude vooroordeelen zouden worden afgespoeld.

Wat was natuurlijker dan dat zijn blik terstond viel op HENDRIK *den looper*, die het monopolie der boodschappen naar de stad in handen had. Een tweede bode was, in zijn oog, eene behoefte, even groot als in het oog van den uitgever het werkje waarvoor hij geene andere aanbeveling weet; en op een avond, dat de Predikant een zijsprongetje uit het loopende gesprek gemaakt had om zijne humoristische gedachte over den draver aan den man te brengen, maakte de Burgemeester hem met zijn voornemen bekend om nóg een draver in het aanzijn te roepen.

— Maar, mijn beste Mijnheer VAN ELDEN! — zeide de Predikant — thans geeft de post van bode een fatsoenlijk burgerbestaan; maar als er een tweede komt, dan zal deze òf niets te doen hebben, en in dat geval is hij broodeloos, òf hij zal met HENDRIK de boodschappen deelen, en beiden zullen maar karig aan den kost komen.

— Dat is zoo het algemeene denkbeeld, Dominé! maar men ziet de zaken uit een verkeerd oogpunt. Men let slechts op den persoon en niet op het algemeen. Zie eens, als er twee boden komen, zullen zij de commissiën elkander zoeken af te

winnen door goedkooper en sneller te zijn. Wat is daarvan het gevolg?...

— Dat zij in 't lange zoeken te winnen wat zij in 't breede verliezen.

— Met je verlof — dat antwoord geef *ik* niet. Hoe goedkooper zij zijn, zooveel te eer en te meer zullen de menschen boodschappen laten doen. Daardoor reeds heeft men voordeel: de gemeenschap wordt drukker.

— Natuurlijk: als er twee loopen in plaats van een, is het altijd drukker! — zeî de Dominé glimlagchende.

— Zoo meen ik het niet; ik bedoel dat het vertier belangrijker zal zijn. Bovendien, wanneer de dorpelingen hunne boodschappen goedkooper gedaan krijgen, houden zij meer geld over; dat steken zij niet onder den grond, maar besteden het elders. Zij koopen dus meer; dáárdoor vermeerdert weder het verkeer, en ook op die wijze ondervindt het dorp het weldadige der concurrentie.

— Daar is zeker veel van waar; maar in de eerste plaats betwijfel ik het, of de uitsparing op het bode-loon eenig belangrijk voordeel kan geven.

— Alle kleintjes helpen, Dominé!

— Nu, ik wil het aannemen; maar in ieder geval is het waar, dat wat HENDRIK verdient ook weêr door hem onder de menschen wordt gebragt. Dat komt dus op hetzelfde neêr: de dorpelingen krijgen het terug.

— Maar is het dan niet veel beter dat zij het niet eerst geven wanneer zij het toch terugkrijgen?

— Volstrekt niet; want nu leeft HENDRIK met zijn gezin er van, die anders aan de armen zouden vervallen.

— Aan de armen! Neen, Dominé! dat is nooit het gevolg der toepassing van onze Staathuishoudkundige begrippen.

— Behalve wanneer gij ze wilt toepassen waar zij niet toepasbaar zijn; en dat is hier het geval. Er is maar plaats voor één bode; zoo er een tweede komt, zullen zij elkaâr er onder werken.

— Geen nood! geen nood! De uitkomst zal het leeren, en boven en vóór alles — het dorp zal er wèl bij varen.

En er kwamen twee boden, en de Predikant had méér berouw dan haren op zijn hoofd, dat hij zijne aardigheid over den draver had medegedeeld.

Concurrentie hoorden wij wel eens vergelijken met die gevaarlijke beweging, waarop wij ons als jongens zoo goed verstonden, die men *beentje ligten* noemt, en waardoor men wel meestal zijn vijand op den grond werpt, maar doorgaans zelf het meeste gevaar loopt. Wij voor ons zouden ze liever gelijkstellen met de gymnastie, die de krachten van den sterke vermeerdert, en die van den zwakke ondermijnt. Concurreren is geene kunst, wanneer men maar de noodige hulpbronnen te zijner beschikking heeft; maar wanneer men met geleende of overspannen krachten strijdt, delft men spoedig het onderspit en valt nog dieper dan men eerst heeft gestaan.

Aan middelen en krachten nu ontbrak het HENDRIK *den looper* niet. In ligchamelijke sterkte was hij tegen iedereen opgewassen; zijn finantiële toestand liet niets te wenschen over, want, behalve zijn huis en winkel, die zijn eigendom waren, had hij nog een aardig lapje grond even buiten de gemeente, en bovendien bezat hij een onuitputtelijk en onvervreemdbaar fonds van soliditeit en eerlijkheid. De Predikant was dan ook overtuigd, dat hij zoo spoedig niet uit het veld zou zijn te slaan, en toen HENDRIK van het plan van den Burgemeester hoorde, haalde hij glimlagchend de schouders op: — Ik begrijp niet wat zij willen met hunne concurrentie — zeide hij — maar laat er maar een komen: eer wij eene maand verder zijn zal hij wel te huis blijven met zijne kar.

De Burgemeester had er echter belang bij, dat eene zijner eerste proeven op het veld der Staathuishoudkunde niet bij de geboorte verongelukte, en, tegen zijne beginselen aan, begon hij de concurrentie op touw te zetten met behulp der bescherming. De man op wien hij tot toepassing zijner theorie het oog vestigde, was een gewezen koetsier van een zijner vrienden, die lezen en schrijven kon, goede beenen onder het lijf had, maar volstrekt geen fortuin bezat. Op een morgen liet hij den bedoelden persoon bij zich ontbieden.

— Zoudt ge lust hebben, HENDRIK! — want het toeval wilde dat ook de concurrent *en herbe* dien naam droeg — zoudt ge lust hebben om bode te worden?

— Heeft HENDRIK dan zijne zaken aan kant gedaan, Burgemeester?

— Neen dat niet; maar me dunkt 't is eene goede betrekking.

— Zeker. En de Burgemeester gunt haar liever een ander dan hem. Ik begrijp het al, u woudt dien man van de baan knikkeren — zeide de koetsier met een veelbeteekenenden glimlach. — Nu, hij is ook rijk genoeg. Maar gemakkelijk zal het niet gaan.

— Gij begrijpt mij verkeerd. Ik wilde in plaats van één bode twee boden hebben; dat zal voordeelig zijn voor het dorp en u een bestaan opleveren.

— 't Is mogelijk, Burgemeester! maar ik vat het nog niet juist. Als HENDRIK zijne klanten houdt, zie ik niet in dat ik wat verdienen zal.

— Wel, dat is toch zeer eenvoudig: gij begint met goedkooper boodschappen te doen dan hij, en maakt overigens gebruik van alle wettige en eerlijke middelen om hem de helft of meer van zijne klanten af te winnen.

— Wettige en eerlijke? — herhaalde de gewezen koetsier op half vragenden toon.

— Zeker, wettige en eerlijke.

— Maar, Burgemeester! ik bezit niets dan mijne vrouw, een paar bloeijen van kinderen, en een stalhond.

— Dat laatste vooral is van 't hoogste belang: dien spant gij voor de kar, waarvoor ik u het geld zal leenen; dan hebt gij al aanstonds de snelheid in uw voordeel.

— Dat is waar, en dan — met een beetje protectie.....

— Protectie! neen, HENDRIK! daar kan niet van inkomen. Door trouw en ijver moet gij klandisie krijgen. Ik geloof dat gij die deugden bezit, en daarom zal *ik* uw eerste klant zijn.

— Nu, dan zal de rest wel volgen. Weet je wat, Burgemeester! als u toch de kar geeft is er niets bij verloren. Ik zal er de proef eens van nemen.

— Goedkoop, snel, eerlijk en slim!

— Ja, ja, Burgemeester! laat de zaak maar eens aan mij over.

Korten tijd daarna aanvaardde, op een fraaijen Aprilsmorgen, HENDRIK met twee brieven en een pakje zijne nieuwe loopbaan.

Eene maand lang legden de beide HENDRIKKEN dagelijks den weg heen en weder van *G.* naar de stad af, en ofschoon blijkbaar het voordeel bleef aan hem die de oudste brieven bezat, won de *bode* toch meer en meer veld. De *bode* zeggen wij,

want daar beiden HENDRIK heetten, en het afstand doen van zijn naam reeds een begin van toegeven geweest zou zijn, had Mijnheer VAN ELDEN er niets beters op geweten dan het onderscheid te doen kennen door den titel, en den nieuw benoemde HENDRIK »den bode" te doopen. De bode: die titel op zich-zelf beteekende reeds wat; de bode bij uitnemendheid; de aangestelde bode; de bode van den Burgemeester; want hoe deze zijn best ook deed om alle denkbeeld van ondersteuning in het openbaar van zich af te werpen, bij de dorpelingen wilde het er evenmin als bij de HENDRIKKEN in, dat hij geen zijdelingsch belang althans bij de nieuwe onderneming had. Niemand wist wel het regte; maar dat er *iets* moest zijn, daarvan waren allen overtuigd. Doch wie kon dat »iets" in SAY of MALTHUS zoeken? Die gissing evenwel werkte dit uit, dat sommigen zich van den *bode* bedienden om den Burgemeester te believen; anderen volgden dat voorbeeld, omdat zij van oordeel waren dat ieder zijn brood moest hebben, en de looper het niet zoo zwaar meer noodig had; weder anderen uit die eigenaardige zucht om de opgaande zon te aanbidden. Maar de meesten kozen hem omdat de nieuwe bode hun een tweeledig voordeel gaf: vooreerst deed hij de boodschappen goedkooper, en ten andere was hij eerder terug, eene omstandigheid, die vooral voor de lezers van de Staats- en Stads-couranten van het hoogste gewigt was. Men maakte slechts van den *looper* gebruik in zaken van vertrouwen, omdat zijn mededinger hem wel in snelheid en goedkoopte overtrof, maar over diens soliditeit eerst later kon geoordeeld worden.

De oude HENDRIK zag dat met leede oogen aan, en geen dag ging er om of zijn naamgenoot had eenig nieuw voordeel op hem behaald.

— Daar heeft hij nu ook den schoolmeester tot klant gekregen! — bromde hij, toen hij zich op een avond tegenover zijne vrouw neêrzette — de gewone *Donderdagsche Courant* was al door hem afgehaald toen ik er dezen middag om kwam.

— Maar, HENDRIK! mag dat nu zoo maar gaan? 't Is den Hemel geklaagd een mensch het brood uit zijn mond te nemen! — zuchtte zijne wederhelft, terwijl zij een groot stuk gerookt vleesch aansneed, waarmede zij de boterhammen van het gezin belegde.

— Ja, vrouw! wat zal ik zeggen? De Burgemeester wil dat nu zoo.

— Maar de Burgemeester is de Koning toch niet! — Me dunkt, HENDRIK! daar valt mij wat in: als gij u eens bij den Koning beklaagdet?

— De Koning? wat weet die van de boden af? — antwoordde haar man vrij gemelijk — neen, ik moest er met Mijnheer VAN ELDEN zelven maar eens over spreken.

— Dat zal niet veel baten.

— Als hij een greintje gevoel van billijkheid en regtvaardigheid heeft, zal hij wel van die dwaasheid terugkomen. Ik zal er maar dadelijk heengaan; ik heb nu juist eene goede aanleiding in de *Donderdagsche Courant.* — En HENDRIK legde zijn pijpje uit zijn mond en begaf zich naar den Burgemeester, nadat zijne vrouw hem nog tot driemaal toe op het hart had gedrukt om zich toch vooral niet driftig te maken.

Burgemeester VAN ELDEN zat op zijne kamer de *Donderdagsche Courant* te lezen, die hij een uur vroeger dan gewoonlijk gekregen had, dank zij den spoed van den nieuwen bode, die haar zooveel eerder bij den meester had bezorgd. De grief van HENDRIK had op Mijnheer VAN ELDEN dus een gansch anderen indruk gemaakt.

— Burgemeester! — begon HENDRIK, toen hij was binnengelaten — ik kom u eens over mijne belangen spreken.

— Daar doet gij wèl aan, vriend! — gij weet dat de belangen der ingezetenen van *G.* mij steeds ter harte gaan.

— Dat wist ik, Burgemeester! en daarom wenschte ik wel dat u dien nieuwen bode niet meer permitteerdet naar de stad te gaan.

— Maar, HENDRIK! gij erkent zelf, dat de belangen der ingezetenen mij ter harte gaan: hoe kunt gij nu in éénen adem vergen dat ik één hunner regtstreeks in zijne belangen ga benadeelen?

— Omdat die man mij te gronde brengt!

— Dat moet ik in twijfel trekken, mijn jongen! maar, bovendien, gij woont beiden in *G.*; gij wilt beiden leven en werken om te leven; gij hebt er beiden evenveel aanspraak op — waarom zou ik dat nu den een veroorloven en dan ander niet?

HENDRIK zweeg, eenigzins verlegen; maar op eens vielen hem zijne meerdere aanspraken te binnen.

— Burgemeester! — zeide hij — ben ik geen veertien jaar bode geweest? Heb ik mij niet altijd trouw en eerlijk gedragen? Heeft mij ooit iemand onbekwaam gezien? Was ik ooit buiten staat om naar de stad te gaan?

— Volstrekt niet, en ik acht er u te hooger om. Wij willen hopen dat uw confrater in dit opzigt een voorbeeld aan u zal nemen. En wat de veertien jaar aangaat....

— Juist, Burgemeester! daar heb ik u, de veertien jaar!

— Als er eens veertien jaar lang één bakker was geweest, die u het brood tegen drie stuivers verkocht, zou er dan het vijftiende geen mogen komen die het tegen twee en een halven stuiver gaf?

— Als hij dat kon, wel zeker! Hoe goedkooper brood hoe beter; want Mijnheer weet wel dat ik een heel huisgezin tot mijn last heb.

— En wat zoudt gij dan doen met den halven stuiver die overbleef?

— Nu, daar zou ik wel raad op weten, want waarlijk, Burgemeester! 't mag mij goed gaan, maar overvloed heb ik niet. En dáárom vooral zou ik dien vervoerden bode wel op de Mookerhei wenschen!

— Even als den bakker die goedkooper brood gaf.

— Ik begrijp u niet, Burgemeester!

— Wel, man! de zaken staan volkomen gelijk: uw confrater bezorgt de pakjes en brieven goedkooper dan gij; dat geeft voordeel aan de menschen die hem gebruiken. Hij doet het spoediger; dat geeft hun ook genot. En nu wilt gij dat ik zeggen zal: — Vrienden! gij moogt het niet goedkooper en aangenamer hebben, want — HENDRIK *de looper* moet leven. Dat gaat niet, dat gevoelt gij zelf.

— En dus moet ik er maar onder? — vroeg HENDRIK vrij barsch en gereed om, als de Burgemeester *ja* zeide, aan een vloed van verwenschingen lucht te geven; iets waaraan hij zich niet schuldig had gemaakt sedert den tijd dat hij de rekruten drilde.

— Daar zie ik de noodzakelijkheid volstrekt niet van in. Als ook gij u gedraagt naar de wetten der maatschappij en de beginselen der....

— Hoor eens, Burgemeester! *mijn* beginsel is: dat, als mijn oudste zijn boterham eet, de jongste er niet van happen mag — en nu wensch ik je goeden avond! — En HENDRIK stapte vrij knorrig de woning van den Burgemeester uit, die glimlagchend het hoofd schudde, en zeide: — De menschen zijn nog niet op de hoogte om het algemeen belang te begrijpen! — Eene opmerking, die niet alleen hij, maar ieder in de gelegenheid is te maken, zoo dikwijls als het aanmatigende, ongepersonifiëerde Algemeen Belang strijdt met het legioen Privaat-Belangetjes, waarop het zich neêrstrekt als GULLIVER op de *Lilliputters*.

Intusschen had ook HENDRIKS vrouw niet stil gezeten. Terwijl haar man zich regtstreeks over zijne grieven beklaagde, had zij op middelen gezonnen om die onder de hand uit den weg te ruimen, en daar zij in zich-zelve die middelen niet vond, was zij raad gaan zoeken bij eene buurvrouw. Deze had toevallig nog eene buurvrouw bij zich, welke ook eene buurvrouw had medegebragt, en het committé dezer drie dames was haar naar hare woning gevolgd, waar zij nu een diepzinnig gesprek hielden over alles — behalve over de zaak in questie. Het was dan ook nog al verleidelijk, om, naar aanleiding van »een mensch zijn brood" dat bedreigd werd, niet eens van herinneringen te wisselen. Aanvankelijk stonden die herinneringen met de zaak in verband, maar langzamerhand was men afgedwaald tot bespiegelingen over de verdorvenheid van het menschdom in het algemeen, toen de komst van HENDRIK aller aandacht weder tot het tegenwoordige bepaalde.

— En wat zeide de Burgemeester? — begon zijne vrouw.

— Wel, dat kan ik wel nagaan — viel eene der buurvrouwen in, die uit HENDRIKS gelaat reeds den uitslag van zijn bezoek had opgemaakt — de Burgemeester is de regte ook al niet. Neen, als we den ouden nog maar hadden; dan zou het ánders geloopen zijn. Maar die jonge menschen: ze denken de wijsheid in pacht te hebben.

— Weet je wat ik deed, man? — sprak eene andere — als het mij gebeurde zou ik naar dien nieuwen bode toegaan, en zeggen: — als je nog eens met je kar op den weg durft komen, dan.....

— Neen, dat was de goede manier niet; dan zou het geregt er maar bijkomen — viel de derde in. — Je moest liever dien hond wat ingeven!

— Of — hernam de eerste — aan de menschen in de stad vertellen hoe die man je er onder wil brengen, en als je dan eens zeidet wat hij vroeger al gedaan had.... we weten toch maar niet waarom hij geen koetsier bij Mijnheer RODEN gebleven is.

Dat wist men ook inderdaad niet, en de buurvrouw ging van de stelling uit: dat al wat men niet van iemand wist, noodzakelijk ten zijnen nadeele moest strekken. Misschien was het daarom dat zij altijd den mond vol van zich-zelve had.

— Neen — raadde de tweede — ik zou de eer liever aan mij houden, en zeggen: — Ga *gij* nu maar alleen met je kar, ik heb er het mijne van! — En de spreekster dacht reeds bij zich-zelve, of het dan geen goed baantje voor haren jongen zou zijn, in afwachting dat hij in de loting zou vallen.

— Dat nooit! — zeide nu HENDRIKS vrouw — een klein winstje een zoet winstje!

— Wat denkt ge, buurvrouw! — sprak HENDRIK op zijne beurt — dat *ik* het veld zou ruimen? voor geene drie zoo als hij! Zou ik daarom veertien jaar lang bode geweest zijn, om maar voor den eersten den besten het hazenpad te kiezen! Dat nooit; maar al die streken, die gij daar aangeeft, acht ik beneden mij: ik zal het zonder dat wel volhouden!

HENDRIK had een goed *Hollandsch* karakter en was niet voor concurrent in de wieg gelegd, zoo als bleek uit zijn onvoorwaardelijk verwerpen van alle middelen die een concurrent uit onze dagen zoo geheel verwerpelijk niet acht. Maar hij bezat toch dien karaktertrek aan onze Natie zoo eigen: volharding. De *Hollander* concurreert niet — hij houdt vol. Hij houdt vol, zoo als zijne vaderen hebben volgehouden in het groote en het kleine, in het goede en het verkeerde, tot dat hij overwint of met eere valt, maar zonder een duimbreed te wijken. Herinneren wij ons slechts — om van verhevener voorbeelden te zwijgen — die solide ouderwetsche handelshuizen die bezweken zijn, terwijl naast hen sierlijke winkels, op krediet gevestigd en door krediet gehandhaafd, verrijzen en zich staande houden, of staande schijnen te houden, en in hun strijd om elkander de loef af te steken, de oude huizen, zoo zij niet bij tijds zich uit de voeten maken, in den grond boren. Even als een paar schooljongens op eene danspartij, die er om stoeijen wie hunner der jeugdige

reine du bal het eerst een glas limonade zal brengen, in hun ijver den achtenswaardigen knecht omver loopen, die haar het volle blad zou aanbieden.

De buurvrouwen verklaarden nu dat hij groot gelijk had, maar dat hij toch zeer verkeerd deed door haren raad niet op te volgen, en voegden daar nog vele merkwaardige gezegden bij omtrent den Burgemeester, den bode, de dorpelingen, en »de menschen", waarna zij respectievelijk hare woningen opzochten.

— Maar, HENDRIK! — sprak zijne vrouw, toen hare vriendinnen vertrokken waren — als gij eens aan dien nieuwen bode den voorslag deedt om ééne lijn met u te trekken en zamen de winst te deelen?

— Deelen! En er als dan morgen weêr een kwam, en overmorgen weêr een, dan zou ik op het eind met het gansche dorp moeten deelen.

— Dat is waar ook — antwoordde zijne vrouw vol eerbied voor de wijsheid van haren man.

— Als ik vader was — zeide nu HENDRIKS oudste jongen, terwijl hij met zijne guiten-oogen over zijn boterham heenkeek — als ik vader was, dan spande ik twee honden voor mijne kar, en zou de pakjes even goedkoop bezorgen als de nieuwe bode.

De knaap kende blijkbaar bij *intuïtie* de beginselen der *concurrentie*, als een waardig vertegenwoordiger van het jongere geslacht; en na veel praten en cijferen besloot HENDRIK aan dien raad gehoor te geven. Acht dagen later was hij even goedkoop als zijn mededinger en, dank zijn' twee honden, kwam hij steeds een half uur vroeger te huis en begaf hij zich eerst een half uur later op weg.

Wedrennen hebben voor mij steeds dit onaangename, dat het paard hetwelk ééns voor is, in den regel voor blijft. Met evenveel genot zie ik de moeder voor den wagen en het veulen er achter gespannen: de togt gaat iets langzamer, maar de indruk is dezelfde. Geheel anders was de indruk dien men genoten zou hebben als men, in de jaren volgende op de aanstelling van den tweeden bode, de beide HENDRIKKEN op den weg tusschen *G.* en de stad had gadegeslagen.

Het was geene bloot materiële harddraverij die zij hielden, maar een wedstrijd, die beider vindingrijkheid in hooge mate op de proef stelde. Geene week nadat de *looper* twee honden voor zijne kar had gezet, legde de *bode* den weg af met drie; de *looper* nam een ezel; de *bode* huurde een paard; de *looper* volgde dat voorbeeld en schafte een karretje aan, waarin hij één man kon medenemen; de *bode* maakte met een stalhouder akkoord voor een rijtuig. Zoo ging het ook met den prijs der boodschappen: naarmate hunne inrigtingen voortreffelijker werden, daalde en wijzigden zij hun commissie-loon, terwijl zij zoo beleefd en gedienstig en voorkomend werden, dat men bijna verschooning vroeg voor de moeite, die men hun met boodschappen als anderzins aandeed. De goede bewoners van *G.* zagen den tijd reeds in het verschiet dat hunne gemeenschap met de stad kosteloos zou zijn.

Groote winsten schoten er intusschen voor de HENDRIKKEN niet over: de *looper* had al zijn liggend geld besteed en hypotheek op zijn huis en land genomen; de *bode* was hoe langer zoo dieper bij den Burgemeester in schuld geraakt, wiens eer echter niet gedoogde zijne proefneming op te geven. Ter liefde voor zijne beginselen wilde hij zich wel eenige opoffering getroosten. Dat die beginselen zegepraalden, lijdt geen twijfel: nooit bragt de *concurrentie* zoo veel voordeel aan de verbruikers, nooit minder aan de voortbrengers. Het *ideaal* der Staathuishoudkunde was bereikt, en ieder noemde *G.* als een dorp waar het licht der nieuwe leer in zijn vollen luister scheen. Ieder was met de zaak ingenomen, behalve de *bode* en de *looper*. Maar elk der twee rekende er op, dat zijn concurrent toch éénmaal moest bezwijken: dan zou hij de schade wel inhalen, en de inwoners van *G.* zouden duchtig voor de oekonomische proefneming bloeden.

Maar niet enkel als boden, ook als handelaars stuurden zij in hetzelfde vaarwater. Even als HENDRIK *de looper* had ook HENDRIK *de bode* een winkel van dagelijksche behoeften opgezet, en ook hierin wedijverden zij, wie de dorpelingen het goedkoopst zou kunnen voorzien — beiden weder in afwachting dat de ander eerlang zijn winkel zou sluiten. Gelukkige HENDRIKKEN! voor u bestond er nog een eindpaal voor uwe concurrentie; terwijl de wedstrijd dien de shawls en hoeden en japonnen mijner aanstaande met die van hare vriendin-

nen voeren, wanhopend is en misschien eindeloos zal zijn.

En de *looper* en de *bode* draafden heen en weder en leverden slag op het veld der Staathuishoudkunde..... tot er geen steen meer hun eigendom was. De Predikant zag met bezorgdheid het eenmaal zoo welvarende gezin van HENDRIK hoe langer zoo meer achteruitgaan, en de Burgemeester erkende, schoon zwijgend, dat alle theorie overdreven kan worden. Hij leerde het met schade, en om zich voor schande te behoeden, trachtte hij eene vereeniging der concurrenten tot stand te brengen. De Predikant stond hem daarbij ter zijde, maar beider pogingen stuitten af op de onwrikbaarheid van HENDRIK *den looper*, die in zulk eene vereeniging niet alleen eene overwinning van zijn concurrent zag, daar hij dan met hem zou moeten deelen, maar ook het verlies van de kans om door diens val het verspeelde eenmaal terug te winnen. Hij weigerde dus halsstarrig, en dan kwam de liefde voor het systeem ook bij den Burgemeester weêr boven, die gewoonlijk eindigde met te zeggen: — Nu, wij zullen dan zien wie 't het langst volhoudt!

De Burgemeester zag dat evenwel niet, en niemand zag het; want een derde concurrent trad op, die beiden uit het veld joeg.

Wie herinnert zich niet die geheimzinnige, met zoo veel drukte en gewoel gepaard gaande werkzaamheden, die duizenden handen ten arbeid riepen en eene, door de zon geblakerde, bandelooze, maar krachtige menschen-massa op verschillende punten van ons Vaderland verzamelden, tot onder onverpoosden, gejaagden arbeid het werk tot stand kwam, dat nieuwe welvaart en voorspoed alom verspreiden zou: de spoorweg? Reeds maanden te voren hadden staken, met pijpenmanden in den top, de rigting verkondigd, en den ouden tot overdenkingen en gissingen aanleiding gegeven, de jongeren met hoop en ontzag vervuld. Ook het dorp *G.* had zulk eene mand op zijne grenzen zien zwiepen, en eindelijk, na tallooze opnemingen, afbakeningen, onderhandelingen en overeenkomsten, was ook dáár de bruine menschenmassa aangekomen, en weldra zag men er den dijk en de grondslagen van het *station*, en toen de *rails* en het *station*-zelf, en eindelijk snorde, onder het eerbiedig en angstig toeschouwen van

duizenden bewoners van den omtrek, *de Arend* voorbij. De grond dreunde onder het gewigt zijner raderen, en het was voor de dorpelingen of ook hunne maatschappij tot op hare grondslagen dreunde. De wèlgelukte proefrid en de toekomst die hij opende, was het onderwerp van aller gesprekken. De Dominé herdacht haar in zijne predikatie; de notabelen voelden dat zij de stad genaderd waren, en weldra zouden ook hunne stads-bloedverwanten dat voordeel ondervinden. Thans werden zij nog slechts op hun dorp gehouden door den slechten toestand der wegen, de korte dagen, de kosten, en twintig andere hinderpalen, die nu waren ter zijde geworpen: niets belette hun meer om van tijd tot tijd de stedelingen eens te »verrassen" en, door hunne overkomst, het gansche gezin uit zijne dagelijksche bezigheden te rukken. De fabriekanten uit de streek voorspelden zich grootere winsten; de Burgemeester hield eene rede in het *Nut*, waarin hij de toekomstige grootheid van *G.* profeteerde en zijne gemeente opriep om deel te nemen aan de wereld-concurrentie — en de gemeente dacht aan HENDRIK *den looper* en hield zich vooreerst bij hare marktschuitjes.

Maar, wat de spoorweg voor anderen was en worden zou, den meesten invloed oefende hij wel uit op *den looper* en *den bode*. Beider bestaan was verloren; de snelheid hunner paarden was een slakkengang bij die der locomotief; hunne krachten, die hun veroorloofden eenmaal daags de reis te maken, kinderspel in vergelijking van die onvermoeibare, reusachtige gevaarten, die vijfmaal daags levende en levenlooze voorwerpen in een oogwenk naar hunne bestemming voerden. Nu eerst zouden de inwoners van *G.* het weldadige der concurrentie ondervinden!

— En, Burgemeester! wat zal er thans van de boden worden? — vroeg de Predikant aan den Heer VAN ELDEN, terwijl zij eene maand na de inwijding de aankomst van den trein gadesloegen — zij hebben den laatsten tijd bijna niets meer te doen gehad.

— Wat er van hen worden zal? — herhaalde de Burgemeester peinzend, en het antwoord: »*landverhuizers*", lag hem op de lippen; maar hij gevoelde zelf al het wreede dat er in dat antwoord zou gelegen zijn. Na eene poos te hebben gezwegen, zeide hij: — 't Is zeker heel treurig voor die menschen,

maar het persoonlijk belang moet voor het algemeen belang wijken.

— In dit geval geef ik u volkomen gelijk; maar zou het niet mogelijk zijn, dat het persoonlijk belang van de twee boden zich in het algemeen belang oploste?

— Door hen beiden bij den spoorweg te plaatsen?

— Juist. Voor één zie ik er kans toe.

— Misschien zou ik er ook nog wel een kunnen helpen.

Weinige weken later hadden HENDRIK *de bode* en HENDRIK *de looper* beiden eene betrekking bij de Spoorweg-Maatschappij.

Eenigen tijd geleden kwam ik in mijne oude woonplaats, en besloot *G.* eens te bezoeken. De rijweg daarhenen was nog dezelfde; de boomen waren even hoog en zwaar; het landschap was even schilderachtig. Maar ik zag diligences noch équipages, karren noch reiskoetsen, wandelaars noch boden. Die weg scheen mij de uitgedroogde bedding eener rivier toe, die hare golven elders henengestuwd heeft. De herberg tegenover de plek waar ik vroeger zoo dikwijls gespeeld had, was gesloopt. Jammer slechts dat ook het *debouché* van »rood" en »klare" niet gestopt was, maar die vloeiden nu elders in nog breeder stroomen. De tolgaarder had eene sinecure; alles was eenzaam, stil en verlaten. Ik wandelde voort en dacht aan vroeger jaren, en het beeld van HENDRIK *den looper* kwam mij weder voor den geest. Wat of er toch van hem geworden was? Hij moest nu goed in de vijftig zijn, en zeker zou het loopen hem minder vlug afgaan dan in den tijd dat hij mij op zijne kar zette. Zouden er nu andere knapen wezen, die hem opwachtten en naar de weinige diligences keken, of zou het jonge geslacht, dat met spoorwegen en met stoom groot gebragt is, geen gevoel hebben voor die middelen van vervoer uit den vóórtijd? Welligt spotte het met die logge, gele wagens, die in mij en mijne makkers zulke droombeelden hadden opgewekt, en wendde het onverschillig het oor af van den Conducteurshoren, om naar den schrillen toon der locomotief te luisteren, even als het zich afwendt van *Moeder De Gans* om in de *Kinder-Courant* nuttige uitspanning te zoeken.

O, ik benijd u, knapen en meisjes! uw mechaniek speelgoed niet, noch al dat voortreffelijke en volmaakte, dat de

vooruitgang der laatste jaren u heeft aangebragt. Ik benijd u de kennis niet van zoo veel, waarvan mij het bestaan niet bewust was, of dat ik slechts schemerachtig vermoedde. Ik geef toe dat gij verre het punt achter den rug hebt, dat uwe ouders op uw leeftijd hadden bereikt; maar er is zoo veel, dat gij in het ademloos voortjagen naauwelijks opmerkt, en waardoor zij zoo veel genoten hebben. Op u vooral heeft onze tijd zijn stempel gedrukt; opvoeding en onderwijs getuigen van den geest des vooruitgangs, en de concurrentie openbaart zich in wedstrijden en prijs-thema's. Het vaderland zal er zeker bekwamer en meer praktische mannen door krijgen, maar of gij er gelukkiger door zult zijn, betwijfel ik zeer.... Doch ik dwaal af.

Tegen den middag bereikte ik *G.* Wie zou er het vroegere *G.* in herkend hebben! Het stille landelijke dorp was een welvarend handelsplaatsje geworden. De Prèdikant had een Collega, en de dorpelingen ondervonden ook hier het weldadige der *concurrentie*: de Dominé besteedde meer zorg aan zijne preken, de kerk was voller, en de gemeente had meer afwisseling. De Burgemeester met zijn Raad, in welks verkiezing eveneens de *concurrentie* zigtbaar was, hield de vergaderingen in het openbaar, en alle leden van den Raad concurreerden naar de volksgunst. Groote winkels concurreerden met elkander in fraaiheid en in deugdelijkheid van waren. Kortom, overal was de concurrentie zigtbaar, en op geringen afstand van het dorp verhief zich de oorzaak dier omkeering van zaken, en prijkte het *stations*-gebouw luchtig en sierlijk als een buitenverblijfje, dat niets te maken had met de zwarte locomotieven en de drukte, die zij langs de gansche baan te weeg bragten.

Daarvóór stond HENDRIK in zijne uniform, met locomotieven op zijne knoopen en een H. S. M. op zijne pet en hij sjouwde en draafde met een ijver die bewees dat hij nog niets van zijne oude krachten verloren had. Maar even als zijn vroeger fantastisch gewaad, dat hij als *looper* droeg, plaats gemaakt had voor maatschappij-kleêren, had hij ook in zijne vormen eenige verandering ondergaan. Hij was niet meer de spraakzame HENDRIK van voorheen, die zoo veel van kinderen hield en tegen ieder zoo vriendelijk was; hij had te veel te doen om beleefd te zijn: dat groote-heer-achtige, dat uitge-

breide ondernemingen tot zelfs in de kleinste onderdeelen aankleeft, was ook hem eigen geworden; kinderen liepen hem maar in den weg, en hij behoefde niemand te ontzien dan zijne *chefs*. Bovendien had de armoede, die hij een tijd lang geleden had, hem knorrig gemaakt, en hoewel even trouw en eerlijk en vlug als vroeger, was hij toch niet meer de oude HENDRIK.

Ik sprak hem aan en vertelde wie ik was, en toen kwam er, naar het scheen, weder iets van den voormaligen *looper* bij hem boven.

— Wel, wel! En heb ik u zoo dikwijls op mijne kar gezet! Nu, Mijnheer! daar is al heel wat gebeurd sedert dien tijd — we zijn er na aan toe geweest, door die gevloekte *concurrentie*, maar thans is het voorbij: de spoorweg heeft ons geholpen. — En nu vertelde HENDRIK mij in korte trekken zijn levensloop gedurende de laatste jaren, en eindigde met de verklaring: — Ziet ge: de spoorweg, dat is de ware concurrent: want die geeft zijnen concurrenten te eten.

— En wat zegt de Burgemeester er van?

— Hij heeft er vrede mede, Mijnheer! maar als er nu weêr een jonger Burgemeester komt met der tijd, dan zal die waarschijnlijk niet rusten vóór dat er een tweede spoorweg naast dezen ligt, die dan beiden misschien ook weêr wijken zullen voor iets anders: een spoorweg door de lucht misschien, of de hemel weet wát!

— Op die wijze zou alle concurrentie leiden tot monopolie.

— Juist, net, Mijnheer! — antwoordde HENDRIK, die wel niet begreep wat ik bedoelde, maar uit mijne woorden toch een ongunstig oordeel over de *concurrentie* afleidde.

Zou dat waar zijn? of was het een sophisme, en strekten HENDRIKS lotgevallen slechts om een sophisme te betoogen?

Een concurrent, die zijn' vroegere concurrenten te eten geeft, dat was een heerlijk denkbeeld en wel wenschelijk — maar is dat ook zoo geheel eene hersenschim? Wij gelooven het niet. De concurrentie toch moet leiden tot ontwikkeling en vermeerdering der welvaart van allen, en zoo voor het oogenblik de uit het veld geslagen concurrent er door lijdt, in andere opzigten zullen hij en de zijnen later het verlorene herwinnen. Maar onder *concurrentie* versta men niet die ellendige mededinging, die, wèlbeschouwd, niets anders is, dan onder de markt werken; dat afvangen van het nietigste voordeeltje door slechts even geoorloofde middelen; maar dien flinken loijalen strijd van wat waarachtig sterker en edeler en beter is, en zoo sterk en zoo edel en zoo goed, dat zelfs de overwonnene er op den langen duur bij wint. Geen werken met geleende krachten zoo als HENDRIK *de bode*, of met overspannen krachten zoo als *de looper*, maar door de kracht die men uit den aard der zaak bezit, zoo als de spoorweg, dat is de ware concurrentie. Zulk een concurrent in het veld te brengen, zal bloei en ontwikkeling aan de maatschappij schenken, en den waren vooruitgang bevorderen. In de HENDRIKKEN echter heb-

ben wij getracht eene schets te geven van de mededinging die wij dagelijks om ons heen zien, die den val der concurrenten moet ten gevolge hebben en slechts tijdelijk voordeel kan opleveren. Gelukkig nog, wanneer dat tijdelijk voordeel — dank zij de ware concurrentie! — gelijk hier, door een blijvend vervangen wordt, waardoor het den mededingerszelven wèlgaat. Want het doet ons genoegen ten slotte te kunnen mededeelen dat *de looper* weder langzamerhand in het bezit zijner vroegere welvaart kwam, en *de bode* buiten schulden geraakte, terwijl beider winkels knappe magazijnen zijn geworden die zich naar de prijzen in de stad regelen, en hunne gezinnen onder de burgerfamiliën plaats namen. Dank zij den concurrent, die hun beiden te eten gaf!

LENTEZANG. (*)

KOOR.

Zingt vrolijk de lente, bewoners der velden,
En schaart u in reijen op 't feest der Natuur!
De zon doet haar stralen ons koestrend beschijnen;
Zij heeft in haar loopbaan de Visschen verlaten,
En nadert den Ram.
Zingt vrolijk de lente, bewoners der steden,
Verlaat uwe woning, viert met ons dit feest!
Natuur is herboren, zij roept ons naar buiten,
En opent haar schoot!
Op, op dan ten reije, gij ouden en jongen,
Gij, mannen en knapen, gij moeders en dochters,
't Is 't feest der Natuur!

LANDBOUWERS.

Wij komen, wij komen! Wij brengen u hulde
Met vrolijken geest,
o Lieflijke lente! Gij roept ons tot arbeid,
Gij staakt onze rust!
Wij laten de woning aan vrouwen en kindren
En spoeden ons heen.
Hoe noodigt ons de akker, nog onlangs bevrozen,
Te ontginnen zijn schoot!
Wij scherpen de spaden, wij stellen het kouter
En snellen naar 't veld.
Dáár toeft ons de voorspoed; hij wenkt er ons lagchend
En biedt ons genot.
Ja, dankend en juichend begroeten u allen,
Gij, lieflijke lente!
De winter gaf stormen, maar dekte ook de velden
Met koestrende sneeuw;
Zij stoofde het aardrijk en maakte 't geschikter
Tot wasdom en teelt.

(*) Uit de nalatenschap eens ontslapenen.

Wij toeven niet langer, maar snijden de voren
En ploegen den grond.
Wij strooijen de zaden, bedekken de voren,
En staren omhoog.
Dat ons dan Uw zegen, Algoeddoende Vader,
Hier vruchten bereide!
Gij wenkt, en de stormen en buijen bedaren,
De winter verdwijnt;
Gij wenkt, en 't gezaaide schiet nederwaarts wortel
En vrucht naar omhoog;
Gij wenkt, en geen leger vertreedt het gezaaide,
Vernielt ons gewas!
o Schenk ons Uw zegen, wij zullen U loven
Met dankbaar gemoed.

KOOR.

Komt herwaarts, o vrouwen! vervangt onze klanken,
En schaart u in reijen, ter viering van 't feest!
Zingt vrolijk de gaven aan de aarde geschonken,
De schoonheid der lente, die alles bezielt!

VROUWEN.

Wij komen! Met blijdschap ontgaan wij den drempel
Van 't dompig verblijf.
Hoe klapwiekt de zwaluw! Zij komt tot ons weder!
Aan 't vreedzame dak
Herbouwt zij het nestjen, opdat er heur jongen
Het daglicht aanschouwen.
Bodesse der lente! nu komt gij, en zoekt ons,
En deelt onze spijze;
Zoo blijft gij des zomers, maar gaat ons verlaten
Als 't najaar verschijnt.
Dus doet ook de steêdling; ook hij komt vol blijdschap
Bij 't naadren der lente;
Maar komen de buijen, de stormen, de vlagen,
Dan trekt hij weêr heen,
En slijt in de steden, bij valsche vermaken,
Het wintergetij. —
Gelukkig, wie vreedzaam in alle getijden
Het goede geniet! —
Daar stijgt reeds de leeuwrik en tjilpt zijne toonen
De lente ter eer;
Haast komt filomeel ook ons allen verblijden
Met vrolijk gezang!
Gevederde kooren, gij bouwt uwe nestjes
In 't jeugdige loof;
Uw liefkozerijen, uw spelen en dartlen
Bevolken het woud! —
Dra wiegen de zephirs de jeugdige takken
Der slanke seringen;

Reeds oopnen de knopjes het dradig omhulsel
En 't bloempje verschijnt;
In vloeijende paarlen valt regen op bloesem
En bloemen en gras;
't Blinkt alles van weelde; 't leeft alles in blijdschap:
Natuur is verjongd!

KOOR.

Ten reije, ten reije, gij maagden en knapen,
Gij brui̇goms en bruiden, herhaalt ons gezang!
De lente stemt alles tot kozen en kussen!
De lente is gekomen; de liefde regeert!

JONGELINGEN EN MAAGDEN.

Wij komen ten dans, op de zachte tapijten
Van 't jeugdige groen!
Geen hoofsche gebaren verzellen die dansen
Of schittrende praal;
Geen prachtvolle zalen, of kunstvolle lichten
Versieren ons feest!
De ruischende veldpijp verzelt onze dansen
Met vrolijk geluid;
Ons licht is de zonne; Natuur is de feestzaal;
De hemel ons dak!
Wij zweven en draaijen niet kunstrijk en maatvol,
Maar volgen Natuur;
Wij minnen niet statig naar luim of naar voorschrift,
Maar volgen ons hart!
Zoo vindt ge ons, o lente! zoo zullen we ons paren;
Reeds nadert de tijd,
En keert gij dan weder, dan wiegen wij vrolijk
Een kind op den schoot.
Wij voeden 't met blijdschap, o lieflijke lente!
En dragen 't u op.
Dan danken wij juichend, voor 't lot ons beschoren,
Den God van 't heelal.

KOOR.

En gij, lieve kindren! vervangt onze zangen!
De lente is uw jaartij, het beeld uwer jeugd!
U voegt het vooral haar in zangen te prijzen;
Verheft uwe stemmen op 't feest der Natuur!

KINDEREN.

Hoe, zouden wij allen niet lagchend en springend
De lente begroeten?
Wij hupplen naar buiten, en zien hoe de vogels
In 't groen zich verlusten;
Wij zien hoe de lammren de teedere grasjes
Ten voedsel genieten;

Dáár zien wij de stallen voor 't eerst weêr ontsluiten
Voor 't jeugdige vee,
En juichen bij 't loeijen en draven der rundren
Op 't mollige gras.
Zijt welkom, gij bloempjes! gij, sieraad der lente,
Gij geeft ons de vreugd!
Wij zien 't madeliefje, de sleutelbloem prijken,
De veldviool bloeit;
Wij plukken die gretig, en vlechten ons tuiltjes
Om 't jeugdige hoofd,
Of strenglen die zamen tot kunstlooze kransen
Met lover en kruid,
En vlechten die kransen al zingend en dansend
Der grijsheid ten tooi;
Zoo kroont onze lente den winter des levens
Bij vrolijk gejuich!

KOOR.

Verhaast uwe treden, gij, ouden en grijzen,
En paart uwe zangen aan 't kinderlijk lied!
De winter uws levens zij arm aan genoegen;
De lente heft blikken en harten omhoog!

OUDE MANNEN EN VROUWEN.

Ja, dankende willen wij ouden nog, staamlend,
De lente begroeten.
Wij mogten zoo dikwijls het lentefeest vieren
Met vrolijk gezang! —
Reeds rusten bekenden, en magen en vrienden
In 't zwijgende graf!
Ons wordt het geschonken uw komst, lieve lente,
Nog eenmaal te aanschouwen!
Nog eenmaal verjongt gij de krachten der ouden
En toont hun uw pracht!
Ligt zijt gij de laatste, de laatste der lenten
Die wij nog aanschouwen!
Dán zinken wij neder, bij vrienden en magen,
In 't zwijgende graf. —
Maar eens, als de morgen des jongsten der dagen
In 't Oosten verschijnt,
Dán keeren de dooden, op 't spreken der Almagt,
In 't leven terug.
Zij stijgen ten hemel en leven verëngeld
In eindloos geluk! —
Dáár loeijen geen stormen, geen zonnebrand schroeit er,
Geen winter verkleumt:
Een eeuwigheid wacht ons, met bloemen en vruchten
Van 't zaligst genot.
Zoo geeft gij ons, lente, het beeld en den voorsmaak
Der eindlooze toekomst!

MENGELWERK.

ANDRIES WILHELMUS JAKOBUS PRETORIUS,

DE HELD VAN ZUID-AFRIKA.

DOOR

G. LAUTS.

Vele groote mannen munten uit in eene loopbaan of in een vak waartoe hunne opleiding hen niet bestemd had. De kiem lag wel in hunne borst, doch sluimerde, en zonder de omstandigheden welke juist geschikt waren om die kiem tot ontwikkeling, tot uitbotting, tot welige groeikracht te brengen, zouden zij als gewone menschen geleefd hebben en gestorven zijn, zonder dat de wereld iets van hen hadde geweten. Ook moeten wij vooronderstellen dat bij vele vernuften, kunstenaars en helden, de kiem, die in hunne borst is nedergelegd, niet door vruchtbaar makenden dauw is bevochtigd geworden, wanneer wij nagaan hoe er in tijden van omwenteling, beroering, of groote benaauwdheid mannen opstaan en zich ontwikkelen tot eene grootheid van ziel, die bewondering wekt, ofschoon zij nog kort te voren, naar al hun doen en laten, tot de zeer gewone menschen schenen te behooren, en mannen waren op wier lijksteenen men meende na hunnen dood niets anders te zullen kunnen schrijven, dan: hij werd geboren, nam eene vrouw, verwekte kinderen, en stierf. Heeft niet de *Fransche* Omwenteling van 1789 in dier voege een groot aantal oorlogshelden en staatsmannen gevormd, die zonder deze hevige beroering niets anders zouden geworden of gebleven zijn dan eenvoudige handwerkers; geringe, onopgemerkte burgers? Heeft niet de *Hongaarsche* Revolutie van 1848 uit een weinigbeduidenden schoolmeester den uitstekenden krijgskundige en veldheer ten voorschijn geroepen, die thans aan de oevers van den *Donau*, tegenover de *Russische* heirmagt, over de *Turksche* troepen het bevel voert?

Even zoo is door de omstandigheden de held van *Zuid-Afrika* geworden: ANDRIES WILHELMUS JAKOBUS PRETORIUS, geboren in het jaar 1799, uit ouders van *Nederlandschen* oorsprong, in het oostelijke district van het toenmaals uitgebreide Landschap *Graaff-Reynet*. Het strekte zich destijds uit langs de zuidelijke boorden van de *Groote Visch-rivier*, thans bekend als de Provinciën *Somerset* en *Albany*. Naar mate van zijne grootte weinig bevolkt zijnde, werd het bijna uitsluitend door vee-, inzonderheid schapen-boeren bewoond, die, wijl zij, nu en dan, met de roofzuchtige *Kaffers*, *Grika's* of *Boschjesmannen* op vijandige wijze in aanraking kwamen, meer krijgshaftig en onrustig genoemd werden, dan de kolonisten in de andere gedeelten der volkplanting. — Toen de jonge PRETORIUS van het schoolonderwijs gebruik kon maken, was het in die afgelegen streken nog zeer onvolkomen, en de kundigheden van lezen, schrijven en rekenen welke hij opdeed, waren gering. Ook het godsdienstig onderwijs dat hem ten deele viel, was van weinig beteekenis, dewijl eerst weinig jaren vóór zijne geboorte de hoofdplaats van het Gewest *Graaff-Reynet* de standplaats van een Predikant was geworden. De huiselijke opvoeding welke hij genoot, vergoedde dat gemis echter ruimschoots.

Als veeboer was PRETORIUS veel in de open lucht, en als jager van het veelvuldige tafelwild, en niet minder menigvuldig schadelijk of verscheurend gedierte, verkreeg hij groote ligchaamskrachten en onverschrokkenheid, en werd een man van een indrukwekkend en ontzaginboezemend voorkomen, die daarenboven welbespraaktheid bezat. Weldra was hij onder de zijnen bekend als een afgerigt schutter, die den roofzieken *Boschjesman* en *Kaffer* een vreeselijk tegenstander werd. Gehuwd sedert zijn negentiende jaar met CHRISTINA DE WIT, die, even als hij, tot den fatsoenlijken burgerstand behoorde, had hij weldra een huisgezin van acht kinderen, waaronder drie zoons, rondom zich. Vlijtig en arbeidzaam, tevens begaafd met een helder oordeel en schrander doorzigt, werd zijne welvaart en te gelijk zijn invloed onder zijne landgenooten van dag tot dag grooter.

Het *Britsch* Koloniaal Bestuur vervreemdde dagelijks meer en meer de *Hollandsche* kolonisten van zich, door partijdigheid voor de inlandsche volkstammen, vooral door de intrek-

king der *vagrant-act*, ten gevolge waarvan de *Hottentotten* — herders, veehoeders en voerlieden der boeren — hunne meesters verlietcn en òf naar de zendings-staties zich begaven, waar zij niets behoefden te doen, òf werkeloos door de Kolonie rondzwierven, en veeltijds van veeroof leefden. De émancipatie der slaven ontnam den Boeren hunne arbeiders en werklieden, en de bij Parlements-acte van 28 Augustus 1833 toegestane schadeloosstelling was veel te gering om het geldelijk verlies goed te maken. — De landeigenaars en veehouders zonder herders, zonder arbeiders zijnde, viel het den *Kaffers* gemakkelijk het onbewaakte vee te rooven, of den oogst weg te halen; daarmede vaak niet tevreden, plunderden zij de woningen, of staken die zelfs in brand. In 1833 en 1834 roofden zij uit de oostelijke en noord-oostelijke grens-districten meer dan honderd-duizend runderen, en niet verre van het dubbele getal schapen, zonder de honderden huizen te rekenen die geplunderd werden. Als de eerste oorzaak van al die ellende werd het *Kaapsch* Gouvernement beschouwd, aan welks regtstreekschen invloed men begreep zich te moeten onttrekken. Aan den Luitenant-Gouverneur der oostelijke Landschappen wendden de Boeren zich met de vrage: of er eenige beletselen bestonden tegen het verlaten der Kolonie en het verkoopen hunner eigendommen? Een voldoend antwoord hebbende ontvangen, verlieten reeds op het einde van 1834 eenige Boeren de *Kaap-Kolonie* en trokken de wildernissen in. Zij werden eerlang door anderen gevolgd. Deze betrekkelijk kleine benden wekten de begeerlijkheid der *Kaffers* op, die de landverhuizers overvielen, alle blanken die zij meester werden vermoordden, en het vee als buit wegvoerden. Nieuwe hoopen landverhuizers volgden op deze, doch talrijker en beter op hunne hoede. PIETER RETIEF, GERHARDUS MARTINUS MARITZ en HENDRIK POTGIETER, als aanvoerders of kommandanten van karavanen, trokken over de *Oranje-rivier*. De laatste werd als vrijwilliger door PRETORIUS vergezeld, die, in de verschillende gevechten tegen de *Kaffers*, door zijne wijze raadgevingen, zijne tegenwoordigheid van geest en behoedzaamheid, toonde tot aanvoerder te zijn geschapen in deze landen vol bergen, bergkloven en bosschen van mimosa's en kreupelhout: — streken bevolkt door bloedgierige en verra-

derlijke *Kaffer*-hoofden, even onmenschelijk in hun woeden als de leeuwen en tijgers.

PRETORIUS, bij wien de zucht was levendig geworden om zich te onttrekken aan het Bestuur, dat zich aan onregtvaardigheid en willekeur jegens den *Hollandschen* kolonist schuldig maakte, ging, in het jaar 1836, in gezelschap van eenige mannen even onversaagd en even ontevreden over de *Engelschen* als hij-zelf was, een binnenlandschen togt doen, om zich eene geschikte woonplaats te zoeken. Het land aan de overzijde van het *Kwatlamba-* of *Drakengebergte* als vruchtbaar hebbende hooren roemen, rigtten zij daarheen hun togt. Hadden die reisgenooten ten westen van dat gebergte de bloedige sporen gevonden van de verwoestingen door MASELIKATSE aangerigt, zoo te regt door RETIEF gestraft; aan de overzijde van dat gebergte daalden zij van lieverlede in eene vruchtbare en waterrijke vlakte, alwaar DINGAAN, in zijn dolzinnig woeden, de velden met menschenbeenderen had bezaaid, en de overgeblevenen der vernielde stammen, door angst en ontberingen van allerlei aard uitgeput, een ellendig leven omsleepten.

Die mannen kwamen te huis, met grooten lof gewagende van het vruchtbare land van *Natal.* Zij waren evenwel besluiteloos en aarzelende om hunne goede woningen, met schuren en veekralen, om hunne bouw- en weilanden te verlaten, en zich met hunne huisgezinnen en talrijke kudden aan eene langzame en bezwarenvolle reize door dorre wildernissen over te geven. Men bleef derhalve nog in de Kolonie.

Op het einde van 1837 had zich RETIEF, vergezeld van een aantal landgenooten — met medeweten en goedvinden van DINGAAN, Opperhoofd der *Zoela-Kaffers* — omstreeks *Port-Natal* gevestigd. Die landverhuizers kwamen den *Zoela*-Vorst tegen een ander *Kaffer*-Vorst, SINKONJELLA, te hulp. De eerste, daarover uitermate voldaan, stond aan de *Hollandsche* Boeren, op den 4den Februarij 1838, de geheele landstreek af van de *Toegala-rivier* tot aan de rivier *Omsimrobo.* Vol vertrouwen, van wege de dienst zoo kortelings door hen aan de *Zoela's* bewezen, en zich overtuigd houdende van 's Vorsten welwillendheid, vergaten de *Kaapsche* émigranten hunne gewone voorzigtigheid. De bloeddorstige *Kaffer*-tiran zocht met verraad zijne edelmoedige gasten meester te worden, hetgeen hem gelukte toen zij, niets kwaads vermoedende, te *Onkonkinglove,*

zijne hoofdplaats, van hem afscheid zouden nemen, om naar hunne legerplaats terug te keeren. Zij werden vermoord. Ook hunne legerplaats, waar de vrouwen en kinderen waren achtergelaten, werd overvallen en uitgemoord. Ruim 400 blanken, mannen, vrouwen en kinderen, alsmede 150 inlandsche volgelingen, werden op de barbaarschste wijze om het leven gebragt.

Toen die gruweldaad ter kennis van PRETORIUS kwam, besloot hij zijnen landgenooten in *Natal* ter hulp te snellen, wraak op den bloedhond te nemen, en zich voor goed in dat landschap te vestigen. Van een groot getal naburige vrienden vergezeld, en door hen tot Hoofd-Kommandant gekozen, verliet PRETORIUS met eene groote karavane, even als vroeger de Israëlieten *Egypte* hadden verlaten, zoo als hij het noemde, het land der dienstbaarheid. Hij trok over de *Oranje-rivier* noord-oostwaarts, in het ruwe jaargetijde van den *Kaapschen* winter. Traag ging de togt met dien langen sleep van wagens, door twaalf en meer ossen getrokken, en met wijd verspreide kudden vee, te traag voor de mannen die hunne landgenooten wenschten ter hulp te komen. In eene grasrijke vlakte aan de *Modder-rivier* werden de tenten opgezet; de vrouwen en kinderen met de kudden bleven achter, onder de hoede van eenige weinige mannen. Van de overigen vergezeld, spoedde zich PRETORIUS voorwaarts over het *Drakengebergte*, en waar hij landgenooten ontmoette, sloten de weerbare mannen zich aan. Den 2den December 1838 kwamen de gewapende Boeren in het land van DINGAAN, vol verlangen om den wreedaard te tuchtigen, en het geroofde vee te hernemen. In vijf afdeelingen gesplitst, was de dappere hoop 460 man sterk; maar 't geen vooral hunne kracht uitmaakte, was, dat zij op den Almagtige hunne hoop bouwden, zoo als PRETORIUS, zijne vrienden toesprekende, zeide:

Wie op den goeden God vertrouwt,
Heeft zeker op geen zand gebouwd.

Deze bemoediging kwam geenszins te onpas, want den 15den December kregen zij den vijand in het gezigt, die, duizenden sterk, eene gunstige stelling ingenomen had. PRETORIUS-zelf die stelling verkend hebbende, dacht den volgen-

den dag, Zondag, rustdag te houden. Een kamp werd gevormd, dat wil zeggen: een wagenburg gemaakt; daarbinnen werden de paarden en het slagtvee met de menschen geplaatst, en goede wacht werd gehouden, om niet overvallen te worden. De *Zoela's*, op hunne groote overmagt vertrouwende, omsingelden de legerplaats met het aanbreken van den 16den, en vielen van alle kanten met veel woede aan. Ofschoon door het wèlgerigte geweervuur, en de vier ligte stukjes geschut welke de Boeren bij zich hadden, teruggedreven, werd de aanval telkens herhaald, en door het steeds aanrukken van versch volk aan den gang gehouden. Nadat het gevecht ruim twee uren geduurd had, scheen de vijand tot wankelen te zijn gebragt. De wagenburg werd nu geopend, en PRETORIUS, aan het hoofd van ongeveer 200 man, deed een hevigen uitval. Toen stoof de vijand op de vlugt. In de vervolging geraakte de Kommandant met een *Kaffer* handgemeen en aan het worstelen; in de linkerhand door eene werpschicht gewond, zoude hem dat welligt het leven gekost hebben, ware niet een ander toegeschoten die den *Kaffer* doorstak. — Hoe ongeloofelijk het schijnen moge, toch was geen der Boeren gesneuveld, en, PRETORIUS medegerekend, waren er slechts drie gewonden, terwijl het getal dooden door de *Zoela-Kaffers* achtergelaten, meer dan 3000 bedroeg (*). Nu trokken de overwinnaars, zonder veel bemoeijelijkt te worden, naar DINGAANS hoofdplaats op. Den 22sten December, in het gezigt genaderd van de plaats waar RETIEF en zijne vrienden met zoo groote barbaarschheid waren geofferd, vond PRETORIUS de hoofdplaats in een puinhoop veranderd, dewijl de Vorst-zelf zijne woningen had in brand gestoken. — Nog verder werd de vijand achtervolgd, die eindelijk stand hield op een gunstig door klippen en enge kloven omringd terrein. Met onverschrokkenheid aangevallen door de émigranten, verdedigden zich de *Kaffers* hardnekkig. Het gevecht duurde wel vijf uren, zonder dat het gelukte den vijand uit zijne stelling te verdrijven. Aan de zijde der blanken vielen zes man, en eenigen werden gekwetst; aan de zijde der *Zoela's* bedroeg

---

(*) Wij volgen hier het verslag van PRETORIUS-zelf. Andere berigten spreken van het sneuvelen van drie of vier blanken en evenveel gewonden, en van het sneuvelen van meer dan 6000 *Kaffers*.

het verlies vele honderden; sommigen begrooten het op ruim duizend man. Daarop werden eenige *patrouilles* uitgezonden om het vijandelijke land te doorkruisen. Waar de *Kaffers* zich vertoonden kwam het hun duur te staan. Omstreeks het midden van Januarij 1839 nam de Hoofd-Kommandant den terugtogt aan. Van nu af was zijn naam gevreesd onder de *Kaffers*, want DINGAAN, tot daartoe onverwinnelijk, was door hem gekastijd, en op de vlugt gedreven.

PRETORIUS haastte zich terug naar de zijnen aan de *Modder-rivier*, trok met hen het *Kwatlamba-gebergte* over, daalde in de vlakte neder, en vestigde zich met zijne bereids volwassene zonen omstreeks de *Omgenie-rivier*.

Omtrent het midden van Maart 1839 zond DINGAAN vier Opperhoofden van zijnen stam, ten einde vrede te verwerven. Eerlang sloten de landverhuizers eene nieuwe overeenkomst met hem. De *Toegala-rivier* werd als grensscheiding erkend, die van geen van beide zijden op doodstraffe mogt overschreden worden. Het vee, de wagens, de wapenen, kortom alles wat door de *Zoela's* geroofd was, moest binnen een bepaalden tijd worden teruggegeven. Op die voorwaarden werd den 13den Mei eene nieuwe overeenkomst gesloten, en deze door den *Zoela*-Vorst, ofschoon maar schoorvoetend en gebrekkig, nageleefd. Het werd zelfs noodzakelijk bevonden dat PRETORIUS, hoewel met eene geringe magt, tot aan de *Toegala-rivier* oprukte, om DINGAAN aan de vervulling der overeenkomst te herinneren. Wilde men geen nieuwen oorlog, dan moest men zich vergenoegen met hetgeen door dat Opperhoofd, van tijd tot tijd, werd geleverd, en daar aan vrede de voorkeur werd gegeven, trok de Kommandant-Generaal terug. Men was nogtans op zijne hoede, en vele Boeren bleven in tenten gelegerd, ten deele ook dewijl de Gouverneur der *Kaap-Kolonie*, bij Proclamatie van den 14den November 1838, tegenover de uitgewekenen eene vijandige houding had aangenomen. Bijzonderheden niet in regtstreeksch verband met PRETORIUS staande, gaan wij hier voorbij.

De *Zoela*-Vorst wrokte intusschen over de ondergane vernedering, en vierde zijne wreedheid tegen eigen onderdanen den teugel; onder anderen tegen zijnen broeder PANDA, ook wel OMPANDA genoemd. Deze nam, met eenige duizenden *Kaffers*, mannen, vrouwen en kinderen, en hunne kudden, de wijk over de

Toegala, gaf daarvan kennis aan het Bewind der Republiek, en verzocht om de bescherming der blanken. Dezen, vreezende dat alles slechts eene list van DINGAAN ware, namen maatregelen om niet overvallen te worden. Spoedig echter werden de Boeren overtuigd dat PANDA werkelijk als vlugteling hunne bescherming zocht. Onder de leiding van S. VAN BREDA werd eene onderhandeling met hem aangevangen, en hij voorloopig erkend als Regerend Prins van de geëmigreerde *Zoela's*. Dien ten gevolge werd eerlang een nieuwe oorlog tegen Vorst DINGAAN onvermijdelijk.

De Volksraad besloot daartoe op den 4den Januarij 1840, en benoemde PRETORIUS tot Hoofd-Kommandant voor den veldtogt. Als oorzaak van dien oorlog werd opgegeven: dat de *Kaffer*-Vorst omtrent de vervulling der voorwaarden van het verdrag op den 13den Mei 1839 gesloten, in gebreke was gebleven. Nog 40,000 stuks vee werden hem afgeëischt. Op den 18den Januarij werden 335 strijders te paard gemonsterd, doch dit getal ongenoegzaam geoordeeld. Intusschen maakte PRETORIUS de noodige beschikkingen voor orde en zamenwerking, wijl men eensdeels eenen talrijken vijand te gemoet trok, en anderdeels door inlanders behoorende tot dezelfde Natie als de vijanden, zou ondersteund worden. Met omstreeks 400 dappere mannen viel hij in het *Zoela*-gebied, PANDA en eenige andere Hoofden met talrijke benden *Kaffers* vooruit zendende, om de magt van DINGAAN te overvleugelen. *Patrouilles* werden steeds door den Opperbevelhebber in verschillende rigtingen gezonden, en de geheele magt trok met spoed voorwaarts. Den 29sten Januarij bereikte PRETORIUS de vlakte waar hij, op den 16den December 1838, het leger van DINGAAN tot de vlugt had genoodzaakt.

PANDA bevond zich steeds in de nabijheid van den Hoofd-Kommandant, en zond van daar zijne bevelen aan zijne manschappen. — Om door het straffen van verraderij de daartoe geneigde *Kaffers* in toom te houden, werden twee aanvoerders, na volledige bekentenis, ter dood gebragt. Ook onder de blanken was somwijlen gestrengheid noodig tot handhaving van de krijgstucht, en om gegevene bevelen behoorlijk te doen eerbiedigen. Het was onder anderen verboden sterke dranken in het leger te verkoopen, en daartegen gehan-

deld zijnde, deed de Hoofd-Kommandant de tappen uit al de vaten slaan, en den schuldige wegjagen (*).

Ten gevolge der verstandige maatregelen van PRETORIUS waren het steeds de *Kaffers* van PANDA die met de benden van DINGAAN slaags geraakten, dezen vaak groote verliezen deden lijden, en eindelijk voor zich uitdreven. De hoofdmagt der blanken volgde hen echter als op de hielen, gereed om te handelen. — Op den 5den Februarij togen, met eenig ligt geschut, onder aanvoering van den Opperbevelhebber-zelf, 250 blanken op verkenning uit, ten einde den *Zoela*-Vorst te onderscheppen, en aan den oorlog zoo mogelijk een einde te maken. Het bleef bij schermutselingen tegen afgedwaalde of op zich-zelve staande kleine benden, maar op den 8sten Februarij was men reeds de noordelijke grenzen van het *Zoela*-gebied overgetrokken, terwijl, naar het scheen, DINGAAN hun eenige dagen vooruit was. Men keerde daarop naar het *Zoela*-gebied terug. Nu werd PANDA, ten aanhoore van een aantal *Kaffer*-Hoofden, de Kommandanten der Boeren en andere voorname mannen tegenwoordig zijnde, door den Hoofd-Kommandant als Koning en Opperhoofd der *Zoela-Kaffers*, van wege den Volksraad der *Zuid-Afrikaansche* Republiek, benoemd en bevestigd. PRETORIUS bleef niet in gebreke openlijk te erkennen dat zijne landgenooten in deze overwinning niets anders waren dan werktuigen in de hand van God, die van hen gebruik had gemaakt om onbeschrijfelijke gruweldaden en moorden te doen ophouden, en PANDA en diens volk van de tirannij van DINGAAN te verlossen. — PANDA betuigde zijne erkentenis aan de Republiek, beschouwde zich als haren vassal, en verklaarde bovendien aan PRETORIUS op het plegtigst: dat hij, overtuigd zijne verheffing voornamelijk aan den Hoofd-Kommandant verschuldigd te zijn, steeds dezen en zijne kinderen als heeren en meesters zou blijven beschouwen. — Het is niet te veel gezegd als men beweert dat alleen de stem van PRETORIUS later voldoende zou zijn geweest om PANDA met duizenden strijders in het veld te brengen.

Op den 14den Februarij 1840 vaardigde de Opperbevelhebber

(*) Deze persoon, LINGENFELDER geheeten, in zijn schandelijk winstbejag op die wijze gestuit, ging vervolgens naar de *Kaap-Kolonie* en verspreidde aldaar allerlei lasteringen tegen de Boeren.

eene proclamatie uit, houdende: dat, van wege de kosten voor dezen veldtogt gemaakt, waaromtrent geene andere vergoeding was te verkrijgen, de landstreek tusschen de *Toegala-rivier* en de *Omfiloos Omjaina*, de *Sint-Lucia-baai* er in begrepen, bij het gebied der Republiek werd ingelijfd, zoodat haar gebied zich voortaan uitstrekken zou van de *Omsimrobo* of *Sint-Jans-rivier* tot aan de *Omfiloos* of *Zwarte rivier*. — Het gebied benoorden de *Toegala* werd echter aan PANDA en de zijnen ter bewoning gelaten.

De zegevierende krijgsmagt bereikte den 24sten Februarij op nieuw de oevers van de *Toegala*, en daarmede was de veldtogt afgeloopen. De uitstekende bekwaamheid van PRETORIUS als Veldheer was op eene schitterende wijze op nieuw gebleken. De Vorst, nog naauwelijks twee jaren te voren zoo magtig dat alles voor hem sidderde; die, even als SCHAKA, steeds overwinnaar was geweest, en door zijne bloeddorstige wreedheid ten geesel had gestrekt niet enkel van naburen, maar ook van eigen onderdanen — die Vorst was uit zijn gebied verdreven, en zwierf als vlugteling in holen en bergkloven rond. Deze uitkomst was verkregen door een hoopjen van 400 Boeren, die de *Kaap-Kolonie* hadden verlaten, om onder eigen wet te leven; die uitkomst was verkregen ten koste van het leven van slechts enkelen dier dapperen, daar de bekwaamheid van den Bevelhebber het zoodanig had weten aan te leggen, dat de inlander-zelf, door de blanken gerugsteund, de magt van den dwingeland had geknuikt en vernietigd. Zoo was PRETORIUS de held geworden van *Zuid-Afrika*. Èn *Kaffers*, èn blanken, zelfs de wangunstige *Engelschen* vereerden hem als een uitstekend Veldheer, die van menschen en zaken op buitengewone wijze had weten partij te trekken.

Ofschoon in den zomertijd, hadden de dappere landverhuizers, gedurende dien veldtogt, veel van regens, in die streken inzonderheid nadeelig voor den mensch, te lijden gehad; bij den terugtogt ging het overtrekken der hoog opgezwollen rivieren van groote moeijelijkheden vergezeld, vooral voor de groote, logge ossenwagens. — Ook had men op weg veel paarden door ziekte en ongemak verloren. — Maar meer dan 30,000 beesten bragt men mede, die uitgedeeld werden aan hen die door de roofzucht van DINGAAN het meest geleden hadden. — Onder de Opperhoofden van PANDA had NONKLAAS

zich, door zijn ijver en onverschrokkenheid, verdienstelijk gemaakt. Een ander Opperhoofd, SAPOEJA, nog rusteloozer in het vervolgen van den vogelvrij verklaarden woestaard, bereikte hem eindelijk den 15den Maart, en doodde hem. Niet enkel voor PANDA, ook voor het Gemeenebest was dit ongetwijfeld eene heugelijke gebeurtenis.

Reeds hebben wij gezien hoe godsvrucht in het hart van PRETORIUS zetelde. Zoo immer mogelijk, werd de Zondag gedurende den veldtogt steeds plegtig gevierd, en P. H. ZIETSMAN, die als krijgs-Secretaris den veldtogt bijwoonde, geeft het volgende getuigenis: »Onze geëerde Hoofd-Kommandant houdt zich dikwijls, in publieke bijeenkomsten, in het leger bezig bij zijne Veld-Kommandanten en Veld-Kornetten aan te dringen, om den jongelingen onder hun gebied [bevel] in te boezemen, dat onze overwinning over onze ontelbare vijanden niet alleen aan onze dapperheid kan worden toegeschreven, maar dat wij den barmhartigen God, den Vader des Heelals, en den regtvaardigen Regter over Koningen en Volken, alleen den lof van onze overwinningen moeten toekennen; terwijl het voor ons, zonder zijne Goddelijke hulp, onmogelijk zoude zijn over dit magtig volk in overwinning te kunnen triomferen."

De Hoofd-Kommandant trad terug in het gewone leven; hij werd wederom landbouwer en veeboer, en verheugde zich in het bezit van zijne eigene welvaart, en die van zijne kinderen en van zijne landgenooten. De dagelijks aanwassende welvaart zou echter niet lang duren. *Groot-Brittanje* waagde, met schroomelijke willekeur en schaamtelooze overtreding van het meest onvervreemdbare menschenregt, te beweren: dat de *Kaapsche* landverhuizers die, met de toestemming van het Bewind, de Kolonie hadden verlaten, zich-zelven een bestuur hadden gegeven en een onafhankelijk gebied hadden verworven, evenwel *Britsche* onderdanen waren gebleven, en dat de bodem, met hun bloed gedrenkt, als *Britsch* domein moest worden beschouwd. — Het is alhier niet noodig te herinneren de Dag-order van den 26sten Januarij 1842, door PRETORIUS op last van den Volksraad uitgevaardigd, tot oproeping zijner broederen, noch de uitvoerige verantwoording uitgegaan van den Volksraad onder dagteekening van den 21sten Februarij 1842. Dit alles zoude ons te verre leiden. Ook

waren alle vertogen tegen het overmagtige en in dezen verwaten *Groot-Brittanje* vruchteloos.

Gewapend verzet tegen *Engeland* werd door de meesten afgekeurd. Met den aanvang van 1843 begon men dit nieuwe vaderland, dat men aan eigen moed te danken had, te verlaten. Op nieuw toog men de wildernissen in, steeds door anderen in grooten getale gevolgd; en de verkeerde maatregelen door de *Engelschen* genomen, bragten eerlang de ontvolking van *Natalia* te weeg. — Had echter PRETORIUS behoord onder hen die eerst later de *Kaap-Kolonie* hadden verlaten, hij behoorde evenzeer onder die émigranten welke hoopten dat *Engeland* in de bezitneming van hun gewest met wijsheid, althans met omzigtigheid zoude handelen en ten minste verkregen regten, ten aanzien van grondstukken door den wettigen Souverein uitgedeeld tot voorbouwland en weiden, zou eerbiedigen. Dit was evenwel zoo niet. Na gedurende twee jaren de bewoners in onzekerheid omtrent den eigendom hunner bezittingen te hebben gelaten, en hen aan regeringloosheid te hebben prijs gegeven, kwamen er op het einde van 1845 de Luitenant-Gouverneur WEST, en de Opperregter CLOETE (deze een inboorling van de *Kaap-Kolonie*); doch desniettemin was de hoop op verbetering van den toestand der achtergeblevene émigranten ijdel. De ernstige raadgevingen van PRETORIUS, ten aanzien van de wijze hoe te handelen, om de nog aanwezige *Hollandsche* Boeren in *Natalia* te behouden, werden in den wind geslagen. Willekeur volgde op willekeur; daarbij was niet het geringste waarover men zich te beklagen had, dat het den *Kaffers* vergund werd in *Natalia* te wonen, en dat men hun, te midden der blanke bevolking, landerijen ter bewoning toebedeelde, welke door het Gouvernement wederregtelijk den Boeren werden ontnomen. Op die wijze kwamen er duizenden *Kaffers* in het land, en het rooven van wolvee, runderen en paarden had op schroomelijke wijze plaats. Het herkrijgen van het geroofde viel niet gemakkelijk, dewijl men van Gouvernementswege niet behoorlijk werd ondersteund. Zelfs stelden zoodanige pogingen de Boeren aan de wraak der *Kaffers* bloot. Dien ten gevolge werden schuren, gevuld met granen of anderen voorraad, in brand gestoken of leêg geroofd. Ook erger gebeurde vaak: menig landheer, die naar zijnen oogst of zijne kudden ging zien,

kwam tot de zijnen niet terug, maar werd na lang zoeken, hier of daar, door een verraderlijk schot vermoord gevonden. Genoegzaam ieder *Kaffer* was nu in het bezit van schietgeweer, door de winzucht der *Engelschen* aan die verraders geleverd.

Zoodanig een toestand was onhoudbaar. De wanhoop maakte zich van de *Hollandsche* Boeren meester. Zij zagen op tot PRETORIUS om hulp. Doch zijn toestand was niet beter dan de hunne. Reeds in het midden van 1846 had hij een nadrukkelijk vertoog deswege aan den Luitenant-Gouverneur ingezonden. Het mogt niet helpen. — Den émigranten schoot niets over dan hunne hoeven te verlaten. De moeitevolle ontginning was te vergeefs geweest, het planten van boomgaarden, het bouwen van schuren en woningen, was arbeid en kosten weggeworpen. Er waren er, zoo als PRETORIUS, die vele duizenden gulden aan dat alles hadden te koste gelegd. Verkoopen vermogt men zijne bezittingen niet; ook, al ware dit anders geweest: men kon ze niet verkoopen, — want er bleven geene koopers over. Alles moest verlaten worden. Was het te verwonderen dat de wanhoop zich van hen meester maakte! Men was tot vertrek gereed; doch eene uiterste poging kon nog gewaagd worden.

De Gouverneur der *Kaap-Kolonie* en Commissaris-Generaal van Hare Majesteit, Sir HENRY POTTINGER, bevond zich te *Grahamstad*. Daarheen begaf zich PRETORIUS, in het begin van October 1847, als gemagtigde van meer dan honderd huisvaders. Hij, de Hoofd-Kommandant, wiens naam nog altijd de *Kaffers* met vrees vervulde, verzocht schriftelijk om een mondgesprek, ten einde den Commissaris bekend te maken met de bezwaren der *Hollandsche* Boeren, die omstreeks *Pieter-Maritzburg* en verderop gevestigd, in wanhoop verkeerden, maar nog hulpe konden erlangen van den Oppergebieder in *Zuid-Afrika*. — Zou men het kunnen gelooven: de laatdunkendheid van POTTINGER was zoo groot, zoo onvergefelijk, dat PRETORIUS acht dagen te vergeefs te *Grahamstad* op antwoord wachtte! Welke vreeselijke verantwoording laadde deze magthebber door eene zoo schandelijke handelwijze op zich!

Onder dagteekening van den 16[den] October 1847 maakte de voormalige Hoofd-Kommandant zijne klagte openbaar. Men moet zich verwonderen, dat die Memorie van bezwaren in zoo

nederige, ofschoon dan tevens nadrukvolle taal was vervat. „O hoe grievend" — zegt PRETORIUS onder anderen — „O hoe grievend is het niet voor ons allen, genoodzaakt te zijn onze gemakkelijke woningen te verlaten, met onze vrouwen en kinderen ons wederom in de woestijn te werpen, en tegen het gure weder eene schuilplaats achter het bosch te zoeken. Het lijden dat daaruit moet ontstaan, is hartverscheurend." — Maar ook die poging bleef zonder eenige uitwerking.

PRETORIUS en zijne vrienden verlieten met een gebroken hart *Natalia*. Zij trokken over het *Drakengebergte* naar de omstreken van de *Vet-rivier*, en verder noordwaarts tot over de *Vaal-rivier*. In de zuidelijke streken, waarhenen zij trokken, vonden de tegen het *Britsch* Bewind natuurlijk hoogst verbitterde émigranten hunnen landgenoot JAN KOK, die, met de aldaar bereids gevestigde Boeren, zich zeer te beklagen had over den *Britschen* Agent in die landstreek, Majoor WARDEN (*). De beiderzijdsche grieven bragten eerlang eene eensgezindheid te weeg, die het voornemen deed rijpen om de *Engelschen* het gebied bewesten het *Drakengebergte* en benoorden de *Oranje-rivier* zoo mogelijk goedschiks te doen ontruimen. Dat PRETORIUS op nieuw werd verzocht zich als Kommandant-Generaal aan het hoofd te plaatsen, sprak van zelf.

Men vergisse zich echter niet. Het gold hier geen weêrstand tegen *Groot-Brittanje;* maar men verlangde slechts om de *Engelsche* politieke Agenten bij de *Grika's* of *Basterd-Hottentotten* en bij het *Basjoeta*-Opperhoofd MOSHESH, naar de Kolonie te doen terugkeeren. Zij toch handelden uiterst partijdig ten voordeele der inlanders en ten nadeele der blanken; daaruit ontstond bij de Boeren de vrees om met het Koloniaal Bewind ongenoegen te krijgen. — In een manifest, door meer dan duizend Boeren geteekend, beroepen zij er zich op, hoe het *Kaapsch* Gouvernement verklaard had: dat, ingevalle de blanke ingezetenen benoorden de *Oranje-rivier* het *Britsch* gezag niet wilden erkennen, het hun niet zou worden opge-

(*) Van hunne zijde was C. DU PLOOY als Gemagtigde, te gelijk met PRETORIUS te *Grahamstad* geweest. POTTINGER had evenmin naar zijne klagten willen hooren als die Commissaris naar den Afgevaardigde der *Natalsche* Boeren had willen luisteren.

drongen, en zij aan zich-zelven zouden worden overgelaten. Zij verklaarden stellig geene *Britsche* tusschenkomst te begeeren of te erkennen.

In Junij 1848 werd dit den beide Agenten aangezegd. BIDDULPH nam de vlugt van *Winburg*, als ware zijn leven bedreigd geweest. Majoor WARDEN scheen zich aanvankelijk te willen verzetten, doch vond, zelfs bij de *Grika's*, geene ondersteuning. Niet meer dan twee-en-veertig *Afrikaansche Hollanders* volgden hem over de *Oranje-rivier*, en wel hoofdzakelijk dewijl PRETORIUS verklaard had dat allen die met de émigranten geene gemeene zaak wilden maken, naar de *Kaap-Kolonie* moesten terugkeeren.

De uitkomst dier handeling was anders dan de vrienden van onafhankelijkheid verwacht of althans gehoopt hadden. Sir HARRY SMITH, die sedert December van het vorige jaar als *Britsch* Magthebber in *Zuid-Afrika* was verschenen, verklaarde hen voor opstandelingen, die hij wilde tuchtigen, indien zij zich niet haastten zich te onderwerpen. Hij verzamelde eene vrij groote krijgsmagt, en door een aantal *Grika's* versterkt, trok hij den 26sten Augustus 1848 de *Oranje-rivier* over. — Van de zijde der Boeren waren niet allen genegen om zich gewapenderhand tegen *Groot-Brittanje* te verzetten; niet weinigen verwijderden zich en togen over de *Vaal-rivier*. Met een openlijk vertrappen van alle menschenregt, werden voor het vangen van PRETORIUS door den Gouverneur duizend pond Sterling (*f* 12000 *Nederl.*) uitgeloofd, en voor de voornaamste Kommandanten mindere sommen. Ofschoon er geen verrader onder de Boeren was te vinden, genegen om het uitgeloofde bloedgeld te verdienen, strekte toch die omstandigheid geenszins om den strijdlust aan te vuren.

Op den 29sten Augustus werd hunne legerplaats door de *Engelschen* bereikt. Sir HARRY SMITH bevond zich aan het hoofd van geregelde krijgsbenden, PRETORIUS aan het hoofd van landbouwers die van krijgstucht of van militaire bewegingen geene kennis hadden. Dapper werd er gestreden, en de lange buksen der uitgewekenen troffen menig *Engelschman* doodelijk. Zelfs de Gouverneur behoorde onder de gewonden. Ook van de zijde der Boeren vielen een aantal brave mannen. Eerst het vallen van den donker deed den strijd eindigen. Het verlies aan de zijde der uitgewekenen, ofschoon betrekkelijk veel geringer

dan dat der *Engelschen*, was nogtans gevoeliger; in den nacht werd *Boomplaats* door hen verlaten, en zij spoedden zich de wijk over de *Vaal-rivier* te nemen. — Den Gouverneur vielen drie of vier dagen daarna twee Boeren in handen, die hij als of ze roovers waren deed doodschieten. Deze wreedaardige handeling is oorzaak dat Sir HARRY SMITH sedert door alle *Hollandsche* afstammelingen in *Zuid-Afrika* wordt verafschuwd als een monster.

Het grondgebied tusschen de *Oranje-* en *Vaal-rivier* en het *Drakengebergte* werd, onder den naam van *Oranje-Souvereiniteit*, op den 7den September 1848 bij de *Kaap-Kolonie* ingelijfd, en in vier Districten verdeeld. Aan de bevolking werden *Hollandsche* Predikanten en school-onderwijzers toegezegd, en te gelijker tijd door den Gouverneur de verbindtenis aangegaan: dat, in gevalle, na eenigen tijd, aan de bevolking het *Britsch* Bestuur niet welgevallig was, hij hen wederom aan hun eigen beheer zou overlaten. Desniettemin werden aan de achtergeblevenen krijgsbelastingen en boeten opgelegd, en de eigendommen van hen die over de *Vaal-rivier* waren geweken, verbeurd verklaard. Zoo veroorloofde de nieuwe Gouverneur zich allerlei willekeur en geweldenarij. Was het wel mogelijk voor de gemoedsstemming der Boeren om jegens de *Engelschen* vriendschappelijk, broederlijk gezind te worden?

PRETORIUS vond bij zijne komst aan de andere zijde der *Vaal-rivier* zijne huisvrouw overleden, hetgeen hem diep smartte. — Bij weinig landbouw, doch vooral veeteelt, legde hij er zich, in vereeniging met zijne zoons, op toe om de aanzienlijke verliezen, door het verlaten van *Natalia* geleden, zoo veel doenlijk te herstellen. Nog vóór het einde van het volgende jaar trad hij op nieuw in den echt, en wel met Mejufvrouw PETRONELLA DE LANGE, die hem drie kinderen schonk, van welke echter alleen het jongste, een meisje, hem overleefde. Zij werd weinig weken vóór zijn verscheiden geboren.

Hij leefde nu voor de zijnen, en trachtte een tweespalt die tusschen zijne landgenooten in het *Overvaalsche* gebied — door den Commissaris R. SOUTHEY, van wege Sir HARRY SMITH, als onafhankelijk erkend — ontstaan was, uit den weg te ruimen. De groote afstanden die hen van elkander scheidden, behoorden, denkelijk, tot de oorzaken, dat hij niet volkomen slaagde. Ondertusschen was en bleef hij steeds de hooggevierde

man bij velen onder zijne landgenooten; en het ontzag dat zijn naam bij de *Kaffers* nog altijd inboezemde, werd zelfs door de *Londensche Times* erkend.

Een langdurigen en bloedigen oorlog had de *Kaap-Kolonie* intusschen tegen de *Kaffers* te voeren gehad, deze reis bloediger dan ooit, dewijl de *Grika's* door de meeste *Hottentotten* van het Koloniale Corps waren versterkt geworden. Sir HARRY SMITH, wiens onbekwaamheid van dien kostbaren oorlog de schuld kreeg, op het punt zijnde door den Generaal CATHCART vervangen te worden, wenschte bij zijn aftreden de grenzen in een staat van rust achter te laten. Daartoe behoorde het sluiten eener stellige overeenkomst met de uitgewekene Boeren; doch zou zoodanige overeenkomst in de oogen der *Engelschen* eenige beteekenis hebben, dan moest ze gesloten worden met den held wiens naam allen inlanders ontzag inboezemde. Als Gemagtigden van wege de Republiek verschenen te *Zand-rivier*, in het *Souvereiniteits-gebied*, de Kommandant-Generaal PRETORIUS, de Veld-Kommandanten H. S. LOMBARD en W. J. JOUBERT, de Landdrost J. E. SCHOLTZ, negen Veld-Kornetten, en eenige andere aanzienlijke mannen. Met de *Britsche* Commissarissen W. HOGGE en C. M. OWEN werd daar, op den 16[den] Januarij 1852, eene overeenkomst gesloten, waarvan vrede en vriendschappelijke verstandhouding de hoofdbeginselen uitmaakten, en beide partijen wederzijdsche *non-interventie* op elkanders grondgebied vaststelden, terwijl de *Engelschen* plegtig beloofden geen bondgenootschap met eenige volkstammen benoorden de *Vaal-rivier* te zullen aangaan. Wederzijds — heette het verder — zullen alle misdadigers worden uitgeleverd, en geen vervoer van buskruid of wapenen zal op het grondgebied van de Republiek worden toegelaten, dan met een certificaat van een daartoe geregtigd *Britsch* Magistraat, en onder gehoudenheid van aangifte aan de naaste Autoriteit in de Republiek (*). — Ofschoon er ook eene bepaling omtrent de slavernij in het verdrag voorkomt, was deze nogtans overbodig, dewijl de landverhuizers bereids in *Natalia* de slavernij voor ongeoorloofd hadden verklaard.

De onderhandelingen waren, natuurlijk, voorafgegaan door

(*) Die overeenkomst werd door den Gouverneur CATHCART erkend en geratificeerd.

eene proclamatie van het *Kaapsch* Bewind, houdende intrekking van de premiën, voor het vangen van PRETORIUS en andere Opperhoofden in 1848 uitgeloofd; hetgeen aan een misverstand werd toegeschreven. — Op den 17den Januarij werd het teekenen der overeenkomst besloten met aanspraken van den Majoor HOGGE, en van den Kommandant PRETORIUS, die de grootste welwillendheid ademden. — Ook door de uitnoodiging van den Hoofd-Kommandant, om een bezoek in de *Souvereiniteit* te komen afleggen, werd van de *Britsche* zijde getoond hoe zeer men hem op prijs stelde. Niet lang daarna voldeed PRETORIUS aan die uitnoodiging, en mogt bij die gelegenheid de voldoening smaken, dat niet enkel de *Hollandsche* Boeren hem met veel hartelijkheid ontvingen, maar dat de *Britsche* Autoriteiten te *Bloemfontein*, *Pieter-Maritzburg* en elders zich beijverden om hem feestelijk te onthalen. — Men verhaalt zelfs dat destijds, van wege den Gouverneur CATHCART, aan PRETORIUS omtrent de toekomst van het geheele Bewind ten noorden van de *Oranje-rivier* en de daarmede in verband geachte *Witte* of *Groote Kei-rivier* openingen zijn gegeven, die voor de grenzen der Republiek eene aanzienlijke uitbreiding lieten voorzien, doch nu, door het overlijden van PRETORIUS, hoogst waarschijnlijk zonder uitvoering zullen blijven.

Van toen af eerst kon men er aan denken om aan de betrekkingen met de inlandsche Stammen op of in de onmiddellijke nabijheid van het gebied der Republiek, een karakter te geven waardoor de waarschijnlijkheid verzekerd werd dat rust en vrede zouden blijven gehandhaafd. Hiertoe behoorde in de eerste plaats en wel voornamelijk, dat die *Kaffer*-Hoofden het buskruid en de geweren in hun bezit zouden afgeven, en buiten staat wierden gesteld die verder te bekomen. Dit ging echter niet gemakkelijk, dewijl de Zendelingen, die bij de Stammen werden gevonden, zich met den handel in wapenen bemoeiden, of althans daar niet vreemd aan waren (*). De meeste *Kaffer*-Hoofden antwoordden op de aanvrage om afgifte der geweren: »Komt ze halen!" Vóór en nà werden nu commando's Boeren afgezonden, en deze, hoewel aanvankelijk door de *Kaffers* beschimpt, waren gelukkig genoeg steeds

(*) Men zie hieromtrent: J. GROENENDAAL, *Een Woord uit Zuid-Afrika, aan Protestantsche Nederlanders*, onlangs in het licht gekomen.

de overwinning te behalen en de versterkingen of verschansingen der *Kaffers* in te nemen; de ligt ontvlambare woningen werden veelal door de vlugtelingen-zelven in brand gestoken, om te beter hunne vlugt te dekken. Zoo verliep het jaar 1852 voor de inwoners van het *Zuid-Afrikaansche* Gemeenebest in onrust, vijandelijkheden en bezwaren aan verre togten verbonden.

Intusschen werden die onafhankelijke *Afrikaansche Hollanders* in *Europa* beklad niet alleen, maar als onmenschen uitgekreten door *Fransche* en *Engelsche* Zendelingen, die, vervreemd van het verheven doel hunner taak, zich als laaghartige lasteraars deden kennen. Het werd openbaar dat in een *Londensch* Dagblad (van den 19[den] Mei 1852) door den Zendeling INGLIS lasteringen waren geplaatst, die, uit een staatkundig oogpunt beschouwd, de Republiek moesten benadeelen. Ook de Zendeling EDWARDS handelde niet minder kwaadaardig, zoodat het dringend pligt werd aan hunne schandelijkheden een einde te maken. Zij werden gedagvaard om te *Rustenburg* voor Landdrost en Heemraden te verschijnen. De Hoofd-Kommandant PRETORIUS vervulde de plaats van publieken aanklager. R. EDWARDS en W. INGLIS werden bij vonnis van Landdrost en Heemraden (dd. 20 November 1852) verwezen om het grondgebied der Republiek binnen veertien dagen te verlaten. — Dat hiermede die zaak niet ten einde zou zijn, liet zich gemakkelijk bevroeden. Het schelden en tieren der gebannen woelgeesten was verregaand. INGLIS maakte een brief aan PRETORIUS openbaar, dien de vrienden der Zendelingen wenschen dat nimmer het licht hadde gezien. In een ander stuk beschuldigt hij den Hoofd-Kommandant van het »gruwelijk verdraaijen van Gods Woord", en dergelijke. Doch wat moet men denken van den man, die in den aanhef van een zijner lasterschriften zegt: »De juiste waarheid is zoo teeder dat men, met het beste geheugen, en het opregtste hart, niet verhalen kan wat er eenige maanden geleden gezegd is.".!

Deze hatelijke en betreurenswaardige zaak gaf PRETORIUS veel verdriet en stoffe tot nadenken. Hij kwam ten laatste tot de overtuiging: dat de maatschappelijke betrekkingen en verhoudingen der Republiek, om den algemeenen beschavingstoestand der Boeren, en om de beperkte verstandsvermogens der *Kaffers*, niet vergunden allerlei Christelijke gezindten toe

te laten. Proselietenmakerij aan de eene, overdrijving van het godsdienstig element aan de andere zijde, moesten evenzeer geweerd worden als onverschilligheid en onverdraagzaamheid. Nieuwigheden moesten buiten de Republiek worden gehouden, dewijl ze aanleiding kunnen geven tot dwaling en zedeloosheid. Deze beschouwingen deelde hij aan zijne vrienden mede; doch om ze tot uitvoering te brengen, daartoe leefde hij niet lang genoeg.

Onder zijne laatste bedrijven merken wij eene daad op van edelmoedigheid, die van een regt Christelijk gemoed getuigt. A. H. POTGIETER, die tot de vroegere émigranten behoorde, was ouder Hoofd-Kommandant dan PRETORIUS. Ook in 1843 was hij onder degenen die *Natalia* verlieten en verre wegtrokken. Hij achtte zich dáárom boven PRETORIUS in rang verheven, ofschoon hij door de wijdklinkende dapperheid van dezen geheel in de schaduw was geplaatst. Er had derhalve steeds eenige naijver tusschen de beide mannen bestaan; maar toen POTGIETER, als Hoofd-Kommandant in het District van de *Zoutpansbergen*, in den winter van 1851 op 1852 overleed, werd niet te min diens zoon, FREDERIK POTGIETER, door den vermogenden invloed van PRETORIUS, in de plaats zijns vaders tot Hoofd-Kommandant benoemd.

De tijding dat een Predikant (VAN DEN HOFF) in Mei 1853 op het grondgebied van het Gemeenebest was aangekomen, verheugde onzen Christelijken held uitermate. Ook mogt het hem nog gebeuren dien Leeraar van het Evangelie persoonlijk te ontmoeten, en over de godsdienstige belangen van de Republiek te onderhouden, en ook inzigten omtrent menige behoefte zijner landgenooten mede te deelen. — Hij was echter sukkelende. In den laatst afgeloopen winter, met een commando tegen een der weerbarstige *Kaffer*-Hoofden uitgetogen, had hij drie etmalen achtereen in dezelfde natte kleederen doorgebragt. Dit beschouwde hij als de oorzaak van zijnen dood. Den 23sten Julij 1853 overleed hij kalm en zacht, in het vertrouwen op Gods genade in JEZUS CHRISTUS zijnen Heer. »Godsdienstig was hij, in alles wat hij ondernam. Nooit werd door hem iets van belang aangevangen, of zijne bede werd eerst tot den Allerhoogste opgezonden. Van al het goede dat door hem is tot stand gebragt, gaf hij Gode alleen de eer." Veel heeft hij ten beste van zijn Land en

Volk gedaan, zoo wel in het opbouwen van ware godsvrucht, als in het bevorderen van politieke en stoffelijke welvaart.

Wij eindigen met twee brieven, weinige dagen vóór zijn uiteinde door hem geschreven. Uit den eenen, aan den Krijgsraad en Volksraad gerigt, zullen wij echter slechts die zinsneden overnemen, waarin zijn godvruchtig gemoed zoo treffend is uitgesproken:

»Nu, in mijne zwakheid, vermaan ik u: weest ijverige voorstanders der Kerk. Als de Christelijke Godsdienst onder u vervalt, dan vervalt uw Staat, dan vervalt de zegen van uw Land en Volk, zoodat gij in geene zaken gezegend zult zijn. Waakt en bidt, dat geen zaad van tweedragt onder u wortel schiete! Weest elkander getrouw in alles! Wat gij aanvangt, doet het met den Heer; vraagt Hem om bijstand, vraagt Hem om kracht en sterkte, en de Heer zal zijne kracht in uwe zwakheid volbrengen. — Ik heb mijn loop voleindigd; de Heere geve mij ruste van mijnen arbeid en zegene u en de uwen."

Niet minder aandoenlijk verheven is de brief aan zijne kinderen:

»*Magaliesberg*, den 20sten Julij 1853.

Mijne waarde Kinderen!

Het heeft den Heere niet behaagd dat wij van mond tot mond tot elkander zouden spreken. De tijd van mijn verscheiden is aanstaande en kort ophanden; ik zie den dood te gemoet, en snel met rassche schreden naar het graf. Ik weet niet hoe lang ik hier nog blijven zal, doch met zekerheid zie ik den dood te gemoet. Ik vermaan u allen tot nadenken. Ik geef u mijnen vaderlijken zegen. God de Heer — bidde ik — zegene u naar ziel en ligchaam! Weest eensgezind onder elkander; laat de broederlijke liefde nooit verdooven; weest geen vervolgers van elkander. Ik heb alles besteld tot regtvaardigheid; laat het u tot genoegen zijn; en God de Heer, die mij, door zijne genade in CHRISTUS JEZUS, tot hiertoe geleid heeft, sta u allen bij! Laat mij u toeroepen als uit het graf: wandelt in de wegen des Heeren; laat de wereld u niet

zwaarder wegen dan de eeuwigheid. Hier is geene blijvende stad: het is alleen een tijd van beproeving. Ziet dus toe dat gij uwe roeping en verkiezing vastmaakt. Het scheiden van ziel en ligchaam valt den zondaar hard; maar, die op den Heer vertrouwt, zal dit alles te boven komen. Ik zend u deze als mijne laatste woorden, wetende dat gij mijn aangezigt niet meer zien zult. Ik hoop dat wij elkander in een beter gewest zullen ontmoeten, waar geen zorg of kommer ons zal ontrusten, maar eeuwige vrede zal heerschen.

God de Heere zegene u in alles: dit is de bede van uwen stervenden vader.

Leeft voor eeuwig wel!

Uw Vader,

A. W. J. PRETORIUS, Com^{dt}.-Gen^{rl}."

KOPPELARIJ.

DOOR

CHRISTINA VAN GOGCH.

I.

Voor ditmaal zal onze pen geen verdichtsel, maar eene waarheid schetsen. Eene waarheid die in de negentiende eeuw plaats vond, en klinken moge als eene ernstige waarschuwing in de ooren van elk die in het onbezonnen vermaak van koppelarij behagen schept; maar ook als eene wrekende stem voor dezulken die, uit bemoeizucht, winstbejag, of eenig ander verachtelijk beginsel, dit hoogst gevaarlijk bedrijf uitoefenden, zonder acht te slaan op de vreeselijke gevolgen die 't na zich sleept, en welke rampzalige offers 't te weeg brengt.

Koppelarij is in onze oogen, zoo niet eene misdaad, dan ten minste eene hoogst laakbare onbezonnenheid, waarvoor zich ieder wachten moet die toonen wil een eerlijk karakter te bezitten en liefde voor zijn naaste te gevoelen.

Op het nabij eene groote stad gelegen landgoed van den grijzen Baron VAN WESTENDORP werd een luisterrijk feest

gevierd. Tallooze équipages en huurkoetsen reden af en aan. — In rijke liverei gekleede bedienden openden de portieren; waarna de smaakvol getooide gasten door de met bloemen versierde gangen snelden om zich naar de schitterende feestzaal te begeven.

De oude Baron gaf een bal bij gelegenheid van de huwelijksinzegening van zijn eenig kind, zijne dochter ANNA, met FREDERIK NOGEMANS, Tweede Luitenant bij de Infanterie. Vreugde en geluk straalden uit de blikken van den waardigen grijsaard als hij ze op het jeugdig echtpaar vestigde, en dankbaar loofde hij in zijn hart de goedheid Gods, die hem, vóór zijnen dood, nog zoo veel blijdschap en vreugde schonk. Ook de gasten deelden uiterlijk in zijne vreugde, en schenen regt ingenomen te zijn met deze verbindtenis; tallooze heilwenschen vloeiden van hunne lippen, en luide roemden zij beider keuze; maar als zij zich hadden omgewend en met elkander spraken, dan volgde alras de eene aanmerking de andere: men verwonderde zich, keurde af, en glimlachte veelbeteekenend. Er was tot dit laatste ook allezins aanleiding. De lezer-zelf zal gewis afkeuren en het hoofd schudden, zoo ras hij verneemt welk een treffend contrast het jeugdige echtpaar opleverde. FREDERIK was dertig jaren oud; hij had een krachtig voorkomen en eene rijzige gestalte; was welgemaakt en breed geschouderd; zijn mannelijk schoon en blozend gelaat prijkte met een baard en knevels die den indruk van zijn krijgshaftig uiterlijk nog vermeerderden; zijne donkere oogen schitterden van levenslust, en werden beschaduwd door wenkbraauwen even zwart als het krullende haar dat zijn hoofd bedekte. Freule ANNA, daarentegen, was buitengewoon klein van gestalte, een weinigje mismaakt, en had een ongelijken tred. Haar gelaat verloochende het niet, dat zij haar achten-dertigste levensjaar reeds was ingetreden; toch was zij niet geheel onbevallig: eene weelde van kastanje-bruine lokken omgaf haar minzaam gelaat; uit hare donkerblaauwe oogen straalden zachtheid, liefde en opregtheid, en als zij sprak vergoedden hare taal, 't welluidende van hare stem, en de fraaiheid en netheid harer tanden het misvormende van haren iets te grooten mond. Zij beminde den echtgenoot dien zij naar het altaar volgde boven alles wat de aarde haar kon aanbieden. Uit zuivere en onweêrstaanbare innige liefde had zij hem hare

hand geschonken; hoewel 't verstand, nu en dan, wel eens haar had ingefluisterd dat het verschil, beide van jaren en uiterlijk, groot was, en een besluit aanprees met het hart en de eigenliefde zeker in strijd, maar beter overeenkomende met bezadigd doorzigt en wijze beradenheid. Te eenvoudig en te opregt om te veinzen, was het nooit in haar opgekomen te vermoeden, dat hare schatten en rang door den man dien zij lief had, aan de balans van kouden eigenbaat waren gewogen geworden, en hij die beschouwde als eene billijke vergoeding voor haar gemis van jeugd en gebrek aan schoonheid. Zij had dus ook hem op dit punt nimmer ondervraagd, en verkeerde daardoor in den gelukkigen waan van, gelijk zij hem beminde, ook door FREDERIK bemind te worden — alleen om haar-zelve. Hoe bedroog zich de arme dwalende! — De Luitenant, die tot eene zeer eenvoudige burger-familie behoorde en geene fortuin bezat, had zich nimmer door hare persone aangetrokken gevoeld; en hare vele goede hoedanigheden evenmin als haar uiterlijk hadden hem ooit geboeid, zelfs niet op den dag der huwelijks-inzegening en op het luisterrijke feest. Hoe zij ook schitterde van diamanten, satijn en kant, hoe het zuiver witte bruidskleed haar mogte sieren en eene ongewone bekoorlijkheid bijzetten, toch, als hij in gedachten verzonken aan hare zijde vertoefde, was het haar beeld niet dat zijne ziel vervulde. Neen, dan gaf hij zich aan het genot over van luchtkasteelen voor de toekomst te bouwen, waarbij zijn eigen *ik* de hoofdpersoon was, en verdiepte zich in allerlei trotsche plannen en eerzuchtige berekeningen. Aan den dans nam hij geen deel, om zich des te ongestoorder aan dit genot te kunnen overgeven. ANNA merkte dat aan als eene opoffering haar ten gevalle, omdat haar ongelijke tred haar belette genoegen te vinden in den dans. Zij zag in deze handelwijze zoo veel kieschheid en goedheid, dat hij er nog aanmerkelijk in hare schatting door rees, en zij hem met dankbare blikken aanstaarde, en God op nieuw in haar hart dankte voor den schat dien zij in haren FREDERIK meende gevonden te hebben. — Helaas, hoe bedroog zich de argelooze, minnende bruid, even als haar eerbiedwaardige vader, die van dankbare vreugde als buiten zich-zelven was, en FREDERIK als zijn eigen zoon lief had. Met vol vertrouwen, hoewel met eene van ontroering bevende stem, had hij hem zijn

eenig kind en met haar de zorge voor haar geluk opgedragen; en 't volstrekt niet noodig geacht daarbij gezworen eeden of gedane beloften te herinneren, maar alleen met ernst gesproken van het geluk eener wederzijdsche innige liefde, en van de pligten die zij oplegt, om dat heilige vuur te onderhouden — zoete pligten, wier vervulling geen last is, maar lust. FREDERIK gevoelde dat eene kille huivering hem beving, toen de grijsaard met zoo veel hartelijkheid, ernst en nadruk tot hem sprak; het bloed stolde hem bijkans in de aderen, en de spraak scheen hem gedurende eenige minuten geheel benomen. Hij wist toch dat hij bedrog pleegde aan zijne argelooze bruid en haren grijzen vader. Hij beminde ANNA niet, en zou haar nooit kunnen beminnen; hij achtte haar slechts, daar hij niet aan haar-zelve, maar alleen aan hare schatten en hoogen rang had gedacht; zijn hart was vol, maar alleen van eerzucht, die hij door middel van deze verbindtenis hoopte en geloofde te kunnen bevredigen. En toch was hij minder schuldig dan hij schijnt te wezen; want hoezeer hoogheid van rang hem aantrok, en rijkdommen door hem begeerd werden, zou hij toch nooit op de gedachte zijn gekomen aan Freule WESTENDORP, om door hare hand in het bezit te geraken van haar vermogen, wanneer hij daartoe niet gedrongen was geworden door zijnen zoogenaamden vriend OTTO VAN CELLEN, die hem den toegang in het huis des Barons had bezorgd, en hem met Freule ANNA in aanraking gebragt. Eerst in scherts, later in ernst, had deze hem het denkbeeld ingegeven, dat een huwelijk met ANNA hem eene schitterende toekomst zou bereiden; en toen OTTO zag dat dit werkte, deinsde hij noch voor de moeijelijkheden, noch voor de gevolgen terug, maar wilde FREDERIK NOGEMANS en Freule ANNA VAN WESTENDORP tot een echtpaar maken, het mogte kosten wat het wilde. Zoo had hij besloten, en hij wilde niet rusten vóór de huwelijksdag zou zijn aangebroken. Wij hebben reeds gezien dat hij volkomen geslaagd was, hoewel hij-zelf te naauwernood zou kunnen zeggen wáárom hij zoo handelde: hij beoogde er geen voordeel mede; hij haatte niemand, en dacht niet aan wraakoefening. Te *koppelen* was hem eene gewoonte, en een wel vreemdsoortig, maar toch liefelijk genot. Bij de eerste toevallige ontmoeting had zijn scherpziend oog dadelijk ontdekt dat de welgemaakte krijgsman op het hart der Freule een diepen

indruk had gemaakt. Terstond besloot hij nu om haar gelukkig te maken door haar den krijgshaftigen bezoeker tot echtgenoot te geven. Als vriend des huizes en vertrouwde van den Baron, moest hem dat niet heel moeijelijk vallen. De ontwaakte gevoelens in het hart der Freule wist hij niet alleen levendig te houden en op te wekken, maar in innige liefde te doen verkeeren, door verdichte verhalen van de liefde van FREDERIK voor haar. De vooroordeelen des Barons tegen FREDERIK, wegens het verschil in jaren en diens burgerlijke afkomst, overwon hij, en slaagde er zelfs in den grijsaard zoo ver te brengen, dat hij het als hoogst wenschelijk voor het geluk van zijne dochter beschouwde toen NOGEMANS om hare hand verzocht, dewijl hare gevoelens zoodanig waren, dat alleen een huwelijk met den man harer keuze haar levensgenoegen en zielevrede scheen te kunnen redden. Bekommering en angst vervulden het gemoed van den Baron, als hij bedacht dat FREDERIK terug kon treden, en zijn kind met een gebroken hart aan zich-zelve overlaten; hij had ANNA te innig lief, om zijne fortuin en adel tusschen haar en haar geluk te plaatsen, en reikhalsde ten laatste naar den dag waarop de echtverbindtenis zou voltrokken worden.

Eer OTTO 't zoo verre gebragt had, moesten vele moeijelijkheden en bezwaren overwonnen worden, maar hij liet zich niet afschrikken; het half voltooide werk wilde hij geheel ten einde brengen, en hij triomfeerde. FREDERIK vroeg Freule ANNA ten huwelijk, kreeg de toestemming des Barons schier zonder bedenken, en zelfs met de voorwaarde, dat de huwelijks-inzegening spoedig zoude plaats grijpen. Welke bedenkingen de gelukkige, verloofde ANNA tegen overhaasting in het midden bragt, zij mogten niets baten; haar vader bleef bij zijn besluit. — Ik ben oud en voel mijne krachten dagelijks afnemen — sprak hij. — Vóór dat ik sterf wensch ik mijn eenig kind gelukkig te zien, en daartoe over te geven aan den man dien ik haar waardig keur, die haar zal beschermen, en die in mijne plaats haar lot en leven zal bewaken en veraangenamen als ik niet meer zijn zal.

Het prachtige huwelijksfeest duurde tot laat in den nacht; maar lang vóór dat de gasten uit elkander gingen, had het echtpaar de feestzaal verlaten, de balkleedingen verwisseld voor geschikte reisgewaden, en in eene gemakkelijke koets

zich op weg begeven om de eerste weken der verbindtenis in eene fraaije streek van *Duitschland* te gaan doorbrengen. Wij zullen hen de aangevangen huwelijksreis ongestoord laten vervolgen, en middelerwijl een bezoek gaan afleggen in eene woning geheel anders dan die van den Baron VAN WESTENDORP, en niet zoo aanzienlijk als die welke voor Mijnheer en Mevrouw NOGEMANS werd in gereedheid gebragt.

De bedoelde woning was in eene der meest afgelegen, doch niet onaanzienlijke straten van dezelfde stad, en bestond uit maar twee eenvoudig gemeubeleerde bovenkamers van middelmatige grootte, benevens eene kleine keuken. In een der vertrekken lag in een ledekant eene jonge schoone vrouw. Zij scheen stervende; rondom hare sponde bevonden zich een vijftal personen, die zachtkens weenden en de lijderes met smartvolle blikken aanstaarden. Nu en dan sloeg de kranke hare matte oogen op, loosde een pijnlijken zucht en kermde naauw hoorbaar. Angstig sloegen de aanwezigen alle hare bewegingen gade, en waagden het niet haar met vragen lastig te vallen. Eindelijk wilde zij spreken en rigtte tot dat einde met de hulp van eene harer zusteren zich op, en hield zich, door deze gesteund, in eene zittende houding. Wat was zij schoon, die jeugdige stervende! Zij had te naauwernood twee-en-twintig zomers geleefd, en toch was reeds hare kracht gebroken en verlangde hare afgematte ziel naar de rust des doods. De donkerbruine lokken, zoo zacht als glanzig, drongen uit het eenvoudige neteldoeksche mutsje, en golfden in betooverende wanorde langs hals en schouderen af. Hare oogen, vroeger zoo schitterend, hadden allen glans verloren en waren diep in het hoofd gezonken. In de eene van hare vermagerde en uitgeteerde handen, die op het laken rustte, hield zij een gouden medaillon dat een zwarten haarlok bevatte, en in de andere een doek, waarmede zij, nu en dan, eenen traan van hare bleeke wangen wischte. Eenige minuten lang staarde zij zoo onafgebroken op het medaillon; toen wierp zij het met hevigheid van zich, met een schellen kreet, die de omstanders door hart en nieren ging.

— Geeft mij mijn kind! mijne arme BERTHA! — sprak zij, de beide handen naar eene aanwezige wieg uitstrekkende, en het duurde niet lang of aan haren wensch was voldaan; het nog sluimerende wichtje lag in de armen der lijdende moeder,

die 't met geestdrift aan hare borst drukte, herhaalde malen kuste, en toen met eene afgebrokene, flaauwe stem sprak:

— Arm, verstooten kind! — weldra zult gij geheel alléén op de wereld zijn! Ook uwe moeder gaat u voor altijd verlaten! — Vaarwel! tot in den hemel! vaarwel! God behoede u, en beware u voor schande en bedrog! — O, het ware beter voor u met mij te sterven dan te blijven leven — als het u in 't leven gaan moet zoo als het uwer arme moeder is gegaan! — Vaarwel! God behoede u! Vaarwel! in eeuwigheid! mijn arm kind! mijne arme BERTHA! — Met eenen diepen zucht en één biddenden blik ten hemel bezegelde zij dit afscheid van haar kind, en legde het toen in de armen van hare moeder. De zuigeling kreet ook, en hief de armpjes naar de stervende op, alsof zij begreep welk een verlies haar te wachten stond, en zeggen wilde: — Laat mij bij u blijven tot het einde! — Maar de kranke schudde het hoofd, en hernam:

— Neen, mijn kind! blijf bij haar die u als haar eigen kind wil aannemen! Niet waar, lieve moeder? — vroeg zij met gevouwen handen en smeekende blikken. — Gij zult voor mijne BERTHA eene moeder zijn zoo lang God u spaart; gij zult het kind opvoeden in godsvrucht en deugd! — En zich omwendende vervolgde zij: — Ook gij, mijn Vader! belooft mij dit kind aan te nemen en te beschermen, en te waken dat niemand het u ontroove wie het ook zij; — en gij allen, broeders en zusters! och, deelt ook gij met liefde en goedheid in de zorgen voor dit kind van uwe ongelukkige zuster!

— Ja, wij willen, wij zullen dat doen! — stamelden allen snikkende, en haar de hand toereikende, om die belofte te bevestigen.

— Welnu — zoo hernam de stervende, met verheffing van stem en inspanning van alle kracht, terwijl zij de regterhand hemelwaarts ophief — zweert mij dan ook plegtig: dat gij mijn kind nooit aan haren vader zult afstaan; — dat gij hem nooit om onderstand voor haar zult vragen; — dat gij nooit zult gedoogen dat hij of iemand der zijnen 't als zijn kind aanneme, al bood men u schatten daarvoor; — dat gij haar in nederigheid zult opvoeden, en — véél, ja, álles zult zeggen van 't geen hare ongelukkige moeder wedervoer! — Hier zweeg zij, en staarde allen met strakke, uitvorschende blikken aan.

Gedurende eenige oogenblikken heerschte er stilte; maar als op een gegeven teeken staken allen de regterhand in de hoogte, en spraken op plegtigen, somberen toon den afgevraagden eed uit.

Met een kreet viel de lijderesse nu uitgeput op hare peluw neder; eene hevige benaauwdheid tastte haar aan; de hulpe van den toegesnelden arts kon niet meer baten, en de diepgeschokte moeder hield weldra het doode ligchaam van hare ontslapene dochter in de armen, en bevochtigde het met hare tranen.

— Vloek over den moordenaar van mijn kind! — riep de vader uit, terwijl hij een wanhopenden blik op het lijk wierp.

— Wee over hem die mijne zuster ontëerde en verstiet! — riep de broeder uit, de handen krampachtig te zamendrukkende.

— Arme, ongelukkige MINA! — snikten de zusters, en besproeiden de schreijende zuigelinge met tranen van onuitsprekelijke smart.

De rampzalige die in deze treurkamer werd gevloekt, over wien dáár het »wee!" werd uitgesproken, en die er zoo vele tranen deed storten, was FREDERIK NOGEMANS, de echtgenoot van Freule ANNA VAN WESTENDORP.

II.

De jeugdige moeder van wier sterven wij de bijzonderheden hebben opgegeven, was de oudste dochter van een braaf, eenvoudig winkelier, MORTON genaamd. Was MINA de oudste der dochters, zij mogt met alle regt ook de schoonste en bevalligste worden geheeten. Zij was een sieraad niet alleen van het gezin waartoe zij behoorde, maar ook van den familie- en vriendenkring met welken zij gewoon was om te gaan. Sommigen noemden haar »het schoonste meisje uit de stad", en die haar van nabij zagen begrepen dat deze meening waarheid in zich kon bevatten. Deze ongemeene schoonheid echter zou haar niet tot geluk, maar ten verderve leiden, in weerwil dat het ouder-oog haar zoo veel mogelijk bewaakte en zij in nederigheid en huiselijke deugden werd opgevoed. Ten einde geen voedsel te geven aan hoogmoed en eigenwaan,

die door vleijerijen en liefde-betuigingen in haar hart konden te weeg gebragt worden, werd de stand waartoe zij behoorde haar gestadig voor oogen gehouden; en toch viel zij, hoewel haar hart braaf was en coquetterie haar vreemd bleef. Zij viel, tot diepe smart van hare ouders en bloedverwanten, tot bitter naberouw en doodelijk leed van zich-zelve. Doch FREDERIK NOGEMANS was toen geen volslagen booswicht; toen behoorde hij nog niet tot die ligtmissen die hunne slagtoffers verguizen en bespotten. Hij had MINA MORTON, die sedert maanden zijne verloofde was, ten val gebragt; maar wenschte niets vuriger dan haar, die hij innig liefhad, weder op te heffen; hij wilde zoo spoedig mogelijk een wettig huwelijk met haar aangaan en haar als zijne gade gelukkig maken. Doch tot het volbrengen van dit laatste voornemen moesten hinderpalen uit den weg geruimd worden, die vroeger door allen te ligt werden geacht en thans onoverkomelijk bleken te zijn. Als Officier gebood hem de wet dat hij, of zijne bruid, eene som gelds moest storten, en beide te zamen waren niet in staat zoo vele honderden gulden bijeen te brengen als er duizenden werden geëischt. FREDERIK verzocht bij request vrijstelling van die verpligting, maar zijn verzoek werd van de hand gewezen, en alle pogingen die hij verder aanwendde waren vruchteloos. Zijn leed daarover evenaarde de schaamte van MINA en de smart van hare ouders en bloedverwanten. Het arme, diep nedergedrukte meisje aan haar lot over te laten, dat wilde noch kon FREDERIK; hij gevoelde te veel berouw en medelijden met haar, en had haar nog des te inniger lief. Ja, hij beminde haar waarachtig en ongeveinsd, en zou alles ten offer hebben willen brengen om haar de verloren eer te kunnen wedergeven; hij gevoelde ten volle welke vergoeding hij haar verschuldigd was — maar de wet en zijn onvermogen stelden hem buiten staat om de inspraak van zijn hart en geweten te volgen. Nu bezwoer hij haar, aan zijne opregtheid en liefde te blijven gelooven, en vroeg: »of zij niet door hunne gevoelens en beloften als voor het oog van God zich met elkander reeds vereenigd hadden, met denzelfden ernst als of de wet hen aan elkander verbonden had? — Hij althans wilde geheel zijn leven aan haar toewijden, en haar als zijne wettige gade beschouwen, en als zoodanig eeren, beschermen en verzorgen!" — O het ware goed voor de onge-

lukkige geweest als zij, in weerwil van haren staat, het oor gesloten had voor die nieuwe aanzoeken van den verleider! Maar hoe zou 't haar zijn mogelijk geweest, in dat levensperk waarin het verstand nog door het gevoel wordt verdoofd, en onder hare omstandigheden? Kon zij twijfelen aan zijne goede trouw? Beminde zij hem niet boven alles? Zou zij ooit eene scheiding van hem kunnen overleven? Naar de schatting der wereld was zij, arme gevallene, toch reeds geschandvlekt, en al wierde zij door de wereld veroordeeld en versmaad, als eene andere HELOÏZE stelde zij alle eer en geluk in 't bezit van den man dien zij lief had, en in 't bevredigen der zucht om hem toe te behooren en met hem te leven, te genieten, en te lijden. Zoo ontstond uit haren val, en uit de onmogelijkheid der wettige vereeniging, eene betrekking met de zeden niet bestaanbaar, doch in haren toestand te verontschuldigen, indien vergrijpen tegen de zeden ooit te verontschuldigen zijn. — Werp den eersten steen op haar, gij die zonder zonde zijt! — Maar neen, beklaagt haar veeleer, die de doodelijke gevolgen van haren misstap welhaast zal ondervinden! — Elke daad des menschen is een zaadje op den akker zijns lots, dat vroeg of laat vruchten draagt tot zijn heil of ten verderve, ten leven of ten dood!

Weldra betrokken FREDERIK en MINA te zamen eene kleine, nette woning, en leefden er geheel voor elkander, als ware 't om nimmer te scheiden. Dáár werd zij moeder, en in de zorg voor haar kind vergat zij wat er aan haar geluk nog ontbrak. De beminde vader van hare BERTHA sprak en handelde ook gelijk 't een getrouw echtgenoot en vader betaamt; hij schaamde zich harer noch de vrucht van hunne vereeniging, en zoo scheen alles te strekken om haar gelukkig te maken voor het tegenwoordige en onbekommerd voor de toekomst.

En wat deed de wereld?... Verachtte zij MINA MORTON?...? Neen, ook de wereld, anders zoo moeijelijk te verzoenen, was ten haren opzigte langmoedig. Zij had haar gedrag gadegeslagen en bespied, en scheen, na over haren val te hebben uitgepraat, niets meer te hebben aan te merken. De betrekking waarin de gevallene zich nu tot den krijgsman bevond, die eerst haar verloofde was en toen haar verleider werd, scheen der wereld natuurlijk voor te komen; althans zij deed haar beleedi-

gingen noch grieven aan, zoodat de jeugdige, door alles misleide MINA in haar lot geheel tevreden was, en niet meer, gelijk vroeger, in stilte weende, of wanneer zij uitging beschaamd voor zich zag, maar het hoofd weder ophief, en met opene oogen de blikken harer bekenden weder verdroeg, en meer en meer onbekommerd haar hart opende voor moederweelde en huiselijk geluk.

Doch, het is waar, ook alleen in hare eigene woning, of in die van hare mede door den schijn misleide ouders kon men zeker zijn haar te vinden. Aan openbare plaatsen zocht men haar te vergeefs. Zelfs wanneer zij eens wandelde was het doorgaans op de minder bezochte wegen, en niet anders dan vergezeld door FREDERIK of een harer bloedverwanten. Zulk een geheel onberispelijk en voorbeeldig leven deed de wereld, die dagelijks ander en weder versch nieuws verlangt, hare geschiedenis en bijkans haar-zelve vergeten, en FREDERIKS wapenbroeders, immers velen hunner, schenen haar te beschouwen als of zij werkelijk zijne gade ware, en bejegenden haar met de achting en onderscheiding op welke eene brave gade en huismoeder aanspraak heeft.

Zoo gingen twee jaren onbekommerd voorbij. Was FREDERIKS inkomen gering, MINA, die weinig behoeften had, wist zich met het eenvoudige te vergenoegen, en zorgde zoo veel mogelijk dat hem nimmer iets ontbrak, nooit iets hem dede gevoelen dat hij vrouw en kind te verzorgen had, zoodat hij daardoor lid kon blijven van zijne sociëteit, en aan de uitspanningen van zijne wapenbroeders en vrienden kon blijven deel nemen.

III.

Dáár verscheen FREDERIKS zoogenaamde vriend OTTO VAN CELLEN, nagenoeg zoo als de satan in het paradijs, met dit onderscheid, dat hij niet de vrouw, maar den man deed vallen. Hij kende de betrekking waarin FREDERIK en MINA tot elkander stonden, en plaatste zich tusschen hen ten verderve. Waarom? Was het jaloezij die hem dreef? Of geloofde hij niet aan liefde en deugd? Of was hij van nature geneigd om te verwoesten? Deed hij kwaad uit neiging of in onkunde? Wie zal dit raadsel verklaren? Zoo veel is zeker, dat hij FREDERIK voor een dwaas had gescholden, zoo dikwerf hij van zijne liefde voor

en getrouwheid aan MINA gesproken had. Hij spotte met diens huiselijkheid, en had meermalen reeds getracht hem tot andere gedachten te brengen. FREDERIK had zulk eenen raadsman behooren te ontwijken, en dat hij 't niet deed verwoestte zijn geluk; want elke daad draagt hare eigene vruchten. OTTO begreep dat hij ten laatsten, door omstandigheden begunstigd, triomferen moest, en ging dus voort. Daar kwam hij eensklaps op den inval om FREDERIK in te leiden bij den Baron VAN WESTENDORP, en toen dat gebeurd was, en hij gezien had welken indruk de ontmoeting van FREDERIK op het hart van Freule ANNA had gemaakt, was zijn besluit genomen: hij wilde ANNA eenen echtgenoot bezorgen en FREDERIK van zijnen hartstogt voor MINA genezen. FREDERIK werd zoo behendig en vast in zijne strikken verward, dat het hem welhaast niet meer mogelijk was zich er uit los te wikkelen. Doch wij zullen 't niet beproeven de middelen, die hij bezigde om den man, dien hij behagen vond voor Freule ANNA te bestemmen, schrede voor schrede, voet voor voet, op den weg te brengen, dien hij voor hem bereid had. Na zijne ijdelheid te hebben gestreeld wekte hij zijnen hoogmoed op, zijn verlangen naar rijkdom en het genot der weelde; bovenal zijne eerzucht. Als een andere verzoeker bragt hij hem naar den openstaanden huwelijkstempel met zijne kolommen van zilver en kapiteelen van goud, en voerde hem op de tinne en toonde hem van daar alle heerlijkheden der wereld, die de zijne konden worden wanneer hij in die wereld verschijnen zoude, niet meer als de arme Luitenant, maar als de schoonzoon van den aan schatten en invloed rijken Baron, en de beproefde had den moed noch de kracht om tot hem te zeggen: »ga weg van mij, gij satan!" maar zonk ten laatste verblind en bedwelmd als aan zijne voeten, en riep uit: »geef mij die heerlijkheden! geef ze mij!" en het lot was geworpen: de ongelukkige die hij ontëerd en bedrogen had, was veroordeeld om ook verloochend en verstooten te worden.

FREDERIK, tot dus verre zoo getrouw en opregt, werd aldus door den gewetenloozen koppelaar tot een huichelaar en meineedige gevormd. Een tijd lang nadat hij reeds het plan had vastgesteld de arme MINA aan de rijke Freule op te offeren, bleef hij nog met zijn slagtoffer wonen, en eene liefde en trouw veinzen, die hij niet meer wilde koesteren, noch gezind was te

houden. De verandering die in hem plaats had kon den scherpzienden blik der minnende vrouwe niet ontgaan. MINA werd droefgeestig en beangst. Dikwijls staarde zij hem met bezorgdheid aan, voornemens hem omtrent de verandering die zij opmerkte te ondervragen; maar telkens ontzonk haar de moed, en de vrees voor het vernemen der geheele waarheid sloot hare lippen. Hij van zijnen kant vermeed elke aanleiding tot onderzoek, en achtte zich niet sterk genoeg tegenover de tranen en beden van hare smart. Wat zou hij ook kunnen antwoorden wanneer zij na het vernemen der waarheid hem aan den band hunner vroegere liefde, aan zijne plegtige eeden van eeuwige trouw, en aan de verpligtingen jegens zijn kind, de vrucht van hunnen omgang, zoude herinneren. Die toestand echter moest eindigen toen hij als de verklaarde minnaar van Freule ANNA kon worden beschouwd. De volstrekte afzondering waarin MINA leefde, de onbekendheid harer eenvoudige familie met de gebeurtenissen in de groote wereld hadden 't hem mogelijk gemaakt zijne bezoeken ten huize des Barons voor de bedrogene geheim te doen blijven; maar het bekend worden van zijne betrekking tot MINA zou onvermijdelijk, indien zij nu bleve voortduren, hem alle kans op het bezit der rijke bruid doen verliezen. Die betrekking moest dus worden afgebroken, en de snoode VAN CELLEN bood zich lagchende aan, »om dat geval in orde te brengen."

De verwondering van MINA toen zij een bezoek van den man ontving, die haar, zij wist niet waarom, steeds afkeer had ingeboezemd, verkeerde spoedig in een doodelijken schrik, toen hij zonder omwegen haar de reden van zijne komst deed kennen. De betrekking — zeide hij — waarin zij tot FREDERIK stond, was even hopeloos als schandelijk, en kon niet anders dan behoefte en ellende ten gevolge hebben. FREDERIK was verstandig genoeg om in te zien dat zij hem in den weg stond op zijne loopbaan. Zijne rede had hem .teruggebragt van een liefdeband die de voornaamste was van alle dwaasheden. Het geluk had hem de gelegenheid geopend, om door een schitterenden echt zijne fortuin en bevordering voor altijd te verzekeren, en in het belang van MINA-zelve had hij zijne keuze bepaald. De betrekking waarin zij tot FREDERIK had gestaan, was voor altijd afgebroken; maar voor haar en haar kind zou gezorgd worden. Hij, VAN CELLEN, zou daarin voor-

zien, onder voorwaarde nogtans, dat zij geenerlei poging deed om het geluk van FREDERIK te dwarsboomen. Als zij zich dat onderwond, zou alle onderstand dadelijk worden gestaakt. Maar hij hield zich verzekerd, dat zij wijs genoeg zoude zijn om van twee kwaden het beste te kiezen, en bedenken zou, dat, indien hare pogingen FREDERIK benadeelden, zij de uitzigten zou verwoesten van een man die het wèl met haar meende; zonder nut voor haar of haar kind, vermits 't hem dán vooral niet mogelijk zoude zijn haar ooit weder te zien, of iets voor haar te doen. — MINA stond als vernietigd; zij hoorde slechts ten halve wat de rampzalige zeide, maar genoeg er van om zich doodelijk gegriefd en op het diepst beleedigd te gevoelen. Met waardigheid verzocht en gebood zij hem haar te verlaten, en toen de ellendige, heengaande, eene beurs met goud op eene nabij de deur staande tafel legde, greep zij die sidderend van verontwaardiging op, en wierp haar den onmensch, die zich verwijderde, met verachting na.

Maar de schok, dien hij haar had toegebragt, was verpletterend. Naauwelijks was hij weg, of met een gil van wanhoop zonk zij bewusteloos op den grond neder, en er verliepen uren eer 't een paar menschlievende buren, die op den gil en 't gerucht van den val waren toegeschoten, gelukken mogt haar in het leven terug te roepen. De blos van hare wangen was voor altijd verdwenen; haar ligchaam was als verstijfd en koud als marmer. Toen zij de oogen opende zag zij rond met de wildheid van den waanzin, en uitte niets dan onbestemde kreten van vertwijfeling en smart. Die vreeselijke toestand hield dagen en nachten door aan, ofschoon de liefde harer verwanten niets ontzag om haar te behouden. Meer en meer zagen de omstanders dat hare krachten afnamen en hare oogen dieper zonken. De toestand was zoo akelig, dat er niemand was die niet met reden vreesde voor haar leven, of, indien zij herstelde, voor 't verlies van haar verstand. Hoe verheugden zich allen toen zij eindelijk, uitgeput naar ziel en ligchaam, in een slaap viel, die, hoewel onrustig, evenwel lang aanhield. Haar ontwaken gaf de onervarenen die haar bewaakten eenige hoop; want de arme bedrogene toonde zich bedaard en rustig. Zij glimlachte zelfs bij wijlen, en vroeg naar haar kind en omhelsde 't teeder, en

overdekte 't met liefkozingen en kussen. Zij klaagde niet, noch morde, en sprak den naam van FREDERIK geene enkele reize uit; maar ook dat kalme en rustige was droevig om aan te zien, en in dien glimlach lag zulk een diepe weemoed, en de uitdrukking harer oogen openbaarde zoo veel verborgen smart, dat het duidelijk zigtbaar werd hoe hare inwendige gesteldheid in strijd was met hare uiterlijke. Voedsel weigerde zij volstandig; alleen de beden van hare moeder konden zoo veel verwerven, dat zij eene bete beschuits tot zich nam.

Zoo gingen er dagen voorbij, zonder dat er eenige verandering kwam in den toestand; alleenlijk merkte men op dat zij des nachts dikwerf weende; dat hare krachten steeds verminderden, en hare schoonheid snellijk verdween. Hoe zij bad om geen geneesheer te raadplegen, men besloot toch er eenen te ontbieden; maar het was te laat! Zijne kunst en wetenschap schoten hier te kort. Eene tering had MINA MORTON aangetast met zulk eene woede, dat de geneesheer verzekerde gedurende zijne veeljarige praktijk nimmer een voorbeeld van zulk eene snelle uittering ontmoet te hebben.

Weinige maanden waren voldoende om de jeugdige, schoone, van gezondheid blozende MINA geheel uitgeteerd en naauwelijks meer kenbaar te doen ten grave dalen.

IV.

De huwelijksreis was ongestoord ten einde gebragt. Het jonge echtpaar had het mooije huis in de stad betrokken, en beloofde zich van de toekomst regt gelukkige dagen. Het heden was voor hen reeds zoo schoon! ANNA's ziel vloeide over van dankbare blijdschap. De liefde voor, en zoo zij meende van haren echtgenoot, maakte haar het leven schooner dan 't haar ooit te voren had toegeschenen. FREDERIK was nog voortdurend vervuld met zijne geliefde droombeelden en hoogmoedige plannen, die hem van dag tot dag dierbaarder werden, en zoo zeer bezielden, dat zij hem verhinderd hadden tot nadenken te komen, al ware het slechts voor één enkel oogenblik. Het nieuwe van zijnen toestand en de afwisselende tooneelen, die zich in de laatste weken aan hem voordeden, hadden medegewerkt om 't hem gemakkelijk te maken

het beeld van MINA, dat zich dikwerf aan zijnen geest vertoonde, te verbannen, het verledene te vergeten, en de stem van zijn geweten tot zwijgen te brengen; of als 't gebeurde dat hij zich als gedwongen voelde aan haar te denken, dan stelde hij zich haar voor, kalm en onderworpen zoo als zij zich altijd had betoond onder lijden en teleurstellingen. Hoe weinig kende hij haar hart; hoe verkeerd beoordeelde hij haar! Van het voorwerp harer eerste liefde, van den man aan wien zij geheel haar hart geschonken, geheel haar leven toegewijd had, kon zij niet anders scheiden dan door den dood. Ja, zij was sterk geweest; want na te zijn gevallen, zonder te kunnen worden geëerd, had zij kracht gehad om het oordeel der wereld te braveren; doch het was de liefde alleen die haar zoo sterk maakte, en háre liefde rustte gehéél op die van FREDERIK. Als de fondamenten van een gebouw bezwijken, zinkt het gebouw ineen; hoe forsch eene hooge kolom zij, als haar voetstuk wegvalt stort zij neder.

Den eersten morgen na zijne terugkomst in de stad verliet FREDERIK vroegtijdig zijne woning. Het doel van die morgenwandeling was MINA MORTON. Hij wilde den onderstand dien hij haar had toegedacht, van drie tot drie maanden betalen, en den eersten termijn er van in eigen persoon aan hare woning bezorgen. Om onbekend te zijn had hij zich in een burgergewaad gekleed en zijn ronden hoed diep in de oogen gedrukt.

Hoe meer hij de welbekende buurt en zijne oude woning naderde, hoe angstiger en sneller zijn hart begon te kloppen. Was hij dáár toch niet zoo innig gelukkig geweest! Hoe vurig en opregt had hij MINA MORTON bemind!... Maar een plotselinge schrik greep hem aan, toen hij aan den hoek kwam der straat waar hij wezen moest. Het schouwspel dat zich dáár aan hem vertoonde, deed hem eene ijskoude rilling door al de leden varen. Tot wiens begrafenis werden daar toebereidselen gemaakt?! — Vóór de deur van zijne oude woning stond eene lijkkoets, en in dat huis waren de gordijnen afgenomen, en al de blinden digt. Dáár was dus het lijk dat ter aarde zou worden besteld!... Wie was de afgestorvene? Was het MINA? de verleide, verraden, verstooten MINA MORTON? Die vragen bestormden hem en joegen hem angst en schrik aan. — Hij schreed langzaam voort, en bleef toen op een

kleinen afstand staan, en zag onderzoekend rond of er niet iemand ware, die hij gerust kon aanspreken. Daar naderde eene vrouw, wier trekken hem geheel onbekend waren, en nu vroeg hij, schijnbaar onverschillig:

— Wie is de doode die men daar zal begraven?

— Och, Mijnheer! — antwoordde de aangesprokene op den toon van diep medelijden — dat is de arme Jufvrouw MINA MORTON. Eene maand of wat geleden was zij nog zoo gezond en frisch als iemand zijn kan, en de schoonste uit de heele buurt; maar zij heeft verkeering gehad met een Officier, die haar tot moeder maakte en niet kon trouwen omdat zij niet konden storten. Daar heeft ze — die anders onbesproken was — meê gehuisd op dat bovenhuis. Haar kind is beeldschoon en engelachtig lief, en zij leefde zoo stil en tevreden, dat ieder gedacht zou hebben dat zij getrouwd was. Maar de slechte kerel, die haar verleid had, en op wiens eerlijkheid en trouw zij kasteelen bouwde — ik geloof dat hij NOGEMANS heet! — heeft haar schandelijk verlaten, en is met eene andere getrouwd; eene leelijke manke Freule, die véél geld heeft. Van het oogenblik af waarop een andere fielt haar is komen zeggen, dat die NOGEMANS haar verliet, en reeds op trouwen stond, heeft zij de tering gekregen, waaraan zij, nu vier dagen geleden, is gestorven. De ellendige bedrieger zal er vroeg of laat zijn loon wel voor krijgen, daar ben ik zeker van!

— En dat is nog al een Luitenant! dat heet nog al een man van eer! — voegde eene tweede vrouw er bij, die wat nader was gekomen om te luisteren. — Als ik als de Koning was zou ik zulke eerlooze bedriegers laten wegjagen; 't is zonde en schande!

— Ja, 't is een treurig geval — hernam de eerste vrouw — zij was zulk een engel, en 't geluk van de heele familie is verwoest; hare ouders en zusters zijn niet te troosten.

— Daar komt de kist! — sprak toen weêr de tweede vrouw, terwijl zij wat naderbij ging even als de andere toeschouwers, om de kist beter te kunnen zien.

— De kist! — herhaalde FREDERIK in zich-zelven op eene wijze, dat hij schrok van zijne eigen stem. Gelukkig voor hem dat hij nu weêr alleen stond, want het zou hem niet mogelijk zijn geweest zijne ontroering voor de blikken der omstanders

te verbergen. Het was als of de grond hem ontzonk toen hij de kist zag die nu het overschot bevatte van haar die hij boven alles had lief gehad; die hij had onteerd en daarna vermoord! In zijne verbijstering dacht hij de kist te zien opengaan en de uitgeteerde gedaante van zijn slagtoffer zich daarin oprigten, en de handen naar hem uitstrekken om hem te vloeken. — Een koud zweet biggelde langs zijn gelaat, en de krachten begaven hem zoo, dat hij zich aan een hek moest vasthouden om niet op de plaats waar hij stond neder te storten.

Het naderen van den stoet en het luide gesnik van den vader der geliefde doode gaven hem 't bewustzijn weder. De vreeze van herkend te zullen worden deed hem de noodlottige plek verlaten; zijn hoed nog dieper in de oogen drukkende snelde hij voort. Als in waanzin doorliep hij de straten, en toen hij zijne woning had bereikt, slaakte de bediende die hem de deur opende een kreet van ontsteltenis over de bleekheid en wildheid van het gelaat, en den wankelenden tred zijns meesters. Hij wilde hem ondersteunen, maar FREDERIK stiet hem ruw van zich af, en ging den trap op, en naar zijne kamer; waar hij op een stoel nedervallende, de handen wrong, en uitriep:

— Dood! Zij is dood! en ik ben haar moordenaar! MINA dood! En wat is er van het kind geworden! Wát van de lieve BERTHA! — o Mijn God! Mijn God!

Mevrouw NOGEMANS, door den bediende van den toestand onderrigt waarin haar echtgenoot was te huis gekomen, spoedde zich naar boven en trad angstig de kamer binnen; maar FREDERIK zag haar als met afschuw aan, en bedekte zijn gelaat met de beide handen, en toen zij die aanvatte stiet hij haar woest van zich af, en zeide:

— Ga weg! ga van mij weg! Ook *gij* hebt er schuld aan, *gij!* en de gevloekte VAN CELLEN, mijn zoogenaamde vriend; de verrader, die mij verleid heeft! Gij beide hebt deel aan haren dood! Niet *ik* alleen; neen, ook gij beide!

Mevrouw NOGEMANS stond als verpletterd en wist niet wat zij denken moest, ofschoon zij ten volle begreep dat er iets vreeselijks moest zijn gebeurd, waarin ook zij, hoewel onschuldig, was betrokken. Er verliep eenige tijd eer zij een woord kon uitbrengen, en toen zij eenigzins tot zich-zelve was gekomen, vroeg zij zachtmoedig en deelnemend:

— Wie is er dood, FREDERIK? en wat is het dat u zoo ontsteld maakt?

Die vraag, met zoo veel liefde en zachtheid uitgesproken, bragt hem tot nadenken en inzigt dat hij op het punt was geweest een geheim te verraden, hetwelk zijn belang hem gebood te verbergen, en dat hij zijne gade medepligtig noemde aan een geval haar ten eenemale onbekend. Hij vatte hare handen, en zag haar aan, en geheel de uitdrukking van haar goedig gelaat verteederde hem, zoodat hij uitbarstte in tranen en het hoofd afgemat op de borst liet zinken. ANNA was innig bewogen en weende met hem, en sprak hem moed en troost in, en herhaalde hare bekommerde vragen over de oorzaak van zijn leed, maar hij gaf geene dan ontwijkende antwoorden, en achtte zich gelukkig, dat de haar eigene kieschheid het onderzoek, dat hem in verlegenheid bragt, niet voortzette, en zij zich voldaan toonde met hetgeen hij zeide; ofschoon een ontzettend vermoeden in haar was opgerezen. Zij had de laatste woorden van zijne klagte gehoord, en vroeg in stilte zich af: waarom riep hij om dat kind, om die lieve BERTHA? Ook de verwensching van VAN CELLEN hief een gedeelte op van den sluijer waaronder het geheim verborgen lag, dat zij gemakkelijk gissen, doch niet zonder hulpe geheel ontraadselen kon.

Op FREDERIKS verzoek om hem alleen te laten, ging zij naar hare eigene kamer. Daár gaven bittere tranen lucht aan de gewaarwordingen die haar vervulden, en een vurig gebed schonk haar kracht, om zich voor te bereiden tot een naderend, langdurig lijden; want een angstig voorgevoel voorspelde haar dat het huwelijksheil, waarin zij eenige weken zich zoo gelukkig had gevoeld, voor altijd vernietigd was, en eene stem, die zich niet smoren liet, fluisterde haar in dat zware beproevingen haar zouden wachten. De edele vrouw, die nu in de gelegenheid zou gesteld worden om de grootheid van hare ziel en al het voortreffelijke van haar hart ten toon te spreiden, nam een grootmoedig besluit, en sprak tot zich-zelve:

— Ik zal zijn naam niet voor de wereld te schande maken. Wat er ook gebeurd moge zijn, ik zal 't zoo veel mogelijk bedekken; inzonderheid voor mijn grijzen vader, die het ongeluk van zijn kind besterven zou. — Zoo veel ik vermag zal ik hem gelukkig maken, en ofschoon ik moet twijfelen of hij mij ooit heeft bemind, wil ik mijne liefde voor hem zoo veel doenlijk aankweeken. — En al ware hij nu de achting die ik hem toedroeg onwaardig..... de liefde vermag veel; oneindig veel! — Met zulke voornemens zocht zij hare toevlugt in het gebed, en vond er troost en sterkte in. — Kon zij ook wel betere wapenen aangorden dan die des geloofs, om tot den strijd die haar wachtte gereed te zijn?

Helaas, het was geen valsche profeet die ANNA eene zoo treurige toekomst voorspelde: zij zou er weldra de zekerheid van erlangen. De zon van haar geluk begon reeds in haren opgang te tanen; teleurstellingen zouden op teleurstellingen volgen; tranen en zuchten zouden elkander verdringen.

Toen FREDERIK weder alleen was, verzonk hij in een akelig gepeins, waaruit niets hem wekken kon; zelfs niet het onbedacht geluid van zijne eigene stem, die van tijd tot tijd kreten slaakte, of wanhopende uitroepen deed, die méér behelsden, dan hij voornemens kon zijn te openbaren.

Het was reeds diep in den nacht, eer de trouwe, zachtmoedige ANNA er in slagen mogt hem te bewegen om de kamerdeur, welke hij gesloten had, te openen en zich ter rust te begeven. Wel had hij behoefte aan die rust; want zijne krachten waren uitgeput en zijn geest was verstompt, en toch duurde het nog lang eer de slaap zich over hem ontfermde, en eene, hoewel dikwijls afgebroken sluimering hem eenige verademing schonk.

Den volgenden morgen scheen de storm in zijn binnenste te hebben uitgewoed, althans hij poogde van toen af zich kalm te toonen en zelfs vrolijk te schijnen, om zijne gade het gebeurde te doen vergeten. ANNA hield zich als of 't hem volkomen gelukte haar te misleiden; maar in zijne ziel lezende bespeurde zij maar al te wel dat zijne vroegere opgeruimdheid was verdwenen, en met elken dag meer plaats maakte voor sombere afgetrokkenheid. Onafgebroken peinsde de trouwe gade op nieuwe middelen om hem de verloren rust en vrede weêr te geven; doch te vergeefs, omdat zij de bron niet kende waaruit zijn inwendig lijden ontsproot. Het baatte niet of zij feesten gaf, en zorgde dat de zetels rondom den huiselijken disch dagelijks met aangename gasten bezet waren; evenmin dat zij in miniatuur wedrennen instelde en tot jagtpartijën aanmoedigde; nog minder dat zij geene schatten ontzag om hare boekerij met de fraaiste en kostbaarste werken, en hare schilderij-verzameling met stukken van de voornaamste meesters te verrijken. FREDERIK had slechter moeten zijn dan hij van nature was, om al die liefdeblijken niet op te merken, en te trachten een voorkomen aan te nemen van welbehagen en tevredenheid; maar dit laatste gelukte hem kwalijk, en zoo ras zij zich omwendde, of zijn geest niet bepaaldelijk werd bezig gehouden, kwamen er donkere trekken op zijn gelaat en in zijn blik eene vreemde schuwe uitdrukking, die weinig geschikt was om harten voor hem in te nemen, of vertrouwen in te boezemen. De menschenkenner kon 't hem aanzien, dat er herinneringen waren die hem folterden; dat hij, ofschoon straffeloos voor de balie des openbaren regts, dagelijks, ieder uur, elke minuut als het ware geplaatst werd voor eene onzigtbare, onverbiddelijk gestrenge regtbank, en dat er een wrekende geest rondom hem zweefde, die elke bloem van genot of genoegen, zoodra zij voor hem opkwam, meêdoogenloos van den stengel sloeg, of wanneer zij, door de liefde elders geplukt, hem werd aangeboden, met onbarmhartige vingeren ontbladerde. — De wroeging verteerde hem inwendig en maakte 't onmogelijk dat hij ooit weder gelukkig wierd. Zoo was hij inderdaad meer te beklagen dan MINA, die rust in het graf genoot, terwijl hij veroordeeld was om gedurende een lang leven door zijn ontwaakt en niet te verzoenen ge-

weten gemarteld te worden. Ook gingen — uitgezonderd de weelde die hem omgaf — de vruchten van zijn bedrog, inzonderheid die waarmede zijne eerzucht zich had gevleid, voor hem verloren. Hij vroeg en bekwam zijn ontslag uit de dienst; schijnbaar voor de wereld omdat hij wilde leven eeniglijk voor het genoegen des huisgezins en het geluk der liefde; maar inderdaad omdat ook de regtbank der eer en regtschapenheid hem beoordeeld en verwezen had tot verachting en ban. Toen hij eenige dagen na zijne terugkomst van de huwelijksreize in de sociëteit het gezelschap weder zocht van zijne wapenbroeders, ging er een honend gemompel onder hen op, en menig blik mat hem van onder tot boven, of bleef strak op hem gevestigd; een vriend zelfs wien hij de hand wilde geven, keerde hem den rug toe, en toen hij plaats nam bij eenigen stonden zij met onverholen minachting op. Aan dat gevolg van zijne snoode handeling had hij niet gedacht en sidderde; hoe gaarne zou hij voor de helft van zijn vermogen hunne verloren achting hebben teruggekocht. In dien toestand bleef hem niets over dan òf zijn ontslag te nemen, òf elken beleediger reden te vragen met de pistool of den degen in de hand. Ontbrak hem tot dit laatste welligt de moed? Geenszins, en hij vroeg opheldering aan dien zijner wapenbroeders, met wien hij meer bijzonder was bevriend geweest; maar toen deze hem met een onverschilligen blik ijskoud antwoordde: »denk maar aan MINA MORTON!" stond hij als verlamd door zijn eigen gevoel, dat hem onwaardig verklaarde tot het vragen van reden aan mannen van eer, en tot het dragen der épaulet, die hij — laf door zijne wroeging — vreesde dat hem vroeg of laat door dezen of genen van den schouder kon worden gerukt en voor de voeten geworpen. Hij verdroeg derhalve den hem aangedanen hoon, en verliet de sociëteit om er nooit in weder te keeren, en verzocht om zijn ontslag; dat hij ontving, terwijl hij God dankte dat het gebeurde (immers zoo scheen het) was verborgen gebleven voor zijne gade.

In den toestand waarin ANNA verkeerde, was 't voor haar eene regt treurige gebeurtenis dat zij haren vader door den dood verloor. Hij had zich na haar huwelijk geheel van de wereld teruggetrokken en stierf, na eene korte, maar hevige ongesteldheid, in hare armen; gelukkig nog geheel onbekend met het lijden dat zijne eenige, innig geliefde dochter de ziel vaneen reet. In de laatste uren zijns levens sprak hij nog van zijne vreugde over haar geluk, en bad zegen af over haren echt, en beval haar aan in de bescherming en teedere zorgen van haren echtgenoot, die bij dit tooneel zich-zelven in zijn hart verwenschte. Hoe opregt treurde zij over het verlies van den getrouwen en goeden vader en opvoeder; den eenigen op de aarde aan wiens liefde voor haar zij niet behoefde te twijfelen. Zij was zijne eenige erfgename, maar wat gold haar de vrije beschikking over dat onmetelijk vermogen, bij de diepe armoede aan hartelijke gehechtheid die zij rondom haar gevoelde. Maar ook nu weder zocht en vond

zij troost in de Godsdienst, en poogde zij door geloof en liefde alles te overwinnen.

De dag brak aan waarop de begrafenis van MINA MORTON verjaarde, en FREDERIK vertoonde in allerlei teekenen en daden van vertwijfeling en hartstogtelijke smart eene herhaling der tooneelen van den eersten schrikkelijken morgen, dien ANNA met regt als den ongelukkigsten van haar leven beschouwde. Hij sloot zich andermaal op en weigerde evenzeer voedsel als troost. Grievend was het haar toen nog altijd onkundig te zijn gebleven van de ware oorzaak van dat lijden, hetwelk FREDERIK als verteerde en alle levensgenot benam; zij besloot derhalve de zaak te onderzoeken, en niet te rusten eer zij er geheel mede bekend zou zijn geworden. Dat voornemen bragt zij ten uitvoer, en nu zij eenmaal onderzocht vernam zij spoedig de volle treurige waarheid, die haar met huivering aan het verledene deed denken, en met angst vervulde voor de toekomst. Maar ook nu peinsde de edele ziel slechts op middelen om het kwaad — waaraan zij, hoewel geheel onschuldig, deel had, ja, waarvan zij-zelve het slagtoffer was — zoo veel zij vermogt, weder goed te maken. Ofschoon zij den man moest verachten, die heilige banden verbrak, en heilige pligten van zich afwierp, en haar gevoelens voorhuichelde die hij nimmer gekoesterd had, alles om maar meester te worden van hare fortuin; zij onderdrukte grootmoedig haren afkeer van zijne handelingen, en hoorde naar geene andere stem dan die van het medelijden. FREDERIK toch was zoo regt ongelukkig, en zij beklaagde hem uit den grond van haar hart, dat zich toch ook te goeder trouw en geheel aan hem verbonden had. Was hij niet haar echtgenoot, en had zij niet voor het oog van God beloofd hem zoo gelukkig te zullen maken als haar mogelijk zoude zijn! Zoo hij gezondigd, en zijne medezondaresse niet behouden maar verstooten en gedood had, hoe groot was ook niet zijne smart en wroeging, en indien hij haarzelve tot een offer had gemaakt van zijne heb- en eerzucht; zij wilde toch geene wrake oefenen dan die welke JEZUS den Christenen had geboden.

De grootmoedige en liefdevolle vrouw besloot weldra tot een stap tot welken vele harer zusteren niet zouden zijn in staat geweest. Zij begaf zich naar de familie MORTON, en verzocht, en bad, en smeekte ten laatste met zaâmgevouwen handen, dat aan haar het kind mogt worden afgestaan, waarvan haar echtgenoot erkende de vader te zijn. Zij zwoer schreijende en met opgeheven hand voor BERTHA eene trouwhartige moeder te zullen zijn; indien men wilde toestaan, dat zij opgroeide onder de oogen haars vaders die haar lief had, en alleen door het bezit zijner dochter de verloren rust zou kunnen wedervinden, omdat hij dan aan haar ten minste voor een gedeelte konde vergoeden wat hij aan hare moeder misdeed: — BERTHA zou dan ook hare erfgename worden, en een naam dragen, dien zij nog niet bezat; maar alles was vruchteloos. De familie MORTON dacht aan den duur gezworen eed bij het sterfbed van MINA en bleef onverzettelijk, al werd zij

ook geroerd door de tranen van ANNA, en al stond zij ook verbaasd over haar edel gedrag, en al lachten ook BERTHA's rijke toekomst en gewettigde naam haar welgevallig aan. Door die standvastigheid zag de ongelukkige ANNA de laatste hoop, die zij gekoesterd had, en van wier vervulling zij alles goeds verwacht had, voor altijd vernietigd.

FREDERIK droeg kennis van haren stap en verbeidde hare terugkomst met angst. De teleurstelling zoo duidelijk op haar gelaat zigtbaar, gaf hem den uitslag van haar pogen reeds te kennen nog eer zij in staat was hem die mede te deelen. Smart en vertwijfeling overmeesterden hem, en hij zonk magteloos in hare armen en weende bitterlijk. ANNA weende met hem. Helaas, zij had er wel reden toe. Beklagenswaardig slagtoffer van snoode misleiding, ging zij eene duistere toekomst te gemoet. Rang en rijkdom hadden haar geene rozen gebaard; zij trad bestendig op doornen.

Dagen, maanden, jaren gingen arm aan geluk en vreugde voorbij. FREDERIK, altijd gemarteld door wroeging en naberouw, was een waar beeld van ellende. Hoewel nog in den vollen bloei des mannelijken leeftijds, had hij reeds het voorkomen van een grijsaard. Zijn hair was wit, en zijne wangen waren bleek en ingevallen; zijne krachten verbroken; zijne geestvermogens verdoofd. ANNA, zoo edel van hart als rein van geweten, ging, behalve onder zijn en haar zielelijden, ook nog onder de ligchamelijke smarten eener slepende kwale gebukt. Hare gedaante en kracht verminderden dagelijks; maar zij verlangde naar de ontbinding, en hare ziel was geheel los van de aarde, die voor haar zoo weinig vreugde had voortgebragt. Zij had de oefenschool des lijdens doorloopen en zich gevormd voor een beter leven. Het kruis haar opgelegd had zij gewillig gedragen, en hoe drukkend haar de last somtijds ware geweest, zij had niet gemord. Als eene ware beproefde Christinne verbeidde zij nu met geloof en vertrouwen de standverwisseling, die haar zou doen ingaan in het Huis des Vaders waar vele woningen zijn.

Toen het plegtige uur der scheiding was aangebroken wenkte zij FREDERIK, en zeide hem met kalmte, dat zij haar einde voelde naderen.

— Vergeving, ANNA! Vergeving! — snikte hij op een hartverscheurenden toon — ik heb uwe levensdagen verbitterd, uwe stervensstonde vervroegd. Vergeving, ANNA! voor al het kwaad en leed dat ik u gedaan heb!

De stervende zag hem weemoedig aan, en glimlachte met hemelsche zachtmoedigheid. Toen vatte zij zijne hand en drukte die zoo veel als zij vermogt, en sprak:

— Ik vergeef u alles; gelijk ik hoop dat God ook mij om CHRISTUS' wille alles moge vergeven. Wees getroost en schep moed! — ik zal in den hemel voor u bidden!

— Voor mij is hier vrede noch rust — snikte FREDERIK — ik heb te zwaar gezondigd! Twee slagtoffers van mijne schuld volgen elkander in het graf, en mijne dochter heeft geleerd mij te haten en te verachten!

— Arme FREDERIK! — stamelde de stervende, terwijl haar reeds beneveld oog door tranen bevochtigd werd. — Arme FREDERIK! God zal u genadig zijn, als gij maar bidt en maar vrede zoekt aan den voet van het kruis!

— De dood alléén kan mij rust aanbrengen! Ach, ANNA! mogt ik u volgen, dan ware het lijden voorbij, dat, zonder u, mij te zwaar is. Hoe duizelt mijn brein en hoe brandt 't in mijn hart als een verterend vuur! Hoe zal ik kunnen leven zonder u, die mij snooden zondaar door uwe liefde hebt opgerigt en staande gehouden. o Dat uw loon groot zij, dierbare ANNA! Engel mijner behoudenis! God vergelde u wat gij gedaan hebt om mij te troosten en tot redding van mijne ziel!

— Gij martelt u te veel, FREDERIK! gij hebt lang en zwaar geboet; doch er zal een einde aan komen. Ik zeg het u: er zal een einde aan komen. Bidt maar vurig! CHRISTUS heeft zondaren vrijgekocht! — CHRISTUS heeft ook voor u geleden! — Ik zie Hem! Hij komt!...

Toen ontvlood de gelouterde ziel haar stoffelijk omhulsel: de lijderesse was tot de vreugde des hemels ingegaan.

— Arme martelares! — zuchtte FREDERIK, toen hij den volgenden dag een laatsten kus op het koude voorhoofd drukte. — Arme martelares! Tweede slagtoffer van gevloekte koppelarij!... En ben ik-zelf niet het derde?!... Wee! over hem die zich tusschen mij en MINA plaatste, en de rust van drie zielen, de vreugde van drie levens heeft verwoest!

In ANNA verloor FREDERIK het eenige wezen dat hem beminde, troostte en beschermde. Hij stond nu geheel alleen, maar ook nu eerst begon hij hare geheele waarde te beseffen. Nu eerst zag hij in, welk een edel hart en grootmoedig karakter zij bezeten had; maar hoe meer hij dat inzag, des te meer drukte hem het verwijt, haar niet naar waarde geschat, hare liefde en trouw met valschheid en ondank vergolden te hebben. Zoo wisselden wroeging en berouw elkander af in zijn binnenste, en in treurige eenzaamheid gingen zijne dagen voorbij. Wat boeide hem dan nog aan de aarde? Ach, er bestond nog één wezen dat hem aan het leven hechtte; hij had eene dochter; eene dochter die hij lief had; hoewel zij hem nimmer den vadernaam schonk, en hem als eene vreemde voorbijging. Hij had haar eenmaal van zich gestooten... nu, erfgenaam van het grootste gedeelte der schatten van ANNA, zou hij dat alles gaarne onder de armen verdeelen als hij daardoor zich de kinderlijke genegenheid van zijne dochter verwerven kon. Maar geen weg stond hem open tot dit geluk; hij had het vaderlijk regt op zijn kind verbeurd, en dat kind-zelf had hem leeren haten en verachten door de getrouwheid harer opvoeders aan den eed hun door hare stervende moeder opgelegd.

Eén regt nogtans bezat hij dat niemand hem betwisten kon: het regt van haar in stilte lief te hebben, en van dat regt maakte hij ten volle gebruik. Hare beeldtenis vervulde zijne geheele ziel; zijne gedachten waren bestendig met haar bezig.

Zij werd zijn afgod, hem dierbaar boven alles, en met wellust sloeg hij hare schoone ontwikkeling gade. Het was aandoenlijk te zien hoe hij dagelijks op eenen afstand de schreden van BERTHA volgde, als zij naar de school ging, of er uit kwam, of hij haar elders ontmoette. Geene enkele van hare bewegingen ontging daar zijn vaderlijk oog, vaak door tranen bevocht. Eens, zich-zelven geen meester zijnde, waagde hij 't zelfs haar aan te spreken, en bij de handen te vatten, en een kus te geven; maar BERTHA weende en gilde van angst, en zag hem van toen af niet zonder ongerustheid. En toch gedurende alle de jaren dat zij ter schole ging, zag zij dagelijks den bleeken mageren heer, die haar toen zij zeven jaren oud was dien kus had gegeven; en toen zij den jonkvrouwelijken leeftijd was ingetreden, zag zij hem nog altijd als zij op de straat verscheen in hare nabijheid. Maar nu was 't haar gezegd, en zij wist het dat die heer de man was voor wien men van kindsbeen af haar onophoudelijk afkeer had ingeboezemd; de man dien zij beschouwen moest als den moordenaar van hare ongelukkige moeder. Maar in weerwil van dat alles gevoelde zij nu een innig medelijden met hem en zijne verlatenheid, die zij volkomen begreep. Zij las het in zijne oogen, dat hij haar onuitsprekelijk lief had, en voelde zich tot hem aangetrokken, en het was haar als of eene inwendige stem voor hem pleitte, en haar gebood om, indien hij haar groeten mogt, zijnen groet met kinderlijke liefde te beantwoorden. De gedachte dat zij maar ten halve weeze was, dat zij eenen vader had, die haar blijkbaar beminde, was haar dierbaar, en in spijt van alle verbod was zij dikwijls geneigd om naar hem toe te snellen en hem te zeggen, dat zij hem beklaagde, en niet haten kon; maar de gehoorzaamheid aan, en de dankbaarheid jegens hen die haar van de kindsheid af verpleegd, verzorgd, opgevoed en beschermd hadden, hielden haar terug. Dikwerf echter bad zij God en hare zoo zij vertrouwde zalige moeder om vergiffenis voor dien vader, en om 't geluk eenmaal voor hem te mogen zijn wat de dochter voor haren vader behoort te wezen.

Allen die MINA MORTON gekend hadden waren getroffen door de sprekende gelijkenis van BERTHA op hare moeder: zij was even zoo schoon, bevallig en beminnelijk als deze geweest was, en het ontbrak haar dan ook niet aan aanbidders, die zij echter zelve niet opmerkte. Met zin en ziel was zij, zonder ook dát zelve te weten, verbonden aan eenen speelmakker van hare jeugd; nu een knap, braaf en bekwaam jongeling, beminnelijk van voorkomen, maar nog beminnelijker van hart en karakter. Hij verzocht om hare hand, en werd met haar verloofd, en ieder zag het jonge paar met welgevallen, en wie een zoon had wenschte hem zulk eene gade, en wie eene dochter had wenschte haar zulk eenen man. ROBBERT ANDERSEN behoorde tot den burgerstand en was in nederigheid opgevoed. Als knaapje had hij BERTHA lief gehad als eene zuster, en nu, zonder naar hare afkomst te vragen, die hij kende, was zijn eenigste wensch haar zoo gelukkig te

maken als hij kon, wèl verzekerd dat hij-zelf gelukkig zou worden door haar te bezitten.

Maar ROBBERT ANDERSEN bezat middelen en uitzigten genoeg, om met gerustheid zich als hoofd van een gezin te vestigen, en sprak weldra van de echtverbindtenis, die hij wenschte dat spoedig het zegel drukte op zijne betrekking tot de geliefde van zijn hart. En nu ontstond er in het gemoed der teedere BERTHA een hevige strijd. Had zij niet eenen vader, en gaf die vader — hoewel van haar gescheiden — haar niet de ondubbelzinnigste bewijzen van eene genegenheid, die wel door hare opvoeders versmaad werd, maar evenmin voor de wereld als voor haar-zelve een geheim was? Zou zij dan nu den gewigtigsten stap van haar leven doen als vaderloos en ook met versmading van zijnen naam en van zijne liefde? — Zou hare moeder dat gewild hebben, indien zij nog leefde? De eed dien zij van hare ouders, broeders en zusters gevergd had, bond dezen; maar bond hij ook haar? Neen. Zoo ver had hare moeder-zelve het verbod niet uitgestrekt, en indien zij haren vader, die haar zocht, bleve versmaden, ging zij dan niet verder dan hare moeder-zelve gewild had, die toch zeker de stem der Natuur en des bloeds niet in de borst van haar kind had willen verstikken? — Die strijd kostte haar vele tranen; maar zij bad vurig tot God, en hoe vuriger zij bad, des te levendiger en inniger werd haar gevoel voor den man, die ongelukkig en verlaten — dat wist ieder — omzwierf, en haar vader was. Eindelijk vatte zij moeds genoeg om er over te spreken met hare verwanten. De tegenstand dien zij ontmoette was groot en hevig; maar het was als of een hoogere geest haar toerustte met eene welsprekendheid, die alle tegenwerpingen ontzenuwde. Eindelijk, half overtuigd, half uit beginselen van eer en belang, zwegen hare verwanten, en lieten haar vrijheid om te handelen overeenkomstig de inspraak van haar gemoed, die zeker was de inspraak des bloeds; maar ook — het godsdienstig gevoel erkende zulks — eene inspraak van God konde zijn, tot redding van eenen mensch, die zwaar had gezondigd, maar ook zwaar had geboet, en — ook dát was bekend — rust had gezocht in die boete op welke vergiffenis is toegezegd.

Nog denzelfden middag ontving FREDERIK NOGEMANS een brief, die hem van vreugde en aandoening bijkans waanzinnig deed worden. De brief was kort en nog eenigzins gedwongen, maar hij was van BERTHA. Zij gaf hem daarin kennis van hare, onder aanroeping des Allerhoogsten voorgenomen echtverbindtenis, en dat zij, uit aanmerking van de betrekking in welke zij vernomen had tot hem te staan, de behoefte die zij in haar hart gevoeld had om hem daarin te kennen, niet had kunnen onderdrukken, maar daaraan nu toegaf, met voorkennis van hare erkende bloedverwanten, en onder vurige beden tot God voor zijne rust en geluk.

Die brief was nog niet lang verzonden geweest toen BERTHA reeds het antwoord ontving, waarin zij onder den voor haar nieuwen, hartroerenden naam: »Mijn dierbaar kind!" werd

aangesproken. Het duurde lang eer zij, door hare tranen heen, kon onderscheiden wat er verder geschreven stond. Blijkbaar tot in het diepst der ziel bewogen, smeekte hij haar zoo vurig, dat al zijn aardsch en hemelsch heil er aan verbonden scheen, om zich met hem te willen verzoenen, en zijn kind te zijn niet alleen in naam, maar ook wettig en in waarheid. Hij schetste haar zijn berouw en lijden met zulke levendige kleuren, dat het niet mogelijk was er onverschillig bij te blijven, en dat de gevoelige BERTHA, in wier hart de stem der Natuur zich nu met vollen nadruk verhief, op de knieën zonk, om te danken voor het besluit, dat zij nu achtte haar uit den hemel te zijn ingegeven, en — ook voor het geluk, hare moeder geëerd te zien, en zelve door haren vader te worden erkend, en diens naam te zullen dragen. — Deze brief miste ook zijne uitwerking niet bij hare bloedverwanten. En toen zij hun nu vergunning verzocht, om den man die haar zijn »dierbaar kind" noemde, en als zoodanig wettig erkennen wilde, ook als kind aan te spreken, had zij nog wel te worstelen met den ingewortelden haat van sommigen; maar zij eindigde toch met volkomen te zegepralen. Slechts ééne voorwaarde werd haar opgelegd; namelijk, dat zij niet het eerst naar de woning van haren vader zoude gaan, maar dien bij hen zou noodigen. Opgetogen omhelsde zij allen en dankte hen innig, en greep toen eene pen op en schreef zoo als haar hart dat ingaf:

»Vader! kom tot ons! állen zullen zich met u verzoenen!

Uwe gelukkige dochter."

Toen FREDERIK die zielvolle, voor hem heugelijke regels gelezen had, bezweek hij schier van vreugde. Onze pen is te zwak om te zeggen wát er in hem omging, bij 't verkrijgen van dat twintig jaren lang vruchteloos afgesmeekt geluk, dat hem nu ten deel viel door de edele gevoelens en de liefde van zijne dochter-zelve. »Vader! kom tot ons! állen zullen zich met u verzoenen! Uwe gelukkige dochter!" — Vijftigmalen herhaalde hij dat, eer hij eenigzins tot bedaren kwam. — »Zij heeft mij vader genoemd! — Uwe gelukkige dochter! — zegt zij. — Vrede zal er tusschen ons heerschen! Mijne vijanden zullen mijne vrienden worden!" — riep hij uit, en eindelijk met den brief in de zaâmgevouwen handen opgeheven, viel ook hij op de knieën en dankte.

Toen hij gedankt had rees hij op, om terstond te gaan; want geen oogenblik langer wilde hij 't genot van zijn geluk vertragen. En toch was 't als of hij aarzelde, want hij moest al zijne krachten verzamelen: eene geweldige ontroering greep hem aan; zijne schreden wankelden; het spraakvermogen scheen hem als benomen.

Ook al de leden van de familie MORTON die bijeen waren, gevoelden bij 't wachten op zijne komst ééne zelfde ontroering. Twintig jaren waren er na de eerste ontmoeting verloopen, maar al het gebeurde stond nog zoo levendig voor ieders geest alsof het eerst gisteren gebeurd ware. Elk moest zich geweld aandoen om aan de verzoening te denken en den haat te smo-

ren, zoo lang met reden en zelfs planmatig gevoed. BERTHA wist naauwelijks wat er rondom haar gebeurde; haar boezem zwoegde zoo wel van angst als van blijdschap. Onrust en verlangen gunden haar niet op ééne plaats rust te vinden; zij bevond zich nu hier, dan dáár; in het eene oogenblik gloeiden haar de wangen, in het andere waren zij marmerbleek en koud. Het was of zij den tijd te gelijk wilde voortdrijven en vertragen.

FREDERIK kwam eindelijk, en toen hij was aangemeld ging de oudste der MORTONS hem te gemoet, en toen deze zijn wankelenden tred en hevige ontroering zag, ondersteunde hij hem welwillend en geleidde hem zoo in de huiskamer. Dáár bevonden zich allen behalve BERTHA, die bij het naderen haars vaders in eene andere kamer als gevlugt was. Niet een der aanwezigen bleef in gebreke de hem toegestoken hand te vatten, en met mededoogen te drukken en een woord van vergeving te stamelen. Zij hadden geweifeld tusschen liefde en haat; de aanblik van FREDERIK overwon den laatsten geheel en voor altijd. Hij zag er zoo beklagenswaardig en lijdend uit, dat zij er diep door bewogen werden en met en om hem weenden. De stilte die er eene poos heerschte, was indrukwekkend; men hoorde niets dan het hijgen van den boezem van FREDERIK. Hij had nog geen woord gesproken; maar schreijend zich nedergezet op den hem aangeboden stoel, terwijl hij 't gelaat met zijne handen bedekte. Eindelijk rigtte hij zich op, zag met zoekende blikken rond, en vroeg: — En BERTHA! waar is zij?

— Ik zal u bij haar brengen — antwoordde de oudste MORTON, en bood hem andermaal zijnen arm aan. Nu opende men de deur van het aangrenzend vertrek, en hij vervolgde: — Dáár zult gij ze vinden! — Een zacht gesnik werd weldra gehoord; het was van BERTHA die aan het einde der kamer stond bevende en weenende, terwijl zij moed noch kracht bezat om naderbij te komen. En ook FREDERIK stond als aan den grond genageld; want zoo als hij zijne dochter daar vóór zich zag geleek zij zoo volkomen op hare moeder, dat 't hem in zijne ontroering was als of MINA-zelve hem verscheen, en het bloed stolde hem bijkans in de aderen. De oudste MORTON, beider ontsteltenis ziende, begreep dat het tijd werd tusschen beide te komen, en vatte BERTHA bij de hand, en geleidde haar tot FREDERIK; doch op hetzelfde oogenblik viel deze, zonder een woord of kreet te uiten, bewusteloos neder voor de voeten van zijn kind. De schrik hergaf BERTHA het bewustzijn en het spraakvermogen. — Vader! dierbare vader! o God hij sterft! — riep zij hartstogtelijk uit, terwijl zij naast hem nederknielde, zijn hoofd oprigtte en zijn gelaat met tranen overdekte. — Kom tot u-zelven, lieve vader! — vervolgde zij — alles zal vergeten en vergeven zijn! Ik zal u liefhebben en uw kind zijn! Wij zullen allen gelukkig worden!

Het duurde lang eer de pogingen om hem te doen bekomen, mogten gelukken, en toen hij de oogen weder opende, BERTHA

aanschouwde, hare stem hoorde, en hare bewijzen van liefde ontwaarde, barstte hij in tranen uit, sloot haar met geestdrift in de armen, en kuste haar teederlijk. — o Mijn God, heb dank! — riep hij uit — heb dank! ik heb mijn kind wedergevonden, mijn eenigste lang gemiste schat op de aarde! — Wilt gij mij vergiffenis schenken? — vervolgde hij, BERTHA smeekend aanziende. — Alles is vergeten en vergeven! — sprak zij. — Wij zullen nooit meer scheiden, en gelukkig zijn!

Aldus kwam er een einde aan het lijden van FREDERIK; aldus werd de voorspelling van de stervende vrome ANNA vervuld.

Maar wij zullen niet voortgaan met het schetsen van een tooneel waartoe wij onze krachten te gering gevoelen.

Op den dag na de verzoening deed FREDERIK NOGEMANS onverwijld de noodige stappen om BERTHA wettiglijk tot zijne dochter aan te nemen. Toen dit geschied was had de echtverbindtenis plaats. Wij behoeven niet te zeggen dat deze gebeurtenis een belangrijken invloed had op het uitzet van BERTHA en op de woning en huishouding van het jonge paar, welks inkomsten de gelukkige vader door eene ruime toelage verzekerde.

BERTHA's toezegging werd bewaarheid, het verledene werd met een sluijer overdekt, en ieder vergaf en trachtte zoo veel mogelijk ook te vergeten. Voor FREDERIK NOGEMANS ontsloot zich als ware het een nieuw bestaan, door het terugkeeren van den vrede zijner ziel, die hem geheel vreemd was geworden. De onrust en wroeging, die hem zoo lang naar ziel en ligchaam gefolterd hadden, maakten plaats voor een weemoedig aandenken aan het verledene. Ook zijn uiterlijk voorkomen kreeg een ander en beter aanzien, maar in weerwil van alles zag men nooit meer een lach op zijn gelaat. Hij had te veel geleden om weder te kunnen worden zoo als hij eertijds was geweest.

De rampzalige VAN CELLEN werd in een tweegevecht gedood. Zijne koppelarij deed twee beminnelijke wezens in den bloei der jaren ten grave dalen en verwoestte FREDERIKS geluk en rust. De betrekkelijk nog gelukkige afloop van het geval was alleen te danken aan de vruchten van eene opregte boete, van het vurige gebed, en van de genade des Allerhoogsten.

's Hage, 1854.

PINKSTERLIED.

DOOR

L. BERMAN.

Ontsluit u, purpren wolkgordijnen!
Laat 's werelds fakkel glansrijk schijnen!
  Breek, beeldtnis van Gods volheid! door!
Tooi met uw luister berg en dalen,
o Zon! Baan door de hemelzalen
  Op 't Pinksterfeest uw schittrend spoor!

Triomf! waar wij haar komst aanschouwen
Verhaalt de juichtoon der getrouwen
  Dat CHRISTUS' heilleer zegepraalt,
En waar zij aan de Westerkimmen
Met avondluister af zal klimmen,
  Wordt juichend 's Heilands lof herhaald!

Ja, CHRISTUS' kruis- en vreêbanieren
Gaan voort alom te zegevieren
  Op heidenwaan en menschenleer;
Op valsche tolken van verlichting,
Op snoode apostlen van verdichting:
  Gods adem werpt hun zetels neêr!

Dien adem — sinds twee duizend jaren
De ziel der Evangelieblaâren,
  Geschenken van Gods Albestuur —
Zien wij nog heden zeegnend dalen
Op 't Godlijk Woord; in alle talen
  Vertolkt met heilig Pinkstervuur.

Dat Woord van God zal alle zielen
Voor 's werelds Heiland neêr doen knielen,
  Waar de aarde nog van 't Kruis niet weet;
Niet CHRISTUS kent in ál zijn luister,
Of bij- of ongeloof een kluister
  Voor alle zielevrijheid smeedt.

Moog' 't ook, waar nijd en haat nog broeijen,
Elks hart van Christenmin doen gloeijen,
  En vormen de aard tot één gezin!
Wijd, Heer der Kerke! door Uw tolken,
De Joden, Heidnen, alle volken
  Tot U getrouwe volgers in!

Gaat spoedig op, volschoone dagen!
Waarin, tot 's Heeren welbehagen,
Heel 't menschdom blijkt te zijn verwant:
Als vrede en regt op de aard regeren;
Geloof en liefde elks heil vermeêren,
Van oord tot oord, van strand tot strand!

God lof, zij naadren! — 't Zijn geen droomen.
De blakende ijverdrift der vromen
Bereidt den Heer der Kerk de baan
Naar 't uiterste aller wereldstreken,
En deed zelfs Chinaas ringmuur breken!...
Wat magt zou 't Godlijk Woord weêrstaan!

Ja, wát des Heeren Kerk moog' schokken,
Door liefde en wijsheid opgetrokken
Prijkt zij met onverganklijk schoon;
't Gewelf, de zuilen die het schragen
Zien wij het merk van de Almagt dragen
En onverwrikt staan, als Haar troon!

Dat, twaalf geringe Galileërs!
Dat deed — ten spijt van Farizeërs,
Van Sanhedrin en Sectengeest —
Gods Geest door u, die waart verkoren
Om d' aard de blijmaar te doen hooren
Der heilbeloften van dit Feest!

Geest der Apostlen en Profeten!
Verbrijzel elke zondeketen,
En trek door 't snoer der liefde ons aan! —
Doe 't beeld van CHRISTUS in ons pralen;
Beziel door liefde tong en talen,
Voor 't roemen van — „Gods groote daân!"

Die Geest van JEZUS' volgelingen
Doet ons op de aarde 't loflied zingen,
Gewijd aan 's Vaders Eengen Zoon —
Die Geest, waarin verlosten leven,
Doe ons ook 't zondekwaad weêrstreven,
En eeuwig juichen voor Gods troon!

Sliedrecht, 1854.

MENGELWERK.

CHAMISSO.

DOOR

PARADISI.

Zouden die honderden van schoone maar weinig dichterlijke bloemen, die in den lateren tijd in onze tuinen zijn ingevoerd, en doorgaans slechts bekend zijn door hare barbaarsche namen, niet belangrijker worden voor onzen geest, wanneer wij bij 't aanschouwen daarvan ons te binnen bragten wie die bloemen ontdekten, wie haar de namen gegeven hebben, en wat die ontdekkers of naamgevers hebben beleefd en ondervonden? Voorzeker, dit zou eene bloementaal zijn, onze eeuw tot eer, en een waardig vervolg op de heerlijke mythen, die de *Indiërs* en *Grieken* eens bij hunne bloemen gemaakt hebben.

Er bestaat eene schoone, groote, heldergele bloem, die uit vreemde oorden hier is overgeplant en reeds sinds lang haar burgerregt verkregen heeft.

Als ik die bloem aanschouw denk ik aan een vreemd, een zeldzaam genie; aan een man, die onder andere omstandigheden een wonder van zijn tijd zou geweest zijn en in mijne oogen werkelijk een wonder is. — Want hij, die in de woeste streken van *Californië* die schoone bloem het eerst vond en naar zijnen vriend en togtgenoot ESCHOLTZIA genoemd heeft; de man, waaraan ik hier terugdenk, was ADELBERT VAN CHAMISSO!... CHAMISSO de *Franschman*, de *Duitscher*, de Natuuronderzoeker, de Schrijver, de Dichter, de Reiziger om de wereld. Met minder veelzijdigen aanleg zou hij gelukkiger en mogelijk beroemder geworden zijn; verschillende neigingen kruisten elkaâr in zijn geest, en dáárdoor is hij eerst zeer laat gekomen tot het kiezen van een levensdoel; dáárdoor is zijn leven een leven geweest vol besluiteloosheid, vol berouw,

vol tegenstrijdigheden; dáárdoor was het eene ballingschap; dáárdoor waren zijne werken de klaagtoonen, die oprezen uit een geschokt en geslingerd hart, dat de wereld niet haatte, maar dat in de afwisselende tooneelen van die wereld geen steun, geen troost, geene plaats voor zich-zelven vond.

In het laatst der vorige eeuw leefde op het kasteel *Boncourt* in het landschap *Champagne* de oud-adellijke familie van den Graaf DE CHAMISSO. Maar het was geen voorregt, om in het laatst der vorige eeuw uit eene adellijke familie in *Frankrijk* geboren te worden. — Reeds in zijne jeugd wachtte CHAMISSO die ballingschap, waarin hij zijn geheele leven gezucht heeft, en de Omwenteling, die *Frankrijk* zoo veel ontnomen heeft, beroofde het ook van een genie, dat *Duitschlands* rijke literatuur nog meer zou verrijken. Het is den goeden patriotten ook niet kwalijk te nemen, dat zij met zoo veel onkruid ook wel eene schoone bloem of eene zwellende korenaar van hunnen bodem hebben weggevaagd. — Het slot *Boncourt* werd in 1792 verbrand en met den grond gelijk gemaakt, zonder dat men vroeg: of in dat slot ook eene toekomstige parel van *Frankrijks* Letterkunde aan het groeijen was? Maar gelukkig verbrandden de bewoners niet mede: zij ontkwamen naar *België* en later naar *Duitschland*. — De negenjarige ADELBERT verkreeg daar de eervolle betrekking van Page bij de Koningin van *Pruissen*. Hij was zijne ridderlijke afkomst getrouw en koos de militaire loopbaan. Op zijn twintigste jaar zien wij hem als Luitenant in een *Pruisisch* regement, waarin hij, zoo als hij zegt, den vervelendsten tijd van zijn leven heeft doorgebragt. — De ellendige inrigting der *Pruissische* armee, en de ruwheid van officieren en soldaten, strookten weinig met zijn ridderlijken geest; hij had dan ook onder de studenten aan de Universiteit te *Halle* eenige vrienden gevonden, aan wie hij in proza en poëzij zijn hart lucht gaf, over het leven onder de aardappelen-eters of kartoflophagen, zoo als hij de soldaten noemde. — Die vrienden zijn insgelijks later allen meer of min als Schrijvers in *Duitschland* bekend geworden; VARNHAGEN, NEANDER, HITZIG, THEREMIN, en eenige anderen vormden met CHAMISSO het heilig bondgenootschap van de broeders van de Poolster, en gaven het bestaan aan een *Muzen-Almanak*, die lang door CHAMISSO geredigeerd is. Zij waren leerlingen en ijverige aanhangers van FICHTE; doch hoe

weinig CHAMISSO tot diens idealisme en over 't algemeen tot alle dogmatische philosophie overhelde, zien wij in eene geloofsbelijdenis aan zijn broeder, geschreven in 1801. »Ik heb mij" — zegt hij — »sedert eenigen tijd vol belangstelling en nadenken, en, al zeg ik het zelf, met gezonden zin met deze zaken bemoeid, en het eenige voordeel dat het mij gegeven heeft, is veel nederigheid en veel verdraagzaamheid; ter loops heb ik uitgezien op eene grondelooze zee vol moeijelijkheden en duisternis; ik geloof met regtvaardigheid te kunnen zeggen, dat ik al de dogmatisten zoo wat met gekken, en de onverdraagzamen met dweepers gelijk stel. Evenwel was ik zelf in gevaar van schipbreuk te lijden; eene reddende plank heeft mij weêr aan boord teruggebragt: de moraal, die in onuitwischbare trekken in mijn hart geschreven staat. Een geloof dat bergen verzet bezit ik niet meer, maar mijn geloof zal des te moeijelijker te vernietigen zijn, omdat het niet meer blind, maar op hechte gronden gebouwd is. Maar toch beween ik die onwetendheid en het innige, blinde geloof, dat ik verloren heb, en dat ik altijd als een schat in anderen zal waarderen."

CHAMISSO had toen reeds iets zonderlings over zich, dat hem immer is bijgebleven. — »Hij was" — zoo schrijft een tijdgenoot — »beschroomd en verlegen in zijn voorkomen; hij zonderde zich gaarne af van het gezelschap, en kroop het liefst in een klein hoekje, waar hij dan uren lang zonder te spreken, somber en onbestemd voor zich heen zag. Als men hem aansprak, was zijn antwoord gewoonlijk kortaf en koel; en zoo was hij tot aan zijn dood: in gezelschappen niets; in de Natuur, of met een enkelen vriend álles."

Poëzij was CHAMISSO niet, zoo als bij vele Dichters, als het goud op de kermiskoeken aangeplakt, maar zij was hem aangeboren; zij was hem eigen, en het grootste bewijs hiervoor is, dat hij de gedichten uit zijne vroegste jeugd en zelfs uit zijne jongelingsjaren in stilte bewaard en nooit in het licht gegeven heeft. Want toen hij, tot rijpere jaren gekomen, de idealen voor de werkelijkheid, den schijn voor de waarheid had zien verdwijnen, keurde hij ze geheel onwaardig, en heeft ze met verachting laten rusten. — Hierin heeft hij gehandeld zoo als zeldzaam een Dichter in vroegeren of lateren tijd gehan-

deld heeft. Deden velen onzer Poëten zoo, het publiek zou er waarlijk niet bij lijden.

Zijne eerste stukken schreef CHAMISSO in het *Fransch*, al het latere in de *Duitsche* taal, die hem spoedig eigen geworden was. — »*Il faudra*" — zegt hij in 1799 — »*que j'écrive quelque chose en Allemand, car au fait il faudra bien l'apprendre, cette coquine de langage.*"

Maar hoewel CHAMISSO zich de taal van zijn nieuwe vaderland had eigen gemaakt; hoewel hij voor dat vaderland de wapenen droeg, en zich daar aan eenige letterkundige vrienden had aangesloten, gevoelde hij zich toch niet gelukkig. De vonken van een opkomend genie gloeiden in zijn binnenste, en haakten naar ontwikkeling; maar hij zag de roemrijke loopbaan, die in die dagen een GÖTHE, een HERDER, een JEAN PAUL betraden, voor zich gesloten. Hij was immers geen *Duitscher*, en al maakten zijne gedichten hem tot een niet onverdienstelijk lid der romantische school, hij schreef niet voor zijn vaderland; hij gevoelde in zich den tweestrijd tusschen zijn genie en zijne nationaliteit; en die tweestrijd heeft hem nimmer verlaten. — En nog, als een van *Duitschlands* eerste geniën van dien tijd zich over den armen banneling ontfermd, en in den aanvang zijner loopbaan hem de ontwikkeling en bescherming gegeven had, die elk genie behoeft, dan zou de jeugdige CHAMISSO spoedig geheel *Duitscher* geworden zijn, daar hij toch reeds *Duitsch* van hart was; maar hij vond slechts middelmatige geesten op zijn weg, en deze konden hem het burgerregt onder *Germanjes* Dichters niet verschaffen. — Maar CHAMISSO heeft getoond dat in dien strijd des levens ook eene overwinning mogelijk is. Diep gevoelde hij zijne verlatenheid, toen hij zijn nieuwe vaderland tegen zijne voormalige landgenooten moest verdedigen, toen de *Fransche* legers zegevierend in *Pruissen* binnentrokken, en de slecht georganiseerde *Pruissische* magt overal voor hen moest onderdoen; hij lag toen met zijn regement te *Hameln* in bezetting, en na de overgave dier vesting zeide hij de krijgsdienst vaarwel en nam zijn ontslag. — Toen werd hij eenzaam, zonder bestemming, zonder vooruitzigt, door het heimwee weder teruggevoerd naar *Frankrijk* en naar zijne familie, die zich daar weder had neêrgezet. Maar deze kon den zonderlingen geest van den halven *Duitscher* niet vatten; zij begreep zijn streven, zijne zucht naar

ontwikkeling niet, en wederom verlangde hij naar zijne *Duitsche* vrienden, en hij vertrok naar de Universiteit te *Berlijn.* — Gedurende zijne omzwervingen als militair was het *Grieksch* zijne geliefde studie; HOMERUS en het Evangelie van MATTHEUS waren toen zijne getrouwe medgezellen. De levende talen, de nieuwere literatuur waren het onderwerp zijner studiën te *Berlijn.* Zijn toestand in die dagen was niet van de aangenaamste. »De gebeurtenissen van 1806" — schrijft hij — »kwamen storend tusschen mij en mijne plannen. De Hoogeschool te *Halle*, waar ik mijne vrienden volgen zou, bestond niet meer; zij-zelven waren op de wijde wereld verstrooid. De dood had mijne ouders weggenomen. — Zwervend, zonder stand en bezigheid, gebogen, neêrgedrukt, bragt ik in *Berlijn* de sombere dagen door. Het meest sloeg mij toen de verachting neder van eenen man, een der eerste geniën van den tijd, wien ik in vrome vereering aanhing, wien het slechts één woord, één wenk had te kosten om mij omhoog te heffen, en die, wáárom begrijp ik nog niet, zich alle moeite gaf om mij in den grond te trappen."

In 1810 ontving CHAMISSO eene aanstelling als Professor aan het Lyceum te *Napoléon-ville* (*Bourbon-vendée*) in *Frankrijk;* naauwelijks echter kwam hij in *Parijs*, of hij hoorde de troostvolle tijding, dat dit Professoraat door den Keizer weêr was opgeheven, dat er op het oogenblik geene andere betrekking vakant was, dus dat hij wel weêr kon aftrekken. Dit laatste deed CHAMISSO niet.

Want hij vond in *Parijs* het beschermende genie, dat *Duitschland* hem niet gegeven had, dat genie waardoor zijn aanleg geleid, zijne bestemming aangewezen zou worden: Mevrouw DE STAËL. Door haren getrouwen Adjudant SCHLEGEL werd CHAMISSO in den kring dien zij en Mevr. RÉCAMIER om zich verzameld hadden, binnengeleid, en het eerste wat hij deed, was, dien kring te berooken, zoo als hij zeide, want hij had in *Duitschland* een levenslang verbond gesloten met de pijp, die hem trouw is bijgebleven, die naderhand met hem gebotaniseerd heeft, met hem gezwalkt heeft op den oceaan, met hem den stillen huiselijken vrede gedeeld heeft, en hem niet verlaten heeft tot aan zijn dood.

Hoe hij Mevr. DE STAËL ook met zijn gerook hinderde, zij ontdekte in hem de zonderlinge tweezijdige rigting van zijn geest,

die zich in den omgang met haar het meest ontwikkeld heeft. Hij volgde haar in hare ballingschap, eerst naar *Chaumont*, later naar *Coppet*, en bleef daar tot zij hare groote reis aanvaardde. Zij hadden een zonderlinge manier van redetwisten, die twee, namelijk op kleine stukjes papier, die zij elkander beurt om beurt toewierpen; dit noemden zij hunne *petite-poste*. SCHLEGEL wilde daarin nooit meêdoen; en zoodra de anderen met hunne papiertjes voor den dag kwamen, trok hij een knorrig gezigt, en sloot zich in zijne kamer op. — De volgende beschrijving geeft CHAMISSO van zijne begaafde vriendin.

„Zij is een zeer merkwaardig, ernstig wezen. *Duitsche* ernst, gloed van het Zuiden, *Fransche* vorm, vereenigen zich in haar. Zij is regtschapen, open, hartstogtelijk, ijverzuchtig, geheel enthusiasme. Zij grijpt de denkbeelden slechts met hare ziel aan. Zij heeft geen zin voor schilderkunst: muzijk is haar álles; in toonen leeft zij. Muzijk moet om haar zijn wanneer zij schrijft, en zij schrijft in waarheid ook niets anders dan muzijk. Met de geometrie van het leven ziet het er bij haar slecht uit; want ze gloeit evenzeer voor vrijheid als voor ridderlijkheid. — Zij is voornaam en aristokratisch, dit weet ze zeer goed, en alles wat zij weet, zegt ze aan hare vrienden. — Zij is eene persoon uit de tragedie: zij moet kroonen ontvangen, uitreiken of ook wegwerpen; zoo kan zij lieven en leven. Zij leefde in de streek waar zich de politieke onweders vormen, die over de aarde beslissen. Zij moet op zijn minst het gedruisch der rijtuigen in de hoofdstad hooren; zij kwijnt weg in hare ballingschap. Zij bezit natuur, gloed en diepte; zij bestaat uit het vuur van den *Duitschen* ernst, en de lucht der *Fransche* scherts; daarbij heeft de Natuur haar uit ironie een regt dikken aardklomp tot ligchaam gegeven. Zij predikt mij dikwijls de haar zoo eigene elegantie aan, en trekt vooral muzijkaal tegen de pijp te velde. *Vox clamavit in deserto!*"

De schoone Natuur van *Zwitserland* bragt het plan van CHAMISSO tot rijpheid om zich aan de studie der planten te wijden. — Hij zwierf met een der zonen van Mevr. DE STAËL geheele dagen door het gebergte, en maakte zoo de eerste kennis met eene wetenschap, die den minsten harer dienaren de rijkste voldoening geeft. Ook CHAMISSO, die nog onbepaald rondzwierf zonder vooruitzigt en zonder levensdoel, die

treurde over het gemis van een vaderland, ook hem gaf zij dat alles, gaf zij ook een vaderland weder. — »Ach" — zegt hij naderhand — »wat zou er van mij geworden zijn, wanneer mij dat geliefde hooi niet meer bekoorde! (zoo noemde hij altijd zijne planten). Geen ander vaderland toch kan ik hebben, dan de geleerde Republiek, waar ik bescheiden en stil, mijn burgerregt wensch te verkrijgen om daar mijne kleine vrijheid ongestoord te genieten. Naar eer wil ik niet streven; slechts burger wil ik zijn, door weinigen gekend, maar ook door die weinigen bemind, en sterf ik, dan mag men gerust mijne grafplaats zoo gelijk treden als een straatweg!"

Zoo ging hij in 1812 met de verkregene botanische kennis naar *Berlijn*, om daar op zijn twee-en-dertigste jaar voor de tweede maal, en nu in de Natuurwetenschappen, aan de Universiteit te studeren. Zeldzaam voorbeeld! Iemand die in het bezit was van een schat van literarische kennis, die bijna alle klassieke en levende talen van *Europa* had doorgestudeerd, en zich daarna nog wijdt aan de kennis der Natuur! En hoe wijdde hij zich daaraan? — De getuigenis van mannen als TRINIUS, KRINTH, SCHLECHTENDAL en HUMBOLDT is daar om te antwoorden; en dat hij niet alleen wist, maar ook zelf de hand aan het werk sloeg, bewijzen zijne talrijke botanische geschriften, die meestal in Tijdschriften zijn verspreid. — Voorzeker, nooit hebben Letter- en Natuurkunde zich beter in één persoon vertegenwoordigd dan bij CHAMISSO; want hij hield beiden streng van elkander gescheiden en bewaarde ieder in hare individualiteit; nooit vereenigden zich beiden in hem tot een physico-poëtisch mengelmoes, zoo als bij GÖTHE. GÖTHE heeft veel in de Natuurkunde gewerkt, en zelfs veel nut in die wetenschap gesticht; maar hij heeft den Dichter nooit in het wetenschappelijke kunnen afleggen; zijne heerlijke idéën zijn gewaardeerd en toegepast, zijne geschriften over Natuurlijke historie hebben geene praktische waarde meer. — Maar bij CHAMISSO herkent men in den Dichter geen Natuuronderzoeker, en in den Natuuronderzoeker geen Dichter.

»Wel herinner ik mij" — zegt SCHLECHTENDAL in de *Linnaea* — »zoo menige moeijelijke voetreis, die ik met CHAMISSO ondernomen heb, waarop nu eens aanhoudende regen ons tot de huid doordrong, dán weêr drukkende hitte ons plaagde, waarop moerassen en meren doorwaad werden, om planten te

zoeken, en dan ook wel beproefd werd om onder den blooten hemel te overnachten. Overal was CHAMISSO vooraan, de eerste, de ijverigste, krachtig van ligchaam en groot in volharding. Een oude zwarte kapotjas en eene niet minder oude verschotene en bevlekte zomerkleeding, eene zwarte fluweelen muts op den krulkop, eene ontzettend groote groene plantenbus aan lederen riemen omgehangen, een eindje pijp in den mond, een tabakszak, hier of daar opgehangen, eenige levensmiddelen, die uit de kleine zijzakken van zijn buis kwamen kijken. Ziedaar de tooi, waarmede hij uittoog en 's avonds, door zweet en stof niet opgeluisterd, dikwijls nog met een zakdoek vol planten in de hand, de opgedrilde scharen der *Berlijnsche* zondagswereld te gemoet trad, en ons dikwijls uitlachte, wanneer wij niet met hem den grooten weg door de stad wilden nemen, maar omwegen en zijstraatjes kozen om te huis te komen."

Het ideaal van CHAMISSO was om zich eenmaal als Natuuronderzoeker aan eene wetenschappelijke reis aan te sluiten. Hij trad in onderhandeling met MAXIMILIAAN Prins van *Neuwied*, die het plan tot eene groote ontdekkingsreis had opgevat. Die reis werd echter uitgesteld, en het plan is eerst vele jaren later verwezenlijkt, zoodat CHAMISSO hierin werd teleurgesteld.

Het jaar 1813 verscheen, en was voor CHAMISSO verre van opwekkelijk. Groot toch was de geestdrift in *Duitschland* bij de nederlagen van NAPOLEON, en groot ook de verachting waarmede alles wat *Fransch* was, bejegend werd. — CHAMISSO had zijn geboorteland nog niet vergeten, maar *Duitschland* was hem lief als zijn vaderland, en hoewel *Duitschlands* heil hem dierbaar was, viel het hem hard, den smaad te aanschouwen die zijne uit *Rusland* terugkeerende landgenooten wedervoer; en zoo weinig deelneming te vinden voor hemzelven. Zijn hart was gedeeld en hij wist niet welke zaak hij zou voorstaan. Dikwijls riep hij in vertwijfeling uit: »Neen! De tijd heeft geen zwaard voor mij!" Hij trok zich van allen omgang terug en wijdde zich in stilte aan de geliefde studie. Doch zijn gevoel kon de Dichter niet smooren; het moest zich openbaren, en het openbaarde zich in een *sprookje*, dat hij, om zich te verzetten, voor de kinderen van een vriend schreef. Dat *sprookje* heeft hem het burgerregt in *Duitschlands* Literatuur geschonken, en hem door geheel *Europa* beroemd

gemaakt. Ieder Schrijver heeft zijn *chef-d'oeuvre:* wat de *Hamlet* voor SHAKSPEARE, wat de *Faust* voor GÖTHE, wat de *Childe Harold* voor BYRON geweest zijn, dat is dit *Sprookje* voor CHAMISSO geweest, en onafscheidelijk is zijn naam aan dien van PETER SCHLEMIHL verbonden. SCHLEMIHL, de bekende Joodsche scheldnaam voor een ongelukkigen schelm, wiens boterham altijd op de boter valt, voor wien alle gebeurtenissen bronnen zijn van verguizing en jammer: SCHLEMIHL, waarvan mogelijk ons *slamier* is afgeleid — ziedaar de titel van den kleinen roman.

PETER SCHLEMIHL schrijft aan zijn vriend CHAMISSO, dat hij op zekeren dag zich met een recommandatie-brief presenteerde bij een rijken Mijnheer JOHN, die op een prachtig landgoed woonde, even buiten de havenstad, waar SCHLEMIHL sedert kort was aangeland om zijn fortuin te zoeken. Hij wordt op een welwillenden, maar koelen toon ontvangen, en wandelt met een groot gezelschap door het park. Eene zekere schoone FANNY wondt hare hand bij het plukken eener roos, en verlangt *Engelsche* pleister. Eer men zoo iets gevonden had steekt een stil, mager, lang, oudachtig heer, dien SCHLEMIHL nog niet bemerkt had, zijne hand in den zak van zijn ouderwetschen graauwen rok en haalt er eene kleine brieventasch uit, opent die en presenteert met eene diepe buiging het verlangde aan de dame. Zij ontvangt het zonder opmerkzaamheid voor den gever en zonder dankzegging; de wond wordt verbonden, en men gaat verder den heuvel op, wiens rug het schoonste uitzigt bood over het groene labyrinth van het park naar den onmetelijken oceaan. De aanblik was werkelijk grootsch en heerlijk. Een wit punt verscheen aan den horizont tusschen den donkeren vloed en het blaauw des hemels. »Een verrekijker hier!" riep JOHN, en eer nog de bedienden in beweging geraakten, had de graauwe man met eene zedige buiging de hand reeds in zijn zak gestoken, daaruit een schoonen *Dollond* gehaald en aan JOHN overhandigd. Deze zette hem dadelijk aan het oog, en verkondigde aan het gezelschap dat het een schip was, hetzelfde dat gisteren de haven verlaten had en door tegenwind werd teruggehouden. — De verrekijker ging van hand tot hand, en kwam niet weder tot den eigenaar; ik echter zag den man verwonderd aan, en wist niet hoe die groote machine uit den naauwen rokzak

gekomen was; maar niemand scheen er om te denken, en men bekommerde zich om den graauwen heer evenmin als om mij. — Er werden ververschingen gepresenteerd: de zeldzaamste vruchten uit alle oorden der wereld, in de kostbaarste schotels. Mijnheer JOHN nam met gulle beleefdheid de *honneurs* waar, en rigtte ten tweedenmale het woord tot mij. »Voorziet u van alles; dat heb je op zee niet gehad!" Ik boog; maar hij zag het niet, hij sprak reeds weêr met een ander. Gaarne zou men zich op het gras aan de helling des heuvels hebben nedergevlijd, als men niet vreesde voor de vochtigheid van den grond. »Hoe goddelijk" — riep er een — »als we nu *Smyrnasche* tapijten hadden om hier uit te spreiden!" — Het verlangen was nog niet uitgesproken of de graauwe man had alweêr de hand in den zak, en was bezig om met een bescheiden, ja, demoedig lachje een rijk, met goud doorwerkt *Smyrnaasch* tapijt er uit te halen. De bedienden namen het aan, als behoorde het zoo, en ontvouwden het op de aangewezene plaats. Het gezelschap ging er op zitten zonder veel praten, en ik zag wederom verbaasd den man, den zak en het tapijt aan, dat meer dan 20 voet lang en 10 voet breed was; ik wreef mij de oogen, niet wetende wat daarvan te denken, vooral omdát niemand er wat bijzonders in vond. Gaarne had ik iets naders aangaande den man willen weten; maar ik wist niet tot wien mij te wenden, want ik was bijna nog beschroomder voor de heeren bedienden, dan voor de bediende heeren. Ik pakte eindelijk mijn moed bij elkaâr en trad toe op een jong mensch, die mij minder aanzienlijk toescheen en dikwijls alleen was geweest. Ik vroeg hem zacht: of hij mij zeggen wou, wie die beleefde heer was, daar met zijn graauwen rok? »Die dáár? — vroeg hij — »die er uitziet als een eind garen, dat uit een kleêrmakersnaald gegleden is?" — »Ja, die alleen staat?" — »Dien ken ik niet" — gaf hij mij ten antwoord, en het scheen of hij een langer onderhoud met mij wilde vermijden; want hij keerde zich om, en ging met een ander over verschillende zaken redeneren. — De zon begon nu feller te schijnen en hinderde de dames; de schoone FANNY rigtte *nonchalant* tot den graauwen man, dien niemand nog aangesproken had, de ligtzinnige vraag: of hij ook misschien een tentje bij zich had. Hij antwoordde haar met zulk eene diepe buiging als of hem eene onverdiende eer te beurt

viel, en had reeds de hand in de zak, waaruit ik weldra linnen, palen, touwen, ijzerwerk, kortom alles wat tot de prachtigste pleiziertent vereischt wordt, zag te voorschijn komen. De jonge heeren hielpen haar uitspannen, en zij bedekte de geheele uitgebreidheid van het tapijt — en niemand vond er nog iets buitengewoons in.

Ik gevoelde mij reeds lang onpleizierig, ja, angstig te moede; maar hoe bang werd het mij, toen ik hem bij den volgenden uitgesproken wensch, nog drie rijpaarden; ik herzeg: drie schoone rossen, met zadel en tuig uit zijn zak zag halen. — Denk eens, om 's hemels wil! Drie gezadelde paarden, altijd uit denzelfden zak, waaruit reeds een brieventasch, een verrekijker, een gewerkt tapijt van 20 voet lang en 10 voet breed, eene pleiziertent, van dezelfde grootte, met al de daarbij behoorende palen en ijzers, waren te voorschijn gekomen.

Hoe verlegen en demoedig de man-zelf scheen te zijn, hoe weinig opmerkzaamheid hem de anderen ook schonken, toch werd mij zijne bleeke verschijning, waarvan ik de oogen niet kon afwenden, zoo akelig, dat ik haar niet langer kon verdragen.

Ik besloot uit het gezelschap weg te sluipen, hetgeen mij gemakkelijk scheen, om de weinig beteekende rol, die ik daarin speelde. Ik wilde terugkeeren naar de stad, den volgenden morgen wederom mijn fortuin bij den Heer JOHN beproeven, en indien ik moeds genoeg gevoelde, hem inlichting vragen aangaande den vreemden, graauwen man. — Ach, ware het mij maar gelukt om *zóó* te ontkomen!

Werkelijk was ik reeds door de rozenlaan gelukkig den heuvel af en bevond mij op een open grasperk, toen ik uit vrees van gezien te worden, terwijl ik buiten de wegen door het gras liep, een scherpen blik om mij heen sloeg. Hoe verschrikte ik, toen ik den graauwen achter mij aan en op mij zag toekomen. Hij nam dadelijk den hoed voor mij af en boog zich dieper dan er ooit voor mij gebogen was. Er was niet aan te twijfelen! Hij wilde mij aanspreken, en ik kon, zonder lomp te zijn, het niet vermijden. Ik nam ook mijn hoed af, boog weder, en stond daar als een paal, met het bloote hoofd in de zon. Ik zag vol angst hem stevig aan, en gevoelde mij als de vogel die door eene slang betooverd is. Hij scheen zeer verlegen, hij sloeg zijne oogen niet op,

boog verscheidene malen, trad nader, en sprak mij aan, met eene zachte, onvaste stem, ongeveer in den toon van eenen bedelaar.

— Mijnheer vergeve mij mijne indringerij, wanneer ik het waag hem op zoo'n rare manier op te zoeken; ik heb Mijnheer iets te vragen.

— Maar, om Godswil, Mijnheer! — brak ik in mijne angst uit — wat kan *ik* doen voor een man!.....

Wij bleven beide steken, en kregen eene kleur, geloof ik.

Na een poosje zwijgens nam hij weêr het woord:

— Gedurende den korten tijd, dat ik het geluk van uw bijzijn genoot, heb ik, Mijnheer! zoo nu en dan — met uwe permissie — waarachtig in stomme bewondering die groote schoone schaduw mogen aanschouwen, die u in de zonneschijn wezenlijk met zoo'n edele verachting van u afwerpt; die heerlijke schaduw daar vóór uwe voeten! — Neem als 't u blieft niet kwalijk, dat ik zoo vermetel ben. Zou u er ook in kunnen komen om deze uwe schaduw aan mij over te doen?

Hij zweeg, en het ging mij als een molen door mijn hoofd. Waartoe dit rare aanbod om mijne schaduw te koopen? Hij moet aan 't malen zijn, dacht ik, en antwoordde dus op een anderen toon, die beter bij zijn demoed paste:

— Wel, wel, vriendje! heb je dan niet genoeg aan je eigen schaduw? Dat is een handel van een buitengewonen aard!...

Hij viel mij dadelijk in de rede:

— Ik heb veel in mijn zak, dat mogelijk voor Mijnheer nog wel der moeite waard zou zijn; voor deze onwaardeerbare schaduw is mij geen prijs te hoog.

Dat viel mij koud op het dak, omdat ik weêr dacht aan dien zak, en ik begreep niet, hoe ik hem »vriendje" had durven noemen. Ik nam weêr het woord, en trachtte het zoo mogelijk door verbazende beleefdheid weêr goed te maken:

— Maar, Mijnheer! Excuseer mij! Uw onderdanigste dienaar! Ik begrijp uw bedoelen zoo heel goed nog niet! Hoe zou ik mijne schaduw.....

Hij viel mij onmiddellijk weêr in de rede:

— Ik verzoek slechts, om hier op deze plaats die edele schaduw op te mogen pakken en bij mij te steken. Hoe ik dat doe, is mijne zaak. — Daarentegen laat ik, als bewijs mijner erkentelijkheid voor Mijnheer, aan hem de keus over tusschen al

de aardigheden, die ik in den zak heb. De echte springwortel, de aluinwortel, wisselpenningen, roofdaalders, het servet van ROLANDS wollenwevers, een galgenkereltje tot alle prijzen; maar dat alles zal u niet lijken. — Beter FORTUNATUS' wenschhoedje, nieuw en bruikbaar weêr gerepareerd; ook eene geluksbeurs, precies zoo als hij eens bezat.....

— FORTUNATUS' geluksbeurs! — viel ik hem in de rede, en hoe groot mijne angst ook was, hij had met dit enkele woord mij geheel ingepakt. Ik werd duizelig, en het schemerde mij als dubbele dukaten voor de oogen.

— Belieft Mijnheer deze beurs te bezigtigen en te proberen! — Hij stak de hand in zijn zak, haalde er eene tamelijk groote beurs uit van stevig corduaan leder, met twee sterke banden, en gaf mij die. Ik deed er een greep in en haalde tien goudstukken voor den dag, en nog eens tien, en alweêr tien, en weêr tien — snel reikte ik hem de hand:

— Top! De koop gaat door! Voor die beurs hebt gij mijne schaduw! — Hij sloeg toe, knielde dadelijk voor mij neêr en ik zag, hoe hij met eene onbegrijpelijke handigheid mijne schaduw van het hoofd tot de voeten zachtjes van het gras losmaakte, omhoog hief, oprolde, toevouwde, en ten laatste in zijn zak stak. Hij stond op, boog zich nogmaals en stapte naar de rozenlaan terug. Nog dunkt het mij, dat ik hem dáár stilletjes in zijn eigen hoorde lagchen. — Ik hield de beurs bij de koorden vast; rondom mij was de grond zonnig en verlicht, en in mij was nog geene bezinning.

Ik heb dit eerste Hoofdstuk van den *Schlemihl* woordelijk vertaald om, kan het zijn, eenig denkbeeld te geven van de aardige, originele manier van vertellen, waarin CHAMISSO uitmunt. In de tien volgende Hoofdstukken vinden wij den armen SCHLEMIHL diep ongelukkig en bitter bedrogen. Geld heeft hij, zoo veel hij maar wil, achting kan hij nergens verkrijgen; overal wordt hij teruggestooten en met afgrijzen aanschouwd, omdat hij geene schaduw bezit.

Reeds toen hij de stad naderde, hoorde hij achter zich roepen: — Jonge Heer! Jonge Heer! Hei! Hoor je niet? — Hij keek om, en een oud vrouwtje riep hem na: — Jonge Heer! kijk eens, u hebt uwe schaduw verloren!

Aan de poort moest hij alweêr van de schildwacht hooren: — Waar heeft meneer zijne schaduw gelaten? — en kort

daarna van een paar wijven: — Och hoe naar! Dat arme mensch heeft geene schaduw! — Dit begon hem te vervelen, en hij hield zich zoo veel mogelijk uit de zon; maar op sommige plaatsen, b. v. in de Breestraat, die hij moest oversteken, liep hij weêr in den kijker; vooral had hij het kwaad toen juist de *Latijnsche* school uitging, en de literarische straatjeugd tot dadelijkheden oversloeg. Met handen vol goud moest hij de jongens tot bedaren brengen.

Hij liet nu een prachtig huis voor zich inrigten, en vond in zekeren BENDEL een dienaar en vriend, die zijn noodlot met hem deelen wilde, en hem behulpzaam was in het nasporen van den graauwen man; want SCHLEMIHL wilde zijne schaduw nu maar liever terug hebben.

Hij doet een voornaam schilder bij zich ontbieden, en vraagt hem: of hij geene schaduw voor hem schilderen kan? — Maar, Mijnheer! — zeide de schilder — door welke onattentie, door welke nalatigheid kunt gij toch uwe schaduw verlòren hebben? — En hij antwoordt om zich te redden: dat hij in den vorigen winter eene reis door *Rusland* gedaan heeft, op welke zijne schaduw eens door de ontzaggelijke koude zoodanig aan den grond vastvroor, dat hij haar niet weêr kon loskrijgen.

Maar de schilder gelooft het praatje niet, en kan hem niet helpen; zoodat SCHLEMIHL altijd zonder schaduw blijft.

Ondertusschen hernieuwt deze zijne kennismaking met de schoone FANNY, en wordt onuitsprekelijk verliefd. Zij mag hem ook wel lijden, omdat hij nu wat interessanter in zijn spreken geworden is dan te voren; maar eens op een avond, dat zij te zamen wandelen, komt de volle maan op: zij ziet hare schaduw, maar de zijne niet, ze krijgt een *vapeur*, en het is uit tusschen hen. — In eene volgende liefde-geschiedenis is hij even ongelukkig. Alles was reeds tot de bruiloft gereed, toen op eens een ontrouwe dienaar het schrikkelijke geheim aan de ouders zijner verloofde openbaart. Alles ligt in duigen. Toornig voer de vader tegen SCHLEMIHL uit: — Beken, Mijnheer! Beken! Hoe ben je je schaduw kwijtgeraakt? — Ik moest alweder liegen, zegt SCHLEMIHL, en verhaalde: — Eens trapte een lompe vent zoo ongemanierd op mijne schaduw, dat hij er een groot gat in scheurde. Nu heb ik ze weggegeven om te repareren, want goud vermag veel, en gisteren reeds zou ik haar te huis krijgen.

— Goed, Mijnheer! Goed! — antwoordde de papa. — Gij doet aanzoek om mijne dochter! Anderen doen het ook. Ik moet als vader voor haar zorgen; ik geef u drie dagen uitstel, binnen welke gij uwe schaduw moet terug hebben. Verschijnt gij binnen drie dagen voor mij met eene passende schaduw, dan zijt gij mij welkom; maar den vierden dag, dat zeg ik u, is mijne dochter de vrouw van een ander! — Ik wilde nog beproeven om een woord tot MINA te spreken, doch zij klemde zich hevig snikkende aan hare moeder, en deze wenkte mij stilzwijgend om heen te gaan. Ik wankelde voort, en het was of de wereld achter mij werd toegesloten.

In deze treurige omstandigheid verschijnt hem de graauwe man op eens, toen hij over eene zonnige heide wandelde. Naauwelijks ziet PETER hem of hij haalt zijne geluksbeurs te voorschijn; maar de ander brengt hem aan zijn verstand, dat hij de schaduw niet eer kan terugbekomen, dan na eerst met zijn bloed een stuk op perkament onderteekend te hebben, waarbij hij erkent, zijne ziel, na zijn dood, geheel aan den graauwen ten erfdeel te laten. Hij merkt nu dat de bezitter van zijne schaduw de booze is, en wil niets meer van hem weten.

Doch eer MINA de bruid van een ander zal worden, beproeft de graauwe nogmaals om den armen PETER te verzoeken. Ik bevond mij, zegt deze, op den morgen van den vierden dag op eene zandige vlakte, en zat op een rotsblok den aanblik der zon te genieten, dien ik lang had ontbeerd. Stomme vertwijfeling drukte mij neder. Op eens word ik verschrikt door een zacht geruisch; ik wierp, tot vlugten gereed, een blik om mij heen, ik zag niemand; maar vóór mij gleed eene menschelijke schaduw voorbij, niet ongelijk aan de mijne; eene schaduw, die alleen rondwandelde en haren heer scheen ontloopen te zijn.

Daar ontwaakte in mijne ziel een geweldig besluit: schaduw, dacht ik, zoekt gij uw heer! Die wil ik zijn! En ik sprong op haar toe om haar te bemagtigen; want, dacht ik, gelukt het mij, in haar spoor te treden, zoodat zij mij aan de voeten komt, dan zou zij daaraan wel blijven hangen en met den tijd aan mij gewennen.

De schaduw echter zet het op een loopen, en SCHLEMIHL haar achterna; juist als hij met een geweldigen sprong haar

denkt te pakken, stoot hij zich vreeselijk en vindt een ligchamelijken wederstand, dien hij niet verwacht had. Hij hoort vloeken en ontvangt stompen, zonder dat hij iemand ziet, doch op eens valt er een vogelnest op den grond en de man staat vóór hem; SCHLEMIHL begrijpt dat dit vogelnest het vermogen bezit om onzigtbaar te maken; hij grijpt het, en is nu voor den ander geheel onzigtbaar, daar hij geene schaduw heeft. Hij laat den man in vertwijfeling, en verblijdt zich met het denkbeeld van ongezien onder de menschen te komen. Hij gaat weêr naar de stad, en ziet tot zijn schrik aanstalten maken tot de bruiloft van MINA met zijnen trouweloozen dienaar. — Dáár verschijnt de graauwrok weêr en geeft hem pen en papier in handen. Onzigtbaar ziet hij alles zich voorbereiden tot het feest; vol vertwijfeling strekt hij reeds de hand naar papier en pen uit; maar zijn beter gevoel overwint; hij geeft zijn onzigtbaarmakend vogelnest aan den booze terug, stijgt te paard en verlaat de stad om elders rust te vinden. Terwijl hij in den frisschen morgenwind over den straatweg rijdt, komt hem de graauwe weêr op zijde, en vraagt hem of hij zijne schaduw ook soms eens proberen wil, daar hij niet ongenegen is hem die voor een poosje te leenen. — Hij neemt het aanbod aan, en ziet met groote blijdschap de schaduw lustig naast zich draven. Wacht! denkt hij, geeft zijn paard de sporen, en slaat een zijweg in om te ontvlugten, doch het was mis; de schaduw gleed in een oogenblik van hem af, en wachtte gehoorzaam haren wettigen bezitter aan den straatweg op. SCHLEMIHL moest met een langen neus weêr tot den graauwrok terugkeeren. — Lagchend hechtte deze de schaduw weêr aan SCHLEMIHL vast, en zeide: — Ik houd u bij de schaduw, en gij komt niet los. Een rijk man heeft nu eenmaal eene schaduw noodig; dat is niet anders; en het is alleen uw eigen schuld, dat gij het niet vroeger hebt ingezien. — De booze hernieuwt nu alle pogingen om den armen SCHLEMIHL te vangen; hij vergezelt hem als zijn nederige dienaar te voet, overal waar hij komt; en daar SCHLEMIHL nu zijne schaduw gebruiken kan, is het leven dezen nog al dragelijk. Maar eens, als zij zamen aan den rand van een diepen afgrond staan, komen oude herinneringen bij hem op, en hij vraagt aan den graauwe of hij ook eene onderteekening van den Heer JOHN kan

aanwijzen. De graauwe zegt lagchend: — Met zulk een goeden vriend heb ik dàt niet noodig gehad. — Maar, waar is hij? om Gods wil! waar is hij? — vraagt SCHLEMIHL. — De booze steekt aarzelend zijne hand in den zak en trekt er bij de haren de bleeke ziel uit van THOMAS JOHN, die met loodkleurige lippen de sombere woorden prevelt: — *Justo judicio Dei judicatus sum, justo judicio Dei condemnatus sum!* — Hevig verschrikt en met afgrijzen vervuld, werpt SCHLEMIHL den klinkenden buidel in den afgrond, en bezweert zijn plaaggeest met een geweldigen eed om van hem te wijken en nimmer, nimmer weder te keeren. De duivel ging, en het was SCHLEMIHL of een zware last weggenomen werd van zijn gemoed. Nu was hij zonder schaduw en zonder geld; maar vrolijk en gelukkig. Hij ontweek den omgang met menschen, vond zijn troost in de wetenschap, en reisde de wereld rond, waartoe hem een paar laarzen van zeven mijlen, die hij voor zijn overgebleven geld van een ouden Jood gekocht had, zeer te stade kwamen. — Nu zien wij SCHLEMIHL afwisselend in de woestijnen van *Afrika* en aan de *Noordpool*, in *Amerika* en *China*, in *Europa* en aan de *Beeringstraat*. Hij doet een schat van ontdekkingen in verschillende vakken van wetenschap, en het rangschikken en beschrijven van hetgeen hij verzameld heeft, verzoent hem weêr met zijn noodlot.

— En u, mijn lieve CHAMISSO! — schrijft SCHLEMIHL aan het einde van zijn verhaal — u heb ik uitverkoren om mijne wonderlijke historie te bewaren, opdat zij misschien, wanneer ik van de aarde verdwenen ben, velen van hare bewoners tot nuttige leering zijn kan. Gij echter, mijn vriend! wilt gij onder de menschen leven, leer dan eerst de schaduw waarderen, en daarna het geld. — Wilt gij slechts voor uzelven, voor uw beter *ik* leven, dan hebt gij geen raad noodig.

De *Schlemihl* van CHAMISSO is phantastisch en origineel, en vooral merkwaardig wat het komische aangaat, om den doodbedaarden toon, waarop de allerzotste contrasten voor den dag komen. Het is *zóó* natuurlijk geschreven, dat ik onder het lezen dikwijls onwillekeurig naar mijne eigene schaduw omzag, en regt verheugd was, dat ik haar nog bezat. — Zijn er nu menschen die overal het praktische voor oogen willen

hebben, zoo nieuwsgierig om te vragen: wat beduidt het? wat is de moraal? wat is het nut voor de menschheid? — dan moet ik vooreerst antwoorden, dat bij een voortbrengsel van kunst of genie, even als bij eene wetenschappelijke daadzaak het *hoe* oneindig méer geldt, dan het wáárom. Is het goed? vraagt de ware wijze; waartoe is het goed? vraagt de menigte. De kunstwaarde van eene zaak neemt af naar mate eene toepassing daarin sterker op den voorgrond treedt. Het schoone moet met het goede niet los te zamen hangen, maar *zóó* onafscheidelijk vereenigd zijn, dat zij slechts één geheel vormen; en dit is het geval met den *Schlemihl.*

De diamant schittert, maar gij kunt den glans niet afscheiden van het gesteente, noch hem concentreren en naast den diamant leggen. — Eene fabel waarop eene uitlegging of moraal volgt, schijnt mij altijd belagchelijk, en gelijkt een ziel-loos ligchaam, dat met groote deftigheid daarheen stapt, terwijl de arme ziel als eene vale schaduw achteraan wandelt en meestal niet wordt opgemerkt.

Juist omdat de toepassing zoo innig met het geheele stuk vereenigd is, bestaat er verschil van gevoelen onder de uitleggers. Sommigen beweren dat CHAMISSO in den *Schlemihl* de geschiedenis van zijn eigen leven heeft beschreven, en dat de schaduw het vaderland is, omdat CHAMISSO geen vaderland had. Anderen denken, dat door de schaduw al die nietswaardige *étiquetten* en pligtplegingen bedoeld worden, zonder welke men bij de grooten niet gezien is. Wederom anderen meenen, dat CHAMISSO, door eene jeugdige schuld zijn aanzien (d. i. zijne schaduw) verloren had, dat dit gemis nooit weêr kon hersteld worden, en dat hij zich daarom van de menschen afzonderde, studeren ging, en door die studie, door de wetenschap zich weêr verzoend heeft met het leven. — In al die uitleggingen is waarheid; doch de laatste schijnt mij het waarst, en in dit geval is de *Schlemihl* een pendant van den *Faust.* — Het denkbeeld in den *Faust* uitgedrukt is duidelijk: de man wien de wetenschap te gering is, die veel weet, maar toch in zijn weten geene voldoening vindt, en die, om onrust en kwelling te ontgaan, zich werpt in de armen der wellust en der zonde.

Dat CHAMISSO heeft willen beschrijven hoe iemand die vroeger voor de wereld en hare lusten leefde, daarbij geene

voldoening vond voor zijn gemoed, zich daarom wijdt aan de wetenschap, en bij die wetenschap rust vindt, zou, als er eene toepassing noodig ware, de beste toepassing zijn.

Hoe dit zij: de *Schlemihl* is als sprookje op zich-zelf reeds schoon en eenig, en voor hem die iets meer doet dan lezen, ligt de waarheid daarin voor de hand; velen zullen haar, hoop ik, met mij gevoeld hebben, zonder haar nu juist tot eene drooge moraal *à la* GELLERT te kunnen distilleren.

Wáár is het, dat dit sprookje een verbazenden opgang maakte, zoo klein als het was; dat het in vele talen vertaald werd, en CHAMISSO's roem als *Duitsch* Auteur vestigde. Wie zou niet denken, dat iemand, bezield met zulk een scheppend genie, die zóó den waren verhaaltrant meester was, die zich reeds zag opgenomen onder de nationale Schrijvers van een groot land, zich in dat land ook zoo te huis zou gevoelen, om zich geheel aan poëzij en literatuur te wijden? — En wáár vinden wij CHAMISSO terug, weinig tijds nadat hij in stille eenzaamheid het hart gelucht had in zijn sprookje? — Als Natuuronderzoeker en Botanist aan boord van het *Russische* schip *Rurik*, dat door Graaf ROMANZOFF in 1815 tot eene groote ontdekkingsreis was uitgerust; aan het hoofd dezer expeditie stond Kapitein OTTO VON KOTZEBUE, de broeder van den Tooneelschrijver; terwijl het wetenschappelijk gedeelte der reis aan CHAMISSO en ESCHSCHOLTZ was toevertrouwd. — Toen was eene reis om de wereld nog een zeldzaam iets — thans wordt men onder wetenschappelijke reisbeschrijvingen begraven; toen viel slechts enkelen het geluk te beurt om als Natuuronderzoeker eene dergelijke expeditie te vergezellen — thans zijn er weinig van die heeren, die niet ten minste een kijkje gehad hebben in een *Urwald*, of hun naam achter een planten- of dierennaam geplaatst zien. — Wij moeten dit wel in aanmerking nemen om CHAMISSO's verdiensten naar waarde te schatten. De reis, die drie jaren duurde, ging van *Petersburg* over *Teneriffe* naar *Brazilië*, van daar naar *Chili*, de *Zuidzee-Eilanden; Kamschatka* tot de *Beeringstraat*, en over de *Sandwich-Eilanden*, de *Marianen* en *Philippinen*, om de *Kaap de Goede Hoop* terug. — De *Linnaea* van SCHLECHTENDAHL bevat de beschrijving van de planten die CHAMISSO op deze reis verzameld heeft; ook is hem de eer wedervaren, dat in de planten-geographie, de *Zuidzee-Eilanden het Rijk van* CHAMISSO

genoemd worden. In het wetenschappelijke is hij de bezadigde, naauwkeurige onderzoeker en beschrijver der Natuur; in zijne beschouwingen en opmerkingen is hij-zelf natuur, is hij altijd dezelfde naïve verteller van den *Peter Schlemihl.* — De geringste voorvallen zijn voor hem rijk aan stof tot opmerking, en getrouw geeft hij de beelden en karakters weder van allen die hij op zijne reis ontmoette, van de vriendelijke *Zuidzee-eilanders;* de armoedige *Aleuten;* de half beschaafde *Sandwichers*, die een gekleeden rok dragen op het naakte lijf; tot den kapitein en de matrozen zijn naar het leven door hem afgeschilderd. Nu eens roert en treft hij ons, en zien wij in hem den Dichter; dán weder geeft hij getrouwe Natuurschilderingen en rijke taalstudiën, zonder den minsten ophef of schijn van enthusiasme; en schakelt alles aan elkaâr met talrijke dwaasheden en met die lachwekkende opmerkingen die hem zoo eigen zijn.

Hij begint met de beschrijving van een *Duitschen* postwagen, in 1815, dien hij juist geschikt noemt voor den botanist, daar men het slechts er buiten kan uithouden, en tijd genoeg heeft om den wagen bij te houden en tevens planten te zoeken. Een treffend beeld geeft hij ons van het lijden van een geleerde op een *Russisch* oorlogschip. — De matroos, zegt hij, beschouwt hem als een nutteloos passagier; als hij wat veel plaats noodig heeft voor zijne naturaliën, bromt de Kapitein; soms, wanneer hij eene heerlijke landstreek even betreden heeft, en reeds brandt van verlangen om daar een rijken buit te verzamelen, wordt eensklaps het anker gewonden; dán weêr komt er een lek in het ruim en bederft de met moeite bijeengebragte voorwerpen; terwijl het eentoonige scheepsleven niet geschikt is om hem over zulke rampen te troosten.

Onder de kleine ellenden van het leven op de *Rurik* verhaalt CHAMISSO, dat de matroos, die met de bediening der Natuuronderzoekers belast was, het poetsen hunner laarzen van de hand wees. — CHORIS, de Teekenaar, wist voor fooitjes andere matrozen tot schoenenpoetsen op te loopen. ESCHCHOLTZ deed het zelf, en ik (zegt CHAMISSO) wist mij over die kleinigheid heen te zetten en haar te ontberen. Zoodat, N.B., zijne laarzen in geene drie jaren gepoetst werden. Men kan zich moeijelijk eenig denkbeeld vormen van den toestand waarin zij te huis kwamen.

Vol lust en hoop, vol dorst naar handelen komt de geleerde op het schip, en moet weldra ondervinden dat het een hoofdvereischte voor hem is: zich zoo onmerkbaar te maken als hij kan; zoo weinig ruimte te beslaan als mogelijk is. — Zijn boezem zwelt van trots, wanneer hij droomt van den strijd met de elementen, van gevaren, van daden; en wat vindt hij? Niets dan de oude, welbekende verveling, en die eindelooze idealen van huiselijke ellende, ongesmeerde laarzen, enz.

Daar de expeditie eene *Russische* was, ging ook CHAMISSO voor een *Rus* door; het gekste daarvan was, zegt hij, dat op *Teneriffe* en overal elders de geleerden zich moeite gaven om het *Russische* volkskarakter aan mij den *Rus*, die echter geen *Rus*, maar een *Duitscher*, en als *Duitscher* eigenlijk een geboren *Franschman* was, te bestuderen.

De meeste wetenschappelijke reizigers verloochenen hunnen persoon, zij worden dienaren der wetenschap, doch laten den mensch te huis. CHAMISSO maakt hierop eene uitzondering; hij heeft als reiziger veel voor de wetenschap gedaan; als mensch veel voor zijne medemenschen opgemerkt. Onder de *Zuidzee-eilanders*, die naïve kinderen der Natuur, vond hij zich regt te huis; onder hen vond hij die reinheid, die onschuld, die zedigheid, die hij bij de Christenen in *Europa* te vergeefs had gezocht. Onder hen had hij zijne beste vrienden, en over een van dezen laat hij zich dus uit: »Mijn vriend KADU is een der schoonste karakters, die ik in mijn leven heb aangetroffen; een dier menschen, die ik het meest heb bemind; in mijn stuk over onze kennis van de eerste provincie van den grooten oceaan heb ik hem dikwijls als eene wetenschappelijke autoriteit aangevoerd, en uit de verstrooide schetsen van ons bijeenzijn zijn beeld en zijne geschiedenis ontworpen. — Hij is mijn leermeester geweest over *Radak* en de *Karolinen-Eilanden*. Vergeef mij, mijne vrienden! wanneer ik later dikwijls mijne woorden herhaal; hier spreek ik toch van mijne liefde."

Jammer, dat sedert CHAMISSO's reis de meesten dier gelukkige eilanden reeds door de *Europeanen* bedorven zijn!

CHAMISSO is met zijne *Radakkers* ingenomen; hij komt er bijna ieder oogenblik op terug, en weet ze vooral in ver-

gelijking met zijne beschaafde landgenooten voordeelig te doen uitkomen.

»Terwijl wij" — zegt hij — »ons in onze hatelijke kleederen vastknoopen, gaat de uitdrukking van ligchaam en armen geheel verloren, en wij zien naauwelijks een sprekend persoon in het aangezigt. — De bewegelijke, spraakzame *Polynesiër* spreekt met mond, aangezigt en armen, en altijd met de grootste spaarzaamheid in woorden en gebaren; zoodat de kortste en snelste uitdrukking doelmatig gekozen wordt, en een wenk de plaats vervult van een volzin. Zoo zeggen zij *ja*, enkel door eene trekking met de wenkbraauwen. — Ons schoenen- en laarzenstelsel heeft voor ons het gebruik der voeten alleen tot loopen bepaald. De vierhandige *Polynesiër* trekt er oneindig meer voordeel van. Hij houdt en bevestigt met de voeten het voorwerp, waaraan hij met de handen werkt: de mat, die hij vlecht, het stuk hout, waarop hij door wrijving vuur wil te voorschijn brengen. — Hoe ongelukkig, langzaam en sukkelig moeten wij ons bukken om iets op te rapen, dat ons voor de voeten ligt. — De *Polynesiër* pakt het met den voet, die het oogenblikkelijk aan de hand van dezelfde zijde overreikt, en de man verroert zich niet; hij heeft zijne redenering niet eens afgebroken. — Wanneer iets dat op het dek van een schip ligt, moet ontvreemd worden, grijpt de een het met den voet en reikt het aan den anderen; het kuijert van voet tot voet en over boord; terwijl de op zijn post staande schildwacht allen scherp naar de handen ziet en niets merkt."

In de *Beeringstraat* ontwaakte weêr CHAMISSO's dichterlijke geest; het lied dat hij dáár gezongen heeft, is de voorlooper van de zangen van zijn lateren leeftijd, de eenige, die hij bij de uitgave zijner bijeenverzamelde werken heeft in het licht gegeven. Op dat gewigtige punt, waar twee magtige werelddeelen elkander naderen, zei hij vaarwel aan de lyrische idealen-zucht zijner jeugd, en begon die reeks van gedichten, die getuigen van een talent, dat door waarneming en ondervinding ontwikkeld is; van een krachtigen mannelijken geest, die weêrgeeft, niet wat hij droomt, maar wat hij hoort en opmerkt.

UIT DE BEÈRINGSTRAAT, IN DEN ZOMER VAN 1816.

Ik denk terug aan menig zang en zucht,
Die ik gekoesterd heb in vreugd en smart,
Die èens de borst des jonglings zijn ontvlugt
En weêrklank vonden in een vriendenhart.
Maar neen, mijn geest! uw allereerste vrucht
Is reeds vergaan, heeft nooit den tijd getart;
Vergeten zijn mijn eerste liefde en vreugd,
Verdwenen met de zangen mijner jeugd!

Het leven wordt mij eenzaam, en de dood
Heeft menig lieven vriend aan mij ontroofd.
De jeugd vervloog; reeds komt mijn avondrood,
En naar het graf buigt zich het moede hoofd.
De togt, die mij een sterke magt gebood,
Is haast ten eind — ik heb mij afgesloofd:
De zorg was groot — 't gewin van slecht allooi:
Ik plukte bloemen en behield slechts hooi!

Dat deed ik eens, dat doe 'k nog als weleer.
'k Pluk altijd bloemen, maar behoud slechts hooi;
De wereld zegt dat ik botaniseer,
En 'k doe dat ook; — de naam is wonder mooi! —
Och, nu ik met dien dorren buit marcheer
De wereld door; aan 't naberouw ter prooi,
Dat mij vervolgt, voel ik mij koud als 't ijs;
De zon zinkt weg — reeds zijn mijn haren grijs!

Zoo foltert soms me een droombeeld op mijn baan,
Als kille nevels rusten op de zee!
De koude schotsen staar 'k dan zuchtend aan;
Maar 't spieglend ijs deelt mij geen troostwoord meê.
'k Was jongling toen ik ben op weg gegaan,
En nu komt reeds de grijsheid met haar wee? —
Neen, 'k ben nog kind, al drukt de tijd mij neêr!
Ik ging als kind, en kom als kind ook weêr!

Als weêr het groen der palmen voor mijn oog
In 't donkerblaauw zijn breede waaijers schiet,
En als de keerkringszon weêr van den boog
Zoo gloeijend op de wouden nederziet; —
Als de ijskorst smelt, die nu mijn borst omtoog;
Als 't bloed weêr sneller door mijne aadren vliet:
Dan zal ook 't sombre droombeeld mij begeven,
En 'k zwerf getroost weêr voort door 't rustloos leven.

CHAMISSO keerde in 1818 in *Duitschland* terug met een schat van wetenschappelijke ondervindingen, en een gemoed vol van indrukken, die naderhand in zijne poëzij zoo sierlijk zijn teruggegeven. — Nu erlangde de afgematte zwerver wat hij zoo lang vergeefs gezocht had: rust; nu vond hij een vaderland en een te huis. Hij ontving den titel van *Doctor Honorarius*, en eene aanstelling bij den Botanischen tuin en het Rijks Herbarium te *Berlijn*. Later werd hij, op voorstel van HUMBOLDT, in de Akademie der Wetenschappen opgenomen. CHAMISSO werd, zoo als hij zeide, eindelijk eens wortelvast; hij trouwde en woonde met zijn gezin tot aan zijn dood in zijne nederige woning bij den Botanischen tuin. — In den tijd dien hem de beschrijving zijner planten overliet, schreef hij die gedichten; de vruchten van de revolutie in zijn gemoed, die gedurende zijne reis had plaats gehad. Zijne verhalende verzen worden onder de schoonste van *Duitschlands* nieuwste Literatuur gerangschikt. Aan het hoofd van die verzen staat SALAZ Y GOMEZ, een gedicht, dat zijn ontstaan aan de reis om de wereld te danken heeft. Het is de geschiedenis van een armen schipbreukeling, die op een bar en rotsig eiland geworpen is, waar geene rotskloof hem bedekken, geene plant hem voeden kan. Slechts de eijeren der tallooze zeevogels houden hem in het leven. — Hij ziet een schip naderen; hij hoort weêr menschelijke stemmen; hij beeft van vreugde bij het denkbeeld van verlossing; meer en meer nadert het schip, maar op eens neemt het eene wending en verdwijnt. — Toch heeft hij in zijne bittere vertwijfeling geduld, doch jaar op jaar gaat voorbij; hij wenscht niet te leven en toch moet hij leven, en zoo blijft hij naar redding uitzien, tot hij als een stokoud grijsaard niet meer verlangt gered te worden, omdat de wereld, die hij als jongeling verliet, nu toch dood voor hem zou zijn.

Eenige matrozen vinden zijn dagboek op drie steenen tafelen, nevens zijn lijk.

Boeijend en treffend is eveneens het gedicht: *De Retraite*. — Zes trompetters van de Huzaren zijn over eene bevrozene rivier getogen, om eene herberg aan de overzijde te bezoeken. Zij zitten vrolijk bijeen, als op eens een schipper binnenkomt en hun toeroept, dat het tijd is om heen te gaan, daar het ijs in de rivier begint te bersten, en weldra voor

de geweldige strooming bezwijken zal. De trompetters haasten zich, doch een hunner blijft bij zijn liefje zitten en kan niet tot een afscheid komen. — Evenwel neemt hij eindelijk een besluit en snelt nu haastig de anderen na. Die vijf denken dat hun kameraad achter hen aankomt, doch als zij behouden aan den overkant zijn, ontdekken zij met ontzetting dat hij verdwenen is: eene drijvende ijsschots voert hem mede; in de verte zien zij hem nog, en hooren nog de laatste wegstervende toonen zijner trompet, want voor het laatst blaast hij *den aftogt.*

Doch al de verhalende stukjes van CHAMISSO te beschrijven, zou mij te lang bezig houden; eenigen zijn zonder groote omwerking niet vertaalbaar, door den lastigen tercinen-vorm. Aan velen zullen de geestige vertalingen van anderen door onzen GOEVERNEUR genoeg bekend zijn. Een enkel stukje van dien aard heb ik getracht zoo getrouw mogelijk over te brengen.

DE BEDELAAR EN ZIJN HOND.

Drie gulden lasten voor mijn hond!
Ik zou niet weten waar 'k ze vond!
Wat denken toch die heeren wel?
Waartoe zoo'n wreed, mij doodlijk spel?

Ik ben een oud, verlaten man,
Die zelfs geen cent verdienen kan;
Ik heb geen geld, ik heb geen brood!
'k Leef slechts in honger en in nood!

Toen 'k doodlijk ziek was en verarmd,
Wie heeft zich mijner toen erbarmd?
Wie heeft, toen 'k zwerven ging op aard,
Zich willig aan mijn zij geschaard?

Wiens liefde was me alom nabij?
Wie warmde mij in 't koud getij,
Wie heeft als 'k hongrig heb gemord,
Gedwee ontbeerd en nooit geknord?

't Is met ons beiden haast gedaan,
Mijn arme beest, gij moet er aan!
Nu zijn wij beiden oud en krank,
En 'k zal u dooden! — Dat's mijn dank!

Ja, dank en loon — 't is alles wind!
Dat blijkt mij arme menschenkind:
'k Streed als soldaat voor 's Konings zaak:
Mijn loon is nu een beulen-taak.

Hier is de strik — hier is de steen,
En 't water dáár: — dáár moet het heen!
Kom hier dan; kom! zie niet mij aan!
Een enkle schop — en 't is gedaan!

Maar toen hij 't koord had vastgestrikt,
Toen heeft de hond zijn hand gelikt —
En haastig doet hij 't los, en slaat
Zich-zelven 't om, met wild gelaat.

Hij gaart bijeen zijn laatste kracht,
En uit zijn laatste jammerklagt,
En springt in 't water: — 't spat en stijgt,
En bobbelt waar hij nederzijgt.

Wel sprong de trouwe hond hem na,
En dook, en vond hem, maar te spâ;
Want toen er hulp verscheen in 't end
Was 't reeds gedaan met d' armen vent.

Men droeg hem stil naar 't kerkhof heen,
Daar volgde hem zijn hond alleen;
Die vlijdde zich op d' aardhoop neêr,
En stierf er, spoedig na zijn heer.

In het ijzingwekkende is CHAMISSO een meester; doch dikwerf overdrijft hij dit: zoo als in het verhaal van een kunstenaar, die, om een meesterstuk van kunst te schilderen, een zijner leerlingen als model voor een Christusbeeld aan een kruis spijkert; — van een meisje, dat zich het hart wil laten uitsnijden om haren vriend van eene vreeselijke kwaal te genezen; — van een leeuw, die zijne schoone oppasster verscheurt, omdat zij hem verlaat en de bruid wordt van een ander.

Doch dergelijke overdrijvingen zijn ontstaan uit CHAMISSO's omgang met eenige oudheidzoekers, zoo als HITZIG en de Gebroeders GRIMM, die hem deze onderwerpen leverden. Naderhand heeft hij zijne fout dikwijls erkend, er tevens eene waarschuwing voor anderen bijvoegende om hem toch in dát *genre* nimmer te volgen.

CHAMISSO heeft verzen vertaald uit het *Fransch*, *Engelsch*, *Deensch*, *Russisch*, *Poolsch*, *Litthauisch*, *Italiaansch*, *Hawaïsch*, en *Nieuw-Grieksch;* want hij was ijverig in de taalstudiën, die voor elken Dichter onmisbaar zijn. Met uitzondering van een enkelen naïven Volksdichter, kan niemand als Dichter deze studiën ontberen. Een diepen blik in het wezen der taal in haren ganschen omvang, geeft juistheid van uitdrukking, kracht van woorden. Zeer naauwkeurig is CHAMISSO in het aangeven zijner bronnen; de waarheid stelt hij op hoogen prijs, en zijne romantische gedichten gaan de palen der overlevering of der *Sage* niet te buiten. Als verhalend Dichter is hij een vijand van de school des bijgeloofs, die den tijd der wonderen beweent, en de menschheid in den nacht der eeuwen wil terugdringen. Die zucht naar het oude valt hij aan, in een Sonnet aan den Dichter van *de Goden van Griekenland:*

SCHILLER.

Gij wilt ons weêr doen leven in de dagen
Van een karakterlooze onmondigheid.
Gij hebt het oude op nieuw weêr toebereid,
Maar toch gij kunt de toekomst niet vertragen.

't Schijn' groot, om nog een stouten greep te wagen
In 't rad des tijds — 't is enkel ijdelheid:
De nacht verdwijnt, en vol van majesteit
Zien wij een lichtstraal van den morgen dagen.

Verblinde lafaards, die met open ooren
Geen stemmen hoort, geen teeknen wilt bespiên!
Ik beef voor u: gij zult uw vonnis hooren;
Want Gods besluit kunt gij toch nooit ontvliên.
De vrucht des tijds wordt op haar tijd geboren,
En wat de tijd vereischt, dat zal geschiên.

Ook op het komische terrein is CHAMISSO te huis; door zijn geheele leven straalt een geest van spotzucht en satyre, die ook in zijne gedichten dikwerf in geestige contrasten voor den dag komt. Zoo als, b. v., in het navolgende stukje, getiteld:

ZEER GEVOELIG.

Dochter.

Lieve, dierbare ouders, hebt erbarmen!
Ziet uw eenig kind met deernis aan!
Gij zegt: „Neem dien man!" Ach, in zijne armen
Zal ik als een teedre bloem vergaan!

Vader.

Moeder! hoor eens aan wat kuren!
Trijntje! ik word die fratsen moê.
Liever moest ge vrolijk kijken:
Zie, ge krijgt een man — tast toe!

Dochter.

o, Een rilling gaat mij door de leden,
Zie ik maar zijn haatlijk wezen aan;
Met zijn ruwe en onbeschaafde zeden
Kan hij nooit mijn poëzij verstaan!

Vader.

Moeder! die verwenschte boeken,
Daar komt al die praat van daan!
Wisten *wij* ooit van beschaving?
Hebben *wij* elkaâr verstaan?

Dochter.

Zoek geen harten voor elkaâr te winnen,
Die geen zachte band verbinden kan!
Nooit kan ik hem achten en beminnen;
Nooit geef ik mijn hand aan zulk een man!

Vader.

Moeder! hoor, wat nieuwigheden
Onze domme Trijn verzint!
Achtteden *wij* ooit elkander?
Hebben *wij* elkaâr bemind?

Dochter.

'k Zal mij-zelf voor zulk een smaad bewaren!
Zijn er geene kloosters meer; welaan,
'k Stort getroost mij in het hart der baren! —
Liever sterf ik om mijn lot te ontgaan!

Vader.

Heb je haast gedaan met kaaklen?
Hoor, je weet nu mijn besluit!
Stil!... Geen woord!... Je neemt den kerel!
Basta! En 't gemaal is uit.

Maar zijne spotzucht ging nooit zoo ver, dat zij zijn beter, innerlijk gevoel beheerschte, zoo als bij HEINE, dien hij *so ein*

kleiner BEËLZEBUB, *cauda prehensilis* noemt. — Neen, door zijne kinderlijke eenvoudigheid en naïviteit was CHAMISSO de lieveling van *Duitschlands* meest geachte Dichters uit onzen tijd. FREILIGRATH, KERNER, GAUDY, en de *Deen* ANDERSEN waren zijne vrienden; maar ook uit het buitenland kwamen velen om den regtschapen grijsaard te zien en te spreken.

De bekende AMPÈRE beschrijft in de *Revue des deux Mondes*, 1840, zijne eerste bijeenkomst met CHAMISSO in 1827, en geeft daar eene schildering van het uiterlijke des Schrijvers van den *Schlemihl.* — »Toen ik mij, in 1827, te *Berlijn* bevond" — zegt hij — werd ik in een letterkundig gezelschap aan iemand voorgesteld, die meer dan eenig ander het voorkomen had, dat wij in *Frankrijk* gewoon zijn eene *Duitsche tournure* te noemen. De man was groot en mager; lange haren hingen hem over de schouders, zijn aangezigt had eene wonderlijke uitdrukking van welwillendheid en van geestkracht; er lag te gelijk iets teeders en iets krachtigs, iets weeks en iets stouts in. — Ons gesprek begon in de *Duitsche* taal; de onbekende drukte zich met eene bijzondere *energie* uit, echter niet zonder eenige inspanning, en vooral met een mij geheel vreemd accent. Ik fabriceerde van mijn kant in het zweet mijns aangezigts eenige *Duitsche* volzinnen. Terwijl wij zoo met elkander spraken, riep op eens een derde, die ons had aangehoord, met luid gelach uit: »Mijne Heeren! maakt het elkaâr toch gemakkelijk en spreekt *Fransch!*" De man met de hooge gestalte en de lange haren was mijn landgenoot; hij was een man door de Natuur rijk begaafd, maar door het lot lang vervolgd, een *Fransche* émigrant en een *Pruissisch* Officier, een edelman en een vrijgeest, een Dichter en een Botanist, de Schrijver van een phantastischen Roman en een Reiziger om de wereld; hij was een *Duitscher* en een geboren *Franschman;* kortom hij was CHAMISSO.

Eerst in 1836 zagen CHAMISSO's werken gezamenlijk het licht. — Bij die gelegenheid heeft ALEXANDER VON HUMBOLDT aan hem het volgende getuigenis afgelegd: »Het gebeurt zoo zelden, dat zij, die Dichters zijn als gij, harmonisch en vol geestdrift, zonder gemaaktheid, eenvoudig en vrij proza kunnen schrijven. Gij bezit beide die gaven, en uwe reis om de wereld, hoewel reeds verouderd, heeft door uwe persoonlijkheid, het aantrekkelijke van een nieuw wereld-drama verkregen!"

Kort daarna, in 1838, is CHAMISSO in zijn nederig, maar gelukkig verblijf te *Berlijn* gestorven. Een der schoonste gedichten van zijn ouderdom is: *Het Slot Boncourt.* Te midden van *Duitschland* en de *Duitschers*, te midden van welverdienden roem en lang gewenschte rust in dat tweede vaderland, denkt hij weêr aan zijne geboorteplaats, aan zijn eerste vaderland. Aandoenlijke herinnering bij den grijsaard die, vroeg uit dat vaderland verdreven, de geheele aarde rondzwierf zonder dat een enkele band hem aan dat vaderland boeide, die naderhand geluk en tevredenheid in een ander land wedervond, en daar nieuwe banden van liefde en vriendschap aanknoopte, en die in dat geluk nog eens terugdenkt aan het lang verdwenen ouderlijke huis.

HET SLOT BONCOURT.

Ik droom weêr van mijn kindsheid
En schud het grijze hoofd;
Wat wenkt gij mij, o beelden!
Ik dacht u lang verdoofd!

Van uit de groene boschjes
Treft een kasteel mijn oog.
Ik ken die poort, die wallen,
Die torens dáár omhoog!

De leeuwen op het wapen
Zien mij zoo goedig aan:
Ik groet hen als bekenden,
En blijf op 't burgtplein staan.

Dáár ligt de sfinx aan 't water;
Dáár groent de vijgenboom;
Dáár, achter gindsche vensters,
Droomde ik mijn eersten droom.

Ik zoek het graf des stichters
In de oude slotkapel;
Dáár is 't; dáár hangt aan 't muurwerk
Het breede wapenstel!

Nog leest het oog der kindsheid
't Versleten grafschrift niet,
Hoe ook de zon haar stralen
Door 't bonte venster schiet!

'k Zie 't erfdeel van mijn vaadren,
  Zoo als het eens dáár stond,
't Is lang van de aard verdwenen;
  De ploeg doorwoelt zijn grond.

Zijt vruchtbaar, dierbre bodem!
  Ik groet u met een traan!
Ik zegen hem, die immer
  Door u den ploeg doet gaan!

Maar ik neem bij het scheiden
  Mijn speeltuig in de hand,
En zwervend over de aarde
  Zing ik van land tot land!

In de barre, ijzige *Beeringstraat* ligt het eiland *Chamisso;* in de weelderige bosschen van *Jamaïka* groeit de plant *Chamissoa.* Het is de hulde der wetenschap aan een van hare kinderen. — Dat eiland is klein en onbewoond; maar het bestaat uit rotsen; die plant is onaanzienlijk en weinig bekend, maar zij behoort tot de onsterfelijke Amaranten! Gelijk zijn geest naar twee rigtingen geschitterd heeft gedurende zijn leven, zoo zal zijn naam dubbel blijven leven na zijn dood. De Letterkunde ziet op zijn roem als Schrijver en Dichter; de Natuurkunde ziet op dat eiland en die plant, en beiden zeggen: wij hebben een CHAMISSO!

29 November 1853.

PETRARCA EN ROUSSEAU.

PETRARCA's Gedichten, die het boekjen uitmaken, dat men in weinige uren geheel kan doorlezen, hebben hem desniettegenstaande 32 jaren gekost om ze tot stand te brengen; hij kon daardoor dan ook tot zijne vrienden zeggen, dat men aan zijne overige werken welligt nog veel te verbeteren zou vinden, maar aan zijne *Italiaansche* verzen in 't geheel niets. Men zal zich over dien langen tijd minder verwonderen, wanneer men de wijze nagaat, waarop hij bij het dichten en opstellen zijner verzen te werk ging, en men kan dat in bijzonderheden nagaan, sedert er in *Italië* eigen handschriften van hem gevonden zijn, die het best getuigenis geven van al de zorg,

door hem aan zijne gedichten en hunne voortdurende wijziging en verbetering besteed. Die handschriften zijn overdekt met *Latijnsche* aanteekeningen, welke, b. v., bij één zijner Sonnetten van den volgenden aard zijn. »Heden, den 10^{den} September, door Gods bevel, na mijn ochtendgebed aangevangen. — Den 19^{den} October, drie uur: ik moet deze twee regels nog eens overmaken; 't best, door ze te zingen, en ze dan op eene andere wijs te schikken. — Den 30sten Oct., 's morgens tien uur: zóó bevalt het mij. — 20 December, 's avonds: neen, zoo bevalt het mij niet. Ik zal er op terugkomen; ik werd afgeroepen om te eten. — 18 Febr., tegen den noen: zóó gaat het goed; ik moet het echter nog eens overzien." En in eene andere aanteekening: »Hier op gelet, ik dacht die twee regels te verschikken en het tweede tot het eerste te maken, maar de welluidendheid duldde het niet; want het eerste zou dan klankvoller geweest zijn dan het tweede, en dat mag niet." — PETRARCA handelde op deze wijs met zijne verzen, omdat hij, naar zijn eigen schrijven aan den Kardinaal BERNARD, Oud-Bisschop van *Rodes*, die 360 *Latijnsche* versregels in één uur maakte, »het oordeel der nakomelingschap ontzag, tot welke alleen zijne schriften voor hem zouden kunnen spreken. Van daar" — schrijft hij — »mijne vrees en de langdurigheid van mijn arbeid. Ik lees iedere bladzijde tienmaal over, want ik wil niet dat er iets te onvolmaakts uit mijne handen ga. Laat de bode die aan mijne deur klopt, liever onverrigter zake heengaan, dan dat hij iets medeneme dat mijn naam zou schandvlekken."

Gelijk PETRARCA met zijne *Italiaansche* verzen, zoo deed ROUSSEAU met al wat hij schreef in zijne werken en brieven. Tot het kleinste cartebelletjen aan dezen of genen vriend toe, werd met de meeste naauwlettendheid opgesteld: hij maakte er meestal meer dan één klad van, en schrapte en vlakte er in, tot iedere zinsnede voldoende gepolijst was. Het gebeurde daarbij natuurlijk dikwijls dat hij zich in 't geheel niet voldoen kon. Eens wachtte er een knecht op antwoord bij hem, en ROUSSEAU zette zich aan zijn lessenaar, schreef, en gaf den knecht — o ongehoord geval! — het briefje over, zoo als het bij de eerste reis was uitgevallen; naauwelijks echter was de knecht er mede vertrokken of ROUSSEAU liep hem achterna, haalde hem in, nam hem het briefje weder af, en las het

staande voets op straat nog eens over. Weinig tevreden over den vorm en stijl, zeî hij nu tot den knecht, dat hij maar naar huis moest gaan, en zeggen dat hij hem (ROUSSEAU) niet t'huis had gevonden en dus geen antwoord had.

Wat PETRARCA deed uit hoogen kunstzin en om den nazaat niets van zich in handen te geven wat niet den stempel der reinste kunst droeg deed ROUSSEAU uit kleingeestige ijdelheid, die hem niet veroorloofde anders dan met de meeste berekening ook in de kleinste zaken, de eens voorgenomen rol te spelen. Slechts weinigen echter, onder tijdgenoot zoo wel als nazaat, die er zich door bedriegen lieten.

VERTALINGEN. (*)

DOOR

G. TIMME.

I.

DE WAARSCHUWING.

Hoedt, hoedt u!... De Israëller, die weleer
Den leeuw versloeg, hij was nu arm en blind;
Hij zag 't gezegend hemellicht niet meêr;
Hij was ten spot aan grijsaard, vrouw en kind;
Ten tempel heen dreef hem de Filistijn;
Dáár zou de slaaf op 't feest elks speelbal zijn.

En hij? Hij greep de pijlers van 't gebouw,
En 't stortte ineen, en plettrend neêr op hem;
Maar ook op man, op grijsaard, kind en vrouw. —
De doodsangstkreet verving der spottren stem:
De blinde en arme slaaf sleepte in zijn dood
Veel duizend vrijen meê, ten lotgenoot.

Een arme, blinde SAMSON hier te Land (†),
Van kracht beroofd, met ketenen belaân,
Heft, (ras welligt!) in grimmigheid de hand,
En schudt de pijlers van ons volksbestaan,
Tot dat de vrijheidstempel nederstort,
En 't plettrend puin aan ons ten grafzerk wordt.

Naar H. W. LONGFELLOW.

(*) Uit het *Engelsche* werk: *Poems on Slavery. London*, 1853; tot bestrijding der slavernij door verschillende Dichters bijeengebragt.

(†) In *Amerika*.

II.

DENKT AAN DEN SLAAF.

Denkt aan den slaaf, in het uur van de vreugde,
Gij, die den bloemweg des levens betreedt;
Niets dan verwondende dorens ontmoet hij,
Niets dan een winterdag, vruchtbaar aan leed.

Denkt aan den slaaf, in het uur van de smarte,
Wat zijn uw' rampen, bij 't lot dat hij torscht?
Tranen van droefheid en stormen van woede
Dooven het licht van de vreugde in zijn borst.

Denkt aan den slaaf, in het uur der gebeden,
Als ge u ontrukt aan het wereldsch genot:
Dankt voor den zegen, dien gij moogt genieten;
Biddend voor hem om een dragelijk lot.

Naar E. M. CHANDLER.

VERPOOZING.

DOOR

J. H. GUNNING, Jr.

Bestaat de zelf-opvoeding voor elken zelfstandigen mensch hierin, dat hij aan ál de krachten die hem op geestelijk en stoffelijk gebied ter dienste staan, eene bepaalde richting geeft, zoodat zij allen uitloopen op het ééne groote levensdoel waartoe hij meent bestemd te zijn, dan mag ook niets hem onverschillig zijn van dat alles waarover hij macht heeft. Gelijk zijn geheele leven, als eene zamengeslotene éénheid beschouwd, naar vaste regelen is ingericht, die allen weder, tot éénen hoofdregel gebracht, met bepaaldheid het doel van dat leven uitspreken; zoo moeten ook elke bijzondere verrichting en omstandigheid van dat leven (zoo ver zij onder het bereik van 's menschen invloed vallen), tot dat hoofddoel het hare bijdragen. Die waarheid is algemeen erkend. Men tracht zich van alles wat men doet en ondervindt rekenschap te geven, en klimt daartoe tot de oorzaken op waaruit het is voortgevloeid. Schier even algemeen echter wordt ééne uitzondering op dezen regel toegelaten. De verpoozing van werkzaamheid of afmattende toestanden is het die aan dien algemeenen regel onttrokken is, waaromtrent men zich

geene rekenschap geeft, en die men niet tot vaste wetten terugbrengt. — Voert men welligt hiertegen aan: dat er toch gezorgd wordt dat die verpoozing niet onbeschaafd, niet ondoelmatig zij, niet tegen het groote levensdoel aandruische, niet onwaardig verdiene te heeten? — Ieder gevoelt het bloot negatieve dier zorge. Zeer velen willen met reden verder gaan. Ook bij de verpoozing willen zij hun levensdoel niet verwaarloozen: ook deze moet er het hare toe bijdragen. Doch daarmede verliezen zij vaak het karakter van alle verpoozing uit het oog, en zij maken haar tot eene slechts minder ingespannen werkzaamheid; tot eene maar betrekkelijke rust; tot hetzelfde als de werkzaamheid, ofschoon met een lager exponent.

Beide die opvattingen rusten op eene minder juiste waardeering van 't geen verpoozing heeten mag. De laatstgemelde miskent haar recht, en de ervaring leert dan ook dat zij slechts bij zekeren kunstmatigen zielstoestand, en ook niet anders dan maar voor een korten tijd, kan toegepast worden. De eerste is onvolledig, daar zij het toezicht over de verpoozing slechts laat bestaan in de afwering van het een en ander dat buitensporig schijnt. Maar dat toezicht moet positief worden. Niet alleen moet gevraagd worden: »of het een of ander in de verpoozing verkeerd zij?" maar ook: of de *geheele* verpoozing wel goed, d. i. in overeenstemming zij met het groote levensdoel? Dit kan echter alleen voor willekeurig gekozen ontspanningen gelden. En de meeste in ons leven zijn onwillekeurig, uit eene natuurlijke behoefte van ons wezen voortgevloeid. — Zijn ze daarom de aandacht van den zielkundigen zelfbeschouwer onwaardig? Integendeel. Zij zijn juist de onbedriegelijke wegwijzers tot de kennis van onze natuur, uit welke zij zijn voortgevloeid.

Het is der zielkunde gelukt, uit de ervaring eenige tamelijk algemeene wetten op te maken, volgens welke sommige bepaalde ziels-toestanden met bepaalde andere ziels-toestanden — en bepaalde inspanningen en richtingen des geestes met bepaalde ontspanningen en verpoozingen in verband staan. Den aard van dat verband uit sommige dier waarnemingen eenigzins te doen kennen, is mijn doel (*).

(*) De waarnemingen zijn grootendeels verzameld uit hetgeen G. H. VON SCHUBERT, ofschoon tot een ander doel, heeft zamengebracht in zijne merkwaardige „*Geschichte der Seele*", Bd. II, S. 375.

Verpoozing in het algemeen is *die* ontspanning en betrekkelijke rust waartoe de geest door voorafgegane inspanning gedrongen wordt. Zij is gegrond op de ervaring, dat alles wat slechts over eene beperkte mate van kracht heeft te beschikken, na het uitputten dier kracht in eene afgematheid verzinkt, aan de mate der uitputting evenredig. Aldus brengen onze verschillende *stoffelijke* verrichtingen evenzeer als de *geestelijke* die uitputting welke tot verpoozing noopt mede.

Dat de mate der uitputting en dus ook der bevrediging die de verpoozing schenkt, aan de mate der krachtsinspanning evenredig is, behoeft geene nadere aanwijzing. Maar hoogst opmerkelijk voor de kennis van den *aard* dier verpoozing is de waarneming, beide op stoffelijk en geestelijk gebied, dat zij meestal in eene soort van polaire tegenstelling staat tegen de inspanning die haar noodzakelijk maakte. Deze opmerking kan voor de kennis van onze geestelijke verrichtingen niet zonder vruchtbare toepassing zijn, daar bij twee tegengestelde dingen de aandachtige beschouwing van het ééne dienen kan om duidelijker kennis te doen verkrijgen van het andere. Zonder dat in vele bijzonderheden te ontwikkelen, ga ik tot de eenvoudige vermelding der waargenomene feiten over.

Het gevoel van kracht hetwelk ons tot onwillekeurige bewegingen dringt, wordt meestal spoedig door het geheel tegengestelde gevoel van vermoeijenis gevolgd. Heeft het oog eenigen tijd een rood voorwerp aangestaard, dan vormt zich door eene zelfstandig terugwerkende kracht voor zijne aanschouwing de complementaire groene kleur, gelijk na blinkend wit de zwarte. Is de tong door een sterk zuur aangedaan, dan vormt zich op haar, door eene dergelijke terugwerking, uit den indruk van eenvoudig water zelfs een *zoete* smaak. Bij sommige ongesteldheden der verduwende ligchaamsdeelen spoort het zuur dat zich in de maag heeft gevormd, onwillekeurig aan tot het nuttigen van alkalische bestanddeelen.

Hetzelfde op- en uit- elkander volgen der twee tegenovergestelde richtingen vertoont zich op het inwendig, geestelijk levensgebied. Eene overmaat van vreugde laat, vooral in den jeugdigen leeftijd, dikwijls het gevoel eener diepe, onverklaarbare zwaarmoedigheid na, ook wanneer geen ligchamelijk, maar een zuiver geestelijk genot die vreugde had opgewekt. Velen wier lippen altijd en overal van puntige scherts

overvloeijen, kan men het aanzien dat zij er eene spijtige, bittere smart achter zoeken te verbergen. ARIOSTO's verzen zijn vol dartele vrolijkheid; maar hij-zelf helde tot diepe zwaarmoedigheid over: gelijk er in het algemeen in de krachtigste geesten een even sterke trek tot opgewekte vrolijkheid als tot ernst gevonden wordt. Elk die geen vreemdeling is in de geschiedenis zijner eigene stemming, kan gewis zich menigvuldige herinneringen te binnen brengen, niet alleen van zulk een overgaan van ernst tot scherts, of omgekeerd; maar ook van ernstige wisselingen op het gebied van het zedelijkschoon. Juist in die oogenblikken waarin de geest met de verhevenste voorstellingen omgaat, voelt hij zich vaak tot platte banaliteit, ja, gemeenheid teruggetrokken, en juist dán is de ernstigste waakzaamheid noodig, opdat de verheven vlucht niet in een diepen val eindige. Dit, wèl toegepast, zou menigeen kunnen geruststellen die in de eb en vloed des »gevoels" zich op godsdienstig gebied de angstigste, pijnlijkste en toch vaak vruchtelooze worstelingen om des gewetens wille getroost (*). Zij zou hun kunnen leeren dat de waarachtige vroomheid niet bestaat in bepaalde bewegingen des gevoels, al is het dat zij er zich vaak in openbaart en kenbaar maakt. Het zou ook eene allergewichtigste les voor ouders kunnen opleveren, die vaak de godsdienstige opvoeding hunner kinderen behandelen zonder dè fijne kieschheid en takt die in alles, maar inzonderheid hierin zoo noodig is. Vele ouders dwingen de kinderen tot het aan den dag leggen en uitwendig betuigen van een godsdienstig gevoel dat wèl in de diepte van hunne boezems ligt, maar niet geschikt is om er zoo ruw en haastig uit opgedolven te worden. Van daar de afkeer waarmede velen in rijpe jaren het heiligste en heerlijkste van zich afstooten, dat hun in de jeugd zonder takt, over-verzadigend en voor het ontkiemend gevoel te ruw is opgedrongen. (Men zie slechts, om één enkel voorbeeld te noemen, den mannelijken leeftijd aan van hen voor wie het kerkgaan of bidden in de kindsheid een streng geboden plicht is geweest.)

Hoe het waargenomene, omtrent den overgang tot tegengestelde ziels-toestanden, door de logische waarheid van het

---

(*) Immers wat den ouden kluizenaar ANTONIUS met zijne akelige visioenen in de *Ægyptische* woestijn overkwam, herhaalt zich vaak, ofschoon in veel zwakkere mate, bij methodistische angstigheid van godsdienstige gevoelsbewaking, onder welken naam die ook voorkome.

verband der denkbeelden verklaard en opgehelderd wordt, is hier de plaats niet, verder te ontwikkelen. *Wij* vermelden alleen sommige der waarnemingen op dit gebied, die ons een woord van ANDERSEN te binnen brachten: »Uitersten raken aan elkander, gelijk de punten van een' cirkel, die het verst van elkaâr verwijderd liggen, elkander weder raken: gelijk men op het graf van zijne dierbaren het innigst aan de onsterfelijkheid gelooft." Ontmoeten wij nu twee verrichtingen of stemmingen der ziel die dikwijls op elkaâr volgen, dan kunnen er gevallen bestaan die ons omtrent den aard dier twee dingen op zich-zelve zekere wenken geven. Eenige voorbeelden zullen doen blijken dat die afwisselende verrichtingen of stemmingen niet altijd tegenover elkander staan als zulke waarvan de eene de andere schijnt uit te sluiten; maar elkander opvolgend als in het ligchamelijke de slaap op het waken, en de zucht naar rust op den arbeid.

Wanneer men bedenkt dat de Mathesis en de Muzijk beide haar innigste wezen op het gebied van orde, wet en regelmatigheid hebben, zal het geene verwondering baren dat de diepzinnigste Mathematici gewoonlijk een bijzonderen aanleg hebben voor Toonkunst. In welk een innig verband PYTHAGORAS deze beide verrichtingen des geestes gesteld heeft, is bekend. De groote GALILEÏ vond van zijne vroegste kindsheid af in de Toonkunst zijne liefste verpoozing. Aan de heerlijke wetten, door KEPPLER opgesteld, is het te »hooren" dat hij de »Harmonie des heelals" heeft gekend.

Het verband tusschen Wijsbegeerte en Poëzij (*) ligt in beider gemeenschappelijk doel, de bovenzinnelijke waarheid, die de eerste langs de kronkelpaden der dialektische redenering zoekt, de tweede op de vleugelen van het voorbeseffend bewustzijn onmiddellijk bereikt en omvat. Dáárom lag er eene diepe beteekenis in den droom die, telkens onder de verschillendste vormen terugkeerende, SOKRATES aanbeval: de Muzijk te beoefenen. (Men weet in welk eene uitgestrekte, alle schoone kunst omvattende beteekenis dat woord bij de oude *Grieken* gebruikt werd.) Gehoorzaam aan de Godsstem besteedde de wijze zelfs de laatste rust in den kerker nog aan een *Paean* voor die Godheid welke de geestdrift voor het Goddelijke in

---

(*) Te recht aangeduid door DA COSTA, Iᵉ Deel zijner *Poëzy*, bl. 38. — LUBLINK WEDDIK, *Gedachten en Beelden*, II, bl. 312.

de ziel werkte, en tot eene poëtische omwerking van de Aesopische Fabel. Omgekeerd vindt men die geesten welke in de werkzaamheid leefden wier verschillende richtingen SOKRATES met den algemeenen naam Muzijk omvatte, bij uitnemendheid tot diepzinnige wijsgeerige navorsching geneigd. DANTE heeft bestendig de vlam zijner geestdrift met ARISTOTELES' scherpzinnige deductiën gevoed. SHAKESPEARE toont overal de innigste vertrouwdheid met de hoogste vraagstukken der Wijsbegeerte. MOLIÈRE was diep in de leer van CARTESIUS ingedrongen. GÖTHE kon zich niet verzadigen aan de verhevene *Ethica* van SPINOZA, zoo te recht ook door een ander diepdenkend kenner »het groote gedicht over God" genoemd. Wie denkt hierbij ook niet aan onzen merkwaardigen KINKER?

Het besef van de naauwe verwantschap, ja, der evenwijdigheid als het ware, tusschen de wetten van Geest en Natuur, heeft hen voor welke het edelste voortbrengsel des geestes, de taal, het voorwerp der navorsching was, dikwijls tot verpoozing op het gebied der Natuurwetenschap gedrongen. De voortreffelijke taalvorscher JOHANN LEONHARD FRISCH (1720) placht van zijn ingespannen arbeid bij zijne vogels uit te rusten. JOANNES GRUTERUS (1600) bebouwde eigenhandig zijn tuin; en het is bekend dat de voorloopers der nieuwere Natuurwetenschap, OTTO BRUNFELS (1530), HIERONYMUS BOCK (Tragus) (1500), LEONHARD FUCHS (1550), en KONRAD GESSNER (1550) vroeger ijverig de oude talen hadden beoefend. Ook de philologische verdiensten van den grooten ALEXANDER VON HUMBOLDT zijn bekend.

In eene dergelijke polaire tegenstelling schijnen het navorschen der Geschiedenis en de lust tot de Bouwkunst, of in andere gevallen tot de dramatische kunst, met elkander in betrekking te staan, gelijk uit sommige voorbeelden zou kunnen bewezen worden. Velerlei andere verbindingen van geest-werkzaamheden, waarvan de Geschiedenis voorbeelden aanwijst, kunnen voor alsnog niet ongezocht tot eenigen regel gebracht worden. Van dien aard waren, b. v., de neiging tot de dramatische poëzij bij RICHELIEU, die hem zelfs tot de belagchelijke poging bracht om zich, gelijk bekend is, voor den Auteur van CORNEILLES *Cid* te doen doorgaan, en de hebbelijkheid van LEIBNITZ en LOCKE om zich met mechanische kunstverrichtingen te verpoozen. Vreemd, ja, betrekkelijk onëdel schijnen de smaak van den geleerden BAYLE in de verrichtin-

gen van straatgoochelaars en koorddansers, die men hem te *Rotterdam*, in zijn mantel gewikkeld, vaak heeft zien naloopen; de teederheid van den anders hardvochtigen LIPSIUS voor zijne drie hondjes: *Mopsus*, *Mopsulus* en *Sapphyrus;* de buitensporige afgetrokkenheid van LAFONTAINE, en dergelijke. Wij geven deze feiten eenvoudig voor 't geen ze zijn, zonder nu meer er uit te willen trekken dan den opgegeven wenk voor de opvoeding, die toch wellicht ook bij de zelf-opvoeding van elk individu, hier en daar, zijne toepassing kan vinden. De zielkunde, gelijk de meeste wetenschappen des geestes, verkeert nog in een zeer verwarden staat, uit vroegere verkeerde methoden overgebleven. De groote waarheid van onze dagen, dat de toepassing van de Ervarings-*methode* der Natuurwetenschappen ook hier een helderder licht kan doen dagen, wint meer en meer aanhangers en belangstelling. Voor hen kunnen deze eenvoudige waarnemingen wellicht eenig gewicht hebben, minder om haar-zelve, dan om de uitbreiding en toepassing die men er aan zou kunnen geven.

BIJ DE SCHILDERIJ VAN L. GALLAIT:

DE LAATSTE EER BEWEZEN AAN DE GRAVEN VAN EGMOND EN HOORNE.

DOOR

J. A. BAKKER.

Met eerbied en in somberen ernst staren wij op uw verminkt stoffelijk overschot, gij, slagtoffers van den worstelstrijd der bezworene vrijheden van den adel en des volks, tegen de willekeurige dwingelandij der Vorsten! Uwe bloedige hoofden boezemen ons diep medelijden in, en tevens verachting voor uwe beulen. Wij staan innig geroerd bij de baar waarop uwe lijken liggen ten toon gestrekt, en deelen in al de gewaarwordingen van hen die met moeijelijk gesmoorde aandoening haar omringen.

Het schavot maakte eervol een einde aan uw roemrijk leven, krachtige steunsels van het Keizer- en Koninklijk gezag, zoo wel in den Raad als op het veld, waar uw heldenzwaard, o EGMOND! te *St. Quintyn* en te *Grevelingen* den *Franschen* krijgsroem deed tanen! Uwe hoofden vielen, omdat gij de voorregten van uw Vaderland boven de aanmatigingen van een gezag steldet, dat, aan 's Lands zeden en gewoonten vreemd, de voorvaderlijke vrijdommen en instellingen wilde vernietigen.

Burgers, die aan de dierbare lijken de laatste eer komt bewijzen, hoe deelen wij in uwe aandoeningen! Uw achtbare

voorganger bedwingt zijne droefheid door edele verontwaardiging; anderen laten die meer zigtbaar blijken, terwijl een regtmatig gevoel van wraak in uwe boezems opwelt. Al moge de *Spanjaard* uwe houding en blikken bespieden, uw gevoel is hier grooter dan 't ontzag voor de magt der onderdrukkers.

FILIPS en ALVA! die dooden zullen den tegenstand tegen uw geweld niet versmoren; hun bloed dat den grond gedrenkt heeft, zal een boom doen opwassen waarvan de vruchten 's Lands vrijheid en onafhankelijkheid zullen zijn. Al mogen er de Zuidelijke loten spoedig van verdorren; zeven, hoewel aan den Noordenwind blootgesteld, zullen weldra heerlijk bloeijen, en onder aanvoering van ORANJE zullen er helden oprijzen, die den krachtigsten Veldheer zullen afmatten, en den vermogendsten Vorst zijner eeuw doen sidderen op zijnen troon. Het bloed der martelaren maakt de aarde vruchtbaar; zelfs de takken des booms die lang verdroogd schenen, zijn eindelijk weêr uitgesproten. *Belgen!* toont, dat ook voor u EGMOND en HOORNE niet te vergeefs hun leven ten offer gebragt hebben! Blijft getrouw aan uwe voorvaderlijke zeden, en zuivert die van alle vreemde smet!

Groote kunstenaar! die uw krachtig penseel aan treffende vaderlandsche gebeurtenissen toewijdt, waarin wij, even als uwe landgenooten, het hoogste belang stellen; die ons reeds in de zaal geleidde waar Keizer KAREL, op onzen WILLEM geleund, afstand deed van zijne waardigheden, en ook tegenwoordig deed zijn bij de laatste oogenblikken van een der edelste slagtoffers; gij hebt in dit tafereel de vorige overtroffen, omdat het krachtiger tot onze ziel spreekt; gij hebt ons weten te boeijen, dat, hoe sterk het somber akelige der voorstelling ons aangrijpe, wij ons van de baar niet los kunnen scheuren! Hoewel onze oogen er vochtig bij worden, is het ons een weemoedig genoegen voor uw tafereel te verwijlen; zoo als gij in uwe kiesche voorstelling al het stuitende hebt weten te vermijden dat ons gevoel had kunnen beleedigen.

Terwijl wij met die vaderlandlievende aandoening de lijken van EGMOND en HOORNE aanschouwen, verheugen wij ons te gelijk in de zegepraal der kunst. Zij verplaatst ons in vroeger eeuw, als waren wij bij hunnen dood tegenwoordig geweest. Wij staan verbaasd over de begoocheling die zij weet voort te brengen; over eene kleurmenging als ware zij door de Zuiderzon gestoofd; over de juistheid van vormen, en de treffende uitdrukking der hartstogten, die eene zoo diepe studie van 's menschen gedaante en gemoed verraden. Wij leggen eene martelaarskroon boven de schedels der edele slagtoffers, terwijl wij met geestdrift aan u, o kunstenaar! den krans der overwinning reiken in het strijdperk voor het ware en eenvoudige schoon!

ELISABETHS DROOM.

DOOR

G. GRAVÉ, Jr. (*)

„ELISABETH, hoor! o mijn kind, hoor de stem,
De roepende stem uwer moeder,
Die, wars van de wereld, u voorging tot Hem,
Den Vader daarboven; uw Hoeder!

„Wat zoekt gij omlaag en verpoost in een poel
Waar wolven de lammren verscheuren?
Waar de onschuld vergaat in een dartel gevoel,
Dat eindigt in tranen en treuren?

„Naar boven, mijn dochter, naar boven het oog!
Zie op naar de statige wolken,
Die drijven en jagen en blinken omhoog!
Dáár woont Hij, de Vader der volken!

„Dáár woont Hij, omringd van een vrijheid en lust,
Als wereld en menschen ontberen,
Die, kampend en zwoegend om vrijheid en rust,
't Genieten en blij zijn verleeren.

„Geen zerke, mijn dochter, geen zerk is het slot
Van worstling en arbeid en lijden;
De wereld is nacht, maar de dag is bij God!
o Zie wat uw oog zal verblijden!" —

Zoo klagende stond in het eenzaam vertrek
Een schim voor ELISABETHS blikken,
En slaakte, beweegloos en stil op de plek,
De beê die haar ziele deed schrikken.

Die schim was de geest harer moeder, die, vroeg
Aan 't woelen der wereld ontvloden,
Ten hemel de kroone der heerlijkheid droeg;
Op de aard werd geteld bij de dooden.

Het ijzige Noord van orkanen bevrucht,
Ontboeide zijn buldrende winden,
En slingerde en dreef ze verwoed door de lucht,
En loeide door daken en blinden.

De schichtige raaf zat zijn eenzaam gezang
Op 't krakend geboomte te huilen,
Dat galmende klonk door vertrekken en gang,
Met d' aakligen grafkreet der uilen.

Reeds lang zag het Westen zijn purperen rand
Verbleekt, en het gloeijend scharlaken

(*) Het treurig geval, dat eene bloeijende maagd dood op hare legerstede werd gevonden, gaf den te vroeg ontslapen Zanger aanleiding tot dit fraai, nog onuitgegeven gedicht. DE RED.

Der zinkende zonne hield op als met brand
    Den graauwenden hemel te blaken.

De nacht was gevallen. Elisabeths blik
    In rustloozen sluimer geloken,
Vernam in een droom met bedwelmenden schrik,
    Den geest, die zoo teêr had gesproken.

Omgeven van mist, als een lichte kolom
    Met scheemrige wolken omtogen,
Verscheen haar de roepster, die omzag en om,
    En wenkte, en als bad met hare oogen.

Een kruis dat zij droeg was met glansen omspeeld;
    Een lichte, geheimvolle slinger
(Een buigende slang, der oneindigheid beeld)
    Bewoog aan haar wenkenden vinger.

Het golvende haar, om de slapen gekruld,
    Verdiepte het vale der wangen,
En 't ooge met paarlende tranen gevuld,
    Scheen droef aan de jonkvrouw te hangen.

„Elisabeth, hoort ge uwer moeder gezucht?
    Zie op naar die statige wolken!" —
Sprak weêr de gedaante, en zij wees naar de lucht —
    „Dáár zetelt de Vader der volken!

„Dáár woont Hij! o kom!" — sprak de vriendlijke mond. —
    Nu zag zij den geeste haar naadren
En grijpen haar hand, die met beven weêrstond;
    Het bloed was verstijfd in hare aadren.

Maar, vast door de prangende vingers omkneld,
    Weêrstreefde de jonkvrouw niet langer;
Zij volgde, en trad voort, door haar moeder verzeld,
    Van ijzing al banger en banger.

Een lichtende zuil ging haar voor, en de nacht
    Werd helder en klaar als de morgen,
En toen hief de geest de verduistrende vacht
    Des grafs op, en wees haar 't verborgen.

Hij voerde haar in tot de donkere zaal
    Der schimmen van vroeger gestorven,
Die smettende wellust, en weelde, en bokaal
    Voor hemel en aard had verdorven.

Zij raasden in wanhoop en brulden van nijd,
    En persten, in raadloos verlangen,
De knersende tanden te zamen van spijt,
    Bij 't galmen der engelgezangen.

Want hoorbaar en hoorbaarder klonken ze omhoog,
    En daalde het „Hallel!" der geesten,
En zie, daar verscheen, voor elisabeths oog,
    De heilige poorte der feesten.

Nu zag zij het Oosten en Westen in glans,
En hoorde de zalige reijen,
In plegtige zangen, bij statigen dans,
Den lof van den Hoogsten verbreien.

Nu zag zij het ijzige Noorden in gloor,
En flikkren en blikkren het Zuiden;
Een lieflijke geur woei den hemelkreits door,
Een wierook van kostbare kruiden.

Een glansende Cherub hield wacht aan de poort
Van zeven gemengelde kleuren;
De boog was met paarlen gedekt en omboord,
En goud waren beide de deuren.

Zijn glans was verblindend als spieglend kristal
Waar hemelsche stralen op schijnen,
En toch zag zij hem — als een mist uit het dal
Bij 't opgaan der zonne — verdwijnen.

Want nu rees de zetel van God, en het licht
Bescheen haar van d' Eeuwigen-zelven,
Zij knielde: de glans van Diens stralend gezigt
Vervulde alle hemelgewelven.

Zij zag hoe de geesten het blinkend gelaat
Voor Hem den Verhevenste bogen,
En hoorde het ruischen van 't gouden gewaad,
En bad, aan de voeten des Hoogen.

„Elisabeth, hoor! o Mijn kind!" — klonk de stem
Op nieuw van haar vleijende moeder —
„De zalige geesten verheerlijken Hem!
Kom in tot uw Vader en Hoeder!

„Wie schuldloos en zacht is van hart en van zin
Ga in tot den besten der vaadren!
Alleen wie bevlekt is en ledig van min
Hij kan den Verheven niet naadren.

„Kom in dan, kom haastig! het naamloos genot
Des hemels, mijn kind! gaat u open!
o Vrees niet; al moet ge, om te komen tot God,
Het duister der zerken doorloopen!" —

Eensklaps werd het nacht. Door haar moeder geleid
Ging ze in tot het donker der graven,
En in tot de vreugd, in den hemel bereid
Vóór vrome, geloovende braven.

Nu vloeide de lof van haar schuldloos gemoed
In dien der gezaligde scharen:
„Dank, eer en aanbidding zij God, die behoedt
Ook na de voleinding der jaren!"

MENGELWERK.

TWEE VRAGEN:

WAAROM DEED KAREL V AFSTAND VAN DEN TROON?

EN:

WAS FILIPS II NIMMER MENSCHLIEVEND?

DOOR

N. BAL SNIJDERS.

Een leeftijd van slechts vijf-en-vijftig jaren had Keizer KAREL V reeds tot een grijsaard gemaakt. En hoe zou men zich hierover verwonderen? Niet minder dan een-en-dertig blazoenen zijner verschillende heerschappijën vereenigde hij tot één enkel wapenschild en dekte het met de Keizerskroon des Heiligen Roomschen Rijks. Die diadeem boog voor geen sterfelijk wezen dan voor den gemijterden Vorst aan den *Tiber;* maar het ging niet van harte, en slechts om fijn verholen bij-oogmerken. — Sla een blik op de wereldkaart, en herinner u dat KAREL titels voerde als daar zijn: Koning van *Spanje*, van *Germanië*, van *Italië*, der *Indiën*, Heerscher in *Azië* en *Afrika*, Hertog van *Bourgondië*, van *Brabant*, van *Gelderland*, Graaf van *Holland*, *Zeeland*, *West-Friesland*, van *Vlaanderen*, en welke niet al meer? Het hoofd duizelt bij de eenvoudige opsomming van zulk een gezag, dat nog meer uitbreiding onlangs had ontvangen door het huwelijk van zijnen zoon met *Engelands* Koningin. — Het leven van onophoudelijken strijd en woeling dat de Keizer geleid had, was dus weinig geschikt geweest om hem tot zich-zelven te doen inkeeren; daarom hebben zeer velen zijner levensbeschrijvers het er voor gehouden, met het oog op de rigting der Godsdienst in de Middeleeuwen, dat bewustheid zijner nalatigheid omtrent de Kerk, en zucht om dat verzuim, als hij eenmaal tot

gewenschte rust gekomen was, te herstellen, hem naar de kloostercel dreef. — Het is verkeerd gezien, zoo als de onlangs uit het stof der Archieven opgedolven anthentieke bewijzen nadrukkelijk hebben aangetoond. — Tot aan zijn dood toe heeft KAREL integendeel de gebeurtenissen oplettend gade blijven slaan, en nog uit zijn schuilhoek er niet zelden invloed op uitgeoefend. Andere drijfveêren moeten hem dus gevoerd hebben tot eene daad waardoor hij in der monniken oog tot een heilige, in der onpartijdigen schatting minstens een wijsgeer werd. — Doch ook die laatste schitterglans is verdoofd. — De nakomelingschap heeft den digten sluijer verscheurd gezien, dien hij-zelf zoo behendig over zijne allerlaatste levensjaren geworpen heeft. — Welke redenen bewogen hem dan om het tooneel zijner roemruchte daden te verlaten? De zamenloop der navolgende oorzaken, maar vooral die welke het laatste in de rij staat. Gefnuikte eerzucht; nederlaag dáár waar hij overwinning wachtte; aanwassende en weldra met overvleugeling dreigende legermagten van *Frankrijk*, dien erfvijand van zijn Land en zijn Huis, zoo dikwerf overwonnen en nu als een springvloed aandruischende; onverwachte afval van een' bondgenoot; de Hervorming, allengs meer doorbrekende, door hém niet meer tegen te houden, en zwanger van gevaren voor het bestaan zijner Kerk; maar boven dat alles een ondermijnd gestel en hevige pijnen. Doch ook dien afstand van zijn gezag volvoerde hij op eene wijze zulk een magtigen Vorst waardig; want hij verdween uit het oog zijner volken als in een nevel van geheimzinnigheid gehuld. Evenwel, al had hij den heerscherstaf wenschen te zwaaijen tot de dood hem dien ontrukken zou, hij vermogt het niet langer. Het ligchaam was meester over den geest. — Zie hier het bewijs.

Toen eenmaal zijn besluit vast stond om kroon en schepter te verlaten, had hij ook den dag aangewezen waarop hij niets meer zijn zou voor de wereld dan de minste zijner edellieden. De 25ste October 1555 was de vastgestelde dag. De groote zaal van het Hof te *Brussel* was prachtig voor de plegtigheid ingerigt geworden; men zag er een troon, waarboven de Keizerlijke wapenschilden prijkten; goudlaken (*) tapijten bedekten

(*) Het was slechts aan den adellijke vergund goudlaken voor kleederen of bekleedingen te bezigen.

de muren, en de Ordeband der Vliesridders (vuurkei, staal en vonken nabootsende) was hier en daar tot versiering aangebragt. De Staten en Gevolmagtigden der Steden dezer Landen waren op het hoog opontbod verschenen. Schitterend was 's Keizers hofhouding vertegenwoordigd, eene hofhouding erfgenaam van het in weelderigheid nimmer geëvenaarde *Bourgondische* Huis. — Allen verbeidden in gespannen verwachting het volgende oogenblik. Eindelijk was het dáár. De trompet werd gestoken, en de heraut verkondigde met luider stemme de komst van »de Allerhoogste Catholieke en Keizerlijke Majesteit!"

Een »zeer kleinen, zwartharigen muilezel" bestegen hebbende, had hij zijn paleis verlaten, vergezelschapt door FILIPS en een onnoemelijk aantal Vorsten en edelen te paard. Aan het Hofgebouw genaderd, beving hem eene onaangename gewaarwording, bemerkende de groote menigte der zamengestroomde en hartelijk aan hem verkleefde poorters. Den vroegtijdigen grijsaard was zelfs *die* hulde tot last. In stede van door de hoofdpoort binnen te treden, liet hij zich door een weinig bezochten ingang dragen tot de deur der plaats van zamenkomst. De man voor wien gedurende dertig jaren de wereld in het stof had gebogen, en dien de wijdluftige aankondiging van den heraut zoo even tot een halven God verhief, trad met moeite de zaal binnen, met ééne hand rustende op den schouder van zijn kweekeling den twee-en-twintig-jarigen WILLEM *van Oranje*, met de andere steunende op een stok. — Deze dertigste Graaf van *Holland* was in zijne jeugd beroemd geweest om zijne edele houding en de onbeschrijfelijke bevalligheid over zijn geheelen persoon verspreid. Wat was er nu van al die schoonheid dat hem restte? KAREL, middelmatig van gestalte zijnde, scheen den aanwezigen nog kleiner toe, gebogen als hij ging door krankten en kwalen. Het donkere haar was vergrijsd, de geheele houding als die van een afgeleefd man, die ondervindt wat smarten door flerecijn ontstaan beteekenen. Voegt men hierbij dat hij den mond een weinig open hield (eene hebbelijkheid den *Franschen* Prinsen eigen, van wie hij, volgens de *Bourgondische* erfopvolging, afstamde), en dat zijne beenen meer dan gewoonlijk bekleed waren, wegens bijna onuitstaanbare jichtpijnen; wanneer men dan op de praal let die hem omgeeft, en de bijna

goddelijke eer die hem gewordt, ja, dan schittert de waarheid van het »ijdelheid der ijdelheden: álles is ijdelheid" hier schel in de oogen! — Langzaam trad hij verder. — Prinsen en bisschoppen, ridders van het Gulden Vlies en monniken, graven en baronnen, de gansche *Hollandsche* adel had zich nu in de zaal gerangschikt. — Een paar schreden vóór den Keizer, aan zijne regterhand, ging zijn eenige zoon FILIPS, als gewoonlijk, peinzend en koel. Achter den heerscher volgde zijne zuster MARIA, Aartshertogin, Koningin en Gouvernante tevens. Toen KAREL aan den twee treden hoogen troon genaderd was, was hij weder genoodzaakt zijne toevlugt tot ORANJE te nemen, wilde hij zich niet te veel afmatten in het bestijgen dier verhevenheid. Met een gevoel van genoegen zijn zetel ingenomen hebbende, deed hij een vuurscherm te regt schikken, en werden zijne voeten op een stoeltje geplaatst, ten einde ze ruste mogten hebben van de ongewone vermoeijenis van dezen dag.

Zou hiermede nu niet genoegzaam bewezen zijn dat, hoe gewillig zijn *geest* ook nog wezen mogt, het *ligchaam* hem echter tegen zijn wil dwong tot de daad die hij nu ging verrigten? Hij gevoelde maar al te wel, niet langer op zich alleen het ontzettend gewigt te kunnen doen rusten van de uitgestrekte Rijken, die hij tot heden door zijn scherpen blik en werkzaamheid als alleenheerscher had bestuurd. Daarom zag hij naar een jeugdiger hoofd en vaster hand om, en beide meende hij in eenen zoon gevonden te hebben, dien hij met zorgvuldigheid had doen opvoeden, en in wiens karakter hij zeker niet verwachtte dat zoo veel onheilspellends verborgen lag als de toekomst heeft aan het licht gebragt, en dat eene eeuwige vlek geworpen heeft op den *Spaanschen* naam.

Een wijdloopig verhaal te leveren van al 't geen omtrent den afstand van den troon thans plaats greep, ligt niet in de bedoeling van dit schrijven. — Wij weten hoe, uit naam van KAREL, FILIBERT *de Bruxelles*, in eene lange aanspraak, de oorzaak van 's Keizers besluit uiteen zette.

Wat hierop volgde dient vermeld te worden, omdat het nog meer bewijzen oplevert van de waarheid der vooropgezette stelling omtrent de ware redenen der abdicatie.

Hoewel alles wat der Doorluchtige Vergadering noodig was te vernemen in de Oratie was opgesomd, scheen het echter

dat de hoofdpersoon bij deze plegtigheid zelf nog iets gewigtigs, dat voorbijgezien was, wilde mededeelen; ten minste de grijsaard vatte het woord na zijn zaakgelastigde op. Maar het was niets nieuws wat men hooren zou. Enkele punten in de rede van FILIBERT, de vele zee- en landgevaren betreffende, die den Keizer gedurende zijne togten over het hoofd hadden gezweefd, wilde KAREL nog eenmaal herinneren, en breidde die uit met de breedsprakigheid van den ouderdom. Echter was hij hevig bewogen toen hij FILIPS op het hart drukte hoe groote liefde de landzaten immer hunnen Vorst hadden toegedragen. Hij spoorde zijn opvolger aan, die liefde gedachtig te blijven, ze steeds met weldaden te vergelden, en zóó doende eene gelijke aanhankelijkheid zich waardig te maken. Hij beval nogmaals dien ijskouden, onvermurwbaren, dweepzieken gemaal der *bloedige* MARIA van *Engeland* aan in de genegenheid van zijne vrijheidlievende en met den dag verlichter wordende *Nederlanders*. Zoo hechtte hij aan FILIPS' koningskroon een juweel, dat deze nimmer op zijn waren prijs zou weten te schatten, en 't welk zes-en-twintig jaren later onherstelbaar voor hem zijn stralenglans verliezen zou. — Dit laatste gedeelte zijner rede had den zwakken man derwijze geschokt, dat de tranen zijn gezigt begonnen te verduisteren, zoodat, gelijk de Chronijkschrijver zich uitdrukt: »hem eenige (personen) behulpelijk waren om zijne reden te volcomen". Zich eenigzins hersteld hebbende, maakte hij gebruik van zijn bril, ten einde eenige aanteekeningen op een stuk papier, dat hij in de hand hield, na te gaan; doch door zijne verzwakte oogen te leur gesteld, was hij genoodzaakt te bekennen »dat hy niet veel gesichte noch memorie en hadde, en dat hy hem selve voortaen gevoelde so lanck so crancker om den arbeidt te doen die wel hoorde!"

Eindelijk »religie en justitie" nogmaals ten nadrukkelijkste den aanwezigen aanbevelende, eindigde Keizer KAREL V zijne laatste openbare politieke handeling, en hadden de verdere formaliteiten der overdragt dezer Landen plaats.

Laten wij nu zien hoe FILIPS II eenmaal in zijn volgend leven de vermaningen zijns vaders is indachtig geweest. Het was misschien de eerste maar tevens de laatste keer!

Vooraf moge eene beschouwing gaan van de lasten die de ingezetenen onder de laatste Graven te torschen hadden.

Bij den troons-afstand van KAREL V, liet hij deze Erflanden aan zijnen opvolger achter nagenoeg uitgeput door schattingen en oorlogslasten. Ten bewijze strekke, dat de Keizer gewoon was te zeggen dat er geen volk gevonden kon worden afkeeriger van dienstbaarheid, en dat evenwel het juk zich gewilliger op liet leggen, indien men het maar zacht behandelde. — En dat juk was gedurende de laatste honderd jaren niet ligt te torschen geweest! — Voor de vrijheidssperen der moedige zonen van TELL, waren op de sneeuwvelden van *Nancy*, in 1477, *Bourgondiës* vanen nedergezonken, terwijl het magtige en rijke Hoofd van dat Huis, door de hand eens huurlings verslagen, twee dagen later met moeite onder de dooden herkend werd, liggende naakt uitgeschud, met het aangezigt voorover, bevrozen in een poel nabij het slagveld. — De »trotsche Hertog" had voorwaar zelfs in den gezigte dergelijk uiteinde niet voor oogen, toen hij onlangs, met eene voor dien tijd ontzettende legermagt van 60,000 man, het beleg voor het weêrspannige *Nuys* geslagen hield. Toen had zijn krijgsmansroem het hoogste toppunt bereikt. Maar op bloed en tranen waren den landzaten de 700,000 kroonen te staan gekomen, die tot den oorlog benoodigd gerekend werden; een oorlog, waaruit KAREL *de Stoute* gedwongen werd om, zonder merkelijke eer of voordeel behaald te hebben, terug te keeren. Voor het eerst werd hij hier door zijne gelukstar verlaten. — Zijn eenig kind, de twintig-jarige MARIA *van Bourgondië*, de schoonste vrouw van haren tijd, troosteloos door het vroegtijdig verlies van haren vader, hulpeloos achtergelaten onder de oproerige *Vlamingen* (die twee harer vrienden en raadslieden naar het schavot sleepten), bedreigd met den geheelen ondergang harer Rijken door *Frankrijks* Koning, tenzij ze hare hand aan zijn zwakken en mismaakten acht-jarigen zoon schonk, gaf echter, door de Staten gerugsteund, aan haar eigen hart gehoor, en huwde MAXIMILIAAN, Aartshertog van *Oostenrijk*, die haar in jeugd en schoonheid gelijk was. De ongehoorde sommen welke deze Landen aan *vrijwillige* (?) beden in den bodemloozen afgrond der schatkist hebben gestort, onder het beheer van dezen, zich-zelven opdringenden voogd zijner vijf jaren later onmon-

dige kinderen, zijn gemakkelijk te bevroeden, indien wij hier opnemen de naïve bekentenis van een zijner Geschiedschrijvers, die zegt: »Ofschoon hij gedurende zijne regering tegemoetkomingen ontving van alle Vorsten en Staten die slechts bij magte waren aan zijne telkens hernieuwde aanzoeken te voldoen, verkeerde hij steeds in eene soort van behoeftigheid, en nam hij zijne toevlugt tot de meest schaamtelooze hulpmiddelen. De aanvang des jaars, of de sluiting van een vredeverdrag bezorgden hem altijd geschenken, die zijne armoede tot een spreekwoord maakten, en hem den vernederenden bijnaam berokkenden van MAXIMILIAAN *Geldeloos*."

Het was dus geenszins eene vreemde zaak Grafelijke beden te zien uitschrijven en het volk te zien bukken onder dat gewigt. — FILIPS *de Schoone*, MAXIMILIAANS zoon en erfgenaam, nam nog een ander zonderling middel tot uitpersing der buidels te baat. Het was hem niet genoeg, dat de kostbare weelde der hofhouding de meeste der opgebragte penningen verslond. Het was hem niet genoeg, dat hij Privilegieën aan steden schonk tegen gewigtige bewijzen harerzijds van dankbaarheid, en dat hij deze gunstbewijzen aan die, ter juister tijd, oproerig gewordene of daarvoor gehoudene Steden weder ontnam, om eerstdaags hetzelfde spel op nieuw te spelen. Neen, zijne aangeboren hoffelijkheid moest hem almede tot het verkrijgen van goud ter dienste staan. Immers in den jare 1497 noodigde hij »die van VERE uit tot de huwelijksfeesten (*) van JAN WASTET, zijn kamerknecht en tevens een kleine reuse, met ELISABETH STEENMAER *alias* PERCIVAL, apothecars-dochter te *Brussele*, die van gelijke grootte en wasse es, ten einde zy aan voorschreven JAN mogten doen alle eer, hulpe, voirderinghe en bijstand van haren goede (bona), die haer mogelick sal wesen." Gelijke beleefdheid deed hij *Middelburg* aan in 1504, bij gelegenheid van de bruiloft van zijnen Raad en

(*) Het Huis van *Oostenrijk*-zelve is voornamelijk magtig en ontzien geworden door het sluiten van hooge en rijke huwelijken, welke daadzaak het volgende Epigram heeft in de pen gegeven:

Bella gerant alii, tu felix Austria, nube;
Nam quae Mars aliis, dat tibi regna Venus!

(Wat gaat het u aan, gelukkig *Oostenrijk!* of anderen oorlog voeren, als gij maar trouwen kunt; want wat de God des Krijgs aan die lieden schenkt, ontvangt gij uit de hand der Mingodes.)

Penningmeester JAN *van Bette* en AGNEES BOELE, »sullende het seer danckelick van haer genomen worden." Men ziet hieruit dat deze, in den bloei zijns levens gestorven Vorst een naamgenoot verdiende te zijn van FILIPS *den Goede*, aan wiens prachtig Hof *Fransche* galanterie en taal in smaak waren.

De beide reizen die FILIPS *de Schoone*, als Erfprins en Koning van *Spanje*, derwaarts om zijne belangen en huwelijk ondernomen heeft, waren niet minder bezwarend voor de ingezetenen. Men leze slechts dat tot bestrijding der onkosten van de eerste reis de Staten van *Zeeland* voor het aandeel dier Provincie 10,000 gulden hadden te voldoen, en de togt te land over *Frankrijk* plaats had (waar men niet alleen onthaald werd, maar ook zelve onthaalde); terwijl de vloot die den *Spaanschen* Koning later naar zijn land voeren zou, uit drie-en-veertig »wel toegeruste" schepen bestond. Is het wonder, dat vele *Nederlanders* bezwaar zagen in die *Spaansche* verbindtenis, daar FILIPS, op den troon verheven, ontzettend zijne domeinen met hypotheken belastte, of ze verkocht. Zijne krankzinnige gemalin JOHANNA werd bovendien door de ondeugd der schraapzucht beheerscht. Bij haar vertrek deed zij »pakken al de schoone en kostelycke juweelen, tapisserijen, groot en klein, de gouden en silveren vaten, de fyne kostelycke capelle van fynen gouden en silveren massive beelden, de groote en vermaerde Lelie van Diamanten, metten naghel daer onsen Heere JEZUS CHRISTUS mede was ghenagelt aan 't Cruys en het groote balais van *Vlaanderen*" (zijnde eene bleeke robijn).

En niettegenstaande zulke impositiën en vexatiën, werden de beden niet zelden vóór den vervaltijd opgeëischt. — Het zou den lezer vermoeijen na te gaan, wat de goede gemeente al niet werd afgeperst onder voorwendsel van den gedurig nu hier dan daar woedenden oorlog. Dit moge volstaan. — Als men zich herinnert »dat KAREL V gedurende zijn leven *Duitschland*, *Italië* en de *Nederlanden* heeft te verdedigen gehad tegen *Frankrijk*, geheel *Europa* tegen den *Turk*", zijn eigen leenheerlijk gezag tegen den vijftig jaren woelenden Hertog van *Gelder*, dan kan het geene verwondering baren, dat, bepaaldelijk in 1552, de Keizer eene bede deed uitschrijven, alléén voor *Holland*, eerst van *ƒ* 300,000, en daarna bovendien van *ƒ* 200,000. En onder het opschrift: »opoffe-

ringen der *Nederlanders*" teekent de Heer GROEN VAN PRINSTERER in zijn *Handboek* aan: »in 1558 leening van 24 tonnen gouds; negenjarige bede van *f* 800,000. — De edeldom heeft zich wel gekweten met overgroote vromigheid en gewilligheid, en de Staten hebben willig geholpen tot de som van 40 millioenen, met zulke goedhartigheid, dat men nooit bespeurde eenig teeken van afkeer!"

Maar nog meer dan deze lasten hadden de ingezetenen te dragen. — Het willekeurig verhoogen of verlagen van de waarde des gelds was een ware geesel voor den nijveren *Nederlander* der Middeleeuwen. Had, bij voorbeeld, de Graaf de soldij zijner legerbenden te voldoen, welnu, hij nam dan een weinig tijds te voren een besluit waarbij de gulden in waarde verdubbeld werd; had het hoofd van den Staat daarentegen schattingen te innen, alsdan verminderde hij die waarde weder, en bleef dus steeds aan de winnende hand. Hierdoor ontstond een letterlijke handel in muntspeciën, waardoor het deugdzame geld uit het land ging, en de echte Koophandel zeer belemmerd en benadeeld werd. Tevens had die handelwijs een verderfelijken invloed op den prijs der levensmiddelen.

Niet zelden gebruikte de Graaf zijn krijgsvolk in vredestijd tot bezetting van Steden, ten einde eene belasting gemakkelijker ingewilligd te krijgen, rekenende op den overlast dien dergelijk garnizoen den inwoners, gewoonlijk straffeloos, veroorzaakte. Zoo trokken op den tweeden Kersdag van den jare 1505 negentig soldeniers onder bevel van den *Duitschen* Graaf WOLF *van Habsburg* binnen *Vere*, en huisden daar op soldatenmanier. — Ontzettend groot was de schade, die dagelijks door de slecht bezoldigde en na den geëindigden veldtogt ontslagen en rondzwervende krijgsknechten of trosboeven op het platte land door rooven en branden werd aangerigt. »In 1542 wilde men in *Holland f* 60,000 geven en meer, *zelfs van twee koeijen één*, zoo de Landvoogdes *Holland* van branden en brandschatten kon bevrijden!"

Ook mogen niet verzwegen worden de afpersingen, zoo wel door hooge als lage bevelhebbers in het werk gesteld. Zoo liet »de onvulbare geldzak" ALBERT, Hertog van *Saxen*, Generalissimus en Stadhouder-Generaal van MAXIMILIAAN, zich eens eene door hem opgelegde straf afkoopen voor eene som van 123,300 kroonen, en wist hij, gedurende de jaren dat

hij hier het opperbevel voerde, niet alleen de bestaande schattingen te verdubbelen, maar ook nieuwe uit te vinden, zoodat de Geschiedenis met afgrijzen van deze harpij gewaagt.

Wanneer de Landsvorst zijne goede Steden met een bezoek vereerde, stelden de laatsten zoo veel mogelijk hunne beste pogingen in het werk, om den magtige door geschenken in eene goede luim te houden. Tot een voorbeeld hiervan moge de stad *Keulen* dienen, waarvan de Magistraat den Keizer MAXIMILIAAN, bij een zijner plegtige intogten, vier-en-twintig wagens met haver en wijn aanbood, benevens zes ossen, visch naar evenredigheid, en twee zilveren vergulde kannen, tot aan de randen vol van gouden muntstukken. Dergelijke aanbiedingen hebben bij gelijke gelegenheden zekerlijk ook in onze *Nederlandsche* Steden plaats gegrepen, want het lag in den geest des tijds.

Eindelijk, de waterbouwkunde, nog niet tot de tegenwoordige hoogte van volmaaktheid gestegen, was niet altijd bij magte om *met betrekkelijk weinig onkosten* de dagelijks voorvallende dijkbreuken te herstellen, en vereischte dus mede groote geldsommen.

Indien wij nu het bovenstaande te zamenvatten, wordt het duidelijk, dat onder de laatste Grafelijke regeringen de behoeftigheid groot moet zijn geweest bij den *middenstand*, die telkens beroofd werd (*) van de vruchten zijns arbeids door duizenderlei lagen en listen. — De *gemeene man* werd niets hooger dan het slagtvee geteld. Het Land, zoo veel veiligheid niet opleverende als de versterkte steden, was bijna onbewoonbaar. — Het geld was slechts bij den handel, of bij woekeraars en uitzuigers te vinden, en de schatkist, hoe dikwijls ook gevuld, bleef een vat der Danaïden; de Vorst kende geen onderscheid tusschen zijne eigene beurs en de zoo zuur opgebragte penningen. — De adel, in zijne kasteelen en sloten verschanst, bezat, behalve enkele uitzonderingen, weinig ver-

(*) Het is een onjuist denkbeeld, dat de weelde, waarvan onder het *Bourgondische* Huis zoo veel ophef gemaakt wordt, juist zou gezeteld hebben bij den thans genoemd wordenden „arbeidzamen middenstand". De Geschiedenis dier dagen leert dat dit niet dan in *Vlaanderen* of *Antwerpen* het geval kan geweest zijn. De overige Gewesten bloeiden niet zoo boven mate, en hadden er zeker geen deel in. De zoo dikwerf herhaalde jammerklagten der *contemporains* pleiten voor de gegrondheid dezer meening.

mogen; uitgeput als hij was door kostbare steeds gevoerd wordende oorlogen, tournooijen, prachtige kleedij, grooten staat van bedienden, gastvrijheid, en niet het minst door de gezantschappen tot wier vervulling hij soms geroepen werd, en waartoe schromelijk veel van noode was, wilde de gezant waardiglijk zijn Leenheer vertegenwoordigen; maar juist dáárdoor verarmde die Leenheer zijnen vasal, en kon hem dus gemakkelijker in gehoorzaamheid houden.

Zou er ook verschil in het *voorheen* en *thans* te vinden zijn?

Wij gaan nu over tot het tweede punt.

Op den 15den September 1556 wuifden de met het kruis van den bloedgetuige Sint ANDRIES versierde *Spaansche* banieren aan KAREL V een laatsten afscheidsgroet toe van de wallen van het nog niet geheel voltooide *Rammekens*. Hij verliet met weedom het land zijner geboorte, dat hij steeds hoog had gewaardeerd, en op dezen droeven togt begeleid wordende door zijne beide zusters, ELEONORA, Koningin van *Frankrijk* en *Portugal*, en MARIA, Koningin van *Hongarijë*. FILIPS had zijn vader tot *Gent* vergezeld, of liever, hem dáár vaarwel gezegd. Maar ook niet met ledige handen verliet de Keizer zijne welbeminde onderdanen. »Men zag (in) die weke soo vele duysenden waghenen, met soo vele karren en schepen uitvoeren, met schatten gheladen, dat (het) scheen al hadde die stadt (*Gent*) geheel gespolieert gheweest, dat (het) een yeghelyck verwonderde, (die) niet (be)denken en konde, waer dat alle dat goet, kisten, koffers en packen gesteken hadde, die men daer uitvoerde." Echter zag de landzaat hem met weenende oogen na.

FILIPS keerde naar *Brussel* weder en hield aldaar den 10den November een Kapittel der Orde van het Gulden Vlies, op welk feest »sonder twijffel geen gebreck van spijsen was, want daer waren ghetelt vijf en seventig schotelen spijsen, sonder de drogerien." — Ofschoon aan het Hof de overvloed dus scheen te heerschen, was echter de toestand der gemeene lieden in de hofstad rampzalig. — De oorlog toch met *Frankrijk*, door aanhitsing van den Paus ontstaan, had al zijne verschrikkingen op het hoofd van den landman en der mindere klasse van poorters in volle mate uitgestort. Zij kermden: »d'onnoosele

moetent altijt becoopen; niettemin 't hangt al aen de gehengenisse Gods!" — In Junij had de telkens terugkeerende pest hare geeselroede snerpend doen gevoelen, en woedde nog immer voort. Ook in het vorige jaar was die ziekte heerschende geweest, zoodat zelfs de Keizer, de Koning en de beide Koninginnen, met gevolg, buiten de stad in luchtiger verblijven angstig eene veilige schuilplaats hadden gezocht. — De 23ste April 1556 was gekenmerkt geweest door zulk een hevigen storm en hagelslag, »dat het scheen de werelt soude vergaen hebben, soodat al de vruchten en wijngaerden verslagen en bedorven waren, en de kelders vol water liepen, soodatter groote menichte van wijn, bier, vleesch en spetie bedierf, en 't water met sulke kracht van den eenen hof in den anderen liep, dat (het) gheheele muren omwierp." — De duurte der levensmiddelen was ongehoord voor dien tijd. Men verkocht vijf-en-twintig rapen voor vijf stuivers, vijf-en-twintig eijeren kostten twaalf stuivers, »en alle dinck was vervrosen". Er werd wel eene graanvloot uit de *Oostzee* te gemoet gezien, maar het convooi van zes oorlogschepen, tot beveiliging dier vloot uit *Amsterdam* afgezonden, wachtte haar nog steeds met ongeduld. — In één woord, de ellende was te *Brussel* tot het hoogste punt gestegen. — De gemoederen geraakten in gisting. Briefjes werden op de straten gestrooid, inhoudende de bedreiging:

„Gij, Heeren! doet open uw zolders met uw koren,
Of in vijf dagen is *Brussel* verloren!"

Al wat tot den bedelstaf gebragt was in andere plaatsen begon naar de stad te stroomen, vervullende straten en stegen, markten en pleinen. De arme lieden zonken, uitgehongerd, half naakt, rillende van koude neder, voor de voeten der voorbijgangers, en vervolgden edelen en poorters tot in kerken en huizen met hun angstgeschrei. — En altijd nam hun aantal nog toe, en de jammer niet minder. — Die naar de gasthuizen vervoerd werden, stierven zoodra zij eenig gezond voedsel hadden genuttigd. — De Parochianen en Zusters van Liefdadigheid, welke hunne vrome diensten aan de ellendigen bewezen, moesten over de tot op den vloer liggende kranken heenstappen, die daar in menigte gerangschikt lagen, als slaven in een slavenschip. — Men begroef de dooden soms met

vijf-en-twintig te gelijk in diepe putten, »daerin men ze opeentaste, gelijk men hout tast; 't is waer dat men niet stroo's genoegh en kon vinden om die menschen in te binden; men bont kleyne kinderen neffens de beenen van groote menschen." — Er overleden aldus binnen 't jaar meer dan 18,000 personen. — Uit één enkel gasthuis werden er, in zeven maanden tijds, 13,000 ter aarde besteld. — Wat het zwaard niet had verslagen, werd op deze schrikkelijke wijze door honger en gebrek geveld!

Wanneer wij deze ijselijkheden in de Historie aangeteekend vinden, rijst natuurlijkerwijze de vraag bij ons op: en wát deed het Hoofd van den Staat tot leniging van dien ontzettenden nood? Schoot FILIPS II tot hulp zijner onderdanen toe, gelijk het een vader des volks betaamt? Bovendien, hij bevond zich ter plaatse waar hij zoo veel jammers lenigen en zoo veel zelfvoldoening oogsten kon. Of had hij reeds vergeten de ontboezeming der feestvierende *Antwerpenaars*, biddende bij zijne inhuldiging: »God geve dat wy sijne Princelyke liefde, als die des goeden vaders tot sijnen lieven kinderen, tot langdurige tijden, met experientie gevoelen mogen!" — Neen, hij schijnt zich herinnerd te hebben wát hij eenmaal beloofd en bezworen had. Ten minste wij weten *dat* hij is te hulp gekomen, en tevens *welke* middelen hij *tot* bereiking van dat oogmerk gebezigd heeft. Onder hoedanige omstandigheden dit zamentreffen van den Vorst met den minsten zijner onderzaten zich heeft toegedragen, is evenwel niet in *bijzonderheden* door de Kronijken aan de vergetelheid ontrukt. — Met inachtneming van vereischte voorzigtigheid, willen wij beproeven, op het voetspoor der Geschiedenis, eene zwakke schets te leveren, op wat wijze het voorval *kan* hebben plaats gegrepen.

Stel u de stad *Brussel* voor in den winter van het jaar 1556, en wel dát gedeelte der veste waar vele edelen hunne woningen hebben, merkbaar aan de wapenborden, hangende boven de hoofdpoort der gebouwen. — Het is vinnig koud, en de sneeuw hoopt zich al meer en meer op. Alle plaatsen die maar eenigzins eene geringe beschutting tegen het gure weder aanbieden, zijn door sommigen der rampspoedigen, van wier vreeselijk lijden wij hier boven gewaagden, bezet en aan elkaâr betwist met de woede der wanhoop. Het gekerm blijft

nog altijd onverhoord, omdat de aanzienlijken en poorters hunne deuren voor die ontzettende massa behoeftigen gesloten houden, en schuw zijn voor dien vertwijfelden menschenhoop, welke in halven waanzin zich vastklampt aan het ligchaam en de kleederen dergenen die als wèlgestelde burgers op de straten verschijnen. — En toch zijn zij slechts in betrekkelijk gering aantal, de ongelukkigen, die op dit oogenblik het hart der *Brusselaren* met ontzetting vervullen. Duizenden lotgenooten zouden na hen als slagtoffers der ongehoorde sterfte nog vallen! — Het is hartverscheurend om die groepen van nabij te beschouwen. — Hier ligt een Franciscaner monnik gebogen over het loodkleurig gelaat van een stervenden huisman, terwijl hij den zieltogende den laatsten troost der Kerke schenkt; weldra verlaat hij dezen, om aan een tweeden, en derden eene gelijke dienst te bewijzen. Hij-zelf is bijna verstijfd van koude onder de grijze pij, waarvan hij de kap over den geschoren kruin getrokken heeft. — Eene moeder, met het lijkje van haar kind op den arm, zelve half gekleed, schreeuwt waanzinnig om deksel voor haar zieke wicht. — In stompe verdooving te zamengekrompen, zit een ander met gebogen hoofd tegen eene huisdeur geleund, als offer der slaapzucht, die alle pijnen sust, tot die des doods toe. — Een vierde verlaat dit leven met het gebed op de veege lippen: »o Hemelsche Coninck, verleen ons gratie, dat wi na ons sneven, metter Enghele houden feest, hierboven in 't eeuwighe leven!" — Eenige schreden verder worden de wegzinkende krachten eens jammerenden lijders versterkt door de liefderijke zorgen eener weldadige maagd, die den kranke met een weinig kruidenwijn tracht te laven. Onophoudelijk voeren de cellebroêrs de lijken weg en ter grafplaats. — Zij die nog in lompen gehuld ronddwalen, vloeken hun lot, het verlies van have en huis, vernield door de brandfakkel van vijand en vriend, en smeeken zonder verpoozing de reddende hand af van hunnen Genadigen Heere, de Koninklijke Majesteit en Hertoge van *Brabant!*

En, ja, de Koning bragt hulp en vertroosting aan.

Eensklaps, namelijk, wint het gerucht veld, dat FILIPS in de nabijheid zich bevindt. De matte oogen verhelderen; de laatste straal van hoop ontvlamt den moed tot inspanning der laatste kracht. — Men ziet weldra aan het einde der straat

de Koninklijke Garde-boogschutters, met hunne trompetters aan het hoofd. Na hen volgt de *Bourgondisch-Oostenrijksche* legervaan, gedragen door een der dapperste ruiters, en onmiddellijk daarop FILIPS II, *Engelands* en *Spanjes* Koning, *Hollands* Graaf en *Brabants* Hertog, door de keur van zijn adel omringd. Deze, tot zijne eeuwige oneer, zoo veel gerucht gemaakt hebbende Vorst was van gestalte eer klein dan groot te noemen, maar was wèlgemaakt. Zijn gelaat had geenszins de donkere kleur van het Zuiden, maar was bleek en getuigenis dragende van de *Vlaamsche* afkomst zijns vaders. De negen-en-twintig-jarige FILIPS had het hoofdhaar dun en blond, het voorhoofd hoog, de oogen donker, die deden sidderen op wien hij ze vestigde, de onderlip een weinig vooruitstekende, »na de wijze van het geslagt van *Oostenrijk*". In 't kort, zijn gansche voorkomen zou in geenen deele terugstootend zijn geweest, hadde men maar de stroefheid en trotschheid kunnen vergeten die uit al zijne trekken sprak. Hij had het uiterlijke eens *Nederlanders*, maar was van manieren en zeden een *Spanjaard*. — Zijne kleeding was *geheel* uit zwart fluweel bestaande, met verwarmende stoffen gevoerd, en naar de *Spaansche* mode gesneden. Zijn wambuis was gemaakt sluitende om het lijf als een kolder, en met zilverdraad geborduurd. Ook de fluweelen schoenen waren met hetzelfde metaal versierd. De overrok was met bont omzet. Eene eveneens bekleede *bonnet* dekte hem het hoofd, en praalde met kleine gouden ketentjes en witte vederen. Eene zeer smalle kraag sloot hem om den hals. Hij droeg niet eene zijner ridderorden. Zijn uitmuntend paard, van *Engelsch* ras, een eerste geschenk zijner gemalin, was opgepronkt »met een getuych van fluweel karmozijn, geborduurd met goud en peerlen". — Gelijk zijne gewoonte, uit wantrouwen ontstaan, medebragt, bestond zijn gevolg voornamelijk uit *Spaansche* Grooten, die hem bijna als een levende muur omsloten hielden. Zijn tolk, de Bisschop van *Atrecht* (want de Koning verstond geene dan de *Spaansche* taal), reed aan zijne regterzijde; links van hem EMANUËL PHILIBERT Hertog van *Savoije*, die door den Vorst tot Gouverneur dezer Landen onlangs was aangesteld. Achter hem volgden onder anderen ANTONIUS BROWN, zijn stalmeester; Don CHRISTOVAL *de Morra*, de beste dienaar dien FILIPS, volgens zijn eigen getuigenis, ooit gehad heeft; de Markies *de la*

Navas; de Graaf van *Feria;* Don ANTONIO *de Toledo;* Don PEDRO LOPEZ; WILLEM HERBERT Graaf van *Pembroke;* de Graven van *Arundel* en van *Huntingdon*, drie Edellieden die hem uit *Engeland* gevolgd waren; de Hertog van *Aerschot*, en ROBERTUS *de Croy*, Bisschop van *Kamerijk*, met vele geestelijken, rijdende op muildieren. Ja, men kon zelfs in den stoet narren opmerken, kortswijlende met de in roode, witte en gele kleuren uitgedoschte pages van het Koninklijke Huis. Eene bende speerruiters sloot den trein.

FILIPS, die zijne begeerte had te kennen gegeven om in eigen persoon den stand van zaken te onderzoeken, reed tot midden onder de stervenden en dooden, en hield dáár stand.— Hij beschouwde met zijn ijskoud en doordringend oog de ellende die zich aan zijn blik opdeed. — Langen tijd staarde hij, strak als een standbeeld, op de rampzaligen die de schrikkelijkste teekenen van nog folterende krankte en gebrek in hunne vervallen trekken droegen, of voor welke de dood reeds eene gewenschte uitkomst was geweest. Het gejuich dergenen die hem, zoo als hij dáár in al zijne Koninklijke praal verscheen, voor een engel Gods hielden, klonk tot den hoogen hemel. — Van alle kanten waren smeekende armen naar hem uitgestrekt, en blonken tranen van dankbaarheid hem tegen. — Op eens was het als of een lichtstraal dat strakke oog in gloed zette, en de ijskorst om dat ruwe hart door een vuur van toegenegenheid smolt. — Een beter gevoel dan hem ooit bezield had, of ooit weêr beheerschen zou, deed hem door den Bisschop van *Atrecht* aan den Ambtman van *Brussel* het bevel uitvaardigen, dat deze de noodige zorg dragen zou om: *»in 't bagijnhof alle dagen te doen versamen eene hoeveelheid van drie honderd arme menschen, mans, vrouwen en kinderen, die daer in de groote schure souden vinden vyer om haer te wermen, en des avonts de portien van eten, drincken en slapen onder het dac; overmits der grooter meenichte* (*die*) *hier en daer op de straten van couden liggen sterven, en van gebreken vergaen*".

Wij laten aan elks verbeelding over zich den indruk te malen, dien het hooren dezer lastgeving op de scharen te weeg bragt. Zij drongen zich tusschen de paarden van het gevolg des Konings in, en poogden al ware het maar een slip van het kleed des redders te kussen! — Maar FILIPS, wien niemand zich ooit verstoutte toe te spreken dan geknield,

verbleekende bij het bemerken van die Majesteitschendende poging van nietswaardige dorpers, trok vol afschuw onwillekeurig den teugel strakker; welke beweging zijn telganger deed steigeren en den volkshoop uiteenstuiven. De trotsche *Spanjaard*, zich-zelven weder geheel meester, gaf het teeken tot den onverwijlden terugrid, die volvoerd werd onder uitbundige kreten van de menigte, maar niet zonder dat vele der overal den weg versperrende »schamele luyden" met de hoeven der paarden of de speren der ruiters in onzachte aanraking waren geweest.

Men heeft vroeger gezien, hoe, het getal nieuwe aankomelingen vermeerderende (hetgeen een gevolg was van den genomen maatregel), ook het aantal slagtoffers later tot eene ontzettende hoogte gestegen is. — Een volgend vruchtbaar jaar is de beste balsem geweest op de geslagene wonden.

»Doen de groote couwe cesseerde, soo waren die armen van buyten (de stad) van des Coninex wege afgedanct, gevende (hij) elcken persoon eenen reael, elck nadat sy van getale en huysgesin waren, opdat een yegelick daermede tot (de) sijnen landwaerts keerde; maer dat woude qualick sijn, (want) men vonter (die) gingen alomme coopen, de eene een hemdeken, en de ander schoenen en coussens."

Onder dergelijke omstandigheden heeft welligt het voorval plaats gehad, dat tot bewijs verstrekt, hoe FILIPS éénmaal in zijn leven ten minste aan den wijzen raad van KAREL V indachtig kan zijn geweest, om de ingezetenen dezer Gewesten steeds lief te hebben als het licht zijner oogen.

De lezer zal misschien vragen: »is dit dan nu een trek van *buitengewone* menschenliefde, zeldzaam voorkomende in het hart van eenig redelijk wezen, en moeijelijk te verklaren in een herder der volken?" Maar vóór hij oordeele, bedenke hij eerst dat de handelende persoon FILIPS II genaamd was; dat de daad plaats greep in die Middeleeuwen waarin de vrijheid-doodende stelregel alom in zijne grootste uitgestrektheid gehuldigd werd: dat het volk om den Vorst, niet de Vorst om het volk, het aanzijn ontvangen had; een tijd waarin men als eene bekende zaak hoorde verkondigen: »De dorpers hebben geen deel aan het paradijs. De Schrift leert het. Ongelukkig

op aarde, verjaagd van den hemel, verstooten zelfs van de hel, werwaarts zullen zich die rampzaligen begeven?" — Indien men het karakter van FILIPS nagaat, zoo als het uit zijne daden op te maken valt, dan treft de verhaalde edelmoedige daad nog meer, terwijl zóó groote en zóó vele ondeugden te voorschijn komen voor het oog van den onderzoeker. — Was er iemand grooter veinsaard dan hij? Immers, hoe minzaam ontving hij niet ALVA, toen deze, zijn Gouverneur-Generaalschap der geteisterde *Nederlanden* nedergelegd hebbende, voor den scherpen blik van zijnen achterdochtigen meester verscheen? En toch, hoe diep was in de borst van dien meester de toorn kokende, om den Hidalgo-trots van dien dienaar, die in *Antwerpens* kasteel zijn *eigen* roem een zegeteeken had durven oprigten, in stede van er *hem* te vergoden, die zijn Koning en Heer was! — Wie kent niet het antwoord van FILIPS aan den Admiraal zijner vernielde onoverwinnelijke vloot, toen deze bevelhebber hem de verpletterende tijding te brengen had, dat die vloot niet meer bestond; dat van die honderd-dertig prachtige gevaarten slechts drie-en-vijftig gehavende wrakken den vijand en den storm ontsnapt, en al de schatten te niet waren? Vorderde hij, weeklagend, van dien tweeden VARUS zijne verlorene legioenen terug? Integendeel. Gekrenkte hoogmoed en nooit geëvenaarde veinzerij gaven hem de woorden in: »ik had u uitgezonden tegen Gods vijanden, niet tegen zijne elementen!" — Wij vragen verder: was zijne liefde voor zijn vader groot? Dubbelzinnig was ze genoeg, en meest bestaande in uiterlijk betoon van eerbied. — Zijnen bastaardbroeder, Don JUAN van *Oostenrijk*, wiens onechte geboorte in die tijden niet den minsten blaam op een grooten naam wierp, deed FILIPS, meer dan waarschijnlijk, het leven derven door vergif. De oorlogsroem, eerzucht en jeugdige drift van dien Keizerszoon dolven hem een vroegtijdig graf; want niets vreesde zijn Koninklijke broeder meer, dan verlies van invloed en gezag. — *Spanjes* Vorst was bovendien een trouwloos, onverschillig, en hartstogteloos gemaal. Reeds in de eerste maanden van zijn huwelijk met MARIA, beschimpten hem de *Engelschen*, omdat het hun toen reeds niet onduidelijk was, dat hij weinig liefde koesterde voor hunne Koningin. Om de tombe van zijne derde gemalin, ELISABETH *van Valois*, heerscht

steeds eene geheimzinnige duisternis. — Maar de teederheid die FILIPS zijnen zoon Don CARLOS toedroeg?.... Zij was geringer dan die eens tijgers voor zijn welp! Ja, een woesteling was die zoon, een vijand zijns vaders, en een oproerling tevens in het oog eens Konings. Maar was er dan voor dien woestaard geen kluister; voor dien rebel geen paleis ten levenslangen kerker meer? Kon een vaderhart zulk een godtergenden gruwel, als die halve moord was, gedoogen? Wij willen niet eens volhouden dat hij er het bevel toe gaf. Wel verdedigde FILIPS openlijk, en door zijne ambassadeurs, het gevangennemen van den Kroonprins, en noemde het een sacrificie aan God; maar desniettegenstaande werd, door zeer vele voorname personen die met de zaak van nabij konden bekend zijn, de dood zijns zoons aan hem geweten; en duidelijk genoeg blijkt dat het offer geëischt werd door de staatkunde: eene Machiavellistische politiek *als de zijne*, die met galg en rad en bijl en zwaard een onverbrekelijk verbond had gesloten en door martelvuren tot haar doel ging. Met verwondering lezen wij bij den Heer GROEN VAN PRINSTERER de stelling, voor welke wij de gronden niet opsporen kunnen: »FILIPS was niet wreed van karakter, — het schrikbewind van ALVA is eene uitzondering geweest". Helaas! het is dan eene uitzondering geweest die ons Vaderland duur is te staan gekomen! — De onverzettelijkheid waarmede de Koning zijn wil doordreef, deed hem blind zijn voor zijne ware belangen en beroofde zijn rijk van de beste krachten. Of sprak niet de *Fransche* Gezant, die onbekend de teregtstelling van EGMOND bijwoonde, waarheid, toen hij zich de woorden ontglippen liet: »nu heb ik een hoofd in het zand zien vallen, dat tot driemalen toe mijn land heeft doen daveren!" Of verloor FILIPS niet later door zijne stijfhoofdigheid zijne rijkste Provinciën? — Het stipt opvolgen van de regels van zijn geloof was naauw met zijne heerschzucht verwant. De gehoorzaamste zoon der Kerk moest immers het eerst en het meest deelen in 't geen die Kerk van wereldsche grootheid en eer schenken kon. Hoe zeer dweepzucht reeds in 1559 zijne duistere ziel had ingenomen, leeren ons de *auto-da-fé's*, welke, in zijne tegenwoordigheid en in die van 't geheele Hof, te *Valadolid* en elders zijn aangerigt, »als dankoffers voor eene gelukkig volbragte reis". Diezelfde dweepzucht deed hem op zijn afschuw-

wekkend sterfbed (13 Sept. 1598), waarop hij van het ongedierte doorknaagd werd, aan zijne kinderen als een eerbiedwaardig pand den geeselriem vertoonen, waarmede, volgens zijne bevestiging, zijn vader KAREL zich-zelven ten bloede toe kastijdde. Voorwaar, hij was een waardig echtgenoot van eene MARIA, die, gewaarschuwd wordende dat zij *Engelands* inkomsten aan den Paus nutteloos wegschonk, aan hare Raadslieden ten antwoord gaf: »dat zij hare zaligheid hooger schatte, dan duizenden kroonen der aarde!"

Men moge nu meenen dat eene geloofs-opvatting als die van FILIPS, en dusdanig eene inborst als hij toonde te bezitten, gemakkelijk te verklaren zijn uit den geest des tijds waarin hij leefde. Het is waar, de zeden en gewoonten der zestiende en vroegere eeuwen geven den sleutel tot eenige zijner daden aan. Maar, zoo lang het eene waarheid blijft, dat het menschelijk hart, door alle tijden heen, van nature toegankelijk is voor het edele en goede, en dat zelfs groote booswichten den invloed van de inspraak der Natuur, huns ondanks, hebben ondervonden; *zóó* lang houden wij het er voor, dat FILIPS niet heeft *willen* wezen wat hij had *kunnen* en *moeten* zijn. Dat hij weldadig en goed heeft *kunnen* handelen is door het gebeurde bij den nood te *Brussel* in het licht gesteld; maar dat dit hier *bij uitsluiting* plaats had is niet minder door de onomkoopbare Geschiedenis geboekstaafd. Dáárom is hem door de nakomelingschap te regt eene plaats aangewezen tusschen een HERODES en een TIBERIUS, die tot kastijding van hunne onderzaten geleefd hebben.

Er zijn in den laatsten tijd opgestaan die de handen kussen welke ketenen voor onze vaderen hebben gesmeed. Dat trappen op het hart eener moeder is te onmenschelijk om ooit geregtvaardigd te kunnen worden. Schrijvers elks vertrouwen waardig en victorieus nog niet wederlegd, spreken ook te duidelijk, dan dat wij den opstand van een tot vrijheid ontwakend en die zegening zich waardig betoonend volk niet zouden billijken als een regt. Met de spreuk op de lippen: dat het eenigste heil voor den overwonneling bestaat in *niets* ergers meer te *kunnen* vreezen of verwachten, gingen de *Nederlanders* dien hopeloozen, maar wettigen krijg van achten-zestig lange en bange jaren aan, daartoe gedwongen door de »hoochste onderdruckinge door ons eigen Prince, die ons

't leven noch asem-verhalinge niet wilde gunnen, noch op eenige requeste van sijne arme onderdanen (die hem ootmoedich baden) wilde letten, noch mededoogen met haer hebben". — Maar de Graaf van *Bossu* had wel gelijk, toen hij in zijne gevangenis te *Hoorn*, na den slag op de *Zuiderzee*, uitriep, met juiste op-prijs-stelling van de veerkracht dier vaderen: »'t is een ijzeren volk!" — Ten slotte: de vrijheid van gedachten, die vrucht der Kerkhervorming, was de hevigste vijandin van slavernij, en maakte eindelijk een Land zelfstandig en onafhankelijk hetwelk anders in alle gevallen nimmer méér had kunnen worden en wezen, dan een wingewest en schatkamer van de langzamerhand in puin stortende uitgeputte *Spaansche* Monarchie.

ASSOCIATIE.

DOOR

GERARD.

Er is geen genot dat meer algemeen gesmaakt wordt en minder vermoeit, dan de Natuur, zegt FEITH; en toch is het zonderling dat zoo weinig menschen juist begrijpen wat zij genieten. Zij zoeken het in een dikken boom, of een zonnestraal door het gebladerte, of in een geel veld naast een groen veld, of in eenige bloempjes tusschen het gras verscholen; maar wanneer zij er u opmerkzaam op maken, dan gevoelt gij meestal dat hunne toelichting, hoe goed ook gemeend, niet in overeenstemming is met uwe eigene gewaarwordingen op dat oogenblik. Het zijn niet de boomen en bloemen, de tinten en geuren, de luchtschakeringen en wolkvormen, de vergezigten of scheppingswonderen in uwe nabijheid, die u genieten doen: het is de vereeniging, de zamensmelting van dat alles tot één harmonieus geheel, dat den heiligen, reinen indruk op uwe ziel maakt, dien wij te vergeefs zouden trachten te beschrijven. Niet de vormen en kleuren, maar de gedachte die zij uitdrukken, schenkt u genot; die gedachte, welke ieder gevoelt, al moet men, om ze weêr te geven, iets meer zijn dan redelijk, gevoelend wezen, en den geest des Dichters bezitten. Zoo gij u rekenschap van

uw genot wilt geven door te ontleden wat gij aanschouwt, gij krijgt een dooden catalogus, niets meer; maar zoo ge vraagt naar de gedachte die uitgedrukt wordt door hetgeen u omringt, dan zal het u duidelijker worden wélk genot de Natuur doet smaken.

Elk Natuurtooneel schijnt zijne eigene gedachte uit te drukken; ofschoon die ook eenigermate afhankelijk is van de individualiteit van hem die ze aanschouwt. Maar ik heb toch nog nooit een vrolijk liedje aan het zeestrand hooren zingen, of des morgens vroeg in het bosch sombere aandoeningen gevoeld of bij anderen ontmoet. Eens beproefde ik op eene rots een gesprek over de Verkiezingen aan te knoopen, maar het mislukte, en zoo mislukken ook geestige gezegden op eene heide door de avondzon bestraald. Slechts een weiland met een weiland er naast leent zich tot praktische overdenkingen over boter, melk, kaas en koeijen, of tot geodesische berekeningen; maar elke andere dreef stemt tot hoogere gedachten. De Natuur heeft hare eischen, en zoo men ze al niet vatten kan, men gevoelt het toch terstond wanneer er iets tegen aandruischt. Het is bijna onmogelijk een dissonant te brengen in die harmonie; het geheel der *associatie* te verstoren, die uit de zamenstemming van al dat schoone en verhevene ontstaat. De Natuur is wel het heerlijkste en indrukwekkendste voortbrengsel der vereeniging en zamenwerking.

Zoo dacht ik, toen ik op een namiddag alleen buiten de stad mijner inwoning zwierf, en mij een deel waande van dat schoone geheel, terwijl ik de lanen doorkruiste, die zich toen in al hare pracht en luister vertoonden. Want, geloof mij, die lanen alleen door u bezocht, zijn een geheel ander en veel schooner oord, dan wanneer zij de zondags-verzamelplaats uitmaken van de *beau monde*, waar ieder zich laat zien zoo als hij inderdaad niet is. Des zondags middags vormen zij slechts de wanden van een *salon;* in de stille week-uren schijnt de Natuur-zelve een wezen dat karakter en taal heeft, en wat het u het eerst en het luidst toeroept is: »wandelaar! wat zijt ge toch woelziek en onbestendig en ongenoegzaam voor u-zelven, dat gij geene rust hebt vóór gij met anderen zijt; en vol eigenliefde, om u door anderen te doen zien en bewonderen, en vol hartstogten, om er ten koste van anderen aan toe te geven; zoo gij wat meer alleen waart en

met mij omgingt; gij zoudt ernstiger en degelijker en beter worden."

Het bosch heeft gelijk; maar wie heeft ons zoo gemaakt? Wij hebben 't elkander te wijten. De planten-philosoof is een onding in de maatschappij. Wij zijn niet geschapen om te mijmeren in eenzaamheid: dáár, ginds op den achtergrond van het bosch, waar drukte en bedrijf heerscht, dáár is onze plaats en werkkring. Wie van zijne rente leeft of een vrijen dag heeft, mag eens gaan kijken hoe het er buiten uitziet; maar de mensch is een maatschappelijk en gezellig wezen, dat den omgang met zijne gelijken zoekt en noodig heeft; — daarom terug naar dien achtergrond; ons weder bij onze natuurgenooten gevoegd en aan onze bestemming beantwoord!

Hij die zoo spreekt heeft ook gelijk; want ondanks het betere gevoel, dat de Natuur in ons ontwaken doet, mag zij voor ons slechts een genot zijn, en zij-zelve wijst ons op onze roeping, die ons elders plaatst. Dat betere gevoel zou men misschien kunnen beschouwen als eene herinnering aan het menschelijk geslacht van den staat van vlekkeloosheid, waarin het eerste menschenpaar zich bevond toen het nog alleen en in harmonie met de Natuur leefde. Maar ADAM werd het Eden uitgebannen, om in het zweet zijns aanschijns te arbeiden, en den grond te leggen tot de maatschappij; en zijn banvonnis heeft ook ons den pligt opgelegd om dáár met elkander werkzaam te zijn.

Dat pligtbesef spreekt zoo luide, dat wij het instinct noemen. Uit instinct zoeken wij elkander en bouwen wij onze torens en torentjes van *Babel*, om toch maar niet uit elkanders buurt te geraken. De eenigzins scherpzinnige lezer zal wel begrijpen dat ik van die torens van *Babel* slechts in overdragtelijken zin spreek: ik bedoel er onze maatschappelijke banden mede, de vereenigingen die wij gevormd hebben in de groote Vereeniging; de torentjes die wij hebben opgerigt rondom een algemeenen Toren: de Maatschappij.

Naar dien toren rigtte ik mijne schreden. Reeds op een afstand woei mij het gedruisch en gejoel te gemoet, dat mij eerst in de ooren klonk als het gegons van een bijenzwerm, doch, naar mate ik meer de stad naderde, zich ontbond in een aantal geluiden van menschen en dieren en wagens en

werktuigen, die allen in en voor de vereeniging werkzaam waren. En toch scheen ieder zijn eigen weg te volgen, zijn eigen *ik* als het middenpunt van dat alles te beschouwen, en, even als de oude sceptici, het bestaan van alle andere wezens voor iets twijfelachtigs te houden. Dezen slenterden, als ware heeren der schepping, langzaam en tevreden voort; genen draafden en zwoegden; en niettegenstaande die afwisseling en verscheidenheid en die tallooze contrasten, was het toch de *zamen*leving in hare werking die men aanschouwde. Onwillekeurig kwamen mij de regels van PHAEDRUS voor den geest:

Vacca et capella et patiens injuriae ovis
Socii fuere cum leone....

waarvoor het *sic totam praedam*, enz. ook hier bewaarheid werd.

En toch is de grondslag dier Maatschappij niet het bijeenzijn, maar de vereeniging, de *associatie*. Door hetzelfde bestuur geregeerd, aan dezelfde wetten gebonden, onder denzelfden naam bekend, dezelfde taal sprekend, en in vele opzigten met dezelfde belangen, bestaat er feitelijk tusschen die allen een verbond; zoo gij er aan twijfelen mogt, vervoeg u dan maar bij armbestuurders of wijkmeesters: zij kunnen het getuigen hoe velen er zich op dat verbond beroepen. Te regt niet tevreden, dat zij door geest en ligchaam tot het menschdom, door vorm en kleur en aard tot een werelddeel, door taal en zeden tot een volk behooren, hebben zij zich nog wat naauwer aaneen gehecht en zich tot gemeente vereenigd. Maar ook dáármede is de zucht tot associatie niet voldaan. Volg mij slechts op mijne wandeling door de stad en wij zullen menig bewijs van dat streven naar vereeniging ontdekken.

Geen prachtiger winkel in de gansche stad dan die van MÜLLER *en* SCHÜLTZE *en* Cie. En toch heb ik MÜLLER gekend, dat hij, als winkelbediende, in zijne kleêren wegstierf, en SCHÜLTZE dat hij op het punt stond te failleren. — Treffend voorbeeld van den lamme en blinde, dacht ik. — En Cie? Neen, Cie heb ik niet gekend, en ik begrijp zelfs niet wie Cie wezen kan. Dit evenwel blijkt genoeg, dat Cie zeer rijk moet zijn, want even als de weldadige N. N., waarvan de oude

Heer SMITS schrijft, vindt men dien Cie in alle hoeken des lands en overal in handelshuizen betrokken; handelshuizen die bloeijen of niet bloeijen, maar in ieder geval op kapitaal berusten, en dat kapitaal is van Cie.

Die Cie is de eigenlijke basis onzer tegenwoordige Maatschappij, even onmisbaar als het getal π voor de cirkel-formule. De Cie is het kapitaal, en het kapitaal is de grondslag, het middel en het doel tevens van alle maatschappelijke verrigtingen, en van alle handels-ondernemingen in het bijzonder. Met even veel regt als CAESAR eens zeide: »door geld krijgt men soldaten; door soldaten geld", kan men zeggen: »door kapitaal krijgt men zaken; door zaken kapitaal". Het spreekt dus van zelf, dat hoe meer kapitaal men heeft, zoo veel te meer zaken men kan doen en dus zoo veel te meer kapitaal men kan krijgen; ten gevolge waarvan men weder meer zaken kan doen, zoodat men nog meer kapitaal krijgt, enz. enz.; tot dat men zijne zaken aan kant doet, of wel de zaken zich-zelven en uwe welvaart tevens van kant maken.

Uit het volle besef dier eigenschap — niet de laatste — van het kapitaal, heeft die Cie zich gevormd. Voorheen begon men in een achterbuurtje eene kleine zaak, die een vader met zijn dooden zoon kon waarnemen; men leefde zuinig; men hield zich aan de leer: »een klein winstje een zoet winstje"; men paste op die kleintjes, en men kreeg zoo langzamerhand verbazend veel te doen. Van daar die kleine huisjens, die men ons nog in sommige groote steden aanwijst, en waarvan de overlevering verhaalt dat er »tonnen in verdiend zijn".

Dat was goed in den ouden tijd, toen alles zoo bekrompen en op kleine schaal was ingerigt; toen er nog geene geregelde communicatie noch mededinging bestonden; toen de een voorregten genoot boven den ander: maar die tijden zijn niet meer. Nu komt Cie met een ontzaggelijk kapitaal; zet geen winkel maar een paleis op; verzendt zijne waren regtstreeks, 't geen hem door de groote hoeveelheid weinig kostbaar is; verkoopt ze dus tegen lagere prijzen dan anderen, omdat een kapitalist met minder percenten tevreden is dan het onbemiddeld hoofd eens gezins noodig heeft om van te leven; en maakt alles zoo aanlokkend, dat zelfs ook zij die niets noodig hebben komen koopen.

Wij zijn er Cie dankbaar voor. Wij zouden de laatsten zijn die de voordeelen miskenden welke wij aan Cie te danken hebben; maar hij moet niet te laag op die ouderwetsche winkeliertjes neêrzien. Immers hij doet juist hetzelfde als zij; hij stelt zich ook met matige winst tevreden, en zoo hij meer *grand seigneur* is en alles op ruimer voet inrigt — hij heeft dan ook veel grooter kapitaal ter zijner beschikking, waarmede hij wel eens wat meer wagen kan, omdat, zoo het mislukt, het verlies meestal door een anderen Cie weder wordt goedgemaakt. Handelaars zijn we niet, en als eenvoudig consument is 't ons altijd welkom als Cie ons wat goedkooper dan anderen helpt aan 't geen wij noodig hebben; maar wij hebben toch wel eens gehoord, dat wanneer Cie den naam draagt van Handelmaatschappij of Propaganda, de kooplui er niet zeer mede gediend zijn, en hem beschuldigen dat hij de markt drukt of onder de markt werkt. Maar wij zijn profanen op de beurs, en laten ons — aan de les van SGANARELLE gedachtig — liefst niet daarmede in.

Cie is een regte zonderling. Als ik u vraag: hebt ge lust een peilloos water te dempen? dan zegt ge kortaf: „dank-je". — Maar nu komt Cie en die zegt: wij zullen 't eens beproeven, en hij werpt er een millioen in. Het baatte niet en Cie trekt zich terug. Een andere Cie werpt er nog eens een millioen in, en laat het onuitvoerbare plan op zijne beurt vallen; maar dat neemt niet weg, dat er wel spoedig nog een *land-enclosing* Cie zal opstaan, die nog eens zijn millioen in het Danaïden-vat werpt.

Als gij eene gansche stad goed met gaz verlicht ziet, en men vraagt u: willen wij naast de gazpijpen andere gazpijpen leggen en óók de stad verlichten? dan haalt gij uwe schouders op. Maar Cie komt met zijne handwagentjes en arbeiders en werktuigen en pijpen; breekt als hij mag — en Cie weet vergunning voor alles te krijgen — de steenen op, legt de buizen, stuwt zijn gaz de straten door en de huizen in, — en doet zeer goede zaken.

Gij ziet er tegen op uwe voormalige meid aan te bevelen: gij kent hare gebreken en wilt niemand schade berokkenen. Uw geweten verzet er zich eenigzins tegen. Het geweten van Cie is ruimer: hij plaatst al wie geplaatst wil worden, en helpt ieder die geholpen wil zijn. En Cie verwerft zich een zeer achtenswaardigen naam; Cie wordt eene autoriteit.

Maar om tot MÜLLER en SCHÜLTZE terug te keeren, zij schenen met dat al zeer goed af te zijn. Ik liet hun dat zoo eens merken, en zeide:

— Nu, als gij mij ook eens aan zulk een C.ie weet te helpen, dan was ik in weinige jaren binnen.

— Och neen — glimlachte SCHÜLTZE.

— Kom, kom, over vijf-en-twintig jaar zijt gij rijke lui.

— *Ganz nicht* — sprak MÜLLER vertrouwelijk — dan zijn wij *gerade* wat wij nu zijn. 't Geld is....

— Voor C.ie?

— Ja.

— C.ie is een goede, brave, ondernemende kerel, dacht ik, maar hij weet toch zeer wel wat hij doet. Hij trekt zijne renten en laat de SCHÜLTZES en MÜLLERS arbeiden.

Dat het C.ie evenwel niet altijd medeloopt toont u dat gesloten huis, schuin over SCHÜLTZE en MÜLLER. De eigenaar er van was koekebakker; maar of zijn product minder smakelijk werd, of de dure tijden het debiet knakten; genoeg, zijne zaken gingen achteruit. Buiten staat om ze uit eigen fondsen op te bouwen, nam hij zijne toevlugt tot een zeer eenvoudig middel, en vroeg: »een compagnon in eene wèlbeklante en winstgevende handelszaak". In plaats dat de uitgever der courant hem de advertentie terugzond met de boodschap: dat het waarlijk geen tijd was om bij eene wèlbeklante en winstgevende zaak een deelgenoot in de voordeelen te nemen; dat het Communisme nog zoo diep niet was doorgedrongen om dit tot pligt der burgerij te stellen, en dat hij het best zou doen zijne winstgevende nering voor zich en de zijnen te blijven drijven — werd de aanvrage geplaatst. Een gewetenlooze maakte gebruik van des koekebakkers aanbod, wierp zich tot Compagnon op, en stortte eene som, die voor eene »wèlbeklante en winstgevende handelszaak" eene satire was. Zij bakten toen met twee pannen of om beurten, dat weet ik niet juist; maar na verloop van een paar jaren was de zaak weder op dezelfde hoogte als op het tijdstip toen de Compagnieschap werd gesloten, en men verklaarde zich failliet. C.ie was nu een *first rate* koekebakker, maar het overschot van zijn kapitaal werd aan crediteuren uitbetaald.

Niet verre van het huis der gefailleerden staat een reusachtig gebouw, dat eveneens gesloten is. Ook dát is eene stichting van Cie: eene fabriek, waar, in den regel, honderd arbeiders werkzaam waren. Thans geen enkele; want die arbeiders, overtuigd dat Art. 10 der Grondwet even goed voor hen geschreven is als voor de kapitalisten, hadden eene vereeniging aangegaan, die ten doel had hooger loon te bedingen. Zij wachtten niet eens tot de eerlijke vinder het onnaspeurbaar verdwenen Wets-ontwerp, uit de 2de Alinea van dat Artikel voortvloeijende, had te regt gebragt, maar verklaarden op een maandag-morgen: dat zij niet verkozen voort te werken dan tegen meer daggeld. Allen werden afgedankt, en eerstdaags zullen vreemde werklieden den arbeid in de fabriek voortzetten. De *zamenspanning* had hun dus niets gebaat.

Zonderling, wanneer de kapitalisten zeggen: »wij willen meer rente van ons kapitaal hebben; sluiten wij ons aan en handelen wij gezamenlijk!" — dan heet men zoo iets eene Associatie. Wanneer de arbeiders zeggen: »wij willen meer rente van onze handen — *ons* kapitaal — hebben, laat ons die kapitalen ineen slaan!" — dan noemt men dat eene zamenspanning, en ongeoorloofd, en men zendt hen weg, omdat zij zoo iets durven beproeven. Zij hebben genoeg — niet om van te leven; niet in verhouding tot hun arbeid; maar in verhouding tot den *loopenden* prijs!... Maar ik geloof dat ik demokratisch-socialistisch word of wel — anti-revolutionnair. Hoe vreemd het klinken moge, ik zou meenen dat beide die beschuldigingen van toepassing zijn op hem die een oogenblik de vereeniging van arbeiders met dat doel, durft voorspreken. Of die vereeniging plotseling ontstaat en zich door bedreiging wil doen gelden; of dat zij georganiseerd is en zich achter reglementen verschuilt; of zij heet zamenspanning en gerigt is tegen den fabriek-eigenaar, of den naam draagt van Gilde en de geheele Maatschappij dwingt, komt, in ons oog, tamelijk wel met elkander overeen. En evenzeer als de ruwe kracht afkeuring verdient, die door geweld hooger loon wil bedingen, moet het stelsel veroordeeld worden, dat, door uitsluiting van alle mededinging, en terughouding van allen vooruitgang, den prijs der voortbrengselen kunstmatig hoog hield en den voortbrenger meer winst bezorgde dan hem toekwam.

Dat deden de Gilden, en zij deden méér dan dat. Onze tijd heeft ze wijselijk vernietigd; slechts de turf- en waagdragers-Gilden resten nog; maar ik betwijfel het of eene keur ons nog dwingen kan hen te gebruiken; of eenig privilegie hen handhaaft — dan mogelijk het privilegie hunner krachtige vuisten, die de concurrenten beter op een afstand houden dan de authentiekste handvesten.

Maar heeft de Tijdgeest de Gilden van het tooneel gedreven, hij heeft daarom niet alle verbroedering uitgedoofd. Integendeel. In het vrije en naar vooruitgang strevende *Noord-Amerika* zien wij de arbeiders zich weder aaneen sluiten en vereenigingen vormen, die ten doel hebben de leden in den stijgbeugel te helpen: zitten zij eenmaal te paard, in dat land, waar plaats voor allen en voor alles is, wordt spoedig de baan die tot welvaart leidt afgelegd. Ook bij ons openbaart zich weder die associatie-zin, en verrijzen de Maatschappijën tot bevordering der Nijverheid. Dáár worden Notulen gelezen en goedgekeurd en Verhandelingen gehouden. De verwer levert een chemisch vertoog over de vermenging der kleuren, en de smid beantwoordt het met een naauwkeurig verslag over pas uitgevonden geheime sloten, en men luistert naar elkander en begrijpt het of begrijpt het niet, maar — betaalt contributie en keurt de Notulen goed. Doch neen, wij spotten niet met die vereenigingen: al waren de Industrie-scholen de eenige weldaden door haar aan de Maatschappij geschonken, dán reeds zouden wij haar op hoogen prijs schatten, en nemen daarom gaarne de Verhandelingen op den koop toe.

Ook de landbouwer gevoelt behoefte aan associatie; de Maatschappijen van Landbouw ontstaan en houden hare tentoonstellingen, en loterijen, en vergaderingen, waar voorname mannen het woord voeren, en geleerde mannen adviezen uitbrengen, en minder voorname en minder geleerde mannen, maar bekwamer landbouwers, de vruchten hunner landhuishoudkunde toonen, en proeven van hunne bedrevenheid in het vak afleggen. Maar de Maatschappijën van Landbouw zijn provinciaal, en de associatie-geest onzes tijds is zoo groot, dat zelfs geene Provincie grenzen aan die vereeniging mag stellen. De Landhuishoudkundige Congressen worden geboren.

Het Landhuishoudkundig Congres is eene instelling van

onberekenbaar veel nut — voor de gezellige conversatie der landbouwers onderling. Een der belangrijkste nommers van zijn programma is dan ook het gemeenschappelijk *diné*. Welk praktisch nut de Congressen eigenlijk te weeg hebben gebragt is nog niet juist bekend; zij hebben Punten van behandeling gesteld, Commissies benoemd, aangevuld, permanent verklaard, en ontbonden, Secties gevormd, en Moties gedaan, en — wij gelooven tot driemaal toe — Adressen aan de Tweede Kamer ingediend, die ter Griffie zijn nedergelegd *ter inzage* der leden. De meening is wel eens geuit, dat de werkzaamheden der Congressen, wèl beschouwd, niet meer waren dan het sierlijke tempeltje van kalk, het *chef-d'oeuvre* van den banketbakker, met zijne allegoriën en symbolen, dat zich op de feest-taart te midden van het dessert bevindt; maar dat de eigenlijke taart de gelegenheid was om elkander en elkanders provincie eens te zien. Wij zouden het niet durven beslissen, maar indien het zoo ware, ook dán gelooven wij dat de Congressen hunne nuttige strekking hebben, niet als banden van vereeniging, maar juist als middel om de te groote gehechtheid aan banden eenigzins te verminderen en, door de menschen wat door elkander te jagen, de zucht tot bij elkander hokken te temperen. Breng *Zeeland* in *Drenthe*, en *Groningen* in *Noord-Brabant*, en langzamerhand zullen wij de vooroordeelen, die men met den algemeenen naam van provincialisme bestempelt, zien verdwijnen. En om die provinciën tot elkander te brengen moet men de Landbouwers-Vereenigingen hebben; want de landbouwer is de eigenlijke vertegenwoordiger der Provincie.

Kort na het Landhuishoudkundig Congres zal dit jaar ook het Congres van de vrienden der armen vergaderen, en de Natie bereidt zich reeds voor op eene tweede opvoering van hetgeen er gedurende de maand Mei in de Tweede Kamer verhandeld is. Wat er de vruchten van zullen zijn, wordt nieuwsgierig te gemoet gezien, even als die van het Letterkundig Congres, dat hoofdzakelijk bestemd schijnt om de *Belgen* te laten zeggen: dat zij eigenlijk *Nederlanders* zijn, en de Broeders van het Noorden: dat zij dweepen met de Broeders van het Zuiden; waarop allen, elk naar zijn vermogen, verschillende variaties op het thema: *„de taal is gansch het volk"*, debiteert.

Ook andere Congressen zijn in aantogt. Wij spreken niet van wijlen het Vredes-Congres, *de pacifique mémoire.* Nu alle redevoeringen en moties onvoldoende zijn geweest om een enkelen *kozak* zijn paspoort te doen vragen, gelooven wij niet dat ELIHU BURRIT en VICTOR HUGO spoedig weder te zamen zullen komen. Maar andere meer Nationale vereenigingen staan ons te wachten. In Julij zal de gansche Muzijkale wereld en al wie *f* 12.50 op het altaar der Muzen te offeren heeft, in *Rotterdam* te zamenvloeijen. Boogschutters noodigen boogschutters, en liedertafels noodigen liedertafels ten strijde uit binnen hunne wallen. En geheel *Nederland* zal het roerend schouwspel opleveren eener broederlijke omarming. Mogt er de strenge, maar oordeelkundige uitspraak van MACAULAY niet op van toepassing zijn: »*Though concord is in itself better than discord; discord may indicate a better state of things than is indicated by concord!*"

Maar wij zijn verre afgedwaald, zoo al niet van ons onderwerp dan toch van onze wandeling. De gesloten fabriek hebben wij reeds lang achter den rug. Wij bevinden ons in de wijk waar de groote en prachtige huizen bijeen zijn; — eene vereeniging waarmede wij ten vollen vrede hebben. Ik heb eens eene stad gezien — in *België*, geloof ik — waar de woningen der aanzienlijken en der geringen zoo broederlijk dooreen stonden, dat de vurigste Jakobijn er pleizier in zou gehad hebben. De indruk was echter verre van aangenaam: nooit heb ik zoo iets wanordelijks aanschouwd. Eene vereeniging zonder eenheid is even stuitend in de stoffelijke als ongerijmd in de zedelijke wereld.

Terwijl ik over die eenheid der gevels dacht, werd de deur van een dier groote huizen geopend en mijn vriend ZAMEN trad er uit, met nog een aantal andere Heeren, die het allen even druk hadden over den kandidaat. Het waren de leden eener Kiezersvereeniging.

— Wel — vroeg ik aan ZAMEN — hoe staan de zaken?

— Uitnemend, man; uitnemend! *Mijn* kandidaat is er door. Spoedig ziet gij hem lid.

— Altoos, wanneer geen ander de meerderheid haalt.

— Geen nood; onze Vereeniging is de talrijkste en heeft

den meesten invloed. Die door ons gekozen wordt, komt er, en dat zal nu *mijn* man zijn.

— Nu, dan wensch ik hem en u geluk; maar 't is toch vreemd, dat alle leden der Vereeniging zich zoo op *uw* kandidaat wierpen.

— Och, dat is zoo vreemd niet: men praat eerst, men hoort vóór en tégen, men overlegt, men doet zijn best, en men slaagt. Het heeft wat voeten in de aarde gehad eer ik het zoo ver kreeg; in 't begin wilde men van *mijn* man niet veel hooren, en stonden wij slechts met ons drieën, maar nu is hij er.

— Dus toch overwonnen!

— Wat zal ik u zeggen? Het grootste gedeelte der kiezers weet er eigenlijk niets van. Niet mede te stemmen, dat doet een goed burger niet, of moest hij althans niet doen. Te stemmen op »zijn eigen houtje" helpt niets; dan werpt men zijne stem maar weg. Daarom sluit men zich bij eene Kiezers-Vereeniging aan, en voegt zich bij de menschen die men 't meeste vertrouwt, of die 't beste praten. Begrijp-je?

— Perfect. Op die wijze wordt dus de Vereeniging het middel om een individu te vermenigvuldigen tot hij eene meerderheid wordt. Zonder Kiesvereeniging had uw kandidaat....

— Drie stemmen.

— Door *uwe* Kiesvereeniging — neem niet kwalijk dat ik *uwe* zeg....

— Volstrekt niet. — De meerderheid.

— *Concordia res parvae crescunt.*

— Nu, ik ga er in — zeide ZAMEN, toen wij voor de Sociëteit waren.

— Ik ga met u. — En wij traden het gebouw binnen.

Ik geniet de onderscheiding lid te wezen van eene Sociëteit die zoo *en vogue* is, dat men een halven dag noodig zou hebben alleen om de namen der leden op te noemen. Men mag dus gerust eene maand rekenen voor hem, die de verschillende eigenaars van die namen zou willen leeren kennen, en een jaar voor de poging om iets meer dan hun naam te weten te komen. Men gevoelt er zich dan ook zoo t'huis als een rekruut in de kaserne. Dit is de oorzaak dat zich in de Sociëteit een

aantal kleine sociëteitjes of klubs hebben gevormd, die allen zoo wat hunne eigene kleur en, voor een gedeelte, hunne eigene plaats hebben. Men zou den platten grond, op zekeren tijd van den dag, kunnen vergelijken met de kaart van *Nederland:* hier het aristokratische *Utrecht;* dáár het liberale *Friesland;* ginds het rijke *Noord-Holland;* verderop het min of meer onbeschaafde *Noord-Brabant;* elders het wetenschappelijke *Groningen;* in dezen hoek het invloedrijke *Zuid-Holland;* in genen het arme *Drenthe;* en eenigzins achteraf *Limburg*, dat zich in deze Vereeniging even misplaatst vindt als die Provincie-zelve bij de overige tien Gewesten. Ofschoon leden van dezelfde Vereeniging, bemoeijen zich de verschillende klubs zoo weinig mogelijk met elkander, waardoor de Sociëteit eene treffende illustratie wordt van het: *qui trop embrasse mal étreint.*

Op gevaar af dat er er zich onder de lezers stadgenooten van mij bevinden, wier introductie niet geoorloofd is, nemen wij plaats aan een speeltafeltje. Vriend ZAMEN zet er zich als vierde man aan neder en bevrijdt de drie andere Heeren van het omberen, dat zoo weinig variatie, of liever zoo weinig gelegenheid om een goeden slag te doen, oplevert. ZAMEN speelt fijn *quadrille*, maar zijn regterbuurman is nog zwak, en nu treft het gedurig dat de regterbuurman en ZAMEN met elkander moeten spelen.

De regterbuurman speelt in een *quatre cartes*, die noodzakelijk tot *vole* moest leiden, schoppenheer; de linkerbuurman gooit schoppenvrouw bij — een bewijs, zegt ZAMEN, dat hij er geen meer heeft, hoewel de maat beweert dat hij het voor een *masque* aanzag, — ZAMEN legt een kleintje bij. Hij heeft er nog maar één, de eenige valsche kaart, en nu speelt de maat schoppenboer, om te zien hoe het zit voor de *premières*, en de linkerbuurman troeft, en ZAMEN werpt zijn viertje nijdig er bij, en de overbuurman glimlacht met een allervriendelijkst gelaat, en zegt: — Dat is de *vole* belet!

En nu begint er eene hevige discussie tusschen ZAMEN en zijn regterbuurman; en de linkerbuurman, die blij is dat hij er zóó afkomt, voegt zich bij den regter, en de overbuurman trekt partij voor ZAMEN, en allen praten en schreeuwen door elkander. Eindelijk roept ZAMEN mijn oordeel in.

— Wel, me dunkt gij hadt *solo* moeten spelen — zeî ik.

— Ja, maar je moet dan ook maar eerst weten dat je maat zóó spelen zal!

Zouden de onhandige maten slechts bij het *quadrilleren* zijn te zoeken, of zou het ook niet in de zamenleving dikwijls zoo gaan? CROMWELL, en NAPOLEON speelden hunne partij, hoe gewaagd ook, alleen, en wonnen hunne *solo's* met glans, al hing de laatste ook op zijne *vole*. LODEWIJK XVI werd half het slagtoffer van zijne vrouwelijke *aide* MARIE ANTOINETTE; KAREL II was de slaaf van zijn bondgenoot en maat LODEWIJK XIV, en FILIPS II verloor zijn spel door als Heer onzer Gewesten kerkelijke dweepzucht met wereldlijke heerschzucht te vereenigen.

Wij behoeven de voorbeelden niet in de Geschiedenis te zoeken.

Mijnheer A. heeft een mooi plannetje. Aan het uiteinde der stad ligt een aardig stuk land: dat wil hij koopen en er huizen doen zetten. Hij wil het evenwel niet alleen wagen: daarom vraagt hij B. om met hem zamen te doen, en zij koopen het stuk land. Maar Mijnheer B. sterft; zijne weduwe vindt het plan wat gewaagd, en tot nog toe graast er de ezel van den jongenheer B., en laat de jongeheer B. met zijne makkers er vliegers op. Mijnheer A. beweert dat dit veel minder voordeelig is, maar Mevrouw B. zegt dat het wél zoo prettig is »voor de jongelui".

De zoon van Mijnheer C. trouwt met de dochter van Mijnheer D. Mijnheer D. wil eene partij geven, maar heeft geene localiteit. Mijnheer C. heeft localiteit, maar voelt zich niet geroepen om kosten te maken. Hij staat nu zijn huis af, en D. zal voor 't verdere zorgen. Thans komen de bezwaren. Vooreerst: wie bedienen zullen. Men praat over en weder, en de slotsom is, dat juist diegenen er mede worden belast, die 't minst geschikt er toe zijn. Doch nu doet zich de groote klip voor, waar zoo menig feest op gestrand is: wie geïnviteerd zullen worden? Beiden offeren wat op, beiden geven wat toe, en de invitaties vallen eindelijk zoo uit, dat niemand pleizier heeft, en allerminst de vaders die hunne beste kennissen missen.

Mevrouw E. en Jufvrouw F. hebben eene loterij opgerigt voor de armen. Mevrouw E. heeft kennissen, Jufvrouw F. vrijen tijd en — wat meer bij dames op haren leeftijd het

geval is — eene onbepaalde liefde voor heidenen en kleine kinderen. De loterij gaat goed en brengt vrij wat op; maar noch Mevrouw E. noch Jufvrouw F. heeft er eer van. De roem der eerste sterft weg in het oordeel: dat het gemakkelijk is loterijen op te rigten en er zelve niets voor te doen; die der laatste in het verwijt: dat hare loterij niets zoude beteekend hebben, als Mevrouw F. er zich niet mede bemoeid had.

Zoo zouden wij het geheele Alphabet kunnen doorloopen en evenveel voorbeelden aanvoeren als de regterbuurman van ZAMEN bokken maken; want is de zucht om *solo* te spelen, zelfs met een gebrekkig spel, bij enkelen groot, bij velen meer wordt ze door de vrees voor den uitslag getemperd, of zij worden medegesleept door de vragen van anderen.

Niet ver van de speeltafel zit eene andere klub. Dat is eene klub bij uitnemendheid, wier geest van aansluiting zich vooral openbaart door uitsluiting. 't Is of zij het ware levensgenot gevonden heeft, en huivert om meer anderen tot de bron er van toe te laten. Zet u bij hen neder: gij moogt u gelukkig achten als een genadig woord door den minsten der broederen tot u gerigt wordt. Maar bij voorkeur zult gij u niet bij hen voegen, omdat uw gevoel van eigenwaarde het u verbiedt, en omdat gij slechts een klein gedeelte van hetgeen er gesproken wordt begrijpt. De leden hebben eene eigene taal, die ontleend is aan eene eigene geschiedenis, terwijl hunne aardigheden altijd doelen op zaken waaraan gij volkomen vreemd zijt. Niet enkel in de Sociëteit, ook elders vindt men dergelijke klubs, van allerlei naam en onder allerlei vorm; maar overal even zelfvergodend, onaangenaam en minachtend voor hem die de eer niet heeft om er toe te behooren. Wanneer zij eene familie uitmaken die onderling zeer geliëerd is, zoo als de beschaafde term het noemt (als klitten aan elkander hangt, zegt de populaire uitdrukking), dán vooral zijn zij ondragelijk; en wee den ongelukkige die niet denzelfden stamvader heeft, en met hen in gezelschap moet zijn: hij is zeker een alleronpleizierigsten avond door te zullen brengen. Dat zijn de hatelijkste vereenigingen der zamenleving.

En ze zijn niet enkel hatelijk, maar leiden ook dikwijls tot onbillijkheden, wanneer die bent-geest, op grootere schaal, zich uit in *nepotisme*, en men, met voorbijgang van anderen, die meer aanspraak hebben, zijne klub- of geslachtgenooten vooruitstuwt en opheft. Ons heugt de tijd niet, maar er zijn er die nog veel weten te vertellen van de familie-regeringen, toen de waardigheden aan namen waren verknocht, en de eene neef niet rustte voor hij den anderen op het kussen had gebragt. Sedert de kussens in onze raadzalen, groote en kleine, vervangen zijn door banken, schijnt dit minder in zwang, of moeijelijker te zijn geworden; misschien omdat de uitdrukking »op de bank" minder dichterlijk is dan »op het kussen". Hoogstens kan het er door, wanneer — zoo als in *Frankrijk* THIERS, MOLÉ en een achttal anderen daar het voorbeeld van gegeven hebben — mannen van talent een verbond aangaan, om elkander en op die wijze misschien ook het Vaderland te helpen.

Aan VELENS tafeltje is nog een stoel leêg. VELENS tafeltje, zeggen wij, want wie een oogenblik op dien ledigen stoel doorbrengt, merkt terstond dat hij eigenlijk het hoofd en de ziel er van is. Hij voert het hoogste woord; geeft de gesprekken aan, en is onuitputtelijk in verhalen en berigten, die soms vrij onbeteekenend zijn: maar VELEN heeft nu eenmaal den naam van een onderhoudend mensch te zijn en mag er dus veilig op zondigen.

VELEN is juist het tegendeel van hetgeen de *Engelschen* noemen *a self-made man*. Hij is de afspiegeling, de verpersoonlijking van het gezellig verkeer; hij is gevormd door en heeft zich ontwikkeld naar anderen, en leeft slechts wanneer hij is met anderen. Van daar dat hij met iedereen kan omgaan, een praatje heeft voor wien ook, een talloos tal van menschen en anekdoten kent, en tot in de minste bijzonderheden ingewijd is in al wat er dagelijks in stad en land gebeurt. Waarover men spreekt, overal weet hij van, zoo men slechts niet te diep in de zaken doordringt. Hij zou voor een levend nota-boekje kunnen doorgaan van al wat er gezegd en geloofd en voorspeld wordt. VELEN is het kind der zamenleving, die dan ook met welgevallen op hem

nederziet, hem liefkoost, en overal aanbeveelt als een mensch »waar men wat aan heeft".

Tegenover hem zit eene andere vrucht der vereeniging, doch niet van de groote vereeniging der Maatschappij, maar van een aantal kleine en elkander steunende vereenigingen. 't Is een geleerde, of althans een »razend" knap man. Toen hij nog een knaap was, had hij al een kransje, waarin hij gestolen lezingjes voordroeg, die door alle toehoordertjes hemelhoog verheven werden. Later werd hij lid van een Letterkundig Genootschap, waar het

Memet ipsum adorabo,
Vos vestraque, enz.

in al zijne kracht werd toegepast, en als lid van dat gild bragt hij de buitenwereld langzamerhand in het denkbeeld: dat hij iets beteekende. Hij schreef wat, en nog wat, en al zijne vrienden zeiden dat het wel niet zoo mooi was als *zij* het konden, maar toch voor het publiek voortreffelijk, en hij klom weder een sportje hooger. Hij werd Honorair-Lid van andere Genootschappen; zijn naam kwam in de Courant, en weder rees hij. Zijne vrienden steunden hem, en hij steunde zijne vrienden, en zoo is hij een »razend" knap man geworden, voor ieder die gelooft ook zonder gezien te hebben.

Ik geloof — groote mannen, die leden van Genootschappen zijn, houden het mij ten goede zoo ik dwaal — ik geloof dat men ook zeer wel, misschien nog beter, zonder vereeniging een knap, zoo al geen beroemd man kan worden of zijn. De wetenschap is geene barrikade, waar men met gesloten gelederen op behoeft aan te rukken. Zij heeft een behoorlijken ingang, al is hij wat moeijelijk en eng; maar juist die engte is oorzaak, dat, wanneer men *en masse* er binnen wil dringen, de een den ander aan het kleed houdt en ter zijde schuift, zoo dat niemand er in komt. Zoo veel schoone uitkomsten als de gemeenschappelijke beoefening der wetenschappen oplevert, zoo weinige en nietige levert de genootschappelijke.

Hierin vooral openbaart zich het nadeelige der vereeni-

ging. In plaats van eigen krachten te ontwikkelen en eene reputatie te veroveren, begint men met zich te laten ijken door een Tijdschrift of Genootschap. Met de reputatie daarvan doet men zijne intrede, en zoo schuift men voorwaarts onder de vanen van anderen, tot men zelf eene vaan opsteekt en weder anderen met zich laat voortschuiven.

Wij zeggen het volstrekt niet van uw Genootschap, noch van het uwe, noch van het uwe, waarde lezers! wij gelooven volstrekt niet dat zij met het sop der *adoration mutuelle* overgoten zijn; wij spreken in het algemeen, en in het algemeen zijn wij van oordeel, dat eene associatie onmogelijk is waar het arbeid van den geest geldt. Getuigen dat de voortbrengselen van Commissiën — zoo zij al voortbrengselen geleverd hebben — bijna allen even vervelend en stelselloos. Men *schept* niet te zamen; men compileert en lapt, en springt over de moeijelijkheden heen, omdat men het niet eens kan worden; men omzeilt de klippen en neemt ze niet weg. Vraag maar eens, zelfs op 's Rijks Archief, naar den arbeid van Commissiën. Neen, waarlijk, men kan zamen palen inheijen, en schepen voorttrekken, maar aan een stelsel het aanzijn geven of een denkbeeld uitwerken, daarvoor is eene associatie ongeschikt. Hoogstens kan zij een woordenboek zamenstellen.

Ik zeg niet *het* woordenboek, om ongeloovigen niet te krenken. Zou het waar zijn, wat mij dezer dagen verteld is: dat in het studeervertrek van een der leden tot zamenstelling van zulk een werk benoemd, vijf-en-twintig doozen staan, elke doos met eene letter van het Alphabet *er op*, maar geene enkele letter *er in?*

Wilt gij nog een kind der vereenigingen? Mijnheer ZEVEN heeft er méér aan te danken dan vorming of naam: hij is er zijne fortuin aan verschuldigd. De Natuur heeft hem een hart geschonken dat van warme liefde voor zijne naasten klopt, en in zijne vurige menschenmin heeft hij vereenigingen opgerigt, om zijne natuurgenooten te helpen als zij ziek, en te begraven als zij dood zijn; — natuurlijk tegen voldoende schadeloosstelling zoo lang zij gezond en in leven blijven. »Als de eene hand de andere wascht worden zij beiden schoon", is de leus van Mijnheer ZEVEN, en zoo dikwijls ik

die spreuk op zijne boeken zie, stel ik mij onwillekeurig den Heer ZEVEN voor als de eene, en de geneeskundigen en lijkbezorgers als de andere hand, en de bosklanten als het stuk zeep waardoor de handen schoon en blank worden. Misschien bedriegt men zich; maar de wereld zegt dat een doctor op zijne bos is getrouwd, en een apotheker zijn huis er van heeft gekocht, en Mijnheer ZEVEN zich een buitentje heeft aangeschaft. De zieken van hun kant echter sterven of genezen nu ook allen onder behandeling van een geneesheer, en geen enkele doode blijft er onbegraven.

Het regt van vereenigen is niet enkel een regt der mannelijke burgers van den Staat. Ook de dames maken er gebruik van. Ik spreek niet van de lieve vrouwelijke jeugd, die om de acht of veertien dagen bijeen komt om elkander de noodige wenken en teregtwijzingen te geven in de kunst om te worden zoo als men de vrouw het minst gaarne ziet, en voor wie »de krans" het middenpunt van al hare gedachten en handelingen en gesprekken is. Neen, zelfs de huisvrouw en moeder heeft hare vereeniging, die van de honderd malen negen-en-negentig malen de verzorging van armen ten doel heeft. Een man, die wel als autoriteit in armenzaken mag gelden, beweerde onlangs, in eene Hooge Vergadering, dat die dames-vereenigingen, door elkander genomen, de armoede meer stutten dan stuiten. Als dit zoo is, dan zouden wij die vereenigingen zeker minder wenschelijk achten; maar bovendien gelooven wij dat de vrouw reeds aan eene grootsche en schoone bestemming beantwoordt indien zij zich kwijt van de pligten die als vrouw en moeder op haar rusten. De zorg voor haar gezin en de opvoeding harer kinderen zijn in ons oog van grooter gewigt dan de bijstand, met meer medelijden dan doorzigt, aan behoeftigen of niet behoeftigen verleend. En zoo de werkkring voor de vrouwen in het algemeen te eng beperkt is, dan leveren onze *Fransche* en *Belgische* naburen haar het voorbeeld hoe zij den man in zijne zaken kunnen ter zijde staan, en *Amerika* toont hoe vele, meer zelfstandige, betrekkingen der Maatschappij ook voor haar kunnen geopend worden. Wij, voor ons, hebben dan ook weinig op met de presidenten en secretarissen

van vele dames-vereenigingen, en allerminst als zij ons aanklampen met »op drie na het laatste" lootje, of om de kleinigheid, die er nog aan het geheel ontbreekt om er eene goede som van te maken. Veel liever zien wij eene huismoeder strijken, en de kinderen verschoonen, dan rondgaan voor eene armoede, die zij, hoe loffelijk heur beginsel en doel zij, door onervarenheid voor een groot deel zelve in het leven helpt roepen.

Waarheen men ook den blik wendt in onze zamenleving, overal treft men die zucht tot vereeniging aan, en ze is zoo krachtig dat men thans den misdadiger straft door hem de bevrediging van die zucht te beletten. De cellulair gevangene wordt afgesloten van de Maatschappij, niet enkel om deze te beveiligen, maar ook om hem voor zijn vergrijp te doen boeten. Dit is waarlijk wel het krachtigste bewijs voor de stelling: dat de mensch een gezellig dier is en geboren om zich te vereenigen. Of men er de misdadigers door verbetert; of het *Pennsylvanische* stelsel leidt tot eene soort van wedergeboorte, de vrucht der overpeinzing, staat te bezien: maar zeker is het, dat men er grooter kwaad door voorkomt en den vereenigings-geest krachteloos maakt, die soms ten gevolge had, dat, in de plaats van enkele boosdoeners, die men in den kerker sloot, complotten van boosdoeners dien verlieten. Al bragt men een heilige in de gewone tuchthuizen, hij zou er als een onheilige uit wederkeeren. Dáárom, dunkt ons, verdient het cellulaire stelsel dan ook de voorkeur.

Men kan te zamen palen inheijen, en schepen voorttrekken, zeiden wij, maar wij bedoelden er niet mede dat de vereeniging alleen nuttig werken kan tegenover de stof. Zij stelt zich ook een edeler doel voor en leidt tot grooter gevolgen. Reeds spraken wij van de finantiële kracht der handel- en nijverheids-ondernemingen en de groote dingen door haar tot stand gebragt. Waar het vermogen van een enkelen ontoereikend is; waar men het vermogen van allen niet kan of mag aanspreken, dáár treedt het vermogen op van eenige, wij zeggen niet belangelooze menschenvrien-

den, maar goede financiers. Bijna elke fabriek die verrijst, elk schip dat van stapel loopt, elke stoomboot die onze rivieren tot reis- en handelswegen maakt, elke spoorweg-linie — althans ten onzent — is de vrucht der associatie. En méér nog: de wetten die onze personen en regten beschermen, de instellingen van algemeen nut, de maatregelen in het belang van allen, zijn even zoo vele uitvloeisels onzer onderlinge aansluiting; want de Staat is niet meer dan de georganiseerde vereeniging der burgers, het contract waaraan ieder door zijne geboorte reeds deelneemt; de magten in den Staat zijn slechts de personen of ligchamen belast met de zorg dat het contract stipt worde nageleefd, en dat de overtreder er van gestraft worde, terwijl in de leemten en gebreken wordt voorzien door de vertegenwoordigers der contracterende partijen.

Hoe moeijelijk het is dat contract in werking te houden, blijkt uit de duizenden die tot de handhaving er van noodig zijn. De veldwachter die den contrôleur bekeurt omdat hij met zijn hond los in de duinen wandelt, de regter die de boete uitspreekt, de ontvanger die ze in zijne kas stort, en de contrôleur die ze weder, in zijne betrekking, goedkeurt, leggen slechts het contract tegenover elkander ten uitvoer. Het spreekt dus van zelf, dat wanneer niemand met zijn hond in de duinen wandelde, of zich aan andere overtredingen schuldig maakte, geene politie noodig zou zijn om te bekeuren, geen regter om te veroordeelen, geen ontvanger om de boete te ontvangen, en geen ambtenaar om ze te contrôleren. Maar omdat de ondervinding het tegendeel geleerd heeft, is dat zoo kunstige weefsel in het leven geroepen, en hoe hoog de leden der Vereeniging er mede zijn ingenomen en hunkeren om het contract te helpen handhaven, zien wij uit de groote schare van hen die bij elke vacature, van lid van de Rekenkamer af tot bode van den Gemeenteraad van 't kleinste dorpje toe, in aanmerking verzoeken te komen. Ondanks die liefde om het te handhaven, die zoo allerwege aan het licht komt, is het evenwel onmogelijk het contract ieder naar den zin te maken; maar men heeft toch wel eens opgemerkt dat zij die het minst vrede er mede hebben, terstond er mede verzoend worden als zij met een deel der uitvoering worden belast: zeker omdat zij het dan beter hebben leeren kennen.

Zoo zij nog niet ieder naar den zin is, die Maatschappe-

lijke vereeniging berust thans toch op billijker grondslagen dan voorheen; standen en privilegiën zijn afgeschaft, en alle onderteekenaars van het contract hebben hetzelfde regt op de toepassing er van. Maar »regt hebben" en »bezitten" zijn nog geene geheel identieke uitdrukkingen — denk slechts aan de erfenis waarover uw voorvader had te procederen, en waarvan het proces nog hangende is. Sommigen hebben dan ook gemeend dat het beginsel van het contract zeer goed was, maar de uitvoering er van door de talrijkheid der deelgenooten belemmerd werd. Zij zonderden zich af, vormden eene vereeniging op kleiner schaal, en wie nu van de *Noord-Amerikaansche phalanstères* hoort gewagen, zou meenen dat het ideaal aller vereeniging is bereikt. Zeker is het, dat zij eene schoone proeve leveren van de kracht der zamenwerking; maar even als kleine kinderen worden ook kleine vereenigingen groot, en dan — ja, dan zullen haar dezelfde gebreken aankleven als de groote Maatschappij, en misschien nog meer. Voor 't oogenblik evenwel moet men 't daar benijdenswaardig goed hebben, dank zij de toepassing in den ruimsten zin van het *alles voor allen*, dat haar ten grondslag ligt.

De kracht der zamenwerking zien wij ook in vele andere opzigten. Millioenen sneeuwvlokjens zullen op de aarde vallen, en wegsmelten voor de zon, of opgeruimd worden door de werklieden der »Maatschappij tot ondersteuning van Vlijtige Huisvaders", of van de »Vereeniging tot bevordering der welvaart door Reiniging", of »tot aankweeking der bezem-industrie"; en in weinige dagen zal men er niets meer van ontdekken. Maar in oneindig korter tijd kunnen de losgemaakte sneeuwvlokjens van het gebergte, voortrollende, zich tot lawine vormen en gansche dorpen verpletteren. Dat doen zeker de vereenigingen in de zedelijke wereld niet, wanneer haar streven edel en goed is, en haar doel krachtig genoeg om hare individuën bijeen te houden en anderen aan zich te verbinden. Ik weet niet of de »Maatschappij tot veredeling van het Paardenras" reeds een volmaakten hengst heeft in 't leven geroepen: maar wel weet ik dat door het »Matigheids-Genootschap" duizenden brave en gelukkige burgers zijn geworden, en dat door het »Nut van 't Algemeen" — vergeef me dat ik het durf voorspreken: 't is uit de mode! — bij talloos velen de kiem tot het goede is gelegd, en door de Hulpbanken en Spaarkassen nu reeds aan

vele gezinnen welvaart en redding geschonken is. Zoo dat alles aan de zelfstandige pogingen van dezen of genen volksvriend ware overgelaten, hij zou maar luttel vrucht van zijn arbeid hebben gezien, of als de sneeuwvlokjens waren zijne pogingen weder verdwenen.

Zie, als ik dat bedenk, dan word ik een vurig Socialist — in de goede beteekenis altijd — en getroost mij gaarne de donkere zijde der associatie ter wille van de lichtzijde. Leidt zij tot veel dat verkeerd en afkeurenswaard is, men is er ook groote zaken aan verschuldigd. Wanneer slechts in de vereeniging zich niet alle individualiteit oplost waardoor er geene zamenwerking, maar blinde navolging heerscht; wanneer zij niet strekt om een pedestal te vormen voor een enkele; wanneer de denkbeelden niet het gevolg zijn van de vereeniging, maar de vereeniging het uitvloeisel van één denkbeeld, van één streven, dat velen tot elkander brengt, dán kan de vereeniging magtig zijn, en ook dán eerst beantwoorden wij, door ze te sluiten, aan onze roeping. Éénheid in het noodige — laat dat het kenmerk en de toetssteen der vereeniging zijn, en laat zij nimmer leiden tot zamenhang, maar steeds tot zamenwerking. Dát is de goede en ware associatie.

NASCHRIFT. — Toen wij over de associatie van arbeid van den geest spraken, meenden wij ook de *Tafereelen uit de Geschiedenis des Vaderlands tot nut* (?) *van groot en klein*, door Mr. J. VAN LENNEP *en* COMPAGNIE, te hebben genoemd, als een voorbeeld uit onze dagen van 't geen associatie op dat gebied soms ten gevolge heeft. Maar, òf de zetter de aanhaling heeft over het hoofd gezien, òf dat hij een der Compagnons is over wier arbeid het hoofd der firma »gelagchen heeft zoo als de goden bij HOMERUS nooit gedaan hebben" (*), en niet tegen zich-zelven getuigen wilde, zeker is het, dat zij niet is gezet. En toch, zij was niet zoo geheel ongepast, gelooven we. VAN LENNEP, die, als zelfstandig Geschiedschrijver en Letterkundige, meesterstukken — waaronder ook meesterstukken van vertaling — aan het Vaderland geschonken heeft, gaf nu als lid eener associatie dat rijm- en prentwerk uit,

(*) *Verantwoording* van Mr. J. VAN LENNEP, bl. 8.

waarvan de Schrijver, zoo hij een »vreemdeling" ware »met ongewasschen handen", volgens den Heer HECKER (*), met een algemeen »kruisig hem!" zou begroet worden. 't Is waar, hij was slechts lid der associatie voor de *romeinsche* letters; anderen hadden zich belast met de prenten en de letters in *curçijf;* maar, *curçijf* of *romeinsch*, wij zouden er wel met eene kleine omzetting van willen zeggen wat in N°. X bij WILLEM II gezegd wordt: »Dat hebben geen *Amstlers* maar *Franschen* gedaan".

»Gij hadt regt van beklag, als hier eene verdraaide voorstelling der gebeurtenissen bestond" (†) — zegt de firma. Zou dan waarlijk de talentvolle teekenaar gelooven dat de moordenaar van FLORIS I bijgelicht werd door eene meid met een blaker, of dat WILLEM I in eene dronkemanshouding afscheid nam van EGMOND, of dat er inderdaad een »patertje" is gedanst rondom de ketters op den brandstapel, of dat de belangstelling der 300 Edelen verdeeld was tusschen de Landvoogdes en eene gemeene herberg? — Waarlijk het spijt ons voor zijne stift, dat hij zich niet op een waardiger standpunt heeft kunnen plaatsen, al stemmen wij nog niet in met het oordeel van het hoofd der associatie, dat de teekenaar »aan zijne houten kermispoppen eene kracht, eene juistheid van uitdrukking, en eene waarheid gegeven heeft, hoedanige maar zeldzaam in de meest uitvoerige werken van kunstenaars worden gevonden" (§).

De associatie heeft groote plannen gekoesterd. Geen wonder; aan het hoofd er van stond een man, die reeds op zijn vierde jaar bekend was met de Bijbelsche — de Algemeene — en de Vaderlandsche Geschiedenis, de Mythologie, de Godsdienstplegtigheden, en de Zedekunde (**). Ondanks dat wordt haar werk, hetwelk den associés zoo veel genot had gegeven, en waarvan zij zich zoo veel aangenaams hadden voorgesteld (††), eene onuitwischbare schande genoemd voor het hoofd der firma (§§), en in plaats van lach en toejuiching vallen haar tranen — doch thans niet het loon van kunst — ten deel (***).

Het werk wordt nu gestaakt, en de firma schijnt ontbonden; zij is gevallen, niet omdat de schimmen van personen in de *Tafereelen* genoemd of voorgesteld, zich er over beklaagden, iets waarvan de mogelijkheid door het hoofd der firma te regt betwijfeld werd (†††); maar: *les morts reviennent dans la personne de tout ce qui tenait à eux;* en deze hebben de associatie uiteen doen spatten. Niet alzoo de kieskeurigheid der landgenooten (§§§), maar het vaderlandsch gevoel, dat niet uit een naam of eene geboorteplaats, maar uit de liefde en achting voor de Nationale herinneringen ontstaat.

GERARD.

(*) *Strafdicht*, door Dr. W. HECKER, bl. 6. — (†) *Verantwoording*, bl. 15. — (§) *Ibid.*, bl. 8. — (**) *Een woord vooraf* in de *Tafereelen*, bl. 1 en 2. — (††) *Ibid.* — (§§) Dr. HECKER, bl. 6. — (***) *Ibid.*, bl. 7. — (†††) *Verantw.*, bl. 15. — (§§§) *Ibid.*, bl. 18.

MENGELWERK.

OVER HET INNIG VERBAND

TUSSCHEN

DE OUDE LETTEREN EN DE NATUURKUNDE.

DOOR

D^r. *H. C. MICHAËLIS*, te *Zutphen*.

Proclamons au contraire, qu'il n'est pas plus séant au littérateur de se débarasser de l'étude des sciences exactes, qu'au savant de se débarasser des études littéraires.

ARAGO, *Biogr. de* G. MONGE, p. 85. (*Mém. de l'Acad. des Sciences*, T. XXIV. 1854).

Wanneer men nagaat in welken tijd de belangstelling der Maatschappij in de *Grieksche* en *Latijnsche* Letterkunde het grootste was, dan komt men tot die tijdperken waarin zij aan Maatschappelijke behoeften moest voldoen. Getuige de Hervorming met hare geleerde, in de oude talen doorkneede voorgangers, toen het *Latijn* de beste weg was om hunne heldere denkbeelden allerwege te verspreiden. Dat nu, bij den voortgang en de ontwikkeling van den geest der volken, dat Maatschappelijk nut der oude Letteren veel beperkt is, en meer bepaald blijft bij de vorming en beschaving van den jeugdigen geest, kan den beminnaar dier Letterkunde niet bevreemden, maar moet hem veeleer verheugen; daar die voortgang in echte beschaving voor een goed deel juist aan zijne wetenschap te danken is. Vooral kan die vreugde opregt en hartelijk worden, als het blijkt, dat de oude Letteren ook nu nog in vele opzigten voor de Maatschappij onmisbaar zijn. Dáártoe wenschte ik ééne bijdrage te leveren.

Ik zal kortelijk trachten aan te toonen dat er een innig en onmisbaar verband bestaat tusschen de Letterkunde, bepaaldelijk die der oude *Grieken* en *Romeinen*, en de Natuurkunde, de wetenschap welke in onzen tijd bij het publiek wel de meeste belangstelling ontmoet. Na vooraf ontwikkeld te hebben wat ik door dat innig verband versta, zal ik de onmisbaarheid der Letteren voor de Natuurkundige wetenschap, en vervolgens wederkeerig het noodzakelijke van Natuurkennis voor de Letteren trachten aan te toonen.

Wanneer ik in het algemeen slechts beweerde dat er verband tusschen de Letter- en de Natuurkunde bestaat, dan zoudt gij, waarde Lezer! mij dat wel aanstonds gewonnen geven; maar of daarmede ook de zaak die ik bedoel, iets zoude gewonnen hebben, zoodat daardoor de studie der Letteren aan den beoefenaar der Natuurkunde, de studie der Natuurkunde aan den lettervriend nadrukkelijk ware aanbevolen, betwijfel ik zeer. Want gelijk alle menschen, als van één zelfden oorsprong, vele trekken van overeenkomst bezitten, vooral wat hunnen geest betreft, evenzoo — dit valt terstond in het oog — moeten ook zelfs de meest verschillende kunsten en wetenschappen, als uitvloeisels van dienzelfden geest, min of meer trekken van overeenkomst bezitten. Maar daarin ligt voor den beoefenaar eener wetenschap nog geene drangreden om ook aan eenige andere zijne bijzondere aandacht te schenken. Of zou daarom de eigenlijke studie der Letteren eenen Natuuronderzoeker passen, omdat hij zonder talen geene kennis kan opdoen, noch mededeelen? Zal daarom de geletterde een chemicus moeten zijn, omdat de boekrollen, in het onder de asch van den *Vesuvius* bedolvene *Herculanum* gevonden, slechts door chemische hulp konden ontwikkeld en leesbaar gemaakt worden? Wie, eindelijk, zou niet al Natuurkundige moeten worden, als, om één voorbeeld slechts te noemen, de werktuigen tot versterking van het gezigt, die in de Natuurkunde verklaard worden, alleen voor deskundigen bruikbaar waren? Neen, wederkeerig, als de menschen in de Maatschappij, moeten de wetenschappen elkander hulpe bieden; maar even als aan ieder mensch, zoo ook is aan elke wetenschap een vaste werkkring gezet: orde en verdeeling gelden hier evenzeer als daar in de Maatschappij. Allen kunnen niet alles verrigten, en doorgaans zullen de stralen van den menschelijken geest slechts

als tot één brandpunt vereenigd licht van kennis kunnen doen ontbranden in wetenschap. Doch, gelijk in de Maatschappij naauwere banden van bloedverwantschap en betrekking ons tot kleinere kringen vereenigen, waarin wij, onmisbaar voor elkander, tot wederkeerige steun en hulp zijn bestemd, zoo ook bestaat er een inniger, een onmisbaar verband tusschen enkele wetenschappen. Dát wil ik trachten u voor de Letter- en de Natuurkunde aan te toonen, en kies daartoe, volgens mijn plan, de Letterkunde der *Grieken* en *Romeinen*, maar neem de voorbeelden uit de studie der Natuur in hare ruimste beteekenis.

Het leven der wetenschap is het vinden van waarheid, immers van datgene wat ons feilbaar en beperkt verstand op redelijke gronden voor waarheid meent te kunnen houden. Voorcerst wensch ik dan te doen zien: dat de studie der oude Letteren den Natuurkundige, bij het zoeken naar waarheden, onmisbare dienst kan bewijzen, door hem belangrijke zaken aan te bieden, welke niet door een Natuurkenner gevonden zouden worden die een vreemdeling is in de klassische Letterkunde. Welligt vraagt iemand hier twijfelend bij zichzelven: kunnen dan die schriften van volken wier bloei vóór twee duizend jaren en nog meer plaats vond, eenig belangrijk nieuws bijbrengen tot eene wetenschap die bijna dagelijks nieuwe waarheden opdelft uit het onuitputtelijk rijk der Natuur? — Maar, wat is het voorname doel van de studie der Natuur? Immers het waarnemen der verschijnselen, om die te verklaren en daaruit, zoo mogelijk, Natuurwetten af te leiden. En welk is het voornaamste kenmerk dier Natuurwetten? wat maakt hare studie zoo aantrekkelijk, en verheft haar-zelve boven alle maaksels van menschen? Immers hare onveranderlijkheid, door geene tijden te storen. En wát is dan oud in de studie der Natuur? Moet elke waarneming, hoe oud ze ook zij, die afzonderlijk niets beteekende of niet verstaan werd, maar, in verband met latere ontdekkingen, licht verspreidt over nog duistere punten en ééne dier wetten helpt staven, dan niet met regt nieuw genoemd worden?

Het is dus vooraf alreeds ligt te gissen dat fijn beschaafde volken, die door aanleg en gunstige omstandigheden gedurende vele eeuwen de Natuurverschijnselen getrouw en naauwkeurig konden waarnemen en in geschrifte bewaren, al behooren zij sedert lang tot de verdwenen geslachten, in hunnen

nagelaten letterschat toch veel merkwaardigs ook voor den tegenwoordigen Natuurkenner, die dat weet op te sporen en te toetsen, kunnen opgeleverd hebben. Maar wij zullen dit met voorbeelden uit de verschillende vakken der Natuurkunde nader aantoonen; een enkel afdoend bewijs uit elke harer voornaamste afdeelingen moge, om den rijkdom der stoffe, volstaan.

Wij beginnen bij den grondslag, de Mathematische wetenschap. Verbazend, voorzeker, zijn de vorderingen daarin door de nieuwere wiskundigen gemaakt, waartoe de algebra, bij de oude meetkunstenaars onbekend, veel heeft bijgedragen; maar de scherpzinnigheid en striktheid der *Grieksche* geleerden in die wetenschap maken toch hunne geschriften nog altijd onmisbaar, en het is de uitspraak van een onzer nieuwere geleerden (*), wiens stem hier beslissend mag heeten: dat de gelijktijdige beoefening van de geschriften dier Ouden en der latere geleerden de kortste weg is om in den eigenlijken zin van het woord meetkunstenaar te worden, en spoedig op de hoogte te komen die de wiskundige wetenschappen thans bereikt hebben; terwijl de *Parijsche* Hoogleeraar CHASLES, in zijne onlangs verschenen *Hoogere Meetkunst*, omtrent den *Griekschen* Meetkunstenaar PAPPUS de verklaring aflegt: dat vele punten zijner beschrijvende meetkunst het voorkomen hebben als of zij uit het brein van MONGE waren ontstaan. Vereerend getuigenis, voorwaar, voor den ouden wiskunstenaar; maar niet minder opwekkend voor een hedendaagsch beoefenaar dier wetenschap tot de studie van het werk van dien *Griek* is de mededeeling van denzelfden Hoogleeraar, dat van de zes-en-dertig opgegevene vraagstukken van PAPPUS nog slechts twaalf door den lateren, beroemden geleerde SIMSON zijn opgelost.

Gaan wij van hier over tot de wetenschap die in zoo naauw verband staat met de Wiskunde, de Sterrekunde namelijk: ook dáárvoor kan eene naauwkeurige kennis der oude Schrijvers geenszins onverschillig geacht worden.

Hoewel het nog onzeker is tot welke soort van verschijnselen de val van zoogenoemde meteoor- of maansteenen gebragt moet worden: wij meenden daarover hier het geschiktst te kunnen spreken.

(*) J. DE GELDER, *Hoogere Meetk.*, D. I, Voorrede, bl. XXXIII

Juist om de groote onzekerheid, welke omtrent dit onderwerp nog bestaat, zijn alle berigten, vooral uitvoerige en uit de oudste tijden, voor de Natuurkunde zeer belangrijk te achten. Veel is hierover bij de oude Geschiedschrijvers te vinden; zelfs van den Dichter AESCHYLUS is eene plaats bewaard, waar oogenschijnlijk een steen-regen beschreven wordt (*). Wanneer ik daarbij voeg: dat PLUTARCHUS, naar aanleiding van den meteoorsteen, die nederviel tijdens den slag bij *Aegospotamos* (405 j. vóór CHR.), waarin de *Spartanen* de *Atheensche* magt vernielden — welke steen later door de bewoners van de *Chersonesus* aangebeden werd — over de redenen dier verschijnselen veel uitwijdt (†), dan zal men gereedelijk het nut der oude Schrijvers voor dit onderwerp willen erkennen, en zal het wel niemand verwonderen, dat VON HUMBOLDT, in zijn beroemden *Kosmos*, alles daartoe betrekkelijk uit de Ouden met zijne gewone belezenheid en vlijt verzameld heeft (§).

Komen wij nu verder aan de eigenlijke Sterrekunde: ik noem dan de onderzoekingen betrekkelijk de kometen, die verwonderlijke hemellichten met eenen staart soms van een-en-veertig-millioen mijlen lengte, en welks gewigt dan toch maar eenige ponden bedraagt (**); ik herinner u daarbij, dat er onder deze gevonden worden wier banen zóó uitgestrekt zijn, dat zij in vele eeuwen, ééne zelfs in bijna negen duizend jaren, maar eenmaal van onzen aardbol af zigtbaar zijn. Hoe kon men nu kennis dragen van het bestaan dier hemellichten, hoe met eenige naauwkeurigheid hun omloopstijd bepalen, hoe bij het verschijnen eener komeet te weten komen, of zij voor het eerst zich voor den aardbewoner als een nieuw schepsel vertoont en nieuw voorwerp tot bewondering van haren grooten Maker, dan of zij reeds vorige geslachten in hunne onkunde tot een schrikbeeld heeft gestrekt, zoo men geene vroegere waarnemingen, vooral van de *Grieken*, daarover bezat? Wat was gepaster bewijs, dat, bij de honderden kometen die reeds waargenomen zijn, nog vele, bij dag verschenen,

---

(*) In een fragment van den *Prometheus solutus*, STRABO, Lib. IV, Cap. I.

(†) PLUT., *Lysand*, Cap. XII.

(§) A. VON HUMBOLDT, *Kosmos*, D. I, bl. 395 en volgg., oorspr. uitg.

(**) F. W. HERSCHEL, *Edinb. New Phil. Journ.*, bl. 248, April 1849, Oct.

ons oog moeten ontsnapt zijn, omdat het sterke zonlicht hare waarneming belette, dan dat aan den Wijsgeer SENECA ontleend, die eene komeet vermeldt welke in het jaar 62 na CHR. alleen bij eene zonsverduistering, en dus als bij toeval zigtbaar werd (*)? En beklaagt VON HUMBOLDT en met hem menig sterrekundige zich te regt, dat ARISTOTELES, die zoo veel invloed op de middeleeuwsche denkbeelden heeft uitgeoefend, de kometen voor vergankelijke verhevelingen verklaarde, daardoor de aandacht er voor veel verzwakte, en alzoo welligt menige waarneming, die nu van belang zou zijn, heeft doen verwaarloozen, — van de volgers van PYTHAGORAS kon men 't leeren, en bij SENECA 't lezen, wat echter NEWTON voor een later geslacht weêr bewijzen moest: dat de kometen, zoo wel als de planeten, onder de hemelligchamen te rekenen zijn. Bij dienzelfden Wijsgeer SENECA kon men de schoone en voorspellende woorden vinden, waarmede hij lateren tot het onderzoek dier kometen aandringt, als hij zegt (†): »Wat verwonderen wij ons dan, dat de kometen, een zoo zeldzaam schouwspel aan den hemel, nog aan geene vaste wetten zijn onderworpen; dat het begin en einde der loopbanen nog onbekend zijn van die welke na een zeer lang tijdsverloop terugkeeren?... De tijd zal komen waarop dat wat nu verborgen is, al gaande weg aan het licht zal gebragt worden, door de vlijt van meerdere geslachten. Één leeftijd is voor het nasporen van zoo belangrijke zaken niet voldoende, al hield men zich alleen met de sterren bezig.... Eenmaal zal er een of ander zijn die aantoont in welke streken de kometen zich bewegen, waarom zij zoo afgezonderd van de overige dwalen, hoe groot en hoedanig zij zijn. Laat óns tevreden zijn met hetgeen wij vonden, en dat ook de nakomelingen tot de waarheid iets toebrengen!" Zeker zou dit genoeg zijn ter aanwijzing van den band tusschen de Letter- en de Sterrekunde; maar éénen naam uit de Oudheid mag ik hier niet verzwijgen: 't is die van den *Griekschen* sterrekundige HIPPARCHUS. Waren anderen door woord en geschrift der Sterrekunde nuttig — hij gaf onschatbare waarnemingen, die nog heden, na twee duizend jaren, het bewijs leveren, dat de

---

(*) *Edinb. New Phil. Journ.*, April 1849. F. W. HERSCHEL.

(†) *Nat. Quaest.*, VII, 25 en 26.

snelheid der beweging van onze aarde om hare as in dat groote tijdvak zelfs met geene seconde vertraagd is.

De eigenlijk gezegde Natuurkunde heeft voorzeker geheele vakken van wier onderwerpen de Ouden òf geheel geene, òf zeer onjuiste begrippen hadden, zoo als van licht, lucht, electriciteit en andere. Maar daarom zou de gevolgtrekking niet juist zijn, dat de oude letteren aan die wetenschap geene belangrijke punten tot opheffing van dwalingen, of tot opheldering der waarheid zouden kunnen opleveren.

De volgende belangrijke opheldering van een gewigtig punt uit de Aardrijkskunde, betreffende de vereeniging der *Roode Zee* met de *Middellandsche*, kan het belang der oude letteren voor de Natuurkunde staven.

In een der nieuwere, geachte Leerboeken over de Natuurkunde (*) vindt men: dat de *Roode Zee* bij laag water 8.12 el, bij hoog water 9.09 el hooger is dan de *Middellandsche*. »Aldus" — leest men daar verder — »wordt de meening der Ouden bevestigd, dat het gevaarlijk zou zijn, eene verbinding tusschen de beide zeeën te maken. Nog heden ten dage zou daardoor een groot deel van den *Egyptischen* bodem, hoewel deze sedert dien tijd door aanslibbing uit den *Nijl* aanmerkelijk is opgehoogd, door de *Roode Zee* verzwolgen worden." — Wij zien dus zoodanige onderneming door een Natuurkundige als bijna ondoenlijk voorgesteld, en toch leert ons de oude Geschiedenis, opgehelderd vooral door de groote vorderingen, die men in de laatste tijden in de verklaring van de opschriften der oude *Egyptische* monumenten gemaakt heeft, dat die verbinding der beide zeeën door een kanaal van de *Roode Zee* naar den *Nijl* werkelijk bestaan heeft. Niet dat daarbij geene groote zwarigheden te overwinnen waren; PLINIUS zegt zelfs dat men de onderneming uit vrees voor dien hoogeren stand der *Roode Zee* heeft gestaakt. Doch een ouder Schrijver, DIODORUS, heldert dit alzoo op, dat wel de *Perzische* Koning DARIUS, aan wien *Egypte* gehoorzaamde, daarvoor zwichtte, maar dat Koning PTOLEMAEUS II het bezwaar later overwon. Ja, zelfs was dit reeds de tweede maal, dat deze verbinding tot stand kwam. De laatstgenoemde Vorst toch, die ongeveer 300 jaren vóór CHR. regeerde, heropende

(*) POUILLET, *Élém. de Physique*, pag. 59. *Première Édit.*

het kanaal, dat, door het zand der woestijn bedolven, ongeveer veertien eeuwen vóór CHR. door RAMSES II was aangelegd, en òf door hem, òf door zijne opvolgers voltooid werd. Men vindt den loop er van beschreven door HERODOTUS, en kan dien uit de sporen in de zandvlakte nog geheel volgen, terwijl de overblijfselen van eenmaal daaraan gelegene bloeijende steden van het belangrijke dier onderneming getuigen, en den naam des stichters, RAMSES II, in hare verklaarde hiëroglyphische opschriften doen lezen.

Ook de Dier- en Plantenkunde kunnen soms belangrijke dienst van de oude Schrijvers erlangen; als daar, namelijk, de gewigtige vraag voorkomt: of dier- en plantsoorten door een langdurig tijdsverloop van gesteldheid en gedaante veranderd zijn? Zoo komen de naauwkeurige beschrijvingen van ARISTOTELES, b. v., nu nog te stade, om te doen zien dat de oliphant, van welke belangrijke diersoort uit de vóórhistorische tijdperken van onzen aardbol, in de diepere aardlagen, overblijfselen van veel reusachtiger vormen gevonden worden, sedert den tijd van ARISTOTELES volstrekt niet in gedaante veranderd is. De plantenkenner kan, daarentegen, uit de juiste afbeeldingen op oude *Egyptische* monumenten, welke oudheidkundige nasporingen opleverden, nagaan, dat oudtijds in dat land drie soorten van zeerozen tierden, terwijl er nu slechts twee worden aangetroffen (*). Stelde diezelfde oudheidkundige wetenschap hem in staat om zijne onderzoekingen omtrent den langen duur van het ontkiemings-vermogen in de graankorrels op eene wijze te doen, die de verrassendste uitkomsten gaf, door hem uit de mumiën-kisten zulke korrels te verschaffen, met opgave van den waarschijnlijk twee-duizend-jarigen ouderdom er van, welke toen zij gezaaid werden zich tot planten ontwikkelden; ook de dierkundige zal vele schriften der Ouden met een belangstellend oog gade slaan, daar men er nog onlangs uit heeft opgemaakt dat de reiziger HANNO, waarschijnlijk in het jaar 510 v. CHR., reeds de apensoort *Gorilla* kende, die nu onlangs als eene nieuwe, met den *orang-oetan* verwante soort op de Westkust van *Afrika* wederge-

(*) *Deutsches Museum*, *Mai* 1852. Dr. M. J. SCHLEIDEN, *Ueber Fremden Polizei in der Natur*, S. 57.

vonden is (*). Ja, de dwaling, die nu zelfs nog bestaat, dat de oliphanten in gevangen staat niet paren, wordt weêrlegd door eene *fresco*-schilderij te *Pompeji* opgedolven, waarop men eene zoogende oliphant ziet.

Met de korte nasporing omtrent nog ééne wetenschap zal ik dit eerste gedeelte besluiten. Wij zijn de Natuurkunde, namelijk, eerst gevolgd in de hoogere gewesten des heelals; daarna gingen wij haar na in haren werkkring op onzen aardbodem; wij willen dan nu nog met haar doordringen tot diep onder dien bodem, waar de Geologische wetenschap de geleidster is door de verborgene werkplaatsen der Natuur.

Maar verre wensch ik daarom toch van de meening verwijderd te blijven, die onlangs door den geleerden E. LASAULX (†) is ontwikkeld, dat de *Grieken* en *Romeinen* reeds eene geologische wetenschap zouden bezeten hebben. De wijze waarop die Schrijver daarbij te werk gaat, kan ons toch kwalijk eenig vertrouwen in zijne naauwkeurigheid en verkregene uitkomsten doen stellen, als wij daar lezen van een wetenschappelijk *instinct*, waardoor de Ouden op alle theoriën der nieuwere geologen reeds zouden gekomen zijn; of als hij in ernst beweert dat zij de voorstelling der giganten of reuzen zouden ontleend hebben aan de versteende beenderen der dieren uit de zoogenoemde vóórwereld; en eindelijk, wat nog wel het verst is gedreven, uit eene toevallige opeenvolging van drie *Romeinsche* feesten: één voor den zeegod NEPTUNUS, namelijk den 21sten, één voor VULKAAN, den 23sten, en een derde voor de godin der aarde, op den 25sten Augustus, het besluit opmaakt, dat de *Romeinen* dus bekend moeten geweest zijn met de gesteldheid der aardlagen om *Rome*, omdat daarvan de laagste door de zee, de volgende door vulkanische werking, de bovenste door zoet water ontstaan is.

Maar de Oudheid levert genoeg bouwstof voor deze wetenschap op, die tot verklaring der omwentelingen en vorming van de aardlagen gewoonlijk tijdperken van eeuwen te baat neemt, en dus vooral op mededeelingen uit hooge oudheid, die vertrouwen verdienen, zeer de aandacht moet vestigen.

(*) W. VROLIK, *Leven en Maaksel der Dieren*, Deel I, Stuk I, bl. 129.

(†) E. LASAULX, *Die Geolog. der Gr. und Römer. Abh der Philos. Fac. der Akad. zu Munchen*, Bd. VI, Abth. 3, 1852.

Men denke slechts aan de delta's of landstreken aan de monden van groote rivieren door hare aanslibbing en aanspoelingen allengs ontstaan; een onderwerp nog zoo vol onzekerheid, dat daarover nog zeer onlangs bij eene Vaderlandsche, zeer geachte Maatschappij (*) eene prijsvraag is uitgeschreven. Juist over eene dier delta's, de *Egyptische* namelijk, deelt de Wijsgeer SENECA (†) een allerbelangrijkst bewijs mede, dat deze ten tijde van den *Trojaanschen* oorlog, dus ongeveer 1200 jaar v. CHR., nog niet bestond. En waaruit wordt dit afgeleid? Al weder uit eene letterkundige bijzonderheid bij den Dichter HOMERUS (§), die ergens meldt: dat men eenen dag noodig had om van het eiland *Pharos* (thans vlak aan de kust van *Egypte*) met goeden wind het vaste land te bereiken. Hoe was die afstand dan toen zoo veel grooter? Immers omdat de kust van *Egypte* door de aanslibbing van den *Nijl* toen nog niet zoo ver in zee was vooruitgebragt, als later het geval is geworden. Ligt dus de gissing niet verre, dat er nog veel belangrijks, vooral in geographische berigten der Ouden, voor den geoloog is te vinden, men ziet dan tevens, hoe alleen een zeer naauwkeurig onderzoek dier schriften die punten kan doen vinden. Die gissing zal echter nog veel meer kracht verkrijgen, als wij denken aan de vele vulkanische werkingen, waaraan sedert de oudste tijden *Sicilië* en *Beneden-Italië* onderhevig waren, en die door de Ouden als ooggetuigen het best konden beschreven worden. Zoo wordt de oudste uitbarsting van den *Etna* uit de Dichters PINDARUS en AESCHYLUS vernomen; en het hangt van één woord, bij den Dichter HESIODUS, welks schrijfwijze onzeker is, af, of reeds eene vroegere uitbarsting van dien berg is aan te nemen. Om het belangrijke dier berigten betreurt A. VON HUMBOLDT het dan ook zeer, dat een *Grieksch* werk van THEOPHRASTUS, over de lavastroomen, verloren is gegaan, en meent dat men over aard magnetismus, en het oprijzen van den aardbodem, bij de oude *Grieken* en *Romeinen* belangrijke mededeelingen zal kunnen vinden; gelijk men nu reeds zich kan overtuigen welke heldere inzigten en rijke berigten sommigen hunner over warme bronnen, aardbevingen, en andere belangrijke ver-

(*) De *Holl. Maatschappij der Wetenschappen* te *Haarlem*, in 1853.

(†) SENEC., *Nat. Quaest.*, VI, Cap. XXVI.

(§) HOM., *Odyss.* IV, 356 en 357.

schijnselen hebben geleverd (*); en, om deze optelling te eindigen waar ik die welligt had moeten aanvangen: wien zijn niet, bij name ten minste, de beide brieven van PLINIUS bekend, waarin hij als ooggetuige die uitbarsting van den *Vesuvius* beschrijft door welke de steden *Herculanum* en *Pompeji* bedolven werden (†)?

Mogt het mij gelukt zijn het groote nut der oude Letterkunde voor de Natuurkundige studie aangetoond te hebben — een voorwendsel, hetwelk zij die dat nut ongaarne toestemmen, konden opperen, moet nog worden voorgekomen.

Zij zouden, namelijk, kunnen voorgeven, dat als het toch maar om de zaken uit die oude Schrijvers te doen is, men daartoe zich ook wel van vertalingen kan bedienen. Maar dan neemt men iets aan dat zelfs in de verte niet is te verwachten; te weten: dat er van alle die Schrijvers vertalingen en wel goede vertalingen in de verschillende nieuwere talen bestaan of zullen verschijnen. Daarbij voert men een hulpmiddel aan bij wetenschappelijk onderzoek dat al zeer onwetenschappelijk is te noemen, en slechts bedriegelijke of hoogst onzekere uitkomsten moet opleveren. Hij die op vertalingen alleen steunt, mist ook de innige overtuiging, welke alleen in staat is om bij anderen de kracht der waarheid te doen uitkomen, en hem-zelven voldoening over zijne verkregene uitkomsten te geven. Een enkel woord, vaak onbegrepen, zoo lang een zaakkundige het niet verklaarde, kan alles afdoen tot de slotsom eener zaak. PLATO spreekt in zijnen bekenden *Phaedon* over den invloed van een onderaardschen stroom op vulkanen. Die plaats heeft eene merkwaardige overeenkomst met de tegenwoordige theorie van het toenemen der warmte in de diepere aardlagen, en van de gesmoltene gloeijende kern der aarde; doch verkeerde opvatting van één woord (*ῥύακες*) belemmerde eene duidelijke voorstelling van de meening van PLATO. De beroemdste vertalers bragten het over door *vuurspuwende bergen*, doch VON HUMBOLDT bewees dat het *lava* moest zijn (§).

Dat licht over een denkbeeld van PLATO door een man als

(*) A. VON HUMBOLDT, *Kosmos*, D. I, bl. 420, 448, 452, 231.

(†) PLIN., *Epist.*, Lib. VI, Ep. 16 et 20.

(§) A. VON HUMBOLDT, *Kosmos*, D. I, bl. 450.

VON HUMBOLDT verspreid, brengt mij van zelf tot de voordeelen, die voor den beoefenaar der letteren uit de vertrouwelijke kennis der natuurkundige wetenschap en wel vooreerst uit de wiskunde voorvloeijen. Dat hier de wiskunde onder de natuurkundige wetenschappen alweder in de eerste plaats genoemd wordt, zal den Natuurkundige niet bevreemden van eene wetenschap, die, als de grondslag der geheele studie van de Natuur, door een onzer geleerden »het alphabet van het boek der Natuur, de teleskoop voor het verstand van den sterrekundige" genoemd werd. Haren invloed op de ontwikkeling van het verstand bij den letterkundige, en dus haar nut voor die vakken zal men ook bezwaarlijk kunnen ontkennen, wanneer men bedenkt dat ook nog heden aan de Hoogescholen de beoefening der Wiskunde als inleiding tot alle verdere studiën is voorgeschreven. En was het niet de groote Wijsgeer PLATO, die geen leerling in deze wetenschap geheel onervaren tot zijne lessen toeliet?

Doch hare nuttigheid voor de letteren bepaalt zich niet bij eene algemeen weldadige strekking. Voor de oude Geschiedenis zijn de Wis- en Sterrekunde vaak onmisbaar. Hoe toch zal men de plaatsen der gebeurtenissen met de noodige naauwkeurigheid kennen, dan door middel van kaarten; maar hoe weder over de juistheid dier kaarten een zelfstandig en gegrond oordeel vellen zonder met de wijze en de middelen bekend te zijn, welke de Wis- en Sterrekunde aanwenden om kaarten zamen te stellen? — Wat de andere hulp-wetenschap der Geschiedenis, de Tijdrekenkunde, aangaat: hoe deze geheel op sterrekundige berekeningen steunt, zoodat men zonder bekendheid daarmede geheel van anderen afhankelijk is, en geene innerlijke overtuiging omtrent de zekerheid van eenigen datum koesteren kan, wensch ik hier met een enkel voorbeeld op te helderen.

Een der belangrijkste punten in de Tijdrekenkunde is het begin der *Grieksche* jaartelling, die der Olympiaden. Daarvan toch hangt niet alleen de tijdrekening der *Grieken* af, maar ook het jaar van *Romes* stichting, door hen naauwkeurig opgegeven, en daarmede de *Romeinsche* tijdrekening, waaruit ook de Christelijke voortgevloeid is. Het kan dus van het grootste belang geacht worden, dat jaar van den aanvang der

Olympiaden onafhankelijk van de opgave der latere Schrijvers en uitleggers te bepalen. Daartoe kwam men op de volgende wijze. Een der belangrijkste oorlogen van *Griekenland* was de *Peloponnesische*, dien wij zeer naauwkeurig kennen, omdat de grootste der *Grieksche* Geschiedschrijvers, THUCYDIDES, dien te boek heeft gesteld, en de tijd dat gedenkstuk gespaard heeft.

Het eerste jaar van dien oorlog wordt opgegeven als het eerste jaar van de zeven-en-tachtigste Olympiade. Maar uit THUCYDIDES weet men dat in het eerste jaar van den *Peloponnesischen* oorlog na het midden van den dag eene zonsverduistering, in het achtste jaar eene tweede, gedeeltelijke, en in het negentiende eene maansverduistering heeft plaats gehad. Hieruit nu hebben de sterrekundigen berekend dat het eerste jaar van dien oorlog met het jaar 431 v. CHR. moet overeenkomen. Het eerste jaar der 87ste Olympiade aldus gegeven zijnde, komt men ligt tot het zekere besluit, dat het eerste jaar der eerste Olympiade in het jaar 776 v. CHR. moet gesteld worden; ja, den dag van dien aanvang kan men naauwkeurig genoeg opmaken uit de omstandigheid, in de Geschiedenis vermeld, dat die omtrent de eerste volle maan na den zomerzonnestilstand inviel, hetgeen voor 776 bij sterrekundige berekening nederkomt op 21 of 22 Julij (*). Maar als nu omtrent eenig dier tijdpunten twijfel ontstaat — en wat wordt al niet betwijfeld in onze dagen? — wie zal dan in staat zijn de waarheid te vinden of vol te houden zonder sterrekundige kennis? Doch genoeg, misschien reeds te veel van cijfers en berekeningen. Er zijn nog andere deelen der Natuurkunde nuttig voor den beoefenaar der oude Letteren en Geschiedenis. Vooreerst hebben wij de Natuurlijke Geschiedenis of Dierkunde op het oog. Hoe onontbeerlijk hare kennis, even als die der Plantenkunde is, ter naauwkeurige aanwijzing van de dieren en planten welke bij die oude Schrijvers, b. v. bij HOMERUS voorkomen, en hoe men de wetenschappelijke uitspraken daaromtrent alleen bij eene genoegzame kennis dier beide vakken zal kunnen beoordeelen en waarderen, valt ligt te begrijpen. Doch oók voor bijzondere punten, buiten haar eigenlijk vak gelegen, kan de Dierkunde aan den letterkundige belangrijke opheldering geven.

(*) FISCHER *und* SOETBEER, *Gr. und Röm. Zeit.*, Ie *Lief.*, S. 59.

Wij voeren dan een paar voorbeelden uit de oude Geschiedenis aan, vooreerst een ten bewijze hoe de wetenschap opgerezen twijfel omtrent algemeen verbreide verhalen versterkt.

Het wordt algemeen gezegd: dat de *Egyptische* Koningin CLEOPATRA, na den val van ANTONIUS en de vernedering van haar Rijk door OCTAVIANUS, en na te vergeefs de gunst van dien Monarch gezocht te hebben, zich omgebragt heeft door den beet van eene adder. De oude Schrijvers zelven nemen die wijze van sterven bij deze Koningin niet allen aan (*). Onze landgenoot, de bekende dierkundige SCHLEGEL brengt in zijn geacht werk over de slangen gegronde redenen bij, waarom men die overlevering met nog meer regt betwijfelen kan (†). De adder, zegt hij, stond in *Egypte* in hooge vereering, en prijkte op al de eereteekenen van koninklijke en priesterlijke waardigheid. Bij de zegepraal van OCTAVIANUS werd ook de beeldtenis van CLEOPATRA, als van eene der voornaamste personen over welke die zegepraal gehouden werd, vóór den overwinnaar uitgedragen, opgetooid met alle hare versierselen, en daaronder ook met de *Egyptische* adder, aan haren arm. Evenzoo wordt hare beeldtenis ook op medailles van dien tijd gevonden. Van die voorstelling in *Romes* straten kan toen reeds de dwaling, als of zij door een adderbeet in den arm ware omgekomen, ontstaan, en door Dichters en andere tijdgenooten op de nakomelingen overgebragt zijn.

Maar ten andere kan de Dierkunde behulpzaam wezen in het afwijzen van ongegronden twijfel. Daartoe strekke een tweede voorbeeld.

Toen de *Romeinsche*, bekende Veldheer REGULUS met zijne troepen naar *Afrika* was overgegaan, om de *Karthagers* op eigen bodem te bestoken, hadden zijne soldaten, volgens de Geschiedschrijvers, veel te lijden van eene soort van slang, die menigeen bij het waterhalen aangreep en als buit medesleepte; en niet dan met eene menigte manschappen, ondersteund door stormtuigen, kon gedood worden. De nieuweren, zoo als wel te verwachten was, en bepaaldelijk NIEBUHR,

(*) De Dichters HORATIUS, *Od.*, Lib. I, 37, VIRGILIUS, *Aen.*, VIII, 697, en andere, als ook SUETONIUS, VELLEJUS, enz., volgen dit gerucht; doch STRABO, PLUTARCHUS en DIO CASSIUS schrijven haren dood aan eene vergiftigde naald toe. Zie J. G. F. ESTRÉ, *Prosopogr.* HORAT., pag. 221 not. 2.

(†) *Album der Natuur*, Aflevering 4 van 1852.

hebben dat verhaal als een verdichtsel verworpen, dat reeds toen uit de vrees voor nieuwe voorwerpen in een vreemd land bij de soldaten, of later door dichterlijke opsiering zou ontstaan zijn. Maar met die magtspreuk waren de bewijsstukken, de huid en de kaken van het dier, die, volgens vele goede getuigen (*), nog honderd twintig jaren lang te *Rome* in een tempel ten toon hingen, niet weggeredeneerd. Daarenboven geeft de Dierkunde genoegzame opheldering omtrent deze gebeurtenis, zoodat alle redelijke twijfel vervalt, en wel in een verslag vóór eenige jaren medegedeeld in een Natuurkundig Tijdschrift (†) omtrent het vangen en dooden van eenen *alligator* te *Manilla*, waaruit men zien kan, hoe dergelijke riviermonsters lang zelfs geweerkogels trotseeren kunnen, en het besluit kan opmaken dat die *Afrikaansche* slang denkelijk eene soort van krokodil of *alligator* zal zijn geweest.

Van nog uitgestrekter nut voor de Oudheidkunde en Geschiedenis is de Scheikunde. Vooral betoont zij den letterkundigen hare dienst door de ontleding van belangrijke gevondene voorwerpen uit de oudheid. Hoewel het nu van den oudheidkundige niet te vergen is, dat hij die scheikundige bewerkingen zelf zal verrigten, zijn toch de gevolgtrekkingen, die soms op eene enkele uitkomst van dien aard gebouwd worden, zoo uitgestrekt en belangrijk, dat het voor hem van het meeste gewigt is, wanneer hij door eenige kennis der scheikundige wetenschap ten minste beoordeelen of gissen kunne, in hoeverre die verkregene uitkomsten zijn te vertrouwen. Zoo vond men in 1843 te *Rouaan* in een *Romeinsch* graf eene zeer kleine witte vaas, welker bestanddeelen bevonden werden te zijn: glas met veel lood en eenig koper, en men leidde daaruit af dat de Ouden dus stellig de kunst verstonden om glas te maken, 't geen zich uit PLINIUS (§) alleen gissen liet (**). Men ziet hoe hier Scheikunde en Letteren elkaâr als de hand reiken.

Ook de uitgestrekte en juiste kennis van de bewerking der metalen bij de *Romeinen*, door denzelfden *Romeinschen* Schrijver

(*) Mijne *Quaest. de Bello Punico Primo*, pag. 107.

(†) *Edinb. New Phil. Journ.*, Tom. XXIX, pag. 77. 1840.

(§) PLIN., *Hist. Nat.*, XXXVI, 67.

(**) *Acad. des Inscript. et Bell. Lettr.*, 1852, mededeeling van GIRARDIN.

te kennen gegeven (*), kan door scheikundige ontleding veel beter gewaardeerd worden, en dat hulpmiddel heeft reeds tot eene veel vroegere kennis van het zink doen besluiten, dan men te voren had ondersteld (†).

Een *Engelsche* scheikundige vond op de banden van mumiën karakters met eene pen geschreven, door welke het weefsel op enkele plaatsen vergaan was. Chemisch onderzoek deed het vocht waarmede hier geschreven was voor merk-inkt verklaren; maar om dien te bereiden moeten de *Egyptenaars* zilver hebben kunnen oplossen, waartoe *acidum nitricum* wordt vereischt, dat, zoo men meende, eerst ontdekt werd in de dertiende eeuw onzer jaartelling. Is nu de uitkomst van dat onderzoek juist, dan blijkt daaruit, dat de oude *Egyptenaren* in chemische kennis latere geslachten eeuwen lang ver overtroffen hebben (§).

Het blijft nog altijd een belangrijk vraagstuk in de Oudheidkunde: of de *Egyptenaars* in verband hebben gestaan met *Indië*, en hunne vroegste beschaving al dan niet vandaar ontleend hebben. Navorschende onderzoekers vestigden hunne aandacht op de banden van de bekleedsels der mumiën, en meenden de stoffe waaruit zij bestaan voor boomwol te moeten houden; hetgeen een belangrijken wenk zou hebben bevat omtrent de handelsbetrekking tusschen *Egypte* en het katoenland *Indië*. Maar de scheikundige wapende zijn blik met den mikroskoop en vond alle teekenen, dat die banden uit linnen bestaan, en de Oudheidkunde bevestigde dit met vele oude afbeeldingen die op de vlasteelt en de bereiding van linnen betrekking hebben, terwijl er geene bestaat die op den katoenbouw doelt.

Ten slotte hebben wij nog een eigenaardig verband op te merken tusschen de oude Geschiedenis en de Geologie. De beroemde Geoloog C. LYELL geeft dat zeer duidelijk te kennen in zijne *Beginselen der Geologie* (**), zeggende: dat de tegenwoordige vorm van eene kust, van een meer, of van een berg, vaak hoogst geweldige, overoude aardbewegingen voor den geest roept; en niet onjuist vergeleek daarom een ander

(*) PLIN., *Hist. Nat.*, Lib. XXXIII, 6, en XXXIV, 4.

(†) *Edinb. New Phil. Journ.* 1851—1852.

(§) *Lond. Philos. Magaz.*, *July* 1852. *Early Egypt. Chemistry*, *by* W HERAPATH.

(**) C. LYELL, *Principles of Geology*. *London*, 1830. Tom I.

geleerde de munten en andere voorwerpen van onderzoek voor den Geschied- en Oudheidkundige met de versteende overblijfselen van dieren en planten, waaruit de geologische wetenschap is ontstaan. Een bewijs echter van het regtstreeksche nut der geologische kennis voor de oude letteren kan hier met regt verlangd worden, en wij geven daarom het volgende, waaruit blijken kan, hoe de Geologie verkeerde gevolgtrekkingen, uit de beschouwing van historische gedenkteekenen afgeleid omtrent de natuurlijke gesteldheid van een land, door 't vrijer en helderder overzigt van een grooter tijdvak te keer kan gaan.

De met roem bekende *Pruisische* onderzoeker der *Egyptische* gedenkteekenen LEPSIUS vond te *Semne* in *Nubië* teekens in de rotsen met bijgevoegd hiëroglyphisch schrift, waaruit hij opmaakte dat deze merken op last van Koning MOERIS, ongeveer 2200 jaren v. CHR., daar ingegrift waren, om jaarlijks den hoogsten stand van de *Nijl*-overstrooming aan te duiden. Het hoogste dier teekens was 8,17 el, het laagste 4,14 el boven den tegenwoordigen hoogsten waterstand. LEPSIUS kwam daaruit nu tot het besluit, dat de *Nijl*-bedding toen zoo veel hooger moet geweest zijn, om het rivierwater tot dat hooge peil op te voeren; waaruit de voor de Geologie gewigtige stelling zou voortvloeijen, dat die bedding sedert dien tijd tot nu, dus in 4000 jaren, ruim 8 *Ned.* el zou zijn opgehoogd. LEPSIUS deelde dat mede in 1844.

De Geoloog L. HORNER echter merkte in 1850 daarop aan (*): dat, om zulk eene aanmerkelijke ophooging des bodems te veroorzaken, de *Nijl* zeer snel in de zee moest uitstroomen; terwijl integendeel hare uitstrooming ongemeen zacht is, en dat ook de geologische vorming van *Neder-Nubië* met het gevoelen van LEPSIUS niet overeen is te brengen. Die geologische bezwaren werden versterkt door de oudheidkundige waarneming: dat bij den aanleg van tempels 1400 jaren v. CHR. op het tegenwoordige peil der rivier moet zijn gerekend, daar zij anders bij hoogeren waterstand overstroomd zouden zijn geworden. De ophooging zou dus tusschen de jaren 2200 en 1400 v. CHR., dat is in 800 jaren gebeurd moeten zijn; hetgeen de zaak nog onaannemelijker maakt. Zelfs tempels van 2200 jaren v. CHR.

(*) *Edinb. New Phil. Journ.*, Tom. XLIX, Oct. 1850.

zijn niet op hoogeren grondslag gebouwd. Men zal dus eene toevallige omstandigheid, b. v. eene opstopping in de rivier door rotsbrokken, of iets dergelijks, als reden voor de hoogte dier merkteekens moeten aannemen, en het anders scherpzinnige denkbeeld van LEPSIUS laten varen, met erkenning van het licht hetwelk de Geologie over de Oudheidkunde en Geschiedenis verspreiden kan.

Hoe diep de oude Geschiedschrijvers doordrongen waren van het besef, dat de kennis der Natuur in den ruimsten zin van 't grootste gewigt voor hen was, daarvan voeren wij ten bewijze alleen den grooten TACITUS aan, die door belangstelling in de bekende uitbarsting van den *Vesuvius*, welke door den ondergang van twee steden zoo veel historisch belang verkregen had, zijnen tijdgenoot PLINIUS bewoog tot het schrijven der twee schoone brieven daarover, die ik reeds vermeld heb; terwijl dezelfde TACITUS, in het leven van AGRICOLA (*), op treffende wijze den invloed van het klimaat op van elders aangekomen volkstammen, en de daartegen geldende kracht van hunnen oorspronkelijken, nationalen aanleg, met de bekwaamheid van een Natuurkenner heeft ontvouwd (†).

Hiermede hoop ik genoeg gezegd te hebben tot staving van de meening, dat er voor den beoefenaar der oude letteren even zoo veel aan gelegen kan zijn om eene gemeenzame kennis aan te knoopen met de Natuurkundige wetenschappen, als voor den Natuurkundige om niet vreemd te blijven van de studie dier oude letteren. Maar eenmaal zoo verre gevorderd, kan ik mij niet weêrhouden om den blik nog eens verder en vrijer op het gebied der letteren rond te slaan, en ook dáár dezelfde naauwe betrekking tusschen de beide wetenschappen op te merken. Ik bepaal mij echter bij de twee edelste vruchten der letterstudie: de Welsprekendheid en de Dichtkunst. — Is het voor den Natuurkundige van het grootste belang om zijne kennis door de gave van wèlspreken en schrijven zóó voor te dragen, dat zijne wetenschappelijke mededeelingen door hoorder en tijdgenoot met welgevallen worden opgenomen, zoodat zij bereid mogen zijn om tot den bloei en de bedoelingen dier wetenschappen mede te werken; — en kunnen

(*) TACIT., *Agricol.*, Cap. XI.

(†) A. VON HUMBOLDT, *Kosmos*, I, 490.

wij ook bij ons eigen volk sprekende voorbeelden gereedelijk vinden van mannen uitblinkende in de Natuurkundige wetenschappen, maar die zonder de edele gave der welsprekendheid niet aldus gekend en erkend zouden zijn geworden; — ook de eigenlijke redenaar zal niet alleen uit de aanschouwing, maar ook uit de studie der Natuur edele schatten voor zijne rede kunnen opzamelen. Als hij in de hem omringende Natuur een sieraad zoekt voor zijne rede, zal hij 't welligt reeds vinden door één enkelen blik te werpen op de bontverwige kapel; — maar als die blik, door wetenschappelijke kennis geleid, tevens tot de vorming en gedaanteverwisseling der kapel doordringt, zal dat treffender kleuren aan zijne denkbeelden geven dan de schitterendste woordenpraal. Als hij ons oog tot de sterren wil opheffen, om daar als in gouden schrift den naam van den grooten Schepper te lezen, zal de eenvoudige voorstelling der waarheid, dat het licht van eene der naaste vaste sterren eerst in ruim tien jaren tijds onze aarde bereikt (*), krachtiger op het gevoel en de verbeelding des hoorders werken, dan eenige stortvloed van fraaije, ver gezochte beelden en denkbeelden zonder degelijken grond. Vindt ook de Dichtkunst reeds in eene eenvoudige Natuurbeschouwing rijke stof voor hare zangen; wetenschappelijke Natuurkennis zal haar niet nadeelig zijn, maar integendeel helderheid, juistheid en rijkdom van denkbeelden bijzetten. Zou de bekendheid met de grootsche werkingen der Natuur den Dichter niet dikwijls te stade komen, hetzij om die werkingen zelve te bezingen, hetzij om er treffende beelden aan te ontleenen? — Zijn nieuwheid van zaken en nieuwheid van inkleeding krachtdadige middelen om aandacht te winnen en geboeid te houden, dan kan, b. v., de uitbarsting van den vulkaan *Mauna Loa* bij *Helo*, door een Natuurkundige onlangs aanschouwd en beschreven (†), hem eene stoffe zijn die in haar-zelve waarborgen heeft van nieuwheid zoo wel in de zaak als in hare voorstelling. Twintig dagen en nachten wierp die berg onafgebroken stroomen van lava uit, met vlam

(*) Om niet te spreken van andere, wier licht drie of vier duizend jaren noodig heeft om ons te bereiken. Zie *Edinb. New Phil. Journ.*, April 1852: ARAGO over de waarnemingen betrekkelijk de natuurlijke zamenstelling der zon.

(†) *Edinb. New Phil. Journ.*, April 1853.

en rookfonteinen van 300 tot 800 voet hoog. Het licht er van week niet voor dat der zon, en verdoofde den glans der volle maan: woedende wervelwinden, uitwerkselen van 't gestadig toestroomen der koude lucht, omloeiden den berg en diens vuurfontein, die, beurtelings, gedeeld, eene vlammende poort of boog, of in eene enkele massa, met vurige punten en sprongen op den top en aan de zijden, eene kolossale prachtige Gothische kerk vertoonde met schitterende sieraden, aan de woede der vlammen ter prooi. Het gedruisch aan de uitbarsting gepaard, was gelijk aan dat van den val des *Niagara's* en evenredig aan de geweldige kracht, die bij elke nieuwe ontploffing, naar goede berekening, van twee- tot vijfhonderd-duizend ton lava opwierp, en steeds den kronkelenden vuurstroom deed zwellen, welke in zijne lengte 30 à 40 *Engelsche* mijlen besloeg, bij eene diepte soms van 200 à 300 voet.

Zal het de bevalligheid van een gedicht niet vermeerderen, als de Dichter de getijden des jaars, niet gelijk in het dagelijksch leven aanwijst naar uur en dag, maar naar het ontluiken der bloemsoorten, of het zigtbaar worden der sterren? Was het niet een gelukkig denkbeeld van den gevoelvollen, ervaren Natuurbeschrijver BERNARDIN DE ST. PIERRE, om de kleuren door vergelijking met bloemen af te malen, en zoo als met bloemen te schilderen (*)? Maar wij zien dan ook, hoe onmisbaar de kennis is van de bloemsoorten voor die voorstelling der kleuren, en van den loop der sterren voor die bepaling der tijden.

Doch zou ik van den invloed der Sterrekunde op de Dichtkunst spreken, en nalaten u het heerlijk gedicht te herinneren, dat onze *Nederlandsche* Letterkunde te danken heeft aan de Sterrekunde van eenen Dichter bij uitnemendheid? Maar wie onzer zou ooit den indruk kunnen vergeten van den *Orion* van onzen NIEUWLAND!

Ik breng dan ook niets verders bij tot staving van mijne bewering, maar stel over dien beroemden, dichterlijken Natuurkenner, uit het vak der Letteren onzen TIBERIUS HEMSTERHUIS, weleer het sieraad der *Leidsche* Hoogeschool, en met

---

(*) *Études de la Nature*, Tom. II. *Imperfection du langage en botanique.*

woord en daad volijverig voor mathematische wetenschap; onzen HUGO DE GROOT, nog heden door een *Fransch* Wiskundige (*) als belangstellend vriend van die wetenschap aangehaald; onzen JOSEPHUS SCALIGER, den eersten der *Leidsche* Hoogleeraren in de oude letteren en onder de grootsten te noemen, maar juist door de kennis aan Mathesis en Sterrekunde tot een van zijne voortdurend nuttigste letterwerken (†) in staat gesteld: — ik plaats naast onzen NIEUWLAND den met Letterkundige niet minder dan met Natuurkundige kennis rijk begaafden man, op wien *onze* leeftijd roem mag dragen, den eenigen ALEXANDER VON HUMBOLDT, en onderwerp, met die getuigen, mijne stelling gerustelijk aan het oordeel des lezers.

Hiermede ben ik aan het einde gekomen der mij voorgestelde taak. Liefde tot de oude Letter- en de Natuurkunde deed mij deze beschouwingen op het papier brengen. Ik voldeed daarmede mijne innige overtuiging; maar of ik ook den lezer voldaan hebbe, laat ik bescheidenlijk onbeslist. Mogt ik den een of ander dergenen onder ons die in de oude letteren belang stellen, een enkel punt meer hebben geleverd tot handhaving van het nut en de waarde harer studie, dan zou ik mij over het doen dezer mededeelingen verheugen; maar ik zou mij gelukkig achten die bekend gemaakt te hebben, als daardoor iets wierde toegebragt, dat de studie der oude letteren aan die andere wetenschappen steeds zusterlijk de hand reike; haar geleide tot de schatten van kennis door oude, beschaafde volken eeuwen lang opgegaard, en haar wijze op de wetten van schoonheid daar vastgesteld en in menig toonbeeld verklaard; opdat gevoel voor 't ware schoon het praktisch nut der wetenschappen veredele, en zoo veel mogelijk het schoone met het goede overal vereenigd worde.

(*) CHASLES, Inleiding tot zijne *Hoogere Meetkunst*.

(†) *De Emendat. Temp.*

DE DONAU-VORSTENDOMMEN.

DOOR

I. J. J. SNELLEBRAND. (*)

Wallachijë en *Moldavië* (in oude tijden *Dacia Trans-alpina* geheeten) zijn twee belangrijke Vorstendommen in het Z. O. van *Europa*, in naam behoorende tot *Europeesch Turkijë*, maar inderdaad staande onder de bescherming van *Rusland*. Zij zijn hoofdzakelijk gelegen tusschen 44° en 48° N. Br., en 22° en 28° O. Lengte van *Greenwich*, en hebben gezamenlijk de gedaante van eene halve maan, terwijl zij ten W. en N. W. *Zevenbergen* insluiten. *Wallachijë* beslaat het Zuidelijke, en *Moldavië* het Oostelijke en Noordelijke gedeelte van het vereenigde grondgebied; het eerste wordt, van het W. tot het Z. O., door den *Donau* gescheiden van *Servië* en *Bulgarië*, en het laatste, ten O. en ten N., van *Bessarabië* door de *Pruth*, en, ten N. W., van *Bukowina* door eenige vertakkingen van het *Karpathische Gebergte*. De *Serith* vormt de voornaamste grens tusschen de twee Gewesten; welker oppervlakte en bevolking opgegeven worden als volgt:

	Oppervlakte in □ *Eng.* mijlen.	Bevolking.
Wallachijë (Hoofdstad *Bucharest*)	27,500	1,747,000
Moldavië (Hoofdstad *Jassy*)	17,020	1,419,000
Totaal	44,520	3,166,000

De twee Vorstendommen hebben elk een eigen bestuur; maar hunne geschiedenis is zoo naauw verbonden, en de vorm van hun bijzonder bestuur, en de taal, gewoonten en leefwijze hunner inwoners zijn altijd zoo zeer in overeenstemming geweest, dat zij beiden gezamenlijk kunnen beschreven worden.

Natuurkundige beschrijving en Voortbrengselen. — De *Karpathen* bereiken, waar zij deze Vorstendommen van *Zevenbergen* scheiden, doorgaans eene hoogte van 3,000 tot 5,000 voet,

(*) Naar aanleiding van de laatste uitgave van J. R. Mc CULLOCHS *Geographical, Statistical and Historical Dictionary.*

hoewel enkele toppen 7,000 tot 8,000 voet hoog zijn. Van deze bergen af wordt de oppervlakte langzamerhand lager naar het Z. en O., en vertoont streken van een zeer schilderachtig aanzien: rijen van heuvels en valleijen, allen bij uitnemendheid vruchtbaar, wisselen elkander af; en eindelijk daalt zij tot eene ten deele moerassige vlakte van 12 tot 20 mijlen breedte, welke met een deel van *Bulgarië* en *Bessarabië* de tweede in grootte is onder de groote *Europesche* vlakten. Het geheele land is doorgaans wel met wateren doorsneden, zoo als daar zijn: de *Olt* of *Aluto*, *Jalomnitza*, *Argish*, *Serith* en andere voorname nevenrivieren van den *Donau*, allen tot op eene aanzienlijke hoogte bevaarbaar, en die jaarlijks het omliggende land overstroomen. De winter is er zeer streng, vooral in *Moldavië*, daar dit land voor de N. O. winden geheel open ligt; en de *Donau*, met zijne menigte nevenrivieren, is gewoonlijk gedurende ruim zes weken bevrozen, zoo dat zelfs het ijs sterk genoeg is om het zwaarste geschut te dragen. In de eerste twee maanden des jaars is de sneeuw er zoo dik, dat de gemeenschap gewoonlijk door sleden onderhouden wordt. Dan volgt eene vochtige lente, en in Mei valt de zomer plotseling in. Gedurende den zomer zijn de dagen gewoonlijk zeer heet, en daarentegen de nachten zeer koel, ja, zelfs koud. Het aangenaamste jaargetijde is de herfst, van September tot half November. Over het algemeen kan het klimaat niet ongezond genoemd worden; maar in de vlakten langs den *Donau* heerschen menigmalen besmettelijke koortsen, en in de berglanden zijn de kropgezwellen zeer menigvuldig. Somtijds hebben er aardbevingen plaats, die echter gelukkiglijk niet zeer hevig zijn. Het grootste gedeelte van het land langs den *Donau* bestaat uit alluvialen of aangespoelden grond; hooger-op is tertiaire en kalkachtige grond, en in het *Karpathische* gedeelte is de primaire vorming vooral menigvuldig. In de laatste wordt erts van goud, zilver, kwikzilver, ijzer, koper en andere metalen gevonden, en toen de *Russen* vroeger deze landen bezet hielden, werden er ook mijnen ontgonnen. Op het oogenblik zijn deze, behalve de zoutmijnen, bijna verlaten, en het goud wordt er voornamelijk ingezameld door het wasschen van het rivierzand; een tak van nijverheid welke daar uitsluitend door de zoogenoemde Heidens wordt gedreven, die dan ook gewoonlijk hunne

schattingen gedeeltelijk in stofgoud opbrengen. Berg-olie, zwavel, salpeter, en steenkolen worden er gevonden, maar almede niet sterk gezocht; in zout van *Wallachijë*, dat van de beste soort is, wordt veel handel gedreven; alle bazars van het land bevatten dit hoofd-artikel. Onder de voornaamste boomen telt men er: den eiken-, pijn-, denne-, beuken-, ahorn-, olm-, essen-, kastanje-, en witte-moerbeziënboom. Het klimaat is ongeschikt voor de vijg en de olijf; maar appelen, peren, pruimen, kersen, abrikozen, enz. komen er, zonder veel oppassing, tot volkomen rijpheid. De spergie is er inlandsch; kool en artisjokken zijn er zeer groot van stuk, en komkommers en meloenen behooren tot het dagelijksche voedsel. De herten, wilde geiten en hazen zijn er zeer talrijk. Wanneer de wolven door den honger gedreven worden, komen zij van de berglanden af in de valleijen en rigten groote verwoestingen onder de kudden aan; maar anders zijn zij, gelijk ook de beeren en andere verscheurende dieren, niet stout genoeg om zich nabij den mensch te wagen.

Landerijen en Akkerbouw. — De landerijen behooren voornamelijk aan de edelen of *Boyaren*, hoewel die zelden door hen voor eigene rekening bebouwd worden. Er schijnt geen vast stelsel gevolgd te worden ten opzigte van de betrekkingen tusschen de grondeigenaars en de landbouwers; maar meestal betalen de landbouwers aan hunne eigenaars een gedeelte van de opbrengsten in koren, en daarbij zijn zij verpligt om de grondbelasting en andere lasten te betalen, en ook dertig dagen voor hunne landheeren te werken. De Heer HAGEMEISTER zegt: dat de landbouwers, hoewel zij in naam vrij zijn, toch inderdaad in slavernij leven, en daarbij nog onder zware verdrukking gebukt gaan. Daar de landerijen bij het overlijden des vaders onder zijne kinderen verdeeld worden, zijn er maar zeer weinig grootere landgoederen. De wijze van akkerbouw is niet veel verschillende van die der overige landen van *Oost-Europa*. Bij den veldarbeid worden meestal ossen gebezigd. Mest wordt er nooit gebruikt; maar na eene inzameling van koren blijft het land voor een jaargetijde braak, en dan wordt het weder bezaaid met koren, gerst, of maïs, welke de voornaamste opbrengsten zijn. Haver en rogge worden er zeer weinig gebouwd, daar

de maïs het hoofdbestanddeel van 's volks voedsel uitmaakt, terwijl de gerst in de branderijen of tot voeding van paarden en gevogelte gebruikt wordt. Het is niet mogelijk eene berekening te maken van de waarschijnlijke opbrengst der tarwe-oogsten; hoewel het niet te betwijfelen valt, dat zoo de landbouwers op eene gereede markt konden rekenen, zij die oogsten aanmerkelijk zouden kunnen vergrooten. Over het algemeen is het *Moldavische* koren, hoezeer minder in hoedanigheid dan 't *Poolsche*, 15 à 20 pCt. beter dan het *Wallachijsche*. In deze Provincie is het koren meestal zacht, terwijl het in *Moldavië* zeer hard is.

Het is even moeijelijk eene juiste raming van den prijs te maken, welken het koren van *Wallachijë* en *Moldavië*, langs den *Donau* verscheept, zou kunnen opbrengen. De korenmaat is in de twee Vorstendommen niet gelijk, en de waarde van den piaster is gedurig aan verandering onderhevig; daarbij komt nog dat de uitgaande regten op het koren mede aan verandering onderworpen zijn, en het is ook algemeen bekend hoe zeer de prijzen verschillen bij meerdere of mindere vraag naar een artikel. Over het geheel gelooven wij echter dat de prijs van het koren te *Galacz*, de voornaamste haven in de Vorstendommen, te laag gesteld is. In sommige jaren is hij tot 15 shilling het (*Eng.*) quarter gedaald; in 1838, toen er 171,813 quarters werden uitgevoerd, klom allengs de prijs van 23 sh. tot 28 sh. 7 d. het quarter. Mogelijk kan de gemiddelde prijs, bij tamelijke vraag, op 20 tot 22 sh. geraamd worden.

Zoodra het koren gesneden is, wordt het door paarden of ossen uitgetreden, en voorts in kuilen geborgen, waar het een aardachtigen reuk bekomt, die het voor de vreemde markten minder geschikt maakt.

Op de hellingen der heuvels, vooral in *Moldavië*, wordt veel wijn gebouwd. Hij is meestal van zeer gewone hoedanigheid; maar de Heer THORNTON zegt: dat eenige wijnen aangenaam en gezond zijn, veel overeenkomen met de ligte wijnen van *Provence*, en ook sterk naar *Rusland* en *Zevenbergen* verscheept worden. Deze Heer meldt verder: dat de kracht en geest van den wijn vergroot worden door eene behandeling, meestal onder de rijke landeigenaars en ook in

Rusland gebruikelijk. Bij het naderen van de strenge winterkoude worden de stukken wijn aan de gestrengheid van het weder in de opene lucht blootgesteld; in weinige nachten is de eigenlijke wijn omgeven met eene ijskorst, die, met een gloeijend ijzer doorboord, den wijn, ontdaan van de waterdeelen, doorlaat, die dan, zuiver en sterk, langen tijd kan bewaard blijven. Had misschien OVIDIUS zulk eene handelwijze in de gedachte, toen hij, sprekende van den wijn op de plaats zijner ballingschap, het volgende schreef:

„..... *consistunt formam servantia testae*
Vina; nec hausta meri, sed data frusta bibunt" (*)?

Nog méér echter dan de akkerbouw is de veehoederij steeds het voorname bedrijf der *Wallachijërs* geweest; en het *Illyrische* woord *Vlach*, een veehoeder beteekenende, schijnt de hoofdoorsprong te zijn van den naam des volks, *Wallachijërs*, en van het land dat zij bewonen. De voorname bron van welvaart in de beide Vorstendommen is inderdaad te vinden in hunne kudden van hoornvee en schapen, die overvloedige en voedende weiden vinden, des winters in de vlakten en des zomers in de *Karpathen*. Het aantal schapen en geiten in *Wallachijë* wordt op 4,000,000 berekend, en de jaarlijksche opbrengst van wol in de twee Vorstendommen op 40,000 quintalen. De wol, welke men in drie soorten, *cigais*, *strosse* en gewone, verdeelt, wordt voor 3 à 3½, 2 à 2½ en 1 à 1½ piaster de oka verkocht. Er is geene algemeene inrigting voor het zuiveren der wol, maar bijzondere personen zuiveren haar somtijds zelven, hetgeen den prijs met 40 ten honderd verhoogt; doch het grootste gedeelte wordt ongewasschen afgeleverd. Tot nog toe zijn de merino-schapen er niet ingevoerd. Omtrent het zesde deel der inzameling wordt jaarlijks naar *Frankrijk* verscheept.

Het hoornvee van *Moldavië* is grooter en beter dan dat van *Wallachijë*, om de natuurlijke reden, dat alle rassen meer achterlijk zijn in het laatstgenoemde land. Naar de uitgestrektheid is *Moldavië* ook rijker in hoornvee dan *Wallachijë*, hetwelk daarentegen een veel grooter aantal schapen oplevert. In beide de Vorstendommen worden het hoornvee en de schapen door opkoopers gekocht, die ze gedurende den zomer laten

(*) OVID., *Tristia*.

weiden, om ze in Augustus en September weder te verkoopen of zelf te slagten. Een koppel goede ossen kost gewoonlijk 70 à 83 roebels; eene koe is van 25 tot 28 roebels waard; een schaap 3 à 4 roebels. Eene weide voor 150 stuks vee wordt gehuurd voor 150 à 250 roebels. Het aantal stuks hoornvee, dat op deze wijze ter slagting wordt vetgeweid, bedraagt 60,000 tot 80,000. De koopers schieten gewoonlijk een derde of de helft van den prijs vóór eenige maanden voor. De hooge prijs van het hoornvee wordt vooral veroorzaakt door den grooten uitvoer naar *Oostenrijk*, waarheen jaarlijks eene menigte koppels, vooral uit *Moldavië*, gezonden worden. *Bessarabië* en *Wallachijë* leveren daar ook eenige, en dan altijd hunne grootste en schoonste beesten. Velen der bewoners van de *Oostenrijksche* grenzen vinden hun onderhoud in dien handel. Een gedeelte van het hoornvee, maar vooral schapen, worden over den *Donau* gevoerd en in *Bulgarië* verkocht. In 1828 was het aantal stuks vee dat alzoo werd uitgevoerd voor *Wallachijë* 150,000 en voor *Moldavië* 100,000. Er zijn ook verscheidene paardenstoeterijen, en de beste paarden van *Moldavië* worden bij voorkeur en in groot aantal voor de *Oostenrijksche* en de *Pruisische* kavalerie gekocht. Buffels, gevogelte en wild zijn in *Wallachijë* zeer overvloedig; maar men zegt dat hun vleesch, zoo wel als het ossen-, varkens- en schapenvleesch aldaar, flaauw en niet zeer aangenaam van smaak is. Honig, was en hazenvellen zijn er van de beste soort; van de laatste worden jaarlijks 500,000 stuks naar het buitenland vervoerd. Timmerhout, rozijnen, boter, kaas, huiden, duigen, en masten van allerlei grootte en soort zijn de andere artikelen van uitvoer. Het *Moldavische* eikenhout, dat veel fraaijer is dan het *Wallachijsche*, is zeer geschikt voor den scheepsbouw; vele *Turksche* schepen worden daarvan getimmerd, en verder opgetuigd met masten en touwen mede van *Moldavischen* oorsprong. De rozijnen zijn minder in hoedanigheid dan de *Smyrnasche*, en worden alleen gevraagd wanneer de oogst in *Klein-Azië* mislukt is; nogtans wordt de uitvoer op 600,000 oka's jaarlijks berekend.

Fabrijkwezen en Handel. — Grove wollen stoffen, hoeden, aardewerk, grof linnen, glas, bijouteriën en edelgesteenten, zadelmakerswerk, voertuigen, enz. worden er vervaardigd, en men rekent dat de twee Vorstendommen te zamen

5,000 fabrijken teilen, de branderijen daarbij geteld. Maar voor het grootste gedeelte worden de gefabriceerde goederen van buiten 's lands ingevoerd, in ruiling voor de ruwe voortbrengselen der Vorstendommen. *Galacz* is het groote middelpunt voor den buitenlandschen handel dezer Gewesten, en ook het punt van waar de ingevoerde goederen naar *Bucharest* en *Jassy* vervoerd worden. Koffij, suiker, peper, rum, citroenen, china'sappelen en vreemde wijnen zijn de voornaamste artikelen van invoer. De bepaalde consumtie van het eerste wordt op 800,000 oka's geschat, van het tweede op 900,000 dollars, en van het derde op 30,000 oka's, jaarlijks. Katoenen en wollen stoffen worden voornamelijk uit *Duitschland* en *Engeland* ingevoerd, en *Rusland* voorziet de Vorstendommen van eene menigte pelterijen, daarvoor weder uitvoerende geestrijke dranken, wijnen en geld.

Het Volk en zijne gesteldheid. — Niettegenstaande de veelvuldige invallen der *Gothen*, *Gepiden*, *Lombarden*, *Hunnen*, *Tartaren* en *Turken* in deze Gewesten, hebben de tegenwoordige bewoners, met betrekkelijk zeer geringe vermenging, geheel het voorkomen van echte afstammelingen te zijn der oude *Daciërs;* die, zoo als zij op de zuil van TRAJANUS zijn voorgesteld, in gelaatstrekken en kleeding, volgens den Heer PAGET, eene merkwaardige overeenkomst hebben met de tegenwoordige *Wallachijërs*. Zij geven zich-zelven nog den naam van *Roumuni*, of *Romeinen;* hun land noemen zij *Zara-Rouman-Esha*, en het is eene opmerkenswaardige bijzonderheid, dat in eene streek, die onder de laatsten behoorde welke aan het *Romeinsche* Rijk gehecht werden, en zoodanig gelegen was, dat zij meer dan eenige andere aan de invallen der Oostersche volkeren was blootgesteld, het gewone dialect, nu nog in zwang, met vele *Slavonische* en *Griekscha* woorden, een groot aantal zuiver *Latijnsche* woorden behouden heeft; zoo zelfs dat een vreemdeling, *Latijn* sprekende, gewoonlijk door de inboorlingen verstaan wordt. In zijn voorkomen heeft de gewone *Wallachijër* een bepaald verschil met de *Magyaren*, *Slavoniërs* of *Duitschers*. Hij is klein, beneden het middelmatige, gewoonlijk rank en dun van ligchaamsbouw. Zijne gelaatstrekken zijn dikwijls fraai; hij heeft eenen gebogen neus, donkere oogen, lang, zwart en golvend haar; maar de uitdrukking van zijn gelaat is te dikwijls

vreesachtig en geslepen, om regt aangenaam te zijn. Het stompe en zwaarmoedige van den *Slowak* wordt zelden bij den *Wallachijër* gevonden; maar nog minder het stoute, op zich-zelf vertrouwende voorkomen van den *Magyaar*. De langdurige onderdrukking, welke de *Wallachijërs* en *Moldaviërs* hebben moeten lijden, heeft hunne zeden bedorven, hunne kracht verlamd, en hun bijna al de ondeugden van slaven gegeven. Het *Turksche* despotismus werd vroeger in deze Vorstendommen ten allerstrengste onder de meest terugstootende en hatelijkste gedaanten gehandhaafd. Daarom moet het ons niet verwonderen als wij vernemen dat, hoewel de inwoners niet ongastvrij zijn en nog eenige andere goede hoedanigheden bezitten, zij toch verraderlijk, wraakzuchtig, lui, verstompt en vreesachtig en laf worden genoemd. De vrouwen, op wie bijna al het werk nederkomt, maken zich wel is waar aan de luiheid der mannen niet schuldig, maar in hare vlijt heerscht alle gebrek aan orde en zuinigheid, en de *Duitsche* kooplieden, die *Zevenbergen*, *Wallachijë*, enz. bezoeken, hebben het spreekwoord aangenomen: »Zoo bezig te zijn als eene *Wallachijsche* en toch zoo weinig uit te rigten."

De Heer PAGET zegt: »Ik had de *Wallachijërs* van *Zevenbergen* beklaagd, tot ik hunne broeders in de Vorstendommen, *Wallachijë* en *Moldavië*, gezien had. Nimmer zag ik twee zulke uitgestrekte landen, met zulke rijke hulpbronnen. En toch, met alle hunne voorregten, zag ik nog nooit een land zoo slecht bevolkt, en welks inwoners zoo arm en ellendig zijn. De woningen der boeren zijn, het geheele land door, allen in denzelfden stijl en van dezelfde gedaante. De muren zijn van klei, en de daken met stroo belegd, waardoor de bewoners maar zeer weinig tegen de guurheid van het weder beschut zijn. In den winter nemen de boeren hunne toevlugt tot onderaardsche kelders, die met vuur van gedroogde mest en takkebossen verwarmd worden, waarop zij tevens hun soberen kost moeten koken. Het geheele huisgezin, hoe talrijk ook, slaapt in eene van die onderaardsche woningen; hun bed bestaat in een stuk grove wol, dat te gelijker tijd tot matras en tot dekking gebezigd wordt. Zulke onderaardsche verblijven hebben inderdaad de winterwoningen uitgemaakt van de inwoners van *Scythia* in de oudste

tijden, en zijn door VIRGILIUS op de volgende merkwaardige wijze beschreven:

„*Ipsi in defossis specubus secura sub altâ*
Otia agunt terrâ, congestaque robora, totasque
Advolvere focis ulmos, ignique dedere.
Hic noctem ludo ducunt, et pocula laeti
Fermento atque acidis imitantur vitea sorbis."

Georg. III, 376 en volgg.

Het gewone voedsel der boeren bestaat uit het meel van *Turksche* tarwe, met melk tot een deeg gemaakt. Gedurende de eerste dagen na de vasten zijn er eenigen die wat vleesch eten, maar de meesten kunnen dit niet bekomen, en vergenoegen zich met eijeren in boter gebakken. Gedurende hunne feestdagen brengen zij het grootste gedeelte van den tijd in de dorps-wijnhuizen door, zich met dansen en het waarzeggen der Heidens vermakende. Zij zijn geene *adscripti glebae* meer, en wanneer zij met hunne meesters niet langer tevreden zijn, mogen ze, indien zij er maar behoorlijk kennis van geven, hunne woonplaatsen verlaten, en naar eens anders landgoed overgaan: dit is echter meer een schijnbaar dan wel een wezenlijk voorregt, en, zoo als wij reeds zeiden, is de boerenstand nog steeds in eenen staat van onderdrukking. De Heidens verkeeren voortdurend geheel in slavernij, en behooren òf aan het Gouvernement, òf aan bijzondere personen. Hun aantal wordt in de twee Vorstendommen op 150,000 geschat, waarvan er 80,000 aan het Gouvernement behooren. Sommigen worden als huisbedienden gebruikt; den overigen is het vergund door het land te zwerven, hoornvee of paarden aanfokkende, wollen stoffen of ijzeren voorwerpen makende, of zich generende met het vertoonen van allerlei kunsten of het maken van muzijk. Voor deze vrijheid zijn zij verbonden om het land niet te verlaten, en, indien zij aan het Gouvernement behooren, eene schatting van 30 piasters per hoofd op te brengen; het wegloopen dezer lieden is echter, naar men zegt, zeer zeldzaam.

De adel en de geestelijkheid zijn over het algemeen vrij van belastingen voor de dienst van het land, en gevrijwaard tegen de vervolgingen van hunne schuldeischers. Zij zijn daardoor geweldig, buitensporig en zedeloos. Hunne opvoeding

is tot nog toe met weinig meer zorg behartigd geweest dan die der lagere volksklassen; en hoewel zij in kleeding en rijtuigen veel pracht ten toon spreiden, hebben hunne manieren nog weinig van die der beschaafde standen elders in *Europa*. In *Moldavië*, dat in alle opzigten nog het meest beschaafd is, dragen de groote grondbezitters veel zorg voor de besturing hunner landerijen; maar in *Wallachijë* laten zij die meestal aan agenten of zaakgelastigden over. De *Boyaren* die geen deel aan het bestuur nemen, brengen geheel hun leven in volstrekte luiheid door; om den tijd te dooden bezoeken zij elkander dikwijls. »Zij hebben" — zegt THORNTON — »onbepaald de ondeugden der *Grieken* overgenomen, zonder derzelver levendigheid te bezitten." Deze beschrijving heeft evenwel nog meer betrekking op den verloopen tijd dan wel op den tegenwoordigen. In de laatste jaren zijn er eenige merkwaardige verbeteringen ingevoerd, en hoewel het maatschappelijke leven nog zeer ten achteren is, is het daarmede, in allen gevalle, toch reeds beter gesteld dan onder de *Turksche* heerschappij.

Regeringsvorm, enz. — Gedurende eene lange reeks van jaren werden de Vorstendommen bestuurd door *Waiwoden* of *Wojewoden*, Vorsten door den Sultan uit de *Grieken* van *Constantinopel* gekozen, en gedurende dien tijd was het land ter prooi aan allerlei misbruiken. Sedert 1829 echter zijn zij onder de uitsluitende bescherming van het magtige *Rusland* gekomen, en welke ook de gebreken der *Russische* regeringswijze mogen zijn, zoo is er toch geen twijfel aan of zij hebben bij die verandering zeer veel gewonnen. De Vorst of *Hospodar*, beide in *Wallachijë* en *Moldavië*, wordt nu voor het leven gekozen uit de *Boyaren* van den eersten rang, door eene Vergadering van diezelfde *Boyaren* en van Afgevaardigden uit de *Boyaren* van minderen rang, uit de akademische ligchamen en uit den handelstand; maar de keuze moet door het *Russische* Gouvernement goedgekeurd worden, en dan volgt ten slotte de installatie door den Sultan. Eene Rijksvergadering van de geestelijkheid en de *Boyaren* (de klassen welke niets bijdragen tot de opbrengsten van den Staat) komt te zamen, om te stemmen over de belastingen, en te beraadslagen over andere voorstellen van den Vorst; maar geene veranderingen in de organieke wetten mogen zonder de

toestemming van *Rusland* gemaakt worden. *Wallachijë* wordt in 18 en *Moldavië* in 13 districten verdeeld, waarvan elk eenen Prefect of Gouverneur heeft, benevens eenen ontvanger-generaal der belastingen, en eene civiele regtbank, bestaande uit eenen voorzitter en twee regters. *Moldavië* heeft daarenboven eenen policie-directeur en een stedelijken raad voor elke Gemeente. De regters kunnen door de hooge autoriteiten afgezet worden. De wetten zijn gegrond op de vroegere bepalingen en gebruiken des lands; maar, hoewel de wijze van regtsbedeeling reeds verbeterd is geworden, blijven er nog vele hervormingen te bewerkstelligen, vooral in de toepassing der wetten, die, naar men beweert, bijzonder willekeurig moet zijn. Schier de geheele bevolking behoort tot het *Grieksche* Kerkgenootschap, en elk dorp heeft eene kleine kerk of kapel, met een of meer priesters, aan wie het geheele beleid der Godsdienst-oefening is toevertrouwd. Deze geestelijken zijn uit het volk gekozen, en onderscheiden zich bijkans in niets door hun uiterlijke; zij nemen geheel en al deel aan de bezigheden des volks, wanneer zij niet door hunne geestelijke bediening daarin verhinderd worden. Over het algemeen kunnen zij lezen noch schrijven, en naauwelijks de formulieren opzeggen, die zij bij de kerkedienst moeten kennen; en toch hebben zij eenen onbepaalden invloed bij de onwetende bewoners dezer Vorstendommen. Er zijn verscheidene groote en rijke kloosters, en vier of vijf seminariën tot opleiding van de hoogere geestelijkheid.

Volksonderwijs. — Hoezeer het volksonderwijs nog altijd veel ten achteren is, schijnt er sedert 1832 eenige vooruitgang te bestaan. In de voornaamste steden zijn collegiën en *Lancaster*-scholen geopend geworden; en de laatsten zullen nu ook wel reeds in de landbouwende districten bekend geworden zijn. Volgens het *Journal of Education* hebben de hoogere klassen in deze Gewesten zich met kracht toegelegd op de verbetering van het dialect, en het is waarschijnlijk, dat hunne taal spoedig veel meer overeenkomst met die der oude *Romeinen* zal hebben dan die der *Italianen*-zelven. Er is te *Bucharest* eene drukkerij in volle werking, en inboorlingen doen voortdurend òf vertalingen, òf oorspronkelijke werken in het licht komen. Dit is een gevolg, en zeker niet het eenigst gelukkige van het overgaan der Vorstendommen

onder de *Russische* bescherming, of ten minste van hunne bevrijding van de vernederende handelwijze der *Turken*.

De Militaire magt. — Deze is geheel ingerigt naar het voorbeeld der *Russische* armee, en de staf-officieren zijn voor het meerendeel *Russen*. De militie wordt uit den boerenstand getrokken: twee man op de honderd huisgezinnen; maar langs de oevers van den *Donau* zijn al de inwoners die in staat zijn de wapenen te dragen, militair ingedeeld, om behulpzaam te zijn voor de dienst der quarantaine. De gansche krijgsmagt dezer Vorstendommen bedraagt omtrent 53,000 man, waaronder bijna 3,000 man ongeregelde ruiterij. Er is noch artillerie, noch eenige vesting in een der Vorstendommen.

De Staatsinkomsten. — Die inkomsten worden gevonden: in eene belasting per hoofd tot 30 piasters (de piaster is omtrent 35 cents) voor de werkende en landbouwende klassen; van 30 à 120 piasters voor de fabrijkanten, en van 60 tot 240 piasters voor de kooplieden; in opbrengsten van lands-domeinen, en inkomende regten, vooral in het zout-monopolie; en in *Moldavië* ook in eene belasting op het inkomen der geestelijkheid. In 1839 was de geheele opbrengst van *Moldavië:* 10,467,209 piasters, en van *Wallachijë:* 16,293,299 piasters In het laatste Gewest stonden de uitgaven met de inkomsten bijna gelijk; in 't eerste was een batig slot van 2,797,800 piasters. Elk der Vorstendommen brengt eene jaarlijksche, hoewel geringe schatting aan de *Porte* op.

Geschiedenis. — Sedert de verovering dezer Gewesten door TRAJANUS zijn zij voortdurend onder vreemde heerschappij geweest. Zij waren afwisselend in de magt der *Barbaren* of der *Grieksche* Keizers, tot de dertiende eeuw, toen zij door de *Hongaren* werden in bezit genomen. In het begin der vijftiende eeuw werden zij door de *Turken* veroverd, aan welke zij sedert dien tijd schatpligtig gebleven zijn; maar de oorlog van 1829 tusschen de *Russen* en de *Turken* heeft den invloed der laatsten bijna geheel voor dien der eersten doen wijken. Met belangstelling vraagt nu ieder: welke de gevolgen zullen zijn van de bezetting dier Vorstendommen door *Rusland*, en de krijgsbedrijven waarvan zij het tooneel reeds geweest zijn of nog zullen worden?

DE GODSDIENST DER MARONIETEN. (*)

Volgens de Jaarboeken der *Maronieten* heeft men dikwijls beproefd hen 't Protestantisme te doen omhelzen, maar sedert hunne verzoening met *Rome*, in 1167, zijn zij onwankelbaar in hun geloof gebleven. Zij hebben evenwel niet vóór de vijftiende eeuw de oppermagt van *Rome* in zaken van kerkelijke tucht erkend. Gedurende drie eeuwen waren zij in alle opzigten een Roomsch-Katholiek volk, behalve in het stuk van gehoorzaamheid aan den Paus. Tegenwoordig nog hebben zij de vergunning om Provinciale Kerkvergaderingen te houden, waarbij de Pauselijke Legaat slechts als getuige en berigtgever tegenwoordig is. De *Maronieten* worden bestuurd door twaalf Bisschoppen en een Patriarch, die door de Bisschoppen wordt gekozen, en bevestigd door den Paus. Hij voert den titel van Patriarch van *Antiochië;* heeft een inkomen van 60,000 gulden 's jaars, behalve $\frac{1}{8}$ van het inkomen van elken Bisschop, en bezit eene bijkans absolute magt beide in het wereldlijke en geestelijke.

Alle Christelijke Kerken van het Oosten verschillen van de Roomsche Kerk in het stuk van het celibaat der Priesters. Vele *Maronitische* Priesters zijn gehuwd; maar van huwelijken na hunne wijding gesloten is geen voorbeeld, en van de Bisschoppen is er niet een gehuwd.

De *Maronieten* bekomen weinig onderwijs, en zelfs de *Syrische* taal, die hunne Kerkelijke taal is, wordt zoo slecht bestudeerd, dat de Godsdienst vaak gevierd wordt zonder dat de voorganger of de gemeente er iets van verstaan (1 *Cor.* XIV: 19). Evenwel hebben de Priesters ongeloofelijk veel invloed. Een vierde van het land is in hun bezit, en toch vorderen zij nog giften ook van de armste landlieden. Het volgende is een uittreksel uit een *Maronitischen* Katechismus.

V. Wanneer gij eens een Priester en een Engel tegen kwaamt, wien zoudt gij het eerst hulde bewijzen? — A. Den Priester. — V. En hoe zoudt gij dat doen? — A. Door mij neder te werpen en den grond waarop hij treedt te kussen. — V. Waarom moet de Priester eer dan de Engel worden ge-

(*) Zie de *Revue Brittannique* van Maart 1854, bl. 46—48.

huldigd? — A. Omdat hij oneindig voortreffelijker is. — V. Waarin? — A. Daarin, dat de Engel een dienaar en knecht Gods is, terwijl de Priester bij het vieren van de mis God-zelven kan gelasten uit den hemel neder te dalen.

Ook zijn er *Maronitische* Priesters, die het paradijs als bij de el verkoopen, en verscheidene hunner leeken hebben vaak een aardig sommetje voor eene plaats in den hemel betaald.

In 1721 heeft Paus CLEMENS XI, om de *Maronieten* voor hunnen tegenstand tegen het Protestantismus te beloonen, hun den titel gegeven van *Semper Fideles.*

IETS OVER St. PETERSBURG.

(*Naar het Fransch.*)

MEDEGEDEELD DOOR

A. ISING.

St. Petersburg, die Koningin van het Noorden, tooit zich het fraaist in de felle winters (*). Als de fijne koude nijpt, is de groote stad het schoonst; dan schitteren al hare monumenten, grachten en straten, kanalen en vloeden van verblindende witheid; dan brengt de ijzel op het marmer en brons een wonderlijk phantastisch effect te weeg, dat er het voorkomen geheel van verandert, en de zon, die den ijsmantel, welken de stad zich heeft omgeslagen, niet kan doen smelten, verandert hem in een zweetdoek van diamant.

Dan ook is het er druk en levendig, maar de drukte en de levendigheid hinderen niet door oorverdoovend geraas, want de twee voet dikke sneeuw op de straatsteenen verzacht het gedruisch, en naauw hoorbaar glijden duizenden sleden met verbazende snelheid voorbij; zij gaan en komen, zij kruisen en volgen elkander; zij stooten soms tegen een, en vliegen op zîj, maar snellen in ijlende vaart weêr verder.

Op den ijsrug der *Newa* vooral schijnen de sleden vleugelen te hebben. Als de stroom bij stil weder gelijkmatig bevroren is en eene spiegelgladde oppervlakte vertoont, is het een waar genot, door rendieren getrokken en met een *Lap-*

(*) De thermometer daalt dan soms tot 25 graden onder nul, en staat gewoonlijk op 12 à 15 graden.

landschen koetsier, eenige mijlen ver de *Finlandsche Golf* in te gaan, of den kant naar het *Ladoga-meer* op te stuiven. Men moet dan echter waken voor de ooren en neus zoo wel van anderen als van zich-zelven, en die bij den minsten twijfel met sneeuw wrijven om ze te ontdooijen.

Eens hield mijn koetsier plotseling stil, zag mij met een vervaard gezigt aan, en deed mij in 't *Russisch* eene vraag, waarvan ik niets begreep. »Rij op!" voegde ik hem toe, daar ik de reden voor zijn stilhouden niet kon raden. Maar, in plaats van voort te gaan, riep hij den eersten koetsier aan die voorbijkwam, en deed hem dezelfde vraag. Op het antwoord dat hij ontving, trok hij zijn dikke handschoenen uit en begon met alle magt zijn neus met sneeuw te wrijven. Ofschoon ongeduldig, liet ik hem stil zijn gang gaan, daar ik geen neus op mijn geweten wilde hebben.

Des winters komen de *Laplanders* bij troepen in *St. Petersburg.* Zoodra de *Newa* toe ligt, slaan zij er hunne strooijen hutten op, die uitwendig veel hebben van kleine hooibergen, en van binnen morsige hokken zijn. De kleine volkstam-zelf doet aan de weinige armoedige planten denken, die met moeite den verglaasden bodem zijner eenzame steppen doorboren. Men zegt dat de eerlijkheid en trouw der *Laplanders* hunne leelijkheid evenaart. De *Russische* voerlieden staan niet in zulk een goeden reuk: ofschoon er geene openbaarheid in *Rusland* bestaat, loopen er echter nu en dan niet zeer geruststellende geruchten aangaande lieden op de rivier door hunne geleiders uitgeschud, en die hun graf gevonden hebben in een der door de waterdragers in het ijs gehakte bijten.

Als de *Newa* bij harden wind bevriest levert zij een treffend schouwspel op: hare opgestuwde golven verstijven dan, en al die heuvels van ijs, op en over elkander geschoven, vertoonen een vreeselijken chaos. Maar zoo grootsch als dat voor het oog is, zoo lastig is het voor de sledebaan; want men moet er dan met bijlen een weg door hakken. Dat gebeurt evenwel maar zelden; misschien om de vier jaren eens.

Een der grootste genoegens van de *Russische* kooplieden, die, slaven of geen slaven, over 't algemeen rijk zijn, is een wedren op de rivier. Zij gebruiken daar kleine sleden voor van een bijzonderen vorm, voor één persoon, en bespannen

met twee of drie paarden. De wedrennen geven vaak aanleiding tot vrij hooge weddingschappen, en lokken doorgaans eene groote menigte bijeen.

In *Rusland* vindt men, behalve onder de kinderen, weinig liefhebbers van schaatsenrijden; men schept er meer vermaak in 't rijden met priksleden, waarin men zich van de ijsbergen laat afglijden. Op 't vermaak dat die hooge, gladde, steile bergen aanbieden is vooral de *Petersburger* als verzot. Men vindt ze op de eilanden, veertig minuten van het midden der stad verwijderd, en voor twee gulden glijdt men een uur. Gewoonlijk zet men zich voor-op de slede, en vertrouwt op de behendigheid des conducteurs, die achter-op zit, en met de handen, in dikke handschoenen gestoken, den loop der slede bestuurt. Is men beneden gekomen, dan klimt men langs trappen weder naar boven, en herhaalt den togt naar omlaag; zoo lang men er lust in heeft om met eene vreeselijke kracht, als ware het door de lucht te worden geworpen en bijkans te stikken door de snelheid der beweging.

Sommige stoutmoedigen in den lande glijden naar beneden zonder conducteur; anderen knielen op de slede, in plaats van er op te gaan zitten; eens zelfs, een paar jaar geleden, gleed eene jonge, schoone *Russische* dame van rang, *staande* vóór haren conducteur, naar omlaag; maar bekocht die roekelooze daad duur. Gedurende twee derde gedeelten van den weg behield zij haar evenwigt, doch op eene plaats gekomen waar de steilte nog vermeerderde, wankelde zij en stoof plotseling ver uit de slede weg. Men achtte haar dood; doch zij lag slechts in eene flaauwte, maar geheel haar wezen was onkenbaar. Langen tijd vreesde men voor haar leven en schoonheid; zij herstelde echter en werd weder bijna even zoo schoon als vroeger. Het ongeluk evenwel heeft haar niet afgeschrikt, want zij glijdt drokker dan ooit.

Een gevaar, waartegen men, ondanks alle voorzigtigheid, op die glijbanen zich niet hoeden kan, is de soms grootere snelheid eener slede die na komt. De gevolgen eener botsing zijn somtijds doodelijk.

Vóór de vasten is er eene soort van kermis, *Balagan* genaamd; dan worden er op het Admiraliteits-plein groote ijsbergen gemaakt, en het volk glijdt voor eenige *kopecs* naar 's harten lust.

Deze vermaken behooren evenwel niet uitsluitend in *Petersburg* te huis; de sledevaart is des winters over gansch *Rusland* verspreid, en men rijdt in sleden op de *Moskowa* en zelfs op den *Don*, even goed als op de *Newa;* in de zuidelijker oorden duurt het alleen maar wat korter. Te *St. Petersburg* heeft men acht wintermaanden, gedurende welke men buiten in zware pelsen en lompe overschoenen nog verstijft, en in huis bijna gekookt wordt in eene hitte van 18 à 20 graden RÉAUMUR, die door niets wordt verkoeld, want de dubbele vensters en driedubbele deuren laten hoegenaamd geen togt door.

Overigens zijn de strenge, lange, en bij gevolg drooge en mooije winters ver te verkiezen boven de zachte maar natte, en zelfs boven den zomer. Gedurende het warme jaargetijde is *St. Petersburg* bijkans niet te bewonen. Uit de menigvuldige grachten stijgen dan benaauwende dampen op, gelijk aan die, waarvan men bij het smelten der sneeuw te lijden heeft. In de huizen, over 't algemeen maar schijnbaar zindelijk, dringt die ongezonde, akelige lucht door; terwijl de pool-zon, die loodregt in de breede straten valt, en bijna voortdurend boven de kimmen blijft, de stad in eene soort van oven verkeert. Wie maar eenigzins kan, ontvlugt haar en zoekt een frisch hoekje op de eilanden. Van de voorname familiën brengt geene enkele den zomer in de stad door: als zij niet naar de eilanden gaan, gaan zij naar hunne landgoederen.

Die bekoorlijke eilanden zijn paradijzen, verheven boven allen lof. Verbeeld u vlak bij de stad, nu in eene soort van hel veranderd, waar elke steen zelfs gloeit, de allerliefste gras-, bloem- en boomperken, rondom houten zomerhuizen, op allerlei wijze keurig beschilderd, aardig van vorm, en zoo bevallig als luchtig, in en langs den oever van de *Newka*, die hunne grondslagen bespoelt. Gij komt uit eene bedorven lucht en ademt op de eilanden slechts leliën- en rozengeur in; gij kroopt over puntige en brandende steenen, en hier wandelt ge op 't groen, zacht grastapijt, of op effene, aardige voetpaden. In de stad hebt ge niets dan verbrande en vermoeide gezigten ontmoet; hier ziet ge in al die tuinen, tusschen al die hekken door, slechts lagchende en frissche wezenstrekken. Elke woning bezit een klein bad in de rivier, vrolijke kreten stijgen daaruit op en doen u den stap verhaasten, vol be-

geerte om ook eens in dat koele water te plassen, dat zoo groen en helder is. Het baden in de *Newka* is zulk een genot, dat sommige dames er gebruik van maken, als de thermometer op slechts 10 graden staat.

Des winters zijn die bevallige villa's op de eilanden zelden gemeubeld, deels om de overstroomingen, maar ook uit vreeze voor berooving. Wanneer dus de zomer komt, verhuist bijkans de geheele stad, om drie maanden later weêr op te breken en naar *St. Petersburg* terug te keeren.

De *Russen* houden niet van rust, zij moeten altijd iets te doen hebben, en daardoor vindt men dan ook op de eilanden al de vermaken der stad en daarenboven ook nog *Heidens* of *Zigeuners*.

Die *Zigeuners* wekken eene onbegrijpelijke geestdrift op; zij komen in een hôtel waar mineraal-water verkocht, maar meer Champagne dan water gedronken wordt, en doen zich hooren met een wèlbezet orkest. Naar de uitmuntende muziek luistert niemand, maar zoodra de *Zigeuners* hunne schelle, weinig harmonieuse zangen aanheffen, bewaart elk een diep stilzwijgen.

De troep bestaat meestal uit een twaalftal mannen en vrouwen, onder de leiding van twee oudere van dagen, die gewoonlijk de vader en moeder van eenige der kunstenaars zijn. Op eene soort van eenvoudig tooneel zitten in een halven kring de vrouwen, in eene kleeding die niets eigenaardigs of buitengewoons heeft, behalve dat zij eene gele of roode sjerp schuin over den schouder dragen. Zij hebben ook geene bijzondere type; de minsten zijn mooi, en de meesten zijn onbevallig. De mannen, allen in blaauw laken gekleed, zitten achter de vrouwen.

Als allen gezeten zijn, zingen de vrouwen beurt om beurt *Russische* liedjes, of verhalen van gevallen uit het leven der *Zigeuners* van den Dichter ALEXANDER SERGEJEWITSCH PUSCHKIN. De slotverzen worden tamelijk goed in koor herhaald. Kan de zangster niet zelve zich met de guitarre accompagneren, dan doet de chef dat. Tusschen beiden stuift eene der vrouwen midden in een lied op, als of zij lust had om op of over de hoofden der toeschouwers te gaan dansen, maar keert terug; — ijlt weder naar voren en nogmaals terug, en herhaalt dat drie of vier malen, onder de daverende toejuiching

van het publiek. Die soort van dans heeft iets wilds en vreemds, en als de twee oudsten meêdoen, wordt hij nog meer karakteristiek, maar dan verdubbelen ook de toejuichingen.

In den winter zetten de *Zigeuners* hunne kostwinning in *St. Petersburg* voort. Hunne openbare vertooningen worden daar minder bezocht; daarentegen bezoeken velen hen dan in hunne woningen, om zich in dans of zang te oefenen.

Des zomers doet men ook uitstapjes naar *Tsarkoë-Celo*, *Pawloffsky* en *Peterhoff*, Keizerlijke lustsloten, met fraaije tuinen, vijvers en bosschen, omringd door een aantal villa's, welke even als die der eilanden slechts voor drie maanden worden bewoond. Men vindt daar ook dezelfde uitspanningen, behalve het tooneel en de *Zigeuners;* maar daarentegen heeft men er den uitmuntenden room uit de Keizerlijke melkerij.

Die melkerij is een groot gebouw in het park van *Pawloffsky*, in hetwelk vier-en-twintig uitstekend fraaije melkkoeijen van verschillende rassen, elk in eene afzonderlijke cel, verpleegd worden. De melk en de room zijn zeer duur; maar men let zoo naauw niet op het geld, om het genoegen te hebben van dezelfde melk te drinken en van denzelfden room te eten als de Keizerin en Prinses MARIA.

Een spoorweg gaat van *St. Petersburg* naar *Tsarkoë-Celo* en naar *Pawloffsky*. Om te *Peterhoff* te komen neemt men plaats op eene stoomboot, of volgt den rijweg, die acht mijlen lang is, en eene gedurige afwisseling aanbiedt van bevallige landhuizen en fraaije tuinen. Men komt dan ook langs het klooster van *Sergewski*, waarheen de *Russen* uit alle standen dikwerf bedevaarten doen. De pelgrims gaan er te voet heen, met eenige vrienden, die den weg korten en opvrolijken; er aangekomen volbrengen zij hunne geloften; een goed *souper* volgt op de gebeden, en de zoogenaamde vrome bedevaart eindigt meestal in eene luidruchtige drinkpartij.

Het klooster-zelf levert weinig belangrijks op, dan eenige marmeren grafsteenen; want het is mode zich dáár te doen begraven.

Gaat men per stoomboot van *St. Petersburg* naar *Peterhoff*, dan klieft men de wateren van den zeeboezem; de vaart wordt verlevendigd door talrijke visschers-vaartuigen, die in gedurige beweging zijn, en het oog rust met genoegen op de groenende oevers, en het sterke *Kroonstad*, en de *Russische* vloot.

Sommige vaderlandlievende *Russen* verheffen *Peterhoff* zelfs boven *Versailles;* maar het paleis van LODEWIJK XIV behoeft eene vergelijking niet te schroomen. Intusschen hebben het park en het paleis van *Peterhoff* het voordeel der ligging; want men ziet er de schoone golf, wier wateren in de verte met de blaauwe nevelen zamenvloeijen, terwijl de meeuwen met hare groote witte vleugelen de golven scheren, en ontelbare schepen elkander kruisen. Dat panorama is met regt éénig te noemen.

De lusthuizen in den omtrek van *Peterhoff* verschillen zeer van de ligte, luchtige gebouwtjes op de eilanden; de huizen zijn er van steen, en wèlberekend om de hevige zeewinden te verduren.

Nabij *Peterhoff* beginnen de kale, maar pittoresque rotsen van *Finland* zich te verheffen, en in *Peterhoff*-zelf ziet men reeds eenige *Finlandsche* vrouwen, wier bevallige, veelkleurige kleeding allergunstigst afsteekt bij de leelijke rokken van dierenhuiden en de vilten laarzen, die de *Russische* boerinnen gewoon zijn te dragen.

Wil een reiziger de groote granietrotsen in hare volle woestheid aanschouwen, dan moet hij twintig à dertig wersten voorbij *Peterhoff* gaan; maar men kan er ook reeds een voorsmaak van krijgen door een uitstapje te doen naar de *Pergola.*

De *Pergola* zijn drie dorpen. In het eerste staan de huizen regelmatig naast elkander, gelijk in alle *Russische* dorpen; het is met heuvels omringd en spiegelt zich in aardige vijvers. Dáár huurt men een van die *Finlandsche* paardjens, welke niet veel grooter dan ezels zijn; of, geen ruiter zijnde, neemt men er eene *téléga.* Zulk eene *téléga* bestaat uit slecht bevestigde planken voor zitplaats en leuning. Zonder iets dat naar riemen of veêren gelijkt, zijn die op wielen bevestigd, en een klein paard is er voorgespannen.

Gij moet uw evenwigt goed kunnen bewaren als gij gebruik maakt van zulk een voertuig; maar, zoo goed en zoo kwaad als het gaan wil, komt ge toch eindelijk in het tweede dorp aan. Dáár is de omtrek reeds veel bergachtiger, en ligt het uitgestrekte, fraaije landgoed van SCHUWALOFF. Men kan er van eene hoogte, die den hoogdravenden naam van *Parnassus* draagt, een uitzigt genieten, fraai genoeg om de ongemakken van de *téléga* uit het geheugen te wisschen.

Zijt gij er misschien op gesteld kersen te eten die in stookkassen zijn gerijpt, dan kunt ge u dat genot hier tegen grof geld verschaffen; maar haast u vervolgens om naar het laatste dorp te komen, dat boven de twee andere dorpen verreweg de kroon spant.

Daar zijn geene regelmatige straten meer, en belommerde parken: wat men er vindt is woest en naakt; het zijn eenige huizen van *Finlanders* op hooge heuvelen, door diepe kloven van elkander gescheiden; moerassen en meeren; een armelijke, lijdende plantengroei; boeren en boerinnen met bijkans wit hair; in één woord: het is iets wilds en droevigs, dat schokt en diep in 't gemoed grijpt.

Een avond in dat oord, een der meest woeste oorden van onze globe, doorgebragt, als geen enkel geluid de stilte breekt, en de dalende zon haar schijnsel terugtrekt van de oppervlakte der meeren en van de toppen der bergen, kan niet missen diepe en levendige herinneringen na te laten.

Men keert terug te paard of in de *téléga*, zoo als men gekomen is; want in geen land ter wereld gaat men minder te voet dan in *Rusland*. De huurkoetsiers hebben er geen vast tarief, en men moet dus vooraf over den prijs met hen onderhandelen en overeenkomen, om niet in een enkelen rid te worden geruïneerd. Men spreekt van hunne schranderheid; zij brengen hunne vrachten ook doorgaans te regt, en dat is zeker iets goeds; maar wee toch wanneer men niet zorgt dat zij den naam goed verstaan van het huis waar men heen wil. — In *Rusland* hebben de huizen geene nommers, gelijk bij ons; maar men onderscheidt ze door de namen der bewoners.

Daar de huurkoetsiers post mogen vatten waar zij goedvinden, kan men, roijaal met betalen zijnde, alligt er een zien post vatten vóór zijne deur; en als men dan bij voorkeur van zijne diensten gebruik maakt, is het even zoo gemakkelijk als of men er eigen rijtuig op nahield.

Des winters betaalt men voor een gewonen rid met eene slede omstreeks zoo veel als vijf-en-twintig cents, en vermits men er het snelst meê voortkomt en het minst lang aan de koude is blootgesteld, bedient zich bijkans elk er van.

De *Russen* zijn over 't algemeen ook groote liefhebbers van spelevaarten en wedstrijden op het water. De Prinsen moedigen die wedstrijden door hun bijzijn aan, en loven er prijzen

voor uit. In 1850 behoorde een der overwinnaars aan de *Zwarte Zee* te huis. Hij was door den *Oceaan* en de *Oostzee* naar *St. Petersburg* gestevend, alleen om op de *Newa* naar den prijs te dingen.

De rivier en de golf zijn beroemd om hare vischrijkheid, en te *St. Petersburg* vindt men, even als bij ons in vroeger tijd te *Schoonhoven* en elders, op alle tafels verschen zalm. *Schoonhoven* noemende denken wij aan de uitgestrektheid van de *Russische* hoofdstad, die met hare vier maal honderd duizend inwoners bijna zoo groot is als *Parijs*, en in eene van wier breede, regte straten het kleine *Lek*-stadje wel zou kunnen walsen.

De *Petersburgsche* visschers wonen op de golf of op de rivier in houten loodsjes, waarheen de liefhebber zich begeeft, die zeker wil zijn van de verschheid van zijn maal, en de waaghals die zijn visch bij den schep wil koopen. Voor zulk een slag of schep van 't net betaalt men van één tot zes gulden, naar mate de plek minder of meer vischrijk is. De prijs wordt betaald, het net uitgeworpen en opgehaald, en wat er dan in is behoort den kooper; 't zij er maar één enkel vischje in zit, of dat de waarde van de vangst die van den prijs tien- of meermalen overtreft. Deze wijze van koopen is een niet onaardig spel; waarin de gelukkige soms veel kan winnen; maar ook de niet gelukkige wel eens de maaltijden waarop hij gerekend had, totaal verspeelt.

In den zomer is er veel visch, maar in den winter vooral worden de markten met visschen als overstroomd, die dan echter bevroren zijn. Doch in den winter is te *St. Petersbuɹg* schier niets te krijgen dat *niet* bevroren is. De huishoudsters en keukenmaagden kunnen zich dan voor acht dagen van levensmiddelen voorzien, veel beterkoop dan in de warme dagen, en hebben volstrekt niet te vreezen dat het gekochte bederven zal. In den winter is 't er dus, hoewel de brandstoffen dan duurder zijn, veel goedkooper te leven dan des zomers. De brand is er duur, maar de wijze van verwarming is uitmuntend. Men stookt in groote kagchels, die vast in den muur staan; in elke gewone kamer is er een; in groote vertrekken zijn er twee of meer. Gedurende de strenge vorst worden die kagchels twee maal daags opgestookt en dan goed gesloten, waardoor men eene vaste temperatuur bekomt van 18 á 20 graden. Als de thermometer buiten tot

20 of 25 graden onder nul is gedaald, heeft men alzoo een verschil van temperatuur van 40 of meer graden tusschen de huiskamer en de straat.

Het is welligt aan die groote tegenstellingen, en aan de brandende hitte van den zomer tegenover de vinnige koude van den winter toe te schrijven, dat het *Russisch* karakter doorgaans grillig en zonderling is; heden opgewonden en bruisend, morgen laauw en onverschillig.

In *Rusland* heeft men noch lente, noch herfst; noordpoolskoude en keerkringshitte grenzen er naauw aan elkander; niets is er gematigd: noch de dingen, noch de menschen. De laatsten gelijken wel eenigzins naar de vruchten uit eene trekkast. Die vruchten zijn veelal even aangenaam voor het oog; maar in geur en smaak evenaren zij zelden het fruit dat gegroeid en gerijpt is onder den gunstigen invloed van lucht en licht in de open, vrije Natuur.

WAT HET OORLOGEN KOST?

Volgens de *Revue Brittanique* van April 1854 hebben een zevental oorlogen aan *Engeland* gekost, als volgt:

De Omwentelings-oorlog van 1688, in negen jaren.	36	millioen	P. St.
De *Spaansche* Successie-oorlog van 1702, in elf jaren.	$62\frac{1}{2}$	»	»
De *Oostenrijksche* Successie-oorlog van 1739, in negen jaren.	54	»	»
De Zevenjarige oorlog van 1756, in zeven jaren.	112	»	»
De *Amerikaansche* oorlog van 1775, in acht jaren.	136	»	»
De oorlog der *Fransche* Omwenteling van 1793, in negen jaren.	464	»	»
De oorlog van 1803 tegen NAPOLEON, in twaalf jaren.	1159	»	»

Te zamen $2023\frac{1}{2}$ millioen P. St.; in *Nederlandsch* geld omstreeks: 24,282 millioen gulden!!

MENGELWERK.

NEDERLANDS OPSTAND TEGEN SPANJE

DOOR EEN *FRANSCHMAN* BESCHOUWD.

Men heeft zich dikwerf, en dat niet ten onregte, over de wijze beklaagd, waarop uitheemsche Schrijvers, even onkundig dikwijls als vermetel in hunne oordeelvelling, de Geschiedenis, zeden, en gebruiken van *Nederland* beschouwden. Des te merkwaardiger is dus ook het verschijnsel, zich een vreemdeling te zien opdoen, die met even veel scherpzinnigheid als belangstelling deze of gene belangrijke reeks van gebeurtenissen uit 's Lands Geschiedenis weet op te vatten en in 't licht te plaatsen. Zoo was in eene groote mate het geval met den *Franschen* geleerde QUINET, die vóór eenige weken in een veelgelezen *Fransch* Maandwerk (*) de geschiedenis van onzen opstand tegen *Spanje* behandelde. Door de jongste Staats-wisselingen uit zijn vaderland als balling verdreven, en zijne woonplaats in de *Zuidelijke Nederlanden* vestigend, vond hij spoedig daarin als van zelf aanleiding om zich met de ontwikkelings-geschiedenis van zijn nieuw woonland bezig te houden, en koos daartoe het belangrijkste tijdvak uit die Geschiedenis, dat van den opstand der *Nederlanden* tegen *Spanje*, door de vrijwording van een groot deel hunner van het *Spaansche* juk gevolgd. De veelal treffende waarheid zijner beschouwingen daaromtrent maakt hem niet alleen de aandacht onzer landgenooten in hooge mate waardig, maar kan nog daarenboven zelfs veel bijdragen om hen tot eene juiste opvatting en beoordeeling van dat tijdvak te brengen. De grenzen aan het Mengelwerk in dit Tijdschrift voorgeschreven, laten natuurlijk niet de geheele overname zijner vrij lijvige aanteekeningen toe; wij konden echter niet nalaten in een kort overzigt de hoofd-

---

(*) *Revue des deux Mondes.*

punten zijner belangwekkende redeneering aan onze lezers voor te stellen en aan hunne ernstige overweging aan te bevelen.

I.

Te vergeefs zocht *Spanjes* Koning, als *Nederlandsche* Graaf FILIPS III, zijnen *Nederlandschen* onderdanen bij herhaling op te dringen, dat hij, door zijne Kerkelijke inquisitie en plakkaten bij hen in te voeren, niets veranderde aan hetgeen reeds zijn vader Keizer KAREL V onder hen gedaan had; de openbare meening bevroedde weldra, dat de invoering der besluiten van de *Trentsche* Kerkvergadering niets anders was, dan eene eerste maar vaste schrede op den weg der dienstbaarheid in zaken van Kerk en Staat beide. Dáárin lag de hoofdoorzaak van den afschrik, die de *Nederlanden* eensklaps voor FILIPS' besluiten aangreep, en te krachtiger was naar mate hij op onzekerder voorstellingen berustte. Gelijk de kudde, die ter slagtplaats gevoerd wordt, zich door een donker voorgevoel van het aanstaande doodsuur bevangen voelt, zoo weigerde ook het volk, zonder zich bepaalde rekenschap te kunnen geven van zijne plotselinge angsten, den nieuwen weg in te slaan, door den Koning geopend, en waarop deze vast besloten was het, 't kostte wat het wilde, te brengen.

Tegenover dien algemeenen, dagelijks klimmenden weerzin des volks van de *Spaansche* maatregelen, moest de onmagt des *Spaanschen* bestuurs hier te Lande, door den Kardinaal VAN GRANVELLE vertegenwoordigd, dagelijks meer blijken. Niet dat de Kardinaal geen meester in de regeerkunst, geen uiterst geslepen Staatsman was, maar de middelen en wegen, hem door zijn fijne maar verouderde staatkunst voorgeschreven, waren weinig geschikt om hem in de geheel nieuwe omstandigheden, waarin land en volk verkeerden, te helpen en te leiden: op een vreedzamen en gewonen staat van zaken berekend, moesten zij te kort schieten waar het een staat van gisting en omwenteling gold, en tot dezen zou de loop van zaken maar al te ras voeren, ja, werd hij van nature geleid. Door het onmetelijk verschil tusschen het doel dat de Kardinaal zich voorstelde, en de middelen die hij daartoe aanwendde, maakte hij de regering die hij vertegenwoordigde, belagchelijk in plaats van sterk. Hij wilde groote en gewig-

tige, maar voor het volk hoogst onaangename en hatelijke veranderingen, en had zich, in zijne geslepenheid als staatsman, ten onregte in 't hoofd gezet, dat de listen, de kleine berekeningen, de gewone treken en slimheden der staatkunde voldoende waren om een krachtig en heftig volk, dat zich in zijne teêrste belangen bedreigd zag, te bedwingen, en meester te blijven; hij zag niet in, dat de hartstogtelijke opgewektheid der menigte al de fijnheden van zijn staatsbeleid te krachtig was, en dat de zoete wijze waarmede hij ze om den tuin zocht te leiden, haar des te meer moest ergeren en vertoornen, naar mate zij vleijender zocht te bedriegen.

Menschen die gewoon zijn zich van kleine listen te bedienen, worden bijna altijd het slagtoffer, wanneer er gewigtige oogenblikken van kloeke en dadelijke beslissing komen. Zij zijn met het fijne weefsel hunner berekeningen zoo vervuld, dat zij niet bemerken hoe geheel het volk de oogen als geopend houdt, en als toeschouwer tegenwoordig is bij hunne bedriegelijke maatregelen. Zoo was het ook met GRANVELLE. Iedereen zag hem de fijne draden zijner webbe over den *Nederlandschen* Staat uitspannen, en hij-zelf bemerkte niet dat men hem in 't oog had. Toen dus ook het oogenblik kwam, waarop hij zijn weefsel meende gereed te hebben, vond hij zich plotseling door den glimlach verrast zijner gewaande slagtoffers. Het regende schimpschriften en paskwillen tegen den armen Kardinaal. Het volk vervolgde hem op de straten met schimpdichten en liedjes (*). De adel stak zijne lakeijen in eene kleedij, die niets dan spot en smaad tegen hem ten toon spreidde. Hij beklaagde zich te *Madrid*, en erkende zich daardoor als overwonnen.

De *Spaansche* Regering moest hem laten varen, en riep hem terug. Zij zag echter daardoor zich tevens gedrongen met geweld te beproeven, wat hij te vergeefs met overleg en slimheid gewild had. Eene regering die zich eerst, gelijk hier door GRANVELLE, belagchelijk heeft gemaakt, moet onvermijdelijk wreed en bloeddorstig worden, daar zij zich overtuigd houdt, dat slechts stroomen vergoten bloeds haar het verloren ontzag terug kunnen geven. De Hertog VAN ALVA moest de

(*) Een aantal van dezen vindt men verzameld in de *Nederlandsche Geschiedzangen*, te *Amsterdam*, bij FREDERIK MULLER. 1852.

plaats des Kardinaals komen innemen, en met zijne meêdoogenlooze hardheid herwinnen wat gene door zijne misplaatste arglistigheid verloren had.

Eene tijdruimte van twee jaren echter scheidde den een van den ander. Deze werd ingenomen door de Regentes des Lands, MARGARETHA *van Parma*, die, na GRANVELLES vertrek aan zich-zelve overgelaten, begreep, dat het beste wat zij doen kon was tijd te winnen; eene staatkunde, waartoe zij, met hare *Italiaansche* vorming, ook het best berekend was. Zij zocht door een geveinsd betoon van vertrouwen hen te winnen, van wie zij alles te vreezen had; beloofde te *Brussel* wat zij zeker was, dat men te *Madrid* zou weigeren; zocht de hoofden des volks, door de waardigheden waarmede zij hun beschonk, te binden en voor de zaak des volks te doen verloren gaan; schikte zich naar de openbare meening, waar die GRANVELLE verwierp, terwijl zij hem toch zoo veel mogelijk zocht na te volgen, en stemde, eindelijk, in alles toe zonder ooit iets te verleenen. Het is een merkwaardig schouwspel, hare leenige vrouwenhand den teugel, waarmede zij de opkomende omwenteling moest tegenhouden, nu eens te zien vieren, dan weder aantrekken, terwijl zij er slechts op uit is, met haar te spelen tot het oogenblik komt, waarop zij haar wèlgekneveld aan haren opvolger ter straffe kan overleveren.

Drie mannen waren het vooral op wie de volkspartij al haar vertrouwen gesteld had, en in wie zij haren steun zocht: de Graven *van Egmont* en *Hoorne*, en de Prins *van Oranje*. Meer dan ééns hadden zij de Regentes en het *Spaansche* regeringsstelsel in hunne magt, maar zij aarzelden van het eerste oogenblik gebruik te maken, hun door de fortuin geschonken. De oorzaak lag daarin, dat eene staatkundige vrijwording den gezigtskring der beide eersten verre overschreed, indien zij van den val van het Katholicisme vergezeld moest gaan. Eene dergelijke voorstelling was voor hun bekrompener brein niet geschikt. Het toeval slechts had hen op den voorgrond geplaatst bij eene omwenteling, die zij noch begeerden noch overzagen. Dit was zoo zeer het geval, dat zij, reeds na het schavot beklommen te hebben, nog twijfelden of de Koning inderdaad hunnen dood zou eischen.

Wat den Prins *van Oranje* betreft, deze zocht evenzeer tijd te winnen ten voordeele der omwenteling, als MARGARETHA

dat voor het *Spaansche* dwangbewind zocht te doen. Hij wist nog niet of het eene voorbijgaande ontroering des volks of de eerste aannadering van een nieuw tijdvak in diens geschiedenis was, en hij wilde de omwenteling eerst laten opgroeijen vóór hij er zich onherroepelijk aan verbond. Van daar dat hij aan de eene zijde zijn ridderlijken broeder LODEWIJK magtigt in *Duitschland* soldaten aan te werven, terwijl hij aan de andere in *Antwerpen* het zegevierende volk beteugelt en het te *Brussel* belet den drempel van 't paleis te overschrijden. Hij staat ten zelfden tijde BREDERODE en MARGARETHA voor, en laat de gelegenheid ter overwinning voorbijgaan. — Wat anders echter blijkt uit dit alles, dan dat het licht nog niet is opgegaan in den geest des Prinsen *van Oranje?* Hij twijfelt en overlegt: hoe zou hij op het eerste oogenblik de omwenteling beheerschen, die hem als verrast heeft? Het moet licht worden in zijn verstand; en de tijd die noodig is om hem dat licht te verschaffen, gaat natuurlijk voor den strijd verloren. Hij is nog Roomsch naar de daad, namelijk zonder eenig vast geloof, is hij uiterlijk nog aan de voorschriften getrouw van leerstellingen, die hem niet meer bezielen, en gelijk de Luthersche *Duitsche* Vorsten is hij ook 't Calvinisme ongenegen, en dit ware reeds genoeg hem ongeschikt te maken om aan het hoofd eener Calvinistische beweging te staan. Men heeft dikwijls ten onregte door eene oversluwe en diepe berekening willen verklaren, wat grootendeels slechts het gevolg zijner toenmalige geestgesteldheid was. Het is niet genoeg een groot man te zijn; het oogenblik moet tevens daar wezen voor den held om zijne roeping te zien en te begrijpen. De voortdurende aarzeling en onzekerheid, die zich in dezen tijd bij WILLEM *van Oranje* aan de natuurlijke omzigtigheid van zijn karakter paren, brengen hem in dit gedeelte van zijn leven tot een voortdurenden strijd met zich-zelven, waarbij zijne werkkracht als verlamd blijft; zijn roem is echter, dat hij, na in den aanvang te zijn achtergebleven bij het instinct en besef des volks, zich later zoo goed gewroken heeft, ĕn hen die hem waren vooruitgeschreden, op zijne beurt is voorgegaan.

De omwenteling, die te vergeefs zich thans op de drie hoofdedelen zocht te steunen, ging van een groot aantal jongere en lagere edelen uit, die zich eerst te *Spa*, later te *Breda*

vereenigden. In de laatstgenoemde stad teekenden zij het dusgenoemde *Compromis*, dat eene ware oorlogsverklaring genoemd mag worden en de eerste kreet der omwenteling is; het dagteekent van den 5den April 1566, en omtrent anderhalf jaar later, in Augustus 1567, trok de Hertog VAN ALVA aan het hoofd zijner legerbenden *Brussel* binnen. Wèlbesteed hadden deze zeventien maanden van tusschentijd de worsteling met *Spanje* misschien eene halve eeuw kunnen bekorten. Men gelooft te dikwijls dat groote mannen geen oefenings- en ontwikkelings-perk noodig hebben, en terstond geheel gevormd op het gebied der Geschiedenis treden. Niets daarentegen is leerrijker dan de nasporing en overweging hunner eerste fouten, vóór zij hunne vlugt nog genomen hebben; men bespeurt dan des te beter door welke groote daden zij hun vroeger verzuim herstellen. En zoo is het ook met WILLEM *van Oranje* het geval.

II.

Na een vierjarig verblijf van ALVA in de *Nederlanden*, met den aanvang van het jaar 1572, scheen het volksleven daar zoo geheel uitgedoofd en ten onder gebragt, de beteugeling dezer gewesten zoo voldongen, dat de Hertog zich gereed maakte hen te verlaten, ten einde in *Spanje* op zijne lauweren te rusten. Hij had zich te *Antwerpen*, op 't kasteel, een standbeeld doen oprigten, en schreef, in elken zijner brieven, naar *Spanje*, dat zijne opvolgers nu rustig zouden kunnen gebruik maken van hetgeen hij bewerkt had.

Het verdere beloop der Geschiedenis echter is als gemaakt ter onderwijzing van hen die voor de regtvaardigheid lijden; het leert wat er wettigs en heiligs in de hoop en het vertrouwen der onderdrukten is: geene volkszaak toch, die meer verloren scheen dan die der *Nederlanders*. Van binnen: stilte, afmatting, schrik en angst, met de wreede ervaring der door ORANJE in 1568 te vergeefs beproefde poging tot bevrijding; geheel het Land verstomd op den hulpkreet der ballingen, die zich te vergeefs tot hunne landgenooten wendden; de onbetwiste magt van den sterke en de daaruit reeds voortgevloeide afhankelijkheid van geest — van buiten het onmetelijke *Spaansche* Rijk, waarin de zon niet onderging, met al de zwaarte zijner beide werelden op het kleine hoekje gronds drukkende,

dat van een aantal zijner beste inwoners beroofd of verlaten was — van waar kon men hulp erlangen? Zelfs de ballingen hoopten niet meer.

De hulp kwam van waar het onmogelijk scheen haar te verwachten. Koningin ELISABETH van *Engeland* had uit hare havens eenige scheepjes met *Nederlanders* geweerd, die daar eene toevlugt waren komen zoeken. Twee-honderd-vijftig Watergeuzen — gelijk zij genoemd werden — onder bevel van den woesten Graaf WILLEM VAN DER MARK, gingen alzoo gedwongen onder zeil. Door een storm naar den mond der *Maas* gevoerd, maken zij zich op het onverwachtst meester van *den Briel.* Zoo heeft de omwenteling plotseling vasten grond gewonnen. Op het eerste vernemen van dit heugelijke nieuws kon ORANJE moeijelijk eene opwelling van onrust en bitterheid bedwingen; nog eenmaal was de uitbarsting van den opstand zijne berekende overleggingen vóór geweest; zijne onzekerheid echter duurde slechts kort. Vijf dagen na *den Briel* viel *Vlissingen* in handen der zijnen, en werd twee dagen later door den overgang van *Rotterdam* gevolgd. Thans bleef er niet meer te twijfelen, het was geene roekelooze poging meer van eenige tot wanhoop gebragte lieden; het was de opstand van een volk, dat zijn hoofdman verwachtte.

Thans bleef die hoofdman dan ook niet langer achter. ORANJE verzamelt in der haast een leger, terwijl — zulk een gevoel van orde en regel heerscht er in deze gewesten — de Algemeene Staten des Lands reeds in de eerste maanden van den opstand — in Julij — te *Dordrecht* vergaderen, onder de leiding van ORANJES ijverigen vertrouwde, MARNIX *van St. Aldegonde.* Men heeft die vergadering niet ten onregte de *Trentsche* vergadering der vrijheid genoemd. MARNIX deed er, in ORANJES naam, den eed van getrouwheid, als Stadhouder van *Holland* en *Zeeland*, gelijk hij dat in den *Spaanschen* tijd geweest was, en als Opperhoofd der geheele krijgsmagt, onder het oog en bestier der Vergadering.

De Prins *van Oranje* had die benoeming niet afgewacht, om zich in beweging te stellen; reeds den 8sten Julij was hij, aan het hoofd van omstreeks 1000 ruiters, over den *Rijn* gegaan; zes weken later had zich het gros zijner troepen, ten getale van 16,500 man, bij hem gevoegd. Hij zocht daarmede *Bergen* (in *Henegouwen*) te ontzetten, dat door ALVA belegerd werd. Zijn toeleg

mislukte. Uit *Braband* verdreven, dankte hij zijne troepen in *Gelderland* af, en besloot nu, gelijk hij zijn broeder JAN schreef: »zich in *Holland* en *Zeeland* te houden, en daar, des noods, zijn graf te zoeken". In beide ORANJES veldtogten, den vroegeren van 1568 en dezen van 1572, heeft de krijgsheld in hem op den staatsman de zege behaald, en de staatsman op het berekenende krijgshoofd. Het edel vertrouwen, dat hij in zijne goede zaak en de waardigheid des verdrukten volks stelde, en hem tot tweemalen toe de *Spanjaards* in het open veld en te midden van hun grondgebied deed aantasten, dat vertrouwen was 't gevoel van een krijgsheld. Na dezen liet zich de staatsman zien, die zijn steun in *Frankrijk* zocht, doch zich door de omkeering van zaken met de Bloedbruiloft (24 Aug. 1572) wreed bedrogen zag. Maar nu ook besloot hij post te vatten op de eilanden en dijken van *Holland* en *Zeeland*, die het natuurlijk aangewezen terrein van den strijd waren. De Watergeuzen hadden hem aangetoond welk krijgsbeleid voor den *Nederlandschen* oorlog voegde, en hij was niet doof voor hunne stem. Onafscheidelijk verbond hij zijn lot aan dat der beide Hoofdgewesten des *Noordens*, en het is aan het krachtige gevoel van zijne eenheid met hen en met de zaak hunner godsdienstige zelfstandigheid en vrijheid, dat zij, zoo wel als het geheele *Noord-Nederland*, hun zelfbestaan als volk, hunne latere magt en grootheid hebben te danken.

III.

Vier en een half jaar na de overrompeling van *den Briel* door de Watergeuzen, in Nov. 1576, was te *Gent* de *Bevrediging* gesloten, die het Noorden van *Nederland* — helaas, voor slechts korte jaren! — aan het Zuiden verbinden zou. Eene grootsche toekomst, naar het scheen, ging over het, in uitgestrekteren zin, *Vereenigde Nederland* op. Weldra echter bleek het, dat niet het Zuiden in die toekomst deelen, alleen de Noordelijke Gewesten haar genieten zouden. De Zuidelijke vielen na weinig tijds *Spanje* weder toe.

FILIPS toch, die van zijne pogingen om het land met geweld weder in bezit te krijgen met schade was afgekomen, zocht, na den dood van ALVA's opvolger, Don LUIS DE REQUESENS, een Landvoogd voor de *Nederlanden* die weten

zou hen te verlokken en te begoochelen, gelijk hen ALVA had weten te kastijden en te folteren. Hij vestigde daartoe zijne keus op zijn natuurlijken broeder Don JAN *van Oostenrijk;* en zeker die keuze had niet gelukkiger kunnen zijn. Don JAN was de bevalligheid en minzaamheid zelf; hij vereenigde, in zijn nog jongen leeftijd, den krijgsroem, in den zeeslag bij *Lepante* door hem verworven, met de voordeelen hem door zijn gemoedsaard en beminnelijk uiterlijk gegeven; en wie weet waartoe hij dit Land, dat hij beheeren moest, had kunnen belezen, zoo hij niet een man als ORANJE, en een ander als MARNIX, tegen zich over had gehad. Dezen, niet misleid door den gunstigen schijn, welken Don JAN en diens bezending en schoone, van zijne zijde ook welgemeende, beloften aan eene verzoening met *Spanje* gaven, — dezen wisten althans een deel des volks den geregten weêrzin in te boezemen, waarmede zij elke toenadering tot den *Spaanschen* Vorst en zijne magt beschouwden, en dien ook de beide Noordelijke Gewesten te allen tijde van nature met hen deelden.

In Mei 1577 werden er te *Geertruidenberg* vredes-onderhandelingen gevoerd, waaraan van de eene zijde verschillende Staatshoofden der Katholieke partij, door eenige godgeleerden bijgestaan, deelnamen, van de andere zijde ORANJE, MARNIX, VAN DER MIJLE, en eenige anderen. Het valt moeijelijk zich leeniger, minzamer houding te denken dan de *Spaansche* en Katholieke afgevaardigden bij die gelegenheid aannamen. Zij hielden zich als vreesden zij den oorlog. Van de zijde der *Noord-Nederlandsche* Hervormden, daarentegen, was de toon fier, strikt, en kort. »Den oorlog!" — vroeg ORANJE — »wat vreest gij den oorlog? Wij zijn slechts een handvol magtelooze menschen tegenover *Spanje.* Gij lieden zijt vijftien Gewesten tegenover twee. Wat woudt gij dan te vreezen hebben?"

Het groote woord intusschen moest worden uitgesproken; het gold namelijk den opstand te smoren onder de meerderheid der stemmen. De Heer VAN GROBBENDONK, KASPER SCHETZ, nam op zich het te uiten. »Belooft gij" — vroeg hij aan den Prins *van Oranje* — »u te onderwerpen aan hetgeen de Algemeene Staten bepalen zullen? ORANJE, die wel wist welk gevaar daar achter school, antwoordde, als aarzelde hij

zoo spoedig daaromtrent te beslissen: »Ik weet het niet; hunne bepaling zou zoo kunnen zijn, dat wij — *Holland* en *Zeeland* — haar aannamen, maar ook zoo dat wij dat niet deden." GROBBENDONK bleef aandringen, en vroeg: »Gij zoudt u dus aan de beslissing der Staten in niets onderwerpen willen wat uwe Godsdienst raakt?" — »Gewis niet" — antwoordde ORANJE, en daarmede was het groote punt beslist; — »want, om de waarheid te zeggen" — dus ging hij voort — »wij weten dat gij lieden ons zoudt willen uitroeijen, en wij willen niet uitgeroeid worden." — »Maar niemand wil dat!" — zoo vatte nu de *Spaansch*gezinde Hertog *van Aerschot* het woord. — »Zeer zeker wilt gij het!" — hernam de schrandere Zwijger. Toen kwam de beurt aan de geleerde Heeren onder de Afgevaardigden. Zoo min echter als de staatslieden, wisten zij zich genoegzaam te bedwingen, en gaven daardoor de bijoogmerken hunner partij bloot. Dr. GAIL ging zoo ver van te beweren, dat de Algemeene Staten, die de gewetensvrijheid hadden afgekondigd, haar ook weder herroepen konden. MARNIX *van St. Aldegonde* antwoordde, dat het hier een eed en geene wet gold; hij stelde het zedelijk beginsel der vraag vast, en weigerde als regters hen te erkennen, die den hartstogtelijken grond van hun gemoed hadden blootgelegd. Zou de gewetensvrijheid, die ten koste van het dierste bloed gewonnen was, op nieuw op het spel gezet worden, terwijl iedereen zien kon dat de steenen geheel vervalscht waren? — Daarmede was de onderhandeling afgebroken, maar — de vrijheid gered. En wat was de verborgen kracht dier menschen, om zich aan de lagen hun gelegd te onttrekken, en te behouden wat zij zoo zuur verworven hadden? — Hun drijfveer was eenvoudig; zij was de eerbied voor hunne goede zaak, die hen behoedde op nieuw argeloos prijs te geven wat hun op zoo veel bloed en tranen was te staan gekomen. Het was het onverzettelijke voornemen, de werkelijkheid niet aan eene schaduw, het wezen niet aan den schijn, de vrijheid aan geen ijdelen naam op te offeren. Wat zij met heldenmoed verworven hadden, waren zij kloek genoeg voor geene schijnbeloften op te offeren. Op al de listige voorstellingen hunner tegenpartij antwoordden zij krachtiglijk: *ik zal handhaven.* Dat was hunne leus als die van ORANJE. Zij wilden, naar zijne treffende uitdrukking, niet uitgeroeid worden.

Er was nog eene andere reden die hen zoo standvastig maakte: zij hadden een vast punt waarvan zij niet afweken; eene poolster die zij onwrikbaar in het oog hielden — dat was hunne Godsdienst. Alle vraagstukken werden alleen in háár licht beschouwd; alles was eene godsdienstvraag voor hen, en het was vooral MARNIX die hen daarin voorging.

»Ik heb mij dikwijls afgevraagd" — zoo schrijft hier QUINET — »waarom het, in onze dagen van vergevorderde beschaving en ontwikkeling, vaak zoo gemakkelijk is, eene vergadering om den tuin te leiden en te bedriegen, en ik zie daarvoor geene andere reden, dan de plompheid der begrippen, waardoor zich de meeste menschen hedendaags laten leiden; begrippen, die zoo grof van aard zijn, dat zij alle edele eigenschappen doen verbasteren en ontaarden. De geesten en gemoederen kruipen als langs den grond. Wat is er dan vreemds in, wanneer zij eene prooi der klemmen worden, die men hun daar gelegd heeft? — De Geschiedenis heeft een afkeer van hen die zich bedriegen laten; zij stelt hen bijna met schuldigen gelijk, en handelt daarin niet geheel onbillijk. Zich te laten bedriegen is bijna altijd het blijk van een verkeerden aard; één graad van eerlijkheid en gaafheid meer aan uwe zijde, en gij waart niet bedrogen geworden. Een mensch die geheel in zijne goede zaak leeft, zich met haar vereenzelvigd heeft, ervaart tallooze geheime waarschuwingen. Eene soort van zedelijke gezondheid, aangeboren waarheidsmin, stelt hem den bedriegelijken aard van anderen in het heldere daglicht, zoo als er zelfstandigheden in de Natuur zijn, die, bij hare aanraking, het vergif doen kennen dat in andere besloten is."

IV.

Het beginsel van verdraagzaamheid jegens andersdenkenden, dat met de Hervorming in het leven was getreden, waarop die Hervorming hare regten grondde, werd door hare vijanden-zelven tegen haar aangewend. De toestand, namelijk, die er volgens hen uit voortspruiten moest, was deze: daar, waar het Katholicisme het sterkste is, zal het de Hervorming te niet doen; daar waar 't het zwakst is, moet de Hervorming 't, naar hare eigene beginselen van verdraagzaamheid, dulden en eerbiedigen, en daardoor tijd tot herstel geven.

Het Katholicisme behoudt zich voor: álles te herwinnen; het Protestantisme verbindt zich: álles te verdragen. — Ziedaar wat de *Roomsche* Kerk in de zestiende eeuw — en ook later vaak nog — verdraagzaamheid noemde. De *Nederlandsche* Hervormden echter waren er tegen op hunne hoede; zij stelden zich schrap tegen hunne vijanden en gaven hun strijd voor strijd terug.

Toen de vraag: of men den Godsdienstvrede met de Katholieken houden moest, aan de voornaamste hoofden der Hervormde partij gedaan werd, gaf MARNIX, in den naam der *Nederlandsche* Kerk, een antwoord, dat de meest menschelijke beginselen der achttiende eeuw waardig was: »Houdt uwe verbindtenissen met allen; het geweld kan niet voor het regt in de plaats treden. Eene valsche godsdienst af te schaffen is eene uitnemende zaak, zoo zij langs wettigen weg plaats grijpt." En toch is het zeker, dat dezelfde MARNIX toejuichte en medewerkte, toen de Staten van *Holland* de Katholieke eerdienst verboden. Eene dergelijke weêrspraak vindt hare verklaring in de volgende woorden des Prinsen *van Oranje* in zijne *Verdediging:* »De Algemeene Staten hebben, door de onbeschaamde en verraderlijke ondernemingen der vijanden onder ons, bemerkt, dat hun Staat in gevaar is ten onder te gaan, zoo zij de uitoefening van de Roomsche eerdienst niet tegengaan. Het is niet redelijk, dat dergelijke lieden een voorregt genieten, waardoor zij bij magte zijn en beproefd hebben, het land den vijand in handen te spelen." Het lijdt geen twijfel, dat ORANJE zich aanvankelijk met de gewetensvrijheid heeft tevreden gesteld; zij was de leus en het vaandel waaronder hij was opgetreden en gestreden had; maar toen hij de *Spanjaards* zag opdagen nog met het bloed bevlekt in *Vlaanderens* beemden gestort, moest hij wel van de gedachten der Staten worden: dat hij die zich in de zestiende eeuw met de vrijheid van geweten tevreden stelde, zeer zeker onherstelbaar verloren was.

Tusschen twee onverzoenlijke Godsdiensten toch — gelijk het de Roomsche en de Hervormde in die eeuw waren — twee Godsdiensten, van welke de eene daarenboven van gisteren dagteekende, was er geen waarachtige vrede mogelijk, daar de eerste nooit hare pogingen tot herkrijging der verloren oppermagt kon opgeven, noch de tweede die om deze magt

te erlangen. Zij die niet verdrukken kan, wordt zelve verdrukt, en slechts dan is aan ware verdraagzaamheid te denken, wanneer eene van beiden althans de hoop om alles te herwinnen heeft opgegeven; dit nu heeft slechts dáár plaats, waar het onvruchtbare harer pogingen haar door eene heilzame ondervinding gebleken is, als wanneer zij zich er in schikt de andere naast haar te zien bestaan. Van daar dat de verdraagzaamheid, die in onze dagen een regeringsbeginsel geworden is, toenmaals slechts een wijsgeerig begrip, eene afgetrokken stelling was, die tot de vrome wenschen behoorde. Te vergeefs zocht men, afgemat van den strijd, vredes-verbonden in werking te brengen, waarbij weêrzijdsche verdraagzaamheid was vastgesteld. Na slechts weinige weken van proeftijd, en zelfs dan, wanneer vereeniging en verbroedering het meest wenschelijk schijnen moest, werd men elkander steeds vijandiger en gehater. Men kon niet waarachtig eerbiedigen wat men in den grond verafschuwde. De opregtheid van ieders geloof bragt een even opregten haat te weeg. Door hunne Kerken te willen vereenigen, hadden de *Nederlanders* der zestiende eeuw zich aan eene verzoeking tot gewelddadige maatregelen blootgesteld, aan welke zij onmogelijk weêrstand konden bieden. Weldra werden zij gewaar dat zij, door zich te vereenigen, zich met vijanden omringd hadden. De ware tegenpartij van iedere Godsdienst was de andere die naast en tegenover haar stond.

Zoodra de eene Godsdienst door de andere beheerscht werd, eischte zij gewetensvrijheid; naauwelijks had zij die verkregen of zij verlangde te heerschen: de Katholieke omdat zij dat gewoon was; de Protestantsche omdat zij geene zekerheid had dan wanneer zij regeerde; en geene van beiden stelde zich zelfs met een ongedeerd bestaan tevreden.

Het geweld alleen was in staat, in de *Zuid-Nederlandsche* Gewesten de kiem van het Protestantisme te doen verstikken, en het ware gemakkelijk aan te toonen, dat het Protestantisme overal waar 't de vijandelijke oude Kerk in vrijheid liet, weldra in oneer verloren ging. Men heeft *Engeland*, *Holland*, *Zwitserland*, *Duitschland* van onverdraagzaamheid beschuldigd. Ziet men dan niet, dat die onverdraagzaamheid wederzijds op den bodem van ieders gemoed lag? Gewetensvrijheid was het beloofde land der onmogelijkheid; ieder die 't voor

eene werkelijkheid hield, en er een bewind in vestigen wilde, ging oogenblikkelijk te gronde.

Men kan dus aan 't Protestantisme der zestiende eeuw zijne onverdraagzaamheid niet verwijten, zonder 't regt te ontkennen van zijn bestaan. Het ontnam het Katholicisme zijne wapenen, en moest slaan, gelijk het vroeger geslagen was: zoo alleen kon het den grondslag zijner Kerk in *Engeland*, *Zweden*, *Holland*, *Zwitserland*, en *Noord-Duitschland* leggen. Langs elken anderen weg had de Hervorming, weldra tot eene sekte-partij onder den vloek der Kerk bepaald, geen plaatsje op den aardbodem gevonden, waar zij in vrede bestaan of eene schuilplaats vinden kon. Ziedaar, wat de Staten van *Holland* en MARNIX begrepen. Te *Leiden* en bij de Unie van *Utrecht* stemden zij eenparig voor de afschaffing der oude eerdienst, en zoo gaven zij der nieuwe den tijd om zich vreedzaam te ontwikkelen en wortel te schieten.

Op die wijze dus wisten de *Nederlandsche* opstandelingen tegen *Spanje* alle de gevaarlijke lagen te ontwijken, hun door hunne tegenpartij gelegd, en men moet hun onbedriegelijk gezond verstand daarbij bewonderen. Wat men tegen hen mogt aanwenden, vleijende woorden, meerderheid van stemmen, het beginsel der gewetensvrijheid, nooit kon men hen verlokken om hunne goede zaak prijs te geven, of toe te stemmen dat zij hunne vrijheid slechts genomen hadden om die weder af te staan. Zij hielden zich meer aan het wezen dan aan de letter der dingen; zij beschouwden hunne zedelijke overwinning niet als eene proef die zij nemen moesten, maar als eene daad van geloof, een onherroepelijk, onvervreemdbaar werk Gods, dat zij geen regt hadden weder wankelbaar te maken. Zij bekommerden zich daarbij weinig om der letter ontrouw te worden, indien zij de waarheid slechts handhaafden, en gaven allen ijdelen woordenstrijd gaarne op, als zij in de zaak maar zegevierden. Zoodra het zeker was, dat de *Nederlandsche* Hervorming zich, onder het voorwendsel van gewetensvrijheid, niet door het Katholicisme zou laten uitroeijen, was de *Gentsche* Bevrediging in de harten gebroken; en de wederzijdsche afkeer verdubbelde, naar mate men meer de vereeniging gezocht had. Er was slechts dit verschil tusschen beider heftigheid, dat zij bij de Katholieken eene soort van oud eigendomsregt was, maar bij de Protestanten iets

nieuws en daardoor des te moeijelijker te verdragen. Ook waren 't de Katholieken, die het eerst het verafschuwde verdrag verbraken. Zij deden dat door de Unie van *Atrecht*, die hen van ORANJE afscheidde, om hen met PARMA, Don JANS schranderen opvolger, te verbinden. De *Waalsche* Gewesten, *Braband*, *Artois*, en *Henegouwen*, keerden daardoor in het Katholicisme en bij gevolg in den schoot der *Spaansche* Monarchie terug. Het eenige punt toch, dat hen aan de nieuwe orde van zaken had kunnen verbinden, was de Hervorming. Nu die band verbroken was, vervielen zij tot hun vroegeren staat van afhankelijkheid. Hun zelfstandig volksbestaan ging verloren, maar hunne Kerkelijke regtzinnigheid was gered. Men moet echter niet denken dat zij zich daardoor ongelukkiger voelden. Afhankelijkheid wordt zoet, wanneer alle maatschappelijke beginselen er toe leiden, en de Godsdienst haar aanprijst en kroont. Het volk leeft dan in zijne dienstbaarheid zoo al niet met wellust en weelde, dan toch zonder smart.

Zoodanig was de staat der *Zuid-Nederlandsche* Gewesten meer dan twee eeuwen lang; hunne maatschappij, een geruimen tijd door de besmetting van het nieuwe beginsel aangedaan, maar thans tot 's Konings geloof teruggekeerd, had haar juiste standpunt hernomen; zij had haar zwaartepunt hervonden in hare oude dienstbaarheid, en let zich daarin nu derdehalve eeuw te rusten.

Evenzeer ijlden van de andere zijde *Holland* en *Zeeland*, van alle banden der oude Kerk bevrijd, met gelijke beweging, de nieuwe orde van zaken te gemoet, en schudden hunne dienstbaarheid met even veel standvastigheid af, als de anderen lijdzaamheid aan den dag legden, om er onder te bukken. Zij offerden 24 jaren, in ellende, honger, ballingschap, en krijg, voor hunne goede zaak op; — zoo zoet is het voor een zedelijk beginsel te strijden. Wanneer eene omwenteling zich tot een stoffelijk voordeel bepaalt, is ieder steeds geneigd te wegen wat zij oplevert en wat zij kost; om haar te laten varen, zoodra de uitgaven de inkomsten overtreffen. Geheel anders echter is het wanneer er een zedelijk of godsdienstig beginsel bij ten grondslag ligt: dit is van eene oneindige waarde, die door geenerlei offer kan opgewogen worden; het valt niemand in, zijne eindige diensten met het oneindige te meten.

De *Nederlandsche* opstand tegen *Spanje* is gelukt, omdat er eene godsdienstige omkeering bij ten grondslag lag; omdat men van zijne aanvankelijke zege heeft weten gebruik te maken en zich ernstig te handhaven; omdat men zich den tijd heeft weten te verschaffen om zich te ontwikkelen eer men de tegenpartij vrijgaf; omdat men zich in de onmogelijkheid stelde verrast te worden; omdat men van geenerlei toenadering hooren wilde tot een beginsel dat onvereenigbaar met hem was; omdat men, eindelijk, door het Katholicisme af te weren, den kabel doorkapte waarmede men aan het *Spaansche* Rijk was gebonden. Al het overige vloeide daaruit van elf voort, en diezelfde opstand werd in de Zuidelijke Gewesten in zijne kiem gesmoord, omdat deze niets van dat alles gedaan hadden.

V.

Intusschen hadden de hoofden van den opstand herhaaldelijk naar ondersteuning omgezien bij de naburen. In 1575 was MARNIX naar ELISABETH van *Engeland* afgevaardigd om haren bijstand te vragen; op hare weigering wendde men zich naar *Duitschland*. De Aarts-Hertog van *Oostenrijk* had de landvoogdij aangenomen, die hij echter, onder ORANJES schrander beleid, slechts in naam uitoefende, maar waaruit men aanleiding nam om MARNIX, aan het hoofd van eenige Afgevaardigden, naar den Rijksdag te *Worms* te zenden, die daar in het voorjaar van 1578 vergaderd was. Hier hield hij die merkwaardige redevoering, in welker stoute taal zich de wording van een nieuwen en krachtigen Staat liet gevoelen, en die hij als in de tegenwoordigheid zijner hevigste vijanden, Don JAN, *Spanje* en *Rome*, die er allen hunne Afgevaardigden hadden, uitsprak. MARNIX bepaalde zich tot geene bede om bijstand; hij trad als beschuldiger, als aanklager op; hij bragt den Hertog van ALVA, REQUESENS, Don JAN, al de verschillende *Spaansche* Gezagvoerders op het tapijt. Het was als eene Staats-omwenteling die het woord voerde tegenover het midden-eeuwsch *Europa*. MARNIX schetste vervolgens het gevaar dat, naar hem, *Duitschland* zelf bedreigde zoo het den *Spaanschen* Koning in *Nederland* meester liet.

De hulp uit *Duitschland* erlangd bepaalde zich echter tot eenige troepen, onder den Keurvorst van den *Paltz*, van welke

men ten slotte meer last en verdriet dan voordeel had (*). Nu wendde men het oog naar *Frankrijk*, waar men, op aandrang van ORANJE en MARNIX, de Landvoogdij der *Nederlanden* aan den broeder des Konings, den Hertog van *Anjou*, opdroeg. MARNIX werd met de onderhandeling belast en kwam daartoe den 30sten Aug. 1580 te *Plessis* bij *Tours* aan; hij-zelf had de Grondwet gesteld, die de *Fransche* Prins niet de minste zwarigheid maakte te teekenen, al was zij, naar MARNIX' verstandige bedoeling en juiste uitdrukking, tot zijn »muilband" bestemd, en er op aangelegd hem in toom te houden. Inderdaad verkondigde zij een tot dus ver geheel nieuw Staatsregt. Het beginsel: dat ieder volk regt heeft 's Lands bestuur te veranderen, wierp alle stellingen van 't verleden omver, en in plaats der oude wettigheid en de overlevering van een Koninklijk geslacht en bloed, hoorde men er onverbloemd van eene natuurlijke wet, een natuurregt gewagen. MARNIX vergat daarbij slechts, naar het zeggen van DE GROOT, welk een zwak bolwerk voor de vrijheid eens volks de eed van een Prins is. Hij meende daarenboven, ten onregte, dat de Hertog althans verstandig genoeg zou zijn om zijn eigen belang gehoor te geven, en reeds daardoor gedrongen zich aan de voorwaarden te houden, waarop hem de Landvoogdij gegeven werd. Vier jaren later, bij de zoogenaamde *Fransche* furie te *Antwerpen*, bleek het hoe zeer hij zich daarin bedroog. Opgezet door de *Fransche* edellieden, die hem omringden en zich vernederd achtten zoo hun Vorst niet oppermagtig gebood, zocht hij de genoemde stad te overrompelen; — de niet gelukkige uitslag echter zijner dwaze onderneming is bekend. Zij had zeker dàt voordeel voor de *Nederlanden*, dat zij de Republiek, die hij ten onder wilde brengen, des te meer aanleiding tot zelfstandigheid gaf; had hij haar in eer en deugd en naar de redelijke voorschriften der overeenkomst blijven besturen, dan zou het geslacht der VALOIS misschien in de *Nederlanden* zijn blijven regeren, maar het Gemeenebest der Vereenigde Gewesten had dan moeijelijk een oorsprong genomen. Thans ziet men dit als door den nooddwang geboren worden, daar verschillende Vorsten van *Europa* geweigerd hadden zich zijner aan te trekken.

(*) Zie het spot-liedje, bij hun aftogt door het volk gezongen, in de *Nederl. Geschiedzangen*, D. II, bl. 241.

ANJOU stierf weinige maanden na zijn *Antwerpschen* misgreep; zijn dood werd eene maand later door dien van ORANJE gevolgd. Thans moest het, naar het scheen, met *Nederland* gedaan zijn. Alleen bij *Frankrijk*, meende MARNIX, ware nog weder hulp te vinden; aan een zelfstandig bestaan twijfelde hij — en wie toen niet met hem? — geheel en al. Zijn krachtig geloof reikte zoo ver niet; een nieuw bewijs, dat in den meest wanhopigen staat van zaken — en welke was dit meer dan die van *Nederland* in 1584? — menschelijke wijsheid en redenering niet volstaan. Op het oogenblik waarop redenering en wijsheid ten einde zijn en alles als verloren beschouwen, breekt er vaak een lichtstraal door, eene stofwolk gaat op: dat is de onverwachte nadering der zege! In zijn merkwaardig stuk aan de Staten des Lands, na ORANJES dood, door hem gerigt, wikt en weegt hij alles in de schaal der bedachtzame staatkunde; maar hij zag in zijne ontmoediging onder anderen één ding voorbij: dat WILLEM een zoon had nagelaten, die weldra het groote voorbeeld zijns vaders op de heilzaamste wijze zou navolgen.

Thans was die zoon nog te jong, en hij kon niet verhoeden, 't geen ware ORANJE wat langer blijven leven, welligt niet gebeurd ware, dat, namelijk, de sleutel der *Schelde*, het rijke en magtige *Antwerpen*, en daarmede het laatste punt in *Zuid-Nederland*, na een beleg van dertien maanden, voor *Nederland* verloren ging. MARNIX had alles gedaan wat in zijn vermogen was om de stad te behouden; maar deels door het bedreigde eigenbelang der ingezetenen, deels door de onverklaarbare werkeloosheid der *Hollandsche* vloot onder BLOIS VAN TRESLONG, hadden zijne ijverige pogingen geen invloed gehad. Ware ORANJE nog in leven geweest, dan zou de laatste misschien nog bij tijds hebben gehandeld; hij toch zou niet opgehouden hebben de Staten aan te sporen om de openbare meening op te wekken; de vloot ware dan eer gereed geweest en te goeder tijd gekomen; ORANJES volhardende wilskracht hadde haar geleid en hare hoofden bezield; zij zouden, tot elken prijs, PARMA belet hebben de brug te leggen die hem eindelijk de stad in handen speelde, of hadden zij 't niet kunnen beletten, dan hadden zij haar vernield. ORANJE echter was niet meer, zijn zoon was voor 't oogenblik nog op den achtergrond, en gewoon om gedreven te worden, wisten de Staten

thans niet te handelen. Aan hunne houding bleek het, hoe zeer ORANJE zich te regt beklaagd had over de zorgeloosheid, de onverschilligheid, die hij den *Hollanderen* steeds plagt te verwijten. Een moeijelijke en langdurige oorlog had de gemoederen aan zeker fatalisme gewend; door bij den dag te leven, was men geëindigd de zorg voor de overwinning aan den genius van den opstand als over te laten. Men kende niet meer de geestdrift der eerste jaren, men had eene soort van verhardheid gekregen, die aan het uiterste gevaar hardnekkig maar lijdelijk weêrstand bood. Ieder herhaalde het woord, dat men op een penning grifte: het lot gaat zijn eigen weg; *fata viam invenient.* Men sliep in, te midden van den storm.

De eenige man intusschen, die alles gedaan had wat hij kon om de veege stad te redden en te behouden, MARNIX, moest voor haar verlies en den wrevel der *Nederlanders* daarover boeten. Eerst tien jaren later werd hij in zijne eer hersteld. QUINET wacht zoo lang niet, maar geeft reeds bij deze gelegenheid van hem het volgende waardige beeld: »MARNIX was een dier menschen, die, om te handelen, niet noodig hebben te hopen. Altijd gereed, ook waar zij aan een goeden uitslag wanhopen, gaan en werken zij waar waarheid en regt hen roepen. Wanneer alles verloren is, kennen zij de ontmoediging der vertwijfeling niet, maar zoeken heul in de Godsdienst, waar anderen aan listen en lagen denken. Hunne staatkunde, die zeer wereldsch, verstandig, en beredeneerd is, wortelt desniettegenstaande in hooger zedelijken grond, en laat zich door geene menschelijke magt ter neder slaan. Het eigenaardige van MARNIX is, dat hij die zedelijke verheffing met den meest praktischen wereldzin paart, en het is mij als ware dat alles in de trekken van zijn aangezigt, zoo als ons dat in beeldtenis bewaard is, uitgedrukt. Een lang en krachtig gelaat, een breed en helder voorhoofd; onder zijne diep gebogen wenkbraauwen, groote zwarte oogen die stralen van licht, en waaruit te gelijk mannelijke ernst en een minzame glimlach spreken; forsche trekken; zware en golvende lokken; een mond tot spreken gereed, die zich onder een zwaren snorbaard verschuilt; een spitse kin in de plooijen van den breeden ringkraag gedoken: in alles eene vreemde tegenstelling van krachtige en verfijnde eigenschappen; vastheid en

bevalligheid, stoutheid en ingetogenheid, kloekheid en bescheidenheid. Men kan aarzelen tusschen een Staatsman of Kerkdienaar, een Wijsgeer of Dichter."

Tien jaren dan na het verlies van *Antwerpen* deden de Staten een penning slaan, die de schitterendste voldoening bevatte van den hoon MARNIX vroeger aangedaan: zij stelden den Koning van *Spanje* voor aan een inwoner der *Nederlanden* den olijftak des vredes aanbiedende, terwijl een moordenaar dien van achteren doorsteekt; het onderschrift luidde: hij biedt den vrede aan en ziedaar wat hij doet. Die penning werd gemaakt na den moord-aanslag van RÉNICHON op MAURITS en na diens bekentenis, dat er nog andere moordenaars omgekocht waren om MARNIX, BARNEVELDT, en FREDERIK HENDRIK, MAURITS' tienjarigen broeder, te dooden. De *Spaansche* partij toch hield den verstooten MARNIX te regt voor een harer geduchtste vijanden.

QUINET laat, bij de vermelding van dien penning, niet na te doen opmerken, welke partij de grondleggers der *Nederlandsche* Republiek uit het slaan van gedenkpenningen hebben weten te trekken, om daardoor tot de menigte te spreken en op haar te werken. »In een tijd" — zegt hij — »waarin het volk weinig las, heeft de regering daardoor altijd de belangrijkste gebeurtenissen onder zijne oogen weten te brengen, zijne verbeelding aan te vuren, en het te onderwijzen en nieuwe geestdrift in te boezemen. Bij ieder merkwaardig feit, een veldslag, een beleg, een ontwerp van vredesverdrag, sloeg men een gedenkpenning, die van hand tot hand onder het volk rondging. Een bijschrift verduidelijkte de voorstelling. Het bestond uit een kort en bondig woord, de leus van den opstand. In het heetst van 't gevaar was het eene hand die uit de wolken te voorschijn kwam en een degen hield, met het omschrift: *ik zal handhaven*, of: *nooit gewanhoopt* (*nil desperandum*). De verschillende jaren waren aldus voorgesteld: 1568, onder ALVA: een geraamte; 1570: een *Spanjaard* tusschen den dood en den hongersnood; 1577: korenhalmen die zich oprigten onder de voeten van een leger; de *Gentsche* Bevrediging: een schip dat de haven binnenstevent; *Haarlems* beleg: een burger over twee doodshoofden en eenige doodsbeenderen gebukt; *Antwerpen:* een pelgrim die om hulp komt vragen; *Middelburg* riep: ik ben niet verwonnen door

den Koning, maar door den honger, enz. Ook verschillende personen hadden hunne zinnebeelden; WILLEM *van Oranje:* een nest van ijsvogels op eene rots te midden der baren. Om den wrok der *Friezen* te schetsen, stelde men een man voor in eene rots snijdende, met de spreuk: hij grift zijne beleedigingen in het marmer. Eenige penningen waren bijtend en schimpend; zoo o. a. die waarop GRANVELLE was afgebeeld, op een ezel het land verlatende; *Zuid-Nederland* als de wijndruif onder de voeten van den Koning en de inquisitie geperst. Naar mate de worsteling langduriger wordt, neemt de spot en schimp af, en treedt de ernstige en godsdienstige zijde op den voorgrond. Sedert 1575 luidt het: *God met ons.* Zoo sprak de opstand aanhoudend tot de menigte met hare stemmen van metaal."

VI.

»Wij *Franschen* leggen" — zegt QUINET — »eene zoó groote minachting voor de Hervorming der zestiende eeuw aan den dag, dat wij het ons bijna tot eene gewoonte gemaakt hebben hare Geschiedenis niet te kennen. Wij zijn echter wel gedwongen te belijden, dat de godsdienstige omwenteling dier eeuw de vorm was, waarin zich het vrijheidsbegrip op het einde der middeleeuwen hulde, en wij moeten erkennen dat zij die zich deze vrijheid niet wisten eigen te maken, tot heden toe onvermogend gebleven zijn er eene andere te vestigen."

Er vallen in het nieuwe geloof der *Nederlanders* bovenal twee punten op te merken: vooreerst, hun afkeer van de *Roomsche* Kerk, en al wat met haar zamenhing, waardoor zij zich van *Spanje* scheidden en een eigen volksbestaan grondden; ten tweede: hun beginsel van vrij onderzoek, waaruit het Republikeinsche Staatsbeginsel voortsproot, en waardoor de zelfstandigheid des volks behouden bleef.

Dezelfde godsdienstige omwenteling die een eigen *Nederlandschen* Staat deed geboren worden, schonk echter tevens het leven aan eene *Nederlandsche* kunst; zoodat ons daardoor het schouwspel verschaft wordt van een volk dat, als de boom uit een eikel, uit een levend woord geboren, ons in eene levende eenheid tegenstraalt, in welke Godsdienst, Staat-

kunde, Nijverheid, en Kunst slechts de verschillende vormen eener enkele gedachte zijn.

Na de Hervorming vertoonen zich de Bijbelsche tafereelen niet meer in het gewaad der middeleeuwsche overlevering. Geheel de tusschentijd tusschen het eerste Christendom en den mensch des nieuweren tijds is als weggevaagd; de middeleeuwen zijn als door een tooverslag verdwenen. Het geheele uitzigt der wereld is veranderd, de Christelijke aloudheid schijnt als van gisteren. Van daar ook de treffende werkelijkheid der *Nederlandsche* Schilderkunst; het Goddelijke is als zestien eeuwen nadergekomen; men meent het bij iedere schrede te ontmoeten en aan te raken. CHRISTUS is niet meer als weggescholen in het verre verschiet der overlevering, noch verborgen in een ontoegankelijk Heilige der Heiligen. En niet slechts de tijd is het die zoo verdwijnt, maar alles wat er tusschen God en den mensch stond, desgelijks. Geene prachtige Kerkfeesten meer, daar er te naauwernood slechts eene eerdienst is overgebleven; het Christendom niet door geleerden of priesters verklaard, maar door het volk zelf nagespoord; ieder zijn eigen weg bewandelende, als dagteekende de zedelijke wereld van één dag; de onderwerpen van behandeling warer en werkelijker, en tevens ook van den geheimzinnigen schemerglans des verren verledens ontdaan; geen grootsche kerk of priesterlijk huis meer, maar de eenvoudige woning, de haardsteê van den armen leek, zijn rieten dak, zijne eenvoudige meubelen, zijn akker, zijn os, zijn paard, zijn aarden of koperen huisraad en gereedschap, alles wat den menschelijken eenvoud kenschetst. Dát was de Godsdienstige Omwenteling van de zestiende eeuw; dát ook was de *Nederlandsche* Schilderkunst.

Zoo zien wij die Schilderkunst vooral door REMBRANDT vertegenwoordigd; zijn Bijbel is de Bijbel van den Hervormden MARNIX, zijne apostelen zijn armelijke zwervers. In plaats van de priesterlijke staatsie der *Italianen*, vinden wij bij hem eene wereld van behoeftigen, lammen en kranken, als zoo vele LAZARUSSEN, die schijnen te verrijzen op de stem van den CHRISTUS der Hervorming. Wanneer men die sleep van hulpbehoevenden in het oog vat, herinnert men zich onwillekeurig het woord des Prinsen van *Oranje:* wij hebben geen lieden van rang genoeg.

REMBRANDT heeft met alle overlevering gebroken, gelijk zijne Kerk het met alle gezag heeft gedaan. Hij volgt de Natuur en den Bijbel, zonder verklaring van derden. Van daar dat hij ook den indruk van eene nieuwe wereld, eene vernieuwde schepping geeft, die geene weêrga heeft in hetgeen vroeger bestond. Een nieuwe Staat verrijst plotseling op eene verlaten vlakte; eene nieuwe Kunst schittert eensklaps, uit zich-zelf geboren, onder het penseel van den schilder.

Gelijk de nieuwe *Nederlandsche* Kunst in het Noorden in REMBRANDT schitterde, zoo blonk in het Zuiden de oude nog eenmaal in RUBBENS. In zijne stukken straalt nog de laatste gloed van het *Zuid-Nederlandsche* zelfstandige leven, nadat het land zelf reeds in het groote *Spanje* is versmolten en ten onder gegaan. Slechts op zijn doek brengen de Koningen des Morgenlands hun goud, myrrhe, en wierook nog voor de voeten der *Vlaamsche* moedermaagd en omringen haar met de weelde van hunne ver verwijderde rijken.

Zoo werpt met eene in 't oog loopende onverschilligheid de Kunst hare stralen op de volken die verdwijnen, en op die welke verrijzen. Zij kroont, met RUBBENS, bij den *Belg*, de gevallen, als bij den *Hollander*, met REMBRANDT, de nieuwgeboren vrijheid; een troost voor genen, is zij voor dezen een triomf. De bezieling van een zelfstandig volksleven duurt bij enkele menschen nog voort, ook nadat dit voor de menigte reeds verloren is gegaan, en zoo als er helden zijn, zijn er ook kunstenaars, die het vaderland eene poos overleven. WILLEM *van Oranje* en MARNIX moesten de hoop opgeven de beide afdeelingen des volks te vereenigen, maar in de *Nederlandsche* schilderkunst duidt de verwantschap der kunstenaars, in spijt der klove die beider landgenooten scheidde, de oorspronkelijke verwantschap des volks aan.

DE DONAU-VORSTENDOMMEN.

DOOR

I. J. J. SNELLEBRAND. (*)

II.

BESSARABIË, BULGARIË, SERVIË, BOSNIË.

Bessarabië, ook wel *Oost-Wallachijë* geheeten, is de Zuidwestelijkste Provincie van het *Russische* Rijk in *Europa;* het wordt ten O. door den *Dnieper*, ten Z. door de *Zwarte Zee* en den *Donau*, ten W. door de *Pruth*, en ten N. door *Gallicië* begrensd. De opgaven omtrent de uitgestrektheid dezer Provincie verschillen aanmerkelijk; volgens HASSEL bedraagt zij 891, maar volgens latere berigten maar 433 vierkante *Duitsche* mijlen. Waarschijnlijk zal de oppervlakte tusschen de 12,000 en 14,000 vierk. *Eng.* mijlen bedragen. In 1830 was het aantal inwoners omtrent 504,000. Behalve door de groote rivieren, waarmede deze landstreek als omringd is, wordt zij nog door eene menigte niet onaanzienlijke stroomen bespoeld, waarvan echter de meesten gedurende de zomerhitte geheel opdroogen, of veel van hunne wateren verliezen. Het N. W. gedeelte, dat aan *Gallicië* grenst, is heuvelig, ja, bijna bergachtig, en met uitgestrekte wouden bezet, maar de overige gedeelten zijn schier geheel vlak. De grond is ongemeen vruchtbaar, en behalve langs den *Donau*, waar vele moerassen en meren zijn, voor bijna alle takken van landbouw geschikt. »In de nabijheid der rivieren zijn geene boomen, maar alleen struikgewassen; de meren, of stilstaande wateren zijn met riet als bedekt; en in de vlakten tusschen de moerassen ziet men ossen, buffels en bisons in weilanden grazen, waar het gras zoo hoog is, dat het tot hunne horens reikt. De paarden en schapen zijn er nog in den wilden staat te vinden. In de bebouwde gronden »geeft de gierst honderdvoudig en de gerst zestigvoudig" — zegt MALTEBRUN, maar die opgave

(*) Naar aanleiding van de laatste uitgave van J. R. Mc CULLOCHS *Geographical, Statistical and Historical Dictionary.*

is zeer vergroot. Tarwe, gerst en gierst zijn de eenige graansoorten, welker oogst beduidenis heeft; HASSEL zegt dat zij hoogstens twintigvoud geven, en wij houden zijne opgave niet voor verkleind. Volgens een officiëel berigt hebben 139,141 maten, in 1829 gezaaid, 651,320 maten, dat is omtrent het vijfvoudige opgebragt, en in het volgende jaar was de opbrengst niet zoo groot. Hennep, vlas en tabak teelt *Bessarabië* in overvloed. De veefokkerij evenwel maakt ook hier het voornaamste middel van bestaan der inwoners uit, waardoor de uitvoer van vee, huiden en talk aanzienlijk is. De eenige noemenswaarde fabrijken zijn: looijerijen, stokerijen, en fabrijken voor zeep- en talkwaren. In de nabijheid van *Akkierman* leveren de groote meren eene aanmerkelijke hoeveelheid zout op, en daar wordt ook tamelijk veel wijn gevonden, die echter maar middelmatig van hoedanigheid is. De gesteldheid des volks komt nagenoeg overeen met die van de *Moldaviërs*, doch het onderwijs staat er op een nog lager trap. In 1830 waren op alle de seminariën van *Bessarabië* te zamen maar 838 leerlingen.

Het reeds genoemde *Akkierman* of *Akerman* is de voornaamste stad van *Bessarabië*, aan den regter-oever van den *Dnieper*, niet ver van de plaats waar deze stroom in de *Zwarte Zee* valt, op 46° 12′ N. Breedte en 30° 24′ O. Lengte. In de oudheid was deze stad bekend onder den naam van *Tyras*. Het aantal inwoners wordt door de Schrijvers, hoewel velen van hen als autoriteiten worden beschouwd, zeer verschillend opgegeven. Met die der voorsteden zal 't waarschijnlijk 12,000 bedragen. Hare citadel, met eene diepe gracht omringd, werd door de *Genuezen* gesticht, toen *Genua* op de *Zwarte Zee* den schepter voerde. Daar de *Dnieper* eenen snellen stroom en weinig diepte heeft, is hij voor de scheepvaart niet zoo geschikt, en daarom is de handel van *Akerman* niet zeer aanmerkelijk. De uitvoer bestaat vooral in zout, het voortbrengsel van de meren in hare nabijheid, en bedroeg, volgens eene officiële opgave, in 1853, 1,326,000 pud aan het Gouvernement en 2,227,048 pud aan particulieren. Maar somtijds heeft de opbrengst ook wel eens 7,000,000 pud bedragen. Het Gouvernement verkoopt het zout tegen 66 kopeks per pud. Vermits ook de *Dnieper* niet meer dan 5 á 7 voet diepte heeft, ankeren de groote schepen buiten de baai, in

de *Zwarte Zee*, omtrent 16 *Eng.* mijlen van de stad.

Akerman is in de nieuwere Staatkundige Geschiedenis van *Europa* beroemd geworden door het traktaat aldaar in 1826 tusschen *Rusland* en de *Porte* gesloten, waarbij *Wallachijë*, *Moldavië* en *Servië* in zoo verre van de *Turksche* heerschappij werden bevrijd, dat die Vorstendommen bijkans maar in naam aan de *Porte* onderworpen bleven.

Bulgarië (oudtijds *Moesia Inferior*), eene groote Provincie van het *Turksche* Rijk in *Europa*, is een gedeelte van het *Beglerbeglik* van *Romelië*, liggende tusschen 42° 8′ en 44° 10′ N. Breedte en 22° 14′ en 29° 36′ O. Lengte. Het wordt ten N. begrensd door *Wallachijë* en *Bessarabië*; ten O. door de *Zwarte Zee*, ten W. door *Servië*, en ten Z. door het eigenlijke *Romelië*. De uitgestrektheid wordt op tusschen de 30,000 en 34,000 vierkante *Eng.* mijlen geschat, en de bevolking op 1,800,000 zielen.

Het grootste gedeelte van *Bulgarië* is bergachtig; vooral in het Zuiden, waar het door den voornaamsten tak van het *Balkan-gebergte* wordt ingesloten. De *Donau* vormt de Noordelijke grens-linie; maar behalve deze hoofdrivier heeft *Bulgarië* geene andere groote stroomen; hoewel er eene menigte van kleinere wateren zijn, die het land genoegzaam bevochtigen. Het klimaat van *Bulgarië* is gematigd, en de grond is er vruchtbaar en zeer geschikt voor koren- en wijnbouw, en voor de tabaks-teelt; ook voor het kweeken van moerbeziën- en andere vruchtboomen. Er zijn maar weinig moerassen; de weiden daarentegen zijn uitgestrekt en vet, en voeden talrijke kudden hoornvee. De hoogere landen zijn veelal bedekt met groote wouden van eiken-, pijn- en beukenboomen. De *Bulgaren* stammen af van eene *Slavonische* horde, die eertijds de oevers van den *Wolga* bewoonde, den *Donau* overstak en zich in de zevende eeuw in deze streken heeft gevestigd, waarna zij zich allengs over een groot gedeelte van het *Balkan*-gebied hebben uitgebreid. Het tegenwoordige geslacht, dat het krijgshaftige karakter van zijne voorouders verloren heeft, is een herdersvolk, wonende in kleine gehuchten van 40 tot 50 huizen, en zich voornamelijk toeleggende op landbouw en veeteelt. Men vindt er echter ook eenige fabrijken van wollen stoffen, geweren, leder, en rozen-olie.

Er zijn uitgestrekte tuinen voor de rozen-cultuur; en aan de *Bulgaren* danken wij het beste en aangenaamste der reukwerken. — Dr. WALSH zegt: dat zij vriendelijk, gastvrij en goedaardig zijn, en eene scherpe tegenstelling vormen met de »ruwe en brutale" *Turken* in hun midden. De vrouwen, die geheel vrij onder de mannen verkeeren, zijn schoon, arbeidzaam, zindelijk in kleeding, en houden veel van opschik. De meisjes gaan blootshoofds, het haar gestrengeld en met allerlei penningen versierd, zoo als bij de *Albaniërs*. De boeren kleeden zich met bruine schapenvellen mutsen, buizen van ongeverwde bruine wol, door hunne vrouwen gesponnen en geweven, lakensche broeken, en sandalen van ruw leder. Eigenlijke wapenen dragen zij niet. Zij leven in huizen van rietwerk en pleister, die inwendig een net en aangenaam voorkomen hebben. De taal is een dialect van de *Servische*. Reeds sedert de negende eeuw volgen zij de leer der *Grieksche* Kerk, maar hebben slechts weinig bedehuizen, en in die welke er zijn wordt dienst gedaan in het *Grieksch*, waarvan zij over het algemeen weinig verstaan. De scholen en boeken zijn er even zeldzaam als de kerken, en, behalve de herbergier en de priester van het dorp, wordt er zelden iemand gevonden die lezen of schrijven kan; maar niettegenstaande deze ruwe onwetendheid hoort men er zelden van misdaden, en reizigers door dit land hebben meermalen verhaald dat zij er niet alleen zekerheid vonden, maar ook de vriendelijkste behandeling. *Bulgarië* wordt in vier *sandjaks* verdeeld, als: *Silistria*, *Rutschuk*, *Widin* en *Sophia;* de voornaamste steden zijn: *Sophia*, de hoofdstad; *Schumla*, *Silistria*, *Rutschuk*, *Nikopoli*, *Widin* en *Varna*.

Het N. O. gedeelte van *Bulgarië* is in de laatste dagen vooral bekend geworden. Tusschen de *Zwarte Zee*, de monden van den *Donau*, den *Donau* en het overige *Bulgarië*, ligt *Dobrutscha*, met de havenstad *Kostendje*. Het is een laag land, en over het algemeen slechts merkwaardig door de ligging aan de uitwateringen van den *Donau*. Wie meester is van *Dobrutscha* is het ook van den *Donau*.

Servië (in oude tijden *Moesia Superior*, met een deel van *Illyricum*) is een van de voornaamste *Donau*-Vorstendommen, en behoort nog in naam tot het *Turksche* Rijk, maar is inder-

daad van de *Ottomanische Porte* bijna geheel onafhankelijk. Het strekt zich uit tusschen 42° en 45° N. Breedte en 19° en 23° O. Lengte, hebbende de *Hongaarsche* Provinciën *Slavonië* en het *Banaat* ten N., waarvan het door de *Sau* en den *Donau* gescheiden is; ten O. *Wallachijë* en *Bulgarië*, van het eerstgenoemde evenzoo door den *Donau* gescheiden; ten Z. *Macedonië*, waar de *Balkan* de grens-linie vormt, en ten W. *Bosnië*, waarvan het door de *Ibar* en de *Drin* gescheiden wordt. De grootste lengte van het N. naar het Z. is omtrent 180 *Eng.* mijlen; de breedte verschilt tusschen 100 en 160 *Eng.* mijlen. De oppervlakte kan, ruw genomen, omtrent 20,000 vierkante *Eng.* mijlen bedragen; en het aantal inwoners wordt op bijna één millioen geschat, die voor het grootste gedeelte tot de *Grieksche* Kerk behooren. Ver het meerendeel van *Servië* bestaat uit bergen; zijnde die in het W. voortzettingen van de *Dinarische Alpen*, en die in het Z. en O. takken van den *Balkan*. Er zijn echter ook eenige vrij uitgestrekte vlakten, vooral in het N. O. langs den loop der *Morava*. Deze rivier, welke, na de bovengenoemde, de voornaamste rivier van *Servië* is, doorstroomt het land bijna geheel van het Z. naar het N. Het klimaat is er zeer veranderlijk, en des winters veel kouder dan de ligging (de breedte) 't zou doen vermoeden. De *Donau* en de *Sau* zijn menigmalen sterk bevroren. Daarentegen is de zomerhitte doorgaans buitengewoon drukkend. Even als in *Wallachijë*, is de herfst er het aangenaamste jaargetijde; maar ook dan, en in de lente, heerschen er vele koortsen. De grond is bijna overal vruchtbaar, hoewel nog voor het meerendeel onbebouwd. Allerlei graansoorten die *Europa* oplevert, behalve rijst, worden er verbouwd. Maïs is het voornaamste voortbrengsel; maar meer en meer bouwt men ook tarwe, en de ingezetenen van *Belgrado* en andere voorname steden eten reeds nu liever tarwebrood dan maïsbrood.

Door de innerlijke gesteldheid van het land en het gebrek aan marktplaatsen is de prijs van het koren meestal laag.

Druiven groeijen er bijna overal; maar door gebreken in den aanbouw, verschillen de druiven van denzelfden wijngaard menigmalen aanmerkelijk in hoedanigheid, en daar zij bij het persen allen door elkander gemengd worden, is de wijn, over het algemeen, van geene goede hoedanigheid. In het district van

Belgrado echter wordt een uitmuntende wijn gemaakt, die veel overeenkomst met goeden *Clairet* heeft; doch de wijngaarden uit welke hij voortkomt, zijn niet zeer uitgestrekt. Ook drinken de *Serviërs* niet veel wijn, maar liever een geestrijk vocht uit pruimen gestookt, *slivovitza* of *rakia* geheeten, en dat omtrent een halven stuiver het maatje kost. Hennep, vlas, tabak en katoen behooren mede, hoewel in geringe hoeveelheid, tot de voortbrengselen des lands. De weiden zijn er uitgestrekt en goed, maar toch kan men niet veel goeds zeggen van 't hoornvee en de schapen. Beiden zijn mager en armelijk. Het eerste, hoewel over het algemeen, met de buffels, als trekdieren gebruikt, is er niet overvloedig. Ook de paarden zijn er schraal en klein. Prins MILOSCH heeft in lateren tijd, doch te vergeefs, veel gedaan om het ras te verbeteren. Varkens zijn op verre na de beste en ook de meest gewilde huisdieren der *Serviërs*. Geen boerenhuisgezin zonder eenigen van deze dieren. Zij bedekken het land bij groote troepen, met den naam des eigenaars gemerkt, en loopen los in de bosschen rond, waar zij zich met eikels voeden. In den winter alleen worden zij onder dak met maïs en ander droog voeder gemest. De zwijnen maken dan ook het voornaamste artikel van uitvoer voor de *Serviërs* uit. Men verhaalt dat er jaarlijks omtrent 220,000 stuks naar de *Oostenrijksche* Staten uitgevoerd worden. Evenwel zijn de inkomende regten op de zwijnen in *Oostenrijk* zeer hoog, terwijl er ook nog een uitgaand regt op de *Servische* grenzen betaald moet worden. De wol der *Servische* schapen is van geringe waarde; maar omtrent 60,000 schapen- en geitenvellen worden jaarlijks uit *Servië* naar de *Oostenrijksche* fabrijken verzonden.

De wouden, waarmede een groot gedeelte van het land als overdekt is, konden, goed beheerd, eene bijna onuitputbare bron van welvaart voor *Servië* uitmaken. Eiken-, uitmuntend voor den scheepsbouw geschikte elsen- en mastboomen zijn de voornaamste houtsoorten, en groeijen in groote hoeveelheid. Maar, als of de natuurlijke beletselen voor het vervoer nog niet genoeg waren, heeft het Gouvernement het vellen van eikenhout verboden, en de bosschen zijn daardoor op vele plaatsen zoo digt, dat zij òf ondoordringbaar zijn, òf vol rottende planten. De bloedzuigers, die er in de natte streken zeer overvloedig zijn, worden sinds eenige jaren almede

in nog al aanzienlijke hoeveelheden uitgevoerd. *Fransche* kooplieden, te *Belgrado* en *Semlin* gevestigd, koopen ze op en zenden ze over den *Donau* naar *Parijs*, alwaar zij in twaalf à veertien dagen kunnen aankomen. Maar toen dit een belangrijke tak van handel begon te worden, heeft het Gouvernement dien gemonopoliseerd. Men vindt in *Servië* ijzer, koper, lood, kwikzilver en steenkool, maar zelden worden er mijnen ontgonnen; gedeeltelijk door gebrek aan kapitaal en ondernemingsgeest, maar ook gedeeltelijk, zoo als men zegt, door de zucht van het Gouvernement om zulke aanlokkelijke bronnen van Nationale welvaart te verbergen, opdat geen der magtige naburen het in den zin krijge, zich dáárom van de Vorstendommen meester te maken.

Zoo lang er geen uitgebreider handel op den *Donau* plaats heeft, of niet eene vrije communicatie, welke dan ook, tusschen den *Boven-Sau* en de havens van *Oostenrijk* langs de *Adriatische Zee* geopend wordt, blijven de groote natuurlijke voorregten van *Servië* als ware het nutteloos. Daar de voortbrengselen van dit land bijna dezelfden zijn als die van het Z. van *Oostenrijk* en *Rusland*, zoo staan ook deze Staten de ontwikkeling van zijnen handel in den weg; terwijl de naburige *Turksche* Provinciën de voortbrengselen van *Servië* niet noodig hebben. Het gebrek aan goede wegen is een voorname hinderpaal voor de welvaart van dit verwijderde deel van *Europa:* de eenige groote weg is die van *Belgrado* naar *Adrianopel.*

En toch zou *Servië* minder dan eenig ander der naburige Gewesten het gemis van groote wegen behoeven te gevoelen, daar het gedeeltelijk vergoed wordt door de groote bevaarbare rivieren, waarmede het bijna in alle rigtingen doorsneden is. Een minder bekrompen, meer vrijzinnig begrip van handels-politiek aan de zijde van *Oostenrijk* zoude krachtdadig kunnen medewerken om de hulpbronnen van *Servië* te ontwikkelen en de beschaving van zijne bewoners te bevorderen. Door aldus het *Servische* volk met banden van belang aan zich te verbinden, zoude *Oostenrijk* tevens zich-zelven, in een politiek opzigt, aan dien kant eene groote mate van veiligheid verzekeren.

De *Serviërs* behooren tot het zoo ver verspreide *Slavonische* geslacht, dat het grootste gedeelte van O. *Europa* bevolkt heeft.

Hunne taal is het meest beschaafde van de Zuidelijke *Slavonische* dialecten, en hunne poëzij staat bij de Natiën van O. *Europa* hoog aangeschreven. Men ziet dat in BOWRINGS *Specimens of the popular Poetry of the Servians.* In hunne manieren en gewoonten verschillen de *Serviërs* weinig van de overige *Slavonische* stammen in hunne nabuurschap; over het algemeen zijn zij nog onbeschaafd, achterlijk in kunsten, bijgeloovig en onwetend; doch in de groote steden heeft daaromtrent in den laatsten tijd eene merkelijke verandering ten goede plaats gevonden.

Servië wordt in zes Provinciën en dertien districten verdeeld. De hoofdplaatsen zijn: *Belgrado*, de algemeene hoofdstad van het Vorstendom; *Semandria*, *Nissa*, *Jogodina*, *Kragajewacz* en *Poschega*. In de middeleeuwen was het een onafhankelijk Koningrijk, dat zijn gebied uitstrekte over een deel van *Bulgarië*, *Bosnië*, *Albanië*, enz. In 1365 werd het door de *Turken* veroverd. De *Turken* hebben nog een garnizoen in *Belgrado*, dat de residentie van eenen Pacha is; maar buiten dien militairen post getuigt niets anders van hunne vorige oppermagt dan eene kleine jaarlijksche schatting, die aan den Sultan wordt opgebragt. Het binnenlandsche bestuur is geheel in handen der *Serviërs*. Reeds vroeg in den aanvang dezer eeuw had er een wèlgeslaagde opstand plaats, met CZERNY-GEORGE aan het hoofd. Deze, een inlandsch Opperhoofd, ontweldigde *Belgrado* aan de *Turken*, in 1806, en regeerde het land in rust tot den Vrede van 1814; door welken het weder aan de *Turksche* heerschappij onderworpen werd. CZERNY-GEORGE zocht eene schuilplaats in *Rusland*. In 1815 had er een nieuwe, even gelukkige opstand plaats onder MILOSCH OBRENOWITSCH, die langen tijd de teugels van het bewind in handen hield. Hij stelde eene Volksvertegenwoordiging, eenen Minister-Raad, enz. in. In 1835 werden er een algemeene hoofd-tax en verscheidene andere finantiële plannen ter regeling van de Staats-uitgaven aangenomen. Maar hetzij, zoo als vermeld wordt, door *Russischen* invloed, hetzij door andere omstandigheden, Vorst MILOSCH werd genoodzaakt om van het bestuur afstand te doen en in 1839 naar zijne goederen in *Wallachijë* te vertrekken, waarna Vorst MICHAËL, zijn tweede zoon, hem opvolgde. Sedert is *Servië* meer en meer onder vreemden invloed geko-

men, nog meer misschien van *Oostenrijk* dan van *Rusland;* terwijl de *Turksche* invloed er weinig beduidt.

Servië heeft eene kleine staande krijgsmagt van omtrent 1,750 man; 1,500 man voetvolk, 200 ruiters en 50 artilleristen. Maar alle weerbare mannen behooren tot eene soort van militie, en als de nood het eischt kan men er spoedig eene magt van 40,000 geoefende strijders op de been brengen.

Bosnië of *Bosna*, het Westelijkste pachalik of ejalet van *Europeesch Turkijë*, bevat het eigenlijke *Bosnië* met *Turksch Croatië* en *Herzegowina*. Het ligt tusschen 42° 30′ en 45° 15′ N. Breedte, en 15° 40′ en 21° 2′ O. Lengte, hebbende ten N. W. en N. de *Oostenrijksche* Provinciën *Croatië* en *Slavonië;* ten O. *Servië*, ten Z. en W. *Albanië* en *Oostenrijksch Dalmatië;* dit laatste scheidt het van de *Adriatische Zee*, van welke 't op enkele plaatsen slechts weinig verwijderd is, indien 't er tegenwoordig niet reeds mede in aanraking komt. De oppervlakte wordt verschillend opgegeven, van 16,000 tot 22,000 vierkante *Eng.* mijlen, en de bevolking van 800,000 tot 1,000,000 zielen. Dit verschil zal wel ontstaan door het al of niet mederekenen der bevolking van *Herzegowina*, welk landschap meer onafhankelijk is dan het overige gedeelte, en waar nagenoeg 200,000 inwoners zijn. Het land wordt bijna geheel bedekt door de *Dinarische* en *Julische Alpen*, die 't met hunne vertakkingen in eenige zeer duidelijk afgescheidene deelen verdeelen. De voornaamste rivier is de *Save* of *Sau;* deze vormt met hare neven-rivieren, de *Bosna* (door welke het van *Oostenrijksch Croatië* gescheiden is), de *Verbaz*, de *Drin* en de *Ibar*, de N. en O. grens-liniën. De *Bosna* doorstroomt *Bosnia Proper* of eigenlijk *Bosnië*, de *Sanna Croatië* en de *Narenta Herzegowina*. Er zijn vele vruchtbare valleijen, maar geene meren van eenige beduidenis, en slechts ééne vlakte van eenig belang, die van *Livno* in *Herzegowina*. Men gelooft dat dit land rijk in mineralen is, maar de *Turksche* regering wil slechts de ontginning der ijzermijnen en van de loodmijn bij *Zvornik* gedoogen. In de ijzermijnen werken omstreeks 2,000 menschen. Men zegt dat er goud- en zilvermijnen zijn; de oude *Romeinen* haalden reeds goud uit dit land, en de meeste der groote neven-rivieren van de *Sau* leveren stofgoud op; maar het is den inwoners verboden dit in te zamelen. Het

klimaat is over het algemeen koud, maar niet ongezond; de wintersneeuw blijft lang liggen, en de lente is er kort. Des winters zijn er de winden uit het Z. menigvuldig en snijdend, en des zomers is het er zeer heet. De bergketenen, vooral die in het N., zijn bedekt met dikke wouden van pijn-, linde-, en kastanjeboomen; maar de Zuidelijke vertakkingen van de *Dinarische Alpen* zijn daarentegen merkwaardig door een groot gebrek aan plantengroei. De beste grond der valleijen dient tot weiland, en *Bosnië* is over het algemeen meer geschikt voor de veeteelt dan voor den akkerbouw. De *Bosniaken* evenwel schijnen de jagt boven het stillere land- en herdersleven te verkiezen; en daar de wouden met wild als opgevuld zijn, zoo als: wilde zwijnen, beeren, wolven, vossen, herten, enz., kunnen zij hunnen smaak voor de jagt ten volle bevredigen. De inwoners kunnen nagenoeg op de volgende wijze verdeeld worden:

STAMMEN.		GODSDIENSTEN.	
Turken.	246,000	Mahomedanen. . .	450,000
Bosniaken.	350,000	Griekschen. . . .	230,000
Serviërs.	120,000		
Morlachiërs.	75,000	Roomsch-Kathol. .	151,000
Croaten.	40,000	Heidens.	16,000
Heidens	16,000	Joden.	2,000
Joden.	2,000		
Armeniërs.	1,000	Armenischen. . .	1,000
Totaal	850,000	Totaal	850,000

De valleijen alleen leveren eenige sporen van landbouw op. Tarwe, garst, maïs en groenten groeijen er in genoegzame hoeveelheid voor de dagelijksche behoeften; ook ziet men eenig vlas en tabak bij *Zvornik* en *Novibazar*. Er is een groote overvloed van vruchten. Van pruimen wordt een sterke drank, en van peren een zoete drank gestookt; de laatste heet *pikmes*. De olijf en de druif worden er aangekweekt; maar de wijn is er sterk en koppig, en niet te verdragen dan wanneer hij jong is. *Bosnië* heeft een sterk paardenras; doch de paarden worden er slecht verzorgd, behalve door de *Turken*. Men vindt

er groote kudden van schoon hoornvee, en schapen, wier wol op de *Levantsche* markten sterk gezocht is. Geiten, zwijnen en pluimgedierte ziet men er overal; en in *Croatië* ook veel bijën, wier honig goed, doch wier was minder deugdzaam is.

De fabrijken van *Bosnië* bepalen zich tot ijzerwaren voor dagelijksch gebruik, lederwerk, wollen stoffen, salpeter (te *Jaicza*), kanonkogels (te *Kamengrad*), buskruid, en vuurwapens. De uitvoer bestaat voornamelijk in leder, huiden, wol, geitenhaar, honig, hoornvee, gedroogden visch, timmerhout en minerale wateren. De voornaamste invoer-artikelen zijn: linnen, wollen goederen, zijden stoffen, kant, glas, metalen waren, papier, koloniale waren, zout, olie, gedroogde visch, en zilveren munt van *Dalmatië*. De *transito*-handel in Oostersche voortbrengselen is niet van groot belang. De voornaamste handelplaatsen zijn: *Bosna-Seraï*, *Novibazar*, *Zvornik*, *Bagna-Louka*, *Mostar* en *Gradiska*. De wegen zijn er algemeen zeer slecht, en zelfs ongeschikt voor rijtuigen. De geheele opbrengst van deze Provincie wordt gerekend met 8,500,000 à 9,500,000 gulden gelijk te staan; omtrent de helft dier som komt in de schatkist van den Sultan. In *Bosnië* is de oude wijze van regeren, dus ook van misbruiken, nog in volle werking.

Bosnië is onder het bestuur van eenen Pacha van drie paardenstaarten; het wordt verdeeld in zes sanjiaks of kreitsen, en deze wederom in acht-en-veertig onder-afdeelingen, waarvan elke aan eenen militairen Gouverneur en eenen *cadi*, of geregts-overheid, is onderworpen. *Bosna-Seraï* is de hoofdstad der Provincie; maar *Trawnik* is de residentie van den Pacha. Deze bevelhebber wordt elke drie jaren door een ander vervangen, en heeft eene militaire magt van 3,000 tot 4,000 man onder zijne bevelen. De *Bosniaken* zijn van *Slavonischen* oorsprong; hoewel zij meestal Mahomedanen zijn, willen zij niet dan ongaarne aan de *Porte* onderdanig blijven, en verschillen van de eigenlijke *Turken* in menig opzigt. Zij hebben slechts ééne vrouw, en behandelen die altijd met achting.

Bosnië behoorde in oude tijden tot *Pannonië*. In de middeleeuwen behoorde het eerst tot het Oostersche Keizerrijk; later werd het een afzonderlijk Koningrijk afhankelijk van *Hongarijë*. De *Turken* veroverden het in 1480, na eenen zeventien-jarigen oorlog; maar het was niet vóór 1522 dat SOLIMAN *de Groote* het volkomen aan het *Turksche* Rijk onderwierp.

EENIGE DENKBEELDEN OVER DE VERHOUDING VAN DE KUNST TOT HET LEVEN.

DOOR

T. VAN WESTRHEENE, Wz. (*)

Bij eene gelegenheid als deze, nu het bestuur eener inrichting, welke ten doel heeft door doelmatig onderwijs en verstandige leiding den grondslag te leggen tot eene meer of minder ver voortgezette kunst-ontwikkeling, met zekere plechtigheid de welverdiende belooning en aanmoediging wil schenken aan hen, die getoond hebben, in den loop van een jaarkring, van dat onderwijs heilzame vruchten te plukken, of zich in een of ander deel daarvan boven hunne medeleerlingen hebben onderscheiden — bij zulk eene gelegenheid is het niet meer dan natuurlijk, dat met een kort woord wordt herinnerd aan het schoone doel, hetwelk bij allen die hier zijn vereenigd, levendige belangstelling, warme ingenomenheid opwekt. Dat doel toch, ik zeide het reeds zoo even, het is: aanvankelijke kunst-ontwikkeling. Hoe algemeen dit woord klinken moge, niemant uwer voorzeker, die in twijfel staat of het oogmerk onzer Teeken-Akademie er door wordt uitgedrukt; niemant ook, die in het onzekere is, wáárdoor, in hoe verre, en in welk meer bijzonder opzicht, de leiding en het onderricht hier gegeven, aan dat oogmerk bevorderlijk mogen worden genoemd. Het is zoo, de beeldende kunsten kunnen niet gezegd worden hier een tempel te bezitten, waar tal van jongelingen van trap tot trap in *al* hare geheimenissen wordt ingewijd, waar de begaafden onder hen worden gevormd en gewijd tot hare priesters en hoogepriesters in den meest omvattenden, hoogsten zin van het woord — het is zoo, de hoogere vorming, de volkomene, veelzijdige opvoeding van den kunstenaar ligt buiten en boven den hier afgebakenden werkkring; maar dwaas en overijld zou hij oordeelen, die daarom het hooge gewicht, den belangrijken invloed zou willen loochenen van hetgeen hier wordt verricht ten opzichte van de hoogere kunst-ontwikkeling

(*) Voorgedragen bij gelegenheid van de prijs-uitdeeling aan de bekroonde leerlingen der *'s Gravenhaagsche* Teeken-Akademie, in Augustus 1854.

bij enkelen, ten opzichte vooral van de aankweeking en vorming van een goeden, gezonden kunstzin bij zeer velen. Ik zou hier kunnen wijzen op zoo menigen kunstenaar, wiens werken onze schilderschool tot roem en eere strekken, en die aan deze plaats de eerste beginselen leerden kennen en begrijpen van het schoone; wiens zin voor vorm en harmonie hier het eerst werd ontwikkeld. Ik zou kunnen spreken van het innig verband, de onverbrekelijke aaneenschakeling van de verschillende perioden in de studie en vorming van den kunstenaar, van den beslissenden invloed, welke in sommige van die perioden hier, juist *hier*, kan worden uitgeoefend op zijne geheele kunstrichting, en voorzeker de stof ware rijk genoeg, te rijk wellicht en te belangrijk om er mij aan te wagen, althands in dit uur. Maar zelfs wanneer wij ons bepalen tot hetgeen voor de kunst, voor de beeldende kunst in het bijzonder, van belang, van overwegend belang kan worden gerekend, *niet* wat betreft de eerste vorming en opleiding van hen, die zich eenmaal uitsluitend en geheel aan haar zullen wijden, maar wat aangaat het aankweeken en ontwikkelen van den zin voor schoone vormen, het verleenen van zuiver technieke vaardigheid, van een zuiveren smaak en eene vaste hand aan zoo velen als later in de meest verschillende standen en betrekkingen der maatschappij zullen werkzaam zijn, bestaat er aanleiding en grond genoeg om aandacht en belangstelling te wijden aan, en van anderen te eischen voor eene inrichting als deze, voor de gelegenheid van den dag. Zij allen toch, van wie ik daar even sprak, en die hier verre, verreweg het talrijkst zijn en *moeten* zijn, zij zullen de kunst, datgene wat zij van hare beginselen, van haar wezen en haren aart hier hebben leeren kennen en begrijpen, wat zij er van in zich hebben opgenomen, brengen in het *leven*, in het gewone, werkzame, dagelijksche *leven*. De kunstenaar, hij, wiens blik steeds naar het ideale schoon is gericht, wiens streven een onophoudelijk jagen is om dat ideaal te bereiken, hij brengt van dat leven slechts *zóó* veel over in zijne kunst als overeenkomt met zijn aanleg, met zijne richting, met zijn kunstbegrip. Wèl hem, als hij in het leven dat hem omringt, waarin hij zich bewegen moet, sommige, *vele* elementen terugvindt van hetgeen hem geheel de ziel vervult. Zóó hij ze vindt, weest er zeker van, hij heeft het grootendeels te danken aan

de velen, waarmede hij hier de eerste schreden deed op de baan der kunst, maar die hij sints uit het oog verloor, toen *zij* zich begaven tot het praktische, het materiële leven, terwijl *hij* zich in eene andere, meer intellectuële sfeer bleef bewegen. Hoe dit samenhangt wordt voorzeker door velen uwer reeds begrepen; u allen zal het, vertrouw ik, weldra volkomen duidelijk zijn.

De *kunst* en het *leven* — ziedaar twee denkbeelden, over wier afzonderlijke waarde en beteekenis, over wier onderling verband vooral, reeds vrij veel werd gedacht, gesproken en geschreven. Het kon ook wel niet anders; van het oogenblik af, dat men er twee verschillende beginselen in had vermoed en gevonden, moest er hier strijd ontstaan, moesten er ginds pogingen in het werk worden gesteld, om het verschillende, het tegenover elkander staande in eene hoogere eenheid op te lossen. De *kunst*, het hoogere, geestelijke deel van den mensch in beslag nemende, en trachtende hem op te voeren tot datgene wat hem als redelijk, denkend en gevoelend wezen moest aantrekken en boeien — het *leven*, den mensch opeischende tot de vervulling van zijne stoffelijke behoeften, hem telkens en altijd doende ondervinden, dat hij zinnelijk wezen is en blijft, al zijn zijne zintuigen fijner van aart en bewerking dan die van de wezens welke hem omringen. De *kunst*, hem gedurig de eeredienst van het *schoone* predikende — het *leven*, hem onophoudelijk dwingende tot de navorsching van het volstrekt *nuttige*. Mij dunkt, het weinige dat ik opnoemde, is voldoende om te verklaren, dat beide zoo dikwijls tegenover elkander werden geplaatst, ja, als onverzoenlijke vijanden werden voorgesteld. Men zal wel niet van mij verwachten dat ik den gevoerden en nog steeds voortdurenden strijd met zijne noodzakelijke, vaak noodlottige gevolgen beschrijve. Evenmin verlangt men dat ik deze weinige oogenblikken wijde aan een even moeielijk als wijdloopig onderzoek naar het kenmerkend wezen, het eigenaardig doel, de bijzondere eigenschappen van de kunst, als openbaring van het zieleleven van den mensch aan de ééne zijde — van zijn praktiesch, stoffelijk leven, als uitvloeisel zijner zinnelijke natuur aan de andere zijde. En toch zou dit alleen de weg zijn, de doornige, lange weg om dat standpunt te bereiken, van waar wij al de onderling verschillende en strijdvoerende elementen zich zouden zien oplossen

in eene hoogere eenheid. Behalve het ontijdige van zulk eene poging, zou men, misschien te recht, mij van onbevoegdheid beschuldigen om haar te beproeven. Toch vertrouw ik, dat u allen de belangrijkheid van het onderwerp genoegzaam voor den geest staat, ook in verband met de gelegenheid van dezen dag, vooral ook in verband met het doel en de geheele werkzaamheid van onze Teeken-Akademie, om mij voor eene korte wijle uwe welwillende aandacht te verleenen, wanneer ik u eenige denkbeelden ga mededeelen omtrent de wederzijdsche verhouding van *kunst* en *leven*. Ik zeg, het zijn slechts eenige denkbeelden, die noch aaneengeschakeld noch uitvoerig uitgewerkt genoeg zullen zijn, om zelfs in de verte aanspraak te kunnen maken op den naam van een volledig en klemmend betoog. Vooraf nog dit: dat ik, van *kunst* sprekende, thands alleen het oog heb op de *beeldende* kunsten, en met de uitdrukking: het *leven*, bedoel het materiëel, werkzaam streven en zijn van den mensch in den tijd, het land en de maatschappelijke positie waarin hij leeft en handelt.

Hoe uiteenloopend de gevoelens ook mogen zijn omtrent de verhouding waarin de kunst behoort te staan of werkelijk staat tot het leven — hierin toch zullen allen het wel eens zijn, dat die verhouding zich feitelijk in den loop van vroegere eeuwen, maar voornamelijk in onzen tijd, in drie, wel niet altijd even scherp, maar toch duidelijk afgescheidene hoofdgedaanten vertoont. Zonder te treden in een onderzoek, van welke zijde de toenadering of de verwijdering plaats greep, staven wij alleen, dat wij de kunst geplaatst en werkzaam vinden, òf *buiten*, òf *boven*, òf *in* het praktische leven van elken tijd, bovenal van den onzen. Met het oog op het doel dezer bijeenkomst, komt het mij verkieslijk voor, bij de beide eerstgenoemde verhoudingen slechts vluchtig, bij de laatste iets meer uitvoerig stil te staan.

De kunst *buiten* het leven. Bij den eersten opslag zou het kunnen schijnen, alsof zulk een bestaan der kunst eene onmogelijkheid ware, zulk eene verhouding ondenkbaar of voor 't minst van uiterst korten duur, bij de macht waarmede het leven altijd, en vooral in onze dagen, den mensch voortstuwt en voortdrijft, waarmede het zijne eischen stelt en ondersteunt. Werkzaamheid, inspanning, ontwikkeling van elke stoffelijke kracht, ziedaar wat het maatschappelijk leven vergt, wat

daarenboven de eene individu van den anderen verlangt. Ter bereiking van dat doel werken verschillende hefboomen samen. In de eerste plaats, het eigenbelang, die drijfveer in alle eeuwen en bij alle geslachten; vervolgens vereeniging van verstrooide krachten, onderzoek, onvermoeid onderzoek naar al wat in de stoffelijke en zedelijke wereld tot heden onaangeroerd of ten minste onbeslist was gebleven, en nog veel meer, wat niemant onzer, die zelf tot een praktiesch leven is geroepen, geheel vreemd en onbekend kan zijn. De resultaten van dit alles bleven nooit achter, maar in geene eeuw ontstonden zij spoediger, traden zij krachtiger in het licht, ontwikkelden zij zich geregelder dan in de onze. Wat zich niet inscheept op dien machtigen stroom, wat niet medegaat in de aangegevene richting, wat blijft staan of weêrstand biedt — het wordt bespot, vergeten, vernietigd! Mag het dan niet een dwaas, voor 't minst een wanhopig bestaan heeten, het weêrstand bieden aan, het onwetend blijven van de teekenen des tijds te beproeven? Zoo schijnt het; en toch, zoo wel in wetenschap als in kunst, zien wij de poging nog dagelijks herhalen, en vaak met blijvender gevolg en zichtbarer vrucht, dan wij zouden verwacht hebben. Gantsch onverklaarbaar echter is het verschijnsel niet; ten allen tijde is het aantal niet gering geweest van hen, die bezwaren hadden en uitten tegen den geest der eeuw waarin zij leefden, die, zich met walging afkeerende van hetgeen in het stoffelijk en zedelijk streven hunner tijd- en landgenooten hun tegenstond en ergerde, met stille verzuchting of onverholen bitterheid omzagen naar eene andere levensrichting, zoo als die óf feitelijk bestaan en zich geopenbaard had in eene vroegere periode, bij een ander volk, óf alleen denkbeeldig bestond in het brein der ontevredenen zelf óf door eenigen hunner in vereeniging werd gedweept en geïdealiseerd. Vraagt ge nu: wat het begrip, de opvatting, de toepassing van kunst in den geest en onder de handen van dezulken moest worden? Het andwoord is hoogst eenvoudig: eene kunst, *buiten* het leven staande; eene kunst, waarin noch stof, noch vorm in eenigerlei opzicht in aanraking kwam met het praktische leven van den tijd, met de waereld der werkelijkheid, waarin beiden waren ontleend óf aan eene idealistische waereld, óf aan een vervlogen, bijna altijd een afgesloten tijdperk van de geschiedenis der menschheid.

In het voorbijgaan merk ik hier op, dat bij hen, die de kunst in die gedaante begrepen, beoefenden, bewonderden, zoo wel als bij hunne geestverwanten op het terrein van wijsbegeerte en wetenschap, uit den aart der zaak de meesten werden gevonden, die deel namen of vooraan stonden in den straks door mij bedoelden strijd van de kunst tegen het leven, en het minst geneigd waren om door eene onbevooroordeelde beschouwing en waardeering van het laatste naar eene hoogere eenheid te streven.

Welke en hoedanige kunstwerken onder dergelijke omstandigheden, bij zulk eene wijze van zien en denken, moesten worden voortgebracht, is met een enkel woord te vermelden. Niet alleen dat de onderwerpen van zulke kunstgewrochten nooit of slechts hoogst zelden, en alleen onder bepaalde voorwaarden, werden ontleend aan de gebeurtenissen, toestanden of tooneelen, waarvan men getuige was of had kunnen zijn, ook die waartoe men zich bij voorkeur wendde, werden niet beschouwd in het licht waarin tijdgenooten of zelfs ooggetuigen ze zouden geplaatst hebben — neen, men zag en greep er alleen die zijde van, welke met eigene richting, in tegenoverstelling van de alom heerschende, overeenkwam en samentrof. Met de vormen was het eveneens zoo; die, welke de onmiddellijke omgeving aanbood, werden verworpen, de nuchtere beschouwing en studie van de natuur werd ter zijde gesteld, om zich angstig en slaafsch te hechten aan de vormen, zoo wel in het geheel als in de deelen, waarin in een vroeger tijdvak de kunst hare inspiratiën had gehuld, hare gedachten uitgedrukt. Zoo trad, voor historische of rein menschelijke waarheid in onderwerp en gedachte, traditie — voor vrije, trouwe natuurstudie, andermaal traditie in de plaats. Ge vraagt mij een voorbeeld? Ik wijs u op DAVID, die in het einde van de vorige eeuw geen ander middel wist te vinden om zich te ontdoen van conventie in de opvatting van kunst, van de smakeloos weelderige vormen, waarin hij haar had gehuld gevonden, dan door zich hals over hoofd te storten in een stroom van niet minder onware conventie, van niet minder traditionele vormen. Van de mythologie was men in de oude geschiedenis verzeild, maar anders opgevat en begrepen dan gerijmd kon worden met het licht van zijn *eigen* tijd, voorgesteld in vormen, die alle persoonlijkheid van den kunstenaar deden opgaan in zijne angstige navolging van den type der antieken. Maar, zegt ge, sints

is het bijna onmogelijk geworden, de kunst te beoefenen en staande te houden *buiten* het leven; het laatste is er te machtig, te veeleischend, te veelzijdig ontwikkeld toe geworden! Ik wijs u alleen op de dusgenaamde pre-Rafaëliten, op zoo menigeen, die gedachte en vorm bij voorkeur aan de middeleeuwen wil hebben ontleend. Het leven onzes tijds eischt waarheid, werkzaamheid, aanschouwelijkheid — eene geheele schilderschool in *Duitschland* andwoordt met kunstwerken, waarin men in plaats van feiten, contemplatie, in stede van geschiedenis, symboliek vindt; met kunstwerken, waarin men de eenvoudige studie der natuur heeft verworpen, om zich te behelpen met vormen, welke de kunst in hare kindschheid al tastende had gevonden. Wat dunkt u, staat zulk eene kunst niet *buiten* het leven? Maar CORNELIUS, maar OVERBECK, het zijn toch groote mannen, onmiskenbare genieën! wordt mij toegeroepen. Zeer waar; maar men kan zeer goed *buiten* zijn tijd staan, al staat men er in sommige opzichten *boven*.

Ik kom zoo aanstonds aan de beweering, dat de kunst, ook waar zij *in* het stoffelijk leven treedt, nooit hare hoogere afkomst, hare verwantschap met het onstoffelijke kan of mag verloochenen; vooraf willen wij haar onze aandacht wijden in eene verhouding tot het leven, waarin zij deze hare hoogere natuur op het treffendst ten toon spreidt, zóó zelfs, dat zij alleen voor den denkenden, gevoelenden mensch genietbaar, voor hem daarentegen, die uitsluitend het stoffelijke, zinnelijke leven leeft, ontoegankelijk is. Het is daar, waar zij *boven* het leven staat; het is daar, waar zij vóór alles eene gedachte wil uitdrukken: *ééne* gedachte, die, zoo veel mogelijk bevrijd van elken zijdelingschen invloed door de eigenaardigheid van tijden of volken uitgeoefend, zuiver menschelijk, redelijk en rein is, en daartoe vormen kiest en kleuren, aan de natuur ontleend en bevredigend voor het schoonheidszoo wel als voor het waarheidsgevoel; terwijl zij zich de vrijheid voorbehoudt om hetgeen in die vormen *louter* stoffelijk, *louter* zinnelijk is, te laten glippen, wanneer het den onverdeelden, zuiveren indruk van de gedachte zou kunnen schaden.

Het is schier overbodig te zeggen, dat in deze verhouding van de kunst tot het leven, hare geheele werkzaamheid, hare gantsche macht en tevens het zelfbewustzijn van die macht is gebouwd op en geworteld in hetgeen den beschaafden, ont-

wikkelden mensch, te midden van zijn stoffelijk aanzijn en praktiesch leven, drijft en beweegt om bevrediging te zoeken voor zijne onstoffelijke behoeften. Overal waar gedacht wordt en gevoeld, ontstaan die behoeften, en het is die werkzaamheid van den geest, welke den mensch te midden van de zichtbare hem omringende waereld heeft doen uitzien naar eene onzichtbare, welke hem van hetgeen in zijne onmiddellijke nabijheid lag, heeft afgeleid en doen verwijlen bij hetgeen achter hem in het verleden, vóór hem in de toekomst, boven hem in den hemel ligt. Onder datgene wat hem bevrediging gaf stond de kunst reeds sints eeuwen bijna vooraan; wáárom, wordt gemakkelijk begrepen, wanneer men slechts tracht zich rekenschap te geven van den aart en het wezen der kunst in hare hoogste beteekenis. De bevrediging van de zuiver geestelijke behoeften der menschheid, het plaatsen der kunst *boven* het leven, is dan ook alle eeuwen door beproefd en vaak met het beste gevolg. Dat gevolg was dán het meest verzekerd en het meest volkomen, wanneer het streven uitging van die gelukkigen, welke door tijdgenoot en nakomeling met den naam van genieën worden vereerd. Al wederom hoogst natuurlijk: als denkende en gevoelende menschen stonden zij het hoogst en boven het gros hunner medemenschen; eene verhevene gedachte, een rein gevoel werd steeds door hen het best opgevat, en met de hun geschonkene, eigene scheppingsgave vonden of maakten zij zich den meest waardigen vorm om beide uit te drukken.

De belangrijkste en zeker ook de oudste vorm, waarin zich de kunst *boven* het leven openbaarde, was de dusgenaamde heilige of religieuse kunst. Overal waar zich het geloof aan eene Godheid ontwikkelde en vormde, trad de kunst op om óf vormen te scheppen voor de godsvereering, óf die te verwerken en terug te geven, waarin men zich het hoogere, het goddelijke voorstelde. Naar mate deze voorstelling van de Godheid, en van de wijze waarop zij zich had geopenbaard of nog bleef openbaren, zinnelijk of eenvoudig was, symboliesch of plat natuurlijk, stoffelijk of geestelijk, naar diezelfde mate wisselden ook de vormen af, waarin de kunst het godsdienstig leven en bewustzijn trachtte af te spiegelen. Het spreekt wel van zelf, dat naar gelang die voorstelling meer zuiver geestelijk werd, de taak van de kunst moeielijker werd,

zoodat allengs niet alleen slechts een geloovig hart, maar tevens een opgeklaard verstand noodzakelijk is geworden om hare taal te verstaan en te begrijpen, wanneer zij in hare scheppingen het goddelijke afspiegelt en teruggeeft.

De tweede vorm waarin wij de kunst *boven* het leven aantreffen, is de historiële kunst. Gedeeltelijk ook tot het gevoel, maar vooral tot het verstand van den mensch is het dat zij zich richt. Waar zij meer geeft dan feiten uit de geschiedenis der menschheid, waar zij ook de wijsgeerige gedachte, aan die feiten ten grondslag liggende, tracht uit te drukken en in vormen af te spiegelen, dáár vooral werkt zij en grondt zij haren invloed op de *reden* des menschen, op zijn hooger, geestelijk bewustzijn. Waar alleen de trouwe voorstelling van het feit door haar wordt bedoeld, en stoffe zoo wel als vorm zuiver historiesch zijn, richt zij zich tot de aangeleerde kennis van den ontwikkelden mensch, en ook dán nog staat zij daardoor verre boven het louter stoffelijk streven van de menigte.

Al voortgaande ontmoeten wij een derden vorm, waarin de kunst nog altijd boven het gewone leven werkzaam is. Ik bedoel het hoogere *genre*, d. i. de voorstelling en schildering van toestanden uit het praktische, stoffelijke menschenleven, maar die ontstaan en voortgevloeid zijn uit het hoogere geestelijk of gevoelsleven des menschen, daaraan hunne eigenaardigheid te danken hebben, en zelf wederkeerig invloed uitoefenen *op* dat leven. Men begrijpt licht, dat hier het terrein van de kunst schier onafzienbaar groot is, en met de tijden en volken wisselt en zich wijzigt. Tot deze soort van kunstwerken behooren ook die, welke een zinnelijken vorm hebben gegeven aan eene poëtische gedachte, d. i. zulk eene gedachte, welke oprijst in de ziel des menschen als oneindig geestelijk wezen. Het zou niet moeielijk zijn hier den overgang aan te wijzen van de kunst welke *boven*, tot die welke *in* het gewone menschenleven staat. Immers naderen de kunstwerken steeds meer de laatstgenoemde verhouding, naar mate de zoo even genoemde toestanden meer eenvoudig, minder samengesteld zijn en meer dagelijks voorkomen, of ook naar mate de gedachten, waarvan wij spraken, meer het eigendom zijn ook van den niet zoo diep denkenden of fijn gevoelenden mensch. Sprekende van de kunst *boven* het leven, dacht ik voornamelijk aan zulke kunstwerken, waarin de voorstelling van den mensch de hoofd-

zaak, de hoofdbedoeling is, en wel omdat dáár de uitdrukking der gedachte meer bepaald, de gegevene indruk evenzeer meer bepaald is. Natuurschilderingen (landschappen), die óf door opvatting, óf door omwerking van de motieven, aan genoten *hoogere* indrukken herinneren, of die zelve geven, behooren noodwendig tot de kunst *boven* het leven, en de overgang *in* het leven heeft dáár plaats, waar die indrukken van minder verheven, van meer gewonen aart zijn.

Genaderd tot de beschouwing van de kunst *in* het leven, acht ik het gantsch niet overtollig nog even terug te komen op de waarheid: dat de kunst, ook waar zij in het praktische leven treedt, geen oogenblik hare naauwe verwantschap met het onstoffelijke mag verloochenen. Ik hoop daardoor de verdenking te ontgaan, alsof ik eene kunstrichting zou erkennen, welke zich verlaagt tot slaafsche dienaresse van het louter zinnelijk leven, terwijl ik integendeel dat zelfde leven, met zijne zuiver stoffelijke eischen en behoeften, wensch te zien gereleveerd en veredeld door de kunst. Dit vermag zij alleen dán, wanneer zij *altijd* en in *ieder geval* hoogere elementen in zich blijft bevatten; elementen, die samenhangen met de eigenschappen van des menschen geestelijke, onstoffelijke natuur, zoo als daar zijn: smaak, gevoel, zin voor waarheid, zin voor harmonie, enz. Bij gemis van deze houdt zij op zich zelve, houdt zij op *kunst* te zijn. Elk voortbrengsel van des menschen geest of van zijne handen, hetwelk deze elementen *niet* in zich bevat, staat gevolgelijk ook *niet* in betrekking tot de kunst, en de meerdere of mindere mate, waarin zij zich in zulk een voortbrengsel vertoonen, geeft den maatstaf aan van de meerdere of mindere kunstwaarde welke er aan wordt toegekend.

De wijze waarop de verhouding van de kunst tot het leven zóódanig wordt, dat men van haar spreekt als getreden *in* het leven, is tweeërlei. Zij doet het *vooreerst* in eigenlijk gezegde kunstwerken; dat wil zeggen: in werken, die, wat onderwerp, opvatting en richting, wat wezen en vorm betreft, meer of min behooren tot het gebied van het *schoone;* met andere woorden: in werken, die uit geene andere bedoeling zijn ontstaan dan om het *schoone* voort te brengen. Zij doet het vervolgens in werken, die ten voertuig strekken van het *schoone*, terwijl zij te gelijk het *nuttige* bevorderen, of in die, welke in

wezen alleen het *nuttige* bedoelen, maar door hunnen *vorm* in betrekking staan tot het *schoone*, tot de *kunst*. Beide behooren echter in het praktische leven te huis; van de laatstgenoemde behoeven wij het niet eenmaal opzettelijk te verzekeren; zij worden dagelijks aanschouwd, komen in ieders handen, vervullen bepaald stoffelijke of zinnelijke behoeften, en zijn met het gewone leven als vereenzelvigd.

Maar ook de eerstgenoemde, de *kunstwerken*, behooren in het leven te huis. Vooreerst: omdat stoffe en vorm aan het gewone leven zijn ontleend. Immers zijn de onderwerpen in den regel uit dat leven genomen, en worden door ieder schier dagelijks rondom zich aanschouwd. Tot deze soort van kunstwerken breng ik, b. v., portretten, afbeeldsels van menschen, zoo als wij hen in het gewone leven aanschouwen, of hebben aanschouwd; voorts bijna het geheele dusgenaamde *genre*, d. i. schildering van toestanden, die wij in onze onmiddellijke nabijheid waarnemen, eenvoudige, natuurlijke, dagelijksche toestanden; eindelijk de voorstelling van feiten, welke even als die toestanden in ons gewoon, praktiesch leven worden opgemerkt. Maar niet alleen de stof, ook de vorm is aan dat zelfde leven ontleend, en al is het zelfs dat zulk een vorm, strikt genomen, uit een anderen tijd, dus uit een ander leven dan het onze afkomstig is, dan nog wordt een kunstwerk alleen dáárdoor nog niet *buiten* of *boven* het leven geplaatst. Alleen kan dit het geval zijn, waar stof en vorm, onderwerp en behandeling *beide* zijn van een ander tijdvak dan het onze en daartoe *uitsluitend* behooren; maar ook dán nog moeten zij onverbrekelijk en onafscheidelijk ineen sluiten, om gerekend te kunnen worden te komen op het gebied der historische kunst. Maar ten tweede behooren zulke kunstwerken in het leven te huis, omdat zij in wezen en richting volkomen geschikt zijn om te worden begrepen en opgenomen in het dagelijksche leven, en nergens in strijd komen ook met de stoffelijke eischen, met de meer zinnelijke zijde van dat leven; iets, hetwelk meestal het geval is met de voortbrengsels van de kunst, die *boven* het leven staat, welke van den aanschouwer eischen dat ook *hij* zich boven zijne gewone sfeer verheffe, en eene geestelijke ontwikkeling bezitte, in haren aart en diepte verschillende van zijne gewone, bloot zinnelijke ontwikkeling.

Na het gezegde is het naauwelijks noodig eene nadere bepaling te geven van de soort van kunstwerken welke tot deze rubriek behooren. Ik noemde reeds de portretten en het gewone *genre;* in den regel kan men er ook de landschappen, de zee- en stadsgezichten, en eindelijk ook de stillevens toe brengen. Intusschen is het niet mogelijk eene doorgaande, scherpe grenslijn te stellen, waar de kunst kan gezegd worden *in* het leven te treden. Daartoe is zij in haar wezen te vluchtig, te geestig, te ontastbaar, zou ik haast zeggen; daartoe zijn hare spranken te verscheiden en te verdeeld, en de duizendvoudige wisseling harer openbaringen maakt het onmogelijk in het afgetrokken met eenige zekerheid te redeneeren over het gehalte dier openbaringen.

Zoo veel intusschen is zeker, dat ook waar de kunst *in* het leven is getreden, er nog trappen bestaan van meer of mindere verwantschap met dat leven zelf. En geen wonder: het stoffelijk aanzijn toch van den éénen mensch, van den éénen tijd, verschilt van dat van andere menschen en andere tijden; zoo verschillen ook de kunstwerken, die in dat stoffelijk aanzijn geworteld zijn, even als de vatbaarheid om ze te genieten bij menschen van uiteenloopenden aanleg en levensrichting onderscheiden is.

Een enkel voorbeeld zal mijne meening verduidelijken. Op een hoogen trap staat, b. v., die *genre*-schilderij waarvan het onderwerp zoo wel als de inkleeding uit het ons omringende leven is gegrepen, maar waarin te gelijk dat onderwerp samenhangt met eene openbaring van dit leven in edele richting en fijnen vorm, terwijl de inkleeding uitmunt door waarheid en bezieling, door oorspronkelijkheid en levendigheid. Zoo ook een landschap, waarvan het motief is gekozen uit de natuur, welke wij dagelijks aanschouwen, maar met oordeel en gevoel, en in een gelukkig moment gekozen, terwijl de behandeling (de kunstvorm) ook hier boeit en bekoort door waarheid, door oorspronkelijkheid en levendigheid. Op lagen trap daarentegen staat een *genre*-stuk, waarvan het onderwerp een lagen, onedelen toestand van het dagelijksch leven is, waarvan de vormen onwaar, afgesleten of zielloos zijn. Hier kan zelfs het procédé, de wijze van *doen*, de techniek voortreffelijk zijn, er kunnen moeielijkheden in vorm of kleur zijn overwonnen, en toch kan de schilderij behooren tot de lage kunst, tot die welke aan handwerk grenst. Laag, eindelijk, staat een landschap, waarvan het motief banaal, stijf of onbevallig is, waarvan de behandeling conventie, oppervlakkigheid of navolging verraadt.

Ik moet mij met deze voorbeelden vergenoegen, ofschoon er tot juiste waardeering der verschillende kunstrichtingen wellicht meerdere noodig waren. In het algemeen zij hier nog de opmerking bijgevoegd, dat het moeielijk is, zelfs met behulp van voorbeelden, te bepalen, waar en wanneer de kunst gevaar loopt haren adelbrief te verbeuren, en dat ook het laagste onderwerp, door een geniaal kunstenaar behandeld, in zekere mate zou kunnen opgevoerd worden tot die kunstrichting, welke niet langer *in*, maar *boven* het dagelijksche leven staat.

Wanneer wij de kunst volgen, zoo als zij in de aangegevene richting meer en meer in het leven, in het bloot materiële leven treedt, zien wij hoe de scheppingsgave harer beoefenaars allengs minder wordt, de navolging grooter en meer. Toch mag nergens de eerste geheel verloren gaan, wil de naam van kunst geene ijdele klank worden. Zelfs daar, waar het talent niet veel meer is dan de gave om aangeleerde en geleende vormen met smaak en oordeel aan te wenden, zelfs dáár moet er oorspronkelijkheid zijn overgebleven, en de man die er naar streeft om kunstzin en kunstbegrip te toonen in een of ander voortbrengsel zijner handen, moet zonder aanmatiging kunnen zeggen: »Ziedaar *mijn* werk, *mijn* werk, zoo als een ander het

niet zou hebben voortgebracht, een element van schoonheid in zich bevattende, dat uit mij en mij *alleen* is voortgekomen."

Wij ontmoeten dan hier, b. v., teekenaars op steen, en houtgraveurs, of ook wel hen, die in ateliers op eene of andere wijze, maar toch altijd door hunnen persoonlijken arbeid, medewerken tot het daarstellen van groote en belangrijke kunstwerken. Deze allen staan op de grens tusschen kunst en industrie; hun streven is verdeeld tusschen het schoone en het nuttige. Van de meesten hunner zou men kunnen zeggen, dat zij geroepen zijn om de industrie te gebruiken als hulpmiddel om de kunst, het schoone, te verspreiden. Deze roeping wordt nog al eens verkeerd begrepen en daarbij het middel verwisseld met het doel, zoodat de industrie als hoofdzaak, het schoone als bijzaak wordt beschouwd. Deze verwisseling is mij altijd hoogst verderfelijk en zeer betreurenswaardig voorgekomen. Het kan niemant ten kwade worden geduid, wanneer hij om eene of andere reden de industrie liever heeft dan de kunst, maar dat hij dan ook de laatste geheel late varen en louter industriëel worde, zonder zich in te laten met het schoone. Hij die eene kunst-industrie uitoefent, *zonder* gevoel voor en begrip van het schoone, is dáárom zoo gevaarlijk, wijl hij het laatste vervormt en verwringt en aan het publiek (en dat publiek is doorgaans vrij talrijk) iets anders in de plaats geeft. De menigte is zoo spoedig van den rechten weg af te brengen; een valsche smaak vindt zoo licht ingang, en zeker nooit lichter, dan wanneer hij wordt in de hand gewerkt door hen, van wie de meesten hunne eenige, althands hunne meeste kunstindrukken ontfangen. Ik mag dan deze gelegenheid niet laten voorbijgaan, zonder in naam, en in het belang der kunst, allen, die er eenigzins toe kunnen bijdragen, op het hart te drukken, dat men hen, die de voortbrengselen der kunst op eene of andere wijze voor een grooter publiek zullen vertolken, gedurig aandrijve om door degelijke studie naar goede modellen hun smaak te ontwikkelen, hun schoonheidszin te vormen; aandrijve om door studie meester, volkomen meester, te worden van de techniek der kunst, en zich vooral met geene *halve* vorming te vergenoegen.

Verder wordt de kunst *in* het leven gebracht ook door hen, die door hunne voortbrengselen de behoeften vervullen, welke zich de weelde heeft geschapen. Hun aantal is groot, en velen, die hier bekend zijn gemaakt met de eerste beginselen van kunst en schoonheid, zullen er eenmaal toe behooren. Zij allen arbeiden voor een stand in de maatschappij, waar overvloed heerscht en beschaving gevonden wordt, waar men dus gaarne schoone vormen aanschouwt, waar men ze begrijpt. De scheppingsgave hier gevorderd is zoo groot niet; het geldt hier niet eene oorspronkelijke gedachte in fraaie vormen uit te drukken, het geldt alleen zich van die vormen te bedienen in overeenstemming met den aart en de bestemming van het voorwerp van weelde. Hij, die niet maar werktuigelijk heeft nageteekend wat men hem voorhield, maar die getracht heeft zich rekenschap te geven van hetgeen hij deed, moet

noodwendig daardoor gekomen zijn tot een begrip en eene waardeering van de schoone vormen, welke hem zullen behoeden van mis te tasten in hunne toepassing op zijn handwerk.

Eindelijk zijn het ook de louter industriëlen, zij die uitsluitend het stoffelijk nuttige nastreven, die in meerdere of mindere mate hunne weinige of vele kunstvorming in het leven kunnen toepassen. Talloos zijn de materiële behoeften in ons maatschappelijk en huiselijk leven, bij welker vervulling het geenszins onverschillig is, of zij geschiedt met of zonder smaak, met of zonder begrip van welstand en schoonheid. Benijdenswaardig is het volk, de maatschappij, waar zelfs het zuiver stoffelijke, het industriële leven de sporen verraadt van den invloed der kunst; waar dit verschijnsel wordt waargenomen kan het niet anders zijn dan een uitvloeisel van de gemeenschappelijke studie der schoone vormen door toekomstige kunstenaars en toekomstige industriëlen.

Ik heb, G. T.! u eenige van mijne denkbeelden medegedeeld omtrent de verhouding van de kunst tot het leven. Uitvoeriger dan bij de kunst *buiten* en *boven* het leven, heb ik stil gestaan bij de kunst *in* het leven. Gij allen hebt reeds begrepen waarom; wij bevinden ons aan eene plaats, waar tot op eene vrij belangrijke hoogte de kunst-ontwikkeling wordt bedoeld en bevorderd van een aantal leerlingen uit verschillende standen der maatschappij; zij allen kunnen op eene of andere wijze de kunst *in* het leven brengen. O, dat zij het doen mochten met ijver en oordeel; daar is nog zoo menig handwerk, zoo menige industrie ten onzent, waar het kunstelement zoo noodig is, en waar het nog maar zoo weinig wordt gevonden. Mocht deze gelegenheid, mocht de onderscheiding, die straks zal worden uitgereikt aan de bekroonden, mocht de onverdroten werkzaamheid van hen die aan het hoofd staan van, of verbonden zijn aan deze Akademie, mocht mijne zwakke stem eindelijk allen, allen opwekken en aansporen om, door ijverige, naauwgezette, degelijke studie, den zin voor het kunstschoon bij zich-zelven en anderen te ontwikkelen en te vormen!

De kunst in het leven, het gevoel voor schoonheid, waarheid en harmonie overal verspreid, o, welk een bekoorlijk denkbeeld! Het kan verwezenlijkt worden, G. T.! en wèl ons, wanneer wij de verwezenlijking aanschouwden; want dán ook is de tijd daar, dat het geheele volk de vormen der kunst zal kennen, dat haar wezen niet langer een gesloten boek zal zijn voor verre de meesten, dat de kunstenaar door allen zal worden begrepen. Dán wordt de taal, die hij in lijnen, vormen en kleuren spreekt, door ieder verstaan; en hetzij hij dan zijne onderwerpen ontleent aan het werkdadige leven van zijn volk en van zijn tijd, hetzij hij zich *boven* dat leven verheft — overal en altijd zal hij geopende oogen en ontfankelijke harten vinden bij allen!

MENGELWERK.

DE JAVAAN.

DOOR

Dr. *S. KEIJZER*,

LEERAAR IN DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE AAN DE KONINKLIJKE AKADEMIE TE DELFT.

Tweeërlei redenen dringen ons om Java naauwkeurig te leeren kennen: de eene is algemeen, aan alle beschaafde menschen eigen; de andere is bijzonder, alleen voor ons Nederlanders geldend. Behoort niet bij elk beschaafd volk van den tegenwoordigen tijd de aardrijkskunde, uit een geographisch, ethnographisch en politiek oogpunt beschouwd, tot de beschaafde opvoeding van het opkomend geslacht? Wie zal het ontkennen dat de Indische Archipel voor allen, in elk opzigt, belangrijk moet gerekend worden? Wie weet niet dat Java, de zetel van magt en beschaving, in den Indischen Archipel de eerste plaats bekleedt? Uit alle oorden van de oude en nieuwe wereld doorklieven groote en kleine schepen, met stoute zeelieden bemand, den oceaan en rigten den steven naar Java, om van daar zoo vele kostbare noodzakelijkheden van het leven te halen en naar de verschillende werelddeelen te vervoeren. De natuurkundige, die in Europa tegenwoordig in eene broze hulk ten hemel vaart, om door zijne waarnemingen de menschelijke kennis van onzen dampkring te verrijken, stijgt met dergelijk doel op Java, dikwijls met levensgevaar, ten hemel langs de bergreeksen, wier kruinen zich in de wolken verliezen, of daalt daar in de ingewanden van de sedert korter of langer tijd uitgedoofde kraters neder, om onze kennis van de diepten der aarde uit te breiden (1). Het plantenrijk van Java

(1) Men denke slechts aan de gevaarlijke bergbeklimmingen van Prof. REINWARDT, Dr. JUNGHUHN, enz.

boezemt algemeene belangstelling in, niet alleen om zijne zoogenaamde cultuurproducten, als: koffij, suiker, indigo, maar ook om de eigenaardige voortbrengselen, als: gutta percha (volgens de inlandsche spelling: *djetah pertjah*), *ramé* (1), grondstoffen voor het vervaardigen van papier (2). De staatkundige heeft dáár een ruim veld voor zijne beschouwingen, hoe een oorspronkelijke menschenstam, door de heerschapppij van Indiërs, Mohammedanen en Europeanen uit den barbaarschen toestand van een zoogenaamden natuurstaat opgegroeid, eene plaats inneemt in de rij van volkeren, en zijne bijdragen levert tot wereldgeschiedenis; terwijl de staatsman met verbazing, dikwijls ook met een nijdig oog (3), eene bezitting aanschouwt, die niet alleen met eene betrekkelijk uiterst geringe magt wordt bestuurd, maar die ook zulke rijke schatten aan zijn rustigen bezitter oplevert. Rijke oogst is er voor den taalkundige bewaard, die zich aan de beoefening van de Polynesische talen wil wijden, niet om met angstvallige bekommering na te gaan welk Polynesisch woord van eenig woord uit een anderen taalstam kan worden afgeleid, — dat zou eene vergeefsche moeite en tijdverspilling (4) zijn — maar om op te merken hoe men in die talen, — de taal beschouwd als de uitdrukking van de menschelijke rede, — zegt wat men wil; en om uit de wijze waarop dit geschiedt, gevolgtrekkingen af te leiden voor het karakter en den aard van het volk, dat die taal spreekt. Beseft men geheel en al het belang van zulke stu-

(1) De borst van Prof. BLUME kan getuigen, dat de Europesche belangstelling voor de *ramé* opgewekt is.

(2) Bij het gebrek van grondstof voor de papierfabricatie vooral in Engeland, wordt in Frankrijk de aandacht gevestigd op Algérië. (Men zie het zeer lezenswaardig stuk van XAVIER RAYMOND in het *Journal des Débats Politiques et Littéraires*, van Zaturdag 5 Augustus 1854.) Wij mogen Java wel in het oog houden, dat onder zijne gewassen ook zulke telt uit wier schors papier wordt gemaakt.

(3) *Edinburgh Review*, Julij 1852, het stuk getiteld: *Dutch Diplomacy and Indian piracy*.

(4) Men zal ook in het Javaansch wel woorden vinden, die blijkbaar overeenkomen met Europesche, met Grieksche of Latijnsche, ja, zelfs met Hollandsche; maar die woorden behooren niet tot den Polynesischen taalstam: zij zijn ontleend òf aan het Sanskrit, waardoor men overeenkomst met het Grieksch of Latijn zal vinden, òf aan de talen van de overheerschende Europeanen zelf.

diën, dan zal men zeker toegeven dat zij van het grootste belang zijn voor een volk als de Javanen; met zulk eene geschiedenis, zoo rijk in afwisseling van merkwaardige gebeurtenissen, en met zulk eene letterkunde, zoo uitgebreid in omvang, ik wil niet zeggen: zoo rijk aan inhoud. De regtsgeleerde, wiens innige overtuiging het is, dat het regt zich onwillekeurig en als ware het van zelf in het bewustzijn van ieder volk ontwikkelt, en dat elk zijner vormen zoo lang gelden moet, als hij met de zeden van dat volk overeenkomt (1), die regtsgeleerde heeft zeker met innige belangstelling het oog gevestigd op Java, waar een in Europa bijna totaal onbekend regt heerscht, dat, ontstaan bij den Javaan zelf, gewijzigd door dat van de Indiërs, gedeeltelijk verdrongen door dat van de Mohammedanen, en geheel bedreigd, in schijn ten minste, door dat van de Europeanen, hem in menig opzigt belangrijke bijdragen tot uitbreiding van zijne regtskennis zal kunnen leveren. Maar, waar zou het heen, indien ik alle punten, waardoor Java de algemeene belangstelling moet wekken, wilde behandelen of slechts aanstippen? Doch één belangrijk punt, ik durf bijna zeggen eene Europesche vraag, mag ik niet met stilzwijgen voorbijgaan. Die vraag is: langs welken weg moet de Europesche beschaving overgebragt worden in den Indischen Archipel? — Maar is dat wel eene Europesche vraag te noemen? wordt mij misschien tegengeworpen. Let men op de beweringen en handelingen van de Europeanen ten opzigte van den Indischen Archipel, vooral van de Engelschen, die nijdig zijn op de groote voordeelen, welke wij daarvan trekken, en die zij gedeeltelijk toch óók konden genieten; neemt men in aanmerking den tegenwoordigen toestand van Europa, dat zelfs het zwaard aangordt en uit de schede haalt over eene dergelijke vraag aangaande Turkijë, dan zal men zeker niet aarzelen deze vraag eene Europesche te noemen. Allen zijn het eens, dat het de roeping van de menschheid is, om elkander wederkeerig te volmaken en naar volmaaktheid te streven; niemand betwijfelt het, dat ieder volk dien weg moet bewandelen; het geschil loopt alleen over de wijze,

(1) Dit is eene hoofdstelling van de historische school onder de regtsgeleerden: deze stelling wordt echter door álle regtsgeleerden in meerdere of mindere mate aangenomen.

waarop dit geschieden moet. Volgens den een moet ieder volk op zijne hem eigene wijze, door beschaving van de hem eigene zeden en gewoonten, regt en instellingen, zich daartoe ontwikkelen; volgens den ander is een ieder geroepen om de beschaving, zoo als die door hem begrepen wordt, naar dengene, die daarvan verstoken is, over te brengen, ja, zelfs is hij verpligt om hem met geweld te dwingen tot een toestand die eerst na langzame ontwikkeling bereikbaar is. Wie zal die vraag naar aller genoegen beantwoorden? — *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht.*

Gelden alle deze belangen voor vreemde volken, zoo als wij zagen, om zich met het eiland Java bekend te maken, wij Nederlanders hebben daarenboven nog andere, nog dringender redenen om eene naauwkeurige, wetenschappelijke kennis van dat eiland op te doen. Java is de hoofdzetel van onze bezittingen in den Indischen Archipel: het is onze taak, dat eiland te regeren. Om die heerschappij naar behooren te voeren, is het niet voldoende dat alleen zij, die van hier daarheen gezonden worden om het gezag uit te oefenen, met eene volledige kennis van het land en het volk zijn toegerust, maar ieder Nederlander is verpligt zich eenige grondige kennis daarvan te verschaffen. Niet door eene op zich zelf zeer prijzenswaardige weetgierigheid alleen moet hij gedreven worden, maar de sedert 1848 hier te lande ingevoerde regeringsvorm dwingt hem daartoe. Het Nederlandsche volk wordt verondersteld zelf zijne vertegenwoordigers te kiezen, en deze moeten wederom, als leden van de Wetgevende Magt, het Reglement op het beleid van de regering in Nederlandsch Indië en andere bepalingen bij de Wet helpen vaststellen. Het geheele Nederlandsche volk dus, voor zoo ver het geroepen wordt tot den burgerpligt van zelf vertegenwoordigers te kiezen, is verpligt zijne belangstelling in Java door kennis van zaken te doen blijken. Deze kennis is volstrekt noodzakelijk; ja, een onmisbaar vereischte voor hem, die zich niet blindelings in de rijen van de eene of andere politieke partij wil begeven; die niet slechts partijganger wil zijn. Wat zal hem doen besluiten om zich te wenden tot hen, die wijzen op de onnoemelijke voordeelen van handel, scheepvaart en nijverheid, op de batige saldo's van twee-honderd-en-veertig millioen gulden, als de gevolgen van hunne wijze van beheer? Wat zal hem aansporen

om zich in de armen te werpen van hen, die al deze voordeelen minder achten en in eene vliegende ontwikkeling van den Javaan, in den tegenwoordigen regeringsvorm van het moederland op Java overgebragt, heil zoeken tegen het kwaad, dat zij uit de tegenovergestelde wijze van regering voorspellen; van hen, wier leus is: »Men moet de vestingen bouwen in de harten van de Javanen"? Kennis, wetenschappelijke kennis alleen mag ons oordeel besturen. Opmerkenswaardig en in menig opzigt toepasselijk op ons onderwerp zijn de woorden van een der voornaamste wijsgeeren in Duitschland, die hij van onzen tijd in het algemeen gebruikt. »Wij beleven thans blijkbaar een overgangs-tijdperk, waarin langzaam, maar onherroepelijk het sedert duizende jaren bestaande ineenzinkt, terwijl de nieuwe wereld, die uit de asch van de oude te voorschijn moet komen, te naauwernood in flaauwe omtrekken te zien is; midden onder ons zien wij den dreigenden chaos, vóór ons de nevel van eene nog niet doorgedrongen toekomst. Bij dit schrikwekkend zamentreffen van twee tijdvakken kan ons niets redden, niets het vaste oog doen behouden, dan ons te verheffen boven de empirie, die tot nog toe in ons oordeel, maatstaf en bedoeling heerschte, en wortel te vatten in de beschouwing van het eeuwig idée van de geregtigheid, en in de onuitwischbaar zedelijke natuur van het menschelijk geslacht. Willen zij die besturen, zoo wel als zij die bestuurd worden, niet eigenzinnig vasthouden aan verjaarde vooroordeelen, of de prooi worden van de teugelloosheid van blinde hartstogten; dan hebben beiden eene heldere kennis noodig van het doel dat de menschheid en de Staat moeten trachten te bereiken, namelijk: van het idée van den Staat. Dan zal er ook naauwelijks strijd kunnen zijn tusschen de partijen over de menigvuldige of schijnbaar tegenovergestelde wegen daarheen, als men slechts zeker is hetzelfde doel te zoeken; dan zal men gemakkelijker kunnen overeenkomen omtrent hetgeen in een gegeven geval behoort toegestaan te worden, omtrent hetgeen men mag trachten te erlangen" (1).

Van de individuële belangen, die velen hier te lande moeten hebben, zal ik geene melding behoeven te maken. Hoe velen leven er onder ons, wier geheel vermogen in onder-

---

(1) J. H. FICHTE, *System der Ethik, erster kritischer Theil*, S. 1.

nemingen op Java steekt? Hoe weinig familiën zijn er tegenwoordig nog, die niet een of meer van hare leden onder de ingezetenen van Java tellen? Moet dit niet een krachtige prikkel zijn, om zich met Java bekend te maken.

Naar aanleiding van deze en dergelijke beschouwingen, heb ik gemeend te moeten voldoen aan het verzoek van de Redactie der *Vaderl. Letteroef.*, om eenige stukken over den Javaan voor dit Tijdschrift te bewerken. De lezer ontvangt hier daarvan het eerste stuk, onder den titel van: *Het uitwendig voorkomen van den Javaan, zijne kleeding en woning.* Moge de belangstelling in dit uitwendige bij hem worden opgewekt en den lust gaande maken, om den Javaan ook inwendig, in zijne zeden en gewoonten, taal, en letterkunde, geschiedenis, godsdienst en kunst, te leeren kennen.

I.

HET UITWENDIG VOORKOMEN VAN DEN JAVAAN, ZIJNE KLEEDING EN WONING.

Wanneer er in deze stukken over den Javaan gesproken wordt, dan moet men dien naam in den meest beperkten zin nemen. Java wordt niet alleen bewoond door Javanen: er leven, behalve de Europeanen en vreemde Oosterlingen, zoo als: Arabieren, Chinezen, Mooren, ook nog inlanders, die, òf onder den naam van Soendanezen een bijzonder volk uitmaken, òf onder andere namen als afzonderlijke volkstammen bestaan. De Soendanezen, die het westelijk gedeelte van Java bewonen, verschillen zoo zeer in ligchaamsbouw, zeden en gewoonten van de Javanen, dat men ze met slechts weinig oplettendheid gemakkelijk van elkander onderscheidt. Men heeft ook nooit de Soendanezen onder de Javanen begrepen; zoo zelfs, dat men op Batavia zegt *eene reis naar Java maken*, meenende daarmede naar de landen gaan ten Oosten van de rivier Lòsari, die als de grens van de Soenda-landen wordt beschouwd. De reden voor deze eenigzins vreemde spreekwijs ligt waarschijnlijk in de wijze waarop Java beheerd werd, toen al, wat ten Oosten van de zoo even vermelde rivier aan de Compagnie behoorde, onder het onmiddellijk gezag van één enkelen Gouverneur van Java's Noord-Oostkust stond. Midden onder de Javanen evenwel leven nog volkstammen

die, de eene meer de andere minder, van den eigenlijken Javaan in vele opzigten verschillen; zoo als: Tengerezen, bewoners van het Tenger-gebergte; Badoewinen; Kalahs; Pinggirs; Gadjahmatis. De onmiskenbare strekking van de tegenwoordige orde van zaken om de ineensmelting van die stammen met de Javanen te bespoedigen, heeft dan ook ten gevolge gehad, dat men weinig of geen verschil meer kan opmerken tusschen de drie laatstgenoemde volkstammen en den Javaan (1). De Tengerezen, zoo genoemd naar het gebergte dat zij bewonen, hoewel klein in getal, hebben de oude zeden en gewoonten, gebruiken en godsdienst bewaard tegen de aanvallen van het Mohammedanisme, dat hen nooit aan zich heeft kunnen onderwerpen (2). De Badoewinen in het Bantamsche schijnen in vele opzigten met de Tengerezen overeen te komen; doch ik kan niet van hen afstappen, zonder eerst op eene taalkundige bijzonderheid te hebben gewezen. *Badoewi* is een Arabisch woord, dat veld-, woestijnbewoner beteekent, afgeleid van het woord *badoe*, veld, woestijn. Neemt men nu in aanmerking, dat het Fransche woord *païen* komt van het Latijnsche *paganus*, dorpbewoner, en dat ons woord heiden van heide is afgeleid (vergelijk bovendien de Engelsche woorden *heath* en *heathen*, en de Hoogduitsche *die Haide* en *der Heide*); dan zal men, dunkt mij, de onderstelling mogen opperen, dat de Mohammedaansche veroveraars van Java de inboorlingen die hunne oude godsdienst behielden, als heidenen beschouwden en daarom Badoewinen noemden (3). Ook de Madurezen, die van het eiland Madura naar Java in groot getal zijn overgekomen en zich vooral in het Oosten van dat eiland gevestigd

(1) Wie méér van deze volkstammen verlangt te weten, leze RAFFLES' *History of Java*, D. I, bl. 86 en volgg.; *Tijdschrift van Nederlandsch Indië*, Jaarg. II, 2, bl. 578, en Jaarg. VI, 1, bl. 317 en volgg.; *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië*, D. II, bl. XXI, vraag 24.

(2) Méér hierover, bij RAFFLES, l.l., D. I, bl. 867 en volgg. Vergelijk bovendien verschillende stukken in de *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap*.

(3) Kleine bijdragen tot de kennis van deze Badoewinen in het Zuiden van de residentie Bantam, vindt men bij RAFFLES, l.l., D. I, bl. 372, D. II, bl. 144; *Tijdschr. v. N. I.*, Jaarg. I, 2, bl. 295, en Jaarg. VII, 4, bl. 335.

hebben, nemen wij hier niet op. Zoo bepalen wij ons alleen tot de Javanen, in den beperktsten zin van het woord.

Stel u voor een hoog en breed voorhoofd, dat zich met zachte rondingen naar de kruin en slapen ombuigt, en waarop de grens van het hoofdhaar hoog boven de gebogene wenkbraauwen is; donkere oogen, die naar buiten uitpuilen, met horizontale en ruime oogspleten; een kleine, maar wat platte neus; een goed gevormde mond, maar met vrij groote mondspleet en breede, uitstekende lippen; uitstekende kinnebakken, die schraal van baard zijn voorzien; een afgerond, uitpuilend achterhoofd; dun zwart haar — dan hebt gij het portret van een Javaan vóór u. Hangen zijne knevels naar beneden, dan is dit een zeker teeken dat hij zich in onaangename omstandigheden bevindt. Indien zijn hoofdhaar voor een gedeelte is afgeknipt, terwijl het overige tot een staart of vlecht (*koetjir*) is zaâmgebonden, zoo weet gij, dat hij nog in de kinderjaren is; maar zijn zijne tanden gevijld (1) en zwart geverwd, en is zijn mond misvormd door het kaauwen van tabak en *sirih* (2), gij kunt u verzekerd houden, dat hij de kinderjaren reeds achter den rug heeft. Verbeeld u verder den Javaan als van bijna middelbare lengte, regt van houding, met slanke lendenen en zeer kleine gewrichten, dan zult gij hem als levend voor den geest hebben. — Van de schoone sekse onder de Javanen durf ik bijna niet spreken, want ik vrees dat mijn smaak niet zeer geroemd zou worden. En waarlijk het is den Europeaan niet kwalijk te nemen, dat hij de Javaansche vrouw, vooral op zekere leeftijd, zelfs afschuwelijk vindt; want die gevijlde en zwartgeverwde tanden, — door het vijlen wordt zij ook reeds vroeg tandeloos, — dat voorhoofd, besmeerd met *poepoer* (3), dat bovenlijf, beklad met *borèh* (4), die afzigtelijke versiersels, en die onaangenaam

(1) Het hoofddoel van deze operatie is, om de voortanden concaaf te maken, en van het glazuursel te ontdoen, om ze beter de zwarte verw te doen aannemen, want het wordt voor leelijk gehouden „de tanden te laten zoo wit als die van een hond".

(2) Het betel- of sirih-blad wordt met de vier ingrediënten: gambir, pinang, tabak en kalk, zamengesteld, en dient zoo tot pruimen; dus zamengesteld heet het *kinang*.

(3) Een smeersel, uit rijstmeel vervaardigd.

(4) Een smeersel, uit kruiden en bloemen getrokken. Ook de mannen be-

riekende geuren hebben weinig aanlokkelijks voor den Europeaan. — Hoewel geen mijner lezers, daarvan houd ik mij overtuigd, zich den Javaan voorstelt als blank van vel (1), zou ik mij toch aan verzuim schuldig maken, indien ik van de kleur zijner huid niet gewaagde. Geel, zijne geliefde kleur, wordt ook voor de schoonste kleur van huid door hem gehouden: gewoonlijk echter is zij eene schakering tusschen bruin en bruingeel. Die kleur verschilt echter, somtijds aanmerkelijk, in de onderscheidene districten, onder de verschillende standen, zelfs onder de verschillende familiën. In de Oostelijke landen, op het eigenlijk Java, wijst het verschil in kleur en gelaatstrekken tusschen de hooge en lage standen op eene sterkere kolonisatie uit het vaste land van Indië. In vele familiën is het gemengde Chinesche bloed duidelijk zigtbaar, en zelfs worden er onder de priesters en de hoogste familiën duidelijke kenmerken van Arabische afkomst gevonden. — Merkt men de gevolgen van de zamenleving met Europeanen niet op? vraagt misschien iemand, die zoo menig afstammeling van een Europeaan en eene inlandsche vrouw hier te lande gezien heeft. Wanneer men van de inlandsche Maatschappij spreekt, moet deze vraag ontkennend worden beantwoord. Immers, kinderen van een Europeaan, verwekt bij eene inlandsche vrouw, worden zoo wel door de wet, als door de Europesche en inlandsche bevolking als Europeanen beschouwd; ja, zelfs blijven die kinderen en hunne afstammelingen *heeren* en *dames*, al zijn zij later weêr zoo ver teruggegaan tot de inlandsche bevolking, dat hun uiterlijk geen verschil tusschen hen en de inlanders meer te kennen geeft. Het huwelijk van eene Europesche vrouw met een inlander, wiens kinderen dan tot de inlandsche bevolking zouden moeten behooren, is altijd eene groote zeldzaamheid geweest, zoodat dit geen invloed hoegenaamd op de inlandsche bevolking kon hebben; voor het vervolg zullen die zeldzaamheden ook niet meer voorkomen, daar men wel uit de algemeene bewoordingen van de nieuwe Wetgeving moet aannemen, dat de wil van den Wetgever is, om

schilderen zich bij feestelijke gelegenheden met dit geel (de geliefkoosde kleur van den inlander) blanketsel. De *borèh* heeft ook andere kleuren, als: zwart.

(1) De Javaan heeft wonderlijke denkbeelden aangaande het blanke vel: het is voor hem als ware het de trechter, door welken ALLAH zijne zegeningen over Java uitstort.

ook in zulke gevallen den inlander die eene Europesche vrouw getrouwd heeft, tot de klasse van Europeanen te brengen, doordien hij zich aan de geheele Europesche Wetgeving aangaande het Burgerlijk en Handelsregt moet onderwerpen (1).

Mode en *étiquette*, in Europa dikwijls als synoniemen van beschaving beschouwd, heerschen onder de Javanen sterker dan onder de Parijzenaars; zelfs wordt hare heerschappij door de Wet geregeld, en ieder is verpligt zich naar hare bepalingen te schikken; mag men hieruit afleiden dat de Javanen beschaafder, of ten minste zoo beschaafd zijn als de Parijzenaars? — De Javaan kan zich naar verschillende modes kleeden: naar de Hollandsche, naar de Arabische, en naar de Javaansche. Met de laatste, de Nationale kleederdragt, houden wij ons in de eerste plaats bezig. Drieërlei kleeding is er voor den Javaan; naar mate hij in zijne dagelijksche bezigheden is, of als burgerlijk ambtenaar dienst verrigt, of ten oorlog trekt.

De dagelijksche kleeding van den man bestaat uit een *bebed*, dat is: een stuk lijnwaad ter lengte van vier en een half tot vijf el, dat om de lendenen en het benedenlijf, omtrent als een vrouwerok, geslagen en boven de heupen vastgemaakt wordt; de *saboek*, een gordel, waarover een smalle band met gespen, *kertep* genaamd, gedragen wordt; de *katok*, eene wijde, korte broek tot aan de knieën; de *takwa*, een kort buis met knoopen aan den kraag; de *iket*, hoofddoek, die bij wijze van tulband op den kruin van het hoofd wordt gedragen, en waarboven, op reis, een breede, ronde, puntig oploopende bamboezen hoed wordt gezet, om te gelijk tot parapluie en parasol te dienen; en eindelijk de *kris*, eer tot sieraad dan tot wapen. De vrouw draagt de *tapih*, dat hetzelfde kleedingstuk als de *bebed* is; de *kemben*, een lange, breede strook, waarmeê zij de borsten bedekt, en de *takwa;* doch een hoofddoek draagt zij niet, maar bindt het haar in een knoop (*geloeng*) op — bij feestelijke gelegenheden wordt zij op verschillende wijze gekapt; het mooiste kapsel is *bokoran*,

(1) De eerste alinea van Artikel 15 van de Algemeene Bepalingen omtrent de invoering van, en den overgang tot de nieuwe Wetgeving luidt aldus: „Personen, behoorende tot de inlandsche of daarmede gelijkgestelde bevolking, zullen met Europeanen of daarmede gelijkgestelde personen in het huwelijk mogen treden, mits zij zich vooraf hebben onderworpen aan de geheele Europesche Wetgeving aangaande het Burgerlijk en het Handelsregt."

d. i. wanneer het haar als een kleine koperen kom (*bòkòr*) is opgewonden, en met lange, buffelhoornen of koperen haarspelden versierd. In sommige streken van Java verschillen deze kleedingstukken eenigzins; daar draagt zij de *saroeng* of *djarit*, die beide omtrent aan den *bebed* gelijk zijn, doch onderling daarin verschillen, dat de *saroeng* aan de beide einden aan elkander genaaid is, de *djarit* niet; en de *koelambi*, een buis, welks mouwen tot de ellebogen reiken, overeenkomende met de *takwa*. Wettelijke bepalingen, wel eenigzins verouderd, regelen in elke landstreek voor de verschillende klassen van de bevolking de patronen, ruiten, strepen en kleuren van de stoffen (1), waaruit de kleedingstukken gemaakt moeten worden. Altijd is de Javaan net op zijne kleeding, en de slons staat aan algemeene bespotting ten doel. Mannen en vrouwen, zelfs van de laagste klassen, dragen ringen aan de duimen en vingers; die van de eersten zijn van ijzer, van rood of geel koper, die van de laatsten alleen van koper; de hoogere klassen hebben ze van goud met kostbare edelgesteenten; evenzoo is het met de andere versierselen van het haar en de ooren.

De dienstkleeding bestaat uit een *dòdòt* of *kampoeh*, op dezelfde wijze als de *bebed* gedragen; de *tjelana*, eene lange wijde broek, waarvan de pijpen beneden met galon omboord zijn; de *oekoep* of *paningset*, een buikband of gordel van galon of zijde; de *kopjah* of *koeloek*, eene ronde muts; de *kotang*, een kamizool of vest met korte mouwen; de *sikepan*, een buis met twee korte slippen en ééne rij knoopen; de *wedoeng*, een hakmes met houten schede, dat aan de linkerzijde gedragen wordt; de *kris*; en de *bangkol*, een band met een haak, die over den buikgordel gedragen wordt. Deze dienstkleeding wordt nog in drie soorten onderscheiden, al naar mate zij gedragen

---

(1) Gebatiqde stof is bij den Javaan het meest in trek. Batiqqen is eene inlandsche wijze van lijnwaad te verwen, door die plaatsen welke ongekleurd moeten blijven, met kokende was te bestrijken. — De Nederlandsche Staats-Courant van 3 Augustus 1854, N°. 181, deelt mede, dat er 1 Junij van dat jaar een octrooi is verleend voor den tijd van vijftien jaar aan F. PRÉVINAIRE, JR., te Haarlem, op de uitvinding van een werktuig, door hem genaamd *Javanaise*, dienende tot het vervaardigen van alle soorten van gedrukte goederen, inzonderheid der Oost-Indische Batiq.

wordt door den Keizer en zijne Prinsen (1), of door den Rijksbestierder (2), of door de andere Javaansche ambtenaren. De Keizer draagt geen *wedoeng* en geen knop (*njamat*) op zijne muts. Deze mutsen zijn lichtblaauw of zwart met goud belegd, wanneer zij door den Keizer, de Prinsen, of den Rijksbestierder gedragen worden. De *bangkol* wordt alleen bij tournooispelen gebruikt, om den teugel aan de haak te hechten. — Men moet hierbij in het oog houden, dat dezelfde kleeding, met slechts geringe wijzigingen, zoo wel door mannen als door vrouwen gedragen wordt, wanneer zij in dienst zijn. — Behalve deze dienstkleeding, heeft ieder die in de Javaansche maatschappij eenigen rang bekleedt, van den Keizer af tot den geringsten burgerlijken ambtenaar toe, nog onderscheidings-teekenen (*oepatjara*), waarover wij echter eerst kunnen spreken bij de behandeling van de verschillende rangen van burgerlijke ambtenaren.

De oorlogskleeding bestaat uit de *tjelanapandjipandji*, eene korte broek, die tot een weinig boven de knieën komt; de *njamping*, hetzelfde kleed als de *bebed;* de *paningset*, een buikband met kwasten; de *èpèk*, een smalle buikgordel met gespen, die over de *paningset* gedragen wordt; de *kris;* de *tjoerigan*, een *kris* aan een koppel, die aan de linkerzijde wordt gedragen; de *kotang;* de *sikepan tjekak*, een buis met korter slippen dan de *sikepan;* de *songkok*, eene muts of hoed zonder rand, gewoonlijk van fluweel; en de *talibandang*, een gevlochten zijden koord, ter dikte van een pijpesteel en zes tot acht vadem lang, dat opgewonden en aan de *èpèk* gehecht wordt. De Keizer draagt zulk een *talibandang* niet, en heeft alleen bij de korte broek kousen en schoenen aan. — Het zal misschien niet overbodig zijn hier te doen opmerken, dat deze oorlogskleeding alleen nog maar op de hoofdplaatsen van de inlandsche Rijken,

(1) De Vorst, die als leenman van het Gouvernement het Rijk Soerakarta bestuurt, wordt door de Hollanders Keizer, door de inlanders *Soesoehoenan* genoemd; aan den Vorst, die als leenman over het Rijk Jogjakarta regeert, wordt zoo wel door Europeanen als door inlanders de titel van *Sultan* gegeven: hunne kinderen dragen den titel van *Pangéran* of *Prins*. Dit zijn de eenige Vorsten welke er nog op Java zijn.

(2) Rijksbestierder (de inlandsche naam is: *Radènadipati*) is de man, die alles voor den Vorst doet, zijn eenige Minister, zijn Vezier, die aan het hoofd van alle ambtenaren staat.

waar het leger nog op de inlandsche wijze is ingerigt, in gebruik is. In de Gouvernements-landen, waar korpsen *pradjoerit* (inlandsche soldaten) en detachementen *djajangsekar* (inlandsche maréchaussée) zijn opgerigt (1), heeft men de inlandsche oorlogskleeding afgeschaft en hun eene kleeding gegeven die bijna overeenkomt met die van de militairen bij het Indische leger.

De gouden of zilveren voorhoofdplaat (*djamang*) en eene groote verscheidenheid van gouden versierselen, die om den nek en de armen gedragen werden, zijn geheel in onbruik geraakt; alleen bij huwelijksfeesten worden bruid en bruidegom daarmeê getooid, en bij openbare vermakelijkheden wordt de oude opschik nog voor den dag gehaald.

Het kan ons geene verwondering baren, dat een volk levende onder de Mohammedaansche godsdienst, bijna overstroomd door priesters (2) en bedevaartgangers (3), en bestuurd door hoofden, die méér dan het volk verpligt zijn zich aan de bepalingen van het Mohammedaansche geloof te houden, veel van de Arabische kleeding heeft overgenomen. Wel is waar heeft die kleeding de inlandsche noch geheel, noch gedeeltelijk verdrongen; maar velen hebben er toch van overgenomen, sommigen kleeden zich zelfs geheel op de Mohammedaansche wijze. Een Javaanschen prins, zóó gekleed, vinden wij aldus beschreven: »Hij had een *njamping* aan met zwarten grond, een *paningset* van rood gestreepte zijde, een tabbaard (*djoebah*) van zwart laken; op zijn hoofd had hij een groene (4)

(1) Men kan over deze korpsen lezen het *Reglement voor de korpsen Pradjoerits op het eiland Java*, en het *Reglement voor de detachementen djayang-sekars op Java*, te vinden in het *Staatsblad van Nederlandsch Indië*, 1849, N°. 29 en N°. 30.

(2) Hoe groot het getal priesters op Java is, kan daaruit worden opgemaakt, dat in de residentie Pasoeroewan (waar het Mohammedanisme nog niet eens het diepst is doorgedrongen) op eene bevolking van ruim 336,000 zielen (vreemde Oosterlingen meêgerekend) 3901 priesters leven; dus op de 85 inlanders één geestelijke.

(3) Gelijk bekend is moet ieder Mohammedaan minstens eenmaal den heiligen tempel te Mekka bezoeken; niettegenstaande de pas, dien de Javaan daartoe van het Gouvernement noodig heeft, *f* 110 kost, wordt de togt jaarlijks door een vrij aanzienlijk getal inlanders ondernomen.

(4) Groen was de kleur van de Fatimiten, die over Egypte heerschten, en in het algemeen van alle afstammelingen van ALI, die overal in Arabië verspreid waren. Van daar hebben de Javaansche bedevaartgangers die kleur en nog andere bijzonderheden naar Java overgebragt.

tulband (*serban*), waarvan de punten tot op de *paningset* afhingen; over zijne schouders hing eene shawl (*sebé*) van groene gebatiqde zijde, en aan zijn hals een zilveren keten; zijn bandelier was met gouden franje versierd; van zijne twee *krissen* hing er één, in een riem gestoken, voor op den buik, en een krom zwaard hing aan zijne zijde; even als een *spahi* had hij opwaarts gebogen schoenen aan zijne voeten; zijn uit dun bamboe gevlochten palanquin (*tandoe*) had den vorm van een boog; op zijn paard lag een schabrak, omzoomd met gouden franje; voorts had hij, als onderscheidings-teekenen, bij zich eene amfioenpijp, een rozekrans (1), en eene zilveren *sirih*-doos, die op een opengewerkt, zilveren schenkblad lag." — Behalve de genoemde *djoebah*, *sebé* en *serban*, zijn er bij de Javanen nog andere Arabische kleedingstukken in gebruik, zoo als de *sroewal*, een pantalon, die men beschreven vindt in het door het Koninklijk Instituut bekroonde werk van den Leidschen Hoogleeraar R. P. A. DOZY, getiteld: *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes.* Dit werk zal men ook met vrucht kunnen gebruiken voor andere Arabische kleedingstukken, welke men als op Java in gebruik vermeld mogt vinden, hoewel dit Woordenboek niet spreekt over de kleeding van de Mohammedanen in den Indischen Archipel.

Vooral opmerkenswaardig zijn de sporen van de Europesche overheerschers in de Javaansche kleeding; om niet te spreken van hen, die de geheele Europesche kleeding aannemen. Reeds RAFFLES heeft er op gewezen, hoe weinig vooroordeelen in dit opzigt de Javaan heeft, en hoe zeer hij geneigd is om die Europesche kleedingstukken, welke gemakkelijk voor het gebruik zijn, aan te nemen. Zoo levert het schoeisel de bewijzen van alle Europeanen die op Java de heerschappij hebben uitgeoefend — een natuurlijk verschijnsel onder eene Mohammedaansche bevolking —; aldus beteekent *sepatoe* (Portugeesch: *sapato*) een schoen; *pampoes* (Engelsch: *pumps*) lage schoen; *stivel* (Hollandsch: *stevel*) een laars; en *kaos* (Holl.: *kous*) eene kous. De *tòpi* (Portug.: *chapéo*) hoed met een rand, is een hoofddeksel dat de Javaan gaarne gebruikt, ja, zelfs

(1) De eigenschappen van God zijn, volgens de Mohammedanen, ten getale van negen-en-negentig; daarbij het woord ALLAH gevoegd, krijgt men het getal stukken waaruit de Mohammedaansche rozekrans bestaat.

dient hij hem, ten minste zoo als hij voorgeeft, tot een talisman tegen vijandelijke kogels. De *kamédja* (Portug.: *camisa*), het hemd, is aan de Portugezen ontleend, en de *roempi* (Holl.: *rompje*), het vest, aan de Hollanders.

De woning van den Javaan is een bamboezen huis (*ómah*); hecht men echter aan het woord huis een Europeesch begrip, of stelt men zich daarmede een verblijf voor dat maar een zweem heeft van eene woning in Europa, dan vormt men zich eene zeer verkeerde voorstelling daarvan. Huis en slaapplaats zijn in het Javaansch synoniemen, omdat men in zijn huis niet veel meer doet dan slapen: alle andere verrigtingen vinden daar buiten plaats. Hij, die niet den geheelen dag, of ten minste een groot gedeelte in *dolce far niente* doorbrengt met het kaauwen van *sirih* en het rooken van eene sigaar (*ròkòk*), op den grond zittende of liggende — het getal van hen, die zoo hun tijd dooden, is waarlijk niet gering — besteedt zijn dag aan den veld-arbeid of aan andere hem opgedragen bezigheden. In het huis is geene eetkamer; want zoo wel middag- als avond-eten wordt onder den blooten hemel opgedragen. Dáár zit de Javaan op den grond met zijn gezin op een uitgespreid matje, dat mede tot tafellaken dient, en nuttigt tusschen elf en twaalf ure des middags en tusschen zeven en acht ure des avonds zijn *dîner* en *souper*. Het ontbijt kost den Javaan niet veel tijd, daar hij geen maal doet dat met ons ontbijt overeenkomt; zij, die des ochtends vroeg op reis moeten, gebruiken een kop koffij en een paar rijstkoekjes vóór zij het huis verlaten, of koopen iets van dien aard in de *waroeng* (1) langs den weg, dien zij gaan. — Ieder krijgt een schotel rijst, het gewone voedsel, vóór zich; terwijl in het midden een gemeenschappelijke hoofdschotel *sambel* of *djangan* (2) geplaatst wordt, waaruit elk van het gezelschap zoo veel bij zijne rijst neemt als hij goedvindt. Is de rijst te duur, of is zij moeijelijk te krijgen, dan neemt *djagoeng* (maïs), of *katjang* (eene peulvrucht) hare plaats in. Hoewel de Javaan in zwelgerij

(1) Eene soort van kraam, die overal langs den weg gevonden wordt, en den inlander tot koffijhuis of restaurant dient, omdat daar altijd rijst en andere spijzen, koffij, koek, enz. te koop zijn.

(2) Men heeft verschillende soorten van *sambel;* gewoonlijk bestaat zij uit Spaansche peper (*lòmbòk*) met zout, gedroogden visch, groenten, enz. *Djangan* is gekookte groente.

schande ziet, houdt hij toch wel van een lekker beetje; maar men moet een Javaanschen smaak hebben om dat lekker te vinden. Tot zulke lekkernijen behooren de *dingding*, gedroogd en gerookt hertevleesch; verschillende soorten van wormen; *trasi*, zeevisch (krabben en garnalen), die eerst gezouten, daarna in de zon gedroogd, en vervolgens in houten mortieren gestampt, en tot klompen, naar groote kazen gelijkende, gepakt wordt; het sap, dat na het stampen overblijft, laat men tot gelei verdampen en dient tot eene geliefkoosde saus; gezouten eende-eijeren, enz. De Javaan, als Mohammedaan, heeft een afkeer van varkensvleesch en sterke dranken, maar er zijn evenwel van die dranken, niet alleen door Europeanen en Chinezen aangevoerd (jenever, *tjijoe*), maar ook door de inlanders zelf vervaardigd, die gebruikt worden. — Dat men geene Europesche manieren bij een op Javaansche wijs genuttigd maal verwachten moet, behoeft wel niet gezegd te worden: de vingers en duim dienen den Javaan tot vork, die hij eerst van de Hollanders heeft leeren kennen (Javaansch: *pòròk* (1), Holl.: *vork*). Lepels gebruikt de Javaan slechts bij vloeijende stoffen; een halve kokosdop, waarin een steel is gestoken, dient hem daartoe; messen heeft hij aan zijne tafel niet noodig. Tafels en stoelen worden in het huis van den gemeenen Javaan niet gevonden; slechts de hoofden hebben ze en maken er gebruik van bij de ontvangst van Europeanen: het zijn ook onnutte meubelen voor een Javaan, die een matje op den grond uitspreidt en daarop gehurkt gaat zitten. Geen wonder dus, dat dit huisraad met vreemde woorden benoemd wordt: de tafel heet *médja*, die zij reeds van de Portugezen hebben leeren kennen; want in het Portugeesch heet eene tafel *mesa* of *meza;* de stoel heet *koersi* of *kroesi*, een Arabisch woord, dat wel bevreemdend is, omdat de Arabieren toch ook gehurkt op den grond zitten. — Maar ik wilde een Javaansch huis beschrijven, en ben vervallen in het verhaal van hetgeen er in zulk een huis niet is. Evenwel zal dit waarschijnlijk verschooning vinden, wanneer men bedenkt dat hetgeen er in is, spoedig is opgenoemd. Niet veel meer dan

---

(1) Het verdient opmerking, dat de v en f in Europesche woorden, welke in het Javaansch en Maleisch zijn overgenomen, overgaan in eene p, omdat de inlander geene v of f kan uitspreken.

slapen doet de Javaan in zijn huis, zoo als wij reeds hebben doen opmerken; van daar dat de eenige kamer, ten minste het eenige van alle kanten afgesloten vertrek, van slechts één meubel (1), de *balé*, eene uit bamboes vervaardigde zit- of ligplaats, voorzien is. Het daarop gelegde bed bestaat uit eene fijne mat en eenige kussens; sommige meer vermogenden hangen er een gedeeltelijk gekleurd kleed bij wijze van verhemelte over; bij de rijken vindt men ook ledekanten met vele kussens, kleeden en karpetten. De sieraden aan de wanden van het huis staan in eene onmiddellijke verhouding tot den rijkdom van den bewoner. Gewoonlijk ziet men er wapens, bestaande in krissen, lansen, pieken, enz., kleederen, tuigen en zweepen hangen. De wanden van de kamer, en dus ook van het huis, zijn gewoonlijk uit plat gemaakt bamboes zamengevlochten; in sommige districten vindt men ze ook van hout, in plaats van bamboes, gemaakt. Het dak, bedekt met lang gras, de bladen van de *nipa*, of met *bamboe sirap* (houten dakpannen), strekt zich van boven uit den top aan beide kanten over het huis uit, maar aan den voorkant is het verlengd en beschermt daar tegen de loodregt vallende zonnestralen eene eenigzins verhevene, opene gaanderij, waar de vrouw van het huis zit te spinnen. In vroegere tijden, toen de invoer van Europesche lijnwaden nog zulke aanmerkelijke hoeveelheden niet leverde, stond daar altijd het spinnewiel en weefgetouw, waarmede de vrouwen en dochters van den Javaan zijne kleeding vervaardigden, die hij, trotsch op haar werk, droeg. Eigenlijk is de deur het eenige middel om licht en lucht in een Javaansch huis te laten; vensters en schoorsteenen worden daar niet noodzakelijk gerekend. Het nut daarvan heeft de Javaan echter erkend, zoodat men ze in sommige huizen vindt; maar opmerkelijk is het, dat het venster wordt genoemd met een Portugeesch woord *djendéla* (Portug.: *janella*), en de ijzeren of houten bouten met een Hollandsch woord *ram* (Holl.: *raam*). In bergachtige streken worden de huizen eenige voeten boven den grond op palen gebouwd, om ze tegen den regen te beschermen, en heeten daar *ómah gladag*, naar den vloer van de

---

(1) Vandaar, dat het woord inboedel dóor hetzelfde woord *balé* wordt uitgedrukt. Men zegt voor, b. v., iemands huis en inboedel verkoopen, iemands huis en *balé* verkoopen.

gaanderij, die *gladag* genoemd wordt. In de vlakten worden de huizen op den grond gebouwd en dragen den naam van *ómah limasan*, naar den vorm van het dak, dat op de boven beschreven wijze verlengd is. — Behalve het eigenlijke huis of hoofdgebouw, hebben de Javanen nog eenige bijgebouwen, tot verschillende doeleinden bestemd, wier aantal afhankelijk is van den rijkdom van den eigenaar. Het belangrijkste van die gebouwen is dat waarin de Javaan zijne rijst bewaart. De *loemboeng* (rijstschuur) is niet alleen de voorraadschuur van den Javaan, maar ook, als men het zoo noemen mag, zijne geldkist; want de rijkdom wordt bepaald naar de hoeveelheid rijst, die hij bezit. Deze schuur is een langwerpig vierkant gebouw, waarvan het uiterlijk voorkomen aan alle vier de kanten veel heeft van dat van een oud Vlaamsch huis, doch zonder deuren of vensters; alleen boven in het front is een raam, waardoor men met behulp van een bamboezen ladder er inklimmen kan. De rijst, die in de schuur bewaard wordt, blijft daar, in bossen gebonden, opgestapeld liggen, omdat de rijst, zoo lang zij in den bolster is, beter kan bewaard worden, dan nadat zij van den bolster is ontdaan (1). Dit ontbolsteren van de rijst geschiedt door middel van stampen, hetgeen elken dag plaats heeft, omdat de Javaan telkens niet meer rijst stampt dan hij voor zich en zijn gezin in vier-en-twintig uren noodig heeft. In een schuurtje (*ómah lesoeng*) staat een dikke vierkante uitgeholde balk, die tot vijzel dient, waarin de rijst door middel van een stamper ontbolsterd wordt. Veel tijd vordert deze bewerking dagelijks niet, omdat een volwassen persoon gerekend wordt aan één *kàti* (of katje, zoo als de Europeanen zeggen), d. i. één en een kwart oud pond, genoeg te hebben. — Behoort de Javaan tot den gegoeden stand, dan heeft hij ook nog een *gedógan* en een *kandang* voor zijne paarden en koeijen of buffels. In elke *gedógan* (paardestal) staat maar één paard (aan die wijze van stallen wordt zoo zeer de voorkeur gegeven boven het stallen van veel paarden in één gebouw, dat dit zelfs bij de Europeanen algemeen

(1) Zoo lang de rijst nog in den bolster is, wordt zij *pari* (meer bekend onder den Maleischen naam *padi*) genoemd; rijst buiten den bolster heet *beras*. Talrijk zijn de namen die de rijst heeft, al naar mate den toestand van rijpheid, waartoe zij is gekomen.

aangenomen wordt), dat vastgebonden is aan een van de palen. Zulk een *gedògan* bestaat uit niets anders dan uit een dak, dat op palen rust; tusschen die palen zijn dwarsbalken, welke er uit kunnen geschoven worden, wanneer men het paard er in- of uitlaten wil; het eenige gebrek dat een Javaansche paardestal dus hebben kan, is, dat hij doorlekt. De stal is bevloerd (die vloer heet *trataban*) en van eene ruif of voederbak (*krandji*) voorzien; een *krandjang* (mand), een *sapoe* (bezem) en een *sara* (werktuig om de paardemest in de *krandjang* te doen), is het eenige wat men daar noodig heeft en vindt. De landbouwer die vermogend genoeg is, om zijne *sawah* (rijstvelden) (1) met eigen ossen of karbouwen (eene verbastering van het Javaansche woord *kebó*, buffel) te bebouwen, heeft voor hen een stal of kraal, *kandang* genoemd: een gebouw, dat weinig verschilt van den zoo even beschreven paardestal. Deze ossen zijn van Indische afkomst en worden onderscheiden in twee soorten: in Javaansche ossen, een zeer verbasterd ras, en in Bengaalsche ossen, die men erkent aan den klomp op den schouder, en die nog veel van hunne oorspronkelijke kracht behouden hebben; in de bosschen heeft men nog wilde stieren, *bantèng*. De ossen dienen voornamelijk om te trekken; zij zijn in de districten waar goed voedsel gevonden wordt, sterke dieren; maar de koeijen verschillen veel van de onze, daar zij voor het huiselijk leven van weinig nut zijn, omdat zij zeer weinig melk geven, te naauwernood zoo veel als voldoende is om hare kalveren te voeden; in de Oostelijke districten worden beiden evenwel gebruikt om de velden te beploegen. De buffel is zwart of wit; de eerste is grooter en wordt gewoonlijk als sterker beschouwd dan de tweede. Dit dier, voornamelijk om te ploegen, en in het algemeen om te trekken gebruikt, is sterk, en behandelbaar zelfs voor het kleinste kind van het gezin, waartoe het behoort, maar het is schuw voor den Europeaan. Het getal schapen en geiten is op Java zeer gering. Eene opmerkelijke bijzonderheid mag hier niet vergeten worden, dat er, namelijk, op Java geen levend vee voor den slager wordt

(1) *Sawah* zijn rijstvelden die kunstmatig onder water gezet worden door middel van waterleidingen en dammen; *tegal* zijn hooglanden, waarbij dit niet plaats heeft, die het noodige water alleen van den regen krijgen.

geteeld (met uitzondering alleen van gevogelte), of uit liefhebberij wordt gehouden. — Is alles wat de Javaan voor kleeding en woning behoeft, zoo als wij zagen, hoogst eenvoudig, niet minder eenvoudig zijn de middelen die hij gebruikt om in zijn onderhoud te voorzien, voor den landbouw. De ploeg, *weloekoe*, die gewoonlijk op de landen welke onder water gezet worden, gebruikt wordt, bestaat uit drie deelen: den disselboom, het eigenlijk werktuig zelf, en het handvat. Hij wordt vervaardigd uit eene soort van hard hout; slechts het kouter is met ijzer beslagen, en alleen het juk is van bamboes. Nog eenvoudiger, slechts uit twee deelen bestaande, is de ploeg die op de drooge hooglanden gebruikt wordt; hij heet *broedjoel*. Beiden zijn *zóó* ligt, dat de ploeger ze, nadat hij zijn ochtendwerk volbragt heeft, op zijne schouders neemt en ze zonder moeite naar huis draagt. Op kleine stukken veld of op tuingronden wordt de Chinesche ploeg (*weloekoe tjina*) gebruikt, die zeer klein is en door *één* buffel getrokken wordt. De egge, *garoe*, mede uit eene harde soort van hout vervaardigd, met uitzondering van het handvat, den boom en het juk, die van bamboes zijn, is eigenlijk meer eene breede hark, die slechts eene ruwe rij tanden heeft; de egger, die de buffels drijft, gaat gewoonlijk op de egge zitten, om er de noodige drukking aan te geven, die den grond plat en fijn kan maken. De *patjoel* is een breed houweel, waarvan zich de Javaan als van eene spade bedient; de schop is van hout, met ijzer belegd, en de steel, omtrent twee en een halven voet lang, dikwijls eenigzins gebogen, om hem meer geschikt voor het gebruik te maken. De *arit* is een groot krom mes, dat zoo wel tot het snijden van gras als tot snoeijen gebruikt wordt; het dient dus èn als zeis èn als snoeimes. Tot het maaijen van rijst wordt de *arit* niet gebruikt, want dat doet de Javaan op eene geheel andere wijze, dan wij het zouden doen. De maaijer (indien ik hem zoo noemen mag) snijdt elke rijst-aar met een mesje, *aniani* genoemd, af, en laat er maar een paar duim stroo aan. Sedert onheugelijke tijden tot op den huidigen dag wordt op die wijze de rijst geoogst. Vraagt men den Javaan waarom hij dat werk zoo omslagtig doet? dan is zijn antwoord, indien hij een antwoord geeft, dat het zoo in oude tijden is ingesteld, als een *slamet* (heilwensch) voor een overvloedigen oogst, en dat hij in het volgend

jaar geen overvloedigen oogst verwachten mag, indien hij in gebreke blijft dien heilwensch te verrigten.

De huizen van de Javaansche hoofden verschillen van die van den gemeenen Javaan alleen daardoor, dat zij op grootere schaal zijn aangelegd en meerendeels van eenige ramen voorzien zijn. Bovendien hebben zij, zoo als reeds gemeld is, eenige kamers met tafels en stoelen, om de Europesche ambtenaren te ontvangen, die hen, hetzij van ambtswege, hetzij uit vriendschap, bezoeken. Hierop maken eene uitzondering de regenten. De regenten (1), de inlandsche aristokratie, de eigenlijke directe souvereinen van de inlanders, bewonen Javaansche paleizen, die op Europesche wijze gemeubeld zijn. Van die regenten wordt te goeder trouw wel eens gezegd (hoe is het mogelijk!) dat zij reeds zulke vorderingen in Europesche beschaving gemaakt hebben, dat hun een gevoel van algemeen erkende beginselen van billijkheid en regtvaardigheid mag worden toegeschreven. Wanneer ik van de Europesche beschaving bij Javaansche regenten en hoofden hoor spreken, dan komt mij onwillekeurig de anekdote van Professor WEIL (2) in de gedachte, en mij wordt, zelfs tegen mijn wil, herinnerd het versje van Vader CATS, waarin een aap en een gouden ring voorkomen. En als ik de beschrijvingen lees van de wijze waarop een regent zijn huis in Europeschen trant meubelt, dan wordt mijne overtuiging, dat die beschaving nog maar zeer oppervlakkig bij hem is, sterk bevestigd. Hooren wij een man, die, hoewel niet zeer ingenomen met de waardigheid van regent, toch gaarne overal bij den inlander Europesche beschaving ziet, verslag geven van het ameublement van een Javaansch paleis (3): Het gelijkt

---

(1) In welke betrekking deze hooge ambtenaren tot de Javanen en tot het Gouvernement staan, zullen wij in een volgend stuk uiteen zetten.

(2) Deze Professor leefde vriendschappelijk met een *Sjeich* in Egypte, tot wien ook de Europesche beschaving was doorgedrongen. Eens had de Professor een gesprek met hem, waarin de Goddelijke zending van MOHAMMED ter sprake kwam. Toen de *Sjeich* merkte dat zijn vriend met hem daarin van gedachten verschilde, riep hij uit: „Maar hoe kan dat ontkend worden; het staat immers op de poorten van het paradijs geschreven!"

(3) Dr. W. R. VAN HOËVELL spreekt in zijne *„Reis over Java, Madura en Bali, in het midden van* 1847", D. II, bl. 5 en volgg., over den *kraton* van den ouden Sultan van Madura.

veel op een uitdragerswinkel, met tallooze kostbare stukken, maar zonder eenige orde of smaak gerangschikt. Dag en nacht hoort men zulk een gespeel en getik en gebengel en geraas, van klokken en uurwerken en pendules en spelende schilderijen, die allen een tijd op hun eigen hand hebben, dat, wil een gast de nachtrust niet opofferen, hij genoodzaakt is zich daaraan te gewennen, of den bewoner als een bewijs van beleefdheid, verzoeken, te bevelen, om al dat speeltuig het stilzijn op te leggen. De ijdelheid en praalzucht gaan elk denkbeeld te boven. Ik zag gedrogtelijk groote spiegels, met breede gouden lijsten, voorzien van 't wapen, den naam en de titels van den eigenaar: »TJAKRA-ADI-NINGRAT II, *Sulthan van Madura, Commandeur der Orde van den Nederlandschen leeuw*". Een paar was al te groot, om ze regtstandig te kunnen plaatsen, doch geen nood! men had ze daarom maar overdwars gehangen. Ook het paleis zelf laat menige regent op eene Europesche wijze inrigten. Maar laat ons van deze walgingwekkende naäperij van Europeanen afstappen, en liever eene wandeling maken door een Javaansch paleis, dat gebleven is wat het reeds vóór eeuwen was, dat het model is geweest voor alle paleizen van inlandsche regenten, en daardoor eene naauwkeurige kennis opdoen van een gebouw, dat wel niet prachtig is van uiterlijk, maar toch in menig opzigt belangstelling verdient.

Zoo als reeds hiervoren is aangeduid, bestaan er op Java nog slechts twee inlandsche Vorsten: die van Soerakarta en die van Jogjakarta, die als leenmannen van het Gouvernement, met eene magt welke, ten gevolge van de met hen aangegane Contracten, zeer beperkt is, hunne rijken besturen. Op de hoofdplaatsen van hunne rijken — volstrekt niet te vergelijken met onze hoofdsteden, daar men ze eer beschouwen moet als eene groep dorpen en wijken (*kampoeng*) (1) — hebben zij hun *kraton*. Over den *kraton* te Jogjakarta verhaalt ons de jongste reiziger (2) het volgende. »Het merkwaardigste van Jogjakarta is de *kraton* des Sultans. Hij beslaat een groot

(1) Ieder Javaansch Rijk is verdeeld in *negara* en *padoesoenan*, d. i. stad en dorps-land; *negara* noemt men ook de hoofdplaats.

(2) Dr. P. BLEEKER, in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, Jaarg. 1850, D. II, bl. 8.

langwerpig vierkant en is omringd met een hoogen steenen muur (1), op welken van afstand tot afstand kleine torens prijken. Meerdere duizende Javanen wonen binnen dezen muur in min of meer regelmatig aangelegde *kampongs*. De *dalem* van den Sultan onderscheidt zich meer door netheid dan door pracht, en is nog de fraaiste der vorstelijke *dalems* van Java en Madura. Bijzondere opmerking binnen den *kraton* verdient ook het waterkasteel, door de Javanen *Poeloe Kenanga* genoemd, en reeds beschreven in het bekende werk van THORN, getiteld: *Memoir of the conquest of Java*. Dit gebouw, geheel met water omringd, en slechts door onderaardsche gangen genaakbaar, heeft veel zonderlings, maar geen schoons. Tijdens ons bezoek was het onbewoond en reeds zeer bouwvallig.

»Voor den hoofdingang van den *kraton*, die naar het Noorden gekeerd is, breidt zich de ruime *paseiban* uit, de plaats waar de groote feesten en tijgergevechten worden gehouden (2). De *paseiban* zoo wel als de *kraton* wordt door het nabij liggend fort beheerscht. Men ziet daar ook eene moskee, het gevangenhuis en eene kazerne voor de Amboinesche militairen van het garnizoen."

Ofschoon wij deze korte beschrijving zouden kunnen aanvullen met hetgeen RAFFLES, *History of Java*, D. I, bl. 92 en volgg., over den *kraton* van Jogjakarta mededeelt, willen wij ons liever wagen aan eene zoo veel mogelijk naauwkeurige beschrijving van den *kraton* van Soerakarta. Van dezen *kraton*, den oudsten van geheel Java, en als het ware het model waarnaar al de anderen gebouwd zijn, hebben wij niet alleen naauwkeurige opgaven in Javaansche boeken, maar zelfs, zoo als het ten minste schijnt, een zeer goeden platten grond.

Volgens het geloof van de Javanen is de *kraton* te Soerakarta gebouwd naar het paleis van den hoogen God ENDRA (BATARA ENDRA) (3), dat op dezelfde plaats stond ten tijde dat

---

(1) Die muur is een uur gaans in omtrek.

(2) Deze plaats heet *aloenaloen*, langs welker drie kanten de *paséban* zijn (niet *paseiban*, nog minder *passeerbaan*, zoo als menige Hollander, daarin Hollandsche woorden ziende, zegt) van de ambtenaren, waar zij voor hunne hoofden verschijnen.

(3) INDRAS, volgens de Indische Mythologie, is de Oppergod van alle Goden, die van minderen rang zijn dan BRAHMA, VISCHNOE en SIWA; hij

de Goden op aarde regeerden. De *kraton* zelf is een groot langwerpig vierkant, welke vorm wat minder uitkomt door de bijgebouwen die aan den west- en oostkant gehecht zijn. Zoo wel vóór als achter zijn groote, breede pleinen, welke men met de namen van noorder- en zuider-*aloenaloen* van elkander onderscheidt. Doch wij willen eene wandeling dwars door dien *kraton* maken en een inlander tot onzen gids nemen, die ons tevens vertellen zal hoe dit verblijf er uitzag toen het nog door dien hoogen God ENDRA bewoond werd. Vóór dat wij aan de noorder-*aloenaloen* komen, is er tusschen twee velden, met *kangkoeng* (naam van een kruipgewas) begroeid, eene poort, die de *gladag*-poort genoemd wordt en door welke men op het terrein van den *kraton* komt. *Gladag* beteekent in het oud Javaansch eene korte piek, waarmede men op wilde dieren jaagt, en zoo verklaart nu de inlander den naam van die poort dáárdoor, dat de God ENDRA daarheen 's avonds met de andere Goden ging jagen op wilde herten, die gehouden werden digt bij de poort in een kamp (in het tegenwoordig Javaansch beteekent *gladag* de stutten waaraan een *pàger*, heining, is vastgemaakt). Door die poort gekomen, gaat men door een laantje van *wringin* (*ficus Indica*) en komt spoedig aan de *Pamaroekan*-poort, door welke men de *aloenaloen* bereikt. Links en regts van die poort, aan den binnenkant op de *aloenaloen*, zijn gevangenissen, en daar worden de *koeli* (lastdragers) en lastpaarden voor de dienst van den Vorst geleverd. Langs de vier kanten van de *aloenaloen*, dat groote plein, waar de volksfeesten gegeven worden en het volk zich bij publieke gelegenheden verzamelt, om den Vorst, die zich daar aan zijn volk vertoont, te aanschouwen, zijn *wringin* geplant, waarvan er zes reeds ten tijde van ENDRA stonden en die toen met goud bekleed waren. In het midden van de *aloenaloen* staan twee *wringin koeroeng*, dat is omheinde *wringin*, waarvan de westelijke heet *Déwandaroe*, en de oostelijke *Djajandaroe*, welke van de oudste tijden af het teeken waren, dat daarachter een vorstelijk verblijf is. Langs den noord- en oostkant van de *aloenaloen* wonen eene menigte Javanen in kleine huisjes; op kleinen afstand

---

is God van de lucht en van het Oosten, in zijne hoedanigheid van een van de Goden wereldbeschermers.

vóór die huisjes zijn de *paséban*, waarover reeds gesproken is; aan den westkant vindt men ook de *paséban* (maar geene woningen), waarvan de *Pradatan* (1) de voornaamste is. Door eene poort komt men daar aan de groote moskee (*misidjit*), in welker voorportaal (*soerambi*) de zittingen plaats hebben van de geestelijke regtbank (mede *soerambi* genoemd naar de plaats waar die zittingen gehouden worden). Langs den zuidkant staan eenige vervallen gebouwen en wachthuizen voor *mantri* (mindere ambtenaren); dáár zijn ook de oude geschenken (2) van de Oost-Indische Compagnie, de geëerde kanonnen *Koemba-koemba* en *Aswànikoemba*, geplant. Achter deze kanonnen, die ongeveer in het midden van den zuidelijken rand van de *aloenaloen* staan, is de *pagelaran* (eigenlijk de plaats waar iets uitgespreid wordt), d. i. een langwerpig vierkant met een plat dak van bamboes aan de oostzijde, waar de ambtenaren, op Maandag, Donderdag en Zaturdag, op hunne matjes van *rotan* (ons rotting) naar rang en orde gezeten, hunne opwachting maken bij den Vorst, die dan aldaar zit in de *Bangsalpeng-rawit*, een klein, verder zuidelijk gelegen gebouw, dat rondom open is en op pilaren rust. Ten Oosten en Westen van de *Bangsalpengrawit* zijn poorten, die verschillende namen dragen, maar vooral achter dat gebouw is eene poort, *widjilpisan* genoemd, waardoor men komt op de *sitinggil* (eigenlijk hooge grond), eene verhevene plaats vóór den ingang van het vorstelijk paleis, waar de Vorst verschijnt wanneer hij zich aan

---

(1) De *Pradatan* is de plaats waar de inlandsche wereldlijke regtbank, *pradata* genoemd, zittingen houdt; spoedig komen wij daarop terug.

(2) Boven mate groot is de eerbied dien de Javaan heeft voor *poesaka*. *Poesaka* is een woord dat in het Hollandsch niet met één woord kan weêrgegeven worden; het beteekent voorwerpen, waarvoor de oorspronkelijke bezitter grooten eerbied had, en welke eerbied overgaat op den erfgenaam die zulk een voorwerp krijgt. Naar mate de Javaan zich die voorwerpen als mannelijk of vrouwelijk voorstelt, geeft hij ze den titel van *Kjàï* of *Njài*. Toen Prins HENDRIK, eenige jaren geleden, te Solo was, gaf hij aan den Pangéran MANGKOENEGARA een Arabisch rijpaard ten geschenke. Deze was daarmede zóó vereerd, dat hij dat paard tot een *poesaka* maakte onder het uitspreken van eenige gebeden, nadat de schimmel driemaal de *aloen-aloen* overgeleid en met eenige saluutschoten begroet was. Daarna is het niet meer bereden, en moet ook na den dood van den Pangéran met groote zorg verpleegd worden.

zijne onderdanen vertoont; langs trappen klimt men derwaarts op. Midden op de *sitinggil* staat een gebouw, *Bangsalwitana* genoemd, dat rondom open is en op acht pilaren rust; ten Noorden is aan dat groote gebouw een kleiner gebouw verbonden, dat *Bangsalmangoentoertangkil* heet, waar de Vorst bij de *Bakda* (1) zit; ten Oosten en Westen van de *Bangsalwitana* staan ook gebouwen, die ten tijde van den God ENDRA verschillende namen droegen. Verder zuidwaarts voortwandelende, komt men door twee poorten, de eerste *Bradjanala*, de tweede *Kemandoengan* genoemd (ten tijde van den God ENDRA waren er veel meer poorten), en treft daar ten Oosten en Westen van de laatstgenoemde poort *Bangsal* aan, die tijdens den God ENDRA *Balémarakata* heetten, doch tegenwoordig gebruikt worden tot *paséban* van de *wedanagadjijan*, dat zijn de majoors of opperhoofden van de inlandsche soldaten (*pradjoerit*), die soldij (*gage*, verbasterd in het Javaansch tot *gàdji*) trekken. Vervolgens passeert men het *Srimenganti*-plein en nadert de *Srimenganti*-poort (2), aan welken naam oude overleveringen verbonden zijn. Ten tijde van MINTARAGA, een bijnaam van den uit de Indische Mythologie bekenden ARDJOENA, had DANANDJAJA den Vorst NIWATAKATJA in den oorlog overwonnen, en werd hij naar het paleis van den God ENDRA ontboden, om tot loon van zijne dapperheid Widadari (3) ten geschenke te krijgen. Bij zijne komst kwam hem de God ENDRA bij die poort te gemoet en wachtte hem dáár. Om die reden gaat de Soesoehoenan ook naar de *Srimenganti*-poort en wacht dáár den Gouverneur-Generaal, als deze hem in zijn paleis een bezoek komt brengen. Op diezelfde plaats wordt de Resident van Soerakarta opgewacht door eene hooge vrouwelijke ambtenaar (4), als hij in den *kraton* van den Soesoehoenan bij publieke gelegenheden komt. Nadat men de

---

(1) *Bakda* is een Arabisch woord, dat *na* beteekent. Bij de Javanen wordt het gebruikt om het feest na de vasten van de maand *Ramelan* aan te duiden.

(2) Men zou die poort in het Hollandsch „wachtpoort" kunnen noemen, omdat het Javaansche woord *nganti* wachten beteekent.

(3) Widadari is, volgens de Indische Mythologie, eene hemelsche nimf. Zij werden aan helden, tot vijf toe, ten huwelijk gegeven.

(4) De Soesoehoenan wordt in zijn paleis door vrouwen bediend, die de verschillende rangen en titels van de burgerlijke ambtenaren hebben.

Srimenganti-poort is doorgegaan, komt men op het voorplein (*palataran*) van den eigenlijken *dalem* (1). De *Prabajasa*, het gebouw waar de Vorst woont, staat aan den westelijken rand van die *palataran;* achter dat gebouw is de *Kepoetrèn*, ten tijde van den God ENDRA *Karangpawidadarèn*, d. i. slaapplaats van de hemelsche nimfen, genoemd, waarin zich de vrouwen en dochters van den Soesoehoenan bevinden; daarnevens staat de *Panepèn*, de bidkapel van den Vorst. Op die *palataran* zijn groote en kleine *pandapa*, d. z. van alle kanten opene galerijen, of enkel op pilaren rustende gebouwen vóór de woningen van inlandsche grooten, welke daar ten tijde van den God ENDRA niet stonden, omdat toen de bovengenoemde *Balémarakata* tot de ontvangst van gasten dienden. Daarbij, een weinig westelijker, is de *paringgitan*, de plaats waar bij feesten met de poppen (*ringgit*) de *wajang* (2) vertoond worden. Zoo zijn wij gekomen aan den zuidkant van den *kraton*, dien men nu verlaat, nadat men eerst de zuidelijke *Srimenganti*-poort, de *Gadoengmlati*-poort, de *Saloko*-poort en de zuidelijke *Bradjanala*-poort is doorgegaan. Vóór dat men echter geheel buiten den *kraton* is, heeft men nog eerst de zuidelijke *sitinggil* en de zuider-*aloenaloen*. Door de zuidelijke *Gladag*-poort komt men op den weg naar Patjitan. Behalve de hier opgenoemde gebouwen, bevat de *kraton* nog eene talrijke menigte kleinere, zoo als: bergplaatsen voor wapens, provisie, keukens, wachthuizen, wier belang den bewoner van den *kraton* waarschijnlijk zeer ter harte gaat, doch waarin de Nederlandsche lezer zeker niet deelt.

Ééne vraag, die bij sommige lezers kan opkomen, moet ik, tot besluit van dit eerste stuk over de Javanen, nog beantwoorden. Welk nut heeft die beschrijving van het uitwendig voorkomen van den Javaan, van zijne kleeding en woning? Of dient zij alleen om onze weetgierigheid te voldoen en eenige wetenswaardige rariteiten van het Javaansche volk

---

(1) *Dalem* beteekent eigenlijk *binnen*, *in*, en wordt zoo genomen voor ieder vorstelijk verblijf, waar binnen de Vorst altijd blijft, en waaruit hij niet dan bij openbare gelegenheden te voorschijn komt om zich aan zijn volk te vertoonen.

(2) *Wajang* zijn eene soort van Chinesche-schimmenspelen, waarbij de oude Godentijden tot onderwerp van de zamenspraak dienen.

mede te deelen? Ik aarzel niet te bekennen dat de hier behandelde onderwerpen bij den eersten opslag van ondergeschikt belang schijnen te zijn; maar men zal mij ook gereedelijk toegeven dat men, om eene wetenschappelijke kennis van eenig volk te verkrijgen, niets gering moet schatten van hetgeen als 't ware tot grondslag dienen moet voor de volledige kennis van dat volk. Op eene opmerkenswaardige bijzonderheid moet ik nog wijzen, namelijk, op hetgeen uit de behandelde onderwerpen reeds is gezien: hoe genegen de Javaan is om van vreemden over te nemen wat hem gebleken is boven het zijne, boven het Nationale de voorkeur te verdienen. Bij de behandeling van de onderwerpen die ons nog overblijven, zal dit nog veel meer uitkomen; en die behandeling zal tevens toonen op welke wijze het Javaansche volk zijne roeping in de menschheid zal trachten te vervullen. Ons stuk leert ons reeds hoe men te denken heeft over de volgende woorden van RAFFLES, ontleend aan zijn meermalen aangehaald en welbekend werk *The History of Java;* een werk, om de zachtste uitdrukking te kiezen, vol waarheid, vermengd met onnaauwkeurigheid. Hij zegt (1), sprekende van de natuurlijke sterkte van Java, vooral in het binnenland, en van de wijze van oorlogvoeren door de Javanen: »Indien al de kracht van het volk onder één hoofd vereenigd was, dan zou men mogen onderstellen, dat zij, met de ondervinding die zij nu (2) van de Europesche krijgskunde hebben, het onneembaar zouden maken voor een open aanval zoo wel van eene Europesche, als van eene Aziatische magt; maar ongelukkig voor hunne onafhankelijkheid, is hun lot geweest, zoo als hunne geschiedenis aantoont, om altijd door godsdienstige of staatkundige twisten vanéén gescheurd te worden. Den grootsten weêrstand schijnen zij aan den Europeschen invloed geboden te hebben. Met trots beweren zij, dat zij, hoewel inderdaad overwonnen, als volk en als indi-

(1) Eerste Deel, bl. 334.

(2) Zoo schreef RAFFLES in zijn tijd. Wat zal men nu moeten zeggen na den grooten oorlog van 1835—1830? nadat zoo vele inlanders door de *Europeanen* zelven in de behandeling van de *Europesche* wapens zijn onderwezen geworden? en, eindelijk, nadat zoo vele sterke forten ook in de binnenlanden zijn aangelegd?

viduën, hardnekkig vasthouden aan hunne oude instellingen, en een Nationaal gevoel hebben, dat zeer verschilt van dat, hetwelk men gewoonlijk onder een overwonnen volk vindt."

EEN WOORD OVER DE STAATSHUISHOUDKUNDE.

DOOR

A. ISING.

(*Vrij naar het Fransch van* M. CHEVALIER.)

„Ons ideaal zij:.... de toestand waarin het volk zich bevindt, dat alle Natiën vooruitgaat op den weg van wetenschap en beschaving: de toestand van het *Engeland* der negentiende eeuw."

Dr. R. FRUIN.

De *Fransche* Staatshuishoudkundige MICHEL CHEVALIER heeft, eenige maanden geleden, bij het aankondigen van een nieuw *Dictionnaire d'Économie politique*, de beoefening der staatshuishoudkundige wetenschap met nadruk aanbevolen. Daar hetgeen waar en goed is, niet te veel kan worden gezegd en aangeprezen, vertalen wij, behoudens eenige vrijheid, zijn opstel voor diegenen onzer lezers die het oorspronkelijke misschien niet hebben opgemerkt. Het is hunne aandacht wel waardig, en minder vervelend dan men zou kunnen vermoeden.

Na te hebben gezegd dat in *Frankrijk* zeer weinig voor het openbaar onderwijs in de staatshuishoudkunde gedaan wordt, vermits er slechts drie leerstoelen voor bestaan, en maar één er van voor 't publiek toegankelijk is, gaat hij aldus voort:

Frankrijk is het eenige Land waar dat onderwijs zoo stiefmoederlijk wordt bedeeld. *Spanje* heeft een aantal staatshuishoudkundige leerstoelen, door bekwame mannen, waardige opvolgers van JOVELLANOS (1) en FLOREZ ESTRADA (2),

---

(1) Don GASPAR MELCHOR DE JOVELLANOS, Staatsman en Schrijver. Hij werd geboren in 1744, en overleed in 1811.

(2) Don ALVARO FLOREZ ESTRADA, Staatshuishoudkundige, werd geboren in 1769. VERT.

bezet; elke *Spaansche* hoogeschool bezit er een. In *Rusland* wordt de staatshuishoudkunde insgelijks aan alle hoogescholen onderwezen, en dat onderwijs wordt ook aan al de hoogescholen van *Duitschland* en *België* gegeven. In *Engeland* strekt het zich nog veel verder uit. De Heer WHATELY, Aartsbisschop van *Dublin*, die veel tot de uitbreiding van dat onderwijs heeft toegebragt, zeide vóór weinige jaren, bij gelegenheid eener akademische plegtigheid, dat men in *Groot-Brittanje* alleen *vier duizend* scholen vindt, waarop de beginselen der staatshuishoudkunde worden onderwezen. Hierdoor wordt het begrijpelijk waarom het *Engelsche* volk het best in staat is om met kennis van zaken over de regeling der publieke aangelegenheden te oordeelen, en vraagpunten te beslissen betreffende de finantiën, de belastingen, den handel, of de koloniën.

Door de tegenovergestelde reden bestaan bij het volk dat men het geestigste der aarde noemt, omtrent dezelfde onderwerpen, de grofste dwalingen en de bespottelijkste vooroordeelen. In *Frankrijk* vinden op het gebied der staatshuishoudkunde de ergste sophisterijen het gemakkelijkst ingang, als zij maar met driestheid worden voorgedragen. Dáár vooral is ten opzigte van die onderwerpen het gezegde waar:

Un sot trouve toujours un plus sot qui l'admire.

De gebeurtenissen van 1848 liggen nog zoo versch in het geheugen, dat het niemand verwonderen zal, als er hier op gewezen wordt. Welke staatshuishoudkundige buitensporigheden zijn er toen verkondigd en toegejuicht, zelfs door mannen die eene goede opvoeding hadden genoten, en verlicht werden genoemd, en in andere opzigten ook werkelijk verlicht waren; — mannen, die hunne graden niet alleen bij Collegiën en Faculteiten, maar ook in ambtsbetrekkingen en op de staatkundige loopbaan verworven hadden! — Ik zal noch namen noemen, noch herinneringen opwekken, die reeds sluimeren, en wil hen ook niet kwetsen die berouw hebben over 't geen zij destijds hebben gezegd; maar als men de moeite wilde nemen in den *Moniteur* na te zien wie in de Constituërende Vergadering en in openbare Vereenigingen gesproken en gestemd hebben voor het regt op arbeid — men zou dan verwonderd staan. Toen *Frankrijk* overstroomd moest worden

door een stortvloed van herboren assignaten, onder den titel van hypothecaire bons, hebben mannen, die de maatschappelijke orde voorstonden en de partijschappen verfoeiden, zich uit kortzigtigheid onder de verdedigers van die verderfelijke uitvinding gerangschikt. Behalve hen die zich als bij toeval en voor een enkelen dag bij de Socialisten voegden, zijn er velen geweest, die, in weerwil van hunne natuurlijke gaven en uitstekende opvoeding, zich voor goed in het socialistische leger deden inschrijven.

Het is niet moeijelijk te verklaren wat de reden zij geweest van al die voorbijgaande of voortdurende dwalingen: zij lag in de onkunde van het publiek op 't gebied dier Economie. Het publiek, ook in de beschaafdere standen, weet niets zelfs van de eenvoudigste en bevattelijkste begrippen der staatshuishoudkunde: over den eigendom; het krediet; de kapitalen; den handel; de munt; de grenzen der tusschenkomst van den Staat in bijzondere aangelegenheden; en de voorwaarden van de publieke welvaart. En van waar dat? Omdat men 't er nergens in ōnderwijst. Daardoor alleen zijn zoo vele welgezinden in den tijd van beproeving, die op de Februarij-omwenteling volgde, in den strik gevallen, dien de Socialisten voor hen gespannen hadden.

De Graaf MOLLIEU zegt met reden, in zijne *Mémoires*, die zoo vele uitstekende, juiste en fijne opmerkingen bevatten, dat, door het gemis van staatshuishoudkundige begrippen, de *Fransche* Regenten steeds gevaar loopen, om op het gebied dier wetenschap onbestemde en valsche theoriën te verkiezen boven de regelen door eene grondige studie der feiten aangegeven. »En" — voegt hij er bij — »dat heeft ernstige gevolgen gehad. Het is de reden geweest waardoor bij het uitbarsten der omwenteling niemand gereed was: noch zij die haar vreesden, om haar te bedwingen; noch zij die haar inriepen, om haar te leiden."

De beproevingsdagen der omwenteling zijn voorbij; *Frankrijk* is gered van de anarchie, en de invloed der clubs is vernietigd; maar in elken toestand doet zich de behoefte aan juiste denkbeelden over de staatshuishoudkunde dringend gevoelen. Op dat oogenblik is eene beproeving van geheel anderen aard gevolgd: wij hebben de gevolgen van een slechten oogst ondervonden, en die toestand is niet zonder gevaar

geweest. Waarom? Omdat er zulke valsche denkbeelden ten aanzien van den graanhandel zijn verbreid en gehuldigd worden. Het Gouvernement wil — en te regt — dat die handel vrij zij; ware hij niet vrij, dan zouden wij aan gewissen hongersnood worden blootgesteld. Maar wat moeite kost het der Regering om die vrijheid te doen eerbiedigen! Een aantal van hare ambtenaren zelfs hebben haar moeijelijkheden in den weg geworpen door misplaatsten ijver tegen de graanhandelaars, die zij, even als het onbeschaafdste gepeupel, voor opkoopers en vampyren houden. Men heeft zelfs, in de reglementen, ten deele aan het openbaar vooroordeel moeten toegeven, zoo als men bij brand somtijds een gedeelte aan het vuur overlaat, om het overige te kunnen redden: om die reden is de uitvoer van aardappelen en gedroogde groenten verboden, en de uitvoer van granen aan regten onderworpen, die met een verbod van uitvoer gelijk staan. De *Engelschen*, die hunne belangen beter begrijpen, hebben zich daar wel voor gewacht. In *Engeland* is de uitvoer vrij, even als de invoer, en ook de *Belgen* hebben het verbod van uitvoer opgeheven, daar ook zij begrepen, dat men, om eene wèl voorziene markt te hebben, den handel vertrouwen moet inboezemen; en de handel stelt alleen dáár vertrouwen waar de vrijheid gehuldigd wordt. Waar zou 't heen moeten wanneer ieder volk, zoo ras er duurte ontstond, zijne grenzen voor den uitvoer van granen sloot? Er zou dan ook geen graan meer inkomen uit *Rusland* en uit de *Vereenigde Staten*. En toch verlangt het publiek in zijne onwetendheid dat de uitvoer alsdan verboden worde, en de onwetendheid is koppiger dan het weten, en men moet haar te meer ontzien, omdat zij hartstogtelijk en blind is. Zouden de zaken zich ook aldus hebben toegedragen, wanneer de staatshuishoudkunde in *Frankrijk* eene grootere plaats bekleed had in de opvoeding der jeugd?

Het vraagstuk over de munt en kostbare metalen, dat aan de orde gekomen is door de ontdekking der goudmijnen van *Californië* en *Australië*, geeft een nieuw voorbeeld van de ongelegenheden, waarin men geraakt door het licht der staatshuishoudkunde te bedekken. Als men er niet tegen waakt, zal er eene groote verandering plaats grijpen in de munt; dat wil zeggen: in het mechanisme der wederkeerige ruilingen. Het

goud, een metaal dat in waarde vermindert, zal het zilver vervangen, dat eene betrekkelijk vaste waarde heeft, en de standaard is door de wet ingesteld. Hoogst teedere belangen zullen er gevoelig door worden getroffen, en het welzijn der menigte zal er, gedurende het tijdperk van overgang, op eene zorgwekkende wijze mede gemoeid zijn, want het dagloon der werklieden volgt slechts langzaam en van verre de veranderingen van de verhouding der edele metalen tot de eetwaren. De wijze waarop de *Fransche* wetgeving omtrent de munt bepaaldelijk is vastgesteld, brengt mede dat, voor de regtbank der billijkheid zoo wel als voor die der wetenschap, de eenig mogelijke uitweg is: te trachten den zilveren standaard te doen eerbiedigen. Intusschen kunnen de averegtsche, met het gezond verstand strijdige redeneringen, en de onhoudbare stellingen, die daaromtrent dagelijks openbaar worden gemaakt, onoverzienbare bergen van zwarigheden doen ontstaan. Als 't geen in *Frankrijk* over dit onderwerp gezegd en gedrukt wordt, in *Engeland* werd verkondigd, zou 't afgekeurd en bespot worden door elk die eene maar redelijke opvoeding genoten heeft. Van waar dat verschil tusschen die beide landen? Van waar het gezag der dwaling in *Frankrijk?* Van waar anders, dan dat het onderwijs in de staatshuishoudkunde er tot heden bijkans geheel heeft ontbroken?

Onder die vraagstukken van den dag welke voor het algemeene welzijn gewigt hebben, en waaromtrent de publieke meening tot dus verre is geblinddoekt, behoort ook het handelsstelsel. De beschaafde Staten van *Europa* hadden, onder den invloed van de hevige en onberaden ijverzucht der Natiën onderling, in handel en nijverheid een stelsel van uitsluiting tegen elkander aangenomen. Men vervolgde den vreemdeling in zijne koopwaren met dezelfde drift waarmede legers elkander op het slagveld vernietigden. Gedurende eene eeuw, tot in 1815, bevatte de wetgeving die den handel tusschen de volken regelde, meer beperkingen, bij minder ontzag voor de vrijheid van personen, en minder zorg voor de belangen der nijverheid en de regten van den verbruiker, dan ooit te voren. De misbruiken voortgesproten uit de ongelukkige inmenging van den geest des oorlogs in vredelievende handelszaken, werden nog verergerd door andere misbruiken, waarvan de oorzaak lag in den privilegie-geest, aan het leenstelsel eigen.

Reeds in de laatste helft der vorige eeuw hadden uitstekend begaafde en edelmoedige mannen de noodlottige gevolgen aangewezen eener beperkende handels-wetgeving, die niet vereenigbaar is met de behoefte aan vrijheid, welke de nijvere man telkens gevoelt als hij met voordeel wil handelen. Zij hadden hare rigting bestreden, op grond van de beschaving, van het publieke regt, en van het gezonde verstand. Als stelsel ook hadden ADAM SMITH, TURGOT, FRANKLIN haar reeds door de kracht hunner bewijsvoering volkomen vernietigd; maar dat alles was te vergeefs. Aangeblazen door den helschen geest van den krijg, bleef elke regering volharden bij hare oude gebruiken en de handels-vrijheid terugstooten. Eindelijk, in 1815, werd de vrede der wereld hersteld. Nu begon er voor de beschaafde volken, die zoo vermoeid en uitgeput waren door eene vreeselijke worsteling, eene heilzame reactie, en zij wierpen den nationalen haat af, als een vergiftigd kleed. Een algemeen streven naar een heilig verbond tusschen de meest ontwikkelde volken, en verder tusschen het gansche menschdom, volgde op het schrikkelijke bloedbad van twee-en-twintig lange, bange jaren. In den boezem van elken Staat begonnen verlichte mannen niet alleen de verhevenste gevoelens uit te spreken, maar ook praktische zaken met zorg te behandelen, en aan alle zijden kwam men tot de erkenning, dat de voordeelen van handels-stelsels op beperking en uitsluiting gegrond, alleen in de verbeelding bestaan, en dat, zoo individuën of enkele categoriën van personen er bij uitzondering door bevoordeeld worden, hun exceptioneel belang onmogelijk in overeenstemming gebragt kan worden met de beginselen van het nieuwere publieke regt. Voor elk die zich de moeite gaf deze onderwerpen met naauwgezetheid te bestuderen, werd het meer en meer duidelijk, dat het verbodstelsel niet waardig is bescherming van den nationalen arbeid te heeten; al had het ooit te voren aanspraak op dien eeretitel gehad. Elk zag integendeel, dat het de nationale nijverheid benadeelde, daar toch de eerste behoefte van den arbeid en de nijverheid van verlichte volken, wier moreel niet is verlamd, en die over kapitalen kunnen beschikken, zonder twijfel de vrijheid is om te koopen en te verkoopen. Men herinnerde zich de woorden van COLBERT: dat beperkingen op den invoer van voortbrengselen die ook door de binnen-

landsche nijverheid worden voortgebragt, slechts tijdelijke leibanden zijn voor die nijverheid in hare prilste jeugd. Men begreep dat der nationale nijverheid door het ultra-beschermende stelsel een krachtige prikkel tot vooruitgang werd benomen; wijl het in den menschelijken aard ligt, dat ieder, ook de industriëel, behoefte heeft aan spoorslagen om voorwaarts te gaan. Men ontwaarde dat, als de aanvoer van de grondstoffen belemmerd werd, alsdan ook de arbeid, dat éénige erfgoed der volken, in hooge mate werd belemmerd. Kortom, de staatsmannen zagen in, dat men door het stelsel van uitsluiting hals over hoofd geworpen werd in het privilegie, in het monopolie, in de onwettige belasting van den een boven den ander; in één woord: dat men er door in strijd kwam tegen den geest des tijds en de stellige voorwaarden der openbare welvaart.

Deze vrijzinnige denkbeelden hebben sedert 1815 zich trapsgewijze een weg gebaand in al de groote Staten van *Europa*. Aan de spits van allen zag men den grooten man, die door de baren van het lot op de rots van *St.*.*Helena* was geworpen, de denkbeelden afzweren welke de oorlog hem had ingegeven, en in ondubbelzinnige taal de staatkunde der handels-vrijheid huldigen; want reeds in Junij 1816 deed hij de volgende, in het *Mémorial de Sainte-Hélène* geboekte uitspraak: »*Nous devons nous rabattre désormais sur la libre navigation des mers et l'entière liberté d'un échange universel.* In *Engeland* werd dezelfde gedachte in 1820 verkondigd en met kracht aangedrongen in een adres van den handels-stand der *Londensche City;* — een merkwaardig stuk, dat op zich-zelf voldoende is om den naam van zijnen opsteller, THOMAS FOOKE, bij het nageslacht in eere te doen houden. Na de gelukkige pogingen aldaar in 1825 en 1826 door HUSKISSON aangewend, vond het beginsel van handels-vrijheid in *Engeland* een nog krachtiger voorstander en verdediger in HUSKISSONS voormaligen bestrijder, Sir ROBERT PEEL. Aan hem en aan WELLINGTON, die hem met al de vastheid van zijn karakter ondersteunde, heeft men te danken, dat de handels-vrijheid in *Groot-Brittanje* een *axioma* van het publieke regt is geworden. De belanghebbenden, die zich in 1846 met hevigheid tegen het programma van Sir ROBERT PEEL hebben aangekant, zijn later voor de handelsvrijheid gewonnen door de weldaden die het gemeene vader-

land er van ontvangen heeft, zonder dat zij er door werden benadeeld, en thans zegenen ook zij de nagedachtenis van dien voor altijd beroemden staatsman. Ten gevolge van de verbazende en wonderbare resultaten der hervorming van het douanen-stelsel in *Engeland*, hebben de denkbeelden van handels-vrijheid zich ook buiten dat rijk meer en meer verspreid. *Amerika* huldigde die het eerst door zijne wet van 1846, en de voorstanders van vooruitgang zullen niet ligt den naam van WALKER vergeten, die, als Minister van Finantiën, de onvermoeide en welsprekende verdediger der vrijheids-leer in handels-aangelegenheden te *Washington* is geweest. Op het voorbeeld van *Engeland*, hebben bijna al de Staten van het vaste land van *Europa* hunne tarieven in een vrijgevigen zin veranderd; zoo deden *Oostenrijk*, *Rusland*, *België*, *Nederland*, *Spanje*, *Portugal*. Het volstrekte verbod-stelsel, in zoo ver het een beschermenden invloed op de nijverheid moest uitoefenen, is bijna geheel uit de handels-wetgeving der beschaafde volken weggewischt — behalve in *Frankrijk*. Nog niet lang geleden heeft de Koning van *Sardinië*, gehoor gevende aan de raadgevingen van den in verlichting en karakter uitstekenden Minister DE CAVOUR, — bij de opening van zijne Wetgevende Kamers, luide verkondigd: dat hij het beginsel van handelsvrijheid huldigt, en zulks in bewoordingen, die aan de taal doen denken waarvan NAPOLEON zich op *St. Helena* heeft bediend. *Frankrijk* alleen was tot op den laatsten tijd, te midden van dien verheven, algemeenen vooruitgang, onbewegelijk blijven stilstaan. *Frankrijk*, hetwelk in nuttige kunsten uitmunt, en door het genie zijner bewoners voor een uitvoer zonder grenzen bestemd is, op de eenige voorwaarde, dat het de grondstoffen goedkoop kunne verkrijgen, 't geen spoedig het geval kan zijn, wanneer het die niet alleen uit eigen bodem trekt, maar ook de muren nederwerpt, thans rondom zijne grenzen tegen den invoer opgetrokken — dat *Frankrijk* zucht tot heden nog onder het beperkendste tarief der wereld. Andere landen schaffen het verbodstelsel af — *Frankrijk* behoudt het, als of 't een palladium ware. Negen tiende gedeelten van elders vervaardigde goederen blijven in *Frankrijk* verboden, en dat verbod gaat met premiën voor de aanbrengers en met huiszoekingen voor de burgers gepaard. Andere landen voeren hunne grondstoffen uit, overtuigd, dat dit voor de nationale nijverheid eene

der krachtdadigste aanmoedigingen is; *Engeland* heeft ze zelfs geheel en al ontheven, terwijl het aan de benaming van grondstoffen de ruimste beteekenis geeft; maar tot in den laatsten tijd, toen opmerkelijke decreten omtrent de steenkolen en het ijzer weder de voorstanders eener tariefs-hervorming met eenige hoop hebben vervuld, heeft *Frankrijk* ze aan verbazende regten onderworpen gehouden. Zoo blijft het in zijne onkunde moeijelijkheden bestendigen tegen de ontwikkeling van den algemeenen rijkdom; tegen de vermenigvuldiging der kapitalen, die bronnen van welvaart en arbeid; en tegen het goedkoope levens-onderhoud, die gewigtige voorwaarde van rust en orde in de maatschappij. De *Franschen*, die in 1789 de vaan der vrijheid en gelijkheid hebben opgestoken, en om haar te doen zegevieren de wereld met hun bloed hebben gedrenkt — blijven geketend aan een handels-stelsel, dat eene ontkenning is van de burgerlijke vrijheid in hare betrekking tot arbeid en nijverheid; een stelsel, dat, strijdig met de heiligste regelen van het gemeene regt, het algemeen belast ten behoeve van eenige bijzondere belangen. Van waar zulk eene tegenstrijdigheid? Van waar dat verzaken van een grootsch verleden; dat verwaarlozen van de teederste belangen?

Dat alles komt voort uit de onwetendheid des publieks, en zelfs van anderzins verlichte mannen, ten aanzien van de staatshuishoudkunde. De bijzondere personen die door het beschermende stelsel bevoordeeld worden, en zij meenen er voordeel van te kunnen trekken, hebben alle de opvolgende regeringen omringd en geplaagd. Om haar de goede en ware beginselen als ijdele theoriën en magtspreuken voor te stellen, hebben zij zelfs de feiten verdraaid. Zoo, tegenover de bewering, dat *Europa* bijna geheel en al de prohibitie uit zijne tarieven heeft gewischt, beroepen zij zich op zeker *Russisch* tarief, waarbij het verbodstelsel op eene groote schaal zou zijn gehandhaafd gebleven; maar dat tarief bestaat alleen in hunne verbeelding (1). Voor het publiek hebben zij een sprookje als van *Moeder de Gans* en nog andere vertelsels bedacht die geen naam mogen dragen, en ze doorgloeid met de opge-

(1) Volgens dat tarief zou in *Rusland* de invoer van gedrukte katoenen, ijzerkramerij, wol, en een aantal andere artikelen zijn verboden; maar het ijzer in staven en het ruwe metaal zijn bijkans de eenige artikelen die er geweerd worden, en dat geschiedt uit een commerciëel oogpunt. Het verbod van mee, kersen-wijn, bier op fust, en matrassen en kussens heeft datzelfde commerciële karakter, en de overige prohibitiën hebben mede niet de zoogenaamde bescherming van nationale nijverheid ten doel. Het buskruid en salpeter zijn er verboden ter wille van de algemeene veiligheid; de lucifers uit voorzorg tegen brand; de gedroogde champignons en verschillende droogerijen uit zorge voor de gezondheid; de afbeeldingen van heiligen, en de stoffen waarop heilige zinnebeelden prijken, uit beginsel van godsdienst. Het verbod van den invoer van sterke dranken uit granen gestookt en van jenever rust op eene fiskale beweegreden, daar de Staat zich dien handel heeft voorbehouden. Het *Russisch* tarief bevat geene enkele der groote verbods-bepalingen van het *Fransche*, die allen eene groote categorie van koopwaren treffen, zoo als, b. v.: manufacturen, katoen en wol, leder, lederen werken, huiden, glas en kristal, schrijnwerk, ijzerkramerij, smidswerk, fijn aardewerk, enz. enz.

wonden vaderlandsliefde der kroegen. Terwijl zij de nationale hartstogten dus opwonden, deden zij 't publiek gelooven dat men cijnsbaar is aan den vreemdeling wanneer men hem koopwaren tegen lage prijzen afkoopt, doch, daarentegen, in de volheid zijner regten en waardigheid blijft, als men den inlandschen fabriekant een prijs van monopolie betaalt, en zich onderwerpt aan persoonlijke visitatiën, huiszoeking en het verraderlijk oog van bezoldigde aanbrengers. Tot in den laatsten tijd heeft de ligtgeloovige menigte die fabelen als geloofs-artikelen, die sophismen als heilige beginselen aangenomen. In het bijzonder werd de landbouw-stand door deze mystificatie bedrogen. De Maarschalk BUGEAUD, die met zoo veel scherpzinnigheid als spreuk had aangenomen: *ense et aratro* (met den degen en met de ploeg), was te goeder trouw toen hij op de nationale tribune verkondigde: dat een inval der Kozakken minder kwaad aan *Frankrijk* zou doen dan de vrije invoer van vreemd vee. Ondanks zijn gezond verstand, had hij de verbodlievenden geloofd, die verzekerden dat de vrije invoer van vreemd vee den verkoop van de inheemsche ossen en schapen verhinderen en het verderf bewerken zou van den *Franschen* boerenstand. Hoe zou die dappere krijgsman en trouwe burger zich verwonderen, als hij nog in leven ware, en zag dat, ten gevolge van het decreet van 14 September 1853, het vreemde vee bijna vrij wordt ingevoerd, en evenwel het vleesch niet alleen voor geene spotprijzen verkocht wordt, maar zelfs duurder is geworden.

Uit het voorgaande blijkt dat het gemis van onderrigting in de staatshuishoudkunde groote bezwaren voor den goeden gang der openbare aangelegenheden oplevert. Maar, hoe komt het, dat in een land hetwelk altijd bekend is geweest om zijne vrijgevigheid, de staatshuishoudkunde uit het openbare onderwijs is verbannen?

Het antwoord is niet moeijelijk: de staatshuishoudkunde heeft in *Frankrijk* tot nog toe magtige en bekwame tegenstanders gehad en slechts flaauwe, onverschillige beschermers. De weinigen welke die wetenschap magtig waren, zijn ook wel eens met gematigdheid opgekomen tegen maatregelen, door welke de Regering tusschen beiden trad in zaken of verrigtingen die aan de bijzondere nijverheid of vrije keus van particulieren konden overgelaten worden. De wetenschap heeft aldus somwijlen de ultra-reglementaire rigting der administratie gelaakt, doch terwijl zij der Regering slechts herinnerde de houding die haar voegt, en niet verder ging dan haar de grens aan te wijzen die zij in haar eigen belang niet moet overschrijden — heeft men de staatshuishoudkunde voor eene factie uitgemaakt, en dat had ten gevolge, dat zij als gevaarlijk uitgekreten en buiten de groote inrigtingen van openbaar onderwijs gesloten werd.

De voornaamste oorzaak evenwel van de ongenade waarin de staatshuishoudkunde verkeert, ligt in de vijandschap welke de bijzondere belangen, wier overheersching zij fnuikt, tegen

haar koesteren. De Regeringen onderzoeken, en erkennen hare dwalingen wanneer zij die inzien, maar de bijzondere belangen achten zich onfeilbaar, en vergeven 't nooit dat men getracht heeft hen te doen wijken voor het algemeen belang.

De *Latijnsche* Dichter, die de hebzucht, in averegtschen zin *heilig* noemde (*auri sacra fames*), heeft daarin den grondslag aangewezen van de onverzoenbare haatdragendheid, die uit de vrekkige eigenbaat ontspringt. De staatshuishoudkunde vindt in die nijverheidsondernemers welke door de verbodsbepalingen bevoordeeld worden, onverbiddelijke vijanden, wier verbond onuitputtelijk en onvermoeid werkzaam is om hare wetenschap in minachting te brengen.

In *Engeland*, waar 't eigenbelang niet minder scherp en vasthoudend is, stuit het op eene magt die 't weêrstaat en met den tijd aan zich onderwerpt: den bij deze vaderlandlievende natie onwederstaanbaren publieken geest. In *Frankrijk* is de publieke geest zwak, niet magtig genoeg om te volharden. De bijzondere belangen hebben er dus de handen ruim om de staatshuishoudkunde te vervolgen en hare beoefening voor eene misdaad van Staat te doen doorgaan. In een uur van groote opgewondenheid vormde men zelfs het plan om de verbodsleer in het onderwijs te doen opnemen. In den Algemeenen Raad van den Landbouw, de Manufacturen en den Handel, sprak men daaromtrent een wensch uit evenzeer onbestaanbaar met de waarheid als met het gezonde verstand. — Zoo kon men ook de Hoogleeraren in de sterrekunde willen noodzaken om te leeren dat de zon rondom de aarde draait, en die in de regtsgeleerdheid om de schoonheid en de vrijgevigheid van het leenstelsel te verheffen.

Die zonderlinge wensch echter geeft een juist denkbeeld van den ijver waarmede men poogt de uitbreiding van het onderwijs in de staatshuishoudkunde in *Frankrijk* tegen te houden. Het ware eenvoudiger geweest te vragen: dat de drie bestaande leerstoelen dier wetenschap wierden opgeheven. De voorstanders van het verbodstelsel verbergen 't ook niet dat zij dien wensch koesteren.

Nogtans is het eene waarheid, die verkondigd wordt door de gebeurtenissen, en snel haren weg vindt: dat ieder wèl doet zich in de staatshuishoudkunde te bekwamen. De beslissing der vraag: of de staatshuishoudkunde al dan niet onderwezen moet worden? komt eigenlijk neder op de beslissing: of men de leer moet huldigen die de beginselen der beschaving eert en ontziet, of de leer die deze beginselen met voeten treedt; — de verlichte leer, die ADAM SMITH, TURGOT, FRANKLIN, en de beroemdste staatsmannen van den tegenwoordigen tijd onder hare belijders telt, of de duistere leer der uitspraken van blind vooroordeel en vrekke eigenbaat, die niet is staande te houden dan door geweld, met verdraaijing van cijfers, en met vervalsching der geschiedenis.

PETER DE GROOTE TE PARIJS.

(1717.)

De verwinnaar van KAREL XII, de Vorst die zelfs voor eene onmogelijkheid niet zou zijn teruggedeinsd, die zich nooit door eenigen hinderpaal liet tegenhouden, en tot elken prijs de beschaver van zijn half barbaarsch volk wilde zijn, PETER *de Groote*, wenschte in 1680 te *Parijs* te komen om ook dáár zijne kennis uit te breiden, en schreef er over aan het *Fransche* hof. LODEWIJK XIV, misschien ijverzuchtig op den roem van den Czaar, of om politieke redenen, deed hem toen door zijn Gezant te *St. Petersburg* bespeuren: »dat dit bezoek hem niet aangenaam zoude zijn", en PETER stelde zijne reis naar *Frankrijk* uit. Maar LODEWIJK XIV stierf in 1715, en nu kwam, in het begin van Mei 1717, de *Russische* Czaar *incognito* te *Parijs*. Hij nam zijn intrek in 't hôtel *de Lesdiguières*, in het *quartier de l'Arsenal;* maar de Regent FILIPS *van Orleans* ontving hem nu luisterrijk, in naam van den jongen LODEWIJK XV, en benoemde eenige edellieden om den *Moscovischen* Monarch alom te vergezellen. Groote mannen echter hebben hunne luimen!... De Czaar, b. v., gaf het voornemen te kennen om naar de opera te gaan, en terstond werden de muzijkanten en het verdere personeel gewaarschuwd, en de zangers en koristen en de leden van het *corps de ballet* waren opgetogen; maar in plaats van zich te begeven naar de opera, waar men hem wachtte, ging PETER te voet en alleen de talrijke herbergen van *Parijs* doorloopen. Op een anderen tijd uitte hij den wensch om eene zitting der Akademie bij te wonen in het hôtel *de Richelieu*, en dan haastte men zich de leden bijeen te roepen; maar eenmaal in zijn rijtuig gezeten, deed PETER zich brengen naar het Kabinet van Natuurlijke Historie in den *Jardin des Plantes;* niet zoo zeer omdat hij geen smaak had voor welsprekendheid en poëzij, maar omdat hij meende uit de praktische kennis van kunsten en wetenschappen meer nut te kunnen trekken voor het onderwijs en de vorming van een nog te ontwikkelen volk, dan uit de voorlezingen van Dichters en Redenaars. Op den 13den Mei 1717, eindelijk, toen PETER voor de eerste maal aan het hof van *Versailles* werd verwacht, kwam hij op het bepaalde uur niet daar, maar in het hôtel der Invaliden.

De Czaar droeg geene kenteekenen waaraan men zijne Vorstelijke waardigheid konde ontdekken: hij had eene soort van overrok aan van dik groen laken, naar de *Poolsche* mode gemaakt, en eene bonten muts op het hoofd; zijne hertslederen spanbroek stak in hooge laarzen met stalen sporen, en een breede zwart lederen draagband, waaraan zijne sabel met koperen gevest hing, voltooide zijn costuum. Hij had zich de woonplaats van den Gouverneur doen wijzen, was de groote plaats van het hôtel overgegaan, en stond voor den Maarschalk DE BELLE-ISLE, zonder opgemerkt of aangemeld te zijn geworden.

— Mijnheer! — zeide hij op zijn strakken toon tegen den Gouverneur, na hem gegroet te hebben — ik wenschte deze inrigting te zien. Heb de goedheid mij iemand mede te geven om mij in al de deelen van het gebouw rond te leiden, en rep u een weinig, als ik u verzoeken mag, want ik heb haast; ik moet van daag ook nog naar *Versailles*.

— Te oordeelen naar uw accent, Mijnheer! zijt gij een vreemdeling — antwoordde de Gouverneur, eenigzins verbaasd over de onaangemelde verschijning van die zonderlinge personaadje.

PETER knikte ja.

— Dan — vervolgde de Maarschalk — moet ik zeggen, dat ik uw verzoek niet kan inwilligen. De bevelen van den Regent zijn stellig: ik mag het hôtel der Invaliden niet door vreemdelingen laten bezigtigen, wie zij ook zijn, of zij moeten eene schriftelijke vergunning hebben van den Minister van Oorlog. Tracht dus die vergunning te krijgen, en dan zal ik u met genoegen overal doen rondleiden.

— Zoo?! — sprak PETER, terwijl hij den ouden Maarschalk schuin aanzag — moet men eene schriftelijke vergunning hebben van den Minister om het hôtel te bezien? — Nu, die vergunning heb ik niet noodig; ik zal 't dus voor ditmaal maar doen zonder ze te hebben.

— Dat zal u moeijelijk vallen, Mijnheer!

— Niet zoo moeijelijk als ge denkt, Mijnheer! — en nu verhief PETER zijne stem, en riep: — Hei, hola! is daar niet iemand om mij naar de wapenzaal te brengen, daar Mijnheer de Gouverneur de moeite niet wil nemen om dat zelf te doen?

En te gelijk klopte de Czaar hevig met het gevest van zijne sabel op de deur.

— Mijnheer! — sprak de Maarschalk met strengheid — weet ge wel waar ge u aan bloot stelt? Het hôtel is eene Koninklijke residentie, en....

— Dat weet ik heel goed — viel PETER hem in de rede — dáárom juist wensch ik de inrigting te zien.

— Ik zeg nog eens, Mijnheer! dat pligt mij gebiedt u af te wijzen. Zoo gij, naar ik uit uw uiterlijk opmaak, krijgsman zijt, moet gij mij toch veroorloven te zeggen dat gij slechte begrippen hebt van den eerbied voor de bevelen des Konings, en van de achting waarop een edelman van mijnen rang aanspraak heeft.

— Ik zeg op mijne beurt, Mijnheer! dat ik deze inrigting wil zien, en hoewel ik van niet minder goede geboorte ben dan gij, wil ik hier enkel een soldaat zijn die soldaten komt bezoeken. Denkt ge dan — vervolgde de Monarch, terwijl zijn toon al driftiger werd — dat ik van mijn hôtel hierheen zou zijn gekomen voor niet-met-al?!

De zamenspraak zou misschien nog heviger zijn geworden, als niet op dat oogenblik de bejaarde Markies DE CHARNANCÉ en de jonge Graaf de SAINT-FLORENTIN, die den Czaar dien dag naar *Versailles* moesten vergezellen, de kamer waren binnengetreden.

— Mijn waarde Maarschalk! — zeide de Markies — Zijne Majesteit de Keizer aller *Russen* heeft geene bijzondere vergunning noodig om het hôtel der Invaliden te bezigtigen; de overwinnaar van *Pultawa* behoort overal te huis waar dappere soldaten zijn.

Die woorden bragten eene plotselinge verandering bij den Gouverneur te weeg; hij stond een oogenblik als versuft; toen boog hij eene knie, en stamelde:

— Hoe?... Is 't mogelijk!... Sire!... Uwe Majesteit zal 't mij nooit kunnen vergeven, maar ik wist niet dat...

— Gij behoeft u niet te ontschuldigen, Heer Maarschalk! — viel PETER hem in de rede, terwijl hij zijne hand vatte en hem oprigtte. — Niemand zou een Neef des Konings van *Frankrijk* herkend hebben onder mijn eenvoudig pak. Ik moest integendeel u om verschooning vragen. Ik heb deze beide vriendelijke Heeren, die met zoo veel geduld zich naar mijne luimen schikken, een langen en vervelenden togt willen sparen, want ik ben te paard hierheen gekomen. Ik heb echter hun ijver niet kunnen bedriegen, en zie nu dat ik verkeerd heb gedaan met dit te pogen; want als zij mij hadden vergezeld zou ik geene onbeleefdheid hebben begaan. Mijne Heeren! — ging hij voort — ik ben een *Noorman;* maar draag den Koning van *Frankrijk* en zijn volk ware achting en genegenheid toe, dat kunt gij veilig gelooven.

Nu traden een groot aantal officieren het vertrek binnen, want de Graaf DE SAINT-FLORENTIN had hen doen weten dat de Keizer van *Rusland* zich daar bevond, en zij wilden hem hunne opwachting komen maken.

— Mijn Heer! — sprak de Gouverneur tot een der officieren — doe terstond appèl slaan: dat de invaliden onder de wapenen komen en zich in slagorde scharen.

— Neen, dat niet, waarde Heer Maarschalk! — hernam de Czaar glimlagchend. — Ik heb reeds gezegd dat ik hier eenvoudig als soldaat kom. Een soldaat, geen Keizer, brengt aan de invaliden een bezoek. Ik wil niet dat ge die braven zult storen. Waar zijn ze thans?

— Sire! — antwoordde de Gouverneur — het is etenstijd; zij zijn in de eetzaal.

— Dan zal ik hen daar met u opzoeken. En gij, mijne Heeren! gaat met ons, als ge niets beters te doen hebt!

PETER stak zijn arm onder dien van den Maarschalk, en ging langzaam den trap met hem af, want Mijnheer DE BELLE-ISLE was niet vlug meer ter been. Gevolgd door den staf van het hôtel, door den Markies DE CHARNANCÉ en den Graaf DE SAINT-FLORENTIN en een groot aantal bedienden, trad hij weldra de eetzaal binnen.

Daar zaten de oude krijgers aan lange tafels geschaard en nuttigden een eenvoudig maar gezond maal; de oudsten en gebrekkigsten werden liefderijk door hunne kameraden geholpen, en bij de orde en stilte die er heerschten, hoorde men duidelijk de stem van een onder-officier, die uit de geschiedenis der beroemde veldheeren iets voorlas. PETER kon zijne

aandoening niet bedwingen; zijne oogen werden vochtig, en hij drukte den arm van den grijzen Maarschalk met kracht. Doch zijne ontroering werd nog sterker, toen hij hoorde dat de voorlezer de beschrijving gekozen had van den veldslag bij *Pultawa* tegen KAREL XII.

Toen de onder-officier aan de navolgende zinsnede gekomen was, las hij langzamer en met meer nadruk: — PETER verwierf zich op dezen onvergetelijken dag onverwelkbaren roem; hij streed als een leeuw, en na de overwinning zorgde hij als een vader voor de gekwetsten, zoo wel vijand als vriend. — En bij die woorden rezen al de invaliden van hunne zitplaatsen op, en terwijl zij de linkerhand aan hunne hoeden bragten, hieven zij met de regter hunne bekers omhoog en vestigden hunne blikken op PETER *den Groote*.

Dat stil, maar verheven tooneel trof den Czaar diep; hij begreep dat die lezing niet toevallig kon zijn, en sprak met gevoel tot den Gouverneur:

— Men moet held en krijgsman zijn om *zóó* iets te doen! Mijn waarde Heer Maarschalk! gij doet mij tranen storten van vreugde en aandoening.

Maar snel bedwong hij zich, en hernam zijn gewoon voorkomen; doch den arm uitstrekkende, riep hij:

— Een glas, mijne vrienden!

Een lakei met de Koninklijke kleuren — want destijds werden de invaliden door knechts in Koninklijke liverei bediend — naderde met een zilveren beker, en de Maarschalk wilde hem wijn uit zijn eigen kelder doen aanbieden.

— Neen! — sprak de Czaar — ik moet een beker hebben even als die brave soldaten dáár, en hun eigen wijn drinken.

Nu reikte een oud sergeant hem zijne tinnen kroes. PETER schonk die zelf in, en den beker hoog boven zijn hoofd heffende, riep hij met zijne stentors-stem:

— Kameraden! PETER van *Rusland* drinkt op uwe gezondheid!

En in één teug ledigde hij de kroes.

— Op Czaar PETER! hij leve! — riepen de invaliden als met ééne stem, terwijl ook zij hunne kroezen ophieven en ledigden.

— Schenk nog eens in! — hernam de Czaar, terwijl hij den sergeant, wiens kroes hij gebruikte, die voorhield.

— Vrienden! ik drink op uwen Koning!

— Leve de Koning! — herhaalden de invaliden in koor.

— Vaarwel, kameraden! vaarwel! — sprak de Vorst, hen groetende en zich verwijderende — ik zal u niet vergeten.

Vergezeld door zijnen stoet bezigtigde PETER daarop het geheele gebouw. Zijne scherpzinnigheid en schrander oordeel stelden echter, beter dan de aanwijzingen die men zocht te doen, hem in staat om de zaken die men aanwees, naar waarde te schatten en de verbeteringen op te merken, die er aan waren toe te brengen. Hij nam alles aandachtig op: de slaapzalen, de keukens, de kerk, en ook het kerkhof, dat destijds de gebouwen van het gesticht omringde, doch later tot eene wandelplaats is ingerigt. Intusschen was hij opgetogen over de orde en netheid die in alles heerschten.

— Als God mij 't leven spaart — sprak hij tot den Gouverneur — zal ik te *St. Petersburg* deze stichting van LODEWIJK XIV trachten na te volgen, en ook dáár eene inrigting voor Invaliden tot stand brengen. Steen, hout en ijzer heb ik in overvloed om zulke gebouwen op te rigten; maar wat ik er missen zal, zullen mannen zijn als gij, mijne Heeren! om zulk eene schoone en goede inrigting waardig te besturen. — Doch — hernam hij onwillekeurig, met een zucht — wat baat mij dat alles, zoo lang ik niet weet wie na mij het onvoltooide zal voleindigen!

— Dat zal God doen, Sire! — sprak de grijze Markies DE CHARNANCÉ — God, die de groote Rijken beschermt, als de groote mannen er niet meer zijn.

De Gouverneur had heimelijk de invaliden bevel doen geven om zich vóór het hôtel te vereenigen, en toen de Keizer zijne omwandelingen had volbragt, geleidde de Heer DE BELLE-ISLE hem op het voorplein, waar alle de oude krijgers in linie stonden geschaard. Verwonderd en verrast sprak de Czaar glimlagchend:

— Gij voert mij van de eene verrassing tot de andere, Mijnheer de Maarschalk! Wij, zonen van 't Noorden, zijn niet zoo vernuftig of welgemanierd, en daarom zeg ik u maar zonder omwegen, dat ik u benoem tot Ridder van de Orde van SINT-ANDREAS, en dat ik u, zoo ras ik in mijne Staten zal zijn teruggekeerd, vijftig okshoofden *Erivanschen* wijn zal zenden voor de infirmerie van 't hôtel.

PETER groette de vaandels, die voor hem werden nedergebogen, drukte de hand des Maarschalks, wuifde een hartelijk vaarwel toe aan de invaliden, en stapte toen in de karos, waarmede de Markies DE CHARNANCÉ en de Graaf DE SAINT-FLORENTIN hem waren nagevolgd, en reed nu naar *Versailles*, waar het hof op hem wachtte.

Toen de hovelingen den *Moscovischen* Monarch den *salon d'Hercule* zagen binnentreden, in het eenvoudig kostuum, dat hij niet noodig geoordeeld had tegen een ander, meer voegende aan zijn rang en naam, te verwisselen, waren zij uiterst verbaasd; maar hunne verbazing klom nog, toen zij hem ten aanzien van den jongen Koning zich eene handeling zagen veroorloven, die eenig is in hare soort. Hij wilde, namelijk, LODEWIJK XV niet vóórgaan, maar ook niet achter een kind volgen, en daarom nam hij den Koning op zijne armen en droeg hem de zaal uit naar de galerij, tot groote ergernis van velen, die op grond daarvan beweerden dat de Czaar een ruwe wilde was, niets minder noch meer.

Maar hij mogt een wildeman zijn of niet, getrouw kwam hij de belofte na, in het hôtel der Invaliden gedaan. Uit de boeken van 't gesticht blijkt, dat op den 14den September 1719 vijftig okshoofden *Erivanschen* wijn te *Havre-de-Grâce* zijn aangekomen en van daar naar *Parijs* verzonden werden, alwaar ze op den 28sten derzelfde maand in het hôtel der Invaliden werden ontvangen.

MENGELWERK.

ANTIKRITIEK.

Den Heere Mr. J. M. VAN DER KEMP!

In een der laatste Nommers van de *Boekzaal* komt eene aankondiging van uwe hand van: *Paschier de Fijne*, *naar zijn leven en schriften; 's Hertogenbosch*, bij GEBR. MULLER, voor. Gij geeft daarin al spoedig de meening te kennen, dat ik, hoe zeer van u in leerstellig standpunt verschillende, van uwe zijde en van uwe beginselen uit, de door u gegeven oordeelvellingen gemakkelijk zal weten te verklaren en te billijken. En inderdaad valt mij dat niet moeilijk. Terwijl ik dat echter gaarne belijd, moet ik desniettemin tevens mijne deernis betuigen voor leerstellige begrippen, die, gelijk de daar door u gehuldigde, zoo eenzijdig zijn, dat zij u niet veroorloven een man naar eisch te waardeeren, als de wakkere held van het behandelde boek, en uwe oogen sluiten voor datgene wat hem werkelijk eene opzettelijke en uitvoerige beschouwing waardig maakte, eene beschouwing, als ik mij, om meer dan éénе reden, verblijd er hem eene te hebben doen geworden. In uwe ingenomenheid tegen alles wat niet den *Dordtschen* stempel der rechtzinnigheid draagt, zegt gij niet te vatten, waartoe ik mij aan die beschouwing gewijd heb, en, na daaromtrent allerlei gevraagd en verworpen te hebben, komt gij eindelijk tot het, vergeef mij, inderdaad *onzinnige* besluit, dat het mij te doen is geweest, der rechtzinnige partij dezer dagen in den lande een lak aan te wrijven. Waarlijk, ik had een billijker oordeel van u gewacht; ik had dat gewacht niet slechts om het bovenvermelde mij toegekende standpunt van juiste waardeering uwer eigene beginselen en hunner toepassing op het onderhavige werk, maar ook om de zeer bepaalde wijze waarop ik zelf mij, zoo in het Woord vooraf, omtrent PASCHIER en zijn aanleg en

werkzaamheid, als reeds op de eerste bladzijden van mijn boek, omtrent de Kerkelijke partij en hare leiders in de jaren der *Dordtsche* Synode, geuit had. PASCHIER, zoo verklaarde ik daar, moest om verschillende, daar opgesomde redenen »een even boeiend en onderhoudend als waardig onderwerp voor eene deelnemende beschouwing zijn". Zijne geschriftjens, meende ik daarenboven, en ik beweer met het volste recht, »hebben, buiten hun onderhoudenden en geestigen vorm, geene geringe verdiensten van stijl en taal", waardoor alleen reeds eene meer algemeene kennis van PASCHIERS *Tractaaten* wenschelijk" gemaakt en »hunne lezing en beoefening ten zeersten" aanbevolen wordt (1). Wat de *Dordtsche* partij en hare leiders betreft, zoo vergenoeg ik mij te verwijzen op hetgeen in het vorig Nommer van dit Tijdschrift, bij gelegenheid der aankondiging van den *Paschier*, niet zonder blijkbare zinspeling op de uwe, daaromtrent gezegd is, en waarvoor ik mijn vriendelijken en gunstigen beoordeelaar mijn hartelijken dank betuig.

Niet alleen echter, WelEdelgestr. Heer! dat ge mij — geheel ongegrond — ten laste legt uwer Kerkelijke partij eene ondienst te hebben willen doen, het tegen haar gemunt te hebben; maar gij hebt daarenboven mij zelf, op zeer lichtvaardige wijs, en als zich van de naauwgezetheid eens rechtzinnigen Kristens inderdaad niet verwachten liet, een paar wanklinkende namen zoeken toe te dichten, omtrent welke ik mij bepaaldelijk geroepen vind, nog een enkel woord van opheldering en ter voorkoming van alle verderfelijk misverstand ter neêr te stellen. Van eene korte aanteekening uitgaande, in welke ik de zedeleer van SPINOZA roemde, als »die, hoewel op de strengste noodzakelijkheid gebouwd, de blijdste en heilzaamste levenswijsheid" preekt, noemt gij mij, in éénen adem voort, boosweg: »Spinozist en Pantheïst", als ware een dier namen niet reeds genoeg, om mij in de oogen der goede gemeente voor altijd te bederven. Waarlijk, er is geen gevaarlijker ding dan die verkettering met wanluidende

(1) Ik veroorloof mij hierop ook den welwillenden beoordeelaar in de *Vaderl. Letteroefeningen* zelf te wijzen, die meent, dat ik mij in mijne aanhalingen uit die geschriften had kunnen bekorten.

namen, waaraan allerlei vreemdsoortige en verderfelijke begrippen gehecht worden, en die, in hunne gewoonlijk geheel onbepaalde beteekenis, den eenvoudigen burger het verblindendste zand in de oogen strooijen. Reeds vóór zes jaren heb ik mij, bij gelegenheid van eenige aanteekeningen omtrent de *Tubinger* beginselen (1), tegen die vereenzelviging met een of anderen naam en het aan dien naam gehechte begrip, verzet, en ook thans moet ik mij weder bepaaldelijk tegen zulk eene onderneming verklaren. Ik heb meer dan ééns mijne hooge ingenomenheid met de verheven beginselen van SPINOZA's Wijsbegeerte onbewimpeld geuit, en ik breng haar ook thans nog dezelfde hulde. Ik hoop weldra de gelegenheid te zullen hebben mijne meening, omtrent het blijvende zoo wel als het verwerpelijke in zijne stellingen, bepaaldelijk en meer uitvoerig uitéén te zetten (2); indien er in zijne voorstellings- en beschouwingswijze, met name in zijn Godsbegrip, zijne mechanische voorstelling van den samenhang tusschen lichaam en ziel, enz. veel verouderds is, de algemeene beginselen waarvan hij uitgaat, en waarop zijne treffende zedeleer gegrond is, staan onwrikbaar vast. Ik moet echter desniettegenstaande tegen den naam van Spinozist des te eerder opkomen, als daarmede, van 's mans eigen tijd her, steeds de gruwelijkste en onzinnigste begrippen zijn benoemd geworden. LICHTENBERG heeft ergens gezegd, dat hij zich eene wijsbegeerte voorstelde geheel uit de zuivere rede, uit het verstand ontwikkeld, en die tot volkomen dezelfde uitkomsten leidde, als de praktische leer van JEZUS, die hij, mits van alle kerkelijk bijmengsel ontdaan, voor het volkomenste stelsel hield om rust en geluk in de wereld op het spoedigst, krachtigst, en zekerst te bevorderen (3). Die wijsbegeerte nu, meen ik, is ons in de hoofdbeginselen en de zedeleer van SPINOZA ge-

(1) *De Tubinger School en hare Holl. Tegenstanders; Amersfoort*, 1848, bladz. 1—3.

(2) Bij de uitgave van een tot dus ver ongedrukt *Vertoog* over *God, den Mensch, en deszelfs welstand*, naar de beide afschriften in het bezit der HH. Mr. A. BOGAERS te *Rotterdam*, en FRED. MULLER te *Amsterdam*.

(3) Zie zijne *Philosophische Bemerkungen* in het Eerste Deeltjen zijner *Vermischte Schriften*, naar de uitgave van 1844, bladz. 67.

geven. De verheven praktijk, ons in de dusgenoemde Bergrede des Leeraars van *Nazareth* gepredikt, is niet anders dan de uitkomst der stellingen zoo veel eeuwen later door dezes geest- en stam-verwant, in de laatste boeken zijner *Ethica*, ontwikkeld; en wie dus iemand Spinozist zou willen noemen, zou daarbij, bij de leelijke voorstelling aan dien verafschuwden naam verbonden, tevens de aanmerking dienen te voegen, dat het iemand is die de lessen der Bergrede beaamt, en die lessen, naar de regelen der zuiverste en strengste redeneering, uit de natuur- en zede-wetten zelve afleidt. Gij, daarentegen, wat doet gij? — Gij haalt, in plaats van dat, een boek van wijlen Ds. LE ROY uit uwe kast, waarin met zoo vele woorden staat, dat SPINOZA een Pantheïst is; en met die lichtzinnigheid, die ik boven in u misprees en op welke ik daar doelde, zegt gij dan: dat men nu daaruit zien kan welke beginselen de bewerker van *Paschier de Fijne* is toegedaan. Wist gij dan niet, dat, even als Spinozist, en nog meer dan dit, ook Pantheïst een dier ellendige »schimp- en spot-namen" is, van welke SCHLEIERMACHER te recht zeide, dat men beter deed er zich niet meê in te laten, »daar zij overal een vlek achterlaten, niet slechts bij hem op wien ze geworpen worden, maar ook — en veel méér nog — bij hem van wien ze komen" (1)? Zonder dus zelf den man of zijne werken te kennen, wiens vermeende en verketterde beginselen gij mij toedicht, stelt gij mij, op het gezag van de eerste de beste oppervlakkige geschiedenis der wijsbegeerte, als een Spinozist en Pantheïst te boek. Ik durf u vragen: of dat betamelijk, of dat Kristelijk is? — Maar ik kom tevens met alle kracht tegen dergelijke aantijging op; ik begeer, met dien naam van Spinozist, noch aansprakelijk gesteld te worden voor al wat in de schriften des wijsgeers, met name in zijne voorstellings- en beschouwings-wijze, vervat is, noch, veel minder, voor 't geen ons Ds. LE ROY of eenig ander geschiedschrijver der wijsbegeerte als zijne meeningen te boek stelt, noch, allerminst, voor 't geen van oudsher onwetendheid, bekrompenheid, en hartstocht voor Spinozisme hebben uitgevent. Reeds VOLTAIRE

(1) Zie de plaats aangehaald in mijn boekjen: *Over de Leer der Hervormde Kerk en hare toekomst; Schiedam*, 1849, bl. 21.

heeft van SPINOZA's *»ignorants critiques"* gezongen, en zijn verwijt is zoo waar, dat van allen, die, ook met de billijkste bedoelingen en gezindheid, over den wijsgeer geschreven hebben, er bijna geen is, die blijk gegeven heeft hem ook maar eenigzins naar waarde te hebben opgevat en verstaan. De ervarings-wijsgeeren en -redenaars dezer dagen zijn reeds door hunne eenzijdige ingenomenheid, hunnen overdreven ijver voor hunne aangebedene, tot eene rechtmatige beoordeeling van den wijsgeer, die toch niet minder ervaringsman dan idealist, realist dan bespiegelaar was, ongeschikt; en wij kennen er ook onder onze beschaafde, geletterde en ook wijsgeerig onderrichte landgenooten van zeer nabij, die, zelfs bij de lezing en beoefening van SPINOZA's schriften, tot geen ander inzicht in zijne wijsbegeerte hebben weten te komen, dan hetgeen den man van de wijsbegeerte des levens (1), der opgeruimdheid en van den levenslust bij uitnemendheid — zoo als hem vooral de beide laatste boeken zijner *Ethica* ons doen kennen — tot een leeraar en aanprijzer zou willen verklaren eens geestdoodenden stelsels van *Indische* onverschilligheid en werkeloosheid.

U, zoo mogelijk, een meer onbekrompen blik op feiten en personen, en vooral meer naauwgezetheid in het beoordeelen van anderer uitingen en bedoelingen toewenschende, dan waarvan uwe aankondiging van den *Paschier* ongelukkig de blijken draagt, heb ik de eer mij verder

met alle achting te noemen,

Uw WelEdelgestr.

Dw.

Aug. 1854. VAN VLOTEN.

(1) „*Philosophia meditatio vitae non mortis est*".

SP.

ADAM ÖHLENSCHLÄGER.

DOOR

STEN JOHAN STENBERG. (1)

UIT HET ZWEEDSCH VERTAALD

DOOR

C. EYKMAN,

KOSTSCHOOLHOUDER TE NIJKERK.

Wanneer een veelbeteekenend leven geëindigd, eene aan werkzaamheden rijke baan doorloopen is, dan opent zich de tempel der Gedachtenis, om des afgestorvenen beeld op te nemen. Slaan wij een blik in dit heiligdom (2), hetwelk den geheelen rijkdom van het leven van vorige tijden bewaart, welk eene wondervolle wereld, welk eene mengeling van karakters, werkkringen en gevolgen doen zich dan niet aan onze oogen op! Alle tijden en geslachten, met hun streven en doel, hunne vreugde en hun lijden, hebben hier hunne vertegenwoordigers. Alle gevoelens, die de menschelijke borst reeds van haren eersten ademtogt doorstroomd en bezield hebben, vinden hier hunne verdedigers. Hun vraagt de historie naar de geheimen van het verledene, en naar mate zij deze leert doorzien, en haar blik helderder wordt bij het beschouwen van den innerlijken zamenhang der zaken, wordt zij al meer en meer de taal der waarheid, in welke het oordeel over daden en dooden zal verkondigd worden. Daarbij geldt niet de

(1) Deze uitmuntende gedachtenisrede werd te *Upsal*, op den 6den Junij 1850, voor de studerende jongelingschap uitgesproken. Zij is dus niet van de jongste dagteekening. Ook de poëzij des beroemden Dichters is hier niet algemeen bekend; maar dit neemt niet weg dat de Heer EYKMAN een hoogst verdienstelijk werk heeft gedaan, en wij ons verheugen zijne vertaling, den grooten Zanger tot eere, en ook tot eene proeve van *Noordsche* kunstzin en welsprekendheid, aan onze lezers te kunnen mededeelen. DE RED.

(2) De Domkerk, in welke vele Koningen en voorname mannen begraven liggen.

schijn, maar het wezen: niet wat de mensch scheen te zijn, maar wat hij geweest is; en slechts aan waren zielen-adel en wezenlijke verdienste wijst de geregtigheid der toekomst de eerezetels in den tempel der Herinnering aan. Op hare uitnoodiging zijn vele van die plaatsen door mannen uit het koude *Noorden* ingenomen, die geleefd en gestreden, gedacht en gedicht hebben voor de overwinning des lichts en de openbaring van het eeuwige op de aarde. Tot deze verhevene dooden is nu weder een, wiens werkzaamheid de Geschiedenis ook eenmaal op den regten prijs zal schatten, vergaderd. Niet zelden is 't haar werk het onregt goed te maken, dat door tijdgenooten aan groote mannen, die onbekend of miskend hebben geleefd en heengegaan zijn, gepleegd werd. Dit behoeven wij echter ten opzigte van ADAM ÖHLENSCHLÄGER niet te vreezen, wanneer de nakomelingschap zich slechts houden wil aan het oordeel der tijdgenooten; want deze rekenen hem onder de edelste herinneringen van *het Noorden*.

Dat dit wezenlijk zoo is, daarvan worden talrijke bewijzen gevonden, en als een van deze, en zeker het minst twijfelachtige, kan ook de feestviering van dezen dag dienen. De bloem der *Zweedsche* jongelingschap heeft zich hier verzameld om den afgestorvene de schatting der erkentenis en der dankbaarheid te betalen, en de jeugd huichelt hare hulde niet; want wat zij geeft, dat geeft ze met een vol en vrij gemoed. Maar bovendien biedt dit feest eene bijzondere eigenaardigheid aan. Met een hart voor al het edele en schoone in de Natuur en in den mensch geopend, is de jeugd ongetwijfeld steeds gereed om hulde te bewijzen aan het uitstekende en verhevene; maar feesten als dit plegen slechts gewijd te worden aan de merkwaardigste personen van het eigen vaderland, en toch was de man wiens levenswerk wij voor oogen hebben, volgens de gewone opvatting, een vreemdeling, die noch tot ons Volk, noch tot ons Land behoorde. Waarom vergeet men dit? Waarom naturaliseert men den vreemdeling? Wat is het, dat het hart van *Svea's* jeugd aan de nagedachtenis van *Dana's* Dichter bindt?

Het is in het algemeen de behoefte aan zelfkennis, die de voorname drijfveer van de geestes-werkzaamheid des menschen uitmaakt; en hoe meer deze behoefte wordt erkend, des te meer bepaalt zich alle werkzaamheid tot zulk eene, die

onmiddellijk op het doel gerigt is en waardoor het innerlijk leven eerst beteekenis verkrijgt. Niet, als zouden de omgevende voorwerpen daarbij aan belangrijkheid verliezen, integendeel verkrijgen ook deze eene grootere waarde, naar mate de mensch zijn verband met het geheel leert begrijpen, en eerst door zijn eigen bestaan te doorgronden en voor zich-zelven rekenschap er van af te leggen, is hij in staat een dieperen blik in dat van anderen te slaan. Deze rekenschap aan zich-zelven geeft den mensch eene nog grootere beteekenis, want juist dáárdoor bekomt men, om zoo te zeggen, de voorstelling der volmaakte gestalte tot welke des menschen wezen in de school des levens kan opgroeijen. Niet alleen het toekomende, maar ook het verledene verkrijgt op deze wijze eene hoogere waarde, omdat men de behoefte leert kennen om het leven als een geheel op te vatten, en te zien, hoe de ontwikkeling, die haar gemaakt heeft tot wat het is, in haar werk is gegaan. Doch er is niet alleen eene individuële, maar ook eene collectieve vertegenwoordiging des menschen, welke, voor zoo verre die een volk omvat, dat, uitgegaan van denzelfden wortel, zich om eene gemeenschappelijke kern van geestes-belangen tot een organisch geheel gezet heeft, als nationaliteit te voorschijn treedt. Dat de juiste opvatting van dit laatste gelijken tred zal houden met die des menschen zelven, is natuurlijk. Van daar dat niet alleen het eerste, met al wat daartoe behoort, een voorwerp van naauwgezetter onderzoek geworden is, maar men wijdt ten zelfden tijde eene meer belangstellende opmerkzaamheid aan het laatste. Zij die eene zelfde nationaliteit huldigen, treden, dien ten gevolge, al duidelijker en duidelijker te voorschijn met den eisch om als zoodanig regten te vorderen, voor welker verkrijging zij de kracht in zich bezitten en de magt des woords bekomen om die te doen gelden. Het strijdt tegen den gang van de wereld-ontwikkeling, dat de vertegenwoordigers van ééne zelfde nationaliteit zich zoo volkomen den geheelen omvang van menschelijke vorming zouden kunnen toeëigenen, dat alle anderen zich zouden moeten vergenoegen met naar dezelfde hoogte te streven, zonder te eeniger tijd of in eenig geval daarboven te kunnen stijgen; want zulk eene betrekking zoude den vooruitgang kunnen tegenhouden, die eene noodzakelijke voorwaarde van den duur des tijds is. Het gevoel van de groote afhankelijkheid en het innig verband

in welke de menschelijke beschaving staat tot dien vorm van cultuur, die in 't bijzonder klassiek is en genaamd wordt, heeft lang het vrije oordeel in dit geval beheerscht, en gezag ontwikkeld voor eene zaak welke die niet behoeft om hare hooge plaats te behouden, en die uit zich-zelve te rijk is om te moeten leven ten koste van eene andere. Bij de gemaakte vergelijking heeft men in deze laatste dikwijls geene verdiensten en schoonheden willen zien, die er toch gevonden worden, ofschoon zij van eenen anderen aard zijn dan die welke men door gewoonte als de eenige mogelijke meende te moeten beschouwen, en waardoor men dus ongetwijfeld eene onbillijkheid begaan heeft. — Het is de geest der beschaving die het volk over de aarde verstrooit, en hen aandrijft om zich niet alleen te vestigen in streken die eenen zelfgezaaiden oogst geven, maar ook in de *Tropische* gewesten en bij de ijsbergen der polen. Rusteloos werkt die geest, en overal verneemt de luisteraar het geluid van zijnen arbeid, in de geschiedrollen aangeteekend; maar niemand, die zich van de wijze en de gesteldheid daarvan rekenschap geeft, kan het wonderbaar schijnen, dat zijne gedaante eene andere is op *Griekenlands* weelderigen grond, waar liefelijke windjes suizen in de toppen der laurieren, waar de lagchende Natuur zelve kalmte in 's menschen ziel doet geboren worden, en de stille rust van den avond vriendelijke gestalten ten rhythmischen dans noodigt — dat daar, zeg ik, die geest eene andere gestalte heeft aangenomen dan te midden van de *Noordsche* bergvlakten, waar de pijnboomen met de stormen worstelen, de Natuur slechts in gelukkige tusschenpoozen hare anders strenge gelaatstrekken verzacht, en de schaduwen van den winternacht voor het oog der verbeelding reuzengroot neêrvallen bij den geheimzinnigen fakkelglans van het noorderlicht. Op de eene plaats doet hij voornamelijk bevalligheid en harmonie geboren worden, op eene andere laat hij de kracht van uitdrukking en de diepte van den ernst de bovenhand behouden; maar overal is het toch dezelfde kracht die arbeidt, en nergens verloochent zij zich. Leven en laten leven is een regel die de geheele geschiedenis doorloopt, waar alles aanspraak heeft om gehouden te worden voor wat het is, en te gelden wat het kan. En misschien is het de erkenning van het geldige in deze aanspraak, die nu algemeener dan vroeger gewaardeerd

wordt, welke in de laatste tijden het onderzoek verlevendigd heeft en een ijver heeft doen ontstaan, die onbevangener, liefderijker en onvermoeider dan ooit aan het licht gebragt heeft wat álle vormen der cultuur rijks, schoons en verhevens hebben. — Deze erkenning heeft ook weder bijna eene reactie doen ontstaan, die den blik voert naar een tijd, welke zoo wel met deze als met vroegere stof niet zonder adhaesie is.

Het geweld van gewetensdwang, zoo als het zich vertoonde gedurende de Middeleeuwen, werd door de Hervorming gebroken. Lang voorbereid en in het donker voortwerkende, alvorens ze kracht genoeg verkreeg om in het openbaar te arbeiden, liet zij hare wortelen even diep gevoelen als hare werking rijk aan invloed en hare omvatting uitgestrekt werd. Zekerlijk ging zij het naast uit van de godsdienst, maar dewijl alle geestelijke werkzaamheid voornamelijk op een godsdienstigen grondslag rust, strekten de gevolgen van deze wereldgebeurtenis zich ook tot alle takken van menschelijke beschaving uit. Een nieuw leven openbaarde zich in alles, en de geest, van zijne banden vrijgemaakt, beproefde zijne vleugelen in eene vroeger onbekende ruimte. Maar de geschiedenis leert dat alle veredeling uit de dwaling geboren wordt, en alle leven — zoo wel dat der individuën als van het volk — opgehouden wordt door tegen elkander strijdende uitersten. De Kerk had geloof, en boven alles een blind geloof, hetwelk op zijne beurt onderworpenheid kweekt, gevorderd. Even als er vragen zijn, welke de mensch slechts door zijn leven beantwoorden kan, zoo zijn er ook zaken, waarvan hij zich slechts door geloof vermag te overtuigen, en in zoo verre was zekerlijk deze eisch natuurlijk; maar toen hij zich zoo verre uitstrekte, dat hij geloof verlangde zonder onderzoek, sloeg hij tot overdrijving over, en miskende des menschen bestemming door hem van de vrijheid der gedachten te berooven. Maar de eene overdrijving doet altijd de andere geboren worden. De menschelijke geest had aan de hand van den godsdienstdwang zijne vrijheid weder ontwrongen; doch even als deze zelve het voorwerp van misbruik geweest was, oefende hij nu een regt van wedervergelding uit, door op zijne beurt die nieuw bevochten vrijheid te misbruiken. Bewonderenswaardig zijn vele van de pogingen die aangewend, vele van de krachtsontwikkelingen die geschied, vele van de uitkomsten die onder

dit worstelen verkregen zijn. Maar, overslaande tot een hardnekkigen strijd niet alleen tegen vooroordeelen die opgeworpen moesten worden, maar ook tegen het heiligste en hoogste, hetwelk spoedig zelf als een vooroordeel werd aangezien, ontaardde deze worsteling van hare bestemming; en uit deze verbastering werd eindelijk de monsterachtige vereeniging van donker en licht geboren, die de tijd zelf *verlichting* noemde, en welke hare hoogste *intensiteit* naderde in het midden van de achttiende eeuw. Even als iedere tijdgeest zag ook deze groote zielen en reine zinnen werken; maar in de hoofdzaak was zijn karakter vernielend, en eindigde daarom, zijner waardig, met zich-zelven te vernielen. — Een materialismus, dat de hoogere eigenschappen in den mensch verdrong en het reine streven van het geloof met het gift der spotternij besproeide, was het voorwerp, welks vereering bij de leiders hunner eeuw op den voorgrond stond. De zedeloosheid, het gevolg van dit heerschend beginsel, verspreidde zich over de bolwerken der Maatschappij en verteerde hare fondamenten. Zich hoofdzakelijk bezig houdende met de ontwikkeling van het praktische verstand, zag men dikwijls over het hoofd, dat de mensch een hart bezit, hetwelk ook voedsel noodig heeft. Hij zelf met zijne vermogens werd gemechaniseerd en aan de aarde verbonden door de verloochening van den hemel en een hooger leven. Het genot werd als het hoogste goed beschouwd, de politiek oefende zich in de kunst om te bedriegen, en het geluk werd niet zelden met deugd verwisseld. Het was eene oneerlijkheid die men pleegde aan de zorg voor 's menschen hoogere aangelegenheden, welke deze in verwarring bragt, en, ofschoon van een anderen aard dan die welke der Kerk ten laste gelegd was, echter even als deze twijfel en onzekerheid veroorzaakte. Deze oneerlijkheid deed eindelijk zulk eene bedorven dampkringslucht in het maatschappelijk leven ontstaan, dat een der leiders van dien tijd met de bewering voor den dag durfde komen, dat het maatschappelijk leven strijdig was met de menschelijke natuur. En in deze bewering, die slechts daardoor eene *paradoxe* werd, dat ze van de toenmalige gesteldheid der zamenleving tot de zamenleving in het algemeen werd uitgestrekt, lag uitgedrukt wat tot eene behoefte des tijds gemaakt was geworden, namelijk: een natuurlijker toestand dan die waarin alles zich bevond.

De koele geest, die de godsdienstige, zedelijke en staatkundige leeringen van dien tijd kenmerkt, verstijfde ook het leven der poëzij. Niemand kan Dichter wezen zonder hart, en geene tijdsrigting die het Goddelijke in den mensch zoekt weg te redeneren kan gunstig voor de poëzij zijn; want daardoor ontbreken juist de elementen, die de eigenlijke levensstof der poëzij uitmaken en welker gemis niet kan overschaduwd, noch opgewogen worden door uiterlijke volmaking. In het bewustzijn van zulk een gemis aan innerlijk voedsel voor de poëzij, nam men zich voor het van buiten te ontleenen, en in deze omstandigheid, zoo wel als in het verkeerde begrip om het tegenwoordige uit zijnen zamenhang met het verledene los te rukken, en zoo doende den natuurlijken gang der ontwikkeling af te breken, moet de oorzaak gevonden worden van de tot een systeem gebragte navolging der Ouden, welke dezen tijd kenmerkt. Daarin vermeende men, namelijk, eene vergoeding te vinden voor hetgeen aan den anderen kant ongebruikt gelaten werd, alsmede een middel door welks aanwending op éénmaal de beschaving tot deze hoogte opgevoerd zoude worden. »De aard van die navolging" — zegt een groot Schrijver — »verbiedt ons te gelooven dat zij gegrond was op een helder bewustzijn van den grooten en wezenlijken voorrang der oude poëzij, die gelegen is in hare organische ontwikkeling tot een zelfstandig geheel. Immers had dan de nieuwere, voornamelijk in dit opzigt, moeten trachten in het voetspoor der *Grieken* te treden, en van hen leeren liever hunne poëzij tot vruchten van eene oorspronkelijke kunst te ontwikkelen, dan hunne eer te stellen in eene uiterlijke en onwezenlijke gelijkheid met zulke voortreffelijke modellen. Maar er wordt reeds een hooge graad van eigene originaliteit gevorderd om die regt in een ander te waarderen. Die van een ander aan te nemen en naauwkeurig uit te drukken is een vermogen te meer, zoodat met volle regt kan gezegd worden dat tot eene regte navolging vereischt wordt, dat men zijn origineel moet kunnen overtreffen" (1).

Het was dus meer een verkeerd begrip van de wijze waarop de eigene zwakheid zoude kunnen verholpen worden, dan de overtuiging van de voorkeur der modellen die hierbij de keuze

(1) GEIJER, *Förtal till Svenska Folkvisor*, Sid. XII.

bepaalde. *Frankrijk*, dat hoofdzakelijk de heerschende ideën van dien tijd ontwikkelde, ging in de hier bedoelde navolging voor. Het zoude ongetwijfeld partijdig zijn, indien men aan deze werkzaamheid alle verdienste wilde ontzeggen; want, behalve dat het voortgebragte werk waarde bezat, heeft het correctheid in vorm, rhythmische volmaking der taal en zekere scherpzinnigheid in de gedachten-combinatiën bevorderd. Maar, gelijk de opvatting zich slechts tot het uiterlijke bepaalde, zoo ging het ook met de navolging. In de plaats van het *Grieksche* vernuft en de *Romeinsche* kracht, die beiden natuurlijk waren, kwamen gemaaktheid en gekunstelde zeden; en het schouwtooneel werd meer eene plaats, alwaar zich de hof-*étiquette* volgens gegeven voorschriften bewoog, dan een strijdperk voor de ontwikkeling van zuiver menschelijke karakters. Maar, wat nog meer dan al het andere bewijst dat de navolgers de grondgedachte in het *Grieksche* leven niet gevat hebben, is, dat zij datgene, hetwelk zoo wel dit als alle leven kenmerkt en hetwelk in de pas aangehaalde woorden doorstraalt, voorbijzagen, namelijk: dat het een organisch, een zich ontwikkelend leven was. Volgens zekere, voor alle tijden bestaande regelen van smaak zoude nu eene normaal-poëzij gevormd worden, die zonder afwijking door alle andere Natiën diende gevolgd te worden; en daarmede geloofde men de zaak voor goed te hebben afgemaakt, even als of het meest vrije van alle vermogens zich zoude laten dwingen om in boeijen te werken. Hieruit ontstond eene gekunsteldheid, die, in weerwil van hare inspanning, niet vermogt eenen levenden geest in de doode vormen te voorschijn te roepen; en het kon ook niet anders, want het ligt in den aard der zaak, dat, als de gekunsteldheid binnentreedt en de overhand verkrijgt, de kunst zelve uitsterft. De zanggodin moet wel de schole der tucht doorloopen en daarin haren natuurlijken aanleg tot de hoogst mogelijke volmaaktheid ontwikkelen; maar wordt zij verhinderd dit zelfstandig te doen, en worden hare fijne leden in ijzer geklonken om ze te dwingen tot het aannemen van willekeurige en aan haar wezen vreemde vormen, dan ziet men binnen kort de bron des levens opgedroogd, en de rozen op hare wangen verbleeken.

Even als de revolutie slechts een noodzakelijk gevolg was

van de zedelijke, godsdienstige en staatkundige leeringen, welker zaden wortel vatteden in de zeventiende en vrucht droegen in de achttiende eeuw, zoo werd ook uit de ontaarding dezer poëzij met evenveel regt eene reactie geboren. Voor de Natuur zelve, van welke men vervreemd was, had zich eene conventionele, eene valsche in de plaats gesteld, en de werkelijke, die te diepe wortelen geschoten had om zich te laten verdrukken, konde daarom niet lang uitblijven om hare regten te doen gelden. Dit gebeurde ook. En een teruggang tot de Natuur, die zich als een streven naar het natuurlijke, het eigenaardige, en het in 't wezen der zaken gegronde vertoont, karakteriseert misschien meer dan eenige andere, den morgen van de negentiende eeuw. De groote vernuften van ons geslacht, die dezen morgen zagen aanbreken en in zijne stralen tot volle ontwikkeling rijpten, hebben daarvan voldoende getuigenis gegeven. Aangeraakt door den adem, die het »vernieuwings-proces in de historie" te weeg bragt, zijn zij te voorschijn getreden als de werktuigen tot een nieuw ontwaakt leven, en hebben zij in alle rigtingen sporen daarvan achtergelaten, welke geene wisselingen zullen kunnen uitwisschen. De poëzij, die zelve eene vatbaarheid heeft om het ware in den geest des tijds op te vangen, bleef ook niet achter, en vond voedsel op eene plaats, die zij, om het te vinden, langen tijd ontweken had.

Een terugkeer zoo als die hier is aangestipt, is in de hoofdzaak niet anders dan een terugkeer tot zijn eigen *ik* en tot een naauwkeurig onderzoek van hetgeen dit *ik* bevat en beteekent. Het betreft zoo wel den individuëlen mensch als het volk, en heeft zich in beiden kenbaar gemaakt. Bij het laatste riep het een zuiverder nationaal bewustzijn en eene warmere liefde voor alles wat daarmede in verband staat, te voorschijn. Nooit, in welken tijd ook, heeft het aan mannen ontbroken, die niet in dit opzigt gearbeid hebben; maar dewijl zij niet verstaan of verkeerd verstaan werden, zijn hunne stemmen door vreemde geluiden, naar welke het gemeen met vóórliefde luisterde, overstemd geworden. Nu eerst begon men meer algemeen te gissen dat de ontwikkeling van binnen moest uitgaan, en dat eigen boezem en eigen grond de bronnen waren, uit welke de vaderlandsche beschaving in het algemeen en de poëzij in het bijzonder hare ingeslapen krachten

zouden opwekken. Het kostbare moest ook onder een hard uiterlijk opgezocht worden; en op dezelfde wijze als men zijne eigene beteekenis leerde begrijpen, ontstonden ook hoogere begrippen aangaande die van anderen. Het nationale toonde eigen middelen te bezitten, die op eene schandelijke wijze waren verwaarloosd geworden, en het klassieke bezat eigenaardigheden, die men op eene veel waardiger wijze aanwenden kon, dan ze door eene schandelijke en onzelfstandige navolging te verkrachten. Het was nog wel geen helder bewustzijn van leven, maar de onzekerheid is sedert tot eene overtuiging opgeklaard, die zoo wel voor de partijen als voor de zaak in alle opzigten ten voordeel geworden is. — En onder zoodanige omstandigheden kwam ADAM ÖHLENSCHLÄGER te voorschijn.

De *Skandinavische* volken hadden meer of minder diepe indrukken van de bewegingen des tijds in het algemeen ontvangen. Sinds het Christendom de Asa-leer verdrongen had en de Godsdienst begonnen was eene andere taal te spreken, ontaardde de eenvoudig krachtige taal der vaderen en vermengde zich meer en meer met vreemde toevoegselen. De Reformatie voerde een vrijer streven in, en eene ontwakende nationaliteit gaf zich onder anderen lucht in den grooten Godsdienstoorlog, in welken een der *Noordsche* rijken zich tot eene mogendheid van den eersten rang verhief. Maar eene door ongunstige omstandigheden veroorzaakte afmatting, die daarop volgde, werkte nadeelig op de nationale ontwikkelingskracht, en gaf ingang aan die zeden en beschouwingen in de fraaije letteren, welke zich in het bijzonder in *Frankrijk* deden gelden. Den toestand daarvan hebben wij reeds aangewezen; er behoeft slechts bijgevoegd te worden, dat het streven, hetwelk in een litterarisch opzigt een gevolg van dezen ingang werd, ook hier bijdroeg om de taal te zuiveren en in zoo verre de hoogere opbeuring der poëzij te ondersteunen, die stond te naderen.

Deze meerdere verheffing kwam eigenlijk met ÖHLENSCHLÄGER te voorschijn, ofschoon het hem zekerlijk niet geheel en al aan voorgangers ontbrak. In dén beginne voor het praktische leven bestemd, gevoelde hij zich onweêrstaanbaar tot een ander leven aangespoord, en door het gelukkige instinct, dat hen die tot iets grootsch bestemd zijn, dikwijls bij de hand schijnt te leiden, werd hij reeds vroegtijdig in den kring der

litteratuur gevoerd, waar ook hij zijn eigenlijken werkkring zoude bekomen. *Noordsche* mythologie en *Noordsche* sage maakten zijne geliefkoosde bezigheid uit, lang vóór hij hare beteekenis voor de vaderlandsche poëzij konde vatten; en daarbij verdiepte zich zijn voor het grootsche en wonderbare opene ziel met voorliefde zelfs in de *Oostersche* sage-wereld. Als vrucht dezer laatste bezigheid heeft hij ons zijn Aladdyn nagelaten, waarvan gezegd kan worden, dat »het de sporen draagt van eene kracht, die zich zelve begint te kennen." In het hoofdkarakter van dit kunstgewrocht ligt ook eenige verwantschap met den schrijver zelven. In zijnen nieuw te voorschijn getreden poëtischen aanleg zegt hij, eene lamp voor zich gevonden te hebben, die hem »in het bezit" stelde »van al de schatten der wereld" en in de fantasie de geheime kracht van een tooverring, »die hem bragt waarheen hij wilde (1)." Voor het overige las hij alles wat hij over fraaije letteren bekomen kon, terwijl hij onophoudelijk voortgedreven werd door eene steeds meer ontwakende behoefte om de wereld en de menschen te leeren kennen. Het tooneel in *Koppenhagen*, dat te dien tijde veel leven vertoonde, trok daarom des jongelings opmerkzaamheid en boeide hem met zulk eene kracht aan de voorstellingen, die daar gegeven werden, dat hij tooneelspeler werd. »Het was" — zegt hij — »niet de liefde tot het tooneel die mij aandreef, het was mijne poëtische natuur, die op avontuur uitging, die menschenkennis zocht op te doen in een vreemden kring, en zich bekend wilde maken met de veelbeteekenende organen der dramatische dichtkunst. Zoo moet ook de toonkunstenaar al de instrumenten van het orkest kennen, alvorens hij componeert (2)." — Ofschoon hij slechts een korten tijd aan het tooneel bleef, had toch dit leven een gewigtigen invloed op zijne vorming, en gaf nieuw voedsel aan zijne liefde voor de dramatische kunst. Voor het overige omgeven van en in aanraking gekomen met bijna alles wat *Denemarken* uitstekends op dit tijdstip bezat, ontwikkelde hij zich spoedig en in overeenkomst met zijne bestemming. Terwijl hij zich steeds tot het vaderlandsche en *Noordsche* aangetrokken gevoelde, maakte hij zich al meer vertrouwd

(1) ÖHLENSCHLÄGERS *Levnet*. *Kiöbenhavn*, 1830. I: 241.
(2) Ibid. I: 60.

met de helden der moderne poëzij: en, zonder tot de uitersten der Nieuwe School te vervallen, nam hij met warmte hare gansche strekking in zich op, welke des te krachtiger was dewijl zij eene toekomst bezat. Het meest evenwel heeft hij geleerd van den man, die op zich-zelven eene school uitmaakt, van GÖTHE, den grooten kunstenaar, wiens zienersblik de natuur en het menschelijk hart doordrong, en wiens rijke dichterlijke geest — om eene gedachte aan hem-zelven te ontleenen — als een »roode draad" door de geheele beschaving van onzen tijd gaat.

In het jaar 1800 werd door de Universiteit te *Koppenhagen* deze prijsvraag uitgeschreven: »Zou het voordeelig zijn voor de *Noordsche* fraaije letteren, indien de oude *Noordsche* mythologie in plaats van de *Grieksche* werd ingevoerd en algemeen aangenomen?" Reeds het opwerpen der vraag en de openlijke behandeling der zaak gaven te kennen, dat zich iets in de diepte begon te bewegen, dat er een denkbeeld was, dat te voorschijn wilde treden, ofschoon het nog niet zoo verre had kunnen komen, dat het zich onder eene bepaalde en passende gedaante vertoonen kon. Want de vraag kon niet anders dan een beperkten omvang hebben, kon door de vergelijking, waartoe ze aanleiding gaf, niet anders dan onbepaald zijn, en gaf gelegenheid om de hoofdzaak, op welker beschouwing de juistheid van het antwoord toch berust, te ontwijken. De vrager schijnt zich namelijk de mogelijkheid voorgesteld te hebben om een schoon schepsel voort te brengen, zonder er over te hebben nagedacht, wat het eigenlijk schoon zoude hebben kunnen maken; namelijk: de poëtische blik des kunstenaars, en heeft zich de beide mythologiën als twee voorraden van kleederen gedacht, uit welke men naar welgevallen het eene tegen het andere verruilen konde, zonder dat het wezen van de gestalte, die ze draagt, daarom behoefde veranderd te worden. Deze opvatting is zonder twijfel niet de juiste; de eerste voorstelling toch wordt wederlegd door den aard van de werkzaamheid des kunstenaars in het algemeen, de laatste door die der kunst zelve. Want is het karakter op zich-zelf beschouwd niet schoon en de gestalte zonder eigen leven, dan doet het weinig ter zake, uit welke streek men uitwendige sieraden ontleent; is ze daarentegen zelve schoon, dan heeft ze haar sieraad in zich-zelve. In verband hiermede

kan het ook den hoofdinhoud der vraag niet toelichten om ten antwoorde op te geven, welke van deze mythologiën den voorrang heeft, zonder te letten op den aard der vorming, waarop zij zullen aangewend worden. Dit kan integendeel tot een misverstand leiden, dat een valsch en voor het begrip der zaak vreemd resultaat geeft. Keert men daarentegen de woordschikking der vraag om, en geeft men die b. v. de volgende gedaante: »zoude het nuttig zijn voor de *Noordsche* poëzij op nationalen grond op te wassen, en met hulpmiddelen die de beschaving aan de hand geeft, zich uit zich-zelve te ontwikkelen tot een organisch geheel, in plaats van onophoudelijk te leenen van een volk, dat het beste voorbeeld gegeven heeft, hoe eene poëzij zal geschapen worden, en dat in dit opzigt geworden is wat het is, alleen door zijne eigene natuur- en volkspoëzij tot de meest harmonisch volmaakte kunst te ontwikkelen?" — geeft men aan de vraag dezen vorm, dan moet het antwoord van zelf volgen. Alle soorten van nationaliteit hebben dit gemeen, dat zij op zuiver menschelijken grond staan; en alleen door de ontwikkeling van dit menschelijke in het groot te volgen, kunnen zij hare bestemming bereiken: veredeling en vooruitgang; want degene die zich afzondert van den invloed der werkzaamheid des grooten geheels, verstijft daardoor tot een petrefact des cultuurlevens en verzinkt weder tot barbaarschheid. Maar iets anders is het, zelfstandig en in overeenkomst met zijne natuur zich de rijkdommen toe te eigenen, die de beschaving medebrengt, en ze hun geestelijk levensproces te laten dóórgaan, om zoo doende bereid te worden tot voedingstof, die de nationale ontwikkeling bevordert; en iets anders: liefdeloos, zijne eigene natuur en de beteekenis van zijn afgelegd leven te loochenen, om zijne eer in de navolging van anderen te stellen, of, als door eenen sprong en zonder eigen moeite, op eenmaal tot het bezit van schatten te willen komen, die slechts trapsgewijze en door zelfwerkzaamheid kunnen verworven worden. Eerst knop, dan bloem, dan vrucht, maar alles op eigen wortel: dit is de wet der ontwikkeling, zoo wel in de geestelijke als in de natuurlijke wereld; en wat de poëzij afzonderlijk aanbelangt, hebben alle volken, die er eene bezeten hebben, deze wet der ontwikkeling gevolgd. Zoo de Ouden, en allereerst wijzen wij in dit geval op de *Grieken;* zoo de nieuweren, met name de *Italianen*, *Spanjaarden*, *Engelschen*.

De twintigjarige ÖHLENSCHLÄGER trad ook als mededinger op, en beantwoordde de vraag natuurlijk bevestigend. Een ander, die de *Grieken* op den voorgrond plaatste, verwierf wel den prijs; maar ÖHLENSCHLÄGER heeft sedert in de praktijk de zaak daarheen weten te leiden, dat geene dergelijke prijsvraag weder is behoeven uitgeschreven te worden; want zijn geheele innerlijk leven is een antwoord op de vraag: in hoe verre het voordeelig voor den bewoner van het *Noorden* is, om datgene wat hij grootsch en schoons in natuur en kunst heeft, zorgvuldig te verplegen.

Het is er echter verre van daan, dat ÖHLENSCHLÄGER de waarde der *Grieksche* beschaving zoude miskennen en geringschatten; integendeel geeft hij haar, zoo als billijk is, in menig opzigt den voorrang, en rekent het haar als eene verdienste toe, dat ze door de oorspronkelijke scheppers reeds zoo geheel uitgeput en volledig afgewerkt is, dat een modern navolger daarbij geenen of maar een geringen na-oogst te maken heeft; terwijl hij daarentegen bevonden heeft dat de *Noordsche* mythologie zoo wel als de *Noordsche* oudheid rijke motieven bevat, welke meer zijn aangestipt dan uitgewerkt, terwijl ze ons, als onze eigene, het naaste zijn.

Vraagt men nu, waarin deze motieven moeten gezocht worden, welke poëtische elementen — op onze eeuw toe te passen — in een eenvoudigen en in menigerlei opzigt onbeschaafden tijd kunnen gevonden worden, als ook tot welke soort van poëzij zij het best behooren, dan is het antwoord niet verre te zoeken. Het schoone kan gezegd worden zich in het leven als in het gereinigd menschelijke te openbaren, en dit vertoont zich volkomen op dezelfde wijze als het reinigingsproces, waaronder het zich ontwikkelt, en dringt tot de diepte van het wezen door, hetwelk daarvoor *deel* wordt. Dat dit reinigings-proces in eene zekere rigting niet anders dan oplossend op het menschelijk bestaan werkt, verhindert de opkomst van het schoone niet: integendeel, het vordert niet zelden zulk een offer en vertoont zich juist daardoor in eene verheerlijkte gestalte. De mensch draagt namelijk krachten in zich, welker natuurlijke uitingen hem dikwijls in tegenstijdigheden brengen, uit welke hij niet zonder opofferingen van zijn aanwezen zich kan vrijmaken. De hierdoor opkomende verwikkeling van de eenvoudigste natuurlijke betrekkingen doet een

strijd geboren worden, die de wortel is van het tragische in de menschelijkheid. De verschillende soorten van strijd, die hierdoor veroorzaakt worden, de handelingen en het lijden, de deugden en ondeugden, de geneugten en zorgen, die zich daaronder ontwikkelen, zijn van ouds her de geliefkoosde voorwerpen der poëzij geweest. Geene sage uit den voortijd bewaart meer trekken dan de *Noordsche* van die strijden in welke de tegenstrijdigheden des levens het menschelijke bestaan vernietigen. Gansche geslachten zijn van de aarde weggevaagd als offer voor de kracht van een onverzoenbaar vergeldingsregt; en de geheime strijd van menig eenzaam hart wordt in kleuren geteekend, welke »zoo lang natuur en menschen dezelfde zijn" hare kracht niet kunnen verliezen. De poëzij ligt hier minder in eene schoone harmonie tusschen inhoud en vorm; zij ligt in de gestelheid van de stof zelve, hetgeen hier de hoofdzaak is; en de waarheid daarvan maakt de stof juist daarom zoo diep poëtisch omdat ze echt menschelijk is. Als men Sigurd door zielesmart over een geschonden eed gekweld ziet, zoo dat het ijzeren harnas om zijne borst van één splijt, als men Brynhilda het leven ziet ten offer brengen om met haren verslagen geliefde weder vereenigd te worden, als men Ingeborgs hart ziet breken bij het aanschouwen van Hjalmars lijk, dan bevindt men dat het niet een vlugtig spel der verbeelding is, van welke hier sprake is, maar een heilige ernst; dan gevoelt men dat er eeuwige magten zijn, die in des stervelings borst werken — en deze verachting der smarten en der vernietiging, die hier een vasten karaktertrek uitmaakt, is slechts een gevolg van het bewustzijn daarvan, dat zij den strijd tot een einde brengen en een gereinigd wezen tot het »andere licht" voeren, zoo als op eene dichterlijke wijze het leven aan gene zijde des grafs genoemd wordt. Maar deze strijd, die de edelste gestalten verteert, is niet slechts tot het kind der aarde beperkt, maar strekt zich ook uit tot in Wallhalla's zalen en oogst ook daar het reinste, het beste. Zoo ziet men het aanwezen van heerlijke, maar vergankelijke menschen en goden vernietigd raken, om *datgene* te doen geboren worden hetwelk boven de vergankelijkheid verheven is en de verzoening van den strijd des levens in zich draagt. Bij alle volken vindt men gissingen aangaande de vergankelijkheid der zinnelijke wereld zoo wel als die der goden, welke

de verbeelding geschapen heeft; maar nergens is deze gissing tot zulk eene zekerheid gekomen noch heeft zulk eene troostrijke kleur aangenomen. En het is met opzigt hiertoe, dat een onzer oudheidkundigen gezegd heeft: »Gaarne geeft de *Noorman* den prijs aan de *Grieken* wanneer er sprake is van de bepaaldheid der gestalten en de schoonheid van het uiterlijk; maar spreekt men van innerlijke kracht en diepe beteekenis, dan wijst de *Noorman* op Ragnarök; en de *Griek* moet zwijgen (1). Het voorkomen eener wereld, in welker binnenste de scheppingskracht van het eeuwige zoo hoorbaar zich vertoont, kan niet zonder waarde wezen voor de poëzij in het algemeen en voor de tragische poëzij in het bijzonder. — Tragisch is de grondtoon, die de *Noordsche* natuur zoo wel als het *Noordsche* leven beheerscht. Hij beheerscht de godenmythen met hun Vala en hun Ragnarök, hij beheerscht de veelbeteekenende half-mythische zangen, die van zich-zelven zeggen, dat »aller mannen borst zal verligt, aller vrouwen smarten zullen verminderd worden" bij het vernemen van de beproevingen die het onderwerp van hun lied uitmaken; hij beheerscht de Heldensage met hare schilderingen der groote krachten die zich-zelven verbreken, als geene andere het vermag te doen; hij beheerscht eindelijk, en in verteederde gedaante, het heerlijke Volksgezang, dat, in zijn eenvoudig: »Mijn zorg valt verre" of »'t geluk keert dikwijls zich om", kunsteloos de geheime harte-kamer opent en heenwijst op het wonderbaar wisselende in alle menschelijk bestaan.

Hem die als ÖHLENSCHLÄGER een blik in het *Noordsche* leven werpen mogt, konde deze eigenaardigheid niet ontgaan, en daarom is hij ook in zijne poëtische behandeling van den *Noordschen* voortijd voornamelijk als tragisch dichter opgetreden. Hij heeft alle vier de seriën van overblijfselen, die wij aangestipt hebben, behandeld. Tot de eerste behoort zijn Baldur hin gode, hetwelk tot onderwerp heeft de mythe van Baldurs dood, Hermoders reis naar de Hel, en Loke's verhindering van Baldurs wederkomst, benevens Vala's voorspelling van een anderen vorm van bestaan, onder welken Baldur eeuwig zal leven. Daartoe behoort ook zijn groote gedicht: Nordens Guder, dat, ofschoon episch wat den

---

(1) GRUNDTVIG. Vergelijk: *Nordisk mythologi af* PETERSEN, Sid. 19.

vorm aangaat, naar zijnen inhoud dramatisch en tragisch is. Tot de andere kan zijn Helge gerekend worden, welks stoffe, ofschoon niet eigenlijk Eddisch, door hare bijzondere eigenschappen op eenen gelijksoortigen grond staat, en in den duisteren tijd valt die den overgang uitmaakt tusschen mythe en geschiedenis. Maar het zijn toch eigenlijk de twee laatsten: de Heldensage en het Volksgezang, en in het bijzonder de eerste, die hem de stoffe voor zijnen voornaamsten dramatischen arbeid geleverd heeft. Zij zijn naauwer verwant met onzen tijd en onze voorstellingen, en zijn dus ook om die reden vooral geschikt voor tooneelmatige behandeling, terwijl zij den nationalen trek nu eens meer volmaakt en bepaald bevatten, dan weder eens bevattelijker en meer toegankelijk zijn voor een grooter aantal lezers en toeschouwers. Onder ÖHLENSCHLÄGERS tragediën, die hiertoe behooren, moeten daarom voornamelijk eenige genoemd worden, die de hoofdpunten van het oud-*noordsche* karakter in zijne ongelijke schakeringen behandelen en teruggeven.

Dit karakter — beurtelings geweldig en toegevende, stormende en weemoedig, avontuurlijk en naar het vaderland zuchtende, pogchende op zijn regt en zelfopofferend, opvliegend en bedachtzaam — vertoont eene zeldzame vereeniging van bruisende kracht en van teederheid, die haar temt. De kracht openbaart zich als hartstogtelijkheid, strijdlust, roekeloosheid en physieke moed: doordrongen van de teederheid gaat die over tot eene hooger en edeler stemming des gemoeds, welke schooner wordt naar mate de invloed der laatste volmaakter en harmonischer is.

Invloedrijke veranderingen in het algemeen, en aanhoudende verbrekingen van den maatschappelijken band in het bijzonder, plegen steeds groote karakters te ontwikkelen, terwijl zij al de vermogens der menschen tot verhoogde werkzaamheid brengen. Onze geschiedboeken kennen geene zoodanige losmaking grooter dan die gedurende den strijd des Heidendoms tegen het Christendom. Het geheele voorkomen der wereld met zijnen ongelijken invloed op ongelijke zinnen, en de afwisselende kleur, welke deze daarvan aannemen, komen daar in individuële karakters te voorschijn; en zulk een tijdstip kan daarom niet anders dan dienstbaar wezen aan den kunstenaar, die in ongelijke *nuancen* dezelfde karaktersoort wil voorstellen.

ÖHLENSCHLÄGER heeft dit ingezien en zich daarvan bediend. In Hakon Jarl en Palnatoke heeft hij de mannelijke kracht op zich-zelve in menigerlei gestalte doen optreden, op dezelfde wijze als het Heiden- en Christendom volgens de eigenaardige gesteldheid der karakters, die hen vertegenwoordigen, daar ongelijke gedaante aannemen. In Hakon Jarl was het des dichters voornemen den hoogen voorrang des Christendoms voor te stellen, en daarom was de vertegenwoordiger daarvan, Olof Tryggvason — de lieveling der oud-*noordsche* dichters — een vroom held, die, bezield door heiligen ijver, het kruis in *Noorwegens* grond plant, maar daarbij te werk gaat zonder wreedheid en geweld, opdat des Christendoms eigene inwendige kracht zich zoude doen gelden. Tegen hem treedt Hakon, een oud, grimmig, maar krachtig Heiden, op. Dikwijls verraderlijk en laaghartig, zoo lang magt en geluk zijne schreden volgen, verheft hij zich in het ongeluk als een man en wordt daardoor tragisch. Na in den strijd geslagen te zijn, en zonder woning of schuilplaats, zegt hij:

De Alvader zag het, 'k heb gestreden als
Een wolf, als hij verdedigt zijne jongen.
Hier met dit zwaard zond ik naar Wallhalla
Een groote schare volks. 'k Ben levensmoe,
Mijn leger is verslagen, 't geluk is mij ontweken,
En Olof verstompte met Christens tooverkracht
De *Noordsche* zwaarden. — — — — —
De hand van Valkyria, de hooge Rota
Heeft zich zwaar en ijskoud om mijne slapen gelegd.
— — — — — — — — — — — —
Op wil ik stijgen op den hoogsten berg,
En voor het laatst een blik werpen over *Noorwegen*,
Over het rijk, dat mij gehuldigd heeft,
En mij dan rustig werpen in mijn zwaard.
Dan zal de wilde storm op zijne vleugelen
Den geest van Hakon naar den zegevader voeren,
De zon zal 'shelden lijk op de klip vinden
En zeggen: „trotsch in 't sterven als in 't leven."

In Palnatoke wilde de dichter een beeld van het *Noordsche* Heidendom voorstellen, zoo als het in zijne edelste gestalte in de sage en het gezang geschilderd wordt gevonden. Palnatoke zelf vereenigt in zich die lichtzijden des Heidendoms tegen welke, in Harald en Popo, onder den dekmantel

des Christendoms afschuwelijk eigenbelang zijne zelfzuchtige voornemens zoekt te bereiken. Met de standvastigheid van den man, de reinheid van eene edele ziel en des wijzen bedaarden blik over tijd en omstandigheden vereenigende, staat hij steeds vooraan in het verbond, dat hij gesticht heeft tot

„Een ijzeren muur op eigen grond verrezen,
Op oudheidskracht, op eendragt en op moed."

Maar de dichter heeft een trek van het *Noordsche* heftige en opbruisende karakter in zijnen held willen leggen, als hij hem in overijling den ouden Blaatand doet dooden, die om het leven smeekt en om een tweegevecht vraagt. Niet daarin dat hij dezen oude doodt, ligt zijne misdaad, want Harald had zijn lot verdiend; maar dat hij het doet om zijne eigene zaak te wreken, en hem den verlangden strijd weigert, daarin ligt de schuld, die hij slechts met zijnen dood kan boeten; dit is de vlek, die op het vroeger zonne-blanke schild zijner eere kleeft, en welke hij met zijn bloed wenschte te kunnen uitwisschen. In het gevoel der tegenstrijdigheden, aan welke de mensch is blootgesteld, roept hij met smart over zijne daad uit:

„Er gaat een verzoeker door het leven,
De snoode Vagnhof met zijn gekromd zwaard,
Hij lokt ons, d' eenen meer, den ander minder,
En heeft zijn vreugde om het hart te wikkelen
In zijn net."

Maar, gelijk hij zelf slechts uit overijling misdaan heeft, zoo wordt hij ook het offer van een zelfde ongeluk; en rein in zijn leven, valt hij door de reine hand, van welke hij zich het liefst den dood gewenscht had. Voor het overige bevatten deze twee treurspelen rijke bijdragen tot de kennis der zeden en denkwijzen van den tijd dien zij schilderen. Onder deze moeten genoemd worden: Bergthors toeleg om *Noorwegens* koningskroon niet voor Hakon Jarl te versmeden, dewijl hij hem daarvoor niet opgewassen oordeelt, want de oude maat der kroon, Halfdan Svartes ijzeren ring, is hem te groot; Olof Tryggvasons verlangen naar het vaderland, 't welk zelfs het schip, dat zijne zeilen slap laat hangen bij het voorbijvaren van Oud-*Noorwegens* kust, schijnt te deelen; verder Popo's proef met den gloeijenden ijzeren handschoen; de brave, maar hartstogtelijke Buc, als hij, in zijnen waanzinnigen strijdlust,

zich zelven niet meer kunnende bedwingen, zijnen weldoener en vriend doodt; de aanspraak van den twaalf-jarigen Vagn Akison om als lid opgenomen te worden in het verbond der Joms-vikings e. m. a. Is het een trek van het helden-karakter voort te stormen in den strijd, mannen te onderwerpen, en den dood onder de oogen te zien zonder te verbleeken, met één woord, natuurlijken moed te bezitten; en staat de edele Palnatoke met zijne rustige standvastigheid op het hoogste standpunt, hij maakt te gelijk den overgang tot een ander uit, waar de moed zedelijk wordt, waar de lust om anderen te bedwingen overgaat in de begeerte om zich-zelven te bedwingen, waar de kracht te gelijk zich als getrouwheid doet kennen en zij, van de zachtheid doordrongen, in hare schoonste gedaante te voorschijn treedt, zoo als die zich onder anderen openbaart in de betrekking van den *Noorman* tot de vrouw. Deze betrekking heeft hem van ouds her bij vreemde volken tot eere gestrekt en maakte steeds eene geliefkoosde stoffe uit voor den zang der poëten en de verhalen der sagedichters. In verschillende vormen ziet men hoe de liefde — die eeuwige hartstogt, welke alle leven en alle gedicht bezielt — eene bepaalde gedaante tracht aan te nemen; maar misschien vertoont ze zich nergens zoo rein, zoo eenvoudig en zoo beminnelijk als in de zoete toonen des volksgezangs. In deze krijgt haar verborgen, maar toch invloedrijke leven bezieling, en de onveranderlijkheid der stoffe, der handelingen en voorwerpen, die daarmede in verband staan, bewijst, hoe getrouw de herinneringen der reinste menschelijke betrekkingen bewaard zijn gebleven, terwijl de wisseling des tijds vele andere zaken verkeeren en veranderen doet. Het eene geslacht erft de denkbeelden en zangen van het andere; en terwijl zij in hunne eenvoudige toonen de beproevingen en de genoegens van den tijd verhalen, werpen zij een blik in hun eigen hart en op de luisterende natuur rondom hen, welke deze toonen bemint en in hare stille, plegtige eenvoudigheid uitlokt. Zoo heeft de gedachtenis aan Hagbart en Signilds liefde in de hoofdzaak bij al de *Noordsche* volken onveranderd in de toonen van het kunstelooze gezang misschien een duizendtal jaren doorleefd, terwijl de mythen van vormen veranderd en de Goden-sagen verbleekt zijn; zoo is de getrouwheid van Axel en Walborg op de lippen des volks

nog dezelfde, terwijl de donder der omwentelingen over het hoogere leven der beschaving is gegaan, en troonen onder de voeten der magtigen zijn ingestort. Ieder volk, dat zoo zijne herinneringen koestert, verdient ook, dat de eersten in verstand en beschaving deze edelsteenen der gedachtenis onder hunne bescherming nemen en tot sieraden slijpen, het voorhoofd eener vaderlandsche muze waardig. ÖHLENSCHLÄGER heeft ook, in overeenkomst met alle waarlijk nationale dichters, de zaken zoodanig beschouwd, en onder de vele poëtische overblijfselen, die op deze wijze uit een verloopen tijd hebben voortgeleefd, heeft hij de twee hier genoemde gekozen. Zijne treurspelen: Hagbart en Signe, Axel en Walborg zijn de vruchten daarvan. Schilderen Hakon Jarl en Palnatoke den man zonder betrekking tot de vrouw — want Thora is in het eerste slechts eene bijfiguur — hier is deze betrekking de hoofdzaak. Hagbart en Signe schildert de liefde in hare geboorte, Axel en Walborg in hare getrouwheid onder alle wisselingen. De eerste staat op Heidenschen, de tweede op Christelijken grond, van welke omstandigheid de beide karakters zoo wel als het geheel de kenteekenen hebben aangenomen. In het eene is alles meer woest hartstogtelijk, in het andere vertoont zich meer het zachte des Christendoms; beiden zijn van denzelfden edelen heldengeest doortrokken. Hagbarts lust in het Vikings-leven, zijn geloof, dat het leven slechts eene voorbereiding is tot het feest van Wallhalla, zijne begeerte om die voorbereiding zoo kort mogelijk te maken, zijn spoedige overgang tot gevoelvolle dweeperij en weemoed, nadat hij Signe gezien heeft, zijn strijd met haren broeder en zijn eigen dood, zijn met vlugge en *Noordsche* trekken geteekend. Zijne natuur dreef hem ten strijde, zijne dapperheid velde Alf. Zijne liefde voor de zuster des verslagenen konde de goedkeuring der moeder niet verwerven, die door hem haren zoon verloren heeft. Zijn dood eischte een zoenoffer, maar de jonge held, die eerlijk gehandeld heeft, moest niet sterven als een lage verrader voor de wraak van de wreede Bera. Hij ontwijkt dit ook en valt door zijne eigen hand; Signes vrijwillig besluit om zijn lot te deelen toont het verhevene harer liefde, en beiden gaan met blijden geest den dood te gemoet, zich verheugende, dat, nu zij elkander in het leven niet hebben mogen bezitten, zij na hun

verscheiden zullen vereenigd worden. Iets overdreven sentimenteels — voor zoo verre het woord in zijne ongunstige opvatting genomen kan worden — hetwelk men in dit en meer treurspelen van ÖHLENSCHLÄGER berispt heeft, wordt hier ten minste in het hoofdbedrijf niet gevonden. Integendeel kan men daaraan het tragische karakter niet ontzeggen, al kunnen er aanmerkingen op de *détails* gemaakt worden. Dit geldt in nog hoogeren graad van Axel en Walborg, misschien het meest volmaakte en tevens meest bekende van ÖHLENSCHLÄGERS tragediën. Niemand heeft zonder aandoening dit keurig en waar poëtische kunstgewrocht, dat onmiskenbaar zijne *Noordsche* schepping toont, kunnen lezen of zien spelen. De beste lofspraak daarop is, dat de »zielswellust," dien men gevonden heeft in het Volksgezang, hetwelk tot grond voor de bearbeiding ligt, niet uit de stof verdwenen is, wanneer de daaruit door den dichter geschapen gestalten op het tooneel te voorschijn treden.

Door de vooroordeelen van zijnen tijd afgescheiden van zijne Walborg, die hem het hoogste in het leven is, trekt Axel naar *Rome* om des Heiligen Vaders toestemming tot hun huwelijk te erlangen, en verkrijgt deze. Maar in het vaderland teruggekeerd, wordt hij op nieuw in ongelegenheid gebragt door lage monniken-list, die een jong, van harte edel, maar opvliegend vorst er toe brengt om later en voor altijd hen van elkaâr te scheiden. Op het punt nu om met zijne bruid naar een ander land te vlugten, wordt hem berigt, dat degene, die zijn geluk verhinderde en die te gelijk de koning is, dien hij trouw gezworen heeft, verraderlijk door een vijand is overvallen, waardoor hem de vlugt nog gemakkelijker gemaakt wordt. In de plaats van hiermede zijn voordeel te doen, verzaakt hij den hoogsten wensch zijns levens, om zijnen eed te houden en daardoor zijne bruid te verdienen; hij blijft, verdedigt zijnen koning en wordt aan diens zijde doodelijk gewond. Walborg volgt hem evenwel spoedig, om den lieveling harer ziel toe te behooren in een leven waar reine liefde niet als misdaad aangerekend wordt. — De aan dit hoofd-bedrijf deelnemende karakters zijn niet minder waar poëtisch dan het geheel. Walborg, eene *Noordsche* maagd, die de gansche tooverkracht van vrouwelijke bevalligheden bezit, vereenigt daarmede eene edele standvastigheid en den bekoorlij-

ken moed der liefde eener schuchtere jonkvrouw. De getrouwheid, zoo als die zich openbaart jegens de geliefde, den vriend en den Vorst, is het hoofd-denkbeeld van het stuk. In den persoon van Axel heeft de dichter deze drievoudige getrouwheid gelegd; en zijn geheele wezen is een treffend toonbeeld van de schoonste zijde des *Noormans* in dit opzigt, zoo wel als van diens eerlijke openhartigheid, die niet in staat is met zich-zelven te onderhandelen. Axels besluit om zijn mededinger te helpen, ligt dus noodwendig in zijn karakter, zoo wel als het juist dit besluit is, hetwelk aan de handeling eene tragische ontwikkeling geeft. Het doel zijner wenschen nabij, verwerpt hij zijn levensgeluk, om zijn gegeven woord en zijnen eed te houden; overtuigd, dat zijne liefde, die voor meer dan één leven was, daardoor, wat hare eeuwige beteekenis aangaat, niet lijden zoude, en dat hij daardoor verdienen zoude, wat men niet door eene lafhartige verzaking van zijnen pligt zich verwerven kan: de tevredenheid met zich-zelven. Anders te handelen zoude evenzeer tegen de natuur der kunst geweest zijn, als tegen de lichtzijde, die hij voorstellen moet, van de zeden in een land, alwaar de getrouwheid, zelfs onder de ruwste vormen, als de hoogste deugd geschat wordt; waar de meineedige van ouds her beschouwd werd als uitgesloten van de vreugde in Wallhalla en beroofd van het geluk des levens, en waar het volk nog tot op den huidigen dag gelooft dat op het graf des eedverbrekers geen gras groeit. — Hakon Herdabreds gedrag stelt ons voor hoe de lust om anderen te bedwingen overgaat tot de poging om zich-zelven te bedwingen, hetwelk de grond van alle zedelijkheid is; en, nu hij kan uitroepen: »Laat nu Erling Hakon overwinnen! Hakon heeft zich-zelven overwonnen, en zijne overwinning is de grootste"! wordt hij ook het offer van Axel, die Hakons leven ten koste van het zijne redden wil, waardig. — Wilhelm, Erland en Knud zijn allen goed getroffen, en menige situatie bezit eene zeldzame schoonheid en een waar pathos. Als zoodanige kunnen aangehaald worden: Axel in de domkerk te Drontheim, zijn afscheid van Walborg, het verbinden van Hakon Herdabreds wonde met den doek, die op zijn bevel tusschen de jeugdige geliefden verscheurd werd, het verruilen der helmen tusschen den Koning en Axel, en eindelijk des laatsten afscheid, waarbij hij zijne smarten vergeet maar

niet zijne geliefde, noch zijne zuster, noch zijnen vriend.

De vier treurspelen: **Hakon Jarl** en **Palnatoke** aan den eenen, **Hagbart** en **Signe** benevens **Axel** en **Walborg** aan den anderen kant, behandelen den hoofdtrek van het *Noordsche* karakter, en kunnen als een zamenhangend geheel beschouwd worden. Om deze groeperen zich de overige, van welke genoemd mogen worden: **Stærkodder**, **Væringerne Miklagaard**, **Olaf den Hellige** en **Knud den Store**.

Wat nu de wetten aangaat, die ÖHLENSCHLÄGER zich heeft voorgeschreven, en het plan, dat hij bij zijne poëtische behandeling van de *Noordsche* oudheid gevolgd heeft, hij zegt zelf daarvan: »Het is mij nooit in de gedachte gekomen naauwkeurig gepenseelde *portretten* van onze *Noordsche* voorvaderen te geven; slechts de groote bedrijven, de groote karaktertrekken heb ik met het algemeen menschelijke verbonden; en zoo kan het ook, als ik mijn doel heb mogen bereiken, eene algemeene belangstelling verwekken. Mijne landslieden hebben mij de getuigenis gegeven, dat ik, over het geheel genomen, de oud-*Noordsche* helden-karakters goed opgevat heb; ben ik nu tusschenbeide uit den toon geraakt, men moge mij de kleine onjuistheden tegen een kostuum van den ouden tijd vergeven; te meer, omdat het mijn voornemen niet geweest is historische kopiën, maar poëtische originelen na te laten (1)."

In deze woorden heeft hij niet alleen zijne denkbeelden doen kennen aangaande de wijze waarop de vaderlandsche overleveringen poëtisch behooren behandeld te worden, maar ook aangewezen, hoe hij die behandeld heeft. Hij heeft niet de gestalten der oudheid met al hare ruwheden willen oproepen, maar hij heeft integendeel het schoone in deze gestalten opgezocht, dat wil zeggen, het schoone van hetgeen de *Noordsche* nationale grond ter beschouwing aanbiedt, en dit voorgesteld op eene wijze die aantoont, dat het *Noorden* geregtigd is eene zelfstandige plaats in te nemen tusschen de resultaten van hetgeen in dit opzigt de overige beschaafde volkeren geleverd hebben. Daardoor heeft hij des *Noormans* vertrouwen op eigen kracht versterkt, het vooroordeel uitgedoofd, dat een tijd lang dit vermogen niet in staat achtte tot het scheppen van iets schoons. Hij heeft de poëzij weder op

(1) *Levnet*, I: 123.

nationalen grond gevestigd, terwijl hij de dichterlijke waarde van het innerlijke leven zijner natie, zoo als die in Sage, Historie en Volksgezang leeft, gevat en voorgesteld heeft. — Gelijk namelijk deze overleveringen juist eene voorstelling van het algemeen menschelijke, in nationale vormen gegoten, bevatten, zoo bezitten ook de onderwerpen, die uit haar genomen zijn, eene ongekende waarde voor het volk, welks leven zich in deze vormen beweegt. De dichters, die het meest nationaal zijn, worden daarom altijd de meest populaire; want het volk wordt — ook onbewust — door zulke schilderingen aangetrokken, in welke het zijne eigene natuur en zijne eigene wijze van denken en handelen herkent. Intusschen moeten de motieven in geenen deele in hunnen oorspronkelijken ruwen toestand teruggegeven worden, maar integendeel gereinigd, veredeld en volmaakt worden tot afgewerkte beelden der kunst. Want slechts daardoor kan de dichter in een tijd van hoogere beschaving sympathiën winnen en voldoen aan de behoeften der dichtkunst, die er steeds op uit is om te idealiseren en te herscheppen, maar niet om af te schrijven of na te volgen. Hij moet evenzeer het poëtische als het nationale, het algemeen menschelijke als het individuële belang op het oog hebben, en deze elementen tot beelden zamensmelten, in welke de Oudheid, zonder hare natuur te verloochenen, als verjongd en voor den tegenwoordigen tijd als levende optreedt. Zulk eene wijze van behandeling heeft ÖHLENSCHLÄGER zich voorgesteld, toen hij voornam poëtische originelen, maar geene historische kopiën na te laten; en in zulk eene rigting is hij steeds voortgegaan bij de behandeling van zijne onderwerpen aan de *Noordsche* Oudheid ontleend. Is hij ook al in dit opzigt in alles niet onovertroffen gebleven, hem komt toch altijd de verdienste toe een voorganger geweest te zijn. Zijne Nordens Guder, welks inleiding — Thors reise til Jotunheim — het eerste was, waardoor hij aan het licht bragt, wat *Noordsche* geest en *Noordsche* dichtkunst van hem te wachten hadden, bevatten grootsche schilderingen, welke voor den nationalen kunstenaar eene nieuwe wereld geopend hebben; zijn Helge heeft den dichter van Frithiof bezield, en zijne eerste gedichten las onze grootste geschiedschrijver — misschien de voornaamste man onzer eeuw in het *Noorden* — met verbazing. Dat zijne sterkte eigenlijk valt in de tragische poëzij

is reeds aangemerkt, en in de voornaamste van zijne daartoe behoorende werken, toont hij in het bezit van eigenschappen te zijn die alleen den meester toebehooren. Aan gelukkige karakter-schilderingen, wèlaangebragte situaties en eene planmatige ontwikkeling, paart hij een diep gevoel, eene levendige dialoog, en eene eenvoudige, maar kleurenrijke dictie, waarvoor hij op natuurlijke wijze zijne landstaal gebruikt, en als lyrisch Dichter eene afwisselende menigte van die poëtische vormen ingevoerd heeft, in welke hij somtijds op eene treffende wijze teederheid met kracht vereenigt. Dit oordeel over de kern zelve zijner vruchten neemt niet weg dat de kritiek meermalen met reden afkeuring aan den dag gelegd heeft bij gebreken, die hadden moeten en kunnen vermeden worden, zoo wel in zijne compositiën als *détail*-behandelingen. De groote gemakkelijkheid, waarmede hij blijkbaar gewerkt heeft, is waarschijnlijk de oorzaak van deze feilen geweest, even als deze somtijds voortbrengselen in het leven geroepen heeft, die slechts eene ondergeschikte waarde bezitten. Deze erkenning is een tol aan de waarheid betaald, en heeft daarom hier hare plaats. Overdreven lof en overdreven berisping mogen op anderer tong zweven, geen van beiden bevalt den gedachtenis-redenaar over een man die slechts waarheid behoeft en daarin voor zijne eer genoeg heeft.

In den beginne heeft ÖHLENSCHLÄGER alleen voor zijne landslieden gezongen, maar eindelijk is het zoo verre gekomen, dat hij voor het gansche *Noorden* gedicht heeft, zoodat dit zijn vaderland geworden is.

De schoone beeldtenissen, die hij schilderde, waren even belangwekkend voor al de *Noordsche* volken en werden daarom door allen als de hunne erkend. In deze gemeenschap ligt de oorzaak van den grooten invloed, dien ÖHLENSCHLÄGER uitgeoefend heeft op de herleving der vaderlandsche poëzij bij al de *Skandinavische* volken. Hij heeft hun het gemeenschappelijke in oorsprong, het verwantschapte en eigenaardige in spraak en geestgesteldheid aangewezen en daardoor tot poëtische eenheid en zelfstandigheid medegewerkt. Maar de poëzij is de bloem der beschaving, en even als deze in hare terugwerking op het groei-organismus eene hoogere beteekenis toont te bezitten dan die van bloot te pronken, zoo is het ook met de poëzij; want hetgeen zij zich als voedsel toegeëigend heeft,

gaat langzamerhand in de wijze van denken over, zuivert de gevoelens, en werkt zoo doende weldadig op het geheele leven der maatschappij terug. Deze terugwerking heeft zich hier onder anderen in een te voorschijn roepen van een helderder bewustzijn aangaande de hoogere middelen, die de Natiën aan elkander verbinden, geuit; van daar dat tusschen de *Noordsche* volken eene toenadering gevonden wordt, zoo als vroeger niet bestond. — Iedere vereeniging moet eene innerlijke zijn, als ze zal stand houden; de uiterlijke alleen is slechts een naam zonder begrip en wordt verstoord zoodra de inwendige krachten toenemen, die de vreemde banden doen springen. Zulk eene uiterlijke vereeniging was die, welke de donkerste bladen in onze geschiedboeken aantoonen, en onder welker uiterlijk de haat en vijandschap gloeiden als een onderaardsch vuur. Meer dan drie eeuwen en drie vierde deelen van eene eeuw zijn verloopen, sedert op dezen dag GUSTAAF ERICKSSON WASA tot Koning van *Zweden* werd uitgeroepen. Kort te voren had hij zijn vaderland van eene drukkende vereeniging losgemaakt. Zijn naam was toen in verachting aan de andere zijde van de *Sond*, en zijne eer werd op *Deenschen* grond geschandvlekt. Maar in hem werd ook het *Zweedsche* volk gesmaad, want er bestaat een oud denkbeeld in het *Noorden*, volgens hetwelk de majesteit des volks één is met die des Konings. — Een tiental jaren is nog niet verloopen sinds, eveneens op dezen dag, eene schaar van jongelingen van hetzelfde land hier buiten stond op de heuvelen der Gedachtenis, op welke in vroeger dagen het regt geoefend werd. Door de stem der Geschiedenis opgewekt, erkenden zij het beginsel des WASA-Konings en maakten zoo doende der vaderen schuld goed. Welke afgrond ligt niet tusschen deze twee gebeurtenissen, welke strijden zijn niet gestreden, welke krachten zijn niet verspild geworden, vóór dat deze blijde boodschap aan *Svea's* kust landde. Zekerlijk werd het slechts door eene schare van jongelingen uitgesproken, hetgeen door velen als van geringe beteekenis zoude kunnen beschouwd worden, en dit moge zoo wezen; maar de geest die hen aandreef, en die ook in hunner vaderen borst woonde, beteekent meer. Wie heeft dezen geest gewekt en voedsel gegeven? — Het is eene hoogere magt, die de harten der volken tot elkander neigt; en daartoe werken te vele omstandigheden mede, dan dat een eenig sterveling die zoude kunnen bepalen.

Maar op de werktuigen die deze magt het krachtigst dienen en hare voornemens bevorderen, vestigt de toeschouwer een liefdevollen rustigen blik. En zulk een werktuig was ÖHLENSCHLÄGER. Er zijn altijd mannen geweest die het nuttige in de aansluiting van broeder-rijken hebben ingezien en zoeken te bewijzen; maar de volken zoo wel als de individuën handelen niet alleen volgens de wetten des verstands, maar worden ook door het gevoel beheerscht; en waar dit afkeerig gestemd is, baten zelden redenen. »Er zijn zaken" — dus laat de Dichter Hjalmar tot Orvar Odd van de volks-vooroordeelen zeggen — »over welke men nooit met elkander moest spreken, want men wordt het nimmer daarover eens; maar het lied gaat tot het hart en zoo verstaat men elkander in een oogenblik (1)." Het is met deze wapenen, dat ÖHLENSCHLÄGER voor de groote zaak, der *Noordsche* eenheid, gestreden heeft. Hij heeft nergens het nut er van bewezen, zoo als eigenlijk behoorde; maar heeft het aanschouwelijk in schoone beelden voorgesteld: hij heeft gezongen, hoe de *Noordsche* volken bijeen behoorden, en daaronder hebben zij — ieder voor zich-zelf zelfstandig geworden — weder begonnen te zamen op te wassen tot eene hoogere eenheid. Deze eenheid, ofschoon nog jong, is sterker dan eenige andere van vroeger dagen, want zij rust op de erkenning van wederzijdsch regt, wederkeerige zelfstandigheid, en gemeenschappelijk belang. Slechts zoodanig kan ze blijven bestaan; want alleen zoodanig is zij eene innerlijke, eene natuurlijke. Edele zaden zijn daartoe gezaaid. Mogen zij in zegening voortwassen! Profeterende zong *Svea's* Dichter:

„De dag zal komen die '*s Noordens* eere kroont,
En Asa's kinderen op Asa's grond vereenigt."

Zijn morgenrood heeft in ÖHLENSCHLÄGER een heraut gehad; en hoe hooger de zon aan den hemel stijgt, des te dieper dringen hare stralen in de harten der volken, en ondersteunen hun streven tot aansluiting, om gezamenlijk de vruchten der beschaving zich toe te eigenen en zelfstandige deelhebbers in het groote werk der wereld-ontwikkeling te worden. Zoo komen zij ongetwijfeld nader aan het doel, voor hetwelk ÖHLENSCHLÄGER in zijne beste uren geleefd en gewerkt heeft.

(1) ÖHLENSCHLÄGER, *Digtervaerke*, *Kiöbenhavn*, 1845, 3 deel. pag. 177.

Is 't in het algemeen eene waarheid, dat de omstandigheden des levens diepe sporen in de menschen en hunne werken achterlaten, dat is inzonderheid met de Dichters het geval. Meer dan anderen blootgesteld aan den strijd tusschen het ideale en de werkelijkheid, worden zij daardoor niet zelden tot tegenstrijdigheden gevoerd, welke, dikwijls in de lente reeds, hun levensgeluk en levenskracht knotten. Ten minsten is deze opmerking voor het *Noorden* van toepassing. Onze Dichters, zelfs de grootste, zijn meerendeels niet anders geweest en hebben niet anders nagelaten dan — fragmenten. Door tegenwerkende omstandigheden geslingerd, zijn zij uit hunne eigenlijke bestemming gerukt, óf door eigen inwendige onrust daaruit verdreven geworden. ÖHLENSCHLÄGER is in dit opzigt eene gelukkige uitzondering. Van zijne kindsheid af bewust tot Dichter te zijn geroepen, wilde hij nooit iets anders zijn of schijnen. De kunst maakte voor hem bijna den eenigen vorm uit, onder welken hij het eeuwige konde vatten en aanschouwelijk maken, en al zijne verrigtingen liepen hoofdzakelijk op deze eenige baan ineen. Deze werkkring maakt dan ook het voorname onderwerp zijner eigene levensbeschrijving uit; daarbij verwijlt hij met liefde en hoogmoed; in de geheele beantwoording daaraan stelt hij het doel zijns levens; en brengen het gevoel van daarin iets te beteekenen, en de gewoonte van geprezen te worden, somtijds eigen lof op zijne lippen, dan moge hem dit te eerder vergeven worden, daar zijne naïviteit bijna geheel en al het karakter van laatdunkendheid daaraan ontneemt. In zijne natuurlijke goedmoedigheid, met deze naïviteit gepaard, bezat hij overigens eene borstwering tegen anderen zoo wel als tegen zich-zelven; terwijl hij door een gelukkig lot in zijne werkzaamheid verligt, en door gunstige omstandigheden aan de bezwarende zorgen voor het tijdelijk bestaan ontheven werd. Zoo kon hij gedurende eene halve eeuw zich aan zijne bestemming wijden.

In zijne jeugd stond hij eens op eenen zondag in eene kerk op *Italië's* grond. Hij hoorde hoe plegtig de toonen van het orgel onder het hooge gewelf ruischten, en zag hoe de biddende menigte om hem heen knielde. Toen werd ook zijne ziel door een godsdienstig gevoel aangegrepen, en, met den blik op zijn inwendig wezen en de roeping zijns levens gerigt, zond hij

dit gebed op: »Goede God! houd mijn hart open en rein, om Uwe grootheid, goedheid en schoonheid in de Natuur en in het werk der menschen op te merken! Bescherm mijn Vaderland en mijnen Koning — — —! Laat mij niet in een vreemd land sterven, maar doe mij gelukkig in mijn Vaderland terugkeeren. Geef mij opgewektheid en moed om mijne baan op uwe schoone aarde te bewandelen, zonder partijdig of bitter mijnen vijand te haten, of mij slaafs en lafhartig aan de vooroordeelen der wereld te onderwerpen! Laat mij een goed dichter worden, goede God! Gij hebt mijne ziel voor de kunst geschapen, en deze is het sterkste vergrootglas, waardoor ik uwe heerlijkheid aanschouwen kan. Laat mij na mijnen dood in mijne werken leven — —; opdat wanneer ik reeds tot stof zal geworden zijn, nog menig jeugdig gemoed door mijne zangen bezield moge worden (1)!" Dus was de uitstorting van zijn edel gemoed voor den Allerhoogste.

Het gebed werd verhoord. Hij stierf niet in een vreemd land. Hij bewandelde zijn pad op Gods schoone aarde zoodanig als het maar weinigen gegund is dit te doen. Hij werd een goed Dichter; en nu hij tot stof geworden is, bezielen zijne zangen niet alleen menig jeugdig gemoed, maar zij vervullen de harten van drie volken, die elkander als broeders de hand reiken boven zijn graf. Dit is een edel gedenkteeken en wel het beste dat hem kan gegeven worden; want het is even zoo schoon als beteekenisvol. Hij ruste daaronder in vrede!

Op deze plaats werden wij eenmaal in eene scheidens-ure zamengeroepen door jongelingen, die rondom den afgestorvene waren opgegroeid, om zoo dikwijls deze dag wederkwam, op eene waardige wijze de nagedachtenis van GUSTAAF WASA te vieren. Het feest van heden is nu wel niet bijzonder op den WASA-koning zelven toepasselijk, maar ons onderwerp is zijner nagedachtenis niet onwaardig. Hij grondde de nationale zelfstandigheid zijns volks, en besteedde zijne beste krachten aan hare vergrooting, ontwikkeling en veredeling. Daarom leeft hij met dankbaarheid op de *Zweedsche* lippen, en zijne nagedachtenis met liefde in de *Zweedsche* borst. — De man, rondom wiens beeld wij ons hier verzameld hebben, heeft voor *zijn* vaderland met de gaven die *hem* zijn ge-

(1) *Levnet*, 2: 203.

geven geworden, in den geest van den WASA-Koning gearbeid. Ook hij heeft de vorming zijns volks verhoogd; ook hij heeft veel gedaan om haar eene zelfstandige rigting te geven, en zoo doende de nationale ontwikkeling bevorderd. Daarom leeft ook hij met dankbaarheid op de *Deensche* lippen, en zijne nagedachtenis met liefde in de *Deensche* borst. Doch zijne werkzaamheid heeft niet alleen zijn eigen land tot voordeel gestrekt, maar ook weldadig zich daarbuiten verspreid. Zijn geest heeft eene brug over de golven van de *Sond* geslagen, om ook op het andere strand zich een vaderland te zoeken. Wel beminde hij innig het land dat hem had zien geboren worden; maar hij beminde ook het onze, beschouwde met blijdschap zijnen toenemenden bloei, en verbond het aan het zijne. Het is de gedachte daaraan, die ÖHLENSCHLÄGERS naam ook in WASA's land bemind maakt; het is de bewustheid daarvan, die den vreemdeling hier een vaderlandsch hulde-betoon bereid heeft; het is de dankbaarheid daarvoor, die het hart van *Svea's* jeugd aan de gedachtenis des *Dana*-Dichters verbindt.

VERTALINGEN.

DOOR

G. TIMME.

III.

WAT IS EEN SLAAF, O MOEDER?

Wat is een slaaf, o moeder? 'k Heb dat woord —
Hoe treurig klonk uw stem! — van u gehoord;
Ja, 'k heb er van gedroomd, en 'k dacht er aan
Toen 'k wakker werd, en 't licht der lieve maan
Mijn bed bescheen. Heeft iemand u verteld
Van menschen die men koopt en verkoopt, scheldt
En slaat, opdat ze werken aan den grond
Eens vreemdelings, tot aan hun laatsten stond?
O Moeder! is dat waar?

Verkoopt men kindren, even jong nog als
Ik ben? En scheurt men die van moeders hals
En borst — uit vaders arm — van alles af
Wat zij beminnen, wat hun vreugde gaf?

Om, ver, ver weg, der ouderen gelaat
Niet weêr te zien, schoon beider sterfuur slaat?
'k Zou schreijen wierde ik van u afgescheurd:...
Maar, lieve moeder! is 't wel zoo gebeurd? —
Helaas! gewis, mijn kind!

Maar, moeder! zeg, wordt dan het slavenkind,
Door hem die 't met zich voerde zoo bemind?
Laat hij 't ook school gaan? Als 't somwijlen schreit,
Vertroost hij 't dan met dubble teederheid?
Houdt hij in ziekte en pijn met zorg de wacht,
Tot dat het kind weêr van gezondheid lacht?
En knielt hij ook stil biddende aan zijn zij:
„God! voer dit kind door 's levens woestenij!"? —
Helaas! neen, neen, mijn kind!

O, 't is dan waar dat meesters beulen zijn,
Doof voor den kreet der wanhoop en der pijn;
Dat de arme slaaf vaak hongrend kruipt naar 't bed
Van karig stroo, waar 't leed zijn slaap belet;
Dat hij barbaarsch in ketens wordt gekneld
En dat de zweep hem 't naakte lijf ontvelt,
Zoo, dat het bloed hem gudst uit wond bij wond;
Terwijl vergeefs zijn kermen klinkt in 't rond! —
Zoo is 't; o ja, mijn kind!

En, moeder! is dat niet een gruuwlijk kwaad,
Dat de eene mensch den ander' strafloos smaadt;
Hem dwingt om elders heen te gaan ter woon,
En vreemden grond te ontginnen zonder loon?
Dat de arme slaaf, ontroofd aan zijn gezin,
Gelijk het vee, verkocht wordt om gewin?
Gewis! het volk dat al die gruuwlen doet,
Heeft wel een ruuw en goddeloos gemoed! —
Zoo is 't; helaas! mijn kind!

IV.

KINDEREN AVONDLIED.

God en Vader! 't daglicht vliedt,
Hoor ons dankend avondlied:
Voor den zegen ons bereid,
Voor de zorg die ons geleidt,

Voor de vreugd van ons gemoed;
Voor de liefde, die ons hoedt! —
    Wij danken U, Vader!

Want een vader, dien ge ons hier
Schonkt, in Uw volmaakt bestier,
Weert elk leed dat ons genaakt;
En een moeder, die steeds waakt,
Altijd zorgt en voor ons bidt,
Houdt ons in Uw gunstbezit! —
    Wij loven U, Vader!

Menig vriend en bloedverwant
Vormt voor ons een vreugdeband!
Maar, o God! hoe menigeen
Slijt zijn dagen in geween;
Daar der ouderen gezag
Hun geen bijstand bieden mag! —
    't Zijn slaven, o Vader!

Wij zijn rijk, gezegend, blij;
Maar verdrukt, vertrapt zijn zij:
Verre van hun vaderland;
Steeds bedreigd door 's meesters hand;
Daaglijks bevend voor hun lot;
U naauw kennend, goede God! —
    o, Red hen toch, Vader!

Breek Gij 't hart, dat, wroegingloos,
Slaven tot zijn speeltuig koos:
Open de oogen, al te lang
Blind voor gruuwlen van dien dwang!
Dat de slaaf, van 't juk bevrijd,
U zijn dankbre liedren wijd';
    U lovend, o Vader!

Uit de *Poems on Slavery. London*, 1853.

DE RUSSISCHE OORLOG IN DEN KAUKASUS.

(*Ingezonden.*)

De oorlog thans door *Rusland* in *Turkijë* gevoerd, heeft ook dien in den *Kaukasus* weder meer onder de aandacht gebragt, en daar SCHAMYL, de manhaftige aanvoerder der *Circassiërs*, tevens verklaard heeft, met vernieuwde inspanning ook van

zijne zijde weder werkzaam te willen zijn tegen beider gemeenschappelijken vijand, kan het niet ongepast zijn, den loop en den staat der zaken aldaar, van den aanvang af, eenigzins te helpen nagaan.

De eerste aanvallen van *Rusland* in den *Kaukasus* dagteekenen reeds van ouds her. *Russische* Vorsten verdreven, in de dagen der oudheid, de opvolgers van MITHRIDATES uit het Koningrijk aan den *Bosporus* en bleven daar, tot de *Hunnen* er invielen. Vorst SUIATOSLAU grondvestte vervolgens *Tmotorukan* in den westelijken *Kaukasus*, van waar de *Russen* in den aanvang der elfde eeuw onzer jaartelling echter weêr verdreven werden, en nu duurde het tot de zestiende eer zij weder in den *Kaukasus* verschenen. In het jaar 1086 stichtten zij *Tjuma* aan den *Terek*, waar deze in de *Caspische Zee* stroomt, maar verlieten het eenige jaren later. Op het einde derzelfde eeuw bouwden zij ook de sterkte *Koisse*. In 1604 werden zij door de *Turken* uit *Dagestan* verjaagd, maar daarvoor schadeloos gesteld door den vrede met *Perzië*, in 1792, die hun de Oost- en Zuid-kust der *Caspische Zee* in handen gaf. In 1610 stond hun de aanvoerder der *Imiretiërs*, ALEXIS MICHAËLSZOON, zijn land af, en zwoer den *Russischen* Czaar den eed van trouw. PETER *de Groote* trok, in 1721, met 20,000 man tegen de *Lesgiërs*, die verscheidene *Russische* koopmansgezinnen vermoord hadden, sloeg hen, en deed aan den *Sulak* de veste *Sciatoikrest* bouwen; hij nam *Derbend* in en gaf bevel in *Baku* te landen en nog meer sterkten aan te leggen.

Onder Keizerin ANNA gingen alle *Ruslands* bezittingen in den *Kaukasus* weder verloren. Gedurende hare regering werd *Kisliar* aan een tak, dienszelfden naams, van den *Terek* gebouwd, die de grens der *Russische* bezittingen aldaar uitmaakte. Het veroveringswerk van Keizerin ELIZABETH bepaalde zich tot proselietenmakerij: zij stuurde Zendelingen onder de *Ossetinen*, maar hoewel deze daar eene kerk stichtten, vonden zij er slechts weinig geloovigen. Onder CATHARINA II breidde zich echter de heerschappij der *Russen* in den *Kaukasus* zeer uit; zij namen *Kabardah* in en grondvestten daar *Ilcosdok*. De *Saporogen*, die met de *Turken* verbonden waren, onderwierpen zich aan de *Russen* en vestigden hunne woonsteden aan de oevers van den *Kuban* en den *Terek*. Vorst POTEMKIN viel, in 1780, in *Piëtigorsk*, en vier jaar later bouwden de

Russen Constantinogorsk en *Wladikanka.* Een jaar daarna sloeg Generaal LAZAREFF zoo wel OMER IMAN als ook den Bevelhebber in *Georgië*, ALEXANDER, en dit land kwam nu in bezit van *Rusland.* De *Turksche* sterkten *Anapa* en *Scichum Kaleh* werden door de *Russen* gedurende hunnen oorlog met de *Turken* genomen, maar kwamen na den vrede weder aan den Sultan. Vorst ZIZIANOW bragt *Abchasië* onder *Russische* heerschappij en nam de vesting *Gangia* in, die hij *Elizabethsstad* noemde. Na hem nam, in 1808, YERMOLOFF het bevel in den *Kaukasus* over en bestreed er AMURAD BEY, den SCHAMYL van dien tijd. Deze verdween echter zonder eenig spoor van zich achter te laten, nadat hij gevangen genomen, begenadigd, maar ontvlugt was. YERMOLOFF bouwde, in 1818, de vestingen *Grosneje* en *Usmatschan Yurt* in de *Cetsna;* toen namen de *Cetzensers* de vesting *Amir Harchi Yurt*, verdedigden die zoo lang manhaftig, tot dat hun kruidvoorraad op was, en baanden zich toen met de sabel een weg door de belegeraars terug. Met dergelijke vijanden was het beter te onderhandelen dan te vechten. Een enkele *Cetsenser*, een Mollah (wetgeleerde), werd in den *Russischen* krijgsraad gelaten; maar toen de *Russische* veld-oversten van trouwbreuk spraken, en de Mollah daarop krachtig antwoordde, riep Generaal TREKOFF hem toe te zwijgen, zoo hij niet opgeknoopt wilde worden. Dit maakte den Mollah razend, hij wierp zich op den Generaal, doorstak hem, doodde ook den Generaal LISSANEWITSCH en nog twee *Russische* officieren, en werd eerst toen zelf gedood. YERMOLOFF werd teruggeroepen en door PASKEWITSCH vervangen; deze streed echter met weinig geluk. Zijne onderneming tegen *Abchazië* in het jaar 1831 was van gering gevolg. Hem volgde voorloopig PANKRATIEW, die meer togten ondernam, terwijl Generaal PULLAH in den *Duivelspas* eene vreeselijke nederlaag leed. Generaal WILJAMINOFF voerde toen het bevel tot in 1829; hij bouwde de sterkte *Nicolajewsk* op zijn overigens ongelukkigen togt tegen de Oostelijke *Circassiërs.* Generaal SASZ maakte zich bij de bergvolken door velerlei gelukkige strooptogten gevreesd. Generaal ROSEN, de eindelijke opvolger van PASKEWITSCH, had met den Kasi-Mollah veel te strijden, die *Dagestan* in opstand bragt en de *Russische* vestingen aantastte. ROSEN trok tegen hem op en bevocht bij *Huuw*, in Sept. 1832, eene groote zege; hij

sloeg den 18den Oct. daaropvolgende ook de *Lesgiërs*, bij welke gelegenheid ook Kasi-Mollah viel. Met hem waande men de kracht der bergstammen gebroken. Maar HAMSAD BEY, SCHAMYLS voorganger, trad in zijne plaats en bedreigde *Armenië*. Generaal LANSKOI sloeg hem echter in 1834. Intusschen begon SCHAMYL zich te ontwikkelen en steeg alreeds in aanzien, terwijl hij vervolgens tot op den huidigen dag toe, gelijk bekend is, den *Russen* onverwonnen heeft weêrstaan. Den 17den Aug. 1837 namen deze, na eene maandenlange belegering en na er vele afdeelingen hunner beste troepen voor verloren te hebben, de vesting *Achulko* in; hem-zelf echter konden zij niet in handen krijgen. In de bosschen van *Beschkew* vernielde hij daarop het *Russische* leger bijna geheel en al, toen dit van een togt tegen *Dargo* terugtrok. In 1844 nam hij de sterkte *Unsorilla*, en toen BOROZOFF *Dargo* ten tweedenmale aantastte, werd zijn leger met een gelijk lot bedreigd. De *Russen* verloren er 4000 man en 3 Generaals.

De *Circassiërs* beschouwen hunne wapenen als hun kostbaarsten rijkdom; zij bewaren ze en vermaken ze als een heilig erfgoed. Van daar dat zich in hun bezit de zeldzaamste sabels, de kostbaarste dolken, lansen uit den tijd der kruistogten, *Italiaansche* pistolen met *Latijnsche* opschriften, enz. bevinden. Hoe voortreffelijk die *Circassische* wapens zijn, moge daaruit blijken, dat een krachtige houw met een goed zwaard een *Russischen* geweerloop doorklieft (?). De *Circassiërs* laten de lijken hunner krijgsmakkers nimmer op het slagveld achter, en geven eerder een voordeel op, dan zij hunne dooden verlaten. De voornaamsten onder hen dragen vaak een pantser.

BUFFONS EN VAN DER PALMS OORDEEL OVER DEN OORLOG.

Het spreekt van zelf, dat men thans, nu er weder, na langen vrede, oorlog in *Europa* is uitgebroken, door de ondervinding aangetoond ziet, dat de hoop op vooruitgang van het menschdom nog wat voorbarig was. Wat reeds vóór eene eeuw door BUFFON, en wat later door VAN DER PALM over den oorlog gezegd werd, verdient daarom wel eens weder in 't geheugen geroepen te worden.

»De mensch, die alleen magt heeft door zijn aantal, die alleen kracht bezit door zijne vereeniging, die alleen gelukkig is door den vrede, is dolzinnig genoeg om zich tot zijn ongeluk te wapenen, en te strijden tot zijn verderf. Door onverzadelijke begeerte opgewekt, verblind door eene nog minder verzadelijke eerzucht, doet hij afstand van zijne menschelijkheid, keert al zijne krachten tegen zich-zelven, zoekt zijne medemenschen te vernielen, en vernielt ze inderdaad. En na deze dagen van bloed en moord, als de rook van roem vervlogen is, ziet hij met een droevigen blik de verwoeste akkers, de bedolven kunsten, de verstrooide natiën, de ver-

zwakte bevolkingen — hij ziet zijn eigen geluk verwoest en zijne wezenlijke magt vernietigd." (*Histoire Natur.*, Tom. XII. *De la Nature; première vue*, p. xv.)

„Hij die steden inneemt en legers verdelgt, maakt zelden vele gelukkigen. Ziet die verwoeste akkers en verbrande dorpen; ziet die beroofde, uitgemergelde en tot den bedelzak gebragte huisgezinnen; ziet die slagvelden, rookende van dierbaar menschenbloed; ziet die jammerende weduwen, die troostelooze ouders; ziet die steden in puin verkeerd, en weerlooze burgers onder hunne eigene daken verpletterd! Ach, welk eene zee van tranen kost elke zegepraal van den gewapenden held! En, indien zij al eenig heil sticht, is dit wel te vergelijken bij de ellende, die zij zoo ver en vreeselijk om zich heen spreidt." (VAN DER PALM, SALOMO'S *Spreuken*, IV, bl. 381, 382.)

J. v. D. H.

DE PIRAMIDE.

DOOR

JOH. HILMAN.

Als waart ge uit bergmetaal geklonken,
  Heft ge uw onmeetlijk trotsch gevaart'
  Ten hemel op van 't vlak der aard,
Waar 't zonvuur 't barre zand doet vonken,
  En treedt, omgord met wondre kracht,
  Van uit den eeuwen-ouden nacht,
Vervarelijk ons onder de oogen,
  Gewikkeld in een raadslen kleed,
Dat ge over uw stikdonkre bogen
  En overwelfde gangen smeet.

Wat de ouderdom groefde op uw kaken,
  Gij werdt niet van uw glans beroofd;
  Al wikkelt ge uw gedaante en hoofd
Ook in een graauw aschkleurig laken,
  Dat, doodlijk als het lijkgewaad
  Eens mummies, om uw lendnen staat. —
Wat ooit uw grondvest ook deed dreunen,
  Gij staat door eigen kracht gedekt,
En bleeft op 't wrikloos voetstuk leunen,
  Dat u ten eeuwgen grondslag strekt.

Uw spitsen, flonkrende in den hoogen,
  Betwisten in vermeetlen waan,
  De starren schier hun weg te gaan
Aan 's hemels blaauw gewelfde bogen,

En storen niet zich aan 't geknal
Des donders daavrend door 't heelal,
Hoe 't blikseme uit den schoot der wolken;
Al schudt heel de aardbol op zijn spil,
Bij 't zeegeklots op 's afgronds kolken,
Staan ze onbewegelijk en stil.

Waarheen ook de aadlaars breidloos rennen,
Al steigen ze in vermeetle drift
De zon in 't gloeiend aangezicht
Op hun verharde slagwiek-pennen;
Al vliegen ze in versnelde vlucht,
U tegen door het zwerk der lucht —
Vergeefs hun vleuglen uitgeslagen;
't Faalt hun aan adem, sterkte en kracht,
Hoe hoog ze ook naar hun wilsbehagen,
Vaak roeien, drijvende op hun schacht.

Onwankelbaar staat ge op uw voeten.
Wat, van zijn voetstuk afgestompt,
In d' afgrond werd ter neêrgeplompt,
Uw grondvest was niet om te wroeten:
Der eeuwen alvernielbre tand,
Doorknaagde u vruchtloos 't ingewand,
Gij lacht om haar onzinnig grimmen,
Gelijk uit smook, uit vlam en asch,
De Feniks komt verjeugdigd klimmen,
Zegt ge ook: „Ik blijf gelijk ik was"!

Wat neêrdook door ontzachbre zwaarte,
Door eigen krachten overspand,
Ontviel en ordning en verband,
En boog 't vermarmerd topgevaarte;
Gij niet, sinds eeuwen aangestaard,
Ten spijt van hemel en van aard
Als 's waerelds allergrootste wonder,
Omlegerd van verbrokkeld puin
Van wat bij 't eindloos stormgedonder,
Moest buigen den verharden kruin.

Was 't om den hemel te bestormen,
In d' eeuwen-ouden duistren tijd,
Dat gij eenmaal gegrondvest zijt? —
Neen, schepslen, wriemelende wormen,
Aan d'onontkoombren dood ten prijs,
Hoe stout in vinding en hoe wijs,
Onwaardig 't zielloos stof vergodend,
Verhieven u uit ijdelheid,
Zich-zelf verheerlijkend, zich noodend,
Op een vermeende onsterflijkheid.

Om 's menschen overmoed te staven
In hun bespottelijken waan,
  Zien we u, o Piramiden! aan;
De dwazen, in uw buik begraven,
  Van leem als wij, als was zoo week,
  Schoon hun gewrocht nog niet bezweek,
Wat baatte hun kleingeestig streven —
  Al zien we ook, van verbazing stom,
Aan 't geen hun dwaasheid riep in 't leven,
  Hoe hoog hun waan en trotschheid klom.

Rangschikken we onder 's werelds wonderen
  U, eeuwenheugend log gevaart'!
  Bewonderend steeds aangestaard,
Eens zult ge in puin ter aarde donderen. —
  Wat wederstand gij de eeuwen boodt,
  Uw duurzaamheid is toch de dood.
Uw fiere hoogmoed is te teugelen:
  Zie, boven u in 't eindloos ver,
(Wordt gij omhuld met zwarte vleugelen)
  Straalt zacht en vriendlijk de avondster.

Hoog staat zij boven u verheven
  Aan 's hemels zuivren heldren boog.
  En toch, hoe schoon zij pralen moog,
Er staat een ernstig woord geschreven:
  „De heemlen zullen eens vergaan."
  En gij, hoe trotsch uw spits moog staan,
Zoudt voor die wet het hoofd niet bukken? —
  Uw val, die aan een naaldspits hangt,
Naakt, eerlang spat ge uiteen aan stukken,
  Wat sterkte en magt u nog omvangt.

Hoe vorstlijk gij ook zit ommanteld,
  Getulband met der eeuwen kroon,
  Omkringd van wolken op uw troon,
Eens wordt uw zetel omgekanteld,
  Ter neêr gebliksemd en misvormd,
  Tot stuivende asch en puin vervormd,
En door den wind verwaaid, versmeten,
  Uw grond met distelen begroeid,
Uw naam zelfs voor altoos vergeten,
  Van de aard voor eeuwig uitgeroeid.

———

MENGELWERK.

NAAR GENÈVE EN INTERLAKEN,

IN DEN ZOMER VAN 1854.

DOOR

Mr. *SCHOLTEN TOT GANSOIJEN.*

Hoe menigwerf *Zwitserland* ook reeds beschreven is, meende ik evenwel sommigen mijner landgenooten geene ondienst te zullen doen met hun eenige korte aanteekeningen mede te deelen, door mij gemaakt op een uitstapje, dat ik dezen zomer mogt doen naar een gedeelte van het tot zoo verre mij nog onbekende land der bergen bij uitnemendheid. De reis derwaarts is in de laatste jaren zoo veel korter en gemakkelijker geworden, en de goede reisgelegenheden in *Zwitserland* zijn zoo menigvuldig, en de wegen en logementen zijn er zoo goed, dat zelfs zij die tegen het ontberen der gemakken van eigen huis en haard en de vermoeijingen van het reizen opzien, en daardoor genoodzaakt werden steeds te huis te blijven, thans een uitstapje naar, en een verblijf in *Zwitserland* kunnen ondernemen, vooral wanneer zij zorg dragen het niet te doen in den drukken reistijd van half Julij tot half Augustus. Buiten twijfel is voor hen die al te groote drukte moeten of willen vermijden, de maand Junij verre te verkiezen; en zulks niet slechts wijl het dan op stoombooten, spoor- en ijlwagens nog niet hinderlijk vol is, en men in de hôtels nog kamers naar genoegen bekomen kan, maar ook wijl de natuur dan nog veel frisscher is, de dagen zoo veel langer zijn en het weder gewoonlijk minder heet en minder onbestendig is: omstandigheden die op reis en bij een verblijf in den vreemde van niet weinig gewigt zijn te achten.

Op den 19den Junij, tegen 2 ure, met de *Stolzenfels* van *Arnhem* vertrokken zijnde, voeren wij des nachts door, kwamen op den 20sten Junij reeds vroegtijdig te *Keulen*, en des avonds tegen 7 ure

te *Coblenz*, waar de stoomboot bleef liggen tot den volgenden morgen 5½ ure, en men dus in een der menigvuldige, vlak bij de aanlegplaats gelegene hôtels weêr eens rustig en in een koel vertrek den nacht kan gaan doorbrengen. Op den 21sten Junij voeren wij ten 1 ure *Mentz* voorbij, en reeds omstreeks 6 ure des avonds stapte ik te *Mannheim* aan wal, en vond de *Duitsche* stoomboot, de *Stadt Kehl*, zeer digt bij de aanlegplaats der *Nederlandsche* Stoomboot-Maatschappij, reeds klaar liggen, zoodat daar dadelijk het goed op kon worden overgebragt. Mijne stoombootvaart op de ruime, van eene glazen kast en bedden voorziene, snelvarende *Stolzenfels*, en waarop ik, vooral tot *Keulen* en *Königswinter*, aangenaam gezelschap mogt aantreffen, was dus zeer voorspoedig geweest, en werd ook gedeeltelijk begunstigd door goed weder, dat vooral op den prachtigen *Midden-Rijn* van veel belang is. Bijzonder trof mij ditmaal het aan fraaije torens zoo rijke *Mentz*, dat, vooral wanneer men het reeds voorbijgevaren is, en dus van de bovenzijde ziet, een zeer schoon gezigt oplevert. *Mannheim*, dat ik sedert 1845 niet meer bezocht had, vond ik onveranderd. Met veel genoegen deed ik weêr eene wandeling door den uitgestrekten en boomrijken, langs de rivier gelegen slottuin, en bezigtigde nogmaals uitwendig het zoo prachtige slot, dat met zijne zeer talrijke vleugels en nevengebouwen zelfs grooter is dan de *Louvre* te *Parijs*. In 't begin der vorige eeuw gesticht als residentie van den Vorst van de *Paltz*, is het thans grootendeels onbewoond. Slechts zeven-en-twintig kamers zijn in gebruik bij de Groot-Hertogin STEPHANIE van *Baden*. Voorts is er een regement kavallerie in gehuisvest, en men vindt er eenige bureau's, enz., doch verre het grootste gedeelte staat ledig. De stad, ofschoon slechts 25,000 inwoners tellende, heeft het gansche jaar door, viermaal 's weeks, van 6—8½ ure, een zeer goed theater, en bovendien in den zomer aan de overzijde der rivier een *Théâtre des Variétés*, dat in de open lucht speelt.

Ten 10 ure des avonds met de *Stadt Kehl* afvarende, arriveerde ik den volgenden dag, na in het voorbijvaren een blik te hebben geworpen op den boven *Baden-Baden* zich verheffenden *Mercuur*, ten 1½ ure te *Straatsburg* (1), en nam mijn

---

(1) Volgens berigt in het *Handelsblad* van 19 Sept. 1854, is de stoom-

intrek in het zeer goede hôtel *La Ville de Paris*, waar men u evenwel eene zeer hooge rekening maakt, vooral als gij te laat komt om aan de *table d'hôte* plaats te nemen en dien ten gevolge afzonderlijk eet. Met de meeste voldoening bezigtigde ik den wereldberoemden Munster, en het daarin geplaatste niet minder beroemde astronomisch uurwerk; een uiterst fraai en zeer belangwekkend kunstwerk, in 1842 door den *Straatsburger* kunstenaar SCHWILGUE vervaardigd; voorts in de Protestantsche Thomaskerk het buitengemeen prachtige en kunst- en smaakvolle praalgraf van den Maarschalk MAURITS *van Saksen*, van welk een en ander men eene uitvoerige beschrijving lezen kan in het *Uitstapje naar Zurich*, van Ds. J. A. KRAMER, voorkomende in het Mengelwerk der *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 1854, N°. II en III. Wie het uurwerk in den Munster in zijne volle werking en de meeste figuren in beweging wil zien, zorge er tegen het middag-uur te zijn. Dán alléén, en niet ook des namiddags ten zes ure, kan men dat zien, gelijk ik, die er tegen zes ure kwam, tot mijne teleurstelling ondervond.

Straatsburg heeft ten deele, vooral wanneer men met de stoomboot, na den *Rijn* verlaten te hebben, door het kanaal aankomt, een zeer oud voorkomen. Inzonderheid vallen de leelijke daken zeer in het oog. Doch aan de andere zijde van de stad treft men veel geboomte en zeer lieve wandelingen aan, en ook restaurants of bierkelders, waar des avonds verlichting, muzijk en ook wel vuurwerk is. In het middengedeelte der stad waant men zich in *Parijs* verplaatst, vooral als men de levendige en van vele fraaije winkels voorziene straten in de nabijheid van het hôtel *La Ville de Paris* door gaat, en vervolgens eene wandeling maakt op het daar eveneens zeer digt bij gelegen plein voor den Schouwburg, waar des avonds de militaire muzijk zich doet hooren, en de groote menigte hoorders en wandelaars voor een goed gedeelte plaats neemt op stoelen, die met eene bevallige buiging ten gebruike worden aangeboden, en waarvoor men bij het opstaan één of hoogstens twee *sous* huur betaalt.

Op den 23sten Junij, 's morgens ten 8½ ure, met het *convoi de grande*

---

scheepvaart tusschen *Mannheim* en *Straatsburg* gestaakt, wijl de dienst jaarlijks aanzienlijke te-korten opleverde.

vitesse, *Straatsburg* verlaten hebbende, kwam ik reeds ten 12¼ ure te *Bazel*, en had dus den weg door den *Elzas*, 40 uren afstands, in 3¾ uurs afgelegd! Men behoeft dus in *Straatsburg* niet vroeg te ontbijten, om reeds in de eerste *Zwitsersche* stad aan den middagdisch van één ure te kunnen aanzitten. De weg van *Straatsburg* naar *Bazel* is vooral niet minder fraai dan de *Bergstraat* tusschen *Frankfort* en *Heidelberg*, en gaat langs en door eene menigte welvarende steden en dorpen, en voorbij zeer schilderachtig gelegene burg-ruïnen, waarvan men de afbeeldingen vindt in den *Guide du voyageur sur le chemin de fer de Strasbourg à Bâle*, *par* JACQUES BAQUOL, welk boekje, dat tevens eene kaart bevat, mitsgaders goede afbeeldingen van den *Straatsburger* Munster, het astronomisch uurwerk, en de standbeelden van KLEBER en GUTENBERG, men op 't station van den spoorweg voor 1 franc kan koopen. Even vóór het passeren der *Zwitsersche* grens werd door de *Fransche* gendarmes inzage van onze passen verlangd, zijnde dit, na *Emmerik*, de eenige maal geweest op mijne gansche reis, dat mij naar mijn pas werd gevraagd.

De 30,000 (1) inwoners tellende stad *Bazel* geeft reeds een aangenamen voorsmaak van *Zwitserland*, vooral wanneer men van het terras achter den Munster, of van de *Rijn*-brug de lieve ligging derzelve op heuvels langs den *Rijn*, die hier nog eene goede breedte heeft, gadeslaat, en zijne blikken wendt naar het aan de overzijde gelegene *Klein-Bazel* en de bergen van het *Schwarzwald*. De omstreken zijn fraai, vooral het gezigt voor de een half uur buiten de stad op eene hoogte gelegene *Margaretha-Kirche*. Merkwaardig ook kwam mij de even buiten de stad gelegene *Friedhof* voor, die, met zijne heerlijke rozenstruiken en opgeslagen Bijbels boven de graven, het oog aangenaam boeit. Zoo mede het binnen de stad gelegene *Gasthuis* met het park er om heen; 't een en ander zoo prachtig, dat ik het op een afstand aanzag voor de verblijfplaats van de hoogste autoriteit des lands. Overal, in en buiten de stad, kan men het opmerken, dat daar vele door den handel rijk gewordene lieden wonen. — Het Museum, uitwendig een zeer prachtig gebouw, viel mij inwendig

(1) Ongerekend de talrijke ooijevaars, wier nesten men overal ontwaart, en die aan het landschap een eigenaardig aanzien geven.

niet mede. Aanbevelenswaardiger kwam mij voor het naast het *Munster*-terras gelegen Leeskabinet, een prachtig uitzigt aanbiedend, voorzien van vele couranten en tijdschriften, en waarin men zich door zijnen waard kan laten introduceren. Voorts is ook allezins der bezigtiging waard het in deze stad zich bevindend Panorama van *Thun*. Met zich daarheen te begeven, kan de reiziger door *Zwitserland* reeds vooruit zeer op zijn gemak en met een oogopslag al het fraaije en heerlijke overzien, dat *Thun* en het *Berner Oberland* hem eenige dagen later in werkelijkheid zullen doen aanschouwen. — De Munster, uitwendig zeer fraai, werd van binnen verbouwd, en het Raadhuis, dat ik later om zijne oudheden zeer hoorde roemen, verzuimde ik inwendig te gaan bezigtigen, niettegenstaande het zeer in de nabijheid gelegen was van mijn hôtel, *der Wilder Mann*, welk hôtel ik allezins kan aanbevelen, daar men er, behalve eene goede tafel en goeden *Zwitserschen* wijn (1), ook eene zeer goede bediening vindt, en er dadelijk de beste logeerkamer bekomt die open is, ook al reist men alléén; terwijl men in andere hôtels, zoo hier als elders, veelal naar een ellendig vertrekje op de derde of vierde verdieping gezonden wordt, niettegenstaande er lager goede kamers open zijn, die echter door de hôtelhouders gewoonlijk opengehouden worden voor later komende groote gezelschappen, en voor hen die zich, zoo als schrijver dezes, niet naar de derde of vierde verdieping laten zenden.

Van *Bazel* mijne reis willende vervolgen naar *Neuchâtel*, besloot ik zulks te doen met eene te *Lausanne* te huis behoorende *retour-calèche*, en mijnen weg te nemen door het zoo prachtige *Munsterdal* (*Val Moutier*), over *Delemont* of *Delsberg* en *Bienne* of *Biel*.

Op den 25sten Junij, 's namiddags 3 ure, reed ik bij zeer fraai weder van *Bazel* af, en kwam reeds vóór 7 ure in het een uur aan deze zijde van *Delemont* (2) gelegene hôtel en badhuis *Belle Rive* aan, waar ik zoude overnachten, en van waar men eene zeer beloonende wandeling kan doen naar een op den

---

(1) Witte of roode, naar verkiezing, en zonder er afzonderlijk voor te betalen.

(2) De ijlwagen brengt u in 4 uren van *Bazel* naar *Delemont*; van daar in 6 uren naar *Bienne*, en voorts in 4½ uur naar *Neuchâtel*.

berg gelegen kapelletje, waartoe 25 minuten klimmens vereischt worden.

Den volgenden morgen ten 7 ure vervolgde ik mijne reis, kwam ten 10 ure te *Malleraije*, waar de paarden een half uur moesten rusten, en ten ruim 1 ure te *Bienne*, waar ik het genoegen had zeer goed, doch niet zeer goedkoop te dîneren; want, daar ik te laat kwam voor de publieke tafel, moest ik 4 francs betalen voor mijn afzonderlijk dîner, 1 fr. *pour le salon*, 1½ fr. voor eene halve flesch Beaujolais (eene ligte soort Bordeauxwijn) en ½ fr. aan den *garçon*. Dus 7 francs in 't geheel, en zulks in een middelmatig hôtel in eene kleine stad. Welk een contrast maakte die kleine stad, — die niets merkwaardigs oplevert dan een vrij goed bronzen standbeeld van WILLEM TELL, dagteekenende reeds van 1548, — met den buitengemeen prachtigen weg, welken ik den vorigen namiddag en inzonderheid dien voormiddag, op nieuw begunstigd door aangenaam weder, had mogen langs trekken, steeds tusschen hooge rotsen door en langs de snelvlietende *Birs*, die, *Malleraije* voorbij, vervangen wordt door de *Scheuss* (*Suze*), waarin men hier en daar vrij belangrijke cascaden aantreft. Hoe merkwaardig, even voorbij *Dachsfelden*, de *Pierre Pertuis*, veel gelijkende op den *Rocher Bayard* bij *Dinant*, doch niet, als deze, van boven open, maar geheel digt, als ware 't een boog door menschelijke kunst daargesteld en waar men onder door rijdt als door eene poort. Maar hoe overheerlijk vooral het gezigt, als men *Bienne* nadert, en op eens, van de hoogte van het *Jura*-gebergte afdalende, eene groote vlakte voor zich ziet, met *Biel* en het *Bieler-meer*, en het *Peter-insel*, en aan den horizon het gebergte, waarboven de besneeuwde *Alpen* reeds hier en daar zigtbaar zijn, echter zóó, dat men ze dikwijls moeijelijk kan onderscheiden van de laaghangende, door de zon beschenen witte wolken.

Na ten 5 ure van *Bienne* vertrokken te zijn, voerde mij de weg langs het *Bieler-meer*, en twee uren verder langs *l'île de St. Pierre*, waarop J. J. ROUSSEAU, na uit den omtrek van *Genève* gebannen te zijn, twee maanden verblijf heeft gehouden. Vervolgens passeerde ik *Neuveville* en *St. Blaise*, en kwam ten 8½ ure te *Neuchâtel* aan, waar ik mijn intrek nam in het zoo fraai gelegen *Hôtel des Alpes*, en uit mijne

kamer een onbelemmerd uitzigt had op het meer en de bergen aan den overkant.

Neuchâtel, met 8000 inwoners, waarvan ⅞ Protestant, ten deele vrij oud, ten deele met nieuwe en smaakvolle gebouwen, is zeer bekoorlijk gelegen onderaan en op de helling van het gebergte, langs het meer, dat 9 uren lang en 2 uren breed is, en waarvan de wateren eene doorzigtige, nu eens helderblaauwe, dan weder liefelijk groene kleur hebben. Boven en ter linker- en regterzijde van de stad ziet men de bergen met den wijnstok bedekt, en hoogerop met dennenbosschen. De wandelingen langs het zoo bekoorlijke *Neuchâteller-meer* zijn allerliefst, en bieden menigvuldige gemakkelijke zitplaatsen aan, van waar men op en over het meer op de bergen aan den overkant de heerlijkste uitzigten heeft. De besneeuwde *Alpen* mogt ik evenwel, ofschoon het weder vrij gunstig was, niet boven dezelve zien uitsteken. Dit genot smaakt men daar slechts zelden; alleen dan, als de horizon geheel helder en vrij van nevels is, dat dikwerf, naar men mij verzekerde, geen twintig maal in een ganschen zomer gebeurt. De doorzigtigheid van het water is zoo sterk, dat men al de bewegingen van hen die zich met zwemmen of baden verlustigen, even goed kan volgen, als of zij zich boven water bevinden, en op eene aanmerkelijke diepte ziet men op den bodem van het meer groote steenen liggen.

In den voormiddag van 27 Junij besteedde ik een paar uren, om met eene cabriolet het voornaamste van de stad en van hare naaste omgeving te bezigtigen. Mijn voerman was gelukkig ook een zeer goede gids, en beroemde er zich op, reeds tweemalen onze Koningin-Moeder naar den *Chaumont* te hebben gereden. Eerst voerde hij mij langs de fraaije en ten deele ook lommerrijke kaden; vervolgens naar het de verrassendste uitzigten opleverende terras voor de zeer oude Stiftskerk, welke ik uit- en inwendig bezigtigde. In het koor zag ik met genoegen eenige beelden; de familie voorstellende van een *Neuchâteller* Graaf. Deze beelden, opgerigt in 1392, doch in 1840 op nieuw bijgeschilderd, verguld en verzilverd, zijn fraai en de bezigtiging wel waard. Ofschoon aanvankelijk geen plan hebbende om de kerk binnen te treden, liet ik mij daartoe overhalen door de vriendelijke uitnoodiging der naar gissing tachtigjarige kosteres. Bij de Stiftskerk

staat ook het Slot, waarin thans alle regerings- en regtszaken gevestigd zijn. Buiten de stad trof mij vooral de zoo schoone begraafplaats, die wemelde van lieve kleine grafteekens en heerlijk bloeijende rozenstruiken. In de helling van het gebergte, onder en tusschen weelderige wijnstokken gelegen, heeft men van af dezelve een uiterst bekoorlijk gezigt op en over het meer. Onwillekeurig kwam de gedachte in mij op: »Jammer maar, dat de dooden al dat fraais niet meer zien kunnen." Voor de levenden evenwel vond ik het eene opwekkende gedachte, dat hunne geliefde dooden daar eene zoo heerlijke rustplaats in Gods schoone schepping hebben, en ook zij zelve daar eenmaal zullen mogen rusten.

Van daar kwam ik ter plaatse waar de schutters van 't Kanton bezig waren naar de schijf te schieten; welk feest nog eenige dagen zou aanhouden. Het aantal der schutters was groot, en dat der schijven, waarop zonder tusschenpozen gevuurd werd, eveneens. Welk een helsch leven! Maar de vergenoegde gezigten van de schutters, de aangeregte feesttafel en de heerlijke uitzigten deden mij goed. Onder het terugkeeren naar de stad zag ik ook de uitwatering van het riviertje *de Seyon*, waartoe men van uit de stad met zeer groote kosten een 500 voet langen tunnel door de rots gemaakt heeft, met dat merkwaardige gevolg, dat de reinheid der stad er zeer door bevorderd en de cholera nog geene enkele maal hier verschenen is.

Na het eten bezigtigde ik in de nabijheid van mijn hôtel het prachtige nieuwe gebouw voor 't onderwijs aan jonge meisjes; de zaal daarin voor 't onderwijs in de teekenkunst, uit welke men een heerlijk uitzigt heeft op het meer; het allerliefste kerkje voor de katechisanten, en het panorama en relief van *Zwitserland*. Voorts begaf ik mij naar 't Museum, waar ik drie zalen met naturaliën doorliep, alsmede eene kleine zaal met oudheden, en in twee andere zalen met genoegen eenige schilderstukken bezigtigde, o. a. 1°. de *Marino Falieri*, van GROSCLAUDE, zijnde een Doge van *Venetië*, voor wien eene schoone jonge vrouw geknield ligt; 2°. de *Rosenlauigletscher*, van CALAME; 3°. de *Huguenoten*, van K. GIRARDET; 4°. de *woedende Stier*, voor welke eene vrouw met haar kind op den arm vlugt, van E. TSCHAGGENY. Daarna besloot ik dezen genoegelijken dag met eene wandeling langs het meer,

aan welks bekoorlijke oevers ik mij niet genoeg kon verzadigen (1), en betreurde met het meerendeel der *Neuchâtellers*, dat zij zich sints 1848 van den Koning van *Pruissen* hebben losgerukt, waardoor dat schoone Kanton niets gewonnen, maar wel veel verloren heeft, daar hunne voornaamste industrie (uurwerken) in *Pruissen* zeer werd beschermd en veel aftrek had, en de *Neuchâtellers* die dienst namen in het *Pruissische* leger, groote voorregten genoten, vooral de officieren.

Den 28sten Junij, 's morgens 7½ ure, vervolgde ik met mijne *retour-calèche* de reis naar *Lausanne*, die men ook doen kan per stoomboot tot *Iverdun* in 2¼ uur (2), en van daar per omnibus in 4¾ uur naar *Lausanne*. Ten 11½ ure kwam ik te *Iverdun*, alwaar ik ten 12½ ure in 't *Hôtel de Londres* aan de publieke tafel vrij goed dîneerde in gezelschap van 7 personen, van welke ik de bijzonderheid opmerkte, dat zij allen *Zwitsers* waren en echter, niettegenstaande wij ons in een *Fransch* sprekend Kanton bevonden, geen van allen *Fransch* konden spreken. Zij waren insgelijks vreemden daar ter plaatse en behoorden tot de *Duitsch* sprekende Kantons. In 't *Duitsch* aangesproken, werden zij weldra zeer spraakzaam. Het weder was mij dezen dag gansch niet gunstig. Het regende onophoudelijk en wel vrij sterk, zoodat ik daardoor veel van de fraaije gezigten langs het meer verloor, dat nog erger werd toen ik tusschen 2 en 6 ure den weg van *Iverdun* naar *Lausanne* aflegde. De regen was toen menigwerf zoo sterk, en er kwam zoo veel nevel bij, dat ik slechts op korten afstand van mij af kon zien. Ik merkte evenwel op, dat ik berg-op berg-af reed, en zag veel graan, aardappelen, vlas, hennep, enz., welk een en ander ik vóór en na *Neuchâtel* slechts zeer weinig had opgemerkt. Tusschen *Bienne* en *Neuchâtel*, en *Neuchâtel* en *Iverdun* was het steeds de wijnstok wat ik zag: boven en beneden de steden en dorpen, op het veld, boven den weg en beneden langs den weg aan het meer, steeds niets anders

(1) Den rid naar den *Chaumont* (voor 10 francs kan men een *char de côté* bekomen, die er u na twee uren stijgens brengt en in ¾ uurs terugvoert) maakte ik niet, wijl de lucht niet helder genoeg was en het dien ten gevolge de moeite niet zou beloond hebben.

(2) Deze boot is klein en zeer smal. Als het weder dus niet gunstig genoeg is om bovenop te blijven, is het op dezelve zeer benaauwd.

dan wijnstok, als of men om te leven niets dan wijn behoefde!

Te *Lausanne* in 't hôtel *Gibbon* geene kamer naar genoegen kunnende krijgen, nam ik mijn intrek in 't hôtel *Bellevue*, dat, hoewel kleiner, echter niet minder aanbevelenswaardig door mij werd bevonden, zoo wat de tafel en de bediening als wat de kamers betreft. Uit de meeste heeft men een fraai uitzigt over den tot het hôtel behoorenden tuin met springfonteinen; vervolgens over den grooten weg, mitsgaders eene der meest bezochte wandelplaatsen, en in de verte op het meer van *Genève*. Dat alles mogt ik uit mijne kamer volop genieten, en zag ook aan een leiboom nevens mijn raam vijgen, die reeds (het was de 28ste Junij) de grootte hadden eener vijgepeer. Tegen negen ure mij naar de zaal begevende, om het gewone *Zwitsersche* avond-eten, uit thee, brood, boter en honig of confituren bestaande, te nuttigen, werd ik in plaats van onder aan, waar ik als de laatst aangekomene behoorde, boven aan de tafel geplaatst, en zulks, zoo als men mij weldra te kennen gaf, ten einde ik de oorlogvoerende natiën zoude scheiden, dat mij evenwel, zoo nu als de volgende dagen, bleek volstrekt niet noodig te zijn; want die oorlogvoerende natiën, aan de eene zijde vertegenwoordigd door drie *Engelsche* Dames, en aan de andere door een *Russisch* Officier met zijne *Wallachijsche* vrouw en schoonzuster, wedijverden in goeden toon en voorkomendheid, en waren slechts daarin op elkander naijverig om te vernemen, of men in *Holland* niet oordeelde, dat het regt aan hunnen kant was.

29 Junij. Daar het weder, ofschoon nog winderig, droog was geworden, begon ik met eene wandeling te maken door de 17000 inwoners tellende stad, die zeer lief op de helling van verschillende hoogten is gelegen, hetwelk evenwel vrij lastig is voor voetgangers en rijtuigen, daar men zich steeds berg-op berg-af moet bewegen; aan welk bezwaar gedeeltelijk is te gemoet gekomen door de in 1844 voltooide prachtige granietbrug, naar haren bouwmeester *Pont-Pichard* geheeten, die twee hoog gelegene deelen der stad vereenigt, zoodat men niet meer in de benedenstad behoeft af te dalen, maar er over heen gaat of rijdt en alsdan de huizen en straten der benedenstad in de diepte onder zich ziet liggen. Vervolgens werd mijne aandacht getrokken door de Kathedraal-kerk, een ruim en schoon Gothisch gebouw uit de dertiende eeuw. Om

er te komen, moet men van de Markt af 160 trappen klimmen, waarmeê men het terras bereikt, dat een schoon uitzigt aanbiedt. In de Kerk trof mij vooral het monument van de vrouw van Sir STRAFFORD CANNING. Eene fraaije vaas met een basrelief, APOLLO voorstellende met eene uitgedoofde fakkel, dien de Muzen treurend naderen. Van boven ziet men eene slang, van onderen een bloemenkrans. Het is echter niet door CANOVA, zoo als gezegd wordt, bewerkt, maar door BERTOLINI. Op het voetstuk leest men:

»HENRIËTTAE *conjugi dulcissimae, quam indole ac forma pariter amabilem, florentem juventute, quantumque licet mortalibus felicem, nec ideo minus coelo maturam, si quid innocentia possit et ingenua erga Deum pietas, contracta puerpera febre, Mors, eheu! undecimo post connubia mense, occidit: hoc in loco, ubi cara ossa sancte quiescant, amoris simul et luctus monumentum statuit*

STRAFFORD CANNING

legatus apud Helvetios Brittannicus."

Een paar uur later maakte ik met rijtuig een tweeden toer, en zulks door de stad en over den *Montbenon* (een berg, westwaarts van de stad gelegen, en tot wandelplaats, exercitieveld, enz. dienende, met fraaije lanen en heerlijke gezigten op het meer en de *Savoijsche Alpen*) den grooten weg naar *Genève* op, passeerde den spoorweg, dien men sints twee jaar bezig is aan te leggen, tusschen *Genève* en *Bazel*, en vervolgens terug langs eenige buitenplaatsen aan de helling van het gebergte tusschen de stad en het meer gelegen. — Ik bezigtigde de buitenplaats van den Heer HALDIMAND, waarop men vrij mag wandelen, en nooit zag ik zoo veel fraais en heerlijks vereenigd (1). Een bekoorlijk landhuis, aan de helling van 't gebergte, omgeven door heerlijk geboomte en van voren een fraai park, in den smaak van het *Geldersche Sonsbeek*, gezien van de rivierzijde, en vervolgens het meer, dat heerlijke meer met zijne bergen aan den overkant, waarvan het schoon kan gevoeld, maar niet beschreven worden, en

(1) Eenige weken later de *Insel Schadau* van den Heer DE ROUGEMONT, nabij *Thun*, bezigtigende, meende ik echter aan dit laatste nog de voorkeur te moeten geven, vooral om den overvloed van bloemen en de pracht van het woongebouw.

naar waarde geschat alleen door hen die het mogten aanschouwen. Vóór het landhuis staande, was het mij als bevond ik mij op *Sonsbeek;* ongeveer 400 passen verder stond ik aan het meer en zag de golven naar mij toerollen, gelijk ik dat zoo vaak te *Scheveningen* en *Zandvoort* had aanschouwd. Regts van mij zag ik *Ouchy*, de aanlegplaats van de stoomboot, links op het strand een ouden toren, schilderachtig begroeid, en over het meer heen die betooverend schoone bergketen (de *Savoijsche Alpen*), die, wanneer ik mijne blikken naar den linkerkant, waar zij eene bogt vormen, gevestigd hield, mij deden wanen dat ik mij aan den *Rijn* te midden van de *Lurley*-rotsen bevond, zóó evenwel, dat die rotsen mij toeschenen dubbel zoo hoog en zoo fraai geworden te zijn als die ik vroeger gekend had. Mij eindelijk van deze bekoorlijke plek losrukkende, daar ik mijn rijtuig niet langer kon laten wachten, keerde ik mij om en nu viel mijn oog op de stad, die daarboven mij lag en door de verscheidenheid van hare gebouwen en torens ook een zeer fraai gezigt opleverde. Hier vooral, gelijk eenige weken later buiten *Thun*, waar mijne bewondering en verrukking, zoo mogelijk, nog hooger stegen, mogt ik op nieuw HÖLTY zoo van ganscher harte nazeggen:

„*O wunderschön ist Gottes Erde,*
Und werth, darauf vergnügt zu seyn!
Drum will ich, bis ich Assche werde,
Mich dieser schönen Erde freun!"

Hoogst voldaan over dezen rid, kwam ik tegen het etensuur in mijn op eene kleine buitenplaats gelijkend hôtel terug, en hoorde aan tafel *Lausanne* zeer als zomerverblijf roemen, terwijl het weinige uren verder gelegene *Montreux* voor den winter werd aangeprezen, als blijvende het klimaat er nog veel zachter, wijl men er door de bergen nog meer tegen de koude winden beschut is. Tevens vernam ik dat de Vaudeville te *Lausanne* en de Opéra te *Genève* (beide, zoo ik mij niet bedrieg, alleen des winters spelende) slecht zijn. — Tegen den avond begaf ik mij naar het Signaal, ruim ¼ uurs buiten en hoog boven de stad gelegen, waar ik hoopte mij in het *Alpen*-gloeijen te zullen mogen verlustigen. Doch deze mijne, wegens het sterke klimmen, zeer vermoeijende wandeling werd niet beloond, daar nevel en donkere wolken niet

slechts het *Alpen*-gloeijen verhinderden, maar ook het anders zoo prachtige vergezigt bedierven, waarvoor ik mij evenwel eenigzins schadeloos stelde met bij mijne terugkomst nog een half uurtje gebruik te maken van de publieke wandeling tegenover mijn hôtel.

Den 30sten Junij was het weêr zoo ongunstig, dat ik den ganschen dag het huis moest houden. Het woei en regende onophoudelijk vrij sterk. Mijn thermometer, die binnen 63° teekende, daalde, toen ik dien tegen 2 ure buiten plaatste, tot op 54° FAHRENHEIT. Naar ik hoorde, had het den vorigen dag in de *Savoijsche* bergen gesneeuwd. Den volgenden morgen hadden regen en wind opgehouden, en vertrok ik ten 2½ ure per omnibus naar *Ouchy*, en van daar omstreeks 3 ure per stoomboot *l'Aigle* naar *Genève*. Tot mijn leedwezen was de wind te sterk en het weder te koel, om lang bovenop te kunnen blijven. Beneden gekomen, bewonderde ik de pracht der groote kajuit met fraai gebloemd tapijt; het paviljoen, voorzien van sofa's en *causeuses*, is bestemd voor de Dames. Het *dîner* evenwel, dat ik *à la carte* moest nemen, beviel mij minder. *Genève* in het gezigt krijgende, viel mij de stad aanvankelijk tegen, daar zij niet, zoo als *Lausanne*, tegen sterk oploopende hellingen gebouwd is, en geene andere torens boven haar uitsteken, dan de beide zeer lage van de Hoofdkerk. Bij 't naderen evenwel beviel ze mij beter, vooral wegens de menigvuldige groote gebouwen aan beide zijden der *Rhône*, de breedte dier uit het meer door de stad stroomende rivier, het snelvlietende en geheel doorzigtige water, dat eene fraaije blaauwachtige kleur heeft, de bruggen over dezelve, het eiland *Rousseau* in 't midden, enz. Ten 6½ ure aangekomen, spoedde ik mij naar 't *Hôtel des Bergues*, doch aldaar voor 't oogenblik geene kamer met een goed uitzigt kunnende bekomen, nam ik mijn intrek aan de overzijde in 't *Hôtel de la Couronne*, waar mij, *au troisième*, eene kamer te beurt viel met het heerlijkste uitzigt dat men zich verbeelden kan, op het meer en de tallooze hetzelve bedekkende zeil- (1) en roeischuitjes; op de *Rhône;* het eiland *Rousseau* met zijne prachtige boomgroepen en groot bronzen standbeeld van JEAN

---

(1) De zeilen der vaartuigen op 't meer van *Genève* hebben een geheel anderen, bevalliger vorm dan wij dit gewoon zijn.

JACQUES; de overzijde der stad en het daarachter zich verheffende *Jura*-gebergte. Weldra belette mij het vallen van den avond al dat fraais te blijven aanschouwen, weshalve ik nog in schemerdonker eene wandeling maakte op de fraaije kaden langs de buitengemeen prachtige hôtels, café's en gouden bijouterie-winkels.

Op den 2den Julij, een zondag, was mijn eerste gang naar de Kathedraal, om daar de voormiddag-Godsdienst-oefening bij te wonen. — Ik bevond dezelve een zeer ruim en grootsch gebouw, naar mijne gissing veel meer dan 2000 hoorders kunnende bevatten. Groot evenwel was mijne verbazing en teleurstelling, toen ik te juister tijd dat indrukmakende Godshuis binnentredende, schier niemand zag en eerst geruimen tijd nadat de Leeraar den kansel betreden had, het getal toehoorders te naauwernood tot 200 zag stijgen, waaronder kennelijk slechts zeer weinige die tot den aanzienlijken stand behoorden. Nimmer zag ik bij de zondag-voormiddag-Godsdienst-oefening eene zoo groote kerk zóó ledig. En dat nog wel in *Genève*, in dezelfde kerk waar CALVIJN had geleeraard, het groote Hervormingswerk tot stand gebragt, en steeds tot ontelbare scharen het woord gevoerd! — Later, een *Geneefsch* Heer daarover sprekende, vernam ik, dat die buitengewone leegte veroorzaakt werd, niet doordien de Leeraar die dien morgen was opgetreden, minder in trek is, maar door het piëtisme; vermits inzonderheid de aristokratie, zich afscheidende van de nationale kerk, ter kerke gaat bij de *Momiërs* in 't *Oratoire*.

Hoe schoon is niet *Genève*, dáár waar het grenst aan het meer, vervolgens zoo ver het zich uitstrekt langs de er door heen stroomende *Rhône*, dan ook nog de *rue Corraterie*, en de openbare wandelingen, aangelegd langs en op de sints 1850 geslechte bolwerken, over *la Treille*, langs en door den *Jardin Botanique*, en voorts de wandeling op de bruggen over den zoo breeden, zoo doorzigtigen en zoo uiterst snel vlietenden stroom. Inzonderheid, als men den steeds met rijtuigen en voetgangers bedekten *Pont des Bergues*, die 225 pas lang is, en 25 voet breedte heeft, betreedt, en voorts midden op dezelve gekomen, over de hangbrug gaat, die naar het *Ile Rousseau* voert, kan men zich niet genoeg verlustigen in de aanschouwing van het zoo heldere, zoo heerlijk blaauwe,

en zoo vreeselijk snel stroomende water, waarin men de visschen tot op eene aanmerkelijke diepte kan naoogen. Hoe boeijend is ook van die bruggen het gezigt op de breede kaden ter regter- en linkerzijde van den stroom, met hare buitengemeen groote en prachtige hôtels, en andere niet minder grootsche gebouwen, met de daarin ten toon gestelde schatten van goud en edelgesteenten, van schilder- en andere kunstwerken. En als gij eindelijk over de hangbrug op het eiland *Rousseau* gekomen zijt, waar de verkwikkende schaduw van heerlijke kastanjeboomen op de daaronder geplaatste banken, u onwillekeurig tot rusten uitnoodigt, wie peilt dan uwe gedachten en gewaarwordingen, als gij, na u ligchamelijk verkwikt te hebben met de ververschingen welke gij daar steeds bekomen kunt, en na een vlugtigen blik te hebben geworpen op het fraaije bronzen standbeeld (1) van JEAN JACQUES, mitsgaders op de menigvuldige wandelaars rondom u, dien blik eindelijk laat rondwaren over, en rusten op het nooit genoeg geprezene *Meer Leman*, het *Jura*-gebergte aan uwe linkerzijde, en regts op den grooten en kleinen *Salève*, en bij genoegzaam helderen horizon (2) daarover heen op de glinsterende sneeuwtoppen van den *Montblanc*, dien reus onder de bergen! En nog kan het genot verhoogd worden, wanneer zich daar ter plaatse, gelijk van tijd tot tijd gebeurt, welluidende muzijk laat hooren, en men, gelijk ik het eens aanschouwde, na het vallen van den avond, aan de andere zijde der stad, ten gevolge van volksvermakelijkheden op het *Plain-Palais*, vuurwerk ziet afsteken en luchtpijlen opstijgen, die de reeds door de duisternis geheel onzigtbaar geworden bergketen fantastisch verlichten en u de meest grillige vormen doen aanschouwen.

Ik sprak daar zoo even van den *Montblanc*. De reis naar *Chamouny* was mij te bezwaarlijk, doch in de nabijheid van mijn hôtel (dat zich ook aanbeveelt door eene brievenbus er achter, en eene zuil vóór hetzelve met Barometer en Thermometer, die den ganschen dag vele nieuwsgierigen trekken) mogt ik het genot smaken, zeer op mijn gemak op eene ruime

---

(1) Het werk van PRADIER, opgerigt in 1835.

(2) Dat mij echter, gedurende mijn vijfdaagsch verblijf, slechts tweemaal mogt te beurt vallen.

zaal boven de korenbeurs een 42 voet lang Panorama *en relief* te bezigtigen van den *Montblanc* (hier 2½ voet hoog), met de vallei van *Chamouny*, de *Mer de Glace*, de *Glaciers*, *Martigny*, den weg van daar naar den *St. Bernard*, 't *hospice* daarop, dat het hoogste bewoonde gebouw is, gelijk de *Montblanc* de hoogste berg van geheel *Europa*, namelijk ruim 14000 voet.

Onder de merkwaardigheden van het 29000 inwoners (1) tellende *Genève*, bezigtigde ik het Stadhuis, waarin zich, behalve een gewone trap, ook nog een schuins oploopende geplaveide opgang bevindt, waarmede men, zonder trappen te klimmen, tot op de bovenste verdiepingen komt, zoodat de Ambtenaren, des verkiezende, te paard tot voor de deur van hun bureau kunnen komen; iets waarvan de Raadsheeren in vroegere tijden schijnen gebruik gemaakt te hebben. Vervolgens zag ik in de Bibliotheek der Akademie autografen van BONNIVARD en ROUSSEAU, en in *Duitsch* letterschrift van LUTHER, CALVIJN en anderen; portretten van LUTHER en CALVIJN; fraaije manuscripten, alsmede de eerste voortbrengsels der boekdrukkunst. De boeken, in drie niet zeer groote zalen bevat, schenen mij niet zeer talrijk toe.

In 't *Musée Rath* trokken onder de schilderijen bijzonder mijne aandacht: 1°. het Sterfbed van CALVIJN; 2°. CATHARINA DE MÉDICIS, op 't oogenblik dat haar het hoofd van den Admiraal DE COLIGNY gebragt wordt — beide door HORNUNG; 3°. de bevrijding van BONNIVARD, door LUGARDON; 4°. en 5°. twee Woudstormen, van CALAME en DIDAY; 6°. twee Bloem- en Fruitstukken van onzen landgenoot VAN OS. — Overigens is deze collectie, afkomstig van den te *Genève* geboren *Russischen* Generaal RATH, wiens zusters dezelve aan de stad ten geschenke gaven, niet groot.

Met de meeste belangstelling bezigtigde ik ook de *Prison pénitentiaire*, waarin zij die voor een jaar of langer veroordeeld zijn, worden opgenomen. Doch er is slechts plaats voor 62, zoodat de kosten van 't personeel der beambten te groot zijn. Ik zag door een kijkgaatje de beide gemeenschappelijke werkzalen. Daarna kwam ik op de corridors en zag de op dat uur ledige cellen, die zeer ruim en zindelijk waren. Ze

(1) Waaronder niet minder dan 12000 vreemden, zoo buitenlanders, als *Zwitsers* die niet te *Genève* te huis behooren.

zijn voorzien van eene goede krib, een stoel, en een tralievenster, dat zij bij het verlaten der cel open moeten laten. Des winters wordt er warmte in gebragt door de corridors en de deur der cel. Zoodra zij te bed zijn, wordt de stoel met hunne kleederen uit de cel op den gang gezet, opdat als zij wilden ontvlugten, zij dit *en chemise* zouden moeten doen. Een aarden pot met deksel dient voor hunne behoeften; des morgens gaan zij dien zelven ledigen aan 't eind van den corridor, waar zij ook frisch water vinden om zich te wasschen. Zij krijgen 's morgens en 's avonds soep, ten 12 ure hun middag-eten uit groenten en aardappelen bestaande, en tweemaal 's weeks vleesch er bij. Voorts een commiesbrood in de twee dagen, en tot drank 's winters water, en 's zomers eene soort ligt, bitter, krachtgevend bier. Tweemaal in de week wordt er Godsdienst-oefening gehouden, en twee- of driemaal elken dag nemen zij beweging op de tot hunne afdeeling behoorende open plaats. Buiten de muren, die de open plaatsen der gevangenis omgeven, liggen groote bulhonden, om door hun geblaf de schildwachten op alle beweging van de binnenzijde opmerkzaam te maken. Ik zag ook de keuken, de kleêrkamer, het badvertrek (bij 't inkomen en voorts elke drie maanden moeten zij een heel bad nemen), de ziekenzaal, en overal mogt ik groote orde, reinheid en luchtigheid opmerken. In de werkzalen zag in hen ijverig met hun werk bezig, wordende elk gebezigd tot het werk dat hij kent, of waartoe hij de meeste geschiktheid bezit.

Een volgenden dag begaf ik mij ook naar de sints 1844 betrokkene *maison de détention*, huis van arrest, tot het bezigtigen van welke gevangenis ik, even als voor de voorgaande, op 't Stadhuis eene schriftelijke vergunning had moeten aanvragen. Ook in deze beantwoordde de inrigting volkomen aan mijne verwachting. Men past er het *Auburnsche* stelsel toe, in verband met het *Philadelphische*. Zij is ingerigt voor mannen, vrouwen en kinderen; voor beklaagden en beschuldigden, mitsgaders voor veroordeelden. Alleen de voor een jaar en voor langer veroordeelde mannen worden overgebragt naar de *prison pénitentiaire*, die er slechts 62 bevatten kan. De voeding is dezelfde als in de *prison pénitentiaire*, uitgezonderd dat zij 's morgens, in plaats van soep, koffij krijgen. — Gemeenschappelijke werkzalen zijn hier niet. Ik zag door het

kijkgaatje in verschillende cellen en zag hen ijverig bezig met werken. Sommigen werkten met hun beiden, als de aard van het werk of persoonlijke redenen dit vorderden. Ook hier wordt tweemaal 's weeks Godsdienst-oefening gehouden, en dagelijks komt een Geestelijke bij hen in de cel om hen toe te spreken; voorts ook de Directeur en de bewaarder meermalen, doch de laatste mag hun slechts te woord staan over den arbeid, het eten en soortgelijke aangelegenheden. Tweemaal daags hebben zij 20 minuten beweging in de open lucht, onder toezigt van een bewaarder, doch zij mogen niet met elkander spreken. Ook hier merkte ik in de cellen, corridors en keuken orde en reinheid op. Boven de cellen zag ik overal de letter P (Protestant) of C (Catholique). Gewenschte resultaten van dat afzonderlijk gevangenzitten, van de Christelijke toespraak, enz., had men tot dus verre nog weinige gehad, naar ik tot mijn leedwezen van den Directeur vernam. Onder de recidivisten kwamen er ook velen voor die vroeger hier en in de *prison pénitentiaire* gedetineerd waren geweest. — De vrouwelijke gevangenen mogt ik, als man, niet zien. Slechts vrouwen worden daar toegelaten, en aan vrouwen is evenzeer de toegang verboden tot de mannelijke gevangenen. Bij de vrouwelijke gevangenen zijn ook de bewaarders vrouwen, die *gouvernantes* geheeten worden. Men heeft bij dit gebouw geene wachthonden, ook geen *corps de garde*. De cellen en corridors zijn zoo stevig gebouwd en met ijzerwerk bevestigd; de muren die de open plaatsen omgeven, zoo hoog en zoo dik, dat men geene ontvlugting te vreezen heeft, en de bewaarders om haar te beletten volkomen voldoende zijn, te meer daar de gevangenen niet in gemeenschappelijke werkzalen bijeenkomen.

Op den 6den Julij nam ik afscheid van *Genève*, en vertrok ten 2 ure met de *Helvetië*, eene ruime, fraaije en snelvarende boot, waarmede ik 4 uren later te *Vevay* aankwam. De wind was Noord-Oost en nog al sterk, zoodat ik tot mijn leedwezen niet altijd bovenop kon blijven. Bij 't wegvaren van *Genève* zag ik de toppen van den *Montblanc* weder zeer goed, en verlustigde mij zeer met de heerlijke gezigten ter wederzijde van het meer, vooral toen wij *Lausanne* voorbijvoeren en *Vevay* naderden. Aan den *Savoijschen* kant zijn de rotsgevaarten zeer hoog en prachtig. Hier en daar zagen wij vlak bij ons

in de holten van derzelver toppen nog sneeuw liggen, die eenige dagen te voren gevallen was, en voorbij *Vevay* (aan de overzijde) waren de toppen geheel met sneeuw bedekt, dat, door het schitteren van de zon er op, een prachtig gezigt opleverde. Toen wij te *Vevay* aankwamen, begon het weldra te regenen en te onweêren, zoodat ik nog slechts eene zeer kleine wandeling kon maken door de stad naar de havenplaats, waar ik de reeds in nevels en regen gehulde rotsgevaarten nogmaals bewonderde, en ook weêr eene groote zuil vond met marmeren thermometer, barometer en waterpeil. De barometer stond, even als te *Genève*, tusschen *variable* en *beau temps*. Men verlangde zeer, dat de kwik eindelijk eens tot *beau fixe* mogt opklimmen, wijl men zoo dáár als overal elders in *Zwitserland*, waar ik tot dus verre was doorgereisd, wegens het steeds aanhoudende regenweder zich ernstig bekommerde over den oogst en den hooibouw. In mijn hôtel teruggekomen mij naar de leeskamer begeven hebbende, mogt ik, voor het eerst sints mijn vertrek uit *Nederland*, het genoegen smaken landgenooten aan te treffen. Over 't algemeen waren tot dus verre minder reizenden in *Zwitserland* aanwezig dan wel andere jaren. Vooral, zeide men mij, was dit het geval met de *Engelschen*, dat men toeschreef aan den oorlog en hunne daardoor min gunstige geldelijke omstandigheden.

7 Julij. Thans bevond ik mij te *Vevay*, en dat wel in het *Hôtel des trois Couronnes*, zoo uiterst prachtig aan het meer gelegen, dat men zelfs in *Zwitserland* er de wedergade niet van kent. Ook was het mij heden na veel moeite gelukt, hoewel op de derde verdieping, en dus wat hoog en warm, eene goede kamer te bekomen, met het heerlijkste uitzigt dat men zich voorstellen kan, inzonderheid op de 5000 voet hooge *Savoijsche* rotsgevaarten, die, hoewel ruim 2 uren van mij verwijderd (want zoo breed is daar het meer), mij te naauwernood ¼ uurs ver schenen. Hier vooral is hetzelve (1), met de bergen en rotsen er om heen, nog oneindig bekoorlijker en trotscher dan bij *Genève*. Het hôtel ligt vlak er aan; slechts een fraai bij het hôtel behoorend park, met de heerlijkste zit- en wandelplaatsen, ligt tusschen beide. Menigvuldige tentschuitjes liggen daar te wachten en noodigen u uit

(1) Het bevriest hier nooit, wel bij *Genève*.

tot togtjes op het meer. En echter, niettegenstaande al dat fraais en heerlijks, ging het mij dien dag, zoo als ons op reis en ook te huis wel eens meer gebeurt, niet naar wensch. Het had reeds den ganschen nacht duchtig geregend, de lucht was nog zeer donker, en de bergen en rotsen zoo sterk in nevels gehuld, dat ze bijna geheel onzigtbaar waren. De barometer was gezakt tot *variable* en daarmede de moed op spoedig gunstiger weêr; 't welk voor het oogenblik zoo ongunstig was, dat aan uitgaan niet te denken viel. Daarom besloot ik, niet ten 5 ure met de *Engelschen*, maar reeds ten 1 ure met de *Duitschers* te dîneren, dat mij echter zeer tegenviel. Eene zware, onsmakelijke soep, de vleeschspijzen alle met *ragoût* bedorven, volstrekt geene groenten dan een schotel artisjokken, die daarvoor moesten doorgaan doch mij als zoodanig gansch niet wilden smaken; op 't dessert geene andere vruchten dan aardbeziën, die zeer klein en niet rijp waren; en den wijn, dien men in *Zwitserland* overal elders bij 't *dîner* bekomt, moest men afzonderlijk nemen en vrij duur betalen. In het meest geroemde hôtel (1) van *Zwitserland* was dus heden mijn *dîner* méér dan slecht, terwijl ik het overal ook later en zelfs in kleine stadjes en dorpen oneindig beter gevonden heb. De billijkheid evenwel noopt mij er bij te voegen, dat ik den volgenden dag, ten 5 ure dînerende, de tafel veel beter vond, daar dezelve toen van goede vleeschen, groenten en gestoofde vruchten voorzien was. Op dát uur betaalt men er 4 francs voor het *dîner* zonder wijn, en echter was het niet beter dan ik het in de andere hôtels had gehad voor 3 francs met wijn.

(1) In de meeste *zeer groote* hôtels van *Zwitserland*, waar de *Engelschen* de meerderheid hebben, kan men er op rekenen, het in de meeste opzigten slechter te zullen hebben, en duurder te zullen betalen, dan in de overige. Van een landgenoot vernam ik later, dat hij te *Vevay* in het insgelijks aan het meer gelegen *Hôtel du Lac* gelogeerd had, en daar in alle opzigten naar genoegen en veel goedkooper geweest was, dat zich zelfs tot de rijtuigen had uitgestrekt. Voor de reis naar *Interlaken*, door het *Saanen-* en *Simmenthal*, had ik bij de *retour-kutschers*, die voor mijn hôtel stonden, geen minderen prijs voor mijn rijtuig kunnen bedingen dan 30 francs per dag, de reis te doen in 3 dagen (de *Engelschen*, zeide men mij, betaalden zelfs 120 francs voor de 3 dagen); terwijl men aan genoemden landgenoot, voor een even goed rijtuig, voor dezelfde reis, slechts 20 r. per dag en 2 dagen reizens had gevraagd!

Het weder bleef steeds regenachtig. Eerst tegen 6 ure begon de regen genoegzaam te verminderen om eene wandeling te kunnen doen naar 't Postkantoor en 't Panorama rond de Kerk (1), die achter de stad op eene aanmerkelijke hoogte gelegen is, zoodat men van het fraaije, ruime, met boomen beplante terras rondom dezelve de stad geheel overziet, en een heerlijk vergezigt geniet over het meer, zoo naar den kant van *Genève*, als naar dien van *Villeneuve*, mitsgaders op de *Savoijsche* rotsgevaarten aan gene zijde, en de bergen en rotsen aan de zijde waar men zich bevindt. Van daar wandelde ik weder naar de havenplaats, en voorts door de stad terug en een eind wegs den kant van *Montreux* op, bij welke gelegenheid ik niet genoeg kon bewonderen de verschillende schakeringen op de bergen, die ten deele tot boven toe met lange strepen houtgewas bezet zijn, waarvan het groen in de ondergaande zon heerlijk schitterde. Dit waren de rotsen van *Meillerie*. Daarboven zag ik uitsteken den *Dent d'Oche*, in de helling van wiens toppen ik veelvuldige sneeuwstrepen zag glinsteren, en op den *Dent du Midi*, meer links gelegen, een geheel sneeuwveld. Achter mij bevond zich de *Dent de Jaman*, eene op zich-zelve staande naakte en zeer in 't oog vallende rotspunt, veel op een tand gelijkende. Al het bovenstaande, met uitzondering alleen van den *Dent de Jaman*, mogt ik te huis gekomen ook uit mijne kamer aanschouwen, met dat heerlijke, nooit genoeg geprezene meer tusschen beide, waarvan het effect nog aanmerkelijk verhoogd werd, toen de inmiddels opgekomen maan alle nog overgebleven wolken had weggevaagd, en het meer en den omtrek op het betooverendst verlichtte!

8 Julij. Hoewel op nieuw regenachtig, was het weder toch veel beter dan den vorigen dag. Ik maakte daarvan dadelijk gebruik, om een voorgenomen toertje naar *Montreux*, *Chillon* en 't *Hôtel Byron* te maken, waartoe ik in eene kleine *calèche* met één paard, het rusten in 't *Hôtel Byron* niet medegerekend, 3¼ uur besteedde. — Ik had den »*Winter aan het Meer van Genève*", van IDA VON DÜRINGSFELD, in 1851 bij

(1) Tot mijn leedwezen vernam ik eerst *na* mijne terugkomst in mijne woonplaats, dat een landgenoot, met wien ik te *Utrecht* gelijktijdig gestudeerd heb, de Heer SCHUSLER, hier Predikant is.

B. DEKEMA te *Utrecht* uitgekomen, bij mij, en liet mij door mijn voerman al de kerspelen, waaruit *Montreux* bestaat, aanwijzen. Ik vond alles naauwkeurig overeenkomende met de beschrijving er van in den roman; ook de familie-namen behooren daar te huis, alsmede de namen der *Pensions*. Uitwendig vielen mij die *Pensions* niet mede; wel echter *de Zwaan* te *Vernex-dessous* en 't *Hôtel Byron*. Het laatste vooral is een groot en prachtig gebouw, meestal door *Engelschen* bewoond. De ligging van hetzelve, juist tegenover de bogt van het meer, waar dit bij *Villeneuve* eindigt, is buitengemeen bekoorlijk. Doch ook *de Zwaan* te *Vernex-dessous* is zeer lief, vlak aan het meer gelegen. De *Chasseur des Alpes*, te *Territier*, heet thans *Hôtel des Alpes* en ziet er ook goed uit. Hoog boven *Montreux* was men bezig eene nieuwe en zeer groote *Pension* te bouwen. In *Montreux* zelf, in de straten, is het alles behalve fraai. Van tuinen bemerkt men weinig of niets. Des te meer evenwel van wijnstokken, met *Turksch* koren er tusschen. Ook zag ik in 't voorbijrijden noch vijgen, noch laurieren, noch olijven, maar steeds wijnstok en altijd wijnstok. De wijn is hier goed en goedkoop. De gewone kost slechts 25 cents de flesch, doch de oude belegen wijn is duurder. *Chillon* viel mij, naar de beschrijvingen en teekeningen die ik er van had gezien, uitwendig tegen, doch inwendig boeide het mij meer. Ook de onderaardsche gewelven zijn van tufsteen en dien ten gevolge zeer droog, zoodat BYRON de plank misslaat met van vochtige gewelven te gewagen. De ongelukkige BONNIVARD had het waarlijk in zijn akeligen kerker al erg genoeg, ook zonder dat die nog bovendien vochtig was.

Wat nu het passeren van den winter betreft, voor hen wier slechte gezondheid eene zachte en gelijkmatige luchtstreek vereischt en waartoe *Montreux* zoo zeer wordt aangeprezen, geloof ik dat *Vevay*, en misschien *Lausanne* nog meer, de voorkeur verdient. Wel is waar zullen in *Vevay*, en vooral in *Lausanne*, méér winterdagen voorkomen dan in *Montreux*; maar ook in *Montreux* komen er soms vele achter elkander voor, zelfs laat in de lente, nadat men in den na-winter en 't begin der lente reeds heerlijk lenteweder gehad heeft. En wanneer dan te *Montreux* die winterdagen, of ook slechts neveldagen invallen, is het er allervervelendst, wijl men dan

geheel beperkt is tot zijne niet veel *comfort* aanbiedende woning, en den omgang met de overige bewoners van de *Pension*, waarmede men reeds gedurende zoo vele maanden de lange winter-avonden heeft doorgebragt. Het staat dus te vreezen, dat de kranke door de verveling op die dagen meer aan zijne gezondheid verliezen zal, dan de schoone dagen hem hebben doen winnen. Weshalve het verblijf te *Vevay* en vooral te *Lausanne*, waar men zich veel meer afleiding geven kan, mij verkieslijker toeschijnt. Ook heb ik hooren beweren dat een winterverblijf te *Wiesbaden* nog veel beter is, dan een aan het meer van *Genève*, en zulks niet slechts om de meerdere afleiding, die *Wiesbaden* aanbiedt, maar vooral ook, wijl dáár het klimaat op den duur nog zachter is, en de temperatuurwisselingen er minder snel en sterk zijn.

('t Vervolg en slot in een volgend Nommer.)

DE NETELDOEKJES, OF DE DRIE TIJDPERKEN.

DOOR

GERARD.

I.

IN ZIJN STAND.

's Gravenhage telt vele fraaije huizen, maar ook vele die fraai geweest zijn. Dikwijls trekken ze onze aandacht, wanneer wij ons in die halfslachtige straten bevinden, die, zonder nog tot de achterbuurten te behooren, toch geenszins aanspraak kunnen maken om genoemd te worden onder de aristokratische wijken. Daar voelen wij ons vaak zonderling aangedaan bij het zien van ouderwetsche, massive gevels, die eenmaal een degelijk en achtenswaardig voorkomen moeten gehad hebben, maar wier verwelooze, half verzakte posten en kozijnen getuigen, dat hun bloeitijd voorbij is, en dat zij geen enkel vermogend man meer konden overreden om er zijn eigen huis van te maken, maar in handen gevallen zijn van hen voor wie huizen niet meer zijn dan voorwerpen om hun geld in te beleggen. Waartoe zouden deze hun den vroegeren luister weêrgeven? De stand is er niet naar, en huurders vinden zij altijd.

Slechts zelden toch ziet men die huizen leêg staan, maar van de andere zijde is het waar, dat men er even zelden sporen van bewoning aan bemerkt. De digte horren of hermetisch gesloten gordijntjes laten schier nooit een blik in het inwendige toe, en zoo de gordijnen voor de ramen der bovenverdieping al hoog opgehaald zijn, om het licht te verlengen der zon — die hier veel vroeger haar afscheid neemt dan van de vrolijke grachten der aanzienlijken — de straat is te eng en de ramen zijn te hoog, om de bewoners in het oog te krijgen, voor wie het ook even moeijelijk is den voorbijganger gade te slaan. Slechts eene spion, die als met een wangunstig oog op de nabijgelegen drokke buurten gerigt is, herstelt voor den bewoner de gemeenschap met de buitenwereld. *Passage* is er weinig of niet. De eenige fatsoenlijke voorbijgangers zijn de buren, en zij die om een ongelukje aan hunne kleeding, of om de felle zon te vermijden, aan deze straat de voorkeur geven.

Nooit ziet men voor die huizen eene *file* van rijtuigen, die de straatjeugd doet stilstaan om de rijk gekleede heeren en dames te zien; nooit ziet men daar langs de gordijnen de schaduw van dansende paren zweven; nooit hebben zij een vrolijk aanzien, zelfs niet op een algemeenen illuminatie-avond. Het kleine aantal lampions strekt dan alleen om de doodschheid der woningen nog meer te doen uitkomen.

En toch vindt men er zoo vele huurders voor? Geen wonder: aan die huizen is een groot voordeel verbonden. Zoo de huurprijs al niet bij uitstek gering is — in eene andere stad zou men er ligt een der fraaiste huizen voor krijgen — door het afgelegene der buurt is de bewoner in staat om in zijn huiselijken kring al de zuinigheids-maatregelen te betrachten, die hij noodig oordeelt, zonder dat de wereld er iets van te weten komt.

Men schat dit voordeel misschien gering; maar men vergete niet dat wij spreken van de hofstad. Daar heeft men niet enkel te kampen met materiële behoeften, maar ook met eene, die oneindig moeijelijker te voldoen is: de behoefte om zijn fatsoen te houden. Gij die in uw landstadje leeft zoo als gij kunt; eet zoo als uw inkomen het gedoogt, en draagt wat gij hebt; gij schaamt u niet er rond voor uit te komen, dat gij minder bezit dan uw buurman. De bewoner der hofstad houdt dit zorg-

vuldig geheim. De een verbergt het door een onbegrensd gebruik te maken van zijn crediet; de ander door in het openbaar den schijn aan te nemen dat hij bemiddeld is, om in 't verborgen, waar het oog der wereld niet reikt, zijne uitgaven in te halen. Het uitwendige pronkt ten koste van het inwendige; de man binnen 's huis lijdt ter wille van den man buiten 's huis.

Dat is de pest van sommige hofplaatsen, die vooral den middenstand aantast; die zich aan allen, welke er toe behooren, bijna zonder uitzondering, mededeelt, en menig gezin ten gronde gebragt heeft, of althans, uit den huiselijken kring, dat heiligdom der zamenleving, alle geluk heeft geweerd.

Daarom, om uw fatsoen te handhaven, kiest gij die stille buurt. De wereld, die u op de publieke plaatsen ziet, en voor wier glimlach over uwe kleeding gij de oogen niet behoeft neêr te slaan, de wereld weet niet wie uwe deur opent; hoe klein en slordig uw loopmeisje is; hoe veel, of liever, hoe weinig vleesch en brood uw gezin gebruikt; hoe laat eerst de kagchels gebragt worden; hoe vuil uwe gordijnen zijn, en hoe lang de schemering bij u duurt. De wereld weet van dat alles niets — zij ziet u alleen dán wanneer gij *wilt* gezien worden.

Meent gij nog dat het bewonen dier afgelegen straten geen voorregt is?

De Heer RETELHOUCK had er sedert jaren gewoond, en zijn huis — dat is, het huis door hem gehuurd — was er niet beter op geworden. In de sombere achterkamer, waar wij hem thans met zijn gezin vereenigd vinden, is de verw en het behangsel reeds even oud als de jongste dochter, eene zestienjarige, en beiden dragen de sporen der scharen en zakmesjes die de kinderen in hunne schooljaren daarop beproefd hebben. Ieder jaar wordt de huisheer wel aangezocht om toch eens een ander »verfje" te geven, en dan wordt de belofte daartoe gedaan, doch daar blijft het ook bij; want al te zeer er op aandringen durft men niet; het zou ook niet baten: de eigenaar heeft, in een geldelijk opzigt, zoo vaak geduld met den huurder, dat deze ook wel in dat materiële opzigt wat geduld met den verhuurder mag hebben.

Hetzelfde verval openbaart zich in al de voorwerpen die eenmaal ornamenten waren, maar thans op verre na dien

naam niet meer verdienen. Blijkbaar is de gewoonte om ze te zien den goeden smaak te sterk geweest, en zoo de porseleinen herder geflanqueerd wordt door een gewerkt sigarenvaasje, en de eene candelabre één arm minder telt dan zijn tweelingbroeder, men zou ze toch niet gaarne op den schoorsteen missen, evenmin als de gebarsten stolp der pendule, en den inktkoker, wiens stop in den een of anderen schoonmaaktijd verloren is geraakt. De ouderwetsche meubelen zijn even weinig geschikt om het oog te streelen; het vloerkleed is gestopt en bijgelapt; de overgordijnen door de zon verkleurd en geschift; kortom, alles getuigt van ouderdom en kwijning. Maar nog in het oog loopender zijn die, nu wij de bewoners zelven hier aantreffen, die een sterk contrast met hunne omgeving vormen.

Het is Zondag; de heer des huizes zit deftig in het zwart gekleed aan de koffijtafel, waarvan mevrouw, wie de zwarte zijde niet minder deftig staat, de *honneurs* waarneemt. MINA zit met een roman van DUMAS in het kozijn, zoo ver mogelijk van de boterhammen af, om haren lichten japon niet te bevlekken. JET, de jongste, wendt melk, brood, gom-élastique en alle andere mogelijke huismiddelen aan, om een paar wit *glacé* handschoenen harer zuster nog zoo veel glimp te geven, dat zij ze dien middag kan dragen. HENDRIK is naar de kerk — wij zeggen niet *in* de kerk — om bij het uitgaan de lieve gezigtjes te zien; eene uitspanning die hem bijzonder dierbaar is geworden, sedert hij zijn ouden rok met eene fantasie-frac heeft verwisseld.

— Maar, Ma! zie nu zelve eens, is het mogelijk daarmede uit te gaan! — roept JET eindelijk uit, terwijl zij de handschoenen wanhopend op de tafel werpt — die vlak! — de hemel weet wat MINA er mede gedaan mag hebben! Ik *kan* er niet mede gaan.

— Welnu, kind! blijf dan maar t'huis — antwoordt de oudste dochter vrij vinnig, terwijl zij even van haar boek opziet.

— t'Huis blijven! Nu nog fraaijer! Omdat gij altijd nieuwe handschoenen moogt koopen en ik uwe afgelegde lorren moet dragen, zou ik nog t'huis blijven bovendien!

— Woudt ge misschien dat ik de uwe droeg?

— En waarom niet? We moesten althans beurten houden.

— Kind! — zegt MINA minachtend en zet hare lectuur voort.

— Pa! mag ik, als-je-blieft, een paar handschoenen koopen?

— Wel neen, JET!

— Maar, Pa! ik heb ze noodig.

Mijnheer BETELHOUCK zwijgt eenige oogenblikken. Een zonderlinge trek komt op zijn gelaat; men zou zeggen dat het een glimlach was; maar het gebogen hoofd en het doffer wordende oog bewijzen dat er eene treuriger aandoening in hem opwelt, en zijne stem trilt terwijl hij zegt:

— Bij God, kinderen! ik kan het niet langer volhouden. Gij kost mij zoo veel — ik weet niet wat er van ons worden moet.

— Nu, dat enkele paar handschoenen zal ons niet armer maken — herneemt JET vrij naïf.

— Nu een paar handschoenen; dan een hoed; dan een mantille; dan naar 't Bosch; dan naar *Scheveningen*.... waarachtig, ik weet niet waar het geld van daan moet komen!

De oplossing van dat voor velen onoplosbaar vraagstuk scheen toch voor den Heer BETELHOUCK zeer gemakkelijk. Hij was ambtenaar en ontving ieder kwartaal zijn tractement, door zijn naam op de betaalsrol te schrijven. Maar, indien men naging dat zijn tractement achttien honderd gulden bedroeg; dat er gemiddeld vier honderd gulden op gekort werd voor oude schulden; dat hij vier honderd gulden verwoonde; ongeveer honderd gulden aan belasting betaalde, en er dus slechts negen honderd overbleef om zich-zelven, zijne vrouw, zijne drie dochters — een was er buiten 's huis — en zijn zoon te voeden, te kleeden, te verwarmen en »overeenkomstig hun stand" te doen leven — dan werd het vraagstuk: waar het geld van daan moest komen, nog ingewikkelder dan dat: wat men stoken zal, wanneer eenmaal de kolenmijnen zijn uitgeput. Maar even als men in afwachting dier gebeurtenis maar voortleeft en niet enkel zijn kagchel stookt, maar de kolen in fabriek en stoomboot en locomotief bij millioenen ponden vernietigt, even zoo zette de familie BETELHOUCK hare verteringen voort en maakte, zoo lang het rekken wilde, gebruik van haar crediet. En het crediet van een ambtenaar is zeer rekbaar; zijne betrekking bindt hem aan de plaats zijner inwoning; zijn tractement wordt hem getrouw toegeteld, en, betaalt hij niet, het vragen om korting staat iedereen vrij.

Ambtenaars — helaas! zij genieten niet eens het voordeel onder de kwade posten geteld te worden.

— Ik weet niet waar het van daan moet komen — herhaalt de Heer BETELHOUCK, na eenige oogenblikken pauze, als verwachtte hij een antwoord.

Mevrouw slaakt een diepen zucht. Dáárdoor kwam het zeker niet.

— Maar, Pa! — herneemt MINA — gij kunt toch niet vergen dat wij altijd t'huis zitten. Ons huis is er niet naar om menschen te zien; ons geld laat het ook niet toe. Het eenige wat wij nog hebben, is dat wij nu en dan uitgaan, en dan dienen wij toch naar onzen stand gekleed te zijn. Gij zijt toch altijd ambtenaar en uwe kinderen kunnen niet voor schandaal over straat loopen. We moeten onzen stand ophouden.

— En als MARIE en JUSTINE, die toch ook maar de dochters van een Commies zijn, nu wit *glacé* handschoenen aan hebben, mag ik er met mijne bloote handen naast zitten! Ik zie er toch al zoo versleten uit! En dat alleen omdat MINA maar netjes zal zijn!

Een honend lachje van MINA maakte de losbrekende gramschap der jongste nog heviger.

— Als jij er maar zoo *élégant* uitziet, niet waar, dat VORDER en DELAAT je komen aanspreken? — of denk-je dat ik niet gezien heb hoe lief ge hen aankijkt — en toch ben-je leelijk.

MINA werd op hare beurt rood van boosheid; minder om het laatste verwijt, dat zij trouwens niet verdiende, dan wel om de toespeling op de Heeren VORDER en DELAAT, een paar jongelui, waarvan de een de familie wel eens kwam aanspreken, de ander bepaaldelijk MINA groette. Was zij *en famille*, dan maakte DELAAT gebruik van het regt, dat iedereen heeft, maar dat vooral in *'s Hage* op hoogen prijs wordt gesteld, het regt om bijziende te zijn, of er den schijn van aan te nemen. In de hofstad is het zeer fatsoenlijk om slechte oogen te hebben. Een lorgnet behoort tot de *accessoires* van een jong mensch die in de wereld leeft. — Maar wij waren met MINA en JET!

Ook van de zijde der oudste barstte thans een vloed van verwijten los, en het einde was, dat beiden met bekreten oogen zich verwijderden.

Zulke tooneelen vielen er dikwijls voor. Zusters benijden

elkander nooit eene boterham, maar wel een fraaijer stuk kleeren. Over het algemeen ziet de vrouw wel het geluk harer vriendinnen, maar niet dier beter voorziene *garde-robe* zonder wangunst aan. En nog was er vrede in huis in vergelijking met vroegere jaren, toen LOUISE nog bij hare ouders inwoonde. Deze verschilde maar een jaar met MINA, en bijna dagelijks was er ongenoegen uit jaloezie, tot dat na een hevigen twist de jongste besloot het huis te verlaten, en als gouvernante eene plaats bekwam. Voor de wereld heette het, dat zij voor haar pleizier die betrekking bekleedde, en werd er wat te zeer aan getwijfeld, dan liet Mevrouw doorstralen, dat LOUISE het huis verlaten had om eene liefde, waar nooit iets van in mogt komen. Dat was wel niet zoo braaf, maar wél zoo fatsoenlijk.

Mevrouw had aan het gesprek geen deel genomen. Zij kon geene partij vatten. JET was wel hare lieveling, maar MINA was de oudste, en de aanleiding van haren twist — zij was er zelve oorzaak van. Mevrouw was op weelderigen voet bij rijke bloedverwanten, de TALMHOUTEN, groot gebragt. Door haar huwelijk met een onbemiddeld man had zij veel van hare weelde moeten laten varen, maar de zucht om althans in schijn te schitteren was haar bijgebleven. Zij had hare dochters voor de wereld opgeleid, en hoe kon zij zich nu beklagen, dat deze de moederlijke lessen nakwamen.

De te huis komst van HENDRIK bragt de meisjes tot bedaren. Hij vertelde MINA iets in 't geheim, en toen deze zich daarop verwijderd had en JET hem haar nood klaagde, beloofde hij voor een paar handschoenen te zorgen.

Mijnheer en Mevrouw begaven zich met de oudste dochter vooruit — want *en famille* uit te gaan vindt de *Hagenaar* niet *comme-il-faut* — en HENDRIK en JET maakten een uitstapje naar een handschoenen-winkel om in de dringende behoefte te voorzien. De eerste was gesloten; de tweede gaf niet op rekening; de derde vroeg eerst betaling van de vroeger geleverde, maar de vierde gaf een paar gevlekte. Dáár was zoo veel niet aan verloren.

— Hé! daar zijn onze jongeluidjes — sprak Papa, toen zijne jongste kinderen de tent binnentraden, en vriendelijk lachte het vijftal elkander toe, ofschoon MINA's blikken terstond op JETJES handen gerigt waren. Wie hen daar in de woelige

omheining, waar de zijde ruischte en de meesterstukken der modemaaksters ten toon werden gesteld, te zamen zag, en hoorde hoe zij op een toon die van hun fatsoen getuigde over de muzijk en het weêr en de drukte spraken, en bij de onbeduidendste aanmerking aan hun gelaat eene uitdrukking gaven, of er iets ontzaggelijk geestigs werd gezegd, zou de familie BETELHOUCK uit de sombere achterkamer niet herkend hebben. En toch scheen er iets van hunne bekrompenheid te zijn uitgelekt — leveranciers zijn dan ook *indiscrete* wezens — althans op eenigen afstand stonden een paar jonge lieden, die, na eene wijl hunne lorgnetten op het tafeltje gerigt te hebben, vrij bijtende aanmerkingen maakten.

— Eten zij weêr programma's? — vroeg de een.

De familie BETELHOUCK was gewoon, in navolging van andere voorname lui, nooit iets te gebruiken in de tent; zij schenen zich te verzadigen aan het gezigt der witte papiertjes, waarop de uit te voeren stukken waren aangegeven.

— Dat spreekt van zelf — was het antwoord — de bruin kan het niet trekken.

— Met dat al ziet die MINA er toch maar goed uit.

— Een beetje hongerig.

— Presenteer haar een beschuitje.

— Neen, ik ga ze wat anders brengen: mijne hulde. Wil ik je aan hen voorstellen?

— 't Zou wat baten. Menschen zien ze niet; en als je er eene visite maakt is er nooit iemand t'huis.

— De keuken en de wasch hebben ook hare eischen — hernam de ander en begaf zich naar het tafeltje waar de familie gezeten was.

En nu volgde er een alleronderhoudendst gesprek over de meest onbeduidende nietswaardigheden, waarbij MINA de hoofdrol vervulde, terwijl Mevrouw met een tevreden lachje nu haar, dan den Heer VORDER — deze was het — aanzag. Mijnheer gaf zich ongeloofelijke moeite om den Minister in het oog te krijgen. JET voerde de taal der oogen met JUSTINE en MARIE, waarbij zij onwillekeurig hare *paille* handschoenen, waarvan men op een afstand de vlekken niet zien kon, in het oog deed vallen.

— Och, Mijnheer VORDER! gij hebt nog al invloed — zeide MINA — gij moest toch eens zorgen dat wij een anderen

Commissaris voor de *comestibles* kregen. Ik vind hier alles even onsmakelijk.

— Duur, meent gij — mompelde VORDER bij zich-zelven. — Maar het ijs dan? — vroeg hij luid.

— Het ijs, ja, maar dat verkoelt mij te veel, en de limonade is allernaarst. Men kan toch geen sterken drank gebruiken!

VORDER lachte onwillekeurig, en allen vonden dat denkbeeld om sterken drank te gebruiken zoo geestig, dat een zeer fatsoenlijke lach aller mond plooide.

— Ge hebt goede tijding van uwe dochter, Mevrouw? — vroeg VORDER, om Mevrouw in het gesprek te halen.

— Uitnemende tijding! Het lieve kind is zoo regt naar haar zin buiten, dat zij aan geen t'huiskomen denkt.

— O, ja — sprak JET op hare beurt, nu een zwaarlijvig heer de telegraphische gemeenschap met hare vriendinnen belette — Mijnheer en Mevrouw behandelen haar als hunne eigene dochter.

— Dat was ook de voorwaarde — antwoordde Mevrouw met een verwijtenden blik — zij is er niet voor *hun* pleizier. Wij voor ons zouden de lieve LOUISE gaarne weder te huis hebben, maar.... er kunnen omstandigheden zijn, die....

De muzijk viel in en VORDER nam afscheid, om een kwartier later een ander tafeltje aan te spreken. Want Mijnheer VORDER behoorde tot de aansprekers en bezoekers, en de ondervinding had hem geleerd, dat er op die wijze, met een klein tractementje, nog zeer veel te genieten valt op het ondermaansche. Hij was altijd even *fashionable* gekleed; konde zijne wereld — beter misschien dan zijn vak — en deed zich uitmuntend voor.

Een »losse" heer is altijd gezien bij talrijke familiën, en Mijnheer VORDER deed dan ook opgeld. Als veertiende man aan den disch en vierde man aan de ombre-tafel, onvermoeide danser en vrolijk mensch, had hij zich een beroemden naam gemaakt in vele familiën, en zich het uitzigt geopend om met den tijd eene goede partij te doen. De residentie was voor hem wat voor anderen *Londen* en *Parijs* is; hij was er te huis en had zijne stad lief als het onuitputtelijk veld zijner *exploitaties*. Zoo hij haar ooit verliet, het zou zijn om de *beeren*, die met elk jaar grootèr en grimmiger werden.

Maar van een jong mensch telt men dat zoo zwaar niet; men is maar ééns jong!

Toen Mijnheer BETELHOUCK en de zijnen de straat insloegen, waarin zich hunne woning bevond, konden zij juist de kleine meid naar binnen zien sluipen, die een uurtje »op stoep" had doorgebragt in een vertrouwelijk gesprek met de meid van »daarover", en nu, door deze gewaarschuwd, eens naar de soep ging zien. 't Was jammer, zij was juist aan het verhaal van het »schrikkelijke standje" dat er 's morgens weder geweest was, en dat zij op de plaats had afgeluisterd.

Eene welbekende lucht, die het gansche huis door merkbaar was, voorspelde dat het middagmaal was aangebrand en zeker aan den fijnen smaak van MINA niet voldoen zou. Maar honger is de beste saus. De soep werd genuttigd, en als dessert werden de toiletten van den morgen besproken en plannen voor den namiddag gemaakt. JET kreeg van MINA nog eenige steken over hare handschoenen; MINA werd door HENDRIK en JET geplaagd over hare *affectatie* tegenover VORDER. Mijnheer deed zijn slaapje, gedachtig aan het *qui dort dîne;* Mevrouw ruimde het een en ander op, tot dat ten zes ure het rijtuig voor kwam en de familie naar 't badhuis reed. Het was wel niet het fraaiste rijtuig, maar de huurkoetsier, die onlangs wat op rekening had gehad, *gaf* er een; dat was al veel. Voor 't betalen hoefde men nu vooreerst niet te zorgen.

Welk genot het badhuis voor gezonde menschen oplevert is ons een raadsel; maar genot geeft het zeker, want honderden trekken er elken feest-avond heen. Rondom de muzijk-tent, aan kleine houten tafeltjes, zoo als gij er geen in uwe kinderkamer zoudt willen hebben; op lage houten stoelen, waarvan een der pooten altijd eenige duimen dieper in het zand zakt dan de ander; met den wind, als het goed weêr is, van achter en de zonnestralen juist in het gezigt, wacht gij geduldig tot de knecht, na de derde bestelling, het theeservies brengt, en daarna het theewater — als er een ketel beschikbaar is. Dan, als de thee is afgetrokken en de zeewind te koud wordt, raken de tafeltjes verlaten; de overjassen en shawls, die tot dus verre schrikkelijk veel last veroorzaakten, worden in dienst gesteld; en op het terras ziet men nu de aanzienlijke bezoekers als andere HUGHESEN heen en weder wandelen, tot dat de

een na den ander aftrekt, en eenige *Scheveningers* de overblijfselen van den »genotvollen" avond opruimen. Als dan de nachtwind opsteekt, en het uitspansel met millioenen sterren schittert, en de bruisende zee niet meer overstemd wordt door klarinet en trom, en de maan haar schijnsel op de zilveren golven en de verlaten duinen werpt — dán is het schoon aan het badhuis!

De RETELHOUCKEN waren van een tegenovergesteld gevoelen en bragten er den namiddag door. Zij zagen en werden gezien. Deze en gene sprak hen aan, en zij dronken met volle teugen de slappe thee en het denkbeeldige genot. Één bezoek slechts vergalde hun genoegen: het bezoek van KATÓ »en haar man". KATÓ was eene vriendin geweest van MINA, maar sedert haar huwelijk met een kruidenier was zij zeer in de schatting gedaald. Men vond er nu altijd spekslagers en tabaksverkoopers en bakkers; menschen die geld hadden, maar — geen idée van fatsoen. Zij waren altijd met gansche zwermen in het publiek, en nooit zonder kinderen; en spraken zoo oorverscheurend *Haagsch*, en met zulk eene stalen volharding de *Fransche* woorden verkeerd uit, dat hun *conversaasje* voor de familie RETELHOUCK onuitstaanbaar was. De kennissen van KATÓ »en haar man" zagen omgekeerd met minachting neder op de schriele »Neteldoekjes", — want dezen naam hadden zij algemeen, krachtens het *oud-Haagsch* gebruik om zoo veel mogelijk de namen niet uit te spreken zoo als zij behooren. De burgerij eener hofstad schept er altijd en alom behagen in de *would-be* aristokratie de oogen uit te steken en ze te bespotten; deze daarentegen om de gezeten burgers met »voorname" minachting te behandelen.

Het was reeds vrij laat eer de RETELHOUCKEN van de wandeling te huis kwamen, want zij waren te voet teruggekeerd. De kleine meid zat te slapen op haar stoel en was blijde toen zij haar boterham kreeg en naar huis mogt gaan. De dames ontdeden zich terstond van haar hoogtijds-dos; Mijnheer en HENDRIK staken hunne pijpen aan; men zou gaan gelooven dat de familie *en train* was huiselijk te worden. IJdele hoop: er was geen olie in huis; de kaarsen raakten ten einde; het soupé moest dus maar spoedig gebruikt worden; trouwens, er was niet veel; en ieder begaf zich naar

bed; zoo al met geene aangename herinneringen, dan toch met het bewustzijn »zijn stand te hebben opgehouden".

Toen Mevrouw de borstel wegnam, waarop het opgeschoven raam harer slaapkamer rustte, viel haar oog op een klein huisje in hare buurt, en door de gordijnen heen, zag zij hoe daar een veertienjarige knaap voorlas, terwijl de vader aandachtig toeluisterde en de moeder voor het maal zorgde, dat wegens den zondag uit iets extra's bestond. Op den achtergrond zag zij de oudste dochter, die haar vrijer een glas bier inschonk. Een regt ploerten-tooneel, niet waar, en toch scheen het of Mevrouw BETELHOUCK niet terstond haar man wilde aanzien; of welligt keerde zij zich om, ten einde den Bijbel met gouden sloten weg te leggen, die 's morgens weder voor acht dagen dienst had gedaan.

En nu — lach om de BETELHOUCKEN en hunne schijngrootheid. Ons krimpt het hart digt van weemoed, wanneer wij hunne gelijken zien. Want zij hebben die in de hofstad. Ja, daar zijn heeren en dames op straat, die slaven en zwoegen in hunne woning; wier leven wordt doorgebragt in voortdurenden kommer en onder voortdurende ontberingen; die gebukt gaan onder zorgen, bespot worden door den minderen in stand maar meerderen in vermogen, en die hun huiselijk geluk opofferen, om in het openbaar »hun stand op te houden"; want huiselijke zin, men zal niet meenen dat die bestaan kan waar de wereld zulk eene magt op de harten uitoefent, waar de binnenkamer meer eene schuilplaats is tegen de oogen van het publiek, dan de gezellige plaats, waar het hart gevormd en opgeleid wordt, en waar de vruchten worden gekweekt die de maatschappij van hare leden mag eischen. *La famille est abolie* is de verschrikkelijkste leus, die ooit werd aangeheven; want het gezin is de grondslag der zamenleving, en met zijne vernietiging zou de gansche maatschappij in duigen storten. Maar het is vernietigd voor hen die daarin niet meer het middenpunt des levens zien, en het ware doel er van verloochenen. Elke vervulling der onvermijdelijke pligten die het oplegt, wordt daardoor een last die geene zelfvoldoening ten loon geeft; want loon wacht men slechts van de wereld juist voor hetgeen men aan die pligten te kort doet en haar ten offer brengt; ongelukkigerwijze is de wereld niet zeer erkentelijk uitgevallen.

II.

BOVEN ZIJN STAND.

Er zijn een paar jaren voorbijgegaan. Mijnheer VORDER staat op de stoep van een der prachtige huizen op het Kanaal tegenover een opgesmukten liverei-bediende, die hem de deur opent.

— De familie te huis?

— Ik zal u aandienen, Mijnheer! — en de knecht opent hem de deur eener *antichambre*. Eenige oogenblikken later keert hij terug met de tijding: dat Mevrouw zich *excuseren* laat, daar ze zich niet al te wel gevoelt.

En VORDER neemt den terugtogt aan.

— Trotsch volk! — mompelt hij bij zich-zelven — toen het in dat klooster woonde dankte het den Hemel als ik hen wel wilde aanspreken, en nu!

Wat zou hij wel gezegd hebben als hij gezien had, hoe, korten tijd daarna, DELAAT aanschelde en als vriend des huizes terstond werd binnengelaten in de tegenwoordigheid van Mevrouw en de Dames DE BÊTE LE HOUX.

Even als haar naam had de familie zelve eene groote verandering ondergaan. Eene lang verwachte erfenis had hare leden eensklaps tot vermogende menschen gemaakt. Mijnheer had als Kommies zijn ontslag genomen, maar hij sprak nog dikwijls van den tijd, dat *hij* aan het Ministerie was — eene uitdrukking voor meer dan ééne uitlegging vatbaar. Hij had het oorbaar geacht den vroegeren naam van RETELHOUCK te verwisselen met dien van den émigrant, wiens afstammeling hij was; maar dat nam niet weg dat de bakkers en slagers en de verdere vrienden van KATÓ »en haar man" nog altijd van de »Neteldoekjes" bleven spreken. En — was het geene schande — de Wet spande met dezen zamen: in alle officiële stukken werd hij nog bij zijn voormaligen naam genoemd, waarachter dan gevoegd stond: *zich noemende* DE BÊTE LE HOUX, als of hij zich dien naam maar aanmatigde.

Het oude, sombere huis was verlaten en daarmede ook de weinigen met wie de familie in dat huis had omgegaan. Ook VORDER zag men liefst niet meer. Mevrouw vond hem veel te familiaar, de dochters ijselijk *bourgeois*. Zoo hij zich de

koele ontvangst liet welgevallen, het was uit het besef dat hij langzamerhand een jaartje ouder werd en het nu tijd begon te worden om van zijne reputatie, die intusschen aan het dalen was, het gebruik te maken dat hij er zich van had voorgesteld. Maar goede partijen behooren in den regel tot de horizon-voorwerpen, die altijd, hoe ver men ook voortgaat, op een afstand blijven.

Jonkheer DELAAT, die zich vroeger nooit om de familie bekommerde, was nu de vriend des huizes geworden, en als zoodanig noodigde Mevrouw hem terstond om op de sopha aan hare zijde plaats te nemen, tegenover den reusachtigen spiegel, waarin zij elke vijf minuten een welgevalligen blik op zich-zelve wierp. Wij behoeven niet te zeggen dat het overige huisraad daarmede overeenstemde. Er ontbrak echter iets, dat wij zoo gaarne in elk vertrek, waar de vrouw en de dochters des huizes te zamen zijn, ontmoeten; iets hetwelk bewees dat men wat uitvoerde. Er zijn dames — en wij stellen er prijs op, dat wij haar kennen — die niet rusten voor zij een mandje kousen of een stuk wit goed voor zich hebben. Wij willen aannemen dat het geen *ton* is, evenmin als die belangstelling in hetgeen er in de keuken plaats heeft; maar wij hebben toch wel eens ondervonden dat men nergens meer orde aantreft, spoediger zich te huis gevoelt en smakelijker eet; dat er nergens meer vrede en opgeruimdheid heerscht dan daar. Het mandje kousen moge er dood-onschuldig aan zijn; maar dan gelooven wij, dat het een kenmerk is van iets meer, van den huiselijken geest, die zich ook daarin openbaart. Laat ons dan ook niet knorrig zien als wij te vergeefs een plaatsje op de tafel in de huiskamer zoeken, of als te midden van een belangrijk gesprek onze moeders of vrouwen op eens de deur uitwippen; in andere opzigten zullen wij ons ruimschoots voor die onaangenaamheden beloond vinden.

Van dat alles was niets in de *salon* van de familie DE BÊTE LE HOUX merkbaar. Mevrouw zat rustig haar dag »door te brengen" — HERMINE en HENRIËTTE dronken thee — dat is ook eene bezigheid. De eerste zag er misschien minder »hongerig" uit, maar het weelderige leven scheen haar toch geen goed gedaan te hebben. HENRIËTTE, die als vijftienjarige zoo gaarne eene dame wilde schijnen, deed nu, op haar acht-

tiende jaar, ál haar best om voor een kind te worden aangezien. Zij droeg heur haar *à l'enfant*, en was in hare woorden zoo naïf of onnoozel mogelijk. Kind te zijn is veel meer *bon ton* dan achttien jaar te tellen.

— Gij komt eigenlijk of gij geroepen waart, *mon cher!* — zeide Mevrouw na eene poos — indien ge u althans *sacrifieren* wilt om ons naar de opéra te *conduiseren*. Mijnheer DE RÊTE LE HOUX heeft tegenwoordig zoo vele conferentiën met den Minister en andere personen, dat wij nooit staat op hem kunnen maken.

De conferentiën van Mijnheer bestonden in een partijtje whist of een potje in de sociëteit, met andere heeren, bij wie hij zeer in trek was, omdat hij gestadig verliep en zelden gelukkig speelde.

DELAAT had in dat denkbeeld om Mevrouw en de dochters naar de opéra te vergezellen weinig zin. De familie DE RÊTE LE HOUX baarde hem wat te veel opzien; de toiletten der dames waren overdreven kostbaar; haar *air* in het publiek gaf der burgerij aanstoot en der aristokratie aanleiding tot spot; en waar zij verschenen wees men elkander doorgaans glimlagchend op de rijk geworden »Neteldoekjes", en vertelde allerlei geruchten van den dag omtrent hunne pogingen om zich toegang te banen tot een kring die ondoordringbaar voor hen bleef. DELAAT gevoelde dus weinig opgewektheid om met de dames het publiek onder de oogen te treden. Binnen 't huis ging dat; vooral omdat niemand zulke kostbare bals gaf als de Heer DE RÊTE LE HOUX. Die bals werden hoofdzakelijk bezocht door rijk geworden *Indische* familiën, en het verdere personeel bestond uit officieren, jongelui en vreemdelingen, wier introductie altijd welkom was. Op die bals was DELAAT een getrouw comparant, en daarom en om eene nog andere reden bezocht hij de DE RÊTE's zeer druk; maar om met hen naar de opéra te gaan, was te veel van hem gevergd. Zijn antwoord, met een *front d'airain* gegeven, was dan ook terstond gereed:

— Het zou mij waarlijk een opregt genoegen zijn u te *conduiseren*, Mevrouw! maar tot mijne spijt heb ik mijn woord *gepasseerd*.

— Neen, dan mogen wij er niet op aandringen, Mama! — zeide HERMINE, met een welsprekenden blik op den adellijken

bezoeker; wij mogen Mijnheer DELAAT niet van een aangenamer gezelschap afhouden.

— Foei, gij moogt het niet weigeren — vleide de »kleine" HENRIËTTE, terwijl zij hare hand op DELAATS arm legde — wij zouden immers dat duo uit den *Robert* zamen zingen, en hoe kunnen wij dat *goed* doen als wij 't stuk niet zamen gezien hebben?

DELAAT kon er niet af; toen hij zag dat weigeren niet mogelijk was, antwoordde hij met een gedwongen glimlachje:

— Aangenamer gezelschap dan het uwe zou ik te vergeefs zoeken; en wat freule HENRIËTTE gezegd heeft overreedt mij geheel.

Een half uur later kwam een élégant rijtuig met twee schimmels voor, en de Dames DE BÊTE LE HOUX, die zich sedert hare naams-verandering *freule* deden noemen, reden met hare Mama en den *caballero servente* naar de opéra.

De tweede *acte* was afgeloopen toen zij met veel opschudding de eigen loge binnentraden, en de kennissen van DELAAT wisselden een veelbeteekenenden wenk met den opofferenden huisvriend.

— Het zal niet lang meer duren of wij zien DELAAT met eene der vergulde »Neteldoekjes" verloofd — sprak er een.

— Arm schaap! ik gun haar een beter echtgenoot dan zulk een *mauvais sujet*.

— Niemand dwingt er haar toe. Waarom willen zij ook zoo hoog op?

— Nu, de jonkheers-titel is wel wat waard — merkte een derde aan — maar 't blijft voor DELAAT toch eene *mésalliance*.

— Zijn oude heer zal 't ook wel beletten. Die houdt niet van *parvenus*.

Dat was het gesprek in de *stalles*.

— Heer, KATÓ! kijk nu MINA en JET er eens uitzien, en wat schreeuwen ze weêr!

— Ja, 't zijn heele dames geworden! Ik hoor dat zij niet rusten voor zij aan het hof zijn gepresenteerd.

— O, Mijnheer »Neteldoek" wil schatten geven als hij er zijn dochters brengen kan. Ze zijn nu evenwel al trotsch genoeg. Zie eens hoe verliefd JET dien jonker weêr aanziet.

— Dat is die DELAAT, niet waar, die zoo dikwijls bij die jufvrouw over ons komt?

— Juist. Mevrouw loopt mooi met hare dochters te koop!

Dat was het gesprek op den tweeden rang, waar KATÓ gezeten was met haar man, die een buitenkansje had gehad en daarvoor zijne vrouw eens naar de komedie had gebragt.

— Zoo, daar zijn onze caricaturen weêr!

— Als die jongste eene andere jurk aandeed was er nog wel wat van te maken. Waar is de tweede toch?

— Met haar broêr naar *Spa*. Daar laat ze zich *madame la baronne* noemen, en geeft zich voor weduwe uit, om vrijer te zijn.

— Of om een vrijer te krijgen.

— Hebt gij gehoord hoe men den ouden Heer heeft beet gehad? Eene oude, prullige kopij heeft men hem voor een origineel van VAN DIJK verkocht.

— Wie heeft dat gedaan?

— Dezelfde vreemde kladder die honderd gulden gehad heeft om een oranjelintje op zijn portret te schilderen.

— Nu, dat moet hem ook wat waard zijn: hij heeft tot zelfs op zijn *chambercloak* eene ridderorde.

Dat was het gesprek in het *parterre*.

— *Mon Dieu que ces gens là m'ennuyent* — *ça sent l'épicier à une lieue!* — sprak eene dame op den eersten rang, terwijl ze met minachting haar tooneelkijker neêrlegde, dien zij geruimen tijd strak op de DE BÊTE's gerigt had gehouden.

Op den hoogsten rang stond, in qualiteit van agent van politie, de timmerman die vroeger over de BETELHOUCKEN had gewoond; en nu in zijne betrekking zijne wederhelft had medegebragt.

— Gunst! JANES! — zeide deze — zijn dat niet die dames van over ons.

— Dat zijn ze, maar nu hebben ze geld.

— Hoe ze daar wel aan gekomen zijn?

— Wel, meneer zal digt bij 't laadje hebben gezeten.

Hoe veel doorzigt JANES in zijne qualiteit ook had, hier bedroog hij zich. Maar de mindere stand is gewoon om op zulk eene vraag altijd hetzelfde geestige antwoord te geven.

— Sakkerloot, DE BÊTE! wat een mooi span schimmels hebt gij toch! — sprak een heer, die op het eind der tweede *acte* den schouwburg verlaten had om in de sociëteit zijn partijtje

te maken. — Gisteren zei de Baron DELAFOSSE nog tegen mij, dat hij in gansch *Brussel* zulk een span niet gezien had.

— Ja, ze zijn mooi — sprak de oude Heer DE RÊTE — mag ik je een glas wijn schenken? Ik heb hier een wijntje ontdekt, zoo áls ik nog nooit gedronken hèb: ze is nog uit den tijd van het Keizerrijk. Zie maar, 't wapen staat op de kurk.

— Met genoegen — antwoordde de ander, en bezag het wapen, en herinnerde zich dat de leverancier met dat zelfde wapen zijne brieven toelakte. — En wat betaalt ge er voor.

— Vijf gulden zeventig.

— Goede wijn! Maar om nog eens op je paarden terug te komen, je moest hen 's avonds niet naar den schouwburg zenden; je bederft ze radicaal.

— Kom, kom, als ze op zijn, zijn er weêr andere te koop.

— 't Is waarachtig jammer! Als ik paarden had zou ik er anders mede handelen.

— Welnu, koop een span — zeide Mijnheer DE RÊTE met de voorname onbevattelijkheid van den rijke, die niet begrijpt dat een ander geldgebrek kan hebben.

— 't Ziet er mooi naar uit! Ik zit er nu reeds zoo in. Morgen vervalt er een wissel, en de Hemel weet hoe ik hem betaald krijg. Je hebt bij geval geen duizend gulden voor me? Binnen drie maanden krijgt gij ze terug. Maar, neen, ik mag je er niet om vragen. Ik ben tóch al uw schuldenaar. *A propos*, zie ik je morgen avond op het bal.

— Aan het hof? — zeide Mijnheer DE RÊTE — je weet immers wel dat ik er niet kom.

— Vergeef me; dat is waar ook. Jongen, DE RÊTE! daar moeten wij toch wat aan doen. Ik ken nog al invloedrijke menschen, en je weet als *ik* eene zaak *entameer*, dan breng ik haar ook ten einde.

De invloedrijke man had dit onder anderen getoond met zijn vermogen, dat hij tot het laatste effectje toe had doorgebragt.

— Je zoudt me verbazend veel pleizier doen.

— Zou ik? Nu dan sta ik er borg voor, dat binnen drie maanden gij en uw gezin gepresenteerd zijt. Bovendien, menschen als gij *moeten* aan het hof komen. Ze zijn de steun van de kroon. Hé, dat valt me daar zoo in, zoudt ge geen lust hebben om lid van de Eerste Kamer te worden?

Het hart van Mijnheer DE RÊTE begon hoorbaar te kloppen

bij de gedachte aan zulk eene toekomst. Hij schonk nog eens in, en dronk een volle teug, waarna hij zijn vriend met een onbeschrijfelijk veelbeteekenenden blik aanzag.

- Ja, ik meen 't — hernam deze — jongen! dat was eene goede betrekking voor je en dan kwam je meteen aan het hof. Wie weet, menschen als jij, met verstand van zaken, worden ligt president gemaakt, en president... de president is de tweede man na den Koning.

Met die woorden verliet hem de invloedrijke heer, om in zijn vuistje te lagchen over *dien* DE BÊTE, die wel lid van de Eerste Kamer zou willen worden!

Maar Mijnheer DE BÊTE zelf had zijne zielsrust verloren. Lid der Eerste Kamer, president misschien, en waarom ook geen Minister? Dan was hij ál zijne vroegere ambtgenooten ver boven het hoofd, en die baronnen en jonkheeren, die hem nu de hand niet wilden toesteken, zouden dan bij hem op audiëntie komen, en naar zijne gunst dingen!

— Als ik maar eerst lid van de Kamer ben! — dacht Mijnheer DE BÊTE, en zóó bezielde hem dat denkbeeld, dat hij dien avond nog driemaal meer verloor dan anders, terwijl DELAAT rustig voortging het hoofd der naïve HENRIËTTE op hol te brengen.

Bij de te huis komst uit de opéra had HERMINE hoofdpijn en begaf zich terstond naar hare apartementen. DELAAT nam spoedig afscheid en ging juist KATÓ »en haar man" voorbij, toen deze de huisdeur sloot. Mevrouw en HENRIËTTE bleven nog eene poos in de *salon;* de eerste bekende openhartig dat zij zich verveeld had en verveelde. Trouwens, die bekentenis was overbodig: sedert Mevrouw afstand gedaan had van alle huiselijke bezigheden verveelde zij zich altijd. Dat was ook geen wonder; hare nicht TALMHOUT had zich óók altijd verveeld, en het was dus niet meer dan natuurlijk dat die eigenaardigheid van haar geslacht op haar was overgegaan. HENRIËTTE gebruikte, regt kinderlijk, een stevig *soupé*, en dacht met welgevallen aan den *charmanten* DELAAT, die alleen om háár zijne *soirée* had prijs gegeven. Daarna begaven ook zij zich ter ruste, en toen Mijnheer de *salon* binnentrad — eene huiskamer bestond er niet in de prachtige woning — waren de *bougies* in de *lustres* bijna opgebrand.

— LOTJE! — sprak hij, want het nieuwe plan brandde hem op het hart — ik word denkelijk lid van de Eerste Kamer, en binnen drie maanden komt gij aan 't hof.

— Dan ontbreekt u niets anders dan de adel. Mogt die ons deel nog eens zijn! — antwoordde Mevrouw, en sliep weder in.

Dat was het avondgebedje van Mevrouw DE BÊTE LE HOUX.

Van dien tijd af was het eenige strevèn van Mijnheer om zich kansen voor het lidmaatschap der Eerste Kamer te scheppen. Hij begon met zoo veel eigendommen te koopen als hem mogelijk was. Zijn gedienstige vriend, die hem het eerst den

raad gegeven had, en den anderen morgen reeds vroegtijdig bezocht, om duizend gulden rijker hem te verlaten, stond hem getrouw ter zijde. Alle middelen werden aangewend om zijn wensch vervuld te krijgen; al wie op de verkiezing konden werken, werden in den arm genomen, en niets werd gespaard om hem den titel te doen verkrijgen aan welken hij portefeuille, adeldom, en geluk verbonden achtte.

Intusschen bleef de familie bals en partijen geven. Mijnheer bezocht getrouw de sociëteit, en Mevrouw en de dochters lieten zich even getrouw *chaperonneren* door DELAAT *cum suis*.

— Hoe dat nog zal afloopen? — zeide KATÓ tot haar man, en deze haalde de schouders op en meende dat het niet lang meer zou duren of de »Neteldoekjes" waren versleten. En ook anderen oordeelden dat er wel eens een einde aan die pracht zou komen, als de fortuin van Mijnheer DE RÊTE niet onuitputtelijk was.

Men houdt den bijnaam van *parvenu* enkel voor een scheldnaam; doch wij voor ons deelen dat gevoelen niet. 't Is geene *oratio pro domo* — maar wij hebben achting voor den man, die door zijn ondernemenden en volhardenden geest, of door zijn talent zich den weg heeft weten te banen tot een veel hooger standpunt, dan waarvoor hij in de wieg gelegd scheen. God heeft niet gewild dat wij ons gansche leven zouden doorbrengen binnen de grenzen van den kring waarin wij door onze geboorte zijn geplaatst. Waarom zou de timmermanszoon geen advocaat mogen worden en tot hooge staats-ambten opklimmen, indien hij er de gave toe bezit? De *Patres Conscripti*, het Gulden Boek en de Standen behooren tot het verleden; — *alles voor allen* is thans de grondregel onzer maatschappij, en het land waar hij het onvoorwaardelijkst in toepassing gebragt wordt — behalve ten opzigte van de slavernij — *Amerika*, heeft in zijn WASHINGTON het treffendst voorbeeld zijner minachting voor die kleingeestige begrippen omtrent *parvenus* gegeven. Wij gelooven dat er geen kwaad of schande, maar eere in gelegen is, wanneer men vooruit is gekomen; en toch houden de meesten het zoo veel mogelijk geheim, en het voorbeeld van hem die zich zijn vroeger beroep niet schaamt en nog den kruiwagen vertoont waarmede hij gereden *heeft*, wordt bijkans voor eene fabelachtige anekdote gehouden.

Minder achting gevoelen wij voor zulke *parvenus*, die door eene plotselinge vermeerdering van tijdelijk vermogen van maatschappelijken toestand zijn veranderd. Maar ook deze verdienen daarom geene minachting. Of zou men willen dat zij, met tienmaal grooter middelen dan vroeger, bleven 't geen zij waren, alleen maar om der wereld geen aanstoot te geven? De fortuin — hoe grillig ook — is meesteresse van hare daden, en wij allen zijn te begeerig naar hare gunsten, om het iemand ten kwade te duiden als hij ze niet afwijst. Maar wij beklagen hen die wanneer zij hare gunsten deelachtig worden, ten eenenmale breken met hun vroeger *ik*, om nieuwe menschen te worden. Begrijpen zij dan niet

dat voor alles opleiding noodig is, en dat zij als nieuwe menschen even weinig geoefend zijn om in den kring, waar zij op eens willen plaats nemen, zich staande te houden, als het pas geboren kind geoefend is om reeds in eene wereld te leven, waar elke schrede eene nieuwheid oplevert?

De familie DE BÊTE LE HOUX bewees het. Hare rijke levenswijze was een al te doorzigtige sluijer voor haar gebrek aan wereldkennis. En ware dit slechts alles! Maar het huiselijk leven, dat zij vroeger verwaarloosd had, om te leven *in* haar stand, werd thans ten offer gebragt aan de zucht om zich *boven* haar stand te verheffen. Was toen de huiskamer eene schuilplaats, thans, nu men geene schuilplaats meer noodig had, ontbrak zij geheel.

(*Het derde tijdperk in het volgende Nommer.*)

DRIE DAG-ORDERS.

Toen de H. LODEWIJK, bij zijn togt naar het *Heilige Land*, in 1249, te *Damietta*, den vrijdag vóór den feestdag der H. Driëenheid bepaalde als den dag der landing, vaardigde hij aan zijne baronnen de volgende dag-order uit:

»Mijne getrouwe Vrienden! Onverwinnelijk zullen wij zijn, indien wij in de liefde vereenigd blijven. Het is niet zonder vergunning van God, dat wij zoo spoedig hier zijn gekomen.

»Ik ben het niet die Koning van *Frankrijk*, of de H. Kerk ben, — ik ben slechts een enkel mensch, wiens leven zal voorbijgaan, gelijk dat van een ander mensch, dán als God het goedvindt. Bij elke ontmoeting zijn wij veilig: indien wij overwonnen worden, stijgen wij ten hemel als martelaars; en zijn wij integendeel overwinnaars, dan zal men de eer des Heeren verkondigen; en die van geheel *Frankrijk*, of, liever, die van de geheele Christenheid zal er grooter door worden. God, die alles voorziet, heeft mij niet te vergeefs verwekt: Hij moet er eenige groote bedoeling mede hebben. Strijden wij voor JEZUS CHRISTUS, en Hij zal in ons zegepralen. Aan Zijnen naam, en niet aan ons, zal Hij er de eer, den roem, en den zegen van schenken" (1).

Vijf en eene halve eeuw later landde BONAPARTE in den omtrek van *Alexandrië*, en zijne dag-order luidde aldus:

»Soldaten! Gij brengt aan *Engeland* den gevoeligsten slag toe, in afwachting dat gij het den doodelijksten zult toebrengen. Gij zult in al uwe ondernemingen slagen... het lot is u gunstig. Binnen weinige dagen zullen de Mamelukken, die *Frankrijk* beleedigd hebben, niet meer bestaan.

»De volken in wier midden gij zult leven, hebben als eerst

---

(1) *La vie de St. Louis, par* TILLEMAC, *publiée seulement de nos jours par M.* DE GAULLE, *pour la Société de l'Histoire de France* (1847—1851), Tom. III, p. 239.

geloofs-artikel: *Er is geen ander God, dan God, en* MAHOMET *is zijn Profeet;* spreekt hen niet tegen! — De *Romeinsche* legioenen beminden alle Godsdiensten... De plundering onteert de legers, en bevoordeelt slechts een klein getal. De stad die voor u ligt, en waar gij morgen zijn zult, is door ALEXANDER gebouwd" (1).

Den 30sten Julij 1854 maakte de Maarschalk DE SAINT-ARNAUD aan de in het *Oosten* tegen *Rusland* verbondene legers van *Engeland* en *Frankrijk*, de volgende dag-order bekend:

»Soldaten der verbondene legers!

»Weldra betreden wij het vijandelijk grondgebied. Ik reken op uwe gehoorzaamheid, op uwen moed, en op uwe volharding in den strijd. De taak die wij te vervullen hebben, is moeijelijk. De vijand, tegen wien wij oprukken, is sterk en talrijk. De veertig jaren, die wij gebezigd hebben om den koophandel, de kunstvlijt, en de wetenschappen te doen bloeijen, zijn door hem gebruikt om zich in de kunst van den oorlog te oefenen, en zich voor den krijg toe te rusten.

»*Frankrijk* en *Engeland* wachten de overwinning van uwe dapperheid en krachtsinspanning. De oogen van *Europa* zijn op u gevestigd. Gedraagt u uwen vaderen waardig. Wij zullen het vijandelijk grondgebied inrukken met het besluit om te overwinnen. Wij zullen ons vaderland als overwinnaars wederzien, of — wij zullen het nimmer wederzien!" (2)

Tastbaar is het verschil tusschen deze drie dag-orders, uit een Godsdienstig oogpunt beschouwd; zij zijn de typen van den geest hunner stellers. Die van den H. LODEWIJK ademt geheel en al de denkwijze dezes Vorsten: diep gevoel zijner afhankelijkheid van God, en ernstige begeerte om voor de zaak van CHRISTUS, zoo als hij ze zich in het licht van zijn tijd voorstelde, in het strijdperk te treden. Die van BONAPARTE maakt nog wel in het voorbijgaan van de Godsdienst gewag, maar slechts in zoo ver zij dienstig kon zijn aan de bereiking zijner bepaalde bedoelingen, en toch ligt onverschilligheid omtrent alle Godsdienst ten grondslage zijner toespraak. De dag-order van den Maarschalk DE SAINT-ARNAUD sluit alle Godsdienst geheel buiten; en herinnert aldus, dat de *Franschen* déze expeditie onder de bescherming van de Maagd MARIA hebben geplaatst. Tot opwekking van den krijgsmans-moed en geest staat zij ook ver beneden die van den H. LODEWIJK en van BONAPARTE, en het fatalistisch slot schijnt alles behalve opbeurend voor een leger dat te strijden heeft niet alleen met vijanden »geoefend in de kunst van den oorlog, en tot den krijg toegerust", maar ook in streken alwaar men zoo vreeselijk den geesel der verwoestende Cholera gevoelt.

C. W. P.

---

(1) *Revue de Paris*, 1853, Tom. X, p. 83.
(2) *Indépendance Belge*, van 17 Aug. 1854.

MENGELWERK.

NAAR GENÈVE EN INTERLAKEN,

IN DEN ZOMER VAN 1854.

DOOR

Mr. *SCHOLTEN TOT GANSOIJEN*.

(*Vervolg en slot van bladz.* 607.)

Op den 9den Julij verliet ik *Vevay* en daarmede de zoo schoone *Genfer-See*. In drie dagen zoude ik met eene *Bernsche* retour-calèche door het *Saanen-* en het *Simmenthal* naar *Interlaken* reizen. Ten 7½ ure afgereisd met aangenaam zacht weder, zoodat ik het genot kon smaken het rijtuig geheel open te hebben, moest ik de eerste twee uren steeds klimmen, en naar mate ik hooger kwam, werd het gezigt op het nu achter en onder mij liggende *Vevay*, mitsgaders op het meer en de hetzelve omgevende berg- en rotsketenen, al schooner en schooner. De afstand van *Vevay*, langs *Montreux* naar *Chillon*, Hôtel *Byron* en *Villeneuve*, dien ik den vorigen dag had afgelegd, scheen mij thans zeer klein, en het gansche meer, vooral naar die zijde, geleek een grooten vijver. Den suikerbroodvormigen top van den *Dent de Jaman* kwam ik daarentegen steeds nader en nader. Ongemeen bekoorlijk was het tooneel dat ik achter mij liet, en na twee uren stijgens eindelijk boven op den *Pélérin* gekomen zijnde, verloor ik het, zeer tot mijn leedwezen, allengs uit het oog. Ook ondervond ik weldra het koele van de berglucht, want, ofschoon de temperatuur in het dal en aanvankelijk onder het klimmen aangenaam warm was, werd dezelve weldra frisch, en boven op het gebergte zoo koud, dat ik eerst mijn mantel moest omslaan en weldra zelfs mijn rijtuig grootendeels laten digt maken. Na te *Châtel-St. Denys* eene verwarmende kop koffij gebruikt te hebben, vervolgde ik mijn weg en kwam ten 11½ ure te *Bulle*, een stadje van het Kanton *Freyburg*, aan, en ook dáár vond ik het zeer koud,

niettegenstaande het goed droog weêr en op 't midden van den dag was. Mijn thermometer teekende daar ook slechts 59° FAHRENHEIT, en dat op den 9den Julij, dus in 't midden van den zomer! Te *Vevay*, van waar ik, eenige uren geleden, in den morgenstond vertrokken was, teekende dezelve 70°, en de vorige dagen, niettegenstaande het toen veelal regende en meest ruw weder was, niet minder. Zulk een aanmerkelijk verschil van temperatuur bestaat er tusschen de dalen en de hooger gelegene plaatsen.

Reeds vóór ik *Bulle* binnenreed, was mij de heerlijke ligging bijzonder opgevallen, daar 't omgeven is door zeer fraaije berg- en rotsgevaarten van eene aanmerkelijke hoogte en tot boven aan bezet met malsche grasvelden en fraai boomgewas, waarboven en waartusschen, hier en daar, naakte rotstoppen schilderachtig uitsteken. Een prachtig gezigt vooral had ik hier op den zoo hoogen *Moléson*. Na te *Bulle* in 't Hôtel *Cheval blanc* aan de zeer goede publieke tafel, welke reeds ten 12½ ure aanving, te hebben deel genomen, vertrok ik ten 3 ure, en zette dien dag mijne reis voort tot *Château-d'Oex*, waar ik ten 7 ure aankwam, mijn intrek nam in 't Hôtel *de l'Ours*, en mij weêr in 't Kanton *de Vaud* of *Waadland* bevond. Buitengewoon romantisch, schilderachtig en dikwerf zeer verheven is de streek, welke ik thans was doorgereden, waarbij ik het genoegen had van 4 tot 6 ure mijn rijtuig geheel open te kunnen hebben. Eerst passeerde ik 't oude stadje *Gruyères*, dat, ofschoon van nabij zeer vervallen en vuil uitziende, in de verte evenwel, met zijn oude slot en vestingwerken, aan de helling van een hoogen en zeer fraaijen berg gelegen, er uiterst schilderachtig uitziet. De gansche streek is beroemd wegens de *Gruyères-kaas* die er gemaakt wordt. De weg voert steeds, nu klimmend dan weêr dalend, langs en tusschen hemelhooge *Alpen*, met heerlijke grasvelden, hier en daar strepen boomgewas, overal *Sennhutten* of *Châlets*, boven dat alles naakte rotspunten, dikwerf nog met strepen sneeuw bedekt en in de grilligste vormen. Voeg daarbij de groote menigte heerlijke runderen (vele koeijen brengen hier van 400 tot 500 Napoleons op), met hare bellen om den hals, die men overal aan de helling en tot bij de hoogste toppen, waar het bloote oog ze te naauwernood bereiken kan, ziet grazen; voorts de schilderachtige, overal aan den voet der bergen verspreid

staande houten huizen met vooruitspringende daken, fraaije bruine gevels en groene vensters; de zoo lief gelegene dorpjes met hunne torenspitsen, die aan de helling van die reusachtige bergketenen een zonderling effect doen, waarbij hare nietigheid scherp opvalt; eindelijk de zoo snel bruisende beken en de menigvuldige watervallen er door gevormd, en het geheel levert een tooneel op, dat men slechts naar waarde kan schatten na het aanschouwd te hebben, en dat het *Munsterdal* tusschen *Bazel* en *Bienne* verre overtreft, inzonderheid door den heerlijken plantengroei, welken de bergen en rotsen hier opleveren. En echter kwamen de bewoners mij behoeftig voor. Mijn voerman zeide wel, dat die planken huizen te verkiezen zijn boven gebouwen van steen, daar zij, zoo als hij beweerde, beter tegen de koude en ook tegen de warmte beschutten; maar ik bleef die planken woningen voor een bewijs van mindere welgesteldheid houden, vooral in eene landstreek waar de plantengroei slechts vier maanden duurt, de winter acht maanden aanhoudt, en men van die acht ongeveer vijf maanden diep in de sneeuw zit. Voeg hierbij de stormen en sneeuwvallen, en men zal het wel niet als overdaad beschouwen, in zulk eene landstreek door een stevig steenen gebouw tegen het ongure jaargetijde zich beschermd te zien. Mijn hôtel te *Château-d'Oex* was dan ook wel degelijk een goed steenen gebouw. Den volgenden dag evenwel te *Saanen* en te *Boltigen* bevond ik het logement slechts eene planken woning te zijn, en zulks niettegenstaande het, vooral te *Boltigen*, vrij groot en ruim is, en, inzonderheid uitwendig, een zeer goed aanzien heeft. Daar vernam ik dat men in die streek de huizen slechts zeer zelden van steen bouwt, omdat de bewerking (niet de grondstof, want men heeft die voor 't halen), het hakken namelijk van steenbrokken uit de rotsen, zoo veel meer arbeid en tijd vereischt, dan het vellen van dennenboomen, het zagen van planken en het opslaan van een houten gebouw, terwijl ieder ingezeten eener gemeente ook hiervoor de grondstof kosteloos kan bekomen, door aanvrage te doen bij den Burgemeester, die alsdan door den veldwachter de te vellen boomen, waarvan elke gemeente op de helling der bergen een grooten voorraad heeft, laat aanwijzen. De daken op die planken woningen zijn insgelijks van planken, en opdat deze er door de

storm- en valwinden niet afgerukt zouden worden, legt men er op kleine afstanden groote steenklompen op.

Ik bevond mij hier, te *Château-d'Oex*, midden in het boter- en kaasland. En, waarlijk, indien ik het niet reeds geweten had, mijn avond-eten, waarvoor ik als naar gewoonte thee en brood besteld had, zou het mij hebben doen opmerken. Het opdragen van een paar zeer groote en fraaije overdekte porseleinen schalen wekte mijne nieuwsgierigheid naar den inhoud. De eene bevatte een klomp heerlijke boter met figuren er op, en zoo groot, dat het voor twintig personen meer dan voldoende zou geweest zijn; de andere een stuk prachtige *Gruyères-kaas* van even grooten omvang. Voorts bestond het opgedragene niet slechts uit twee soorten van brood, honig en lekkere confituren; maar was er ook eene schaal bijgevoegd, opgehoopt met een zeer smakelijk en ligt gebak, veel op onze oblie's gelijkende, doch niet opgerold en minder boter bevattende. En wat mij niet minder beviel, ik mogt weder naast mij zien de vaderlandsche theeketel en theestoof, en kon dus zelf mijne thee zetten, in plaats van genoegen te moeten nemen met een in de keuken volgeschonken trekpot, of wel een *bouloir* te moeten vragen. Mijn ontbijt was den volgenden morgen even luxurieus, en zulks nog wel op een afgelegen dorp in eene zoo eenvoudige landstreek, en er werd mij voor dat alles niet meer in rekening gebragt, dan op grootere plaatsen voor thee zonder machine (*bouloir*), ééne soort brood, boter en honig.

Werd mijne reis van *Vevay* tot *Château-d'Oex* door goed weder begunstigd, met die tot *Boltigen*, op den 10den Julij, mogt zulks het geval niet wezen. Het regende steeds, en de *Alpen* waren in wolken en nevels gehuld. In de hoop dat het weldra beter zou worden, stelde ik mijn vertrek een paar uren uit, doch de regen bleef aanhouden; ik reed ten 9 ure af, kwam reeds ¼ vóór 11 ure te *Saanen* aan, waar ik tot 2 ure bleef, en legde vervolgens het overige van mijn weg naar *Boltigen* in drie uren af. Deze dag was een regt treurige reisdag, vooral daar de gestadige regen mij meerendeels het fraaije van den weg en van de gezigten op en langs de *Alpen* benam. Ook was het weder zoo slecht, dat ik te *Saanen* het heerlijke vee, en de boter- en kaasmakerijen, waarvan mijn voerman, die daar te huis hoorde, en alleen gedurende den

zomer bij een *Berner* stalhouder in dienst was, mij zoo veel fraais had voorgespiegeld, niet in oogenschouw kon gaan nemen. Gedurende de uren welke ik te *Saanen* moest stilblijven, hinderde mij op mijne kamer ook zeer de natte koude. Mijn thermometer teekende slechts 57°. De tafel was hier minder goed, dan ik die den vorigen dag te *Bulle* gevónden had. Tusschen *Saanen* en *Boltigen* merkte ik den ouden brok muur op van de burg *Vanel*, digt bij de grenzen van de Kantons *Waad* en *Bern*, en zoo in het eerste als in het laatste Kanton zag ik overal op de huizen groote opschriften, vermeldende vele namen, waarschijnlijk die van de geheele familie, en voorts eene of meer stichtelijke spreuken. *Boltigen* naderende, mogt ik mij eindelijk verheugen in het opklaren van het weder, en kon ik de voorkap van mijn rijtuig weêr missen, dat mij thans vooral goed te stade kwam, daar het oord op nieuw hoe langer zoo meer romantisch werd. Inzonderheid kort vóór *Boltigen*, waar de weg over den *Simmen* heen gaat, maakt die bergstroom zeer trotsche cascaden langs eene steile en fraaije rots, en *Boltigen* zelf is zeer romantisch gelegen aan den voet van de twee, 6200 voet hoog en zeer steil zich verheffende, kale punten van den *Mittagsfluh*. Het dorp ziet er schilderachtig en welvarend uit, en het logement *de Beer* maakt, vooral uitwendig, veel vertoon, maar wat het bed en de voeding betreft, viel het zeer af bij mijn logies van den vorigen dag. Doch de waard, een zeer beschaafd man, was uiterst gedienstig en voorkomend, en verhaalde mij veel van de gemzenjagt, waarvan hij een groot liefhebber was, blijkens de fraaije exemplaren van vachten en horens in de zaal ten toon gesteld. En toen ik hem mijne verwondering te kennen gaf, dat de weg, niettegenstaande de veelvuldige regens, zoo bijzonder goed was gebleven, antwoordde hij mij: »Het is goed, Mijnheer! dat gij niet een jaar vroeger hier gekomen zijt. Ongeveer een jaar geleden reed ik met goed weder naar eene naburige plaats, en werd door een onweder overvallen, dat van zoo hevige slagregens vergezeld ging, dat weldra de weg zoo diep overstroomd raakte, dat mijn rijtuig reeds begon te ligten en te drijven, en ik niet dan met de uiterste inspanning mijn leven en dat van mijn paard kon redden." Van de ontzettende snelheid, waarmede bij zulk eene gelegenheid het water ook over den weg stroomt

en alles met zich naar den afgrond voert, kan men zich reeds een klein denkbeeld maken, wanneer men slechts de buitengewone vaart, het koken en bruisen aanziet, waarmede de bergstroomen, met name hier ter plaatse de *Simmen*, ook in gewone tijden en tusschen hunne oevers besloten, hunne wateren voortstuwen.

In blijde stemming mogt ik, den 11[den] Julij, in vijf uren den mij nog restenden weg naar *Interlaken* afleggen. Het was des morgens zeer fraai weder, en ik kon gedurende den ganschen rid het rijtuig geheel open hebben. *Weissenburg* achter mij gelaten hebbende, zag ik in de verte reeds sneeuwbergen, o. a. den *Faulhorn*, zoo als mijn voerman meende. *Erlenbach* voorbij, aanschouwde ik de buitengewoon hooge en kegelvormige rots *Stockhorn*. Het dal begon hoe langer zoo vruchtbaarder zich te vertoonen, en de *Simmen* had een buitengewoon snellen stroom. Eindelijk verliet ik het *Simmenthal* (dat, even als het *Saanenthal*, geheel Protestantsch is; *Bulle* daarentegen, tot *Freyburg* behoorende, is grootendeels Katholiek; slechts om de veertien dagen komt er de Predikant van *Vevay* in eene groote kamer preken), door eene zeer enge rotskloof heen rijdende, terwijl de bergen en rotsen allengs hooger en hooger geworden waren. — *Brothüsi* liet ik links liggen en had den zeer hoogen, doch tot boven aan begroeiden *Niesen* regts, en aan de helling er van het schilderachtig gelegen slot *Wimmis*. Uit het *Simmenthal* kwam ik in eene vruchtbare vlakte en had weldra een overheerlijk vergezigt op de *Blümlis-Alp*, die in hare volle pracht, met glinsterende sneeuwvelden, voor mij lag, en vlak achter of naast den niet met sneeuw bedekten *Niesen* gelegen, minder hoog *scheen*, dat echter slechts door den grooten afstand veroorzaakt werd. — Weldra naderde ik het zoo bekoorlijk aan het *Thuner-meer* gelegen *Spiez*, doch liet het links liggen, en toen liep mijn weg ongeveer anderhalf uur langs het *Thuner-meer*, dat er allerliefst uitziet en mij zeer bekoorde. Voor eene aan hetzelve gelegen boerenherberg lieten wij de paarden een half uur rusten, en had ik gelegenheid, onder het lommer aan dat heerlijke meer gezeten, zeer smakelijke koffij met brood en heerlijke *Gruyères-kaas* te nuttigen. Dáár waar het meer eindigt, begint een bekoorlijk dal, waarvan de malsche weidegronden en de menigvuldige prachtige notenboomen dadelijk de opmerkzaamheid trekken, alsmede de er

met talrijke vertakkingen doorheen stroomende *Aar.* Het is ruim een uur lang en ongeveer een half uur breed. Aan het einde vangt het *Brienzer-meer* aan, in alles veel gelijkende op dat van *Thun.* Op de beide zijden is het ingeslòten door vrij hoogé bergen en rotsen, ten deele met welig boomgewas bezet. Tusschen en achter die bergen verrijst de *Jungfrau* in hare volle pracht. En het is vooral op deze dat men uit *Interlaken*, dat midden in het zoo even beschreven dal gelegen is, een allerfraaist gezigt heeft, en zulks uit de voorkamers van al de hôtels, die zich in grooten getale langs den *Hoheweg* (1) verheffen, zoodat men in en vóór dezelve zich kan verlustigen met de onbelemmerde beschouwing niet slechts van de te regt zoo hoog geprezene *Jungfrau* en de overige nevens haar gelegene bergen, maar ook van de groote passage, die vooral tweemaal daags bij het aankomen en afvaren der stoombooten aan de beide einden van het dal zeer levendig is, en voorts van de prachtige en hoogst welkome schaduw aanbiedende notenboomen en het malsche weiland, aan de overzijde van den weg gelegen.

Alvorens *Interlaken* binnen te rijden, was ik ook nog door *Unterseen* heen gereden, dat in het dal, als men van die zijde komt, zich het eerst voordoet, aan *Interlaken* onmiddellijk grenst en met hetzelve de meeste overeenkomst heeft, met uitzondering echter, dat er slechts ééne *Pension* (2) aanwezig is, terwijl *Interlaken* er zeer vele heeft.

Te *Interlaken* (11 Julij) aangekomen, kon ik, daar de hôtels reeds zeer bezet waren, in het mij aanbevolene *Jungfrau*-hôtel geene kamer naar genoegen bekomen, en wendde mij toen, den raad in 't reisboek van BÄDEKER gegeven indachtig, tot het vlak er naast gelegen Hôtel *Victoria*, waar ik nog slaagde, om eene den volgenden dag openkomende ruime voorkamer op de tweede verdieping te bespreken, en inmiddels mij in eene zijkamer behielp. De eerste dagen van mijn verblijf te *Interlaken* was mij het weder niet gunstig. Wel scheen aanvan-

(1) De groote weg, die door het dal van het *Thuner-meer* naar het *Brienzer-meer* voert.

(2) D. i. hôtel, waarin men, bij een langer dan driedaagsch verblijf, voor logies, ontbijt, middag-eten buiten den wijn, avond-eten en bediening, alles te zamen, te *Interlaken* 5½, 6½ of 7½ francs betaalt.

kelijk des morgens de zon en was het dan zeer warm, doch tegen of op den middag reeds kwam er onweêr of nevel, door zware regens opgevolgd, waardoor het den ganschen namiddag en avond zeer koud en de grond zeer vochtig werd. De gestadige afwisseling van warmte en koude kwam mij daar vele dagen achtereen veel sterker voor, dan ik die ooit hier te lande had ondervonden, zoodat hetgeen ik gelezen had omtrent het zoo gezonde klimaat, mij tamelijk overdreven voorkwam. Ten gevolge van dat ongunstige weder moest ik mij de eerste dagen tot *Interlaken* en den onmiddellijken omtrek bepalen, en het doen van uitstapjes, waartoe voornamelijk men te *Interlaken* eenige dagen verblijf pleegt te houden, tot beter weder uitstellen. — In de eerste plaats wordt aldaar de aandacht getrokken door de groote menigte naast elkander aan den *Hoheweg* gelegen hôtels, waarvan de meeste, zoo niet alle, tevens ook *Pensions* zijn. Voor hen die een langer verblijf denken te maken, en het gezelschap van gezellige *Duitschers* verkiezen boven dat van de meestal zeer ongezellige *Engelschen*, bevond ik het Hôtel *Victoria*, gehouden door *Frau* SCHILD, aanbevelenswaard, uitgezonderd echter, dat de eetzaal naauw en laag van verdieping, en dien ten gevolge meestal benaauwd en togtig is; een euvel evenwel, waaraan ook de meeste overige hôtels lijden. Zij daarentegen, die slechts voor weinige dagen komen en aan grooter gezelschap en meer afwisseling de voorkeur geven, moeten zich, naar het mij voorkwam, in de eerste plaats tot het Hôtel *Belvedère* wenden, waar men, zoo als ik uit de vreemdenlijst ontwaarde, behalve de vele *Engelschen*, er ook van andere natiën en veelal ook eenige *Nederlanders* aantreft. Maar als gij, bij het doorloopen der vreemdenlijst, in dat hôtel of andere, bekenden vermeld ziet, verheug u dan niet te spoedig, hen daar te zullen vinden. Meestal toch zijn zij reeds weder vertrokken, zoo als ik tot mijne teleurstelling ondervond. De hôtelhouders zijn wel prompt in het opgeven van nieuw aangekomen logeergasten, maar niet in het van de lijst schrappen van hen die al afgereisd zijn.

Heeft men de fraaije hôtels, met tuinen of zitplaatsen er voor, mitsgaders de er tusschen staande steeds uitlokkende winkels van *Zwitsersch* schilder- en snijwerk in oogenschouw genomen, dan valt de blik al spoedig op de tusschen prach-

tige notenboomen te midden van het weiland zich vertoonende oude kloostergebouwen, waarin thans het Ambtshuis, de *Engelsche* Kerk, kenbaar aan het torentje, en de R.-K. Kapel zich bevinden. De Protestantsche inwoners van *Interlaken* behooren kerkelijk tot het een half uur er van verwijderd liggend *Gsteig*. Ik ging op zondag, den 16[den] Julij, naar de slechts tien minuten van mijne woning verwijderde kerk van *Unterseen*, ofschoon, naar ik later hoorde, men aan den Prediker van *Gsteig* de voorkeur geeft. Naar aanleiding van LUK. XVIII: 1—7, bad de Leeraar en spoorde aan tot bidden, om afwending van het zoo groote gevaar, waarin weder de oogst door de aanhoudende regens verkeerde. Minder beviel mij zijne Leerrede acht dagen later, toen de regens hadden opgehouden en ten gevolge van het nu ingevallene heerlijke weder de oogst algemeen behouden werd geacht, want noch in de preek werd er meer gewag van gemaakt, noch in het gebed voor gedankt. Hij had tot tekst gekozen JOH. XII: 8, en de Leerrede was hoofdzakelijk een betoog, dat het zeggen:

„*Das Geld regiert die Welt*" —

valsch is, en dat men, om wezenlijk gelukkig te zijn, nog heel wat anders noodig heeft dan geld. Het kwam mij voor zijn oogmerk te zijn, zijnen gemeenteleden op het hart te drukken, toch niet uitsluitend hunne aandacht te vestigen op het geldgewin van de vreemden, die vooral in dit jaargetijde hunne woonplaats in zoo grooten getale bezoeken, maar te midden daarvan ook op hunne eeuwige belangen bedacht te zijn.

Onder de *Pensions* verdient allezins eene opzettelijke vermelding de *Jungfernblick*, op tien minuten afstands ongeveer van de overige gelegen, op eene hoogte aan den voet van den kleinen *Rugen*. Uit die *Pension* en van het terras er voor, heeft men het verrukkendste uitzigt, aan de voorzijde op het *Brienzer-meer*, achter zich op het *Thuner-meer*, regts op de *Jungfrau*, en links overziet men de gansche vallei, de beide dorpen, den *Hoheweg* en de menigvuldige hôtels van *Interlaken*. Het wordt ook als koffijhuis gebruikt, vooral eens of tweemaal in de week, wanneer er muzijk is; doch, als men er niet woont, betaalt men steeds entrée-geld, waarvoor men iets kan gebruiken. Van deze *Pension* (1), waarvan twee zeer voor-

(1) Men betaalt er voor logies, voeding en bediening 5½ fr., en voor

komende jonggehuwden de meesters zijn, wordt voornamelijk gebruik gemaakt door hen die te *Interlaken* komen om eene *Molkenkur* te doen, bestaande in het drinken van één à vier glazen wei van melk (1) van geiten, die op de *Alpen* grazen en daar zich voeden met geurige kruiden. Dit drinken geschiedt, even als dat van mineraal-water, des morgens op de nuchtere maag; na elk glas ¼ uurs wandelen, en na het laatste een geheel uur wandelen, althans wachten, alvorens te ontbijten, waarbij men dan de boter moet achterwege laten, en des middags al wat zuur is of opblaast. Men neemt ook wel baden van *Molken*, doch zeldzaam. Dr. STRASSER, die de arts is van de *Molkenkur-Anstalt* van den *Jungfernblick*, hoorde ik in de eerste plaats roemen; vervolgens ook Dr. MANI, die zijne *Anstalt* heeft achter het *Victoria*-hôtel, en over de *Molkenkur* ter dienste der *Engelschen*, die te *Interlaken* de groote meerderheid uitmaken, eene *brochure* (2) geschreven heeft, die ook in de boek- en plaatwinkels te *Interlaken* te bekomen is (3).

Als wandelingen komen vooral in aanmerking: 1°. die naar de aanlegplaats van de *Brienzer*-stoomboot, voorts over de overdekte tolbrug den weg van *Brienz* op naar de hoogte en kerk-ruïne van *Goldswijl*, waar men een heerlijk gezigt geniet op de *Brienzer-See*, de *Faulen-See*, *Bönigen*, *Interlaken*, enz., en welke wandeling, den weg naar *Brienz* op, de meest bezochte is; 2°. zoodra men de tolbrug over is, links naar den *Hohbühl*, waar men geheel onbelemmerd *Interlaken* en *Unterseen* met den er doorheen vlietenden schoonen stroom overziet, alsmede de gansche vallei met een gedeelte van het *Thuner-meer;* vervolgens een prachtig gezigt heeft op de naakte

---

de *Molken* ½ fr. Men eet er *kurmässig*, doch de *salon* en de kamers met één bed zijn er klein.

(1) Ze wordt warm gedronken en is walgelijk zoet, waaraan men zich echter spoedig gewent.

(2) *On the use of Milk-whey in the Cure of Disease, with an account of the Establishment at Interlaken, under the Superintendance of* Dr. A. MANI. *London*, SAMUËL HIGHLEY, 32, *Fleet street*, 1854.

(3) Voor hen die de *Molkenkur* willen doen en voor wie *Interlaken* te ver is, diene tot narigt, dat op den *Weissenstein* bij *Solothurn* geene geiten, maar koeijen zijn; doch dat men de *Ziegenmolken* ook drinken kan te *Badenweiler* en te *Baden-Baden*. Voorts dat de *Molkenkur* te *Heidelberg* niet aanbevelenswaard is.

rotswanden van den *Harder*, waarvan de *Hohbühl* een deel uitmaakt, en op de boven alle beschrijving trotsche gebergten aan de overzijde der vallei; 3°. naar den slechts 1000 voet hoogen, doch vrij steil oploopenden *kleinen Rugen*, in welks helling de *Jungfernblick* gelegen is; 4°. door het bosch in de helling van genoemden *Rugen* naar de in eene vallei aan de andere zijde gelegene ruïne *Unspunnen.*

Doch het wordt hoog tijd, dat ik verschooning vraag, reeds zoo lang over *Interlaken* gesproken te hebben, zonder nog opzettelijk van de *Jungfrau* te gewagen. Zij toch, waar gij u ook te *Interlaken* bevindt, staat u steeds voor oogen en boeit onwillekeurig uwen van bewondering opgetogen blik. De *intacta aevis congenita mundo*, zoo als de dichter haar zoo beduidingvol noemt, maakt steeds het onderwerp uit der gesprekken van hen die daar, hetzij vóór de hôtels in de schaduw der notenboomen onder gezelligen kout gezeten, hetzij wandelende, hetzij in het open rijtuig, de overschoone natuur genieten. Gij ziet haar vlak voor u tusschen en boven de overige haar omgevende bergen. Zij is 12800 voet hoog, biedt u de schoonste vormen ter bewondering, en heeft steeds een helder wit sneeuwkleed om. Die altijd versche sneeuw, die haar bedekt en omgeeft, hoe heerlijk glinstert die u niet tegen, zoo lang zij door de zon wordt beschenen! Hoe gretig wordt elken dag bij helder weder, tegen het vallen van den avond, naar het oogenblik uitgezien, dat de zon hare laatste stralen op haar zal werpen. En als dan eindelijk het *Alpengloeijen* plaats grijpt en men den vuurrooden glans aanschouwt op de zoo even nog helderwitte sneeuwvelden, dan, ja dan schieten woorden te kort, om de weergalooze schoonheid van dat wonder van Gods schepping naar waarde uit te drukken, en men kan het niet over zich verkrijgen, den blik van dat zoo aangrijpend tooneel af te wenden, zoo lang niet de grillige vormen en gedaanten der rotstoppen in den schemerdonker en allengs in volslagen duisternis zich verliezen. De *Duitschers* noemen haar: »*die in Ewigkeit verschleierte*", hetzij wegens het altijd reine onbevlekte sneeuwkleed, waarmede zij ten eeuwigen dage omsluijerd is, hetzij wijl vóór 1812 zij nog nimmer door een menschelijken voet was betreden. Eerst in 1812 hebben de gebroeders MEIJER uit *Aarau*, en in 1828 zes inwoners van *Grindelwald*, waaronder twee gebroeders BAUMANN,

gewaagd haar te bestijgen, en van toen af heeft men haar schertsenderwijze ook wel *Madame Meijer* of *Madame Baumann* genoemd. In 1841 en 1842 hadden nieuwe bestijgingen plaats.

Als gij u te *Interlaken* vóór uw hôtel bevindt, waant gij haar wandelende in een half of hoogstens een uur te kunnen bereiken, en echter, als gij die wandeling onderneemt en *doorzet*, hebt gij acht uren noodig om nog slechts aan haren voet te komen. Hoe bevallig verheft zij zich met den haar ter zijde staanden *Mönch* en *Eiger*, tusschen en boven de niet besneeuwde (1) *Kilchek*, *Suldberg*, *Suleck*, *Abendberg* en *Morgenberg*. Jammer maar, dat ook deze schoone *Jonkvrouw* zoo dikwerf hare nukken heeft! Want regent het, of is de lucht slechts beneveld of mistig (en een en ander grijpt te *Interlaken* maar al te dikwerf plaats), dan is zij in digte nevels gehuld en onttrekt zich ten eenenmale aan uw begeerig haar te vergeefs zoekend oog.

En thans van de besneeuwde *Jonkvrouw* een overgang makende tot de levende, zij het mij vergund op te merken, dat men hier te *Interlaken* zoo wel als te *Thun* en *Bern* met genoegen weêr meer knappe en frissche vrouwen- en meisjesgezigten opmerkt, dat in die deelen van *Zwitserland*, welke ik tot dus verre had doorreisd, veel schaarscher het geval is. Over 't algemeen vond ik dat in *Zwitserland* noch de mannen, noch vooral de vrouwen een bloeijend uiterlijk hebben. Sproeten en vlekken ontsieren meestal het gelaat, dat bovendien het aanzien heeft van door de zon verbrand te zijn. Het komt mij voor, dat men ten onregte pocht op die zoo buitengemeen gezonde berglucht. De afwisseling van koude en warmte is er veel te sterk en veel te menigvuldig. Ook heerscht er veel gebrek en armoede, vooral in de hooge bergstreken (2). En dan die akelige kropgezwellen, die men er zoo vaak aantreft, vermeerderen den goeden dunk van die zoo geroemde berglucht in geenen deele.

---

(1) De niet besneeuwde bergen vertoonen ook hier een weligen plantengroei. Slechts boven de 6000 voet blijft in den zomer de sneeuw liggen, doch reeds boven de 5000 voet houdt de vegetatie op en vertoonen zij slechts naakte rotswanden.

(2) Gelukkig dat de 80,000 vreemdelingen, die men rekent dat er jaarlijks komen, om de schoone natuur te bewonderen, door hunne verteringen zeer veel bijdragen om de welvaart te bevorderen en de armoede te lenigen.

Iedere plaats heeft zoo al hare eigenaardigheden. Te *Interlaken* wordt er omgeroepen bij trommelslag. In *Bern* klingelt de omroeper met eene bel, om gehoor te verkrijgen. Mijn overbuur aan tafel, een *Berlijner*, verhaalde mij, dat hij eens had hooren omroepen:

»*Ein Mädel verloren. Der es findt und* nicht *zurückbringt, bekommt ein Trinkgeld.*"

In den vreemde ontmoet men soms personen die, al zijn ze u onbekend, u echter het een en ander weten mede te deelen omtrent personen waarin ge belang stelt. Zoo viel in mijne *Pension* het gesprek op zekeren avond op HEINRICH ZSCHOKKE, in wiens land wij ons thans bevonden, waarop mij door *Frau Ober-Gerichtsrathin* F... uit *Darmstadt* verhaald werd, dat zij ZSCHOKKE, die eenige jaren geleden op 76jarigen leeftijd was ontslapen, zeer goed gekend had. Hij had in 't Kanton *Aarau* gewoond, was een zeer beminnenswaardig man en heeft twaalf zonen en eene dochter nagelaten. Aanvankelijk had hij geene dochter en verlangde er zeer naar. Hij logeerde meermalen bij de ouders van Mevr. F..., en wilde haar, toen nog een jong meisje, zoo gaarne als dochter aannemen. Maar, noch zij-zelve, noch hare ouders hadden er lust in. Later kreeg hij ook eene dochter, die zeer schrander werd en gehuwd is met een Boekhandelaar in *Frankfort*. Zijne zonen zijn geen van allen schrijvers geworden.

Het leven in eene *Pension* met *Duitschers*, zoo als ik dat gedurende mijn dertiendaagsch verblijf te *Interlaken* mogt ondervinden, is gezellig en aangenaam. Reeds vroeg ten bedde uit, om de heerlijke morgenlucht te kunnen genieten, begroet men elkander al vóór 't ontbijt, buiten de deur van het hôtel, en wandelt nu met dezen dan met genen een eind wegs den *Hoheweg* op, dat door sommigen moet gedaan worden, omdat zij de *Molken* drinken, waarop gewandeld behoort te worden. Omstreeks 8 ure komt men in de zaal tot het ontbijt te zamen en zit men aan, als aan den middagdisch, ieder op zijne vaste plaats. Na het ontbijt gaan de dames vóór of ter zijde van het hôtel in den tuin zitten, en kiezen hare plaats onder de lommerrijke notenboomen, zóó evenwel, dat zij aan den *Hoheweg* niet den rug toekeeren. De heeren voegen er zich bij, loopen af en aan en komen het nieuws verhalen, dat zij zoo even in het *Cabinet de lecture* hebben opgedaan, of lezen

de couranten voor, die het hôtel er op nahoudt. Men verhaalt elkander, wie van de bewoners der *Pension* dezen morgen reeds vroeg zijn uitgegaan of uitgereden, om een uitstapje of togt in de bergen te ondernemen. Reeds ten 1 ure verzamelt men zich weder aan den middagdisch, en daar men al eenige dagen naast en over elkander gezeten heeft, is men reeds zoo gemeenzaam geworden, als of men elkander jaren heeft gekend. Na het eten al weder zitten voor de deur of, bij ongunstig weder, in de *salon*, waar eene piano en speeltafeltjes staan, ten gebruike voor de liefhebbers. Een paar uren later vormen zich in de open lucht partijtjes, die te zamen koffij of iets anders drinken, en men begint er van te spreken om tegen den avond, want nu is het nog *fürchterlich heiss*, te zamen eene wandeling te maken. Zulks geschiedt dan ook, en bij de te huis komst zet men zich onverwijld aan den avonddisch, eet brood met honig of confituren, of wel koud vleesch, en drinkt thee. Vervolgens blijft men nog wat gezellig zitten praten of, als het in de zaal te warm is, begeeft men zich op nieuw voor de deur en zet het gesprek voort in de koele avondlucht, waarbij men nimmer vergeet naar de reeds in het donker gehulde *Jungfrau* te turen, en nogmaals uit te weiden over het genot dat men tegen het ondergaan der zon gesmaakt heeft, als men ze heeft mogen zien *glühen*, en haar op éénmaal in vollen luister, doch schaamrood, aanschouwde. Middelerwijl komen zij die een uitstap gemaakt hebben, te huis, worden hartelijk verwelkomd en bestormd met vragen. »*Ganz prächtig*", »*wunderschön*" zijn dan de geluiden die uw oor, boven alle andere uit, opvangt. Maar eindelijk zijn de vragen gedaan, en verflaauwen de verhalen. Gij hoort een algemeen »*guten Nacht*", »*schlafen Sie wohl*". Allen begeven zich naar hunne kamer en werpen zich in de armen van MORPHEUS, om versche krachten te verzamelen voor de vermoeijenissen van den volgenden dag. En men slaapt in met de zalige bewustheid, dat het den volgenden dag op nieuw goed wêer zal zijn, *als* men namelijk tegen het ondergaan der zon den *Niesen* (1), waarnaar men nooit verzuimt uit te zien, zijn grooten *Schweizerhut* heeft op zien hebben. Want hoe helder de lucht

(1) Even als de *Pilatus*, een weervoorspeller, doch juist op tegenovergestelde wijze.

in den omtrek van zijn top ook moge wezen, gij kunt er staat op maken, als het den volgenden dag op nieuw goed weêr zal wezen, dan trekken vóór het ondergaan der zon eenige wolken zich bij zijn top te zamen en zetten er zich op, op eene wijze, dat het volmaakt het voorkomen heeft, als of er een groote kegelvormige hoed met breeden rand op zijn spitsen top geplaatst is. Ontbreekt daarentegen de wolkenhoed, dan rekent men er op, dat het den volgenden dag zal regenen.

Den 14den Julij, den eersten droogen dag na mijne komst te *Interlaken*, maakte ik mij ten nutte, om het zoo allerliefste uitstapje naar den *Giessbach* te doen. Kwartier vóór elf ure stapte ik op de *Brienzer*-stoomboot en, hoewel de afvaart eerst ten 11 ure zou plaats hebben, vond ik het geheele dek reeds zóó bezet, dat ik moeite had er doorheen te komen en geene zitplaats zou hebben kunnen vinden, zoo niet eene oude *Parijsche* Dame, die met haren broeder ook in de *Pension Victoria* logeerde, de vriendelijkheid had gehad, een plaatsje voor mij in te schikken. Het dek der boot leverde een alleraardigst tafereel op: de verschillende groepen, die kennelijk, even als ik, lang op mooi weêr gewacht hadden, en nu zeer verheugd waren, er eindelijk van te kunnen profiteren, vormden eene bonte mengeling. Velen in reis-costuum, nog meerderen er op geéquipeerd (1) om niet slechts de gebaande paden naar den *Giessbach* op te klimmen, maar om vervolgens een verderen en veel moeijelijker togt in de bergen te ondernemen; voorts in verschillende partijen, vergezeld van hare *cavaliers*, ongeveer een 20tal *Engelsche* Dametjes, keurig netjes uitgedoscht, zóó zelfs, dat men zou gemeend hebben dat zij, na den *Giessbach* gezien en den hoed met vervaarlijk groote, maar al te zeer neêrhangende (2) randen afgezet, en de zwart glacé handschoenen met kappen (zóó groot en zóó stijf opstaande, dat ze het aanzien hadden van voor de schermzaal te moeten

(1) Namelijk met schoenen met zeer dikke met vervaarlijk groote spijkers beslagen zolen; voorts omhangen met den lederen reistasch en de veldflesch, de Alpenroos op den hoed, en den langen van stevigen ijzeren punt en haak voorzienen Alpstok in de hand.

(2) Waardoor men moeite had, af en toe de er achter schuilende lieve gezigtjes eens ter loops te beschouwen, en op te merken dat sommige er wel wat bleek of althans verreisd uitzagen; andere daarentegen nog al verbrand door de zon.

dienen) met andere van ligter allooi verwisseld te hebben, een danspartijtje *à la champêtre* wilden gaan bijwonen. En eindelijk enkele Heeren en Dames, vergezeld van de niet al te kleine teeken- en schets-portefeuille. — Het vierde uurs, dat wij nog stil bleven liggen, viel mij volstrekt niet lang, daar ik in die verschillende groepen overvloedige stof tot opmerken vond, en bovendien mijne *Parijsche voisine* het mij niet aan onderhoud liet ontbreken.

En wat zal ik nu zeggen van de vaart op het *Brienzer-meer*. Ze was alleraangenaamst, alleropwekkendst. Het fraaije weder, de heldere doorzigtige waterspiegel, een ligt briesje, en voorts rondom ons al weder die zoo bekoorlijke en zoo wegslepende berggezigten, en naar mate wij ons van *Interlaken* verwijderden, ook een heerlijk gezigt op *Interlaken* en de daarneven en daarachter zich verheffende *Jungfrau* en andere sneeuw-, rots- en berggevaarten; dat alles deed ons den tijd zeer kort vallen en het betreuren, dat de boot ons reeds ten 12 ure onder bij den *Giessbach* afzette, om op haren terugtogt van *Brienz*, ten 1½ ure ons weêr te komen afhalen en naar *Interlaken* terug tè voeren.

En wat is nu de *Giessbach?* zal men welligt vragen. Wie er zich een helder en juist begrip van wil vormen, dien raad ik, hem zelf eens te gaan beschouwen, en hij zal zich de genomene moeite niet beklagen. Ik kan er slechts dit van zeggen, dat het een waterrijke stroom is, op den *Faulhorn* ontspringende, en zich langs eene fraai begroeide en met heerlijk boomgewas bezette berghelling, over een bed van rots en steenen, nu eens meer regts, dan weder meer links met *negen verschillende vallen* van eene hoogte van 1200 voet in het meer stortende. Om denzelven zoo goed mogelijk op te nemen, beklimt men, te voet of op een ezel (1), een kronkelend, niet al te steil oploopend, goed gebaand bergpad. Telkens, als men bij een hoek of eene wending van het pad gekomen is, staat men eens stil om wat op adem te komen, en dan is het alleraardigst, de verschillende Heeren en Dames zoo *boven* als *onder* zich te zien en gade te slaan. Ik zeide daar zoo even *goed gebaand* bergpad, doch dit geldt alleen bij droog weder,

(1) Ook kan men zich in een leunstoel laten dragen, dat echter, zoo als men zich wel kan voorstellen, niet goedkoop uitkomt.

want als het regent, of, kort geleden, veel geregend heeft, is het glibberig, uitgehold en morsig, zoodat men wèl zorg moet dragen om, zoo mogelijk, alleen bij droog weder den *Giessbach* te gaan bezigtigen. Als men reeds een goed eind wegs gestegen is, komt men op eene vrij groote vlakte, van waar men op de verschillende vallen het uitgestrektst gezigt heeft, en waar elk, verrukt en opgetogen, onwillekeurig halt houdt, doch door de moeheid er toe gedwongen, weldra plaats neemt vóór (1) den zich aldaar bevindenden *Restaurant*. Velen gaan niet verder; anderen daarentegen, die er nog meer van willen hebben, waaronder ook ik, klimmen, na de welige grasvlakte, waar zich de teekenaars reeds hebben nedergezet en de portefeuille of 't schetsboek opengeslagen, overgestoken te zijn, nog hooger, en komen dan spoedig aan eene plaats alwaar men van het eene vooruitspringende rotsbrok op het andere eene brug over den waterval heeft kunnen leggen, zoodat men aan de overzijde kan komen. Het klimmen wordt intusschen hoe langer zoo moeijelijker en ook de glibberigheid en morsigheid der paden nemen toe. Men wil evenwel nog hooger, en eindelijk bereikt men ook eene plaats waar men onder en achter den val door kan gaan, dat, vooral wanneer de zon er op schijnt, zeer aardig, maar nog al tamelijk gevaarlijk is, wegens het zeer glibberige van den altijd natten en vuilen rotsgrond aldaar, zoodat men, uitglijdende, wel eens vlugger weder naar beneden zou kunnen geraken, dan noodig en wenschelijk is. Zoodra de stoomboot van *Brienz* in 't gezigt komt, en het tijd wordt van de vlakte bij den *Restaurant* den terugtogt aan te nemen, doet de Alp-hoorn zich hooren, en beneden gekomen, waar gij nog een weinig uitblaast, vergast men u op *Zwitsersche* liederen, die echter niet altijd even zuiver en welluidend worden voorgedragen. — De boot voerde ons in een uur terug, en ik had bij het opstappen derzelve het genoegen een landgenoot, den Heer v. H... uit *Z....*, aan te treffen, die echter bij onze aankomst te *Interlaken*, tot mijn leedwezen, onverwijld verder reisde.

Het gunstige weder hield niet aan, zoodat ik, zoo daardoor als door andere omstandigheden, genoodzaakt werd, mijn uitstap

(1) Of, als men aan den middagdisch wil aanzitten, *in* den Restaurant, dat evenwel niet aan te bevelen is, wijl men daardoor te veel tijd verliest.

naar *Grindelwald* en *Lauterbrunnen* uit te stellen tot den 20sten Julij. Maar toen ook was het weder zeer gunstig en reed ik in eene stevige, open calèche, met twee flinke paarden bespannen, ten 8 ure af, en kwam ten 11 ure te *Grindelwald* aan, dat reeds meer dan 3000 voet boven de zee gelegen is. Hoe fraai en uiterst trotsch is niet reeds de weg er heen! Welk een heerlijk gezigt heeft men al spoedig op den ruim 11000 voet hoogen *Wetterhorn!* En toen ik *Grindelwald* meer en meer naderde, hoe liefelijk zag er het dal, waar anders een zoo ruw klimaat moet heerschen, thans uit. Nog nergens had ik dat klimaat zoo in alle opzigten naar wensch gevonden als heden te *Grindelwald.* Welk een heerlijk gezigt, ook uit en voor en nevens de zaal van 't Hôtel *Der Adler*, op het dorpskerkje en de pastorij, en daarover heen op den zulke uiterst fraaije vormen vertoonenden *Wetterhorn*, grooten en kleinen *Eiger* en *Mettenberg*, waardoor dit dal als 't ware ingesloten is. Hoe prachtig blonk de sneeuw op derzelver toppen, in de stralen der heden zoo liefelijk schijnende zon! En dan die beide *Gletschers!* En de geheel besneeuwde *Viescherhörner* boven den laagsten Gletscher! En het gezigt daarop, van de galerij ter zijde van de zaal van 't hôtel, door de vijf gekleurde glazen!

Die Gletschers zijn zeeën van ijsschollen, in de helling der sneeuwbergen ontstaan door bevriezing van het water, voortgesproten uit het dooijen en zich oplossen van de onderste lagen van de hoogerop steeds aanwezige ontzettende massa sneeuw. De Gletschers of ijszeeën gelijken veel op onze rivieren, wanneer zij in den winter, na het losgaan van het ijs, aan het kruijen zijn geraakt en tegen een ijsdam opkruijen. Maar men ziet niet, althans niet als men ze in den zomer bij gunstig weder bezoekt, die rustelooze beweging en schuring in dezelve. Integendeel, schijnt die verbazende massa opéén gestapelde ijsschotsen doodstil en zonder leven en beweging daar aanwezig te zijn. Dat is evenwel zoo niet. Want van onderen ontlaten en dooijen zij altijd door, en het daaruit voortkomende water vormt de zoo snel vlietende en zoo groote massa's water afvoerende beken en stroomen, die op hunne beurt de rivieren voeden, welke geheel *Europa* doorstroomen en vruchtbaar maken; — terwijl ons geheele werelddeel, zoo de sneeuwbergen het niet tot onuitputtelijke voor-

raadschuren van water verstrekten, gelijk VAN KAMPEN het noemt, een *dor steppenland* zou zijn geworden.

Menigeen zal welligt wanen dat die valleijen, waarin zelfs midden in den zomer zoo groote massa's ijs afdalen, dor en onvruchtbaar en onbewoond moeten zijn. Het tegendeel is waar. Op de lagere berghellingen aanschouwt men eene menigte kleine akkers, met schilderachtig gelegen woningen er tusschen; hoogerop vertoonen zich *Sennhutten* tusschen welige grasvlakten, waarop uw oog met welgevallen het schoone vee ziet grazen, terwijl de nòg hoogere bergkanten ten deele naakte, woeste rotswanden laten aanschouwen, en ook gedeeltelijk met pijnbosschen zijn bedekt, waartegen de heldere sneeuw, nog hoogerop en op den top, schitterend afsteekt. En tusschen dat alles door dalen de Gletschers af.

Uit het hôtel, dat mij in alle opzigten aanbevelenswaardig voorkwam, begaf ik mij weldra naar den *unteren Gletscher*, dien ik verkoos boven den *oberen* (1), die uitgestrekter en grootscher moet zijn, omdat eerstgenoemde fraaijere en grootere ijsgrotten heeft en in een half uur te bereiken is. Het pad er heen is afdalend, steenachtig en nat. Men legt dien weg af te paard, te voet (2), of men laat zich door twee mannen op eenen op eene draagbaar staanden leunstoel dragen, waarvoor men 4 francs betaalt. Men neemt de voorzorg van een overjas en overschoenen mede te nemen, want in de grot is het zeer kil en nat. Op het oogenblik dat ik mij naar den *unteren Gletscher* zou begeven, zag ik een gezelschap te paard den weg inslaan naar den *oberen*, en daaronder eene Dame in een wit kleedje. Een paar uren later zag ik dat gezelschap terugkomen en aan de publieke tafel naast mij plaats nemen. De witte japon was zoo tamelijk onkenbaar geworden en o. a. gegarneerd met een zwarten rand van eene hand breedte.

Aan den voet van den *unteren Gletscher* gekomen, vond ik het ijs uitwendig zeer vuil; ik meende eene onafzienbare

---

(1) De *obere Gletscher* daalt neder tusschen den *Wetterhorn* en den *Mettenberg*, en de *untere* tusschen den *Mettenberg* en den *Eiger*.

(2) Dat nog al vermoeijend is en waarbij men met warm weder ligt in het zweet geraakt, hetgeen men vooral moet vermijden, wijl men zoo dadelijk zich in de kille ijsgrot zal begeven.

menigte van vuile ijsschotsen gevormde torentjes, die digt op elkander stonden of lagen, te zien. Het was als of die zoo groote massa ijs slechts kort geleden in die vruchtbare vlakte afgedaald en door stofwolken achtervolgd was. Men wees mij de groote menigte keisteenen, welke de *Gletscher* steeds voor zich uitwerpt, en toen ik mijne verwondering te kennen gaf, in de onmiddellijke nabijheid van die groote ijsmassa bewoonde huizen te zien, zeide men mij, dat wel is waar de *Gletscher* in het laatste halfjaar wel 50 passen voorwaarts was gekomen en dieper het dal ingedrongen, maar dat hij van tijd tot tijd ook weêr inkromp en achteruit ging. En men wees mij de plaats aan, ongeveer 200 pas verder, waar hij vóór twee eeuwen reeds geweest was.

Op het punt zijnde van over eene plank de grootste daar op het oogenblik aanwezige ijsgrot (1) binnen te treden, was ik niet weinig verwonderd, nog op een malsch grasveld te staan, en welig struikgewas, ja zelfs in het wild groeijende rijpe aardbeziën vlak bij mij te zien. Een paar treden verder en ik stond niet alleen op ijs, maar ik had ook ijs boven, regts en links, vóór en achter mij. Ik was als levend in een graf van ijs bedolven. Dat ijs, 't welk ik nog zoo even van buiten vuil en onoogelijk gezien had, was nu zuiver, heerlijk blaauw ijs. De grot was langwerpig vierkant. Het licht, dat er door de menigvuldige spleten en kloven inviel, deed een tooverachtig effect. Maar de grond was zóó nat, het droop van boven zóó sterk, en de wind, die door de spleten en kloven joeg, was zóó kil, dat ik er slechts zeer kort in kon verwijlen, en, voorafgegaan door mijn gids, wiens linkerhand ik stevig vasthield, terwijl hij met zijne regter de bijl hanteerde, waarmede hij in het ijs de trappen hakte, waar langs wij nu eens op- dan weêr afklommen, spoedde ik mij door lange gangen en onder gewelven van ijs naar den uitgang, waarbij ik niet kon nalaten met eenige huivering in de diepe kloven te staren, langs welke ik voorttrad, en waarin een enkele misstap of uitglijding mij onfeilbaar zou hebben doen nederstorten, hadde niet de stevige hand mijns geleiders mij daartegen behoed. Weldra had ik mijne, niet onder*aard*sche,

(1) Die grotten veranderen, zeide men mij, niet slechts jaarlijks, maar menigwerf elke maand, geheel en al van grootte en gedaante.

maar onderijssche wandeling ten einde gebragt, en kwam tot mijne vreugde *boven op* de ijszee te regt, zoodat ik thans het ijs alléén *onder* mij had, en weêr door de lieve zon beschenen werd, welker warme stralen mij nu vooral regt goed deden, en hoe warm het dien dag ook was, het duurde eene heele poos, eer ik behoefte gevoelde om mij weêr van mijn overjas te ontdoen; zóó door en door koud was ik dáár onder dat ijs in die korte oogenblikken geworden.

Na nog eerst het afschieten van een klein kanonnetje en de weerkaatsing er van door al de omringende bergen, dat het geluid van een ratelenden donder evenaarde, te hebben aangehoord, nam ik den terugweg naar het hôtel aan; 't welk ik ten 3 ure en daarmede ook *Grindelwald* hoogst voldaan verliet, om in twee uren naar *Lauterbrunnen* te rijden (1). Aanvankelijk hield ik denzelfden weg dien ik des morgens gekomen was, en zulks tot aan *Zweilütschinen*, het punt waar de *Zwarte* (2) *Lütschine*, die van *Grindelwald* komt, en de van uit *Lauterbrunnen* stroomende *Witte Lütschine* te zamen treffen, en vervolgens vereenigd hunnen weg vervolgen. Dáár gekomen sloeg ik links af en reed weder opwaarts ter zijde van de *Witte Lütschine*. Hoe heerlijk en indrukmakend is die weg, en hoe sterk bruist die stroom langs en over de groote rotsblokken te midden van denzelven gelegen. — Wat maakt dit dal, dat zoo eng is, een indruk door zijne steil oploopende rotswanden, waaruit men telkens kleine (3) watervallen ziet nederstorten. En dan die steile wand van 't rotsgebergte, *Hunnenfluh* geheeten, hoe treffend gelijkt die op eene boven op eene rots staande burg-ruïne. Hoe bekoorlijk ligt ook het dorpje *Lauterbrunnen* (4) aan de *Lütschine* en tusschen die zoo steile rotswanden. Welk een weelderige plantengroei

(1) Wie niet opziet tegen de vermoeijenis, om vier à vijf uren te paard rots op rots af te klimmen, of tegen de verveling van zich vijf uren op een leunstoel te laten dragen, doet beter met zijn weg te nemen over den *Wengern-Alp*, om het meest uitgestrekte gezigt op de *Jungfrau* te kunnen genieten.

(2) Zóó genoemd wijl het water, dat nog pas uit de *Gletschers* van *Grindelwald* is ontsprongen, nog troebel en zeer donker van kleur is.

(3) De *Salzbach* is evenwel van meer beduidenis.

(4) *Louter bronnen*, niets dan bronnen. Daarvan schijnt de naam te moeten worden afgeleid. En werkelijk, overal door het geheele dal, regts en links, ziet men stralen waters langs de rotswanden afdalen.

aanschouwt men op de hellingen, en met hoe veel welgevallen rust inzonderheid het oog op die frischgroene en *op* en *tusschen* de naakte rotspunten welig tierende pijnboomen! En dan de beroemde *Staubbach*, volgens BÄDEKER welligt de hoogste (1) waterval van Europa! Dáárheen spoedde ik mij, zoodra ik het prachtige hôtel van *Lauterbrunnen*, uit welks zaal men reeds een zoo heerlijk gezigt er op heeft, had bereikt, en mij daar, door een frisschen waterdronk (2), tegen het drukkend-warm geworden weder wat had verkwikt. De weg voert er u in een ¼ uurs heen, doch gij wordt, uws ondanks, nog telkens opgehouden door lieden, die daar hunne waren van *Zwitsersch* houtsnijwerk (3) hebben uitgestald en u dringend tot zien en koopen uitnoodigen. Eindelijk zijt gij door dat lastig volkje heengeworsteld. Gij nadert den *Staubbauch* en kunt u niet verzadigen met dien aan te staren (4). Zijn water, ofschoon naar evenredigheid van de hoogte gering, valt, in ééns door, van een 925 voet hoogen rotswand, die zóó steil is, dat hij midden doorgehakt schijnt. Die rotswand is op zich-zelf ook zeer fraai door de menigvuldige aderen en kleuren van het graniet. En de waterval gelijkt een betooverend schoonen doorzigtigen sluijer en jaagt u reeds op verren afstand het verkwikkend waterstof in 't door de zon verschroeide gelaat. GOETHE zegt er van:

„*Strömt von der hohen*
Steilen Felswand
Der reine Strahl,
Dann staubt er lieblich
In Wolkenwellen
Zum glatten Fels,
Und leicht empfangen
Wallt er verschleiernd,
Leis' rauschend
Zur Tiefe nieder."

---

(1) De *Giessbach* is wel 1200 voet, en dus hooger, doch stort niet lijnregt naar beneden, maar in negen verschillende vallen.

(2) Het is reeds een waar genot, dat men overal in *Zwitserland* het heerlijkste water heeft.

(3) Eene buitengewoon rijke en prachtige verzameling daarvan, alsmede van *Zwitsersch* schilderwerk op hout, vindt men nevens den Restaurant bij den *Giessbach*.

(4) Vooral moet zulks het geval wezen, als men zorgt, er vóór den mid-

Treft men het, dat de top der rots in wolken is gehuld, dan schijnt het water werkelijk uit de wolken te stroomen, dat A. VON HALLER dus uitdrukt:

„*Der Wandrer sieht erstaunt im Himmel Ströme fliessen,*
Die aus den Wolken fliehn und sich in Wolken giessen."

Ook hier deed het afschieten van een kanonnetje een goed effect, maar nog meer het blazen op den Alp-hoorn, waarvan de zuivere en welluidende toonen al zuiverder en liefelijker weêrklonken tusschen de hooge rotswanden, weldra herhaald door de tegenoverliggende en verdere gebergten.

Hoogst voldaan verliet ik ten 6½ ure dit oord, en mijn vlug tweespan, dat door den koelen avond nog opgewakkerd scheen, voerde mij in één uur tijds in *Interlaken* terug, terwijl ik mij onder weg niet genoeg kon verlustigen met de zoo indrukmakende tafereelen, welke de heerlijke valleijen, die ik doorreed, ook in den schemeravond aanboden.

Over *Interlaken*, waarvan ik nu weldra afscheid nam, rest mij niets meer te zeggen, dan dat het een alleraangenaamst verblijf is, zoo lang men goed weder (1) mag hebben; doch bij ongunstig weder, staat het, mijns bedunkens, verre achter bij de badplaatsen aan den Rijn. Het *maison de réunion*, waarheen men vroeger zich kon begeven tot het bijwonen van bals en concerten, en dat eene goede koffij- en billardzaal en een *cabinet de lecture* had, bestaat niet meer. Men is dus bepaald tot de *salon* van 't hôtel of van de *Pension*, waarin men gehuisvest is. En ook dáár is het onderhoud minder levendig bij slecht dan bij goed weder, wijl men dan geen lust heeft, om elkander veel meer te vertellen, dan dat..... het slecht weder is en..... men zich verveelt.

Op den 24sten Julij, tegen 11 ure, reed ik van *Interlaken* in ruim ¼ uurs naar 't *Neuhaus*, de aanlegplaats der stoomboot, die ten 11½ ure afvoer en reeds ten 12½ ure te *Thun* aankwam. Het was dien dag op nieuw zeer warm weder, en echter op het *Thuner-meer*, hoe gering ook het briesje was,

---

dag te zijn, als wanneer de zon er op schijnt, waardoor regenbogen gevormd worden, die zich op en neêr schijnen te bewegen.

(1) Gedurende mijn dertiendaagsch verblijf, had ik den 11den, 12den, 13den, 15den, 16den en 18den Julij ongunstig, doch den 14den, 17den en 19den tot den 24sten Julij zeer fraai weder.

vond ik het vrij koel. De vaart op dat meer is, even als die op het *Brienzer-meer*, waarop het veel gelijkt, onbeschrijfelijk lief en bekoorlijk. Ongeveer halverwege voeren wij links het zoo aanvallig gelegen *Spiez* voorbij, mitsgaders den statigen *Niesen* en den zoo puntigen *Stockhorn*, en toen wij *Thun* begonnen te naderen, zagen wij regts het zoo fraai gelegen Slot *Oberhofen*, van den Graaf POURTALES, van *Neuchâtel*, en vlak daarbij een fraai landhuis van den in *Californië* rijk geworden Heer RITSCHARD, die ook eigenaar is van de *Pension Ritschard* in *Interlaken*. Voorts lieten wij links liggen het buitengemeen fraaije en uiterst schoon gelegen buitenverblijf, *Insel Schadau*, van den Heer DE ROUGEMONT, uit *Parijs*, voeren de *Aar*, die daar ter plaatse uit het meer stroomt, af, en kwamen toen zeer spoedig te *Thun*, dat allerbekoorlijkst gelegen is op vrij aanmerkelijke hoogten op den regter-oever van de *Aar;* die daar evenwel eene bogt vormt, zoodat men die rivier afvarende, de stad in eene halve maan boven den snelvlietenden stroom ziet liggen, en de torens van de kerk en van het slot er allerschilderachtigst boven uit ziet steken. — Naauwelijks aan wal gekomen, vond ik de hitte weêr drukkend, en was dus zeer verheugd, in 't vlak bij de landingplaats gelegen Hôtel *Bellevue*, van de gebroeders KNECHTENHOFER, eene goede ruime hoekkamer te bekomen, waar ik het, vergeleken bij de hitte van zoo even, aangenaam koel mogt vinden, niettegenstaande mijn thermometer er nog 80° teekende. Na van den hier zeer goeden middagdisch in de ruime zaal te hebben gebruik gemaakt, en de eerstvolgende uren, wegens de groote hitte, mij bepaald te hebben tot mijne kamer, welke mij een heerlijk uitzigt verschafte op de omringende bergen, den tuin en de uit het meer stroomende *Aar*, begon ik met mijn zoo buitengemeen fraai gelegen hôtel in oogenschouw te nemen. Het bestaat uit twee fraaije gebouwen, niet ver van elkander gelegen, midden in een zeer lieven en goed belommerden tuin, waarin twee vijvers met springfonteinen, en zitplaatsen met fraaije uitzigten op den weg, de *Aar* en het achter het hôtel gelegen gebergte. In het tweede gebouw vindt men een *cabinet de lecture*, waarin o. a. 't *Journal des Débats*, de *Frankfurter-* en de *Allgemeine Zeitung*, benevens een aantal boeken voorhanden zijn. Achter het hôtel,

in de helling van het gebergte vindt men eene heerlijk schoon gelegen *Engelsche* kapel.

Na aldus eerst de onmiddellijke omgeving te hebben in oogenschouw genomen, begaf ik mij naar de tien minuten van daar gelegen stad, en klom daar dadelijk naar het 200 trappen hoog gelegen kerkhof, dat een der verrukkelijkste uitzigten van gansch *Zwitserland* aanbiedt, waarvan ik het panorama reeds te *Bazel* bezigtigd had. Met welk een welgevallen rust dáár uw blik op de onder u gelegen stad, en over dezelve heen op de *Aar*, het meer en den ganschen omtrek, inzonderheid op de bergketen des *Stockhorns*, op den *Niesen*, de *Blümlis-Alp* en een deel der *Jungfrau*. En op den toren, die, volgens verzekering van den koster, reeds dagteekent van uit de tiende eeuw, had ik ook het zoo uitgestrekte vergezigt naar de andere zijde; eene met vruchtbare akkers bedekte, heuvelachtige, door de *Aar* doorstroomde landstreek. In de kerk en op het kerkhof zag ik op vele grafteekenen vermeld, dat de overledene ook in *Hollandsche* krijgsdienst geweest was. En het eerste grafteeken, dat, in den muur der kerk, bij het betreden des kerkhofs door zijne fraaiheid mijne aandacht trok, was dat eener landgenoote, Mevr. F., geb. Gravin van *R*......, die, zoo als het opschrift luidde, ver van haar woon-oord *Gelderland*, hier, in 1817, in het kraambed was gestorven. — De oude koster verhaalde mij, dat ook hij in der tijd bij een regement *Zwitsers* in *Holland* gestaan had, en herinnerde zich dien tijd blijkbaar met welgevallen. De hoofdstraat der overigens onbeduidende stad heeft dit zonderlinge, dat men ter weêrszijden langs de huizen een hoogen en breeden trottoir ziet *boven* de kelders en onderhuizen, en de eigenlijke straat *langs* die kelders en onderhuizen loopt. Na ook deze straat eens doorgewandeld te hebben, keerde ik naar mijn tijdelijk buitenverblijf terug, en smaakte daarbij het genoegen, weder het *Alpen-gloeijen* te zien.

Op den 25sten Julij, door heerlijk weder begunstigd, wandelde ik reeds ten 8 ure des morgens den bij het hôtel behoorenden bergkant op, langs een langzaam klimmend, goed beschaduwd voetpad, dat mij eerst weder bij de *Engelsche* kapel bragt, en vervolgens op punten in de helling des bergs, die wel 1000 voet hoog moeten zijn, en van waar ik *neêr*zag op den den vorigen avond beklommen toren, wiens voet reeds

200 trappen boven de stad gelegen is. Uit het insgelijks aan het hôtel behoorend paviljoen *St. Jacques* is het gezigt op en over de stad, op de *Aar*, het meer en de bergen met en zonder sneeuw, zoo onbeschrijfbaar schoon, dat woorden te kort schieten om het uit te drukken; dat men zich niet verzadigen kan het nogmaals en nogmaals te beschouwen; en dat men niet dan met groote moeite kan besluiten, zich eindelijk van die heerlijke plek los te rukken. Na van deze bergwandeling, waartoe ik twee uren besteedde, op mijne kamer wat uitgerust te hebben, begaf ik mij langs de *Aar*, ruim tien minuten stroomopwaarts. — Door een der menigvuldige, zoo vóór het hôtel als verderop, klaar liggende tentschuitjes, die steeds tot heerlijke togtjes op de rivier en het meer uitlokken, liet ik mij overzetten en spoedde mij om het *non plus ultra* van schoone en schoongelegen buitenplaatsen te gaan bezigtigen, namelijk het eiland *Schadau*, met zijn regt schilderachtig, antiek-modern, in 1850 gebouwd kasteel, met zeer fraai beeldwerk in zandsteen. De ligging van dat eiland, van voren aan 't meer met 't gezigt op de sneeuwbergen, en ter zijde aan de *Aar*, is zoo buitengemeen verrukkelijk als ik nog nimmer iets zag, en overtreft, in mijne schatting, nog ver de buitenplaats van den Heer HALDIMAND bij *Lausanne*. Van den portier van het kasteel vernam ik dat de geheele familie buiten was en de plaats alléén op zondag voor het publiek open. Met overgifte van mijn naamkaartje liet ik den Heer DE ROUGEMONT verzoeken, het mij thans te vergunnen, zijn zoo fraai landgoed te bezigtigen, aangezien ik den volgenden dag wilde vertrekken. Met echt *Fransche* beleefdheid kreeg ik ten antwoord, dat het hem bijzonder aangenaam zou wezen, als ik, zoo lang mij lustte, op zijn goed wilde rondwandelen. En daarmede tevens van den last eens geleiders ontslagen, rigtte ik, na het kasteel uitwendig bezigtigd en bewonderd te hebben, in de eerste plaats mijne schreden naar den *Divan*, die reeds in 't voorbijvaren met de stoomboot mijne opmerkzaamheid had getrokken. Nimmer nog zag ik zoo veel *comfort* met zoo veel *poëzij* vereenigd. De zeer ruime koepel, van achteren met een divan, zóó groot, dat een vrij talrijk gezelschap zich daarop geheel kan uitstrekken, van voren geheel open, ligt aan en ten deele boven het meer. De omgeving van struikgewas en bloemen is zeer fraai, en op den divan bevindt men zich als op het

meer, welks heerlijk doorzigtig en fraai gekleurd water ook daar weder het oog verrast. De verkwikkendste bries komt u van over het meer aanwaaijen, en eenmaal verdiept in de aanschouwing van de onovertrefbaar schoone berg-, rots- en sneeuwgevaarten, die het als van alle kanten schijnen in te sluiten, wie breidelt dan den loop zijner gedachten, en gevoelt zich dáár niet gedrongen, den lof des Scheppers uit te stamelen!

Met loome schreden verliet ik eindelijk deze zoo boeijende plek, om de boorden van het meér en van de *Aar* langs te wandelen, waarbij ik, langs het eerste zeer fraai boom- en struikgewas en te midden daarvan, zeer doelmatig aangebragte gelegenheden om zich met baden of zwemmen, of wel met visschen of varen te verlustigen, opmerkte, en langs het riviertje zag ik den eenige voeten hoogen steenen muur, zoo ver mijn oog reikte, letterlijk met klimgewassen en bloemen geheel bedekt. Het was één bloem al bloem, vooral van onderscheidene soorten van O. I. kers, en ook vele andere. Voorts munt het geheele eiland, in welks midden het kasteel staat, uit door zeer fraaije partijen boom- en heestergewas, heerlijke grasperken, en te midden van dat alles door eene menigte *zeer groote* (1) bloemperken, met zoo bekende als mij niet bekende zaadbloemen. Daaronder boeiden mij vooral een groot veld met buitengewoon schoone dubbele *Saxische* violieren, en eenige heerlijke perken met uiterst fraaije stamrozen. Ook zag ik een geheel veld digt op elkander staande Äärenskelken, die echter reeds hadden uitgebloeid. — Een dreigend onweder drong mij, op dat heerlijke eiland niet te lang te vertoeven, maar in tijds den terugweg naar mijn hôtel aan te nemen.

Na het eten zoude ik met een tentschuitje een togtje op het meer gedaan hebben, doch het al meer en meer zich zamenpakken van zwarte wolken, de daardoor ontstane wind, en het ratelen des donders in de bergen hielden er mij van terug. Een en ander duurde den ganschen namiddag voort, en leverde uit den tuin mijns hôtels een indrukwekkend tooneel op, dat tegen den avond door het weerlichten niet

---

(1) Vooral bij deze gelegenheid merkte ik op, dat zelfs de meest bekende zaadbloemen, als men van dezelfde soort groote perken maakt, te midden van grasveld en omgeven door boom- en heestergewas, een zeer goed effect doen.

weinig verhoogd werd. In geen hôtel had ik nog zoo gaarne wat langer vertoefd als in dit (1), doch daar ik voor de reis naar *Bern* mijne plaats in de *coupé* van den ijlwagen (2) reeds den vorigen dag genomen had, vertrok ik op den 26sten Julij des morgens ten 6 ure van *Thun*, en kwam reeds ten 9 ure te *Bern* aan. Des nachts ten 1½ ure reeds was ik door het eindelijk losgebarsten en nu zeer vreeselijk onweder gewekt geworden, dat vergezeld ging van sterke hagel- en regenbuijen. Af en toe scheen mij het stevige gebouw, waarin ik mij bevond, op zijne grondvesten te schudden, en de knetterende donderslagen volgden onmiddellijk en zonder ophouden op den bliksem, die telkens den stikdonkeren nacht op het helderst verlichtte, en over het woudgebergte, waarop ik het uitzigt had, een regt fantastischen gloed wierp. En in weerwil van dit zoo zware onweder was de lucht nog volstrekt niet afgekoeld, toen ik mij ten 5½ ure naar het Posthuis begaf. De warmte scheen mij nog drukkender dan den vorigen dag.

De weg van *Thun* naar *Bern* loopt door eene schoone en vruchtbare, meestal vlakke landstreek. Maar zoo betooverend schoon *Thun* met hare onmiddellijke omgeving is, zoo prozaïsch kwam de stad *Bern* mij voor; met uitzondering evenwel van de vele terrassen en hoogten, welke ook dáár een prachtig uitzigt bieden. — Na in het zeer ruime hôtel *de Kroon* (3) geene andere kamer te hebben kunnen bekomen dan eene bekrompene op de derde verdieping en zonder uitzigt, ging ik al zeer spoedig uit, om de stad eens voorloopig te bezigtigen. Zij telt ruim 27000 inwoners, is de hoofdstad van het Kanton en de zetel van den Zwitserschen Bond. De straten hebben een oud en somber aanzien, door-

---

(1) Ook hier kan men zich *en pension* begeven voor 7 francs per dag, met inbegrip van de bediening en van gewonen wijn.

(2) De Zwitsersche *ijlwagens* rijden werkelijk snel, en in de *coupé* heeft men het zóó ruim en zóó gemakkelijk en een zóó goed uitzigt, dat men het in eigen rijtuig niet beter verlangen kan. Maar men betaalt voor dezelve ongeveer ⅓ meer dan in 't *intérieur*, en moet zijne plaats een paar dagen vooruit nemen.

(3) Het hôtel *Distelzwang*, schuins over *de Post*, moet, zoo als ik later van een landgenoot vernam, veel beter en ook aanmerkelijk goedkooper wezen.

dien langs de onderste verdiepingen der huizen arcaden of galerijen loopen, die aan dezelve licht en lucht benemen, maar de voetgangers beschermen tegen den regen en de zonnestralen. *Bern* wordt met regt de stad der *Beeren* genoemd, want overal treft men dat sprekend wapen der stad aan: op de poorten, op de stads bronnen of pompen, op den klokketoren, voor de openbare gebouwen, en aan den voet der monumenten. Hun aantal gaat tot in het bespottelijke. Ja, ook tot sieraad worden ze menigvuldig gebruikt. Als zoodanig ziet ge in winkels zeer fraaije exemplaren van brons en van gesneden hout, om tot ornamenten op schoorsteenen, enz. te dienen. Midden in de hoofdstraat bij eene der grootste bronnen of pompen staat een groote (vrij leelijke) steenen beer, voorzien van kuras, helm, zwaard, schild en standaard, en ook hierop al weder een beer. De beeren, die op den klokketoren bij het slaan der klok rondgaan, wedijveren in leelijkheid. Beter dan al die steenen, bronzen en houten beeren, bevielen mij de vier levende, die in den beerenkuil buiten de *Aarberger*-poort te zien zijn. Twee derzelve, de grijze, zijn uit *Rusland* afkomstig en de beide andere, die fraai zwart zijn, uit de *Parijsche* diergaarde. Men heeft weinige jaren geleden tot deze uitheemsche beeren zijne toevlugt moeten nemen, wijl de oude *Berner* beerenfamilie, *Petz* genaamd, was uitgestorven. — De vreemde smaak der oude *Berners* openbaart zich niet slechts door hunne tallooze steenen, bronzen en houten beeren, maar ook door den zoogenaamden *Kindervreter*, zijnde een Saturnus boven de bron op de korenmarkt, die een kind in de hand houdt, dat hij verslindt, en voorts er nog vele, tot hetzelfde einde bestemd, in zijnen gordel en zijne zakken heeft steken. En niet minder dwaas dan al het vorige kwam mij ook op den Goliath- of Christoffel-toren de monsterachtig groote op hout geschilderde *Goliath*-figuur voor.

Tegen den avond deed ik eene tweede wandeling in en om de beerenstad, en deze was zeer beloonend. Ik nam, namelijk, mijn weg over 't Munster-terras, 't Munsterplein, 't Muntplein, langs 't zeer groote en prachtige, nieuwe, nog in aanbouw zijnde Paleis voor de Afgevaardigden van den Bond, 't Casino-terras, de beneden- en boven-Schans, en, langs den Beerenkuil, door de stad terug naar de Oude en Nieuwe Brug; zijnde de laatste hoog verheven boven de vlak er bij

zich bevindende Oude, dat eene zonderlinge vertooning maakt.

Het *Munster-terras*, dat ruim 100 voet boven de *Aar* uitsteekt, strekt den ganschen dag tot verzamelplaats van aanzienlijken en geringen. Het biedt lommerrijke lanen, vele zitplaatsen, een prachtig uitzigt op den omtrek, dat bij een helderen hemel zich zelfs tot de sneeuwbergen uitstrekt, en voorts op elk der beide hoeken een grooten koepel, waar men ijs en andere ververschingen bekomen kan. Den Munster vond ik uit- en inwendig fraai, vooral 't nieuwe orgel. Midden op het Munster-terras staat een fraai, in 1847 opgerigt, bronzen standbeeld van Hertog BERTHOLD VON ZÄHRINGEN, wien, zoo als het opschrift vermeldt, het dooden van een beer dáár ter plaatse deed besluiten eene stad te bouwen, en die naar 't gedoodde wilde beest te noemen. Ook op het *Munsterplein* bevindt zich een fraai, in 1848 opgerigt, ruiter-standbeeld (1) van RUDOLF VON ERLACH, die met de *Berners* in 1339 bij *Laupen* de zege behaalde op de *Freyburgers* en anderen. De gedachtenis van die overwinning wordt nog alle vijf jaren gevierd. Op het slot *Reichenbach* bij *Bern* werd R. VON ERLACH in hoogen ouderdom door zijn schoonzoon JOBST VON RUDENZ vermoord. De moordenaar vlood, gevolgd door de honden des ouden helds, die op het hulpgeroep huns meesters waren losgebroken. Zij keerden met bebloeden bek terug. Van JOBST VON RUDENZ werd nimmer iets meer vernomen. Zóó luidt het verhaal.

In het *Museum* zag ik den opgezetten hond van den *St. Bernard*, BARRY geheeten, die, zoo ik het goed heb onthouden, bij onderscheidene gelegenheden, aan vijftien menschen het leven redde, en ten slotte het slagtoffer werd van zijn grooten ijver. Bij gelegenheid, namelijk, dat een twaalftal reizigers onder de sneeuw bedolven was en er elf waren gevonden, bereikte BARRY eindelijk den reeds opgegeven twaalfden, een *Franschman*. Deze, reeds bewusteloos en door de aanraking van het trouwe dier bijkomende, waande den ruigen kop eens beers te voelen; door angst gedreven verwondde hij, volgens sommigen door een pistoolschot, volgens anderen door een messteek, den goeden BARRY in die mate, dat hij van toen

(1) Het voetstuk van dit standbeeld is ook al weder omgeven door vier bronzen beeren.

af kwijnde en weldra aan de gevolgen stierf. Hij werd opgezet met neêrhangenden kop en geheel in de kwijnende houding, welke hem den laatsten tijd van zijn voor den mensch zoo nuttig leven eigen was. Hiervan kan men een sprekend afbeeldsel in steendruk bekomen, en tevens zijn portret uit den tijd toen hij nog in zijne volle kracht was. Voorts zag ik er ook Alpenhazen, die des zomers bruin en des winters wit zijn. De kleine giraffe en de leeuw, die mijne opmerkzaamheid trokken, waren, zoo als men mij zeide, uit *Amsterdam* gekomen en bezorgd door een aldaar woonachtigen handelaar in wilde dieren, FRANK. Maar, in de eerste plaats wordt ook hier al weder uwe aandacht in beslag genomen door het beerengeslacht. Naauwelijks toch zijt gij de zaal van opgezette dieren binnengetreden, of een aantal beeren staat voor u. Ik merkte daaronder een zeer fraai exemplaar op, en voorts jonge beertjes van 8 en van 21 dagen oud, wien men het aan kan zien, dat het zeggen: *„een ongelikte beer"*, niet geheel van grond ontbloot is.

Zoo te *Bern*, als elders in de *Zwitsersche* steden merkte ik bij het klokslaan op, dat men bij elk kwartier duidelijk kan hooren, hoe laat het is. Eerst hoort men zoo vele slagen als er kwartieren verloopen zijn, en dan volgt de uurslag, die een geheel ander geluid heeft, en dus zeer goed te onderkennen is van den kwartierslag. Op het heele uur verneemt men eerst vier kwartierslagen en dan den uurslag.

Tegen den avond van den tweeden dag van mijn verblijf liet het weder, dat regenachtig was, mij toe eene wandeling te maken naar het tien minuten buiten de *Aarberger*-poort gelegen koffijhuis op *de Enge;* van waar men een uiterst fraai gezigt op de stad heeft, dat echter nog overtroffen wordt door dat, 't welk men heeft op de hoogte links van de Nieuwe Brug over de *Aar*, en werwaarts ik mij vervolgens begaf. Ten slotte ging ik nog eens naar het Munster-terras en kon, daar de lucht na den regen helderder geworden was, toen even, en voor het laatst op mijne reize, de sneeuwbergen zien.

Op den 28sten Julij vervolgde ik mijne terugreis met den ijlwagen van 7½ ure, waarmede ik ten 10¾ te *Solothurn* aankwam. Ik had daarbij het genoegen, in de *coupé* twee landgenooten, den Heer en Mevr. DE H..., uit *L.....*, als reisgezelschap aan te treffen. — *Solothurn* of *Soleure*, de hoofdplaats

van het Kanton van dien naam, heeft 5600 inwoners, waaronder slechts 200 Protestanten. De stad heeft eene schoone ligging aan de *Aar* en aan den voet van het *Jura-gebergte*. Het hôtel *de Kroon*, waarin ik mijn intrek had genomen, is in alle opzigten aanbevelenswaardig, zoo door goede kamers en bedden, goede tafel, matige prijzen, als vooral door de zeer voorkomende behandeling van den waard. De voorname reden waarom ik mij te *Solothurn* ophield, was, om van daar uit den *Weissenstein* te beklimmen, die 3950 voet boven de zee en 2640 voet hooger dan de *Aar* gelegen is. Wel is waar moet daar het uitzigt niet zoo schilderachtig wezen als op den *Rigi*, maar men ziet er nog verder. Van geen punt moet men beter de lange keten van sneeuwbergen in hunne gansche uitgestrektheid overzien, en zulks van de *Tyrolsche* bergtoppen af tot aan den *Montblanc*. Men kan den *Weissenstein* met rijtuig in 2½ à 3 uren bereiken, doch de weg moet zeer steil en zeer vermoeijend zijn. Bovenop staat een logement, waar men zich voor 3¼ francs *en pension* kan begeven, om eene *Molken-* (1) en *Luftkur* te doen. Het uitzigt van den *Weissenstein* moet tegen den avond en des morgens vroeg het merkwaardigst wezen, weshalve mijn voornemen was, er, zoo mogelijk, de zon te zien onder- en opgaan. Maar, ik mogt dit doel niet bereiken. Ofschoon het goed weder was, de lucht was niet helder genoeg om iets van de sneeuwbergen te kunnen zien. Weshalve men mij dien dag en ook den volgenden ontraadde, den togt naar den *Weissenstein* te ondernemen, wijl ik daar, verzekerde men mij, thans niet meer en niet verder zou kunnen zien, dan op den *Wengistein*, die slechts een half uur van de stad verwijderd en gemakkelijk te bereiken is. Ook zeide mij de waard, dat hij vreesde, dat de horizon wel niet eerder weêr genoegzaam helder zou worden, dan wanneer het eerst eenige dagen geregend had. De beste tijd om het goed te treffen, is, zeide hij, het najaar.

Na eerst den naast mijn hôtel staanden St. Ursus-Munster of Domkerk, die, in *Nieuw-Italiaanschen* stijl gebouwd, voor de schoonste en kostbaarste R.-K. kerk van *Zwitserland* gehouden wordt, uit- en inwendig bezigtigd te hebben, wandelde ik in den namiddag naar den *Wengistein* en genoot daar werkelijk

(1) Het is echter niet de wei van geiten-, maar van koemelk.

een verrukkelijk gezigt op de stad en hare omgeving, doch van de sneeuwtoppen kon ik boven de zich aan den horizon afteekenende bergketenen niets ontwaar worden. Van den *Wengistein* voert een zeer fraaije weg van ongeveer ¼ uurs, door frisch dennenhout en langs eene snelvlietende beek en granietblokken naar de *Einsiedelei* of *Hermitage*. De ligging van deze, in eene kloof tusschen twee steile, niet zeer hooge, maar bovenop begroeide rotswanden, is zeer schilderachtig en indrukmakend. Het kapelletje voldoet er goed. Daartegenover ziet men, onder de rots, die een booggewelf vormt, achter het altaar, JEZUS CHRISTUS liggende in het graf; regts de drie vrouwen; links drie *Romeinsche* krijgsknechten, welke groepen in het halfdonker onder de rots een goed effect doen. Nevens deze rotspartij ziet men eene andere, namelijk den *Olijfberg*. Den Heiland ontwaart men op een rotsklomp geknield en biddende, en iets lager op het mos en gras de drie Apostelen, levensgrootte, slapende, half zittende, of geheel uitgestrekt. Links boven den Heiland ziet men *Jeruzalem* en, wat mij steeds ergerlijk is, boven Hem, in eene wolk, het hoofd eens grijsaards, tusschen eenige engelenkopjes, op den Heiland nederblikken. — Tegenover den *Olijfberg* staat, te midden van een tuintje, de kleine, maar nette woning des kluizenaars. De tegenwoordige bewoner, een monnik, had er nog geen jaar gewoond, en scheen nog geen 40 jaren oud te zijn.

Op den 29sten Julij, des morgens reeds ten 7 ure, beklom ik den toren van de Domkerk, en later een paar maal de wallen, doch zag telkens tot mijne teleurstelling, dat, niettegenstaande het goede weder, de lucht beneveld was en bleef, en de *Alpen* niet zigtbaar waren. En toen ik nu ook aan tafel, zoo als boven gezegd is, van den waard vernam, dat hij vooreerst geen helderen horizon wachtende was, besloot ik er niet langer op te blijven wachten, maar vertrok ten 3 ure met eene *Bazelsche* retour-calèche, die mij, na te *Balsthal* de paarden een half uur te hebben laten rusten, in vier en een half uur in het dorp *Waldenburg* bragt, waar ik in *den Leeuw* overnachtte, en, hoe landelijk het dorp er ook uitzag, het vrij goed vond. Den weg, dien ik grootendeels in open rijtuig mogt afleggen, aanvankelijk door het *Aardal*, vervolgens door den bergpas *Klus*, vond ik fraai, vooral bij het naderen van *Balsthal*, waar het *Jura-gebergte* zich hoe langer zoo trotscher

begint te toonen en de rotsen zeer prachtig en indrukmakend worden. Vóór en na *Balsthal* zag ik eene schilderachtige ruïne op de rots, en nog vroeger had ik die van 't voormalige *Castrum Pepini* gezien. — *Balsthal* achter den rug hebbende, komt men door *Langenbrück* en over den *Oberhauenstein* te *Waldenburg*. Van daar vervolgde ik den anderen morgen, over *Liestal*, in drie en een half uur, mijne terugreis naar *Bazel*. En daar ik van hier ditmaal niet over den *Elzasser*, maar over den *Badenschen* spoorweg wilde reizen, begaf ik mij op den 2den Augustus, in den namiddag ten 5 ure, met den omnibus naar *Haltingen*, en voorts met den spoortrein naar *Freyburg*, alwaar ik ten 9 ure aankwam en in 't *Zähringer Hof* naar genoegen logeerde. Op den 3den Augustus regende het weder, gelijk den vorigen dag, onophoudelijk, dat mij deed besluiten mij niet in *Freyburg* op te houden, maar dadelijk met den spoortrein verder te reizen. Mij in eene droschke derwaarts begevende, bezigtigde ik nog even de uiterst fraaije Domkerk uitwendig, spoorde tegen 9 ure des morgens van *Freyburg* af, en bewonderde daarbij de heerlijke ligging van de stad met hare fraaije torens, in een dal tusschen vrij hooge, boomrijke bergen. — Het aantal reizenden op den spoortrein was dien dag zeer groot, 't welk eenige vertraging veroorzaakte, zoodat wij, in plaats van ten 2½, eerst ten 3 ure te *Mannheim* aankwamen, alwaar ik in 't Hôtel *de l'Europe* mij weldra goed gehuisvest zag en een fraai uitzigt op de haven had.

Op den 5den Augustus, des morgens ten 4½ ure, vertrok ik van *Mannheim* op de N°. 23 der *Nederlandsche* Stoomboot-Maatschappij, en zoude, daarop doorvarende, reeds den volgenden morgen omstreeks 8 ure te *Arnhem* zijn aangekomen; doch de boot was dien dag zóó opgepropt met passagiers, zoo in 't paviljoen als in de groote kajuit, en dien ten gevolge was het er, daar men wegens het slechte weder niet bovenop kon zijn, zóó benaauwd en de reis zóó vermoeijend, dat ik des avonds tegen 7 ure te *Keulen* de boot verliet, aldaar in den *Grossen Rheinberg* overnachtte, en den volgenden morgen ten 5½ ure met de *Duitsche* stoomboot mijne reis voortzette. Ook op deze boot was het zeer vol. Ten 3½ ure na den middag kwam ik te *Arnhem* aan, en begaf mij van daar den volgenden dag 7 Augustus, naar mijne woonplaats *Wageningen*.

EEN WOORD OVER
DE ORTHODOXE RUSSISCHE KERK.

MEDEGEDEELD DOOR

Dr. *D. BURGER, Jr.*

Men hoort tegenwoordig veel van het orthodoxe geloof der *Russen*. Weinig menschen echter weten wat dit is, en sommigen laten zich door den klank der woorden zelfs verleiden, om tusschen hetgeen alhier tegenwoordig orthodox genoemd wordt en de *Russische* orthodoxie eenig verband te veronderstellen. Het is daarom niet ongepast, dat wij kortelijk opgeven wat de *Russische* Kerk eigenlijk is. Wij bedienen ons daarbij van de ook hier te Lande gunstig bekende *Algemeene Geschiedenis* van KARL VON ROTTECK.

Toen, na den val van het *Westersche Romeinsche* Rijk, de Barbaren zich van een groot deel van *Europa* meester maakten, scheen de beschaving in groot gevaar te verkeeren. Het Christendom echter vond bij die Barbaren ingang, verbreidde zich langzamerhand onder hen, en legde den grond tot eene hoogere ontwikkeling. Evenwel, terwijl het Christendom zich aldus meer en meer uitbreidde, ontstond er binnen de Christelijke Kerk-zelve tweespalt en scheuring. De *Grieksche* Kerk, namelijk, werd langzamerhand van de *Latijnsche* vervreemd, en scheidde zich eindelijk geheel en al af. Deze scheiding vertoonde zich reeds van verre in de Kerkvergadering van *Sardika* (346), waar de zaak van ATHANASIUS en der Geloofsbelijdenis van *Nicaea* door vier-en-negentig *Latijnsche* Bisschoppen werd voorgestaan, terwijl zeven-en-zestig *Grieksche* Bisschoppen zich daartegen verklaarden. Slechts door de onderlinge tweedragt der *Oostersche* Prelaten werd de scheiding vooreerst nog tegengehouden, vermits bij de langdurige twisten over geloofspunten de eene partij zich telkens naar *Rome* om bijstand wendde, daardoor niet zelden de overwinning behaalde, en om die reden de zoo nuttige vriendschap van *Rome* vervolgens aanhield.

Langzamerhand vermeerderden kleine verschillen in de gebruiken van de eerdienst en ook in geloofspunten den weder-

keerigen haat, en deze werd vooral aangevuurd door den naijver der beide Patriarchen, van *Rome* en *Constantinopel*. De eerste had, na zijne scheiding van het *Byzantijnsche* Rijk, en gedeeltelijk juist daardoor, in den strijd, wie de meeste zijn zou, véél vooruit gekregen; doch de Metropolitaan van *Constantinopel* verbond zijne zaak met die van den troon des Keizers die hem beschermde. Persoonlijke vijandschap tusschen twee Patriarchen deed eindelijk de scheiding tot stand komen. De Patriarch van *Constantinopel* IGNATIUS werd door Keizer MICHAËL III afgezet, en in zijne plaats werd PHOTIUS op den hoog-bisschoppelijken stoel verheven.

Deze PHOTIUS was een geleerde leek, die zich als staats- en krijgsman had onderscheiden, en nu plotseling langs al de trappen der kerkelijke wijding tot den hoogsten werd verheven (852). Paus NIKOLAAS I echter verklaarde zich voor IGNATIUS, en deed PHOTIUS in den ban. PHOTIUS nam den strijd onverschrokken aan en beoorloogde den Paus met de wapens der godgeleerdheid.

Hij verweet aan de *Latijnsche* Kerk, dat zij de zuiverheid des geloofs bedorven had door veroordeelingwaardige toevoegselen aan de heilige symbolen. Dat de Heilige Geest niet alleen van den Vader, maar *ook van den Zoon* is uitgegaan, hetwelk éérst, in de zevende eeuw, door de *Spaansche*, en vervolgens ook door de *Gallische* Synoden was beweerd, werd door PHOTIUS als eene nieuwigheid veroordeeld. Hij beweerde, daartegen, dat de mond die de woorden *ook van den Zoon* durfde uitspreken, geen Christelijke mond was. Met dit hoofdbezwaar werden nog andere grieven verbonden. De *Latijnsche* Kerk toch gebruikte bij het Avondmaal ongezuurd brood, en stond in de vaste het gebruik van melk en kaas toe; hare priesters schoren hunnen baard en onthielden zich van het huwelijk, enz. Hierbij kwam nog de strijd over de vraag: of de onlangs bekeerde Koning der *Bulgaren* onder het kerkelijk gebied van *Rome* of van *Constantinopel* behoorde?

Eenigen tijd daarna werd PHOTIUS door den moordenaar en opvolger van MICHAËL, BASILIUS *den Macedoniër*, afgezet. Hierover zegepraalde *Rome* op eene te *Constantinopel* in 869 gehouden Kerkvergadering, waar de veroordeeling van PHOTIUS werd hernieuwd. Na den dood van IGNATIUS echter, werd PHOTIUS weder in zijne waardigheid hersteld en bevestigde zich

daarin door de vriendschap van Paus JOHANNES VIII, die in dit geval meer met zijne persoonlijke gezindheid dan met de grondregelen van de Pauselijke staatkunde raadpleegde. Ook dit was evenwel niet van duur, want na den dood van BASILIUS werd PHOTIUS ten tweedenmale afgezet. Hij stierf in de Keizerlijke en in de Kerkelijke ongenade.

Zonder verzoening en zonder eigenlijken strijd bleef nu de verhouding tusschen *Rome* en *Constantinopel* in de tiende eeuw en de eerste helft der elfde ongeveer op denzelfden voet. Eindelijk werd door den overmoed van den Patriarch CERULARIUS de breuk ongeneselijk. Deze Patriarch schreef een herderlijken brief aan de Kerken van *Apulië*, die door toedoen van de aldaar gevestigde *Noormannen* in betrekking tot *Rome* gebragt werden, en spoorde haar aan, om het gezag van den Paus te verwerpen. *Rome* antwoordde met een plegtigen banvloek (16 Julij 1054), die door de gezanten van den Paus in *Constantinopel* zelve op het altaar der Sophia-kerk werd nedergelegd, en nimmer is herroepen. Van dien tijd af bestaat het *Grieksche Schisma.* Meermalen werden er, wegens staatkundige redenen, door de regering van *Constantinopel* pogingen ter verzoening gedaan; doch het volk en de geestelijkheid volhardden in hunnen haat tegen *Rome*, en eene opregte verzoening is nimmer tot stand gekomen.

De *Grieksche* Kerk, op deze wijze van de *Latijnsche* gescheiden, voert tegenwoordig den naam van *de orthodoxe Grieksche Kerk*, daar zij beweert het ware geloof in al zijne zuiverheid bewaard te hebben. Tot deze Kerk behoort *Rusland.* OLGA, de weduwe van IGHOR, den beheerscher der *Russen*, kwam in 955 naar *Constantinopel* en liet zich doopen. De invoering des Christendoms had echter eerst onder haren kleinzoon WLADIMIR I (in 987) plaats. WLADIMIR was gehuwd met ANNA, de dochter van den Keizer van *Constantinopel*, en het is denkelijk door zijne echtgenoote, dat hij tot het invoeren des Christendoms werd bewogen.

Toen nu PETER *de Groote* in het inwendige bestuur van *Rusland* allerlei veranderingen en verbeteringen maakte, ontging ook de Kerkelijke toestand niet aan zijnen blik. PETER verminderde de magt der geestelijkheid, en beperkte de instelling der monniken. Hij bepaalde: dat geen man vóór den ouderdom van dertig, geene vrouw vóór dien van vijftig jaren,

de kloostergelofte mogt afleggen, en noopte diegenen die het deden, tot nuttigen arbeid en het uitoefenen van werken van liefde. Hij kon in deze dingen bevelen en wetten geven, nadat hij in de plaats van den magtigen Patriarch eene *heilige besturende Synode* had gezet, en door middel van deze van hem afhankelijke Synode, de *Russische* Kerk beheerschte. Nadat, onder Czaar ALEXEI MICHAILOWITSCH, de Patriarch NIKON zich van den Patriarch van *Constantinopel*, die onder het *Turksche* bestuur minder magt had dan te voren, geheel had weten vrij te maken (1668), was de Patriarch van *Moscou* zoo zeer in aanzien en magt toegenomen, dat hij zich zelfs tegen den Czaar durfde verzetten. Om nu in waarheid Alléénheerscher te wezen, deed PETER, na den dood van den Patriarch ADRIAAN, het patriarchaat slechts door eenen exarch waarnemen (1700), en schafte eindelijk de betrekking van Patriarch geheel af (1721). Sedert dien tijd is de *Russische* Kerk geheel van den Czaar afhankelijk geworden.

Deze historische bijzonderheden toonen genoeg aan, dat de *Russische* orthodoxie met de *Nederlandsche* niets overeenkomt; dat *Ruslands* Alleenheerscher ook in de *Russische* Kerk de waardigheid van Opperhoofd bekleedt, en dat voorts de *Russische* Kerk evenmin als de *Roomsche* genegenheid voor de Protestantsche Kerk kan koesteren.

DE NETELDOEKJES, OF DE DRIE TIJDPERKEN.

DOOR

GERARD.

(*Vervolg en slot van bladz.* 627.)

III.

BUITEN DE WERELD.

O, er zijn zoo velen die buiten de wereld leven, al nemen zij ook ligchamelijk aan hare verpligtingen en genoegens deel. Er zijn er die leven in eene wereld van wetenschap, die hen onvatbaar maakt voor al het ijdele der maatschappij. Er zijn er die leven in eene wereld van verdichting, wier ziel vervuld is met beelden en toestanden zoo als de werkelijkheid ze

niet oplevert, en die daarom de werkelijkheid als bijzaak beschouwen. In den dagelijkschen omgang noemt men dat »soezen". Er zijn er die leven in eene wereld der toekomst, die, door hartstogt — soms dweepzucht — voortgejaagd, het heden niet tellen en slechts op het toekomende den blik gevestigd houden. Er zijn er ook, die leven in de wereld van het verledene. Dat is een droevig leven; want het verledene is voorbij en keert niet weder, en men zou er zich niet in terugdenken, indien het tegenwoordige geene reden gaf om het te betreuren. Dat is een leven zonder afwisseling, zonder beweging, zonder nieuwheid. Het doet zich heden voor als gisteren, en morgen als heden, maar de magteloosheid om iets van het gebeurde ongedaan te maken, doet het met den dag zwaarder drukken.

Weêr zijn er eenige jaren verstreken. Thans vinden wij de familie DE RÊTE LE HOUX niet meer in de hofstad: zij woont buiten. Maar wij vinden ze daar ook niet meer vereenigd. Mijnheer en Mevrouw en de oudste dochter slechts zijn te zamen gebleven en bewonen in *Zuid-Holland* een dier buitentjes die te ver van de stad zijn gelegen om voor theetuin te dienen, en te klein zijn voor elk die van het buitenleven iets meer verlangt dan de gelegenheid om in de open lucht thee te drinken en in de vaart te hengelen. Het draagt den naam van »*Nooit-gedacht*", maar we moeten er bijvoegen, dat, hoe toepasselijk misschien ook op den tegenwoordigen bewoner, die naam er reeds vóór jaren aan gegeven werd. Twee zware beukenboomen, bestemd om het huis te beschaduwen, maken het bijna onzigtbaar en geven zelfs aan de vertrekken aan de oostzijde iets doodsch en sombers, ondanks de pracht die daarbinnen heerscht. In een er van staat op korten afstand van het raam een rolstoel, en daarin zien wij Mevrouw DE RÊTE LE HOUX gezeten. Mevrouw is lam. Eenige jaren geleden werd zij, ten gevolge van eene hevige aandoening, door eene zenuwziekte aangetast; en van dien tijd af mist zij het gebruik harer beenen. Iederen middag wordt zij voor hare woning door een liverei-bediende heen en weder gereden, tot verwondering der dorpsjeugd, die van dat schouwspel — meer uit nieuwsgierigheid dan uit kwade bedoeling — eene soort van uitspanning heeft gemaakt; en de meester haalt haar dikwijls aan als een leerzaam voorbeeld hoe men rijk kan wezen

zonder gelukkig te zijn. Wie van de witharige jongens er anders aan getwijfeld mogt hebben, zulk een bewijs overtuigde zelfs den meest ongeloovige.

Dat was misschien het eenige nut dat de familie DE BÊTE op het dorp stichtte. Mijnheer kwam er nooit. Hij hield niet van de menschen, en hij sprak ook zelden met iemand. Eenzaam doorkruiste hij den omtrek; zoo verloren in zijne gedachten, dat het »goeden avond" of »goeden morgen" meestal onbeantwoord bleef. Met de oogen strak op den grond gevestigd, zag hij niets van hetgeen hem omringde, en hoe helder blaauw de hemel boven hem, en hoe liefelijk de natuur rondom hem wezen mogt, een pijnlijke, sombere trek bleef op zijn gelaat. Ook dán wanneer hij langzaam voortstapte naast den rolstoel zijner vrouw, scheen hij niets te hooren van de onophoudelijke aanmerkingen en klagten, waarmede zij elk, die onder haar bereik was, lastig viel. Mevrouw zette in hare verbeelding het leven in de groote wereld nog voort; voor Mijnheer was het een afgesloten tijdperk, dat hij slechts betreuren kon.

Al zijne illusiën waren verdwenen. De vriend die hem zijn geld ontleend had, was met de noorderzon vertrokken; geene enkele stem was op hem uitgebragt om hem in de Eerste Kamer te doen zitting nemen; het presidentschap en de portefeuille, en de adeldom, en het hof, waren door die enkele stemming verloren gegaan. En hij had er zoo vast op vertrouwd! En hij meende zulke zekere beloften te hebben gekregen!

Hebt gij wel eens aan de faro-bank gespeeld? Als gij dan uw inzet, en uw dubbelen inzet, en uw vier-, misschien ook achtdubbelen inzet, achtereenvolgens weg ziet halen door het onverbiddelijke schopje van den *croupier*, en gij zijt dan wijs — of dwaas genoeg, volgens sommigen — de fortuin niet langer te verzoeken, dan komt er plotseling een gevoel in u op als of dat gansche spel maar »voor de aardigheid" was gespeeld, en 't niet waar is, dat ge in ernst uwe kostelijke *Thalers* verloren hebt. Zoo was het ook met DE BÊTE gegaan. Toen de stemming was afgeloopen, kon hij het niet gelooven dat men hem niet verkozen had: groote waarheden willen er nooit zoo spoedig bij de menschen in; maar langzamerhand moest hij wel overtuigd worden, en van toen af kreeg het leven eene andere tint voor hem. Wel beproefde hij aanvankelijk

zich tevreden te stellen met de vleijende spreuk: »in het groote is 't genoeg gewild te hebben", en nog op eene tweede verkiezing te hopen; doch meer dan één voorval na zijne niet-verkiezing deed hem gevoelen, dat »de tijd toen hij aan het ministerie was", nooit eene andere beteekenis voor hem zou verkrijgen, en dat de groote wereld, die hij door zijn vermogen wilde dwingen zich voor hem te ontsluiten, niet van hem gediend wilde zijn. Bovendien had dat vermogen veel geleden door zijn onverstandig aankoopen van eigendommen, en het liet zich aanzien, dat hij zich zou moeten bekrimpen. Dit reeds deed hem niet vreemd worden aan het plan om buiten te gaan wonen.

Mevrouw en de dochters verzetteden zich er tegen: nu eerst begon *den Haag* aangenaam te worden. De TALMHOUTEN zouden er weêr komen wonen, en Mevrouw was zeker, dat zij door deze wel te huis zou raken in de hoogere kringen. HERMINE zag hare jeugd voorbijgaan, en door thans de residentie te verlaten, zou zij voor goed breken met die toekomst, waaraan elk meisje voorgeeft niet te denken, waarvan zij althans nooit durft spreken, en die toch bijkans alle meisjes aannemen als zij zich voordoet. Dat man en vrouw voor elkander geschapen zijn, is, volgens de wetten der zamenleving, een zeer onkiesch *axioma* zoo lang men er niet zelf het bewijs van geeft.

Ook HENRIËTTE was zeer ingenomen met de hofstad, en toch — op een morgen had zij haar verlaten voor een oord, dat niemand wist waar het gelegen was. Jonkheer DELAAT, wiens vader nooit in eene *mésalliance* zou willen toestemmen, had eene schaking het beste middel gedacht om zich in het bezit te stellen van de vaderlijke bewilliging en een deel van het vermogen der DE RÊTES. Mijnheer DE RÊTE zou toch zijne dochter niet laten verhongeren, en de toestemming zou wel komen!

Hoe voornaam ook, die gebeurtenis was weinig naar den smaak der respectieve familiën. De oude Heer DELAAT verweet DE RÊTE, dat hij zijn zoon had aangehaald, en de schaking wel met zijne voorkennis zou geschied zijn. DE RÊTE zeide, dat Jonkheer DELAAT *junior* een schurk was, en dat *senior* het ook zijn zou, indien hij zijne toestemming langer onthield. Die toestemming kwam dan ook, op ééne voorwaarde: dat de familie DE RÊTE LE HOUX evenmin als de doch-

ter ooit zou trachten met de DELAATEN om te gaan. De zaak maakte zoo veel opspraak, en zij werd door zoo vele onaangenaamheden gevolgd, dat Mijnheer zijn huis verkocht aan de TALMHOUTEN, en aan zijn plan om buiten te gaan wonen gevolg gaf.

Maar eer hij het nog ten uitvoer kon brengen, had er eene andere gebeurtenis plaats. HENDRIK, de eenige die meer regtstreeks met lieden van zijn stand had omgegaan, en al het belagchelijke en onhoudbare had ingezien om, terwijl hij als NETELHOUCK in *'s Hage* bekend was, zich als DE BÊTE LE HOUX een ander mensch te toonen, had de ouderlijke woning verlaten, zoodra de fortuin zulk een gunstigen keer voor hen genomen had. Een jaar had hij met zijne zuster LOUISE in badplaatsen en te *Parijs* doorgebragt. Toen waren zij elkander moede en *geneerden* zij elkaâr. LOUISE had zich daarop voor de weduwe van een baron uitgegeven. HENDRIK had zich te *Brussel* gevestigd, en men kon niet zeggen dat hij eene te strenge levensrigting volgde. De arme jongen vond er wel niet wat hij zocht, maar hij kon ook niet weten wat hem ontbrak. Menigeen is van het kwade teruggehouden of teruggekeerd door de herinnering van een meer degelijk geluk, waarvan het besef zich krachtiger doet gevoelen naar mate het genot minder bekoorlijkheid erlangt. Die herinnering bestond bij hem niet; door den eenen hartstogt zocht hij het ledige des anderen aan te vullen. Op zijn vijf-en-twintigste jaar was hij oud en de wereld moede; en zijne krachten waren zoo zeer ondermijnd, dat zijn gestel geen weêrstand meer bieden kon aan eene ziekte, die hem binnen weinige weken ten grave voerde. Hij stierf ver van de zijnen, in een vreemd land, in de armen van vreemden; maar daar hield men hem toch voor zoo fatsoenlijk, dat de *Belgische* bladen het der moeite waardig keurden, om zijn dood onder de »nieuwsberigten" mede te deelen, en hem daarbij het *praedicaat* van Jonkheer te verleenen.

Helaas! die bevrediging van den zoetsten wensch van Mevrouw DE BÊTE LE HOUX strekte thans maar weinig om hare smart te lenigen, en den schrik weg te nemen dien het lezen dier tijding, de eerste van des jongelings dood, op haar maken moest. Eene hevige zenuwziekte was het gevolg er van, en de familie betrok haar buitentje slechts met eene gebrekkige, half wezenlooze moeder, en in diepen rouw gedompeld.

Slechts enkele *condoleance*-visiten werden hun gebragt. De meesten van hen met wie zij omgang hadden, vonden dat te lastige bezoeken, en bovendien hadden zij den jongen DE RÊTE nooit gekend. Als de familie het kwalijk nam — welnu, wat was er aan verbeurd? zij ging toch spoedig de stad uit. Met vroegere kennissen hadden zij sedert lang gebroken; VORDER was juist verloofd en in geene stemming om een treurig gezigt te zetten. Alleen KATÓ »en haar man" kwamen in schemerdonker eens even aan. Zij hadden HENDRIK zoo lang gekend, en zij hadden hem altijd gaarne mogen lijden. Maar zoo wel de familie DE RÊTE, als KATÓ »en haar man" voelden zich tegenover elkander *gegêneerd;* en toen zij de deur uitgingen en KATÓ zeide: — Ik geloof toch, lieve! dat zij zielsbedroefd zijn — antwoordde hij: — Och, je kunt er niet op aan. 't Is alles schijn bij die menschen: tegenover ons, burgers, houden zij zich bedroefd, maar tegenover elkaâr zouden zij zich schamen. Je hebt immers wel gemerkt hoe zij veranderden toen die lange Heer binnen kwam, die niets zeide.

— Ja, dat is waar, die zeide niets; maar, misschien was hij er al meer geweest.

— Wel neen, kind lief! de menschen zijn al bang genoeg om ééns in een sterfhuis te komen. Maar dat is de mode in de groote wereld om elkaâr te troosten.

— O, zoo!

De man van KATÓ mogt in het laatste opzigt gelijk hebben, in het eerste bedroog hij zich toch. De familie DE RÊTE trok, zoo als wij zagen, zich den dood van den eenigen zoon en stamhouder van haar geslacht zeer aan. Van dien tijd af dagteekenden de sombere stilte van Mijnheer en de knorrige, onverstandige buijen van Mevrouw. Ook HERMINE leed er onder; maar meer nog leed zij onder het gevoel der dertig jaren die zij achter den rug had, en de noodzakelijkheid om bij zulk een paar vervelende wezens te blijven. Met dien titel bestempelde zij hare ouders in hare brieven aan LOUISE, die zich van hare zijde wel wachtte, dien kinderpligt met hare zuster te komen deelen. *Madame la baronne* had eens de ouderlijke woning verlaten onder gelofte van nooit meer een voet over den drempel te zullen zetten, en het zou schande zijn als zulk eene baronnes haar eens gegeven woord brak. Zij had het zeer naar haar zin in *Parijs*, had eene regt aangename *conversatie*,

en zoo zij niet begreep dat het bijzijn harer zuster voor hare ouders onmisbaar was, zou zij zeker HERMINE wel *animeren* om eens bij haar te komen. Wat HENRIËTTE betrof, zij beklaagde het lieve kind, dat, zoo als zij uit de brieven uit *Holland* merkte, zeer getiranniseerd werd door haren echtgenoot. Gelukkig dat hij meestal uit was. In haar omgang vertrouwde zij echter, zou HENRIËTTE wel vergoeding vinden.

De weinige brieven van LOUISE waren allen in dien toon geschreven en dus weinig geschikt om het bloedende hart der ouders en het spijtig gemoed van HERMINE met de nog altijd wereldsgezinde te verzoenen. De laatste brief werd zelfs niet eens aangenomen. Maar ziet, korten tijd later hield er eene reiskoets voor het stille buitenverblijf op; eene schoone vrouw in de kracht haars levens trad er uit en — de verloren dochter keerde tot hare ouders weder? Neen, de vrouw der wereld moest voor eene wijl »buiten de wereld" leven, en wat was beter voorwendsel dan een bezoek aan hare ouders? Eenige maanden later vertrok zij weder. Slechts weinigen hadden haar gezien, niemand haar herkend; maar vóór haar vertrek verliet op een avond de vrouw van JANES den agent »*Nooitgedacht*" in een gesloten rijtuig, en JANES had 's avonds eene dubbele vracht te wiegen. Maar »de een gaf meer dan de andere opat", zeide hij, en dat verzoette hem de moeite.

De familie DE RÊTE LE HOUX woont nog buiten. Velen die het onderwetsche huis in de zijstraat aanzien, vragen zich af: wat er toch van die schrale familie geworden is, die zoo veel moeite had om *in* haar stand te leven? — Zij, die hen in het prachtige huis op het Kanaal gekend hebben, lagchen nog wel eens om het dwaze gezin, dat zich *boven* zijn stand wilde verheffen. Maar de nieuwsgierigheid van dezen gaat zoo ver niet: zij begrijpen dat de DE RÊTES thans »buiten de wereld" leven. Niemand verlangt dat zij er in terugkeeren. Ook zij-zelven niet; want de wereld heeft voor hen niets opgeleverd dan kommer, spot, teleurstelling en smart; niets dat hun iets vergoeden kon. Waarom niet?

Is het noodig die vraag te beantwoorden? Wij zijn kort geweest; wij hebben slechts even aangestipt wat voor veel breeder behandeling vatbaar was; maar dit toch meenen wij duidelijk te hebben doen uitkomen, dat het geluk ondenkbaar is waar 't huiselijk leven ontbreekt en slechts geleefd wordt voor de wereld. Och, mogte ieder het méér beseffen, dat die inspanning om in een stand te blijven, en dat streven om in een hooger stand te worden opgenomen, en al die opofferingen voor, en al dat jagen naar een schijn, niet de ware levensrigting is.

Als in dat sombere huis liefde en huiselijke zin geheerscht hadden, de prachtige woning zou een gelukkig gezin hebben gehuisvest, en het afgelegen buiten ware nooit van zoo veel leed en berouw getuige geweest.

MENGELWERK.

DE JAVAAN.

DOOR

Dr. *S. KEIJZER*,

LEERAAR IN DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE AAN DE KONINKLIJKE AKADEMIE TE DELFT.

(*Vervolg van bladz.* 525.)

II.

HET FAMILIELEVEN VAN DEN JAVAAN.

In het eerste artikel hebben wij eene schets gegeven van den Javaan zoo als hij zich in het openbaar en in zijn huis vertoont; wij gaan nu een stap verder en beschouwen hem als lid van eene familie en zoo als hij leeft onder de zijnen. Laat ons beginnen met het huwelijk, den grondslag, waarop het geheele familieleven steunt.

Naauwelijks heeft de Javaansche jongeling den leeftijd van vijftien jaar bereikt, of zijn vader ziet voor hem naar eene vrouw uit. Vijftien jaar reeds? vraagt men welligt; maar wij antwoorden dat het klimaat op Java de menschen vroeg rijp maakt. De voorschriften van de Mohammedaansche Godsdienst dragen er óók toe bij om den jongeling spoedig te doen huwen, en daarom worden de mannen in Mohammedaansche landen zoo vroeg wat wij in Europa meerderjarig noemen. Op het vijftiende jaar wordt de Javaan *akilbalèg*. Dit woord, hetwelk uit de twee Arabische woorden *akil* (*verstandig*) en *balèg* (*huwbaar*) is zamengesteld, duidt genoeg aan wat dit beteekent. Beide die begrippen van verstand en huwbaarheid smelten bij den Javaan inéén, en zoo blijft dan ook de jongeling, die vijftien jaar oud is, maar het genot niet heeft van zijne verstandelijke vermogens, minderjarig. Dit heeft ook ten gevolge, dat de Javaan het verschil tusschen voogdij en curateele niet kent. Over de meerderjarigheid van eene Mohammedaansche vrouw kan men niet spreken, omdat zij wel huwbaar, maar niet meerderjarig wordt. Doch er is

en zoo zij niet
ouders onmisba
om eens bij h
klaagde het lie
Holland merkte,
noot. Gelukkig
vertrouwde zij
De weinige
geschreven en
ouders en het
wereldsgezind
eens aangeno
reiskoets voo
in de kracht
ter keerde t
moest voor
beter voor
maanden l
haar gezie
verliet op
gedacht"
dubbele
andere o

De f
het

waar zij in afgesloten woningen haar verblijf moet houden, en als zij uitgaat, zich zoo digt in kleederen en sluijers moet hullen, dat zij alleen van mond en oogen gebruik kan maken. De beteekenis van dit bezoek is dan ook volstrekt geene andere, dan eene slaafsche naleving van een godsdienstig voorschrift, waarvan de zin uit de volgende beschouwing helder zal worden. Het huwelijk is bij den Mohammedaan niets anders dan een koopcontract. Het bewijs voor deze stelling, die vreemd moet voorkomen, kan ik hier niet geven, omdat het mij tot eene groote uitweiding in het Mohammedaansche regt zou noodzaken, maar men zal het in den loop van het verhaal van zelf vinden. Bij een koopcontract is het onder Mohammedanen een volstrekt vereischte, dat de kooper vóór het aangaan van den koop de koopwaar goed *bezie;* de koop is nietig, als dat niet heeft plaats gehad. Wij, met onze Europesche begrippen, zouden zulk eene bepaling in onze wetten niet alleen onnoodig achten, wijl ieder in zijn belang wel zorgen zal te weten wat hij koopt, maar zelfs voor schadelijk houden, omdat zij in vele gevallen voor het algemeen hinderlijk zou zijn, en op ons uitgebreid handelsverkeer nadeelig zou kunnen werken. Maar, maken wij onze wetten in overeenstemming met de omstandigheden waarin wij verkeeren; het regt van den Mohammedaan daarentegen bestaat sedert eeuwen op zich-zelf en onderwerpt de omstandigheden aan zich. Zeer juist zegt daarover een Fransch schrijver: »*Il s'agit de l'étude des institutions sociales d'un peuple qu'une* »*loi immuable, depuis douze siècles et demi, travaille, retourne* »*et remet dans le moule. Car ici, le peuple, la population, la* »*nation n'a pas fait la loi; c'est la loi qui a fait, qui a fondu* »*et moulé la nation, la population, le peuple.*" MOHAMMED, de levende openbaring van ALLAH zelf, die zijn wil door woord en daad verkondigde, wordt geacht voor den mensch den *weg gebaand* te hebben (zoo zijn de Arabische uitdrukkingen), dien hij in zijn leven bewandelen moet. In den *Koran* is het geboekt, in de overleveringen (*Sonnat*) is het bewaard wat er al door MOHAMMED gezegd en gedaan is voor den mensch ter navolging. MOHAMMED was gedurende zijn geheel leven koopman; slechts korten tijd heeft hij vee gehoed om den kost te winnen. Van daar dat de handel bij Mohammedanen zoo geëerd, en het hoofdstuk over koop en verkoop in het Mohammedaansche

regt zoo uitgewerkt is. MOHAMMED bezag al wat hij kocht vooraf (is het te verwonderen?) zeer goed, en dit was eene voldoende reden om den Mohammedaan voor te schrijven, dat hij op straffe van nietigheid niets koopen mag voordat hij het *bezien* heeft.

Het bezoek is afgeloopen. De vader keert met zijn zoon naar huis terug, maakt hem bekend met het doel der visite, en vraagt hem, of hij zin heeft in het meisje. Volgt een toestemmend antwoord, dan moet, voordat men verder gaat, de toekomst geraadpleegd worden. Het geluk zijner kinderen gaat den Javaan zeer ter harte, en de vraag: wat zal het lot van mijn zoon zijn? komt nu op in de beangste vaderlijke borst. In de toekomst, die de Goddelijke Voorzienigheid in nacht gehuld heeft, wordt zoo gaarne door den kortzigtigen mensch een vorschende blik geworpen. In alle tijden en bijna in alle landen is het den mensch als eene behoefte geweest om uit het een of ander verschijnsel gevolgtrekkingen voor de toekomst af te leiden. Ja, zelfs heeft dit bij sommige volken tot wetenschappelijke onderzoekingen aangespoord. Zoo zijn er b. v. in de Mohammedaansche literatuur meer dan tachtig wetenschappelijke werken over de uitlegging van droomen. Men zal daar echter volstrekt geene physiologische theorie over de droomen uit leeren kennen; neen, die boeken toonen slechts aan hoe de mensch, begeerig om zijne zaken ver boven de grenzen van het menschelijk verstand te regelen, in de mechanische werking zijner hersenen een voorteeken van toekomstige gebeurtenissen vindt. Zijn wij in onzen tijd wel veel verder? Staan de meer fashionable vormen van mesmerisme, clairvoyance en somnambulisme daar niet ook mede in verband? Doch het is hier de plaats niet om over dergelijke zaken uit te weiden. — De Javaansche vader, die vernemen wil hoe het met zijn zoon in het voorgenomen huwelijk gaan zal, raadpleegt de *pasatoän*. Die *pasatoän* (1) is een blad, waarop elke dag van onze week en elke dag van de oude Javaansche of zoogenaamde pasarweek zijn getal heeft. Zoo ook heeft elke letter van het Javaansche alphabet daarin haar getal. Om nu te weten of een voorgenomen huwelijk gelukkig of ongelukkig zal zijn, telt de Javaan de twee getallen ('t getal van onzen dag, en

(1) *Indiana*, door J. F. G. BRUMUND, 2e. Stuk, pag. 121.

dat van den Javaanschen), waarop hij de berekening maakt, met de getallen der aanvangletters van elke syllabe der namen van de beide verloofden bij elkander op. Van de verkregene som trekt hij het getal zeven zoo veel malen af als het daarin opgaat; en het ten slotte overblijvende getal of cijfer wijst dan 't geluk of ongeluk aan, naar de volgende lijst:

1 is	*lawang*	— deur,	en beteekent:	veel geluk.
2 „	*gedong*	— steenen huis,	„	kan rijk worden.
3 „	*ómah*	— huis,	„	rijkdom.
4 „	*ambèn*	— rustbank,	„	eerst tegenspoed, daarna geluk.
5 „	*pawon*	— keuken,	„	veel tegenspoed.
6 „	*latar*	— erf voor 't huis,	„	geen gebrek aan het noodige.

Wijst de *pasatoän* ongeluk aan, dan stapt men van dit huwelijk af. Evenmin kan er iets van komen, wanneer de zoon de vraag van zijn vader, of hij zin in het meisje heeft, ontkennend beantwoordt. Vreemd mag het ons schijnen, dat aan het meisje geene vraag gedaan wordt, maar de ordening van de Mohammedaansche maatschappij verschilt geheel en al van de onze. Boven heb ik reeds gezegd dat de Mohammedaansche vrouw nooit in zulk een toestand kan komen, dat zij niet iemand heeft tot wien zij zich om hulp en onderhoud kan wenden. Zoo iemand heet haar *wali*, dat wij wel door *voogd* zouden kunnen vertalen, maar dan moeten wij er bij bedenken dat elke vrouw, zoo lang zij leeft, een voogd heeft en onder hem staat. Vader en grootvader zijn de *wali's* van hunne dochter en kleindochter, broeders van hunne zusters, mannen van hunne vrouwen, heeren van hunne slavinnen enz. Eene van de voornaamste verpligtingen van den *wali* is om bij het voltrekken van het huwelijk van zijne pupil zijne toestemming te geven, terwijl zij zelve hare goedkeuring daaraan moet hechten. Alleen vaders en grootvaders worden dwingende *wali's* genoemd, omdat zij het regt hebben hunne dochters en kleindochters, die vroeger nog niet gehuwd waren, zonder hare toestemming in 't huwelijk te verbinden. Eene menschkundige bepaling van de Mohammedaansche wetgeleerden mag ik misschien hier doen opmerken. De toestemming moet door de vrouw gegeven worden op het oogenblik, dat het huwelijk voltrokken wordt: de vrouw die vroeger reeds getrouwd was (weduwe, verstootene), moet ze geven in uitdrukkelijke bewoordingen; het meisje dat nog niet gehuwd was, geeft door zwijgen hare toestemming te kennen.

[illegible] de [illegible]

[illegible] zenden. [illegible]

[illegible] De [illegible]

[illegible]

[illegible] jen. [illegible]

[illegible] kleine [illegible]

[illegible] wij reeds zagen,

[illegible] ners [illegible]

[illegible] Javaan, is een

[illegible] menschen. Op de

[illegible] rkelijk.

kepel bestaat slechts uit een haan of hen, drie *pitrahs* (1) ongekookte rijst, vier kokosnoten, met wat uijen, knoflook, en eenige eijeren. Te gelijk met het zenden van de *tondjokkan* worden de vrienden en bloedverwanten met den dag voor het huwelijk bepaald bekend gemaakt, en, naar een godsdienstig voorschrift, tot een feestmaal (*djagongan*) genoodigd. Maakt men geen omslag met de huwelijksviering, dan wordt dat feestmaal op den avond vóór de voltrekking van het huwelijk gegeven. Wordt er echter werk van gemaakt, dan duurt het feest drie of vijf achtereenvolgende dagen. Verschillende gedeelten van het huis worden dan met groen versierd en met linnen behangen, en een praalbed met zijn toebehooren van aarden potten, poppen en groen, wordt in orde gebragt. Het groote genot van den Javaan, eene *tandaq*-partij, ontbreekt dan ook niet. *Tandaqqen*, dat is zoo veel als dansen, bestaat bij de Javanen niet in het doen van sprongen, of het maken van vlugge passen, maar in het uitvoeren van bevallige standen en 't langzaam bewegen der armen en beenen, inzonderheid der armen, waarbij ook verdraaijingen van de handen en vingers niet ontbreken.

De bepaling van den dag des huwelijks geschiedt met angstvallige bezorgdheid. Niet gelijk bij ons wordt daarbij slechts op huiselijke belangen en de geschiktheid van den dag voor de leden der familie gelet, maar de Godsdienst, die over alles in het leven van den Mohammedaan de heerschappij voert, geeft ook hierbij zoo niet regels, dan toch vermaningen en onderrigtingen, om het geluk der aanstaande echtgenooten te verzekeren (2). Doch om eenigzins te leeren kennen wat noodig is tot bepaling van dien dag, moeten wij van de Javaansche tijdrekening spreken. De Javanen tellen hunne jaren bij *vindoes*, dat zijn tijdkringen van acht jaren, waarvan elk ıar eene Arabische letter tot naam heeft; zij heeten: *Alip*, *hé*. *Djimawal*, *Djé*, *Dal*, *Bé*, *Wawoe* en *Djimakir*. Wil nu de ın zijnen kinderen geen ongeluk in hun huwelijk veroor- ı, dan moet hij ze niet om het derde jaar uithuwelijken,

---

'itrah is eene rijstmaat, die een gewigt van 85 realen inhoudt.

t is alsof M. DE STAHL de opmerking: *la religion doit être tout dans la vie*, die in den laatsten tijd zoo veel gerucht gemaakt ı de Mohammedanen heeft ontleend.

b. v. wie een kind uitgehuwelijkt heeft in het jaar *Alip*, mag dit niet weder doen in het jaar *Djimawal*. — Doch niet alleen het jaar, maar ook de maanden komen in aanmerking. Zij zijn twaalf in getal, en heeten: *Soera* (of *Mokaram*), *Sapar*, *Rabiolawal* (of *Moeloed*, d. i. geboorte, omdat MOHAMMED in die maand geboren is), *Rabiolakir*, *Djoemadilawal*, *Djoemadilakir*, *Redjeb*, *Roewah* (of *Sapan*), *Poewasa* of *Sijam* (of *Ramelan*, de vasten), *Sawal*, *Doelkangidah* en *Besar* (de bedevaartsmaand, waarin het grootste feest van de Mohammedanen gevierd wordt) (1). Veel geluk wacht dengeen die in de maanden *Rabiölakir*, *Djoemadilakir* of *Besar* huwt, doch onheil treft den lageren Javaan, die, het voorbeeld van de aanzienlijken volgende, in de maand *Soera* trouwt. Het huwelijk in de overige maanden voltrokken heeft allerlei onheil ten gevolge. De maand *Sapar* brengt eene aaneenschakeling van ongelukken, *Moeloed* veel twisten en ongelegenheden, *Djoemadilawal* echtscheiding, *Redjeb* moeijelijke kostwinning, *Roewah* veel ziekten, en *Sawal* veel verdriet, over de aanstaande echtgenooten. — Ook op den dag der maand moet vooral gelet worden. De Javanen hebben tweederlei soort van weken, de Javaansche en de Mohammedaansche: de eerste heeft vijf, de tweede zeven dagen. De namen der dagen van de Javaansche week zijn: *legi*, *paing*, *pon*, *wagé* en *kliwon*; die van de Mohammedaansche zijn de Arabische telwoorden: *ahad* (zondag), *senèn* (maandag), *salasa* (dingsdag), *rebo* (woensdag), *kemis* (donderdag), *djoemoengah* (vrijdag, vergaderingsdag, omdat op dien dag bij het middaggebed om twaalf uur eene preek wordt gehouden, die ieder Mohammedaan verpligt is te hooren) (2) en *saptoe* (zaturdag). De Javanen noemen de namen van de dagen der verschillende weken bij elkander, als zij over een dag van de week spreken, b. v. zondag *legi*, maandag *paing*. De dingsdag *kliwon* (d. i. wanneer het treft, dat de derde dag van de Mohammedaansche week is de vijfde van de Javaansche) wordt, in navolging van de Boedisten, voor heilig gehouden, en heet *anggara-kasih* (*anggara* is de oude naam voor dingsdag

(1) Behalven dezen hebben de Javanen, als zoodanig, nog eene andere verdeeling van het jaar, waarover later zal gesproken worden.

(2) Daarom hebben sommige Europeanen verkeerdelijk den vrijdag wel eens voor den Mohammedaanschen zondag gehouden.

en *kasih* beteekent geliefd). De maand waarin zulk een dingsdag niet voorkomt, heet de ledige maand (d. i. de maand waarin geen goede dag is), en maakt dat men zich onthouden moet om gedurende het geheele jaar, waarin zulk eene maand is, een huwelijk aan te gaan. De dag waarop iemands vader of grootvader overleden is, wordt als een ongelukkige dag voor den zoon of kleinzoon beschouwd; niet veel goeds wacht hem, als hij op dien dag een huwelijk aangaat. Daarentegen is hij zeker gelukkig die een huwelijk sluit op den negen-en-twintigsten van *Poewasa*, in welke maand de poorten van het paradijs steeds geopend zijn. Behalve de reeds genoemde dagen zijn er nog anderen waarop het niet goed is een huwelijk te bepalen; zij zijn: de eerste van *Soera*; zaturdag en zondag in de maanden *Soera*, *Sapar* en *Besar;* maandag en dingsdag in de maanden *Moeloed*, *Rabiolakir* en *Djoemadilawal;* woensdag en donderdag in de maanden *Djoemadilakir* en *Redjep;* en vrijdag in de maanden *Poewasa*, *Sawal* en *Doelkangidah*. Vraagt iemand: wat mag de reden zijn, dat al die dagen door de Javanen voor ongelukkig worden gehouden, het antwoord vindt hij in de gewijde legende der Muzelmannen. Op den eenen dag zijn HASAN en HOESIN, kleinzonen van MOHAMMED, gesneuveld (1); op den anderen is NGISA (JEZUS) door de Joden gevat; op weer andere hebben dergelijke gebeurtenissen plaats gehad, b. v. is IBRAHIM (ABRAHAM) door Koning NAMROED (NIMROD) in het vuur geworpen, omdat deze zijne afgoden vernield had; is JOENOES (JONAS) door den walvisch verslonden; zijn ADAM en EVA uit het paradijs verdreven; is de zondvloed begonnen; heeft MOHAMMED een tand verloren bij eene geleden nederlaag. — Doch het belangrijkste van alles is den juisten tijd op den dag zelf te bepalen. Met het oog hierop is de dag in vijf tijden (*sangat*) verdeeld, die ieder hun patroon, als ik ze zoo noemen mag, hebben, en elkander in de vier-en-twintig uren beurtelings afwisselen. Hunne namen en functiën zijn als volgt: AHMAD (d. i. de geliefde, een bijnaam van MOHAMMED) brengt heil aan; DJABARAÏL (GABRIËL) verschaft veel geluk; IBRAHIM voorspelt bloedvergieting; JOESOEP (JOZEF) verkondigt eene moeijelijke kostwinning; NGIDJRAÏL of NGIDIRAÏL

(1) Er zijn nog meer bewijzen te vinden, dat er onder de Javanen Sjiitische Mohammedanen zijn. Spoedig komen wij daarop terug.

(de doodsengel) boodschapt een ongelukkig leven en een spoedigen dood. De afwisseling gaat aldus: AHMAD begint te heerschen met het aanbreken van den dag, en houdt daarmede op als de lengte van de schaduw der menschen, die in de zon staan, een-en-twintig voet is; van dat tijdstip af begint de heerschappij van DJABARAÏL, die regeert totdat die schaduw elf voet verminderd is; daarna komt IBRAHIM, die tot twaalf uur heerscht; vervolgens begint de regering van JOESOEP, die tot halfvier 's namiddags duurt; op hem volgt NGIDIRAÏL, die den ganschen nacht heerscht. Met het aanbreken van den volgenden ochtend begint DJABARAÏL, den daaropvolgenden ochtend vangt IBRAHIM aan enz. Behoudens die afwisseling is er als vaste regel aangenomen, dat AHMAD altijd op den eersten en zesden van iedere maand met het aanbreken van den dag begint te heerschen.

Op den avond vóór den dag der huwelijksvoltrekking worden, naar het volksgeloof, de bruid en bruidegom door hemelsche nimfen, *widadaries*, bezocht, en een ongeluk, meent men, zou hen treffen wanneer zij gedurende dien avond en nacht in slaap vielen. Om de *widadaries* behoorlijk te ontvangen wordt er dan geofferd, en bruid en bruidegom de haren der wenkbraauwen, van den nek en aan het voorhoofd een weinig afgeschoren. Om te beletten dat de slaap het aanstaande jonge paar overweldige, waken eenige vrouwen bij hen. Bij den afloop van het feest worden de gasten uitgenoodigd om den volgenden dag de voltrekking van het huwelijk met hunne tegenwoordigheid te vereeren. In den ochtend van dien dag reeds ten vijf uur, het uur voor het ochtendgebed, doet men, onder het plengen van eenige offers, bruid en bruidegom een bad nemen en beschildert en bestrijkt hen, en kleedt hen in een prachtgewaad, zoo als dit in ons eerste stuk is beschreven. Bovendien worden er nagenoeg vijf-en-twintig haren van de *koetjir* en *koentjoeng* (bladz. 504) van bruidegom en bruid, ter lengte van omtrent een duim, afgeknipt. Dan begeeft men zich op het bepaalde uur naar de plaats waar het huwelijk zal voltrokken worden. Die plaats verschilt, naarmate het meisje onder het een of ander hoofd staat. Behoort zij onder de *Soeranata's* (1), of onder den Hoofdpriester, of

(1) De *Soeranata's* zijn soldaten die tot den geestelijken stand behooren:

onder een Prins, dan is 't de *Soeranatan*, of de groote moskée, of het huis van haren vader. Daar bevinden zich een Priester, twee mannelijke getuigen, de bruidegom of zijn vertegenwoordiger (*wakil*) (1), de voogd (*wali*) van het meisje en eenige van hare bloedverwanten. De Priester, gezeten op een nieuw matje, tusschen de twee getuigen, heeft het gelaat naar het oosten gewend (*kéblat*), om de plegtigheid een godsdienstig karakter te geven, want bij elke godsdienstige plegtigheid moet het gezigt naar de heilige stad Mekka worden gekeerd. Aan de regterhand des Priesters staat de voogd van het meisje, en tegenover hem de bruidegom, achter wien de bloedverwanten een halven kring vormen. Mohammed, wiens bepalingen voor zijne volgelingen van goddelijke kracht zijn, heeft hun ook voorschriften omtrent hunne kleeding en versiering gegeven, opdat de weelde bij hen geen ingang vonde. Zoo verbood hij den mannen het dragen van zijden kleederen en gouden of zilveren sieraden. Alleen den soldaat is 't vergund aan zijn zwaard, het beste wapen voor den geloovige om de ongeloovigen te bestrijden, edele metalen en edelgesteenten te hebben. Evenzeer is het geoorloofd den Koran, het edelste geestelijke wapen van den geloovige, in goud te binden en met edele steenen te versieren. Naar aanleiding van deze voorschriften, wordt de *kris* des bruidegoms nagezien, of er ook eenig goud aan is, en als dat er aan gevonden wordt, moet het er afgenomen worden. Daarna begint de plegtigheid, die in niets anders, dan het uitspreken van eenige formulen bestaat. De *wali* begint met zich tot den Priester te wenden en hem aldus aan te spreken. »O Priester! »ik verzoek u, mijne dochter, genaamd A', in het huwelijk te »verbinden met B. De koopprijs (*srikawin*, of *maskawin*) be»staat uit echt zilver, zwaar een *tahil* (2)." Daarop wordt den

zij zijn ook de slagters van het hof. De plaats waar zij vergaderen, binnen den ringmuur van den kraton gelegen, heet *Soeranatan*.

(1) De tegenwoordigheid van den bruidegom bij de voltrekking van het huwelijk is geen volstrekt vereischte. Hij kan aan iemand volmagt geven om datgeen voor hem te doen wat hij daar te doen heeft. Dit geschiedt altijd wanneer iemand van hoogen stand een meisje van lager klasse trouwt.

(2) De prijs waarvoor de man zijne vrouw koopt, kan bestaan in alle zaken die volgens het Mohammedaansche regt in den handel zijn; de minste prijs is een *tahil* (twee Spaansche matten). Al de regels van het zoo even

bruidegom door den Priester gevraagd: »geeft gij den *srikawin* »op staande voet of behoudt gij ze als eene wettige schuld?" Antwoordt deze het eerste, dan geeft hij dien aan den Priester, die hem terstond aan den *wali* overhandigt; wil hij dien niet terstond geven, dan antwoordt hij: »ik erken dien als schuld." Hierop neemt de Priester den bruidegom bij den duim van de regterhand, en spreekt de volgende woorden: »In den naam »van den barmhartigen God, den Ontfermer! Alle lof zij God, »en zijn zegen ruste op zijn zendeling (namelijk MOHAMMED), »aan wien hij alle geluk schenkt. — Op verzoek van den *wali* »C, vereenig ik A, dochter van D, in den huwelijken staat »met B, met een *srikawin* van een *tahil* echt zilver." De bruidegom herhaalt daarop de woorden: »ik neem het huwelijk »tusschen mij en A aan, met een *srikawin* van een *tahil* echt »zilver, welken ik als schuld erken (of: dien ik bereids gegeven »heb)." Een van de getuigen neemt dan het woord en spreekt den bruidegom aldus aan: »Bruidegom! spreek na de volgende »bepalingen, door den Vorst (1) ingesteld. Indien ik mijne »vrouw verlaat een jaar over zee, of zeven maanden over »land, met uitzondering wanneer ik 's Vorsten last moet uit»voeren, zoo zal ik, wanneer zij daarover niet tevreden mogt »zijn, een van mijne *talaks* (2) verbeuren. Ook zal ik een »van mijne *talaks* verbeuren, wanneer ik mijne vrouw geene »huisvesting verleen, haar niet onderhoud, of de huwelijkspligt»ten niet vervul, en zij daarover niet tevreden mogt zijn." Door den anderen getuige wordt het huwelijk dan ingezegend met de volgende worden; »O God! vereenig Gij den man met »de vrouw, zoo als Gij het water met den dauw vereenigt. »U alleen aanbid ik, en ook tot U rigt ik mijne gebeden." — Hierna worden door den vader des bruidegoms en door dien van de bruid offerhanden van *pisang*, *siri*, *pinang*, tabak, *gambir* gedaan, en eenig geld aan den Priester en zijne getuigen gegeven. De bruidegom bewijst hulde aan zijn schoonvader en de

---

genoemde regt omtrent prijs bij een koop en verkoop zijn hier toepasselijk: hij kan terstond of later betaald worden; door later wordt bedoeld de tijd wanneer het huwelijk ontbonden wordt.

(1) Die Vorst is de Sultan Agoeng, die omtrent het jaar 1636 over het rijk van Mataram regeerde.

(2) De man heeft het regt om zijn vrouw drie malen te verstooten (*talak*); doch hierover later.

aanwezige oudere bloedverwanten, door hunne knieën te kussen, en gaat daarop naar huis. De vader der bruid doet haar dan de offerspijzen brengen, bestaande in: kippen, vleesch, en rijst in kokosmelk gekookt en op eene bijzondere wijze toebereid. Over die spijzen doet de Priester een gebed en nadat men er gebruik van gemaakt heeft, keert men naar huis terug.

Hiermede zijn de plegtigheden der voltrekking van het godsdienstig huwelijk afgeloopen, doch geenszins die, welke door de zeden en gewoonten eigenaardig aan het Javaansche volk, en afgescheiden van het Mohammedanisme, sedert eeuwen gevorderd worden. De bijeenkomst van bruidegom en bruid, zoo als die plegtigheid heet, wordt in den voornamen stand met grooten luister bewerkstelligd. In den namiddag omstreeks vier uur (de Javaan zegt 's avonds, omdat hij van drie tot zeven voor avond rekent; later is nacht) wordt de bruidegom in praalgewaad gekleed, en gekapt en opgetooid, zoo als wij reeds vroeger beschreven hebben. Gezeten op een paard, prachtig getuigd en door twee personen geleid (1), omgeven van soldaten en muzikanten, die, in twee rijen geschaard, voor hem uittrekken, begeeft hij zich naar zijne bruid. Bij zijne aankomst gaat zij, op de vroeger beschreven wijze gekleed en getooid, en gekapt, haren bruidegom te gemoet, en bij hun zamentreffen werpen zij elkander, elk met twee *gantal's* (2), zinnebeelden van de eerste kennismaking. Daarna wascht zij hem de voeten, ten teeken van eerbied. Hij neemt haar dan bij de regterhand, en brengt haar naar het praalbed, waar zij nederhurkt, om door hem met *goedé*, *katjang* (soorten van peulvruchten) en geel gemaakte ongekookte rijst bestrooid te worden. Dit geschiedt terwijl eene der vrouwen de volgende woorden uitspreekt: »de bruidegom schenkt u zijn »rijkdom, bestaande in oude *katjang* en oude *goedé*." Nu zetten beide zich voor het praalbed, terwijl de gasten in de *pandapa* plaats nemen. Na het nuttigen van lekker eten (zoo als de Javaan zegt voor ons *dineren*), worden lekkernijen, en

---

(1) De paarden prachtig te tuigen en door twee mannen te laten leiden is, behalve in het hier opgegeven geval, alleen aan hooge ambtenaren bij plegtige gelegenheden geoorloofd.

(2) *Gantal* is een *sirih*-blad, in den vorm van een peperhuisje gedraaid, waarin *gambir*, *pinang* en kalk is.

koffij of thee rondgediend, en daarmee is de bijeenkomst afgeloopen, om door de plegtigheid van de ontvangst der schoondochter te worden gevolgd. De bruid, gezeten in een *tandoe* (1), met twee rijen bedienden voor zich; de bruidegom daarachter te paard, begeleid door eenige personen, begeven zich in statigen optogt naar de woning van den vader des bruidegoms. Daar gekomen, zetten de jonggehuwden zich voor het praalbed, en daar worden des bruidegoms oudere bloedverwanten, en zij die eenigen rang bekleeden, door zijnen vader tot hem gebragt. Aan dezen bewijst het echtpaar hulde door het kussen van hunne knieën. In de *pandapa* wordt nu op nieuw lekker gegeten en gedronken. Daarna verkleeden zich bruid en bruidegom, en verschijnen weêr in hunne gewone kleeding. Eene *tandaq*-partij, waarbij de bruidegom het eerst, en daarna de genoodigde gasten volgens hunnen rang of ouderdom, *tandaqt*, besluit het feest, dat voor de meesten tot één uur in den nacht duurt, door anderen echter tot den volgenden ochtend wordt voortgezet. Omstreeks elf uur in den nacht wordt de bruid door eene harer vrouwen naar het praalbed gebragt, en eenige oogenblikken daarna wordt de bruidegom uitgenoodigd om haar te volgen. Omtrent een uur nadat zij daar binnen zijn gegaan, komt men met fakkels in die kamer en doet alsof men iets zoekt, zonder evenwel hen te storen. Tot drie keeren toe wordt dit herhaald. Dat toelichten met fakkels dient om de booze geesten te verdrijven, die, naar het volksgeloof, de jonggehuwden in dien nacht plagen en kwellen, ten einde hunne huwelijksliefde in afkeer te veranderen. Dit volksgeloof heeft waarschijnlijk zijn grond in den aard van een Mohammedaansch huwelijk. De volstrekte onbekendheid die er tusschen de echtgenooten vóór hun huwelijk bestaat, heeft dikwijls ten gevolge dat de genegenheid in afkeer verandert wanneer zij elkander nader leeren kennen: zelden is de liefde die er op den dag van het huwelijk bestond, duurzaam. Het geloof, dat de werking van alle dagelijksche voorvallen aan de onmiddellijke tusschenkomst van hoogere

---

(1) *Tandoe* is een draagstoel, rondom met een gordijn bedekt, die gewoonlijk door vier mannen gedragen wordt. Er zijn twee soorten van: de eerste is voorzien van een planken hangwieg; de tweede, het meest in gebruik, is van linnen.

magten toeschrijft, moet ook natuurlijk het verdwijnen van de liefde na zulke huwelijken aan het bedrijf van booze geesten wijten.

Met gelijke plegtigheid wordt, in den namiddag van den volgenden dag, de togt naar het huis van den vader der vrouw gehouden. Den daarop volgenden dag gaat het paar zonder plegtigheden naar zijne eigen woning terug; waarna 't als een gezeten echtpaar beschouwd wordt.

De huwelijksplegtigheden, hier van het begin tot het einde opgegeven, worden getrouw in acht genomen wanneer een voornaam jongeling zich in het huwelijk begeeft met een meisje dat met hem gelijk in stand is. Er worden echter allerlei weglatingen of veranderingen in gebragt: als de jongeling van hoogeren of lageren stand is dan het meisje; als twee of meer huwelijken tegelijk voltrokken worden; als een weduwnaar het zij met eene maagd, het zij met eene weduwe met kinderen of zonder kinderen in het huwelijk treedt. In deze en vele andere gevallen, worden de plegtigheden bij het huwelijk gewijzigd. Wij zullen ons echter in dien doolhof van afwijkingen niet begeven, maar liever ons onderwerp voortzetten.

Doch eerst moeten wij nog met één enkel woord over de *gedwongen* huwelijken spreken. Ieder dorp, en op de hoofdplaats iedere wijk, is aansprakelijk bij het Hoofd of den wijkmeester voor elk misdrijf in het dorp of de wijk gepleegd, en verpligt de veroorzaakte schade te vergoeden en de bepaalde boete te betalen; maar even zoo is ook het Hoofd of de wijkmeester, of de persoon die hem in het bestuur vervangt, verpligt het meisje tot vrouw te nemen dat zwanger is, en haren schuldigen man of jongeling niet kan of wil noemen. Wie aan het hoofd staat is verpligt te zorgen dat zijn ondergeschikten geene overtredingen begaan. Bij zulke gedwongen, voor de bruidegoms vooral niet aangename huwelijken, worden natuurlijk die plegtigheden wel achterwege gelaten.

MOHAMMED, zeggen zijne volgelingen, is eene levende openbaring van ALLAH, en heeft door woorden en daden, ja zelfs door zwijgen, getoond, langs welken weg de mensch tot onvergankelijke gelukzaligheid kan komen, of liever geleid kan worden. Sommige verbodsbepalingen echter, waren alleen voor MOHAMMED wegens zijne bijzondere voortreffelijkheid verpligtend, en behoeven niet door elken Muzelman in acht genomen te

worden, terwijl MOHAMMED van andere geboden werd vrijgesteld (liever zich-zelven vrijstelde) die nog tegenwoordig op de Muzelmannen rusten. Een verbod van de eerste soort wil ik aardigheidshalve vermelden; het is: dat MOHAMMED alleen geen knoflook mogt eten. Men kan de reden van deze bepaling gissen; zij was: dat MOHAMMED dagelijks met engelen, vooral GABRIËL, verkeerde en met hen sprak; om dezen nu niet met den onaangenamen knoflook-reuk te hinderen, moest hij er zich van onthouden. Daarentegen was het hem geoorloofd zoo vele vrouwen te nemen als hij verkoos, terwijl de geloovigen zich tot het nemen van vier vrouwen moeten beperken. Die beperking evenwel is meer schijnbaar dan wezenlijk, daar de Mohammedaan wel is waar slechts vier wettige vrouwen, zoo als men op Java zegt, mag *trouwen*, maar toch zoo vele bijzitten mag nemen als hij verkiest. Op Java noemt men de kinderen uit die bijzitten geboren onechte kinderen, doch men moet in het oog houden dat zulke kinderen volgens de Mohammedaansche wet even wettig zijn als die uit de echte vrouwen geboren; b. v. zij erven van hunne ouders op dezelfde wijs als de andere kinderen.

De regten en verpligtingen der echtgenooten vloeijen allen voort uit de beschouwing: dat het huwelijk een koop en verkoop is. De man (de kooper) is verpligt zijne vrouw (het gekochte) te onderhouden. Dezelfde regel geldt voor de eigenaars van slaven en dieren. En wat verstaat de Mohammedaan door onderhoud? Het onderhoud omvat drie verpligtingen. De man moet zijne vrouw een afzonderlijk verblijf verschaffen; maar deze verpligting wordt alleen door de grooten volbragt. Hij moet zijne vrouw dagelijks levensmiddelen verschaffen, in evenredigheid van zijn vermogen. En hij moet in hare kleeding voorzien, namelijk, hij moet haar elk half jaar kleederen geven voor het jaargetijde geschikt. Andere noodzakelijkheden van het leven zijn mede in 't onderhoud begrepen; doch hoe ver dat gaat kan hier bezwaarlijk worden opgegeven. Hoe naauwgezet de Mohammedaansche wetgeleerden dit onderwerp behandeld hebben, blijkt onder anderen uit de vraag, die zij opperden, of het geven van medicijnen aan eene zieke vrouw ook tot de verpligting van onderhoud behoorde. Dat die vraag ontkennend door sommigen werd beantwoord, ware op zich-zelf, wanneer het niet uit vele

andere bepalingen bleek, reeds genoeg, om te doen beseffen dat onder de Mohammedanen aan geene gemeenschap van goederen bij echtgenooten gedacht kan worden. — Niet alleen het onderhoud, maar ook de vrouw goed te behandelen behoort tot de verpligtingen van den man. Maar nu rijst al weer de vraag: wat verstaat de Mohammedaan door eene goede behandeling? Men zou kunnen denken: hij verstaat er door, dat de man zijne vrouw niet mag slaan of mishandelen. Dit is in zekere mate ook waar, niettegenstaande de *modica castigatio*, die de man aan zijne vrouw mag toedienen; maar dit is toch de hoofdzaak niet. Door goede behandeling verstaat de Mohammedaan: dat de man verpligt is om zijn tijd (vooral de nachten) gelijkelijk onder zijne vrouwen te verdeelen. — De verpligtingen van de vrouw, daarentegen, bestaan in gehoorzaamheid aan haren man, in het vragen van verlof als zij haar aangewezen verblijf eens verlaten wil, en in bereidvaardigheid om aan zijnen wil te voldoen. Evenwel, moet men erkennen, hebben de Mohammedaansche wetgeleerden zeer naauwgezet ook de regten van de vrouw bepaald. Een voorbeeld tot opheldering moge voldoende zijn. De vrouw heeft regt om loon van haren man te vragen voor het zogen van hare kinderen, met uitzondering alleen van het eerste kind. Om dit goed te begrijpen, moet men weten dat de Arabische vrouwen niet zelve hare kinderen zoogden, maar aan de vrouwen van in de nabijheid der groote steden wonende Badoewinen gaven om ze te zoogen en groot te brengen. De vrouw die zelve haar kind zoogt, doet dus meer dan waartoe zij verpligt is, en moet daarvoor betaald worden. — De opvoeding van de kinderen rust zoowel op den man als op de vrouw. De dochter blijft gewoonlijk bij de moeder, de zoon bij den vader om te leeren hetgeen hij later noodig heeft.

De ontbinding van het huwelijk wijst insgelijks op het idée van koop en verkoop. Even als het contract den kooper vrijwaart tegen verborgen gebreken die het gekochte ongeschikt maken voor 't gebruik waartoe het bestemd is (*vitia redhibitoria*), zoo kan ook de man het huwelijk om verborgen gebreken der vrouw vernietigen; doch ook de vrouw heeft dit regt tegen den man. Over al de ontbindingen des huwelijk volgens het Mohammedaansche regt te spreken, zou ons te ver leiden; wij moeten ons tot de belangrijkste bepalen, namelijk tot de

verstooting (*talag*, d. i. wegzending). De man kan zijne vrouw naar willekeur verstooten. Evenwel is dit harde regt van den man eenigzins getemperd door de kracht van sommige godsdienstige bepalingen. Zulk eene verstooting heeft ten gevolge, dat het huwelijk tusschen die man en vrouw geschorst wordt; eerst wanneer de man zijne vrouw voor de derde maal heeft verstooten, is het huwelijk ontbonden. Na elke verstooting moet de vrouw drie maanden afgezonderd wonen, en mag geen nieuw huwelijk aangaan (*confusio sanguinis*) (1). Na de eerste twee verstootingen kan de man de verstootene vrouw weder tot vrouw nemen, door tot haar te gaan in haar afgezonderd verblijf, zonder dat de formaliteiten eener huwelijksverbindtenis plaats hebben. Na de derde verstooting echter mogen de nu volkomen gescheiden echtgenooten geen nieuw huwelijk met elkander weêr aangaan, dan nadat de vrouw met een ander man is gehuwd geweest en ook dat huwelijk weêr is ontbonden. Zulk een man heet bij de Arabieren de geoorloofdmaker (*mohallil*) en bij de Javanen de tusschenman (*let*). — De vrouw kan zich niet naar willekeur van haren man ontslaan; alleen in bepaalde gevallen is haar 't regt toegekend om, zoo de man haar niet wil verstooten, eene verstooting van hem te koopen (*koeloek*).

---

(1) De tijd der afzondering (*idat*) verschilt in sommige gevallen. Is de vrouw zwanger, dan duurt hij tot aan hare verlossing. Bij ontbinding van het huwelijk door den dood des mans duurt hij vier maanden en tien dagen, waarvan ééne maand en tien dagen bestemd zijn voor den rouw, dien de vrouw moet aannemen. De man rouwt bij de Mohammedanen niet.

(Het vervolg hierna.)

TWEE VIJANDEN.

Onder die *Fransche* krijgsgevangenen in *Engeland*, welke in hunne pogingen om aan der *Britten* magt te ontkomen, door volharding, geduld en schranderheid merkwaardig zijn geworden, verdient de Scheepskapitein GRENOUILLE eene eerste plaats.

Te *Plymouth* gevangen zittende, onder de bewaring van den *Engelschen* Zeeofficier EDWARDSON, die zijn pligt met gestrengheid uitoefende, besloot hij met zijne medegevangenen een

onderaardsch pad te graven. Gelijk TRENCK weleer, hadden zij daarbij slechts hunne nagels en handen tot gereedschap. De groote zwarigheid was ook hier: hoe de aarde kwijt te raken, die uit een doortogt van vier voet wijd en vier-en-tachtig voet lang, verplaatst moest worden. Onder anderen vulden zij daartoe ook hunne zakken met uitgedolven grond, en strooiden dien in de morgen en namiddag uren, als zij op de binnenplaatsen wandelden, behoedzaam dáár neder; zorgende dat de bodem steeds gelijk bleef. Zes maanden duurde de moeijelijke arbeid; dikwijls met gevaar van ontdekt te worden. Als de cipier of een der knechts naderde, wierp men snel iets over het gat, en ging daarop liggen alsof men sliep. Eindelijk was het onderaardsche reuzenwerk gelukkig volbragt. In een donkeren nacht ontkwamen elf der gevangenen uit den kerker, en bereikten onder allerlei gevaren het strand; doch werden van daar door een visscher behouden naar de *Fransche* kust gebragt. Den overigen was, toen 't op ontvlugten aankwam, de moed ontzonken, ten gelukke voor de vlugtelingen; want niet dagelijks kwam de cipier of iemand der zijnen in de gevangenis, en die er gebleven waren bewaarden het geheim. Eerst vier-en-twintig uren na de ontsnapping werd zij en de onderaardsche weg ontdekt. Men bevond toen ook dat de grond van de wandelplaatsen der gevangenen met de uitgedolven aarde merkelijk was verhoogd geworden.

Kapitein GRENOUILLE had in drie jaren zijne betrekkingen in *Normandije*, en de gronden en woning die hij daar bezat, niet gezien; doch zijne goederen waren intusschen met zorg beheerd, en de vruchten werden hem eerlijk verantwoord. Hij was rijk en had eene vrouw kunnen nemen en verder stil kunnen leven, zoo als zijne bloedverwanten dat wenschten, maar op alle aansporingen daartoe was zijn eenig antwoord:

— Ik heb eerst nog eene kleine rekening te vereffenen, — en hij dacht daarbij aan de *Engelschen*, maar vooral aan EDWARDSON, dien hij, om zijne te strenge pligtsbetrachting, wraak had gezworen. — De wraakzucht — sprak hij in zich-zelven — is als de koffij; men moet ze gebruiken terwijl ze heet is, anders vervliegt de geur. — Hij verliet dus zijn huis, zijne gronden en boomgaarden, vrienden en familie, na zijnen uitersten wil gemaakt te hebben, en toog naar *Brest*. In die zeehaven vond hij eene, door een *Franschen* kaper,

48 *

genomen *Engelsche* brik te koop, werd er eigenaar van, veranderde den naam: *the Duke of York*, in dien van *Capitaine Grenouille*, en wapende en bemande haar. Dit laatste viel gemakkelijk; want nooit waren de *Britsche* zeelieden meer dan toen door de *Fransche* gehaat, en men behoefde niet enkel geheel bevaren matrozen tot de korte kruistogten die de Kapitein bedoelde. Buit te behalen had hij daarmede minder in 't oog. Zijne eenige hoop was den *Engelschen* 't leed dat zij hem gedaan hadden, in te peperen, en dat EDWARDSON insgelijks weder in activiteit mogt zijn; en zijn vurigste wensch was dien eens te ontmoeten en te overwinnen, om hem, als gevangene, zijne strengheid betaald te zetten. Daarvoor waagde hij gaarne zijne fortuin, en vrijheid, en leven. Dat denkbeeld hield hem nacht en dag bezig. 't Was of eene kracht buiten hem, hem daartoe dreef. Geen gevaar was hem daartoe te groot, geen togt te ver. Zijne borst zwol van genoegen zoo vaak hij dacht, dat die togt misschien niet eens ver behoefde te zijn. En — o wonder! — het duurde niet lang, of hij kreeg berigt, dat zijn vijand met eene brik in *het Kanaal* kruiste.

't Was winter, maar welhaast ging hij van *Brest* naar zee. Het weêr voorspelde niets goeds; doch wie hem op de hevige windvlagen van het jaargetijde, de onstuimige zee en den dik bewolkten hemel wezen, die beantwoordde hij door het hijschen zijner kapervlag. Andere zwarigheden weêrhielden hem evenmin. Hij was dan ook spoedig in het ruime sop. Gedurende drie dagen drong zijne boegspriet, als eene boor, door de digte nevelen, die *het Kanaal* van het eene einde tot het andere bedekten. Doch het weêr werd hoe langer zoo erger. Een ondoordringbare mist pakte zich opeen; men kon op het van sneeuw en ijzel gladde dek geene drie pas ver zien; de stem des gebieders klonk naauwelijks door de dikke lucht, en 't was onmogelijk met juistheid te bepalen waar men was; dikwerf veranderde het schip van koers. 't Quadrant deed evenveel dienst als 't rad van een braadspit, en NEPTUNUS zelf zou met de loglijn verlegen hebben gestaan. In den vierden nacht verhief zich een woedende storm, en de kaper liep als met volle vaart tegen eene rots aan, of verborgen klip, of wat het anders zijn mogt, waar hij op stootte dat ook den stoutsten 't hart in de schoenen zonk, en ieder zich verloren achtte.

Het is een ontzettende toestand voor den zeeman als de masten buigen als broosch riet, het tuig als gespannen naaigaren afknapt, en de van teer harde touwen in hun slingeren doodelijk worden; als 't roer uit zijne hengsels springt; het dek de woedende golven tot eene brug dient, waarover zij van boord tot boord of van den boeg naar den spiegel gaan, en vaten en booten en Janmaat zelven hier opnemen en ginds neêrwerpen: gelukkig als 't niet buiten boord is! Als de spiegel en steven beurtelings tegen de steile baren overeind staan, en alles scheurt, kraakt en splijt; spijkers en bouten in 't getimmerde knarsen, de verschansingen barsten, en 't water in de pompen klotst. Maar bij en onder dat alles moet de bevelhebber kalm blijven en stand houden. Zoo stond ook GRENOUILLE toen zijn schip, in 't hart van den nacht, een schok kreeg dat alles van zijne plaats en uit zijn verband geraakte, en door een ontzettend lek het water naar binnen stroomde, en de kiel met snelheid dieper en dieper zonk. Op 't zelfde oogenblik sloegen de masten over boord en knapte de boegspriet als glas, en het tuig en de stengen stortten ten deele op het gescheurde dek, zoodat niemand zich roeren kon, zonder te struikelen of te vallen, en alles bedolven en verward lag onder een net van onhandelbaar touw. De Kapitein zelf verloor, ook in dat uiterste, niet als de meesten der manschappen zijne kalmte, maar gevoelde dat het schip reddeloos was, en dacht minder aan 't levensgevaar dan aan de vernietiging zijner wraakgierige plannen. Het was maar al te waar. Zijn schip zonk, en wel naast een ander schip. Beide waren zoo geweldig tegen elkander aangeloopen, dat de stengen elkander gekruist hadden, en ze nu als vereenigd gevangen lagen onder hetzelfde touwennet van 't nedergeslagen want. Zoo veel de nacht toeliet den staat der beide schepen te onderscheiden, poogde men wederzijds met hulp van messen en bijlen de deinende en slingerende bodems, die elkander meer en meer ontredderden, vaneen te scheiden, waarbij menig man over boord geraakte en 't leven verloor; maar alle pogingen en inspanningen waren ijdel, en het oogenblik was nabij waarin de beide bodems te gelijk door de zee zouden worden ingezwolgen.

Intusschen had Kapitein GRENOUILLE een deel der manschap de groote boot doen vrij maken, en 't gelukte in dat uiterste haar in zee te brengen. Zijn onbekende lotgenoot in de ramp

was niet zoo gelukkig; doch de boot was ruim genoeg om velen te bergen, en van de beide schepen wierpen zich een aantal volks er in, en naauwelijks was de boot in beweging gebragt om zich te verwijderen, of de twee schepen zonken zoo digt bijeen en zoo snel, dat de schipbreukelingen nog groot gevaar liepen in de daardoor veroorzaakte waterkuilen en wielingen te worden medegesleept en te vergaan. Gedurende het overige van den nacht heerschte er in de boot een diep stilzwijgen; terwijl een deel der manschap aan de riemen zat en de overigen onophoudelijk bezig waren om, zoo veel mogelijk, 't water der inslaande zeeën weêr uit te hozen. GRENOUILLE zat doornat in zijn duffelschen pijakker aan het roer, zich in stilte beklagende dat hij buiten staat was gesteld om zijnen vijand op te sporen; maar toen men bij 't aanbreken van den dag elkanders trekken begon te onderscheiden, greep eene siddering van woede hem aan, daar eene welbekende stem in gebroken *Fransch* hem toeriep:

— Zijt gij 't, Kapitein GRENOUILLE?

Dat was de stem van EDWARDSON.

Tot antwoord greep de *Franschman* eene bijl, waarmede hij opsprong om des *Britten* kop te kloven; maar de *Engelsche* matrozen zagen 't en grepen hem vast. In een oogenblik stonden *Franschen* en *Engelschen* dreigend naast en tegenover elkander.

Doch de algemeene nood en een verstandig woord van EDWARDSON hadden invloed genoeg om na eene korte poos een wapenstilstand te bewerken. Allen hadden er belang bij om alleen op redding te denken en elkander daarin bij te staan. Elk hernam zijne plaats, en Kapitein EDWARDSON kreeg er eene naast GRENOUILLE. Beide zaten nu voorin, en GRENOUILLE suste zijne woede met de hoop op eene voor anderen schadelooze wraakneming, bij den eersten voetstap op vasten grond.

— Hebt ge beschuit? — vroeg EDWARDSON.

— Wij hebben niets — was 't antwoord.

— Zóó veel kan ik u óók geven — hernam de *Brit;* — maar welk een honger en dorst ik heb, alle beschuit van de wereld en alle Portwijn zou ik willen afstaan voor één pruim tabak.